בינ"ו עמ"י עש"ו

ספר

מלכי תרשיש

והוא ספר דברי ימי המלכים מאן מלכי רבנן, אשר היו במדינת **תוניסיה** מיום היותה עד יומא דנן, מאמוראי **תרשיש** דבכ"ד ספרן, היא **קרטיגני** דבתרי תלמודן, אשר הם **תוניסיה** דקיימא השתא לגבן, כאשר כתבו החכמים חוקרי דרן, ואברבנאל והראב"ע והרב כפתור ופרח הם לעד נאמן. וגם גאוני **קאבס מהדיה וקירואן**, אשר גאוני בבל כבדום ונשאום למאוד מעל כל עם ולישן, והשיבום תשובות רבות ללא מספר וחושבן. ובתריהון רבני וחכמי ארבע מאות וחמשים שנן, די מריש אלפא דנן עד שנת הת"נ, אשר רבים מהם התכתבו עם **הרשב"ץ** וצאצאיו למשפחת **דוראן**, מלבד כמה רבנים **דמגלות ספרד** אתן. ועד אחרן דברי ימי רבנן בתראן, מאות מאות ערוכים במערכות ע"ס אתוותן, למשפחותם ולבית אבותם די מנייהו אתן, רבני עי"ת **תונס** וסוחרניה דאיקרית **ארעא דרבנן**, ורבני **האי ג'רבה** וסוחרניה דהוא בעל שמהן, אינהו וכולי ספרן, כולם נקבצו ובאו יחד בספרא דנן, לשם עולם להם ולדוכרן, ולנא אינון לקבל עיינן למופת ולאולפן, ולא יעדון מינן השתא ולדרי דרן. ויהא רעוא דזכותהון תקיפא תהוי תדיר למגן עלן, מכל זעון בלהן ועקן, וישדר לן מלכא משיחא די יפרקינן, השתא בעגלא ובזמן קריב אמן ואמן, כה דברי המחבר הקטן

בנימין רפאל כהן
ס"ט

אתן שנת
השמש יצא על הארץ לפ"ק **התשמ"ו**

הספר הוכן בסיוע

קרן הזכרון לתרבות יהודית
ניו־יורק

ברכת התודה להם

©

כל הזכויות שמורות

(כולל תרגום, העתקה, צלום, תמונות וכו׳)

למחבר בנימין כהן

ת.ד. 697 נתיבות

הסכמת מרן מלכא הראשון לציון
הרב הראשי לישראל מו"ר ועט"ר הגאון המפורסם
כמוה"ר ר' מרדכי אליהו שליט"א

ב"ה, ירושלים י"ט אלול תשמ"ו

הסכמה

ראה ראיתי מה שכתבו הרבנים הגאונים מגדולי חכמי תוניס בארץ שהסכימו לספר „מלכי תרשיש" שחיברו ואספו בנש"ק הרה"ג החו"ש ר' בנימין הכהן הי"ו. ועברתי בין הבתרים שבספר ואמינא לפעלו יישר, המקיים בנו ובדורות הבאים „זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור", כלומר יש להתבונן במעשי האבות ומשם להמשיך את מעשיהם הטובים מדור לדור. וכבר מילתי אמורה גדולים מעשי צדיקים, והמספרים מעשיהם יונקים קדושה מהם. לפיכך, כשגחזי החל לספר מעשיו של אלישע (מלכים ב' ח') „ספרה נא לי את כל הגדולות אשר עשה אלישע", „ויהי הוא מספר למלך את אשר החיה את המת, והנה האשה אשר החיה את בנה וכו' ויאמר זאת האשה וזה בנה". וכתיב בתריה, „וישאל המלך לאשה ותספר לו". ואמרו חז"ל שם בילקוט וכי אחורי תרעא היתה, אלא הקב"ה הביאה שהיא תספר מעשה צדיקים ולא גחזי. יבוא טהור ויספר על טהורים וילמדו ממנו כיצד להטהר.

וראיתי שכתב ואסף כעמיר גורנה, ויפה ליקט וסידר בסדר נאה, דבר דבור על אופניו, כדי שילמדו ממעשיהם של צדיקים וכדי שידעו את העבר וממנו לעתיד, וכל מן דין כתובו לנא.

ויזכה המחבר הרה"ג הנ"ל להמשיך בזיכוי הרבים להגדיל תורה ולהאדירה, ויתברך מפי עליון בכל מידי דמיטב, ברוחניות ובגשמיות, בבני חיי ומזוני רויחי, אכי"ר.

מרדכי אליהו
הראשון לציון הרב הראשי לישראל

הסכמת מרן מלכא מופת הדור והדרו הראשון לציון הרב הראשי לישראל (לפנים) וראש מועצת חכמי התורה גאון עוזנו ותפארתנו כמוה"ר ר' עובדיה יוסף שליט"א

ב"ה, ירושלים י"א אלול תשמ"ו

הסכמה

הובאו לפני גליונות הספר הנותן אמרי שפר „מלכי תרשיש", תולדותיהם מעשיהם וספריהם של גאוני תוניסיה והאי ג'ירבה. מעשה ידי אומן. נטע נאֱמן. צנצנת המן. הרב המופלא. וכבוד ה' מלא. בכתם פז לא יסולה. בנן של קדושים. גזע ישישים. אראלים ותרשישים. טוביינא דחכימי. מרגניתא דלית לה טימי. שמן תורק שמו. דורש טוב לעמו. רבי בנימין רפאל כהן שליט"א. עברתי בין בתריו כמסת הפנאי וראיתי שיגע ומצא כדי מדתו. צנה וסוחרה אמתו. ואת הכל יפה עשה בעתו. בעט סופר מהיר, ובטוב טעם ודעת, תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אופניו. אישר חיליה לאורייתא.

מגדולי החסידות אמרו, שהמספר במעשיהם של צדיקים ופעולתם ונפלאותם לבני אדם, הרי הוא כמספר ומהלל את השם יתברך, והרמז על זה בספר תהלים (פרק קיג), הללויה הללו עבדי ה' הללו את שם ה', ולהלן (בפרק קלה) נאמר, הללויה הללו את שם ה' הללו עבדי ה', לומר, שהמהללים את עבדי ה', כמהללים את שם ה', ולכן פעם הקדים הללו עבדי ה', ופעם הקדים הללו את שם ה', מקבילות „הלולאות" אשה אל אחותה, וכעין מה שאמרו (בתוספתא סוף כריתות), בכל מקום מקדים משה לאהרן, וכאן הוא אומר הוא אהרן ומשה, הוא משה ואהרן, מלמד ששניהם שקולים. ובילקוט שמעוני (מלכים ח) שהמספר בנפלאותיו של אלישע כמספר בנפלאותיו של הקב"ה. ע"ש.

והנני פונה בזה בקריאה קדושה אל נדיבי עמנו לרכוש את הספר החשוב הזה בעין יפה וברוח נדיבה, בוזו כסף בוזו זהב כבוד מכל כלי חמדה. וזכות הצדיקים המובאים בספר תגן עליכם אלף המגן, ובכל אשר תפנו תשכילו ותצליחו ברוב אושר עושר וכבוד ושובע שמחות וכל טוב.

עובדיה יוסף

הסכמת הגאונים עיני העדה, רבני נתיבות והסביבה העי״א

מאהבת ה׳ אותנו ומשמרו את ההבטחה שהבטיחנו שלא תשתכח תורה מפינו ככתוב: כי לא תשכח מפי זרעו, העמיד לנו בכל דור ודור רבנים וחכמים צדיקים וחסידים מנהיגי הדור בעלי שיעור קומה משכמם ומעלה גבוהים מכל העם, והם ברוח מבינתם הקימו עולה של תורה ועשו אזנים לתורה ובזכותם וזכות פעלם זכינו עד הלום על אף הגליות הקשים שעברו עלינו להמשיך בלימוד התורה, והם אף בירורו, סלתו וזיקקו לנו התלמוד וההלכה עד שנעשו הדברים ברורים כשמלה והקילו עלינו את המלאכה, והיו לנו למאורות להורות לנו הדרך אשר נלך בה והמעשה אשר נעשה.

אין יהדות בעולם שלא תרמה את חלקה בהעמדת אנשי מופת כאלו, אם זה באירופה, אם זה באפריקה וכו׳ וכו׳, הצד השוה שבהם שכולם עשו רבות לתורה שלא תשתכח מישראל ולא עוד אלא שפיתחו אותה והרחיבו אהליה לאין ערוך.

אמנם אם כי קהלות מקהלות שונות זכו לכיסוי נרחב בספרים שונים שבהם הובאו תולדות רבניהם, חכמיהם, אדמו״ריהם, מנהיגיהם וחיבוריהם, היתה לעומתם יהדות **תוניסיה** מחוירה בתחום זה ואפשר לקרוא לה „יהדות הדממה״, וזאת על אף שהיתה בעלת שם גדול וידועה ומפורסמת מאוד כעיר של תורה ויראה, עיר של חכמים וסופרים מקטנם ועד גדולם וכפי שכותבים את שבחיה הרבים מרן החיד״א זצ״ל ועוד רבנים גדולים ממדינות שונות שבקרו בה והתבשמו ממנה ומאוירה המחכים, ויצאו מלאים תשבחות עליה ועל חכמיה וקראוה **„ארעא דרבנן״** (עיין בפנים הספר עמ׳ מ״ח — נ׳).

הנה כי כן רבים המיחלים ומצפים זה זמן זמנים ואומרים מי יראנו טוב לדעת ולהכיר את מורינו מאורינו גדולי הדורות בתוניסיה, למען נדעם והיו לנו למאורות לדוגמא ולמופת אשר לאורם נלך, ונלמד משקידתם העצומה בתורה, מיראתם הקודמת לחכמתם, מצדקותם וחסידותם ומעשיהם הטובים ועוד ועוד, שכן רבים רבים מהם לא ידענום ולא הגיע שמעם אלינו, מלבד אלו שנשתכחו מאתנו, ואשר לצערינו הולכים ומשתכחים עוד ועוד ככל שעוברים השנים. ולכן עלינו להחאק טובה גדולה לידידנו בנש״ק הרה״ג החו״ש והכולל הרב **בנימין הכהן** שליט״א ממשפחת ר״ם מורנו הגאון ר׳ **שאול הכהן** זצוק״ל אב״ד ג׳רבה מלפני כמאתיים שנה ונכדו של הראב״ד מקודש מוה״ר ר׳ **מרדכי אמייס הכהן** זצוק״ל ראש רבני תוניסיה אשר טרח ויגע בעשר אצבעותיו לחקור ולדרוש אחרי רבני דור ודור בתוניסיה חקירה יסודית ומיגעת בספרים, וזכה לאסוף פרטים רבים וחשובים על מאות רבנים וחסידים וחיבוריהם, והקים ממש זכרם לתחיה אחר שהיו נשכחים מאתנו מאות בשנים, ולמען יעמוד זכרם לדורות כתבם בספר הנכבד והמקיף הזה ספר **„מלכי תרשיש״** אשר בו טמון האוצר הגדול הזה של רבני תוניסיה לדורותיהם.

בספר הזה ימצא הקורא יריעה רחבה ומקיפה מאוד על רבני מדינת תוניסיה, עריה וכפריה מימי הגמרא עד ימינו, החל מאמוראי **קרטיגני** הקדומה, דרך גאוני מדינת **קירואן** הנודעת בימי הגאונים כ„**מחוזא רבא באפריקא**״ ואשר אליה נשלחו הרוב המכריע של תשובות הגאונים, ועד מאות רבני 750 השנים האחרונות וחיבוריהם ומעשיהם כשהם ערוכים בסדר נכון ובטוב טעם ודעת פרקים פרקים לפי סדר התקופות ועפ״י סדר א״ב, עם מבואות לכל תקופה, בלווי תמונותיהם של צדיקים וצילומי מסמכים ותעודות יקרים, והוא ממש

ביוגרפיה מפליאה ומפוארת שהיתה עד כה חבושה בטמון ולא יודעים עליה כי אם מעט מזער.

ואליכם המצוה אחינו בית ישראל להביא ספר יקר ונכבד זה אל בתיכם, ספר שכלולים בו תולדותיהם של צדיקים תורה ומע"ט ויראת שמים וגם חקר קדמוניות ישראל, למען יהיו הצדיקים מאורי דור ודור תמיד נגד עינינו בבחינת „**והיו עיניך רואות את מוריך**" ולמען פרסם את שמם ושבחם בעולם, וכבר אחז"ל כל העוסק בסיפורי צדיקים כעוסק במעשה מרכבה.

נאום הכו"ח לכבוד התורה ולומדיה ולכבוד ההמ"ח שליט"א יום שנכפל בו כי טוב ט"ו תמוז התשמ"ו יום פטירתם של צדיקים מורנו הצדיק **ר' חיים בן עטר** זצוק"ל בעל אור החיים הקדוש, הראב"ד תוניסיה הגאון החסיד המדוכא ביסורין מוה"ר ר' **שלמה אלפאסי** זצוק"ל בנו של גאון עוזנו הגאון המקובל האלוקי ר' **מסעוד אלפאסי** זצוק"ל, והרה"ג מוה"ר ר' **נסים הכהן** זצוק"ל רב דמושב שרשרת.

רפאל כדיר צבאן
רב נתיבות

סאסי כהן
רב ברכיה
(אבי המחבר)

נסים טרבלסי
רב תלמים

פרץ מימון
רב גילת

יוסף אלמרשנינו
רב שובה

הסכמת הגאון המפורסם ראש ישיבת „כסא רחמים" תכב"ץ בבני ברק מו"ר ועט"ר רבי מאיר מאזוז שליט"א

ראה ראיתי כמה גליונות מהספר הנכבד „**מלכי תרשיש**" תולדות חכמי תוניסיה, מעשה ידי ידידנו היקר חכם וסופר כתם אופיר אשכול הכופר הרה"ג המופלא וכבוד ה' מלא בנש"ק כמה"ר ר' **בנימין כהן** שליט"א מהעיר **נתיבות** בנגב תובב"א, וברכתי עליו ברכת הנהנין כי הוא מעשה ידי אומן מלאכה היא והינה חכמה, לאסוף בעמל ובשקידה רבה מתוך מאות ואלפי ספרים ומסמכים בכ"י ובדפוס, כל הנוגע לתולדות חכמי תרשיש (היא קרטגינא היא תוניסיה) מימות חכמי התלמוד ועד ימינו, ואשר לא פללנו ראינו, שישנם אמוראים בבבלי ובירושלמי שמוצאם מתוניסיה, וכן הבאור הנפלא לאגדה (בגמ' תמיד לב.) על אלכסנדר מוקדון שהלך לעיר שכולה נשים באפריקה, שהיתה בעינינו כחידה סתומה, וכעת מתברר מספרו דמר (והוא מאוצר ישראל ערך אלכסנדר מוקדון) שהכוונה ל„קרטגינא" שהוא שם מורכב מארמית ויונית, „קרתא" עיר בארמית, „גיניא" נשים ביונית, והכוונה לנשים שהיו מושלות באפריקה הידועות בשם „אמזונוס". והנה אמת נכון הדבר כי גיניא ביונית פי' אשה וכמ"ש התוי"ט (סוף פ"ח דיבמות) שאנדרוגינוס היא מלה יונית אנדר"ו איש גינו"ס אשה (ועיין בב"ר פ"ח שמעת מימיך אומר גיני גינייא אנתרופי אנתרופייא גברא גברתא אלא איש ואשה. ופירש הרב מתנות כהונה גיני אנתרופי גברא וכו' כולם איש בלשונות מחולפות ע"ש. ולפי האמור נראה שאינו כן אלא אנתרופי איש וגיניא אשה, וכוונת המדרש שאין שם הזכר ביונית נגזר מהנקבה ולא להפך. ושו"ר שכן העיר בהגהות הראב"ד ר' מרדכי אריה הלוי הורוויץ ז"ל שבראש ס' התשבי הנד"מ וכ' שלזה כיוון הערוך בערך אנתרופי ודלא כהמת"כ ע"ש). אך גם מלת „קרתא" לדעתי היא מלה בינלאומית, שכן קרטגינא נקראת גם „קרתא חדתא" (קרת

חדשה) בפי היונים והרומאים, ומצינו במשלי על גפי מרומי קרת, ובערוך ערך קרתן כ׳ בלשון ערבי קורין לכפר אלקריה ע״ש.

ובענין זיהוי שם תרשיש בתנ״ך עם תוניסיה, לפלא שלא ציין כת״ר לדברי המלבי״ם במלכים (א׳ יו״ד) שחולק על האברבנאל בתוקף וכ׳ שתרשיש היא עיר „טארזיס״ שהיא אצפאנייה הקדומה שהיתה רוכלת הצוריים בספרד. והגאון הרד״ל בפירושו לפרקי דרבי אליעזר (פ״י אות נ״ט) כ׳ תרשיש היא קארטאגו שבברבריאה או ספרד לדברי קצת. ע״ש. ובס׳ „מאור עינים״ שהיה בידי לפי שעה (חלק אמרי בינה פי״א) ראיתי שכ׳ כי תרשיש היינו קרתגיני שבין מאלטה וטריפולי דברבריאה (כלומר טריפולי־לוב, לאפוקי טריפולי שבלבנון) נוכח זירב״י (ג׳רבא), ולכן ת״י בסוף מלכים א׳ יהושפט עשה אניות תרשיש וגו׳ עבד ספינת אפריקא ע״ש. וע״ע בתרגום ירמיה (יו״ד ט׳), אבל בתהלים (מ״ח ח׳) ת״י אניות תרשיש אלפיא דטרסיס, וזה לכאורה כדעת המלבי״ם. ובס׳ מסעי בארץ לוב (ח״ב עמוד 155 בהערה) כ׳ שבתרגום השבעים קוראים לקרת־חדשה מזמן ישעיהו והלאה בשם תרשיש ע״ש (וכעת אמ״א). ואפשר דתרשיש שלפני ישעיה הנביא היא טרסיס בספרד (דלא כהאברבנאל במלכים שפקפק לשיטתו על הכתוב בדה״י ע״ש) ומימי ישעיהו ואילך היא תוניסיה שלנו. וצ״ע. ועיין בהסכמת הרבנים לס׳ משמרות כהונה שכתבו (בד״ה משמרת אהל מועד) „ובפרט רבנן דמתיבתא מלכי תרשיש תונס רבתא״, וכן מקובל אצלנו בחו״ל שתונס היא תרשיש. ולנוכח הגזירה בשנים האחרונות שאסור ליהודים יוצאי תוניסיה לקחת בידם זהב וכסף רק סכום קטן, מה מתקו לי דברי הנביא (ישעיה ס׳ ט׳) „כי לי איים (אי ג׳רבא?) יקוו, ואניות **תרשיש** בראשונה, להביא בניך מרחוק, **כספם וזהבם אתם**, לשם ה׳ אלקיך ולקדוש ישראל כי פארך״. כי״ר בב״א.

עם זאת ארשום הערות אחדות אשר ראיתי מדי עוברי על הגליונות שבידי:

א) דף י׳ סוף ע״א ושם נערכה בשנת התר״ס. צ״ל ד׳ תר״ס.

ב) דף י״ז ע״א שורה י״ב וירא מכבד „את״ יראיו. כצ״ל לפי המשקל.

ג) דף י״ט ע״א ש״ו ונדיב „את״ ותקום על נדיבות. כצ״ל לפי המשקל. וכבר כ׳ הראב״ע והרמב״ן בפרשת בהעלותך (י״א ט״ו) כי לפי הפשט אפשר לומר „את״ גם לזכר, את כרוב ממשח הסוכך (יחזקאל כ״ח י״ד). ע״ש. וכ״כ בלחם הבכורים (דף פ׳ ע״א). וכיו״ב בפ׳ ואתחנן ואת תדבר אלינו, ובהגדה של פסח את פתח לו. ונ״ל שכן יש לגרוס במשנה (גיטין פה:) גופו של גט שחרור הרי את „בן״ חורין הרי את לעצמך. אלא לפי שראו הסופרים ל׳ את החליפו בן לבת. וכן מוכח בגמ׳ שם ובקידושין (ו:) דאעבד קאי. וע׳ להתוי״ט בגיטין שם ודו״ק.

ד) דף כ׳ ע״א העתיק מפירוש רבנו חננאל (בע״ז ט.) „כמו שנתינו זאת שהיא שנת ד׳ אלפים ותתי״ג לבריאת העולם, כשתסיר מהם ג׳ תמ״ח נשארו בידך אלף ושל״ה למלכות יון״, והוכיח מזה שבשנת ד׳תתי״ג היה רבנו חננאל עדיין בחיים. ולא שת כת״ר לבו לסתירה שיש בדברים, כי אם תסיר מד׳ אלפים תתי״ג ג׳ תמ״ח ישארו אלף ושס״ה ולא אלף ושל״ה. אך האמת כמו שהוגה שם בש״ס ווילנא שצ״ל כמו שנתינו זאת שהיא שנת ד׳ אלפים **ותת״ג** וכו׳ נשארו בידך אלף **ושנ״ה**. וכן מוכח לעיל בפיר״ח ע״ש. ועיין מה שכתבתי במבוא לס׳ שו״ת מנחת חיים ח״ב הנד״מ (עמוד 7 ועמוד 20) ושם הבאתי דברי סה״ד וצמח דוד שרבנו חננאל נפטר בשנת ד׳ תת״י ושכ״ה בכתובת בלוח שיש בישיבת חכמי קירואן העתיקה ע״ש. ואכמ״ל.

ה) דף כ"ג סע"א. על יחסו של הראב"ע לר' יצחק הישראלי ראה עוד בפי' הראב"ע סוף פ' וישלח שכ' הכי קרא שמו יצחק כל השומע יצחק לו ע"ש.

ו) דף כ"ט. לחכמי מהדייה יש להוסיף את **ר' חביב אלמהדאוי,** שאליו הקדיש ר' יהודה הלוי את שירו „מי יעבור לנו לעבר ים".

ז) דף מ"ט ע"ב ש"י מינייהו מלכי מינייהו אפרכי. כצ"ל.

ח) דף נ' סע"א אמשטרדם תר"נ/1890. צ"ל אמשטרדם תר"ו (1846). וע' בשו"ת איש מצליח ח"א בתולדות חייו פ"א סוף הערה ט'. (ומ"ש בפנים אשר קטן שבהם רב ראשי, צ"ל חיי ראשי. וכ"ה באיש מצליח שם).

דף נ"ח ע"א ש"ך נדפס הספר „בני דוד" פירושים על התנ"ך ע"ד הקבלה. צ"ל דברי דוד. וכן יש לתקן לקמן דף ס"ח ע"א.

י) דף ס"ה סע"א. הביטוי „אין מקשין על הדרשן" מקורו קדום והוא בסוף פתיחת הרמב"ם למו"נ וז"ל ולזה אמרו אין מקשין באגדה. ע"ש. וע' בס' נפש חיה להרה"ג ראובן מרגליות זצ"ל (א"ח סי' קכ"ח סי"ט) בשם תשובות הגאונים זכרון לראשונים סי' שנ"ג דתנו רבנן אין מקשין באגדה. וע"ע לרב האי גאון בתשוה"ג ליק (סי' צ"ח) דאמור רבנן אין סומכין על דברי אגדה. וכ"כ ר' אהרן מלוניל באגרתו להרמ"ה (הובאה בס' תולדות חכמי ישראל ח"ב עמוד 104) בשם רס"ג ורב האי גאון שאין סומכין ואין מביאין ראיה ואין מקשין מדברי אגדה ע"ש. וע' בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' נ') ובחידושי הריטב"א (ע"ז דף ח') ובס' באר הגולה למהר"ל מפראג (דף ס"ז ע"ג) ובשו"ת יחוה דעת (ח"ה סוס"י י"ז) ואכמ"ל. ובמקום אחר רמזתי בזה פי' הכתוב בישעיה (כ"ט כ"א) ולמוכיח בשער יקשון. ודו"ק (וע' בס' נתיב מצותיך למהרש"ך דף פ"ו ע"א ודק"ס ע"א שכ' ג"כ אין מקשין על הפייטן ע"ש).

יא) דף ס"ז ע"א ש"ו ר' ח' לומברוזו נבק"י. כ"ה במעגל טוב השלם (עמוד 64) והמו"ל שם לא ידע לפענח המלה נבק"י וכ' אולי צ"ל **נבק"ת** נפשו בקרב קדושים תלין. ע"ש. ופשוט שהכוונה „נפטר בקיצור ימים" ועל זה סיים וסיפר לי תלמידו סיבת מיתתו וכו'. וגם השם **ח'** פשוט שצ"ל **חי** שהוא שם נפוץ בתונס, והמו"ל שהיה אשכנזי לא הכיר שם זה וחשב היו"ד בכתב ספרדי לגריש והדפיס ח' (וכן טעה שם עמוד 55 להדפיס ר' **יהושע** כהן טנוגי וצ"ל **ישועה.** אלא שהאשכנזים אינם מכירים שם ישועה כלל, ובפרט שלפי מבטאם מצלצל ח"ו כשמו של „אותו האיש", ולכן החליפו ליהושע). ולפלא על כת"ר שלא הרגיש בזה עינא דשפיר חזי.

יב) דף ע' ע"א ויש המאחרים את תקופתו (של ר' פראג'י שוואט) לראשית המאה הששית למניננו. צ"ל לסוף המאה החמישית כי נפטר סמוך לשנת הת"ס וזה נתברר בבירור גמור. ועיין בספר „יד להימן" מחקרים בתרבות העברית (מכון הברמן, לוד תשד"ם, עמוד 215 והלאה).

יג) שם בסוף העמוד שיריהם של שני רבנים מחכמי לוב וכו'. נ"ב ר' אליהו סדבון לא מחכמי לוב היה אלא מחכמי תונס, והוא בנו של הרה"ג המקובל ר' יוסף סדבון (מח"ס אהבת ה').

יד) דף ע"ה ע"ב ש"י מר' שמעון אבוקארה. צ"ל שמשון.

טו) דף פ"ז ע"א שט"ז השיב לשאלה מהב"ד של עיר ג'רבא מהחה"ש הדיין המצויין ר' נחום הכהן. עיין בס' מדות הרחמים (סוף עמוד פ"ד) שהוא ט"ס במשכנות הרועים וצ"ל ר' נסים הכהן. ע"ש. וכנראה הוא הנזכר בס' ממלכת כהנים (עמוד י"ד) והוא דודו אחי אמו של הרה"ג ר' שאול כהן זצ"ל בעל לחם הבכורים.

טז) שם סע״ב לגבי שנות חייו של המשה״ר, עמ״ש בהקדמתי לס׳ מגנזי חכמי תונס סוף עמוד 28. ע״ש.

יז) דף צ׳ ע״א שורה ב׳ ואז עמד ולא „ענה״ עוד. כצ״ל והוא מלשון הכתוב (איוב ל״ב ט״ז).

יח) שם, מ״ש שר׳ ישועה אלמליח זצ״ל נפטר בו׳ אייר התשי״ח, טעות וצ״ל ביום א׳ של פסח התשי״ח בעלות המנחה (וכ״ה בס׳ ויאמר יצחק דרושים ריש דרוש ד׳). וזכורני שאשה אחת פגשה את אמה״ג זצ״ל למחרתו ביום ב׳ של פסח כשהלך לתפלת שחרית ואמרה לו „שבק לכם חיים״, והוא עדיין לא שמע על כך.

יט) דף צ״ב ע״א בהערה. מ״ש שהסיפור הכתוב באור תורה (שנה י׳ עמוד שע״ט) על ר׳ ישועה בסיס ובעל הגלגולים שבוש הוא, אני שמעתי את הספור ממורי המדקדק והמשורר ר׳ דוד ברדא זצ״ל שסיפר לאמה״ג זצ״ל לפני 25 שנים בערך. ולפני כשנתיים מצאתי בס׳ כ״י שהביא מספר מקור ברוך פיתוסי (ואמ״א) ככל דברי כת״ר. ול״נ שגם הסיפור שם אינו מדויק כי בימי הר״ש לביא ז״ל עוד לא נפרץ בעולם חזון הגלגולים, והרמב״ן בפי׳ איוב כותב על הגלגול ברמז, ובשו״ת מהרלנ״ח (סי׳ ח׳) ביאר דבריו וכ׳ שענין הגלגול הוא סוד גדול ואין ראוי לדרוש בו ברבים. ע״ש. ולפי מיטב ידיעתי עד ימי האר״י ז״ל לא הרהיב איש עז בנפשו לומר שפלוני הוא גלגול פלוני, ויותר מתאים סיפור זה לדור אחד או שנים אחרי האר״י ז״ל, ובפרט לתקופה השבתאית שהתפארו כמה נוכלים בידיעת גלגולי נשמות למען בצוע בצע, רק שהסיפור מתגלגל מאיש לאיש ומתקופה לתקופה. וכן תמצא אצל אחינו האשכנזים סיפור אחד מיוחס להנוב״י ולהגר״א ולר׳ יונתן אייבשיץ וכיוצא.

כ) דף צ״ג ע״א ש״י אשת ה״ה ה״ה ה״ה ה״ה. נ״ב הרב הגדול החכם השלם הדיין המצויין הרב הכולל.

כא) דף צ״ה ע״ב ש״ו שני הספרים האחרונים לא נדפסו ולא נודע מה עלה בגורלם. נ״ב כמדומה שכוונתם על פי׳ זר זהב וכתם אופיר שנדפס בזוהר מנוקד דפוס ליוורנו (אחרי שנת ת״ר) וכעת אינו מצוי אצלי.

זה מה שראיתי להעיר אגב ריהטאי, ואסיים בברכה מעין הפתיחה יה״ר שחפץ ה׳ בידו יצלח להגדיל תורה ולהאדירה, ואל אחינו בני ישראל אשים דברתי, בוזו כסף בוזו זהב כבוד מכל כלי חמדה, לסייע בידי הרב המחבר נר״ו לתורה ולתעודה. וראוי ספר זה להמצא בכל בית בישראל שהוא אוצר נחמד ושמן בנוה חכם המכיל כאלף מחכמי תוניסיה, אשר לה יד ושם בהפצת התלמוד בראשונה אחרי בבל כידוע. ושכרכם כפול מן השמים.

כעתירת הכו״ח ביום ג׳ מנ״א עש״ק לסדר
יוסף עליכם ככם אלף פעמים התשמ״ו לפ״ג.

נאמ״ן ס״ט

הקדמת המחבר

וידבר ה' אל משה במדבר סיני, זהו שאמר הכתוב (תהלים קמ״ז) לא עשה כן לכל גוי, וכן וירם קרן לעמו... כך הקב״ה ברא לדור המבול ולא כתב אימתי בראן, העבירן מן העולם ולא כתב אימתי העבירן... וכן לדור הפלגה וכן למצרים לא היה כותב אימתי נבראו ואימתי מתו. אלא כיון שעמדו ישראל אמר הקב״ה איני נוהג באלו כאותן ראשונים, אלו בני אבות הם בני אברהם יצחק ויעקב, לך כתוב להם באיזה חודש, בכמה בחודש, ובאיזו שנה, באיזו איפרכיא, ובאיזה עיר רוממתי קרנם ונתתי להם תלוי ראש, לכך נאמר: וידבר ה' אל משה **במדבר סיני** — הרי איפרכיא, **באוהל מועד** — הרי מדינה, **בשנה השנית** — זו שנה, **בחודש השני** — זה החודש, **באחד לחודש** — בכמה בחודש, **לצאתם מארץ מצרים** — הרי נכתבה אופטיאה (מאורע חשוב שממנו מונים), למה? **שאו את ראש כל עדת בני ישראל**, לקיים מה שנאמר (תהלים קמ״ז) לא עשה כן לכל גוי, ומה עשה? **וירם קרן לעמו**״.

(במדבר רבה א' י״ב)

ישתבח הבורא ויתפאר היוצר אשר בחר בנו מכל עם ונתן לנו תורת אמת, והקים לנו בכל דוד ודור רבנים וחכמים למען נלך לאורם ויורונו הדרך אשר נלך בה והמעשה שאר נעשה. ולמען יהא מוראו עלינו תמיד, צונו במ״ע ומצות ל״ת לשמוע בקולם, לכבדם ולירא מהם, וכאשר ידוע שיראת החכמים וכבוד הצדיקים, מכלל יראת האלוקים הם, וכדדרש ר' עקיבא במס' פסחים (כ״ב), את ה' אלוקיך תירא לרבות תלמידי חכמים. גם בזוה״ק הפליגו מאוד מחובת יקרם, וותר הקב״ה על כבודו וקנא לכבודם, וכמעשה דעדו הנביא וירבעם, ועוד הובא מאמרם (ב״ר ל״ט י״ט): אמר ר' ירמיה החמיר הקב״ה בכבודו של צדיק יותר מכבודו, בכבודו כתיב (שמואל א' ב') כי מכבדי אכבד ובוזי **יקלו** — ע״י אחרים, ובכבודו של צדיק כתיב ואברכה מברכיך ומקללך **אאור** — אנא. והנה מכלל כבודם של צדיקים, הוא לספר בשבחם ברבים ולכתוב בפירוט והרחבה תולדותיהם ומעשיהם הטובים, למען נלמד אף אנו מהם וכדמצינו שהקב״ה מלך העולם, מתעסק בשבחם של צדיקים לפרסמם, וכמו שהבטיח לאבינו הראשון אברהם, ואגדלה שמך — שאודיע טבעך בעולם. ועוד כתב רש״י ע״ה ריש פרשת וישב, וזה לשונו: „ואלה תולדות יעקב וכו' אחרי שכתב לך ישובי עשו ותולדותיו **בדרך קצרה** שלא היו ספונים וחשובים לפרש... פירש לך ישובי יעקב ותולדותיו **בדרך ארוכה** כל גלגולי סבתם **לפי שהם חשובים לפני המקום להאריך בהם**, וכן את מוצא בי' דורות שמאדם ועד נוח פלוני הוליד פלוני וכשבא לנוח **האריך בו**, וכן בי' דורות שמנות עד אברהם קצר בהם משהגיע אצל אברהם **האריך בו** משל וכו' ״, עכ״ל. הרי דחשיבות מיוחדת היא בפני המקום להאריך בתולדותיהם של צדיקים, ובזה ניכרת חשיבותם וחביבותם בעיניו.

גם יש ערך וחשיבות לידיעת מקומות מושבותיהם ותאריכי לידתם ופטירתם והם ראויים לציון אצלם, ובהם ניכר בעיני בורא עולם כבודם ויקרם של ישראל לעומת האומות ושל הצדיקים לעומת הרשעים, כדאשכחן במדרש חומש הפקודים, המובא לעיל בפתח הדברים. ומפני כך מצאנו לחכמי הדורות ראשונים גם אחרונים, שחקרו אחר תולדות הרבנים, וקבצו ואספו כעמיר גורנה, את שם חכמי ישראל שהיו עד הנה, וכתבום בספרים רבים, הלוא המה: סדר עולם רבא להתנא האלוקי ר״י בר חלפתא, סדר עולם זוטא לר״י טוב עלם, סדר הקבלה

לרבינו הנשר הגדול הראב״ד, ספר יוחסין להרב הגדול מו״ה אברהם זכות, שלשלת הקבלה להרב הגדול מו״ה גדליה בן יחיא, צמח דוד להגאון מו״ה דוד גאנז, קורא הדורות להרב המובהק מו״ה דוד קונפורטי, סדר הדורות להגאון המקובל האלוקי מו״ה יחיאל הלפרין, והאחרון נכבד ספר „שם הגדולים״ להגאון המובהק חסידא קדישא מו״ה חיים יוסף דוד אזולאי זצוק״ל הוא מרן החיד״א ע״ה.

והנה כיון שהספרים הנזכרים לעיל, לא הקיפו את רבני כל קהלות ישראל, ולא באו בהם לשבח והלל, כ״א רבנים נודעים או רבני מקומות שבהם המחבר עבר או גדל, ורבני קהלות רבות, לא בא כלל זכרם לדורות, לכן קמו עוד חכמי כמה קהלות, ועמלו וחקרו עד אשר העלו את רבניהם מתהום הנשיה, וכתבום בספר למען יעמדו לדורות, כך עשה בספר „שם הגדולים החדש״ הרה״ג ר׳ אהרון ולדן, שבו קבץ את גאוני וחסידי אשכנז ופולין, ואחריו הרה״ג ר״י בן נאים בספרו „מלכי רבנן״, שבו קבץ רבני וחכמי מרוקו שבכל זמן, ועוד כמה ספרים כהנה הן לעד נאמן.

והנה גם מרבני מדינת תוניסיה הנודעת כעיר המלאה לה חכמים וסופרים, לא באו לזכרון בספר כי אם רבנים יחידים ובודדים, ורבים רבים מהם הם מאתנו נשכחים ונאבדים, ולמרות זאת ועל כל פנים, לא זכינו עד עתה לספר הכולל תולדותיהם, וזאת על אף שרבני תוניסיה הקדמונים, התעסקו מאוד בחקר תולדות חכמים ראשונים, והם אף תרמו לדורות תרומת עולמים, ולמופת תעמוד „אגרת רב שרירא גאון״ שנשלחה לקירואן לרב יעקב ברב נסים, ובה תשובה ארוכה ומפורטת לשאלתו כיצד נכתבה המשנה וסדר השתלשלות הגאונים, ואחריו חבר בנו הגאון רב נסים, את ספר „סדר מקבלי התורה״ שחבל שנאבד זכרו ממנו ולא נודע לעולמים, והובא ממנו בהקדמת מס׳ אבות לרבינו מנחם (המאירי). גם אח״כ נודע לתהלות, ספר „היוחסין״ להגאון והתוכן הנודע ר׳ אברהם זכות, שחובר בשנת הרס״ד (1504) בתונס שאליה בא מספרד ארץ גלות, אשר הוא ואגרת רב שרירא גאון הנ״ל, הם מאבני היסוד החשובים ביותר בתולדות עם ישראל.

והן אמת שמצאנו בספר „חן טוב״ להרה״ג ר׳ נסים חדאד מנאבל שמזכיר לספר יקר ונכבד שחיבר הרה״ג ר׳ יהודה ג׳רמון זצ״ל מתונס שבו כתב תולדות וקורות רבני תונס, ובירר ימות כל חכם וחכם מתי וכמה שנים חי, וגם כתב בו תולדותיו ותולדות רבני משפחתו הקדושה משפחת ג׳רמון, ומציין שם שחכם זה הוא הראשון שחקר תולדות רבני תוניסיה ושאין שום אחד מחכמי תונס הקדמונים או האחרונים אשר כתב במקצוע זה. אך הנה לצערינו כתוב עוד בספר הנ״ל שספר זה לא נדפס ונתגלגל מיד אל יד, ובא ליד חכם אחר הרה״ג ר׳ יוסף כהן טנוג׳י ז״ל מחבר ספר „שירת מרים״ והוא קשטו בציצים ופרחים, והוסיף בו הערות ומילואים, ולא זכה להדפיסו ומכרו לאחד מחכמי סוסה בשם ר׳ יצחק הנג׳אר ז״ל על תנאי שיוציאו לאור עולם בשם מחברו כי הוא נחוץ הרבה בספרותינו ויש בו תועלת רבה, ולדאבון נפשנו לא מלא חכם זה הבטחתו, וגנזו במטמונים בערך עשרים שנה מונח בקרן זוית, ולא נדפסו ממנו כי אם מספר קטעים בסו״ס „פרי קדש״ (תונס תרנ״א) ושם הוא נקרא בשם „מוסבות שם״.* והנה מאז רבים המיחלים ומצפים לספר הכולל תולדות החכמים, וב״ה שבשנים האחרונות היתה קצת התעוררות, והחלו לצאת כמה ספרים וחוברות, העוסקים בתולדות רבני הדורות, ומהם ראויים לציון ספרו של הרה״ג ר׳ שושן כהן זצ״ל

* והוא נמסר לספריה אחת בצרפת ולפני כשנתיים הובא לארץ ע״י ישיבת „כסא רחמים״, ולאחרונה גם נדפס קצת ממנו בתחלת „חקת הפסח״ שיצא מחדש.

הנקרא „ממלכת כהנים", וספרו של הרה"ג ר' שושן מאזוז שליט"א „אנשי השם" מלבד כמה וכמה מאמרים אשר בירחון „אור תורה" מתפרסמים, אשר הם התחלות טובות ונסיונות ראשוניים, בתחום חקירת הרבנים.

והנה אף אני עוד מימי הבחרות, בעודי מסתופף בכתלי הישיבות, כלתה נפשי לכתוב לדורות, את רבני וחכמי תוניסיה ארץ מולדות, אשר שמם הטוב נודע לשם ותהלות, בכל הארצות המדינות, וזאת מפאת ראותי מיעוט הידיעות וגודל הבורות, על מורינו ורבותינו מאורי הדורות, הן בעדתינו וכ"ש בשאר העדות, שכן המעט הידוע היה ברובו ספורי נסים ומעשיות, על מעט רבנים נודעים למופת ואות, ולא נודעה תקופתם והזמן שבו עשו את הגדולות, ומאות מאות רבנים כלל וכלל לא נודע זכרם לדורות, וכבר אז באחת החופשות, החילותי להוציא לפועל מחשבות, וערכתי קצת רשימות של רבנים, ספרים ומחברות אך לצערי הדבר נפסק אז ולא נמשך לבאות, מפאת מקרי הזמן והעסקים והטרדות.

והנה תולדותיו של הספר הנוכחי הגדול והמקיף הזה ספר **„מלכי תרשיש"** אשר חברתיו בעמל שקידה ויגיעה רבה וקבצתי בו מאות רבות של רבני תוניסיה ערוכים ומסודרים לתקופותיהם ומערכותיהם עם מבואות ותמונות, הוא לפני כשש שנים עת נמסר לדפוס שו"ת „גדולת מרדכי" ח"ב למז"ק ראש רבני תוניסיה הגאון ר' מרדכי אמייס הכהן זצוק"ל. אז נתבקשתי ע"י המשתדלים לכתוב תולדותיו ושבחיו למען הספר, וכיון שרק ידיעות מועטות היו לי עליו, הוצרכתי לדרוש ולחקור בספרים אחריו, ורשמתי מהם כל הפרטים והשבחים, וגם עקבתי אחרי ההסכמות והתקנות שבהם הוא חותם, ועוד אספתי שמועות עליו מפי קרוביו יודעיו ומכיריו, עד אשר נצטבר בידי חומר רב, ואחר שערכתי וסדרתי אותו הוא נדפס בתחלת הספר הנ"ל. והנה אחר שהתעסקתי בכך וצברתי מעט נסיון בכתיבה וחקירה מעין זאת, עורר בי הדבר חשק מחדש לחקור ולכתוב על עוד מרבני הדורות, באמרי כפי שעלה בידי לכתוב תולדות אבות, כך אוכל על עוד רבנים לעשות, וכך אז התחלתי שוב לאסוף קצת פרטים וספורים בתולדות הרבנים. ויהי באחת הלילות בהיותי במושב ברכיה בבית מורנו הראב"ד ג'רבה הגאון המפורסם ר' רחמים חי חויתה הכהן זצוק"ל אחרי השיעור שיסדתי שם בקביעות, מדי עלעלי בספרים אשר שם באו לידי ספרי „שלום דוד" למורנו הגאון המקובל האלוקי ר' דוד כהן גישא זצ"ל, וקראתי בהם ובהקדמותיהם, וגם העתקתי מהם פרטים שונים על רב זה. ויהי בלילה שלמחרת, כשחזרתי לנתיבות ולמדתי עם ידידי הרה"ג ר' סאסי חדאד שליט"א, ספרתי לו שאמש הזדמן לי לקרוא בספרים על ר' דוד הנ"ל, אז אמר לי דע לך שהלילה ליל כ"ד טבת הוא יום אזכרתו. ועוד כיו"ב אירע לי מקודם עת מצאתי כת"י בנוגע לתולדות מורנו המרתב"י ר' יוסף ברבי זצ"ל שכתב בו שנולד בר"ח חשון (נדפס בספר בעמוד רנ"ד), ובאתי והראיתיו למר אבי שליט"א וזה היה ג"כ בר"ח חשון בדיוק, אז אמרתי לעצמי בודאי שאין הדבר מקרה אלא אות ומופת מהשמים, שזהו רצונו של מקום ורצונם של צדיקים לכתוב תולדותיהם ולהנציח זכרם, וכך עברתי שוב על ספריו הנ"ל וספרו „שירי דוד", ועל ספר הדרושים הגדול „חסד ואמת" הכולל עשרות דרושים למנוחתו, והעתקתי מהם ומהקדמותיהם, פרטים ושבחים רבים, עד שמלאתי כמה וכמה דפים, מלאים העתקות וציטוטים ללא סדור ועריכה כלשהם. ושוב אחר שגמרתי לאסוף פרטים על רב זה, עברתי לאסוף חומר על רב אחר הוא הגאון החריף ר' יעקב כהן גדישא זצ"ל בעל „מעיל יעקב", וגם כאן עברתי על ספריו, הקדמותיהם, הסכמותיהם ודרושים עליו, והעתקתי מהם תולדותיו ושבחיו ללא סדר ומשטר אלא כפי שבאו לידי בעת הקריאה, וכך מלאתי גם עליו כמה דפים. והנה אח"כ החלטתי לערוך לי

רשימת רבנים הידועים וזכורים לי הן מרבני תונס הן מרבני ג׳רבה על דעת לאסוף עליהם במשך הזמן פרטים על תולדות חייהם ומעשיהם. וכך היה ומדי פעם בעתות הפנאי ובזמני חופשות שונים הייתי עובר על ספרים שונים מרבני תוניסיה ואחרים ומעתיק מהם ללא סדר פרטים שונים בחיי הרבנים, עד שבמשך הזמן נתאסף אצלי חומר רב על עוד הרבה רבנים עד שנתמלאו לי כמה וכמה מחברות מלאים חומר מועתק ללא סדר ועריכה. מלבד זאת מדי עייני בספרים הרבים הללו העתקתי את תאריכי ההסכמות ושמות הרבנים החותמים בהם למען יהיו לי לעזר במשך הזמן לידיעת תקופת חיי הרבנים, וכך נתגלו בפני עוד ועוד רבנים שלא ידעתים מקודם, וגם את שמותיהם רשמתי אצלי אף שאז לא היה ידוע לי עליהם מאומה, מתוך הנחה ותקוה שבמשך הזמן אמצא בספרים השונים פרטים עליהם, וכך נתרחבה רשימת הרבנים למאוד מיום אל יום. גם במקביל לשבחי ותולדות הרבנים הייתי רושם גם את ספריהם, וערכתי אותם במערכות ע״ס א״ב, וציינתי את שם מחברם, תוכנם, מקום ושנת הדפסתם עד שמלאתי מחברת עבה מלאה ברשימת הספרים.

והנה אחר שהיו לפני מאות רבנים עם הרבה פרטים עליהם בלתי ערוכים אלא העתקות וציטוטים, התחלתי לערוך ערכי הרבנים אחד לאחד באופן שעברתי על החומר שעל כל רב ורב, ומיינתי ובחרתי ממנו הפרטים והקטעים החשובים שראויים להיכתב, והשמטתי חומר כפול או מיותר, וערכתי וסגננתי וחברתי פרט אל פרט בסדר הראוי עד שהשלמתי כתיבת ערכו של הרב, וכך עברתי על כל הרבנים אחד לאחד וערכתי אותם ערכים ערכים. והנה למען יראה הקורא תרומתה של כל משפחה לחיי הרוח בתוניסיה, החלטתי לסדר את הרבנים בסדר א״ב של שמות משפחותיהם ולסדרם משפחות משפחות משפחה ומשפחה ורבניה, ועוד כדי להדגיש קיומם של שני מרכזים רוחניים בתוניסיה זה של תונס וזה של ג׳רבה החלטתי לערכם בשתי מערכות רבנים נפרדות: מערכת רבני תונס וסביבותיה ורבני ג׳רבה וסביבותיה, וזאת מלבד הטעם ששמות המשפחה בשני האזורים שונים ברובם זה מזה, פרט לכמה משפחות חופפות המצויות בשניהם. לאחר עריכה זו הם הועתקו במכונת כתיבה.

והנה שוב מאוחר יותר עלה בדעתי להוסיף ולשכלל את ערכי הרבנים בכמה אופנים: א) בהשמטת המקורות וההערות שהופיעו בעריכה הראשונית בגוף הערכים ולעשות ציוני הערות במספרים והדפסת ההערות למטה. ב) בכתיבת התאריך הלועזי בסוגרים בצד התאריך העברי למען יהיה הספר מובן לכל. ג) להוסיף כמקובל באנציקלופדיות שונות את האותיות ע״ע בר״ת ובסוגרים כזה (ע״ע) אחרי שמו של כל רב שערכו מופיע בספר שפירושם „עיין ערכו״ למען ידע הקורא שקיים על רב זה ערך מיוחד בספר, ויכול לעיין בו אם רואה צורך בכך לשם הבנת הערך שהוא קורא בו. ולכן מטעמים אלו וגם מפני שנתגלו בפני במשך הזמן ספרים אחרים שלא ידעתי מקודם ומצאתי בהם פרטים חדשים על הרבנים, הוזקקתי לעשות עריכה שניה לרוב רובם של ערכי הרבנים בסדר ובסגנון חדש, מלבד ערכים מעטים שנשארו כבתחילה.

והנה למען שלמות הספר, אמרתי בלבי הנה עד עתה עסקתי בכתיבה רק על רבני 300 השנים האחרונות אשר רבים הם למאוד כיון שנדפסו מהם ספרים רבים והם עיקר הספר, אך מהראוי שאחקור ואדרוש גם על רבנים מתקופות קדומות יותר, וכך עברתי על ספרי הרשב״ץ והרשב״ש וצאצאיהם ובעוד ספרים שונים, ודליתי מהם חומר רב על רבני המאות הראשונות של אלף זה וסדרתי את ערכיהם ע״ס א״ב וכך אחרי זאת הלכתי עוד אחורה וקראתי בספרים שונים אודות גאוני קירואן הנודעת מתקופת הגאונים ואספתי מהם חומר רב וערכתי

ערכיהם וכתבתי ספריהם במערכת ספרים מיוחדת, במשך הזמן נודע לי גם על אמוראים מתוניסיה הם אמוראי קרטיגני וגם אותם ערכתי וסדרתי וקבצתי דבריהם בתלמוד, ומאמרי חז"ל שונים על מדינת תרשיש שבתנ"ך וקרטיגני, וכך עמדו בפני כל רבני הדורות ערוכים לתקופותיהם מימי התלמוד עד ימינו. והנה יש לציין כאן שבנגוד לתקופות הקדומות יותר שבהם הידיעות מועטות יותר ועליהם מצאתי בספרים הרבה חומר מוכן שכן הם כבר נחקרו במדת האפשר, הנה ברבני 300 השנים האחרונות שהם רבים מאוד עמלתי מאוד בחקירה אחר הרבנים כחורש בקרקע בתולה שלא נעבדה מעולם, שכן כמעט על כל הרבנים הנ"ל לא נכתב מאומה והיה עלי לעמול ולחקור אחריהם בספרים רבים בחקירה יסודית ושורשית.

עוד הוספתי לאחר מכן לכתוב מבואות לכל תקופה ותקופה, והוספתי להרבה משפחות מבוא על המשפחה ותולדותיה, מלבד טבלאות שונות ותאריכי פטירת הרבנים ועוד, והם הוסיפו לי יגיעה נוספת ובמיוחד חבור ההקדמה הארוכה לפרק ד' דרש ממני מאמץ רב. עוד הוספתי לספר תמונותיהם של רבנים למען יהיו הרבנים לנגד עינינו בבחינת „והיו עיניך רואות מוריך", והוספתי צילומי מסמכים נדירים ושערי ספרים חשובים, וברבנים הקדמונים שבימיהם עדיין הצלום לא נודע, הצגתי מהם חתימות ידי קדשם וכתב ידם שמצאתי בספרים קדמונים שונים, שכן אחר שהכרתי וידעתי את הרבנים, הרבה חתימות תמימות שראיתי בספרים עתיקים וישנים, נתברר לי שהם חתימותיהם וכתב ידם של גדולי הדורות בתוניסיה והם חתימות יחידות ונדירות והם להם במקום תמונותיהם. וכאן עלי לציין עוד שהכנתי גם שרטוטים שונים של שושלות רבנים של כמה משפחות גדולות ומסועפות והיה בתכנית להדפיסם, אך לצערי מפאת גודלו הרב של הספר (למעלה מ־50 גליון דפוס) ומסבות טכניות של הדפוס והכריכה, וגם מפאת ששרטוטים אלה בנויים הרבה על צבעים באופן שכל צבע מרמז למשהו, דבר שהיה גורם לייקור גדול מאוד בהוצאות הדפוס שבלאו הכי גדולות הן מאוד, בלית ברירה נאלצתי לוותר עליהם.

והנה כהיום הזה בראותי אחר עמל ויגיעה רבה זו את ספרי זה יוצא לאור עולם ספר גדול, מוכן וערוך כהלכה וכולל בתוכו כאלף רבני תוניסיה וספריהם, חייב אני ברוב השבח וההודאות לבורא עולם אשר גמלני מאז טובות, גלויות וידועות ללבבות, ואשר נתן בלבי לחקור אחר הרבנים, ונתן לי הכוח לשקוד ולעמול על זה, וזיכני והגיעני עד הלום לראותו נדפס כהוגן, ברוך שהחייני וקיימני והגיעני לזמן הזה, אודה ה' בכל לבב בסוד ישרים ועדה, במה אקדם ה' איכף לאלוקי מרום האקדמנו בעולות בעגלים בני שנה, אודה ה' מאד בפי ובתוך רבים אהללנו.

עוד אני חייב לתת תודה לכמה מוסדות ויחידים אשר עזרוני ועודדוני במהלך חבור הספר והדפסתו, הלוא המה „קרן הזכרון לתרבות יהודית" בניו־יורק שתמכו בי במלגה במהלך חבור הספר, לכמה יחידים מביכ"נ „אהלי שם" פה נתיבות אשר זרזוני ועודדוני למען אוציא הספר לאור עולם וגם הקדישו מזמנם ואונם למען כך, ובמיוחד לגזבר והגבאי המסור מר דוד פרג'ון הי"ו ולנדיבים היקרים רודפי צדקה וחסד מר יעקב מאזוז הי"ו ומר יששכר כהן הי"ו ומר יעקב טרבלסי הי"ו ה' ימלא משאלות לבם לטובה ויזכו לכל מילי דמיטב וזכות הרבנים שבספר תעמוד למגן וצנה בעדם ובעד בני משפחותיהם וקרוביהם לטוב להם כל הימים אמן.

גם אזכור תודה רבה להרה"ג ר' אשר חדאד שליט"א אשר היה לי לעזר רב בענין הדפסת הספר והוא שהדריכני בכל הדרך הזו מתחלת ההדפסה עד

גמירא, ועוד עלי להודות לקרובנו הרה"ג ר' ישראל כהן שליט"א מאשקלון אשר על ידו הועתק חלק חשוב מהספר במכונת כתיבה, גם עצתו הנחתני כמה וכמה פעמים בענין הדפסת הספר, היטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם. עוד אודה לעובדי בית הדפוס היקרים אשר לא חסכו עמל וטורח להוציא מתחת ידם עבודה יפה ונקיה ומסודרת, מלך העולם ישלם גמולם הטוב אמן. ואחרון אחרון חביב רב תודות לנדיבי עיר ועיר איש איש על שמו הטוב אשר תרמו וסייעו למען הדפסת הספר, יהי"ר שהקב"ה ישפיע עליהם שפע רב של טובה וברכה וכשם שסייעו בהנצחת והעלאת זכר הרבנים על ספר, כך יזכרם ה' לטובה ויפקדם לברכה ויושיעם לחיים טובים, וזכות גאוני ורבני תוניסיה שבספר תהיה למגן בעדם ובעד בני משפחותיהם בזה ובבא וימליצו תמיד טוב בעדינו, ויזכו לתורה ויראת שמים ולעושר ואושר וחיים טובים נצח סלה ועד אכי"ר. נאום הכו"ח פה נתיבות יום ה' ט"ז מנ"א תשמ"ו יום הולדתי ממעי אמי,

המחבר הקטן

בנימין רפאל כהן

ס"ט

מפתחות לספר

	עמודים
פרק א׳ — התקופה העתיקה	א׳—ט׳
מבוא	א׳—ד׳
אמוראי קרטיגני	ד׳, ה׳
דברי אמוראי קרטיגני בתלמוד	ה׳, ו׳
מדינת תרשיש בתנ״ך ומפרשיו	ו׳, ז׳
מאמרי חז״ל על „קרטיגני״, „אפריקה״ ו„טונס״	ז׳—ט׳
מקורות לתקופה זו	ט׳
פרק ב׳ — תקופת הבינויים	
(ד׳ אלפים ת״ל — ה׳ אלפים 670—1240)	י׳—ל׳
מבוא	י׳—ט״ז
גאוני קירואן	ט״ז—כ״ז
א׳) אבן אלגאטום	
ב׳) ר׳ אברהם בר נתן	
ג׳) רבינו איתיאל	
ד׳) ר׳ בהלול בן יוסף	
ה׳) דונש בן תמים	
ו׳) זיאד בן כלפון	
ז׳) רבינו חושיאל בר אלחנן	
ח׳) רבינו חננאל ברב חושיאל	
ט׳) רב יהודה בר יוסף	
י׳) רב יהודה ברב שאול	
י״א) ר׳ יוסף הנגיד	
י״ב) רב יוסף בן ברכיה	
י״ג) ר׳ יעקב בר משה פטרין	
י״ד) ר׳ יעקב ברב נסים אבן שאהין	
ט״ו) רב יעקב בן עמרם הנגיד	
ט״ז) ר׳ יצחק בר שלמה ישראלי	
י״ז) רב מבורך ברב דוד הבבלי	
י״ח) ר׳ נחום בר יוסף	
*י״ח) רב נסים גאון בר יעקב אבן שאהין	
י״ט) רב נסים בר ברכיה	
כ׳) רב נתן ברב חנניה	
כ״א) מר עוקבא	
כ״ב) רב צאלח בן בהלול	
כ״ג) רב שביב בר יעקב	
חכמי קאבס	כ״ז—כ״ט
א׳) ר׳ אברהם קאבסי	
ב׳) ר׳ אברהם בר׳ משה אבן ג׳אמע	
ג׳) ר׳ יהודה בר׳ שמואל אבן ג׳אמע	
ד) ר׳ יעקב אבן ג׳אמע הראשון	
ה׳) ר׳ יעקב בר׳ שמואל אבן ג׳אמע	
ו׳) ר׳ משה בר׳ שמואל אבן ג׳אמע הראשון	
ז׳) ר׳ שמואל אבן ג׳אמע השני	
ח׳) ר׳ נחמיה בר עובדיה	
ט׳) ר׳ שמואל בר׳ יעקב אבן ג׳אמע	

	עמודים
חכמי מהדיה	כ״ט, ל׳
א׳) ר׳ לבראט הראשון	
ב׳) ר׳ משה בן לבראט	
ג׳) ר׳ לבראט השני	
ד׳) ר׳ משה בן יוסף בן כשכיל	
מערכת ספרים מתקופת הבינויים	ל׳
מקורות לתקופה זו	ל׳
פרק ג׳ — התקופה האחרונה א׳	
(ה׳ אלפים א׳ — הת״נ / 1690—1241)	ל״א—מ׳
מבוא	ל״א—ל״ד
חכמי התקופה	ל״ד—ל״ט
1) אלאשקאר ר׳ משה בן יצחק	
2) אבוקראט ר׳ אברהם בן שלמה הלוי	
3) אלרגלי ר׳ משה	
4) ברבוט ר׳ חיים בר יוסף	
5) זכות ר׳ אברהם בן שמואל	
6) כהן ר׳ יהודה	
7) אביו של ר׳ יהודה כהן	
8) כהן ר׳ יצחק בה״ר סעדיה	
9) כהן ר׳ סעדיה	
10) כהן טנוג׳י ר׳ ישמעאל	
11) מלולי ר׳ חיים	
12) מלולי ר׳ יעקב	
*12) מערבי ר׳ יוסף	
13) נגאר ר׳ חסדאי	
14) צרפתי ר׳ אברהם	
15) ר׳ שמואל	
16) תלמיד ר׳ שלמה דוראן	
17) ר׳ יוסף	
18) אל בשברי ר׳ סעדיה	
19) ר׳ יוסף	
מערכת ספרים	מ׳
מקורות לתקופה זו	מ׳
פרק ד׳ — התקופה האחרונה ב׳	
(הת״נ—התש״מ / 1980—1690)	מ״א—שצ״ד
מבוא	מ״א—ע״ח
מערכת רבנים — רבני תונס וסביבותיה	ע״ט—רמ״ז
מערכת אל״ף	ע״ט—ק״ד
א׳) משפחת אבוקאראי	ע״ט—פ״ב
ב׳) משפחת אלחאייך	פ״ב—צ׳
ג׳) משפחת אלמליח	צ׳
ד׳) משפחת אלפאסי	צ׳—ק״ב

עמודים

משפחות שונות — ק״ב—ק״ד

א׳) איספינוזא ר׳ בנימין
ב׳) ארטבי ר׳ יעקב
ג׳) אנקאש ר׳ משה
ד׳) אפרתי ר׳ יצחק
ה׳) אברהמי ר׳ אליהו
ו׳) אברהמי ר׳ יצחק
ז׳) אביטבול ר׳ עקיבא
ח׳) אטויל ר׳ יוסף
ט׳) אריכס ר׳ יוסף
י׳) אלנג׳רי ר׳ יחיא
י״א) אשכנזי ר׳ אברהם
י״ב) אשכנזי ר׳ יצחק חיים

מערכת בי״ת — ק״ה—קל״ה

א׳) משפחת בונאן — ק״ה—ק״ז
ב׳) משפחת בורג׳ל — ק״ח—קכ״ד
ג׳) משפחת בלעיש — קכ״ד—קכ״ו
ד׳) משפחת בן בארון — קכ״ו—קכ״ח
ה׳) משפחת בן זקן — קכ״ח
ו׳) משפחת בן עטר — קכ״ח
ז׳) משפחת בסיס — קכ״ט—קל״ב
ח׳) משפחת ברדע — קל״ב, קל״ג
ט׳) משפחת בשמוט — קל״ג, קל״ד

משפחות שונות — קל״ד, קל״ה

א׳) בובליל ר׳ שלום
ב׳) בן מוסא ר׳ אברהם
ג׳) ברהנץ ר׳ סאסי
ד׳) בוהניק ר׳ יצחק

מערכת גימ״ל — קל״ה—קמ״ט

א׳) משפחת גאביזון — קל״ה, קל״ו
ב׳) משפחת ג׳אוי — קל״ו—קל״ח
ג׳) משפחת ג׳אמי — קל״ח, קל״ט
ד׳) משפחת גג׳ — קל״ט—קמ״ד
ה׳) משפחת ג׳רמון — קמ״ד—קמ״ח

משפחות שונות — קמ״ח, קמ״ט

א׳) גנונא כהן ר׳ יוסף
ב׳) גנונא ר׳ מרדכי
ג׳) גאנס ר׳ יעקב
ד׳) גויטע ר׳ שלום חי
ה׳) ג׳ריבי ר׳ שושן

מערכת דלי״ת — קמ״ט—קנ״ב

א׳) משפחת דאנה — קמ״ט—קנ״א
ב׳) משפחת דרמון — קנ״א, קנ״ב

משפחות שונות — קנ״ב

דילסקאט ר׳ יוסף

עמודים

מערכת ה״א — קנ״ב—קנ״ג

א׳) הלוי ר׳ יהודה
ב׳) הבריש ר׳ יוסף
ג׳) הטאהר ר׳ חי

מערכת וא״ו — קנ״ג—קנ״ו

א׳) משפחת וזאן — קנ״ג—קנ״ה

משפחות שונות — קנ״ה, קנ״ו

א׳) ואכיל ר׳ אברהם
ב׳) ויזמאן ר׳ אליהו
ג׳) ואלאנסי ר׳ חיים דוד

מערכת זיי״ן — קנ״ו—קס״ו

א׳) משפחת זיתון — קנ״ו—ק״ס
ב׳) משפחת זרקא — ק״ס—קס״ה

משפחות שונות — קס״ה

א׳) זטלוי מהר״י
ב׳) זמור ר׳ משה
ג׳) משפחת זרח — קס״ה, קס״ו

מערכת חי״ת — קס״ו—קס״ט

משפחות שונות — קס״ו—קס״ז

א׳) חביב ר׳ מסעוד
ב׳) חיון ר׳ שלמה
ג׳) ר׳ חנן
א׳) משפחת חג׳אג׳ — קס״ז—קס״ט

מערכת טי״ת — קס״ט—קע״ט

א׳) משפחת טוביאנה — קס״ט, ק״ע
ב׳) משפחת טייב — ק״ע—קע״ח

משפחות שונות — קע״ח, קע״ט

א׳) טיבי ר׳ דוד
ב׳) טיבי ר׳ משה
ג׳) טיבי מהר״א
ד׳) טאפיה ר׳ יצחק

מערכת יו״ד — קע״ט

א׳) משפחת ירחי — קע״ט

מערכת כא״ף — ק״פ—ר״א

א׳) משפחת כהן — ק״פ—קפ״ג
ב׳) משפחת כהן טנוג׳י — קפ״ג—ק״צ
ג׳) משפחת כהן יצחקי — ק״צ—קצ״ז
ד׳) משפחת כטורזא — קצ״ז—קצ״ט
ה׳) משפחת כרטוזו — קצ״ט—ר׳
ו׳) משפחת כייאט — ר׳—ר״א

	עמודים
משפחות שונות	ר״א
א׳) כלאף ר׳ אברהם	
ב׳) כ״ץ מהר״ש	
ג׳) כרייף ר׳ אברהם	
ד׳) כרייף ר׳ משה	
מערכת למ״ד	ר״א—ר״ח
א׳) משפחת לומברוזו	ר״א—ר״ח
משפחות שונות	ר״ח
א׳) לישע ר׳ שלום	
ב׳) לוי ר׳ שלום	
ג׳) הלוי ר׳ יהודה	
ד׳) לוזון ר׳ נסים	
מערכת מי״ם	ר״ח—רי״א
א׳) משפחת מהדאר	ר״ח—ר״י
ב׳) משפחת מעארך	ר״י
משפחות שונות	ר״י, רי״א
א׳) מאני ר׳ שמואל	
ב׳) מונטיליה ר׳ שמעון	
ג׳) מועטי ר׳ יוסף	
מערכת נו״ן	רי״א—רי״ח
א׳) משפחת נג׳אר	רי״א—רט״ז
ב׳) משפחת נטף	רט״ז—רי״ח
משפחות שונות	רי״ח
א׳) נחום ר׳ דוד	
ב׳) נמני מהר״י (?)	
מערכת סמ״ך	רי״ח—רכ״א
א׳) משפחת סאלאמא	רי״ח, רי״ט
משפחות שונות	רי״ט—רכ״א
א׳) סמאג׳ה ר׳ מרדכי	
ב׳) סלקמון ר׳ אליהו	
ג׳) סעאדה ר׳ דוד	
ד׳) סדבון ר׳ יוסף	
מערכת עי״ן	רכ״א, רכ״ב
משפחות שונות	רכ״א, רכ״ב
א) עדאוי ר׳ שמואל	
ב׳) עדאוי ר׳ משה	
ג׳) עשור ר׳ חיים	
מערכת פ״א	רכ״ב—רכ״ח
א׳) משפחת פארינטי	רכ״ב
ב׳) משפחת פיתוסי	רכ״ב—רכ״ז
ג׳) משפחת פרג׳ון	רכ״ז

	עמודים
משפחות שונות	רכ״ז, רכ״ח
א׳) פינסו ר׳ אברהם	
ב׳) פלוס ר׳ אברהם	
ג׳) פראנקו ר׳ יהודה	
ד׳) פראנקו ר׳ דניאל	
מערכת צד״י	רכ״ח—רל״ג
א׳) משפחת צפג׳	רכ״ח—רל״א
ב) משפחת צרפתי	רל״א—רל״ג
משפחות שונות	רל״ג
א׳) צוייד ר׳ שמואל	
מערכת קו״ף	רל״ד—רל״ח
משפחות שונות	רל״ד—רל״ה
א׳) קאטריואס ר׳ שמריה	
ב׳) קטן ר׳ אברהם	
א׳) משפחת קאראבליו	רל״ה—רל״ז
משפחות שונות	רל״ז, רל״ח
א׳) קורקוס ר׳ רפאל רחמים	
ב׳) קורקוס ר׳ יוסף	
ג׳) קוריאל ר׳ יעקב	
מערכת רי״ש	רל״ח, רל״ט
א׳) רואח ר׳ מסעוד	רל״ח, רל״ט
מערכת שי״ן	רל״ט—רמ״ז
א׳) משפחת שמאמא	רל״ט—ר״מ
ב׳) משפחת שמעוני	ר״מ—רמ״ב
ג׳) משפחת שתרוג	רמ״ב—רמ״ד
משפחות שונות	רמ״ד—רמ״ז
א׳) שאלא ר׳ שלום	
ב׳) שאלתיאל ר׳ משה	
ג׳) שמילה ר׳ רחמים	
ד׳) שמלה ר׳ משה	
ה׳) שמול ר׳ דוד	
ו׳) שוואט ר׳ פראג׳י בר נסים	
ז׳) שלום ר׳ משה	
ח׳) שפירא ר׳ אליהו	
מערכת תי״ו	רמ״ז
א׳) תויתו ר׳ יצחק	
ב׳) תויתו ר׳ שלום	
ג׳) תמאם ר׳ אהרון	

	עמודים
מערכת רבנים —	
רבני ג׳רבה וסביבותיה	רמ״ח—שס״ד
מערכת בי״ת	רמ״ח—רנ״ה
א׳) משפחת בוכריס	רמ״ח—ר״נ
ב׳) משפחת בוכבזה	ר״נ—רנ״א
ג׳) משפחת ביתאן	רנ״א—רנ״ג
ד׳) משפחת ברבי	רנ״ג—רנ״ה
מערכת דלי״ת	רנ״ו—רנ״ט
א׳) משפחת דמרי	רנ״ו—רנ״ח
משפחות שונות	רנ״ח—רנ״ט
א׳) דוויב ר׳ ישראל	
ב׳) דידי ר׳ אברהם	
ג׳) דיעי ר׳ מכלוף	
ד׳) דידי ר׳ בנימין מקיקץ דידי	
ה׳) דידי ר׳ צבי	
מערכת חי״ת	רנ״ט—ער״ד
א׳) משפחת חדאד	רנ״ט—רס״ח
ב׳) משפחת חורי	רס״ט—רע״ג
ג׳) משפחת חטאב	רע״ג, רע״ד
משפחות שונות	
א׳) חדוק ר׳ דוד תתאתו	
מערכת טי״ת	
א׳) טראבלסי ר׳ חיים	
מערכת יו״ד	ער״ד—רע״ו
א׳) משפחת יעיש	ער״ד, ער״ה
ב׳) משפחת יאנה	ער״ה
ג׳) משפחת יונה	ער״ה, רע״ו
מערכת כא״ף	רע״ו—של״ז
א׳) משפחת כהן	רע״ו—ש״ל
ב׳) משפחת כהן יהונתן	ש״ל—של״ז
מערכת מי״ם	של״ז—שמ״ו
א׳) משפחת מאמו	של״ז, של״ח
ב׳) משפחת מאזוז	של״ח—שמ״ה
ג׳) משפחת מימון	שמ״ה, שמ״ו

	עמודים
משפחות שונות	שמ״ו
א׳) מנמני ר׳ אהרון	
מערכת סמ״ך	שמ״ו—שמ״ח
א׳) משפחת סופר	שמ״ו, שמ״ז
ב׳) משפחת סעדון	שמ״ז
ג׳) משפחת סרוסי	שמ״ז
משפחות שונות	שמ״ז, שמ״ח
א׳) סגרון ר׳ מרדכי	
מערכת עי״ן	שמ״ח—שנ״ו
א׳) משפחת עזריה	שמ״ח, שמ״ט
ב׳) משפחת עטייה	שמ״ט
ג׳) משפחת עידאן	שמ״ט—שנ״ד
ד׳) משפחת עלוש	שנ״ד—שנ״ו
ה׳) משפחת עמנו	שנ״ו
מערכת פ״א	שנ״ו—ש״ס
א׳) משפחת פרץ	שנ״ו—ש״ס
מערכת צד״י	ש״ס—שס״ג
א׳) משפחת צדיקה	ש״ס—שס״ב
משפחות שונות	שס״ב, שס״ג
א׳) צרור ר׳ יצחק	
ב׳) צייארדה ר׳ ישועה	
מערכת שי״ן	שס״ג, שס״ד
א׳) משפחת שלי	שס״ג, שס״ד
משפחות שונות	שס״ד
א׳) שמילה ר׳ רחמים	
מערכת ספרים	שס״ה—שפ״ו
טבלת הרבנים הראשיים לתוניסיה	שפ״ז
טבלת ראבד״י ק״ק „פורטוגיזיס״ בתונס	שפ״ח
טבלת הרבנים הראשיים לג׳רבה	שפ״ח
לוח שנות פטירת הרבנים	שפ״ט—שצ״א
תאריכי פטירת הרבנים	שצ״ב—שצ״ד

מפת תוניסיה

בידזרתה
הים התיכון
מאטר
מפרץ תונס
אריאנה
באגה
חמאם הלף
סוקלנמיס
נאבל
תסתור
אלכף
סליאנה
קירואן
סוסא
מונסתיר
מהדיה
חאג'בלעיון
סביטלה
קסרין
סידיבוזיד
ספאקס
אלג'יריה
גפצה
מהדס
אלחאמה
גאבס
אי ג'רבה
טוזר
נפטה
גבללי
טטאווין
בן גרדאן
תוניסיה
ג'רג'יס
קהלות יהודיות
בתוניסיה

מלכי תרשיש

תולדותיהם וספריהם של רבני תוניסיה מימי התלמוד ועד ימינו

פרק א'
התקופה העתיקה

מבוא

קרתגו העתיקה וחכמיה

בקרבת העיר תוניס של ימינו שכנה בזמן הקדום מדינת קרתגו הנודעת. בודאי כבר נודע לקוראי דברי הימים מתולדות העיר, הודה והדרה, תוקף ממשלתה ומלחמת גיבוריה עם מלכי הארץ, ובפרט עם העם הרומאי רבות בשנים. העיר הזאת היתה כלילת יופי צפירת תפארה לשאר ערי אפריקה, גם רוכלת עמים שונים משאר חלקי הארץ, בהיותה עומדת על גדות הים התיכון, ועל שהיא פוריה ורעננה, ומוציאה יבול לרוב, וסחורות שונות תספיק לערים רבות מדי שנה בשנה. אנשי צור וצידון ערבו את מערבה ומצרים את מרכולתה וספרד את סחרה.

מדינה זו נבנתה ע"י הצורים והצידונים שכניהם הקרובים של שבטי ישראל השוכנים בצפון א"י (עשרת השבטים) בשנת ב' אלפים תת"פ (880 לפני הספירה), והיא נתקיימה משך כשבע מאות שנה עד ג' אלפים תרי"ד (146 לפנה"ס), שאז אחר מלחמות גבורה רבות שעברו עליה, נכבשה ע"י הרומאים אויביה בנפש, והם חרשוה וזרעוה מלח. מאז לא הוסיפה קרתגו להרים ראש, והקרתגים התבוללו עם העמים האחרים שבאפריקה הצפונית. לאחר מכן נבנתה מחדש ע"י הרומאים, והיא פרחה ושגשגה והיתה לעיר השנייה בגודלה בחלקה המערבי של הקיסרות הרומית, ובמשך תקופה לא ארוכה הוכפלה ושולשה אוכלוסיתה.

לדעת חכמים רבים מדינת „תרשיש" הנזכרת בתנ"ך היא מדינת קרתגו הנ"ל. פעמים רבות מוצאים אנו בתנ"ך את מדינת „תרשיש" או „אניות תרשיש". לתרשיש שלחו בני צור וצידון אניות למסחר וקנין להביא משם כסף, ברזל, בדיל ועופרת, ואל אחת האניות האלה על מבוא ים בעיר יפו, בא יונה הנביא לברוח תרשישה מלפני ה'. רב סעדיה גאון ותרגום יונתן תרגמו השם „תרשיש" ים או ים הגדול, וכן תרגמו השבעים את המלות „אניות תרשיש" — אניות הים, וכוונתם למדינת ים רחוקה ולאניות גדולות שהיו מסוגלות להגיע למדינת ים זו. בפירושם כאן לא מגלים השבעים את זהותה של מדינה זו, ולעומת זה בישעיה ויחזקאל הם מתרגמים את השם „תרשיש" בשם „קרתגא" (או „קרתדון" ביונית). גם האבן עזרא בספר יונה (א' ג') מביא פירושו של רבינו מבשר שתרשיש היא העיר תונס באפריקה, ובלי ספק שכוונתו למדינת קרתגו הסמוכה לעיר תונס שהיתה באותה תקופה. עוד מצאנו בכמה מקומות שמתרגם התרגום יונתן „אניות תרשיש" — „ספינת אפריקא" (מלכים א', י' כ"ב, כ"ב כ"ט), וידוע ש„אפריקא" הרומית, זו הנזכרת בתלמוד ובמדרשים, השתרעה על שטחה של מדינת תוניסיה. גם בדברי סופרי העמים מוצאים שהשם תרשיש, מוסב על אחוזות קרתגו שבתוניס. השבעים שתרגמו התורה לתלמי המלך בשנת ג' אלפים תקט"ו (245 לפנה"ס) וקדמו בזמן לחורבן קרתגו, הטיבו לדעת את תיור ארצות הים התיכון מן המפרשים האחרונים רב סעדיה גאון ועוד, וע"כ תרגמו תרשיש בשם קרתגא שהיתה בירת מדינת הים הרחוקה, ועל כן יש לסמוך עליהם שתרשיש היא קרתגו, וכן דעת רוב החוקרים. ועיין עמ' ר"ט' בדברי אברבנאל ועוד ותרוה נחת.

השם קרתגא הוא משובש מלשון ארמי וסורי „קרתא חדתא" (עיר חדשה), וביונית נקראת „קרתדון". אצל הקדמונים נזכרת אבן יקרה בשם „אבן קרתדונית", ואין ספק שהיא

„אבן תרשיש" הנזכרת בתנ"ך. בתלמוד נקראת מדינה זו קרתיגני או קרטיגני, והיא מורכבת מלשון יונית וארמית ופירושה „עיר הנשים", כי לפי המסורה גרו שם נשים חזקות וגבורות הנודעות בשם „אמאזונות". בגמרא ובמדרש [1] מסופר על אלכסנדר מוקדון (ג' תמ"ב-ג' תנ"ד/312-300 לפנה"ס) כשהלך לאפריקי היה בקרטיגני עיר שכלה נשים והן אמרו לו שאין זה מכבודו להילחם עם נשים, וכשיצא מהעיר כתב על השער: „אני אלכסנדר מוקדון הייתי שוטה עד שבאתי למדינת קרטיגני ולמדתי עצה מהנשים".

בפי יהודי תוניסיה מסורת כי אבותיהם התישבו שם עוד לפני חורבן בית ראשון, ויש הקובעים התישבותם במחוז תונס מימי שלמה המלך. אסמכתאות לכך מוצאים בספר מלכים א' (י' כ"ב) שכתוב על שלמה המלך: „כי אני תרשיש למלך בים עם אני חירם אחת לשלוש שנים תבוא אני תרשיש נושאת זהב וכסף שנהבים וקופים ותוכיים". לפי דברינו לעיל ולפי תרגום יונתן שם המתרגם את המלים „אני תרשיש" המופיעות פעמיים בפסוק זה — „ספינת אפריקא", רואים עדות ברורה לקשרי מסחר שהיו לשלמה עם תרשיש היא קרתגו, ומן הסתם שלרגל עסקי מסחר אלו התגוררו בקרתגו יהודים. גם יונה הנביא מן הסתם לא היה בורח לתרשיש (קרתגו) אם לא היה שם ישוב יהודי ידוע. גם חוקרי הדורות קובעים שמבחינה היסטורית קרוב לודאי שמתישבים משבטי ישראל שהיו קרובים לצור וצידון (זבולון למשל), הצטרפו למיסדיה של קרת חדשת (קרתגו) כאשר נאחזו הצורים והצידונים שם. אמנם עד למאה הרביעית לפנה"ס (ג' אלפים ש"ס-ת"ס) אין מקורות מוסמכים על התישבות יהודית בתוניסיה, ורק לאחריה מוצאין סימוכין כלשהם במקורות ספרותיים ובממצאים ארכיאולוגיים.

מקובל בדרך כלל כי המושבות היהודיות החשובות הראשונות הוקמו בצפון אפריקה לאחר חורבן הבית הראשון (ג' אלפים של"ח/422 לפנה"ס), וכי בד בבד עם הגלות מיהודה בבלה, היו מן התושבים שפנו למערב (צפון אפריקה). מסורת זו היתה מקובלת בכמה קהלות כגון זו של ג'רבה. גם לאחר חורבן הבית השני בשנת ג' תתכ"ח (68 לספירה) הגיעו גולים הרבה לאפריקה, אחדים באו כפליטים להתיישב במישור החוף של תוניסיה, ויש שהוגלו כשבויי חרב שנמסרו לאדונים הרומיים. וכך מעיד יוסיפון: „ויתן אספסייגוס לטיטוס בנו את ארץ אפריקא, והוא הושיב בקרתגו שלושים אלף איש יהודים, לבד מאשר נתן בשאר מקומות". יהודים אלו עסקו בעבודת האדמה במקנה ובמסחר, התיחסו לשבטיהם ולבית אבותם, ושלמו מס שני שקלים לגולגולת לממשלת רומי.

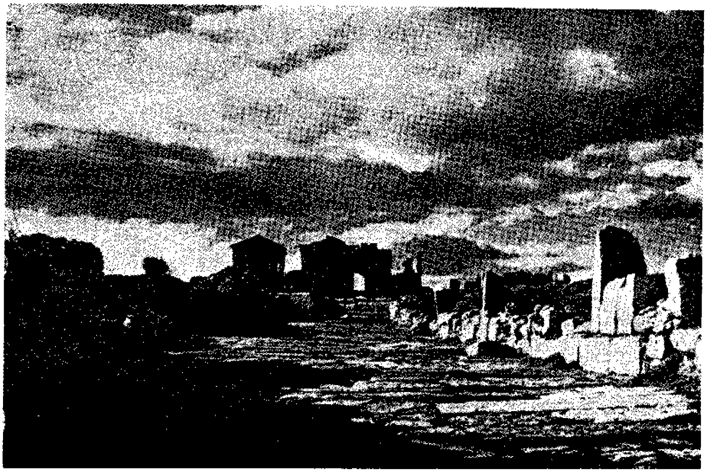

חורבות קרתגו

לאחר כשלונות מרידות היהודים ברומי שלאחר חורבן בית שני, ובמיוחד המרד הגדול שהיה בימי טרייאנוס (ג' תתנ"ו — ג' תתע"ז/117-96 לספירה) בקירניאקה (מחוז המזרחי של לוב) גדלה האוכלוסיה היהודית בקרתגו. הרבה פליטים מקירניניקה וממצרים באו להתישב בקרתגו. סמוך לתקופה זו אנו שומעים על השפעה חזקה של היהודים

1) תמיד ל"ב, ויקרא רבה פרשה כ"ז.

שהפיצו את עיקרי אמונתם בין שכניהם, כדברי הגמרא במנחות (ק״י ע״ב): רב אמר מצור ועד קרטיגני מכירין את ישראל ואת אביהן שבשמים (פירש״י מכירין את ישראל בכבודן הראשון ואין מכבידין עול עליהן ואין מאמינים בע״ז אלא בהקב״ה), ומצור כלפי מערב ומקרטיגני כלפי מזרח אין מכירין לא את ישראל ולא את אביהן שבשמים״. ופירש שם רב בעצמו לרב שימי דהיינו שאין מכירין אותו לאל יחיד ומיוחד, אך קורין אותו „אלקא דאלקיא״. רב בעל המאמר ירד לבבל בשנת ג׳ תתקע״ט (219 לספירה) ונפטר בשנת ד׳ אלפים ג׳ (243 לספירה).

בכל הזמנים קימו המושבות היהודיות באפריקה מגעים הדוקים עם ארץ הקדש. בגמרא מסופר על מסעות שערך ר׳ עקיבא (נהרג ג״א תת״פ/120 לספירה) באפריקא במאה השנייה לספירה, שלבטח הפיח באזור רוח המרי נגד רומי. במסכת ר״ה (כ״ו:) אומר ר״ע: „כשהלכתי לאפריקי היו קורין למעה קשיטה״, וכן במנחות (ל״ד:) אומר ר״ע: „טט בכתפי שתים פת באפריקי שתים״. יש הקושרים מסעו זה למרד הגדול הנז״ל שמרדו היהודים בקירינייקה (לוב) בימי טריינוס (ג״א תתנ״ו-ג״א תתע״ז/117-96 לסה״נ).

לפני כמאה שנה נחשף בקמרת שליד קרתיגני העתיקה בית קברות יהודי ובו כמה מערכות קברים. נמצאו שם כמה מצבות שעל אחדות מהן ציור מנורת שבעת הקנים או המלה „שלום״ בעברית או לטינית. בית קברות זה הוא מהמאה השלישית לסה״נ (ג״א תתק״ס — ד״א ס׳). כן נתגלו בשנת תרמ״א (1881) שרידי ביכ״נ עתיק בחמאם הלף הנמצאת 17 ק״מ דרומית לתוניס העיר, ובו פסיפס עם סמלים שונים, וביניהם סמל מנורת שבעת הקנים, וכן כתובות שונות בלטינית המעידים על קיום ביכ״נ יהודי חשוב ומפואר במקום.

חורבות קרתגו העתיקה

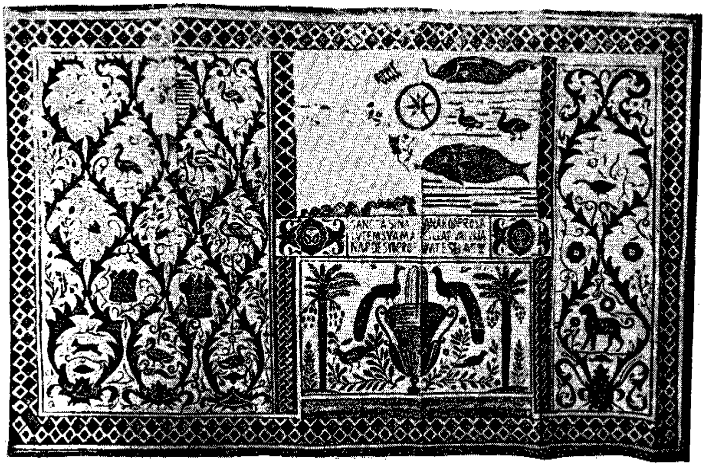

תצלום פסיפס מבית הכנסת העתיק בחמאם הלף שבתתיסיה

כל אלו מעידים על התישבות יהודית שם מתקופה קדומה מאוד.

העיר קרטיגני היתה מושב לחכמים ונולדו בה כמה מהאמוראים שנקראו על שם העיר, כמו ר׳ חנן (או חנא או ר׳ אחא) קרטיגנאה (כתובות כ״ז: ב״ק קי״ד) בן הדור השני לאמוראי א״י (ד״א ל״ט — פ׳/320-279 לספי׳), ור׳ אבא קרטיגנאה בן הדור השלישי (ד״א פ׳ — קי״ט/359-320), ועוד. מכאן למדים דרך אגב על תנועת עלייה שהיתה משם ע״מ להשתקע בארץ.

בשנת ד״א תנ״ב (692) כבש את קרתגו שר הצבא הערבי חסאן, ובשנת ד״א תנ״ח (698) גורשו היוגים מקרתגו ואפריקא והיא חרבה לגמרי. אך עד שלא שקעה שמשה של קרתגו זרחה שמשה של העיר קירואן שנוסדה בשנת ד״א ת״ל (670 לספירה), והיא היתה למקום ישוב יהודים כמו קרתגו, והיו בה ישיבות רבות וחכמים גדולים. עליה ידובר בפרק שאחרי זה (פרק ב׳), ולהלן בפרקנו יובאו האמוראים מקרטיגני הנזכרים בתלמוד הבבלי והירושלמי ודבריהם.

אמוראי קרטיגני

א) **ר׳ אבא קרטיגנאה** — אמורא ארצישראלי בדור השלישי (ד״א פ׳-קי״ט). נזכר כמה פעמים בירושלמי, לפעמים מפרש דברי המשנה (ירושלמי יומא, פ״א ה״ג), פעם הוא מקשה על שיטת ריש לקיש, ור׳ לא (אילעאי) מתרץ קושיתו (שבועות, פ״ג ה״א), ופעם מסביר טעמו של ר׳ יוחנן (כלאים, פ״ח ה״א, שבת, פ״ז ה״ב). מאמר שהובא על שמו בענין טעם לאמירת ט׳ ברכות דר״ה (ברכות, פ״ד ה״ג), מובא בבבלי (ברכות דכ״ט ע״א) על שם „ר׳ יצחק דמן קרטיגנין" בשנוי קטן. מאמר זה מובא על שם רבינו גם בירושלמי במס׳ תענית (פ״ב ה״ב) ושם ובעוד מקומות מובא שמו בקיצור „ר׳ בא קרטיגניאה". אין ידוע בא״י מקום בשם „קרטיגנאה" וברור שהכוונה שהוא יליד העיר קרתגו ועלה ממנה לארץ ישראל. (ועיין רש״י בכתובות דכ״ז ע״ב בד״ה „רב חנא קרטיגנאה משתעי" שכתב וז״ל: „רב חנן דמן קרטיגני היה מספר מעשה זה").

ב) **ר׳ בא קרטיגנאה** — הוא ר׳ אבא שבאות הקודם ונכתב לפעמים בקצרה „בא".

ג) **ר׳ חיננא קרטיגנאה** — אמורא ארצישראלי בדור השני (ד״א ל״ט-פ׳) יליד העיר קרתגו שעלה לא״י. מסר הלכה אחת בשם ר׳ אושעיא, ור׳ יעקב בר אחא מסרה בשמו (שבת פט״ז ה״ב. ביצה פ״א הל׳ ו׳). במס׳ ביצה נקרא „חיננא קרתחייה", והכל אחד. וכנראה הוא רב חנא (או רב חנן או רב אחא) קרטיגנאה שרב דימי בבואו לבבל סיפר בשמו על המעשה שבא לפני ר׳ יהושע בן לוי (או לפני רבי, לפי נוסחא אחרת בגמרא), המובא בבבלי (ב״ק, קי״ד ע״ב. כתובות, כ״ז ע״ב).

ד) **ר׳ חנא קרטיגנאה** — כנראה הוא ר׳ חיננא שבאות הקודם, ונזכר בכתובות (כ״ז ע״ב) בענין מעשה שהיה לפני ר׳ יהושע בן לוי שסיפרו רב דימי בבואו לבבל משמו. ובמס׳ ב״ק מובא כל הענין הזה ושם הנוסחא היא „רב חנן״. ובב״ק שם נזכר „רב חנא קרטיגנאה ואמרי לה רב אחא קרטיגנאה״, ע״ש. (עיין להלן ב„דברי חכמי קרטיגני״ את שתי הנוסחאות בשלמות).

ה) **ר׳ יצחק דמן קרטיגנין** — מובא ממנו מאמר בברכות (דף כ״ט ע״א), ואותו מאמר מובא בשם ר׳ אבא קרטיגנאה בשני מקומות בירושלמי (עיין לעיל „ר׳ אבא קרטיגנאה״).

ו) **ר׳ אחא קרטיגנאה** — עיין לעיל אותיות ג׳ ד׳.

ז) **ר׳ חנן קרטיגנאה** — עיין לעיל אותיות ג׳ ד׳. ובספר „נחלת אבות״ לר׳ יוסף משאש זצ״ל (עמ׳ שכ״ד), מביא מעשה על ר׳ חנן מקרתגו שמצאו כתוב בספר מעשיות כתב יד ישן נושן בערבית מגומגמת, והוא מביא העתקו בעברית צחה: שבהיות הרומיים נלחמים על העיר הגדולה „קרתגו״ שבה דרו הרבה יהודים ובראשם רבי חנן, נתכנסו ראשי היהודים שם להתיעץ ביניהם מה עליהם לעשות, האם לברוח מהעיר ולעזוב את עשרם הרב ובתי הכנסת ובתי המדרש שבעיר או שעליהם להישאר. אחר שעות של דיונים ביניהם לא הגיעו להחלטה ונתפזרו כל אחד לביתו. למחרת בבוקר כשהקיץ ר׳ חנן משנתו נפל פסוק בפיו: „מפי עוללים ויונקים יסדת עוז״, אמר: „זו נבואה קטנה״ אך לא ידע עדיין את פשר הפסוק ומה בא לרמוז. בצהרים עבר ר׳ חנן ברחוב א׳ וראה קבוצת ילדים משחקים יחד. הם העמידו אחד מהם כדרשן ושאר הילדים הקשיבו לדבריו. הילד הדרשן דרש מקרא זה: „נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל״, „נפלה לא תוסיף קום״ — זו קרתגא, קום ברח לך ישראל להציל את נפשך, והיינו דכתיב: „ברח דודי ודמה לך לצבי או לעופר האילים על הרי בשמים״. כל התינוקות הריעו לדרשן ואמרו לו: „ישר כוחך אריה״. ר׳ חנן התבונן במעשי הילדים והבין מהם תשובה לבעיה שהם מתלבטים בה, ובו ביום הודיע לקהל שימהרו לברוח, וכלם ברחו והצילו את נפשם ואת מה שיכלו להציל מנכסיהם ונתפזרו לכל רוח איש לא נעדר. לא עברו ימים מועטים והעיר „קרתגו״ נפלה בידי הרומיים שהחריבוה עד היסוד רח״ל.

דברי אמוראי קרטיגני בתלמוד בבלי וירושלמי

א

דברי ר׳ אבא קרטיגניא

א) **תשע** של ראש השנה מנין? אמר רבי אבא קרטוגנא כנגד תשע אזכרות שכתוב בפרשת חנה, וכתיב בסופה „ה׳ ידין אפסי ארץ״. (ירושלמי ברכות, פרק ד׳ הלכה ג׳, תענית פ״ב ה״ב).

מאמר דומה לזה ממש מובא בבבלי מס׳ ברכות על שם „ר׳ יצחק דמן קרטיגנין״:

„הני תשע דראש השנה כנגד מי? א״ר **יצחק דמן קרטיגנין** כנגד תשעה אזכרות שאמרה חנה בתפלתה, דאמר מר בראש השנה נפקדה שרה רחל וחנה״, (ברכות, כ״ט ע״א).

ב) „**וחש** לומר שמא אותו החולין עושה תרומת מעשר למקום אחר, וכתיב: „תרומת ה׳ מעשר מן המעשר״ — ולא חולין מן המעשר! א״ר **אבא קרטיגנייא**, מתנה ואומר: „המעשר הזה שהפירות הללו חייבות הרי הוא קבוע בתחלת העוקץ, ומסיים ואמר לכהן עד כאן סיימתי״. (ירושלמי דמאי, פ״ה הל׳ ב׳).

ג) „**זרע** שני מינין בבקעה, שני מינין בחורבה, שני מינין וחלקן גדר, ר׳ יוחנן אמר פטור ר״ש בן לקיש אמר חייב... א״ר **בא קרטיגניא** מודה ר״ש בן לקיש לענין שבת עד שתנות. מתני׳ פליגא על ר׳ יוחנן, הזורע חטה ושעורה כאחת, הרי זה כלאים! פתר לה בנתונים בתוך ששה על ששה דאמר ר׳ יוחנן אינו חייב עד שיהו ששה על ששה מוקרחין בתוך שדה תבואה או מוקפים גדר...״ (ירושלמי כלאים, פ״א הל׳ ט׳).

ד׳) „...דרבי לעזר אמר לוקין על החרישה בשביעית. ר׳ יוחנן אמר אין לוקין על החרישה בשביעית. מה טעם דרבי לעזר? „ושבתה הארץ שבת לה׳״ — כלל, „שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור״ — פרט... א״ר **בא קרטיגנייא**, טעם דרבי יוחנן: „שש שנים תזרע שדך״ — לא בשביעית, „ושש שנים תזמור כרמך״ — לא בשביעית, כל לא תעשה שהוא בא מכוח עשה, עשה הוא״. (שם, פ״ח הל׳ א׳, שבת, פ״ז הל׳ ב׳).

ה) „**מעבירין** לפניו פרים אילים וכבשים. למה לא אמר שעיר? א״ר **בא קרטיגנא** אינו זקוק להערות. אשכח תני „ושעיר״. (ירושלמי יומא, פ״א הל׳ ג׳). ועיין שם בהערת רידב״ז, ובפ״ה הל׳ ח׳ בהערת „ציון ירושלים״ שהמלים „ואינו זקוק להערות״ שייכים לפ״ה ונשתרבבו בדברי ר׳ בא שבפ״א, וכך צריך לומר בדברי ר׳ בא: „א״ר בא קרטיגנא אשכח תני ושעיר״, או „אשכח תנא וסבר״ (עיין „ציון ירושלים״ הנ״ל).

ו) „**רבי בא קרטיגנא** בעא. אפילו אחר, אמרין אפילו בוגרת אחר! גישמעינה מן הדא, האב פוסק על ידי בתו,

לא אשה על ידי בתה, לא אח ע״י אחותו — כל שכן אחר. אף למדת הדין כן: „תן בתך לפלוני ואני אתן לך כך וכך קח שדה פלוני ואני נותן לך כך וכך (ירושלמי כתובות, פ״ה הל׳ א׳).

ז) „...**חברייא** אמרי בשם ריש לקיש בשיטתו השיבוהו... **ר׳ בא קרתיגנאה בעי,** מחלפה שיטת ריש לקיש, תמן מר לר׳ עקיבא אין המגדף מעשה, והכא מר, מגדף מעשה כר״ע! **רבי לא בשם ריש לקיש,** תרין תניין אינון על דעתיה דרבי עקיבא חד אמר אין המגדף מעשה, וחד אמר המגדף מעשה" (ירושלמי שבועות, פ״ג סוף הל׳ א׳).

ב

דברי ר׳ חיננא (חנן, חנא, אחא) קרטיגנאה (קרתחייה)

א) „**מצילין** תיק הספר עם הספר ותיק התפלין עם התפלין, אעפ״י שיש בתוכן מעות. — ייבא כיי דמר ר׳ **יעקב בר אחא אמר חיננא קרתיגנאה בשם ר׳ הושעיא,** דיסקיא שיש בתוכו מעות נותן עליה ככר ומטלטלה".

(ירושלמי שבת, פט״ז הל׳ ב׳, ביצה, פ״א הל׳ ו׳). **בביצה** מופיע בנוסח שונה קצת: „דאמר ר׳ יעקב בר אחא **חיננא קרתחייה** בשם ר׳ הושעיא..." ונראה שחסרה מלת „אמר" לפני מלת „חיננא", ו„קרתחייה" ו„קרתיגנאה" היינו הך.

ב) „**כי אתא רב דימי אמר רב חנא קרטיגנא ואמרי לה רב אחא קרטיגנא משתעי מעשה בא לפני ר׳ יהושע בן לוי** ואמרי לה מעשה בא לפני רבי, בתינוק אחד שהיה מסיח לפי תומו, ואמר: אני ואמי נשבינו לבין העכו״ם, יצאתי לשאוב מים דעתי על אמי, ללקוט עצים דעתי על אמי, והשיאה רבי על פיו לכהונה" (בבלי ב״ק, קי״ד ע״ב).

אותם דברים גם במסכת כתובות (כ״ז ע״ב) בשנוי קצת, ושם נקרא „רב חנן":

ג) **דכי אתא רב דימי אמר רב חנן קרטיגנאה משתעי, מעשה בא לפני ר׳ יהושע בן לוי, ואמרי לה רבי יהושע בן לוי משתעי מעשה בא לפני רבי** באדם אחד שהיה מסיח לפי תומו ואמר: אני ואמי נשבינו לבין העכו״ם, **יצאתי** לשאוב מים דעתי על אמי, ללקט עצים דעתי על אמי, והשיאה ר׳ לכהונה על פיו".

מדינת תרשיש בתנ״ך ומפרשיו

א. ובני יון אלישה **ותרשיש...** (בראשית י׳ ד׳) יוסיפון אומר **תרשיש** היא טוסקנה ויש אומרים **טוניס...**
(שלשלת הקבלה לר׳ גדליה בן יחיא ז״ל עמ׳ רכ״א)

ב. על שלמה המלך נאמר: כי **אני תרשיש** למלך בים עם אני חירם אחת לשלוש שנים תבוא **אני תרשיש** נושאת זהב וכסף שנהבים וקופים ותוכיים (מלכים א׳, י׳ כ״ב).

וכיוצא בזה כתוב בדברי הימים: כי אניות למלך הולכות **תרשיש** עם עבדי חירם אחת לשלש שנים תבואנה **אניות תרשיש** נושאות זהב וכסף שנהבים וקופים ותוכיים (דברי הימים ב׳ ט׳ כ״א).

1. תרגום יונתן מתרגם במלכים: ארי **ספינת אפריקא** למלכא בימא עם ספינתא דחירם חדא לתלת שנין אתיא **ספינת אפריקא** טעינא דהב וכסף שן דפיל וקופין וטוסין.

2. ואברבנאל כותב שם: „והנראה לי בזה הוא שהאניות אשר זכר למעלה שהיו שולחים שלמה וחירם אופירה, אינם האניות שזכר כאן שהיו הולכות לתרשיש כי הנה אופיר הוא בסוף ארץ כוש למזרח בחלק הישוב המזרחי הנקרא אשיי״א... ותרשיש הוא בחלק היישוב הדרומי הנקרא אפריקא, **ותרשיש היא המדינה הנקראת קארטאג׳ו, והיום קוראים אותה טוניש, והיא על הים ההולך באמצע הארץ הנקרא מאר״י מידיט טורינ״ו וקראו התורה הים הגדול...**

ונראה ששלמה וחירם עשו שותפות וחברה להתעסק בסחורות הימים, **וחירם היה שולח מצור מדינת ממשלתו... אניותיו לתרשיש, והיה שולח עמהם שלמה אניות גם כן בחברתו...** ואמר באניות תרשיש אחת **לשלוש שנים תבוא,** לא מפני

חופי קרתגו — תרשיש

אורך הדרך כי אם בעבור שהיו מתעכבים לשם בעבור הסחורה שנה אחת תמימה, והיו א"כ הולכים בקצה השנה האחת ויושבים שמה שנה אחת תמימה בעסק הסחורה עם אנשי המדברות, ובתחלת השנה השלישית ישובו..." (אברבנאל שם וע"ש בהרחבה).

ג. עוד נאמר בתהלים על שלמה המלך: **מלכי תרשיש** ואיים מנחה ישיבו מלכי שבא וסבא אשכר יקריבו. (תהלים ע"ב י') ומפרש רש"י שם שכיון שהיו לשלמה אניות הולכות תרשיש, לכן מלכי תרשיש היו שולחים לו מנחה.

ד. יהושפט עשה **אניות תרשיש** ללכת אופירה לזהב ולא הלך כי נשברה אניות בעציון גבר (מלכים א' כ"ב מ"ט).

1. מתרגם יונתן שם: יהושפט עבד **ספינת אפריקא** למיזל **לאופיר...**

2. רוצה לומר אניות מהנהוגות בתרשיש, ר"ל בתבניתם... (אברבנאל שם ובפרק י' כ"ב) ע"ש.

ה. כסף מרוקע **מתרשיש** יובא וזהב מאופז (ירמיה י' ט').

1. תרגם יונתן בן עוזיאל: כספא דמהפן **מאפריקה** מיתן ודהבא מאופיר...

2. „**וכן אפריקיא והוא תרשיש** וכמו שתרגם יונתן בן עוזיאל בספר ירמיה בפסוק כסף מרוקע מתרשיש יובא..." (כפתור ופרח לרבינו אישתורי הפרחי ז"ל סוף פרק ט').

1. ויקם יונה לברוח **תרשישה** מלפני ד' וירד יפו וימצא אניה באה תרשיש ויתן שכרה וירד בה לבוא עמהם תרשישה מלפני ד' (יונה א' ג') „אמר הגאון כי תרשישה תרסיס, ורבי מבשר אומר שהוא **עיר תונס באפריקי** (אבן עזרא שם).

ז. ישעיה הנביא בנבואתו על חורבן צור מזכיר שצור היתה לבית ומעוז לאניות תרשיש ולכן הן תשמענה קול יללה בחורבנה.

1. משא צור הלילו **אניות תרשיש** כי שדד מבית מבוא מארץ כתים נגלה למו (ישעיה כ"ג, א').

2. עברו **תרשישה** הלילו יושבי אי (שם פסוק ו').

3. הלילו **אניות תרשיש** כי שדד מעוזכן (שם פסוק י"ד).

ח. גם הנביא יחזקאל בנבואתו על חורבן צור מזכיר את תרשיש בין המדינות החשובות הסוחרות עם צור.

1. **תרשיש סוחרתך** מרוב כל הון בכסף ברזל בדיל ועופרת נתנו עזבוניך (יחזקאל כ"ז י"ב).

2. **אניות תרשיש** שרותיך מערבך ותמלאי ותכבדי מאוד בלב ימים (שם פסוק כ"ה).

ט. גם בגאולה העתידה ובקבוץ הגלויות אז נזכרת תרשיש:

1. ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פליטים אל הגוים **תרשיש** פול ולוד מושכי קשת תובל ויון האיים הרחוקים אשר לא שמעו את שמעי ולא ראו את כבודי והגידו את כבודי בגויים, והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לד'... בסוסים וברכב, בצבים ובפרדים ובכרכרות על הר קדשי ירושלים אמר ד'... (ישעיה ס"ו, י"ט כ').

י. כי לי איים יקוו **ואניות תרשיש בראשונה** להביא בניך מרחוק כספם וזהבם אתם לשם ד' אלוקיך ולקדוש ישראל כי פארך (ישעיה ס' ט'), ומבארים רש"י ורד"ק שם: כמו **כבראשונה** כמו שהיו באות אניות תרשיש בראשונה בימי שלמה כן לעתיד בגאולה העתידה.

מאמרי חז"ל על „קרטיגני", „אפריקה" ו"טונס"

א. ר' חלבו בשם ר' אבא בשם ר' יוחנן כך עלה בדעתו של מקום להנחיל להם לישראל ארץ עשרה עממים את **הקיני, ואת הקנזי, ואת הקדמוני**, ולא נתן להם אלא שבעה. את החתי, ואת הפריזי, ואת הרפאים, ואת האמורי, ואת הכנעני, ואת הגרגשי ואת היבוסי, הרי שבעה... ואיזה הם השלושה שלא ניתן להם?

ר' אומר ערביא, שלמיא, נוטייה. רבי שמעון בר יוחאי אומר דרמוסקוס, ואסייא ואספמיא. ר' אליעזר בן יעקב אומר, אסיא, ותרקי, **וקרטגינא**... אבל לימות המשיח יחזרו ויהיו לישראל כדי לקיים מאמרו של הקב"ה.

(בראשית רבה פרשה מ"ד אות כ"ז)

הרי שלדעת ר' אליעזר בן יעקב שמשנתו קב ונקי, **קרטגינא** היא מארצות הקיני, הקנזי והקדמוני שעתידים ישראל לנחול בימות המשיח.

ב. בני יפת גומר ומגוג, אמר ר' שמואל בר אמי זו **אפריקה**... (בראשית רבה פרשה ל"ז אות א').

ג. מלכות זו (רומי) מתגאה ומשתחצת, אין לה אלא ארבע מדינות שראויות למלכות, ואלו הן אביא (צ"ל אסיא) ואלכסנדריה **וקרטיגני** ואנטוכיא.

(ספרי פ' בלק הוצאת איש שלום דף מ"ז ע"ב)

ד. עשרה דברים שאל אלכסנדרוס מוקדון את זקני הנגב... אמר להן בעינא דאיזיל למדינת **אפריקי**. אמרו ליה לא מצית דפסקי הרי חושך. אמר להן לא סגיא דלא אזילנא אמטו הכי משיילנא לכו אלא מאי אעביד. אמרו ליה אייתי חמור לובאי דפרשי בהברא ואייתי קיבורי דמתני וקטר בהאי גיסא דכי אתית נקטת בגוייהו ואתית לאתרך. עבד הכי ואזל. מטו לההוא מחוזא דכוליה נשי בעי למיעבד קרבא בהדיהו, אמרו ליה אי קטלת לן יאמרו נשי קטל, אי קטילנא

לך יאמרו מלכא דקטלוהו נשי, אמר להן אייתו לי נהמא. אייתו ליה נהמא דדהבא אפתורא דדהבא. אמר להו מי אכלי אינשי נהמא דדהבא?! אמרו ליה אי נהמא בעית לא הוה לך באתרך נהמא למיכל דשקלית ואתית להכא. כי נפיק ואתא כתב אבבא דמחוזא אנא אלכסנדרוס מוקדון הויתי שטייא עד דאתיתי למדינת אפריקא דנשיא ויליפת עצה מן נשיא..."
(מסכת תמיד ל"ב)

והרי תרגומו של מאמר זה בתוספת נופך על פי רש"י ז"ל:

עשרה דברים שאל אלכסנדרוס מוקדון את זקני הנגב... אמר להם רוצה אני ללכת למדינת אפריקי. אמרו לו אינך יכול כיון שמפסיקים באמצע הדרך הרי חושך שבהם יש חושך יומם ולילה, אמר להם אני כבר החלטתי ללכת ובשביל כך אני שואל אתכם מה לעשות. אמרו לו הבא חמור לובי שיודע ללכת בחושך והבא רשתות וקשור בצד אחד שכשתחזור תתפוס בהם ותגיע בחזרה למקומך. עשה כך והלך. הגיע לעיר אחת שכלה נשים. רצה לעשות עמהם מלחמה. אמרו לו אם תהרוג אותנו יאמרו נשים הרג ואין זו גבורה, ואם נהרוג אותך יאמרו עליך מלך שנשים הרגוהו וזה בזיון לך. אמר להן הריני שומע לעצתכם והביאו לי לחם לאכול. הביאו לו לחם מזהב על שולחן של זהב, אמר להם וכי יש אנשים שאוכלים לחם זהב? אמרו לו אם רצית לחם רגיל וכי לא היה לך בארץ שטיחת ובאת עד לכאן?! כשיצא מהעיר כתב על שער העיר אני אלכסנדר מוקדון הייתי שוטה עד שבאתי למדינת אפריקא של הנשים ולמדתי עצה מהנשים..." ע"כ.

מאמר זה בשנויים מופיע בויקרא רבה פרשה כ"ז אות א'. וזה לשונו: אלכסנדרוס מוקדון... אזל לחדא מדינתא דשמה קרטגינא והות כולי דנשי. נפקין קדמוי אמרי ליה אי את עביד עמנא קרבא ונצחת לן שמך נפיק לעלמא דנשי אחרבת, ואי אנא עבדינן עמך קרבא ונצחינך שמך נפיק בעלמא דנשיא נצחוך ותו לית את קאים קדם מלכו. כי נפק כתב על תרע פילי אנא אלכסנדרוס מוקדון שטי הוינא עד דאתי לקרטגינא מדינה ואלפית עצה מנשיא. אזל למדינתא אוחרי דשמה אפריקי נפקין קודמוניה בחזורין דדהב וברמונין דדהב ובלחם דדהבא, אמר ומה זה דהבא מתאכיל בארעכון? אמרו ליה ולא הוא כן בארעך? אמר להון לא עבידתיכון אתיתי למיחמי אלא דינכון אתיתי למיחמי. עד דאינון יתבין אתו תרי גברי לדינא קדם מלכא, חד אמר מרי מלכא חרובא זביני מהאי גברא וגריפתא ואשכחית בה סימא, ואמרת ליה סיב סימתיך דחרוב זבינית וסימא לא זבינית, ואחרינא אמר כמה דאת מסתפי מעונש גזל כך מסתפינא אנא כד זבינית לך חרובתא וכל דאיהו בה זבינית לך. קרא מלכא לחד מנהון. אמר ליה אית לך ברא? אמר ליה הן, קרא לאחרינא אמר ליה אית לך ברתא? אמר ליה הן. אמר להו זילון ונסבון דין לדין וייכלון תרויהון סימא. שרי אלכסנדרוס מוקדון תמה. אמר ליה מלכא מה את תמה, לא דנתי טבת? אמר ליה הן. אמר ליה אי הוה הדין דינא בארעכון מה הויתון עבדין? אמר ליה מרים רישא דדין ורישא דדין וסימא סלקא לבי מלכא. אמר ושמשא דנחא בארעכון? אמר ליה הן. ומיטרא נחית בארעכון? אמר ליה הן. אמר ליה דילמא אית בארעכון בעיר דקיק. אמר ליה תפח רוחיה דההוא גברא בזכות בעירא דקיקא שמשא דנחא עליכון ומטרא דנחית עליכון, אמטו בעירא אתון משתזבין, הדא הוא דכתיב (תהלים ל"ו) אדם ובהמה תושיע ה', אדם בזכות בהמה תושיע ה'", ע"כ.

וזה תרגומו:

אלכסנדרוס מוקדון הלך למדינה אחת ששמה קרטגינא, והיתה כולה נשים, יצאו הנשים לקראתו ואמרו לו אם אתה נלחם אתנו ותנצח אותנו, יצא שמך בעולם שנצחת נשים, ואם אנו נלחם אתך ונגצח אותך, יצא שמך בעולם שנשים נצחוך, ולא תוכל לעמוד יותר בפני שום מלכות שיאמרו מלך חלש אתה. כשיצא מהעיר כתב על שער העיר אני אלכסנדרוס מוקדון הייתי שוטה עד שבאתי למדינת קרטגינא ולמדתי עצה מהנשים.

הלך למדינה אחרת ששמה אפריקי, יצאו לקראתו בתפוחים מזהב וברמונים מזהב ובלחם של זהב, אמר מה זה וכי אוכלים זהב בארצכם? אמרו לו ולא כך הדבר בארצך? — אמר להם לא מעשיכם באתי לראות אלא דינכם באתי לראות. עד שהם יושבים באו שני אנשים לדון לפני המלך, אחד אמר אדוני המלך קניתי חורבה מהאיש הזה וחפרתי שם ומצאתי אוצר, ואמרתי לו קח את האוצר שלך שחורבה קניתי ואוצר לא קניתי, והשני אומר כמו שאתה מפחד מעונש גזל כך אני מפחד ואני מכרתי לך החורבה עם כל מה שיש בה. קרא המלך לאחד מהם ואמר לו יש לך בן? אמר לו כן. קרא לשני ואמר לו יש לך בת? אמר לו כן. אמר להם התחתנו זה עם זה ויאכלו שניהם מהאוצר. התחיל אלכסנדרוס מוקדון תמה ומתפלא. אמר לו המלך מה אתה תמה, וכי לא דנתי יפה? אמר לו כן. אמר לו אם היה נדון כזה בארצכם מה הייתם עושים? אמר לו מוריד ראשו של זה וראשו של זה והאוצר נכנס לבית המלך. אמר והשמש זורחת בארצכם? אמר לו כן. והגשם יורד בארצכם? אמר לו כן. אמר לו אולי יש בארצכם בהמה דקה. אמר לו תפח רוחו של אותו האיש בזכות הבהמה דקה השמש זורחת בארצכם והגשם יורד אצלכם, בשביל הבהמה אתם נצולים, זהו שכתוב (תהלים ל"ו) אדם ובהמה תושיע ה', אדם בזכות הבהמה תושיע ה', ע"כ.

ועיין עוד בקשר לזה ביוסיפון פרק י"ב ושם נקראת ממלכת הנשים „אמזונס", והיא „קרטיגני" שתרגומה „עיר הנשים" כנז"ל במבוא לפרק זה.

ה. ואני אקניאם בלא עם — אלו הבאים מברבריא וממורטניא שמהלכין ערומים בשוק. (ספרי דברים סי' ש"ך, ועיין יבמות ס"ג:). טוניס היא מדינת תוניסיה, ולפנים נקראת „תרשיש". („אוצר ישראל" ערך „אפריקא"). מאמר זה מתייחס לגויים תושבי הארצות הנ"ל בתקופה ההיא שהיו מהלכים ערומים בשוק, ועליהם אומר הפסוק שד' ישלח אותם נגד עם ישראל אם לא ישמעו בקול ד'.

ו. ואמר ר' עקיבא כשהלכתי לאפריקי היו קורין למעה קשיטה. למאי נפקא מינה? לפרושי מאה קשיטה. (ראש השנה כ"ו).

ז. ...סבר לה כרבי עקיבא דאמר טט בכתפי שתים פת באפריקי שתים. (זבחים ל"ז: מנחות ל"ד:).

ח. תנו רבנן בעשרים וארבעה בניסן איתנטילו דימוסנאי (עוררין בעלי חמס שהיו רוצין ליטול חלק ביהודה וירושלים, רש"י) מיהודה ומירושלים. כשבאו בני אפריקא לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו ארץ כנען שלנו היא דכתיב ארץ כנען לגבולותיה, וכנען אבוהון דהנהו אינשי הוה. אמר להו גביהה בן פסיסא לחכמים תנו לי רשות ואלך ואדון עמהם לפני אלכסנדרוס מוקדון, אם ינצחוני אמרו הדיוט שבנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם אמרו להם תורת משה נצחתכם. נתנו לו רשות והלך ודן עמהם. אמר להם מהיכן אתם מביאים ראיה? אמרו לו מן התורה. אמר להן אף אני לא אביא לכם ראיה אלא מן התורה שנאמר „ויאמר ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו" — עבד שקנה נכסים עבד למי ונכסים למי? ולא עוד אלא שהרי כמה שנים שלא עבדתונו. אמר להם אלכסנדרוס מלכא החזירו לו תשובה, אמרו לו תנו לנו זמן שלושה ימים. נתן להם זמן בדקו ולא מצאו תשובה, מיד ברחו והניחו שדותיהן כשהן זרועות וכרמיהן כשהן נטועות ואותה שנה שביעית היתה. (סנהדרין צ"א ע"ב).

ט. אמר רב מצור ועד קרטיגני מכירין את ישראל ואת אביהם שבשמים, ומצור כלפי מערב ומקרטיגני כלפי מזרח אין מכירין את ישראל ולא את אביהם שבשמים. איתיביה רב שימי בר חייא לרב „ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגויים ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי מנחה טהורה"! אמר ליה שימי את, דקרו ליה אלקא דאלקיא (מנחות ק"י ע"א).

וכותב על כך רבינו אישתורי הפרחי זצ"ל בספרו הנודע „כפתור ופרח" פרק ז':

„דע כי צור בים יבוא היא צור המעטירה והוא לצפון ירושלים כ"ד ימים, וקרטיגני גם כן בים יבוא והוא לדרום, צפוני למדינת אלקירואן ומזרחית אליה וקורין לה קרטגינאיאדה", ע"כ.

מדינת אלקירואן ידועה ומפורסמת בתונס עד היום הזה וכמו שאכתוב עליה בפרק הבא. ולפי הדברים הנ"ל קרטיגני היא ג"כ שם צפונית מזרחית אליה. ודע שמחבר ספר זה הוא בר סמכא גדול והוא חקר את ארץ ישראל כלה במשך שבע שנים וגם את שאר המקומות וכמו שכתב בעל תוספות יו"ט עליו: „וכל דבריו ז"ל בחקירה רבה כאשר אמר וכמבואר בספרו שבחפוש רב בדק המקומות עד שידע אנה הם אחת לאחת וכו'" (תוי"ט מס' שביעית פרק ו' משנה א). והוא היה ממגורשי צרפת בשנת ה' אלפים ס"ו (1306) ואת ספרו השלים בשנת ה' אלפים פ"ב (1322).

י. „ויתן אספסיינוס לטיטוס בנו את ארץ אפריקא והוא הושיב בקרתגו שלושים אלף איש יהודים לבד מאשר נתן בשאר מקומות".

(יוסיפון מלחמות היהודים ו', ט', 2).

מקורות לתקופה זו

1) אנציקלופדיה „אוצר ישראל" ערכים: „אפריקא", „קרתיגני", „תוניס", „תרשיש".
2) ספר „צדק ושלום" לש. פלאח; תונס תרנ"ז.
3) תולדות היהודים באפריקה הצפונית לח. ז. הירשברג, כרך א', ירושלים תשכ"ה.
4) „קורות היהודים בצפון אפריקה", לפרופ' נתן א' שוראקי, הוצאת עם עובד, תל אביב תשל"ה.
5) סדר הדורות לר' יחיאל הלפרין.

פרק ב׳

תקופת הביניים (ד״א ת״ל־ה׳ אלפים/670־1240)

חכמי קירואן, קאבס ומהדיה

מבוא

א. קירואן וחכמיה

שמה של עדת קירואן יצא לתהילה בקרב היהדות בזכות גדולי התורה, החכמים והמלומדים ששכנו בקרבה. עדה זו שנתקיימה שלוש מאה שנה לפחות, עמדה בראש בקשריה עם גאוני סורא ופומבדיתא בבבל ואליה נשלחו החלק הנכבד והמכריע של תשובות הגאונים. בראשה עמדו גדולי תורה וחכמה שחקרו ודרשו לדעת חכמה מפי גאוני בבל, והתשובות שנשלחו להם הם נכס יקר לדורות. למופת תעמוד „אגרת רב שרירא גאון" שהיא תשובה שנשלחה לרב יעקב ברב נסים (ע״ע) ולחבריו החכמים בקירואן שבקשו לדעת כיצד נכתבה המשנה וסדר השתלשלות הגאונים עד ימיהם, והם קיבלו תשובה ארוכה ומפורטת שחשיבותה קיימת בכל הדורות. על ארבעה גדולי תורה יצא שמה של קירואן לתהילה, על רבינו חושיאל (ע״ע) ובנו רבינו חננאל (ע״ע), ועל ר׳ יעקב ברב נסים (ע״ע) ועל בנו רבינו נסים גאון (ע״ע). אך אלו אינם אלא אחרוני חכמי קירואן, ונודע במיוחד לאחר גלוי אוצרות ה„גניזה" בקאהיר בשנת התרנ״ו — 1896 על הרבה רבנים, וחכמים ומלומדים שחיו ופעלו בעיר זו מאות שנים לפני כן. חכמי קירואן חיברו חיבורים חשובים, מהם שנאבדו מאיתנו ומהם שנשארו בשלמותם או בחלקם. שם חובר הפירוש השיטתי הראשון לתלמוד — פירושו של רבינו חננאל, שם חיבר ר׳ נסים גאון את ספר „מפתח מנעולי התלמוד" המביא את כל המקורות המקבילים והמשלימים לסוגיות שבתלמוד, וספר זה כשלעצמו וההקדמה עליו מעידה על בקיאותו העצומה של המחבר בתלמוד הבבלי והירושלמי. שני חיבורים אלו נלוים כעת למהדורות ש״ס ווילנא. עוד נודע על רב נטרונאי בר חביבאי שלא נתמנה לריש גלותא בבבל, ועבר להתיישב בקירואן ושם העתיק ספרי התלמוד בע״פ, ושלח העתקה אחת לספרד, וששם נערכה בשנת התר״ס (900) המהדורה השנייה של ספר „הלכות גדולות", ועוד חיבורים רבים וחשובים נתחברו ע״י חכמי קירואן.

תולדות העיר

במרחק כ־140 ק״מ דרומית לעיר תוניס בירת תוניסיה שוכנת העיר קירואן. עיר זו נבנתה בשנת ד״א ת״ל (670) ע״י המצביא הערבי עקבה בן נאפע, והסופרים הערבים מרבים לספר על הנפלאות שהיו בעת התיסדותה שאף החיות שרבצו בה קודם לכן הלכו להם כדי שהמוסלמים יוכלו להתיישב בה. במאה השנים הראשונות לקיומה עברו על העיר כמה וכמה מאורעות בעטיין של פשיטות שוד מצד הברברים, ורק משנת ד״א תק״ס (800) תחת שלטונם של שושלת בני אג׳לב (ד׳ תק״ס — ד׳ תרס״ט/800־909) שהקימו את מדינת אפריקיה היא תונס, באה לקירואן התפתחות שקטה. הם עשו אותה לבירת ממלכתם, והיא נעשתה למרכז חשוב למסחר, למדעי הדת ולחכמת הרפואה. בשנת ד׳ תרס״ט (909) עברה הממשלה לכליפים מבני פאטמה (הפאטימים) עד אשר העתיקו את בירת מלכותם בשנת ד׳ תשל״ב (972) ללקאהרה (קאהיר), ואז מלכו בקירואן הזירים עד שנת תתק״ח (1148). הראב״ד בספר הקבלה כותב שמדינת אלקירואן היתה בימים ההם חזקה מכל מדינות ישמעאל שבארץ המערב (צפון אפריקה), ובתשובות הגאונים מתוארת כ„מחוזא רבא באפריקא".

התיישבות היהודים בקירואן

כפי הנראה כבר התיישבו היהודים בקירואן מראשית התיסדותה, ומצאנו לסופר ערבי המספר כי הכליף האומאידי עבד אל מלוך בן מארואן (ד׳ תמ״ד — ד׳ תס״ה/705־684) בקש מאחיו מושל מצרים לשלוח לקירואן אלף משפחות יהודים וקפטים להתישב שם. אך עדויות ברורות על קיום עדה יהודית בקירואן ועל חכמים ודיינים שם, הם רק מאמצע המאה הששית לאלף החמישי (ראשית המאה התשיעית לספירה). החל מתקופה זו מוצאים קשרים הדוקים בין חכמי קירואן וגאוני בבל, קשרים שנמשכו למעלה ממאתים וחמשים שנה עד לחורבנה של העיר. הגאונים הראשונים שעמדו בקשרים עם קירואן לפי הידוע לנו היום, הם רב הילאי ברב מרי גאון סורא (ד׳ תקמ״ח־תקנ״ז/788־797) ורב נטרונאי בר הילאי (ד׳ תרי״ג־תרי״ח/853־858). יתכן שהסיבה להעדרן של ידיעות על קהלת קירואן בתקופות קדומות יותר היא במצב הבטחון הרופף שהיה בראשית התיסדותה.

חכמי קירואן

זכרם של אנשי קירואן וחכמיה נמצא הרבה בספרות ישראל, והם זוכים לשבח ותהילה. הם מוזכרים לפעמים

בתואר הסתמי „אנשי קירואן" ולפעמים נזכרים בשמותיהם. גם תשובות הגאונים לקירואן לפעמים שלוחות סתם לקירואן ולפעמים לחכם או חבורת חכמים שבתוכה. בפירוש לספר דברי הימים המיוחס לאחד מתלמידי רב סעדיה גאון כתוב על אנשי קירואן: „ואנשי קירואן בעלי מקרא ומשנה חכמים גדולים", ובתשובה מרב צמח ראש ישיבה של מתא מחסיא כתוב שהוא פירש לכל „החכמים וזקנים ותלמידים של מדינת קירואן בלולי תורה וחכמה". גם בתשובות הרבות ששלחו גאוני סורא ופומבדיתא לקירואן הם חולקים שבחים מופלגים לחכמי קירואן ונותנים להם תוארים נכבדים, כמו „ראש כלה", „אלוף", „סנהדרא רבא", „ראש הסדר" ועוד. את רבינו חושיאל (ע"ע) מתאר רב האי גאון (נפטר תשצ"ח/1038) כ„איש גדול בחכמה הר של תורה בקי בחדרי הלכה", ואת בנו רבינו חננאל (ע"ע) מתאר חברו ר' נסים גאון מקירואן

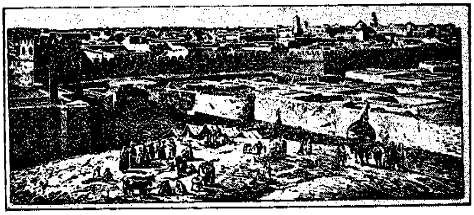

קירואן הקדומה

(ע"ע) „הרב המובהק מופת הדור אשר ממנו תורה יוצאה לכל ישראל". לרב יעקב ברב נסים (ע"ע) פזרו מלוא חפנים תהילה הגאונים רב שרירא ובנו רב האי, ותיארוהו כתלמיד חבר להם ו„הר גבות בתורה" או „ריש כלה גבור התורה אדיר בן אדירים גדול בן גדולים", ועוד.

מהתשובות לקירואן כשלעצמם ומחיבוריהם של אנשי קירואן, למדים שהיו בקירואן חכמים גדולים בכל תחומי התורה והחכמה. נמצאו ביניהם חכמים עוסקים בדקדוק לשון הקדש והשוואתה עם הלשון הערבית (דונש בן תמים) בתלמוד ובהלכה (המצויינים שבהם רבינו חושיאל ובנו רבינו חננאל, רב יעקב ברב נסים ובנו רב נסים גאון) בחקירה ופילוסופיה (דונש בן תמים, ר' יצחק ישראלי). עוד גברה ידם בכל החכמות החיצוניות ובפרט בחכמת הרפואה (ר' אברהם בר נתן, זיאד בן כלפון, ר' יצחק ישראלי) ובחכמת התכונה (דונש בן תמים). גם מדברים העומדים ברומו של עולם הנוגעים בענייני הסודות וסתרי התורה ומעשי נפלאות, לא הניחו ידם ובקשו לדעת מה לפנים ומה לאחור כמו שנראה משאלה אחת מר' יוסף בן ברכיה (ע"ע, דעת זקנים דף נ"ד). תורתם וחכמתם עוד עשתה להם שם נכבד ע"י קשריהם עם ארצות שונות ועם גדולי חכמיהם.

קשריה עם קהלות ישראל

חכמי קירואן קיימו קשרים עם קהלות שונות בעולם. מתשובותיהם וחבוריהם ידוע על קשריהם עם מצרים וארץ ישראל, עם ספרד ואיטליה ואולי גם עם אשכנז, אך מעל הכל בלטו קשריהם ההדוקים עם גאוני בבל, ובפרט עם האחרונים שבהם רב שרירא גאון ובנו רב האי, אשר כבדום ונשאום ונתנו להרבה מהם תוארי כבוד כ„אלוף" או „ריש כלה" וכיו"ב. אין לך ארץ שיהודיה יעמדו במגע תמידי עם הישיבות הבבליות כיהודי צפון אפריקה, אך מבחינת תוכנן והיקפן שקולות התשובות אלקירואן כנגד האיגרות שנשלחו לכל שאר המקומות באפריקא, ורווחת הדעה שאפילו במקום שנזכר סתם „המערב" או „אפריקה" הכוונה לעיר קירואן. בקשר לכך כותב הרב שמחה אסף זצ"ל: „מה שנוגע לאפריקה הצפונית, הנה בכל תקופת הגאונים אין אנו מוצאים ארץ ומדינה, שיהודיה יעמדו במשא ומתן תמידי עם הישיבות הבבליות כיהודי צפון אפריקה. אלפי תשובות נשלחו לארץ זו, רבו ביחוד התשובות שנשלחו לקהילת קירואן במשך זמן של שלוש מאות שנה בקירוב. אחריה הולכות קהלות פאס, קאבס, תלמסאן, סגלמסה, תאהרת ואחרות. הרוב המכריע של התשובות שנשתמרו בהן שמות השואלים ושמות הקהלות שאליהן נשלחו — נשלחו לקהלות אפריקה. בקובץ הגדול של תשובות הגאונים שהוציא לאור הרכבי, מלא הוא מתשובות רב שרירא גאון ורב האי גאון, שנשלחו לאותן קהילות. התשובות החשובות ביותר העוסקות בענייני אמונות ודעות ובשאלות פילוסופיות ובדרכים הנוגעים לדברי ימיה של התורה שבע"פ וחקירתה, נשלחו כמעט כלן לאפריקה הצפונית, כי היו שם חכמים מופלגים בעלי השכלה פילוסופית ותלמודית עליונה, שחקרו ודרשו ב„מופלא מהם" ועל כל הספיקות שנתעוררו אצלם בקשו תשובות מגאוני בבל"[1] עכ"ל.

הקשרים עם בבל

הקשרים הנ"ל עם בבל החלו לפחות מאמצע המאה הששית לאלף החמישי, מימיו של רב הילאי ברב מרי גאון סורא (מלך תקמ"ח-תקנ"ז/788-797), שכן כותבים אנשי קירואן בסוף אחת משאלותיהם לרב האי: „כמו שמצאו בתשובות הגאונים הראשונים ששאלו אבותיהם מן מר הילאי גאון נ"ע". יותר מאוחר מוצאים תשובות לר' יהודה ברב שאול (ע"ע) ורב נתן בר חנניה (ע"ע) דייני קירואן, מרב נטרונאי בר הילאי שמלך בסורא בשנים תרי"ג-תרי"ח (853-858). כן נמצאת באותה תקופה תשובה מבבל לר' שביב בן יעקב (ע"ע) מחכמי קירואן. בשנת ד' תר"מ

1) תקופת הגאונים וספרותה להרב שמחה אסף, עמוד רי"ב.

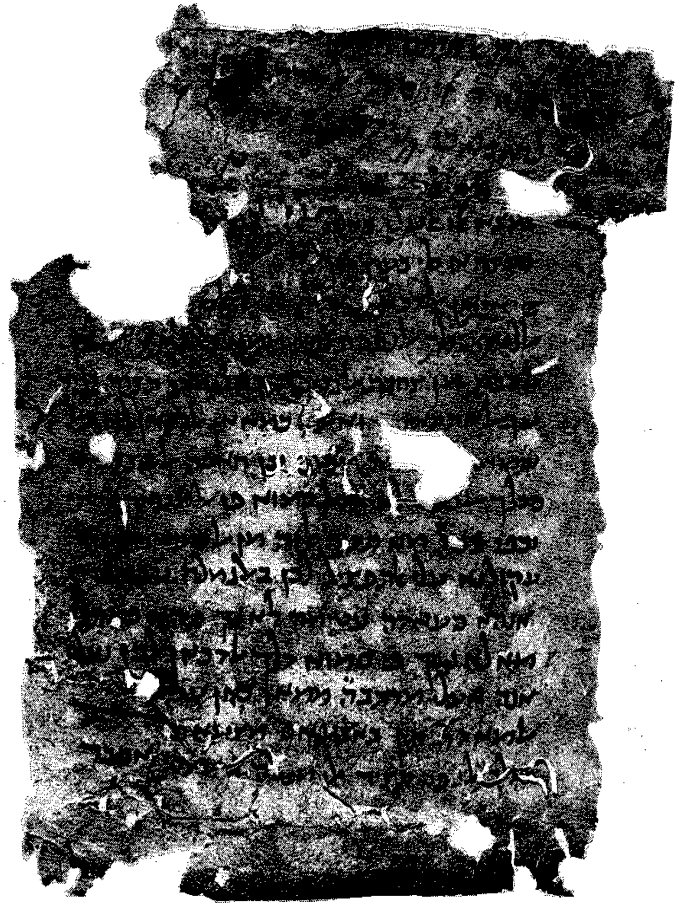

פירוש כת"י קדמון על שיר השירים שמצאתי בכריכת ספר ישן בביתנו והוא בערבית הנהוגה בימי הגאונים ולא רחוק שהוא מאחד מגאוני קירואן.

(880) בקר אלדד הדני בקירואן, ואז שאלו אנשי קירואן לרבינו צמח מבבל על אלדד הדני שנפל ביניהם מן השבטים הגנוזים בחוילה הקדומה בארץ כוש. מאותה תקופה מוצאים תשובה מרב נחשון גאון סורא (נפטר בערך תרמ"ב/882) שבה מתלונן על אנשי קירואן ששלחו שאלה זהה לשתי הישיבות בסורא ופומבדיתא, ומעיר להם שהדיין שלהם רב נתן בר חנניה (ע"ע) ורבניהם הראשונים לא עשו כן מעולם, שזהו כמעשהו של תלמי המלך.

מאוחר יותר ברבע השלישי של המאה השביעית (ראשית המאה העשירית) עמד רב סעדיה גאון (תרנ"ב-תש"ב/942-892) עוד בהיותו במצרים בחליפות מכתבים בשאלות מ„חכמות חיצוניות" ופילוסופיה עם הרופא והפילוסוף הנודע ר' יצחק ישראלי (ע"ע) מקירואן. סמוך לתקופה ההיא (בערך ד"א תר"פ-920) בא לקירואן ראש הגולה מר עוקבא מבבל ונתישב שם, ואנשי קירואן נהגו בו כבוד גדול. ר"א אבן הירחי כותב בספר „המנהיג" (דף ל"ב) כי: „מנהג היה בקירואן למר עוקבא נשיאה שהיו מכינין לו כסא של כבוד בביהכ"נ מצד הארון, ולאחר שקראו בתורה כהן ולוי היו מורידין לו התורה". יש האומרים שגם רב נטרונאי בר הביבאי שכתב עליו רב שרירא גאון שלא נתמנה לריש גלותא ועלה ל„מערבא", כוונתו לקירואן, ושם העתיק ספרי התלמוד בע"פ ושלח העתקה אחת לספרד.

במאה השמינית לאלף החמישי נשלחו מישיבות בבל תשובות רבות וחשובות לחכמי העיר, במיוחד רבו התשובות משני הגאונים האחרונים רב שרירא ובנו רב האי־גאוני פומבדיתא. קשרים אלו נמשכו עד חורבן העיר קירואן בשנת תתי״ז (1057). להלן אביא את הגאונים ששלחו תשובות לקירואן:

גאוני סורא

1) רב הילאי ברב מרי (מלך תקמ״ח—תקנ״ז/788־797).
2) רב נטרונאי בר הילאי (מלך תרי״ג־תרי״ח/853־858).

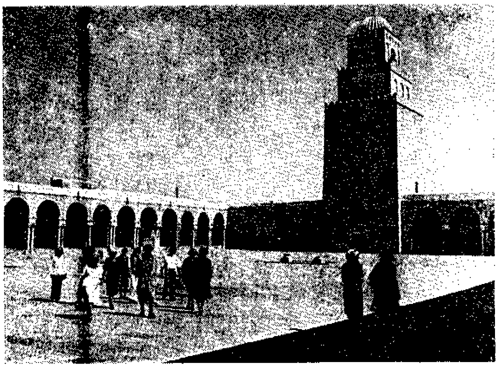

המסגד העתיק בקירואן.
לפי המסורה קבורים בו גאוני קירואן.

3) רב צמח בר שלמה שהיה דיינא דבבא בימי רב עמרם ששנא (ד' תרי״ח־תרל״א/858־871).
4) רב נחשון בר רב צדוק (ד' תרל״א־תרל״ט/871־879).
5) רב צמח בר חיים (ד' תרל״ט־תרמ״ה/879־885).
6) רב סעדיה גאון (חי ד' תרנ״ב־ד' תש״ב/892־942).
7) רב שמואל ברב חפני הכהן (חתנו של רב האי גאון, מלך תשנ״ז־תשע״ג/997־1013).
8) רב דוסא ברב סעדיה גאון (מלך תשע״ג־תשע״ז/1013־1017).
9) ר' ישראל ברב שמואל בן חפני (מלך תשע״ז־תשצ״ד/1017־1034).

גאוני פומבדיתא

1) רב צמח בר פלטוי (מלך ד' תרל״ב־תר״נ/872־890).
2) רב אהרון בן סורגאדו (מלך תשי״ג־תשכ״א/953־961).
3) רב שרירא גאון (נפטר תשס״ז/1007).
4) רב האי גאון (נפטר תשצ״ח/1038).

הישיבות בקירואן

בקירואן היו בתי מדרשות ששם הרביצו גדולי החכמים תורה וחכמה, ובתשובות שנשלחו לקירואן נזכרים הרבה פעמים ,,בתי המדרש" וה,,תלמידים". העומדים בראשם היו נקראים ,,הרב הראשון" או ,,הראש". בימי רב שרירא גאון (נפטר תשס״ז/1007), **היה הראש ר' יעקב בן מרי ורבנא** נסים אבן שאהין (ע״ע) שהיה לו שו״ת עם רב שרירא ורב האי גאון, ולבקשתו נשלחה לו ,,אגרת רב שרירא גאון" הנודעת. בתשובות ששלח רב האי גאון לר' יוסף בן ברכיה (ע״ע) תלמידו של רבי יעקב הנ״ל, כתוב כך: ,,על שאילו דשאילו מניה מר רב יוסף בר מר רב ברכיה ורבננא ותלמידיה דבי מדרשא דמר רב יעקב ראש כלה בר מר נסים..."

באמצע המאה השמינית לאלף החמישי (סוף המאה העשירית לסה״נ) נתפתח לימוד התלמוד בקירואן ע״י ביאת רבינו חושיאל בר אלחנן כנראה מאיטליה. אחרי מות ר' יעקב בר נסים (ע״ע) הנ״ל, נבחר הוא לראש ישיבה. רבינו חושיאל הניח אחריו שני תלמידים גדולי תורה, את בנו רבינו חננאל (ע״ע) ורבינו נסים בר רב יעקב הנ״ל הנקרא גם ,,רב נסים גאון", והם מילאו מקומו בזה אחר זה בתור ראשי ישיבות בקירואן. רבינו חננאל (ע״ע) חיבר הפירוש השיטתי הראשון לתלמוד ועוד חיבורים נוספים, ורבינו נסים גאון (ע״ע) חיבר ספרים רבים וחשובים מהם ניכרת גדולתו בתורה ובחכמה. ספריו הנודעים ביותר הם: ,,מפתח מנעולי התלמוד" ו,,חבור היפה מהישועה". הקדמתו לספר ,,המפתח" (נדפסת כעת בתחילת מסכת ברכות) מעידה על בקיאותו העצומה בשני התלמודים, על ענותנותו ויראתו הקודמת לחכמתו. ידוע גם שחיבר ספר ,,סדר מקבלי התורה" — סדר קבלת התורה מימות מרע״ה עד ימיו, והמאירי מזכירו בהקדמתו למסכת אבות.

בישיבות שבקירואן למדו הרבה תלמידים מקירואן ומחוצה לה. ביניהם נודעו כמה גדולי ישראל כמו הרי״ף שלפי דברי הראב״ד בספר ,,הקבלה" היה תלמידם של רבי

נסים גאון ורבינו חננאל, המשורר הדגול מספרד ר׳ שלמה אבן גבירול היה תלמיד רבינו נסים, אבן אלגאסום שהרמב״ם מזכיר את ספרו בענייני תפלת ג״כ היה תלמיד ר״נ הנ״ל, ועוד. רבינו נסים עצמו מזכיר בספרו „המפתח״ (ברכות נ״ו ע״ב) שאלה שנשאל מתלמיד מבני ספרד בענין מאמרו של רב יוסף אין מראין דלועין אלא ליראי שמים, ושולח לו פירושים יפים לזה. במקור אחר נזכר תלמיד ר׳ נסים שהתיישב בפוסטאט (קאהיר הקדומה) ובשיטת לימודו הצליח להעלות רמת לימוד התורה שם. גם נודעו כמה מתלמידיו של רבינו חושיאל (ע״ע), ומהם שני חכמי קירואן הנודעים רבינו חננאל (ע״ע) ורבינו נסים (ע״ע) שהיו גדולי תורה ומילאו מקום רבם, וגם נודע חכם מא״י בשם ר׳ נתן בן ר׳ אברהם שבקש את משרת אב הישיבה הארץ ישראלית והיה לו מאבק בענין זה עם הרב שלמה בן יהודה גאון הישיבה.

התלמידים שלמדו בקירואן העבירו את התורות שלמדו שם לארצותיהם, וזה הביא להתפשטות והתפתחות לימוד התלמוד בארצות השונות. בקשר לכך כותב ר׳ ש״י רפפורט,[2] וז״ל: „רבינו חננאל ורבינו נסים, גם אביו ר׳ יעקב שאבו מימיהם בלימוד התלמוד מרב האי ורב שרירא אביו ורק ע״י אגרות ותשובות... והם יסדו לימוד זה בעיר אלקירואן, ומשם בלי ספק נתפשט (לימוד התלמוד) לרומי ושאר ערי איטליא, ומשם לקצה אשכנז ומזרח צרפת על נהר הריין, ומשם לצרפת הצפונית, ועוד מן אלקירואן לאספמיא (ספרד) ע״י הרי״ף תלמיד רבינו חננאל, שנסע מאפריקא לשם והעמיד תלמידים הרבה..״ ע״כ.

הנגידים בקירואן

מלבד החכמים והתלמידים שהיו בקירואן, היו גם נגידים. משרת הנגיד היתה דומה בזעיר אנפין למשרת ראש הגולה, ואמנם מכנים אותו לפעמים „נגיד הגולה״. היתה חשיבות לכך שבקרבתו של השליט הערבי ימצא יהודי שאפשר להטיל עליו את האחריות לכל המתרחש בקרב העדה היהודית. היהודים מצדם רצו שאיש מקרבם ימונה למשרה זו, על מנת שיסכל צרות וגזרות, אם יתרגשו על היהודים ח״ו. קשריו של הנגיד היו רחבים ומסועפים. הוא היה המקשר בין בני עדתו לשלטונות ועמד בפרץ בשעת צרה ליהודים. מקרה כזה קרה בשנת תשצ״ז (1037) בקירוב. ר׳ יעקב בן עמרם (ע״ע) הנגיד עזר לקהל עדתו בקירואן, ובמכתב ר׳ שלמה בן יהודה גאון ירושלים לר׳ אפרים בן שמריהו מפוסטאט (קאהיר) כותב: „אשר הגיע לקהל קירואן כי נפשטה היד אליהם (כמעט) קט היו שונאיהם אבירים לולי רחמי רחום... עזר מעט הוא הנגיד רבנו יעקב ישגבהו ידרוך בימיו כוכב יעקב״.

הנגיד דאג גם לצרכי הישיבות בין בא״י ובין בבבל, והוא קבע את חלוקת הסכומים שהיו אוספים בשביל ישיבות אלו. כשהתקשו בני הקהלה בשאלות הלכה, הועברו אלו דרך הנגיד לגאוני ישיבות בבבל.

בתחילה לא היה נגיד מיוחד לקירואן, ור׳ פלטיאל האיטלקי שהתגורר במצרים עמד בראש יהודי אפריקה. זה היה בתקופת כיבוש הפאטימים את מצרים בשנת ד״א תשכ״ט (969). ב„מגילת אחימעץ״ מספר המחבר ר׳ אחימעץ, כי אחד מקרוביו ר׳ פלטיאל, היה חוזה בכוכבים ונתלווה למלך אפריקה בשעה שכבש את העיר אוירי באיטליה, והוא נעשה „המוציא והמביא״ ועזר למלך לכבוש את מצרים. על ר׳ פלטיאל זה כתוב שהוא היה: המנגד (נגיד) לקהלות עם אל הדרים במצרים ובא״י בפלירימו ובאפריקא ובכל ממשלת ישמעאל״.

כשנחלש שלטון הכליפים הפאטימיים, ראו היהודים בקירואן כי אין הנגיד במצרים יכול לעמוד להם בשעת דוחקם, והחליטו לבחור להם נגיד לעצמם.

הנגיד הראשון בקירואן היה ר׳ יוסף הנגיד, אביו של רב יהודה בר יוסף (ע״ע) האלוף וראש הסדר. אחרי מותו שמש בנו כנגיד אחריו. אך יש האומרים[3] שרב יהודה בן יוסף ואביו לא שמשו מעולם בתפקידים רשמיים כנגידים, אלא היו ת״ח ואנשי מעשה וידם היתה בהרבה פעולות לטובת אחיהם הקרובים והרחוקים, אך למשרת נגיד במובנה הרשמי לא נתמנו. לדבריהם לפי כל הסימנים הנגיד הרשמי הראשון שנתמנה הוא ר׳ אברהם בן נתן (אבן עטא) שאליו ערך רב האי גאון מכתב בחרוזים, ופונה אליו כ„נגידא דעממין ורישא דסדריהון ורבא וסלרא דסאבי יהודאי״. לנגיד זה הקדיש רב ישראל בן רב שמואל בן חפני גאון סורא (נתמנה תשע״ז/1017) מאמר על התפלה, ומשורר אחד חיבר לכבודו שיר ובו משבח את נדיבות רוחו ואת דאגתו לצרכי הקהל. ר׳ אברהם זה שימש גם כרופאם של שני שליטים בקירואן.

הנגיד השני הידוע לנו בשם הוא ר׳ יעקב בן עמרם (ע״ע), שמסופר עליו שעמד בפרץ בשעת צרה ליהודי קירואן והצילם משונאיהם (עיין לעיל), ונשתמרה פתיחת מכתב אליו מן ר׳ חזקיהו בן דוד שהיה ראש הגולה בבבל עוד לפני שנת התשפ״א (1021), ובה משבחו על פעולותיו החשובות ועל עזרתו הנדיבה לחכמים.

חורבנה של קירואן

זמן מה אחר פטירת רבינו חננאל (בערך ד״א תתט״ז/1056) אבד כל ניר לעיר המפוארה הזאת, ונשבתה הישיבה בקירואן ונתפזרה הקהלה שם לכל רוח. זאת כי בשנת ד׳ תתי״ז (1057) היתה קירואן לבז ומשיסה לפני חיל הבדואים הערבים שבאו ממצרים העליונה, ואז נפלה גם קהלת ישראל ונפזרה לכל רוח ולא הוסיפה עוד לקום. במכתב אחד מהגניזה

---

2) תולדות גדולי ישראל, ורשא תרס״ד עמ׳ 13.

3) הירשברג בספרו תולדות היהודים באפריקה הצפונית כרך ב׳.

בא תיאור קצר של קירואן דאז, וכך כתוב: „ארץ זו רצה ה' בחורבנה ואובדנם של הנמצאים בה. נבקש את ה' שייטיב... וישקיף עלינו ברחמיו", ואח"כ: „יכתוב לעדה וינחמם על מה שקרה להם, גלותם לאחר מכן מעירם ויציאתם מארצם, היו הרובע שלהם והמקדש המפואר כל עובר עליה ישום..." ע"כ. במכתב זה נרמז כי מאורע זה היה זמן קצר אחר פטירת רבינו חננאל.

כעבור שנים בשנת ה' אלפים ל' (1270) נאסרה לחלוטין הישיבה בקירואן על יהודים ונוצרים, כי הוכרז עליה כעל אחת הערים הקדושות לאיסלאם, ואיסור זה נמשך עד הכיבוש הצרפתי של תוניסיה בשנת התרמ"א (1881). כארבעים שנה לאחר מכן התארגנה בקירואן קהלה יהודית מסודרת, והרב רפאל בלעיש (ע"ע) שמש כרב שם.

ב. מהדיה וחכמיה

בשנת ד"א תרס"ט (909) גורש האמיר האגלבי זיאדת אלל-ה מאפריקה והשלטון עבר לידי עוביד אלל-ה אל מהדי (ד"א תרס"ט-תרצ"ד/909-934) מייסד שושלת הפאטמית. על עוביד אלל-ה הוכרז כי הוא ה„מהדי" — משיח האיסלאם המקווה, ובשנת תרע"ב או תרע"ו/912 — או 916, בנה את בירתו אלמהדיה על חוף הים, מהלך שני ימים (49 ק"מ) מזרחית דרומית לקירואן. הוא הקיף את העיר ביצורים, בנה מצודה וניצל את הנמל הטבעי לצי המלחמה. כעבור זמן מוצאים אנו גם יהודים בעיר זו, ונוסדה עדה שעמדה בקשרים עם ישיבות בבל. ללמהדיה נזדמנו הנגידים של קירואן לשם סידור צרכי צבור, ובמכתב רבינו חושיאל (ע"ע) לר' שמריה בר אלחנן ממצרים מזכיר שחכמי קירואן ר' יהודה בר יוסף (ע"ע), ר' יוסף בן ברכיה (ע"ע) והנגיד ר' אברהם בר נתן (ע"ע) הלכו למהדיה.

אחר חורבן קירואן בשנת ד"א תתי"ז (1057) המשיכה התורה להתקיים במדה מצומצמת בעיר מהדיה. הראב"ד בספר הקבלה כותב שאחר פטירת רבינו חננאל (ד' תתט"ז-1056) ורבינו נסים „פסק התלמוד מארץ אפריקה ונשאר מעט מצער במדינת אלמהדים ביד בני זוגמר ובמדינת קלעה חמד ביד ה' שלמה הדיין בן פורמש, אבל לא נסמכו ברבנות ולא יצא טבעם בעולם". ואמנם בשנת ד' תתל"ט (1079) אנו מוצאים במהדיה את ר' משה בן כשכיל (ע"ע), חכם יליד ספרד בעל ידיעות רחבות בפילוסופיה, בלשון הקדש ומדעים, שחיבר חיבור בעיר זו והשלימו באותה שנה. מאוחר יותר מוצאים את זכרם של הדיינים למשפחת זוגמאר שהזכירם הראב"ד לעיל, וידועים שלושה דורות של רבנים ממשפחה זו. האחרון שנודע הוא ר' לבראט השני (ע"ע) שנזכר במכתב משנת ד' תתק"ט (1149). ידוע גם שהמשורר הנודע ר' יהודה הלוי מספרד (נפטר ד' תתק"א-1141) בקר בעיר מהדיה.

בשנת ד"א תתק"ב (1142) התחילו שני חירום וגזרות על ישראל מפני חרב בן תמורת שגזר להוציא את ישראל מן הכלל, ואמר לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד. אלה היו כת המייחדים הקנאים המוסלמים שכפו שמד או גירוש על כל הלא מוסלמים, ובתקופה זו חרבו הרבה מקהלות ישראל בספרד, מרוקו, אלגיר, תוניסיה וטראבלס. בערך בשנת ד' תתקי"ט (1159) כמאה שנה לאחר חורבן קירואן, נכבשה העיר מהדיה ע"י המייחדים הקנאים והם כפו שמד או גירוש על כל היהודים שבה. הראב"ע בקינתו על חורבן קהלות ישראל בתקופה זו המתחילה במלים „אהה ירד רע על ספרד", מזכיר חורבנן של כמה קהלות בתוניסיה, ומזכיר ביניהם את „אלמהדייה הרמוסה", וזה הנוסח:

ואתפלשה בעפר על **תונס** ועל **סוסה**

ונמס בקרבי **לקאבס** המיוחסה

וגם אכה לחיי על **אלמהדייה הרמוסה**

ופניתי **לטראבלס** בעודה נעמסה

ג. קאבס המיוחסה

הידיעות הראשונות על קאבס הם על מר אברהם קאבסי. הרי"ף (כתובות פרק הכותב) כותב: והכי שדר רב האי גאון למר אברהם קאבסי זצ"ל", ובקשר ל„שיחת דקלים" הנזכרת במסכת סוכה (כ"ח:) כותב הריטב"א שרב האי כתב שבדורו היה מר אברהם קבסי שהיה מכיר העתידות בנענוע עלי האילנות ביום שאין רוח נושבת, „והיא חכמה מפוארה". לפי זה יתכן שהכוונה לרב אברהם בר רב משה אבן ג'אמע (ע"ע) מקאבס שחי בתקופת רב האי, ורב האי שלח אליו תשובות. לעומת זה בספר „האשכול" כותב: „שמענו שמר אברהם קבסאי גאון שהיה בשנת אלף ק"מ לשטרות, היה מכיר שיחת דקלים, והיה מודיע פליאות גדולות למבינין האמת". שנת אלף ק"מ לשטרות היא שנת ד' תקפ"ח (828) כמאתים שנה לפני רב האי גאון (נפטר תשצ"ח/1038), ולפי זה יש להקדים זמן יישוב היהודים בקאבס במאתים שנה לפחות. בין שתי גירסאות אלו קשה להכריע, ועל כן ראשית היישוב היהודי בקאבס ישאר בספק.

החל מהמאה השמינית לאלף החמישי (ראשית המאה הי"א למניינם) מוצאים אנו בקאבס ישיבה חשובה ואת שושלת הרבנים למשפחת „אבן ג'אמע". בני משפחה זו משמשים כדיינים ואבות בית דין בקאבס במשך כמה דורות עד ראשית המאה העשירית, וגם גאוני בבל שלחו אליהם תשובות. רב שרירא ובנו רב האי שלחו תשובות לרב משה בר שמואל אבן ג'אמע הראשון (ע"ע) ולבנו ר' אברהם. ר' משה אבן ג'אמע הנ"ל נמנה בראש חבורת התלמידים בקאבס שאליהם שלחו תשובות רב שרירא ורב האי, ותשובה

אחת מרב האי משנת ד׳ תשע״ו (1016) נשלחה אליו ולחברו ר׳ נחמיה בר עובדיה (ע״ע). במאה התשיעית נמצא את ר׳ יעקב אבן ג׳אמע (ע״ע) ואת בנו ר׳ שמואל שחיבר ההוספות לספר „הערוך״, ובהקדמתו לספר זה כתב ר׳ שמואל כי הוא היה דיין בקאבס ואביו אב״ד. בבית ר׳ שמואל בקאבס בקר הגאון ר׳ אברהם אבן עזרא והתפעל מרוב חכמתו ומטוב לבו ודבקה נפשו בנפש רבי שמואל, ובשובו לארצו שלח אליו שיר תהילה וחיבר את אגרת „חי בן מקיץ״ לכבודו. ר׳ שמואל זה השאיר אחריו שלושה בנים ת״ח שחיו בראשית המאה העשירית (אמצע המאה הי״ב למניינם).

קהלת קאבס כקהלת מהדיה וקהילות אחרות חרבה גם היא בגזרות חרב בן תמורת (הקנאים המוסלמים) שהיו בראשית המאה העשירית לאלף החמישי, והראב״ע בקינתו על חורבן קהלות ישראל בתקופה ההיא מזכיר את העיר קאבס וכותב: „ונמס בקרבי לקאבס המיוחסה״. לפי המסורת גרו בקאבס וסביבותיה כהנים רבים המתיחסים לצדוק הכהן ועל כן ניתן לה התואר „המיוחסה״. גם בקטע שהוסיף משורר אלמוני לקינה הנ״ל נזכרת „עיר כהנים אלחאמה״. ועיר זו שוכנת סמוך לעיר קאבס, ויש סברא שהכהנים הרבים ששכנו בג׳רבה עד ימינו, מקורם בכהני אלחאמה שגלו לג׳רבה בתקופה ההיא.[4]

4) הקטע שנוסף לקינה מובא להלן, וע״ש. ועיין בספר „אי הפליא״ לנחום סלושץ.

ד. שאר קהלות ישראל בתוניסיה

עדות לקיומם של קהלות יהודיות במקומות אחרים בתוניסיה בתקופה ההיא(לפחות סמוך למאה העשירית לאלף החמישי), אנו מוצאים בקינתו של הראב״ע „אהה ירד רע על ספרד״ הנז״ל, המתארת את חורבנן של קהלות ישראל במקומות שונים בידי המייחדים הקנאים בראשית המאה העשירית. בקטע מקינה זו שמובא לעיל מוזכרות מלבד קהלות קאבס ומהדיה, גם קהלות תונס וסוסה. ישנו קטע נוסף שהוסיף משורר אלמוני לקינה זו, ובו מזכיר לשלוש קהלות נוספות בתוניסיה בערים אלחאמה, קפצה וג׳רבה. משורר זה פונה בטענה לר׳ אברהם ואומר:

ולמה רבי אברהם קצת מקומות שכחת
עיר כהנים **אלחאמה** וגרי **קפצה וג׳רבה** לא זכרת
אשר גלו ברוב גלות ועונם דלגת
עדת צורמאן הנבוכים וקהל מסלאתה
ושכחת את קהל הנבוכים מצראתה
אשר עונם גדל מאוד ולשונם נשתה
ונתנו עליהם מסים ועבודה קשתה
והלך קצתם וברח ולא באו עד עתה
וקצת גלו **לג׳רבה** העיר אשר שכחת
מהם הלך לצורמאן ותעו ונשארו

על קהלות אלו ורבניהן לא נודע לנו מאומה. להלן בפרקנו יובאו כל הרבנים הנודעים לנו מתקופה זו שהיו בקהלות קירואן, קאבס ומהדיה.

חכמי קירואן

א) **אבן אלגאסום** — למד תורה אצל רב נסים גאון בר יעקב מקירואן (ע״ע), וחבר ספר על התפלה שמזכירו הרמב״ם בתשובתו למר יוסף בן גאבר מבגדאד. וזה לשון הרמב״ם: „ואמנם היוצר אני רואה כשם שמתפלל אותו שליח צבור כך מתפלל אותו היחיד, וכבר אמר זולתנו מן הגאונים זולת זה... ורוב גאונינו מן המערב על דעתנו... וכבר כתב זה המאמר וראיתו אבן גאסום נ״ע תלמיד רבינו נסים בספרו שחבר בתפלה ובלי ספק שהוא מצוי אצלכם״. תשובת הרמב״ם זו מובאת גם בשו״ת הרשב״א (ח״א סי׳ ז׳).

ב) **ר׳ אברהם בר נתן** — מחכמי קירואן במאה השמינית לאלף החמישי בדורו של רב נסים גאון (ע״ע). מכונה אבו איסחאק איברהים אבן עטא. שמש כנגיד הרשמי הראשון בקירואן מטעם בני מלכות זירי, והיה איש חשוב וגדול במעלה, פייטן ומשורר ורופא בחצר מושלי הארץ. עמד בקשר עם גאוני בבל, ורב האי גאון ערך אליו שיר בחרוזים שבו מרבה לספר בשבח מעלותיו. בין יתר דבריו כותב לו: „ומי ישוך או מי ידמה לנגדך, ומי יעצור כוח לפנים להתראה, למי כחסדיך בכל מערכי לאום, ומי לי כשמך המעולה והנאה״. בסיום מכתבו מעניק לו רב האי התוארים: „נגידא דעממין ורישא דסנהדריהון ורבא וסלרא דשבי יהודאי״. גם ר׳ יוסף בן ברכיה (ע״ע) במכתבו הראשון לר׳ יוסף בן עוכל ממצרים, מספר על ההערצה הרבה שהעריץ רב האי גאון את רבינו. ובמכתבו השני לר׳ יוסף הנ״ל, מקונן בו ומביע צערו הגדול על מות רבינו, ומכנהו בתואר „האדון הנעלה, נגידנו ונגיד הגולה״. במכתב זה כותב שבאותה שנה שנפטר רבינו נפטר גם ר׳ יהודה בר יוסף (ע״ע) מחשובי חכמי קירואן.

לא רק בעיני רב האי ראש ישיבת פומבדיתא היה נכבד רבינו, אלא גם בעיני גאון ישיבת סורא. מצאנו לר׳ ישראל בן ר׳ שמואל בן חפני גאון שנתמנה לגאון סורא בשנת תשע״ז (1017) שחבר ספר על התפלה לפי בקשת רבינו, ושם מתאר את רבינו: „זקן נעלה, נס הדת וכתר האומה מר רב אברהם נגיד הגולה בן מר רב נתן ראש הקהלות זכר צדיק לברכה״.

עוד נראית גדולתו משיריו של המשורר ר' יצחק בן כלפון. משורר זה שכתב שירתו כדי לזכות בנדיבותם של עשירי עם ונגידי ארץ, כשבקר בקירואן וראה גדולת רבינו ונהנה מנדיבותו, חיבר שיר שבח לכבודו. בשיר זה הוא כותב:

להשר אבי איסחאק, גבירי, אשר נודע
באפסי ארצות עם רחוקים כבשכיניו
בחסד ויראת אל ושוע ופתחון כף
ושם טוב ומעש טוב, אשר הוא יסוד בוניו.
מאחז שביל יושר והולך נתיב כושר
והטס כמו נשר בחפצו וברצוניו,
וירא מכבד יראיו, ובר לבב
נקי כף, שפל רוח. ועניו כמו עניו
אשר חס עלי עמו בשורו רפות ידיו
והיה כמגדל עוז לדליו ואביוניו,
עשיריו כמו אביו יכבד וגם אמו
ויחמול עלי דליו — חמול איש עלי בניו,
יסוכך באברתו עליהם, עדי יאמר
נשיא עם: ומי יתן היותו כמסכניו.

רבינו נזכר גם במכתב ששלח רבינו חושיאל (ע"ע) מקירואן אל ר' שמריה בר אלחנן ממצרים, ונזכרים עמו רבנא יהודה בר יוסף (ע"ע) ריש כלה, ורבנא יוסף בן ברכיה (ע"ע). במכתב זה כותב רבינו חושיאל שרבנא אברהם בר נתן הרבה להפציר בו ולהשביעו שלא יעזוב את קירואן ולא יופרד מבינותם. נפטר בערך בשנת תש"פ (1020).

ג) **רבינו איתיאל** — מחכמי אשכנז [1] שבאו לקירואן ובחזרתו לארצו הביא משם ספר תשובות מהגאונים, וממנו הועתקו תשובות בספר תשובות גאונים קדמונים, וכמ"ש בספר הנ"ל סי' צ"א: „תשובה זו השיב רב שרירא גאון לחכמי אלקרוון והעתקתיה מן הספר שהביא רבנא ר' איתיאל משם". יש משערים שהוא בן דורו של רב שרירא גאון (נפטר תשס"ז — 1007), ושהוא אבי זקנו של רב משלם בר' משה בר' איתיאל ממגנצא שנזכר בערוך ערך דל א' ששאל את רב אליהו כהן גאון ירושלים בשנים ד' אלפים תתי"ד-תתמ"ד.[2] ואם נכונה השערה זו אז נראה שהיה לקירואן קשר גם עם חכמי אשכנז.

ד) **ר' בהלול בן יוסף** — מחכמי קירואן במחצית השניה של המאה השמינית לאלף החמישי. עמד בתחלה בקשרי שאלות ותשובות עם רב האי גאון מבבל, ואח"כ נהיה מאנשי שלומם של חכמי ישיבת א"י, והפסיק קשריו עם רב האי וגאוני בבל. על כך קובל רב האי במכתב ששלח לקירואן בשנת תשס"ו (1006) כנראה לר' יעקב בר נסים (ע"ע), וכך כותב: „ואל אדירנו איתננו מר רב בהלול הרב נטריה רחמנא וקומי בן מר רב יוסף זכ' לב' יצו אלוף יחי לעד לאמור כי נכספה וגם כלתה נפשנו לאגרתו ולדבריו הנעימים ומחקריו המופלאים ושתי מחברות של שאלות קבלנו מאתו מקץ כמה שנים, ותשובות שתיהן יחדיו כתבנו ושלחנום אל מר רב שמריה הרב נט' רחמ' כי על ידי שולחו. המחברת האחת כתב לפנינו כי הגיעה אליו, והשניה אחרי אשר שלחנוה חדלו אגרותיו כי נספח על חבורת ארץ הצבי ולא ידענו מה היה לה. יודיענו ההגיעה אליו למען נשקט אם לאו למען נשלח את נוסח התשובות עוד שניה. וגם אנו תמהין מן רב בהלול הרב נט' רח' איך חדל משך השנים האלה מלכתוב ספיקותיו ומחקריו כי זכות גדולה היא לו וגמולו מן השמים יבואהו ולכל קרוביו וכל סיעתו הסיעה הקדושה", ע"כ. לא ידוע אם בעקבות מכתב זה חידש רבינו קשריו עם רב האי וישיבות בבל. בנו של רבינו הוא ר' צאלח בר בהלול (ע"ע).

ה) **דונש בן תמים** — מגדולי חכמי קירואן בחצי השני של המאה השביעית לאלף החמישי — בן גילו של רב סעדיה גאון (ד' תרנ"ב — ד' תש"ב/892-942). היה פילוסוף, מדקדק, אסטרונום ורופא ועסק גם בתורת הסוד. נולד סמוך לשנת התרנ"ב (892) זמן לא רב אחר לידתו של רב סעדיה גאון, והיה קרובו (כנראה נכדו) ואחד מגדולי תלמידיו של הרופא המפורסם ר' יצחק ישראלי (ע"ע) מקירואן. חבר ספרים בחכמת התכונה (אסטרונומיה), הרפואה ופילוסופיה ומיוחס לו הפירוש לספר יצירה. ר' אברהם אבן עזרא מזכירו בתחלת ספרו „מאזנים" בין „זקני לשון הקדש", וכותב עליו שחבר ספר „מלשון עבר וערב". גם ר' משה אבן עזרא מזכיר ספר זה, וכותב שהוא עוסק בהשואה בין השפות העברית והערבית. נראה שלא נותר שריד מספר זה.

על מוצאו מקירואן יעיד ר' משה אבן עזרא שקורהו „דונש בן תמים אלקירווני", וכן תעיד הקדמת רבינו לפירושו לספר יצירה שלמדים ממנה פרטים חשובים על תולדות חייו, וזה לשונו: „עד שהגיע אלינו מארץ ישראל אבודאני ודוד החרש שהיו במדינת פאס ויביאו בידם ספר זה פתור ומפורש מפני רב סעדיה הפיתומי זצ"ל. ואעיין בפירושו ואתבונן בדבריו בו למען דעת והבין מעלתו בחכמה החיצונית שהיא חכמת פילוסופיה ולאיזו מדרגה הגיע בה. לפי שכתביו פעמים רבות באו למדינתנו הידועה קירואן לזקננו רבינו יצחק בן שלמה ז"ל מחכמות חיצוניות והוא עדיין בפיתום (מצרים) טרם לכתו לבבל. והיה רבינו יצחק מראה אותם לי ואנוכי אז בן עשרים שנה, והייתי מעמידו על מקומות טעותו והיה שמח לכך מפני מיעוט שני..." ע"כ. ידוע שרב סעדיה גאון יצא ממצרים בשנת תרע"ה (915) בהיותו בן כ"ג שנה, ולפי דברי דונש הנאמר לעיל יוצא שאז היה בן עשרים שנה לפחות, וא"כ יוצא שנולד בראשית העשור הששי למאה השביעית. יתכן כי מוצא

1) עיין ספר „אנשי קירואן" אות ח' „רב איתיאל".
2) שם.

ספר יצירה

המיוחס לאברהם אבינו ע"ה

עם פרוש הרב הקדמון

אבוסהל דונש בן תמים

הוא ר' יצחק הישראלי הרופא בן זמנו של ר' סעדיה גאון ז"ל והפרוש הוא על דרך הפשט והחקירה בחכמת אלקות והתכונה, וידיעה דקדוק לשון עבר.

ונלוה אליו

ספר למשאלה בקדרות הלבנה והשמש

וחבור הכוכבים ותקופות השנים, ויש בו שנים עשר שערים, מרבינו ר' אברהם בן עזרא ז"ל.

וספר משפט שבעה האיקלימים מרבינו אברהם הלוי בר חסדאי.

יצאו לאור ראשונה על פי כתבי יד אקספרד (2250) עם הערות ומבוא לספר יצירה

מאת

מנשה גראסבערג מטרעסטונא

מחבר ספרי

אלפי מנשה, דגל מנשה, מטה מנשה, שאלות ותשובות שבט מנשה נדאש מנשה, ושו"ת לבני מנשה, וספר גבול מנשה, וחבל מנשה, וחצי מנשה, והגהות על ספר ההשלמה ועל ספר רפואות הרמב"ם, ועל ספר הלכות ארץ ישראל, ועל ספר העצמים.

לונדון

תרס"ב.

בדפוס של ה"ר אליהו זאב ראבבינאוויטש, 48 קאממערשיאל סטרים.

נדפס מחדש בישראל

תש"ל

פירוש לספר „יצירה" מדונש בן תמים מקירואן

משפחתו מבבל, שכן ר' אברהם אבן עזרא קורהו אדונים בן תמים „הבבלי" או „המזרחי" (הראב"ע בראשית ל"ח ט', קהלת י"ב ו').

ו) **זיאד בן כלפון** — רופא יהודי בחצר מושל קירואן אלמהדי אבו מחמד עביד אלל־ה (מלך בשנים תרס־ט־תרצ"ד/909-934) ביחד עם ר' יצחק ישראלי (ע"ע), ושניהם בארו למושל זה את סם המרפא ג'וז גנדם. רק פרטים מעטים ידועים עליו.

ז) **רבינו חושיאל בר אלחנן** — מחכמי איטליה שנתיישב בקירואן באמצע השמינית, ויסד בה ישיבה גדולה שבגללה נעשתה העיר למרכז תורה חשוב באפריקה. הראב"ד מספר בספר „הקבלה" שלו שרבינו חושיאל היה אחד מארבעת החכמים שיצאו מבבל לאסוף נדבות ל„הכנסת כלה" (הכוונה כנראה לאיסוף כספים לישיבות בבל, ברכ"ה), ובדרכם נשבו ע"י השליש הממונה על צי מדינת קורטובה אבן רמאחץ שמכרם לעבדים אחד אחד במקומות שונים, ורבינו חושיאל נמכר „באפריקא אשר בחוף הים ומשם עלה אל מדינת אלקירואן שהיתה בימים ההם חזקה מכל מדינות ישמעאל שבארץ המערב ושם היה ר' חושיאל לראש ושם הוליד את רבנו חננאל בנו", וזה היה בשנת ד' אלפים תשל"ח (974). אך מכתב שנתגלה ב„גניזה" הקאהירית מערער אמתות ספור זה ורבים דחו בגללו דברי הראב"ד וכתבו עליהם שהם דברי אגדה, אך היו גם שניסו ליישב ביניהם בצורות שונות. מכתב זה הוא מרבינו חושיאל עצמו אל ר' שמריה בר' אלחנן ממצרים וממנו נראה שרבינו חושיאל יצא מארצו ללכת למצרים לראות פני ר' שמריה מיודעו, ובעברו דרך העיר קירואן ראו את חכמתו הגדולה ועכבוהו בני העיר ונשאר אצלם עד יום מותו. וכך כותב ר' חושיאל במכתבו לר' שמריה: „כאשר הודעתיו כבר בכתבנו פעמים שלש וארבע כי יציאתנו מארץ מולדתנו לעבור להתגורר בארץ ישמעאל, לא היה א"א בלתי על ראיית מגמת פני הרב אשר נכספתי משנים קדמוניות והנה עדיין לא עלה בידינו. וכל אלו השנים שנתעכבנו בקירואן כבר הודעתיך בכתבנו על איזה דרך נתעכבנו. עוד היינו מתמהמהים על ביאת ר' אלחנן בננו, ובבואו אשתקד אמרנו לא נשאר דבר בשנה זו ותקננו כל צרכנו לא נשאר לנו בלתי צידת הדרך. וכראות כן בני קהל קירואן יזכרו לטובה כי הסכימה דעתנו ללכת התחילו לדבר אלינו עבור עמדנו... ויתננו בארץ גרותנו לחן וחסד בעיניהם ובעיני המלכות. ואף על פי שידענו כי מרוב אהבתם עלינו חפצו לעכבנו לא חפצנו ולא נתרצינו בעצתם כלל. ועד שאנו נושאים ונותנים באלו הדברים נזדמן דרך פתאום לרבנא יהודה ריש כלה ורבנא יוסף בן ברכיה שמצ"ו וילכו למהדיאה... וכשמוע רבנו אברהם בריה דרבנא נתן שם עירו זאת וירבה שבועה שלא תיפרד מבינותנו... אתמול בואו עדינו ועתה נפרידהו מעלינו..." ע"כ. גם ר' שמואל הנגיד מספרד שעמד בקשרים עם רבינו כתב בשיר ששלח אליו: „ונטשת מדינתך ובאת וקבעת באפריקי ישיבות", ומשפט כזה לא יאמר על מי שנלכד בשבי ונפדה.

בקירואן עמד רבינו חושיאל בראש ישיבה גדולה והרביץ תורה לתלמידים רבים. ר' סעדיה אבן דנאן מספר שמפני גודל חכמת הרב ורוחב לבו כשבא לקירואן סמכוהו הקהלות לרב ודיין על כל מדינות אפריקה והטילו מלאי לכיסו והעשירוהו עד שהיה לעשיר גדול ונתקבצו לו תלמידים הרבה. גם חכמי בבל וספרד מעידים על גדולתו בתורה. רב האי גאון כותב בשנת תשס"ו (1066) לרב יעקב בר נסים (ע"ע) מקירואן כך: „ונשמע אצלנו כי יש במקומכם איש גדול בחכמה הר של תורה בקי בחדרי הלכה מר רב חושיאל בן מר רב אלחנן שמו ינצרהו יוצרו,

ותמהני איך לא שלח מדבריו אל שער הישיבה למען ישתתף בדקדוקיה כאשר עשו הראשונים... כדי שנתחדד בשאלותיו..." ע"כ. ור' שמואל הנגיד מספרד שר שיר תהלה לרבינו, ובו כותב:

דבריך כמו גשם נדבות
ונדיב אתה ותקום על נדיבות
וכל בינה וכל חכמה נכונה
אספתם כאסוף ביצים עזובות
וכל שואל במרחקים וידרוש
תבונה ממך תשיב תשובות
ונטשת מדינתך ובאת
וקבעת באפריקי ישיבות

רבינו נפטר בערך בסוף העשור השמיני של המאה השמינית (תש"ע-תש"פ), ואחר פטירתו שלח ר' שמואל הנגיד מכתב תנחומים וקינה אל בנו רבינו חננאל (ע"ע). הוא כתב שעשה הספד לכבודו בגראנאטה וקונן עליו: „אי עניו, אי חסיד, אי גדול באפריקיתא (קירואן), ושם לו ברקת" (טבריה, ישיבת א"י).

מתורתו של רבינו לא הגיעו אלינו אלא כמה תשובות בודדות או דברים שתלמידיו מביאים משמו. שני תלמידיו המובהקים הם בנו רבנו חננאל (ע"ע) ורב נסים בר יעקב (ע"ע), וזה האחרון מזכיר את רבו בכבוד רב בספרו „מפתח למנעולי התלמוד" וכותב: „וזה המעשה בקבלה הוא אצלי מרבי אדוננו הרב הקדוש רבינו חושיאל ראש בי רבנן ז"ל ולתחיה וגם מצאתי אותו בתשובות הגאונים..." על תלמידיו נמנה גם ר' נתן בן ר' אברהם ממשפחה מכובדת מאוד בא"י שבא לקירואן בערך בשנת תשע"א (1011) לסדר ענין ירושת אביו שנפטר באפריקה, ושם שהה כמה שנים ולמד מפי ר' חושיאל. בחזרתו לא"י תבע את משרת אב הישיבה הארצישראלית שבה החזיק דודו עד פטירתו, והיה לו מאבק בענין זה עם הרב שלמה בן יהודה גאון הישיבה. לימודו אצל רב גדול כרבינו חושיאל היה לו לעזור במאבקו זה.

היו לו קשרים עם ישיבת א"י, ומדברי רב האי שהבאנו לעיל נראה שלא היה לו הרבה קשרים עם גאוני בבל. נראה שבבואו לקירואן הביא תורות וקבלות המתנגדות לתורות הגאונים, והוא הנהיג בקירואן לימוד התלמוד הירושלמי בצד התלמוד הבבלי. בדרך זו המשיכו תלמידיו רבינו חננאל (ע"ע) ורבינו נסים (ע"ע) שמביאים ומזכירים את הירושלמי הרבה בחיבוריהם. ויש אומרים שזאת הסבה שאנשי קירואן עכבוהו אצלם, כי עד בואו הורגלו לחיות רק ע"פ מה שלמדום גאוני בבל ובבואו הביא בידו תורה שלמה מתורת א"י ואחוז בזה וגם מזה לא הניחו ידם.

ח) **רבינו חננאל ברב חושיאל** — מגדולי חכמי ישראל בסוף תקופת הגאונים, והוא הראשון שחבר פירוש שיטתי לרוב התלמוד הבבלי בעוד שעד ימיו לא היו רק פירושים לאיזה מסכתות או עניינים בודדים מגאוני בבל. נולד באמצע המאה השמינית לאביו רבינו חושיאל (ע"ע) ולמד תורה אצלו. אחר פטירת אביו מלא מקומו כראש ישיבת קירואן עם חברו ר' נסים בר יעקב (ע"ע). רבינו חננאל עלה על אביו בחכמתו ובגודל רוחו, וזאת רואים מהתארים שנותן להם ר' נסים גאון (ע"ע): ר' חושיאל הוא „הרב הגדול המובהק" ו„חמודו (בנו) הוא הרב המובהק מופת הדור אשר ממנו תורה יוצאה לכל ישראל". פירושיו ופסקיו שמשו מקור לרוב המפרשים שבאו אחריו והם מובאים במקומות הרבה בתוספות, המרדכי והרמב"ן ובמיוחד מרבה ר' נתן בעל הערוך להביא מפירושיו, עד שחשבוהו בגלל כך לתלמידו המובהק של רבינו חננאל. גם הרי"ף מביא מפירושי רבינו חננאל בסתם מבלי להזכיר שמו, אך רש"י לא השתמש בפירושו לפי שבימיו לא נתפשט עדיין פירושו של רבינו בצרפת.

פירושו לתלמוד כלל שלושה סדרים: מועד נשים ונזיקין, ומסכתות ברכות, חולין, בכורות ונדה שהם מהעניינים הנוהגים בזמן הזה. מפירושו נדפס בש"ס ווילנא כמעט לכל סדר מועד ולמקצת מסדר נזיקין. חלק מפירושו נשאר עדיין בכת"י. בפירושו הוא משתמש הרבה בפירושי גאוני בבל ובמיוחד מפירושי רב האי גאון. ר"ת קורהו תלמידו של רב האי, אבל ברור שהכוונה שלמד מספריו ותשובותיו ולא ממנו ממש. לא לחנם אמרו הראשונים על רבינו חננאל שכל דבריו הם דברי קבלה, כיון שכתב מה שקבל במסורת מתורת גאוני בבל. כן מרבה להביא בפירושיו את הירושלמי, וזה כנראה בהשפעת אביו-רבו שהכניס לימוד הירושלמי בישיבת קירואן. על פי הירושלמי הוא משלים את דברי הבבלי ולפעמים אף פוסק הלכה כמותו. אין הוא מפרש את כל דברי התלמוד אלא את הדברים הקשים, ובמקום שהדברים פשוטים משאיר אותו ללא פירוש וכותב: „ושאר כל השמועה פשוטה היא". לפעמים הוא מביא דברי הגמרא לא כדי לפרש אלא כדי להביא הגירסא הנכונה בתלמוד שראה בספרים מדוייקים שהיו ברשותו, וחכמי צרפת וספרד מהללים הרבה את גירסותיו אלו. פירושו זה לתלמוד התפשט במהרה לאפריקה ואירופה והם הזכירוהו הרבה בחיבוריהם, ופירושו זה הקל על הלומדים להבין התלמוד, ופעל להפצת התלמוד בארצות רבות.

חוץ מפירושו לתלמוד חיבר פירוש לתורה המוזכר בפירושי הרמב"ן [1] ורבינו בחיי,[2] ונמצאו ממנו שרידים גם מפירושו לספר יחזקאל. בפירושו זה הוא הולך תמיד בעקבות רב סעדיה גאון ור' שמואל בן חפני, ולפעמים מעתיק דבריהם כמעט מלה במלה. הוא משתדל להתאים דברי התורה

1) רמב"ן פרשת בוא.

2) רבינו בחיי פ' בשלח ועוד.

הכתובה אל הקבלה והמסורת מבלי התנגד אל פשוטו של מקרא, רק לעתים רחוקות הוא מכניס כוונה פנימית במקרא ולפעמים בדרך ההפלגה כמו חקירתו ע״ד אוהל מועד. כן כתב רבינו תשובות בהלכה המוזכרים בספרים שונים, וסידר הלכות שחיטה והלכות טריפות שמזכירם המרדכי בחולין.[3] עוד יוחסו לרבינו בטעות שני ספרים: סדר תפלה וספר המקצועות. את ספריו כתב בעברית, אך מפירושו לתלמוד נראית ידיעתו בערבית ויונית כיאה לחכם שמוצאו מאיטליה. בחקירותיו באמונה העמידה על ארבעה עיקרים, והם: האמונה בה׳, בהתגלותו, בעולם הבא ובגאולה העתידה.

הראב״ד בספר „הקבלה״ מספר שרבינו היה עשיר גדול והרבה סוחרים הטילו מלאי לכיסו, והשאיר אחריו תשע בנות בלי להשאיר בן ממלא מקומו, ובנותיו ירשו את נכסיו ועשרו הגדול, סך של עשרת אלפי זהובים. בשנת תתי״ג (1053) היה עדיין בחיים, כמו שנראה מפירושו למסכת ע״ז (ט׳ ע״א) שכותב: „כמו שנתינו זו שהיא שנת ד׳ אלפים ותתי״ג לבריאת העולם כשתסיר מהם ג׳ תמ״ח נשארו בידך אלף ושל״ה למלכות יון״. זמן מה אחר כך, בשנת תתי״ז (1057) נחרבה העיר קירואן, וכנראה פטירתו היתה סמוך לשנה זו.

בחייו ראה רבינו חננאל את המחזה המעציב של ירידת קרן התורה, ואחרית שתי ישיבות סורא ופומבדיתא בבבל, ואת קץ תקופת הגאונים. הוא וחברו ר׳ נסים גאון (ע״ע) ור׳ שמואל הנגיד פותחים את התקופה הרבנית, והם נחשבים בני הדור הראשון ברבנות. אך רבינו חננאל היה נכבד מבין שלושתם בגדלותו בתורה, בפעולותיו ובחבוריו אשר הביאו להפצתה של תורה. הראשונים קבעו שהלכה כרבינו חננאל כיון ש„כל דבריו דברי קבלה״, וגם ר״ת בספר „הישר״ (סי׳ שצ״ז) כותב על ר׳ נתן בעל הערוך שהוא בר סמכא מטעם שהוא מסתמך הרבה על פירושי רבינו חננאל.

ט) **רב יהודה בר יוסף** — מתואר ע״י גאוני בבל כ„ראש כלה״, „אלוף״ ו„ראש הסדר״ בקירואן. חי במאה השמינית לאלף החמישי בימי רב שרירא גאון (נפטר תשס״ז-1007) ובנו רב האי גאון (נפטר תשצ״ח-1038). בתשובות הגאונים נמצאים הרבה תשובות אליו משני גאונים אלו, הפונים אליו בנועם שיח ותארי כבוד. בקצת מתשובותיהם נשמרה שנת התשובה, והם מהשנים תשנ״ו (996), תשנ״ז (997) ותשע״א (1011). נזכר יחד עם רבנא יוסף בן ברכיה (ע״ע) ורבנא אברהם בר נתן (ע״ע) הנגיד, במכתב שרבינו חושיאל (ע״ע) שלח מקירואן אל ר׳ שמריה בר אלחנן ממצרים, ומתואר בו כ„רבנא יהודה ראש כלה״ ו„אלוף בישיבה של גולה״, ומסופר עליו שם שהוא נאלץ פתאום ללכת לעיר מהדיה (כנראה לצורך סדור צרכי צבור דחופים).

באגרת הראשונה משתי האגרות מהגניזה הקאהירית ששלח ר׳ יוסף בן ברכיה (ע״ע) לר׳ יוסף בן עוכל גזבר הישיבה הבבלית במצרים שנתפרסמה מזמן לא רב, כותב שר׳ יהודה בר יוסף נמצא במהדיה כשהוא חולה. ובאגרת השניה מקונן בה על מיתת הנגיד ר׳ אברהם בר נתן (ע״ע), ומזכיר שבאותה שנה נפטר גם רב יהודה בר יוסף, ומיתתו היתה קשה לקהל קירואן, כיון שבחייו היה למגן ולמשענת לקהל בפני השלטונות ופעל הרבה לטובתם. אביו הוא ר׳ יוסף הנגיד (ע״ע), ובמות אביו שמש רבינו במקומו כנגיד, אך יש הדוחים ואומרים שרבינו ואביו לא היו ממש נגידים רשמיים מטעם השלטונות, אלא ת״ח ואנשי מעשה בלבד שפעלו הרבה לטובת אחיהם היהודים. נמצאו מרבינו הרבה פיוטים במחזורי קונצנטינא.

י) **רב יהודה ברב שאול** — מחכמי קירואן הראשונים, וחי בראשית המאה השביעית לאלף החמישי. היה בן גילו ותקופתו של ר׳ נתן בר חנניה ע״ע), ויש תשובות לשניהם ביחד מרב נטרונאי בר הילאי גאון סורא שמלך בשנים תרי״ג-תרי״ח (853—858). בספר „אור זרוע״ (ח״ב סי׳ תכ״ב) כתוב: „ובספר ,בשר על גבי גחלים׳ בתשובת רב נטרונאי בר הילאי שהשיב לרבנא נתן בריה דרבנא חנניה ולרבנא יהודה בריה דרבנא שאול כתוב וששאלתם...״ גם המהר״ם מרוטנבורג מזכיר לספר תשובות מחכמי אפריקא שבו הרבה תשובות לרבינו מרב נטרונאי הנ״ל, וכותב: „כי הקרה השם לפני ובאו לידי תשובות שהובאו ממדינת אפריקא ספר גדול מחובר מתשו׳ חכמי אפריקא ששאלו מגאוני בבל והשיבום. ובראש התשובה כתב רב נטרונאי בר מר רב נהילאי ריש מתיבתא דמתא מחסיא למרי רבנא יהודה בריה דרבנא שאול זצ״ל, והתשובה מחזקת יותר מקונטרס גדול מכמה שאלות ששאלוהו...״ גם בתשובות הגאונים „שערי צדק״ (דף פ״ד א׳ סי׳ ג׳) מוזכר בשאלה, „שטר דחתימין עליה בי דינא כגון רבנא נתן ורבנא יהודה״. על ר׳ נתן ידוע בבירור שהוא מקירואן (עיין בערכו), וא״כ בודאי שגם רבינו הנזכר עמו הוא מקירואן.

יא) **ר׳ יוסף הנגיד** — מהנגידים הראשונים בקירואן. בן דורו של רב שרירא גאון (נפטר תשס״ז—1007), ובנו הוא רב יהודה בר יוסף (ע״ע). יש אומרים שרבינו ובנו לא היו נגידים רשמיים מטעם השלטונות, אלא היו ת״ח ואנשי מעשה שפעלו רבות לטובת אחיהם היהודים.

יב) **רב יוסף בן ברכיה** — מחכמי קירואן במאה השמינית לאלף החמישי, והיה מבית מדרשו של רב יעקב ברב נסים (ע״ע) ואחד מתלמידיו. יחד עם חבריו שאל שאלות בהלכה מרב האי גאון, ואחת מהם היא משנת אלף שכ״ב לשטרות, כלומר שנת ד׳ אלפים תשע״א (1011). בתחלת שאלה זו כתוב: „שאילתא אלין דשדרו מרי ורבנא יוסף בן מרי ורבנא ברכיה ורבנן דשכיחי בי מדרשא דמר רב

3) מרדכי פ״ג דחולין סי׳ תתקכ״ה וסי׳ תתק״ל, ראבי״ה סי׳ אלף פ״ט.

יעקב ראש כלה בר רב נסים נפקו לבאבא דמתיבתא לבי דינא דמרנא ורבנא האיי בכלא דאדר דשנת אלפא ותלת מאה ועשרין ותרתין...״[1] במקום אחר שואל את רב האי שאלה חשובה בענין שמות הקדש והכוח לעשות בהם פלאות, ובתחלת השאלה כותב: „על שאלה דשאילו מיניה מר רב יוסף בר מר רב ברכיה ורבנא ותלמידיה דבי מדרשא דמר רב יעקב ראש כלה בר מר נסים על אודות השם. וכי יש שמות ויש מי שיעשה בהם מעשים גדולים, שלא יתכן לאדם לעשותם אלא בדרך אות ומופת... והשיב כי כל אלה וכיוצא בהם דברים בטלים... ותמהנו מזה...״

אחר פטירת רבו ר׳ יעקב, מלא את מקומו בגזברות ובקבוץ כספי הנדבות לישיבות בבל, והיה נציג ישיבות אלה במג׳רב. ר׳ שמואל בן חפני גאון סורא באחד ממכתביו שממנו נראה מצבה הדחוק של ישיבתו, מציין את תמיכת קירואן בישיבתו כשבראש תמיכה זו עומד ר׳ יוסף בן ברכיה. וזה לשונו שם: „ועתה כתבנו בפקידות ונאמנות וגזברות לנבוננו ומשכילנו וגדולנו מר׳ יוסף החבר סגן הישיבה פקידה נט׳ רח׳ בן מ״ר ברכיה נ״ע, גם בכתבנו אל העם למנותו עם משכילי העם ונוגשי הצדקה, דבר נא באזניו לבלי סט אחרי פונה ובלי יפותה ויתפתה אבל יעשה כפי התנאים אשר הגדנום״.

כנראה שהוא בנו של רב ברכיה (ע״ע), ואחיהם של רב נסים בר ברכיה (ע״ע) ורב נחשון בר ברכיה (ע״ע). ממכתבי הגניזה הקאהירית נתפרסמו שני מכתבים ממנו לאיש סוחר וגדול בעמו גזבר הישיבה הבבלית במצרים אבו אלפרג׳ מר יוסף בן מר יעקב בן עוכל, וממכתבים אלו נראה שהיה רבינו סוחר גדול בסחורות מעבר לים והיה עשיר. נזכר עוד במכתב רבינו חושיאל (ע״ע) לר׳ שמריה בר אלחנן ממצרים, יחד עם ר׳ יהודה בר יוסף (ע״ע) ורבנא אברהם בר נתן (ע״ע), וגם במכתבי רבינו לר׳ יוסף בן עוכל הנזכרים לעיל מזכיר הוא את שני החכמים האלה, ובמכתבו השני הוא מקונן בכאב רב על מותם.

יג) **ר׳ יעקב בר משה פטרין** — מחכמי קירואן במאה השמינית, ומוזכר לשבח בתשובות גאוני בבל. שאל שאלות מרב שרירא גאון (נפטר תשס״ז—1007), ובאחת מתשובות רב האי גאון בן רב שרירא הנ״ל כותב: „ובשני גאון אבינו נ״ע שאל מ״ר אלחנן בן מ״ר שמריה אותו בתוך אגרת מ״ר יעקב פטרון ותלמידים שהיו בקירואן להאמין הגשים...״ (זכרון לראשונים סי׳ א׳).

יד) **רב יעקב ברב נסים ברב יאשיהו אבן שאהין** — מגדולי החכמים בקירואן במאה השמינית לאלף החמישי, ועמד בראש ישיבה מפורסמת בקירואן. הוא אביו של רב נסים גאון (ע״ע), ולגודל ערכו נותן לו בנו זה בספרו „יפה מהישועה״, התואר „הרב הראשון״. עוד מציין בנו זה בסוף

1) זכרון לראשונים ד׳, סי׳ קע״ח.

הקדמתו לספרו „מפתח מנעולי התלמוד״, שאביו יסד מדרשות ולימד תורה והצטיין ביראתו הקודמת לחכמתו. וזה לשונו שם: „ועוד בטחתי בזכות אדוננו הצדיק אבי נוחו עדן שהוא מסייעני, וכאשר שנינו הוא היה אומר האב זוכה לבנו וכו׳, ואמרו בתלמוד אשרי מי שזכו לו אבותיו. ובלא ספק כאשר הקדים מזכיות ויסוד המדרשות, לימוד התורה ויראתו שהיתה קודמת לחכמתו אמצא התשועה ועזר מבורא עולם...״

עיקר חשיבותו וערכו של רב יעקב בולט מהתשובות הרבות אשר השיבו לו גאוני בבל רב שרירא גאון (נפטר תשס״ז-1007) ובנו רב האי גאון (נפטר תשצ״ח—1038), אשר בהם פזרו לו מלוא חפנים תהלה. הם נתנו לו תוארי כבוד כ„אלוף״, „ראש כלה״ או „ריש כלה קדוש״. בתשובה אחת מרב שרירא כותב לו כך: „ואתה גדולנו יעקב בן מר רב נסים שאתה מיסר עצמך ללמוד תורה בנקיות ולהכנס בחדרי הלכה ולעמוד על אמתתה של תורה ולהוציאם לאור וכל תלמידיך אנשי סודך, עושה רצון יראיו יעשה רצונך...״[1] ובתשובות אחרות כותב לו: „ומתוך שאתה תלמיד חבר לנו והר גבוה בתורה גלינו אליך רחשות לבנו״,[2] או „לרב יעקב ריש כלה גבור התורה אדיר בן אדירים גדול בן גדולים...״[3]

משאלותיו של רבינו לגאוני בבל ניכר שלבו היה ער לא רק לעניני הלכה בלבד, אלא גם לקורות השתלשלותה דבר שאך מעטים שמים אליו לב. הוא פונה בשנת אלף רח״צ לשטרות (היא ד׳ אלפים תשמ״ז—987) בשם הקהל הקדוש קהל קירואן אל רב שרירא גאון בשאלה חשובה „כיצד נכתבה המשנה״, והוא מקבל את התשובה המפורסמת בשם „אגרת רב שרירא גאון״, שחיברה רב שרירא יחד עם בנו רב האי אב״ד בישיבת פומבדיתא. בתחלת תשובה זו כתוב שהיא תשובה על „שאלה ששאל מרנא ורבנא יעקב בר נסים בר יאשיהו מלפני אדוננו מר רב שרירא גאון ראש ישיבה של גולה בשם הקהל הקדוש קהל קירואן... בשנת אלף רצ״ח למנין שטרות״.

ר׳ יעקב היה נציגה הרשמי של ישיבת פומבדיתא לכל אפריקא המערבית. באמצעותו היו מועברות השאלות לפומבדיתא והתשובות לשואלים, והיה ממונה על קבוץ הנדבות לישיבה זו. חליפת המכתבים בינו ובין רב שרירא ורב האי היתה ידידותית ביותר, והוא זכה מהם להערכה גדולה. רב שרירא כותב לו: „למחמד עינינו ומשא נפשנו, וסגולת חמדתנו ואיש סודנו ובעל בריתנו ושעשוע לבנו, מרי ורבנא יעקב החבר לנו הנכבד בישיבתנו, הגדול בסנהדרינו, האדיר בכלינו...״ ובאחת מאגרותיו כותב רב האי לרבינו שהוא שולח לו חיבורו „ישור דרכי התלמוד״

1) אוצר הגאונים ברכות דף קמ״ג.

2) שם סי׳ רנ״ז.

3) שם סי׳ תקמ״ס.

אשר התעורר לחברו ע"י שאלותיו „הנפלאות והמיוקרות" ומתואר על ידו כ„אדיר גדול הוא ורב מובהק".

מחיבוריו של רבינו לא הגיע אלינו דבר, אך ידוע מתוך רשימת הספרים של הגניזה הקאהירית שחיבר לפחות ספר אחד הכולל פירוש לחלק מספר בראשית. כן נמנה רבינו בין השלושה מחכמי קירואן המייחסים להם את הפירוש לספר יצירה. השלושה הם רבינו, דונש בן תמים (ע"ע) ור' יצחק ישראלי (ע"ע), אך מכל החקירות בענין זה לא ברור מי משלושתם חבר פירוש זה, והדעת נוטה יותר שלא חובר ע"י רבינו אלא ע"י אחד משני החכמים האחרים.

מתלמידי רבינו המפורסמים היו שני האחים ר' יוסף בן ברכיה (ע"ע) ור' נסים בר ברכיה (ע"ע). כשנפטר רבינו מילא תלמידו רב יוסף מקומו בתפקיד גזבר כללי לאיסוף גדבות לישיבות בבל, ובשאלה ששאל מרב האי גאון בשנת ד' אלפים תשע"א (1011) כתוב: „שאילתא אלין דשדרו מרי ורבנא יוסף בן מרי ורב' ברכיה דשכיחי בי מדרשא דמר רב יעקב ראש כלה בר רב נסים..."

רבינו היה שייך למשפחת „אבן שאהין", ושם משפחה זה מעיד על מוצא פרסי בבלי, וכבר נמצא בבבל גאון בשם רב צמח בן שאהין שהיה בן דורו של רב סעדיה גאון (תרנ"ב-תש"ב/892-942). רב שרירא ורב האי מכנים את ר' נסים אבי רבינו בתואר „מרי ורבנא" דבר שמעיד שגם אביו היה ת"ח. עד כמה שידוע כבר אבי רבינו היה בקירואן.

פטירת רבינו היתה בחורף שנת ד' אלפים תשס"ז (1006) ורב האי גאון הספידו והצטער מאוד על פטירתו. בתשובה אחת מהגניזה כותב רב האי שכתב לחכם אחד והזכיר לנו את פטירתו של אבו יוסף הרב יעקב אלוף בן שאהן, והיה זה יום אסון בדומה לימי האסונות והשואה הכבדה ונתתי בטוי לצער עליו, השם יתרצה לו והזלתי דמעות עליו זכרו לברכה בישיבה וברבים ובכה כל הקהל עליו.

טו) **מר רב יעקב בן עמרם הנגיד** — הוא הנגיד השני בקירואן אחר ר' אברהם בן נתן אבן עטא (ע"ע). חי בסוף המאה השמינית לאלף החמישי בדורו של רבינו חננאל (ע"ע) והיה מגן וצנה בעד יהודי קירואן והצילם משונאיהם שקמו עליהם. בתפקידו כנגיד היה נאלץ לשהות לעתים קרובות בעיר מהדיה שהיתה מרכז השלטון באותו זמן. במכתבו של רב שלמה בן יהודה גאון ירושלים לרב אפרים בן שמריה מקאירא משנת תשצ"ז (1037) בקירוב כותב לו: „אשר הגיע לקהל קירואן כי נפשטה היד אליהם, וכמעט קט היו שונאיהם אבירים לולי רחמי רחום עזר מעט, הוא הנגיד רבנא יעקב ישגבהו ידרך בימיו כוכב יעקב..."

גם במכתב מהגניזה מרב חזקיה ראש גלות בבל (נתמנה שנת תשפ"א-1021) לרבינו, כותב לו תוארי שבח רבים על היותו מגן ליהודים, והיותו מסייע ותומך ביד רחבה בידי לומדי תורה וחולק להם כבוד, ורב חזקיה מברכו על כך. וזה לשונו: „מן יחזקיהו ראש גליות כל ישראל, בן דוד בן יחזקיה ראש גליות כל ישראל. אל אדירנו ואצילנו הנגיד מרי ורבנא יעקב ראש מערכות ישראל אשר הוקם למו על בגלותם וניתן למו סתר מצר יצרו אור עולם לנוס אליו ועמוד ברזל להישען עליו וחומת נחושת לשגבם לגדור פרצות ולחזק הסייג ולחבב התורה על לומדיה בכבוד שהוא חולק להם במתנותיו הרחבות ובשולחנות שהוא עורך לקרוביהם ובלחמו הערוך על שולחנות רחוקיהם ומלבושי פאר שהוא מלבישם שש ורקמה, יונקיהם יינקו חלבו ועולליהם מתגדלים מתפנוקיו ובחוריהם זכרו בפיהם כיין, וישישיהם באהבתו שוגים ומתפארים וקונים מתפללים על חייו יאריכם צור עולמים ויוסיף ימיו על ימיו ושנותיו כמו דור ודור ירום ידו על צריו ויכרתו כל אויביו ומשל בגוים רבים ובו לא ימשולו ועליו יטה חסד לפני המלך ויועציו ושריו וגבוריו וגדול בבית המלך כבלשן ושמעו הולך בכל המדינות כי האיש מר ורבנא עמרם זכרו לברכה ולתחיה שלום באין קץ".

עוד יש ממנו תשובה בתשובות הגאונים (אסף תש"ד, סי' כ"ז), ומזכיר שם מעשה שנפסק בפני רבינו חננאל (ע"ע) ורבינו נסים (ע"ע), שכנראה היו רבותיו. על התשובה חתום „אברהם הקטן ברבי עמרם" שיתכן שהוא אחיו.

שמו נתפרסם גם בארצות אחרות, ובית דין בסיקליה פונה בענין אחד אל רב אלחנן בן חושיאל, ואל „רב יעקב הנגיד וכל הזקנים ההגונים אשר במהדיה", וראו בהם מושיעים שהקים ה' לגדור פרצותיהם. בתפקידו כנגיד היה ממונה לדאוג לצרכי הישיבות בבבל ובא"י ולקבוע חלוקת הנדבות שהיו אוספים עבורם. במכתב מקירואן לרב אפרים בן שמריהו מקאהיר משנת תשצ"ה (1035) מסופר על כתבים שהגיעו מהנגיד ש"צ במהדיה שבהם כותב ששלח כסף בשביל הישיבה בא"י ולקחם הגאון שלמה בן יהודה ראש הישיבה לעצמו. שנת פטירתו אינה ידועה, אך הידיעות האחרונות שבהם נזכר רבינו הן משנת תת"א (1041).

טז) **רב יצחק בר שלמה ישראלי** — מחכמי קירואן הראשונים והיה רופא מפורסם מאוד, פילוסוף, ומחבר פירוש רחב מאוד על הפרק הראשון בספר בראשית. נולד במצרים בערך בשנת ד' אלפים תר"י (850) ושם התעסק בחכמת רפואת עינים. ברפואה היה תלמידו של הרופא הערבי המהולל אסחאק בן עמראן. אח"כ נקרא לקירואן להיות רופאו של המושל שם זיאדה אללה השלישי מבני אגלב,[1] וכשעברה הממשלה לאלמהדי עביד אללה הפאטמי שמש כרופא בחצרו ובחצרות המושלים הבאים אחריו. לבקשת המושל אלמהדי

1) מלך בשנים תרס"ג-תרס"ט (903-909).

חיבר בערבית ספרים רפואיים רבים שהקנו לו שם עולמי ברפואה והם נפוצו בארצות המזרח. הם תורגמו כבר במאה הי"א למניינם לרומית ושמשו כמה מאות שנים להוראת הרפואה בבתי ספר לרפואה באירופה ומדריך לרופאים. ספריו אלו תורגמו גם לעברית, לטינית וספרדית. מספריו בתחום הרפואה נודעים: „ספר התרופות", „ספר השתן" ו„ספר הקדחת", וזה האחרון הצטיין במיוחד ומחברו החשיבו מאוד. כן נודע ספרו „מוסר הרופאים" שבו נותן הדרכה והוראה לרופאים כיצד לטפל בחולים מבחינה מוסרית ומעשית. בתחום הרפואה העמיד הרבה תלמידים ושנים מהם נתפרסמו בעולם, אחד רופא מוסלמי נודע, והשני ר' דונש בן תמים (ע"ע) שהיה ג"כ רופא, אך נתפרסם בעיקר בתחום הפילוסופיה, חקר הלשון העברית, תכונה ומתמטיקה.

רבי יצחק התפרסם גם בתחום הפילוסופיה, ותלמידו ר' דונש בן תמים (ע"ע) מספר בהקדמתו לפירושו לספר „יצירה" שאגרות רבות היו באות לקירואן לר' יצחק ישראלי מאת ר' סעדיה גאון בעודנו שוכן בפיתום (מצרים).[2] מספריו בתחום זה נדפס פירושו לספר „יצירה" שכנראה עובד ע"י תלמידו דונש,[3] וכן ספר „היסודות" הדן בעיקר במדעי הטבע ותורגם מערבית לעברית ע"י ר' אברהם בן חסדאי לבקשת הרד"ק (דרוהוביץ, תר"ס). כן נודע „ספר הגבולים והרשמים" שהוא מחקר בתורת ההכרה. הרמב"ם לא החשיב את שני ספריו האחרונים של רבינו כי לדעתו עיקר גדולתו של רבינו היא בתחום הרפואה בלבד, וכך כתב להר"ש בן תיבון: „וכמו כן ספר הגבולים וספר היסודות שחבר יצחק הישראלי גם הם כלם הזיות ורוחות והבלים כי יצחק הישראלי גם הוא היה רופא בלבד.[4]

מהקדמת הראב"ע לפירושו לתורה רואים שחיבר רבינו פירוש ארוך לפרק א' בבראשית, והראב"ע מביע שם את אי שביעות רצונו מפירוש זה בגלל אריכותו המופרזת ובגלל הצורה שבה פירש את התורה, וכך כותב הראב"ע: „כרב יצחק שחבר שני ספרים, מבראשית עד ויכולו, ועוד לא כלה מרוב דברים, ובפסוק יהי אור אמונת בעלי האור והחושך הזכיר... ובפירוש ותוצא הארץ מלבו הוציא מלים וידבר על העצים והצמחים גדולים וקטנים, ובפירוש נשמות החיות הביא חכמות נכריות לדעת המדות הנזכרות ע"פ חכמי הספירות ובמסלה זאת עלה". לפי דעת ר' יעקב בן ראובן הכנוי „המהביל" שמזכיר הראב"ע בפירושיו מכוון כלפי רבינו.[5] לעומת זאת ר' יעקב בן ראובן כותב בשבחו של

2) רב סעדיה עזב את מצרים בשנת ד' תרע"ה (915) בהיותו בן כ"ג שנה.

3) מהדורת גרוסברג, לונדון תרס"ב.

4) תשובות הרמב"ם „פאר הדור" סי' קמ"ג.

5) עיין „אנשי קירואן" עמ' 34-35, שמביא ראיה לכך מפירוש הראב"ע לאיוב (מ"ב ט"ז) שכתב: „בכאן טעה יצחק המהביל", אך כותב שם שלא בכל מקום כוון לר"י הישראלי ולפעמים כוון לר"י בן ג'אנח ולאחרים, ע"ש.

רבינו וזה לשונו: „ומדברי ר' יצחק הישראלי ז"ל אנו לומדים ונעזרים על דברינו, וזה כי הוא פירש קצת מן הפסוקים הנזכרים על דרך הפירוש אשר פירשנו, וכדאי הוא ללמוד ממנו, כי הוא היה חכם בתורה ובכל חכמות השבעה, ונקרא גם כן פילוסוף בפי כל החכמים אשר היו בדורו ואשר קמו תחתיו בני תורה וחוצה לה ולא כדברי ר' אברהם בן עזרא ע"ה שקראו מהביל, כי כל ספריו היו מקובלים בפני כל החכמים ומהם היו מביאים ראיותיהם".[6]

רבינו האריך ימים וחי כמאה שנה, והסופרים הערבים מספרים עליו שלא נשא אשה מימיו ולא הוליד בנים, וכשנשאל על כך השיב שספריו שחבר ובמיוחד ספר „הקדחת" יהיו את זכרו יותר מבנים ובנות. לעומת זאת מצאנו את דונש בן תמים בהקדמתו לפירוש לספר יצירה שקורא לרבינו „מר זקננו", וזה אומר שהשאיר צאצאים אחריו.

יז) **רב מבורך ברב דוד הבבלי** — מחכמי בבל שעזב את ארץ מולדתו ובא לקירואן, והיה שם אחד מבני בית מדרשו של רב נסים גאון (ע"ע), וכתוב עליו ששאל את רב נסים בשבתא דריגלא, ורב נסים השיב לו.[1]

יח) **ר' נחום בר יוסף** — מחכמי קירואן במאה השמינית, ונמצא בגניזה הקאהירית מכתב ממנו שכתב מקירואן אל רב שמואל בן חפני גאון סורא משנת אלף ש"ו לשטרות היא ד' אלפים תשנ"ד (994). ממכתב זה נראה כי סבב בערים וארצות שונות והיה ג"כ בעיר מהדיה הסמוכה לקירואן.

*יח) **רב נסים בר יעקב ב"ר נסים ב"ר יאשיהו אבן שאהון** — מכונה גם בשם רבינו נסים גאון, והוא אחד מחכמי קירואן האחרונים וכמעט היותר נכבד בכולם, כי התאחדו בו תורה וחכמה במדה מרובה, ועם זה היה בעל רוח כביר. חי במחצית השנייה של המאה השמינית לאלף החמישי (מחצית הראשונה של המאה הי"א למניינם) ובראשית המאה התשיעית. אביו רב יעקב מר נסים (ע"ע) היה ראש חכמי קירואן בדורו ואליו נשלחה „אגרת רב שרירא גאון" הנודעת בענין קורות התורה שבע"פ. רבינו מספר מה שהיה ביום מילתו: „הגידו לי זקנים שבדור שביום שהכניסני לברית מרגא אבא אלוף ז"ל כשנכנס לבית הכנסת ואני בידו, ישב שעה אחת על אותו הכסא המוכן, ואח"כ עמד והושיבני על הכסא האחר של מילה, ואחר שיצא שאלו אותו מה טעם, כי לא ראינו מעולם שעשה כך. ואמר להם קבלתי מן הזקנים הקדמונים, שזה הכסא מוכן לאליהו והוא מלאך הברית וישבתי עליו עם הילד אולי יברכהו לי ומצא חכמה בברכתו",[1] ע"כ. מעשה זה הוא אחד המקורות למנהג הנהוג שלפני המילה המוהל מניח התינוק זמן קצר על הכסא של אליהו. היה תלמידם של אביו ר' יעקב ושל רבינו חושיאל

6) שם עמ' 34 הערה 2.

1) אנשי קירואן סי' ל"א.

1) ארחות חיים לר' אהרון כהן מלוניל, ח"ב הלכות מילה.

(ע"ע) והוא מכנה את רבו זה בתואר „קדוש". אחרי פטירת שני רבותיו אלו נחשב רבינו נסים לגדול חכמי קירואן בצד חבירו רבינו חננאל (ע"ע) ועמד בראש בית מדרש בקירואן ולימד תלמידים הרבה. הוא עמד בקשר אמיץ עם ישיבות בבל שהעריכוהו מאוד, ולמד הרבה מחליפת המכתבים עם רב האי גאון (נפטר תשצ"ח-1038) שבהם השיב לו על כל שאלותיו הרבות ששאל לפניו. ר' שמואל הנגיד מספרד שהיה ידיד מובהק של רבינו ועמד בקשרים הדוקים אתו, שתה את מימי תורתו של רב האי גאון דרך רבינו, ובאופן זה עברו תשובות גאוני בבל לספרד כפי שהראב"ד כותב בספר „הקבלה": „כי רבי שמואל הלוי הנגיד ז"ל ע"י רבינו נסים היה שותה מימיו של רבינו האי והיה מהנה מנכסיו לרבינו נסים מאד שלא היה בעל ממון". רבי שמואל הנגיד העריץ מאוד את רבינו וחיבר שירי תהלה לכבודו, ולבסוף נתקשרו בקשר אמיץ והשיא רב נסים את בתו לרב יוסף הנגיד בנו של ר' שמואל. ר' סעדיה דנאן מספר: „וכבר בא ר' נסים למדינת גראנאטה כשהובאה בתו להנשא לר' יוסף הלוי הנגיד ולימד בה תלמידים, ומתלמידיו היה ר' שלמה בר"י בן גבירול המשורר". בתו זו שהיתה אמנם בעלת תורה ויראת שמים לא מצאה כ"כ חן בעיני בעלה כי היתה „גנסת" (קטנה). בשנת תתכ"ו (1066) כשמת בעלה בגרנדה הלכה לעיר לוסינא, והקהלה שם נתנו לה פרנסתה בכבוד. ממכתב ששלח ר' יוסף הנגיד לרבינו-חותנו רואים שגם בספרד ידעו על מעלתו הרבה של רבינו בעיני ראשי ישיבות בבל, ובדבריו כותב: „ואם ראשי ישיבות וגאוני בבל נוחם עדן הכירו בחכמתו הרבה והחזיקו במדתו הטובה ובחנו דרכו הישרה, ונשתבחו בגדולתו ותורתו, מה אנו צעירי אספמיא לקראת קדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם, ומה כבודנו חגבי ספרד לעומת הנפילים".

מלבד בתו היה לרבינו גם בן יחיד שקראו יעקב על שם אביו, אבל הוא נפטר בעודו נער ולא זכה לגדלו לתורה. ר' שמואל הנגיד שלח לרבינו מכתב תנחומים על זה המתחיל במלים „הבימים בחרתם במרדים„, ובשיר זה מתאר את גדולת רבינו, וכותב: „לך הטוב לך היושר לך תום, לך המה במתנה נתונים, ומיום צאת שמך הטוב בכל קוראיך בשם ראש המבינים בראותם באפריקי פני כבודו יחשבוהו כאחד הגאונים..." ע"כ.

תלמידיו הידועים לנו הם אבן אלגאסוס (ע"ע) שהיה לו חיבור בענייני תפלה והמשורר הנודע ר' שלמה אבן גבירול שלמד אצל רבינו כשבא לספרד (עיין לעיל), ובשיר אחד שכתב לכבוד ר' נסים מכנה עצמו „חניכו" של ר' נסים ומצטער על הפרידה מרבו. לפי דברי הראב"ד בספר „הקבלה" גם הרי"ף היה תלמידו של רבינו נסים, אך יש מפקפקים בכך שכן הרי"ף לא מזכירו בתור רבו כשמזכיר דבריו. עוד נמצא בשיר אחד שכתב ר"ש בן גבירול לרבינו:

„ושלום גם לאלחנן חניכו ועל יעקב מידועי נסיכו". ומזה נראה שהיה לו תלמיד בשם רב אלחנן ובן בשם יעקב. עוד רואים מתעודות הגניזה מתלמידיו, ובאחת מהם מדובר על תלמיד רבינו שהתיישב בפוסטאט (קאהיר הקדומה), ובשיטת לימודו הצליח להעלות את רמת לימוד התורה שם. לבית מדרשו של רבינו נקלע החכם ר' מבורך בן ר' דוד הבבלי (ע"ע) ושאל מרבינו ב„שבתא דריגלא".[2] מצאנו גם את ר' יוסף הספרדי שכותב לרבינו אגרת ומכנהו בשם מורו. כן רבינו עצמו בספרו „המפתח" (ברכות נ"ו ע"ב) כותב על מאמרו של רב יוסף אין מראין דלועין אלא ליראי שמים, וזה לשונו: „כבר שאלני עליה תלמיד מבני ספרד היש לה טעם ואני לא קבלתי בה כלום וגם לא נשאלתי עליה קודם לכן מעולם, ונמתי לו כי זאת קבלה ביד החכמים ולא נודע לי שהזכירו בה טעם אבל נראין הדברים בעיני שאפשר שיהו דומים יראי שמים לדלועין שכשם שהדלועין אין בכל פירות הארץ גדולים מהם ואעפ"כ אינן מתנשאין על הארץ, כך הן יראי שמים אין כל הבריות שמעלתו גבוהה ממעלתם... ואעפ"כ כל זמן שמוסיף להם הקב"ה גדולה וכבוד ונשיאות הן מוסיפין ענוה ונמיכות. ועוד נשמענה מגופה של מלה דלועין דלו עיני למרום וזו היא מדת יראי שמים כמו שאמר חזקיה... והיה ישר בעיני השואל זה הפירוש גם בעיני כל התלמידים שהיו לשם ולפיכך כתבתיו בזה המקום", ע"כ.

רבינו חיבר ספרים חשובים, ואפרט את ספריו להלן:

א) מפתח מנעולי התלמוד, ובקצור נקרא ספר „המפתח", ועניינו הוא שפעמים רבות מובא במקום אחד בש"ס ענין בדרך קצרה, ואותו ענין מפורש בהרחבה במקום אחר, והרבה תלמידים מתקשים למצוא את המקור הראשי של אותו ענין ומונע מהם הבנת הענין כהלכה, ולמען הקל על התלמידים אסף רבינו נסים בספרו זה את המקורות המפורשים של כל ענין וענין למקומותיהם השונים, בשני התלמודים, תוספתא ומדרשים. ספר זה חיברו רבינו בשנת תשצ"ח (1038) או ת"ת (1040) וכתבו בלשון חכמים ובלשון ערבית לסירוגין, ובמקורו הערבי נקרא „כתאב מפתאח מגאלק התלמוד" שתרגומו העברי הוא „מפתח מנעולי התלמוד". כבר בזמן קדום נעשה לספר תרגום עברי כמו שמזכיר ר' בצלאל אשכנזי בשטה מקובצת (ב"מ נ"ט ע"ב), ונשאר ממנו בתרגומו העברי רק המסכתות ברכות שבת ועירובין וקצת מסנהדרין. בשנת התר"ז פירסם יעקב גולדנטל מהספר על מסכתות ברכות שבת ועירובין, והם אף נכנסו בתלמוד דפוס ווילנא מהדורת ראם. אמנם ספרו זה נתחבר מעיקרו על כל הש"ס והראב"ד בעל „האשכול" ראה אותו בברצלונא, ואף רבינו בדברי הקדמתו כותב: ואחבר הכל על חיבור התלמוד פרק אחר פרק ומסכת אחר מסכת וסדר אחר סדר עד ההשלמה

2) אור זרוע הלכות עירובין.

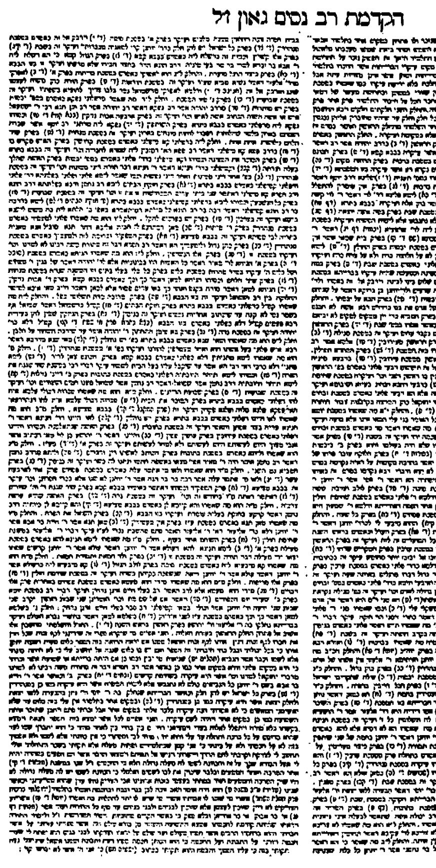

עמוד מהקדמת ר' נסים גאון ז"ל לספרו „מפתח מנעולי התלמוד". נדפס כעת בתחלת ברכות.

אם רוצה האלהי", אך לצערנו לא נותר ממנו רק למסכתות הנ"ל בלבד. אוצרות הגניזה הקאהירית וקונטרס ליקוטים שהובא מתימן מספקים חומר חשוב מן ספר „המפתח" למסכתות אחרות. לספר זה כתב רבינו הקדמה ארוכה ובה מבאר את מטרת חיבור הספר, ויש בהקדמתו זו חכמה, ענוה ובקיאות גדולה שניכר ממנה כוח חכמת הגאונים.

ב) **מגלת** סתרים — ספר מפורסם בשעתו ונזכר פעמים רבות בספרי הראשונים לארצותיהם השונות[3] דבר המעיד שהיה הספר נפוץ מאוד בתקופתם. הרי"ף השתמש בו הרבה ואף השיג עליו, אף הרמב"ם הסתמך עליו והיה לו מקור לכמה מפסקיו בספר „משנה תורה", והתוספות מזכירים אותו במקומות הרבה ומוזכר עוד בחיבוריהם של חכמים אחרים. ספר זה אבד זה כמה מאות שנים ונראה כי מהרש"ל ור' שמואל שולם (מו"ל של ספר „היוחסין") היו האחרונים שראו אותו במקורו. כיון שכך עד זמן לא רב לא היה ידוע מהות הספר ומבנהו, עד שלאחרונה נמצא בין קטעי הגניזה הקאהירית „מפתח" לספר שחברו חכם קדמון שחי סמוך לזמנו של רבי נסים, וגם היה קרוב לו קרבת מקום. ממפתח זה עולה שמגילה זו כללה 230 עניינים בהלכה, אגדה,

3) אור זרוע הגדול סי' תכ"ח, תוספות יומא מ"ו. פסחים נ"ב, חגיגה כ"ג, ר"ה ס"ו, פסחים נ"א ועוד. ספר חסידים סימנים תר"ד-תר"ו הם מספר „מגלת סתרים".

פרשנות המקרא ופילוסופיה שחברם רבינו בלא סדר אלא כפי שנזדמנו העניינים לפניו. מטעם זה כתב אותו חכם קדמון את המפתח לספר למען יהיה אפשר למצוא בקלות כל הלכה. הספר כתוב מקצתו עברית וארמית ומקצתו בערבית, וכנראה שרבינו כתבו לעצמו ולא נתכוון כלל לפרסמו ומטעם זה נקרא „מגלת סתרים". ר"ש פוזננסקי (מחבר ספר „אנשי קירואן") אסף את כל הקטעים שהובאו מתוך מגלת סתרים בספרי הראשונים ופירסם אותם לפי נושאים.

ג) **חבור** יפה מהישועה — זהו אוסף של ששים ספורים ממשנה, ברייתא שני התלמודים ומדרשים המראים את ישועת ה' והשגחתו בעולמו ועל השכר הטוב הצפון לצדיקים. ספורים אלו כתב לנחם את חתנו (אולי חותנו) דונש על מיתת בנו. הספר נכתב במקורו בערבית ונמצא מקורו בגניזה הקאהירית, ונקרא בערבית „אלפרג' בעד אלשדה, ואלסעה בעד אציקה". עוד לפני גלוי מקורו יצא בעברית במהדורות רבות ונתחבב מאוד, לראשונה נדפס בקושטא בשנת רע"ט (1519) בשם „מעשיות שבתלמוד", ובשנת שי"ז יצא בפיראראי בשם „חבור יפה מהישועה". לפני כמה שנים יצא במהדורה חדשה בהוצאת מוסד הרב קוק עם הקדמה ארוכה מהפרופ' ח. ז. הירשברג.

ד) **ספר המצוות** — מובא ממנו בספר „המצרף" לרבינו ברכיה הנקדן (ריש פ"ה), ולא הגיע ספר זה לידינו ולא נשתמרה ממנו רק מובאה זו בלבד.

ה) **הלכות לולב** — מזכירו רבינו בהקדמתו לספרו „חבור היפה מהישועה", והיו לו בו ויכוחים עם הקראים ואולי הוא חלק מספר המצוות הנזכר לעיל.

ו) **סדר מקבלי התורה** — בהקדמתו לספרו „מפתח למנעולי התלמוד" מזכיר רבינו שהוא עתיד לחבר ספר „סדר מקבלי התורה", ונראה שחיברו והיה בפני המאירי, שכן המאירי בהקדמתו לבית הבחירה על מס' אבות כותב: „ובסדר הקבלה של רבינו נסים מצינו שירידת רב לבבל היתה בשנת תק"ל לשטרות שהיא ק"ן לאחר החורבן..." ע"ש. ספר זה הוא ספר הקבלה מימות משה רבינו ע"ה ועד זמנו של רבינו.

ז) **פירוש על התורה** — נזכר ממנו בספר „פענח רזא" לפ' בהעלותך, והראב"ע לשמות (ל"ד ו') ויתכן שאין הוא חיבור בפני עצמו אלא חלק מ„מגילת סתרים".

ח) **פירוש על התלמוד** — רבינו חבר גם פירושים מפורטים על מסכתות התלמוד.[4] הוא עצמו מזכיר פירושו לפרק א' דיבמות, וכמה ראשונים מזכירים פירושו למס' עירובין. שלושה עמודים מפירושו לעירובין וקטע מפירושו לחולין פורסמו ע"י רב"מ לוין. וכמה חכמים ראו פירושיו לברכות, עירובין, ר"ה וסנהדרין.

4) תולדות היהודים באפריקה הצפונית — ח. ז. הירשברג כרך א' עמ' 254.

ט) **תשובות** — תשובות רבות שהשיב לשואליו נזכרות בספריהם של חכמים אחרים.[5]

י) **פיוטים** — רבינו היה גם פייטן,[6] אך לא הגיע לנו שיר שאפשר לקבוע בודאות שהוא מחברו. ר' שמואל הנגיד בתשובה על שיר ששלח אליו רבינו, אומר בשבחה של שירתו שהיא:

מאוזנת במשקל הישמעאלים / ומובנת בחכמת היונים ובה מלים כאילו הם צללים / ועניינים כאילו הם פנינים ואיך אשיב גמול שירך בשיחים / כמו שני עלי שיחים לבנים.

פטירתו של רבינו לפי מקור אחד היא בשנת ד' תת"י (1050),[7] ובמקור אחר כתוב שפטירתו היתה בשנת ד' תתכ"ב (1062).[8] לכל ספריו של רבינו חשיבות מרובה הקיימת עד היום, וחכמי ישראל עוקבים אחר שרידיהם בענין רב.

יט) **רב נסים בר ברכיה** — מחכמי קירואן ויש אומרים שהוא אחיו של ר' יוסף בן ברכיה (ע"ע). ובספר „אוצר הגדולים" כותב שהרא מוזכר גם באור זרוע הגדול (ה' תענית סי' ת"ג) שהרב נסים גאון בר ברכיה ראה בפירושי הגאונים, ע"ש ונראה מזה שחבר ספר בעניינים אלו. עוד כתב שם שפיוט ממנו הובא בספר „מכון השיר ירושלים" שהועתק ממחזורים קדמונים כת"י, וכן פיוט במחזור קושטנינא.

כ) **רב נתן ברב חנניה** — דיין בקירואן בראשית המאה השביעית לאלף החמישי, והוא מחכמי קירואן הראשונים הידועים לנו בשמם. עמד בקשרים עם גאוני סורא ופומבדיתא בבבל, ומצאנו ב„אור זרוע" בשם ספר „בשר על גבי גחלים" תשובה אליו ולרב יהודה בר שאול (ע"ע) מרב נטרונאי בר הילאי גאון סורא (מלך ד' תרי"ג-תרי"ח/853-858). עוד נמצאת תשובה אליו מרב צמח בר שלמה שהיה ראש בית הדין של ראש הגולה בימי רב עמרם בר ששנא גאון (מלך ד' תרט"ז-תרל"ד/856-874), ומפתיחתה נראה שרבינו היה מכובד מאוד. וזה לשונה: „זה הטופס התשובה שהשיב רב צמח ריש דינא דבבא דמרותא חסדאי ריש גלותא בריה דמרתא נטרנאי ריש גלותא לרבנא נתן בריה דרבנא חנניה ולכל תלמידים חכמים וזקנים ושאר אחיהם הדרים בקירואן במדינת אפריקא, אהובים וחנונים, שאו שלום ממנו ומן האלופים ומן רבנן קשישאי דדרא רבא שעומדים במקום סנהדרי גדולה ומן רבנן שעומדים... ומכל תלמידים וחכמים שבבבל שתמיד ששים בשלומכם ומתפללים עליכם..." עוד מובאת בספר „אור זרוע" (ח"א סי' תר"מ) תשובה ארוכה ממנו בשם ספר „המקצועות", ונראה שבספר המקצועות שהיה

5) אנשי קירואן עמ' 40, וע"ש רשימת תשובותיו.

6) כמו בהערה 4.

7) אנציקלופדיה לגדולי ישראל.

8) כמו הערה 4, עמ' 247.

מצוי בידי הראשונים הובאו הרבה מאמרים ממנו. כעת מ„ספר המקצועות" נותרו רק כמה קטעים בודדים.

עוד מצאנו לרב נחשון גאון סורא שנפטר בערך בשנת ד' תרמ"ב-882, שמוכיח את בני קירואן על ששלחו שאלה זהה לשתי הישיבות בסורא ובפומבדיתא ועשו כמעשה תלמי המלך, ועל כך חרה אפו של הגאון ר' נחשון, ומזכיר לשבח את רבינו שלא עשה כן מעולם, וזה לשונו: „רב נתן בר חנניא ניחא נפשו בעדן ורבנן קדומי דילכון דהוה כוונתן לשמים לא עבדו מעולם הכין דני הידנאי ל"ז שני דהוי כתבין שאלתא או כולהון לקדמנא או כולהן לפום, או מקצת לקדמנא או מקצת לפום, אבל למיכתב חדא נוסחא דשאלה מן תרתי מתיבתא לא עבדי הכי לעולם ולא מיכשר מן שמיא למיעבד כמעשה תלמי המלך..." ע"כ. מדברים אלו נראה שכבר בשנת ד' תר"ה לפחות (ל"ז שנים לפני פטירת ר' נחשון בשנת תרמ"ב) עמד רבינו בקשרים עם גאוני בבל.

כנראה הוא „רב נתן מאפריקא ז"ל" שמזכיר תשובתו המהר"ם מרוטנבורג בדיני חמאה (סי' קצ"ג), ושאת תלמידיו מזכיר רב סעדיה גאון (שערי צדק די"ח ע"ב) שכותב: „והיו התלמידים בני רב נתן ז"ל יושבים בצדו". הראשונים (מחזור ויטרי המנהיג לראב"ן הירחי ועוד) מזכירים בספריהם ל„רב נתן גאון" או „רבנא נתן ראש הישיבה", ויש אומרים שהוא רבינו שאת דבריו ראו בספר „המקצועות" שהיה אז מצוי בידם.

כא) **מר עוקבא** — היה ראש הגולה בבבל, ונאלץ לעזוב את מדינתו ובא לקירואן מחמת המחלוקת שהיתה בינו ובין רב כהן צדק שהיה גאון פומבדיתא בשנים ד' תרע"ז — ד' תרצ"ו (917-936). ר' נתן הבבלי מספר עליו שנפלה קטטה בינו ובין רב כהן צדק גאון. ואז הוגלה בפעם הראשונה למקום הנקרא קרמיסין, וכשחזר אח"כ הוגלה פעם שניה.

ואז „לא נשא אותו ארץ מכל ארצות המזרח ויצא אל המערב". מדבריו של ר"א הירחי (ספר „המנהיג" סי' נ"ח דל"ב ע"א) למדים שה„מערב" היא העיר קירואן ובבואו לשם עשו לו כבוד גדול, וכך כותב שם: „מנהג היה בקירואן למר עוקבא נשיאה שהיו מכינין לו כסא של כבוד בבית הכנסת מצד הארון, ולאחר שקראו בתורה כהן ולוי, היו מורידין לו התורה". חי במחצית השנייה של המאה השביעית לאלף החמישי.

כב) **רב צאלח בן בהלול** — מרבני קירואן בדורו של רבינו חננאל (ע"ע). והוא בנו של רב בהלול בן יוסף (ע"ע). מוזכר בתשובות הגאונים (זכרון לראשונים סי' מ"ח), וז"ל שם: „תשובה מה ששאל רב צלח סנהדרא רבא ורבנן דעימיה מקירואן נפיק לקדמנא..." ע"כ. תואר סנהדרא רבא הוא תואר כבוד שניתן מגאוני בבל לחכמי שאר מקומות. ובספר „אוצר הגדולים" מביא מעתון א' שנמצאו כמה פיוטים מחכם בשם ר' צאלח מהם לפסח ומהם לברית מילה.

כג) **רב שביב ב"ר יעקב** — מרבני קירואן הראשונים. חי בחצי הא' של המאה השביעית לאלף החמישי, וישנן תשובות אליו מגאוני סורא ופומבדיתא בתשובות הגאונים. המשיבים לו הם גאוני סורא ר' עמרם גאון (מלך ד' תרי"ח-תרל"א/871-858), ר' נחשון (מלך ד' תרל"א-תרל"ט/871-879), בנו רב האי ברב נחשון (ד' תרמ"ה-תרנ"ו/896-885), וגאון פומבדיתא רב צמח בר פלטוי (ד' תרל"ב-תר"נ/890-872).

בתשובות מתואר: „רבנא שביב בעל תורה חכמה מדות ומעשים טובים". אחת מתשובות רב נחשון אליו היא משנת אלף קפ"ג לשטרות שהיא שנת ד' תרל"ג (872).

חכמי קאבס

א) **ר' אברהם קאבסי** — מחכמי קאבס. מדברי הרי"ף משמע שהיה בתקופת רב האי גאון (נפטר תשצ"ח-1038), שכן הרי"ף (כתובות פרק הכותב) כותב: „והכי שדר רב האי גאון למר אברהם קאבסי זצ"ל". וגם הריטב"א לסוכה (כ"ח ע"א, והובא ב„עין יעקב" שם) כותב: „דכתב רב האי כי בדורו היה מר אברהם קבסי שהיה מכיר עתידות בנענוע עלי האילנות ביום שאין רוח נושבת, והיה מכסה האילן בסדינין, והיא חכמה מפוארה". דברי רב האי אלו נאמרו בקשר לטיבה של „שיחת דקלים" הנזכרת במסכת סוכה. לפי זה יתכן שכוונת רב האי היא לר' אברהם בנו של ר' משה אבן ג'אמע (ע"ע) שבאות הבא, שהיה פונה בשאלות לרב האי עוד בחיי אביו ר' משה.

לעומת זאת בספר ה„אשכול" (הלכות ברכות) לר' אברהם בר' יצחק אב"ד (נפטר תתקי"ט-1159) כותב: „שמענו שמר אברהם קבסאי גאון שהיה בשנת אלף ק"מ לשטרות, היה מכיר שיחת דקלים והיה מודיע פליאות גדולות למבינין האמת". שנת אלף ק"מ לשטרות היא שנת ד' אלפים תקפ"ח (828), כלומר, כמאתים שנה לפני רב האי גאון, וזה עדות שכבר אז היה ישוב יהודי חשוב בגאבס עם רבנים וחכמים גדולים.

ב) **רב אברהם בר רב משה אבן ג'אמע** — מחכמי קאבס בסוף המאה השמינית לאלף החמישי, ויש אליו תשובות מרב האי גאון (נפטר תשצ"ח-1038). הוא בנו של ר' משה בר שמואל אבן ג'אמע הראשון (ע"ע), ויש לו אח בשם

ר' יעקב אבן ג'אמע (ע"ע). למד תורה אצל ר' נסים גאון בקירואן (ע"ע) ואצל אביו. (עיין ערך „ר' אברהם קאבסי").

ג) **ר' יהודה בר שמואל אבן ג'אמע** — מחכמי קאבס בראשית המאה העשירית לאלף החמישי בדורו של הרמב"ם. היה פייטן, ופיוטיו מצויים במחזורי צפון אפריקה. למד תורה אצל אביו ר' שמואל בר יעקב אבן ג'אמע בעל התוספות לספר „הערוך" (ע"ע), ושני אחיו הם ר' יעקב בר שמואל אבן ג'אמע (ע"ע) ור' משה אבן ג'אמע השני (ע"ע).

בראשית המאה העשירית לאלף החמישי. שני אחיו הם ר' יהודה אבן ג'אמע (ע"ע) ור' משה אבן ג'אמע השני (ע"ע).

ו) **ר' משה בר שמואל אבן ג'אמע הראשון** — היה ראש מתיבתא (ישיבה) בעיר קאבס במאה השמינית לאלף החמישי. הוא נמנה בראש חבורת התלמידים בקאבס שאליהם שלחו תשובות רב שרירא גאון (נפטר תשס"ז-1007) ובנו רב האי (נפטר תשצ"ח-1038), ובסיום תשובותיהם כותבים הם: „והתלמידים מתקני השאלות **ר' משה בן ר' שמואל** ור' יונה בן יוסף ור' יצחק בן יונה ר' ראובן בן

32 רבי אברהם אבן עזרא

מי עלה שמים וירד ויקח מאבני המקום, מקום בני אלהים דרכת, בתוך אבני אש התהלכת, והורדת מרומות, אבנים שלמות, אבני קדש בידים תפושות, אבני נזר מתנוססות, אבני שהם ואבני מלואים, ויתמהו כל הרואים, ויאמרו דבר גדול עשה ילוד אשה, והוציא את האבן הראשה, מידי אביר יעקב משם רעה אבן ישראל. ויהי דבר שמואל א) ושמו בפתוח קדש חרות ב), על אבן בחן פנת יקרת וימלא טורים חשובים, לוחות אבן כתובים. באגרת לבנה תחפיר, כמראה אבן ספיר, בה חקות שמים, על אבן אחת שבעה עינים ג), שהיה כאבן השתיה, בהר המוריה, ותהי על ראש בן עזריה, אבן יקרה, וירנן לבי ובשרי, כי אלהי אבי בעזרי, ובעבור אצפה, קראתיה המצפה, לזכר כי שמואל במצפה. ובשני פתוחיה אשר כפתותי החשן, קראתים בתי השן, ואמר צוארי הענק, בארון ענק ד), כי ענק והמצפה במניניהן, דרך אחת לשתיהן, ואראה חרוזי האבן בחברתם, ספיר גזרתם, כי מספר שן עם ספיר

א) כונתו כי הביו יעקב לקח את נשמת בנו שמואל ממקום קדש.

ב) כאשר נפתח את ספר התורה, אז נראה בפסוק ראשון שם שמואל, כמו שהגיד זאת להלן (עיין הערה ל"ד), ואכן כתן פנת יקרת כונתו על תולת משה.

ג) ר"ש גאמע שלח מכתב להראב"ע בחכמת התכונה, ושבעה עינים הם השבעה כוכבי לכת.

ד) עם המכתב הקודם שלח לו ר"ש גאמע עוד שני שירים, והראב"ע קרא אותם בתי השן, ואמר עליהם שהם כצוארי הענק, מן ילידי הענק, והאחרון נקראו בעדי, והאחרון הוא ר' שמואל, כמו שקרא אותו מקודם בשירו: מקורא בארץ האחרון.

33 מכתב לר' שמואל אבן גאמע

יתאחד, מדה אחת וקצב אחד, לא תסלה בכתם אופיר, כשהם יקר וספיר, לשמור בינותינו כרת ברית התעודה, האבן הזאת תהיה בנו לעדה, ורמז לאבן שמואל המאירה כנגוהים, בספר שמואל איש האלהים, ויקח שמואל אבן אחת, וישם בין המצפה ובין השן, ויקרא את שמה אבן העזר, ויאמר עד הנה עזרנו יהוה א). זאת המנחה השלוחה אלי די, זאת נחמתי בעניי, ועוד לא גליתי ממקומי, וארא בחלומי, והנה יד היתה עלי, ואשמע את מדבר אלי, ביד הגדוד נפשך מסורה, לכן חזק אל תירא, כי שם תבוא לך תשורה; ספר תורה, יהי עטרת פז לראשך, ויתן מעדנים לנפשך, וכאשר לבבי שר, ספר הישר ב), בקול גדול קראתי, ספר התורה מצאתי, כי תפשתי נסטרון תורה, והנה הוא שמואל בן יעקב, הוא גאון ישראל רבנו שמואל, פסת בר גאון יעקב אשר אהב סלה. האל ישמור תורתו, ופתרון שמואל שמו, אל, כי בכל מקום שהראה נס בעולמו, יקרא על שמו כגון ויצב שם מזבח, ויקרא לו אל אלהי ישראל, וכיוצא בו, ויבן משה מזבח, ויקרא שמו יהוה נסי; ועוד פתרון שמואל שמו אל, כלומר ילדו אל, כענין אני היום ילדתיך, כי חפשתי בספר עזרא ואמצא כתוב בו, וישימו בנים ג); ועוד פתרון אל סימן ד), להיות כי האל״ף

א) פסוק שלם בש"א (ז' י"ב).

ב) כונתו כי בא אליו המכתב הנזכר, שעולה מספר חרוזיו כמנין שן או ספיר.

ג) עיין סוף עזרא, וכן אמר בס' שפה ברורה (ד' ד' ע"ב) ואין שמואל מגזרת שאלתיו, רק טעמו שמו אל.

ד) כונתו על השתי אותיות אל"ף למ"ד שהן לסימן.

[רבי אברהם אבן עזרא, כרך שני] 3

מכתב ששלח הראב"ע להגאון ר' שמואל ג'אמע ז"ל מגאוני קאבס.

ד) **ר' יעקב אבן ג'אמע הראשון** — שמש כאב"ד ודיין בעיר קאבס במאה התשיעית לאלף החמישי בדורו של הרי"ף. בנו הוא ר' שמואל אבן ג'אמע השני (ע"ע) שהשלים את ספר „הערוך" לר' נתן בר יחיאל, ובהקדמתו לחבורו זה הוא כותב על עצמו שהוא: „בן הרב המובהק מר רב יעקב אב"ד הדיין בקאבס..." אולי הוא בנו של ר' משה בר שמואל אבן ג'אמע הראשון (ע"ע), ואחיו של ר' אברהם אבן ג'אמע (ע"ע), ואולי מפני כן קרא לבנו „שמואל" על שם זקנו הנקרא בשם זה.

ה) **ר' יעקב בר שמואל אבן ג'אמע** — בנו הגדול ותלמידו של ר' שמואל בר יעקב אבן ג'אמע (ע"ע) מחבר ההוספות לספר „הערוך". מחכמי קאבס בדורו של הרמב"ם

שמואל ר' שלמה בן יהודה והיו יחדיו לימודי ה' בישע רב". כחמש עשרה שנה מאוחר יותר מוצאים תשובה מרב האי גאון לרבינו ולחברו ר' נחמיה בר עובדיה (ע"ע) מטבת שכ"ז לשטרות שהיא שנת תשע"ו (1016). בתשובה זו מכנה רב האי את רבינו בתואר „חבירנו" ומקדים לפניו את ר' נחמיה בר עובדיה. בסיום תשובה זו כותב להם רב האי: „תהיו דכירי לשלם רבנן ותלמידים במדינת קאבס מערבא..." כן ישנה תשובה אחרת מרב האי על שאלות בתלמוד ששאל „יקירנא דילנא מר' משה בר מר שמואל בר ג'אמע ושאר תלמידיא".

רבינו היה מעביר שאלות ומתנות כסף לישיבת פומבדיתא באמצעות ר' יוסף בן עוכל פקיד הישיבה בקאהיר, ונתפרסמה אגרת מרבינו אליו בענין זה. בסיומה מוסר רבינו לר' יוסף

דרישות שלום משני בניו יעקב ואברהם. שני בניו אלו המשיכו בקשריהם עם רב האי וישיבתו עוד בחיי אביהם לעת זקנתו, ובתשובה אחת לר' אברהם כותב לו רב האי: ,,הרב אביך ייטיב אחריתו..."

ז) **ר' משה בר שמואל אבן ג'אמע השני** — מחכמי קאבס בראשית המאה העשירית לאלף החמישי בדורו של הרמב"ם. בנו של ר' שמואל בר יעקב אבן ג'אמע (ע"ע) בעל ההוספות לספר ,,הערוך", ושני אחיו הם ר' יהודה אבן ג'אמע (ע"ע) ור' יעקב אבן ג'אמע השני (ע"ע).

ח) **ר' נחמיה בר עובדיה** — מחכמי קאבס בחצי השני של המאה השמינית לאלף החמישי. נמצאת תשובת רב האי גאון (נפטר תשצ"ח-1038) לקאבס אליו ולר' משה בר שמואל אבן ג'אמע הראשון (ע"ע) בשנת ד' אלפים תשע"ו (1016) — אלף שכ"ז לשטרות), וכותב בה: ,,תהיו דכירי לשלם רבנן ותלמידים במדינת קאבס מערבא..."

ט) **ר' שמואל בר יעקב אבן ג'אמע** — מגדולי חכמי קאבס במחצית השניה של המאה התשיעית לאלף החמישי (המאה הי"ב למניינם), ושמש בעיר זו תחילה כדיין ואחר פטירת אביו כאב"ד. ר' יהודה אבן תיבון (נפטר תתק"ן 1190) כותב על רבינו בהקדמתו לספר ,,הרקמה" (ד' ב'): ,,ובראשם הרב הגדול, גדול הדור שלשלת היוחסין ר' שמואל אבן ג'אמע שהיה אב בית דין בעיר גאבס הסמוכה לעיר תוניס באפריקא". שמו הטוב היה נודע לשם טוב ולתהלה, כי היה איש חכם גדול, מליץ ומשורר, עשיר גדול ונדיב לב.

מרוב חכמת ר' שמואל וטוב לבו, **דבקה בו נפש ר' אברהם אבן עזרא** (נפטר תתקכ"ד-1164) **באהבה וידידות רבה. והר"ש** שלח להראב"ע אגרת מליצה נפלאה בחרוזים במספר ענ"ק על חכמת התכונה, עם עוד ב' שירים גדולים אשר בהם ק"ל בתים, וביחד עלו במנין ש"ן, והראב"ע השיבו במכתב נפלא בחרוזים עם עוד שני שירים נשגבים, ושלח לו עוד מחברת שעשה הראב"ע בשם ,,חי בן מקיץ" ע"ד חכם ערבי אבן סינה, ביתרון הכשר דעת מעשה ידי אומן, ובמכתב זה יצא הראב"ע לשבח ולפאר את ידידו-רבינו מאוד, ואת ג' בניו החכמים הגדולים יעקב יהודה ומשה, ויאמר הראב"ע בשירו הראשון על רבינו: ,,הלוא הוא כנביא כארון וכאריאל". במקום אחר כותב הראב"ע על מעלת רבינו ומשפחתו: ,,כי התורה נתקיימה בשמך ושם אביך, לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, וכן בניך לאותות ולנסים, **ויקים מחזה רבינו נסים, ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך...**" ע"כ. מכאן נראה שר' נסים גאון (ע"ע) חזה איזשהו מחזה לאבותיו שהתורה תשכון בקרב משפחתם דורות רבים.

חבר הוספות לספר הערוך לר' נתן בר יחיאל ונקראים בשם ,,אלף המגן", ובהקדמתו שם כותב על עצמו שהיה דיין בגאבס ואביו אב"ד. כן חבר בערבית: ,,רסאלה אלבראהן פי תדכיה לחיואן" — על הלכות שחיטה, ו,,כתאב אל זהדה ללמתאמלין פי יקטה אלמתגפלין" בתוכחת מוסר. י"א שחבר גם ספר ,,ראשית לקח" על דקדוק לשון הקדש הנקרא ג"כ על שמו ,,שמואל בן יעקב".

חכמי מהדיה

משפחת בן זוגמר

בספר הקבלה כותב הראב"ד שאחר פטירת רבינו חננאל (ע"ע) ורבינו נסים גאון (ע"ע) מקירואן, ,,פסק התלמוד מארץ אפריקה ונשאר מעט מצער במדינת אלמהדיה בידי בני זוגמאר ובמדינת קלעה חמאד ביד ה' שלמה הדיין בן פרמש, **אבל לא נסמכו לרבנות ולא יצא טבעם בעולם".** ממכתבי הגניזה הקאהירית שנתגלתה בשנת התרנ"ו (1896) מתגלים ידיעות נוספות על משפחה זו, שהיתה משפחה ענפה של סוחרים ואנשי מעשה, אך גם של רבנים ודיינים. שלוש דורות לפחות שמשו מבני משפחה זו כדיינים במהדיה. זה היה במאה התשיעית לאלף החמישי אחר חורבנה של קירואן, שאז הועתק מרכז חיי הכלכלה בתוניסיה לעיר מהדיה, והיהודים ראו צורך להקים בה בית דין קבוע. שלושה דיינים אלו הם רבי לבראט הראשון שהיה ,,ריש בי רבנן", בנו ר' משה ונכדו ר' לבראט השני.

א) **ר' לבראט הראשון** — מגדולי רבני מהדיה במאה התשיעית לאלף החמישי. מתואר בתואר ,,ריש בי רבנן" בזכרון דברים של הבית דין בפוסטאט (קאהיר הקדומה) מיום ה' כסלו תתנ"ח (1097) בקשר למשפט בנו ר' משה נגד ר' יוסף לבדי. תואר זה מראה שהיה מעין רב ראשי לכל הארץ, שכן תואר זה בתקופה ההיא לא ניתן ע"י הגאונים רק לגדול החכמים בארצו. בנו ר' משה (ע"ע) שמש כדיין אחריו.

ב) **ר' משה בן לבראט** — בנו של ר' לבראט הראשון (ע"ע), ושמש כדיין במהדיה אחר פטירת אביו. חכמי הדור פונים אליו בדברי מליצה הנהוגים רק כלפי רבנים מובהקים, כמו ,,לראש השר האדיר האציל הפטיש החזק מגה בן מנה". הוא לא קבל שכר על רבנותו והיה מתפרנס ממסחר, כמנהג רבני הימים ההם, שהיו מתפרנסים מיגיע כפיהם ולא נהנו מרבנותם.

ג) **ר' לבראט השני** — בנו של ר' משה בן לבראט (ע"ע) ונכד ר' לבראט הראשון (ע"ע). **הוא המשיך בדרך** אבותיו ושמש כדיין במהדיה. במכתב ששלח אברהם בן יג'ו מעדן, לאחיו שבמהדיה משנת תתק"ט (1149) הוא דורש בשלומו של ,,רבינו לבראט הדיין בר כבוד מרינו ורבינו משה הדיין". יתכן שהוא אחרון רבני מהדיה כיון שעשר שנים לאחר מכן נכבשה העיר בידי המייחדים הקנאים, והם כפו שמד או גירוש על כל הלא מוסלמים שבעיר.

ד) **ר' משה בן יוסף בן כשכיל** — מילידי ספרד והיה בעל ידיעות רחבות במדעים, בפילוסופיה ובלשון הקודש. מספרד עבר לאי סיקילה ועמד שם בשרותו של האמיר

המוסלמי צמצאם אל דולה. בשנת ד' אלפים תתל"ט (1079) אנו מוצאים אותו במהדיה, וכנראה שעבר לשם בימי המלחמות בין הערבים לנורמאנדים. חיבר ספר פילוסופי בערבית, שבו מתוכח עם הגאונים ר' שמואל בן חפני ורב סעדיה בענין בעלת האוב, ובקולופון שבסוף קונטרסו כותב: „נסתיים הדיון בחסד ה', ישראל יתרומם ברוממותיו. והיה סיומו ביום ב' שנים עשר בניסן שנת ארבעת אלפים ושמונה מאות ושלושים ותשע ליצירה באלמהדיה". מאוחר יותר עבר ממהדיה לעכו ונפטר שם. חכם אחד שבדרך מקרה נזדמן לעכו לאחר מותו מצא את חיבורו הנ"ל.

מערכת ספרים מתקופת הבינים

(ד' אלפים ת"ל — ה' אלפים/670-1240)

חכמי קירואן

1) ספר מחולק לפסוקים עם נקוד וטעמים שחיברו „אנשי קירואן" (?). מזכירו רב סעדיה גאון בספר הגלוי.
2) ספר השוואה בין לשון הקודש לשפה הערבית שחיבר דונש בן תמים.
3) פירוש לספר „יצירה" — דונש בן תמים (?).
4) ספר רפואה — דונש בן תמים.
5) ספרי תכונה — דונש בן תמים.
6) פירוש לפרק א' בבראשית — ר' יצחק ישראלי.
7) ספר „היסודות" עוסק במדעי הטבע — ר' יצחק ישראלי.
8) ספר „הגבולים והרשמים" — מחקר בתורת ההכרה מר' יצחק ישראלי.
9) ספרי רפואה מר' יצחק ישראלי, והם:
   1) ספר „התרופות";
   2) ספר השתן;
   3) ספר הקדחת;
   4) מוסר הרופאים.
10) פירוש לחלק מספר „בראשית" — ר' יעקב ברב נסים.
11) פירוש לשמות — רבינו חושיאל
12) פירוש לתלמוד מרבינו חננאל.
13) פירוש לתורה מרבינו חננאל.
14) פירוש לספר יחזקאל מרבינו חננאל.
15) הלכות שחיטה וטרפות מרבינו חננאל.
16) ספר המקצועות — רבינו חננאל (?).
17) מפתח מנעולי התלמוד — ציון המקורות השונים של העניינים הנזכרים בתלמוד — ר' נסים גאון.
18) מגלת סתרים — קובץ של נושאים שונים בהלכה, אגדה פרשנות המקרא ופילוסופיה ובו 230 עניינים, מר' נסים גאון.
19) סדר מקבלי התורה — סדר קבלת התורה עד תקופת המחבר ר' נסים גאון.
20) פירוש על התורה — ר' נסים גאון.
21) פירוש על התלמוד — ר' נסים גאון.
22) חיבור „יפה מהישועה" — מעשיות מר' נסים גאון.
23) ספר המצוות — ר' נסים גאון.
24) הלכות לולב — ר' נסים גאון.
25) ספר על התפלה — אבן אלגאסום תלמיד ר' נסים גאון.

חכמי קאבס

1) „רסאלה אלבראהן פי תדכיה אלחיואן" — הלכות שחיטה בערבית לר' שמואל אבן ג'אמע.
2) „כתאב אל זהדה למתאמלין פי יקטה למתג'פלין" — תוכחות מוסר בערבית לר' שמואל הנ"ל.
3) ראשית לקח — על דקדוק לשון הקדש מהנ"ל (?).
4) ספר „האגור" מר' שמואל אבן ג'אמע הנ"ל — הוספות לספר הערוך. יצא לאור ע"פ כת"י עם מ"מ והערות מהר"ש בובר, ברסלא תרמ"ח.

חכמי מהדיה

1) חיבור בפילוסופיה — ר' משה בן יוסף בן כשכיל.

הערה — לא כל הספרים שברשימה מצויים בידינו, ישנם כאלה שידוע בודאי שחוברו ונאבדו מאתנו, וישנם שנשארו מהם שרידים מעטים בלבד. כן ישנם ספרים שישנו ספק לגבי זהות מחברם ועל ידם צויין סימן שאלה.

מקורות לתקופה זו

1) ספר הקבלה להראב"ד.
2) אנשי קירואן לר' שמואל אברהם פוזננסקי.
3) תולדות היהודים באפריקה הצפונית לח. ז. הירשברג, כרך א', ירושלים תשכ"ה.
4) אנציקלופדיה „אוצר ישראל" ערכים: „קירואן", „רבינו חננאל", „רבינו יעקב בר נסים", „רב נסים בר יעקב".
5) רבינו נסים מקירואן — חיבור יפה מ„הישועה", לח. ז. הירשברג, הוצאת מוסד הרב קוק.
6) סדר הדורות לר' יחיאל הלפרין.
7) אנציקלופדיה עץ חיים לרפאל הלפרין.
8) אוצר הגדולים לר' יעקב נפתלי הכהן.
9) אנציקלופדיה לתולדות חכמי התלמוד והגאונים, לד"ר מרדכי מרגליות.
10) הקדמה לספר פירוש התורה לרב שמואל בן חפני גאון, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ט.
11) תקופת הגאונים וספרותה להרב שמחה אסף, הוצאת מוסד הרב קוק.

פרק ג'

התקופה האחרונה

(ה' אלפים א' — התש"ם/1241-1980)

מבוא

התקופה האחרונה היא תקופה המשתרעת על 740 שנה מראשית האלף הששי עד שנת התש"מ (1940). כיון שעוסקים אנו ברבני תוניסיה וחכמיה, יש לחלק תקופה זו לשתים: 1) תקופה האחרונה א'. 2) תקופה האחרונה ב'. התקופה הראשונה משתרעת על 450 השנים הראשונות של אלף זה (ה' אלפים א' — הת"נ/1241-1690), והשנייה על כשלוש מאות שנה האחרונים (התנ"א-התש"מ/1691-1980). הטעם לחלוקה זו כיון ששתי התקופות שונות באופיין ובידיעות שיש לנו על הרבנים וחיי הרוח בתוניסיה, שכן בארבע מאות וחמשים השנים הראשונות לאלף הששי כמעט ולא נדפסו שום חיבורים מחכמי תונס, והידיעות על הקהלות היהודיות בתוניסיה בכלל ועל חכמי ורבני תונס בפרט מועטים ומעורפלים ביותר, בעוד שבשלוש מאות השנים האחרונות היתה התפתחות עצומה של חיי התורה בתוניסיה, ומאות חיבורים מרבני תוניסיה ומהרבה שדרי"ם שבקרו בתונס יאו אור הדפוס, ומהם יש לנו ידיעות רבות על מאות מרבני תוניסיה. בפרקנו זה נעסוק בתקופה האחרונה א', ועל התקופה השנייה ידובר בפרק שאחרי זה.

התקופה האחרונה (א')

(ה"א א' — הת"נ/1241-1690)

כאמור לעיל תקופה זו לוטה בערפל, והידיעות על תוניסיה ורבניה בתקופה זו מועטים ומעורפלים ביותר. אמנם מוצאים תשובות בהלכה לתונס וערים אחרות בתוניסיה במיוחד מרבני אלג'יר הרשב"ץ וצאצאיו ואחרים, אך מתשובות אלו יכולים ללמוד רק מעט מאוד על רבני תונס בתקופה ההיא. זאת כיון שרוב התשובות שלוהות סתם לתונס ולא נזכרו בהם רק חכמים בודדים שלרוב ניתן להם תואר „משכיל" וכיו"ב אשר טיבם המדוייק לא ידוע, וגם אם נזכר בתשובה כלשהי „ב"ד" או „דיין" בתונס לא נזכר שמו ותוארו. בהמשך אבאר ואפרט יותר, אך מהראוי שקודם לכן אכתוב את הרקע ההיסטורי של יהדות תוניסיה בתקופה זו.

בסוף ההקדמה לפרק הקודם דובר על הגזרות הקשות שהיו על קהילות ישראל בתוניסיה בראשית המאה האחרונה לאלף החמישי (אמצע המאה הי"ב למניינם) מהקנאים המוסלמים מכת ה„מייחדים" שכפו שמד או גירוש על כל הלא מוסלמים והיהודים בכללם. אחר גזרות אלו, משלו בשנת ד"א תתקצ"ו (1236) בני מלכות החפצ'יטים בתונס, ומלך האמיר אבו זכריה שהיה מלך ישר ואוהב חכמה וקירב את היהודים. מאז הוטב מצב היהודים וכמעט כל המסחר היה בידם. אחרי מות האמיר הנ"ל מלך במקומו בשנת ה"א ז' (1247) עבד אלל־ה למסתמר באלל־ה, ובימיו נשתנה מצב היהודים לרעה, כי בשנת ה"א ל' (1270) בא לואיס מלך צרפת עם נוסעי הצלב על תונס, ודבר זה עורר את קנאת המוסלמים אחרי בעלי אמונות אחרות, והחליטו לגרש את הנוצרים והיהודים מתונס ומקירואן אם לא יקבלו עליהם דת האיסלאם. מאז לא הניחו לשום יהודי לבוא העיר, והעיר קירואן נעשתה אז לעיר קדושה למוסלמים ונאסר על היהודים אפילו לעבור דרכה. איסור זה נמשך עד לפני כמאה שנה בעת הכיבוש הצרפתי בשנת התרמ"א (1881). רוב היהודים הלכו אז בגולה, וגרו בסביבות תונס וחמאמאת ושאר מקומות, אך נשארו הרבה יהודים אנוסים אשר שמרו דתם בסתר. היהודים שהתגוררו סביבות העיר תונס חיו בצער ולא הורשו בתחילה לשבת בפנים העיר אלא ב„פונדק" אחד מחוץ לעיר, אך ע"י השתדלות השייך המוסלמי הנקרא „סידי מחרז" שהיה אדם ישר וטוב ואוהב יהודים, השיג בעדם רשיון להתגורר ברובע מיוחד בתונס הנקרא „חארא" או „חארת ליהוד" שהיה מעין גיטו יהודי, אשר התקיים עד שנת התרי"ז (1857).

בראשית האלף הששי, בשנת קנ"א (1391) מגיעים יהודים מהגרוש הראשון מספרד לצפון אפריקה. ביניהם מגיעים הריב"ש והרשב"ץ להתגורר באלג'יר, ושם היו הם גדולי הדור ופנו אליהם בשאלות מקהלות ספרד ואפריקה. מהרשב"ץ (קכ"א-ר"ד/1361-1444) אנו מוצאים תשובות לתונס ולקהלות קפצה ואלחאמה שבתוניסיה.[1] במקום אחד (תשב"ץ ח"א סי' י"ב) מזכיר הרשב"ץ את העיר ג'רבה בקשר לגט שבא לעיר קסטנטינה שבאלג'יר לפני הרב מימון נג'אר מעיר בגאיה ממגרש אחד מג'רבה. הרב השואל אומר

---

1) שו"ת התשב"ץ ח"ג סי' ו'; תשובה לערים קפצה ואלחאמה ביחד, ובאותו ענין נשלחה תשובה גם לקסטנטינה ובסי' ק"־ק"ב כתוב „קסטינא לשאלות שאלו אנשי אלחאמה ישצ"ו".

שם שהמקומות האלו (קרי ג'רבה) אינם בקיאים בדקדוקי סופרים וכל מעשיהם על פי הרמב"ם. בתשובה אחרת (תשב"ץ ח"ג סי' רי"ז) מובאת מחלוקת בנדון אחד בין הדיין מקוסטנטינא לדיין שבתונס, והרשב"ץ נתבקש להכריע במחלוקתם. הוא מתאר כל אחד מדיינים אלו בתואר: „הדיין הנכבד אשר בקוסמטינא" ו„הדיין הנכבד אשר בתונס". רוב התשובות מהרשב"ץ שלוחות בסתם לתונס ועריה ולא מופנות לרב כלשהו, ואין שום רמז על זהות השואלים ודמותם, רק במקום אחד מוצאים תשובות שהשיב הרשב"ץ לתונס „אל המשכיל ר' סעדיה"[2] ששאל בענייני קבלה וצירופי שמות ובעניינים פילוסופיים על ספר מורה נבוכים ושאלות שונות בש"ס, ובתשב"ץ ח"ב (סי' רל"ו) מובאת תשובה לתונס לר' יצחק כהן בר' סעדיה שכנראה היה בנו של ר' סעדיה הנז"ל, והרשב"ץ משבחו וכותב לו שהעידו עליו שכביר מצאה ידו בתלמוד ובאגדות ובסתרי תורה וגם במלאכת השיר, ומברכו „ברוך אתה לשמים וירבו כמותך בישראל". ר' יצחק זה מתואר שם כ„חכם ממלא מקום אבותיו יצא כשורש מארץ ציה", וזה מעיד שהיה בן למשפחת רבנים וחכמים בתונס (אביו ר' סעדיה?). לעומת זה הבטוי „יצא כשורש מארץ ציה" מעיד שהיה מחזה מיוחד ונדיר בתונס ולא היו חכמים כדוגמתו, ותוניס היתה אז כ„ארץ ציה" ושוממת מבחינה רוחנית.

בשנת ר"ד (1444) נפטר הרשב"ץ ונתמנה במקומו כרב באלג'יר בנו הרשב"ש (נפטר רכ"ז/1467). הרשב"ש השיב גם הוא תשובות לתונס, מהם עוד בחיי אביו ומהם לאחר פטירתו, אך גם מהם אפשר ללמוד רק מעט על רבני התקופה. תשובותיו מופנות ברובם לשלושה חכמים בתונס, „המשכיל ר' חסדאי נגאר", המשכיל ר' חיים בר יוסף ברבוט" ור' משה אלרגלי. מוצאים גם תשובה לתונס ל„בעל השאלה" בלי לציין השואל וזהותו,[3] ושתי תשובות לחכם מבחוץ שבקר בתונס ה„נבון החכם ר' נתן יצ"ו גזע ישי בהיותו בתונס". באחת מתשובות אלו מוזכר חכם מחכמי תונס בשם ר' יוסף שצוה לחתנו לנהוג אבלות על בתו שמתה לפני ל' יום ור' נתן הנ"ל בבקורו בתונס חלק עליו. הרשב"ש הסכים לר' נתן וכתב שדבריו של ר' יוסף „אינם בדקדוק חוץ מכבודו".

בתשובותיו של הרשב"ש נזכר כמה פעמים הב"ד בתונס מה שמעיד על קיומו של מוסד זה שם, אך נראה משם שב"ד זה לא היה אז חזק דיו. בתשובה אחת לתונס בענין מחלוקת בין יורשי האלמנה ליורשי הבעל בקשר לפונדק שמכרה האלמנה אחר שגבתה שעור כתובתה בב"ד, פוסק הרשב"ש לטובת יורשי האלמנה דשמא קבלתם במתנה, וכותב הרשב"ש: „והב"ד האחרונים שבאו אחר הראשונים אין מדקדקין על הראשונים".[4] כאן מוצאים עדות לקיומו של הב"ד שני דורות לפחות. ובתשובה אחרת בענין אשה מווהראן (אלג'יר) ובעלה בתונס, מחייב הרשב"ש את הבעל להתגורר עם אשתו בווהראן ומסיים הרשב"ש תשובתו לתונס: „ולפיכך תעמוד האשה בב"ד שבעירה והם יכתבו לב"ד שבעירו ויתרו בו... ואם יצטרכו אלי יודיעוני ואסייע אותם במה שהוא ראוי בעזרת האל"[5] ע"כ. מסיום דבריו אלו נראה שהב"ד בתונס לא היה כוחו יפה כל כך והיה נצרך לעזרתם של גדולי הדור מחוץ למדינה כהרשב"ש. כך אנו מוצאים בשאלה אחרת מתונס בענין אלמנה שחוששת מאחי בעלה שימסרנה למלכות, שר' חיים ברבוט (ע"ע) מתונס מבקש מהרשב"ש שישלח אליו את נוסח החרם שעשה אביו הרשב"ץ למלשינים על עדת ישראל בפני הגוים, והרשב"ש שולח לו.[6] במקום אחר ר' חסדאי נגאר (ע"ע) מתונס מבקש מהרשב"ש נוסח שטר בטול תנאי בכתובה שכתוב בה שהיא עשויה ע"פ תקון הק"ק אלגזאייר יע"א, והרשב"ש שולח לו.[7] בשאלה אחרת כותב ר' חיים ברבוט (ע"ע) מתונס להרשב"ש שראובן פרע לשמעון לפי „שהוא במקום שאין שם דיינים בקיאים בעומק הדין",[8] ומן הסתם שכוון למקומו תונס. ובתשובה אחת בענין סכסוך שכנים כותב הרשב"ש לתונס: „ועוד שבמקומכם אין לכם מנהג אלא על פי שורת הדין אם בדינגו אם בדיניהם", וזה מעיד שאז בעיר תונס לא נקבעו ולא נתייסדו עדיין מנהגים קבועים.

בשנת רכ"ז (1467) נפטר הרשב"ש, ונתמנו בניו ר' צמח ור' שמעון אחריו. בשו"ת „יכין ובועז" (ליוורנו תקמ"א) הכולל תשובותיהם של ר' צמח ור' שמעון הנ"ל, יש כמה תשובות לתונס, וגם נזכרים כמה חכמים בודדים מתוניסיה. בשאלה שם ששאלו אנשי קוסטנטינא שבאלג'יר את ר' צמח, הם כותבים: „ובהכי שאלנו להח"ר יוסף אב"ד דמתא אלחאמא וכן השיב..."[9] ע"כ. על קיומה של קהלה באלחאמה ראינו כבר בתשובות שהשיב אליה הרשב"ץ זקנו של ר' צמח כנז"ל, ובתשובה זו אנו מוצאים עדות לקיומו של ב"ד ואב"ד בעיר זו. יש משערים שר' יוסף זה הוא הצדיק ר' יוסף המערבי (ע"ע) שעד ימינו עושים על קברו שבאלחאמה הילולא גדולה מדי שנה בשנה בר"ח טבת. עוד נמצאת שם תשובה חשובה מר' צמח אל החכם ר' יוסף זמרון ששהה בתונס תקופה מסויימת, בקשר לביכ"נ הישן בתונס שנבנה ע"ג ה„פונדק" שהתגוררו בו היהודים, ועכשיו

---

2) שם סי' נ"ז.

3) שו"ת הרשב"ש סי' של"ז.

4) שם סי' שנ"א.

5) שם סי' של"ז.

6) שם סי' שנ"ב.

7) שם סי' ק"ג.

8) שם סי' רמ"ז.

9) שו"ת יכין ובועז ח"א סי' קט"ז.

נפל והיהודים כבר עברו להתגורר בשכונה מיוחדת להם המרוחקת מאוד מביכ״נ זה, והשאלה אם רשאים למכור ביכ״נ זה. בשאלה מוזכר שביכ״נ זה נבנה בעת שהיו יהודים מועטים בעיר „והיו כל היהודים אשר שמה גם אם יבואו אכסנאים אחרים ויצטרפו עמהם יכולין להתפלל בו והיה מכיל כלם״, אך עכשיו נעשה מרוחק מאוד, וגם היהודים נתרבו בתונס ולא יכול להכיל כלם, ומפאת הריחוק רק יחידי סגולה באו להתפלל בתוכו ורק תפילת שחרית בלבד. ר׳ צמח בתשובתו משוהו לביכ״נ של כרכים ואוסר למוכרו כיון שנבנה ע״ד אלה שיבואו מעלמא ממדינת הים. עוד מצויין בתשובה זו שביכ״נ זה לא נבנה לדעת איזה חכם גדול כדוגמת הביכ״נ המובא בגמרא שנבנה לדעת רב אשי שיכולים למוכרו מטעם זה, אלא היהודים בנאוהו מעצמם.[10]

בשנת רנ״ב (1492) היה הגרוש הגדול של יהדות ספרד, ואז באו הרבה מגולי ספרד לתוניס, וכמה מגדולי החכמים נתיישבו בה וחיברו בה חיבורים חשובים. בין הבאים הגאון ר׳ אברהם זכות (ע״ע) חכם גדול בתורה ואסטרונום בעל שם עולמי, הגאון ר׳ משה אלאשקאר (ע״ע) מגדולי הפוסקים והגאון ר׳ אברהם אבוקראט (ע״ע). בשנת רס״ד (1504) חיבר ר׳ אברהם זכות בתונס את ספרו הנודע — ספר „היוחסין״ — סדר שלשלת הקבלה מבריאת העולם עד זמנו, הנחשב בין הספרים הנכבדים ביותר בתולדות עם ישראל. בשנת רס״ז (1507) חיבר ר׳ אבוקראט בהיותו בתונס את ספר „הזכרון״ — פירוש חשוב על פירש״י לתורה שיצא לאור בליוורנו בשנת תר״ו (1846) למעלה משלוש מאות שנה אחר שנתחבר. ספר זה יצא שוב בארץ במהדורה חדשה ומתוקנת בשנת התשל״ח. הגאון ר׳ משה אלאשקאר נתיישב בתונס במשך 18 שנה, ובשו״ת „יכין ובועז״ ח״ב (סי׳ כ״ג) יש תשובה אליו לתונס מר׳ שמעון דוראן בן הרשב״ש שהשיבו בכבוד גדול. הוא חיבר את שו״ת מהר״ם אלאשקאר, ובתשובותיו אלו אנו מוצאים תשובות לערים ג׳רבה וקפצה שבתוניסיה.

מאוחר יותר מוצאים לחכם גדול מחכמי תונס הגאון ר׳ ישמעאל כהן טנוג׳י (ע״ע), שעבר מאוחר יותר למצרים ונתמנה לרב ראשי שם. בהיותו בתונס התחיל לחבר את ספרו הנכבד „ספר הזכרון״ — קיצור ותמצית כל ההלכות שבתלמוד, וסיימו במצרים בשנת הש״ג (1543). ספר זה הוא מעין ספר הטור, ובעת שר׳ ישמעאל חיבר ספר זה לא נודע לו עדיין על קיומו של ספר הטור לר׳ יעקב בעל הטורים, וכשסיים ספרו אחר יגיעה רבה ונתגלה לו ספר הטור, חשב לגונזו, אך בסוף החליט להדפיסו כיון שראה בו כמה מעלות שאינם בספר הטור.[11] ספר זה נדפס בפעם הראשונה בשנת שט״ו (1555) באיטליה, וכפי השמועה נשמדה רוב הוצאה זו בגזרת שריפת ספרי היהודים בעוה״ר שהיתה בתקופה ההיא, ולא נשארו רק א׳ מעיר ושנים ממשפחה. בשנת התשל״ד יצא שוב בלונדון במהדורא חדשה. קיומו של חכם גדול כזה בתונס, המחבר חיבור נכבד כזה ומתמנה לרב ראשי במצרים, מעידה על קיומם של רבנים חשובים בתקופה ההיא.

מאותה תקופה מוצאים אנו תשובות מהרדב״ז אל האי ג׳רבה, תשובה אחת (סי׳ קפ״ג) מתחילה „שאלו מאי ג׳רבה״, ובתשובה אחרת נזכר אי ג׳רבה סתם בענין ספינה נושאת פולים שהלכה מאלכסנדריה לג׳רבה.

בשנים רצ״ה-של״ד (1535-1574) היה חוף תוניס בידי ממשלת ספרד והיהודים שבערי החוף סבלו צרות רבות. בתקופה זו עזב ר׳ משה אלאשקאר את תונס ועבר לטראבלס, וכשהגיעו הנוצרים גם לשם עבר ליון ומשם למצרים וא״י. בספר „אוצר המכתבים״ לר׳ יוסף משאש מביא מה שמצא בכת״י שבשנת רצ״ח (1538) היתה צרה גדולה ליהודי תונס והרבה מהם נהרגו ונשבו, והרבה מהם ברחו לעיר תלמסאן שבאלג׳יר, ויהודי תלמסאן הגישו להם עזרה. נראה שבגלל צרות אלו עבר גם ר׳ ישמעאל כהן טנוג׳י (ע״ע) למצרים.

בראשית המאה הרביעית לאלף הששי אנו מוצאים את זכרה של ג׳רבה וזכרו של ר׳ יהודה הכהן (ע״ע) ת״ח בתונס בן ת״ח. ר׳ צמח דוראן דור חמישי להרשב״ץ כותב בהגהתו בספר „יכין ובועז״ ח״א (סי׳ ס״ד) בענין איסור אכילת החגב, וז״ל: „ושאלתי אל החכם ה״ר יהודה הכהן בתונס אם הוא נאכל אצלם, והשיב שהוא נאכל בכל אותו המחוז, וגם בג׳רבה ומחוזיה ובטראבלס ומחוזיה. ואביו ז״ל צעק ולא נענה״. במאה ההיא חי גם ר׳ שלמה צרור מאלג׳יר והיה בעיר תונס ונשאל שם שאלות בהלכה. בשאלה אחת שנשאל שם מוזכיר ל„החכם ה״ר שמואל נר״ו״ [12] מחכמי תונס, ובתשובות אחרות מוזכר הב״ד צדק בג׳רבה ומחלוקת שהיתה בין דייניו. בשו״ת התשב״ץ בטור השני (סי׳ ה׳ וי״ס) כותב ר׳ שלמה שבהיותו בעיר תונס נשאל בג׳רבה על ענין כיוצא בזה ולא היה יכול להשיב, כי היה על פרק הנסיעה, וכשהגיע לעירו אלג׳יר השיב להם. החכם השואל מג׳רבה חלק על חבריו לב״ד, ובתשובתו מסכים ר׳ שלמה לדעת הב״ד בג׳רבה, וכותב בסוף תשובתו: „וב״ד הצדק מה שהורו כדין הורו ויפה זיכו ליורשי ראובן ויפה חייבו ליורשי שמעון, זהו מה שכתבתי בעת ההיא לג׳רבה״.

מכמה מתשובות ר׳ שלמה שהשיב בתונס, נראה שבהיותו בתונס לא מצא שם הספרים הנחוצים לו להורות הלכה, ובשובו לעירו ועיין בספרים שחסרו לו השלים את תשובותיו. בתשובה אחת (הטור השני סי׳ י״ח) אחר שכתב תשובתו הוסיף וכתב: „ואחרי שובי מעיר תונס באה לידי תשובת מורנו הרשב״ש ז״ל וזה לשונו... וברוך ה׳ אשר הנחני

---

10) שם סי׳ קל״ב.

11) עיין הקדמת ר׳ ישמעאל לספר „הזכרון״.

12) תשב״ץ ח״ד הטור השני שאלה ט״ז.

בדרך אמת״, ובתשובה אחרת (שם סי׳ כ״ו) כותב לשואליו כך: ,,כבר כתבתי לכם פעמים שלוש שאני בעוונותי גר מתגורר בארץ הזאת **וספרי הפוסקים האחרונים אשר אנו שותים דבריהם אינם נמצאים במקום הזה רק שנים שלושה גרגרים בראש אמיר, ואע״פ שספר הרמב״ם ז״ל וספר ב״י שבח לאל מצוי כאן, עכ״ז צריכין אנו למודעי והם ספרי האחרונים שראו דברי הקדמונים והם מבארים דבריהם, ולולי ספריהם אשר הם מאירים עינינו ומבארים לנו דברי הראשונים היינו ממששים כעורים ההולכים בחושך,** ועכ״ז אציגה נא לפניכם מה שלקטתי מתוך דברי הספרים הנמצאים פה עמנו היום״, עכ״ל. בתשובה זו לא מזכיר אמנם שהוא מתגורר בתונס, אך מתשובות אחרות שלו שם נראה ברור שארץ גרותו היא תונס. הוכחה ברורה לכך מתשובה ט״ז שם המתחילה במלים: ,,שאלה נשאלתי בעיר תונס...״, ובתשובת ר׳ שלמה כותב כך: ,,להיות שאני גר מתגורר בארץ הזאת ולבי בל עמי משמועות יבהלוני מארץ מולדתי מיד ה׳ אשר היה שם ומן הראוי לא היה לי לעמוד ולהורות אך להיות שהפצירו בי... ולכן הוכרחתי לגלות דעתי״, הרי ברור שארץ גרותו היא תונס, ומכאן ראינו שבתונס חסרו אז ספרי הפוסקים האחרונים, וכבר ראינו לעיל שר׳ ישמעאל כהן טנוג׳י (ע״ע) לא נודע לו על ספר הטור רק אחר שעבר מתונס למצרים.

גם בתשובות ר׳ שלמה דוראן מאלג׳יר בן המאה ההיא (הרביעית) נזכרת תונס. בתשובה אחת שולח ר׳ שלמה לבקשת תלמידו שבתונס כמה פירושים ששמע ממנו על המשנה באבות יוסי בן יוחנן אומר יהיה ביתך פתוח לרוחה, ור׳ שלמה חותם בסוף תשובתו: ,,נאום אביך זה ילדך שלמה דוראן ס״ט״.[13] במקום אחר מובאת קבלת עדות להתיר עגונה שנתקבלה בתונס בעישור ראשון לחודש אייר שנת השנ״ד (1594) ואחריה קבלת עדויות באותו ענין באלג׳יר.[14] עוד נמצאת מאותה תקופה תשובה מר׳ אברהם בן יעקב אבן טאווה (בעל הטור השלישי שבשו״ת התשב״ץ) מחכמי אלג׳יר ,,לג׳רבה אל החכם הדיין נר״ו״.[15] ובספר תולדות היהודים באפריקה הצפונית מובאת מגילה שבה מסופר על הכם מקובל מג׳רבה בשם ר׳ סעדיה אל בשברי שגזר צום בט״ו תמוז שמ״ט (1589) על יהודי ג׳רבה בעת שהגיעו אליהם השמועות על גזרות השמד שגזר המהדי יחיא על יהודי טראבלס, וכינס את היהודים לצלאת אל דוג׳ת (ביכ״נ של הדיג׳ת), וכעבור שלושה ימים ראה ר׳ סעדיה בחלומו שה׳ שעה לתפלתו.[16]

לסיכומה של התקופה יאמר שהמקורות הנ״ל שהבאתי לעיל יעידו על קיומם של חכמים, דיינים ובתי דין בערים שונות בתוניסיה וביניהם גם חכמים גדולים (ר׳ ישמעאל כהן טנוג׳י, ר׳ יוסף אב״ד אלחאמא) אך ידיעות מפורסות וברורות על חכמי תונס בתקופה זו, מספרם ודמותם לוטים בערפל. הרבנים בתקופה זו עמדו בקשרים בעיקר עם אלג׳יר ורבני אלג׳יר היו להם לעינים. ספרי האחרונים לא היו מצויים בתונס, והיו פוסקים ע״פ הרמב״ם והב״י.

תקופת העלטה הזאת וחוסר המקורות על רבני תונס נמשכת עוד כמאה שנה, עד שנת הת״נ (1690) בערך שאז מתחילים לצוץ שמותיהם של רבני תונס והסכמות מהם. הידיעות מתרבים עליהם במיוחד מראשית המאה הששית שאז מתחילים לצאת לאור הדפוס ספריהם של רבני תונס וג׳רבה. להלן בפרקנו יובאו כל רבני תונס שהיו בתקופה זו ה׳ אלפים א׳ — הת״נ.

---

13) חוט המשולש בתשב״ץ הטור הראשון לר׳ שלמה דוראן ענין מ״ב.

14) שם שאלה נ״ג.

15) עיין ספר ,,אי הפליא״ לפרופ׳ נחום סלושץ עמ׳ 154 שכתב שכן אמר לו הרב שמחה אסף שראה בספר ,,אוהל דוד״ תשובה ששלח ר׳ אברהם בן יעקב אבן טבוא מחכמי אלגזיר לג׳רבה אל החכם הדיין נר״ו.

16) תולדות היהודים באפריקה הצפונית כרך ב׳ עמ׳ 175-176, ושם מטיל קצת ספק במהימנותה של מגילה זו, ע״ש.

חכמי תונס מתחלת האלף הששי עד שנת הת״נ

(1690—1241)

1) **אלאשקר ר׳ משה בן יצחק** — הוא הנודע בשם מהר״מ אלאשקר בעל שו״ת מהר״מ אלאשקר שהיה מגדולי הפוסקים בדורו. נולד בשנת רכ״ה (1465) בעיר זמירה שבספרד ולמד תורה מפי הגאון הספרדי ר׳ שמואל ואלנסי בטולידו יחד עם ר׳ יעקב בן חביב (שו״ת מהר״מ אלשקאר סי׳ ל״ט). נוסף לכך שאב חכמה מספרי חכמי ספרד בני זמנו ואלה שקדמו לו, ועל עצמו אמר ,,מדותי תרומות ממדותיהן של רבותי רבני ספרד״. מילדותו ניכר שנוצר לגדולות, ובתשובתו (סי׳ כ״ג) אומר על עצמו: ,,בעודי תינוק מורכב על כתפו של אבא הייתי יודע פרשת ערכין, ויודע מה בין לו ולך הסמוכים אצל דיבור״.

בשנת רנ״ב (1492) בהיותו בן כ״ז שנה יצא לגולה יחד עם מגורשי ספרד, ובדרך נלקח בשבי וסכנת טביעה ריחפה עליו עד שהגיע לתוניס שבה ישב כשמונה עשרה שנה ועמד שם בראש העדה יחד עם חברו הגאון ר׳ אברהם זכות בעל ספר ,,היוחסין״ הנודע. בספר ,,יכין ובועז״ ח״ב

לר' שמעון דוראן בן הרשב"ש יש תשובה אליו לתונס ובה השיבו ר' שמעון בכבוד גדול, עיין שם (סי' כ"ג). בעת שצרו הספרדים על צפון אפריקא נטש את תוניס ועבר מאימתם לטראבלס, וכשנפלה עיר זו בידי הנוצרים ורבים מבני ישראל נשבו, רבים נסו על נפשם ורבינו ביניהם והוא הלך לעיר פטרס שביון וישב שם. יותר מאוחר חיפש לו רבינו להשתקע במקום תורה ושם פניו כלפי מצרים שהיתה אז מפורסמת כעיר תורה ובה ישב הרדב"ז ובית דינו שממנו יצאה תורה והוראה לעולם. בהגיעו למצרים הכירו חכמיה את גדולתו בתורה והוא צורף לבית דינו של הרדב"ז. בתפקידו כדיין ומורה במצרים היה טרוד למעלה ראש ולא תמיד היה לו הזמן לקרוא אף את המכתבים השלוחים אליו. במשך זמן ישיבתו במצרים היה עולה מדי פעם לא"י „לחונן חרבות עפרות ירושלים" כיון שאליה היתה משאת נפשו עוד מתקופת היותו בספרד, וגם ישיבתו במצרים לא היתה אלא תחנת ביניים בדרכו לא"י. ואכן בסוף ימיו עלה לא"י ונתישב בצפת, וכעבור זמן מה עבר לירושלים. אח"כ יצא בשליחות כולל ספרדים לערי טורקיה, ומקץ שנה שב אליה ונשאר בה עד יום פטירתו בשנת ש"א (1541). השאיר אחריו בן בשם ר' אברהם שהיה מרבני מצרים, ובתשובות רבינו מוצאים כמה שאלות שנשאלו מבנו זה.

רבינו עמד בקשרים עם כמה מחכמי דורו שהעריכוהו מאוד, ותשובותיו נשלחו לקהלות רבות בישראל. מהר"ם מפדובה כותב אליו בתשובותיו (סי' כ"ט): „שפתים ישק משיב דברים נכוחים... האלוף ה"ה כמוה"ר משה אלאשקאר שלום למר ולתורתו, אשריך שאתה בירושלים ומצודתך פרושה בעיר קנדיא". היה בר פלוגתיה של מהר"י בירב כמו שנראה מתשובותיהם (תשובת רבינו סי' ט"ז ועוד בשו"ת ר"י בירב סי' כ"ז, ובתשו' מהרלנ"ח סי' קל"ו ובקונט' הסמיכה שם), וכן כתב השגות על ספר „האמונות" לר' שם טוב בן שם טוב ששלח יד לשונו בהרמב"ם, ורבינו כותב בתוקף: „נוח לו לזה המשיג שלא היה נברא או שהיתה שליתו נהפכת על פניו ולא היה כותב דברים כאלו על עמוד העולם ובטלים דבריו וחלומותיו" (תשובת רבינו סי' קי"ז). בתשובות רבינו יש תשובה אחת לאי ג'רבה (סי' מ"א) וכן לעיר קפצה שהם מערי תונס, ומן הסתם שתשובות אלו הם מתקופת היותו בתונס, ונראה ששמו הטוב יצא לתהלה בכל רחבי תונס ופנו אליו בשאלות מעריה השונות.

רבינו חיבר קובץ של ק"מ תשובות הנקרא בשם „שו"ת מהר"מ אלאשקר" (סביוניטה שי"ד, ויצא במהדורות אחרות), וכן חיבר השגות על ספר „האמונות" לרבי שם טוב (פירארה שי"ג). גם חיבר ספר „גאון יעקב" על הטורים שלא נדפס עדיין, והחיד"א ב„שם הגדולים" כותב שראה קצת מהספר על או"ח. כן כותב שם שראה ספר כ"י ביאורים על פירש"י לתורה שחיבר רבינו, וכן ידוע שחיבר פירוש למסכת אבות שמזכירו ר' שמואל בן אוזידא בספרו „מדרש שמואל", אך הם לא הגיעו לידינו. יש תשובה אחת ממנו בסוף שו"ת הרשב"א ח"ב בענין עגונה, וכן נדפסו ממנו הרבה פיוטים ותחנות בספר „יפה נוף" לר' יהודה זרקי (ויניציה תל"ה). מפיוטיו הנודעים „מחול חובי... שנת רנ"ה (1495) תהי נא לי בשורה", ובסוף שיר זה חותם את שמו. כן נדפס בסדור יעב"ץ (ח"א דקכ"ג) שירו „אדון הכל וכל הכל מכלכל ולו הכל והוא יכול ונורא", וכתוב עליו: „השיר המשובח הזה חברו הגאון כמהור"ר משה אלאשקר ז"ל ונהגו לאומרו בכל א"י קודם תהלים באשמורת הבוקר, ומקצת ק"ק מארץ איטליא קודם „אדון עולם".

מקורות — אנצי' „אוצר ישראל", אנצי' לתולדות חכמי א"י, אוצר הגדולים ועוד.

2) **אבוקראט ר' אברהם בן שלמה הלוי** — מגולי ספרד שנתישבו בתונס, הוא המחבר „ספר הזכרון" פירוש על פירש"י לתורה. בתחלה גר בעיר מלאגה שבספרד, ועם גרוש ספרד בשנת רנ"ב (1492) מגיע עם מגורשים רבים למלכות תלמסאן שבאלג'יר, עם כשנים עשר אלף איש שמהם נפלו כשלושת אלפי איש מרוב דאגה „ושאריתם בשווקים וברחובות ערום הלכו בלי לבוש, געו עברים בחוצות חבקו אשפתות, ויחזק עליהם הרעב בשנה ההיא". למלכות תלמסאן מגיעים גם ר' אברהם בן זמרא ומהר"ם אלאשקר, אך רבינו אינו מתעכב שם ועובר משם לתונס. בהקדמתו לספרו הנ"ל הוא כותב: „ואני בתוך הגולה נאחז בסבך הנדוד כאורח

ספר זכרון

על

פירוש רש"י לחומש

לרבי אברהם בן שלמה הלוי בקראט

ממגורשי ספרד

יוצא לאור על פי השואה לכתב יד עם מראי מקומות, השואות, ביאורים ומבוא מקיף

על ידי

משה פיליפ

פתח תקוה תשל"ח

שער ספר „הזכרון" על פירש"י לתורה
להגאון ר' אברהם אבוקראט זצ"ל בהוצאה החדשה.

נטה ללון פה מדינת תתם יכוננה עליון אמן, בשנת רס"ז", ובתוך פירושו (שמות כ' ל"ב) מזכיר את האונקיות הנוהגות במדינה זו „מדינת תונס", ע"ש. נראה שבתונס הוא בא בקשר עם ר' אברהם זכות בעל ספר „היוחסין" (שחברו בתונס בשנת הרס"ד), שכן ר' אברהם מכנה את רבינו: „החכם השלם חביבי ר' אברהם הלוי בוקראט" (ספר „יוחסין" מהדורת פיליפווסקי עמ' 174). בספרו מזכיר רבינו את רבותיו ותלמידיו, אך אין מזכיר שמותיהם, וזהותם אינה ידועה. כן רואים מספרו שבתונס היה מכובד בעיני החכמים והצבור, והיה לו מעמד של מורה הוראות והיו נשמעים להוראותיו, כמו שכותב בביאורו לספר ויקרא (י"א ט'): „ובקצת ערי המערב אוכלים דג שמלא קשקשים, אבל קשקשין דבוקים ותקועים בעורו, והזהרתים מלאוכלו... והודו לדברי וחזרו בהם".

שנת פטירתו אינה ידועה, אך לא יאוחר משנת הרע"ו (1516), שכן כותב המעתיק בסוף הכתב יד של „ספר הזכרון" וז"ל: „השלמתי זה הביאור... שחבר החכם השלם נר ישראל, אב לתורה ולחכמה הה"ר אברהם הלוי בקראט תנצב"ה והשלמתיו היום, יום שני לחודש חשון שנת חמשת אלפים ומאתים ושבעים ושש", ושם באותו עמוד כותב שוב: „סיימתי פרשיות התורה למחבר זצ"ל" (הערה 27 בהוצאה החדשה).

בשנת התר"ה יצא לאור בליוורנו ספרו „ספר הזכרון" הנ"ל ע"י ר' אליעזר אשכנזי זצ"ל, ואת כתב היד של ספר זה קבל מהרה"ג ר' יהודה ג'רמון זצ"ל (ע"ע) אשר מצאו בתוך קבוצת הספרים אשר למשפחתם משנים קדמוניות (אולי הכוונה מישיבת ר' פינחס ג'רמון זצ"ל הנזכרת במכתב ההמלצה שניתן לר' יהודה מרבני תונס, ואשר נדפס בתחילת ספרו „שובה ישראל"). ספר זה יצא לאחרונה בארץ במהדורה חדשה ע"י משה פיליפ (פתח תקוה התשל"ח) ובתחלתו הקדמה ארוכה וחשובה על תולדות רבינו, אופי חיבורו ותוכנו. בהקדמתו זו כותב המו"ל הנ"ל שלרבינו זכות ראשונים בקביעת דרך לימוד רש"י לתורה, ואף שהגאון ר' אליהו מזרחי (הרא"ם) כותב על פירושו שלו על רש"י: „ואחשוב שלא קדמני אדם בו, כי מה שראיתי ממה שפרשו עליו זולתנו עד היום טוב העדרם ממציאותם (שו"ת הרא"ם סי' ה'), בכל זאת 30 אחוז מפירושי רבינו ב„ספר הזכרון" הובאו בפירוש „המזרחי" לתורה. חוץ מספרו זה חבר רבינו שירים, וכתב שירים לידידו יהודה גבאי, וקינה על גרוש ספרד, והם מובאים בס' „עומר השכחה" לר' אברהם גאבישון. בספר זה ישנו שיר שכתוב עליו: „שוררתי לידיד נפשי הרב ר' אברהם בוקראט" (דף ק"ח).

מקורות — הקדמות לספר הזכרון.

3) **אלרגלי ר' משה** — מחכמי תונס בתקופת הרשב"ש, ויש תשובות אליו לתונס מהרשב"ש (שו"ת הרשב"ש סי' שנ"ח שנ"ט). על התשובות כתוב: „תונס אל ה"ר משה אלרגלי ישמרהו האל".

4) **ברבוט ר' חיים בר יוסף** מחכמי תונס בתקופת הרשב"ש, ויש אליו תשובות לתונס מהרשב"ש (שו"ת הרשב"ש סי' רמ"ז-רנ"ח, שמ"ז-שנ"ב). על התשובות כתוב: „תונס אל המשכיל ר' חיים בר יוסף ברבוט". חלק מהתשובות אליו הם לפני פטירת הרשב"ץ (סימנים ר"נ, רנ"ב, רנ"ד וכנראה כל הנמשך אליהם) וחלקם אחרי פטירתו (סי' שמ"ז וכנראה כל הנמשך אליו עד סי' שנ"ב).

5) **זכות רבי אברהם בן שמואל** — רב וחכם גדול בתורה, כותב דברי ימי ישראל ובקיא בחכמות ומדעים. אסטרונום בעל שם עולמי ויחד עם זה יושב ולומד בישיבה בירושלים. נולד בערך בשנת ר"י (1450) בסאלאמנקא שבקשטיליא בספרד ונפטר בתורכיה בערך בשנת ע"ר (1510). היה תוכן מומחה ונתמנה מורה באוניברסיטת עירו סאלאמנקא ואח"כ בסארקוסטא. אחרי גלות ספרד בשנת רנ"ב (1492) הלך לליסבון שבפורטוגאל והיה תוכן ואיצטגנין בחצר המלך יוהן השני ואח"כ תחת המלך מנואל והיה יועצו בדבר שליחות התייר ואסקו דה גאמה למצוא נתיבות לארץ הודו. המצאותיו נתקבלו בעולם המדע ועשו לו שם גדול. הוא שנה את לוחות העץ של האצטרובל (כלי מודד גובה הכוכבים) שהיו מקובלים עד ימיו ועשה במקומם לוחות מנחושת, וערך את חשבונותיהם באופנים קלים ופשוטים שעזרו הרבה להתייר בלכתו במים רבים. אך מעשיו הטובים הללו לא היו לו לסתרה בזמן גרוש יהודי פורטוגאל בשנת רנ"ז (1497), ובקושי גדול ובסכנת נפשות נמלט רבינו ובנו שמואל משם, ובדרך נפלו בידי שובים וה' היה בעוזרם להביאם לצפון אפריקא ונתישבו בתוניס. שם כתב בשנת רס"ד (1504) את „ספר היוחסין" — סדר שלשלת הקבלה מבריאת העולם עד זמנו, הנחשב בין הספרים הנכבדים ביותר בתולדות ישראל ועשה לו שם כחוקר היסטורי (נדפס לראשונה בשנת שכ"ו בקושטא ולאחר מכן יצא במהדורות רבות). בשנת רע"ז (1517) הגיע לירושלים ונתקבל בישיבתו של הנגיד, כמו שהוא עצמו כותב: „אמר אברהם בכהר"ר שמואל זכות ז"ל שזכיתי לישב בה בירושלים ע"ה תובב"א בישיבת החכמים הממונים על יד אדוננו הנגיד... יצחק שולאל" („אוהל דוד" בהקדמה לכת"י לוחות). כן חיבר ספר „מתוק לנפש" (ויניציה שס"ז), „ביאור לוחות" בתוך ספר „שארית יוסף" (חמ"ד שכ"ח). גם חבר ספר „תקנת הזכות" על התכונה, „ארבעים לבינה" על אסטרולוגיה והוספות לספר „הערוך".

רבינו היה גיסו של ר' אברהם ב"ר אליעזר הלוי מגדולי המקובלים בירושלים, וקיבל תורה מפי הרב יצחק אבוהב. מספרים שגם כריסטופר קולומבוס שגילה את יבשת אמריקא התרועע עם ר' אברהם ונהנה מפרי חכמתו הגדולה. מסופר

ספר יוחסין השלם

הכינו גם חקרו הרב החכם המפואר והתוכן המהולל

רבי אברהם זכות ז"ל

הנודע בשם זאקוטו מילידי סאלמאנקא בארץ ספרד ועיר מגורו תונים באפריקא
בשנת סדר הדורות לפ"ק

להורות שלשלת קבלת התורה ממשה רבינו ע"ה עד זמן המחבר ז"ל

בתוך הספר הובאו כל דברי ספר הקבלה להראב"ד ז"ל, וגם צורפו שאלות ותשובות רב שרירא גאון זצ"ל בשלשלת הקבלה, וקצת דברי הימים למלכי ישראל ולמלכי האומות, וענין הנשיא הנקרא ראש גולה, ומה היה משפטו מאת העם, ישיבת סורא וישיבת פומבדיתא, וענינים נפרדים ומעשים אשר אירעו את אבותינו, וספור חלוקת שלשת הכתות בישראל, הפרושים, הנזירים הנקראים איסיים, והצדוקים

ונוסף עליו סדר הקבלה מספר יסוד עולם להרב ר' יצחק הישראלי ז"ל, עם הגהות שהוסיף הגאון גר ישראל ור"ם הרמ"א ז"ל, וסדר הגאונים והגדולים שהיו עד דורו, ועוד אלו חדושים אשר מצאנו לקוטים בכתב יד שייכים לדברי הספר הזה, ובסופו נדפס גם סדר עולם זוטא בהוספת פרטי השנים. והוספנו הגהות והוספות רבות בשמות התנאים והאמוראים שנשמטו מן המחבר הרב הגאון המפורסם כבוד מוהר"ר יעקב עמדין ז"ל בהגאון חכם צבי ז"ל ונקראו בשם הגהות יעב"ץ

ירושלים תשכ"ב

תוצאת ספרים האחים לוין־אפשטין

ספר „היוחסין" הנודע להגאון רבי אברהם זכות ז"ל שחובר בתונס.

כי לוחות שלו הצילו אותו פעם אחת ממות בטוח ע"י האינדיאנים הפראים שהתנפלו עליו. הוא ידע לפי הלוחות שבידו כי תוך כמה ימים יהיה לקוי חמה, והוא איים עליהם כי יחשיך עליהם את עולמם כאשר יטול מהם את אור החמה. ואמנם כאשר ראו שהחמה הולכת ומתכסה, הרפו ממנו, אף ביקשו סליחתו וכיבדו אותו. (מקורות — אנציקלופדיה „אוצר ישראל" ח"ב, ואנציקלופדיה לתולדות חכמי א"י — כרך א' עמ' ס"ט).

6) **כהן ר' יהודה** — מזכירו ר' צמח דוראן (נכד ר' צמח בן הרשב"ש — בעל יכין ובועז) דור חמישי להרשב"ץ בהגהתו בסי' ס"ד בספר „יכין ובועז" ח"א, שכותב שם וזה לשונו: „ושאלתי אל החכם הר' יהודה הכהן בתונס אם הוא נאכל אצלם (הכוונה לחגב), והשיב שהוא נאכל בכל אותו המחוז, וגם בג'רבה ומחוזה ובתראבלס ובמחוזיה, ואביו ז"ל צעק ולא נענה..." עכ"ל. ונראה מכאן שגם אבי רבינו היה מחשובי הת"ח בתונס. ולפי הנראה לי שרבינו חי בראשית המאה הרביעית, שכן ר' שמעון אבי ר' צמח, זה שמזכיר את רבינו עוד היה בחיים בשנת רצ"א כמו שכותב הוא עצמו בסוף ספר התשב"ץ שבאותה שנה גמר את העתקת הספר, וא"כ מסתבר שבנו ר' צמח חי בתקופתו בסוף המאה השלישית וחי עוד אחריו בחצי הראשון של המאה הרביעית.

7) **אביו של ר' יהודה כהן** — עיין באות הקודם. ונראה שחי בחצי השני של המאה השלישית והוא בן דורו של ר' שמעון דוראן המעתיק הראשון של ספר התשב"ץ בשנת רצ"א (1531).

8) **כהן ר' יצחק בה"ר סעדיה** — מחכמי תונס בתקופת הרשב"ץ, והרשב"ץ כותב אליו בתוך תשובה ששלח לו: „מאז שמעתי שמעך שמח ויגל לבי להמצא בן חכם ממלא מקום אבותיו יצא כשורש מארץ ציה. זה היום ראו עיני טובות המודותיך יוספת על השמועה, ואם דבריך היו מעטי הכמות הם רבי האיכות מן המקדש הם יוצאים. העידו עליך כי כביר מצאה ידך בתלמוד ובאגדות ובסתרי חכמה וגם במלאכת השיר וכל יקר ראתה עיניך, ומאשר בתורת ה' חפצך נשאר לבך להפוך ולהפך בכך ספר וספר וספור. אף על ספרי פקחת עיניך ומכל מלמדך השכלתי ברוך אתה לשמים ירבו כמותך בישראל. ואשר על רגלי העמדתני להשיבך דבר על שאלותיך הנובעות ממקור השכל, אפיק לך רצון ואתה תבחר הטוב והערב..." עכ"ל (תשב"ץ ח"ב סי' רל"ו). על תשובה זו כתוב: „לתונס אל היקר המשכיל ה"ר יצחק יצ"ו בה"ר סעדיה הכהן נ"ע", וכנראה הוא בנו של „המשכיל ר' סעדיה" מתונס שאליו יש תשובות מהרשב"ץ (תשב"ץ ח"ג סי' נ'־נ"ז), ועיין באות הבא. ובספר „אוצר הגדולים" (ח"ה אות י' תתשנ"ט) כותב שרבינו הוא חכם ופייטן בעיר תוניס ונמצאו ממנו פיוטים במחזורי אפריקא ישנים.

9) **כהן ר' סעדיה** — אבי ר' יצחק שבאות הקודם, ומדברי הרשב"ץ שהבאנו שם שכתב לבנו „בן חכם ממלא מקום אבותיו" נראה שרבינו ואולי גם אבותיו היו תלמידי חכמים חשובים. ומצאנו תשובות מהרשב"ץ עצמו השלוחות „לתונס אל המשכיל ר' סעדיה יצ"ו" (תשב"ץ ח"ג סי' נ'־נ"ז) ויתכן שהוא רבינו־אבי ר' יצחק. משאלות רבינו שם רואים שהיה בקי בש"ס, קבלה ופילוסופיה, שכן התשובה בסי' נ"ג היא לישב דברי הרמב"ם בספר „מורה נבוכים", ועוד 4 שאלות (סימנים נ"ד־נ"ז) בעניני קבלה וצירופי שמות, ושלושת שאלותיו הראשונות נ'—נ"ב) הם בעניינים שונים בש"ס.

10) **כהן טנוג'י ר' ישמעאל** — עיין משפחת כהן טנוג'י ורבניה בפרק הבא בחלק „רבני תונס".

11) **מלילי ר' חיים** — מחכמי תונס בימי הריב"ש והרשב"ץ ויש ממנו שאלות אליהם (שו"ת הריב"ש סי' ע', התשב"ץ ח"א סי' י"ד וצ"ג, ובח"ב מענין כ' עד כ"ז). הוא פונה בשאלה להריב"ש אם שטר צוואה שצוה ר' יעקב אל מלילי מחמת מיתה שבו הסכים שדודו־רבינו יהיה לאחר

מותו שליט בנכסיו, נותן לו תוקף להיות אפוטרופוס על נכסיו, והריב"ש השיבו בחיוב. על שאלה י"ד בתשב"ץ כתוב: „תונס על יד היקר ר' חיים מלילי ישצ"ו", ובסי' צ"ג יש תשובה אליו מהרשב"ץ ששלח אליו לתונס על יד ר' אברהם גבאי יצ"ו. ובתשב"ץ ח"ב ענין קצ"ו כתוב שרבינו היה אפוטרופוס לבת ר' יעקב, וכנראה שרבינו הוא אחי ה"ר אברהם מלילי אבי ר' יעקב הנזכר שם שתבע את ר' מאיר דוראן, ע"ש.

12) **מלילי ר' יעקב** — נזכר בשו"ת הריב"ש סי' ע', ור' חיים מלילי שבאות הקודם הוא דודו, וכיון שר' חיים היה בתונס נראה שגם רבינו היה שם. ועיין באות הקודם.

*12) **מערבי ר' יוסף** — מחכמי תוניסיה הקדמונים הקבור בעיר אלחאממא שליד גאבס, ומדי שנה נעשית הילולא גדולה על קברו בר"ח טבת שהוא יום פטירתו לפי המסורת. הילולא זו נעשית ברוב עם ובאים מכל רחבי תוניסיה והסביבה להתפלל על קברו ולהדליק נרות לזכרו. גם בעיני הגוים נכבד מאוד ורבים נודרים לו ומאמינים בזכותו, ונקרא אצלם „ג'ד אליהוד" — כלומר „זקנם של היהודים". על מצבתו של צדיק זה יש רק גל אבנים קטנות ותמיד מנקים אותם מהצמחים והעשבים, וקבלה מהראשונים שזה הוא רצונו של הצדיק הזה ואין רצונו בבנין מפואר ומצבת שיש על מצבתו. עדות לכך הם מביאים שכמה פעמים שהם בנו הבנין נפל ולא התקיים. קברו נמצא בבית עלמין קדום של העיר, ובעת שחפרו לבנות חומה סביב לרחבת קברו נתגלו קברים רבים. ואמנם ידוע שבעיר זו ישבו יהודים מזמן קדמון והיא היתה עיר גדולה לאלוקים, ונזכרת בקינת ר' אברהם אבן עזרא בין הקהלות שנחרבו בימי גזרות המייחדים במאה הי"ב לספירה, ואח"כ חודש הישוב היהודי שם ויש תשובות אליה בשו"ת התשב"ץ ובס' „יכין ובועז" לנכדי הרשב"ץ. שם (ח"א סי' קי"ו) נזכר „הרב יוסף אב"ד דמתא אלחאמא" (שלפי אחת ההשערות הוא רבינו, עיין להלן) המראה שהיה שם ב"ד חשוב עוד במאה השלישית בתקופת ר' צמח בעל „יכין ובועז" נכדו של הרשב"ץ.

תקופת חייו אינה ידועה, ובספר „יוסף חי" לרבי חואתי הדמרי מאלחממא (ג'רבה תש"י) מביא השערה אחת שהוא ר' יוסף המערבי תלמיד האר"י, השני בחשיבותו אחר ר' חיים ויטאל (הכוונה לר' יוסף בן טבול המערבי, ברכ"ה) שכנראה גלה לאלחאממא עקב גזרת רבו, ולהשערה זו מביא סמך מאיזה ספורים מספר „שבחי האר"י". לגבי השערה זו יש להעיר שכותבי קורותיו של ר' יוסף בן טבול כותבים עליו שבסוף ימיו הלך למצרים לגור עם בנו ר' יעקב שהיה גביר ושר, ונהרג (ר' יעקב, ברכ"ה) ע"י השר של מצרים, ובשנת ש"ע היה עדיין בחיים, והם לא מזכירים כלל שהלך לאלחאממא (עיין אנציקלופדיה לחכמי א"י, כרך ב' עמודים ע"ח ע"ט ובעוד ספרים). אך יתכן שאחר הריגת בנו עבר ממצרים לאלחאממא, אך אין שום מקור המעיד על כך.

השערה שנייה שמביא בספר הנ"ל שרבינו הוא אחד מרבני העיר הקדמונים ששמש כרב בעיר אלחאממא, ומזכיר במקום א' (די"ג ע"ב) לתשובה בספר „יכין ובועז" בלי ציון מקום שבה מוזכר רבינו. יותר מאוחר ראיתי שלהשערה זו האחרונה הצטרף הרה"ג ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל — הראב"ד ג'רבה בדור האחרון שכותב בספרו „זכרי כהונה" (מע' ח' אות ג'), וזה לשונו: „הלולא שנוהגים לעשות בליל ר"ח טבת בעיר אלחאממא הסמוכה לעיר גאבס על קבר הצדיק הרב יוסף המערבי הקבור שמה, ראיתי בס' „יכין ובועז" ח"א סי' ק"ט כתב, וז"ל: „**ובהכי שאלנו להר"ר יוסף אב"ד דמתא אלחאממא וכן השיב...**" ע"ש. ונראה שהוא הרב יוסף המערבי זיע"א הנז' ", עכ"ל. ואמנם אין מוזכרים דברים אלו בסי' ק"ט, ואחר חיפוש רב ראיתי שהדברים הם בסי' קי"ו וט"ס נפל שם, וכנראה שבדפוס השמיטו האות ז' וצ"ל „סי' קט"ז". לפי השערה אחרונה זו יוצא שרבינו חי במאה השלישית בתקופת ר' צמח דוראן זצ"ל נכד הרשב"ץ המחבר „יכין ובועז".

פרטים נוספים על רבינו וההילולה שלו ומעשי נסים הקשורים אליו עיין בספר „יוסף חי" הנ"ל לר' חי הדמרי (ג'רבה התש"י).

13) **נגאר ר' חסדאי** — מחכמי תונס בימי הרשב"ש, ויש תשובות אליו מהרשב"ש (שו"ת הרשב"ש סי' צ"ג-קי"ב, תרכ"ז תרכ"ח). על סי' צ"ג כתוב: „תונס אל המשכיל ר' חסדאי נגאר", ובסוף סי' תרכ"ח מסיים הרשב"ש תשובתו לרבינו במלים: „אחיך נאמן בריתך שלמה בן הרב שמעון", ומזה נראה שהיו בידידות. תשובות הרשב"ש לרבינו הם אחר פטירת הרשב"ץ (שנת ר"ד) כמו שנראה בברור מסימנים צ"ג ותרכ"ח, וא"כ מסתבר שרבינו חי בסוף המאה השנייה ובחצי הראשון של המאה השלישית.

נראה שהוא קשור לר' סעדיה נג'אר שבא מספרד לאלג'יר עם הרשב"ץ בגרוש ספרד בשנת קנ"א כמ"ש בספר „יוחסין", ומן הסתם שגם הדיין ר' מימון נג'אר שיש אליו תשובות מהרשב"ץ ור' נתן נג'אר שמתכתב עם הרשב"ש יש להם איזה קשר משפחתי לרבינו. גם משפחת „נג'אר" המפורסמת שהיתה משפחת רבנים גדולה וחשובה בתונס בשלוש מאות השנים האחרונות, יש לשער מן הסתם שמוצאה מרבינו.

14) **צרפתי ר' אברהם** — בשו"ת הריב"ש סי' ר"ד ישנה תשובה לעיר שוש לרבי אברהם צרפתי. ואולי הכוונה לעיר סוסא שבתוניסיה, ובה כנראה שמש ר' אברהם כרב. שאלת ר' אברהם היא שבעיר מושבו ישנו כהן עם הארץ שאינו יודע אות אחת ועולה ראשון לתורה, אם יש למחות בידו ולהעלות כהן אחר הראוי יותר ממנו.

15) **ר' שמואל** — מזכירו רבי שלמה צרור הראשון

ספר „יוסף חי" דרושים לכבוד הצדיק
ר' יוסף אלמערבי זצוק"ל וזיע"א.

בשאלה שנשאל בעת שבקר בתונס (תשב"ץ חלק ד', טור השני שאלה ט"ז) שכותב: „שאול נשאלתי בעיר תונס... והנה החכם ה"ר שמואל נר"ו חייב את שמעון מטעם שהוא שומר שכר..." ע"ש. רבי שלמה מתנגד בתחילה לדון בענין, אך אחר שהפצירו בו בעלי הריב וגם רבינו ר' שמואל אמר שהוא לא מקפיד אם ר' שלמה יחלוק עליו, נעתר ר' שלמה לגלות דעתו בענין והוא פסק ששמעון פטור.

16) **תלמיד ר' שלמה דוראן** — בתשובות ר' שלמה דוראן (תשב"ץ ח"ד, טור הראשון ענין מ"ב), כותב ר' שלמה הנ"ל לתלמידו בתונס: „לתונס לא' מהתלמידים האל ב"ה יעזרהו על כבוד שמו. בני! יקירי! ידידי חמודי! שמחתי כשמחת בקציר, וכהשיג דיש את בציר, ודבריך הנעימים, רבים ושלמים, והוא יתברך יוסף על ימיך ימים, וינחילך נחלת ב' העולמים, שמח לבי אף רוחי בקרבי יגל אף גילת ורנן, באשר שאלת ממני להזכירך מה שפרשתי אני הצעיר שבת אחד במשנת יוסי בן יוחנן אומר יהי ביתך פתוח לרוחה... ואמרת כי שמעת ממני במשנה זו פירושים נאים ורצית לזכרם משמי שמה יזכרך אלוקים לטוב..." ור' שלמה חותם: „נאום אביך זה ילדך, שלמה דוראן ס"ט". ר' שלמה דוראן חי במאה הרביעית לאלף זה (עיין בסי' ב"ג קבלת עדויות משנת השנ"ד, ואחד מהם ע"י הב"ד בתונס מאותה שנה וחבל שלא מוזכרים שמות הדיינים) ותלמידו זה כמובן שחי בתקופתו.

17) **ר' יוסף** — היה אב"ד בעיר אלחאממא במאה השלישית לאלף הששי, בתקופת ר' צמח בעל „יכין ובועז" ח"א, בנו של הרשב"ש. נזכר בתוך שאלה ששאלו אנשי קוסטנטינא שבאלג'יר את ר' צמח הנ"ל („יכין ובועז", ח"א סי' קי"ו) שבה כותבים שהם שאלו קודם את רבינו, וזה לשונם: „ובהכי שאלנו לה"ר יוסף אב"ד דמתא אלחאממא וכן השיב..." ויש משערים שהוא ר' יוסף המערבי זצ"ל שעושים מדי שנה בר"ח טבת הילולא על קברו באלחאממא (עיין לעיל בערך „מערבי ר' יוסף").

18) **אל בשברי ר' סעדיה** — מחכמי ג'רבה (דיג'ת) במאה הרביעית, והוא גזר צום על יהודי ג'רבה בט"ו תמוז שנת שמ"ט (1589) בעת שהגיעו השמועות לג'רבה על נצחונותיו של המהדי יחיא על התורכים ששלטו בטראבלס, ועל גזרות השמד שגזר על יהודי טראבלס. במגילה המספרת על מאורעות הימים ההם[1] כתוב שכשהגיעו הידיעות על נצחונות המהדי לג'רבה, צמו היהודים כפי שצוה עליהם החכם המקובל סעדיה אל בשברי, והוא עצמו נכנס לבית הכנסת צלאת אל דוג'ת.[2] ביכ"נ זו היתה ישיבה שיסד הרמב"ם בשבתו במג'רב קודם שהלך לצוען (מצרים). שלושה ימים אחר שצמו היהודים ראה ר' סעדיה בחלומו, כי ה' שעה אל תפלתו.

19) **ר' יוסף** — מחכמי תונס בתקופת הרשב"ש. חכם בשם ר' נתן מגזע ישי שבקר בתונס, שאל משם את הרשב"ש אם צדק ר' יוסף בהוראה אחת שהורה בענין אבילות, והרשב"ש מסכים עם ר' נתן וחולק על ר' יוסף וכותב בסוף: „ולפיכך דבריו אינם בדקדוק חוץ מכבודו, ומה שכתבנו לך נראה שהוא האמת..." המעיין יראה מתוך תשובה זו שנכתבה עוד בחיי אביו הרשב"ץ, וא"כ היא מלפני שנת ר"ד (1444) שבה נפטר הרשב"ץ.

---

1) עיין תולדות היהודים באפריקה הצפונית לח. ז. הירשברג כרך ב' עמ' 175-176.

2) כנראה כוונתו לביכ"נ המפורסמת „אלג'ריבה" שברובע „דיג'ת" שבג'רבה.

מערכת ספרים

להלן יובאו חיבורים מרבני תונס בני התקופה ה"א א'־הת"נ, ובהם נכללים גם חיבוריהם של רבנים שהתגוררו תקופת מה בתונס.

א) **ספר הזכרון** — חבור על פירש"י לתורה שחיבר הגאון ר' אברהם אבוקראט זצ"ל בתונס בשנת הרס"ז (1507). נדפס בליוורנו בשנת התר"ו, ויצא במהדורה חדשה בארץ בשנת התשל"ח.

ב) **ספר הזכרון** — חבור נכבד הכולל תמצית וקיצור ההלכות הנוהגות בזמן הזה שבכל מסכתות התלמוד. חיברו הגאון ר' ישמעאל כהן טנוג'י זצ"ל מתונס שהיה רב ראשי למצרים. נדפס בתחילה בפירארה בשנת שט"ו (1555) ויצא בלונדון במהדורה חדשה בשנת התשל"ד.

ג) **ספר יוחסין** — ספר נכבד ביותר בתולדות עם ישראל, והוא כולל תולדות כל גדולי ישראל התנאים והאמוראים רבנן סבוראי, הגאונים והראשונים והאחרונים עד תקופת המחבר. חיברו הגאון והתוכן המפורסם ר' אברהם זכות זצ"ל בתונס בשנת הרס"ד (1504).

ד) **שו"ת מהר"מ אלאשקאר** — ק"מ שאלות ותשובות מהרה"ג ר' משה אלאשקאר זצ"ל שהתגורר בתונס במשך 18 שנה, ובו נמצאות כמה תשובות לערים ג'רבה וקפצה שבתוניסיה (סביוניטה שי"ג). יצא במהדורות אחרות בתקופות שונות.

מקורות לתקופה זו

1) שו"ת הריב"ש.
2) שו"ת הרשב"ץ, ד' חלקים.
3) שו"ת הרשב"ש.
4) שו"ת „יכין ובועז" ב' חלקים לר' צמח ור' שמעון דוראן בני הרשב"ש.
5) שו"ת מהר"ם אלאשקאר.
6) שו"ת הרדב"ז.
7) הקדמות לספר הזכרון לר' ישמעאל כהן טנוג'י.
8) הקדמות לספר הזכרון לר' אברהם אבוקראט.
9) אנציקלופדיה „אוצר ישראל", ערך „תוניס" ו„ר' משה אלאשקאר".
10) אוצר הגדולים לר' יעקב נפתלי הכהן.
11) שם הגדולים להחיד"א ערך ר' ישמעאל כהן טנוג'י.
12) תולדות היהודים באפריקה הצפונית כרך ב' לח. ז. הירשברג, מוסד ביאליק, ירושלים תשכ"ח.
13) אנציקלופדיה לתולדות חכמי א"י.
14) ספר „יוסף חי" לר' חואתי הדמרי — תולדות ר' יוסף המערבי, ג'רבה תש"ח.
15) ספר „זכרי כהונה" מהרה"ג ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל, ירושלים תשכ"ה.
16) ספר „האי פליא" לפרופ' נחום סלושץ, הוצאת דביר, ת"א תשי"ת.

פרק ד'

התקופה האחרונה (הת"נ־התש"מ/1690־1980)

פרק זה האחרון יעסוק בתקופה של 300 השנים האחרונות (הת"נ-התש"מ). תקופה זו היא הקצרה ביותר, אך לעומת התקופות הקודמות — היא העשירה ביותר בידיעות על רבני תונס וחיבוריהם. אם נצרף רבני וחיבורי כל התקופות הקודמות, תקופה זו תעלה עליהם עשרות מונים. מלבד זאת שונה ומיוחדת תקופה זו מקודמתה בכך שבה נתפרסמו ויצא שמם של רבני תוניסיה לתהילה, וכמה מחיבוריהם זכו להיות נודעים ומפורסמים בכל קצוי תבל, והדוגמאות לדבר הם הספר הנודע „חק נתן" על סדר קדשים, ספר לימודי ה', הספר הענק „ערך השלחן" על ד' חלקי השו"ע ועוד רבים.

להלן בפרק זה תובא תחילה „מערכת הרבנים" שתכלול מאות מרבני תונס ערוכים למשפחותיהם, משפחות משפחות לפי סדר א"ב של שם המשפחה, ולפני כל משפחה יובא מבוא קצר על המשפחה ורבניה. „מערכת רבנים" זו מחולקת לשנים: א) רבני העיר תונס ובנותיה שבצפון למשפחותיהם. ב) רבני האי ג'רבה ובנותיו שבדרום למשפחותיהם. אח"כ תופיע „מערכת הספרים" שתכלול כל חיבורי רבני תונס בתקופה זו והיא כוללת חיבורי רבני תונס וג'רבה גם יחד. כמו בתקופות הקודמות כתבתי גם כאן מבוא כללי ומקיף לתקופה, לתועלת הקורא, והדבר נחוץ במיוחד לתקופה זו העשירה מאוד בידיעות על החיים הרוחניים בתוניסיה.

מבוא לתקופה ההתעוררות לתחיה

לאחר ה„דממה" הכמעט מחלטת שהיתה בתקופה הקודמת ככתוב במבוא לפרק הקודם, הנה מסוף המאה החמישית לאלף זה מתחילים לצוץ ולהופיע שמותיהם של רבני תונס, וגם מוצאים כמה הסכמות מהם. בספר „משכנות הרועים" אנו מוצאים תקנה שתיקן ראש רבני תונס הרב צמח צרפתי (ע"ע) בשנת התס"ה (1705), ואח"כ בשנת התפ"ה (1725) מוצאים הסכמה ראשונה לספר מהב"ד בתונס. הסכמה זו היא לספר „שתי ידות" למהר"א חזקוני זצ"ל, ואחריה מוצאים בשנת התצ"ד (1734) הסכמת הב"ד בתונס לספר התשב"ץ ח"ב. בשתי הסכמות אלו חתומים הרבנים בשמותיהם דבר שלא היה לנו דוגמתו בתקופה הקודמת. בראשית המאה הששית חלה התפתחות נוספת בחיי הרוח וזאת ע"י הדפסת הספרים הראשונים מרבני תונס וג'רבה.

בשנת התקי"ט (1759) נדפס הראשון שבספרי רבני תונס — הספר „בני שמואל" לר' משה עדאוי (ע"ע), ואחריו יצאו לאור סדרה של ספרים מרבני תונס וג'רבה גם יחד. בספרים אלו נזכרים הרבה מחכמי ג'רבה ותונס במאה החמישית. מאז הדפסת ספרים אלו המשיכו וממשיכים עד ימינו לצאת באופן רצוף מאות ספרים מרבני תוניסיה בתחומי התורה השונים ומהם יש לנו ידיעות רבות אודותם. מלבד זאת יש לנו ידיעות חשובות רבות עליהם מספרי שדרי"ם וחכמים רבים שבקרו בתוניסיה, אשר התבשמו מריחה הטוב והנעים של העיר תונס והם מהללים ומשבחים את העיר וחכמיה.

בניגוד לתקופות הקודמות לא נחקרה תקופה זו חקירה יסודית ושרשית, ואין ספר שחקר כל התקופה ורבניה במלואה. הידיעות על הרבנים היו בעיקר ספורי נסים ומעשיות על כמה רבנים בודדים שנתפרסמו כבעלי מופת, ומעט מאוד נכתב על תולדות חייהם ותקופתם. גם בספרים שיצאו בשנים האחרונות שכתבו על רבני תונס, לא חקרו הדברים מיסודם והרבה פעמים העתיקו דברי קודמיהם בלי לבדוק אמיתותם, ועשרות רבנים גדולים מרבני תונס כלל לא נזכרו בספריהם. על כן כאן בפרק זה כיון שלא היו בפני ספרי עזר, עמלתי ויגעתי ביותר ועברתי על מאות מספרי רבני תונס והקדמותיהם, והתאמצתי ביותר להגיע עד שורש הדברים ולאסוף פרטים ככל האפשר על כל רב ורב. פעמים הרבה אחר שכתבתי ערך של רב מסויים ושוב נתגלו בספרים אחרים פרטים נוספים שלא ידעתי, הייתי כותב מחדש את ערכו או מתקן אותו בהתאם, דבר שהכביד עלי ביותר במיוחד שכל המלאכה היתה עלי לבדי.

מרכזי התורה

שני מרכזי תורה חשובים היו בתקופה זו בתוניסיה, אחד בעיר הבירה תונס שבצפון והשני באי ג'רבה שבדרום. שני מרכזים אלו סיפקו רבנים וכלי קדש לערים ועיירות הסמוכות להם, ובמנהגים נגררו בדרך כלל ערי הצפון אחר מנהגי תונס וערי הדרום אחר ג'רבה. יוצאיהם של שני ערים אלו אף ייסדו קהלות חדשות בעיירות הסמוכות, והם נגררו במנהגיהם אחר עיר מוצאם, וגם הביאו רבנים לקהילותיהם מעיר מוצאם. הרה"ג ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע) אב"ד ג'רבה מונה בספרו „ברית כהונה" (חיו"ד מע' ק' אותיות ה'-ט') **את**

הקהלות שבערים זרזיס, מדנין, בנגרדאן, תיטאוין, גאבס, ספאקץ וגפצה כערים שנתייסדו ע״י יוצאי ג׳רבה ומנהגיהן כמנהג ג׳רבה. הוא ועמיתיו רבני ג׳רבה הקפידו מאוד שכל קהילות אלו לא ישנו מנהגם לנהוג כעיר תונס, ומצאנו בשנת התרצ״ב (1932) בעת שבא חכם חדש לעיר ספאקץ ורצה להנהיג בענייני טרפיות ונפיחה כמנהג תונס שמקילין בדבר, הרעישו רבני ג׳רבה ובראשם ר׳ משה כלפון הנ״ל על הדבר וכתבו תשובות ארוכות להוכיח שקדמת הישוב בספאקץ הוא מג׳רבה וכתבו הסכמות ופסקים בענין.[1]

במשך מאתים השנים הראשונות של תקופה זו (הת״נ־התר״נ/1690־1890) נודע ובלט יותר המרכז התורני שבעיר תונס וממנו יצאו לאור ספרים רבים וחשובים ונודע לנו על רבנים רבים, בעוד שבג׳רבה אמנם יש עדויות ברורות שהיו רבנים גדולים שם, אך לא נדפסו מרבני המאתים שנים הראשונות רק מעט ספרים ובכל המאה הששית לא נדפסו רק שני ספריו של ר׳ יצחק חדאד (ע״ע) „תולדות יצחק״ ו„זרע יצחק״ וספר „בגדי אהרון״ לר׳ אהרון פרץ (ע״ע) ובנו, ובסוף המאה השביעית נדפסו ספריו של ר׳ צמח הכהן השני (ע״ע) וספר „כרם חמדה״ לר׳ רחמים הכהן (ע״ע) ועוד כמה חכמים שחיו במאה הששית. בגלל זה לא נודעו לנו הרבה פרטים על רבני ג׳רבה במאתים שנה אלו. עדות ברורה שבמאה הששית היתה ג׳רבה מלאה בתורה וחכמה מוצאים במכתב משנת התקפ״ג (1823) מרבני העיר תונס ובראשם אב״ד תונס הגאון המפורסם ר׳ יצחק טייב זצ״ל (ע״ע) בעל „ערך השלחן״ לקהלת ג׳רבה, וז״ל: „שמועה שמענו כי בעוונות הרבים העיר ג׳רבה יע״א שהיתה מלאה חכמים וסופרים, כעת בעוונות הרבים לא נשאר בה אלא דבר מועט ה׳ עליהם יחיו״, ומציין בהמשך את שני רבני העיר מר זקננו הרה״ג ר׳ שאול הכהן (ע״ע) ור׳ יוסף הכהן (ע״ע) כ„שני תלמידי חכמים שאין להם כמותם״.[2] גם בראשית המאה השביעית נודעו בג׳רבה כמה חכמים גדולים, אך גם מהם לא יצאו כמעט חיבורים ולכן הידיעות עליהם מועטות.

באמצע המאה השביעית עם פתיחת בי״ס „כל ישראל חברים״ בתונס ובכמה מערי הצפון, ירדה קרן התורה שם פלאים ונתמעטו החכמים ותופשי התורה ופשטה המינות והיו פרצות רבות בדת, ולעומת זאת העיר ג׳רבה שעמדה באומץ ובגבורה נגד כל נסיון להכניס לתחומה לימודים זרים ולשנות מאופיה התורני החזק, נתחזקה בה התורה ביתר שאת והיא ירשה את גדולת העיר תונס בתורה וביראה. בדור האחרון אף שימש רב יליד ג׳רבה כראש הרבנים לתוניסיה והוא מר זקני הרה״ג ר׳ מרדכי אמייס הכהן זצ״ל (ע״ע), תפקיד שבכל הדורות הוחזק בידיהם של רבני תונס, וכן מחוסר רבנים מתאימים הזמינו רבני תונס רבנים מג׳רבה שירביצו תורה בעירם, ואחד מהם הוא הגאון ר׳ מצליח מאזוז זצ״ל והי״ד (ע״ע) שהרביץ תורה ושמש דיין שם ולבסוף אף ייסד הישיבה הנודעת „כסא רחמים״ בתונס. מחמת ירידת קרן התורה בתונס הובאו ספריותיהם התורניות של גדולי הרבנים מהדורות הקודמים אל העיר ג׳רבה ושם נמכרו ע״י צאצאי הרבנים בהכרזה פומבית שהתקיימה כל מוצ״ש בביכ״נ ר׳ אליעזר שבג׳רבה.

כשנפתחו בתי דפוס בתונס באמצע המאה השביעית ובמיוחד לאחר פתיחתו של בית הדפוס העברי הראשון בג׳רבה בשנת תער״ב (1912), פרח לאין שיעור ענין הוצאת ספרים מרבני ג׳רבה, ומאז ועד עתה יצאו מאות ספרים מהם, וממשיכים לצאת עד היום הזה.

בגלל הבדלים אלו בין שני המרכזים הנ״ל, בבואי לכתוב על רבני תקופה זו, ראיתי צורך להפריד בין רבני שני המרכזים, רבני תונס וסביבותיה לבד, ורבני ג׳רבה וסביבותיה לבד, וזאת מלבד טעם נוסף שגם שמות המשפחה בתונס והצפון שונים ברובם משמות המשפחה שבג׳רבה ובדרום, והרי הרבנים בפרק דלהלן ערוכים משפחות משפחות. מלבד זאת גם לא תמיד שוו בשיטת לימודם ובחיבוריהם. ההפרדה בין המרכזים היא ב„מערכת הרבנים״ בלבד ולא ב„מערכת הספרים״.

הקהלות בג׳רבה

באי ג׳רבה עצמו היו שתי קהלות שחיו זו בצד זו, האחת נקראת „אלחארא לכבירה״ (הרובע הגדול) והשנית „אלחארא הצג׳ירה״ (הרובע הקטן) או הדיג׳ת. שתי הקהלות היו מרוחקות זו מזו כשבע ק״מ, ולכל אחת היו סדרי קהלה ורבנים משלה, וגם במנהגיהם לא שוו תמיד. במחצית השנייה של המאה הששית היו מחלוקות גדולות בין שתי הקהלות בענייני תשלומי המסים ועבודת הממשלה ועוד, ונציגי הקהלות עמדו לדין לפני הב״ד בתונס. גם היה מעבר של אנשים מקהל לקהל והיו מחלוקות אם אנשים אלו נגררים בחובותיהם לקהל, אחר קהלת מוצאם או הקהלה שבאו אליה ועוד מחלוקות בעניינים שונים. בשנת התקס״ה (1805) ניתן פס״ד מרבני תונס להסדיר המחלוקות שביניהם, אך מאוחר יותר התעוררו שוב מחלוקות ביניהם, ונמשך הדבר עד סוף המאה השביעית. תשובות רבות מרבני תונס בענייני מחלוקות אלו נדפסו בספר „מעשה ב״ד״ (ג׳רבה תרע״ה). ובספר ברית כהונה לאב״ד ג׳רבה ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל (ע״ע), כותב את הסדרים והיחסים בין שתי הקהלות,[3] ומובאת הסכמה שדייני קהל אחד לא יתערבו בענייני הקהל השני.[4]

אף שהיו רבנים נפרדים לשתי הקהלות, היו קשרים הדוקים בין הרבנים, ורבני קהל הדיג׳ת למדו באלחארא וכן

1) שואל ונשאל ח״ג סי׳ ר״ה ור״ו וב„גדולת מרדכי״ ח״ב.

2) ממלכת כהנים עמ׳ ט״ז.

3) בר״כ יו״ד מע׳ ק׳ אותיות ג׳ ד׳.

4) שם בתשובה שבסוף הספר.

להיפך ורבני שתי הקהלות נועצו זה בזה ועשו כמה תקנות ביחד.[5] בדרך כלל רבני אלחארא לכבירה היו בעלי סמכות רבה יותר כגון בענייני גטין וחליצה, הסמכת שוחטים ועוד, וזאת כי באלחארא שכנה הקהלה הגדולה והיו בתי מדרש ות״ת רבים, אך אין הדבר כן בכל התקופות, והיו תקופות שרבני אלחארא היו שואלים ודורשים ברבני הדיג׳ת הקטנה כמו בימי הראב״ד ר׳ משה זקן מאזוז (ע״ע) ומר זקננו ר׳ שאול הכהן (ע״ע).

הפורטוגיזים לעצמם, ובמשך הזמן הקימו ביכ״נ נפרד לעצמם, שחיטה נפרדת וגביית מס הבשר משלהם ועוד. גם היה לכל קהל ב״ד משלו, ועל הספרים שיצאו לאור ניתנו הסכמות נפרדות משני בתי הדין: הב״ד בתוניס, והב״ד דק״ק „פורטוגיזיס" בתוניס. היה מקרה של חכם גדול שהיה מקובל על שתי הקהלות גם יחד ושמש כרב ראשי לשתיהם והוא הרה״ג ר׳ יצחק לומברוזו הראשון (ע״ע) בע״ס „זרע יצחק" שנפטר בשנת התקי״ב (1752).

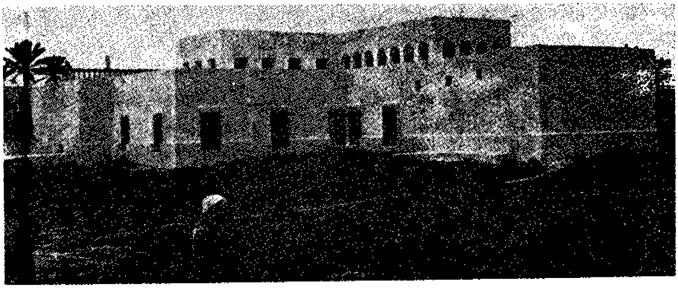

ביכ״נ המפורסם „אלג׳ריבה" בדיג׳ת ג׳רבה.

כתבתי על קיומן של שתי קהלות אלו לתועלת הקורא, וכן עוד על הקורא לדעת שבכותבי במערכת רבני ג׳רבה על רב כלשהו שהיה „דיין בג׳רבה" או „אב״ד בג׳רבה" בסתם, הכוונה היא לדיין בקהלת אלחארא לכבירה, אך על רבנים ששמשו בקהלת הדיג׳ת כתבתי בפירוש „דיין בדיג׳ת" או דיין באלחארא הצג׳ירה וכיו״ב.

הקהלות בתונס

גם בעיר תונס שכנו בתקופה זו שתי קהלות: הקהלה ה„תוניסית" והקהלה ה„פורטוגיזית", אך בניגוד לג׳רבה ההפרדה ביניהם לא נבעה מריחוק מקום אלא ממוצא בני הקהלה. לקהלה ה„תוניסית" השתייכו כל היהודים הותיקים שבעיר תונס יושבי הארץ מקדם, ולעדה ה„פורטוגיזית" השתייכו היהודים בניהם של מגורשי ספרד ופורטוגאל שהגרו לתונס דרך ליוורנו שבאיטליה בראשית המאה החמישית. יהודים אלו היו סוחרים אמידים והמשיכו לקיים את קשריהם המרובים עם ליוורנו, והם נקראו בכמה שמות: „פורטוגיזים", "ליגורניזים", או „גראנה" ו„גורנים". כשבאו בתחילה הפורטוגיזים לתונס היו לגוף אחד עם התוניסים בני הארץ והיו קהל אחד, רק בשנת ת״ע (1710) בערך פרשו

ביכ״נ אלג׳ריבה בדיג׳ת נראה פנים

בין שתי הקהלות היו מחלוקות רבות והם באים לידי בטוי בספרי השו״ת של רבני תונס.[6] הסכמה משנת התק״א (1741) מר׳ אברהם טייב הראשון (ע״ע) אב״ד דק״ק תוניסים נדפסה בספר „משכנות הרועים" ובה הוגדרה החלוקה הבאה שעם קהלות התוניסים יימנו כל היהודים שמוצאם מארצות

---

5) עיין במעשה ב״ד סי׳ ל״ט הסכמה משותפת מר׳ מעתוק חדאד אב״ד בלחארא לכבירה ומר׳ אברהם הכהן אב״ד דיג׳ת משנת התרכ״ה ועוד מצויים הרבה כיו״ב.

6) משכנות הרועים שו״ת נשאל דוד, די השיב, מצות כהונה ועוד.

רבני קהל הריג'ת בג'רבה.

מוסלמיות, ועם קהלת ה„גורנים" יימנו כל יוצאי הארצות הנוצריות. בספר „צדק ושלום" לר"ש פלאח (תונס תרנ"ז) כותב הרבה על תולדות הקהלה הפורטוגיזית בתונס, ועל המחלוקות שהיו בינה ובין הקהלה התוניסית, ומתאר את הקהלה הפורטוגיזית ככפוית טובה ושאנשיה דואגים רק לכיסם בלי להתחשב עם כללי הצדק, המוסר והדרך ארץ. בשנת התרנ"ט (1899) נתבטלו ההבדלים בין שתי הקהלות בהוראת הממשלה והפכו לקהל אחד, ובראשית המאה הזו כהן הרב ר' דוד בן בארון (ע"ע) שהוא ממוצא גורני כרב ראשי לתוניסיה. הוא נפטר בשנת התשט"ו (1955). גם כאן מההכרח להביא לידיעת הקורא על קיומם של שתי קהלות אלו, כדי להבין תולדותיהם של רבני תונס להלן בפרק.

הרבנים הראשונים

כבר נכתב לעיל שלעומת הידיעות המועטות על רבני תונס שהיו לנו בתקופה הקודמת, הנה בערך משנת הת"נ (1690) מתחילים לצוץ ולהופיע לפנינו רבני תונס בשמותיהם ובתפקידיהם, מוצאים הסכמות מהם וגם שומעים על חיבורים שחיברו. החכם הראשון שנודע לנו הוא ר' מאיר לומברוזו (ע"ע) שנתמנה לרב ראשי בתונס בשנת התנ"ח (1698) ועליו נודע מכת"י ר' אברהם כלפון מלוב שמצא ר' שושן הכהן זצ"ל (ע"ע).[7] יותר ממה שכתוב בכת"י זה לא נודע עליו מאומה. אחריו קמו הרבנים ר' צמח צרפתי (ע"ע) ור' אברהם הכהן הראשון (ע"ע) המכונה לרום ערכו „באבא רבי", ושניהם היו גדולי הדור בתונס וכהנו יחד כרבנים ראשיים שם. הם העמידו תלמידים רבים, והכניסו לראשונה

ספר

צדק ושלום

בו נקבצו באו כל דברי ימי הקהלות „תוניסית ופורטוגיזית", והתיחסותן אל הכנסות הקהלה וא חברת כ"ח, מיום הוסדן בתונים ועד עתה, וכל הענינים מעולפים ספירי חכמה ודעת ומוסר השכל, שהליכות עולם הצדק והשלום להם, ושהשכל הישר זייבם על כל אדם בכלל ועל כל קהלה בפרט.

מאת

הרואה

בתונס

ש' עשות צדקה נבחר מזכה לפ"ק

בדפוס וזאן וכאסתרו הי"ו

אול 5657

ספר „צדק ושלום" הכולל תולדות שתי הקהלות בתונס ה„תוניסית" וה„פורטוגיזית".

7) עיין ממלכת כהנים לר' שושן הכהן אות ס"ג, עמ' ס"ד.

את לימוד התוס' בתונס בעוד שקודם להם למדו בתונס רק גמרא ורש"י בלבד, והיו מעיינים בעיון נמרץ בתוס', מהרש"א ומהרש"ל ומעמיקים מאוד בדברי מהרש"ל ומחבבים דבריו.[8]

ר' צמח נזכר הרבה בספר „משכנות הרועים" להגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) ומוזכרים שם תקנותיו והוראותיו, ואחת מהם היא משנת התס"ה (1705). הוא נפטר בשנת התע"ז (1717) בירושלים וחברו ר' אברהם נפטר כשנתיים לפניו.

בדור שאחריהם שמשו תלמידיהם כגדולי הדור ואבות בית הדין בתונס, והבולטים שבהם הם הרבנים: ר' שמואל הכהן (ע"ע), ר' אברהם טייב (ע"ע), ר' יצחק לומברוזו (ע"ע) ור' משה נג'אר (ע"ע). ר' יעקב חיים שהיה בתונס כשד"ר צפת בשנת התע"ח (1718) מביא בספרו „סמא דחיי" תשובות לשאלות שנשאל שם, ובין היתר מביא עדות עגון שנתקבלה בביהכ"נ בתונס בפני „החכם שמואל הכהן", „החכם משה נאג'אר" ו„החכם השלם הדיין המצויין ר' יצחק לומברוזו.[9] כפי הנראה שמשו שלושת חכמים אלו כרבנים ראשיים בתונס בזה אחר זה, שכן אנו מוצאים את ר' שמואל כהן הנ"ל נזכר ראשון בפס"ד משנת התפ"ג (1723) יחד עם ר' אברהם טייב ור' יצחק לומברוזו,[10] וגם בהסכמה לספר „שתי ידות" לר' אברהם חזקוני זצ"ל שהיא ההסכמה הראשונה מרבני תונס לספר הוא חתום ראשון, וחותמים אחריו בסדר זה: ר' אברהם טייב, ר' יצחק לומברוזו ור' משה נג'אר הנ"ל ור' משה דרמון (ע"ע). לפי השערתי ר' שמואל זה הוא בנו של ר' אברהם הכהן הראשון הנ"ל חברו של ר' צמח הצרפתי וכנראה הוא מילא מקום אביו ברבנות.

8) עיין מעגל טוב השלם להחיד"א עמ' 57.

9) שו"ת סמא דחיי אה"ע סי' א'.

10) בספר משכנות הרועים.

הסכמת רבני תונס לספר „שתי ידות" משנת תפ"ה, היא ההסכמה הראשונה מהם.

בשנת התצ״ד (1734) מסכימים רבני תונס לספר התשב״ץ ח״ב, ובהסכמה זו כבר לא מופיע שמו של ר׳ שמואל כהן, אלא ר׳ אברהם טייב החתום אחריו בהסכמת „שתי ידות״ הנז״ל חתום ראשון בהסכמה זו ואחריו ר׳ משה נג׳אר הנ״ל. דבר זה מעיד שבאותה שנה כבר ר׳ שמואל לא היה בחיים ואת מקומו מילא ר׳ אברהם טייב כרב ראשי. על ר׳ יצחק לומברוזו ידוע ומפורסם ששימש כרב ראשי לשתי הקהלות שהיו בתונס וכמ״ש כן החיד״א במעגל טוב, וגם את ר׳ משה נג׳אר החתום שני בהסכמת התשב״ץ, מצאנו שמתואר ע״י הגאון ר׳ עוזיאל אלהאיך זצ״ל בכמה מקומות בספריו כ„סבא דמשפטים ר״מ ור״מ״ או בתואר: „רבה דעמיה מדברנא דאומתיה״ ועוד תוארים גדולים בכיו״ב שהם תוארים הניתנים רק לגדול הדור וראש אב״ד. מנויו של ר׳ משה להראב״ד יתכן או אחר פטירת ר׳ אברהם טייב בשנת התק״א (1741) או אחר פטירת ר׳ יצחק לומברוזו בשנת התקי״ב (1752).

אחר דורות הרבנים הראשונים הללו, התחילו בראשית המאה הששית לצאת לאור הדפוס ספרים מרבני תוניסיה, ומאז ועד ימינו יוצאים כל הזמן ספרים מהם, ומספרים הללו אנו יודעים ומכירים את הרבנים שהיו מאז ועד עתה. שני ספרים נכבדים ביותר להכרת רבני המאה החמישית והששית בתונס, הם ספריו של הגאון ר׳ עוזיאל אלהאייך זצ״ל „משכנות הרועים״ ו„חיים וחסד״, ובמיוחד ספרו השני הכולל עשרות דרושי הספד משובחים על דיינים אבות ב״ד וחכמים עם תאריכי פטירתם ומליצות הספד יפות המלאות משבחיהם ומתולדות חייהם.

הספרים הראשונים

כאמור מראשית המאה הששית מתחילים הספרים הראשונים מרבני תונס וג׳רבה לצאת לאור הדפוס. הספר **הראשון** מרבני תוניסיה בכלל שיצא בתקופה זו הוא הספר **„בני שמואל״** לר׳ משה עדאני (ע״ע) מתונס, תלמידו של ר׳ אברהם כייאט (ע״ע) שנדפס בליוורנו בשנת התקי״ט (1759). כנראה שהדפסת ספר זה הביאה לדחיפה גדולה בהדפסת ספרים, ומיד בעשור שאחר כך יוצאים לאור סדרה של ספרים מרבני תונס ומרבני ג׳רבה גם יחד. בשנת התקכ״א (1761) יצא הספר „תועפות ראם״ להגאון ר׳ מרדכי ברוך קאראבליו (ע״ע), ובשנים תקכ״ב ותקכ״ה יצאו ספריו של ר׳ יצחק חדאד הראשון (ע״ע) מג׳רבה. ספריו אלו הם „תולדות יצחק״ ו„זרע יצחק״ והם **הספרים הראשונים** שנדפסו מרבני ג׳רבה שבכל התקופות. בשנת התקכ״ח (1768) חלה התפתחות חשובה נוספת בהתפתחות הדפוס העברי בתוניסיה, וזאת ע״י הקאייד המפורסם ר׳ ישועה כהן טנוג׳י (ע״ע) שהביא לראשונה בית דפוס עברי מאיזמיר ובו נדפס באותה שנה הספר „זרע יצחק״ על הש״ס להגאון ר׳ יצחק לומברוזו הראשון (ע״ע). ספר זה יצא מטושטש ביותר כי מכונות הדפוס היו ישנות והפועלים מחוסרי נסיון, ולכן בית הדפוס הזה נסגר מיד אחר כך, וספרי רבני תוניסיה המשיכו להיות נדפסים בליוורנו עד שנפתחו באמצע המאה השביעית בתי דפוס עבריים בתונס ובסוסה, ובשנת תער״ב (1912) גם בג׳רבה.

זמן לא רב אחר שנת התקכ״ח שבה נדפס ספר זרע יצחק הנ״ל, יצאו לאור כמה ספרים נכבדים מרבני תונס וכבר קנו להם שם עולמי. הראשון הוא הספר הנודע „חק נתן״ על סדר קדשים והוריות להגאון הקדוש האמתי ר׳ נתן בורג׳ל הראשון (ע״ע) אשר קנה לו שם נכבד בכל קצוי ארץ ולרוב חשיבותו נלוה כעת למהדורות ש״ס ווילנא. בשנת התקמ״ו (1786) יצא לתהלה שמו של הספר „לימודי ה׳״ להגאון המפורסם ר׳ יהודה נג׳אר (ע״ע) ושמעו הגיע עד לארצות אשכנז ונדפס שם במהדורה שנייה בלבוב. גאון זה ואחיו ר׳ שמואל הם היחידים מרבני תונס המופיעים בספר „שם הגדולים החדש״ לר׳ אהרון וולדמאן הכולל רובו ככולו את חכמי אשכנז. עוד יצאו באותה תקופה ספרים שונים ובשנת התקנ״א (1791) יצא הכרך הראשון של הספר הגדול „ערך השלחן״ על ד׳ חלקי השו״ע מהגאון ר׳ יצחק טייב (ע״ע) אחד מספרי ההלכה החשובים שיצאו מרבני תונס. מאז ועד ימינו יצאו וממשיכים לצאת לאורה מאות מספרי רבני תונס בכל מקצועות התורה והחכמה, וכאמור לעיל תקופה זו עלתה על כלנה בחבורים הרבים שחברו והדפיסו רבני תונס.

רבני תוניסיה והשדרי״ם

מימים קדמונים היו קשרים בין יהודי א״י ליהודי תוניסיה, וקשרים אלו נמשכו ללא הפסק מאות בשנים עד ימינו. שליחי א״י (שדרי״ם) בצפון אפריקה היו תמיד הקו המקשר את א״י עם הגולה. הם הביאו את דבר א״י לגולה ואת דבר הגולה לא״י, ולא נתנו לאש האהבה לא״י שתכבה. מתוך החיבורים הרבים שחברו רבני תונס בתקופה זו ומספרי שדרי״ם רבים, למדים על בקוריהם של שדרי״ם רבים בתונס, בג׳רבה ובערי תוניסיה האחרות. השד״ר הראשון שנודע בתקופה זו הוא ר׳ אברהם חבר שהיה בתונס בשנת התנ״א (1691) ובשובו לא״י נטבעה ספינתו, ועדויות להתרת אשתו מכבלי העיגון מובאות בשו״ת „גינת ורדים״. בשנת התע״ח (1718) בקר בתונס שד״ר צפת ר׳ יעקב חיים, ותשובות שהשיב שם מובאות בספרו „סמא דחיי״. בערך בשנת תפ״ה שהה בתונס ר׳ יעקב חזקוני זצ״ל בנו של ר׳ אברהם חזקוני זצ״ל בעל ספר „שתי ידות״. ר׳ יעקב זה הוא מחכמי אשכנז — ושהה עם אביו בתחילה בטראבלס, וכשנפטר אביו שם, עלה באניה לשוב לארצו ובדרכו נשבה ע״י שודדים ויהודי תונס פדאוהו מהשבי. הוא ישב בבתי המדרש בתונס והשלים את החיבור שתי ידות לאביו ואף קיבל הסכמה מרבני

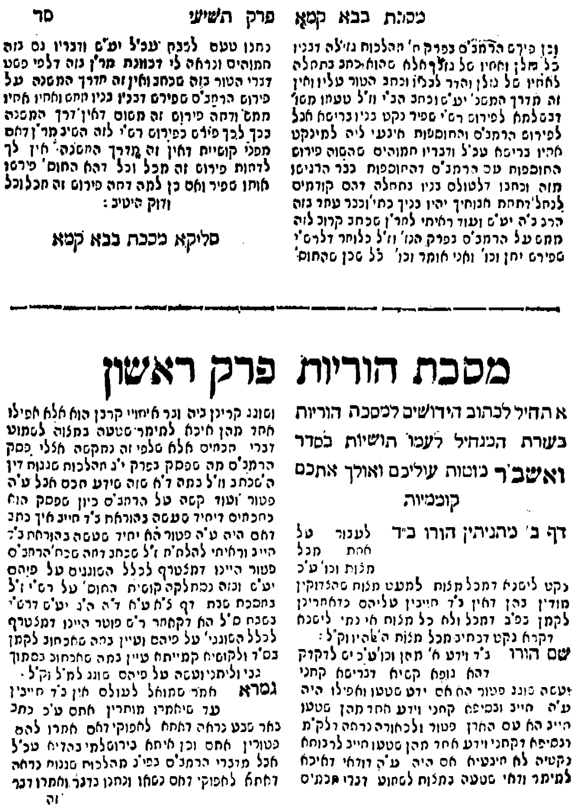

מסכת בבא קמא — פרק תשיעי — סד

וכן פירש הרמב"ם בפרק ח' מהלכות גזילה דכיון כל שלו ואינו של נגזל אלא שהוא כתב בתחלה לאינו של גזלן והדר לכאן וכתב הטור עליו ואין זה מדרך המשנ' יע"ש וכתב הב"י ז"ל טעמו משו' דבשלמא לפירוש רש"י שפיר נקט בכיו ובריתא אבל לפירוש הרמב"ם והתוספות איבעי ליה למינקט אין בריתא עכ"ל ודבריו תמוהים שהשוה פירוש התוספות עם הרמב"ם דהתוספות כבר הרגישו בזה וכתבו דלעולם בניו נחלה דהם קודמים לנחל' דאחות אבוהיך יהיו בניך כתי' וכבר עמד בזה הרב כ"ה יע"ש ועוד ראיתי למר"ן שכתב קרוב לזה ממש על הרמב"ם בפרק הנז' ז"ל כלומר דלרש"י שפירש יתן וכו' ואני אומר וכו' כל שכן שהתוס' כתבו טעם לדבק עכ"ל יע"ש ודבריו גם בזה תמוהים ונראה לי דכוונת מר"ן בזה דלפי פשט דברי הטור בזה שכתב ואין זה מדרך המשנה על פירוש הרמב"ם שפירש דבכין בניו אתם ואינו אינו משמ' ודחה פירוש זה משום דאין דרך המשנה בכך לכך פירש כפירוש רש"י לזה השיב מר"ן דאם מפני קושיות דאין זה מדרך המשנה אין לך לדחות פירוש זה מכל וכל דהא התוס' פירשו אותו שפיר ואם כן למה דחה פירוש זה מכל וכל ודוק היטיב:

סליקא מסכת בבא קמא

מסכת הוריות פרק ראשון

אתחיל לכתוב החידושים למסכת הוריות בעזרת המנחיל לעמו תושיות בסדר ואשב"ר כוטות עוליכם ואולך אתכם קוממיות

דף ב' מתניתין הורו ב"ד לעבור על אחת מכל מצות וכו' ע"כ

נקט ליסנא דמכל מצות למעט מצות שהצדוקין מודין בהן דאין ב"ד חייבין עליהם כדאמרינן לקמן בפ"ב דמכל ולא כל מצות אי נמי ליסנא דקרא נקט דכתיב מכל מצות ה' אלהיו וק"ל:

שם הורו ב"ד וידע א' מהן וכו' ע"כ יש לדקדק דהא גופא קשיא דברישא קתני ועשה שוגג פטור הא אם ידע שטעו ואפילו היה ע"ה חייב ובסיפא קתני וידע אחד מהן שטעו היינו הא עם הארץ פטור ולכאורה נראה דלק"מ דבסיפא דקתני וידע אחד מהן שטעו חייב לרבותא נקטיה לא מבעיא אם היה ע"ה דודאי דאיכא למימר ודאי שטעה במצות לשמוע דברי חכמים ושוגג קרינן ביה ובר איתויי קרבן הוא אלא אפילו אחד מהן איכא למימר שטעה במצוה לשמוע דברי חכמים אלא שלפי זה נתקשה אגלי פסק הרמב"ם מה שפסק בפרק י"ג מהלכות שגגות דין ה' שכתב ז"ל במה ד"א שזה שידע חכם אבל ע"ה פטור ועוד קשה על הרמב"ם כיון שפסק הא כחכמים דיחיד שעשה בהוראת ב"ד חייב אין כתב דאם היה ע"ה פטור הא יחיד שעשה בהוראת ב"ד חייב וראיתי להלח"מ ז"ל שכתב דמה שכת' הרמב"ם פטור היינו דמצטרף לכלל השוגגים על פיהם יע"ש ובזה נסתלקה קושית התוס' על רש"י ז"ל במסכת שבת דף ל"א ע"א ד"ה ה"נ יע"ש דרש"י נשמה ס"ל הא דקאמר ר"ש פוטר היינו דמצטרף לכלל השוגגי' על פיהם ועיין במה שאכתוב לקמן בס"ד ולקושיא קמייתא עיין במה שאכתוב בסמוך גבי וליתני ועשה על פיהם שוגג למ"ל וק"ל.

גמרא אמר שמואל לעולם אין ב"ד חייבין עד שיאמרו מותרין אתם ע"כ כתב בתר פשע נראה דאתא לאפוקי דאם אמרו להם פטורין אתם וכן איתא בירושלמי בהדיא עכ"ל אבל מדברי הרמב"ם בפי"ג מהלכות שגגות נראה דאתא לאפוקי דאם טעו וכתבו כדבר ואמרו דבר זה

עמוד מהספר „בני שמואל" למהר"מ עדאני זצ"ל, הוא הספר הראשון מרבני תונס.

תונס דאז לספרו זה, והיא ההסכמה הראשונה מרבני תונס. בהקדמתו לשתי ידות הוא מספר על מאורעותיו ושביו ופדייתו ע"י יהודי תונס. עוד מצאנו להחיד"א שמספר שבשנת התצ"ח (1738) היה רבו ר' יונה נבון בעל „נחפה בכסף" בתונס אצל ר' יצחק לומברוזו (ע"ע). גם הספרים מרבני ג'רבה הראשונים — „בגדי אהרון" לר' אהרון פרץ (נפטר תקכ"ו) וספריו של ר' יצחק חדאד הראשון (ע"ע, נפטר תקט"ו) — משופעים בשמועות וחידושים ששמעו מפי שדרי"ם שונים שבקרו בג'רבה, וכן בספר „תועפות ראם" לר' מרדכי ברוך קאראבליו (ע"ע) מתונס שהוא מהספרים הראשונים, נזכרים שדרי"ם שונים פעמים רבות. בספרים שיצאו מאוחר יותר מוצאים מלבד שמועות משדרי"ם גם הסכמות מהם לספרי רבני תונס, הרבה ספרים שהוגהו על ידם או שנדפסו באמצעותם בעיה"ק ירושלים וגם מוצאים הרבה את חתימתם עם רבני תונס וג'רבה לחיזוק תקנות והסכמות שתקנו רבני תוניסיה.

השדרי"ם נתקבלו בכבוד גדול ובחיבה יתרה אצל יהודי תוניסיה ובמיוחד אם היו ת"ח. הם נתאכסנו אצל חשובי הגבירים וגדולי הרבנים, ותמיד יצאו מלאי תשבחות על העיר תונס וחכמיה הגדולים, ועל נדיבות הלב והכנסת האורחים שזכו לה. מצאנו גם כמה שדרי"ם אשר מדינת תונס מצאה חן בעיניהם ברוחני ובגשמי והם נשתקעו בה והיו מחשובי דייניה. דוגמא לדבר הוא הרה"ג ר' שמריה קאסטריואס (ע"ע) שבא כשד"ר מטבריה לצפון אפריקה ולתונס, ולבסוף נתיישב בתונס והיה מחשובי הדיינים בתקופת ר' מסעוד אלפאסי (ע"ע) ונפטר שם בשנת התקל"ד (1774). החיד"א שהיה אז בתונס נוכח בפטירתו. גם בדורות האחרונים מוצאים דוגמת זה והוא ר' עקיבא אביטבול (ע"ע) בנו של

ר׳ יחיא אביטבול מצפת, שבא כשד״ר לתונס ואח״כ השתקע שם ושמש כרב בכמה מעריה, ובסוף ימיו שימש כרב ראשי בעיר ספאקץ שבתוניסיה. ישנם גם מקרים שרבנים מתונס אחר שעלו לא״י נשלחו כשדרי״ם לתונס עיר מולדתם. דוגמא בולטת לכך הוא הרה״ג ר׳ יעקב פיתוסי (ע״ע) תלמידו של ר׳ יוסף זרקא (ע״ע) שאחר שעלה לא״י נשלח כשד״ר לתונס, ובדרך חזרתו לא״י נפטר בשנת התקע״ב (1812) באלג׳יר. עוד מצאנו בסוף המאה הששית את ר׳ ציון בונאן

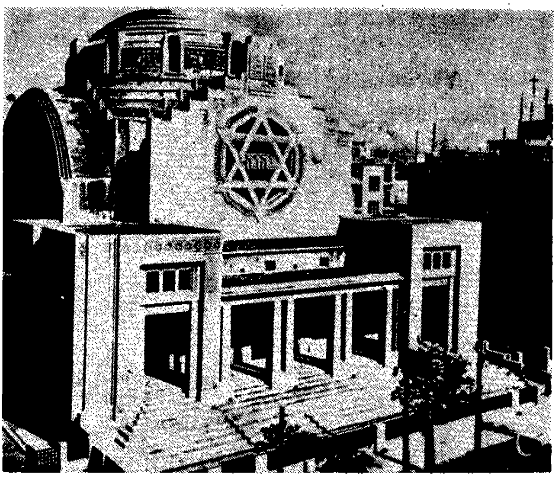

בית הכנסת הגדול בעיר תוניס ברחוב פאריז.

שד״ר צפת נמצא בג׳רבה, ור׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע) מזכירו בספרו „כסא רחמים״. ר׳ ציון זה הוא כנראה נכדו או בנו של ר׳ מסעוד בונאן (ע״ע) מחכמי תונס שעלו לא״י בראשית המאה הששית ועמד בראש הישוב היהודי בצפת ונשלח משם כשד״ר לכמה ארצות. מעניין שחידוש מר׳ מסעוד זה נזכר בספר „בגדי אהרון״ לר׳ אהרון פרץ מג׳רבה (ע״ע, נפטר תקכ״ו), ואולי גם הוא נשלח כשד״ר מא״י לג׳רבה. בראשית המאה השביעית מוצאים את הרב המקובל ר׳ מסעוד חביב (ע״ע) שעלה לא״י ללמוד בישיבת המקובלים „בית אל״ בירושלים, ושב לתונס כשד״ר כנזכר בהקדמת ספר „אהבת ה׳״ לר׳ יוסף סדבון (ע״ע).

רבני תוניסיה קשרו קשרים הדוקים עם השדרי״ם וחכמי א״י והם למדו יחד ופנו זה לזה בשאלות הלכה. מעניין שבתחילת התקופה אנו מוצאים את חכמי תונס פונים בשאלות הלכה לשדרי״ם, אך מאוחר יותר מוצאים לרוב את ההיפך שהשדרי״ם פונים לרבני תונס. הנה בשנת התע״ח (1718) ותפ״א (1721) אנו מוצאים תשובות שהשיב ר׳ יעקב חיים שד״ר צפת לשאלות שנשאל בתונס (שו״ת סמא דחיי), ולעומת זאת בספרים „משחא דרבותא״, „משכנות הרועים״ ועוד נמצאות הרבה שאלות ששאלו שדרי״ם את רבני תונס. וכנראה שבתחילת התקופה שרק החלה התפתחות חיי התורה בתונס והרבנים היו דור ראשון לאחר שהוכנס לימוד התוס׳ בתונס בניגוד לדורות הקודמים שהיו לומדים גמרא רש״י בלבד כמ״ש החיד״א במעגל טוב, היו נזקקים לחוות דעתם של השדרי״ם משא״כ בדורות המאוחרים יותר שכבר רבני תונס קנו להם שם נכבד בא״י ובעולם כגדולי תורה ע״י השדרי״ם והמבקרים מארצות אחרות שהביאו שמעם למרחוק. השדרי״ם היו שואלים מרבני תונס.

מלבד שדרי״ם מארץ ישראל, מוצאים בקורים של חכמים רבים מארצות שונות: אלג׳יר, מרוקו, ליוורנו, תורכיה, ארצות אשכנז ועוד.

שמם הטוב של רבני תוניסיה

שמה הטוב של העיר תונס ורבניה בתקופה זו נודע למרחקים, וכל השדרי״ם והחכמים ממדינות אחרות שבקרו בה יצאו ממנה מלאי התפעלות מגדולת רבניה וחכמיה בתורה, מאהבת התורה של גביריה ואנשיה, ומהכנסת האורחים היפה והמלבבת שזכו אליה בתונס. בהרבה הקדמות שכתבו שדרי״ם ורבנים מחוץ לתוניסיה לספריהם מזכירים את שבחה של העיר בתורה ויראה ומציינים לשבח את עיונם הזך וחריפותם של הרבנים. להלן אביא לקט קטעים מדברי רבנים שונים שכתבו לשבחה של העיר תונס ורבניה.

א) „...ולפי מה ששמעתי היום יש קרוב לשלוש מאות ת"ח בתונס, וגם ראיתי נערים בני י"ד שנה מעיינים וחריפים קולעים אל השערה, אך כל עסקם הוא בש"ס ומהרש"א וחידושי ושיטות רבני אשכנז וקצת בלשונות הרמב"ם, אבל אינם בקיאים כל כך בפוסקים ובעלי תשובה ואין להם זכירה, עד שאני בעוניי שאין לי זכירה, היו מחשיבים אותי לזכרון גדול. הגבירים מחשיבים התורה וכל חשקם לזכות לבנים ת"ח והם בעלי צדקות מאד ומכבדי התורה ולומדיה מאד מאד" (כ"ב החיד"א בבקורו בתונס בשנת התקל"ד (1774) בספרו „מעגל טוב" עמוד 57).

ב) „...ולילה אחרת כי ילד יולד לבן ר' אברהם הכהן אחי הגביר והוליכני בע"כ, וגם הלילה ההוא היו מוכנים שות שתו השערה עלי, ור' אברהם הביא כתיבותיו ורצה לפלפל בסוגית כלב מת, והיה חולק על מהרש"א ומהר"ם, ותהלות לאל שריחם עלי ונתגברתי מאוד, ובאמת שהיה פלא שהם חכמים עצומים וחריפים..." (החיד"א שם עמ' 60).

ג) „...משם נחני ה' בעיר גדולה של חכמים רבתי בדעות תונים יע"א וראיתי אלוקים פנים אל פנים מאריות גברו דמאורות דגדולים הרבנים המובהקים רבני העיר, ולפי רוב הענוה כתרוני בכבודם ומעלתם, נאמן הוא בעל הגמול חיים שנים ישלם וסדר זרעים אוחזים מעשה אבותיהם יושב כסאות למשפט..." (הקדמת הרה"ג ר' אברהם טוביאנה מאלג'יר לשו"ת „יכין ובועז" לנכדי הרשב"ץ משנת התקמ"ב (1782).

ד) „...מה הלשון אומרת להגיד שבחה של ארץ העיר נעמי תונס יע"א ארץ ממנה יצא לחם הרוצה להחכים יפנה דרך שם כל העם מקצה מנער ועד זקן מלאה הארץ דעה רוח חכמה ובינה, ועל ראשיהם הרבנים המובהקים, בקומתן חמה מענוקין, משוטטין בים התלמוד כראי מוצק חזקים, ועל צבאם איש על העדה השר והטפסר..." (כ"כ ר' יעקב בן נאים מגדולי רבני אלג'יר בהקדמתו לספרו „זרע יעקב" משנת התקמ"ד 1784).

ה) „...אם אמרתי אספרה, קו"ל ספו"ר תור"א, תור"א מונחת בקרן זוית והיא נסתר"ה, וקולה לא ישמע אמרי לה בחשאי כי אזכרה, מקדם יקר תפארת זאת העיר היקרה, ארעא דרבי אוירה, ארץ מולדתי ארץ הרה, היה ויולדת מעיינות הנובעות חכמה מפוארה, בין ממעיין שיצא לה מתחילה בין ממעין שלא יצא תחילה, בעיון ופלפול וסברא, קולע אל השערה, שמורים לכל בני ישראל את שישנו בשמירה ישנו בזכירה, למגדול ועד קטן ערוכה בכל ושמורה, ונוסף הוא רבי"ה תוספאה דמחזיקי ידי לומדי תורה, ליהודים היתה אורה, אורה זו תורה, רבים אומרים מי ישקני מים מבורה, באר מים חיים הוא ההדר הוא הדרה! פוק חזי מאי עמא דבר נהרא נהרא, זכור אלה ליעקב" (כ"כ הרה"ג ר' יעקב פיתוסי (ע"ע) מרבני תונס שעלה לא"י וחזר אליה כשד"ר, בתחילת דרוש ב' שבספרו „רנו ליעקב" שבסו"ס „מזבח כפרה").

ו) „...כל ימי הייתי מצטער על דבר זה מתי יבוא לידי ואקיימנו לעלות בית אלוקינו, וה' עשה כהיום הזה אחזתיו ולא ארפנו אך ורק, ויהי היום אך יצוא יצא יעקב הלוך ונסוע הלוך ושוב אל המנוחה ואל הנחלה נחלת אבותינו, אנוכי בדרך נחני ה' אל ארצי ואל מולדתי האי מתא מחסי"א עיר של חכמים וסופרים מגדולם ועד קטנם למפורסמות אי"צ ראיה שמם נודע בשערים בחצרות בית אלוקינו מניהו מלכי מניהו" (ר' יעקב פיתוסי הנ"ל שם בתחילת דרוש א').

ז) „...עתה באתי אל העיר נעמי תונס יע"א עיר של חכמים עיר שאדירה מחכים ושם מצאתי אושפיזא" (הקדמת ר' אברהם כלפון זצ"ל מרבני לוב לספר „בגדי אהרן לר' אהרון פרץ משנת התקס"ה).

ח) „...ארץ חפץ עיר המונה בחכמה בתבונה וקרו לה ארעא דרבנן למן היום הוסדה ועד עתה בין מלפניה בין מלאחריה, משם תורה יוצאה ערוכה בכל ושמורה, נאמנת היא להעיד על לומדיה, העיר כלילת יופי תונס רבתא יע"א, משם נפוצו אבות דאורייתא המאירים לארץ ולדרים כפתוריה ופרחיה, האנא נפשאי כי הוינא זוטרי לגברי, רווחא לבסומי שכיחא לי להתבסומי מתורתם, נכספה וגם כלתה נפשי כסף קידושיה. אורו מראש עמנו במחיצתנו גמרי רברבי זכינו לאורם ולשיחתם במלחמתה של תורה אחד באחד יגשו קשתו דרך ויכוננה, ומשנ"ה ראשונה לא זזה ממקומה גירסא דינקותא, כל דבריהם אענדם עטרות לי כל מחמדיה, יקרים מפנינים הנחמדים מזהב ומפז רב" (הרה"ג ר' אברהם ברוך פיפרינו זצ"ל מליוורנו בהקדמתו לספר „זרעא דיוסף" לר' יוסף בורג'ל מתונס משנת התר"י/1850).

ט) „...אם כי שריגי הגות רוחי ופארי סעיפיהם לא יסוכו רק ליושבי צללים, ופרים ינעם לטועמיו המה אשר ה' קורא שרידיו הנותרים עצומי חכמי עיר עוז לנו שב"י תונס יכוננה עליון, המלאה לה דעת ויראת שדי, שמה עדן אור התלמוד זורח, שם קנן עומק העיון ומזורות תבונה, מצולות ים כסיד ירתיחו נודעים למשגב בכל קצוי ארץ לים רחוקים, עטיניהם מלאו חלב מלאים זיו ומפיקים, מה מאוד רב חילם בושר ועמקות וזכות ההבנה, מה מאוד נעלה לתהלה בכל תבל (עיון תונסי), רבים גדולים הסובבים עת דרכה רגלם על מפתן העיר כלילת יופי הלזו המעטירה, יגורו מילדי לימודיהם אשר חצם שנונים וקשתותם דרוכות כמראה הבזק, וכברקים ירוצצו ואין על עפר משלם גם מאז גם מהיום, ורבים חקרי לב ללשונותם זה יכתוב עליהם מאריות גברו, ובא רעהו ישלח דברו הרוצה להחכים יפנה דרך שם, וזה יאמר מראיהן כלפידים, בם מצאו כל אנשי חיל ידיהם לפתח רוח התוארים מערימות ישיני אדמת עפר במו יחדשו כנשר

נעוריהם לא בהשאלה ושפה כבודה מדומית, עדנה מתמדידים בתורת משה השקתם מאוצר ה׳ ותנחמו על מבועי היושר, אישוניהם לא כהו ועיניהם בראשם לא יעזורו ממתן חיק ולא רפסו מרהב ושוט כזב כי מוט תעודתם לא ימיטו משכם סבלם הולכי על דרך סלולה ודרך הקדש יקרא לה (כאשר דבר בקדשו הרב מברלין יחיה לנצח במכתבו אשר ערך לי...) הזאת העיר שרתי במדינות לעטרת צבי ותפארת ישורון...״ (כ״כ הגאון ר׳ רפאל שלום חי הכהן זצ״ל יליד ג׳רבה ורב ראשי בעיר ספאקץ שבתוניסיה, בהקדמתו לספרו „תפארת בחורים״ משנת התרל״ו/1876).

י) „...זאת חובתי ואעשנה לתת את השבח יקר וגדולה, לאלה בני שם נדיבי עם אלוקי אברהם העם בחר לנחלה, השוכנים בפאת מערב החיצון העיר הגדולה לאלוקים תונים המעטירה נאה תהלה, כפריה ובנותיה וכל המתייחס אליה יסוד המעלה וכל ערי האפריק... מה תשתוחחי נפשי על כל הטובות אשר גמלוני, ארחתם ארוחת תמיד ובצל כנפיהם הסתירוני, בעטות חן כמו נגיד הקריבוני ובנאות דשא הרביצוני, זה יאמר לה׳ אני וזה יכתוב ידו לקוח את הספר הזה, איש את רעהו יעזורו ולאחיו יאמר חזק...״ (שד״ר חברון ר׳ רחמים יוסף פראנקו זצ״ל בהקדמתו לספרו שו״ת שערי רחמים משנת התרמ״א/1881).

יא) „...בצאתי מן הקדש לחו״ל בשליחות דרבנן קדישי לכונן את ירושלים דדהב׳א, נחני אלוקים הרועה אותי בעוב״י מתא מחסיא תונס המהללה יע״א, ונתאכסנתי בבית המלך שר בשרים ונגיד נגידים החכם השלם והכולל ענותן כהלל חפץ חסד ומרבה להיטיב ברבות הטובה, וביתו בית ועד לחכמים אכסניא נאה, השר הגדול סי׳ חי מאיר סבאג זלה״ה, אם אמרתי אספרה כות מעשיו אשר פעל ועשה עמדי, לא יכילון מגילות צדקותיו וחסדיו רבו מלמנות, אין די באר מכל אשר טרח ויגע והוציא הוצאות גדולות בחולי הגדול לתקפ״צ אשר הייתי בביתו ובחומותיו כמו ששה חודשים מוטל על ערש דוי כידוע לכל באי שער עירו, מלבד הנדרים והנדבות פזר נתן על אחת כמה וכמה...״ (שד״ר ירושלים הרה״ג ר׳ יוסף נסים בורלא זצ״ל בהקדמתו לספרו שו״ת „מקור ישראל״ משנת תרמ״ב/1882).

יב) „...ולא תבושו ותכלמו מרבני וגאוני ארצות המערב החיצון, וכראשם מלכות תונס הבירה, אשר קטן שבהם רב ראשי, עוקר הרים ומחזירן למכתשת... והת״ח שבהם תורתם קבע ומלאכתם עראי... ואני ראיתיה ועמדתי על תהילתם והשתעשעתי בלימודם ויראתם לילות כימים...״ (מדברי הרה״ג ר׳ משה ישראל חזן בספרו קנאת ציון, אמשטרדם תר״נ/ 1890 דף ז׳).

עליה לארץ ישראל

המלה „ירושלים״ (הכוונה לא״י) אצל יהודי תוניסיה וצפון אפריקה היא מלת קסם המעוררת כיסופים. הפיוטים שחברו ושרו רבני תוניסיה מלאים כיסופים לגאולה ולביאת המשיח, ומובע בהם צער הגלות והשכינה. רבים השתוקקו לעלות לא״י ואם לא לחיות בה לפחות למות ולהיקבר בה, ולשם כך עלו לעת זקנתם לא״י. מראשית תקופה זו עד ימינו אנו מוצאים עליית יהודים מתוניסיה לארץ. גם רבים מרבניה הגדולים של תונס וג׳רבה גם יחד עלו לארץ בדרך כלל לעת זקנתם, ונתיישבו בעיקר בערי הקדש ירושלים, צפת וטבריה. הרה״ג ר׳ צמח צרפתי (ע״ע) מרבני תונס הגדולים, ומהראשונים הידועים לנו, הוא הראשון שנודע לנו על עלייתו לארץ ופטירתו בירושלים בשנת התע״ז (1717). בערך בשנת התק״ז (1747) עולה הרה״ג ר׳ מסעוד בונאן (ע״ע) מתונס ומתיישב בטבריה. במשך הזמן הוא עובר לצפת ושם הוא עומד בראש הישוב היהודי. הוא נשלח מהערים הנ״ל כשד״ר לכמה ארצות, וממנו יצאו הרבנים ר׳ ציון בונאן (ע״ע) ור׳ מרדכי חיים בונאן (ע״ע) שהיו בדורות שאחריו שדר״י צפת בכמה ארצות (וג׳רבה ביניהם). עוד אנו מוצאים מאוחר יותר את הרה״ג ר׳ מרדכי אלחאייך (ע״ע) אביו של הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך (ע״ע) בעו״ס „משכנות הרועים״, שהיה מגדולי דייני תונס שעולה לא״י ונפטר בצפת בשנת התקל״ח (1778). באותה תקופה נפטר בצפת הרה״ג ר׳ דניאל לומברוזו (ע״ע) מגדולי דייני תונס, ודרוש למנוחתו נדפס בספר „מקור ברוך״ (ליוורנו תק״נ) לר׳ ברוך פיתוסי (ע״ע). בספר הנ״ל מביא המחבר דרוש אחר למנוחת הוריו שנפטרו בירושלים.

בשנת התקמ״ד (1784) נדפס באמשטרדאם הספר „עיני אברהם״ להרה״ג ר׳ אברהם צפג׳ (ע״ע) רב סגי נהור ועני מתונס שעלה לא״י ונתיישב בירושלים, ושם למד עם נכדו של בעל „מחנה אפרים״. רב זה נסע לכמה ארצות לנדוד ללחם ושם ראו הרבנים את גדולתו בתורה, והגאון ת„נודע ביהודה״ הכירו, וכתב הסכמה נלהבת לספרו הנ״ל. אחר שנת התקמ״ח (1718) עלה אב״ד תונס הגאון הנודע חסידא קדישא ר׳ נתן בורג׳ל הראשון (ע״ע) לא״י ונפטר שם בירושלים בשנת התקנ״ב (179). אחריו עלה בשנת התקנ״ו (1796) לירושלים הקאייד המפורסם הרב ישועה כהן טנוג׳י (ע״ע) ונפטר שם שלושה חודשים אחר עלייתו. סמוך לאותה תקופה עלה לא״י הרה״ג ר׳ יעקב פיתוסי (ע״ע), ואחר שישב בירושלים זמן מה, נשלח משם כשד״ר לערי תונס וצפון אפריקה, ונפטר בשנת התקע״ב (1812) באלג׳יר בדרך חזרתו לא״י.

בסוף המאה הששית אנו מוצאים את הרה״ג ר׳ יהודה כהן טנוג׳י (ע״ע) בעו״ס „ארץ יהודה״ ו„אדמת יהודה״ שעולה לא״י ומתיישב בצפת, ושם למד בישיבת מרן הבית יוסף. הוא נפטר כשלוש שנים אחר עלייתו ונקבר ליד הרב אלשיך זצ״ל. קצת אחריו עלה ר׳ אברהם הכהן (ע״ע) בעו״ס אברהם יגל ונתיישב גם הוא בצפת.

בראשית המאה השביעית אנו מוצאים את הדיין ר׳ משה פיתוסי (ע״ע) מבית דינו של הגאון ר׳ ישועה בסיס (ע״ע) שעולה לירושלים ונפטר שם בשנת התרכ״ו (1866). אז עלה גם הרב המקובל ר׳ מסעוד חביב (ע״ע) ללמוד בישיבת המקובלים „בית אל״ בירושלים, והוא נשלח משם שוב לתונס כשד״ר, ובשנת התרל״א (1871) נמצא בתונס והשתדל בהוצאת הספר „אהבת ה׳״ להגאון המקובל האלוקי ר׳ יוסף סדבון (ע״ע) מתונס כנזכר בהקדמת הספר הנ״ל. קרוב לשנת התר״ס (1900) עלה הרב הראשי לסוסא הרה״ג המקובל ר׳ דוד ג׳אוי הראשון (ע״ע) לארץ ונפטר בירושלים.

כל הרבנים שנמנו עד כאן הם מרבני העיר תונס וסביבותיה, אך תופעת עליית רבנים לארץ מצאנו גם אצל רבני ג׳רבה. הנה על הראב״ד ג׳רבה הרה״ג ר׳ רחמים הכהן (ע״ע) בעס״ס „כרם חמדה״ שנפטר בסוף המאה הששית מסופר שעלה לא״י בסוף ימיו, ואמר לראשי הקהל שהדיינים ר׳ יוסף ור׳ שאול הכהן ימלאו את מקומו. גם על הרה״ג ר׳ יהודה צדיקה (ע״ע) אביו של הצדיק הנודע ר׳ יצחק צדיקה (ע״ע) שחי בסוף המאה הששית מסופר שעלה לארץ ונפטר שם. עוד מוצאים במחצית הראשונה של המאה השביעית עולים הוריו של ר׳ דוד חדאד חזקיה (ע״ע) ושם נפטרים שניהם, ור׳ דוד שהיה אז ילד חזר עם המשפחה לעיר מולדתו ג׳רבה. סמוך לתקופה זו עולה ר׳ רחמים חורי השני (ע״ע) יחד עם בנו ר׳ יעקב, ונפטר שם בשנת התרנ״ב (1892). בשנת התרנ״ז (1897) מזכיר הדיין ר׳ רחמים בוכריץ (ע״ע) מקהל הדיג׳ת בהקדמתו לספרו „קול בכיי״ שהוריו נפטרו בא״י. מאוחר יותר עולה גם הוא לא״י ונפטר שם בכ״ג טבת תער״ג (1913). מאוחר יותר עולה הרב הראשי לעיר זרזיס הרה״ג ר׳ שלום הכהן (ע״ע) אביו של אב״ד ג׳רבה הגאון הנודע ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) ומתיישב בעיה״ק טבריה, ושם נפטר בשנת התרפ״ו (1926).

כל הרבנים שמניתי עד כאן הם אלו שנתפרסמה עובדת עלייתם, אך אין ספק שעוד רבנים רבים וסתם המוני עם עלו ובמיוחד לעת זקנתם לא״י, וזה ידוע בפי העם.

מאוחר יותר עם הקמת הישוב היהודי החדש בא״י והתיסדות תנועות העליה השונות בתוניסיה, גדלה העליה עשרות מונים, ועם הקמת מדינת ישראל היתה העליה הגדולה של יהדות תוניסיה לארץ.

נהנים מיגיעם

„**גדול** הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים״ אמרו חז״ל, ורבים מאוד מרבני תוניסיה מלבד יראתם הקודמת לחכמתם, השתדלו מאוד שלא ליהנות מהצבור אלא להתפרנס מיגיע כפיהם וממסחר וכיו״ב, ולא עשו תורתם קרדום לחפור בה וחששו מאוד לדברי הרמב״ם במס׳ אבות בענין. אב״ד ג׳רבה הגאון ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע, נפטר תש״י) כותב בקשר לכך בספרו „ברית כהונה״ (חיו״ד מע׳ ר׳ אות ח׳): „הרבנים שלפני פנינו אשר שמענו את שמעם מר זקני הרה״ג ר׳ מרדכי הכהן ובניו הרה״ג ר׳ נסים הכהן ז״ל ור׳ רחמים הכהן ז״ל ובנו של ר׳ נסים הכהן הרה״ג ר׳ יוסף הכהן ז״ל, והרה״ג ר׳ מעתוק חדאד ז״ל והרה״ג ר׳ נסים חדאד ז״ל היו נהנים רק ממלאכתם וממסחרם ועסקיהם ולא היו נהנים מהצבור כלום, ואדרבה הם היו תמיד בראש כת הנותנים בכל מוסדות הצדקה והחסד, ומאז והלאה כאשר קשתה הפרנסה מיוקר השערים וחסרון הרוחים, ומזה מי שהוא ממונה לדיין מצד הצבור ועפ״י מאמר המלך יר״ה אם יתעסק במלאכתו למצוא די פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו, נחוץ לו זמן רב למלאכתו ולא יוכל למצוא לו זמן למשרתו הצבורית וכן הק״ק הי״ו המה ראו שאם יתעסק במלאכתו יושפל כבודו ברבים וכמו שאמרו בקידושין דף ע׳ כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור לו לעשות מלאכה בפני שלושה... ואם אין לו מי שישמשנו לא יקבל על עצמו שיהיה פרנס... לכן מאז והלאה נהגו והנהיגו ראשי הק״ק הי״ו לקבוע פרס (שכר) שבועיי להדיינים הי״ו להיות בטלים מכל מלאכה ומכל עסק ומסחר וכן נהוג עד היום״ עכ״ל. מלבד הרבנים הנ״ל שהזכיר ר׳ משה ידועים עוד מר זקננו הרה״ג ר׳ שאול הכהן (ע״ע) אב״ד דיג׳ת שעליו כתוב שכ״ד שנה שמש כדיין ואב״ד חנם אין כסף והתפרנס ממסחרו, ורק בסוף ימיו כשרבו עליו החובות מצד מלשינים שונים שקמו עליו הוזקק לקחת שכר מהצבור, ועל כך כתבו רבני תונס לקהלת הדיג׳ת ככתוב בספר „מעשה ב״ד״. גם ידוע הרה״ג ר׳ יהודה צדיקא (ע״ע) שחי בסוף המאה הששית ושימש כמרביץ תורה בג׳רבה ומתואר כ„ראש גולת אריאל״ שהתפרנס כנפח. הרה״ג ר׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע) בעל „כסא רחמים״ על הש״ס אף שלא נודע ששימש ברבנות, היה ת״ח חשוב והקדיש רוב עתותיו ללמוד תורה, ואת פרנסתו השיג ממלאכת הצורפות שעסק בה במשך כמה שעות ביום.

אף לאחר שנקבע שכר לרבנים כנז״ל, עדיין המשיכו גדולי הרבנים בג׳רבה בשאיפתם להתרחק ביותר מליהנות מהצבור. מצאנו לאב״ד ג׳רבה הרה״ג ר׳ יעקב כהן גדישא (״ע) שנפטר בשנת התע״ר (1910) שכל ימיו היה צורף. אב״ד ג׳רבה ר׳ ציון כהן יהונתן הראשון (ע״ע) שנפטר בשנת התרצ״א (1931) והיה בנו של הגביר ר׳ שושן הכהן, שימש כדיין שלא ע״מ לקבל פרס, ומסופר עליו שאמנם היה דורש את משכורתו בגלוי ובתוקף וזאת כדי שלא לבייש את חבריו לב״ד שהיו זקוקים למשכורת, אך אחר שהיה מקבלה היה מחזירה בסתר למשרדי הקהלה, ובתחילה לא היה נודע מי הניח את הכסף עד שחקרו והתברר להם הדבר. בדרכו זו המשיך גם בנו הרה״ג ר׳ דוד כהן יהונתן (ע״ע) שכהן כרב ראשי בעיר זרזיס במשך שנים הרבה שלא ע״מ לקבל פרס והתפרנס ממסחר.

בתקופת ר' ציון הנ"ל כיהן מר זקני הרה"ג ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע) כהראב"ד ג'רבה, ומשך כ"ד שנות כהונתו שם עבד חנם אין כסף. הוא התפרנס מהלוואות ברבית לגוים ואח"כ היה שותפו במסחר של אחד מעשירי העיר. באמצע רבנותו רצה להתפטר מטעם שלא מצא דרך להמשיך ברבנותו וגם להתפרנס מיגיעו ומסחרו, ועל כך כתב חברו לב"ד הגאון ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) בספרו „שואל ונשאל" ח"ה, כמה תשובות באורך ובהם דן אם יש לחוש לדעת הרמב"ם האוסר ליהנות ולהתפרנס מהתורה, ע"ש בהרחבה. דבר זה של ליהנות מיגיע כפים היתה תמיד שאיפתו גם של הגאון ר' משה כלפון הנ"ל, ובתחילה סירב בתוקף מלהתמנות דיין מטעם זה, ורק אחר הלחץ הרב שלחצוהו קבל עליו התפקיד, והיה בצער גדול על שהוזקק לכך ולא זכה ליהנות מיגיעו. מסופר עליו שעיניו זלגו דמעות עת הספיד את ר' מעתוק (עתוגי) כהן (ע"ע) והזכיר את שבחו שנהגה מיגיע כפו, והוא לא זכה לכך.

גם רבני תונס אחזו במדה זו. אמנם במאה הששית אין לנו מקורות כל כך לענין זה, אך מצאנו לכמה מגדולי הרבנים דאז ששמשו כדיינים ואבות בית דין שלא נהגו מהצבור, ובודאי שאין הם יחידים בכך. הנה למשל הגאון ר' מרדכי ברוך קאראבליו (ע"ע) ששימש כאב"ד דק"ק „פורטוגיזיס" בתונס ונפטר בשנת התקמ"ה (1785) אמר על עצמו בהקדמתו לספרו „תועפות רא"ם" (ליוורנו תקכ"א) „מעולם לא נצרכתי לאיש". הוא היה עשיר גדול וחצי יום עסק במסחרו וחצי יום עסק בלימוד התורה. כן מצאנו שעל הראב"ד תוניסיה הגאון החסיד ר' שלמה אלפאסי זצ"ל כתב הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) בהספד שנשא עליו בפטירתו בשנת התקס"א (1801) שעל אף עניותו ויסוריו, לא הטריח הצבור לבקש מהם תמיכה כספית (עיין בערכו).

במאה השביעית אנו מוצאים לאב"ד תוניסיה הגאון ר' אברהם חג'אג' (ע"ע, נפטר תרמ"א/1881) שעליו נאמר בהקדמת ספרו „זרעו של אברהם" שכל ימיו לא נהנה מהצבור, ותמך בו כל ימיו קרובו אליהו חג'אג'. מעניין ביותר מכתבו של הגאון ר' מצליח מאזוז (ע"ע) אל אחד מאדמו"רי ארה"ב הנדפס בתחלת ספרו „איש מצליח" שבו מזכיר לרבנים גדולים בג'רבה ובתונס אשר לא נהנו מהרבנות אלא מיגיע כפם. הוא מזכיר את אב"ד ג'רבה ר' מעתוק חדאד הנז"ל שהיה עשיר מופלג, מגדולי סוחרי העיר שהתעסק במסחר הנוצות עם הקאיד המפורסם נסים שמאמא, את אב"ד תוניסיה הרה"ג ר' ישראל זיתון (ע"ע, נפטר תרפ"א) שהיה סוחר בשעוה, את ר' אליהו טייב (ע"ע) שהיה סוחר בסבון, את המקובל המפורסם ר' רפאל ג'אמי (ע"ע) שהיה חייט וסוחר בגדים, את אב"ד תוניסיה הרה"ג ר' חיים בלעיש (ע"ע, נפטר תש"ז) שהיה סוחר בתבואה, ועוד אחרים. מדה זו הוסיפה כבוד וגם כוח לרבנים, שכיון שלא נצרכו לצבור יכלו לנהוג נשיאותם ברמה ובתקיפות ללא מורא ופחד, ויכלו להתקין תקנות חשובות לחזוק הדת ולצרכי הצבור.

כתיבת חידושי תורה

את האימרה באבות „וקנה לך חבר" מפרשים בדרך הרמז על חשיבות כתיבת חידושי תורה, וגורסים „וקְנֶה לך חבר" קנה בקמץ, כלומר שקנה הכתיבה לעולם ילוה אותך בלימודך לכתוב המתחדש לך כדי שהדברים יהיו חדורים וחקוקים על הלב ולא תהיה השכחה שולטת. ענין זה של כתיבת חידושי תורה חדור ומושרש ביותר ותופס חשיבות גדולה אצל רבני תוניסיה. עוד מזמן קדמון אנו מוצאים בג'רבה ובתונס גם יחד שהרגילו את התלמידים מקטנותם לכתוב חידושי תורה. הנה הרה"ג ר' יצחק חדאד הראשון (ע"ע) שהוא כמעט הרב הראשון שנודע לנו מרבני ג'רבה ואשר ספריו הם הספרים הראשונים שנדפסו מרבני ג'רבה בכל התקופות(נפטר תקט"ו/1755), כותב בהקדמתו לספריו שכך הרגילו רבו מקטנותו, וזה לשונו: „נהירנא כד הוינא טליא יושב ולומד עם התלמידים לפני ר' ומורי החכם השלם כמה"ר **צמח כהן זלה"ה כשהיה אומר לי איזה דבר חידוש**, היה מצוה עלי לכתבו כדי שיהיה שמור וזכור על לוח לבי, **וכן נהגתי מזמן קטנותי, וכל דבר שאני מבין מעצמי או מה שלמדתי מפי השמועה הכל כאשר לכל הייתי כותב אותו למשמרת", ע"כ.** סמוך לאותה תקופה אנו מוצאים בתונס שר' מרדכי ברוך קאראבליו זצ"ל (ע"ע) מתונס בהקדמתו לספרו „תועפות רא"ם" (ליוורנו תקכ"א) מספר שכל יום שבת אחר מנחה היה לומד עם בנו יצחק בספר הרא"ם וכל המתחדש להם בלימוד היו מיד במוצ"ש כותבים אותו, ומהחידושים אלו יצא ספר „תועפות רא"ם" הנ"ל. עוד אנו מוצאים להגאון ר' אליהו חי בורג'ל הראשון (ע"ע) מתונס בנו של הגאון הקדוש ר' נתן בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל „חק נתן", שבשנת התקל"ב (1772) בהיותו בן י"ב שנה בלבד, כתב חידושים למסכת בבא מציעא והם נדפסו כשנתים לאחר מכן בשם „מגדנות נתן" ח"א בלוית ספר „חק נתן" הנ"ל. ר' אליהו כותב בהקדמתו שם שעשה כן בצוואת אביו שהיה דורש ממנו לכתוב חידושי תורה. כן אנו מוצאים לשני הגאונים ר' שלמה אלפאסי (ע"ע) ור' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) מתונס שבספריהם „משחא דרבותא" ו„משכנות הרועים" תשובות רבות בהלכה שכתבו בצעירותם לדרישת אבותיהם הגאונים ר' מסעוד אלפאסי (ע"ע) ור' מרדכי אלחאייך (ע"ע) שרצו לחנך בניהם בכתיבת חידושי תורה ותשובות הלכה. מנהג זה נמשך בתונס וגם בג'רבה במשך כל התקופה הזו, ועד ימינו נהוג הוא בין יוצאי ג'רבה. הרב הראשי לג'רבה כעת הרה"ג ר' בוגיד סעדון שליט"א כותב בספר „אשכבתיה דרבי" שבלומדם אצל רבם הגאון ר' רחמים חי חויתא הכהן (ע"ע), עוד בהיותם

בני י״ב שנה היו להם פנקסים מלאים חידושי תורה, וכן זה ידוע ומפורסם ביותר מנהג זה בקרב יוצאי ג׳רבה ואין כאן מקום להאריך בזה יותר כי למפורסמות א״צ ראיה.

מנהג חשוב זה ראהו בתונס הרה״ג ר׳ אברהם אלמאליח זצ״ל ממרוקו והוא משבחו ביותר. הוא מציין שגם במרוקו נהגו כן בדורות הראשונים, וכותב בצער על שמנהג זה נתבטל מהם. בהקדמתו לספר „עוז והדר״ לר׳ שמואל די אבילה זצ״ל שבסו״ס „תקפו של יוסף״ לר״י אלמאליח זצ״ל כותב בשנת התרט״ו (1855) בקשר לדברי שמאי באבות „עשה תורתך קבע״, וזה לשונו: „ויאמר אברהם אם ירצה האדון ב״ה נ״ל שכוונת שמאי היא על זה הדרך, וידוע ששמאי ע״ה הוא וביתו נתן להם האלוקים חכמה ומדע ובקיאות ופלפול וחריפות ותידוד בתורתו ולרום חשקם ועסקם והגיונם בתורת ה׳ יצא עתק מפיהם דברים העומדים ברומו של עולם, כי אין להם מנוחה וזמן מוגבל לכתוב מה שפלפלו בחכמה, כי עוד מדברים ודעתם משוטטת לתור מחיל אל חיל דברי אלוקים חיים... ושמאי הזקן ראה והנה השכחה מצויה וח״ו אבדה חכמת חכמיו, ואשר פצו שפתי צדיקים וצדיק מושל יראת אלוקים, ראה והתקין לדריה ולדרי עלמא והוא אומרו עשה תורתך קבע פירוש עשה קביעות לכתוב מה שהודשת, ויוצדק עליו לשון עשיה, וגם לשון תורתך כי אורייתא דיליה היא... ודבר זה היה נוהג בדור שלפנינו בחסידי ישראל קדושים אשר בארצות המערב הפנימי, ועדיין נוהג בכלילת יופי העיר המפוארה והמעטירה בכתרה של תורה תונס, בעודם בעונת הפעוטות תורת אמת וחיי עולם בפיהם, והיא שעמדה לאבותינו ולנו והעולם מתקיים בהבל שאין בו חטא ומצדיקי הרבים לקחו נחלתם להדפיס חיבוריהם...״ ע״כ. בהמשך משבח את „מצדיקי הרבים״ הנ״ל אשר משתדלים בהוצאת ספרי הרבנים, וכותב: „וזאת חזיתי לימים שעברו בהיותי בעוב״י תונס המפוארה, וכל נגיד ומצוה ומנהיג כתנהג בקדושה ומהרה עפ״י התורה, כי בקטנותו קרא הרבה ושנה הרבה וכו יצדקו ויתהללו, מה יתרון לאדם לבנות בית מדות ועליות מרווחות ומשוח בששר ירקרק או אדמדם, ותענוגות בני אדם. כי במה נחשב הגש״ם חלף הלך לו, זה בא בטענת אשה וזה בא בטענת מאורשה ודור הולך ודור בא, ואין משגיח במת מצוה...״ ע״כ.

קיומם של שני דברים אלו: כתיבת חידושי תורה הרבה וגם „מצדיקי רבים״ — גבירים ועשירים אשר סייעו בהוצאתם לאור, הביאה להדפסתם של ספרים רבים מרבני תוניסיה. דבר זה בלט יותר בעיר תונס ב־150 שנה שבין השנים הת״ק־תר״נ (1740־1890) בערך שאז יצאו מרבני העיר ספרים רבים בסיועם של גבירים שונים. לעומת זה בג׳רבה בגלל הריחוק מבית הדפוס ובגלל העוני והמחסור עלה בידי חכמים מעטים להדפיס ספריהם בתקופה זו, ובדרך כלל אלו שזכו היו עשירים בעצמם או שנתמזל מזלם ובא לעזרתם איזה גביר מתונס (עיין להלן). בערך משנת התר״נ (1890) עולה מאוד ג׳רבה בתחום הוצאת הספרים ויורדת העיר תונס, ורוב רובם של ספרי רבני ג׳רבה נדפסו במאה השנים האחרונות. חלק נכבד בהתעוררות זו בג׳רבה, היו דבריהם של הרה״ג ר׳ שלום הכהן (ע״ע) משנת התרמ״ב (1882) ושל הרה״ג ר׳ חיים הכהן (ע״ע) בעי״ס „לב שומע״ שאביא דבריהם בהמשך, שעוררו הצבור על חשיבות הדפסת ספרי הרבנים.

חשוב לציין שבין חיבוריהם של רבני תוניסיה (בעיקר שעל הש״ס) אפשר למצוא חיבורים שנתחברו מחידושים שחיברו חכמים בימי חרפם בעת לומדם אצל רבם, וזאת כיון שמנעוריהם הורגלו לכתוב חידושי תורה כפי שכתבנו. אופייני לספרים אלו שמזכירים הרבה פעמים לדברי רבם וחבריהם, והם כותבים „וכן פירש מורי״, „וכן פירשו בני הישיבה״ או שמזכירים שמות חבריהם וכיו״ב. דוגמאות לספרים מעין אלו הם הספר „שורש ישי״ (ליוורנו תקס״ט) לר׳ שלמה שמאמא הראשון (ע״ע), „דרך חיים״ לר׳ חיים טייב (ע״ע) ועוד. גם בין רבני ג׳רבה נמצאו חיבורים מעין אלו כגון „דרך חיים״ לר׳ חיים חורי (ע״ע) וחיבורים מחכמים צעירים שנפטרו בבחרותם כמו „רכב בחור״ ו„דגן בחורים״, ואין לזלזל בחיבורים אלו שכן כמה מהם נתפרסמו ביותר ולמדו בהם הרבה, ודוגמא לדבר הספר הקטן „זרע ברוך״ אשר נתחבר מר׳ ברוך צג׳ייר הכהן (ע״ע) שנפטר בן כ׳ שנה, וספרו זה עם הגהותיו החשובות של מר זקני ר׳ מרדכי אמייס הכהן (ע״ע) הפך לספר נכבד ביותר בג׳רבה, ולמדו בו הרבנים והתלמידים הרבה, ונזכר הרבה בספרי רבני הדורות האחרונים. גם הספרים „שורש ישי״ ו„דגן בחורים״ למדו בהם הרבה בדורות האחרונים בג׳רבה, ולדעתי טעם הדבר כדי להביא לפני התלמידים דוגמא חיה איך שבחורים צעירים כתבו וחידשו בתורה ואף ספרים יצאו מחידושיהם, למען יראו התלמידים וכן יעשו.

עוד מצאנו ההיפך לחיבורים שחיברו רבנים תוך כדי לימודם עם תלמידיהם. דוגמא לדבר הספר הגדול „שלמי תודה״ (תונס תרע״ח) לר׳ שלמה דאנה (ע״ע) ראש ישיבת חברת התלמוד בתונס, ובג׳רבה ספריו של ר׳ מקיקץ השלי (ע״ע) שהיה מרביץ תורה בג׳רבה ועוד הרבה כמותו. המאפיין ספרים אלו הוא ההיפך מהסוג הראשון, שכאן הרב מזכיר לקושיות תלמידיו הצעירים וכותב „והקשה התלמיד...״ וכיו״ב. סוג שלישי של חיבורים הם חיבורים שחברו חכמים בעת לומדם עם עמיתיהם הרבנים בשעורי ד׳ אמות של הלכה. בג׳רבה ובתונס נתקיימו שעורים רבים בלילות ואחר תפילת שחרית, ובהם למדו בצוותא חכמים וגם בעלי בתים יודעי תורה, והם כתבו המתחדש להם תוך כדי לימודם. דוגמא לספרים מעין אלו הם ספריו של ר׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע) מג׳רבה הנקראים „כסא רחמים״. ת״ח זה היה נוהג

מגיע כפו ועשה תורתו קבע ומלאכתו עראי, ומה שנתחדש לו בעת לומדו עם חבריו החכמים כתב בספרו זה. המאפיין ספרים אלו שהמחבר מזכיר הרבה לקושיות ותירוצים שאמרו חבריו ללימוד. יש עוד דוגמאות לשלושת סוגי הספרים הללו, אך א״א לפורטם כאן, הצד השוה לכלם שחיבורים אלו לא נתחברו לשם חיבור — כלומר שלא ישב המחבר על דעת לחבר ספר — אלא כתב את החידושים תוך כדי לימוד על דעת כך שבמשך הזמן יתקבצו חידושים רבים ובבוא העת יצא מהם ספר. לעומת הסוגים הנ״ל ספרים רבים חוברו מלכתחילה לשם חיבור, כלומר שהמחבר ישב לכתוב חיבור לשם חיבור, והמאפיין הרבה מספרים אלו שכמעט לא נזכר בהם שום חכם אלא הכל חידושים מתחילה ועד גמירא. הנה למשל הספר החשוב והנודע „חק נתן״ על סדר קדשים והספר ההלכתי הענק „ערך השלחן״ על ששת כרכיו לא נזכר בהם כמעט אף חכם, וזאת כי מחבריהם חברום מתחילה לשם ספר. נראה שחיבורים מסוג זה עולים באיכותם וחשיבותם.

ולסיום יש לציין שבדורות האחרונים בג׳רבה שהתפתחה מאד לימוד ההלכה ופסיקתה בין התלמידים בג׳רבה, מוצאים גם ספרי שו״ת והלכה שנתחברו ע״י צעירי ת״ת בלומדם ובשמשם את רבם, ומהראוי לציין את הספר הנכבד והחשוב שו״ת „שואל ומשיב״ להרה״ג ר׳ שלמה מאזוז זצ״ל (ע״ע) שבו תשובות בהלכה שכתב בלומדו אצל רבו הרה״ג ציס״ע ר׳ אברהם מגוץ הכהן (ע״ע) ועליהם תשובות והערות רבו והרבה פעמים נמשך ביניהם המו״מ בהלכה, ובספר זה רואים את כוח הרב והתלמיד.

הדפסת ספרים ואמצעי מימון

למען הדפסת ספריהם היו זקוקים הרבנים לכסף רב. אלה שזכו הם או בניהם לעושר הדפיסו ספריהם בעצמם, ואלה שלא ניחנו בכך הוזקקו לעזרתם של גבירים ואם לא נמצאו כאלה ספריהם נשארו גנוזים בלי תקוה להוציאם. רק בדורות האחרונים נתפתחו אמצעים אחרים להשגת כספים, וע״י זה נתפתח ענין הדפסת הספרים הרבה. הנה למשל בראשית המאה הששית מצאנו להגאון ר׳ מרדכי ברוך קאראבליו (ע״ע) שהיה עשיר גדול ואמר על עצמו „מעולם לא נצרכתי לאיש״ שהדפיס בחייו את ספרו הגדול „תועפות רא״ם״ (ליוורנו תקכ״א). בג׳רבה הוציאו באותה תקופה בניו של הרה״ג ר׳ יצחק חדאד הראשון (ע״ע) את ספרי אביהם, וזאת כיון שהיו מגבירי העיר ושועיה. ספרים אלו הם בין הראשונים שיצאו בתונס ובג׳רבה, אך גם בתקופות מאוחרות יותר מוצאים הרבה ספרים שיוצאים במימונם של קרובי המחבר, כגון „בגדי אהרון״ לר׳ אהרון פרץ (ע״ע) מג׳רבה (ליוורנו תקס״ו) שיצא בידי אחד מצאצאיו ר׳ מימון פרץ, ו„זרע דיוסף״ לר׳ יוסף בורג׳ל (ע״ע, ליוורנו תר״י) שיצא באמצעות אחיו השר העשיר ר׳ משה בורג׳ל (ע״ע) ועוד רבים. לעומת זאת יש ספרים רבים שיצאו במימונם של גבירים שונים, והדבר בולט בעיקר בספריהם של רבני תונס ולא בשל ג׳רבה. הנה למשל רוב ספריו הרבים של הגאון ר׳ יהודה נג׳אר (ע״ע) שיצאו לאור במאה הששית נדפסו במימונם של גבירים שונים שנתנו את כל הוצאות הדפוס או רובם.

בסוף המאה הששית בלט במיוחד הגביר הנודע הקאייד ר׳ נסים שמאמא זצ״ל שבאמצעותו יצאו ספרים רבים, כגון הספר הנודע „משמרות כהונה״ להגאון ר׳ אברהם כהן יצחקי (ע״ע, ליוורנו תרכ״ב), ספר „נתיב מצוותיך״ על האזהרות (ליוורנו תקצ״ו) למר זקננו הגאון ר׳ שאול הכהן (ע״ע), „באר משה״ על גזיר להגאון ר׳ משה כרייף (ע״ע) ועוד.

בצורה זו נמשך הדבר עד בערך אמצע המאה השביעית. בתקופה ההיא חלה בתונס ירידה רוחנית והת״ח מתמעטים ואין דורש ומבקש לתורה, וזאת עקב פתיחתו של בי״ס „כל ישראל חברים״ בתונס שהביא לפריקת עול רוחנית וירידת קרן התורה, ומאז מתמעטים שם גם הדפסת ספרים תורניים חדשים. הספרים שנדפסו מרבני תונס מראשית המחצית השנייה של המאה השביעית עד ימינו הם מועטים מאוד ביחס לספרים הרבים שיצאו מרבני העיר תונס במשך 150 השנים שמראשית המאה הששית עד אמצע המאה השביעית.

לעומת תונס הנה בג׳רבה המצב הפוך. עד לאמצע המאה השביעית נדפסו רק מעט ספרים מרבניה, ורק באמצע המאה הנ״ל התחילה התעוררות גדולה של הדפסת ספרי הרבנים שם, ורוב רובם של ספרי רבני ג׳רבה נדפסו במשך מאה השנים האחרונות. הראשון שעורר בג׳רבה על חשיבות הדפסת כתביהם של הרבנים, הוא הרה״ג ר׳ שלום הכהן (ע״ע) אב״ד העיר זרזיס ואביו של אב״ד ג׳רבה הגאון הנודע ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל (ע״ע), אשר בתחילת ספר „שירי דוד״ (ליוורנו תרמ״ב) הביע את צערו הרב על ספריהם וכתביהם של רבנים רבים מדורות ראשונים אשר נשארים גנוזים שנים רבות והם יורדים לטמיון ורקבון יאכלם וממילא גם לא נודע על רבנים אלו מאומה, וזה לשונו הטהור: „דברי חפץ אשר יבחר לו האדם מכח מנעמי חלד עשות ספרים הרבה, מי יתן והיה לבבם זה להם כל חכמי הדור ודור להופיע אור החכמה המתנוצץ בקרבם יום יום עלי ספר רשום אשר לתכלית זה נוצר האדם הלוא הם עצם דברי השלם (אבות פ״ג) כל השוכח דבר ממשנתו וכו׳ כאילו מתחייב בנפשו, יבער לבי בקרבי יקד אש מדי אזכרה כי רק אחד מני אלף יביע אור חכמתו על ספר, ושאר חכמי דור ודור אף העמוסים בחכמה בתבונה ודעת והמה חכמים מחוכמים, רק בחייהם קראו בשמותם עלי אדמות, ובנסעם אל בית מועד לכל חי עמהם תמות חכמה וכל פניני חידושי

תורתם בל יזכרו עוד לנצח כי בם לבדם ניתנו בהר ה׳, מי יתן ויכתבון מליהם מי יתן בספר ויוחקו, לבי לבי על חלליהם מעי מעי על ירח יקר, אף לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו יהמה כשאון מים וכהמון גלידם, לבי לחוקקי ישראל השרידים אשר בארץ החוקקים אור תורתם עלי ספר רשום, כי אחד מני אלף יזכה להוציאם לאור עולם, רשפי תשוקתם כלפיד יבער ואין לאל ידם כי השני לא הניח מדה טובה, על עשירי עם קודש תלונתי ועלימו תטוף מלתי, כי עליהם המצוה הזאת לכבד את ה׳ מהונם להתאמץ בכל עוז להוציא ספרי חכמי דורם לאור עולם ואין קץ לשכרם בזה ובבא, חכמי לבב יבינו זאת וידמו למו עצתי, צעיר אנוכי לימים ולקנאת תורת ה׳ דברתי עד הנה, אולי דברי יעשו איזה רושם בלב חכמי דעת ובלב ראשי עם קדש ותעשינה ידיהם תושיה...״ עכ״ל. בהמשך דבריו כותב את שכרם הרב של המשתדלים בהוצאת ספריהם של רבנים שמי שלא זכה לזרע הנה הספר שהוציא הוא לו לזכר עולם מבנים ומבנות יזכרו לתהילה לדורות, ואם הוא בצרה זכות הרב תגן בעדו להצילו מרעתו ובזכות זה יזכה לחלק טוב בעוה״ב וי״א במחיצת הרב המחבר עצמו, והוא מציע שלפני פטירתם או לאחר מכן יתרמו תרומה לה׳ בעד הדפסת ספרי הרבנים ויהיה למנוחת נפשם, וגם פונה לק״ק שמהראוי להם לייסד קופות לצורך זה.

בשנת התרמ״ה (1885) מחזק יותר את חשיבות כתיבת החידושים והדפסת ספרי הרבנים הגאון הנודע ר׳ חיים הכהן (ע״ע) מג׳רבה ואב״ד טריפולי, אשר בתחילת ספרו הנודע „לב שומע״ אסף וליקט את כל דברי רבותינו ז״ל ראשונים ואחרונים ומדברי הזוה״ק ועוד המדברים על הצורך והחיוב הגדול שיש בכתיבת חידושי תורה, ועל השכר הגדול המגיע למי שמוציא ספר של אחד הרבנים. לקט זה בן 7 עמודים מקיף ביותר ונקרא „דפיסה מחיים״, וכולל גם דבריו של ר׳ שלום הכהן הנז״ל. דבריהם של שני רבנים אלו הביאו להתעוררות גדולה בג׳רבה, ורבים מהחכמים הקפידו לכתוב חידושיהם על ספר ועשירים רבים השתתפו בהוצאת ספרים. בשנת התרס״ב (1902) נוסדה בג׳רבה החברה הראשונה של חכמים ועסקנים ששמו להם למטרה להוציא ספרים וכת״י עתיקים של רבני ג׳רבה הראשונים, ונקראת בשם „ברית ותורה״. היא הוציאה שיר השירים עם פירוש מהגאון ר׳ שאול הכהן (ע״ע) ובתחילתו תקנות החברה, אך כנראה היא לא נתקיימה זמן רב ולא יצאו ספרים אחרים על ידה. עוד כתוצאה מהתעוררות זו הוקם בשנת תער״ב (1912) ע״י ר׳ דוד עידאן (ע״ע) בית דפוס עברי ראשון בג׳רבה, אשר מיד עם פתיחתו נהרו אליו רבים מחכמי ג׳רבה להדפיס ספריהם, והוא היה גורם חשוב ביותר בהתפתחות הדפסת הספרים מרבני ג׳רבה, כיון שעתה היה לחכמים בית דפוס קרוב בעירם ולא הוזקקו לשלוח ספריהם למרחקים לליוורנו וכיו״ב. בשנת התרע״ו (1916) שוב הוקמה בג׳רבה קופה בשם „קרן דוד״ שהעמידה בראש מטרותיה להדפיס חידושיהם של הרבנים הראשונים, ובאמצעותה נדפסו בסו״ס „שלום דוד״ ח״ב (ג׳רבה תרע״ו) חוברות של חידושים מרבנים שונים. על החברה ותקנותיה עיין שם בסוף „שלום דוד״, אך כנראה גם היא לא נתקיימה זמן רב ולא זכתה להוציא עוד ספרים.

בתקופה זו מתחילה בג׳רבה וגם בתונס שיטה חדשה של השגת אמצעי מימון להדפסת ספרים, והיא ע״י החתמת מנויים מראש על הספר. בשיטה זו המשתדל שולח ומפרסם בג׳רבה וסביבותיה על הספר העומד להופיע, והמעוניינים בספר נרשמים אצל רב העיר או נציג ממונה ומשלמים דמי הספר מראש. הכסף מועבר למשתדל עם הרשימה וכשנדפס הספר הם מקבלים ספר וגם שמם נרשם בתוספת ברכה או מנוחה בתוככי הספר. המעוניין במנוחות וברכות מיוחדות משלם תשלום מיוחד נוסף על דמי המנוי. בצורה זו המשתדל מקבל את כל הוצאות ההדפסה או חלק גדול מהם, ובשיטה זו יצאו עשרות ואולי מאות ספרים, ועד ימינו נוהגים בה בג׳רבה וגם בארץ בהוצאת ספרי רבני ג׳רבה.

ראויה לציון קופת „תורה וחיים״ בעיר גאבס שיסד הרה״ג ר׳ חיים חורי זצ״ל (ע״ע). רב זה שהוא יליד ג׳רבה יסד בתקופת היותו רב ראשי לעיר גאבס קופה זו שמטרתה להוציא לאור ספרי הרבנים, והוא עשה והצליח והוציא באמצעות הקופה ספרים רבים (כששים ספר). באמצעותו גם תורגמו ספרי מוסר לערבית יהודית המדוברת, למען המוני העם שלא שלטו היטב בלה״ק כגון הספרים „פלא יועץ״, „צפורן שמיר״ להחיד״א, „רחמי האב״ ועוד.

בדורות האחרונים הוקמו בג׳רבה קופות להוצאת ספריהם של הרבנים הגדולים שני אבות בית דין בג׳רבה ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) ור׳ רחמים חי חויתא הכהן (ע״ע), אשר מלבד הספרים שהדפיסו בחייהם, הותירו לאחר פטירתם כתבים רבים, וכיון שהיו נודעים ביותר וגם השאירו תלמידים רבים זכו והוקמה קופה מיוחדת לכל אחד מהם עבור הדפסת ספריהם, ואכן שני רבנים אלו זכו לכך שכל ספריהם כמעט עד האחרון יצאו לאור הדפוס.

מגיהי ספרים

לצורך הוצאת החיבורים היו זקוקים למלאכתם של המעתיקים והמגיהים, אשר סדרו וערכו את הספר לפני הגשתו לדפוס וכתבו הגהות והערות במקום שנראה להם להעיר. כיון שלא תמיד השאירו הרבנים אחריהם כתבים מסודרים וברורים, ולפעמים אף השאירו פתיתי ניירות בלבד, או אם זה כת״י שהיה גנוז שנים הרבה, היה צורך למעתיק שיעתיק ויגיה אותו. אף אם נמצא כת״י ערוך ומסודר כראוי היה נצרך מגיה ת״ח שיעבור עליו לפני הדפסתו,

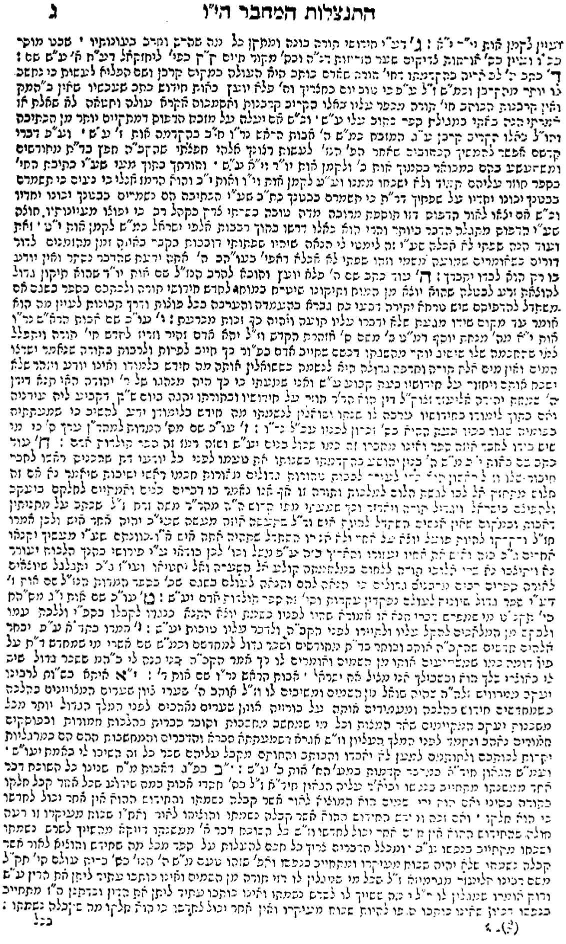

התנצלות המחבר הי"ו ג

עמוד מקונטרס „דפיסה לחיים" שבתחלת ספר „לב שומע" על חשיבות כתיבת חידושים והדפסתם.

כי יש שהדברים הם „גירסא דינקותא" שנכתבו בצעירותו של המחבר או שהמחבר כתב את חיבורו ולא עבר עליו מהדורא בתרא, לשם כך היו מגיהים ת"ח שעסקו בהעתקת והגהת כת"י.

במאה הששית אנו מוצאים את הגהותיו של הגאון הנודע ר' יהודה נג'אר (ע"ע) בכמה ספרים, כמו „בגדי אהרון" (ליוורנו תקס"ו) לר' אהרון פרץ (ע"ע) מג'רבה, „שופריה דיעקב" (ליוורנו תקמ"ז) לר' יעקב מעארך (ע"ע) מתונס, „סם חיי" שיטת ר' יונה לסנהדרין ועוד. באמצע המאה השביעית בלטו בתונס שני רבנים שעסקו הרבה בהגהת ספרים והם הרה"ג ר' משה חיים זיתון (ע"ע) החתום תמיד „משה"ח זית"א" והרה"ג ר' משה שתרוג (ע"ע). שני רבנים אלו היו בסוף ימיהם מגדולי רבני תונס, הראשון היה דיין בביה"ד הגדול בתונס, והשני היה לראש רבני תוניסיה. ר' משה זיתון היה נודע כבעל לשון מליצית וידע לכתוב הקדמות בלשון „כורתי", והוא שכתב ההקדמות לספר „ערך השלחן" חו"מ (ב' ג') ולספר „פרפראות לחכמה ועוד יוסף חי", לספר „ויקן יוסף" ועוד, ור' משה שתרוג הגיה את הספרים „מאורות נתן" לר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) ואת ספר „כסא רחמים" לר' רחמים מאזוז (ע"ע) מג'רבה.

ובמיוחד נודע בזכות ההגהות וההשלמות שכתב לספר „חלב חטים" לר׳ יצחק חי טייב (ע"ע), שכן כל כתביו של מחבר ספר זה נשרפו, ומהדפים המעטים שנותרו שלמים כלם או בחלקם יצא הספר „חלב חטים" הנ"ל, והיה על ר׳ משה לעמול הרבה כדי להשלים ולהגיה את הקטעים החסרים.

המעתיק והמגיה המפורסם ביותר שקם בג׳רבה הוא הרה"ג ר׳ שאול מקיקץ השלי (ע"ע) שרוב הספרים שיצאו בג׳רבה עברו תחת שבט בקורתו, והוסיף להם הקדמות, הערות והגהות משלו. בארץ עוסק הרב אשר חדאד שליט"א מנתיבות בהעתקת והגהת ספרים, ועל ידו יצאו לאור עשרות ספרים מרבני ג׳רבה.

רבנים שהשאירו אחריהם בנים או קרובים ת"ח, בניהם או קרוביהם הגיהו את ספריהם והשתדלו בהדפסתם. דוגמות לכך הם כמה מספריו של אב"ד תונס ר׳ יצחק טייב (ע"ע) „חקת הפסח" ו„ערך השלחן" אה"ע ועוד שהוגהו ע"י אחד מצאצאיו, וספר „משחא דרבותא" (ליוורנו תקס"ה) להגאון ר׳ מסעוד אלפאסי (ע"ע) ובניו שהוגה ע"י ר׳ חיים עשור (ע"ע) נכדו של המחבר, ועוד ספרים כיו"ב.

לא תמיד נמסרו הספרים להגהה לחכמי תונס, ומצאנו ספרים שנמסרו לשדרי"ם וחכמים מבחוץ להגיהם. לעתים מוצאים גם ספרים מחוץ לתונס שנמסרים ע"י שדרי"ם לחכמי תונס להגהה. הנה מצאנו את ספר „דעת קדושים" (ליוורנו תקס"ד) לאחד מרבני ירושלים הקדמונים נמסר ע"י אחד מצאצאיו לר׳ אליהו לומברוזו (ע"ע) מתונס להגיהו, ובראשית המאה השביעית מצאנו את ר׳ אברהם ברוך פיפרינו מליוורנו שהגיה את הספרים „פי המדבר" (ליוורנו תרי"ד) לר"י גג׳ הראשון (ע"ע) ו„זרעא דיוסף" לר"י בורג׳ל הראשון (ע"ע).

יש ספרים שזכו לפרסום וחשיבות בזכות ההגהות החשובות והמעולות שנכתבו עליהם. שנים מספרים אלו הם הספר הקטן הנודע „זרע ברוך" (ג׳רבה תרע"ה) מר׳ ברוך צג׳ייר הכהן (ע"ע) שנפטר בצעירותו והשאיר אחריו כמה פתיתי ניירות, ומר זקני הרה"ג ר׳ מרדכי אמייס הכהן (ע"ע) שהיה אז רב ראשי בג׳רבה לקח ניירות אלו והוסיף עליהם הגהות מאירות עינים, שהפכו את הספר הזה לספר מפורסם ביותר בין רבני ג׳רבה, ובו למדו הרבה הרבנים והתלמידים שם, והוא נזכר בספריהם לרוב בר"ת „הזר"ב". הספר השני הוא ספר „ויאמר בועז" על הלכות תערובות מהרב בועז חדאד שליט"א (כעת בירושלים), שהגיה אותו הרה"ג ר׳ שלמה מאזוז (ע"ע) שהיה רב ראשי בג׳רבה בדור האחרון ונפטר לפני כשנתיים בנתיבות. ספר זה היה בדור האחרון ספר שימושי מאוד לרבנים ומורים בג׳רבה בהלכות תערובת ואיסור והיתר.

החיבורים לסוגיהם

בתקופה זו חיברו רבני תוניסיה חיבורים רבים ומגוונים בכל מקצועות התורה והחכמה, על התנ"ך, הש"ס, שו"ת, דרושים, קבלה, מוסר, דקדוק, פיוט ושירה ועוד ועוד. להלן אפרט ואתאר את החיבורים לסוגיהם ואציין את החבורים החשובים והנודעים ביותר בכל תחום ותחום.

חיבורים על התנ"ך ומפרשיו

עשרות ספרים על התנ"ך חיברו רבני וחכמי תוניסיה בדורות האחרונים. רובם של חיבורים אלו הם פירושים על דרך הדרש, הרמז והקבלה, ורק פירושים מעטים נתחברו על דרך הפשט. חידושיהם על התורה בנויים הרבה על דקדוקים בלשון כגון יתור לשון או ההיפך, הרבה פעמים מלבישים מאמר חז"ל על פסוק או קטע ממנו בדרך דרוש או קבלה, וכן משתמשים לעתים קרובות ב„ראשי תיבות" ו„סופי תיבות" „גימטריאות" „נוטריקון" וכיו"ב. בין מחבריהם של חיבורים מסוג זה היו גם רבנים גדולי תורה שנודעו גם בחיבורים גדולים וחשובים בש"ס ובהלכה, אך לא כל מחברי חיבורים כאלה בהכרח שיהיו ת"ח גדולי תורה, די לחכם שיודע קצת בתורה ומאמרי חז"ל כדי שיוכל לכתוב חידושים מעין אלו, אך כמובן מרמת החידושים שבחיבור ואיכותם אפשר להבחין גם ברמת המחבר וגדלותו בתורה.

ישנם סוגים שונים של חיבורים על התנ"ך. הסוג הנפוץ ביותר שהיה נפוץ במיוחד במאה השנים האחרונות בג׳רבה וסביבותיה, הוא חידושים על חמשה חומשי תורה או עליהם ועל התנ"ך גם יחד, כשבדרך כלל החידושים על התורה הם הרוב (על כל הפרשיות או רובם) ועל התנ"ך הם מעט מזעיר, ואליהם נלוים בדרך כלל בחצי התחתון של הספר דברי מוסר וספורי צדיקים בערבית יהודית המדוברת בפי ההמון כדי שהספר יהיה שוה לכל נפש וימנו עליו לקנותו גם המוני העם. ספרים אלו היו ל„ספרי הקריאה" להמוני העם והם חיזוקם באמונה ויראת שמים.

סוג אחר של חיבורים בנ"ך הם חיבורים על ספר אחד בלבד. חיבורים אלו הם בדרך כלל על הספרים משלי, תהלים, איוב, מגילת אסתר וכדומה, הספרים הרגילים והשגורים בפי הצבור שקוראים אותם בבתי הכנסת בחגים וכיו"ב. על ספר „משלי" נודע הספר „ארחות חיים" הכולל כמה פירושים מרבנים שונים (ג׳רבה תרע"ד), על תהלים נתחברו כמה ספרים, והנודעים ביותר הם: „כסא רחמים" לר׳ רחמים מאזוז (ירושלים תע"ר), תפלה למשה הכולל ג׳ פירושים משלושה מרבני ג׳רבה (ג׳רבה תרע"א), „פועל צדק" מהרה"ג ר׳ פראג׳י עלוש (ע"ע) הרב הראשי לגאבס, „ברכה ותהלה" לר׳ יצחק חי בוכבזא (ע"ע) ועוד. על שיר השירים נודע הספר „נאוה קדש" (ליוורנו תרל"ב) מהרה"ג המקובל האלוקי ר׳ צמח הכהן השני (ע"ע) מרבני הדיג׳ת,

ועל מ"א בולט במיוחד פי' המשובח והמעולה של ר' רחמים חי חויתא הכהן (ע"ע) אב"ד ג'רבה הנקרא „תקפו של נס" המבאר את המגילה בדרך הפשט ע"פ דיוקים ודקדוקים שונים בלשון המגילה, והוא בנוי בדרך השאלות והתשובות כשיטת המלבי"ם ואברבנאל. פירוש נוסף למגילת אסתר בשם „אגרת הפורים" נתחבר מהגאון ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) אב"ד ג'רבה.

חיבורים חשובים על התנ"ך ע"ד הקבלה נתחברו מכמה רבנים. בתחום זה בולטים כמה ספרים בעיקר מרבני תונס כגון ספר „כף הכהן" מהגאון המפורסם ר' אברהם כהן יצחקי (ע"ע) בעל הספר הנודע „משמרות כהונה" על הש"ס ועוד חיבורים רבים, ספר „ויזרע יצחק" מהגאון הנודע ר' יצחק טייב (ע"ע) בעל הספר ההלכתי הנודע „ערך השלחן" ועוד חיבורים רבים, וספר „קול התור" מר' ישועה זרח (ע"ע) מחכמי תונס בראשית המאה השביעית. מרבני ג'רבה אנו מוצאים לאב"ד ג'רבה ר' אהרון פרץ (ע"ע) — מרבני ג'רבה הראשונים הנודעים לנו — שבספרו „בגדי אהרון" (ליוורנו תקס"ו) מבאר פעמים הרבה את פסוקי התנ"ך ומארז"ל על פי דברי האר"י הקדוש וחכמי המקובלים, ובשנת התרמ"ב נדפס הספר „בני דוד" פירושים על התנ"ך ע"ד הקבלה מר' דוד כהן גישא (ע"ע) מג'רבה. בדור האחרון נדפס ספר „בכור יעקב" לר' יעקב הכהן בר' יצחק (ע"ע) שמביא פירושים רבים ע"ד הקבלה.

מלבד החיבורים על התנ"ך עצמו ישנם חיבורים חשובים שחיברו רבנים גדולים על מפרשי התורה. בראשית המאה הששית חיבר הרה"ג ר' בנימין איספינוזא (ע"ע) את ספרו „בית העזר" על פירוש האבן עזרא לתורה, ובפירושו זה מתעכב בעיקר בענייני דקדוק. מהתקופה הקודמת נודע ספר „הזכרון" לר' אברהם אבוקראט (ע"ע) והוא פירוש מקיף על פירש"י לתורה, שנתחבר בשנת הרס"ז (1507) ונדפס בליוורנו בשנת התר"ו ויצא שוב במהדורה חדשה בארץ בשנת התשל"ח. בלטו במיוחד כמה חיבורים שחיברו רבני ג'רבה ותונס על פירוש הרא"ם לתורה. הספר הראשון הוא ספר „תועפות רא"ם" מהגאון ר' מרדכי ברוך קארבאליו (ע"ע) מגדולי רבני תונס בראשית המאה הששית והוא מהספרים הראשונים שיצאו בתקופה זו (ליוורנו תקכ"א). סמוך לו יצא ספר „קרני רא"ם" להרה"ג ר' יצחק חדאד הראשון (ע"ע) מג'רבה (ליוורנו תקכ"ב), וספר זה היה בכת"י בפני בעל „תועפות רא"ם" הנ"ל ומזכירו בספרו כמה פעמים בעודו בכת"י. עוד נתחבר על הרא"ם ספר „קרני רמים" ממר זקננו הרה"ג ר' שאול הכהן (ע"ע) שנדפס חלק ממנו לאחרונה בהוצאת „מכון הרב מצליח". עוד מצאנו פירוש על רבינו בחיי לתורה מהגאון ר' חיים כהן (ע"ע) יליד ג'רבה ואב"ד טראבלס ונקרא „תורת חיים" (ליוורנו תרנ"ד).

חיבורים על הש"ס

רבני תוניסיה הצטיינו במיוחד בעיונם הזך בש"ס, ולשם דבר הוא ה„עיון התתסי" וכבר לעיל במבוא זה הבאתי קטע מההקדמה לספר „תפארת בחורים" המדבר בשבחו. עיון זה כבר היה מצוי אצל הרבנים הראשונים הנודעים לנו מתקופה זו והם צוינו לשבח על עיונם וחריפותם בש"ס, וכך כותב החיד"א בספרו „מעגל טוב" השלם (עמ' 57) על ראשוני רבני תונס הרבנים ר' אברהם הכהן (ע"ע) הנקרא „באבא רבי", ר' צמח צרפתי (ע"ע) ותלמידם ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע) שהיו גדולי הדור בתונס בסוף המאה החמישית: „וקודם להם לא היו לומדים תוספות בתוניס רק גמרא רש"י בלבד, והרבנים הנז' הפליאו עצה בעיון התוס' ומהרש"ל ומהרש"א בעיון נמרץ, ומאד היו מעמיקים בדברי מהרש"ל ומחבבים דבריו, ולרוב חשקם בתורה ערב כפור אחת היו נושאים ונותנים כל כך זמן בדבור מהרש"ל עד שהגיע זמן סעודה המספקת ושכחו לקנות שום דבר לאכול מרוב טרדתם בלימוד", ע"כ. שיטת עיון זו עברה הלאה לדורות הבאים וגם את החכמים והתלמידים שלמד עמם החיד"א בבואו לתונס בשנת התקל"ד (1774) מזכיר לשבח על עיונם וחריפותם. וכך כותב עליהם בכמה מקומות בספרו הנ"ל: „וגם ראיתי נערים בני י"ד שנה מעיינים וחריפים קולעים אל השערה", „ובאמת שהיה פלא שהם חכמים עצומים וחריפים", „ומגדולי אהובי החכמים היה ח"ר יוסף בושמוט ת"ח חריף וירא שמים", „ולילה אחת הייתי לומד עם אהובי החכם השלם חריף ומקשה כמוה"ר יוסף בשמוט נ"י דיבור תוס' פשוט..." „והגביר עצמו הוא חריף גדול ומעיין" וכיו"ב. עוד מציין שם את הש"ס ועיונו כתחום עיסוקם העיקרי של חכמי תונס באותה עת וכך כותב: „ולפי מה ששמעתי היום (שנת התקל"ד, ברכ"ה) יש קרוב לשלוש מאות ת"ח בתוניס ...אך כל עסקם הוא בש"ס ומהרש"א וחידושי שיטות רבני אשכנז וקצת בלשונות הרמב"ם, אבל אינם בקיאים כל כך בפוסקים ובעלי תשובה ואין להם זכירה עד שאני בעוניי שאין לי זכירה, היו מחשיבים אותי לזכרן גדול", עכ"ל. על פי דברים אלו יובן פשר הדבר שראשוני הספרים מרבני תונס וג'רבה שיצאו במחצית הראשונה של המאה הששית כמו „בני שמואל", „זרע יצחק", „חק נתן", „תולדות יצחק", „שופריה דיעקב" ועוד היו על הש"ס.

והנה ידועים שני סוגים של חריפות ועיון. ישנה חריפות של הבל שנגדה התריעו גאוני עולם וקראו לעוסקים בה „מבלי עולם" והוא „בטול תורה", וישנה חריפות של אמת שאותה הם משבחים וממליצים עליה כעל שיטת לימוד לתלמידים וחכמים. וכך כותב הגאון בעל „חוות יאיר" בתשובתו (סי' קכ"ד) לחכם שבקש לדעת הדרך הנכונה ללמד תורה את בנו שהגיע לבר מצוה: „ואם לי אתה ובקולי תשמע אל יבלה בכך זמנו בפלוקים ובחריפות של הבל

אשר בעוונותינו הרבים נתפשט מה שלא מציגוהו כלל בדברי הקדמונים לא בגמ' ולא בתוס' עם שהיו עוקרי הרים, וראוי לקרות הוי אוי ואבוי על מבחר הזמן שמבלין בזה שפעמים עד רובו של יום שהיינו יכולין ללמוד וללמד כמה דפין מש"ע ומפוסקים, רק הרגל מכך לדקדק בגפ"ת הדק היטב הדק בחסר יתיר וחליף במקומו וממקום אחר וזהו תריפות של אמת שהורגלו והרגילו בו הקדמונים בעלי ש"ס ובעלי פי' הש"ס אם לא תדעי לך בעקבי הצאן צא ורעה את גדיותיך על משכנות הרועים..." עכ"ל. ויותר מכך התריע וכתב הגאון השל"ה הקדוש בספרו „שני לוחות הברית" עמוד התורה ריש מסכת שבועות, וזה לשונו: „וענין החילוקים יהיו בטלים ומבוטלים ומי יתן שלא היו בעולם, ואף אם יאמר האומר שהוא מגיד קרוב לפשוטו ומגיד הרבה עניינים אמתיים מ"מ כשמעורב בו אפילו דבר אחד שאינו אמת אוסר במשהו ומי יוכל לשער העון הפלילי להפוך דברי אלוקים תורת אמת. והנה שמעתי דבת קצת מחכמי הדור האומרים באם לא עוד החילוק מה גבר בגוברין כי אז יקומו הרבה לתפוס ישיבה. על הדברים האלה ראוי לקרוע להיות ממעט בכבוד שמים כדי להרבות כבודו, ועוד מי יתן כל עם ה' נביאים כי אז יתרבו הדעת.

והנה יש האומרים החילוק מחדד. האומר כן ראוי לנזיפה, חדא אף אם היה כן וכי אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך ק"ו חטא גדול ונורא כזה? ועוד כשנעשה מחודד מה עשה בחידודו? הלוא אין חידוד אלא שמבלה ימיו בדבר הזה ומדבר סרה על תורת אמת, ועוד איך נעשו ר"ת ור"י וכל בעלי התוס' מחודדים רק ע"י לימוד תורת אמת ובקיאות מסכתות והתמדה והחזרים תמיד... בודאי מי שלומד דבר יום זמן ובין הזמנים גמרא ופי' תוספות עם כל הדקדוקים ובפרט דקדוקי רש"י כי בכל דיבור ודיבור של רש"י יש בו נסתרים עניינים מופלאים כי חיבר החיבור שלו ברוח הקודש... ואח"כ עיון בגמרא פי' תוס' בקושיות ותירוצים ואח"כ לתרץ כנז"ל בדרכים אמתיים... אז תהיה תורתינו תורת ד' תמימה. חבל על דאבדין מה שהוצאתי רוב ימי בחילוקים גדולים ונפלאים, חטאתי! עויתי! פשעתי! על כן באתי להזהיר הדורות הבאים ובזה יתהפכו זדונותי לזכויות, יאמרו נא יראי ד' ויפרסמו כל הנ"ל בקרב כל ישראל לזכות את הרבים. עכ"ל וע"ש בהרחבה. בהמשך דבריו מבאר את מאמר הגמרא בב"מ שביום הדין שואלים לאדם פלפלת בחכמה, שזה לא נאמר רק על פלפול של אמת ויכול אדם לחדש פלאי פלאות בכל הלכה והלכה מכות קושיות ותירוצים ולפלפל עליהם ולמצוא דרכים איזה דרך הפשט האמת הן בתלמוד הן ברש"י ותוספות וכמו שמפלפלים התוס' עם רש"י... ודוקא בפלפול של אמת אבל בפלפול של שקר דובר שקרים לא יכון, ובפ"ק דעירובין תנא תלמיד ותיק היה ביבנה שהיה מטהר את השרץ בק"ן טעמים, וז"ל התוס' תימא מה חריפות הוא לטהר את השרץ שהתורה טמאתו בהדיא! ואומר ר"ת וכו' הרי שהוקשה להם דמה מעלה יש בפלפול שאינו של אמת ודי בהערה זו", עכ"ל.

מדבריהם של שני גאוני עולם אלו עולה ובוקעת בבהירות חריפות של אמת מהי, והיא לדקדק בגפ"ת הדק היטב הדק בחסר ויתיר וחליף במקומו ובמקום אחר כדברי החו"י, או במלים של השל"ה ללמוד גמרא ופי' תוס' עם כל הדקדוקים ובפרט דקדוקי רש"י ולפלפל בהם פלפול של אמת ולמצוא דרך הפשט האמת הן בתלמוד הן ברש"י ותוספות ולהרחיק פירושים שהם רחוקים מהפשט ואינם אמתיים. החו"י אף מעיד שבדרך זו הורגלו והרגילו הקדמונים בעלי הש"ס ומפרשיו. והנה דרך זו היא דרכם של רבני תוניסיה בלימוד הש"ס ובה הם מרגילים את תלמידיהם מעודם בעונת הפעוטות לעיין היטב בגמרא ורש"י ולדקדק בהם הדק היטב, ועליהם לדעת כל מאמר, משפט ומלה בגמרא למה הוא בא ותמיד נשאלים ע"י רבם מה רוצה הגמרא במשפט זה אם להקשות, לתרץ, להוכיח, לדחות וכו', ואם יש קושיא חייבים להבין היטב איך התירוץ מתרצה, ואיך נדחית הראיה ע"י הדחיה, וכיו"ב מדקדקים ברש"י ועל כל דיבור ודיבור של רש"י אף הפשוט ביותר נשאלים מה רוצה רש"י בדבריו ומה הוקשה לו ולמה הוכרח לומר באור זה או מלה זו, עד שמתרגלים וההרגל נעשה להם טבע והם יודעים את מהלך הגמרא לשלביה השונים ותפקידו של כל שלב ושלב באופן שעל ידי כך יודעים שלכל מלה ואות יש ערך ומשקל ומטרה ואם יש שנויי נוסח, כפילות בלשון או בהלכה וכיו"ב הם מרגישים בו מהר והם צריכים להבין אז את פשר הדבר ומשמעותו והמסקנות הנלמדות מכך, וכך הם עוברים את כל הסוגיא עד שמבינים אותה לעומקה עם כל דקדוקיה ופרטיה, וכל זאת עם חתירה מתמדת לחדור לעומקם של הדברים ולהבין את הכוונה המקורית בדרך הפשט והאמת. מלבד זאת כבר כתבתי לעיל שהתלמידים הורגלו מקטנותם לדקדק דקדוקים ולחדש חידושים ולהעלותם על הכתב, והמטרות בזה שתים: א) לעורר את חשקו של התלמיד לתת תשומת לב לכל דבר שנוי וחריג הן בניסוח הן בתוכן והן בקשר בין העניינים וכיו"ב ולנסות ולמצוא בעצמו או בעזרת רבו פתרון לכך. ב) כדי להתרגל ללמוד להביע בכתב את דבריו ולנסחם בצורה בהירה וברורה שהדברים יובנו היטב לקורא. זאת ועוד שכשהאדם מביע את דבריו בכתב ומפתח אותם יכול הוא להבחין אם קושיתו אמנם קושיא ואם הבנתו היא הבנה אמתית, שכן כשהענין מורכב ומסובך הדברים אצלו במחשבה מעורפלים ואינם ברורים דים ורק ע"י העלאתם בכתב יכול לבחון ולברר.

כל דקדוקים אלו וכתיבתם נעשים בתחילה בהדרכתו של הרב, והוא שמציין לתלמיד אם דקדוק זה אמתי וראוי לכותבו או לא עד שבמשך הזמן לומד התלמיד מהי קושיא

אמתית ומהם דקדוקי עניות, ואם הוא בעל סברא ישרה ובעל מדת האמת ורודף אחר האמת זוכה להקשות קושיות אמתיות ולתרצם בדרכים נכונות ומגיע למדרגת מעיין אמתי, ובמיוחד אחר שגדל ולומד תוס', מהרש"א, מהרש"ל, מהר"ם שיף, משמרות כהונה ועוד זוכה להתעלות עוד ועוד במעלות העיון. מצד שני צריך להיזהר מאוד שלא לבוא מדרך עיון זו לדקדקנות יתרה ולחיפוש קושיות דבר המצוי בתלמידים שלא שמשו כל צרכם אצל רבם ולא עמדו על דקדוק אמתי מהו, או באלה שאין להם יושר הסברא או אין להם מדת האמת ויש להם מדת הנצוח. מאלה אין לצפות הרבה ואפשר לומר עליהם ג"כ דברי השל"ה שהוא בטול תורה וחריפות של הבל. מלבד זאת דקדקנות יתרה שלא במקום מביאה גם לפגם גדול במדות והוא חיפוש המומים בבני אדם וראיית הרע שבהם בלבד.

עוד יש לחלק בעיון בין „עיון מקומי" ל„עיון כללי". עיון מקומי הוא עיון שבא בתחילת לימוד סוגיא חדשה שאז הלומד הולך צעד צעד ומנסה להבין כל מהלך בגמרא, קושיא, תירוץ וכו' בלי שיודע עדיין את הסיכום הכללי של כל הסוגיא, ותוך כדי לימודו מתעוררות קושיות2 ובעיות „מקומיות" של דקדוקים בלשון ובתוכן, קשרים בין חלק אחד למשנהו, סתירות מקומיות ועוד והלומד משתדל לפותרם במקום בכוחות עצמו ובעזרת המפרשים המקומיים רש"י, מהרש"א, מהר"ם, הרש"ש וכו', וכך ממשיך הלאה עד גמר הסוגיא, ותוך כדי לימודו מתעוררות קושיות ובעיות פעמים בא השלב של ה„עיון הכללי". הוא שוב חוזר על הסוגיא ומתבונן בה ובחלקיה השונים ורואה אותה במבט כללי מלמעלה ומבחין בין מה שנשאר בגדר משא ומתן בעלמא ובין דברים שהם מסקנות סופיות ולשם כך עליו לדעת כללים שונים, ומוציא את ה„פירות הנושרין" ממנה והם המסקנות ההלכתיות, העיוניות והאחרות שיוצאים ממנה, ואם הוא בר הכי ויש לו בקיאות טובה גם עורך השוואות בינה ובין מקורות מקבילים במקומות אחרים בתלמוד ומיישב ביניהם עד כמה שידו מגעת ומשלים זה בזה, עד שהסוגיא יוצאת ברורה ומסוכמת היטב, וזהו מה שעשו התוס', הרא"ש, הרי"ף ועוד ראשונים שסיכמו כללית את הסוגיא, ונראה לי שלזה כוון החו"י בדבריו לעיל „לדקדק בגפ"ת הדק היטב היטב הדק וכו' **במקומו וממקום אחר**".

והנה בניגוד למקובל כעת בישיבות בארץ ללמוד הראשונים הרא"ש והרי"ף ועוד המסכמים את הסוגיא ומביאים את מסקנותיה, בג'רבה וכנראה גם בתונס לא היו עושים זאת. המפרשים העיקריים שנלמדו שם הם מהרש"א, מהר"ם, מהרש"ל, מהר"ם שי"ף, הרש"ש, צל"ח, פני יהושע, לב אריה על חולין, עצמות יוסף על קידושין, אור חדש לקידושין ופסחים, שער יוסף להוריות, באר שבע להוריות, שאגת אריה, שער המלך ועוד. מלבדם נלמדו הרבה ספריהם של

גאוני תוניסיה על הש"ס והנודעים ביותר הם משמרות כהונה למהר"א כהן יצחקי (ע"ע) שהוא למופת בענין העיון בתונס, זרע יצחק לומברוזו, זרעו של אברהם למהר"א תג'אג' (ע"ע), תפארת בחורים, שלמי תודה, אלפי יהודה על שבועות למהר"י נג'אר (ע"ע), לימודי ה' להנ"ל, מירא דכיא ועוד. לא נעדרו גם ספרים שחוברו ע"י חכמים בימי חורפם בלומדם אצל רבם כמו הספרים שורש ישי, הספר המפורסם זרע ברוך, דגן בחורים ועוד או ספרים שחיבר הרב מחידושים שחידש בעת לימודו עם תלמידיו או עמיתיו לתורה כמו שלמי תודה, כמה מספריו של ר' מקיקץ שאול השלי (ע"ע), „כסא רחמים" לר' רחמים חורי הראשון (ע"ע) ועוד. וגם בספרים אלו למדו הרבה התלמידים וחלק מהם נתפרסמו ביותר בין חובשי ספסל ביהמ"ד.

ספרים אלו עיקרם עוסקים בעיון הש"ס ואין בהם קשר להלכה כי בדרך כלל לא עסקו רוב החכמים בלימוד ההלכה עם הש"ס יחד ולמדו את הש"ס לבד וההלכה לבד, רק גדולי הרבנים שהגיעו להוראה מצינו שפעלו ונהגו אחרת, וכך מצאנו לאב"ד ג'רבה ר' יוסף הכהן (ע"ע, נפטר התרי"ח) שהיה מקפיד תמיד שמלבד העיון ילמדו עם הש"ס את ההלכות היוצאות מהסוגיא עם הפוסקים הטור והשו"ע (עיין בערכו), וכך נראה שגם הראב"ד ג'רבה ר' סאסי מעתוק כהן יהונתן (ע"ע) הלך בשיטה זו שכן עם ספריו על הש"ס הנקראים „זכות יצחק" הכוללות שיטות בעיון על מסכתות שלמות כתב בצמוד גם חידושים על השו"ע והטור הנוגעים להלכות אותה מסכת. על רב זה שהיה בתחילה מלמד תינוקות ידוע שלפני שנתמנה לדיין ישב כמה שנים בקביעות על התורה והעבודה בהחזקת חותנו העשיר ר' יצחק חורי זצ"ל, ובתקופה זו ישב ולמד הלכה ודייגות. והנה לאחרונה ראיתי שאב"ד ג'רבה הגאון ר' משה כלפון הכהן זצוק"ל (ע"ע) בספרו „שואל ונשאל" חלק ו' שיצא כעת, כתב (ביו"ד סי' קס"ה) שכך הוא המנהג הידוע בעיר תונס שכל הרוצים למלאת ידם בהוראה ורבנות היו עושים הסגר לתקופה מסויימת ובה מסתגרים ולומדים בקביעות טורים, שו"ע ופוסקים, וגם מזכיר לרבני ג'רבה שעשו כך כמו מר זקני הראב"ד מקודש הרמ"ה זצ"ל שעשה הסגר ללימוד תחומי הלכה מסויימים, ובהקדמה שם מוזכר שגם הגאון ר' חיים הכהן זצ"ל (ע"ע) מג'רבת בעל „לב שומע" לפני שנתמנה להראב"ד טריפולי ביקש תקופה של שנה לעבור על כל הטורים והשו"ע. והנה על פי זה יש להבחין היטב בין סתם חכמים ולמדנים ובין דיינים ורבנים שכן הראשונים אמנם התעסקו בש"ס וגם בהלכה אך הש"ס ועיונו היה עיקר אצלם אבל גדולי הרבנים היו מלאים מזה ומזה גם יחד שכן אחר שקנו להם העיון הישר והאמתי נפתחה הדרך בפניהם להוראה נכונה ואחר שמילאו אח"כ כרסם בש"ס ופוסקים, סמכות ההוראה ניתנה להם לבדם ובלעדם לא

ירים איש את ידו ואת רגלו כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל, ועל פי זה מתאשרים דברי שכתבתי להלן מיד בפרק „הלכה ושו״ת״ שדברי החיד״א שהחכמים בתונס עיסוקם בש״ס ולא בקיאים כ״כ בפוסקים, מתייחסים לחכמים סתם שאתם למד ופלפל ולא לגדולי הרבנים והדיינים. והעובדה שמצאנו חיבורים גדולים ועצומים בהלכה על כל ד׳ חלקי השו״ע מרבנים שחיו בתקופה שבקר החיד״א בתונס (התקל״ד) כמו הספר הענק „משחא דרבותא״ מאב״ד תוניסיה הגאון המקובל האלוקי ר׳ מסעוד אלפאסי זצוק״ל (ע״ע) שנפטר בשנת התקל״ה שנה אחר בקור החיד״א ומשני בניו הגאונים ר׳ שלמה ור׳ חיים, וכן הספר הענק „ערך השלחן״ שהלק ראשון ממנו נדפס בשנת התקנ״א (1791).

עוד ראיתי בקשר לעיון הש״ס מה שכתב אחד מרבני תונס הראשונים הרה״ג ר׳ ברוך פיתוסי זצ״ל (ע״ע) בספרו „מקור ברוך״ (ליוורנו תק״נ) בחי׳ חגיגה דרצ״ה ע״ד, ומהם אפשר ללמוד עוד כמה כללים חשובים בעיון הש״ס, וזה לשונו שם בתוס׳ ד״ה האונן וכו׳: „דע שבראותי דיבור זה נבהלתי מאוד כי לא ידעתי מה הם אומרים, ולכן אעפ״י שדרכי היא שלא אראה שום מפרש עד שאבין מעט או הרבה, שאז כשאראה המפרשים ז״ל אם כוונתי לדבריהם אשמח שנתכוונתי לדעת קדושים, ואם הם אמרו דברים אחרים אז צריך אני להבחין מדוע לא פירש כדברי עד שאעמוד על האמת לדעתי הקלושה, אך הפעם הזאת הוכרחתי לראות קודם שאבין.

וראיתי למוהרש״א ז״ל שנתקשה בהם והניחם בצ״ע ושמחתי כמוצא שלל רב, ולכן הוכרחתי להגיהם אעפ״י שתמיד איני חפץ בכך, יען המוכרח אם לא ישובח לא יגונה וכך צריך להיות וכו׳״, עכ״ל. והנה דרך זו שמזכיר כאן להבין הסוגיא בלי עזרת המפרשים ולעשות אח״כ הבחנה בין פירושו ופירוש המפרשים בודאי שאינה מיועדת לתלמידים מתחילים שזקוקים עדיין לעזרת המפרשים, אלא לתלמידים וחכמים שכבר הורגלו היטב בעיון הש״ס ומסוגלים להגיע לדרגה מסויימת של פרשנות עצמית משלהם. כמו״כ למדים מדבריו שאין מגיהים ספר אלא בהכרח גדול. עוד יש לציין בקשר ל„עיון התונסי״ ומהותו את שני מאמריו החשובים של ראש ישיבת „כסא רחמים״ בבני ברק הגאון ר׳ מאיר מאזוז שליט״א בתחילת הספרים „יברך ישראל״ ב׳ חלקים ובמאמר „הרב ותלמידו״ הנדפס בירחון „אור תורה״ שבט תשל״ג.

חיבורים רבים מאוד על הש״ס נתחברו מרבני תוניסיה וא״א לפורטם ומפורסמים ביותר הספרים: „משמרות כהונה״ (בר״ת המש״ך), זרעו של אברהם (זש״א), זרע יצחק (הז״י), שלמי תודה (השל״ת), תפארת בחורים (התפ״ב), זרע ברוך (הזר״ב), אלפי יהודה ועוד.

הלכה ושו״ת

הגאון החיד״א שבקר בתוניס בשנת התקל״ד (1774) מציין בספרו „מעגל טוב״ שחכמי תונס דאז כל עיסוקם בש״ס ומהרש״א ולא בקיאים כל כך בהלכת ובספרי הפוסקים, והוא אף הוכיח אותם על כך והעיר להם כמה הערות בענייני הלכה. אך הנה לא עבר אלא זמן קצר אחר בקור זה וכבר הראו והוכיחו רבני תונס את גדולתם הרבה גם בתחומי ההלכה ופסיקתה. בשנת התקנ״א (1791) — כשש עשרה שנה לאחר הבקור הנ״ל — יוצא לאור הכרך הראשון של הספר ההלכתי הענק „ערך השלחן״ ובר״ת „עה״ש״ — ספרו הגדול של הראב״ד תונס הגאון הנודע לתהלה ר׳ יצחק טייב זצ״ל (ע״ע). בתקופות מאוחרות יותר יצאו לאור שאר חמשת הכרכים, וספר זה כולל חידושים ופסקים על כל ד׳ חלקי השו״ע, כששלושת הכרכים הגדולים ועבי הכרס הם על שו״ע חלק חשן משפט. ספר זה נודע מאוד בין גדולי הפוסקים הספרדיים בכל העולם, ובתוניסיה הוא אחד מעמודי התווך בפסיקת ההלכה. מלבדו חבר גאון זה עוד ספרים הלכתיים חשובים כמו ספר „חקת הפסח״ על הלכות הפסח, „ווי העמודים״ על ספר היראים ועוד.

מלבד הספר ערך השלחן הנ״ל נודעו עוד שני ספרים חשובים ביותר מרבני תונס בני המאה הששית הנחשבים בתונס כעמודי התווך בפסיקת הלכה, והם: שו״ת „משחא דרבותא״ (ליוורנו תקס״ו) מהראב״ד תונס הגאון המפורסם המקובל האלוקי ר׳ מסעוד אלפאסי (ע״ע) ושני בניו הגאונים ר׳ שלמה (ע״ע) ור׳ חיים אלפאסי (ע״ע), והספר „משכנות הרועים״ (ליוורנו תר״כ) — ספר ענק ועב כרס הכולל מאות פסקים ותשובות מהגאון המפורסם ר׳ עוזיאל אלחאייך (ע״ע). ספר זה עיקרו עוסק בענייני אה״ע וחו״מ.

בראשית המאה השביעית נדפס הספר „שלחנו של אברהם״ הכולל חידושים על השו״ע ושו״ת „מצות כהונה״ מהגאון המפורסם ר׳ אברהם הכהן יצחקי (ע״ע) בעל הספר הנודע „משמרות כהונה״ על הש״ס, וגם ספר זה נחשב מעמודי התווך בפסיקת ההלכה בתונס. לספרים אלו שהם עמודי הוראה בתונס ניתן סימן: „שמע ישראל״ — שמ״ע נוטריקון: **ש**לחנו של אברהם, **מ**שכנות הרועים ו**מ**שחא דרבותא, **ע**רך השלחן. מלבד ספרים אלו נדפסו מרבני תונס חיבורי הלכה ושו״ת רבים כמו ספר „בגדי שש״ לר׳ שלמה שמאמא השני (ע״ע), ספר „מועד דוד״ על הלכות יו״ט להרשב״א מאב״ד דק״ק פורטוגיזיס בתונס הגאון ר׳ דוד בונאן (ע״ע), „אבני צדק״, מהגאון ואיש המופת ר׳ ישועה בסיס (ע״ע) ועוד רבים אחרים, אך כאן אני מציין רק את הנודעים והחשובים. וכאן יש לציין עוד שתשובות בהלכה מצאנו עוד מהרבנים הראשונים של התקופה שחיו בסוף המאה החמישית וראשית הששית כמו פסקיו והוראותיו של ר׳ צמח צרפתי (ע״ע) הנזכרים בספר „משכנות הרועים״,

ספר

ערך השלחן ה"א לי"ד

הנה ערכתי ערכי ערוך מאתמול נכח השלחן הטהור אורח חיים למעלה ואמרתי אני בלבי לערוך מערכה. מול מערכה אל מול פני השלחן את מי יורה דעה אשר מהיכו אולי. אוכל להבין דבר לשמור ולעשות זאת חקת התורה ׳ ואדע כי אין מלה בלשוני ובכיר אני ערכי עלי פחות שבערכיין דלא ידענא לאהדורי סברא ׳ ומה גם כי קורות הזמן לא נתנוני להתישב בדבר השב רוחי רוח נשברה ׳ אשר ע"כ דברי אלה יהיו לאיש אשר כמוני בני גילי להם לבדם נתנה האר"ש להקל מעליהם טרחא יתירה ׳ ואשים דברי אל עין הקורא עיניהם ישיתו בהשקפה טובה ועין יפה מידי מוכרם לכוין אימרא ׳ מידי היתה זאת אדם מועט בריה קלה דלא ידע לאשתעויי מילי והוא הצעיר **יצחק** בלא"א המו"ן מוצנע ידיד ה' **בנימין טייב** נ"ע נשמתו עולה במעלו"ת אל מקום הקדש מקום הדשן זיוה והדרה ׳ ואברך את ה' שאם אזכה שיאמרו דבר שמועה מפי ויהיו שפתותי דובבות בבירת עולמים בית הבחירה ׳ עיני לשמיא נטלית נא אב רחמן אימת אתי בר נפלי בן ישי בראש והוא יקבץ נדחי ישראל מפוזר ומפורד שה פזורה ׳ אז ימלא שחוק פינו שמחה וששון גילה לדרעיה ונפל נהורא ׳ כה יעשה אלהים וכה יוסיף גילה בתר גילה אז ישיר ישראל שיר ושבחה שירה בתר שירה :

ומשמיא תיזכה יזכי רב ברכות להנגיד המרומם ח"ח המרבה להטיב המופלג והמהולל כהלכה' הדפוס דין הוא הדר סתו"ן כה"ר **דוד רועא** הי"ו יעמד חי וקנה ברכת ס' הרבה ארעא והרבה פורח :

נדפס **בליוורנו** יע"א

בשנת ורב **טוב** לבית **ישראל** לפ"ק

בדפוס המשובח של החכם כמוהר"ר **אליעזר סעדון** נר"ו

Con Approvazione.

הספר הנודע „ערך השלחן" על השו"ע להגאון ר' יצחק טייב זצוק"ל

קובץ תשובותיו של ר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע) „זרע יצחק" ח"ב שנדפסו בסו"ס „בני יוסף" ושם פס"ד מר' צמח הנ"ל משנת התע"ב (1712), קובץ תשובות מהרבה רבני תונס בספר „יתר הבז" לר' נהוראי ג'רמון (ע"ע), הרבה תשובות מהגאון ר' מסעוד אלפאסי (ע"ע) בספרו „משחא דרבותא", תשובות מר' יוסף זרקא (ע"ע) בספרו „יוסף חי ופרפראות לחכמה" ועוד ועוד וכלם תשובות בהלכה זמן רב לפני בקורו של החיד"א בתונס, וברור לי שכוונת החיד"א שחכמי תונס עסוקם בש"ס כוונתו לרוב החכמים סתם שאתם התעסק ולמד, אך הדיינים והרבנים שכהנו בפועל בודאי ובודאי שבקיאותם בהלכה אינה נופלת מבקיאותם בשאר תחומי התורה כמו שנראה נכוחה מהתשובות שלהם. בדומה לזה היה המצב גם בג'רבה עד לפני כשבעים וחמש שנה שבענייני הלכה התעסקו רק הדיינים והרבנים בפועל ושאר חכמי העיר עסקו בעקר בש"ס ומפרשיו ושאר דברים, ומפאת זה חכמים רבים השמיטו עצמם מלקבל עליהם תפקידי רב ודיין, ורק בהשפעת הרה"ג ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) אב"ד ג'רבה ושיטתו המיוחדת התפשט לאין ערוך לימוד ההלכה בג'רבה בין התלמידים והחכמים.

בנגוד לתונס, לא נדפס מחכמי ג'רבה שום ספר בתחום ההלכה עד המחצית השנייה של המאה השביעית. אמנם מוצאים תשובות והתכתבות בענייני הלכה בין רבני ג'רבה ורבני תונס עוד מהמאה הששית, אך הם מעטים ומפוזרים בספרים שונים. ידוע על ספר הלכתי על השו"ע בשם „נוכח השלחן" שחבר מר זקננו ר' שאול הכהן זצ"ל (ע"ע) אב"ד הדיג'ת בסוף המאה הששית ואשר אמנם נדפסו ממנו כמה גרגירים באיזה ספרים, אך לצערינו הוא נשאר בכתובים ולא נדפס עד ימינו. ר' שאול זה היה מקורב מאֹד לרבני תונס ואליו נשלחו מהם תשובות הלכתיות רבות, אשר נדפסו בספר „מעשה ב"ד". עוד מצאנו קצת ענייני הלכה שנדפסו בספר „כרם חמדה" (ג'רבה תרע"ה) לר' רחמים הכהן (ע"ע) שהיה אב"ד ג'רבה במחצית השנייה של המאה הששית לפני ר' שאול הכהן הנ"ל. ספרים הלכתיים גדולים נדפסו מרבני ג'רבה רק משנת תער"ב (1912) כשנפתח באותה שנה לראשונה בית דפוס עברי בג'רבה. אז נדפסו תחילה הספרים „דברי יעקב" ו„הליכות יעקב" — מערכות הלכה על כל ד' חלקי השו"ע מר' יעקב הכהן גדישא (ע"ע) אב"ד ג'רבה, ואחריהם הספר הגדול „שערי משה" — שו"ת וחי' הלכה מהראב"ד ג'רבה ר' משה זקן מאזוז זצ"ל (ע"ע). על ספרים אלו הסתמכו הרבה הרבנים בג'רבה בדורות שלאחריהם ובמיוחד הגאונים ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) ומר זקני ר' מרדכי אמיס הכהן (ע"ע) שיצקו מים על ידיהם.

שו"ת חשוב ששימש ומשמש עד היום את רבני ג'רבה הרבה בפסיקת ההלכה, הוא השו"ת „ישיב משה" להרב הראשי לתוניסיה ר' משה שתרוג (ע"ע). שני החלקים של הספר יצאו בשנים תרפ"ד (1924) ותרצ"ב (1932) ובהשתדלות אב"ד ג'רבה ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) קובצו בהם מאות תשובות שהשיב המחבר לשואליו בערי תוניסיה השונות בכל תחומי ההלכה וגם בכללי הוראה ופסיקת ההלכה. התשובות בספר זה הם בתכלית הקצור, רק פסק ההלכה והסבר קצר בלי שקלא וטריא ומו"מ ארוך, וזאת בנגוד לספרי השו"ת של רבני תונס הראשונים בני המאה הששית וראשית השביעית שהם באורך. חלק נכבד ומכריע של התשובות בספר זה הם לרבני ג'רבה ובמיוחד בלט ביניהם הגאון ר' משה כלפון הכהן הנ"ל שחקר ודרש הרבה מרבני תונס בענייני הלכה וכללי פסיקתה והוא לימד והפיץ כללים אלו בין הרבנים והתלמידים בג'רבה.

אחר הדפסת הספרים דברי יעקב ושערי משה בסמוך לפתיחת בית הדפוס בג'רבה בשנת תער"ב כנז"ל, נדפסו ספרי שו"ת והלכה רבים מרבני ג'רבה. מהם מרבני הדורות הקודמים ומהם מרבני הדורות ההם. מרבני הדורות הקודמים נודעו הספרים: א) קנה אברהם — שו"ת מר' אברהם הכהן אב"ד הדיג'ת (נפטר תרל"ד). ב) דבר המשפט — שו"ת מתלמידו הגאון ר' חיים הכהן (ע"ע) יליד ג'רבה ואב"ד טראבלס (נפטר תרס"ה). ג) „זרע דוד" — שו"ת וחי' על ד' חלקי השו"ע בארבעה כרכים מאב"ד ג'רבה הגאון המפורסם ר' סאסי מעתוק הכהן יהונתן (ע"ע) שנפטר בשנת התרס"ה. מרבני הדורות האחרונים נודעו ספריהם של הגאונים הגדולים שני אבות בית דין בג'רבה ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) ור' רחמים חי חויתא הכהן (ע"ע), והם שו"ת שואל ונשאל ה' חלקים על כל ד' חלקי השו"ע מר' משה כלפון, ושו"ת שמחת כהן ז' חלקים מר' רחמים חי חויתא. שני גאונים אלו נודעו מאוד בכך שהקימו עולה של הלכה בג'רבה ע"י שהכניסו לימוד ההלכה וכללי ההוראה לג'רבה בניגוד לתקופות קודמות שהתלמידים ברובם למדו בביה"ס רק עיון הש"ס בלבד וההלכה והוראתה היתה ענין רק לרבני העיר ודייניה, ועל ספריהם הנ"ל סומכים הרבה רבני ג'רבה עד ימינו. הספרים שציינתי הם הנודעים ומלבדם יצאו עוד הרבה ספרי שו"ת מרבני ג'רבה.

מלבד הספרים הנ"ל שעסקו באופן כולל בכל תחומי ההלכה, נתחברו הרבה חיבורים שעסקו בתחום הלכה מסויים. נושא שכיח מאוד הוא ענייני טרפיות ושחיטה ובתחום זה חוברו כמה חיבורים חשובים להקל על המורה. בראשית המאה השביעית יצא ספרו של הגאון ר' אברהם הכהן יצחקי (ע"ע) „עיני הכהן" על הלכות טרפיות, וכן ספרו של ר' שלמה זרקא השני (ע"ע) „זבחי תרועה" הכולל הלכות טרפיות ומנהגי הרבה קהלות ישראל בעניינים הנ"ל. בסוף המאה השביעית יצא הספר קטן הכמות ורב האיכות „שבת אחים" על הלכות בדיקה וטרפיות ומליחה לפי דעות האחרונים ומנהגי תונס, שנתחבר בצוותא ע"י אב"ד תונס הגאון

ר' משה שתרוג (ע"ע) ששימש בתונס הרבה שנים כראש המורים בעניינים אלו ועמיתו ר' שלמה דאנה (ע"ע) מתונס. ספר זה קנה לו חשיבות רבה אצל רבני ג'רבה ותונס והוא נלוה אליהם כסדור תפלה ותמיד פוסקים על פיו עד ימינו אנו. מאוחר יותר יצא הספר „תנובות שדי" ספר מקיף על שו"ע הלכות שחיטה וטרפיות שחיברו אב"ד תונס הגאון ר' דוד כטורזא (ע"ע) ועמיתו הדיין ר' ישועה אלמאליח (ע"ע). עוד יצא מר' אברהם הכהן שליט"א (כעת בירושלים) שהיה רב ראשי לספאקץ הספר „אביאסף" — ספר חשוב

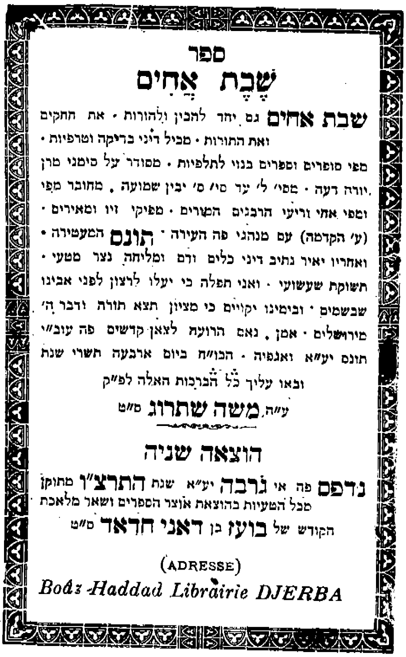

ספר
שֶׁבֶת אַחִים
שבת אחים גם יחד להכין ולהורות · את החקים ואת התורות · מכיל דיני בדיקה וטרפיות ·
מפי סופרים וספרים בנוי לתלפיות · מסודר על סימני מרן יורה דעה · מסי' ל' עד סי' ס' יבין שמועה · מחובר מפי ומפי אתי וריעי הרבנים המורים · מפיקי זיו ומאירים · (ע' הקדמה) עם מנהגי פה העירה תונס המעטירה ·
ואחריו יאיר נתיב דיני כלים ודם ומליחה נצר מטעי · תשוקת שעשועי · ואני תפלה כי יעלו לרצון לפני אבינו שבשמים · ובימינו יקויים כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים · אמן · נאם הרועה לצאן קדשים פה עוב"י תונס יע"א ואגפיה · הכו"ח ביום ארבעה תשרי שנת
ובאו עליך כל הברכות האלה לפ"ק
ע"ה משה שתרוג ס"ט
הוצאה שניה
נדפס פה אי גרבה יע"א שנת התרצ"ו מתוקן מכל הטעיות בהוצאת אוצר הספרים ושאר מלאכת הקודש של בועז בן דאני חדאד ס"ט
(ADRESSE)
Boâz-Haddad Librairie DJERBA

ספר קטן הכמות ורב האיכות „שבת אחים" על הלכות טרפיות המלוה את רבני תוניסיה כסדור תפלה.

מאוד בענייני טרפיות. בהלכות ניקור נתחבר בשנת התשי"ח (1958) ספר „כף הירך" הכולל כל הלכות ניקור לפי מנהגי ג'רבה מהרב משה פרג'ון שליט"א (כעת מתגורר בטירת הכרמל), וכן כתב בעניינים אלו בהרחבה גם הרה"ג ר' דוד הכהן (ע"ע) בספר „משגב לדד" (ג'רבה תרע"ה). על הלכות תערובות נתחברו שני ספרים חשובים ונכבדים ביותר. הראשון הוא ספרו של הגאון הצדיק והחסיד ר' אברהם מגוז הכהן (ע"ע) מג'רבה „בית אברהם" ב' חלקים גדולים שבו כתב וחידש כמעט על כל סעיף וסעיף שבסימנים צ"ח-קי"א בשו"ע יו"ד, והשני הוא הספר „ויאמר בועז" מהרב בועז חדאד שליט"א (כעת בירושלים) עם הגהות חשובות מהרה"ג ר' שלמה מאזוז זצ"ל (ע"ע) ועליו סומכים הרבה רבני ג'רבה בדורות האחרונים. מקום נכבד ביותר תופס הספר היקר והחשוב „בן אברהם" לר' אברהם בן ר' משה אבוקארא (ע"ע) מתונס — ספר גדול ומקיף על כל כללי הספקות (ב"ן סימנים) והוא קנה לו שם נכבד בקרב הפוסקים הן בתוניסיה הן מחוצה לה. מחבר ספר זה חיבר גם ספרים בדוגמת ספר זה בהלכות איסור והיתר ובהלכות יין נסך כנזכר בהקדמת ספרו בן אברהם הנ"ל, אך לצערינו עד ימינו לא ראינו אורם. גם מהלכות רבית לא הניחו רבני תונס את ידם וידוע על חיבור גדול בהלכות אלו בשם „כסא דוד" שחיבר ר' דוד בורג'ל (ע"ע) מרבני תונס בסוף המאה הששית, אך כנראה עודנו בכת"י ולא נדפס. לאחרונה נדפס מרבני ג'רבה האחרונים ספר „כרם שלמה" על הלכות רבית מהרה"ג ר' שלמה מאזוז (ע"ע) אב"ד ג'רבה שנפטר לפני כשלש שנים בנתיבות, ובו מזכיר לספר „כסא דוד" הנ"ל.

ספרי דרושים

הדרושים הראשונים שאנו מוצאים מרבני תונס, הם מספר דרושי הספד שנדפסו בסו"ס „זרע יצחק" (תונס תקכ"ח) מאב"ד תונס הגאון ר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע) שנפטר בשנת התקי"ב (1752). אחד מהדרושים הוא משנת התע"ז (1717) בפטירת הגאון ר' צמח צרפתי (ע"ע) מראשוני רבני תונס ומקים עולה של תורת שם, ושאר הדרושים הם על כמה מקרוביו ואחרים. המאפיין דרושים אלו שהם כלם על „טהרת הקדש" בלבד, כלומר שאין בהם שום פרטים או שבחים על הנספד חוץ מהכותרת הקצרה שעל הדרוש, ואין הדרוש אלא חידושים שחידש בעת שדרש למנוחת אותו נפטר. דוגמת דרושים אלו מצינו באותה תקופה גם בג'רבה מהרה"ג ר' אהרון פרץ (ע"ע) שהיה רב ראשי לג'רבה (נפטר תקכ"ו), שבספרו „בגדי אהרון" (ליוורנו תקס"ו) נדפס דרוש למנוחת אחד מחכמי ג'רבה בשם ר' חנן סרוסי (ע"ע) וגם שם מופיעה כותרת קצרה מאוד על הדרוש המציינת על מי נדרש הדרוש, אבל כל הדרוש חידושי תורה בלי אף פרט או שבח על הנפטר. תופעה דומה לזו מצויה גם בכמה מספרי הדרוש מגדולי רבני תונס בראשית המאה השביעית כמו ספר „חסדי כהונה" להגאון ר' אברהם כהן יצחקי (ע"ע) ו„אמרי קדוש" מהגאון ר' יצחק אברהמי (ע"ע). לעומת זה רוב ספרי הדרוש הן דרושי ההספד והן הדרושים לשבתות השנה ודרושי התעוררות מרבני הדורות המאוחרים ובמיוחד אלו שמרבני ג'רבה מלאים בשבחי מעלות הרבנים והנפטרים ובדברי התעוררות. על אופיו של הדרוש בראשית המאה הששית יכולים ללמוד מדברי החיד"א שכתב בהיותו בתונס בשנת

התקל"ד (1774). בספרו „מעגל טוב" (עמ' 61) כותב שבהיותו בתונס נודע לו על פטירת אשתו בליוורנו והיה בצער גדול, וכותב אז: „ולא די לי צערי אלא שבשבוע זה נפטר הקאייד... והוא מחותנו של הגביר ורצה שאני אדרוש למנוחתו, **והדרוש הוא דבר קשה שם שדורשים ענין של פלפול וכלם מקשים על הדרשן וצריך להשיב וכמה הלבנות יש"**. במקום אחר בספרו הנ"ל מביא דוגמאות לענין זה של „מקשין על הדרשן" דבר שלא היה לרוחו, וזה לשונו: „וכבר לעיל כתבנו מנהגם הרע להקשות בדרושים, ולפעמים הייתי מוכרח לדבר בקצרה. ושבת א' הגביר היה מקשה על ר' אברהם כייאט (ע"ע) חכם זקן ודיין מפורסם שהיה דורש סוגית כתובות ותוס' ומהרש"א, **ואמר לו שאינו מקשה כלום ואפרש בבית. גם יום א' היה ת"ח** דורש וטרח בשבילי להקשות כמה קושיות לתוס' והריטב"א ומשנה למלך מסוגיות והלכות, ונראה בעיני הגביר דבר גדול, ואחר שבאתי לבית, אמרתי לו: **תדע כי כל הקושיות אינם כלום אך אין לדבר בדרוש ולהלבין פניו ח"ו, והתחלתי לתרץ כל הקושיות זולת אחת מהנה לא נשברה, והוא שהיה מקשה על יד מלאכי והיתה השגה באמת והוא הודה לדברי..."** עכ"ל. מדברים **אלו** אנו למדים הן על תוכנן של הדרושים בתקופה ההיא — ענין של פלפול בסוגיות בש"ס ומפרשיו והלכות, והן על האופי והאוירה בעת הדרוש. ואמנם ספרי הדרוש מהרבנים הראשונים הנז"ל וספרי דרושים של רבנים אחרים מהמחצית הראשונה של המאה הששית כמו ספר הדרושים הגדול „חסד ואמת" להגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע), הדרושים שבסוף הספרים „מגדנות נתן" ו„לימודי ה'" וספרי הדרושים הגדולים „מקור ברוך" לר' ברוך פיתוסי (ע"ע) ו„ברית יעקב" לר' יעקב פיתוסי (ע"ע) בנויים הרבה על חקירות ופלפולים בש"ס ובהלכה כדבריו של החיד"א, אך מאוחר יותר נשתנה הרבה הדרוש בתוניסיה הן מבחינת התוכן והן בשנוי האוירה וביטול המנהג של „מקשין על הדרשן". הנה בפיהם של יהודי תוניסיה שגור עד היום הבטוי של „אין מקשין על הדרשן" הנאמר כנגד אדם היוצא מגדרו ושואל באמצע דרשתו של הדרשן, וידוע הדבר שהמנהג שהזכירו החיד"א נתבטל בתונס מלפני שנים רבות. ונראה לי שבטולו של מנהג זה היה בהשפעת דבריו חוצבי הלהבות של הגאון ר' אליהו חי בורג'ל הראשון (ע"ע) שנשא נגד מנהג זה בשנת התקנ"ב (1792) בדרוש שדרש למנוחת אביו הגאון המפורסם חסידא קדישא ופרישא ראב"ד מקודש ר' נתן בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל הספר הנודע „חק נתן". דרוש זה נדפס בספר „מערתא דדייני" להגאון מהר"ע **אלחאייך ובו הוכיח את הצבור ותיאר בהרחבה** את ההלבנות הרבות שיש במנהג זה גם לדרשן וגם למקשים ובקש מהצבור לעשות נח"ר לאביו הקדוש ולבטל המנהג, וא"כ נראה שסמוך לשנת התקנ"ב **נתבטל מנהג זה, וזהו** בס"ה ח"י שנה אחר בקור החיד"א.

גם מבחינת התוכן נשתנו הדרושים, ותחת הקושיות בהלכה ובש"ס נתרבו דברי המדרשים והאגדה, נוספו הרבה משלים ומעשיות המושכים את לבב הצבור, כללו דברי התעוררות לתיקון המעשים ובדרושי ההספד תוארו בפרוט יתר מעלות הרבנים והנפטרים ושבחיהם. **וכאן יש לציין שאצל** רבני תונס בדורות הראשונים כשכתבו מעלות הרבנים ושבחיהם כתבום במליצת הספד ארוכה הכתובה בלשון „כורתי" שנדפסה בתחילת הדרוש, ודוגמא לכך יתיצבו עשרות הדרושים שבספר „חיים וחסד" מהגר"ע **אלחאייך אשר כמעט לכולם** נלוו מליצות הספד משובחות ויפות. **לעומת זאת** בדרושי הרבנים האחרונים ובמיוחד של רבני ג'רבה נמנו או סופרו השבחים בלשון הרגילה המדוברת ולדוגמא יתיצבו הדרושים בספר „פקד משה" לר' משה כלפון הכהן (ע"ע) אב"ד ג'רבה.

עשרות ספרי דרושים נדפסו מרבני תוניסיה, ובמיוחד רבו בדורות האחרונים ספרי הדרושים של רבני ג'רבה. **להלן** אביא את הספרים החשובים והבולטים ביותר. מרבני תונס מהמאה הששית נודעים שני ספרי דרוש חשובים ונכבדים הן בכמותם הן באיכותם, הראשון הוא הספר הגדול „חיים וחסד" (ליוורנו תרל"ג) להגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) בעל הספר הנודע „משכנות הרועים", אשר כולל בתוכו עשרות דרושי הספד על אבות בתי דין, דיינים ורבנים בתונס מהמאה הששית כשהם ערוכים בסדר ומשטר נכון, וכשבכל דרוש מובאים תואריו של הרב, תאריך פטירתו ומליצת הספד ארוכה שבה תיאורו ופרטים שונים על תולדות חייו והנהגתו בקדש. הספר מחולק ל„מערתא דדייני" — דרושי הספד לאבות בתי דין ודיינים, ו„מערתא דחסידי" — דרושי הספד לרבנים וחכמים בתונס. הספר השני הוא ספר „מקור ברוך" (ליוורנו תק"נ) מהרה"ג ר' ברוך פיתוסי (ע"ע), והוא ספר עב כרס שבו דרושים לכל פרשיות השנה בהרחבה רבה, כשחלק מהם נאמרו למנוחתם של כמה מדייני וגבירי תונס כמו הדיין ר' דניאל לומברוזו (ע"ע), ר' אברהם כטורזא (ע"ע) בעל „זרע אברהם", אשתו של אב"ד תונס הגאון החסיד המקובל האלוקי ר' מסעוד אלפאסי (ע"ע) ועוד. דרושים אלו הם בסגנון מליצי, ובתחילת דרושי ההספד מובאת מליצת הספד שבה תיאור קצר של דמות החכם הנספד. שני ספרים אלו ובמיוחד הראשון מלאים חומר רב ומגוון וחשוב על רבני תונס במאה הששית ומהם שאבתי ידיעות רבות בחיבור ספר זה. מלבד שני הספרים הנ"ל נדפסו עוד שני ספרי דרוש גדולים מרבני המאה הששית והם: ספר „ברית יעקב" (ליוורנו תק"ס) להרה"ג ר' יעקב פיתוסי (ע"ע) וספר „ידיעות שלמה" לר' שלמה וזאן (ע"ע) הרב הראשי לסוסה. שני רבנים אלו נפטרו בשנת התקע"ב (1812).

מרבני תונס בראשית המאה השביעית נודעו שלושה ספרי דרוש חשובים והם: ספר „חסדי כהונה" מהגאון המפורסם ר׳ אברהם כהן יצחקי (ע״ע), „אמרי קדוש" מהרה״ג ר׳ יצחק אברהמי (ע״ע) שנפטר בשנת התרכ״א (1861) והיה רעו של אב״ד תונס הגאון ר׳ ישועה בסיס (ע״ע) ו„זרעו של אברהם" ח״ב מאב״ד תונס הגאון ר׳ אברהם חג׳אג׳ (ע״ע). בסוף המאה הנ״ל יצא ספר מיוחד של דרושים על דרך החקירה הפילוסופית מהרה״ג ר׳ שמואל טייב השני (ע״ע) רב בערים מהדיה וסוסא ונקרא בשם „אילת השחר".

לעומת תונס הנה מרבני ג׳רבה במאתיים השנים הראשונות של תקופה זו באופן כללי לא נדפסו אלא מעט ספרים ואף לא אחד מהם ספר דרושים. אמנם נדפס פה ושם איזה דרוש בודד (בבגדי אהרון, חולת אהבה) או כמה דרושים (משגב לדך) אך הם דבר מיזערי. רק משנת תער״ב (1912) כשנפתח בית הדפוס בג׳רבה נדפסו ספרי דרוש רבים. גורם חשוב שהביא להתפתחות הדרוש בג׳רבה היא התקנה שנתקנה באמצע המאה השביעית בג׳רבה עקב עצירת גשמים שהיתה שם, לעשות דרשה כללית לכל הצבור בביהכ״נ הגדולה בכל שבת „אחינו" (שבת שלפני ר״ח). היו ארבע שבתות בשנה מיוחדים, שבדרך כלל דרשו בהם גדולי הרבנים שבעיר והם שבת תשובה, שבת הגדול, שבת כלה, ושבת זכור, ובשאר השבתות שלפני ר״ח דרשו שאר הת״ח שבעיר לפי תור שנקבע ביניהם. הדרשנים כתבו דרשותיהם ואלו שדרשו במשך תקופה ממושכת, הצטברו אצלם קובץ דרושים ומהם יצאו ספרי הדרוש. סוג אחר של דרשות הנפוץ בג׳רבה הוא דרושי הספד שנאמרו בשעת חימום בזמן הפטירה או בימי ה„שבעה" שנהוג לדרוש בהם בבית הנפטר או בימי אזכרות לרבנים חשובים וכיו״ב. גם כאן הדרשנים העלו דרושיהם על הכתב ובסוף ימיהם או לאחר פטירתם יצאו מהם ספרי דרושים. לכן רוב הדרושים מרבני ג׳רבה הם דרושים לארבע השבתות החשובות הנ״ל ולשבתות „אחינו" ודרושי הספד על רבנים ונפטרים סתם. אמנם מוצאים לעתים גם דרושי התעוררות שונים, דרושים לכבוד מאורע מסויים בעיר או בעולם כגון לכבוד המלכות יר״ה או לכבוד הצהרת בלפור או מאורעות שונים בקשר לישוב החדש בא״י ועוד.

עשרות ספרי דרוש נדפסו בשנים האחרונות מרבני ג׳רבה ומהם יש לציין את ספר „ויקהל משה" לאב״ד ג׳רבה ר׳ משה זקן מאזוז (ע״ע), „פקד משה" מאב״ד ג׳רבה ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע), „כתר כהונה" לאב״ד ג׳רבה ר׳ רחמים חי חויתא הכהן (ע״ע) ועוד.

מחוזה נדיר אך נמצא בג׳רבה הוא הוצאת ספר שלם הכולל קובץ של עשרות דרושים שנאמרו למנוחתו של רב גדול או לאדם שפעל פעולות חשובות ובולטות בתחום הרוחני. בדרך כלל נעשה הדבר לרב גדול שהרביץ תורה והעמיד תלמידים רבים, ותלמידיו אחריו מוציאים קובץ דרושים להנציח את זכרו. ספרים כאלה הם: א) ספר „חסד ואמת" (ג׳רבה תרע״ה) הכולל עשרות דרושים מרבני ג׳רבה וסביבותיה שהוציא הרה״ג ר׳ חיים חורי (ע״ע) למנוחת רבו הרה״ג המקובל האלוקי ר׳ דוד כהן גישא (ע״ע) שנפטר בעיר גאבס בשנת תער״ג. ב) ספר „אשכבתיה דרבי" (ישראל תש״ל) — קובץ דרושים למנוחת הרה״ג ר׳ רחמים חי חויתא הכהן (ע״ע) מרבנים שונים ומתלמידיו, שיצא בהשתדלות תלמידיו ומוקירי זכרו, ובמיוחד תלמידו המובהק הרה״ג ר׳ רפאל כדיר צבאן שליט״א רב דנתיבות. ג) ספר „חשק שלמה" קובץ דרושים לכבוד ר׳ שלמה חורי זצ״ל ובהם הרימו על נס את פעולותיו החשובות להרמת קרן התורה בג׳רבה ע״י שהקים את חברת „אור תורה" שם והחזיק בה בכל כוחו, ובזכות חברה זו עמדו רבנים ות״ח רבים בג׳רבה. בספר זה מסופר גם איך הוקמה חברה זו ומה הם מטרותיה ותקנותיה.

חבורים על הקבלה

עוד מראשית תקופה זו שכנו בתונס מקובלים גדולים שעסקו בתורת הנסתר בקדושה ובטהרה. על הגאון ר׳ יצחק לומברוזו הראשון (ע״ע) אב״ד תונס שנפטר בשנת התקי״ב (1752) כותב תלמידו ר׳ יוסף זרקא (ע״ע) ששמע ממנו שהקריאה האמיתית של „חי העולמים" היא בצירה, ומציין שרבו זה „היה בקי בחכמת הדקדוק ובחכמת הקבלה כידוע ומפורסם לכל" (יוסף חי ל״ה ע״ב). וכך העיד ג״כ הגאון המפורסם ר׳ נתן בורג׳ל הראשון (ע״ע) בעל הספר הנודע „חק נתן" שר׳ יצחק „כל רז לא אניס ליה" (עיין להלן). עוד מצאנו להחיד״א שבקר בתונס בשנת התקל״ד (1774) שמעיד על מציאות של „כת מקובלים" בתונס. הוא מספר שבתחילת ביאתו לתונס באו כת המקובלים לבקרו, ואמר להם שאינו בקי בקבלה והסתיר מהם ידיעותיו, ומספר שהקאייד ר׳ ישועה כהן טנוג׳י (ע״ע) היה מתקוטט עמהם ושם בבית הסוהר לגדוליהם, ושלח לביתם ולקח כל ספרי הקבלה שלהם, והיה זה בטענה שהם עושים ליוהרא ושלא לשמה (מעגל טוב השלם עמ׳ 58). יש לציין כאן שהחיד״א לא היה מרוצה כלל מהנהגתו של הקאייד ר׳ ישועה הנ״ל בהרבה עניינים (עיין במעגל טוב הנ״ל ובערך כהן טנוג׳י ר׳ ישועה, וזאן ר׳ שלמה) וגם היה מלא תרעומת גדולה עליו על שהכניס את ר׳ שלמה וזאן רב העיר סוסא לבית הסוהר על דבר של מה בכך שעשתה אשתו ובעוד עניינים, וא״כ טענותיו הנ״ל על המקובלים והכנסתם לבית הסוהר ספק גדול אם היה בהם ממש, וחלילה לחשוד רבנים קדושי עליון ביוהרא. מלבד הדברים הנ״ל מספר עוד החיד״א שראה אצל הקאייד הנ״ל (שאצלו התארח) ספר קבלה מעשית מהרב אליה שפירא זלה״ה רב מקובל גדול מחכמי אשכנז

שבא לתונס ונפטר שם בתענית, והיה אומר מנחה בטלית ותפלין, והתפלל עמידה והאריך וסיים עושה שלום ונפל ונח נפשיה. החיד"א לא רצה להעתיק מספר זה רק שתי כוונות בלבד וזאת מפאת רוב עומקו של הספר. כן ספרו לו אז רבני תונס על ת"ח אחד מתונס חריף וצדיק ומופלא שמו ר' ח' לומברוזו גבק"י שסיבת מיתתו מפני שלמד חכמת הצירוף והשתמש בה. החיד"א בקש מהם שיביאו לו חיבור ממנו בתחום זה, ומצא קונטרס עמוק מאוד מאוד וחשש להתעסק בו, וכתב: „לא רציתי להתעסק בו עד אשר יניח ה' לי בל"נ אפשר שאתעסק לדעת חכמה".

עוד מצאנו באותה תקופה את אב"ד תונס הגאון המפורסם המקובל האלוקי ר' רפאל מסעוד אלפאסי (ע"ע) בע"ס „משחא דרבותא" שחבב מאוד את חכמת הקבלה והיה מקובל גדול וחיבר ספר חשוב בחכמה זו. וכך מוצאים בסוף הדרוש שדרש ר' ברוך פיתוסי (ע"ע) למנוחת ר' מרים אשת ר' מסעוד (מקור ברוך דרוש לפ' חקת) שמביא חידוש ארוך מאד ע"ד הקבלה, ומסביר טעם הדבר: „לפי שהרב בעל צדקת זו חפץ מאוד בקבלה לכן הארכתי כי ודאי נשמתו שומעת". כן מצאנו לנכדיו של ר' מסעוד שכותבים בהקדמתם לספרו „משחא דרבותא" שנמצא בידם חבור גדול ממנו על הזוה"ק ודברי האריז"ל ברוא דרזין". בנו ר' שלמה אלפאסי (ע"ע) המשיך בדרכו של אביו ומלבד חכמתו הרבה בש"ס ובפוסקים היה מקובל גדול ומתנהג בחסידות כמו שרואים מהתיאורים הנפלאים עליו אשר נכתבו בדרושים למנוחתו שבספר „מערתא דדייני" להגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע). גם הגאון הנודע ר' נתן בורג'ל הראשון (ע"ע) אב"ד תונס ומחבר הספר הנודע „חק נתן" התעסק הרבה בחכמה זו, אך הוא פירש בהגיעו לכוונות עמוקות ביותר, וכך כתב עליו תלמידו ר' עוזיאל אלחאייך: „וכבר בא חכם האיש אדוני הרא"ש מורי הרב המו' בעל חק נתן זיע"א קרא הרבה ושנה זו כל ספרי דבי רב לא הניח דבר קטון וגדול, ושמעתי מפיו וכן היה אומר כשם שקבלתי שכר על הדרישה אקבל שכר על הפרישה, והעד העיד בנו איש האלוקים מורי הרב נר"ו שגם מורנו הרב הגדול מהר"י לומברוזו זיע"א בעל ספר „זרע יצחק" דכל רז לא אניס ליה ועם כל זה שנה ופירש..." עכ"ל. את זה כתב מהר"ע אלחאייך בקשר לכוונות העמוקות בתפלה שבספר בית אלוקים להמבי"ט (ע"ע ר' נתן בורג'ל הראשון).

אחד מגדולי המקובלים בתונס מאותה תקופה (מחצית הא' של המאה הששית) הוא הרה"ג המקובל האלוקי ר' יוסף סדבון (ע"ע) שחיבר כמה ספרים חשובים בחכמת הקבלה. בשנת התרל"א (1871) נדפס ספרו „אהבת ה'" — פירוש חשוב על האדרא זוטא בהשתדלות הרב המקובל ר' מסעוד חביב (ע"ע) ולפני כמה שנים — שוב יצא במהדורה חדשה בארץ. מאוחר יותר נדפס ספרו השני „יראת ה'" — פירוש על שער רוח הקדש לר' חיים ויטאל (ירושלים תרל"ד) בהשתדלות השד"ר הגאון המקובל האלוקי ר' יצחק קאלאמרו זצ"ל ראש ישיבת המקובלים „בית אל" בירושלים. בהסכמות לספריו מזכירים כל הרבנים את השם הנכבד שקנה לו רבינו בחכמת הקבלה וששמו הטוב נודע לתהלה בארץ הצבי בין המקובלים ששם, וגם הגאון הרש"ש העריך אותו ביותר (עיין בערכו). עוד רואים מספריו את הקשרים ההדוקים שהיו בין מקובלי תונס למקובלי א"י, והרבה פעמים מופיע בספריו הבטוי „שלחו מתם" וכיו"ב שכוונתו לחידושים בקבלה שקבלו מא"י. גם החיד"א בספרו „מעגל טוב" שהזכרתי בתחלת דברינו, מזכיר תשובות בקבלה שקבלו מקובלי תונס מא"י. עוד עדות לדבר מוצאים בספר „עץ חיים" ו„נהר שלום" ששם הדפיס הרה"ג ר' יצחק קאלאמרו זצ"ל הרבה תשובות שהשיב הרש"ש זצ"ל ומקובלי א"י למקובלי תונס. תשובות אלו נשלחו לאב"ד תונס הגאון ר' יוסף הכהן יצחקי (ע"ע) אשר נפטר בשנת התקמ"ו (1786), ואותם מצא ר' יצחק בשנת התרי"ח (1858) בתונס בבואו לשם כשד"ר.

חיבור חשוב נוסף בחכמת הקבלה הוא הספר „קרן הצבי" — פירוש על ספר „הקרנים" להרב המקובל מוהר"ש אוסטרופולי זצ"ל (ליוורנו תקפ"ה), והוא נתחבר מהרה"ג מעוז ומגדול סוב"ר הרזים הגי כבשי דרחמנא כמהר"ר שמואל שמאמא זיע"א (ע"ע) אביו של ר' שלמה שמאמא (ע"ע) בע"ס „בגדי שש", אשר חי במחצית השנייה של המאה הששית.

המיוחד בשני הרבנים הנ"ל — ר"י סדבון ור"ש שמאמא — הוא בכך שכל החיבורים שנתחברו מהם הם בחכמת הקבלה, מה שמראה שעיקר עיסוקם היה בחכמה זו, לעומת זה גדולי רבני תונס שהזכרנו לעיל ועוד רבים אחרים עסקו בחכמת הנגלה והנסתר כאחד וגדולתם היתה נודעת בשתיהן, שכן ההתעסקות בחכמה זו היתה נחלת רבים מרבני תונס.

גם במאה השביעית מוצאים רבנים גדולים שהתעסקו בחכמה זו. בראשית המאה נודעו שני גאונים עצומים הראשון הוא אב"ד תונס הגאון החסיד ואיש המופת ר' ישועה בסיס (ע"ע), שמלבד ספרו „אבני צדק" על השו"ע נודע כמקובל גדול, והשני הוא הגאון המפורסם ר' אברהם הכהן יצחקי (ע"ע) שבצד חיבוריו הרבים והגדולים על הש"ס ובהלכה שנודע בהם לתהלה היה מקובל גדול ונדפס ממנו ספר בתחום זה, והוא ספר „כף הכהן" על התורה. גם אחרי רבנים אלו המשיכו לעסוק בחכמה זו, ובסוף המאה נודע מאוד הרה"ג ר' רפאל ג'אמי זצ"ל (ע"ע) שמספרים עליו נפלאות בידיעתו בחכמה זו, ואצלו למד הרבה בחכמה זו הגאון

ר' מצליח מאזוז זצ"ל והי"ד (ע"ע). לעומת זה מספרים על רב זה שבתורת הנגלה לא היה בקי כל כך.

כמו בתונס גם בג'רבה מוצאים רבנים עוד מראשית תקופה זו שהיו גדולים בתורת הנסתר יחד עם גדולתם בתורת הנגלה. הנה אב"ד ג'רבה הרה"ג ר' אהרון פרץ (ע"ע) מרבני ג'רבה הראשונים הנודעים לנו (נפטר בשנת התקכ"ו) מביא בספרו „בגדי אהרון" (ליוורנו תקס"ו) פירושים רבים מאוד ע"ד הקבלה ודברי האריז"ל וזאת מלבד ידיעותיו הרבות בשאר תחומי התורה והחכמה כנודע. לפי המסופר הוא היה לומד בחכמה זו יחד עם מר זקננו הרה"ג ר' מרדכי הכהן (ע"ע) אחד מחברי בית דינו. בנו רבי חזקיה פרץ (ע"ע) שכהן כשני בקדש בב"ד בג'רבה באמצע המאה הששית התעסק אף הוא הרבה בחכמה זו, ומסופר שאף התעסק בקבלה מעשית ומפאת כן לא זכה להשאיר זרע אחריו. עוד מצאנו במאה ההיא את ר' צמח הכהן השני (ע"ע) תלמידו של מהר"א פרץ וחברו של בנו ר' חזקיה הנ"ל שהתעסק בחכמה זו ומתואר ע"י רבני ג'רבה בתואר „המקובל האלוקי". מרבנים אלו יש להקיש גם על רבני ג'רבה אחרים בני המאה הששית שמן הסתם התעסקו אף הם בחכמה זו, אף שהאמת שעל רוב רבנים אלו אין לנו פרטים ברורים.

במאה השביעית נודעו ובלטו בג'רבה שני רבנים גדולים שהתעסקו בחכמה זו, והם הרה"ג המקובל האלוקי ר' משה עידאן (ע"ע) שנפטר בשנת התרנ"ד (1894) והרה"ג ר' דוד כהן גישא (ע"ע) בע"ס „שירי דוד". ר' משה חיבר כמה ספרים, ומהם ספר „חג הפסח" על ההגדה וספר „תפלה למשה" על התהלים ופירושיו בהם הם על דרך הקבלה. גם ר' דוד חיבר ספר „בגי דוד" פירושים על התורה ע"ד הקבלה הנדפס בסוף ספרו „שירי דוד" (ליוורנו תרמ"ב). כשנפטר ר' דוד זה בשנת תער"ג (1913) כתב עליו הרה"ג ר' שלום הכהן (ע"ע) בדרוש שדרש עליו בספר „חסד ואמת", שלא הניח ממלא מקומו בחכמת הקבלה בג'רבה.

בדורות האחרונים נודעו בג'רבה שני גאונים עצומים שמלבד גדולתם בתורת הנגלה וחיבוריהם הגדולים הרבים והחשובים בש"ס ובפוסקים התעסקו הרבה בחכמת הקבלה, והם אב"ד ג'רבה הגאון ר' רחמים חי חויתא הכהן (ע"ע) ועמיתו בתורה הגאון ר' אברהם מגוז הכהן (ע"ע). שניהם התכתבו בחכמת הנסתר עם הגאון ר' עובדיה הדאיה זצ"ל בעל שו"ת „ישכיל עבדי" ח' חלקים וראש ישיבת המקובלים „בית אל" בירושלים, ושאלות רבות ששאלו ממנו נדפסו בקונטרסי „דעה והשכל" שבסוף ספריו „ישכיל עבדי". תלמידו של ר' רחמים הנ"ל הגאון ר' מצליח מאזוז (ע"ע) בעל שו"ת „איש מצליח" למד עם רבו הנ"ל בחכמת הקבלה, ובעברו אח"כ להשתקע בעיר תונס למד שם בחכמה זו אצל הגאון ר' רפאל ג'אמי (ע"ע) שהיה מפורסם מאוד בידיעותיו בחכמת הקבלה. אלו הם הרבנים והחבורים הבולטים ביותר בחכמה זו, אך מלבדם רבים מרבני תוניסיה (במיוחד מהמאה הששית ומחצית השביעית) התעסקו הרבה בחכמה זו.

דקדוק

גם מחכמת הדקדוק לא הניחו רבני תוניסיה את ידם, ובתחום זה חוברו על ידם כמה ספרים נכבדים. כבר בראשית המאה הששית מוצאים בתונס רבנים גדולים שעם גדולתם בשאר תחומי התורה, התעסקו והיו חכמים גדולים גם בחכמת הדקדוק. באותה תקופה נמצא בתונס הרה"ג ר' בנימין איספינוזא (ע"ע) שחיבר ספר „יפה נוף" (ליוורנו תקל"ג) הכולל כמה קונטרסים בנושאים שונים בדרך שיר כגון „שלחן החלבים" על הלכות חלב וניקור, מורק הדם על הלכות דם, ומכללם קונטרס „שיר ידידות" — כללי הדקדוק בדרך שיר. נוסף לכך חיבר גם פירוש „בית העזר" — פירוש על פירושו של האבן עזרא לתורה, ובפירושו זה מתעכב בעיקר בענייני דקדוק. עוד נמצא באותה תקופה אב"ד תונס הגאון ר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע) שתלמידו הרה"ג ר' יוסף זרקא (ע"ע) מעיד עליו ש„היה בקי בחכמת הדקדוק ובחכמת הקבלה כידוע ומפורסם לכל". ר' יצחק זה נפטר בשנת התקי"ב (1752), ודברי תלמידו הנ"ל נאמרו בקשר לויכוח הגדול בענין קריאת „חי העולמים" אם בצירה או בפתח. גם בג'רבה מצאנו באותה תקופה את אב"ד ג'רבה הגאון ר' אהרון פרץ (ע"ע), שהיה משורר גדול ובקי בחכמת הדקדוק כמו שנראה מספרו „בגדי אהרון" (ליוורנו תקס"ו), וגם נדפסו בספר „משגב לדך" (ג'רבה תרע"ו) כמה גליונות בכתב ידו שנמצאו ממנו בספר „ערוגות הבושם". ר' אהרון נפטר בשנת התקכ"ו. סמוך לאותה תקופה נודע בתונס הרה"ג ר' אברהם כטורזא (ע"ע) אשר נפטר בשנת התקמ"א (1781) והיה תלמידו של מהר"י לומברוזו הנז"ל. בהסכמתם לספרו „זרע אברהם" מציינים רבני תונס את ידיעותיו הרבות בחכמת הדקדוק וטעמי המקרא, וזה לשונם: „ולשונו תהלך באר"ש פותח בכ"ד זה בנין א"ב רב פעלים טעמא טעים ויטע"ם מטעמי"ם מטעם המלך בודק עד שהיד מגעת בעוקצי תאנה עד דקדוקה..." ע"כ. בספרו זה יש ממנו הרבה חידושים שבהם מתעכב בענייני דקדוק.

החיבורים החשובים והבולטים ביותר בתחום הדקדוק נתחברו משני רבנים גדולים מג'רבה. החיבור הראשון הוא הספר הנודע „לחם הבכורים" (ליוורנו תר"ל) ממר זקננו הראב"ד מקודש בג'רבא הגאון ר' שאול הכהן (ע"ע) אשר נפטר בשנת התר"ח (1848) והוא ספר משובח ומקיף את כל כללי הדקדוק. מלבד ספרו החשוב הנ"ל הוא התעכב על דקדוקים שונים בנוסח התפלה והגיה והכריע בין הנוסחאות השונות וגם כתב ביאורים לתפלות הימים הנוראים ולסליחות הנהוגים בג'רבה כמו מחזור „שי למורא" וסליחות „שפתי

שירי כללי הדקדוק דוד יט

פתח לבבך לדעת כללי המלרע והמלעיל.
להבדיל בין השמות להפעלים והבינונים לעוברים.
פקח עיניך וראה טעם בראש ואמצע תיבה מלעיל.
ובסופה מלרע אכן הזרקא והסגולתא והתלשה זרים.
פרשי איזה תיבות צריכים להיות מלרע.
וגם מלעיל יהיו בדברים אחרים.
כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים: (תהלים ע"ח)

פתח לבבך וגו'. פי' תן לבך ודעתך להתבונן בדיני כללי המלרע והמלעיל כדמפרש ואזיל:
להבדיל וגו'. פי' דע כי המלעיל והמלרע כחם יפה להבדיל בין השם ובין הפועל כמו ויהי כאשר **שמע** שהוא מלרע פועל בלגלגי **שמע** שהוא מלעיל שם ויבדיל ג"כ בין הבינוני ובין העבר הנה **שבה** יבמתך שהוא מלעיל עבר ובבקר היא **שבה** שהוא מלרע בינוני וכן **באה** עם האמן בינוני ורחל **באה** עבר ויולא בזה.
ופי' מלרע מלמטה ופי' מלעיל מלמעלה: **פקח** עיניך וראה וגו'. פי' הכלל יהיה בידך לידע המלעיל והמלרע כי תמיד פקח עיניך וראה אל טעם התיבה בספרים המדוייקים ובאות אשר בה תמצא הטעם אם הטעם במלה אם מלעיל או מלרע ר"ל אם תמצא הטעם בראש התיבה או באמצע התיבה בין עליה בין תחתיה נקרא מלעיל וכל תיבה שטעמה בתנועה אחרונה ממנה בין עליה בין תחתיה נקרא התיבה ההיא מלרע כל זה בכל הטעמים חוץ מן הזרקא וסגולתא והתלשא וכן התרסא שהם זרים ויוצאין מן הכלל זה שאינם עושים מלעיל ומלרע וטעם אותה התיבה עפ"י משקלה במקום אחר אם הוא מלרע או מלעיל: **פרשי** איזה וגו'. פי' יש איזה תיבות צריכין להיות מלרע כמו כל תיבה שסופה מפיק וא"ו היא מלרע כמו **ידיו** תבואנה אחד **קראתיו** ועוד כל תיבה שסופה יו"ד מפיק במשך קמץ היא מלרע כמו **עיני תחנוני חקותי ותורותי** ודומיהן וכן אם היו"ד במשך צירי כמו **מצדיהי** ועוד כל תיבה שסופה אות היחס היא מלרע כמו **הראובני** וכן אות התואר כמו **הרביעי המגביהי** ועוד כל תיבה שסופה כא"ף בשוא כנוי לנקבה יחידית הנכחית היא מלרע כמו **ידך רגלך אישך** ודומיהן ועוד כל תיבה שסופה כא"ף קמץ והאות הקודמת

עמוד מהספר הנודע „שירי דוד" הכולל כללי הדקדוק והעבור בדרך שיר כדוגמת האזהרות

רבנות". מפאת חכמתו הרבה בחכמת הדקדוק מסופר על אב"ד תוניסיה הגאון המפורסם ר' ישועה בסיס (ע"ע) שהיה עומד מפני ר' שאול בבואו לתונס, וזאת כיון שבחכמה זו היה רבו. חיבור חשוב שני בתחום הדקדוק הוא הספר הנודע „שירי דוד" (ליוורנו תרמ"ב) מהרה"ג ר' דוד כהן גישא (ע"ע) אחד מדייני ג'רבה אשר נפטר בשנת תער"ג (1913). בספר זה כתב את כל כללי הדקדוק בדרך שיר בדוגמת האזהרות לר' יצחק בן ראובן הנאמר בחג השבועות, ואחרי כל בית ובית בא באור רחב ומפורט בלשון קלה וברורה על כל כללי הדקדוק המופיעים באותו בית. ספר זה כולל גם את כללי העבור בדרך זו. הוא בחר לכתוב בדרך זו כדי להקל על זכרון הלומד כיון שפרטי שני חכמות אלו מרובים. בשני ספרים אלו לימדו רבני ג'רבה את תלמידיהם חכמה זו, והם זכו לכמה מהדורות. לחם הבכורים יצא לאחרונה בארץ במהדורה שנייה בהוצאת „מכון הרב מצליח", וספר „שירי דוד" שהתחבב מאוד על הצבור ושמו נודע לתהלה גם בא"י, יצא במהדורה שנייה בשנת הת"ש (1940) בג'רבה, ולאחרונה יצא שוב בארץ בהוצאת המכון הנ"ל במהדורה שלישית.

עוד רבנים מג'רבה וסביבותיה שהתפרסמו בידיעתם הרבה בחכמת הדקדוק, הם הרה"ג המקובל האלוקי ר' משה עידאן (ע"ע) שהוא המגיה של הספר „לחם הבכורים" הנז"ל וגם חיבר אזהרות על תרי"ג מצוות, ובדורות האחרונים נודע הרה"ג ר' יצחק צרור (ע"ע) מעיר גאבס שהיה מגדולי המדקדקים והמשוררים. חכם זה נפטר בשנת התרצ"ד (1934), ובסוף ימיו אף התחיל להפיץ חכמה זו בעירו גאבס ורבים נהנו מחכמתו. ר' יצחק זה גם הגיה, נקד וכתב באור לספר הפיוטים „קול יעקב" וגם נדפסו בספר זה כמה משיריו. על טיב שירתו נודע, שעוד בטל ילדותו כתב לו הגאון ר' צדוק הכהן ז"ל הרב הראשי לצרפת בקבלו ממנו ליום הכתרתו בכתר הרבנות שיר ותהלה עם יתדות ותנועות, כי מימי המשורר רבינו יהודה הלוי ז"ל לא זכה לראות שיר כל כך שקול כמוהו. בכואבו את כאב לשון הקדש אשר החכמים לא שמים לב אליה, כתב: „שפתינו הקדושה כבודה בת מלך אשר בה דבר רב עליליה עם עבדיו הנביאים ואשר בה ניתנו התורה והמצוה, איך נשכחה מלב ואין זוכר אותה, מי נוטה אהלה! מי מקים יריעותיה! הלוא בניה הנולדים על ברכי התורה והאמונה. אולם יחד כלם פנו אליה עורף ולא פנים, וישליכוה אחרי גוום ככלי אין חפץ בו. אהה! בהעלותי זה על לבבי רוחי בי ירעש כלבנון וצלם דמות תבניתי ישונה וכל יצורי יתפלצון, אך זאת נחמתי נקוה כי לימים לא כבירים תשוב לימי עלומיה, ואחרי בלותי תהיה לה עדנה, כי ראיתי אחד מאלף ושנים מרבבה אשר נטו שכמם אל החכמה הזאת, וישימו מגמתם אליה לחדש כנשר נעוריה ולהסיר מעליה בגדי אלמנותיה, אשר בלו מרוב ימים ולהלבישה מחלצות וליפותה בעדי עדיים וחלי וכתם עד יצא כנוגה הודה, ותפארתה כלפיד יבער", ע"כ.

פיוט ושירה

פייטנים ומשוררים רבים נמצאו בתוניסיה בכל התקופה הזו. פייטן קדמון ומעולה ביותר בתוניסיה הוא הרה"ג ר' פראג'י שוואט (ע"ע) — רב מקובל יליד פאס שבמרוקו שבא לתונס — וקבור שם בעיר תסתור אשר מידי שנה עושים הילולה גדולה על קברו. הוא חיבר מאות שירים ופיוטים במגוון עשיר, והרבה משיריו מושרים עד היום בפי יהודי תוניסיה ולוב. שיריו מופיעים בספרי הפיוטים „שירי זמרה" ו„קול יעקב" כשסימנם „פרג'י" וכיו"ב, ובשנת התשל"ו יצאו כל שיריו — קובץ גדול של שירים — בספר הנקרא „שירי ר' פראג'י שוואט" מאת אפרים חזן בהוצאת

„יד בן צבי". הדעות חלוקות לגבי תקופת חייו, י"א שהוא משורר קדמון מהמאה השש עשרה למניינם ויש המאחרים את תקופתו לראשית המאה הששית למניינו. משורר חשוב נוסף בתונס במאה הששית הוא הרה"ג ר' נהוראי ג'רמון (ע"ע) רב מופלג בחכמה וזקנה כדברי החיד"א, אשר הגיע לתונס מלוב כיתום קטן בן י"ב שנה, ובתונס גדל ולמד אצל הגאון ר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע). הוא נפטר בשנת התקמ"ג (1783), ושיריו נדפסו בסוף ספרו „יתר הבז" (ליוורנו תקמ"ז). משיריו נודע השיר „אדיר ונורא" הנדפס בספר „קול יעקב" ואשר מושר בתונס ובג'רבה בלחנים שונים. גם הרה"ג ר' יעקב פיתוסי (ע"ע) מתונס שחיבר והוציא לאור הרבה ספרים בתחומים שונים היה משורר והרבה משיריו נדפסו בסוף ספרו „ברית יעקב" (ליוורנו תק"ס).

בג'רבה נמצא בראשית המאה הששית הגאון ר' אהרון פרץ (ע"ע) אב"ד ג'רבה שמלבד חכמתו הגדולה בש"ס ופוסקים וקבלה, היה חכם גדול גם בחכמת הדקדוק והשירה וחיבר פיוטים רבים. י"ד מפיוטיו נדפסו בסוף ספרו „בגדי אהרון" (ליוורנו תקס"ו), ומהם כמה שירים שמושרים עד ימינו בפי יהודי ג'רבה כמו השירים „אנוש נוצר" ו„אותה נפשי" ועוד, שנדפסו גם בספר „קול יעקב". עוד פיוט שחיבר ר' אהרון בשנת התע"ו (1716) על מאורע אישי שקרה לו, גדפס בקונטרס „תולדות משה" שבספר „דברי יעקב" למהר"י הכהן גדישא (ע"ע). שיר זה חיבר על שנתרפא ממחלה קשה שחלה בעיניו והיה חשש גדול לאיבוד מאור עיניו ל"ע, ובה מתאר את מצוקתו בעת מחלתו ותודה גדולה להקב"ה על רפואתו. שיר נוסף שחיבר לכבוד מאורע אישי הוא השיר „אותה נפשי" שחיברו בבניית „הישיבה החדשה" שבנה בג'רבה, והיא ביכ"נ ר' חזקיה פרץ (בנו של ר' אהרון) המצויה עד היום שם. שיר זה מקובל עד היום אצל יהודי ג'רבה לשורר אותו בחגיגת חנוכת הבית. נראה שחכמת השירה היתה ירושה לר' אהרון מאבותיו, שכן על ר' אברהם פרץ (ע"ע) אביו כתב בספר „ממלכת כהנים" (עמ' נ"ד) שהיה משורר גדול, כי נמצאו אצלם הרבה שירים שכתוב עליהם שמחברם הוא ר' אברהם פרץ (כנראה בכת"י), ובספר „שירי זמרה" נדפסו הרבה שירים שסימנם „דוד פרץ" וכנראה הוא דודו אחי אביו (ע"ע פרץ ר' דוד). מלבד השירים הנ"ל מושרים בפי יהודי ג'רבה ותוניסיה שיריהם של שני רבנים מחכמי לוב שהיו משוררים גדולים והם ר' משה בוג'נאח ור' אליהו סדבון, ומשיריהם נדפסו בספרים „שירי זמרה" ו„קול יעקב".

בשנת התרל"ב (1872) נדפס בליוורנו ספר הפיוטים „שירי זמרה" הכולל שירים ופיוטים רבים הנהוגים בתונס. השירים שבספר הם מר' ישראל נג'ארה, ר' משה בוג'נאח, ר' פראג'י שוואט, ר' אליהו סדבון ועוד פיוטים ממשוררים שונים. השירים שבספר זה מחולקים לקבוצות לפי ה„טבע" (בארץ נקרא „מקאם") שלהם. כפי ששמעתי מפי זקנים שמקובל בתונס שיש 24 „טבועאת", וכל טבע מתפצל לכמה גוונים. הטבועאת המובאים בספר זה הם: 1) אדייל 2) אלעראק 3) אסייכא 4) אלחסין 5) ארצד 6) רמל אלמייא 7) אנווא 8) אלאצבעיין 9) רצד אדייל 10) ארמל 11) אל אצבאהן 12) אל מזמום 13) אלמאיא. מלבד ה„טבע" הכללי המצויין על כל קבוצת שירים, מצויין על רוב השירים ציון נוסף ששמעתי שכוונתו לציין מיקצב כלשהו לשיר. ציונים אלו הם כדלהלן: 1) אביאת 2) בטאיחי (שכיח מאוד) 3) ברוול 4) דרז 5) כ'פיף 6) כ'ותם 7) עמאליאת 8) זגדאלי 9) באשראף 10) באשראף קאלונזי 11) עמאליאת צאבה 12) סג'ל צאבה 13) מוסאח 14) טאלע. בדומה לספר שירי זמרה גם בספר „שירי ר' פראג'י שוואט" הנז' בתחילת דברינו מצויין על הרבה מהשירים ה„טבע" שלהם, וכיון שהשירים בספרים אלו הם מהקדומים יותר, הדבר מראה שחכמת השירה והמוסיקה היתה ידועה ונפוצה בתונס מתקופות קדומות. בדור האחרון היה אב"ד ג'רבה הגאון ר' רחמים חי חויתא הכהן (ע"ע) בקי מאוד בשירה ופיוטים הן החדשים והן העתיקים, ושמעתי עליו מאדם נאמן ששמע ממנו שידע לחניהם של כל הפיוטים שבספר „שירי זמרה", ומפי הרב

שירי טבע אלאצבעיין זמרה

בטאיחי סימן חיים

ג עֵת דודים כלה בואי לגני · פרחה הגפן הניץ רמוני : חָלף הגשם · הסתיו עבר · קומי רעיתי · החשק גבר · נצא השדה · נלין במדבר · שָׁם אתן דודי · לך מחמד עיני : פרקס וכו' יָרדתי עפרה · לרעות בגנים · לראות ב יופייך · עיניך יונים · אריתי מורי · ללקוט שושנים · עָרכתי שלחן · מסכתי ייני : פרקס וכו' יָפית ונעמת · כשלג שנך · דבש וחלב · תחת לשונך · צאי נא וראי · בעקבי צאנך · קוֹלך השמיעני · מראך הראני : פרקס וכו' מַים רבים · לא יוכלו לכבות · את האהבה · לילה לא תשבות · מיום נדודך · נשאתי ריבות · עוֹד אם אשכחך · תשכח ימיני : פרקס וכו'

בטאיחי סימן מנדיל

ד מַה טובו צביה · דודיך לדוד · בלתי לך שניה · יפה עד מאד · מכתם נקיה · עדייך חן והוד · נִצבת בקומה · תמר דמתה · נשגבה כחומה · רעיה יפתה : דדיך חן למולי · קם לריב כצר · עיניך ישמעאלי · רובה חץ במר · אך פיך ישראלי · שניך כדר · יָפה את ותמה · עין ראתה · צורתך איומה · עוד לא כהתה : לְחייך במחוגה · יוצרך תארו · סות רקמה ארוגה · אל חי פארו · שושן בערוגה · תבנית תארו · עוֹטה אור כשלמה · ממך היתה · הוד מלכות ואימא · כי לך יאתה :

הכן

עמוד מספר הפיוטים הנודע „שירי זמרה". הפיוטים מחולקים לפי ה„טבועאת".

מעתוק מאווז שליט"א שמעתי עליו שידע 16 מתוך 24 הטבועאת הנז"ל, והעיד לי קרובו שהוא למד ממנו ששה מהם, ולצערינו בימינו אין איש שם על לב לטפח וללמד את מסורת הפיוטים של יוצאי תוניסיה העשירה והמגוונת, וחבל. צריכה להיות התעוררות לנושא זה ובמיוחד בתקופה זו שישנה התעוררות כללית בקשר לפיוט ושירה מזרחית.

בדורות האחרונים קם בתונס המשורר והפייטן הדגול ר' אשר מזרחי זצ"ל. פייטן זה בא מא"י לתונס, וחיבר שם שירים רבים על משקל השירה הערבית החדשה. קובץ פיוטיו יצא בספר הנודע „מעדני מלך" שנדפס בשנת התש"ו (1946) והוא כולל עשרות שירים חשובים ביותר בנויים על משקל השירה המצרית הנודעת לתהלה. כיון שהיה אומן במלאכת השיר והנגינה גם יחד, היה נודע ומבוקש ביותר וכל עשירי ונכבדי תוניסיה היו מזמינים אותו לשמחות בניהם ולאירועי שמחה שונים. גם הפייטנים הגדולים בארץ אף אלו שאינם מהעדה ה„תוניסית" מחבבים מאוד את שיריו והלחינו להם לחנים שונים, ויש לציין כאן את השירים הנודעים כמו „נגילה הללויה", „חביבי", „אנא בחסדך" ועוד שהם שיריו של ר' אשר מזרחי. גם בג'רבה נתחברו בדורות האחרונים הרבה פיוטים בלה"ק ובערבית על משקל שירים ערביים. זאת עשו הרבנים ר' מקיקץ השלי (ע"ע) ור' בן ציון הכהן יהונתן השני (ע"ע) — רב יליד ג'רבה שכהן כרב בעיר זוארה שבלוב. על מנת למנוע שירת שירי עגבים ערביים בחתונות ושמחות, הם חברו שירי קדש בלה"ק ובערבית והלחינו להם לחנים של שירים ערביים ידועים וחביבים על הצבור. בתחילה יצאו בג'רבה כמה חוברות קטנות בשם „שירי ציון", ומר' ציון כהן הנ"ל יצא ספר „שירי ציון" הכולל שירים בלה"ק וערבית המלאים כיסופים לגאולה ולבנין הארץ, תוכחות מוסר ויראת שמים ועוד. ר' ציון זה ואביו ר' יעקב ידעו גם לנגן בכלי שיר, והרבה מיודעי הפיוט והנגינה מיוצאי ג'רבה אשר בימינו הם מתלמידי ר' ציון או מקרוביו וצאצאיו. בהיותו רב בעיר זוארה אף הקים מקהלת נערים מפרחי תלמידיו.

בידי יהודי תוניסיה וג'רבה היו מאות ואלפי פיוטים, אך רובם לא נדפסו אלא היו בספרים כת"י. עד ימינו מצויים בידי יחידים ספרי פיוטים בכת"י, וראיתי ספר פיוטים כת"י המכיל שע"ג פיוטים. בדורות הראשונים היה נהוג בג'רבה לשנן פיוטים בע"פ, והיו פייטנים שידעו מאות פיוטים בע"פ. סיפר לי ר' ששון כהן מברכיה הי"ו ששמע מחותנו הגאון ר' רחמים חי חויתא הכהן (ע"ע) אב"ד ג'רבה, שאביו (של ר' רחמים) ידע אלף פיוטים בע"פ, וממר מגוס פרג'ון הי"ו שמעתי על קבוצת יהודים מג'רבה שעסקה בבניית רצפה, ומשך כל יום עבודתם מהבוקר עד הערב היו שרים פיוטים בע"פ. בידיעת פיוטים הצטיינו במיוחד בני קהל אלחארא הצגירה (הדיג'ת) שבג'רבה. בשנת התרצ"ד (1934) נדפס ע"י הרב אברהם ביתאן שליט"א מג'רבה (כעת בנתיבות) ספר הפיוטים הנודע „קול יעקב", ובו נקבצו פיוטים מפיוטים שונים, שירי שבת, חתן וכלה, ברית מילה, בר מצוה, שירים בשבח התורה ועל צער הגלות ועוד ועוד. הפיוטים שם הם מרבנים קדומים כר' ישראל נג'ארה, ר' משה בוג'נאח, ר' אהרון פרץ ועוד, וספר זה הוא הוא הספר המקובל עד ימינו אצל יהודי ג'רבה לשורר מתוכו בשבתות וחגים ובאירועי השמחה השונים. על פי מה ששמעתי ממר מגוס פרג'ון הי"ו הפיוטים שבספר זה אינם אלא חלק מוער מהפיוטים שהיו בכת"י, שהיו קרוב ל-1600 פיוטים, והם הועתקו מהכת"י בצעירותו על ידו וע"י חבריו ללימודים מדי יום ששי אחה"צ, בהוראת רבם ר' יעקב חורי (ע"ע) שהיה פייטן נודע בביכ"נ שלהם הנודעת מאוד בג'רבה בשם עליית „ר' יצחק חורי". מלבד הספר הנ"ל נדפסו עוד פיוטים בספרים שונים כמו „שם הגדולים", מדרש שלמה ועוד. לפני מספר שנים יצא בארץ הספר הנכבד „גילה ורנה" שבו קבץ ר' מאיר כהן מטבריה את כל הפיוטים הנהוגים בג'רבה.

מלבד פיוטים ושירים רגילים, נתחברו מרבני תונס חיבורים שונים בדרך פיוט ושירה. הסוג הראשון של חיבורים אלו הם שירים על תרי"ג מצוות בדוגמת האזהרות הנקראים בחג השבועות. מצאנו לשלושה מחכמי ג'רבה שחברו אזהרות על תרי"ג מצוות, הראשון הוא ר' אברהם הכהן אב"ד ומו"צ הדיג'ת שחיבר ספר „שיר חדש" (ליוורנו תרמ"ה), השני תלמידו הגאון ר' חיים הכהן (ע"ע) — רב יליד ג'רבה שעבר לטראבלס ונתמנה שם לאב"ד — שחיבר גם הוא ספר „מצות המלך" — אזהרות עם שני פירושים (ליוורנו תרל"ט), ומספרו זה נתפעל מאוד הגאון ר' חיים ברלין אב"ד דוואלוזין ושלח מצרפת מכתב מלא התפעלות ותשבחות לר' חיים המחבר, ובקשו שישלח אליו את הספר, והשלישי הוא הרה"ג המקובל האלוקי ר' משה עידאן (ע"ע) שחיבר אזהרות „שעשוע מצוה" (ליוורנו תרמ"א). המיוחד בשלושת אזהרות אלו שהם בנויים עפ"י מנין המצוות להרמב"ם בניגוד לאזהרות הנהוגות של ר"י בן ראובן שהם לדעת בעל הלכות גדולות. הם חיברו אותם כי עפ"י החיד"א והאחרונים מצוה מן המובחר לקרוא בשבועות אזהרות לדעת הרמב"ם.

לא רק במנין תרי"ג מצוות, אלא גם בתחומי ההלכה והחכמה נתחברו חיבורים מרבני תונס על משקל האזהרות. בתחום זה בלט הגאון המקובל האלוקי ר' דוד כהן גישא (ע"ע) מג'רבה שחיבר את ספרו „שירי דוד" (ליוורנו תרמ"ב) הכולל את כללי הדקדוק והעיבור בדרך שיר על משקל האזהרות עם באור רחב ומפורט. כמאה חמשים שנה לפני כן מוצאים את ר' בנימין איספינוזא (ע"ע) מתונס שלימים עבר לליוורנו והיה לדיין שם, שחיבר את הספר „יפה נוף" (ליוורנו תקל"ג) הכולל קונטרסים בנושאים שונים (דקדוק והלכה) בדרך שיר כגון „שיר ידידות" על דקדוק, שלחן

החלבים על הלכות חלב ועוד. על אחד מקונטרסיו הוא מקבל שיר שבח מאב"ד אלג'יר הגאון הנודע ר' יהודה עייאש זצ"ל בעל הספרים הנודעים „בית יהודה", מטה יהודה ועוד. עוד יש לציין את הספר „שירת מרים" (תונס תרפ"ד) מר' יוסף כהן טנוג'י מחכמי תונס בסוף המאה השביעית, הכולל את כל החמשה חומשי תורה בדרך שיר.

סוג מיוחד של שירים הם שיריו של הרה"ג ר' אברהם בר שלום בלעיש (ע"ע) מתונס. רב זה שהיה תחילה גזבר הבאי בתונס, הלך בשנת התקי"ע לירושלים להמלט מנושיו, ומאוחר יותר נשלח כשד"ר לכמה ארצות, ושם נתחבב ע"י השרים וגדולי המדינה וקבל מכתבי תעודה מהם, ואף נתמנה מאוחר יותר כרב בעיר ניס שבצרפת ואח"כ כראש ישיבה בלונדון, ומלבד חיבורים שונים שחיבר בתלמוד ובהלכה, חיבר הרבה שירים לכבודם של מלכי מדינות ושרים, וגם קינות הספד שונות במותם של מלכים. הרבה משיריו ודרשותיו תורגמו לשפות זרות שונות, אנגלית איטלקית צרפתית ועוד. אנו מוצאים ממנו קינות במות המלך אוגוסט פרידריך ובמות הבארון רוטשילד, שירים לכבוד מלכת הולנד, לכבוד השר מונטפיורי, הקיסר לואיס הי"ח, שירים לחתונת הבארון רוטשילד ועוד.

ספרי מנהגים

בתחום המנהגים נודע ביותר הספר „ברית כהונה" ד' חלקים מאב"ד ג'רבה הגאון ר' משה כלפון הכהן (ע"ע, נפטר תש"י). רב גדול זה שהקים עולה של הלכה בג'רבה ועל ידו נתפשט מאוד לימוד ההלכה והפסק שם, בקש לדעת כללים ברורים בענייני פסיקת ההלכה ואת מנהגי העיר, למען יוכל כל רב ומורה הלכה לתת תשובה ברורה. לשם כן הוא חקר ודרש מפי גדולי רבני תונס וג'רבה את כללי ההוראה שעל פיהם נהוג לפסוק בג'רבה ותוניסיה, וחקר מפי חכמים זקנים מה שראו אצל הרבנים הראשונים את מנהגי העיר ג'רבה והוראות שונות שראו אצלם, והוא קבץ את כלם בספרו „ברית כהונה" הנ"ל על כל ד' חלקי השו"ע. ספר זה מקיף את רובם של מנהגי ג'רבה העיקריים, והשלמות לספר זה נדפסו בספר „ברית משה" ובקונטרס „גאלי כהונה" אשר שם שחיבר בנו הגאון ר' שושן הכהן (ע"ע). עוד חיבר ר' משה כלפון קונטרס „חקת משה" הנדפס בסוף ספרו קול משה על ביצה ובו קבץ הסכמות ותקנות שונות שנתקנו בג'רבה בדורו ובדורות הקודמים.

על מנהגי העיר תונס לא נתחבר ספר מקיף בכל תחומי ההלכה, אך נתחברו שני ספרים העוסקים במנהגי העיר תונס בענייני טרפיות. בראשית המאה השביעית נדפס הספר „זבחי תרועה" לר' שלמה זרקא השני (ע"ע) והוא כולל גם מנהגיהם של קהלות אחרות מחוץ לתוניסיה בעניינים אלו. בסוף המאה הנ"ל נדפס הספר הנודע „שבת אחים" שבו קבצו הרה"ג ר' משה שתרוג (ע"ע) ור' שלמה דאנה (ע"ע) את

בעה"ו ספר בס"ד
ברית יו"ד ח"א כהונה
בו יבוארו מנהגי פה אי גרבא יע"א חלק יורה דעה על סדר אלף בית. התקנות והסכמות והנהגות רבני פה הראשונים. והכרעות והוראות הקותי כי יעלה לפני ה' לרצון ולריח ניחוח. ורבים מאחינו הרבנים והת"ח ה"ו יקבלו תועלת מזה:
ואני תפלתי לך ה' עת רצון אלהים ברב חסדך ענני באמת ישעך. ובמרני והלילני תמיד מכל בגיהה אמן: הכו"ח ביום ט"ו אייר שנת התש"ג לבריאת עולם.
צ"ה משה הכהן בילט"א
תחת השגחת המדפיס והמנהל ה"ר מעתוק בשירי הי"ו בן המנוח ה"ר מרדכי בשירי נ"ע
גרבא שנת תש"ג לפ"ק
בדפוס החדש של חברת „זהר הרקיע" תכב"ץ
Adress: BOAZ HADDAD DJERBA

שער ספר המנהגים הנודע „ברית כהונה".

כל מנהגי תונס בענייני טרפיות ובדיקה, וזאת על פי הוראתו של ר' ישועה חי שתרוג — אחיו של ר' משה, שראה צורך לחבר ספר כזה אחר שנפטר הרה"ג ר' אברהם צרפתי (ע"ע) בשנת התרמ"ב (1882), שהיה בקי מאוד בהלכות ומנהגי טרפיות. ספר זה לוה ומלוה עד היום הזה את כל רבני הדורות האחרונים בג'רבה ובתונס בפסיקת ההלכה בעניינים אלו.

עוד נודע בתחום המנהגים חכם מחכמי תונס בשם ר' אליהו חי גג' (ע"ע) שהיו לו הרבה קשרים עם אלג'יר וכנראה התגורר שם ובנו יעקב היה לו בית דפוס שם, אשר הוציא כמה ספרים שעסקו במנהגי ק"ק אלג'יר והם זה השלחן (אלג'יר תרמ"ט) ו„חסד ואמת" (אלג'יר תרמ"ח).

ספרי מערכות

ספרי מערכות הנם ספרים הכוללים עניינים שונים בתחום תורני מסויים כשהם ערוכים במערכות על פי סדר א"ב בדוגמת הספרים הנודעים „שדי חמד", „יד מלאכי", „פלא יועץ" ועוד. ספרים אלו לסוגיהם הם: 1) מערכות כללי ש"ס. 2) מערכות הלכה. 3) מערכות מדרשים ומאמרי חז"ל. 4) מערכות מוסר. 5) מערכות מנהגים, בסוג הראשון של כללי ש"ס בולט הספר „לב שומע" ספרו הנודע של הראב"ד

מקודש הגאון המפורסם ר' חיים כהן זצ"ל (ע"ע) שיצא בליוורנו ויצא שוב בארץ בכמה מהדורות, וכן ידועים הספרים „כרוב ממשח" מהאחים הגאונים ר' שלמה ור' חיים אלפאסי (ע"ע), „אוהל ישרים" לר' יצחק בונאן (ע"ע) ו„לב ימים" מהראב"ד מקודש ר' יצחק חי בוכבזא זצ"ל (ע"ע). ב„מערכות הלכה" ישנם ספרים רבים ולדוגמא אביא את ספרו הענק של הגאון ר' עוזיאל אלהאייך (ע"ע) „משכנות הרועים" שבו מאות פסקים בענייני אישות וירושות ערוכים במערכות, הספר „זרעו של אברהם" ח"ב מהראב"ד תוניסיה הגאון ר' אברהם חג'אג' (ע"ע), ספר „זכרי כהונה" מהראב"ד ג'רבה ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל (ע"ע) ועוד רבים. גם במערכות דרוש ומאמרי חז"ל ישנם ספרים רבים והרבה מהם מרבני ג'רבה בדורות האחרונים ולדוגמא יתיצבו הספרים „יקר הערך" לר' מעתוק (עתוגי) הכהן (ע"ע) מג'רבה, „שלום דוד" לר' דוד כהן גישא (ע"ע) ועוד. מ„מערכות מוסר" נדפסו ספר „ילדי יוסף" מהרה"ג המרתב"י ר' יוסף ברבי זצ"ל (ע"ע), ספר „יושר לבב ואפעאל הצדיקים" בערבית מר' דוד כהן למג'רבי רב ראשי דעיר תיטאוין ועוד. ב„מערכות מנהגים" בולט ונודע ביותר הספר „ברית כהונה" ד' חלקים מהראב"ד ג'רבה הגאון ר' משה כלפון הכהן זצוק"ל (ע"ע) שבו קבץ את כל מנהגי ג'רבה בתחומי ההלכה השונים.

שיטות וכתבי יד עתיקים

בתונס נמצאו חבורים כת"י מהראשונים ורבנים קדמונים. החיד"א שבקר בתונס בשנת התקל"ד (1774) כותב בספרו „מעגל טוב": „וראיתי בתונס פי' הר"ן לשבת, פי' ר' יונה לסנהדרין, תוס' הרא"ש למגילה כ"י, גם ראיתי ספר קבלה מעשית מהר"ר אליהו שפירא זלה"ה"..." ע"כ. היו מרבני תונס שמלבד הוצאת חיבוריהם שלהם עסקו בהוצאת שיטות ראשונים ורבנים קדמונים, ויש אף שערכום בקבצים מעין שיטות מקובצות למסכתות מסויימות. בין הבולטים בתחום זה הוא הרה"ג ר' יעקב פיתוסי זצ"ל (ע"ע) רב מתונס שעלה לא"י וחזר אליה כשד"ר ונפטר באלג'יר בשנת התקע"ב (1812). רב זה הוציא בשנת התק"ס (1800) בספרו „ברית יעקב" שטה מקובצת מחידושיו ומחידושי רבנים שונים, ליקוטי גאונים לנדרים ונזיר, ליקוטי נזיר למהר"א בן מוסא (ע"ע) ועוד. בשנת התק"ע (1810) הוציא לאור 2 ספרים גדולים, והם „מראה האופנים" הכולל חי' הרא"ה ותוס' הרא"ש על ביצה ותוספי הראשונים ואת ספר „מזבח כפרה" הכולל שטה מקובצת למסכת זבחים מתוס' חיצוניות וגליוני תוס' ורבינו פרץ, וריב"א ותוס' טוך וחי' רבינו אברהם טייב הראשון (ע"ע), וכן שטה מקובצת לבכורות מרבינו גרשום מאור הגולה והרא"ש, ותוס' חיצוניות וגליוני תוס', וחי' הרמב"ן לחולין וקצת גליונות למסכת מנחות. עוד הוציא מאוחר יותר את הספר „סם חיי" הכולל שיטת רבינו יונה לסנהדרין אשר אותה הזכיר החיד"א שהבאנו דבריו לעיל שראה אותה בתונס, עם הגהות ממנו ומהגאון ר' יהודה נג'אר (ע"ע), ושטה זו יצאה מחדש בבני ברק בשנת התשל"ג בהמלצת הרב ש. ואזנר שליט"א אב"ד דזכרון מאיר בבני ברק.

מלבד ספרי ר' יעקב פיתוסי הנ"ל נודע הספר „מחנה לויה" (ליוורנו תקע"ט) הכולל הלכות שמחות למהר"ם מרוטנבורק שהוצא לאור ע"י הגאון ר' יהודה הלוי (ע"ע) מדייני ביה"ד דק"ק „פורטוגיזים" בתונס בתוספת הגהות ופירוש חשוב משלו. עוד מצאנו שנדפסו שיטות ראשונים שונות בלוית ספרים שונים של רבני תונס. הנה עם ספר „מגדנות נתן" (ליוורנו תקמ"ה) נדפסו תוספי הרא"ש לשבועות ומגילה (הזכירם החיד"א לעיל) שמצאם הגאון ר' נתן בורג'ל (ע"ע) בעמ"ס הנודע „חק נתן" בין כתבי רבו הגאון ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע) כשעסק בהגהת כתבים אלו, ועם ספר „אהלי יצחק" (ליוורנו תקפ"א) מר' יצחק בונאן (ע"ע) נלוו פסקי ר' ישעיה הראשון לר"ה תענית וחגיגה. לספר „בן אברהם" (ליוורנו תרמ"א) להגאון ר' אברהם אבוקארא השלישי (ע"ע) נלוה ספר „איסור והיתר" לרבינו ירוחם שנמצא בלוי מאוד בין כתבי מורנו הגאון המפורסם ר' ישועה בסיס (ע"ע). יש לציין שבהוצאות האחרונות של ספרי רבינו ירוחם מצורף ספר זה בצילום. עוד נדפסו בסו"ס „מחנה דוד" (ירושלים תרמ"ט) לר' דוד בונאן (ע"ע) פי' ר' ישעיה הראשון לביצה וחידושי ביצה לבנו של הרמב"ן. בשנת התר"ו (1846) יצא בליוורנו ספר „הזכרון" — על פירוש רש"י לתורה מהרה"ג ר' אברהם אבוקראט (ע"ע) מגולי ספרד שבא לתונס וחבר שם ספר זה בשנת הרס"ז (1507). ספר זה נמצא בספריה של משפחת ג'רמון בתונס, ור' יהודה ג'רמון (ע"ע) מסרו לר' אליעזר הלוי להדפיסו. הספר נזכר בעודו בכת"י בסו"ס „ברית יעקב" לר' יעקב פיתוסי והוא יצא בארץ בשנת התשל"ח במהדורה חדשה. כן נמצא בבית גנזיו של השר המפורסם ר' ישועה כהן טנוג'י (ע"ע) חבור גדול על הזוה"ק מהרה"ג המקובל האלוקי ר' שמעון לביא זצ"ל מטראבלס (לוב) מחבר הפיוט הנודע „בר יוחאי" שחי במאה הרביעית לאלף זה, וספרו זה יצא בשתי מהדורות (ליוורנו וג'רבה) בשם „כתם פז". עוד כת"י חשוב שנמצא בתונס והובא לגרמניה ונדפס שם הוא שו"ת ר"י בן הרא"ש. עוד מצאנו בג'רבה שנדפסה בשנת התרע"ז (1917) ההגדה של פסח „ערבי פסחים" ממר זקננו הרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל (ע"ע) שהפירושים שבה הם על פי שני פירושים כת"י מהעיר פאס שבמרוקו משנת השל"ה (1575).

ספרי מוסר

בתחום המוסר נתחברו מרבני תונס כמה ספרים או תורגמו כמה ספרי מוסר ידועים. ספרים אלו שכוונו הרבה למען המוני העם וחיזוק בתורה ויראת שמים, חוברו בלשון

בעה״ו
זה השער לה׳ צדיקים יבואו בו
ספר
כתם פז
חלק ראשון
פירוש על זוה״ק מבראשית עד וירא
(מסודר על דפי זוהר ליוורנו יע״א)
ספר״א דמרי טב פירוש על ס׳ בראשית מהזהר הקדוש להרשב״י זיע״א חברו הגאון המקובל האלהי עיר וקדיש כמוהר״ר שמעון לביא זצוק״ל במריפולי המערבית יע״א והיה משון ונגח מספר הסמוך למאתים וחמשים שנה ולא שלטא ביה עינא ואשתכח בי גזא דקהנא ... ישועה הכהן טנוגי נ״י ממהא וקנס ע״א ... עותה לו עתה ... יצחק לבית כלפון יהי אלהיו עמו אשר ... ליהודי סגולה אנשי חיל הגבירים ומעולים מטריפולי יע״א להוציא והב מכיס איש כברכתו ומצוה זו אצולי מצלא ואגוני סגנא עליהם ועל זרעם יהי שלום בחילם שלוה בארמנותם בשובה ונחת ישעו אבי״ר :
(ע״כ העתק מהפתח השער הנדפס פעם ראשונה בשנת תקנ״ה בליוורנו יע״א)
והנה בהדפסה הראשונה נדפס ע״ס סדר ודפי זוהר מנטובה ואינו מתאים על סדר ודפי הזוה״ק ליוורנו יע״א אשר הם מצוים ביד כל אדם וליוקר מציאותו שאינו בנמצא אפילו א׳ מעיר העיר ה׳ את רוח יחידי סגולה הנכבדים הרמים רצ״ו ה״ר צנייר וה״ר משה פרץ הי״ו מתושבי ק״ק בן נרדאן יע״א. וה״ר בנימין פלאח הי״ו יליד ע״ת טריפולי יע״א. וכעת בעיה״ק תובב״א. ואחיו ה״ר אליהו וה״ר משה פלאח הי״ו כתושבי ק״ק טריפולי והתנדבו בעין יפה להביאו שנית על משבח הדפוס מסודר על דפי הזוה״ק הנז׳ הטיבה ה׳ לטובים ולישרים בלבותם וזכות הגאון הקדוש המחבר יכולה היא שתגן אלף המגן בערם ובעד כל ב״ב בעושר ואושר ואורך ימים ושנות חיים לעבודתו יתברך שמו אמן :
כתם פז גימטריא גלה שמעון לביא זצוקללה״ה
נדפס בג׳רבה יע״א
שנת קול רנה וישועה באהלי צדיקים לפ״ק
בדפוס יעקב חדאד ה״ט
Imprimerie Jacob HADDAD DJERBA (Tunisie)

ספר „כתם פז" ממהר"ש לביא זצוק"ל שנמצא בבית גנזו של הקאייד ר' ישועה כהן טנוג'י מתונס.

קלה ולעתים קרובות בא במקביל למקור העברי גם תרגום הדברים לערבית יהודית המדוברת. בלט בתחום זה הרה"ג ר' שלום הכהן (ע"ע) מג'רבה שכהן כאב"ד בעיר זרזיס שחבר כמה ספרים מוסריים כמו „צדק ושלום", „ברכה ושלום" (ג'רבה תרפ"ו), והספר הגדול „ברית שלום" הכולל דינים ומוסרים לד' חלקי השו"ע. בתחום התרגומים בלט בג'רבה ודרום תוניסיה אב"ד גאבס הדרשן המהולל ר' חיים חורי זצ"ל (ע"ע), אשר בהשתדלותו תורגמו לערבית ספר המוסר הנודע „פלא יועץ" ותרגום זה גדפס חלקים חלקים בספרים שונים, ספר „צפורן שמיר" להחיד"א וספר „רחמי האב". עוד תורגם בשנת התרע"ט (1919) לערבית הספר „חובת הלבבות" ע"י ר' יששכר חי שתרוג (ג'רבה תרע"ט). מלבד זה בדרך כלל צרפו הרבנים לספריהם שעל התורה והתנ"ך, הגדה של פסח וכיו"ב דברי מוסר מלווים בספורי צדיקים בערבית יהודית, והרבה מאוד מהמעשיות שם הם סיפורים על הבעש"ט וגדולי החסידות.

חבורים על פרקי אבות

נהוג בכל ישראל לקרוא מסכת אבות בששת השבתות שבין חג הפסח לחג השבועות. דרכם של חכמי ג'רבה לחבר פירושים לספרי קדש הנקראים בבית הכנסת והשגורים כמו תהלים, משלי, איוב, הגדה של פסח וכיו"ב, וגם מסכת „אבות" לא יצאה מכלל זה. כמה פירושים נתחברו על מסכת זו — כלם מרבני ג'רבה. הספר הראשון הוא ספר „בגדי שש" (ליוורנו תרנ"ז) מהרה"ג ר' רחמים בוכריץ (ע"ע) דיין בדיג'ת. ספר זה כולל הפירושים „מטה אהרון" ו„מעשה

חושב" מר׳ שמעון כהן (ע"ע) מחכמי ג׳רבה בראשית המאה השביעית, וגם יש בו תוכחות מוסר וסיפורי צדיקים בערבית יהודית מדוברת. מאוחר יותר נדפסו הספרים „ברית אבות" (ירושלים תרס"ה) מהרת"ג ר׳ משה כלפון הכהן (ע"ע) ו„ציון במשפט תפדה" מהרה"ג ר׳ ציון כהן יהונתן הראשון (ע"ע). שני רבנים אלו שמשו כאבות בית דין בג׳רבה, וספריהם כוללים את המסכת עצמה והפירוש שעליה. לעומת זאת ישנם ספרים הכוללים פירושים לאבות בלבד מבלי המסכת עצמה כמו הספר „פרח שושן" מהרב שושן הכהן (ע"ע) ו„אבות על בנים" מהרה"ג יבלחטו"א ר׳ אלטר מאזוז שליט"א רב דמושב איתן.

חבורים על ההגדה

מחזה נפוץ הרבה בתוניסיה (בעיקר בג׳רבה) הוא הוצאת הגדה של פסח הכוללת את פרקי ההגדה עם תרגום מקובל לערבית, שירי החג והלכותיו בלה"ק וערבית ושיר השירים שלעתים מופיע עם תרגום יונתן ותרגומו

פראיץ׳ לקלוב
לקצם לאול
והו תעריב מס׳נן וכאסל ללכתאב אלעצ׳ים ואלמקרדם אלמעלום באסם
תורת חובת הלבבות
והו תאליף ׳רב ׳גאון ׳חסיד ׳פילוסוף
רבינו בחיי הדיין בר״י זצ״ל
אללפהו בלוגת לערבייה. ואנתקל ללוגה לעבראנייה עלא ידין לחכים אלמאהר ולסייד למקרדס
רבי יהודה אבן תבון ז״ל
ותעאוץ׳ תערבב מן אללוג׳ה אלעבראנייה ללוג׳ה אלברברייה עלא יד אלפ׳קיר אלסרתג׳י רחמת מולאהו
יששכר חי ן׳ ליהו שתרוך
אי ג׳רבה יע״א
שנת עטרת זו לפ״ג
תחת השגחת המדפיס בנימין כהן יהונתן הי״ו
בדפוס „הליוני" של החו״ש ר׳ דוד עידאן הי״ו

ספר „חובת הלבבות" בתרגום לערבית יהודית.

לערבית, שכן נוהגים לקוראו בשביעי של פסח עם תרגום לערבית. להגדה כזו מצורף פירוש בדרך פשט, רמז, סוד ודרש, ובהרבה הגדות במיוחד של חכמי ג׳רבה נלוים למען המוני העם תוכחות מוסר וסיפורי צדיקים בערבית יהודית מדוברת. בהרבה הגדות נלוית גם „ברכת האילנות" עם התפלות הנלוות לה כיון שנהוג לברכה ברוב עם ביום א׳ דפסח אחר תפלת מנחה. עשרות הגדות כאלו יצאו בתונס ובג׳רבה. מחכמי תונס נודעים ההגדות „פי המדבר" (ליוורנו תרי"ד) מר׳ יוסף גג׳ הראשון (ע"ע), „עת לדבר" (ליוורנו תר"כ) מר׳ שמעון אבוקארא השני (ע"ע) ו„ישמח משה" (ליוורנו תרכ"ג) מר׳ משה בר יעקב גג׳. נראה שההגדה הזו האחרונה היא הראשונה שנתחברה מרבני תונס, כי עליה הסכמת אב"ד תונס ר׳ יצחק טייב (ע"ע) ובית דינו מסוף המאה הששית, בעוד ששני הראשונות הסכימו עליהם רבני ראשית המאה השביעית. עוד נודעו כמה הגדות שהוציא ר׳ אליהו חי גג׳ (ע"ע) ולהם הוסיף כמה שירים שלו בערבית על נסי מצרים ועוד, וכן נודעה בסוף המאה השביעית ההגדה „כנפי שחר" מר׳ שמואל טייב השני (ע"ע).

ההגדות מהרבנים הראשונים בג׳רבה הם „מדרש הגדה" (ג׳רבה תרע"ה) מהרה"ג המקובל האלוקי ר׳ צמח הכהן השני (ע"ע) מחכמי המאה הששית ותלמידו של ר׳ אהרון פרץ (ע"ע), ו„ערבי פסחים" (ג׳רבה תרע"ז) מאב"ד ג׳רבה מר זקננו ר׳ שאול הכהן (ע"ע) שנפטר בשנת התר"ח (1848). הפירוש בהגדה זו האחרונה בנוי על פי שני פירושים כת"י משנת של"ה (1575) שהובאו מהעיר פאס שבמרוקו. עוד נודעה ההגדה „חג הפסח" שחוברה בשנת התרכ"ו (1866) ע"י הרה"ג המקובל האלוקי ר׳ משה עידאן (ע"ע) ונדפסה בשנת התרס"א (1901) בירושלים. מחבר הגדה זו היה מקובל גדול והרבה מפירושיו שם הם ע"ד הסוד. הגדה מיוחדת שכל כלה פירושים ע"ד הנסתר היא ההגדה „גואלי חי" מהרה"ג ר׳ יעקב חדאד (ע"ע).

בדור האחרון נודעה בג׳רבה ההגדה „מגיד דבריו ליעקב" שנתחברה ע"י אב"ד ג׳רבה הגאון ר׳ רחמים חי חויתא הכהן (ע"ע), והוא כלל בה את כל הלכות החג והסדר לפי השו"ע והאחרונים, ונלוה אליה פירוש ממנו ופירוש מתלמידו יבדל לחיים טובים וארוכים הרה"ג ר׳ רפאל כדיר צבאן שליט"א רב דנתיבות כיום, והיא יצאה במהדורה שנית בארץ. עוד נדפסו הגדות רבות אחרות במיוחד מרבני הדורות האחרונים בג׳רבה וא"א לפורטם ודי במה שציינתי.

ירחונים תורניים

כבר ציינו לעיל את החשיבות הרבה שיחסו בתוניסיה בכלל ובג׳רבה בפרט לכתיבת חידושי תורה, הממריצה את התלמיד לשקוד על לימודו. מלפני כשבעים שנה החלו לצאת לאור בג׳רבה ירחונים תורניים שונים שבהם העלו על הכתב

רבנים ותלמידים את חידושיהם. גם תלמידים שעזבו את ה„חדר" ויצאו למלאכה העלו על הכתב חידושים שחידשו בצעירותם או שנתחדשו להם בעת לימודם בשיעורי ד' אמות הלכה השונים שהיו קבועים במקומות שונים בעיר. לפני יציאתם של ירחונים אלו היו רגילים רבני תונס וג׳רבה לכתוב חידושים בירחון „המאסף" שהיה יוצא בירושלים ע"י הרב בן ציון קואינקה זצ"ל. בין הכותבים בירחון זה הרבנים הגהולים ר' יעקב כהן גדישא (ע"ע) ומר זקני הרה"ג ר' מרדכי אמייס הכהן (ע"ע) מג׳רבה והרה"ג ר' אליהו טייב (ע"ע) מתונס ואחרים. אחר שנפתח בית הדפוס העברי בג׳רבה בשנת תער"ב (1912) נעשו בידי חכמים שונים נסיונות חוזרים ונשנים להוציא ירחון תורני מקומי בג׳רבה. החלוץ הראשון בזה הוא הרה"ג ר' חיים חורי (ע"ע) אב"ד גאבס שהוציא לאור בשנת התרע"ו (1916) את הירחון התורני הראשון בשם „קרן דוד" בעריכתו של הרב מרדכי סגרון זצ"ל שלימים היה רב בערים מדנין ותיטאווין שבתוניסיה ואח"כ רבו של מושב זמרת כאן בארץ. ירחון זה לא נתקיים זמן רב ואחריו נעשו נסיונות נוספים. בשנת התרפ"ט (1929) הוציא לאור הרה"ג ר' שושן הכהן (ע"ע) את ירחון „אוצר התורה" במשך ששה חודשים, ובשנים תרצ"ה-תרצ"ו הוציא לאור הרה"ג ר' שלמה מאזוז (ע"ע) את ירחון מקבציאל, ובשנים אלו קשר ר' שלמה קשרים עם רבני א"י ואירופה.

אחריו יצא לאור ירחון „כתר תורה" במשך שנתיים ע"י הרב בוגיד סעדון שליט"א רבה של ג׳רבה כעת, ירחון „הירח" נערך בשנת התש"ח (1948) ע"י הרה"ג ר' רפאל כדיר צבאן שליט"א רבה של נתיבות כעת והוא החזיק כשלוש שנים, ולאחר מכן יצאו ע"י ר' בוגיד סעדון הנ"ל הירחונים „השושנה" וה„לקט". ירחונים אלו המריצו ועוררו את התלמידים והחכמים ללמוד בעיון והעמקה, והיו התלמידים והחכמים נושאים ונותנים זה בדברי זה וע"י זה מחדדים זה את זה.

בארץ ממשיכים יוצאי ג׳רבה בדרך זו, ובשנת התשכ"ח (1968) עד היום משך כ"ח שנה כ"י יוצא לאור בארץ הירחון התורני הנכבד „אור תורה" שבו מתפרסמים חידושי תורה מכל הרמות מתלמידים מתחילים עד גדולי הרבנים בארץ ומחוצה לה, והוא קנה לו שם נכבד בארץ ומפרסמים בו גדולי הרבנים את פסקיהם וחידושיהם.

מאורעות המשתקפים מתוך חבוריהם

בתוך כמה מחיבוריהם של רבני תוניסיה נזכרים מאורעות שונים שהיו במקומותיהם, כגון מלחמות, מגפות ל"ע ועוד. המאורע הראשון מתקופה זו הנזכר בכמה ספרים היה בשנת התקי"ו (1756). בשנה זו היו מלחמות גדולות בתונס, ואז נבזזו כתביהם של הרבנים הגדולים ר' נהוראי ג׳רמון (ע"ע) ור' שלמה אלפאסי (ע"ע). משארית פליטת כתביו של ר' נהוראי יצא הספר „יתר הבז" (ליוורנו תקמ"ז) שנקרא כך ע"ש שהוא נותר מהבזה, כמו שכתוב כן בהקדמות לספר. גם בהקדמת ספר „משחא דרבותא" (ליוורנו תקס"ו) מהגאון ר' מסעוד אלפאסי (ע"ע) ובניו ר' שלמה ור' חיים, נאמר שבשנת התקי"ו (1756) נבזזו מר' שלמה כתביו הרבים „מגילות מגילות" שכתב בצעירותו (עיין בערכו). ר' חיים אחי ר' שלמה מזכיר מאורע זה, וכך כותב בספרו „כרוב ממשח" (ע' ע"ד): „אמר המחבר להיות שקראנו צרות רבות ורעות בשנה זו שנת תקי"ו, והיינו טרודים בצער המלחמות וקרא לנו השוד והשבר, בעוה"ר לא היה לי פנאי לכתוב, וה' ימלא חסרוננו ויביא לנו מלכנו משיחנו במהרה בימינו כי"ר. ביום ה' לחודש אלול נלכדה העיר, והיה השוד והשבר מיום ז' באלול עד עיוה"כ ה' ירפא שברנו כי"ר. ע"כ. במקום אחר בספר הנ"ל (צ"ב ע"ד) מזכיר ר' חיים מלחמה נוספת שהיתה בתונס בשנת התק"כ (1760), וזה לשונו: „א"ה יען כי בעוונותינו הרבים בשנה הזאת שנת אז ישיר ישראל וכו', אירע ערבוביא גדולה בהלכות מלכים ומלחמותיהם, ונתפרדה החבילה לכן לא היה דעת זך לכתוב, ואתנהלה לעט"י ולא כתבתי ע"ס הפרק, ולא זכינו להתועד יחד בישיבה, כי אם בשנת ויירשו ר"ח מרחשון יום שנתלו בו המאורות, הוא ברחמיו וברוב חסדיו יאיר עינינו בתורתו אכי"ר", ע"כ.

וראיתי להגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) שכותב על אביו הגאון ר' מרדכי אלחאייך (ע"ע) בדרוש שדרש עליו בספרו „מערתא דדייני", שאביו היה בתחילה עשיר גדול וזכה לתורה וגדולה גם יחד, אך אח"כ ירד מנכסיו בעטיין של „הלכות מלכים ומלחמותיהן" שאז נלקח ממנו רכושו, וכיון שר' מרדכי זה חי בימי ר' מסעוד אלפאסי ור' נהוראי הנז"ל, נראה לי קרוב לודאי שאת רכושו אבד ג"כ בימי השוד שהיו באחת משתי המלחמות הנ"ל. גם זכורני שהגאון ר' מרדכי ברוך קאראבליו (ע"ע) בספרו „תועפות רא"ם" שנדפס בשנת התקכ"א (1761) מזכיר שבזמן המלחמה ברחו הרבה מחוץ לעיר ולא היו לו ספרים ללמוד רק מעט חומשים, ולכן לא כתב חידושים על איזה פרשיות, וגם כאן מן הסתם כוונתו לאחת משתי המלחמות הנ"ל.

בשנת התקמ"ה (1785) היתה מגפת דבר גדולה ל"ע בתונס ורבים מיהודי תונס ברחו מחוץ לעיר. הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) הלך לעיר נאבל בשנה זו והיה שם גם בשנת התקמ"ו (1786) ומשם השיב לכמה שאלות ששאלו ממנו, ותשובותיו אלו מובאות בספרו הענק „משכנות הרועים" (ליוורנו תר"כ). במגפה זו נפטר אב"ד דק"ק „פורטוגיזיס" בתונס הגאון ר' מרדכי ברוך קאראבליו (ע"ע) בעל הספרים „מירא דכיא" ו„תועפות ראם", ור' עוזיאל אלחאייך הספידו בספרו „מערתא דדייני". גם הגאון ר' יצחק טייב (ע"ע)

בהקדמה לספרו „ערך השלחן״ ח״א שנדפס בחייו בשנת התקנ״א (1791) כותב בהקדמתו לספר, שאת הספר חיבר בגלל נדר שנדר בימי הדבר שאם ינצל יכתוב ספר זה, ומן הסתם כוונתו למגפת הדבר שהיתה כשש שנים לפני כן בשנת התקמ״ה (1785) לתקפ״ץ.

בשנת התקס״ח (1808) היה מרד גדול במלך תונס ונבזזו ע״י המורדים חנויותיהם של יהודים וגויים כאחת. שאלה הלכתית שהתעוררה בעטיו של מארע זה מביא הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך (ע״ע) בספרו „משכנות הרועים״ (שע״ו ע״ד), וזה לשונו: „ובשנת תקס״ח הן בעון ליל שבת קדש נועצו לב יחדיו המה היו במורדי איש למרויד עליון האיש אדוני האר״ץ יר״ה ותנשא מלכותו ויאמרו קשר קשר ויהי הקשר אמיץ כתועפות קשר של רשעים ופשטו את ידם לבוז ישראל ועכו״ם ובזוז איש לו ויהיה הממעט אסף עשרה המרים חשבו מזמה מניהו מלכי מניהו אפרכי, והמלך בוטח בה׳ גדולה הבטחה מה׳ יצא דבר לשכל עצתם מפר מחשבות ערומים והיו כאין והמלך ידו על העליונה דידן נצח. הדבר יצא מפי המלך יר״ה ותנתן דת להוציא בולען מפיהם ושכל מי שמכיר חפציו ומיני סחורתו יבוא ויטול. ויפקד המלך פקידים לאסוף השלל ויאסף הנמצא ע״י הפרתמים אשר הפקידם המלך יר״ה ויחולק השלל לכל הנמצא לנותן סימניה, ומה שהעלימו השוללים לא שזפתו עין רואה ומכרום לישראל, והכירום הבעלים ומהם אשר הקונה בעצמו מודה, ובאו להתדיין על דין עסק ביש יורה המורה לצדקה ויבוא שכמ״ה״, ע״כ לשון השאלה ואחריה מובאת תשובה לכך ע״ש.

בשנת התר״י (1850) היתה מגפה גדולה של קולירה לתקפ״ץ בתונס, ונפטרו מן העם קרוב לשלושת אלפי איש וביניהם חכמים מחוכמים. תיאור מפורט על המגפה בשנת זו ועל הבריחה הגדולה שברחו היהודים מחוץ לעיר מובא בהקדמת הגאון ר׳ נתן בורג׳ל השני (ע״ע) לספר „זרעא דיוסף״ (ליוורנו תר״י) לאחיו ר׳ יוסף בורג׳ל (ע״ע). שם מתאר הבית חולים המיוחד שהקים המלך הרחמן אחמד באשה מלך תונס למען כל הלוקים במגפה לתקפ״צ והוא מודה לו על מעשהו זה. הוא משבח במיוחד את אחיו ר׳ יוסף שהיה עובד עבודת הקדש כראש חברה קדישא במסירות, והערה למות נפשו למען הביא לקבורה את המתים הרבים במגפה, והיה עומד על העוסקים במלאכת הקדש ומחזק את לבם בדברי עדוד למען לא ירך לבבם בעשיית מצות גמילות חסד של אמת זו. במגפה זו נפטר השר ר׳ משה בורג׳ל (ע״ע) אחיהם של ר׳ נתן ור׳ יוסף הנ״ל. את המגפה הזו מזכיר גם הרה״ג ר׳ יוסף גג׳ הראשון (ע״ע) בספרו „פי המדבר״ (ליוורנו תרי״ד) ומודה להקב״ה שיצא ממנה בשלום, וכך הוא כותב (פ׳ ע״ב): „הנה שפתי לא אכלא חסדי ה׳ אזכיר תהלות ה׳ אשר גמלני ברחמיו וברוב חסדיו שבעת שכלה מכת הדבר היינו דאמרי אינשי קולירה לתצ״פ מפה מתא תונס יע״א בשלהי שנת התי״ר ועשר, נתתי שבח להשי״ת ובא לפני פסוק זה כי גבר עלינו חסדו״, עכ״ל.

עד כאן כתבתי מאורעות שהיו בעיר תונס, ובמה שנוגע לג׳רבה, הנה מהקדמתו של ר׳ חזקיה פרץ (ע״ע) לספר „בגדי אהרון״ (ליוורנו תקס״ה) לאביו ר׳ אהרון, רואים שבימי אביו (נפטר תקכ״ו/1766), היתה עיר ג׳רבה לשלל ובזה, ובין היתר נבזזו כל הכתבים והחבורים הרבים שכתב אביו, ומהם נשארו רק מעט מזעיר אשר נדפסו בספר „בגדי אהרון״ הנ״ל. הוא כותב שם: „ומן המדיעי״ת כי הן בעון יצאו מהם מה שיצאו והיה הנשאר לקוטאי נינהו מיתר הפליטה הנשארת מפני גוים מפני ליסטים השוללת באו העיר...״ ע״כ. עוד מלחמה שנייה הנזכרת פעמים בספרי רבני ג׳רבה, היתה בשנת הנשי״ר (תקנ״ה/1795) שאז עלה עלי בורגיל וכבש את האי ג׳רבה. הדבר נזכר ע״י ר׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע) בספרו „כסא רחמים״, וע״י מר זקננו הרה״ג ר׳ שאול הכהן (ע״ע) בהקדמתו לספר „קרני רמים״ הנדפס לאחרונה. ר׳ שאול כותב שם: „אל אלוקים הוא יודע כי פשעי רבו מלמנות ועוונותי עצמו מספר, ובעוונותי הרבים הזמן הבלתי נאמן ההפך עלי בלהות בלהן זעון ועקן אין די באי״ר, מיום נשללה העיר בעו״ה שנת כאשר ידאה הנשי״ר אשר בעו״ה לא נשארתי בלתי אם גויתי ואדמתי...״ עכ״ל.

מאורעות מהתקופה האחרונה הם מאורעות מימי מלחמת העולם השנייה בבוא הגרמנים ימ״ש לתוניסיה. על אירועים אלו בג׳רבה וגזרת הזהב שם מוזכר בעיקר בספרי הדרוש של הרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) „פקד משה״ ועוד, וקצת גם בספרי ר׳ רחמים חי חויתא הכהן (ע״ע) ששמשו כרבני העיר באותה תקופה. גם בספרי השו״ת של הרבנים הנ״ל „שואל ונשאל״ ו„שמחת כהן״ שומעים בשאלות שם הדן של מאורעות אותם הימים.

לוח התוארים

לסיום סקירה ארוכה ומקיפה זו אביא רשימת התוארים המקובלים בתוניסיה וצפון אפריקה לרבנים ובעלי תפקידי קודש שונים. אחריהם יבואו שתי מערכות הרבנים הגדולות: „מערכת רבני תונס וסביבותיה״ ו„מערכת רבני ג׳רבה וסביבותיה״ הכוללים מאות רבני תקופה זו ו„מערכת ספרים״ הכוללת ספרי רבני התקופה.

תוארים לחכמים קצת

המו״ן — המשכיל ונבון

החו״ן — החכם ונבון

תוארי חכמים ורבנים

החכם

החה״ש — החכם השלם.

החו״ש — החכם ושלם.

החה"ש הדה"מ — החכם השלם הדיין המצויין.
החו"ש הדו"מ — החכם ושלם הדיין ומורה.
מו"צ — מורה צדק.
דומ"ץ — דיין ומורה צדק.
אב"ד — אב בית דין.
הראב"ד מקודש — הראש אב בית דין מקודש.
ראש הרבנים — רב ראשי.
ר"מ ור"מ — ראש מתא וראש מתיבתא — תואר לרב ראשי.
רישא דעמיה מדברנא דאומתיה — תואר לרב ראשי וגדול הדור.
נ"י פ"ה ע"ה — נר ישראל פטיש החזק עמוד הימיני — תואר לרב גדול מאוד.
פלפלא חריפתא — תואר לרב חריף ומפולפל.
סוה"ר — סובר הרזים — תואר לרב חכם בקבלה.
סוה"ר — סיני ועוקר הרים — תואר לרב בקי וחריף גם יחד.
ציסו"ע — צדיק יסוד עולם — תואר לרב צדיק גדול.
חק"ל — חסידא קדישא לישראל — תואר לרב מתנהג בחסידות.
סב"ק — סבא קדישא.
צמ"ס — צנא מלא ספרא — תורה לרב מלא ובקי בתורה.
חו"ב — חריף ובקי.
משכנה"ג — משיירי כנסת הגדולה.
דרופתקא דאורייתא — תואר לרב שקדן ועמל בתורה.
המזאה"ר — המזכה את הרבים.
בנש"ק — בנן של קדושים.
חו"פ — חסידא ופרישא.
מרתב"י — מרביץ תורה בישראל.
המקובל האלוקי — תואר לרב מקובל גדול.
מזר"ק הטהור — מזרע קודש הטהור.

משי"ח — מורי שיחיה — תואר הנותן תלמיד לרבו.
מלוב"ן — מלומד בנסים.
עצו"ר — עצום ורב.
רבא דעמיה — תואר לרב ראשי או גדול הדור.
ארי שבחבורה
סבא דמשפטים
מו"ר ועט"ר — מורנו ורבינו ועטרת ראשנו.

תוארים לבעלי תפקידי קודש

שו"ב — שוחט ובודק.
סו"מ — א) סופר מתא — סופר העיר כלומר סופר הב"ד. ב) סופר מהיר.
סרו"י — ספרא רבא ויקירא — תואר לסופר חשוב.
ספרא רבא — כנ"ל.
רצ"ו — רודף צדקה וחסד — תואר לגביר נדיב ורודף צדקות.
קאייד — כעין נשיא הקהילה.

תוארים בלשון כורתי

ראש בית אב במדי"ן — תואר לראש אב בית דין.
סוב"ר הרזי"ם — תואר לרב מקובל על משקל „שובר ארזים" בתהלים כ"ט.
שור"ר ומור"ה — תואר לפייטן ורב על משקל „סורר ומורה" בדברים.
מגוי"ת האר"י רד"ה — תואר לרב מקובל גדול שהתעסק הרבה בכתבי האריז"ל.
יושבי על מדי"ן — תואר לדייני העיר על משקל „יושבי על מדין שיחו" בשירת דבורה.
ומור"ה גם הוא יור"ה — תואר לרב הראוי לכהן רב אך איננו בתפקיד.
ארי במסתרי"ם — א) מקובל. ב) צדיק נסתר.

מערכת רבנים

רבני תונס וסביבותיה בשנים הת"נ–התש"מ (1690–1980)

מערכת אל"ף

משפחת אבוקארא

ממשפחות הפורטוגיזים בתונס, וממנה יצאו כמה רבנים גדולים ששמשו כדיינים ואבות בתי דין בבי"ד דק"ק פורטוגיזים בתונס. הרב הראשון הידוע לנו ממשפחה זו הוא ר' שמשון אבוקארא הראשון (ע"ע) שחי בתקופת ר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע) ואחר פטירת ר' יצחק רצו למנותו לרב הקהלה במקומו. באמצע המאה הששית נודע ר' אברהם אבוקארא הראשון (ע"ע) ששמש כאב"ד בקהל פורטוגיזים, ובתחילת המאה השביעית נודעו עוד שני חכמים גדולים בשם זה, שאחד מהם שמש ג"כ כאב"ד דק"ק פורטוגיזים, וחיבר ספר נודע לתהילה בשם „בן אברהם" על כללי הספיקות. יותר מאוחר נודע ר' יעקב אבוקארא זצ"ל (ע"ע), שהיה דרשן נודע ושימש אב"ד בבי"ד הנ"ל.

א) **אבוקארא ר' אברהם** הראשון — שמש כאב"ד דק"ק „פורטוגיזיס" בתונס בראשית החצי השני של המאה הששית, וחתום בשנת התקס"ג (1803) על כמה פסקים בספר „משכנות הרועים" (דף שס"א ע"א) עם רבני תונס. הגאון ר' עוזיאל אלחאייך זצ"ל (ע"ע) בספרו „משכנות הרועים" הנ"ל (דקכ"ט ע"ב) נותן לרבינו התואר „רבא דעמיה", וכותב בקשר לשאלה שנשאל מהרד"ט, וז"ל: „אלא שהר"ד הנזכר יחד הדיבור לאחינו רבה דעמיה מהר"א אבוקארא נר"ו", ומתואר זה עולה שהיה אב"ד. נראה שהשואל „הרד"ט" הוא הרה"ג ר' דוד טייב (ע"ע), שהיה דיין בתונס בתקופת רבינו. וברור הדבר שאין רבינו אחד משני חכמים הנקראים בשמו, החתומים בשנת התרל"א (1871) בהסכמת ספר „אהבת ד' " ובספרים אחרים מאותה תקופה, שהרי שנים אלו חיו בתקופה אחרת מאוחרת יותר. הוא גם חתום בשנת התקנ"ז (1797) בהסכמת ספר „ברית יעקב" (ליוורנו תק"ס) לר' יעקב פיתוסי (ע"ע) עם ר' שלמה אלפאסי (ע"ע) ודייני תונס, ע"ש. וכנראה ר' דניאל פראנקו (ע"ע) החתום שם היה חבר בית דינו.

ב) **אבוקארא ר' אברהם** השני — מדייני ק"ק „פורטוגיזיס" בתונס בחצי הא' של המאה השביעית, וחתום רביעי בשנת התרל"א (1871) בהסכמת ב"ד דק"ק הנ"ל לספר „אהבת ד' ". בהסכמה זו חתום גם ר' אברהם בן ר' משה אבוקארא בעל ספר „בן אברהם" (ע"ע), וזה מראה שהם שנים. כן חתום כנ"ל בשנת התרל"ב (1872) בהסכמת ספר הפיוטים „שירי זמרה" (ליוורנו תרל"ב). בשתי הסכמות אלו חתומים עמו ר' דניאל כרטוזו (ע"ע) האב"ד, מהר"א אבוקארא השלישי (ע"ע) ור' אברהם לומברוזו (ע"ע).

ג) **אבוקארא ר' אברהם** (בן משה) השלישי — הוא מחבר הספר הנודע „בן אברהם" על כללי הספיקות, אשר נודע מאוד בין גדולי הפוסקים בתונס ומחוצה לה. בשנת התרכ"ט (1869) נתמנה רשמית על ידי הממשלה לדיין בבי"ד דק"ק „פורטוגיזיס", וקיימת תעודה שבה צו מלכות בענין מנויו.[1] בשנת התרל"א (1871) חתום בהסכמת ספר „אהבת ד' " עם האב"ד ר' דניאל כרטוזו (ע"ע) ודיינים אחרים, וכיו"ב חתום בשנת התרל"ב (1872) בהסכמת ס' „שירי זמרה". בסוף ימיו נתמנה לאב"ד בבי"ד הנ"ל, ובשנת התרל"ו (1876) מסכים לספר „תפארת בחורים" לר' שלום חי הכהן (ע"ע) מספאקץ כאב"ד, ויש לשער שמנויו לאב"ד היה אחר פטירת ר' דניאל כרטוזו. בתפקידו כאב"ד שימש עד פטירתו בי' כסלו התר"מ (1880). היה בין התומכים הגדולים בפתיחת בי"ס בתונס שבו ילמדו צרפתית ואיטלקית, ואף חיזק ידיו של אב"ד טראבלס הרה"ג ר' אליהו חזן זצ"ל בע"ס „תעלומות לב" נגד המתנגדים בטראבלס לפתיחת בי"ס שכזה. מהר"א חזן שפנה בשנת התרל"ו (1876) לרבני תונס בענין זה, קיבל ממהר"א חג'אג' (ע"ע) ומרבינו שהיו הרבנים הראשיים בתונס — באותה עת, תשובות המחזקות עמדתו בעד פתיחת הבי"ס. רבינו כותב לו כך: „מה מאוד גדלה שמחתנו בפעולת צדיק, שעלה ופעל בית ת"ת כהוגן ללמד להנערים שעה אחת ביום שפה איטלקית, כי הוא צורך גדול בזה העת, ועליה נאמר „יפה תורה עם דרך ארץ" ...ונודע לבינה כי אני הוא השומר עמידה שיש בה סמיכה לעשות בי"ס ללמד לבנ"י העניים לשון איטלקי וצרפת, כי למה ינרעו בני העניים, ואפשר שגם בני העשירים יכנסו לתוכה, וממילא אנו מרויחים שלא ילמדו אותם אנשים שלא מבני ישראל המה, ובזה יהיה התורה קבע ושתי שעות ביום כשאר לשונות, ודי בזה לחכם שכמותו, וכל מעשיך יהיו לשם שמים ואל תחרש אל המעוררין..." ע"כ (תעלומות לב ח"א, יו"ד סי' ד' ה'). ואכן בשנת התרל"ח (1878) חתום רבינו האב"ד דק"ק „פורטוגיזיס", עם מהר"א חג'אג' האב"ד דק"ק תוניסאים ודיינים אחרים, על ההסכם בין שני בתי הדין בתונס וחברת „כל ישראל חברים" על פתיחת בי"ס מטעמה בתונס. הסכם זה נדפס במלואו בספר „צדק ושלום" (תונס תרנ"ז).

רבינו נפטר בלי להשאיר זרע אחריו לא בן ולא בת, ולמרות שבחייו השתדל להקים זרע אחריו ונשא שתי נשים

---

1) תעודה זו מובאת בספר „יהדות צפון אפריקה במאות הי"ט—כ' (הוצאת „מכון בן צבי" ע"ג ע"א). ומ"ש שם שהצו ממנהו ל„רב ראשי" אינו נראה, כיון שמובא שם צו מלכות הממנה את ר' דניאל כרטוזו לרב ראשי בשנת התרכ"ח־1868, ובשנת התרל"א עדיין ר' דניאל שמש כאב"ד כמו שנראה מחתימתו ראשון בהסכמת ס' „אהבת ד' ", ולא יתכן שבשנת התרכ"ט יתמנה רבינו לרב ראשי אלא לדיין.

ספר
בן אברהם
חלק בית הספק
הלעיר אברהם ן' הרים אבוקארא ס"ט
פה ליוורנו יע"א
שנת ספר בן אברהם אבוקארא לפ"ק
מרפיס ומוכר ספרים

הספר הנודע „בן אברהם" על כללי הספיקות מהגאון ר' אברהם בן ר' משה אבוקארא זצוק"ל. למעלה הקדשה בכת"י ר' יעקב אבוקארא זצ"ל.

(שרה ורבקה) לא זכה להיבנות מהם. רבקה אשתו השנייה, שהיא בתו של ר' שמשון אבוקארא השני (ע"ע), השתדלה להשאיר זכר לבעלה ע"י הוצאת כתביו, והיא מסרתם להרה"ג ר' יעקב אבוקארא זצ"ל (ע"ע) — נכד דודתו של רבינו — להוציאם לאור. מכתביו אלו יצא הספר המשובח „בן אברהם" — חלק „בית הספק", הכולל „ב"ן" סימנים על כללי הספיקות, אשר הם לו לזכר במקום בן. נותרו שלושה חלקים מהספר שלא ראו אור, והם: 1) חלק „בית אסירי" — על איסור והיתר. 2) „בית המשתה" — הלכות יין נסך. 3) „בית המטבחים" — להלכות שחיטה.

לבד מגדולתו בתורת הנגלה הנראית מתוך ספרו „בן אברהם" הנ"ל, היה חכם גדול גם בתורת הקבלה, והוא שהגיה את ספר „יראת ד'" — פי' על שער רוח הקדש למהרח"ו מהרה"ג המקובל ר' יוסף סדבון זצ"ל (ע"ע). הרה"ג המקובל האלוקי ר' יצחק קאלאמרו זצ"ל מראשי ישיבת המקובלים „בית אל" בירושלים שהוציא בשנת התרל"ד ספר זה, כותב בהקדמתו שם, שאלמלא רבינו שטרח ויגע לדרוש הספר ולחוקרו, ולהעתיקו ולהכינו כמעט ונשתכח מישראל. ר' יצחק מתאר שם את רבינו: „מדייני דנה"ר דעה, מר דיינא הרב המובהק ונוגה לו ברק, סובי"ר הרזי"ן, מן הזריזין אחד היה אברהם אבוקארא נר"ו".

בהקדמה הארוכה שכתב ר' יעקב אבוקארא ל„בן אברהם" בלשון מליצית הנקראת „כורתי", מעיד גם הוא על גדולת רבינו בתורת הנגלה והנסתר. על חכמת הנסתר כותב:

„גדול שמו הולך ורב אחד היה אברהם ז"ל. קרא הרבה שנה הרבה מערי"ב ערבי"ם... עלה בכבש מכבשיאל שכבש אברהם אבינו כבשי דרחמנא..." ועל חכמת הנגלה מעיד: „עדות ביעקב אבי"א" (ר"ת „יעקב אבוקארא נר"ו) הגבר ראה עיני' לאברהם במחזה, תורתו אומנתו, מכריזים ואומרים אשרי יולדתו, שגדולו בקדש טהרת הקדשים וה' עמו... פה מפיק מרגליות... דמי פומיה דאבא כמעין המתגבר, נחל נובע מקור מים חיים על ראשון ועל אחרון... כל מקום שנתנו חכמים עיניהם ספיקא דרבנן כמאן דמונח בכיסתיה דמי..." ע"כ.

בהקדמה הנ"ל כותב עוד ר' יעקב תיאור נפלא לביתו של רבינו המשמש כבית ועד לחכמים, המתכנסים ללמוד שם תורה, וזה לשונו: „בית אברהם פתוח לרוחה, בית ועד לחכמים, וקול התו"ר לילה כיום יאיר על התורה ועל העבודה... והחונים עליו... חברים מקשיבים כל הלילה לא יחשו, הגיע זמן ק"ש של שחרית, עם דמדומי חמה, ושרה (היא אשתו הראשונה של רבינו, ברכ"ה) שומח'ת שוב'ע שמחות, ותשחק שרה לשמש בית אלפנא... ותהי שרה אשת אדוני דביתהו דרבי אב"א (ר"ת „אברהם אבוקארא", ברכ"ה) תנצב"ה לעטרת צבי ולספיר'ת תפארה עולת תמימה, אשת חיל עטרת בעלה, והי"א לו נתעטרה בו..." עכ"ל.

ד) **אבוקארא ר' גבריאל** — מחכמי תונס ונפטר ביום ש"ק כ"א כסלו התקי"א (1751). היה מלמד תינוקות ואחד מתלמידיו הוא רבי יצחק קאראבליו (ע"ע) בן הרה"ג ר' מרדכי ברוך קאראבליו זצ"ל (ע"ע) בעל הספרים „תרעפות ראם" ו„מירא דכיא". בדרוש שדרש עליו תלמידו זה (ס' הזכרונות — חיי יצחק, דרוש ב') כותב שמחוייבים להספידו מפני כמה מעלות שהיו בו: „ראשונה במלכות שהיה מלמד תינוקות ולא פסקה תורה מפיו, מוסיף השנים מן האחד שלא דיו ביום דלא פסיק גירסא מפומיה, אלא אפילו בלילה שהיה בא מבית מדרשו עמל ועייף ונאנח, אפ"ה לא שכב לבו כל הלילה, והיה קם כל לילה ולילה לעיין ד' אמות של הלכה. ואנא סהידנא עליה דמר דלעולם לא בטל ד' אמות של הלכה, והחוט המשולש לא במהרה ינתק היא מדת הענוה שהיה משפיל עצמו בעסק התורה". עוד כותב שבפטירת רבינו מגיע חסרון אף לחבריו הדומים לו וכ"ש לתלמידיו, ובמיוחד לו שגדל בין ברכיו והיה חשוב בעיניו כבנו, ובכל שעתא ושעתא היה שומע ממנו כמה חידושים, ואפילו בדיבורו הקל ושיחתו חולין היה מדריך אותו בדרך ישרה. על הדרוש כותב ר' יצחק: „דרוש שדרשתי על מורי ורבי חכם השלם מהר"ר גבריאל אבוקארא נ"ע שבתחלת לימודי למדתי ממנו קצת הלכה פשט, נפטר יום ש"ק כ"א כסלו התקי"א".

ה) **אבוקארא ר' יעקב** — הוא נכד דודתו של ר' אברהם אבוקארא השלישי (ע"ע), והשתדל בהוצאת ספרו „בן אברהם", וכתב לו הקדמה ארוכה בתחלתו. נולד בשנת התר"ג (1843) ונפטר בשנת התש"א (1941) בהיותו קרוב לגיל מאה. היה דרשן מפואר בתונס כמתואר בספר „פרי קדש" (די"ט ע"ב): „הרב הכולל ספרא רבא בישראל הדרשן כמה"ר יעקב בכ"ר אליהו אבוקארא", והיה מוכיח בשער, ורבים השיב מעון בתוכחותיו וחכמתו. בירחון

הגאון ר' יעקב אבוקארא זצוק"ל אב"ד דק"ק „פורטוגיזיס" בתונס

„אור תורה" (אב תשמ"א) כתוב עליו ששמש כרב ראשי בק"ק „גראנה" בתונס בין השנים התרע"ד-התש"א, ומובאים שם כמה סיפורים עליו.

ו) **אבוקארא ר' משה** — הוא אביו של ר' אברהם אבוקארא השלישי בע"ס „בן אברהם" (ע"ע), ומתארו ר' יעקב אבוקארא בהקדמתו לספר הנ"ל: „צדיק זה דודי החו"ש והכולל כמה"ר משה אבוקארא זצוק"ל".

ז) **אבוקארא ר' שמשון** הראשון — מדייני תונס בראשית המאה הששית. חתום בשנת התקי"ח (1758) בהסכמה לספר „בני שמואל" לר' משה עדאוי זצ"ל (ע"ע) מתונס, ובשנת התקכ"ח (1768) חתום אחרון בהסכמה לספר „זרע יצחק" לומברוזו. שנה לאחר מכן, בשנת התקכ"ט (1769) הוא נפטר, והגאון ר' עוזיאל אלהאיך זצ"ל (ע"ע) דרש עליו והספידו. על דרוש זה („מערתא דדייני" דרוש ב') כתוב: „דרוש למעלת הדרת החכם השלם הדיין המצויין,

עצום ורב טוב לבי"י רודף צדקה וחסד כמוהר"ר שמשון אבוקארא תמ"ך, ס' אמר משנת התקכ"ט ליצירה".

במליצת ההספד שבתחלת הדרוש הנ"ל כותב ר' עוזיאל, שבצעירותו היה רבינו לומד בבית מדרשו של הרב יצחק לומברוזו בעל „זרע יצחק" (ע"ע), ושהיה בקי בתורה והתעסק בחכמת הקבלה, ועם כל זאת התנהג בענוה ולא החזיק טובה לעצמו, והיה בעל צדקות וגמ"ח ועשה חסד עם עמלי תורה בצנעה. ומוסיף ר' עוזיאל וכותב, שכשנפטר הרה"ג ר' יצחק לומברוזו זצ"ל (בשנת התקי"ב־1752, ברכ"ה), שהיה רב ראשי לשתי הקהלות ה„תוניסית" וה„ליגורניזית" כאחת, והעם חפשו מי יורה דעה, **„וישאו עיניהם לקראת שמשון לאמור זה ינחמנו הוא ינהגנו... יהי דן דינא רבא ודינא זוטא גם לרבות ארי דוריש מדי שבת בשבתו. ולו' שמע אליהם ויט שכמו לסבול עול תורה כל שיש בו ידיעה..."** ע"כ. מכאן נראית גדולתו, שהיה נחשב בעיני בני דורו כראוי למלאת מקומו של הרב הראשי ר' יצחק לומברוזו, אך מלשון מליצית זו קשה לקבוע בודאות אם הוא נעתר להם לשמש כאב"ד, או שרק שמש כדיין ומלא מקומו של מהר"י לומברוזו באורח זמני עד שימצא אב"ד קבוע. מזה שר' עוזיאל אלחאייך מתארו רק כ„דיין מצויין" ולא כאב בית דין, ומזה שהוא חתום אחרון בהסכמת „זרע יצחק", נראה שלא שמש כאב בית דין.

הרה"ג ר' בנימין איספינוזא זצ"ל (ע"ע) מביא בספרו „יפה נוף" (ל"א ע"ב) חידוש ע"ד הקבלה ששמע מה„חכם ר' שמשון אבוקארא", ע"ש, וברור שכוונתו לרבינו שחי בתקופתו.

ח) **אבוקארא ר' שמשון** השני — מחכמי תונס בחצי הא' של המאה השביעית. הוא חותנו השני של ר' אברהם אבוקארא השלישי בע"ס „בן אברהם" (ע"ע) — אביה של רבקה, אשתו השנייה של ר' אברהם. בשנת התר"כ (1860) בעודו בחיים, הוציא לאור את ספרו „עת לדבר" על ההגדה, ועליו הסכימו שני בתי־הדין ה„תוניסי" וה„פורטוגזי" שבתונס. מהסכמותיהם עולה שעסוקו של רבינו היה בכתיבת ספרי תורות, תפלין ומזוזות, והיה מומחה גדול בתחום זה ובעל כתיבה יפה מאוד. רבני תונס כותבים על כך: „כולי עלמא רהיטי אבתריה לכתוב להם את ספר התורה ביופי כתיבתו, אליו תשוקתו... רצים אחריו כי תאוה הוא לעינים, ירוצו ולא ייגעו, אין מגיעין בו ואפילו מזמן לזמן".

בהקדמת ר' יעקב אבוקארא (ע"ע) לספר „בן אברהם" (ליוורנו תרמ"ב) מתאר את רבינו: „החו"ש ספרא רבא בישראל ה"ה כמה"ר **שמשון אבוקארא תמ"ך"**, ומזה נראה שבשנת התרמ"ב לא היה בחיים. בשני מקומות בספרו מזכיר רבינו את דברי בנו „צמח חיים" (כ"ג ע"א, ל"ו ע"ב).

משפחת אלחאייך

משפחת רבנים חשובה בתונס. הראשון הנודע לנו הוא ר' מרדכי אלחאייך (ע"ע) תלמידו של ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע) ואביו של הגאון הנודע ר' עוזיאל אלחאייך בעל הספרים הגדולים והנודעים „משכנות הרועים" ו„חיים וחסד". ר' מרדכי זה שימש כדיין בתונס ונפטר בשנת התקל"ח בצפת. בנו ר' עוזיאל נודע בחכמתו הרבה, וספריו הגדולים והחשובים הנ"ל היו לרבני תונס לעינים. עוד רב גדול עמד ממשפחה זו, והוא הרה"ג ר' יצחק אלחאייך (ע"ע) חתנו של הגאון ר' מרדכי ברוך קאראבליו (ע"ע) אשר שימש כאב"ד דק"ק פורטוגיזים באמצע המאה הששית, ונפטר בשנת התקס"ח (1808). במחצית השנייה של המאה השביעית נודע הדיין ר' יעקב אלחאייך (ע"ע) מבית דינו של מהר"י זיתון (ע"ע). ר' יוסף משאש כותב בספרו אוצר המכתבים ח"ב (מכתב תת"ף) שבעירו תלמסאן מצויה הרבה משפחה זו, ומשער שמוצאם מתונס, ומפרש טעם השם „אלחאייך" לפי שאבי המשפחה היה מסתחר בשמיכות או אורגם, ונקראת בערבי אלחאייך, ולי נראה ההיפך שמוצא המשפחה מאלג'יר ובאה לתונס, שכן בשו"ת הריב"ש (סי' ר"ד) כתוב שהשאלה היא „ליקר גיסי רב יצחק עבד אל חק בן הרופא ר' אהרון עבד אל חק", והוא מחכמי ספרד וגיסו ותלמידו של הריב"ש (עיין אנציקלופדיה עץ חיים 1222 שקורהו „ר' יצחק עובד אלחאייך") וראיתי גם באנציקלופדיה אוצר הגדולים חלק ז' (אות ע'־ע"א) שמזכיר חכם בשם ר' עלאל בן אלחאייך מתלמסאן, וא"כ נראה שבני משפחה זו היו באלג'יר מזמן קדמון, וכנראה שמשם התפשטה המשפחה לתונס.

א) **אלחאייך ר' דוד** — מחכמי תונס בסוף המאה החמישית, ור' יצחק חדאד זצ"ל מג'רבה (ע"ע) שנפטר בשנת התקט"ו (1755) מזכירו בספרו.[1] כנראה שהוא אביו של ר' יצחק אלחאייך זצ"ל (ע"ע) אב"ד דק"ק „פורטוגיזיס" בתונס שבאות הבא, שכן ר' יצחק חותם תמיד: „יצחק בכ"ר דוד אלחאייך".

ב) **אלחאייך ר' יצחק** — מגדולי רבני תונס במאה הששית. בנו של ר' דוד אלחאייך, וקרובו של הגאון ר' עוזיאל אלחאייך זצ"ל (ע"ע) בעל ספר „משכנות הרועים". היה חתנו של הראב"ד דק"ק „פורטוגיזיס" הגאון ר' מרדכי ברוך קאראבליו (ע"ע) בעל „תועפות ראם" ו„מירא דכיא", ככתוב על הקדמת רבינו ל„מירא דכיא". בשנת התקמ"ה (1785) כשנפטר חותנו זה במגפה לתקפ"ץ שהיתה אז בתונס, נתמנה רבינו במקומו לאב"ד של ק"ק הנ"ל,[2] ובתפקיד זה המשיך עד לפטירתו בשנת התקס"ח (1808) משך כעשרים ושלוש שנים.

בהספד שנשא עליו קרובו הגאון ר' עוזיאל אלחאייך („מערתא דדייני" דרוש י"ח) כותב שכבר מצעירותו נתמנה רבינו לדיין, ושפט את ישראל קרוב לארבעים שנה. לפי דברים אלו יוצא שנתמנה לדיין בערך בשנת התקכ"ח (1768) שהיא 40 שנה לפני פטירתו בשנת התקס"ח, ואכן

---

1) עיין בתולדות ר' יצחק חדאד בספר „ממלכת כהנים".

2) כן רואים במפורש מספר „משכנות הרועים" (דק"ג ע"א), ע"ש, ובהסכמת ס' „לימודי ה'" משנת התקמ"ו מתואר רבינו כאב"ד דק"ק „פורטוגיזיס", וכן בהקדמתו ל„מירא דכיא" משנת התקנ"ב.

ספר
לבוש עיר שושן
טור
חשן המשפט
הוא הלבוש החמישי מלבושי הלכות אשר חבר
הגאון מהר״ר מרדכי זצ״ל נקרא יפה
וקרא שמו לבוש עיר שושן על שם הפסוק
ומרדכי יצא וגו׳ והעיר שושן צהלה
ושמחה:
והוא כולל כל דיני ממונות ומשא ומתן ההווים ונעשים
בין בני ישראל מתנהגים על פי התורה אשר יורום
כאשר הם נכללים בטור חשן המשפט כמבואר
בהקדמה ראשונה הנדפסת עם שני לבושי׳
הראשוני׳ אשר הם לבוש התכלת
ולבוש החור:
נדפס בויניציאה שנת
שף
במצות השרים המעולים ונכבדים
פייטרו ולורינצו בראגאדיני:
בבית
זואני קאיון:

ספר הלבוש בחתימתו של אב״ד דק״ק „פורטוגיזים בתונס ר׳ יצחק אלחאייך זצוק״ל.

בשנת התקכ״ח חתום רבינו בהסכמת ספר „זרע יצחק״ לומברוזו. בשנת התקמ״א (1781) חתום שני בהסכמת „יכין ובועז״ אחר חותנו מהר״ם ברוך קאראבליו, וזה שמוכיח שאז היה שני בחשיבות אחר חותנו האב״ד. בשנת התקמ״ו (1786) חתום בתור אב״ד בהסכמת ספר „לימודי ה׳״, וכן בשנת התקנ״ב (1792) יש לו הקדמה לספר „מידא דכיא״ לחותנו הנ״ל ומתואר בה כאב״ד. כן חתום בשנת התקנ״ג (1793) בספר „משכנות הרועים״ (דק״ב ע״ב) על פסק דין אחד מרבני תונס, ובין החותמים שם ר׳ שלמה אלפאסי (ע״ע) ר׳ אברהם נג׳אר (ע״ע) ועוד.

בתקופה ששמש רבינו כאב"ד דק"ק „פורטוגיזיס", שמש הגאון ר' שלמה אלפאסי זצ"ל (ע"ע) כאב"ד דק"ק „תוגיסאים" וידידות גדולה שררה ביניהם. זאת רואים מההתכתבות ביניהם בספר „משחא דרבותא" ח"ב. במקום אחד (דקי"ג) פונה ר' שלמה לרבינו בזה"ל: **„לאחימלך לאחר קראתי נועם הדרת יקרת החכם השלם הדיין המצויין..."** ובמקום אחר (דקמ"ב) קורהו **„רחימו דנפשאי" או „אחיהדיד איש שלומי הרב המו' פחד יצחק".** גם רבינו מחזיר לו תוארי ידידות וכותב לו: **„כריע כאח לי אחי וראש הרב המו' מ"צ כמהר"ר המלך שלמה..."** ובסיום שאלתו חותם: **„כה דברי האח הנאמן אשר כנפשו הרמה איש צעיר ע"ה יצחק אלחאייך ס"ט".**

בימי חייו סבל רבינו יסורין הרבה, ור' עוזיאל אלחאייך בדרוש שנשא עליו בפטירתו מתארו כ„נגוע מוכה אלוקים ומעונה". על הדרוש הנ"ל כתוב: „דרוש להספד **שארנו קרובנו, רבא דעמיה מדברנא דאמתיה, משיירי כנה"ג סבא דמשפטים, נגוע מוכה אלוקים ומעונה הרב המובהק כמוהר"ר יצחק אלחאייך** זלה"ה ס' שלח משנת ורעם גבורותיו מ"י יתבונ"ן ליצירה".[3]

ובמליצת ההספד שבתחילת הדרוש הנ"ל כותב ר' עוזיאל, שרבינו תקן תקנות גדולות לעשות סייג לתורה ולאפרושי מאיסורא, ואחת מהם: **„כי אין לבוא דרך שלושת ימים חתן לקראת כלה תקנתא אתקנתא קיימו וקבלו כל ישראל".**[4] כן כתוב שהיה דרשן גדול ודרשותיו משכו קהל רב „ולשומעים יגעם", היה מעיין במילי דמתא לנחותם הדרך, והוכיח במישור בתוכחות על עון ורבים השיב מעון, היה חזן „נעים זמירות", והתפלל בימי הדין והתשובה בשפה ברורה ובנעימה, עסק בגמ"ח ודאג לעניים ולשדרי"ם הבאים מארץ הקדש ולכל „ארחי ופרחי" דמעלמא אתו לתת להם אוכל ולבוש.

בפטירתו השאיר אחריו ארבעה בנים, ור' עוזיאל מתפלל עליהם שימשיכו להיות אוחזין במעשה אבותיהם הם ובניהם עדי עד. במיוחד מתפלל על „השני בקדש יעקב אשר בחר לו דרך שכבשוה ורבים... דקביע ליה עידניה ביני עמודי למיגרס ולעידני צניע ומעלי..." ע"כ.

ראיתי חתימת יד קדשו על איזה ספרים, וכתוב עליהם: „למקנה לי לעבודת אלי אני הצעיר ע"ה יצחק בכ"ר דוד אלחאייך ס"ט". ובספר „נחלת אבות" לר' יוסף משאש זצ"ל מביא ספור ארוך על רבינו והוא מוזר ומשונה וגם יש בו הרבה עובדות היסטוריות לא נכונות (מה ענין „חכמי קירואן" לתקופת רבינו שבה היתה עיר זו סוגרת ומסוגרת בפני יהודים? ועוד) וספור זה אינו אלא פרי הדמיון.

ג) **אלחאייך ר' מרדכי** — מגדולי דייני תונס בראשית המאה הששית, והוא אבי הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) בע"ס „משכנות הרועים" ואחד מרבותיו. היה עמיתם בתורה של הגאונים ר' נתן בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל הספר הנודע „חק נתן", ושל הדיין ר' דוד נג'אר זצ"ל (ע"ע) בע"ס „צמח דוד". שלושתם למדו תורה אצל הרה"ג ר' אברהם טייב הראשון הנקרא „באבא סידי" (ע"ע), כמו שנראה מתשובת שלושתם אל ר' עוזיאל אלחאייך. וזה לשונה: „ויענו אותי ויאמרו, הלוא ידעת שאנחנו מתלמידיו של **אברהם אבינו הוא הרב ר' אברהם טייב זיע"א גדול אדוננו** אשר יצק מים ע"י שני צנתרות הזהב קדישי עליונים גדולי הדור כמוהר"א הכהן ומוהר"צ צרפתי ז"ל..."[5] גם הדיין ר' דוד צפג' הראשון (ע"ע) היה עמיתו בתורה, כמו שכותב רבינו, וז"ל: „ובימי חרפי נשאתי את ידי לדון בקרקע לפני מורינו הגדול מורי ה' ר' אברהם טייב נר"ו **וחבירי עמיתי בתורה החכם השלם הדיין המצויין כמה"ר** דוד צפג' ע"ד אלמנה..."[6]

בנו ר' עוזיאל מזכירו הרבה פעמים בספרו „משכנות הרועים", ובהרבה מקומות מתארו בתואר „מורי". גם ר' נתן בורג'ל ור' דוד נג'אר עמיתיו של רבינו, היו רבותיו של ר' עוזיאל, ושלושתם נתנו לו בצעירותו שאלות בהלכה להשיב עליהם.[7]

חתימת רבינו הראשונה עם רבני תונס, היא בשנת התקי"ח (1758) בהסכמת ספר „בני שמואל" לר' משה עדאוי, וכן יש לו תשובה מאותה שנה בספר „משכנות הרועים" (דף של"א). בשנת התקכ"ח (1768) חתום רבינו בהסכמת „זרע יצחק" לומברוזו, ובשנת התקל"ב (1772) חתום על פס"ד ארוך מרבני תונס ובראשם הראב"ד ר' מסעוד אלפאסי זצ"ל (ע"ע), הנדפס בסו"ס „משחא דרבותא" ח"א, וזוהי חתימתו האחרונה עם רבני תונס שראיתי. אחר שנת התקל"ב, שלושים שנה אחר שנתמנה לדיין, עלה לא"י שאליה נכספה נפשו מעודו, ונתיישב בעיה"ק צפת ונפטר שם בכ' אב התקל"ז (1777). בנו ר' עוזיאל כותב על כך: „ויהי בשלושים שנה למלכו, זכר את דבר קדשו אידי דזוטר גם עד זקנה ושיבה, וחשב עם קונהו לחזות בנועם ד', יקום והתהלך בארצות החיים א"י מקודשת... **ויהי כי זקן אף הוא ראה תאות לבו נתת לו מאת המלך..."** ע"כ. לפי דברים אלו יצא שלכל המאוחר נתמנה רבינו לדיין בשנת התק"ז (1747), שהרי לכל המאוחר עלה לא"י בשנת התקל"ז שבה נפטר, ושלושים שנה לאחור ממנה היא שנת התק"ז.

כשהגיעה בראשית שנת התקל"ח שמועת פטירתו לתונס, נשא עליו בנו ר' עוזיאל שני דרושי הספד („מערתא דדייני"

---

3) „מערתא דדייני" דרוש י"ח.

4) כנראה בדומה לתקנה שנתקנה בג'רבה באמצע המאה השביעית שלא יתראו חתן וכלה עד ליל החופה, כנדפס בספר „בן פורת יוסף" למהר"י ברבי זצ"ל.

5) משכנות הרועים, רצ"ס ע"ג.

6) שם, ר"ך ע"ד.

7) שם, דק"ב ע"ב, דרס"א ועוד.

— דרושים ד׳ ה׳). וכך כתב על דרוש ד׳: „דרוש דרש איש צעיר אל השמועה כי באה בנסוע הארון דנח נפשיה דרבי אב״א בעיה״ק צפת אח״ל ביום ש״ק עת לחננה שבע רצון בהגלות נגלות כ׳ לח׳ אב יה״ל בפ׳ כי בחר ה׳ להיות לו לעם סגולה שנת תשי״ת לראשי״ר עטרת פז לפר״ק ושבת השמועה ס׳ לך לך מארצך שנת כי שם חלק״ת מחוקק ספון״.

בדרושים אלו כותב בנו, שאביו־רבינו זכה לשתי שלחנות תורה וגדולה כאחת, והיה בתחלה עשיר גדול ולמד תורה מתוך נחת, אך אח״כ נהפך עליו הגלגל ל״ע, כי נלקח ממנו רכושו באחת המלחמות שהיתה בתקופתו ונשאר בחוסר כל.[8] עוד כותב עליו שהיה שקדן בעל חשק גדול בתורה „כל יומוי דרבי משמשא לטולא ומטולא לשמשא לא פסיק גירסא מפומיה״, והיה דיין בכל תחומי ההוראה, הן איסור והיתר, הן דינים קשים וקלים „פ׳ יבמין ופ׳ נחלות, קדושין דאורייתא, סדר גיטין, כלה נזיקין״. גם מחכמת הקבלה לא הניח ידו והתנהג בתעניות ובדרכי החסידות, ועל זה כותב בנו: „ידיו רב לו בסת״ר עליון ומתנהג בחסידות... לא בטלה מגילת תענית״.

ד) **אלחאייך ר׳ עוזיאל** — מגדולי דייני תונס במאה הששית. גאון עצום, חריף ובעל זכרון.[1] חיבר שני ספרים גדולים ומשובחים ביותר שהקנו לו שם גדול. ספרו הראשון הוא הספר הענק „משכנות הרועים״ (ליוורנו תר״כ) הכולל מערכות הלכה ותשובות שהשיב בענייני הלכות אבן העזר וחשן משפט, והשני הוא ספר גדול של דרושי הספד על עשרות דיינים ורבנים בתונס ובמקומות אחרים, כשהם ערוכים בסדר ומשטר נכון עם תוארים ותאריכי פטירת הרבנים, ועם מליצות הספד מפורטות שבהם פרטים חשובים על הרבנים ותולדות חייהם. ספר זה מחולק לשני חלקים: א) מערתא דדייני — הכולל כ״ב דרושי הספד על דיינים ואבות בתי דין בתונס ובמקומות אחרים. ב) מערתא דחסידי — הכולל ט׳ דרושי הספד על חכמי וחסידי תונס.

ספרו „משכנות הרועים״ נודע מאד בתונס ובצפון אפריקה, ובתונס הוא נמנה לאחד משלשת ספרי היסוד החשובים בפסיקת הלכה בענייני אה״ע וח״מ, יחד עם הספרים „שלחנו של אברהם״ למהר״א כהן יצחקי (ע״ע) ו„ערך השלחן״ להגאון ר׳ יצחק טייב (ע״ע). סימן נתנו לשלשתם „שמ״ע ישרא״ל״ — שמ״ע ר״ת של שלשה ספרים אלו. נוסף לכך בשני ספרים אלו מצויים הרבה פרטים חשובים ומגוונים מאד על חיי קהלת יהודי תונס ותולדות רבניה משך תקופה של כמאה שנה, מסוף המאה החמישית בימי הרה״ג ר׳ צמח

---

8) יתכן שזה היה בשנת התקי״ו (1756) שבה נבזזו כתביו של ר׳ נהוראי ג׳רמון בעל „יתר הבז״, וגם כתביו של ר׳ שלמה אלפאסי ככתוב בהקדמת „משחא דרבותא״, או אולי זה קרה במלחמה בשנת התק״כ (1760) שנמשכה עד שנת התקכ״ב (1762) ככתוב בספר „כרוב ממשח״ (צ״ב עמ׳ ד׳).

1) עיין דברי החיד״א להלן.

צרפתי (ע״ע) עד סוף המאה הששית, ומשני ספרים אלו שאבתי חומר רב לחבור ספר זה.

על רבינו כתבו הראב״ד תוניסיה הגאון ר׳ נתן בורג׳ל השני (ע״ע) ובית דינו[2] כך: „אשרי עין ראתה איש אשר אלה לו, חכמה ודעת כחדא שריין יושבים בצלו... רובץ בין המשפטיי״ם לנו לעינים... ארי שבחבורה... עליו נאה לברך בריך רחמנא דיהב לן אוריין כאלה חלק ישראל, אלוף מגדיאל אביר הרועים ושמעתתיה מחדדן בעלמא, מעיין נובע מקור חכמה, רב״י יתקרי חכימאה דיהודאי, כחד מן קמייא רבנן סבוראי, הוא זה הו״ד והדר, בקדש נהדר, הרב המופלא, וכבוד ה׳ מלא, נר ישראל, עמוד הימני, פטיש החזק, חסידא קדישא, דרישׁ״א ופרישׁ״א כמה״ר עוזיאל אלחאייך זיע״א. נודע בשערים שמו, ותהי המשרה על שכמו, יושב ישב כתיב על כסא ההוראה, פה מתא מחסייא, הזאת נעמ״י, ותורה יבקשו מפיהו, שאול ישאלו היש בזה הרזאה את המראה, וענה גאון גדול העונה גדולה תשוב״ה, שגופי תורה תלויין בה, ומורה גם הוא יורה הלכה למעשה, בטיב גיט״י וקדוש״י, והלכתא לשטרות הלכה למשה, זיכה את הזכאי וחייב את החייב יגמר נא רע ותכונן צדיק״, ע״כ.

נולד לאביו העשיר ר׳ מרדכי אלחאייך׳ (ע״ע) שהיה מגדולי הדיינים בתונס, ויש לשער שלידתו היתה בסוף המאה החמישית או ראשית הששית. רבותיו היו שלושה, והם: אביו ר׳ מרדכי,[3] הדיין ר׳ דוד נג׳אר (ע״ע)[4] והגאון ר׳ נתן בורג׳ל הראשון (ע״ע) בעל הספר הנודע „חק נתן״,[5] אך נראה שר׳ נתן בורג׳ל הוא רבו המובהק, שכן בספריו תמיד מזכירו בתואר „מורי הרב״, מה שאין כך את אביו ואת ר׳ דוד לעתים מזכירם סתם.[6] נראה עוד שגם למד קצת אצל הדיין ר׳ שמואל צוייד (ע״ע) שכן בדרוש שדרש עליו כותב עליו „ומור״י גם הוא״,[6*] וכן במקום אחר בספרו „מערתא דחסידי״ (כ״ט ע״ב) כותב: „ונהירנא כד הוינא טליא ששמעתי מפי עליון מ״ו הרב המו׳ מוהר״ש צוייד...״ ע״ש.

מקטנותו זכה רבינו להסתופף בצלם של גדולי הדור בתונס, ובהרבה מקומות בספריו מזכיר למעשים או להוראות שראה ושמע מהם בהיותו צעיר. במקום אחד כותב „נהירנא

---

2) בהסכמתם ל„משכנות הרועים״.

3) משכנות הרועים כ״ג ע״ד, ר״ך ע״ד ובעוד מקומות שם מכנהו „מורי״.

4) שם קמ״ט ע״א מכנהו „מורי״ וכן בדרוש ג׳ במערתא דדייני שדרש עליו ובעוד מקומות, והוא מכנהו „הדן את דיננו״ וכיו״ב. ר״ת הד״ן הרב דוד נג׳אר.

5) שם כ׳ ע״ג, ק״נ ע״א, קנ״ג ע״ג ובעוד הרבה מקומות בספרו זה ובספרו „חיים וחסד״ שמכנהו בתואר „מורי הרב״. ועיין בתחילת דרוש י׳ במערתא דדייני על הרב חק נתן ושם ח׳ ע״א ועוד.

6) שם קמ״ט ע״א, קנ״ג ע״ג מזכיר את שלשתם יחד, ורק לרב חק נתן נותן תואר „מורי״ וע״ע של״ב ע״ג.

6*) מערתא דחסידי דרוש ד׳.

כד הוינא טליא בבית הועד ב"ד של כת הקודמין נו"ן זיע"א אנא נפשאי יתוש קודמייהו..."[7] או „ואני שמעתי מדייני קדישי שקבלו מב"ד של כת הקודמין נו"ן" ועוד כיוצא בזה. דייני תונס ובמיוחד שלשת רבותיו הנז"ל הכירו כבר מצעירותו את גדלותו בתורה והם מסרו לו ספקות שונים וגם חמורים שהתעוררו אצלם בב"ד לבררם ולחוות דעתו עליהם כדי להרגילו ולחנכו. רבינו נענה להם וכתב תשובות ארוכות ומפורטות שהשביעו מאד רצון רבותיו. בשנת התקכ"א (1761) נתבקש על ידי אביו לחוות דעתו בספק אחד בעניני ממונות, וכותב רבינו על כך: „אנא נפשאי איתשיל קמאי בדינא דאתא לקמיה דרבי אב"א,[8] הוא הרא"ש המעוז עט"ר ומורי גם הוא לחוות דעתי קל"ה כמות שהיא לקיים מצות חנוך שנת כאש"ר דבר..."[9]

באותה שנה נתבקש מאביו ומרי' דוד נג'אר (ע"ע) שני רבותיו, לחוות דעתו בספק בענין כתובות, והוא כותב: „אמת אגיד כד הוינא זוטר לגברי רברבי, הראשון אדם מלך שבסנהדרין מ"ר דרו"ר בשמים ראש עט"ר דין אבא ומלכא רב הוא, ועמו השר גבר בגוברין נג"ר ובר נג"ר התייר הגדול ומורי גם הוא דוד מלך ישראל[10] חלקם בחיים לעולם שכלו טוב כיר"א צוו עלי לחוות דעתי קלה כמות שהיא בדין עסק הבא לפניהם..." ומסיים בסוף תשובתו: „זהו הנלע"ד, ודנתי בקרקע לפני מי שגדול עט"ר רבי אב"א והרב מורי הד"ן[10] את דיננו ונשאו ונתנו בדבר כפעם בפעם, ושוב נמנו עמהם לדין... וכן נעשה מעשה בשנת אשרך ישראל לפ"ק.[11] במקום אחר בענין שותפים מספר על הלחץ הרב שלחצוהו רבותיו אלו שיחוה דעתו, וז"ל: „זאת אשיב סהדי במרומים כי אלצוני ולחצוני והפצירו בי עד בוש, והיתה הפצירה רבה, נקיטנא רשותא מבי מלכא מדין אבא למלכא עט"ר לראש לציצת הזהב בשמים ראש הרב החסיד רבי אב"א נר"ו, ועמו השר הגדול הנאמר שר האלף הרב המובהק דוד מלך נגר ובר נגר ד"ן ידין עמו, ימים יאריכו שניהם מלאים, הם הרהיבוני סבוני גם סבבוני, ומשום דלא ליקום בלאו דלא יסור דחקתי עצמי לסדר המערכה מפומייהו דרבנן וסיעת מרחמיהון, מפיהם תסתיים שמעתתא ותצא דינ"א, אורה זו תורה..."[12]

מלבד תשובותיו אלו שכתב בצעירותו לבקשת רבותיו, מצאנו שחיבר רבינו בצעירותו חידושים לש"ס וברורי הלכה שונים. במקום אחד הוא כותב: „וצופה הייתי בקונטריס אשר טפחתי ורביתי כד הוינא טליא בחיי לב"ק ודין נוסחיה..."[13] ובמקום אחר בענין זכייה כותב: „מכאן מודעה רבה כד הוינא זוטרי עמדתי על שורש דבר זה והיד כותבת כתיבה גסה, ולפי רוב השנים אתבדורי איבדור ויד רשעים הני עכברי רשיעי סורן רע עשאום ככברה נקבים נקבים... ולא מצאתי שעה של קורת רוח לחזור על המקרא, ואני אמרתי בחפזי יצא עת"ק דברים כהוייתן אשארא קאי, ה' יגמור בעדי ללמד וללמד לשמור ולעשות ולקיים על הארץ הטובה רחבת ידים צבי היא לכל ארצות.[14] חידושים אלו הם רק המעט שמגלה לנו עליהם, ומן הסתם שהיו לו מלבדם עוד כהנה וכהנה.

בשנת התקל"א (1771) נשאל מהב"ד של ג'רבא בענין ערבות הגוי, וכתב להם תשובה שהסכימו עליה ר' יוסף הכהן (ע"ע), ר' שמריה קאטריואס (ע"ע) ור' דוד נג'אר (ע"ע) — גדולי דייני תונס באותה תקופה. הם כותבים בהסכמתם: „ראינו את דברי השאלה ומה שנגזר עליה מהבן יקיר לנו דחכם השלם והכולל סוה"ר כהה"ר עוזיאל אלחאייך ס"ט ויפה הורה כי כל דבריו אמת וצדק..."[15]

אחר שנת התקל"ב (1772) עלה אביו ר' מרדכי לא"י, ונפטר שם בשנת התקל"ז (1777). בשנת התקל"ד (1774) בקר החיד"א בתונס, ובין חכמי תונס הרבים שראה, הוא פגש את רבינו. החיד"א כותב עליהם ועל רבינו: „ובאמת שהוא פלא שהם חכמים עצומים וחריפים ואנוכי רש ונקלה, ומצאתי חן הרבה והיו מחזיקים אותי לגברא רבא, וזה מחסד עליון כי בער אנוכי מאיש... וגם ר' עוזיאל האייך אף שהיה מנגד לשלוחים, וההוא חריף ויש לו זכירה, היה עושה לי כבוד גדול מאד."[16] רבינו היה גם בין המלוים את החיד"א בהליכתו מתונס לבנזרת כדי לחזור משם לא"י.[17] בשנת התקל"ז (1777) נפטר עליו אביו בצפת, ובהגיע שמועתו לתונס הספידו רבינו בספרו „מערתא דדייני" (דרושים ד-ה). משנת התקמ"א (1781) מתחילה להופיע חתימתו בין הרבנים האחרונים בהסכמות לספרים וזה מעיד שסמוך לאותה שנה נתמנה לדיין בבית הדין. בשנה זו הוא חתום בהסכמות לספרים „יכין ובועז" מבני הרשב"ש, ולספר „אשל אברהם" לר' אברהם טובייאנה מאלג'יר. בשנת התקמ"ה (1785) היתה מגפת דבר ל"ע בתונס, ורבינו הלך להתגורר בעיר נאבל. גם בהיותו שם לא הרפו ממנו ושאלו ממנו

---

7) שם ק"ט ע"ג.

8) הוא כנוי לאביו.

9) משכנות הרועים כ"ג ע"ד אות סד.

10) הוא כנוי לר' דוד נג'אר (ע"ע) ולפעמים מכנהו „הדן את דיננו" — ושמו רמוז במלת „הד"ן" שהיא ר"ת הרב דוד נג'אר.

11) שם קמ"ט ע"א, ק"נ ע"א.

12) שם של"ב ע"ג. השטר שבשאלה זו הוא משנת התק"ז (1747) אך הנדון הזה כנראה כמה שנים אחר כתיבת השטר. ע"ש.

13) שם ק"י ע"ג.

14) שם ק"ז ע"ב. סיום דבריו אלו מעיד על תשוקתו לעלות לא"י. ותשוקה זו היתה תשוקתם של רבים מרבני תונס, וגם אביו של רבינו עלה בסוף ימיו ונפטר בצפת.

15) שם דרס"א.

16) מעגל טוב השלם עמ' 60.

17) שם עמ' 65.

שאלות בהלכה, והוא כותב: „ובשנת שמר״ה נפשי לפ״ק הייתי בכפר נאבל מדבר הוות לתפ״ץ, עמדתי על ענין זה ואין כלי אומנותי בידי, והנה בעת׳ה רציתי לעמוד על שורשן של דברים...״ [18] ע״כ. בשנת התקמ״ו (1786) עדיין ישב שם, כמו שכותב במקום אחר: „וחדשות אני מגיד כי בשנת שמר״ו משפט בהיותי בכפר נאבל מעשה בא לידי...״ [19] יש לציין שבמגפה זו נפטר האב״ד דק״ק „פורטוגיזיס״ ר׳ מרדכי ברוך קאראבליו זצ״ל (ע״ע).

בשנת התקמ״ח (1788) חתום בהסכמת ספר „מקור ברוך״ לר׳ ברוך פיתוסי (ע״ע), ובאותה שנה מובא בספרו „משכנות הרועים״ מקרה עיגון שבו הרבה קבלות עדויות מהב״ד בעיר נאבל וב״ד בתונס.[20] בשנת התקנ״ג (1793) חתום בספרו הנ״ל על הסכמה מרבני תונס ובראשם הראב״ד החסיד ר׳ שלמה אלפאסי זצ״ל (ע״ע) בענין חזקת המולק״י.[21] בסדר „שיתי אותותי אלה בקרבו״ משנת „ויפרך וירבך״ היא שנת התקנ״ד (1794), השיב לשאלה מהב״ד של עיר ג׳רבא מהחה״ש הדיין המצויין ר׳ נחום הכהן זצ״ל (ע״ע),[22] ובאותה שנה חתום על תשובה בענין מתנה.[23]

בשנת התקס״א (1801) השיב תשובה ארוכה לשאלה מעיר קצינטינא.[24] בשאלה אחרת מאותה שנה מזכיר את חולאיו ויסוריו, ואת כאבו וצערו הגדול על פטירתו של הראב״ד תוניסיה ר׳ שלמה אלפאסי זצ״ל (ע״ע) שנפטר אז. שאלה זו נשאל מעיר אחרת לחוות דעתו במחלוקת שהיתה בעירם בענין מתנה אחת, והוא כותב: „ושלחו מתם לי לשמי לחוות להם דעתי קל׳ה כמות שהיא להיכא נוטה, אנא נפשאי קושטא בסובלי חולאים מתניגן גופא בתר רישא כמו חלאים, ועוד אחרת היתה ועת צרה היא צרה ומצוקה צוק׳ה ע״ג צוק׳ה שחמת׳ה מרובה, מפני היד שנשתלחה ויך את הכפתור הראש המעוז ציץ נזר הקדש משיח אלוקים הוא הדר היושב על המשפט ושפט בצדק דינא דמלכותא הלכתא גברוותא בראש כל אדם הרב החסיד ונצדק קדש מוהר״ש אלפאסי זצוק״ל, הנה מתת׳ו של שלמה נחשכו עיניהן של ישראל, ורוחות מספרות זו לזו, אוי לנו כי פנה ועיני ישראל מעלין את המדומ׳ע במאה ואחד אין די באר ושמעתתא בעיא צילותא...״ [25] ע״כ. בתשובה אחרת מזכיר ג״כ את חולאיו וכותב: „ודוק כי קצרתי לאפס הפנאי, יתר על כן בסובלי חלאים מתנינן לה.[26]

בשנת התקס״ג (1803) כבר נחשב לאחד מגדולי הדיינים בתונס, ואז הוא חתום בשני מקומות בספרו „משכנות הרועים״ עם רבני תונס, שני אחר הראב״ד תוניסיה ר׳ שמואל כהן יצחקי זצ״ל (ע״ע).[26*] בחוה״מ סוכות התקס״ז (1806) נשאל מר׳ נסים טובייאנה (ע״ע) בענין הידור מצוה באתרוג,[26**] ובשנת התקס״ח (1808) השיב לדיין העיר סוסא בענין קידושין. באותה שנה היה נסיון מרד במלך תונס, והמורדים בזזו חנויות של יהודים וגוים כאחת, אך אחר כך גברה יד המלך. רבינו מתאר נסיון מרד זה, ושאלות הלכתיות שנתעוררו בעקבותיו, וז״ל: „ובשנת תקס״ח הן בעון ליל שבת קדש, נועדו יחדיו המה היו במורדי איש למרו׳ד עליון האיש אדוני הארץ יר״ה ותנשא מלכותו, ויאמרו קשר קשר ויהי הקשר אמיץ כתועפות קשר של רשעים, ופשטו את ידם לבוז לחנות ישראל ועכו״ם, ובזזו איש לו ויהי הממעיט אסף עשרה חמרים, חשבו מזמה מצייהו מלכי מנייהו אפרכי, והמלך בוטח בה׳ גדולה הבטחה מה׳ יצא הדבר לשכל עצתן, מפיר מחשבות ערומים והיו כאין והמלך ידו על העליונה דידן נצח, הדבר יצא מפי המלך יר״ה ותנתן דת להוציא בולען מפיהם, ושכל מי שמכיר חפציו ומיני סחורתו יבוא ויטול. ויפקד המלך פקידים לאסוף השלל, ויאסוף הנמצא ע״י הפרתמים אשר הפקידם המלך יר״ה, ויחולק השלל לכל הנמצא לנותן סמניה, ומה שהעלימו השוללים לא שזפתו עין רואה, ומכרום לישראל והכירום בעלים ומהם אשר הקונה בעצמו מודה, ובאו להתדיין על דין עסק ביש יורה המורה לצדקה...״ [27] ע״כ. רבינו משיב על כך בהסכמת רעיו לב״ד. בשנת התקס״ט (1809) השיב רבינו לשאלה מטראבלס בענין כתובה.[28]

בספר „צדק ושלום״ (תונס תרנ״א עמ׳ 14 בהערה) כותב ר״ש פלאח שרבינו חבר את ספרו הגדול „משכנות הרועים״ סמוך לשנת התק״ע (1810), אך ראיתי שישנן תשובות בספר זה משנים מאוחרות יותר כמו תקע״ג (1813) [29] ותקע״ח,[30] ויתכן שתשובות אלו צורפו לספר לאחר פטירת רבינו בעת שנדפס. כשחבר ספרו זה כבר היה לפניו ספרו „חיים וחסד״ — דרושי הספד הנז״ל, והוא מזכירו ב„משכנות הרועים״ בכמה מקומות.[31] התשובה האחרונה שראיתי לרבינו היא משנת התקע״ח (1818) יחד עם עמיתו בתורה הגאון ר׳ יצחק טייב (ע״ע), ועל תשובתם מסכים אב״ד תוניסיה ר׳ חזקיה

---

18) משה״ר שנ״ח ע״ג.
19) שם רמ״ב ע״א.
20) שם רנ״ב ורנ״ג.
21) שם ק״ב ע״ד.
22) שם קע״ה ע״ג.
23) שם ר״ד ע״ב.
24) שם קצ״ז ע״א, ר״ב ע״א.
25) שם רל״ב ע״א.
26) שם רמ״ב ע״ד.

26*) שם ק״ה ע״א, שס״א ע״א.
26**) שם רנ״ה ע״ד.
27) שם שע״ו ע״ג.
28) שם קנ״ג.
29) שם שע״ט ע״ד, ובדף ש״ג ע״ב מובאת קבלת עדות בשבט התקע״ב.
30) שם דמ״א ע״ג.
31) שם שע״ז ע״ג כותב: „ובספרי זוטא חיים והסד במערות שורים מה שהארכתי בזה בס״ד, ובעוד כמה מקומות כיו״ב.

דוד גג' וכותב: „יפה דן יפה הורה".[32] לאחר שנה זו לא ראיתי לרבינו שחותם לא בהסכמות ולא בתשובות, וכנראה שנפטר סמוך לשנת התקע"ח (1818), ולפי מה שכתבנו שהתחיל לשמש כדיין סמוך לשנת התקמ"א (1871), יוצא ששמש בתפקיד זה כ־38 שנים. במשך תקופה זו היו חמשה אבות בתי דין, ר' יוסף כהן (ע"ע), רבו הרב „חק נתן", הגאון ר' שלמה אלפאסי (ע"ע), הגאון ר' שמואל כהן יצחקי (ע"ע), ר' דוד גג', ואולי גם ר' דוד טייב (ע"ע), ורבינו זכה לשמש עם כלם בבית הדין.

כפי שראינו פנו אל רבינו בשאלות הלכה מערי תונס וכפריה, וגם ממדינות מחוץ לתונס. אנו מוצאים שהשיב לג'רבא,[33] לנאבל,[34] לסוסא [35] ולתסתור [36] שבמדינת תונס, וגם לעיר קצנטינא שבאלג'יר,[37] טראבלס [38] ולמקומות אחרים המוזכרים שם. עדות נוספת לקשרי רבינו ובכלל לקשרי קהלת תונס עם קהלות אחרות אנו רואים מכמה דרושים שדרש רבינו לפטירת רבנים מחוץ לתונס. בספרו חיים וחסד בדרוש על מהר"ם ברוך קאראבליו (ע"ע) כותב שהוא גם למנוחת הר"ן אזוביב אב"ד ומ"ץ בק"ק ארג'יל (דרוש ה'). על דרוש י"ד שדרש למנוחת הראב"ד תוניסיה ר"ש אלפאסי (ע"ע) בשנת התקס"א, כותב שהוא למנוחת שנים מרבני קושטא שנפטרו אז. דרוש י"ז הוא על הגאון הנודע המהרי"ט אלגאזי זצ"ל. דרוש י"ט הוא על הגאון ר' יעקב בן נאים מאלג'יר בע"ס „זרע יעקב" ו„ישועות יעקב". ודרוש א' ב„מערתא דחסידי" הוא על הרב המקובל ואיש הפלא והמופת ר' אליהו שפירא זצ"ל מערי פולניה.

גם השדרי"ם מארץ הקדש שבאו לתונס הכירו בגדולת רבינו ונשאו ונתנו עמו בתורה והציעו בפניו שאלותיהם לחוות דעתו עליהם. כבר הבאנו לעיל דברי החיד"א שמציין את רבינו לשבח כחריף ובעל זכרון ולעומת זאת כ„מנגד לשלוחים", אך מספריו רואים שקבל בשמחה את השדרי"ם. במקום אחד כותב: „ובשנת כי מקד"ש מל"ך הו"א (תקמ"ו) לפר"ק זכיתי שנתאכסן אצלי אחד מבני עליה בני ציון היקרים גדול הנאמר אמירתו לגבוה תורה וקדושה חמיד ליבא הרב ר' ישועה צבי נר"ו מדי דברי בו בענין זה הסכים עמי לענין דינא..."[39] במקום אחר בענין כתובת גרושה מהאירוסין שרצה רבינו לכתוב בה שהיא גרושה,

32) שם דמ"א ע"ג.

33) שם קע"ה ע"ג, קכ"ח, רל"ה ע"ב, ר"ס ע"ד.

34) שם קצ"ד ע"א בענין מקוה, רנ"ב ורנ"ג, רמ"ב ע"א, שנ"ח ע"ג.

35) שם רנ"ה ע"ד, רצ"ו ע"ד.

36) שם רנ"ו ע"ב.

37) שם קצ"ז ע"א, רמ"ח ע"ד.

38) שם קנ"ב ע"ב, קנ"א ע"ג, שע"ט ע"ג.

39) שם של"ח ע"ד.

כותב: „ובה שעתא כאן נמצא וכאן היה נהירו דעיינין רב רחובאי הרב ר' משה סוזין נר"ו שד"ר אר"ץ ירושלים תובב"א וערער שלא להגיה או לעשות שום גילוי וצריך להחליף כתובה אחרת כמ"ש ה' בית דוד, ונומיתי לו דלא אמרה הרב ז"ל אלא כשטעה בשמות או בזמן... והסכימו עמי חברי הי"ו..."[40] במקום אחר נשאל משד"ר צפת בענין חוב שחייבת קהלת צפת לחכם אחד, וכותב: „נשאלתי מרחימו דנפשין החה"ש והכולל שד"ר מאר"ץ צפת תובב"א כה"ר יצחק נר"ו זרע רב מוהרי"ר פראגי ז"ל לחוות דעתי קלה כמות שהיא בדין עתק כת"י מטהרת הקדש רבני ומנהיגי עה"ק ת"ו..."[41] ורבינו כותב שהוא נאלץ להשיב בגלל שהשד"ר הנ"ל הפציר בו עד בוש, ובגלל שאוהב הוא לו.

מספריו אנו רואים את קשריו עם הגאון ר' יצחק טייב (ע"ע) בעל הספר הנודע „ערך השלחן". הוא מתכתב עמו וקורהו „ידי"ן הרב ערך השלחן",[42] ו„עמיתי בתורה",[43] ומובאים שם כמה תשובות ממנו.[44] בתשובה אחת בענין קדושין משנת התק"ס (1800) שהשיב מהר"י טייב ושעליה באה תשובת רבינו אח"כ, כותב רבינו בסוף תשובתו: „ואח"כ נתראינו פנים אל פנים בועד הרבנים חברינו יושבי על מדין ישצ"ו והסכמנו לפוטרה בלא גט כלל, ונשאת והלכה והיתה לאיש אחר, וה' אלוקים אמת יעמידנו על דבר אמת שלא נכשל בדבר הלכה.[45] כן היה בקשרי ידידות עם הגאון ר' אליהו חי בורג'ל הראשון (ע"ע) בע"ס „מגדנות נתן", שכנראה למד אתו יחד אצל אביו הרב „חק נתן", ועל קשריהם ההדוקים עיין בערך „ר' אליהו חי בורג'ל הראשון" בהרחבה. כן מצאנוהו מתכתב ונושא ונותן בכמה מקומות [46] עם הגאון ר' שלמה אלפאסי (ע"ע) ואחיו ר' חיים אלפאסי (ע"ע),[47] והרוצה לדעת עוד מעמיתיו של רבינו יראה בפתיחות של כמה דרושים בספרו „חיים וחסד".

מקרוביו החשובים של רבינו ידועים הרה"ג ר' יצחק אלחאייך' זצ"ל (ע"ע) אב"ד דק"ק „פורטוגיזים", והדיין ר' שלמה כהן טנוג'י (ע"ע). הגאון בעל תפארת ישראל בפירושו

40) שם קנ"א ע"ד.

41) שם קנ"ג ע"ג.

42) שם ק"ו ע"א.

43) שם ש"ה ע"ג.

44) שם, ובדף רע"ז ע"ג קורהו „אחינו הר"ב ערך השלחן נר"ו", קפ"ב ע"ד, מ"א ע"ג, תשובה משניהם משנת התקע"ח רצ"ג ע"ג.

45) שם רצ"ג.

46) שם ר"ה ע"א, רמ"ו ע"ד, ועיין לעיל שהבאנו דברי הכאב והצער שכתב רבינו כשנפטר ר' שלמה, ועיין גם בדרוש שדרש עליו במערתא דדייני.

47) שם ר"ז ע"א כותב: „ואחינועם הרב מוהרח"א נר"ו", וכנראה הכוונה לר' חיים אלפאסי (ע"ע).

ל,,אבות" (פרק ב׳ משנה ד) מביא דברי החכם האומר: ,,היודע לרקח הסלסול והענוה במשקל נאות שוה בשוה, לפי הזמן, והמקום, והאדם, הוא האיש המוצלח, אשר יהיה אהוב ומכובד לכל", ומסיים וכותב: ,,ושמור אלה הדברים המועטים, כי הם סוד יקר, אשר יכשלו בו רוב בני אדם במדת הן חסר הן יתר", ע״כ. כיאות לת״ח ומנהיג שחייב לנהוג בעצמו קצת כבוד וסלסול, נהג רבינו, והוא דרש שינהגו כן גם שאר הדיינים. הערה אחת שהעיר לעמיתו בתורה וידידו הדיין ר׳ אליהו גאביזון הראשון (ע״ע) שלא נהג כבוד בעצמו תלמד על כך. עבור כך הוא דרש ממנו אף להתפטר. וזה לשון רבינו: ,,את זה אגיד מדי עוברי חזיתיה לרב גאון מוהר״א גאביזון נר״ו דקא זבין מדעם מהנחתום, ואמטי ליה בידיה במשא כבד, ונומיתי לו דלאו שפיר עבד, דאמר שמואל כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור לו לעשות מלאכה בפני שלשה... ויען **אליהו** ויאמר, אין איש אתי בבית לעשות קטנה או גדולה, א״כ מוכרח אני במעשי. ואען ואומר

ספר

בית הבחירה

פסקי הלכו׳ מ״ס נדרים סוטה ונזיר ...

... רבינו מנחם בר שלמה לבית מאיר ...

... המאירי ...

... בית הבחירה ...

... שבועות ... נימוקי יוסף ...

... המאירי ... ירושלים ...

... מרדכי הלוי ס״ט

נדפס בליוורנו יע״א

בשנת הר זה קנתה ימינו לפ״ק

בדפוס המשובח של החכם כמוהר״ר אליעזר סעדון נר״ו

Con Approvazion

שער ספר המאירי ובמרכזו חתימת יד קדשו של הגאון ר׳ עחיאל אלחאייך זצ״ל בעל ,,משכנות הרועים". כתוב ,,לי לשמי אני הצעיר ע״ה עחיאל אלחאייך ס״ט".

אל המלאך הדובר בי, א״כ איפוא לא היה לך לקבל המנוי, כדאיתא בירושלמי... ואז עמד ולא עוד, אפריין נמטיה נר״ו יאיר כי״ר.[48]

ה) **אלחאייך ר׳ יעקב** — דיין בבית הדין הגדול בתונס במחצית השניה של המאה השביעית בבית דינו של הראב״ד מקודש ר׳ ישראל זיתון זצוק״ל (ע״ע). חבריו לב״ד הם ר׳ משה חיים זיתון (ע״ע) ור׳ דוד בר׳ נתן ג׳אוי (ע״ע). בשנת התרס״ט (1909) חתום עם הב״ד בהסכמת ספר „שלום דוד״ ח״א להרה״ג ר׳ דוד כהן גישא (ע״ע) מג׳רבה, ובשנת התרע״א (1911) מסכים עם הב״ד בשו״ת „ישיב משה״ ח״ב (סי׳ רכ״ד) לפסק דין בענין טרפיות מהגאון ר׳ משה שתרוג זצ״ל (ע״ע). הוא חתנו של ר׳ אליהו חי גג׳ (ע״ע) ובשנת התרס״ט (1909) השתדל יחד אתו בהוצאת ספר „חיים לישראל״ ח״א לר׳ חיים דוד גג׳ (ע״ע) אחיו של חמיו זה, ונדפס ממנו שיר בתחלת ספר זה.

משפחת אלמאליח

א) **אלמאליח ר׳ ישועה** — תלמידו המובהק של הגאון ר׳ שלמה דאנה זצ״ל (ע״ע), בישיבת „חברת התלמוד״ בתונס. למד יחד עם הרבנים הגדולים ר׳ דוד כטורזא (ע״ע) ור׳ דוד בן בארון (ע״ע), שלימים היו רבנים ראשיים לתוניסיה. כשגדל נתמנה למורה בבית המטבחים בתונס יחד עם עמיתו ר׳ דוד כטורזא, והם חיברו ביחד ספר גדול על הלכות טריפות בשם „תנובות שדי״ ב׳ חלקים (ג׳רבה ת״ש). יותר מאוחר נתמנה לדיין בב״ד הגדול בתונס. נפטר בו׳ אייר התשי״ח (1958), ואשתו (בתו של ר׳ שמעון ג׳אוי) נפטרה במרסיי בכ״ה תשרי התשכ״ה. שניהם זכו להיקבר בירושלים עיה״ק.

היה לו אח בשם ר׳ יצחק אלמאליח (ע״ע) שנפטר בצעירותו בשנת התרע״א, ובשנת התרצ״ב הדפיס לו רבינו את חידושיו בספר קטן הנקרא „ויזרע יצחק״. בספר זה כתב רבינו קצת מחידושיו שחידש בימי חרפו בלמדו אצל רבו, ומזכיר בהם את עמיתיו ללימודים. בהקדמתו לספר זה מזכיר שנפטרה עליו בתו רחל כלה בת שנתה, בהשאירה אחריה תינוקת קטנה, ורבינו מצדיק עליו את הדין.

חתנו של רבינו הוא הרה״ג ר׳ יצחק בוחניך (ע״ע) בעס „ויאמר יצחק״ ובספרו זה ישנם שני דרושים (ד׳ ה׳) שדרש על רבינו ואשתו. בדרושים אלה מספר בהרחבה רבה על תולדות חייהם, מדותיהם היקרות ומעשיהם הטובים, ע״ש.

ב׳) **אלמאליח ר׳ יצחק** — אחיו של ר׳ ישועה שבאות הקודם, ותלמידו של הרה״ג ר׳ שלמה דאנה זצ״ל. חבר ספר קטן בשם „ויזרע יצחק״ (תונס תרצ״ב) ובו מזכיר את רבו ובני הישיבה ומביא מחידושי אחיו הנ״ל. נפטר בצעירותו בן י״ז שנים ביום ב׳ אדר התרע״א ולא ראה הופתו. כתוב עליו שמקטנותו ניכר בחכמתו בוצין בוצין מקטפיה ידיע ורבו הנ״ל „לא זז מחבבו כחבת עין ימין״ (מהשער). בספרו כותב: „בע״ה התחלנו ללמוד מס׳ ב״מ יום ז״ך תשרי התר״ע בישיבת ה״ה מרדכי אנג׳אר זצוק״ל״ (דף ח׳, ושם היתה ישיבת „חברת התלמוד״ של מהר״ש דאנה זצ״ל).

ג) **אלמאליח ר׳ אליהו בר יעקב** — מרבני תונס שהתיישב בירושלים. חבר ספר „בקע לגולגולת״ — חי׳ תורה בש״ס ופוסקים (ירושלים תרע״א), ונפטר בירושלים בשנת תרס״ח (1908).

משפחת אלפאסי

משפחה שמוצאה ממרוקו, ובתונס נודעו שלושה רבנים גדולים ממשפחה זו. בסוף המאה החמישית הגיע לתונס הגאון החסיד המקובל האלוקי הרה״ג ר׳ מסעוד אלפאסי (ע״ע) ומסופר עליו שהרביץ תורה ודעת שם. הוא נתמנה לדיין שם, ואח״כ היה לאב״ד למדינת תוניסיה עד פטירתו בשנת התקל״ה (1775), והשאיר אחריו שני בנים גדולי תורה, בנו בכורו ר׳ שלמה שאף הוא כאביו שמש כהראב״ד תוניסיה עד פטירתו בשנת התקס״א (1801), ובנו הצעיר ר׳ חיים שנפטר בצעירותו בשנת התקמ״ג (1783). בנו ר׳ שלמה נשא שלוש נשים ולא השאיר זרע אחריו לא בנים ולא בנות, ככתוב בדרושים עליו בספר „מערתא דדיינא״ (דרושים י״ד ט״ו), וכנראה בזה נפסקה שושלת הרבנים למשפחת אלפאסי בתונס, שכן אחרי ר׳ שלמה לא נמצאו עוד רבנים ממשפחה זו. אמנם ר׳ מסעוד היו לו גם שתי בנות שהשאירו שני בנים ת״ח, והם ר׳ חיים עשור (ע״ע) ור׳ רפאל קורקוס (ע״ע) בעלי ההקדמה לספר „משחא דרבותא״ (ליוורנו תקס״ו). רבי מסעוד אלפאסי ושני בניו חיברו יחד ספר „משחא דרבותא״ הנ״ל, וכן נדפס ספר „כרוב ממשח״ משני בניו בלבד.

א) **אלפאסי ר׳ מסעוד** — מגדולי רבני תונס בסוף המאת החמישית וראשית המאה הששית. צדיק וחסיד, מקובל אלוקי ובקי בכל מקצועות התורה בנגלה ובנסתר. בעל מופת ומלומד בנסים, וכל העם נשמעים לדבריו והממרה דברו לא נקה מעונש כבד. פנו אליו בשאלות הלכה מתונס, אלג׳יר ומדינות אחרות והשיב להם תשובות בבקיאות ובחריפות. בסוף ימיו שמש כהראב״ד תוניסיה ונפטר בא׳ טבת התקל״ה (1775) בהשאירו אחריו שני בנים גדולי תורה, בכורו ר׳ שלמה שגם הוא היה מגדולי רבני תונס, ושמש כהראב״ד תוניסיה ונפטר בשנת תקס״א (1811), ובנו הצעיר ר׳ חיים שנפטר בצעירותו בשנת התקמ״ג (1783). בשנת התקס״ו (1806) הוציאו לאור נכדי רבינו (בני בנותיו) ר׳ רפאל קורקוס ור׳ חיים עשור את הספר הגדול „משחא דרבותא — שו״ת על ד׳ חלקי השו״ע שחבר רבינו ושני בניו הנ״ל, ושמותיהם רמוזים במלה „משח״א״ שהיא נוטריקון: „**מ**סעוד **ש**למה **ח**יים **א**לפאסי״. ספר זה מלא בפסקים חשובים, והוא אחד מעמודי התווך בפסיקת ההלכה בתונס, ועל הוראותיו ופסקיו סומכים רבני תונס.

---

48) משכנות הרועים דע״ו ע״ב.

מוצאו

מקובל בפי העם שרבינו בא ממרוקו לעיר תונס, והוא שהקים דגל התורה בעיר זו. ואמנם מצאנו שהוא מכונה „נר המערבי״ בהסכמת רבני ליוורנו לספרו „משחא דרבותא״, וכן מכנהו הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך (ע״ע) בספרו „מערתא דדייני״ (דרוש י״ד), ותואר זה מחזק הדעה על מוצאו ממרוקו המכונית בדרך כלל ה„מערב״ (מג׳רב). עוד הוכחה לדבר, מצאתי בדברי רבינו עצמו בספרו „משחא דרבותא״ (ח״ב, א״ח סי׳ קמ״ד ס״ד, דף ל״ח ע״א),[1] שמביא שם קושיא בדברי הש״ע, וכותב: „כשהייתי במדינת פאס שאלוני בזה ואמרו לי משם הה״ר יהודה בן עטר נר״ו שנתן טעם...״ ע״ש, וא״כ נראה ברור מכאן שהיה בפאס שבמרוקו, ואף יש לדחות ולומר שרק בקר בעיר פאס ולא היתה עיר מולדתו, המסורת המקובלת הנזכרת לעיל, ודבריו אלו מביאים אותנו לקבל את הדבר, שאכן היה מוצאו ממרוקו. יש לציין שר׳ יהודה בן עטר הנזכר בדבריו היה אב״ד בפאס ונפטר בשנת תצ״ג (1733) ככתוב בערכו בספר „מלכי רבנן״.

שתי אגדות מסופרות על ביאתו לתונס. האחת מספרת שרבינו ור׳ אהרון פרץ (ע״ע) ור׳ שמעון לביא התכוננו לעלות ממרוקו עיר מגוריהם לארץ ישראל, ובדרכם עברו במקומות שהיו חסרים בידיעת התורה, ואז שינו תכניתם והחליטו להתיישב במקומות אלו ללמד את העם תורה. רבינו נתיישב בתונס, ר׳ אהרון בג׳רבה ור׳ שמעון בטראבלס (לוב). אגדה אחרת מספרת שרבינו בא עם שיירה ממרוקו לתונס, ובהיותם בדרך באמצע המדבר והגיעה השבת, סירב רבינו לנסוע בשבת, ובני השיירה שחששו מפני סכנת המדבר, לא אבו להמתין לו ולשבות במדבר ועזבוהו. רבינו נשאר עם משרתו במדבר, ובבוא השבת התקרב אליהם אריה ששמר עליהם כל השבת. במוצש״ק פקד רבינו על משרתו לרתום את האריה כי הוא יקח אותם לעיר תונס, ובתחילה פחד משרתו מלעשות כן, ורק אחר שהבטיחו רבו שלא יאונה לו כל רע, ניגש בפחד ורעדה ועשה כמצות רבו. אחרי שרתם את האריה, רכבו עליו שניהם עד שהגיעו לעיר תונס, ובבואם קמה מהומה גדולה בקרב אנשי העיר, בראותם מחזה מוזר ומבהיל זה. הדבר נודע למלך תונס ה„באי״ והוא קרא לרבינו. רבינו הרגיעו והבטיחו שאין לו מה לחשוש, כי אריה זה לא יעשה רע לאיש, ובגמר תפקידו המוטל עליו, ישוב חזרה אל המדבר. ואכן כך היה. ואז ידעה כל העיר כי איש קדוש ונורא הגיע אל העיר, ע״כ. על שתי אגדות אלו יש הרבה הערות וספיקות לגבי אמיתתם ומדת דיוקם, ועיין בהערות למטה.[2]

---

1) ודברים אלו הם מרבינו ולא מבנו ר׳ שלמה אף שנדפסו בחלק ב׳ לר׳ שלמה, ככתוב בלוח הטעיות שבסוף הספר ע״ש.

2) הנה על אגדה א׳ יש להעיר ששלושת חכמים אלו חיו בתקופות שונות ולא יתכן שיבואו יחד, ר׳ שמעון לביא בא לטראבלס בשנת ש״ט ונפטר בשנת ש״מ ככתוב בהקדמות לספרו „כתם פז״, ורבינו ור׳ אהרון חיו בתקופה אחת מאוחרת יותר והיו קשרים ביניהם. ב) ר׳ אהרון לא בא בעצמו ממרוקו אלא זקנו ר׳ שלמה ככתוב בהקדמות לספרו בגדי אהרון, ולמד אצל ר׳ נסים כייאט מחכמי ג׳רבה ולא בא לג׳רבה כחכם ללמד דעת את העם. ואף אם נתקן ונחליף את ר׳ שלמה במקום נכדו ר׳ אהרון, לא יתישב, שכן ר׳ שלמה היה מאוחר לר׳ שמעון לביא ומוקדם לרבינו, וא״א שיבואו יחד. ומה שנראה בזה שאמנם הם לא באו יחד, אבל האגדה באה לציין את מדת השפעתם הרבה של שלושה חכמים אלה כל אחד בתקופתו ובמקומו על חיי התורה והרוח. ואף שר׳ אהרון עצמו לא היה ממרוקו, כיון שמוצא משפחתו משם, והיא נתיישבה מחדש בג׳רבה, נאמר עליו שבא ממרוקו. ויתכן גם שבא בעצמו ממרוקו בהיותו ילד יחד עם זקנו ואביו. ועל אגדה ב׳ יש להעיר, שמעשה מופלא כזה אם אכן היה, היה צריך להיות מוזכר באיזשהו מקום. והנה בהקדמות לספרו משחא דרבותא לא מוזכר מאורע זה כלל, ומה שנכתב בהסכמת רבני ליוורנו „מגוית האר״י רדה״ זהו בטוי מקובל לרב גדול בחכמת הקבלה, ולא בא לרמז כלל על מעשה זה. הוכחה נוספת להפריך ספור זה היא מספר „מקור ברוך״ לר׳ ברוך פיתוסי (ע״ע) מחכמי תונס. חכם זה חי בתקופת רבינו, ובספרו הנ״ל יש דרוש ממנו על מרים אשת רבינו, ומזכיר בו גם מכבודו של רבינו־בעלה, ולא מזכיר אפילו ברמז למאורע זה. לעומת זה בספר זה עצמו בדרוש ל„בחוקותי״ למנוחת הזקן אהרון אלקאהווה (צ״ל אנקאווה) מעיר ארג׳יל, מביא ר׳ ברוך ספור דומה ממש לאגדה שהבאנו לעיל. וזה לשון ר׳ ברוך: „וכמו שהעידו בפני כמה אנשים כשרים ששמעו מאבותיהם, שבעיניהם ראו זקנו של זה שאנו עסוקים בהספדו רב אלקאהווה זלה״ה כשבא מאספנייא לארג׳יל יע״א, בא כשהוא רוכב על אריה, ובמקום הרסן שעושים לסוסים, היה נחש גדול וראשו ביד הרב ז״ל, וזנבו בפי האריה והוא חי. וכשנכנס הרב לארג׳יל הלכו להם...״ ע״ש. ואם ספור דומה לזה היה גם על רבינו היה צריך לכותבו בדרוש על אשתו. עוד ראיתי בספר „בני שלישים״ שבספר „קרית ארבע״ (ס״ב ע״א) לר׳ יצחק הורי זצ״ל מג׳רבה (חי תקס״ח־תרכ״ח) שמביא ספור זה ממש המסופר על רבינו על חכם אחר בכלל. ר׳ יצחק רצה לבאר הפסוק אז תתענג, וכותב: „אפשר במה שראיתי לה׳ שנות ז״ל פ׳ תזריע שהביא מעשה שהיה בתלמיד א׳ שהיה הולך במדבר שמם עם שיירה, והגיע עש״ק ביה״ש, ולא רצה לילך בשבת, ונשאר שם יחידי, וכולם הלכו להם, והניחוהו במדבר וקדש עליו היום. ובעת שהיה מקדש בא ארי ועמד לפניו ולא נכנס לתחומו, ואז הבין אותו חסיד שנעשה לו נס, כי לא הניחו אצלו אפילו חמור לרכב עליו, ורכב על אותו ארי, ותיכף הגיע לשיירה, וכשבא לישוב קראו לו שם אבן שבת הלוי, ועד היום יש משפחה זו...״ ע״ש. הספור על רבינו מובא בספר „פלאי הצדיקים״ לר׳ שושן הכהן (ע״ע) מרבני ג׳רבה בתקופה האחרונה, וכיון ששני רבנים אלו שהיו סמוכים מאוד לתקופת רבינו, ואחד מהם אף חי בתקופתו ממש, מספרים הספור על חכם אחר, זה אומר שלא היה ספור זה כלל על רבינו, אלא נשתבש במשך הדורות וספרוהו על רבינו. ולא רחוק הדבר שאדם שקרא שני הדרושים הנ״ל שבספר „מקור ברוך״ ערבב ושבש הדברים, וספר הספור על הרב אנקאווה על רבינו. ועיין בספר „אוצר המכתבים״ לר׳ יוסף משאש בתולדות ר׳ רפאל אנקאווה שמביא הספור שבמקור ברוך, ומספקפק באמיתתו, וכותב שההמון הפריזו בגודל הנס. וכיו״ב יש לי להעיר על מה שנכתב בירחון „אור תורה״ (טבת שבט תשל״ח) שמובא בתולדות מהר״א כהן יצחקי ספור על ר׳ ישועה בסיס (ע״ע) אב״ד תונס ששלח אחר השד״ר שהתיימר לדעת בגלגולים, ושאלו גלגולו של מי אני, וכשהשיב השד״ר את ר׳ ישועה שהוא גלגולו של דניאל, השיבו ר׳ ישועה א״כ אינך יודע מאומה בגלגולים, שקבלה

שנת ביאתו לתונס אינה ידועה במדוייק, אך ברור שלפני שנת התצ"ח (1738) היה בתונס, שכן מצאנו להגאון ר' רפאל שלמה ידידיה צרור זצ"ל מאלג'יר (רבו של הגאון ר' יהודה עייאש), שכותב בספרו „פרי צדיק" תשובות לרבינו בהיותו בתונס,[3] ור' שלמה זה נפטר בשנת התצ"ח ככתוב בספרו הנ"ל. ונראה לי עפ"י התרשמותי שהגיע לתונס הרבה שנים לפני שנת התצ"ח.[4]

קשריו עם אלג'יר

לעומת מה שכתבתי לעיל על מוצאו ממרוקו, מצאנו קשרים הדוקים ביותר שהיו לרבינו עם גדולי רבני אלג'יר, ומהם נראה שהיה דמות מוכרת שם וגדולתו נודעת במדינה זו. כמה מגדולי רבני אלג'יר פונים אליו ביראת כבוד גדולה, ואומרים על עצמם שהם תלמידיו, ומהתכתבויותיו עם אלג'יר נראה ששהה שם ולמד ולימד תורה שם, ולפעמים עולה בלבי החשש שמא מוצאו מאלג'יר, או לפחות למד שם עם ר' רפאל שלמה צרור, או ששהה זמן ממושך באלג'יר לפני בואו לתונס. הנה בשו"ת „פרי צדיק" להרה"ג ר' רפאל שלמה ידידיה צרור זצ"ל מגדולי רבני אלג'יר (רבו של מהר"י עייאש) שנפטר בשנת התצ"ח, נמצאת התכתבות ענפה מאוד בינו לבין רבינו, וממנה נראה שהיו ביניהם קשרי ידידות הדוקים, ושהיו קרובים זה לזה בגיל ובמעלתם בחכמה. בתשובה אחת שם (סי' י"ז) מהמחבר מהר"ש צרור לשאלה שנשאל מר' יוסף אזוביב מאלג'יר, כותב:

„זה כתבתי להפקת רצון ידידנו הנ"ל, ושלחתי אותו לישיבה ונתגלגל הכתב ליד האח נפשנו הנדוקר (אולי צריך לומר „השוקד") על שערי לימודו כה"ר מסעוד אלפאסי נר"ו והשיב על דברי אלה, וזה לשונו..." ואחר כל המו"מ מסיים המחבר וכותב: „ולא רציתי להאריך ולכפול הדברים להשיב על דבריו כי המעיין בדברינו... יראה ברור שהחכם הנזכר אילו דקדק בדברינו עם היותם פשוטים, לא היה כותב מה שכתב, וזה א"צ לפנים", ע"כ. והנה ממה שכתב על רבינו „השוקד על שערי לימודו" וגם מהמשך דבריו, נראה שאז היה רבינו עדיין תלמיד צעיר, וכיון שהתשובה נשלחה לישיבה באלג'יר ונתגלגלה ליד רבינו, מן הסתם שגם רבינו היה לומד שם באלג'יר, ונראה מכאן שמצעירותו היה רבינו באלג'יר.

עוד מצאנו מכתב משנת התפ"ה (1725) מהגאון המפורסם ר' יהודה עייאש זצ"ל מאלג'יר אל רבינו ובו פונה אליו בתוארי כבוד גדולים ומתארו בתואר „מורי". הוא כותב לרבינו: „הלוא הוא החכם השלם מורי כמהר"ר מסעוד אלפאסי נר"ו, וממשיך: „אחרי הקידה בפישוט ידים ורגלים ליטול רשות כדי ליכנס תלמיד אצל הרב לסדר שבת האדון ולדרוש בשלומו, ביתר שאת ולב"ב ולכל הסרים למשמעתו ושמחים בתורתו יציצו ויפרחו אכי"ר..." ובסוף תשובתו חותם מהר"י עייאש: „ואע"פ שבדברים אלו פרצתי גדר המוסר, מ"מ לימדתנו רבינו וכו' תורה היא וכו' כה דברי הצעיר וזעיר מכבודך וממוראך לא נתיאש ע"ה יהודה עייש".[5] מפנייתו ביראת כבוד כזו אל רבינו, נראה שהגאון מהר"י עייאש למד אצל רבינו הרבה ומן הסתם שזה היה באלג'יר, כי לא מצאנו שמהר"י עייאש למד בתונס או במרוקו, אלא באלג'יר מולדתו אצל מהר"ש רפאל ידידיה צרור עמיתו לתורה וידידו של רבינו.[6]

גם מאוחר יותר מוצאים כמה וכמה שאלות מרבני אלג'יר לרבינו ובנו ר' שלמה, ומהם נראה שהיה נודע מאוד באלג'יר והשפעתו רבה שם. הנה בספרו „משחא דרבותא" (ב' ע"ד) פונים אליו רבני אלג'יר ר' ישועה סידון, ר' אברהם טובייאנה ועוד, בבקשה לתווך השלום בקהלת אלג'יר, בענין המחלוקת שהתעוררה לגבי התפלות שרצו להנהיג להתפלל לפי דעת האריז"ל. בסוף דבריהם הם מבקשים ממנו לחבר פס"ד בענין זה בראיות מהש"ס והפוסקים כיד ה' הטובה עליו..." ותשובתו הרמתה מהור ימהרנה מדי עוברו דרך הילוכו כי השעה צריכה לכך להיות משבית מלחמות... ולשפות שלום לנו... כ"ד צעירי תלמידיהון החותמים פה ארג'יל..." ע"ש.

בידינו שדניאל אינו חוזר בגלגול, ע"כ. והנה ספור זה ממש מובא בספר מקור ברוך הנ"ל שנדפס בשנת התקי"ב על ר' שמעון לביא מטראבלס, שחי יותר ממאתים שנה לפני ר' ישועה, וא"כ ברור הדבר שהכתוב באור תורה הוא שבוש, ולא היה ספור זה על ר' ישועה כלל. ומהראוי להעתיק ספור זה ממקור ברוך (דרוש לפ' שמיני, קמ"ד ע"ב), וז"ל שם: „ועפ"ז שמעתי מעשה רב שהיה בעיר טריפולי יע"א, בימי הרב הגדול המקובל האלוקי מהר"ש לביא זצ"ל שבא איש אחד מארץ מרחקים, כרס וזקן, ואמר שהוא יודע לומר לכל אדם בחכמת הפרצוף מי הוא גלגולו או ניצוץ מי, ועושה לו תיקונים. וכנוף כולי עלמא ואתו גביה. וכששמע מוהרש"ל ז"ל בו שלח אחריו להודיעו גלגול מי הוא. ומרוב גובה עינים ורחבות לבב האיש ההוא לא רצה ללכת לו. ואז הרב חלץ תפיליו והלך לו וחילה פניו שיאמר לו גלגול של מי הוא ומה הוא תיקונו. והביט בפניו וה' הכשילו לגלות קלונו ופי כסיל מחיתה לו, א"ל אתה גלגול דניאל איש חמודות. כשמוע הרב כן צעק צעקה גדולה ומרה לאמור, צא איש בליעל וחנף וצבוע, הלוא כבר אמרו ז"ל שדניאל בשרו ה' שלא יתגלגל כלל, והוציאוהו מהעיר בחרפה וקלון כי ה' אוהב משפט", עכ"ל.

3) פרי צדיק שאלה ד' (דף י"ז) כותב: „וזה מה ששלח אלי החכם השלם כה"ר מסעוד אלפאסי נר"ו מעיר תונס. ההתכתבות הגדולה ביניהם היא בסימנים ד' עד ז' בענין שומרת יבם כהן שמתה, ותשובות ארוכות מאוד השיבו זה לזה בענין. וכן יש עוד תשובות לרבינו מהמחבר ר"ש צרור בסימנים ט"ז, כ"א, ומזכירו גם בסי' י"ז.

4) עיין במשחא דרבותא (דק"ו ע"א) שאלה בענין קידושין משנת התע"ז, וע"ע שם בדף צ"ד ע"ב שאלה מליוורנו מר' אברהם בן מוסא (ע"ע). ר' אברהם נפטר בשנת התצ"ג.

5) משחא דרבותא ח"ב, א"ח סי' קנ"ח דף מ"ב ע"ב.

6) עיין פרי צדיק דף צ' ע"א, ובדברי מהר"י עייאש במנהגי ארג'יל שבסוף ספרו „בית יהודה", שמהם נראה שמהר"ש צרור היה רבו של מהר"י עייאש.

עוד נמצאת בשנת התקכ"ה (1765) תשובת רבינו לרבני אלג'יר, ועליה תשובת ר' יוסף בושערה מאלג'יר השלוחה לרבינו, ר' יוסף הכהן (ע"ע) ור' שמריה קאטריואס (ע"ע), ואחריה מו"מ ארוך (משד"ר ח"ב דף ק"ס).

משפחתו

נשא לאשה את מרים לבית עשור, והיו לו שני בנים גדולי תורה, ר' שלמה ור' חיים. בספר „מקור ברוך" לר' ברוך פיתוסי (ע"ע) ישנו דרוש למנוחת אשת רבינו (דרוש פ' חוקת), וכתוב עליו: „את זה דרשתי ליקרה צנועה מרים אשת ה"ה ה"ה ה"ה ה"ה כמוהר"ר מסעוד אלפאסי זצוק"ל". בתוך הדרוש (ר"ד ע"ב) כתוב בצד: „א"ה דע שאשה זו שמה מרים ויש לה שני אחים משה ואהרון לבית עשור, גם בעלה הרב ז"ל ובנה הם גדולי ישראל, גם נכדה גדול בחכמה ויראת חטא, ופטירתה היתה אחר שהרב ז"ל נתבקש בישיבה שלמעלה, אמור מעתה שכל ענייניגו הנ"ל (שבדרוש) ומה שכתבתי לקמן, הוא מקביל ממש, וכזה ראה וחידש" עכ"ל. משה אחיה של אשת רבינו הנ"ל, נשא אחת מבנותיו של רבינו, והוא אביו של ר' חיים עשור נכד רבינו החותם בהקדמת „משחא דרבותא" „חיים עשור ס"ט בלא"א משה עשור תמ"ך", וכנראה שלר' חיים מכוונים הדברים במקור ברוך הנ"ל, שהיה גדול בחכמה ויראת חטא. עוד בת של רבינו נישאה לאיש ממשפחת קורקוס, ובנה ר' רפאל ראובן רחמים קורקוס חתום אף הוא בהקדמה למשחא דרבותא הנ"ל והוא ור' חיים עשור השתדלו בהוצאתו לאור. שני נכדי רבינו אלו כותבים על זקנתם מרים אשת רבינו: „חכמה היא ושורר'ת הרבנית המעטירה זקנתי **מרים** תמ"ך, אשת חבר כחבר גדול שמושה בעבודה תמה, היא קדש ומעשיה קדש, הץ דרכה של אשה לקדם בחפצי שמים, מתאמצת היא למחזיק ולמעוז בעסק התורה, וכן היא המדה השוה הכתוב אשה לאיש, אידי ואידי חד שיעורא, חזי מאי סליק מינה תרי אשלי רברבי כחזקיה ויהודה בני רבי חייא! תורה דידה, בדין הוא שתחלוק דפליג לה רבי יקרא", ע"כ. כיו"ב כותב גם ר' ברוך פיתוסי בדרושו עליה ב„מקור ברוך", וז"ל: „יחרדו החכמים וכל הקהל בהלקח אשת חבר אחת מצלעותיו של אותו חסיד, אין שארו אלא אשתו, אשת חיל מצא, לשמור משמרתו על התורה ועל העבודה, צדיק משר'ה גחליץ, ולא ראה כי יבוא יומה באמנה אתו לעשות רצונו רצון ה', לכל אשר יחפוץ כדי שיהיה לו פנאי להבין ולהורות לכל דברות ולכל אמירות, לשמור את דרך עץ החיים בכל מילי דחסידותא, וכל מקום שנאמר בו תורה וחוקה, ובודאי כי גות בית תחלק שלל וכבודה הוא כבודו, וחל החיוב לקום מפניה כמפניו", **ע"כ.**

רבותיו

לא ידועים לנו מי היו רבותיו של רבינו, אך מצאנו לרבינו שמזכיר בכמה מקומות בספרו „משחא דרבותא" את מורו בסתם בלי להזכיר את זהותו, ומביא מדבריו ומקשה עליהם או נושא ונותן בהם. במקום אחד (כ"ח ע"א) כותב: „והוצרכתי לזה לפי שראיתי למורי ז"ל שכתב וזה לשונו..." ושם בהמשך (כ"ח עמ' ד) כותב: „ומורי הרב ז"ל כתב... עכ"ל מורי", ונראה לי לאחר המחילה מכבוד תורתו שאין ראיתו ראיה..." ושוב בדף כ"ט ע"א מקשה על רבו, וכותב: „ועוד קשיא לי על דברי מורי..." ע"ש. כיון שהבאנו לעיל מספר „פרי צדיק" (סי' י"ז), שרבינו היה שוקד על לימודו באלג'יר, נראה שלמד אצל רבו באלג'יר, ויתכן שהיה עמיתו בתורה של ר' שלמה ידידיה צרור בעל „פרי צדיק", כיון שנראה מהתכתבותם ביניהם בספר הנ"ל, שהיו קרובים זה לזה בגיל ובחכמה, ורבינו שולח הרבה פעמים הערות וקושיות על דבריו, או מבקש ממנו לבאר לו דברים שנתקשה בהם. ועוד נראה כן ממה שהיו שניהם רבותיו של הגאון ר' יהודה עייאש כמו שכתבתי לעיל. ומענין לדעת אם הצטוטים שצטט מדברי רבו הנזכרים לעיל, מצוטטים מספר כת"י של רבו, או מספר שנדפס, ואם נדע מקור צטוטים אלו נוכל לדעת מי הוא רבו.

חכמתו וגדולתו

רבינו נודע בתונס ומחוצה לה כאחד מגדולי הפוסקים, ופנו אליו בשאלות בתחומי ההלכה השונים ממקומות שונים. נכדיו כותבים עליו: „הראשון אדם הגדול בענקים מופלא שבסנהדרין ר' אבא סבא קדישא חסידא ופרישא מר זקננו מוהר"ר מסעוד רפאל אלפאסי זצוק"ל שנה ופירש הלכות מרובות... לא הניח דבר קטון וגדול דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים דרוש דרש... כדלי שלמא דינא גמירי מיניה כבן עזאי בשוקי וכל המרבה לספר בשבחו תנא ושייר, וכל פסקי הוראותיו והלכותיו הן הן עדיו תכשיטין הן לו..." עכ"ל. בתוארים גדולים יותר פונה אליו אליו עמיתו וידידו הרה"ג ר' רפאל שלמה ידידיה צרור זצ"ל הרב הראשי לאלג'יר. כבר הזכרתי לעיל שיש התכתבות ענפה ביניהם בספר „פרי צדיק", ובתשובה אחת שם בסי' ה' שכתב ר' שלמה לרבינו, פונה אליו כך: „לדזיו ליה כבר בתיה, וכבן עזאי בשוקי טבריה, הוה כריב"ב בנציבין, ומצודתו פרוסה בשערי ציון המצויינים בהלכה שמורה וערוכה ה"ה בחירי רצתה נפשי החכם השלם קדש הלולים כהה"ר מסעוד אלפאסי נר"ו יאיר ויזהיר כי"ר. שר צבא ה'! עתה באתי להשמיע במרום קדשו כי יום חמישי ארבעה ימים לשבט קבלתי כתב גלילי אצבעותיך הנעימים, ושמחתי כשמחה בקציר בהתבשרי משלמות וטוביות מצב בריאותך שיתמיד..." ע"כ. ובשאלה ז' שם שוב פונה אליו בתוארי כבוד מופלגים:

„חכם לבב ואמיץ בסוגיות אסופות, כל רז לא אניס קמיה וכל יקר עיניו צופות, מוציא נוזלים מסלע להשקות נפשות צמאות ועייפות, בורר סולת מתוך הפסולת בדרך ישרה שיבור לו האדם ולא בהלכות רופפות, **כל המוסיף בשבחיו גורע כי עצמו מהלליו מהביע הולכות תמיד ועודפות, בחירי רצתה נפשי ורוב שרעפי בקרבי באהבתו שוקקות ומוסיפות**, ה"ה זה סיני כהר"ר **מסעוד אלפאסי** נר"ו כיום יאיר אכי"ר".

גם הגאון ר' יהודה עייאש זצ"ל מאלג'יר בעל הספרים המפורסמים מטה יהודה, בית יהודה ועוד, פונה לרבינו בתוארי כבוד גדולים המעידים על גדולתו וחכמתו הרבה. ר' יהודה היה תלמידו של רבינו ופונה אליו גם ביראת כבוד גדולה (עיין לעיל). וכך כתב ר' יהודה בתשובה ששלח לרבינו: „לקביל גברא רבא, תקיף במילי מעלייתא טובא, דמידלי על כתפיה תיבה מלאה ספרים וכולהו איתנהו ביה, כתובה לפניו רובה, זו היא שיב'ה זו היא זקנה קנה חכמה קנין פירות כקנין הגוף קנויה לו קנין עולם, עונת'ה לא יגרע אבל מוסיף ודורש בתוספת מרובה במדת תשלומי כפל, בעדי דמייא ורמיא קמיה באובנתא דליביה תלייא כמה מעלייא שמעתתיה דמחליה ליה לשבח בדורותיו נותן טעם כעיקר באורייתא בהלכה כמותו וה' אתו להוציא הדבר משורשו וגבורתו ולבוא עד תכונתו במתכונתו על יסודתו בהררי קדש אין קץ לתבונתו הלוא הוא החכם השלם **מורי** כמהר"ר **מסעוד אלפאסי** נר"ו"[7] עכ"ל. יש לציין שבכל התוארים הנ"ל מתואר בתואר „החכם השלם" בלבד, ולא מתואר כדיין, וזה מעיד שגדולתו וחכמתו היתה נודעת עוד לפני מנויו לדיין.

מאוחר יותר נתמנה לדיין, ובשאלה מאוחרת יותר מרבני אלג'יר ר' ישועה סידון, ר' אברהם טובייאנה ועוד, פונים אליו: „שר האלף הוא עדינו העצני היושב בשבת תחכמוני חסדא'ה איהו וחסדאין מילוהי, קו'ל שרות הבריות נוחה הימנו, לית דין בר נש אינו אלא שר'ף **החכם השלם הדיין המצויין עצום ורב כמוהר"ר מסעוד אלפאסי** יהי אלוקיו עמו ויעל לעילא מן כל ברכתא, ובן ה'ן לו מה נאה ניר זה קנה חכמה נה'ר כבר בתיה החכם השלם כמה"ר שלמה נר"ו..." ע"כ.

מלבד התשובות שהשיב לאלג'יר הנז"ל, אנו מוצאים בספרו „משחא דרבותא" שאלות אליו מליוורנו (דע"ט ע"ב), ובדף צ"ד ע"ב משם מהרב אברהם בן מוסא זצ"ל (ע"ע), משד"ר עיה"ק צפת (חלק ז' חו"מ ע"א), וגם מרבני וערי תוניסיה. בחלק חו"מ (י"ד ע"ב) ישנה שאלה מרבני ג'רבה ר' אהרון פרץ (ע"ע) ור' מרדכי הכהן (ע"ע), ובמשחא דרבותא ח"ב מזכיר לשני כתבים הבאים כאחד אחד מעיר ג'רבה ואחד מספאקץ (קנ"ה, קנ"ו). כן מובאת שאלה שנשאל מ„החה"ש כהר"ר יצחק לומברוזו" (ע"ע, דף ל"ה ע"א סי' תפ"ט), וכן מזכיר מה ששלח אליו „החכם כהר"ר מרדכי קאראבליו" (ע"ע קל"ט ע"א). בספר „מעשה ב"ד" סי' א' מובאת תשובה ששלח רבינו לר' אהרון פרץ מג'רבה (ע"ע). פס"ד ארוך משנת התקל"ב (1772) בענין התובע הולך אחר הנתבע מובא במשחא דרבותא (דפים קמ"ז-קנ"א) וחתומים עליו עשרה מרבני תונס ובראשם רבינו.

מלבד גדולתו בחכמת הנגלה, היה מגדולי המקובלים וחיבב מאוד את חכמת הקבלה. נכדיו כותבים בהקדמתם ל„משחא דרבותא" שמצוי תחת ידם חיבור גדול ממנו בחכמת הקבלה. אך לצערינו עד ימינו הוא לא נדפס ולא נודע מה עלה אתו. הם מתארים שם באופן נפלא את התעסקותו בחכמה זו, וכותבים: „אשרי עין ראתה אב זקן יושב בשבת תחכמוני הוא עדינו העצני ל'ו תואר ול'ו הדר כמלאך משרת מעוטף לבנים עלי באר מתעסק בסת'ר קדשים תעלומות חכמה מפוארה וכלילת יופי דברים העומדים ברומו של עולם גרסה נפשו לתאוה לראו'ת בגנים וללקוט בשושני'ם סו'ד תורה..." ע"כ. עדות לאהבתו חכמה זו, מוצאים בסוף הדרוש למנוחת אשתו שבספר „מקור ברוך" (דרוש פ' חוקת). בסוף דרוש זה מביא המחבר ר' ברוך פיתוסי פירוש ארוך על הפסוק ואשה אחת מנשי בני הנביאים ע"ד הקבלה שמצא בכת"י ישן נושן ומעושן, ובסופו כותב: **„ולפי שהרב בעל צדקת זו חפץ מאוד בקבלה לכן הארכתי כי ודאי נשמתו שומעת".**

ולסיכום אביא תוארו כפי שתואר ע"י חכמי ליוורנו בהסכמה לספרו, וז"ל: „כמה שיהיה בעיר העיר כלילת יופי נאה וחסודה, היא העיר נאוה תהלה **תונס** המעטירה כל כבודה, שמה ישבו כסאות למשפט רועי צאן קדשים על התורה ועל העבודה, **ומתוכם כעין החשמל האי מאן דמשיך נהורא המאור הגדול ממנו יתד ממנו פנה הוא הודה נר המערבי שביבו'ת עוזו או'ר מוצהי'ל מאש דת אשר ל'ו יעדה, סבא קדישא כל העם ענים אחריו מקודש מקודש שקדשוהו שמים למהדי חסידא, סוב'ר הרזים כל רז לא אניס ליה סודות צפונות ואפיק לגרמיה מלגא דסתרי מגו'ת הארי רדה ה"ה הרב המופלא שבסנהדרין נר ישראל פטיש החזק עמוד הימיני כמוהר"ר מסעוד רפאל אלפאסי זצוק"ל".**

מעשה נס ופלא

הרבה מעשי נסים מסופרים על רבינו, וכבר הבאנו הנס המופלא המסופר עליו בענין ביאתו לתונס על אריה. עוד מסופרים עליו כמה מעשי נסים בספר „מעשי נסים" (שבסו"ס „קרן דוד" לר' דוד חדאד מג'רבה), והבאתי אותם בערך „ר' נתן בורג'ל הראשון" ובערך „ר' ישועה בסיס". נכדיו בהקדמתם למשחא דרבותא, מתארים נפלאותיו ומעשיו כך: **„נפלאים מעשיו, גברא דמאריה סייעיה להכות באגרוף רשע הללו בעלי זרועות חמס'ן של עוברי**

---

7) משחא דרבותא ח"ב, א"ח סי' קנ"ח דף מ"ב ע"ב.

עבירה ולכל דאלימי מחטט אחריהם להוציא את בולעם מפיהם והדר טודרא למאריה. ומקשה לבו נרדן בחמירה ניתן להצילו בנפשו, כל מקום שנתנו חכמים עיניהם, דם יחשב לאיש ההוא איהו דאפסיד אנפשיה, וירדוף עד דין דין אמת לאמיתו, וכל ישעו וכל חפצו להעמיד משפטי הדת על תלם..." ע"כ. בספר „ממלכת כהנים" (עמ' פ"ז אות ח') מסופר על נס שקרה לאחר מותו שפעם אחת מלך תונס גזר אומר להעביר כל הקברות שבבית העלמין הישן לבית העלמין החדש, והתחילו להעביר וראו פלא שכמה גופות שנפטרו לפני שנים עדיין עמדו בצביונן בשלמותם כאילו לא נפטרו. כשהגיעו לקבר רבינו הגיע עת הצהרים והלכו לאכול והשאירו אחד מהם — בבית העלמין שישמור על הקברים. השומר חשב לחוס על הזמן ולעשות המלאכה לבדו, ולקח הגרזן והכה בקבר של רבינו, ואז לפתע יצא קול מהקבר ואמר לו: „הפסק רשע ואל תרים יד שכבר נתבטלה הגזרה". היהודי הזה נדהם ונתעלף, וכששבו חבריו וראוהו מתעלף שאלוהו מה היה לו, והשיב להם מה ששמע. עודם מדברים עמו, ורץ בא מאת המלך והודיע להם להפסיק את מלאכת העברת הקברים ולהשאיר בית העלמין הישנה כמות שהיא.

דיינותו

לא ידוע מתי בדיוק נתמנה לדיין. במכתבו של מהר"י עייאש לרבינו משנת התפ"ה (1725), ובהתכתבותו בספר „פרי צדיק" עם ר' רפאל שלמה צרור (נפטר תצ"ח) לא מתואר כדיין אלא בתואר „החכם השלם" בלבד, ורק בתשובה מאוחרת יותר מראשית המאה הששית מרבני אלג'יר ר' אברהם טובייאנה ור' ישועה סידון מתואר „החכם השלם הדיין המצויין" (עיין לעיל). גם בהסכמת ספר „בני שמואל" עדאוי משנת התקי"ח (1758) ובהסכמות לספריו של ר' יצחק חדאד מג'רבה (ע"ע) משנת התקכ"ב לא חתום רבינו כלל. גם לא מצאנוהו חותם עם רבני תונס בהסכמות לספר „שתי ידות" משנת תפ"ה (1725) ולספר התשב"ץ ח"ב משנת תצ"ד (1734). רק בשנת תקכ"ח (178) מצאנוהו חותם בהסכמת ספר „זרע יצחק" לר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע), ובשנת התקל"ב (1772) חתום עם תשעה מרבני תונס על פס"ד ארוך בענין התובע הולך אחר הנתבע.[8] בשני מקומות אלו הוא חתום ראשון עם רבנים רבים, וזה מעיד שאז שימש כהראב"ד תוניסיה. נכדיו בהקדמתם למשחא דרבותא כותבים, שנפטר ביום א' א' לחודש טבת שנת התקל"ה (1775).

חיבוריו

חיבר ספר „משחא דרבותא" (ליוורנו תקס"ו), ספר עב כרס הכולל שו"ת על ד' חלקי השו"ע ממנו ומשני בניו ר' שלמה ור' חיים. עוד כותבים נכדיו בהקדמתם לספר זה שנמצא אתם ספר של „דרושים יקרים ובהירים כספירים על סדר התורה ושבתות השנה הידועים ויום צום הנורא" שחיבר רבינו ובניו, וספר מרבינו לבד על חכמת הקבלה הכולל „נימוקי הזוה"ק ופירוש ב' האדרות והידושים נפלאים ברזא דרזין דברי רבינו האריז"ל זיע"א". שני הספרים האחרונים לא נדפסו ולא נודע מה עלה בגורלם. עוד נדפסו מרבינו הרבה תשובות ארוכות בשו"ת „פרי צדיק" לר' רפאל שלמה ידידיה צרור מאלג'יר בענין שומרת יבם כהן שמתה ועוד,[9] ותשובה אחת לר' אהרון פרץ (ע"ע) הרב הראשי לג'רבה בספר „מעשה ב"ד".[10]

ב) **אלפאסי ר' שלמה** — רב קדוש וחסיד, מגדולי הרבנים בתונס במאה הששית, ושמש בסוף ימיו כהראב"ד תוניסיה. הוא בנו בכורו של הגאון החסיד המקובל האלוקי ר' מסעוד אלפאסי זצ"ל שבאות הקודם, ואחיו של הרה"ג ר' חיים אלפאסי (ע"ע). אמו היא הצדקת מרים אשר תיאורה כתבתי בערך אביו ר' מסעוד, ושבחה בא לה בזכות שני בניה גדולי הדור. נכדיה אמרו בשבחה: „חזו מאי סליק מינה תרי אשלי רברבי כחזקיה ויהודה בני ר' חייא, תורה דידה היא בדין הוא שתתלוקי". דמותו הנפלאה של רבינו, גדלותו בתורה, חסידותו, הנהגותיו בקדש ומדת החסד שלו עולים בכל הודם והדרם מההקדמה הארוכה והנמלצת שכתבו בני אחיותיו לספרו „משחא דרבותא" (ליוורנו תקס"ו), ומשני מליצות ההספד הנפלאות שכתבו עליו שני הגאונים ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) ור' אליהו חי בורג'ל הראשון (ע"ע) בתחילת דרושים י"ד וט"ו שבספר „חיים וחסד" לר' עוזיאל שנדרשו למנוחת רבינו.

נראה לי שנולד בשנת התפ"א (1721) ונתמנה לדיין בהיותו בן שלושים שנה, כלומר בשנת התקי"א (1751), וזה על פי דברי ההקדמה ל„משחא דרבותא" שכתוב בה: „עד דעביד ליה הסקיה מעליא ככן שלושים לכוח, ככוחו אז כוחו עתה קרוב הוא לבן שמנים לגבורה". הקדמה זו היא משנת התקס"ה (1805) אך רבינו נפטר בשנת התקס"א (1801), וברור שמה שנכתב „ככוחו אז כוחו עתה קרוב הוא לבן שמונים" נאמר על סוף ימיו של רבינו — כלומר על פטירתו בשנת התקס"א, ולא על שנת התקס"ה — מועד כתיבת ההקדמה, שאז לא היה בחיים ולא שייך לומר עליו משפט זה, וא"כ נוכל לדעת על פי זה ששנת לידתו היא התפ"א שהיא שמונים שנה לאחור משנת התקס"א. שנת מנויו לדיין נראית ממ"ש שבהיותו בן שלושים „עביד ליה הסקיה מעליא", ומן הסתם שהסקה (עלייה) זו היא מנויו לדיין. אמנם רק משנת התקמ"א (1781) מתחילה חתימתו להופיע בהסכמות עם רבני תונס בראשות האב"ד

8) משחא דרבותא ח"א עמודים קמ"ז-קנ"א.

9) עיין הערה 3.

10) סימן א'.

ספר

משחא דרבותא

כתלת אריוותא בכמה היכתא גבריותא · ראש״ן לקרש פו״ם
מרת״א הראש המעוז צביונן של ישרא׳ אב בית דין הגדול המקובל
האלהי סר זקני עטרת צבי כמוה״רר מסעוד רפאל אלפאסי זלה״ה ·
ואתו עמו ראש על ארץ רמה עין כל הארץ מופת הדור האי תנא
דיין מורי ורבי המלך שלמה אלפאסי זלה״ה · והטור השלישי נופך
ספיר הרב הכולל סיני ועוקר הרים מוהר״ר חיים אלפאסי זלה״ה ·
שלשה המה מטיבי צע״ד יאור באור החיים אל מקום הדש״ן עין
לא ראתה אלו הן השר״פן המאירים לארץ אור בעד אור הכא
תיגיטו נהוריתא :

נדפס

פה ליוורנו יע״א

כשנת נישירה ונזמרה גבורתך לפ״ק

ברפוס המפיכח אל יחכם כמוהר״ר אליעזר יוסף חיים סעדון נר״ו

Coi Approvazione

ספר „משחא דרבותא״ לאב״ד תוניסיה הגאון ר׳ מסעוד אלפאסי זצוק״ל ובניו. למעלה הקדשה בכת״י ר׳ חיים עשור זצ״ל נכד ר׳ מסעוד ומו״ל הספר, וזה נוסחה: „מנחה היא שלוחה למעלת החכם השלם והכולל סו״ה ידי״ן בנן של קדושים כמהר״ר יצחק לומברוזו נר״ו יאיר וזרח, מאתי הצעיר ע״ה במישור, חיים עשור ס״ט״. ועיין ערכיהם של ר׳ יצחק לומברוזו השני והשלישי וערך ר׳ אברהם לומברוזו השני.

ר' יוסף כהן יצחקי (ע"ע) שנתמנה לאב"ד בשנת התקל"ה אחר פטירת אביו ר' מסעוד.[1] בשנת התקמ"ו (1786) נפטר ר' יוסף הכהן ונתמנה הגאון ר' נתן בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל „חק נתן" לאב"ד, ורבינו היה בין חשובי הדיינים בבית דינו וכנראה היה משנהו. אחר עליית מהר"נ בורג'ל לא"י שהיתה בין השנים תקמ"ח-תקנ"ב נתמנה רבינו אחריו לאב"ד, כמו שכותב הגאון ר' עוזיאל אלהאייך (ע"ע) בספרו „משכנות הרועים" (דף קכ"ג ע"ב), וזה לשונו: „ולעת נסיעת מוה"ר חק נתן הי"ו לירושלים תובב"א גזר אומר ואותי צוה בעת ההיא להורות כדעת מוהרש"א (הוא רבינו, ברכ"ה) נר"ו שנתמנה אחריו לאב"ד ומרי"ץ יצ"ו". בתפקידו כאב"ד המשיך עד פטירתו בשנת התקס"א (1801).

עוד מקטנותו ניכרו בו סימני גדלות בתורה בוצין בוצין מקטפיה ידיע, ובתשובה אחת שהשיב הרה"ג ר' רפאל שלמה צרור זצ"ל מגדולי רבני אלג'יר (רבו של הגאון מהר"י עייאש) לר' מסעוד אבי רבינו, כותב לו: „אחרי ד"ש כבוד תורתו כמשפט לאוהבי שמו, ושלום הבן יקיר ציץ ופרח לתורה ולתעודה יוציא פרח ויציץ ציץ ועיני כת"ר רואות כי"ר".[2] תשובה זו היא מלפני שנת התצ"ח (1738) שבה נפטר ר' שלמה צרור, ואז היה רבינו בצעירותו, והוא נקרא בפי גאון זה „ציץ ופרח לתורה ולתעודה". גם בהקדמות ל„משחא דרבותא" ובספר „מערתא דדייני" כתוב, שחידושים רבים וחשובים כתב רבינו בצעירותו מגילות מגילות, אך כלם היו לאין במלחמה שהיתה בתונס בשנת התקי"ז (1756). על כך היה רבינו בצער כל ימיו, והגאון ר' עוזיאל אלהאייך כותב על כך: „והכל מודים רוב ההודאות בחכמתו כי רבת היא, בקטנותו כתב מגילות מגילות של חי' תורה דברים גדולים... הן בעון יד ה' היתה בהם שנטלה מטיקן מפני חמת המציק דינא דמלכותא הלכות מלכים ומלחמותיהן הדת נתנה משפט רשעים לשלול שלל... יחדיו יסופו... אח"ד מהם לא נותר... דין גרמ"א כל יומי דרבי יושב בצע"ר המלך מטלטל בצעריו על ס"ת שנשרף..." ע"כ. ובני אחיותיו של רבינו מפרטים יותר בענין זה וכותבים: „גם זו רעה חולה כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער דואג ומתאנח באנחה שוברת לאבדה שאינה חוזרת ומר צורח מרור דאורייתא דהדין אשר טפח ורבה הן בעון שבשנת התקי"ז ליצירה נלכדה העיר ונשסו הבתים ובאו בה פריצים וחללוה, זה העם לא היה ויבוזו כל כלי חמדה יריעו אף ישחיתו, וכל כתבי הקדש היו לדומן על פני האדמה ומהם היה למאכולת אש שרפת דאורייתא, חבור נפלא בכמות ובאיכות על ספר היד החזקה כחבור הרב משנה למלך זלה"ה וארוה קצת שיטות על הש"ס הכל היה לאין מחמד כל עין ותהיה האמת נעדרת אלו דברים הנקנים באמירה", ע"כ.

על מאורע זה כותב גם ר' חיים אלפאסי אחי רבינו בחידושיו שבספר „כרוב ממשח" (ע' ע"ד), וזה לשונו: „אמר המחבר להיות שקראנו צרות רבות ורעות בשנה זו תקי"ז, והיינו טרודים בצער המלחמות וקרא לנו השוד והשבר, בעוה"ר לא היה לי פנאי לכתוב, וה' ימלא חסרוננו ויביא לנו מלכנו משיחנו במהרה בימינו כי"ר. ביום ה' לחודש אלול נלכדה העיר והיה השוד והשבר מיום ז' באלול עד ערב יוה"כ ה' ירפא שברנו כי"ר".

מלבד צערו הנ"ל על חידושיו היקרים, סבל רבינו במשך שנים רבות יסורין מיסורין שונים, יסורי עניות, יסורי חולאים, מיתת בניו ועוד. הגאון ר' עוזיאל אלהאייך (ע"ע) כותב: „הלא זה הדבר רבינו הגדול קדוש הוא זיע"א הן בעון שנות מספר הסמוך לחמשים שנה נושא סב"ל — סבלו"ת מצרי"ם יסורין באים עליו, ניתק מחולי לחולי והחולי עצמו אינו נמחק, ואף גם זאת לא זזה ידו מתחת יד ספרי הקדש..."[3] ובמקום אחר כותב גם על יסורי עניו, וז"ל: „ראה אבי ראה צדיק זה סובל יסורי הדור שהוא נגש בדוחק ובצער ולחץ והוא נענה בענוות ולא יפתח פיו להטריח על הצבור או על הפרט, גם ביסורי הגוף כשה לטבח יובל וגו' ולא יפתח פיו להגדיל מדורת צערו וסבלו את היסורין..."[4] ע"כ.

בימי חייו נפטרו לו בן ובת ובפטירתו לא השאיר זרע אחריו. בחייו השתדל מאוד להקים לו זרע ולקח שתי נשים והוסיף עוד שלישית, אך ללא הועיל, „ויתרוסס הבנים, לא נשאר בהם עד אחד להקים שם בישראל".[5] בני אחיותיו מתארים בהקדמה למשחא דרבותא את יסוריו הרבים, וז"ל: „ימיו של רבי לא שרירין ולא קיימין. כל הימים אשר הוא חי קול בן לוי לוקה ונקה לא ינקה מנזק וחיצי נזק, צרו"ת צרורות והבל מעשה ידיו עוללים ויונקים עד לא מטא זמנייהו אתיא ריקם ריקם בזמן שהאיש מנוקה ושאר הגוף לא פלט, אלו קרעי"ן שאין מתאחין בשר קדש שיצא חוץ למחיצה. כל זאת אזכרה ביום פקדי, אש תמיד תוקד בקרבי ופקדתי בשבט כל האדם המעלה במד"ה איפקוד, הנה זאת חקרנוה כן היא הגי כבש"י דרחמנא נינהו המדקדק עם חסידיו כחוט השערה".

גם בכמה מתשובותיו מזכיר רבינו את יסוריו, ובתחילת תשובה משנת תקנ"ד (1794) על מקרה עגון שהיה בנאבל, כותב: „אף כי צרות ומכאובים הקיפוני, השב רוחי לא נתנוני, והדעת מקולקלת ושמעתא בעיא צילותא ובפרט

---

1) עיין בהקדמת יכין ובועז משנת התקמ"א, לימודי ה' משנת תקמ"ו, מקור ברוך משנת תקמ"ח, ברית יעקב פיתוסי משנת תקנ"ז ועוד.

2) שו"ת פרי צדיק למהר"ש צרור שאלה ז'.

3) מערתא דדייני דנ"ח ע"א.

4) שם ס' ע"ב.

5) שם במליצה שבתחילת דרוש י"ד.

בדבר ערות החמורה...״ [6] הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך (ע״ע), מדמה את יסוריו המרובים של רבינו ליסורי המשיח, וכותב: „והנה הצדיק השלם המיוסר בגופו רבים מכאובים ימים על שניה הוא מעין דוגמא של מעלה משיח צדקנו שיגלה במהרה בימינו אמן״.[7]

שקידתו בתורה

על אף יסוריו המרובים שקד רבינו על התורה שקידה עצומה, טפל בכל צרכי הצבור ודן את דיני העם, ואף נהג בחסידות, ולא ביטל בלילות קימת חצות ואמירת תיקון חצות. הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך (ע״ע) כותב: „יתר על כן אספרה אל חוק דברים המכהילים את הרעיון, ראתה עיני הרב בישיבה מעלות השחר עד צאת הכוכבים ויאיר את הלילה כחשכה כאורה... עד שהמלך במסבו שונה פרקו פרק נגמר הדין, כי איתשיל משום ספיקא דדינא, ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש אדוני הארץ חרדה גדולה כלביא יקום כארי... ויתן קולו בבכי בכיה לדורות ולשונו תדבר הספדא... על צער בת ציון צערי׳ ירושלים קריה נאמנה, ועיני אדוני המלך מעלין את הכרומים...״ [8]

ובני אחיותיו מספרים על סדר יומו העמוס של רבינו, עד שאף לאכול כראוי לא היה לו זמן. זוהי גם הסבה שלא הספיק לסדר את ספרו „משחא דרבותא״ כראוי. הם כותבים: „הדור אתם ראו הצדיק הלזה דלא חייש לצערא דגופא היכא דברי היזקא בסובלי חלאים, גם בלילה לא שכב לבו מיגיעת בית רבי ולי׳ קם ולי׳ זע, מקריאת הגבר יתגבר ואורייתא מרחמא ליה קרי בחיל, וכמו השחר עלה בהשכמה לבית מדרשו של שם לקבעיה קרא הדר מתני לן פרקין, וכל העם מקצה שומרים לבקר עומדים צפופים דינא קא תבעי, מה הן דיני ממונות הודאות והלואות, לדעת מה יעשה ישראל לב מלך ביד ה׳ אל כל אשר יחפוץ יטנו, כל הטיותיו לטובה להבין ולהורות דינא רבא ודינא זוטא דינו של מנה ודינו של פרוטה ומילתא דפשיטא, כולה בחדא מחתא, סבר לה רבי, יש אם למקרא רבים יחכמו האיתנים מוסדי ארץ הלוא בספרתם הפוך בה והפוך בה... יורה יורה לאסור איסר ולהתיר את המותר, ועיני דורו רבני גולה היושבים על מדין, אלו מעידין בגדלן אל המראה הגדול הזה. וכל שהוא אוכל עד כזית וכביצה לא היתה לו שעת הכושר מפני הנכנסין והיוצאין מני בקר ועד ערב, זו היא סיבה שלא היה לו סיפק בידו למיהדר תלמודיה לשלו׳ל שלי׳ל ולסקל המסלה ולסדר חיבורו בסדי׳ר המדרגה, כי כל דרכיו לעשות בהחומר צורה לאור באור החיים והיתה נפש אדוני צרורה...״ [9]

הגר״ע אלחאייך כותב עליו שהיה בקי בכל תחומי התורה, והשיב לשואליו בכל תחומי ההלכה, הלכות תפלה, שבת וחג, ברכות, תענית, נדה, עירובין, נדרים ושבועות, רבית, קידושין, גטין וכתובות, יבום מיאון, הודאות והלואות, שטרות, שותפין ומתנות, ובכולם „משיב דברים נכוחים כמעין המתגבר״.[10]

הנהגותיו בקדש

הגר״ע אלחאייך (ע״ע) מונה את שבחיו והנהגותיו בדרכי החסידות. הוא כותב שהיה נזהר במצוה קלה כבחמורה, ומצוות „שאדם דש בעקביו דמיין באפיה כהררי אל״. נהג בפרישות מתענוגות העוה״ז, אוכל קימעא, וכותב על פרישותו: „לית דין בר נש, חומ׳ר שבו זך וישר וגש׳ם אין חומ׳ר בקדש, זך בלי שמרים, וגוייתו כתרשיש, חזות׳ו מוכיח עליו מאיר כברק אינו אלא שר׳ף כאחד מהם״.[11]

היה נזהר מאוד לכבד השבת בכל מאודו, בשבת ובחגים שר בנעימה קדושה בנועם שיח סוד שרפי קדש, בשמחה וטוב לבב כחתן היוצא לקראת כלה. ביום השבת מניח על השלחן לחמים כמנין הראוי לפי הקבלה, לובש מלבושי כבוד לשבת ואז הוא „הדור בלבושו כלו הפך לבן שע׳ר המלך כתלג חיור... דמי לבר אלקין מאוד נעלה״. כן היה נוהג שמחה רבה ביום ההילולא דרשב״י והיה קורא באדרא, ובאותו יום „אחד הרואה זיו איקונין שלו, פניו מצוהרות כמראה הקשת אשר יהיה בענן״. גם ביום ט״ו בשבט היו מתאספים אתו ת״ח ואנשי אמת ועושים סעודה על פירות אילן ו„יין חמר חיור עתיק״.[12] ועיין עוד שם התיאורים המליציים היפים עליו ועל הנהגותיו בקדש.

מתשובה אחת של רבינו רואים כמה התרחק מהמחלוקת, ואת זהירותו בכבוד הדיינים והתלמידי חכמים. הוא כותב בתשובתו זו: „אף שאין דרכי להכניס עצמי בסלע המחלוקת וביושבים בפלג׳ות, ומה גם שאין הפנאי מסכים מרוב עולי הצבור אשר השתרגו עלו, על חולי הזמן ומקריו, עכ״ז יען כי שמעתי דבת רבים המדברים תועה על יושבי מדין לאמור שלא כוונו השמועה, על כן דחקתי ונכנסתי ואת חצני נערתי לברר וללבן בדרך קצרה בס״ד, ולהראות שלא ירדו לעומקה של הלכה ואף לא חצי דבר...״ [13]

איש החסד

מלבד אחיזתו בעמוד התורה אחז רבינו גם בעמוד החסד. הוא התנהג כאב רחמן לעניים הן לעניי עירו הן לענ״י עיר אחרת, והאורחים לא פסקו מלפקוד את ביתו ונתקבלו אצלו

---

6) משחא דרבותא ח״ב דף ק״א ע״ג.

7) מערתא דדייני דף נ״ט.

8) שם במליצה לדרוש י״ד.

9) הקדמתם למשחא דרבותא.

10) מערתא דדייני במליצת לדרוש י״ד.

11) שם.

12) שם.

13) משחא דרבותא קנ״ט ע״ד.

בשמחה ובסבר פנים יפות. גם עזר לעניים במזונות ומלבושים, נתן נדוניות לבנות עניות שהגיעו לפרקן, סייע לפדות אנשים הכלואים בבתי כלא ונאנקים ונאנחים על עסקי ממון, ותמך בחולים עניים ובילדי עניים העוסקים בתורה. לשם כך היה מעשה אחרים ומקבץ כסף מבעלי היכולת. הגר"ע אלחאייך כותב שכשהיה צורך לקבץ ממון לשם מצוה „אז יקהל שלמה כנסיה שהיא לשם שמים... איש כמתנת ידו... ידיו תביאנה הא דידיה אשר נמצא אתו כסף או כלים... עד כי יבוא גמר הדבר לברך על המוגמר. לא זו אף זו לא פסק משלחנו של רבי לעולם עובר אורחות ימים אנשי אמונה, אשר הלך במדבר בישימון דרך..."[14]

בני אחיותיו מתארים עוד את מדת החסד שלו, וכותבים: „איש שהכל בו, שלושה המה נפלאו תורה, עבודה וגמילות חסדים, להחיות רוח שפלים ועניים מרודים, עניי עירו ועניי עיר אחרת כל דאתי מעלמא דטרידי אריפתייהו כלם נקבצו באו לו, מאן חמא אבא רחמנא כרחם אב על בנים רחם את כל האדם, עשוי הוא למשמש בכיסו בכל שעה בעין יפה הוא נותן, יד הקדש יד העליונה, ומגו דזכי אנפשיה הולך צדקות ודובר מישרים על לבן של ישראל, ושמעו דרך ה' לחונן דלים ואביונים דחליש ליביהו, ומצוה דרבים היא העולה אחזוקי אישורייתא דבי רבי הני רבנן דנפיש צערייהו דליה להו מגרמייהו וטרידי בגרסייהו, אשריך רבי ואשרי הדור שהיו נשמעים לדבריו לכל אשר יאמר כי הוא זה, עליו אין להוסיף ממנו אין לגרוע דבר ולא חצי דבר חביבין ישראל חיבה יתרה".[15]

רבותיו

רבו המובהק של רבינו הוא אביו הגאון ר' מסעוד אלפאסי (ע"ע), ותמיד מזכירו ביראת כבוד גדולה, ובתואר „מורי ורבי" או „האדון" וכיו"ב. עוד בצעירותו היה אביו נותן לו שאלות להשיב עליהם, או שנותן לו לחוות דעתו בדינים שבאו לפניו, ורבינו כתב תשובות מפורטות. במקום אחד כותב: „נשאלתי ממו"ר דין אבא למלכא נר"ו, וזה אשר כתבתי למעלת כבודו כי רב הוא. אחרי קומי מכרוע על ברכי מול כסא תורתו, ואחרי נשיקת ידיו יד קדש, באתי בשורותים על מה שהזהירני האדון לעיין בדין תפלין שעשה האשכנזי שהוא קרוע מב' צדדיו... ועם שבביתי אין לחם ואין שמלה, אבל בהורמנותיה וברשותיה דמר, אומר מה שנראה כפי קוצר דעתי החלושה..."[16] עוד מוצאים בהרבה מקומות בספר „משחא דרבותא" התכתבות רחבה בין רבינו ואביו. בשאלה אחת פונה רבינו אל אביו: „אל הנשר הגדול ארך

14) מדברי המליצה במערתא דדייני. ועיין שם דברי המליצה והתיאור הנפלא והיפה של הצדקה והחסד של רבינו.

15) הקדמת משד"ר.

16) משחא דרבותא סי' רפ"ח (פ"ו ע"ג).

הכנפים, זה הים גדול ורחב ידים, אין די ספר מהללו כפלים, מעלת יקרת הרב המובהק, מאיר כברק מו"ר ועט"ר אבא מארי הי"ו נר"ו יאיר כאור החמה שבעתים, בתר דמחוינא קידה קמיה דמר ונשיקת ידיו ורגליו זאת אומרת שבא לידי מעשה הנוגע לדבר הלכה..." ואחר שמציג שאלתו ותשובתו, חותם: „נאום עבדו הנושק ידי קדש ע"ה שלמה אלפאסי ס"ט". על כך באה אח"כ תשובת אביו הפונה אל בנו: „לקבל נברשתא דדהבא החכם השלם קדש הלולים הבן יקיר לי כמהר"ר שלמה נר"ו".[17] בתשובה אחרת שהשיב לו אביו, כותב לו: „שלמא רבא ויקירא לבני בכורי מעלת החכם השלם כהר"ש אלפאסי נר"ו לא יכבה ותורתו תרבה לעד כי"ר", ומסיים: „ואין להאריך כי אם בשלומך שירבה ויגדל, וטרחת הרבה בדין, הוא יתברך ישלם פעלך בבני סמיכי ומזוני רויחי וחיי אריכי ע"ה מסעוד אלפאסי".[18]

גם במקרים שלא נראתה לו דעת אביו, לא נמנע מלומר זאת בכבוד הראוי, ומבקש מאביו שיסביר לו דבריו. על תשובה אחת מאביו כתב רבינו תשובה אחרת עם הערות שונות, והוא פותח כך: „אורו עיני בהופיע עלי אור תורתו ואותיותיו כי יהילו אורם, במה שלמדנו רבינו בהדין דינא דערב, וברשותיה ובהורמנותיה דמו"ר נר"ו אמרתי להשתעשע בסנסני אמריו", ומסיים תשובתו: „ויש לי עוד מה לישא וליתן בשאר אמריו, אלא שכעת לא יכולתי, ואי"ה אוסיף לפלפל בהם, ועתה מה שגיתי הביתה לי, עכ"ד עבד נרצע שלמה אלפאסי". אחרי זה באות כמה תשובות ששלחו זה לזה בענין.[19]

תשובותיו בהלכה

רבינו נודע כפוסק גדול בכל תחומי ההלכה, ואליו פנו בשאלות מערי תוניסיה וכפריה, וגם מחוץ למדינה. בספרו „משחא דרבותא" ובספרים אחרים אנו מוצאים שהשיב לערים הרבה בתונס, לשדרי"ם ולרבנים ממדינות אחרות. אנו מוצאים שם קבלת עדות משנת התק"כ (1760) על היעלמו של רוכל יהודי ממאטר ורבינו כתב תשובה להתיר את אשתו.[20] במקום אחר נשאל מעיר גאבס על מנהגם לטבול הנשים בנהר בחלוק שעליהם כי לא היה להם מקוה טהרה, ורבינו מזרזם לעשות מקוה כשר, וכותב: „והשתדלו במצוה זו ולית דין צריך בשש".[21] במקום אחר מזכיר לשני כתובים הבאים כאחד מעיר ג'רבה ומעיר ספאקץ.[22] בספר „מעשה ב"ד" (סי'

17) שם חלק ב', ק"ח ע"ג.

18) שם סי' קכ"ד (ע"ז ע"ג).

19) שם קל"ג ע"א.

20) שם דף ע"א.

21) שם דף פ"ב ע"ד.

22) שם סי' קמ"ס דף קנ"ה, קנ"ו.

ב') נדפסה תשובה ממנו אל הראב"ד ג'רבה הרה"ג ר' אהרון פרץ זצ"ל (ע"ע), וממנה נראה שהיו בקשרים ובידידות ביניהם, והוא מפייס את ר' אהרון על דברי הצער שעברו עליו מכמה אנשים שצערוהו. לעיר גפצא השיב הרבה תשובות אל רבני העיר ר' אליהו שמעוני (ע"ע) ור' יוסף מצליח חג'אג' (ע"ע), ושני שאלות ששאלו רבנים אלו את רבינו נדפסו בספר „גנזי שלום" (תונס תרע"ו) להרה"ג המקובל ר' שלום שמעוני זצ"ל (ע"ע) בנו של ר' אליהו, ואחת מהן היא משנת התקמ"ז (1787).*[22] ר' שלום שמעוני כותב בספרו הנ"ל שבשנת התקס"ג (1803) בהיותו לומד תורה בתונס, באו ר' ראובן קורקוס ור' חיים עשור תלמידיו ובני אחיותיו של רבינו[23] ובקשו ממנו שיתן להם התשובות שהשיב רבינו לאביו ר' אליהו להדפיסם, וכן היה ושלח להם כמאה וחמישים תשובות מעלה מטה, והם שלחום לליוורנו לבית הדפוס ולא אסתייעא מילתא להעתיקם. ואחר סמוך נפטרו שני החכמים הנ"ל, ונשארו התשובות גנוזות בבית הדפוס ולא נדפסו, ועל זה כותב ר' שלום: „על זה היה דוה לבי כי ניחמתי כי נתתים, ובוחן לבות הוא יודע כי לא במרד ולא במעל עשיתי זאת ואניס רחמנא פטריה ומשמייא מיהב יהבי החיים והשלום כיר"א..."[24] בספר הנ"ל אנו מוצאים גם תקנה אחת שתיקן רבינו בעיר גפצא, וכותב ר' שלום (סי' ח'): „ובפה מתא מימי מורנו הרה"ג מוהר"ר שלמה אלפאסי זלה"ה עשה הסכמה בגזרת נח"ש רח"ל שלא לקדש אשה עד שעת החופה..." ע"ש. התשובות הרבות שהשיב לעיר גפצא, הם פרט הבא ללמד על הכלל, שגם לשאר ערי תוניסיה כתב תשובות רבות, ואף הם אבדו חלפו ואינם. עוד מצאנו תשובה ממנו לעיר בנזרת שהים עובר בתוכה, אם נחשבת כפרוצה לכרמלית ואסורה בטלטול,[25] ותשובה בשנת התקנ"ד (1794) לעיר גאבל בענין עגון.[26]

כבר כתבתי לעיל דברי הגר"ע אלחאייך על בקיאות רבינו בתחומי ההלכה השונים, ומהראוי להעתיק כאן עוד מדבריו בענין זה שכתב על רבינו, וז"ל: „וכל שכן הראש המעוז הזה יע"א שכל העם מקצה נהנין מהוראותיו בכל מאי דאיתשיל... והרבה להשיב איש איש על עבודתו עבודת הקדש, מקרב את הרחוקים וידריכם בדרך ישרה ומקרבן לתורה בדברי כבושין כבשי דרחמנא שמושכין את הלב... כי ממזג הצדיק השלם הטוב והמטיב לאחריני משמע להשפיע ולהופיע תמיד מהודו ומשלימותו לזולתו, וכל מגמת פניו להדריך ולהיישיר את בני דורו ויורם וינהלם אורחות חיים..." ע"כ.

תלמידיו

רבינו הרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידים. בהקדמה ל„משחא דרבותא" כתוב עליו: „מאן דחמא חמא רב יתיב וגריס ביני עמודי, בישיבה של חכמים הללו בעלי תריסין, הללו בעלי אסופות, תלמידים השותים בצמא דבריו בלימוד ההלכה, האירו ברקיע מפיו לפידים יהלוכו, מערכה לקראת מערכה... כל מילתא דמיתאמרא בההיא שמעתתא מתורתן של ראשונים, דמיין ליה כמונח בכיסתיה..." ע"כ. בהקדמה הנ"ל מוזכרים שנים מתלמידיו שסייעו בהדפסת הספר, והם הרה"ג ר' נסים טובייאנה (ע"ע) והגביר ר' מימון פרץ נכדו של הרה"ג ר' אהרון פרץ (ע"ע) מג'רבה, שהוציא לאור את ספר „בגדי אהרון" (ליוורנו תקס"ו) לזקנו הנ"ל. גם ר' חיים אחי רבינו היה תלמידו המובהק, ובכל מקום בחידושיו שב„כרוב ממשח" ושב„משחא דרבותא" קורא לו מורי או „אחי משי"ח". גם ר' חיים עשור בן אחותו של רבינו שהדפיס את משחא דרבותא הוא תלמיד רבינו, ומזכירו בכמה מקומות בספר בתואר „מורי". הגאון ר' אליהו חי בורג'ל הראשון (ע"ע) בעא"ס „מגדנות נתן", יצק גם הוא מים ע"י רבינו, כי בנסוע אביו הגאון בעל „חק נתן" לא"י אחר שנת התקמ"ח, בהיות ר' אליהו כבן שלושים, הפקיד ר' נתן את בנו ר' אליהו בידי רבינו, ורבינו שלא היו לו בנים גדלו אצלו כבן הן בגשמי הן ברוחני, ומינהו לדיין בבית דינו.[27]

חבוריו

רבינו חיבר חיבורים רבים ועצומים, וכבר הזכרנו לעיל את חידושיו הרבים שכתב בצעירותו, ביניהם חבור עצום בכמות ובאיכות על היד החזקה להרמב"ם כספרו של הרב משנה למלך, ושטות על איזה מסכתות בש"ס שנשללו ממנו במלחמה שהיתה בתונס בשנת התקי"ו, ושעליהם היה בצער כל ימיו. גם הזכרתי את המאה וחמישים תשובות שהשיב רבינו לרבני גפצא, שנשלחו לבית הדפוס בליוורנו ע"י בני אחיותיו של רבינו, ואחר פטירתם נשארו גנוזים בבית הדפוס ולא ראו אור. עוד מזכירים בני אחיותיו בהקדמתם למשד"ר, שנמצא כמוס אתם „ספר דרושים יקרים בהירים כספירים על סדר התורה ושבתות השנה הידועים ויום צום הגורא" מעשה ידיהם של רבינו, אחיו ר' חיים ואביהם. גם ספר זה לא נדפס עד עתה. מה שנדפס מרבינו הם הרבה תשובות ופסקים בספר „משחא דרבותא" (ליוורנו תקס"ו), וחידושים וכללי ש"ס בספר „כרוב ממשח" (ליוורנו

---

*22) גנזי שלום אה"ע סי' ח' ט'.

23) הם שהדפיסו ספר „משחא דרבותא" וכתבו בתחילתו הקדמה ארוכה.

24) גנזי שלום סי' ט'.

25) משד"ר ח"ב דף ס"ו ע"א.

26) שם ק"א.

27) עיין בערך ר' אליהו חי בורג'ל הראשון.

תרי"ט). הספר הראשון כולל תשובות ופסקים גם מאביו ומאחיו, והשני כולל חידושים וכללי ש"ס ממנו ומאחיו.

פטירתו

בערב שבת קדש ט"ו לחודש תמוז שנת התקס"א (1801) נסתלק רבינו לבית עולמו.[28] ט"ו תמוז הוא גם תאריך פטירתו של הגאון החסיד בעל אור החיים הקדוש הלוא הוא ר' חיים בן עטר זצ"ל, ואמנם הקורא את השבחים ודברי ההספד על רבינו, יראה את תוקף חסידותו וקדושתו, גדלותו בתורה, נגוע אלוקים מיוסר ונדכה, ויכולים לומר שבקדושתו וחסידותו לא היה רחוק מבעל „אור החיים". בטוי לצער הרב והעצום שהיה בסילוקו של רבינו ליהודי תונס ורבניה, מובא בהקדמה למשחא דרבותא. בני אחיותיו מציינים שכל ישראל בכו אותו, ואף השמים הזילו טפי מטר אף שהיתה תקופת תמוז. על יום פטירתו והלוייתו כתוב שם: „אך גדול היה יום שמת בו רבי ליש ולביא כבה נר מערבי יומא דעיבא כוליה האומר לחר"ס ולא יזרח עש"ק ט"ו לח' תמוז משנת התקס"א ליצירה נגנז הקדש, תורה חוזרת מאוהל לאוהל ומשכונה לשכונה לובשת שחורים כסות ועונ"ה, אבל כבנות יענה, אנה פנה פום ממלל רברבן, אישתקיל מילוליה וארעא חלחולי מחלחלא זה הים גדול דל"ה דל"ה, גם לרבות את השחקים קבעו בכיה שהיה מזלף טיפין טיפין על האי שופרא דבלי בארעא, גם בני אדם גם בני איש קרעו בגדיהם עד לב השמים קרועים ועומדים שלא למשל"ל קרעיהו ושם יתנ"ו כולי תנוי"י ונפקד ממנו איש על העדה צדיק כתמר יין המשומר חד מן קאמיא דבר א' לדור ראש העמודים והמכונות, ואני עני וכואב לבי למו אב שאוג ישאג על נוה"ו, אבי! אבי! רבי! רבי! רכב ישראל ופרשיו! שכינה מה הלשון אומרת כך עלה במחשבה לקוח את ספר התורה..." ע"כ. גם הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) מבית דינו של רבינו, בשאלה שנשאל סמוך לפטירת רבינו, כותב שמרוב צערו עליו אין דעתו צלולה להשיב, והוא כותב: „אנא נפשאי בקושטא בסובלי חלאים מתנינן גופא בתר רישא כמו חלאי"ם, ועוד אחרת היתה ועת צרה היא, צרה ומצוקה צוקי"ה ע"ג צוקי"ה שחמתי"ה מרובה, מפני היד שנשתלחה ויך את הכפתור הראש המעוז ציץ נזר הקדש משיח אלוקים הוא הדר היושב על המשפט ושפט בצדק דינא דמלכותא הלכתא גברוותא בראש כל אדם, הרב החסיד והצדק קדש מוהרי"ש אלפאסי זצוק"ל, הנה מתתיו של שלמה נחשכו עיניהן של ישראל ורוחות מספרות זו לזו אוי לנו כי פנה, ועיני כל ישראל מעלין את המדומע במאה ואחד אין די באר, ושמעתתא כעיא צילותא..."[29]

---

28) עיין בהקדמת משד"ר, ובדרוש י"ד במערתא דדייני.

29) כ"כ ר' עוזיאל בספרו „משכנות הרועים" דף רל"ב ע"א.

ר' עוזיאל הנ"ל הספיד את רבינו בפטירתו, וכך כתב בתחלת הדרוש שדרש עליו: „הדרוש דרש איש צעיר בחצרות בית אלוקינו הגדולה שבגדולות בתשלום שנתו של מלך כסנהדרין האשל הגדול אשר ברמה הדר הוא בצבא, המורה לצדקה דבר המלך דת יהודית עיר עוז לנו נזר הקדש רועה נאמן מופלא הסמוך צדיק יסוד עולם ורב חסד גדול אדוננו ורב תנא הוא מורנו הרב השלם המלך שלמה בן מלך תנא דידן אבינו רוענו סבא דמשפטים מגלה רזין פתרי תורה, הראש המעוז רב חפרא עתיק יומין גדול מרבן נר המערבי כורנו הרב החסיד כמוהר"ר מסעוד לבית אלפאסי זיע"א. נח נפשיה דרבינו הקדוש ביום עש"ק ט"ו לתמוז יה"ל משנת אשרי"י כי"ל ירא ה' לפר"ק".[30] בתחילת דרוש זה ושאחריו נכתבו שתי מליצות הספד אחת מרבינו ואחת מהרה"ג ר' אליהו חי בורגיל הראשון (ע"ע) בעל „מגדנות נתן"[31] „בנו" של רבינו, ובהם מתוארת דמותו הנפלאה של רבינו, קדושתו וחסידותו, גודל חכמתו כי רבה היא, יסוריו ועוד.

ג) **אלפאסי ר' חיים** — בנו הצעיר של הראב"ד תונס הגאון המקובל האלוקי ר' מסעוד אלפאסי זצ"ל (ע"ע), ואחיו של הגאון המקובל והחסיד ר' שלמה אלפאסי זצ"ל שבאות הקודם. נדפסו לו חידושים על השו"ע ושו"ת בספר „משחא דרבותא" (ליוורנו תקס"ו) עם חידושיהם של אביו ואחיו הנ"ל, וכן נדפסו לו חידושים על הש"ס, הרמב"ם וכללי ש"ס בספר כרוב ממשח (ליוורנו תרי"ט). בחידושיו מזכיר פעמים הרבה את אביו ואת אחיו בתואר „מורי" או „משי"ח" (ר"ת „מורי שיחיה"), וזה מוכיח שהם היו רבותיו.[1] רבני תונס ובראשם הראב"ד תונס הגאון ר' ישועה בסיס (ע"ע) מתארים את רבינו בהסכמתם ל„כרוב ממשח": „טלא דבדולחא, ובסימו דרוחא, הרב המובהק, ואח לברק, המקובל האלוקי אור החיים זלה"ה".

בתוך חידושיו מזכיר רבינו שתי מלחמות גדולות שהיו בימיו בתונס, בשנת התקי"ו (1756) ותק"כ (1760), ובגלל

---

30) מערתא דדייני דרוש י"ד, והוא נדרש גם למנוחת שני רבני קושטא ר' אליהו פלומבו ור' יעקב דאנון שנפטרו אז, ועל השד"ר ר' אליעזר גאלומידי מצפת שנתעלם מן העין בתונס בין כפר לכפר ולא נודע מה היה לו.

31) היא המליצה שבדרוש ט"ו שכל בתיה מסתיימים במלה „אליהו". וכנראה שהדרוש היה מר' עוזיאל והמליצה מר' אליהו בן ספוחו של רבינו.

1) ב„משחא דרבותא" (קצ"א ע"א) כותב רבינו: „תשובה שמגעת עד כסא הכבוד הוא מעלת היושב על כסא ההוראה שור"ר ומור"ה מר ניהו רבא מה"ר אדתי אבי נר"ו, ולפני מעלת הלת יקרת מהר"ר אחי וראש חכמת שלמה משי"ח, ובהורמנתייהו קאמינא הני מילי לפי מיעוט שכליי, ואף כי רז"י לי, טריקו גלי אתיא ריקם ריקם סבירא ליה, מ"מ לא נצרכה אלא למשמרת לאו"ת תלמיד כמותי אשר לחם ושמלה אין לו..." ועיין עוד בדף רי"א „וכן הסכים א"א נר"ו משי"ח ואמר" „וכך הגיה אדוני אחי מורי שיחיה". ובחידושיו שבספר „כרוב ממשח" מזכיר עשרות פעמים את „אחי משי"ח" ואת אביו (נ"ה, ס"ב, ע', קי"ח ועוד).

מלחמות אלו לא יכלו החכמים והתלמידים להתכנס וללמוד יחד. ב„כרוב ממשח״ (ע׳ ע״ד) כותב: „אמר המחבר להיות שקראנו צרות רבות ורעות בשנה זו שנת תקי״ז, והיינו טרודים בצער המלחמות וקרא לנו השוד והשבר, בעוה״ר לא היה לי פנאי לכתוב, וה׳ ימלא חסרוננו ויביא לנו מלכנו משיחנו במהרה בימינו כי״ר. ביום ה׳ לחודש אלול נלכדה העיר, והיה השוד והשבר מיום ז׳ באלול עד עיוה״כ ה׳ ירפא שברנו כי״ר״. ובמקום אחר בספר הנ״ל (צ״ב ע״ד) כתוב: „א״ה יען כי בעו״ה בשנה הזאת שנת אז ישיר ישראל וכו׳, אירע ערבוביא גדולה בהלכות מלכים ומלחמותיהם, ונתפרדה החבילה לכן לא היה דעת זך לכתוב, ואתנהלה לעט״י ולא כתבתי ע״ס הפרק, ולא זכינו להתועד יחד בישיבה, כי אם בשנת וירשו ר״ח מרחשון יום שנתלו בו המאורות, הוא ברחמיו ורוב חסדיו יאיר עינינו בתורתו אכי״ר״. מהראוי לציין שבמלחמה של שנת תקי״ז נבזזו כל כתביו וחידושיו הרבים והיקרים של ר׳ שלמה אלפאסי אחי רבינו (עיין בערכו), וכנראה גם כתביו של ר׳ נהוראי ג׳רמון (ע״ע) ורכושו של ר׳ מרדכי אלחאייך (ע״ע).

על רבינו ועל פטירתו כותבים ר׳ חיים עשור (ע״ע) ור׳ רפאל קורקוס (ע״ע) בני אחיותיו של רבינו, כך: „זה דודי וזה רוע׳... אלופי ומיודעי, הרב הכולל סיני ועוקר הרים ז״ר מוהר״ר חיים זלה״ה, עודנו באבו כשמש בתקפו בן ז״ך שנים הפליא עצה הגדיל תושיה בכמה הלכתא גברוותא לפי מיעוט השנים כי רב מאוד מחנהו... עוד מלתא בפומיה הלוך ורב שנת ז״ך וישי״ר פעלו ח״י לאדר ב׳ ושנ׳ה מעוברת היתה, מן השמים נלחמו עד שקרעו ס״ת בחמתן מחת צולמא ופקע כלילא״, עכ״ל.[2] בהבנה ראשונה הבנתי מדברים אלו שרבינו נפטר בשנת התקמ״ג (1783) בצעירותו בהיותו בן ז״ך שנים בלבד, וכן ראיתי שהבין בספר ממלכת כהנים אך ראיתי שהדבר לא יתכן כלל, שהנה לפ״ז יצא שרבינו נולד בשנת התקי״ו, ובשנת ישיר (תק״כ) היה בן ארבע שנים, ואיך יתכן שיכתוב (עיין לעיל) אז שמפאת המלחמות שהיו בשנים הנ״ל לא יכל לחדש חידושים וללמוד עם החכמים. ועוד יש לתמוה על הבנה זו מתשובת אביו ר׳ מסעוד בספר „משחא דרבותא״ (חו״מ סי׳ קמ״ט) לרבני ג׳רבה ר׳ אהרון פרץ (ע״ע) ור׳ מרדכי כהן (ע״ע) בענין בן הסומך על שלחן אביו, שבה מזכיר הערה מבנו „החה״ש ר׳ חיים״, וכיון שר׳ אהרון פרץ נפטר בשנת תקכ״ו, יצא לפי ההבנה שהבנתי שהיה אז רבינו לכל היותר בן עשר שנים, ולא יתואר שבגיל קטן כזה יתואר בתואר „החכם השלם״ וישא ויתן בעניינים כאלה. ולכן נראה לי פשוט שכוונת בני אחיותיו בהקדמת „משחא דרבותא״ שבעודנו בצעירותו בן ז״ך שנים נודע בחכמתו ובגדולתו בתורה והוא „הפליא עצה הגדיל תושיה בכמה הלכתא גברוותא״, ואין כוונתם שכשנפטר בשנת התקמ״ג היה בן ז״ך שנים, כי שנות חייו היו מרובים יותר. (ועיין ב„ממלכת כהנים״ עמ׳ נ״ה).

2) בהקדמתם למשחא דרבותא.

משפחות שונות

א) איספינוזא ר׳ בנימין בר׳ יעקב — מרבני תונס בסוף המאה הה׳ ותחלת הששית, והיה חכם גדול בתורה ובחכמת הדקדוק והשירה. נולד בתונס ועבר אח״כ לליוורנו וישב בה עד סוף ימיו. בשנת התק״ד (1744) נמצא עדיין בתונס ושאל להרה״ג ר׳ יצחק לומברוזו זצ״ל (ע״ע) בעל ספר „זרע יצחק״,[1] ובשנת התקט״ו (1755) כבר מצאנוהו חותם על פסקי בית הדין בליוורנו.[2]

אף משעבר לליוורנו נשאר בקשרים עם חכמי תונס וחכמי ג׳רבה, ושאל מהם שאלות בהלכה. במקום אחד כותב: „ושאלתי למנקרים הרבה ולא יכלו לעמוד על ברור הענין, גם שאלתי להה״ר אהרן פרץ ושאר חכמי ג׳רבה וגם לח״ר יהודה וזאן ונאמרו בזה פירושים שונים ונמשכו הדברים... ואחר שכתבתי זה בהיותי בעיר ליוורנו יע״א נתחדש אצלי ששם אליה המוזכר בפוסקים ז״ל מורה ג״כ על העצה...״[3] ע״ש. כן בהיותו בליוורנו מצאנוהו מסייע בהוצאת הספרים „תולדות יצחק״ ו„קרני ראם״ לר׳ יצחק חדאד (ע״ע) מג׳רבה,[4] ומצאנוהו עוד ששואל להגאון ר׳ נתן בורג׳ל הראשון (ע״ע) מתונס בעל הספר „חק נתן״ לפרש לו תוספות אהד במסכת זבחים,[5] וישנה שאלה ממנו בהלכות רבית ששאל מליוורנו את ר׳ יוסף זרקא (ע״ע) מתונס.[6] באחד מספריו מביא רבינו פירוש ע״ד הקבלה ששמע מהחכם ר׳ שמשון אבוקארא (ע״ע) מחכמי תונס באותה תקופה.[7]

חיבר כמה ספרים חשובים, אבל רובם נשארו בכת״י. בספריו מדבר נגד אלה הרוצים לשנות נוסחי התפלה המקובלים אצל כל ישראל, ובמיוחד דבר בזה הרבה בספרו „יסוד הקיום״. כמה מספריו כתב בדרך שירה וחרוזים כמו

1) יפה נוף דף מ״א ע״א כותב רבינו: „ודע לך שבהיותי בעיר תונס יע״א בשנת התק״ד, רצ׳תי לעמוד על אמתת מנהג תונס בחלב הדבוק הנ״ל... עד ששאלתי את מורנו הרב הכולל מהרי״ל (ר׳ יצחק לומברוזו) זלה״ה והורה לאסור. והעיד שהוא זוכר שבעה פעמים הביאו לפני הרב הגדול כמה״ר אברהם הכהן ז״ל והרב הגדול כמה״ר צמח צרפתי ז״ל חתיכת כרס שנמלחה עם החלב הדבוק בה והיו מצריכים ששים נגד החלב הנז׳, ועל פי זה הוא ג״כ מורה לאסור״, ע״כ.

2) אנציקלופדיה לגדולי ישראל כרך א׳ עמ׳ 266.

3) יפה נוף מ׳ ע״ב.

4) עיין הקדמות לספרים הנ״ל.

5) שאלת רבינו ותשובת ר׳ נתן בסו״ס „חק נתן״.

6) עוד יוסף חי לר׳ יוסף זרקא, מ״ב ע״ב.

7) יפה נוף ל״א ע״ב, והוא ר׳ שמשון אבוקארא הראשון שהיה דיין בתונס ונפטר בשנת התקכ״ס.

ספר „שער בנימין" הכולל דיני ס"ת בדרך שיר, וכן ספר „יפה נוף" הכולל קונטרסים בדרך שיר בנושאים שונים, כגון „שולחן החלבים" על הלכות חלב, ו„מזרק הדם" על הלכות דם, „שיר ידידות" על כללי הדקדוק, ועוד. מספריו נדפס ספר „יפה נוף" (ליוורנו תקל"ג), וכן נדפס ממנו בתוך ספר „שיח יצחק" לר׳ יצחק נוניס ואיס (ליוורנו תקכ"ו), ביאור על דברי הרמב"ם בהלכות כלי המקדש. הגאון ר׳ יהודה עייאש ראש רבני אלג׳יר חיבר שיר בשבח קונטרס „שיר למעלות" שחיבר רבינו.

בכתב יד ידועים ספריו הבאים: א) בית העזר — פירוש על פירושו של האבן עזרא לנביאים וכתובים שנשלם באלול תקל"ד. בפירושו זה מאשים את יצחק אבן עזרא בן הראב"ע ותלמידיו ששלחו יד בחיבוריו של הראב"ע והוסיפו עליהם דברים שאין דעת חכמים נוחה בהם, והראב"ע וכסאו נקיים, ומתעכב בו בעיקר על ענייני דקדוק, ולעתים קרובות מתקן הנוסח. ב) קונטרס „יסוד הקיום" נגד קונטרס „ישרש יעקב" לר׳ יעקב באבאני על נוסח התפלה. ג) שער בנימין[8] דיני ס"ת בדרך שיר. ד) שאלות ותשובות ועוד. נפטר בליוורנו בשנת התקל"ו (1776).

ב) **ארטבי ר׳ יעקב** — נפטר בגיל צעיר ללא בנים, ואחר פטירתו נדפסו לו ולר׳ יאודה כהן יצחקי (ע"ע) חידושים בספר „בני סמיכי" שבסו"ס „באר משה" לר׳ משה כריף (ליוורנו תרי"ב). בהקדמת הספר הנ"ל כתוב שרבינו גדל אצל „המליך שר צבא ישראל העומד לנ׳ס עמים ואשתו נעמי, הכבודה והצנועה כי בת מלך היא היא האשה מרת מסעודה מב׳ת ויהי לה לבן והוא קרא לה בני אתה, הלוא זה הוד החו"ש כמהר"ר יעקב ארטבי ז"ל עודנו באבו קראהו רבו..." ע"כ. מדברים אלו נראה שרבינו היה יתום, וגדל אצל אחד מחשובי הקהל, ואולי המלה „לנ׳ס" רומזת לשר המפורסם נסים שמאמא. נראה שחי בתקופה הסמוכה לשנת התרי"ב (1852) שבה נדפס ספר „באר משה".

ג) **אנאקאש ר׳ משה** — הוא המחבר ספר „תורת משה" שבסו"ס „חיי אברהם" לר׳ אברהם טייב השני (ע"ע), ונראה שחי בתקופתו של ר׳ אברהם טייב הנ"ל במאה הששית.

ד) **אפרתי ר׳ יצחק** — מחכמי תונס באמצע המאה הששית, והשאיר כתבים אחריו. מוזכר בספר „שורש ישי" (ליוורנו תקס"ד, דנ"ז ע"א) לר׳ שלמה שמאמא הראשון (ע"ע) שכותב: „וראיתי בכתבי החכם השלם רבי יצחק אפרתי נר"ו". גם יש שאלה ממנו ששאל מהגאון ר׳ שלמה אלפאסי זצ"ל (ע"ע), והיא בספר „כרוב ממשח" (ליוורנו תרי"ט, כ"א ע"ג) למהר"ש אלפאסי שכותב: „נשאלתי מהחו"ש כה"ר יצחק אפרתי נר"ו", ע"ש.[9]

ה) **אברהמי ר׳ אליהו** — מחכמי תונס במחצית הראשונה של המאה השביעית. שמש בתחילה כסופר מתא בעיר תונס, והוא חתום בתפקיד זה בשנת התרמ"ב (1882) בקונטרס „נוסף על נחלת" שבספר „משפט הירושה" בענין צוואת הקאייד נסים שמאמא. נראה שמאוחר יותר עבר לשמש כרב ומרביץ תורה בנאבל, שכך כותב ר׳ משה חדאד זצ"ל הרב הראשי דנאבל בהקדמתו לספר „חן טוב" לאביו, שר׳ אליהו אברהמי היה רב ומרביץ תורה בעיר נאבל לפני ר׳ דוד שמול (ע"ע), וחבר ספר „נדר אליהו" על מסכת נדרים שעודנו בכת"י. לפי מה שכתב בספר הנ"ל שר׳ דוד שמול התחיל לשמש כרב דנאבל משנת התרמ"ח (1888), יצא שרבינו היה רב שם לפני התרמ"ח.

ראיתי ספר „זרעו של אברהם" השלוח מהנדיב ר׳ יעקב חג׳אג׳ ל„החו"ש כמה"ר אליהו אברהמי הי"ו" ובתוך הספר יש קצת הגהות מר׳ אליהו. ספר זה נדפס בירושלים בשנת התרמ"ט, ונראה שאז היה עדיין בחיים. נדמה לי ששנת פטירתו כתובה בספר „חן טוב" הנ"ל, ואין ספר זה מצוי בידי כעת.

ו) **אברהמי ר׳ יצחק** — הוא בעל ספר הדרושים „אמרי קדוש", וכתוב בשערו שהוא „דרושים יקרים ונחמדים מהרב החסיד העניו הדרשן המצטיין רבים השיב מעון האדם הגדול בענקים כקש"ת ר׳ יצחק אברהמי זצוק"ל אשר היה בדורו של מו"ר ועט"ר פאר הזמן ונזרו... הרה"ג ר׳ ישועה בסיס זלה"ה וזיע"א שהיה מוקירו ומכבדו ושש ושמח בכל מדותיו היקרים והישרים".

הספר יצא בשנת התשי"ט ע"י אחד מצאצאיו ירא ה׳ הרופא המובהק ה"ר יוסף אברהמי אחר שהיה גנוז קרוב למאה ועשרים שנה. הרה"ג ר׳ שלמה דאנה (מייסד ישיבת „חברת התלמוד" בתוניס) ור׳ אליהו סלקמון כותבים בהקדמתם שרבינו ומהר"י בסיס (ע"ע) הנז"ל היו אחים שלא יתפרדו אבל המות הפריד ביניהם בשנה אחת, כי מהר"י בסיס זצ"ל שבה נפשו אל האלוקים בשנת כת"ר (1860) וההמ"ח זצ"ל בשנת כתר"א (1861). עוד כותבים שהיה מקובל אלוקי ומהר"י בסיס זצ"ל היה אומר שהרב הקדוש ר׳ יצחק אברהמי הוא **ספר תורה גנוז** והיה מכבדו, מוקירו ומעריצו מאוד. השאיר אחריו זרע קדש ארבעה תלמידי חכמים החו"ש ר׳ דוד, החו"ש ר׳ יוסף, החו"ש ר׳ יעקב והחו"ש ר׳ שלמה ז"ל.

ז) **אביטבול ר׳ עקיבא** — חוטר של משפחת רבנים גדולה מצפת והוא בנו של הרה"ג ר׳ יחיא אביטבול זצ"ל

---

8) בספר „שירת מרים" לר׳ יוסף כהן טנוג׳י הספר נקרא „מלאכת סופר", ובאנציקלופדיה לגדולי ישראל (כרך א׳ עמ׳ 267) נקרא „שער בנימין".

9) ומזכירו ר"י פיתוסי (ע"ע) בספרו „יגל יעקב" (ליוורנו תק"ס, קל"ז ע"ב) שכותב: „וכן מצאתי כתוב מהרב המרביץ תורה פה קהילתנו יצ"ו כמוהר"ר יצחק אפרתי הי"ו", ומכאן שהיה מרביץ תורה בתונס.

בע״ס ,,יקובל האמת״ על צוואת הקאיד נסים שמאמא שממנו נכרת גדולתו בתורה ובתורת הפסק ושלמותו במדות שאף שבתחילה פסק שהצוואה קיימת כשהתברר לו אח״כ שאין האמת כן, הודה ולא בוש וחבר לשם כך ספרו הנ״ל. רבינו בא כשד״ר מא״י לתונס וכשראה הארץ כי נעמה בגשמי וברוחני נתיישב שם ושמש איזה שנים כרב במאטר ושוב נתקבל כרב ומו״ץ בצפאקס יותר משלושים שנה. בסוף ימיו חזר לא״י ונפטר שם ביום ש״ק ח׳ שבט תשי״ט (כן כתב עליו הגאון ר׳ מצליח מאזוז זצ״ל והי״ד בס׳ ,,אשכבתיה דרבי״ דרוש א׳). וראיתי לו מכתב נחמה משנת תרפ״ג בספר מאמר אסתר וחתום כדיין ומו״צ בעי״ת מאטר (דל״ט ע״ב). ובספר כת״י של תשובות מבית דינו של מהר״י זיתון (ע״ע) ראיתי שלוחים אליו מכתבים לעיר אלכאף בשנים תרס״ו-תרס״ח, ובאחד מהם מוכיחו מהרי״ז שלא היה לו לעסוק בגיטין אחר שלא שמש בזה בעבר (מסיון תרס״ח), ומכתב אחר ממזכיר הב״ד ובו מזהירו מפני קנסות על שלא גבו המסים הנהוגים בעת כתיבת כתובות (מחשון תרס״ח). ונראה מזה שלפני ששרת בקדש במאטר שמש בעיר אלכאף. הגאון מהר״מ מאזוז זצ״ל כותב עוד שרבינו מוכר לו ולחבריו לב״ד כשהיה בא לפניהם כמה פעמים ונצטערו מאוד בפטירתו (שם באשכבתיה דרבי). וספר לי רבי רפאל כהן הי״ו תושב ספאקץ לשעבר ועכשיו הוא בקרית גת שרבינו נתמנה לרב בספאקץ אחר פטירת הרה״ג ר׳ יעקב עזריה זצ״ל (ע״ע) שהיה רב העיר לפניו.

ח) **אטויל ר׳ יוסף** — מובאים שמועות ממנו בס׳ פרי קדש (דכ״ב, כ״ג) ומתואר: ,,החו״ש הצדיק וישר הוא כמהר״ר יוסף אטויל דידיע מאלי גר״ו״, ע״ש.

ט) **אריכס ר׳ יוסף** — מדייני ק״ק פורטוגיזיס בסוף המאה הששית בתקופת מהר״י טייב. שמש בב״ד דק״ק הנ״ל עם ר׳ חיים דוד ואלאנסי (ע״ע) ור׳ אברהם לומברוזו (ע״ע), וחתם אתם אחרון בשנת התקע״ח, וכן בשנת התקע״ט בהסכמת ס׳ ,,מחנה לויה״, ובשנת התקפ״א לס׳ אהלי יצחק, ובשנת התקפ״ח לס׳ ,,דברי דוד והון יוסף״. כן חתום בשנת התקפ״ד עם רבני תונס ובראשם מהר״י טייב (ע״ע) בס׳ ,,ויקרא אברהם״ אדאדי מטראבלס (חו״מ סי׳ ל׳). נראה לי שהוא תלמידו של מהר״י טייב בעל ערך השלחן, שכן ראיתי לר׳ יעקב קוריאל — תלמיד מהרי״ט הנ״ל — שכותב בחידושיו שבסו״ס ,,אוהל ישרים״ (חדשם לפני שנת תקס״ו), וז״ל: ,,בעת חדשנו זה אני והחו״ש כה״ר יוסף אריכס הי״ו״, ע״ש, ונראה מזה שהיה עמיתו בלימודים (עיין ר׳ יעקב קוריאל).

י) **אלנג׳רי ר׳ יחיא** — רב ודיין בעיר באג׳ה ויש אליו מכתבים ממהר״י זיתון (ע״ע) ובית דינו, ומהם נדפסו בשו״ת ,,משפט כתוב״ הנד״מ, ומהם המצויים אתי בס׳ כת״י של תשובות ממהרי״ז הנ״ל. המוקדם שבהם משנת תרנ״ט (משפט כתוב יו״ד סי׳ ט״ו), ובס׳ הכת״י המכתבים אליו בין השנים תרס״ו-תרס״ח, ובכלם מתואר כדיין בבאג׳ה. מאוחר יותר עבר לעיר וודא שבמרוקו, כמו שחותם במכתב נחמה בס׳ ,,מאמר אסתר״ משנת תרפ״ג: ,,הצעיר יחיא אלנג׳רי ס״ט מעיר וודא שבמרוקו״ (די״ט ע״ב), וכן בס׳ ,,אוצר המכתבים״ ח״ב לר״י משאש זצ״ל שלוח אליו מכתב לעיר וודא בשנת תרפ״ז (מכתב תקצ״ב). וקצת נראה שאין מוצאו מתונס אלא בא לבאג׳ה ממדינה אחרת (אולי ממרוקו שאליה חזר) שכן בכמה ממכתביו למהרי״ז שואל בנוגע למנהגים שונים שנהגו בעיר באג׳ה שלא היו נהירים לו ושלח לברר עליהם (עיין משפט כתוב יו״ד סי׳ ט״ו בענין מנהג עיר באג׳ה בספירת ז״נ לכלה, וכן בס׳ הכת״י הנ״ל שואל בענין מנהג אמירת ענגו בת״צ שחשש שמא הם נגד ההלכה, ומהרי״ז השיבו שלפי השמועה מפי זקנים נהגו כן מימי קדם, ע״ש).

יא) **אשכנזי ר׳ אברהם** — היה אב״ד בספאקץ בראשית המאה השביעית. מזכירו ר׳ יעקב כהן גדישא (ע״ע) מג׳רבא בספרו ,,הליכות יעקב״ (מערכת חליצה אות ב׳), שכותב: ,,ובעירנו זו (ג׳רבא) כבר זה שנים היה יבם בכאן שהוא אטר רגל, והלך אצל מהו״ר אברהם אשכנזי ז״ל שהיה אב״ד בעיר ספאקץ יע״א, וחלץ לו בשני רגליו, א״כ מזה נתברר לנו שגם בעירנו נוהגים כן. ואע״ג דמוהרה״ר נסים ביתאן ז״ל (ע״ע) לא רצה לחלוץ לו בשני רגליו ושלחו אל עיר ספאקץ, מ״מ אפשר דיש איזה טעם שלא חלץ לו...״ ומצאתי כתוב על ספר ,,באר משה״ לר׳ משה כריף זצ״ל (ע״ע) שנדפס בשנת התרי״ב (1852), הקדשה בזו הלשון: ,,מנחה היא שלוחה להחו״ש הדו״מ הר״ר אברהם אשכנזי יצ״ו מאת יורשי המחבר זיע״א״.

פטירתו היתה סמוך לפטירת ר׳ שמואל טייב הראשון (ע״ע), וכשנה לפני פטירת ר׳ יעקב בן זקן (ע״ע), וכנראה נפטר בשנת התרט״ז (1856).[1] בספר ,,חסדי כהונה״ (דרוש ט״ו) נדפס דרוש שדרש עליו המחבר ר׳ אברהם הכהן יצחקי זצ״ל (ע״ע) בתשלום השנה, וכתוב עליו: ,,דרוש שדרשתי בבית הכנסת בתשלום השנה להרב ר״א אשכנזי ולהרב מהר״ש טייב ז״ל, וקרוב לפטירת ר״י בן זקן זכר כלם לחיי עד״.

יתכן שהוא ר׳ חיים אברהם אשכנזי (ע״ע) תלמיד ר׳ יעקב פיתוסי (ע״ע), החתום סמוך לשנת הת״ר בהקדמת תלמידי ר״י פיתוסי לספר ,,ירך יעקב״ עם חבריו ללימודים ר׳ מרדכי נג׳אר (ע״ע) ור׳ מרדכי גג׳ (ע״ע).

יב) **אשכנזי ר׳ יצחק חיים** — דיין בתונס בסוף המאה הששית. חתום בספר ,,מעשה ב״ד״ (סימנים י״ב, ט״ו, כ״ו, כ״ט) על כמה פסקי דין שנשלחו מהב״ד בתונס לדייני ג׳רבא, ואחד מהם שלוח לר׳ מעתוק חדאד (ע״ע). פסקים אלו נשלחו בין השנים תקצ״א-תקצ״ט (1831-1839), והוא חותם עם

---

1) עיין בערך ,,ר׳ יעקב בן זקן״.

הגאונים ר׳ ישועה בסיס (ע״ע), ר׳ נתן בורג׳ל השני (ע״ע) ואחרים.

מערכת ב״ת

משפחת בונאן

משפחה שהעמידה כמה רבנים גדולים בתונס, ובספר „צדק ושלום״ (תונס תרנ״ז, עמ׳ 32) כותב שמוצא המשפחה ממרוקו. בראשית המאה הששית ידוע הרב מסעוד בונאן (ע״ע) שעלה לא״י והתישב בטבריה ואח״כ עמד בראש הישוב בצפת. כן ידועים בסוף המאה הנ״ל הרה״ג ר׳ יצחק בונאן הראשון (ע״ע) המחבר ספר „אהלי יצחק״ על הש״ס, ובנו ר׳ דוד ששמש כאב״ד דק״ק פורטוניזים בראשית המאה השביעית, וחיבר ספרים רבים וחשובים. אחריו לא נודעו בתונס חכמים ממשפחה זו.

א) **בונאן ר׳ מסעוד** — רב מתונס שעלה לטבריה בשנת התק״ז (1747).[1] שנה לאחר מכן נשלח כשד״ר לאירופא המערבית והיה באיטליא, הולנד, אנגליא ואשכנז. בשנת התקי״א (1751) בהיותו באיטליה תיקן שם שבשבת פרשת שקלים תהיה מגבית לטובת העיר טבריה, ותקנתו זו עוד התקיימה בשנת התקס״ב (1802).[2] בשנת התקי״א היה גם בלונדון, ושם הסכים על ספר „מקדש מלך״ לר׳ שלום בוזאגלו. ללונדון הגיע בחודשי הקיץ בזמן שראשי הקהל נעדרים, והוצרך לשהות שם כמה חודשים עד תחלת החורף שאז היו נוהגין ראשי הקהל לבוא ולהתכנס יחד. הרב חיד״א בבואו ללונדון ארבע שנים לאחר מכן אמרו לו ג״כ שעליו להמתין עד לאסיפת ראשי הקהל, וציינו לפניו „וכבר כמהר״ר מסעוד בונאן ה״י הוצרך להמתין כמה חודשים עד אשר יגיע זמן הועד״.

בשליחותו זו היה רבינו גם בהמבורג ונפגש עם הגאון ר׳ יונתן אייבשיץ. אז סיפר לו ר׳ יונתן על המחלוקת בינו ובין ר׳ יעקב עמדין בדבר הקמיעות, ורבינו הביע לו אהדתו. ר׳ יעקב עמדין עצמו מספר על כך וכותב: „הגיד איש עשיר, אדם כשר לפי תומו, אשר היה אוהב להמין[3] בעת ההיא... איך היו אצלו ביום שבא אליו משולח מטבריא, שמו מסעוד, וקבל המין את צערו לפניו, איך הוא נרדף על חשד לעז של אמונת שבתאי צבי, וניחם אותו זה המשולח, והגיד אליו לאמור: מה בכך? בארצנו יש רבים מבעלי אמונה זו, ואין אנו חוששין ואין מקפיד עליהם״. קשה לדעת מה מדת הדיוק שבספור זה, אך בעצם הפגישה עם ר׳ יונתן אין להטיל ספק.

בשנת התקי״ב (1752) כבר שב לא״י, וזמן מה אחר חזרתו עבר מטבריה לצפת והיה לאחד מראשי חכמיה. בשנה זו חתם על אגרת המלצה לשמעון די גילדירן. בכסלו תקי״ח (1757) חתם שם על תשובה בענייני ממונות יחד עם ר׳ שלמה

1) טוב ראי אות קמ״א.

2) שם.

3) כך היה מכנה ר׳ יעקב עמדין את ר׳ יהונתן.

צבע ור׳ אברהם דוויך הכהן, ונדפסה בשו״ת „בית דינו של שלמה״ לר׳ רפאל שלמה לניאדו.[4] בימי הרעש שהיה בשנת התק״כ (1760) בצפת היה שם גם רבינו, ולאחר הרעש עמד בראש הישוב בצפת והשתתף בקוממות הריסות העיר, ומאז הוא חותם ראשון על כמה מאגרות השליחות שניתנו לשלוחי צפת. ר׳ שלמה מזלאזיץ שבא לצפת בשנת התקכ״ה (1765) כותב: „והאנשים אשר בצפת רובן ככולן ת״ח ובני תורה ויראים ורחמנים גדולים, והרב הפקיד רחמן גדול ומופלא בתורה ושמו רבינו מסעוד בוניץ״.

כעשר שנים לאחר מכן בשנים תקל״ד-תקל״ז (1774-1777) יצא בשליחות העיר צפת לאירופה המערבית יחד עם ר׳ אברהם ריות, והחיד״א בספרו „מעגל טוב״ מזכיר בכמה מקומות שנפגש עמם בשליחותם זו. בשליחותם זו היו בשנת התקל״ה (1774) בקארפינטראנץ שבדרום צרפת והסכימו לספר „אוצרות יוסף״.[5] בחורף תקל״ז (1776) היו בוינא, ושם נפלה קטטה ביניהם, ויצא כל אחד מהם לחוד לאיטליה. באמצע שבט תקל״ז הגיע רבינו לטריאסט, ותבע מרב העיר סכום גדול לצפת והצליח לקבל רק מעט. החיד״א כותב בי״ט שבט: „בא אצלנו הר״מ בונאן וישב ד׳ שעות, והיה אומר שאינו לוקח פחות מאלף פלוריניס והרב הרי״ף דבר אליו קשות, ואני מצטער על הצדדין״. ושני ימים לאחר מכן כותב החיד״א ש„נסע הרב הנזכר, ולא עלה בידו כי אם שלושים סיקיני עם הקופה והכל, וכמו ששה סיקיני אחרים מהגבירים״. כשבוע לאחר שנסע ר׳ מסעוד מטריאסט הגיע מוינא בן זוגו ר׳ אברהם וסיפר להחיד״א על קטטתו עם רבינו, והחיד״א נפגש עם רבינו ופלפלו יחד בהלכה, והחיד״א דבר אתו קשות. מחלוקת זו בין רבינו לר׳ אברהם גרמה לחילול ה׳ ולחילול שמם של שלוחי א״י, ועל כך כותב החיד״א מה ששמע בבורדו שבצרפת באמצע חשון התקל״ח על הקטטות בין שני השליחים, וז״ל: „וסיפרו לי כי בליוורנו חר״מ (חכם ר׳ מסעוד) בונאן חלק עם חר״א (חכם ר׳ אברהם), ועוד חלק עם חרי״ב (חכם ר׳ יעקב בורלא)... ובאמת כל רמז ורמז מאלו העניינים מכלות עינים ומדיבות נפש, ומחלל את ה׳ וחכמי א״י, עד כי בעוונותיו הרבים חרפת אדם לוקח אשר בשם שליח יכונה...״

החיד״א מביא עוד בספרו „חיים שאל״ שאלה שנשאל מרבינו,[6] וכותב בתחלתה: „נשאול נשאל דוד ממעלת הרב הכולל כמה״ר מסעוד בונאן גר״ו אחוה דעי בהבנת לשון הרא״ש...״ ובתשובתו כותב לו החיד״א שאף שהדברים כתובים בספרים, הוא מחוייב להשיבו כיון „שהדבר יצא מפי המלך״, ובסוף תשובתו כותב: „והנראה לענ״ד כתבתי, ומר ניהו רבא את אשר יבחר יקרב אליו״.

4) חו״מ סי׳ ח׳.

5) פי׳ על רש״י לתורה לר׳ יוסף דימיליאב, ליוורנו תקמ״ג.

6) שו״ת חיים שאל סי׳ מ״ב.

והרב יוסף חיים ילוז זצ"ל כותב בספרו „טוב ראי", שנמצא תחת ידו כתב שליחות משנת התקס"ב (1802) של שד"ר טבריה ר' משה מאג'אר, וחתום עליו רבינו,[7] ומביא עוד מפנקס אחד מה שכתב ר' משה מאג'אר בזה הלשון: „בהיותי בעיר לוגן באיטליה באדר התקס"ב, קבלתי מקופת עיה"ק טב"ת (טבריה תבנה) הנהוג להם בפרשת שקלים שתיקן להם הרב השד"ר כמהר"ר מסעוד בונאן ז"ל בשנת התקי"א", ע"כ. שנת פטירתו אינה ידועה, אך לפי הדברים דלעיל ברור שנפטר אחר שנת התקס"ב. אחריו היו בטבריה עוד חכמים ממשפחת „בונאן" כמו השד"ר ר' ציון בונאן (ע"ע) והשד"ר ר' מרדכי חיים בונאן (ע"ע)[8] שיש לשער שהם בניו או מצאצאיו.[9] זכורני שאב"ד ג'רבה מהר"א פרץ (ע"ע) מביא בספרו „בגדי אהרון" חידוש משמו.

ב) **בונאן ר' ציון** — בספר „טוב ראי" על חכמי טבריה (אות קמ"ב) כותב שאינו יודע אם רבינו בעצמו בא מתונס לטבריה, או שהוא ממשפחת ר' מסעוד בונאן (ע"ע) שכבר בשנת תק"ז (1747) בא מתונס לשם. הוא משער שהוא נכדו של ר' מסעוד. עוד כותב שראה חתימתו שני משנת התקצ"א (1831) על מכתב השד"ר ר"י נחמד ז"ל, ומשער שנפטר ברעש לתפ"צ שהיה בשנת התקצ"ז (1837) בטבריה.

וראיתי בספר „כסא רחמים" על כתובות מהרה"ג ר' רחמים חורי הראשון (ע"ע) מחכמי ג'רבה במאה הששית, שמזכירו כשליח צפת וכותב בעמוד ע"ז: „הקשה החכם ר' ציון בונאן שליח צפת תוב"ב", ומזכירו שוב בעמ' צ"ב, ומזה נראה שנשלח מצפת כשד"ר לג'רבה ומן הסתם שגם בשאר ערי תונס וזאת כנראה כיון שמוצאו משם.

ג) **בונאן ר' חיים** — כתוב עליו בספר „טוב רואי" (אות קמ"ג) שהוא אחד מהרבנים שנקברו ע"י המפולת ברעש לתפ"צ שהיה בטבריה בשנת התקצ"ז (1837), ומשער שם שהוא ממשפחת ר' ציון או ר' מסעוד בונאן (ע"ע). ועיין עוד עליו בספר „שלוחי א"י" לאברהם יערי.

ד) **בונאן ר' יצחק** הראשון — מרבני תונס במאה הששית ונפטר סמוך לשנת התקפ"א (1821) בהיותו בן נ"ב שנה.[1] הוא אביו של הגאון ר' דוד בונאן זצ"ל (ע"ע) אב"ד דק"ק „פורטוגיזים" בתונס אשר חבר ספרים חשובים רבים. למד תורה אצל הרה"ג ר' אברהם בן ר' יצחק לומברוזו בעל „זרע יצחק" (ע"ע), ובמקום אחד מביא מכתבי רבו זה ותמיה עליהם, וז"ל: „מצאתי כתוב מכת"י הקדש של מו"ר הרב מהר"ר אברהם לומברוזו בן לאותו צדיק מוה"ר זרע יצחק ז"ל וז"ל... ואני הצעיר תלמידו תמהני על מורי איך הניח קושיא זו בצ"ע שכמעט איהו גופיה קמתרץ ליה..."[2] בספריו הוא מביא הרבה שמועות ששמע מפי הגאון ר' יצחק טייב זצ"ל (ע"ע) בעל „ערך השלחן",[3] ומתכתב עם הרה"ג ר' משה כרייף זצ"ל (ע"ע) בע"ס „באר משה",[4] ועם הרה"ג ר' יעקב פיתוסי זצ"ל (ע"ע) בעל „ירך יעקב".[5] בסוף ספרו „ברית יצחק" ישנם חידושי משניות שחידש בילדותו, ובסופם כתב רבינו: „עד כאן מה שחידשנו אני הצעיר ועמיתי בתורה החו"ש כה"ר יצחק לומברוזו יצ"ו כד הוינא זוטרי", וכנראה הוא ר' יצחק לומברוזו השלישי (ע"ע) בן רבו ר' אברהם, וברור שאין הוא ר' יצחק הראשון בעל „זרע יצחק".

חיבר ספר „אהלי יצחק" חי' על 11 מסכתות בש"ס והוא נדפס לאחר פטירתו (ליוורנו תקפ"א). לספר זה גלוים פסקי ר' ישעיה הראשון על ר"ה תענית וחגיגה שהיו עד אז בכת"י. כן חיבר ספר „אהל ישרים" כללים בש"ס (ליוורנו תר"ו), ונלוה אליו ספר „ברית יצחק" — חידושים על המכילתא ומפרשיה הרב „זית רענן" והרב „שבות יהודה" למהר"י גג'אר (ע"ע), וביניהם כמה חידושים מהגאון ר' יצחק טייב (ע"ע).

הרה"ג מהר"י נאבארו זצ"ל ראש מתא דאיזמיר בספרו „פני מבין" (ח"ב לסנהדרין) השיג השגות על ספר „אהלי יצחק" לרבינו, וזה הביא את בנו ר' דוד בונאן וריעו הרה"ג ר' יהודה הלוי בע"ס „מחנה לויה" (ע"ע) להשיב על השגות אלה. הם חיברו יחד קונטרס תשובות להשגות אלה בשם „די השיב" שנדפס בסוף ספר „אהל ישרים" הנ"ל. בנו ר' דוד כותב בהקדמתו את הסיבה שהכריחתו לחבר קונט' זה, וז"ל: „עינינו ל'ו ראו מהשיג על הארש דקא סתר אהלא זה ספר „אהלי יצחק", וארד להצילו לקיים מילי דאבות עד שבאו לכלל ישו"ב בצביונן ובקומתן..."

בנו כותב עליו עוד שלמד תורה בשקידה גדולה ומתוך יסורין קשים, ואחד מהם „דלית ליה רשותא לאישתוני".[6] ועמיתו הגאון ר' יצחק טייב (ע"ע) כותב על רבינו בהסכמתו לספרו „אהלי יצחק": „מוכתר בכתר תורה דעסיק באורייתא תדירא, גם בלילה לא שכב צופה ומביט בעין יפה, כל אמרות אלוק צרופה, ולא חייש מר לצערא דגופא דבי טוני, כולהו שני דרבי יצחק שקו"ד הוא על שמריו ועם שונים הוא שונה הלכות... הלוא זה הוד והדר בחירי, היינו צדיק

---

7) טוב ראי אותיות קמ"א-קמ"ג.

8) שם, ועיין עליו בספר „שלוחי א"י" לאברהם יערי.

9) עוד פרטים על רבינו עיין בספר שלוחי א"י לא. יערי עמודים 460, 461.

1) הקדמת בנו ר' דוד ל„אהלי יצחק" שנדפס בשנת התקפ"א אחר פטירת רבינו.

2) אהלי יצחק ק"מ ע"ד.

3) שם פ"ד, קנ"ה ועוד הרבה.

4) שם בחי' סנהדרין (כ' ע"ד) יש התכתבות ביניהם, ובדף י"א מזכיר מה ששמע „מידי"ן החו"ש הכולל ה"ר משה כרייף".

5) שם דקס"ט ע"א בהגה, וע"ע בסוף הספר. וכן ראיתי גמרא ישנה של מהר"י פיתוסי ובה רשימת ספריו, וליד ספר „עיטור בכורים" כתוב שהוא נמצא אצל „ר' יזאכי בונאן", וידוע ש„יזאכי" הוא כנוי ליצחק.

6) הקדמתו ל„אהלי יצחק".

היינו עובד אלוקים ר"ב ספרא הרב הכולל לישראל להלל כמהר"ר יצחק בונאן זצ"ל.

ה) **בונאן ר' דוד** — מגדולי רבני תונס בחצי השני של המאה הששית וראשית השביעית. שמש תחילה כדיין ואח"כ כאב"ד בב"ד דק"ק „פורטוגיזיס" בתונס, וחבר ספרים חשובים רבים. נולד לאביו הרה"ג ר' יצחק בונאן הראשון (ע"ע) שבאות הקודם, ולמד תורה אצל הגאון ר' יצחק טייב זצ"ל (ע"ע) בעל „ערך השלחן".[1] בשנת התקפ"א (1821) הוציא את ספר „אהלי יצחק" לאביו וכתב הקדמה לספר. מאוחר יותר נתמנה לדיין בק"ק „פורטוגיזיס" ושמש יחד אתו רעו וידידו הרה"ג ר' יהודה הלוי זצ"ל (ע"ע) בעל „מחנה לויה", ושניהם חתומים כדיינים בשנת התר"א (1841) בהסכמת ספר „ירך יעקב" לר' יעקב פיתוסי זצ"ל. בשנת התרי"א (1851) כתב הקדמה לספר „באר משה" על נזיר לידידו ר' משה כרייף זצ"ל (ע"ע) והוציאו לאור. מאוחר יותר נתמנה כאב"ד בק"ק הנ"ל והוא חתום ראשון בהסכמת ספר „פי המדבר" (ליוורנו תרי"ד) עם ר' יוסף לומברוזו (ע"ע) ור' דניאל כרטוזו (ע"ע) חבריו לב"ד.

רבינו ורעיו ר' יהודה הלוי הנ"ל היו שניהם תלמידי ר' יצחק טייב (ע"ע),[2] והיו בקשרי ידידות הדוקים עד סוף ימיהם. הם שמשו בב"ד יחד, למדו ביחד וחיברו כמה ספרים יחד, ונקראים בגלל כך „זוגא דרבנן". בתחלה חברו קונטרס „די השיב" (ליוורנו תר"ו) הכולל תשובות להשגות שהשיג מהר"י נאבארו מאיזמיר על ספר „אהלי יצחק", והוא נדפס בסו"ס „אהל ישרים", ובשנת התרי"ז (1857) אחר פטירתם יצא שו"ת „די השיב" הכולל שאלות ותשובות שחברו שניהם יחד. את שמותיהם רמזו במלה „די" שהיא ר"ת „דוד יהודה". הגאון ר' ישועה בסיס (ע"ע) הראב"ד תונס כותב בהסכמתו לספר זה על רבינו וחברו ר' יהודה: „הני רבנן מד"ן קאתו, יושבי על מדין, בקיאי טפי, יודעי דת ודין, כולהו בבי... דמיין בעיני שתי טפי מרגליות, וכל שרוח הבריות נוחה הימנו מיניה וביה, בוצין בוצין מכתפי"ן..." ע"כ.

לבד משני הספרים הנ"ל שחוברו ע"י שניהם יחד, חיבר רבינו כמה ספרים חשובים בפני עצמו, ואלו הם: 1) שו"ת „נשאל דוד" שנדפס בסוף שו"ת „די השיב" הנ"ל (ליוורנו תרי"ז). 2) „מועד דוד" — על עבודת הקדש חלק בית המועד על הלכות יד"ט להרשב"א (ירושלים תרמ"ז). 3) מחנה דוד — מחולק לק"י אוהלים בעניינים שונים בתלמוד (ירושלים תרמ"ט). בסו"ס זה נלוים פירוש לביצה מר' ישעיה הראשון, ופירוש אחר מרבינו נחמן בנו של הרמב"ן.[3] לשמות ספריו אלו צירף את שמו „דוד" לומר שחוברו על ידו בלבד בלי השתתפות רעו ר' יהודה, אך עכ"פ גם לרעו הנ"ל יש חלק וזכות בחבור ספרים אלו, כמו שר' יצחק בן רבינו מספר שכשנפטר ר' יהודה ונתפרדה החבילה היה רבינו בצער גדול עליו, ומאז הסתגר בחדרו בבית מלא ספרים ובתקופה זו חיבר את חיבוריו הגדולים הנ"ל. וזה לשון ר' יצחק: „כי נח נפשיה דר' יהודה משעת פקידה, דוד הוה קאים יתגבר כארי וישנו בלמידה, כרם בקושטא חזי הוית, תורה מונחת בקרן זוית, ויום ולילה מלא שבוע, מינה לא תזוע, אם לצד ההכרח אך יצא ועד ארגיע, לקביעותיה הדר דינא דקביע, בית מלא ספרים, מלמד שהקיפוהו כתרים, כותלי ביהמ"ד מוקפים חומה, תורת ה' תמימה... וחזר על הפתחים במקום שבעלי תשובה, וצלל במים אדירים ובמים עזים נתיבה, קרא ושנה הרבה וכתובתיה מרובה, עשות ספרים ספר אל ספר יחדיו יצודקו, יתנו עדיהם ויצדקו".[4]

רבינו היה קשור בקשרי אהבה וידידות גם עם הרה"ג ר' משה כרייף (ע"ע), ושניהם היו לומדים יחד. אחר פטירת ר' משה הוציא לו רבינו בשנת התרי"א את ספרו „באר משה" — שיטה ארוכה ורחבה על מסכת נזיר, ובתחלתו כתב הקדמה ארוכה לספר ובה מסביר שראה חובת לעצמו להוציאה לאור, כי „לפי עוצם גודל האהבה שהיתה תלויה בי בחיים חיותו ונפשו נקשרה בנפש דוד, ואף גם זאת לדודי בשנותי מסכתא זו עם הרב הנז' והוי כותבת ידיו של משה, לא היתה קרי"ה אשר שגבה ממנו, כי ע"כ חזרתי להיות זהיר להוציא לאור תעלומות". ע"כ.

פטירתו היתה סמוך לשנת התרי"ז (1857) באמצע הדפסת ספרו שו"ת „די השיב" (ליוורנו תרי"ז),[5] והשאיר אחריו שני בנים, ר' יצחק בונאן השני (ע"ע), ור' משה.[6]

ו) **בונאן ר' יצחק** השני — בנו של ר' דוד בונאן (ע"ע) שבאות הקודם, ולאחר פטירת אביו הוציא לו את ספריו „די השיב" (ליוורנו תרי"ז), „מועד דוד" (ירושלים תרמ"ז) ו„מחנה דוד" (ירושלים תרמ"ט). נראה שנפטר סמוך לשנת התרמ"ט (1889), שכן מהקדמת ר' יוסף אורוואץ ל„מחנה דוד" שנדפס באותה שנה נראה שלא היה בחיים, וכתב שם: „אקריב צקון לחש רינה ותפלה... לפניך תוכן רוחות הצהל נעימות פניד אל נפש טהורה זה האיש הלך נכוחות והן נוגה לו... החכם השלם כולל תהלה כמהר"ר ר' יצחק בונאן ז"ל פרי יפה תואר להרב המחבר זלה"ה..."

1) עיין בשער ספר „ברית יצחק" שב„אוהל ישרים" שקורא רבינו לר' יצחק טייב „מורי", וכן בתוך הספר מזכירו כמה פעמים בתואר „מורי ורבי".

2) עיין הערה קודמת, ועל הסכמת מהר"י טייב ל„מחנה לויה" לר' יהודה הלוי כתוב שהוא רבו.

3) וכנראה היא השיטה שמזכירה החיד"א ב„שם הגדולים" שראה אותה בכת"י.

4) הקדמת ר' יצחק בן רבינו לשו"ת „די השיב".

5) בהקדמות לשו"ת „די השיב" שנדפס בשנת התרי"ז כתוב שרבינו התחיל בחייו להדפיס ספר זה ונפטר באמצע מלאכת ההדפסה.

6) הקדמות שם.

משפחת בורג'ל

משפחת רבנים ענפה בתונס שהעמידה דיינים ואבות בית דין במשך כמה דורות. „אחד המיוחד שברבני תתס", הגאון הקדוש ר' נתן בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל הספר הנודע „חק נתן" על סדר קדשים והוריות שנפטר בשנת התקנ"ב, הוא הרב הראשון ממשפחה זו הידוע לנו, וכל הרבנים שממשפחה זו מתייחסים אליו. בנו הוא הדיין ר' אליהו חי בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל הספר „מגדנות נתן", ושלושת נכדיו הם הראב"ד תוניסיה ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) בע"ס „מאורות נתן", ואחיו הגאון ר' יוסף בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל הספרים הגדולים „ויקן יוסף" ו„זרעא דיוסף", והשר הרב משה בורג'ל (ע"ע). נינו ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע"ע) שמש אף הוא כהראב"ד תוניסיה באמצע המאה השביעית, ויחד אתו שמש כסגנו ר' אברהם חיים בורג'ל השני (ע"ע) שכנראה אף הוא היה נינו של ר' נתן מצד אחר. על משפחה זו כותב ר' ברוך אברהם פיפרינו מליוורנו בהקדמתו לספר „ויקן יוסף": „...הממלכה, מאן מלכי רבנן, יצא מוניטין שלהם בעולם, כולי עלמא ידעי מעידים בגדלן שכ"ח משפחה היושבת בעיר"ת ברמה בעוב"י תונס יע"א היא משפחת בורג'ל המרובה באוכלוסין אנשי לבב חכמה מאריות גברו לתורה ולתעודה בחזקת היד החזקה..." ע"כ.

כבר בעלי התוספות מזכירים בכמה מקומות חכם בשם ר' אברהם מבורגייל (יבמות ב', כ"ו. ביצה ז' ט"ו) שהיה מגדולי חכמי צרפת בסוף האלף החמישי, וכן ידוע ר' אברהם בן עזוז בורגייל בע"ס „לחם אבירים" על הש"ס מחכמי תורכיה במאה הרביעית לאלף זה והוא רבו של המהרשד"ם, ואינו יודע אם יש קשר בינם לבין משפחת „בורג'ל" שבתונס. וראיתי בספר „מלכי רבנן" על חכמי מרוקו שמביא המחבר ר' יוסף בן נאים בערך „ר' נתן מימי", רשימה ארוכה שכתב ר' נתן מימי של משפחות שהיו במרוקו ונעלמו, וכתב עליהם ש„על הרוב שנאבדו ברעב של שנת ח"יך". בין המשפחות המנויות שם, ישנן כמה משפחות הנמצאות בתונס ומפורסמות שם כמו משפחת „בן בלעיש", קטן, גאביזון, אלעלוש, בן כותאן, בן אצפג', וגם משפחת „בן בורג'ל" נמצאת ביניהם. ולפי מה שכתב המחבר בהקדמתו לספר, שברעב של שנת ח"יך מתו רוב אנשי המדינה „והנשארים הרה נסו ונאלצו לנוד ויעזבו את בתיהם ובית תפלתם שוממ... ונותרה נחלתם ביד גוים", יתכן גם שמשפחת רבינו היתה בין הנשארים שנדדו ממרוקו ובאו ונתיישבו בתונס, וזה יאמר גם על שאר המשפחות שהזכרתי לעיל.

א) **בורג'ל ר' נתן** הראשון — „עיר וקדישי אחד המיוחד ברבני תונס", זהו התואר שנתן הגאון החיד"א לרבינו בספרו „שם הגדולים".[1] ומצאתי ספר „מחזיק ברכה" ששלח החיד"א לרבינו, ובו הקדשה בכת"י החיד"א עצמו, וזה לשונה: „הרי זה מקטני המנ"ה אל הארז אשר בלבנון מר קשישא חסידא ופרישא הוא רישא הרב המובהק עלית בראש כל אדם כמהר"ר נתן בורג'ל נר"ו ממכרו דוד הוא הקטן המחבר ס"ט", ע"כ. ובספר „נחפה בכסף" לר' יונה נבון רבו של החיד"א שנשלח לרבינו, מצאתי הקדשה בנוסח דומה לזה, וחתום עליה ר' דניאל אלקלעי מירושלים, וזה לשונה: „ה"ז מקטני המנ"ה אל הארז אשר בלבנון מר קשישא חסידא ופרישא הוא רישא הרב המו' ח"ק נתן בורג'ל נר"ו יאיר ממני זעירא מאנשי ירושלים תובב"א אני הדל דניאל אלקלעי ס"ט". מתוארים אלו עולה שרבינו בלט במיוחד משאר רבני תונס, בגדולתו בתורה ובקדושתו וחסידותו, ושגדולתו זו היתה נודעת גם בין חכמי ירושלים.

בטוי לקדושתו העצומה, אפשר ללמוד ממה שכתב עליו בנו ר' אליהו חי בורג'ל הראשון (ע"ע), בדרוש שנשא עליו כשנפטר.[2] הוא מסביר שם שהפסוק הראשון בפרשת נוח ראוי להיאמר על אביו־רבינו, ועל המלים „איש צדיק" כותב: „איש צדיק, צדיק יסוד עולם רמוז אל יוסף הצדיק ששמר בריתו, ולזה יכונה בשם צדיק. כאשר העד העיד בנו איש האלוקים אלף המגן דין אבא למלכא, באזננו שמענו מרגלא בפומיה דרב להעיד עליו שמיא וארעא שמיום היותו גם עד זקנה ושיבה, שמר בריתו ברית הלשון וברית המעור וחוש הראות כקטן שנולד, ולא דבר ריק הוא בני עליה והמה מועטים, וזה נקרא תמים..." עכ"ל. ועיין בערך נכדו ר' נתן בורג'ל השני הספור איך שנתעברה בו אמו.

גדלותו בתורה היתה הן בחכמת הנגלה והן בחכמת הנסתר. בתורת הנגלה נראית גדולתו מספרו המשובח הנודע לתהלה, ספר „חק נתן" על כל סדר קדשים ומס' הוריות שהדפיסו בחייו בשנת התקל"ח (1778), וספר זה הוא שהקנה לרבינו שם נכבד בכל קצוי ארץ, והוא נלוה עתה לכל מהדורות הש"ס. גם ר' ישראל מאיר הכהן זצ"ל בעל ה„חפץ חיים" שהוציא שטה מקובצת ממפרשים שונים על סדר קדשים, צירף את ספרו של רבינו לשיטה זו, וזכורני שבאחד מספרי החפץ חיים הקטנים, שבו מעורר לעסוק בלימוד סדר קדשים והלכות עבודה כדי לקרב הגאולה, כתוב שבעל ה„חפץ חיים" למד את כל סדר קדשים עם פירושו של הרב „חק נתן". תלמידו המובהק של רבינו — הגאון ר' עוזיאל אלחאייך זצ"ל (ע"ע) מציין ג"כ את בקיאותו העצומה של רבינו בכל תחומי התורה, ועל בקיאותו בסדר קדשים כותב: „ועוד לו הילכתא למשיחא בקי בהן ושמותיהן מנחן ליה בדכותיה מונח רביע".[3] ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) נכדו כותב על רבינו וספרו: „הרב הגדול מעוז ומגדול בעל המחבר ספרו הקדוש חק נתן זיע"א חכמים מתארים כעצם השמים לתוא"ר האי ספרא רבא ויקירא כבוד שבחו מספרים..."[3*] מלבד ספרו זה הגיה רבינו את הכתבים הרבים על סדר קדשים שהשאיר אחריו רבו הרה"ג ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע), ואת כתבים אלה מזכיר החיד"א לשבח בספרו „מעגל טוב" (עיין להלן). עוד נזכרים פסקים רבים מרבינו ושמועות ממנו בספרי תלמידו הגאון ר' עוזיאל אלחאייך — „משכנות הרועים" ו„חיים וחסד" ובספר „מגדנות נתן" לבנו.

גם מחכמת הקבלה לא הניח ידו והיה מגדולי המקובלים בתונס, אך כשהגיע לדברים עמוקים מאוד בחכמה זו פירש,

1) „שם הגדולים" מע' ח' אות ק"ו.

2) „חיים וחסד" להגר"ע אלחאייך (ע"ע) ב„מערתא דדייני" דרוש י"א.

3) שם בדרוש י' למנוחת רבינו.

3*) בהקדמתו ל„זרעא דיוסף" לאחיו ר"י בורג'ל (ע"ע).

ו"ל דרבינו ז"ל לא הוה גריס הכי והיתה לו גירסא אחרת וכן נראה מדבריו בפי' המשניות ע"ש וכן כתב הת"ט ע"ש וא"כ הי"ח קושין לרוכתין דמסכה משמע דכלילה נעיה כלי שרת וי"ל הא דקאמר רבינו ואח"כ נותנם בכלי שרת לאו למידק דכלי שכלילה היה חול אלא קמ"ל דיניקת שמן לא היתה בכלי הכלילה אלא שהיתה בכ"ש אחר וכאילו אמר ויתנה בכ"ש אחר וכן מוכר' לומר כן לקמן גבי מחבת שכת' בן ונותנה בכ"ש ויוצק וכו' דהתם ליכא למימר מדקאמר ונותנה בכ"ש מכלל דהאפייה היתה בכלי חול דהרי מחבת וכו' הא נתקדשו כמ"ש רבינו ז"ל לעיל ס"פ וב אלא מוכרח לומר כמ"ש ורו"ק:

שם ר' יוחנן וכו' קמיצה וכו' יש מקשים דר' יוחנן אדר' יוחנן כיון דאית ליה קמיצה היא דקבעה ואין קדושת כלי קובעת א"כ איך אמר לעיל בנלם כחוץ פסולה כיון דעשייתו בכלי והא אין קדושת כלי קובעת וכן קשיא דר"ל אדר"ל כיון דאית ליה קדושת כלי קובעת א"כ איך אמר לעיל בנלם בחוץ כשירה ולק"מ דלאו הא בהא תליא דהא"ב דר"ל ס"ל דאין קדושת כלי קובעת היינו דלא מיקריא מנחה אבל מ"מ סלת נתקדש בכניסה ואע"ג דכלילה כשירה בזר מ"מ נפסלת בחוץ וכן לר"ל אע"ג דס"ל דקדושת כלי קובעת מ"מ כיון דבלי קרא דכשירה בזר ה"ה כמי דפנים לא בעיא ורו"ק:

תוס' בד"ה ומרבהינם לא בעיא וכו' ו"ל דשאני התם משום קבלה יש מקשים איך אפשר לומר כן דמשום קבלה הוא דפסלם שחיטה בחוץ ולא משום שחיטה לאודם דהא שוחט בחוץ חייב כרת ואנו מקבל בחוץ לא מיחייב וי"ל דל"ק אף ע"ג דמיחייב בחוץ משום שחיטה לאודם מ"מ לא מיפסלא אלא משום קבלה א"כ קושיית התוס' הא איירי במקום שאין חייב עליו משום שחוטי חוץ ואפי' הכי השחיטה פסולה אע"ג דלא בעיא כהונה כגון שוחט בגגו של היכל שפטור משום שחוטי חוץ ואפי' הכי השחיטה שם פסולה כמ"ש הרמב"ם ז"ל פט' כפ' י"ח מהל' מעה"ק דין ט"ו ולהכי מקשו שפיר כיון דלא בעיא כהונה לא בעיא פנים ותירצו משום קבלה בעיא פנים וה"נ"ק וכס' כ"ק כתב וז"ל ודבריהם אינם מובנים לי דהיינו שכן הבקר צריך שיהיה לפני ה' משום קבלה דבעיא כהונה בעיא כמי לפני ה' אבל אליבא דשמעון התימני דדרים התם ושחט את בן הבקר לפני ה' שוחט את הבקר יהיה נ"כ לפני ה' לפי הדרא קושיית התוס' לדוכתא ונ"ע רב ליישב עכ"ל ולי נראה דהתוס' נמי לא כתבו תירוץ זה אלא אליבא דת"ק אבל אליבא דשמעון התימני הוכרכו לתרץ עיר א"כ שכן מיני דמים דהאי תירוצא אתיא לכו"ע ורו"ק:

בד"ה עד שלא יצק ימלאנו משמע הא משיצק וכו' אין צריך למילף מדיוקא דבהאי מתני תני בהדיא משיצק יבוא אחר כתחילה ורו"ק:

בד"ה מאן דפסיל וכו' הכי פליגי בהכחות לאו דוקא לרשב"ל וכו' ר"ל הא דאמר ר' יוסי דמסתברא כי היכי דפליגי ר"א ור' בזבחים הכי פליגי במנחות לסברת רשב"ל דס"ל דרי' פוסל במנחה שחסרה כין קמיצה להקטרה אעפ"י שנשתייר בה לאו דוקא פלוגתייהו במנחות הוי ממש כמו פלוגתייהו בזבחים דהא בזבחים לא פליגי אלא אם לא נשתייר כלל אבל אם נשתייר מקנה מודה לר"א וא"כ במנחות אעי' נשתייר פליג אלא ה"פ כי היכי דפליגי בזבחים בלא נשתייר פליגי במנחה כחסר שיריים מה שא"כ לר' יוחנן דסוי ממש פלוגתייהו במנחות כמו בזבחים וק"ל ודברי ס' ב"ק בזה אינן מובנים לי כלל ע"ש:

ע"ב גמ' ואימא אין מיעוט אחר מיעוט וכו' כתב בס' הליכות עולם בש"ד פ"ג סי' קס"ח וז"ל דין ריבוי אחר ריבוי ומיעוט אחר מיעוט בכל דוכתא אמרי' אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות ודין זה צ"ע דבטעם דוכתין אשכחן מיעוט אחר מיעוט ודריש כולהו למעט כי הך דקאמרי' מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן מן הבהמה להוציא את הנעבד מן הבקר להוציא את המוקצה ומן הצאן להוציא רובע ונרבע וכיוצא בו בטעם דוכתין וכן ריבוי אחר ריבוי דריש להו בברייתא דר' יוסי הגלילי כנז"ם למעלה לכך יש מי שאומר דכי אמרי' אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות דוקא שאין לנו לדרוש ולקיים הריבויים או המיעוטים דהנו אמרי' ודאי שהכתוב הפליג בריבויים לרמוז שיש בדבר מיעוט והפליג במיעוטים לרמוז שיש בדבר ריבוי אבל היכא דאפשר לדרוש ולקיים הריבויי' או המיעוטי' דרשי' להו ומוקמי' להו אדוכתייהו ר"ל שריבויים לרבות והמיעוטים למעט כאותן שכתבתי עכ"ל וק' מהאי סוגיא דהא הכא אפשר לקיים המיעוטים ולדרוש אותן חד לגופיה שמאלית ולא ימנית ואידך שמאלית לכשלמא דלא נילף מסוכה א"ו כאן שמאלית הא בעלמא ימנית ואפ' הכי פריך ואימא אין מ"ע וכו' וכבר נתעורר בזה בס' יבין שמועה ע"ש מה שיישב ונלע"ד דלא אמר הכי היכא דאפשר לדרוש ולק"ים הריבויים או המיעוטים דרשי' להו ומוקמי' להו אדוכתייהו אלא היכא דאפשר נדרשן ולקיימן בפסוק עצמו דכתיבי ביה וכמו אותן דהכא דדריש בברייתא דר' יוסי הגלילי אבל היכא דלא אפשר לדורשן בעניינא דכתיבי כגון הכא דדרשי' חד לגופי' וחד לעלמא או ודאי צריך שפי' למידרש לאו למיעוט אחר מיעוט לרבות בהאי ענינא דכתיבי ביה מלמידרש חד לעלמא וכוה ניחא מה שהקשה בס' יבין שמועה כלל קמא דאמאי לא פריך הכא מקשה כדמשני ליה שמאלית אחרינא כתיב תכף ומיד הו"ל להקשות אדרבה מה כאן שמאלית אף בעלמא נמי שמאלית כדפריך בסוף כיון דאית ליה למקשה הך סברא עדיפא כלשון אדרבה ואמאי נטר להאי פירכא עד לבסוף ופריך פירכת ואימא אין מיעוט וכו' ונפ' מ"ש ניחא דפירכת אין מיעוט וכו' היא עדיפא טפי דמוקמי' כולהו מיעוטי לענייגא דכתיבי ביה מה שא"כ פירכת אדרבה וכו' ולא פריך אדרבה אלא בתר דמשני שמאלית ב' כתיבא דתו לא אפשר למידרש להו למיעוט אחר מיעוט דהו האי דרשא מה כאן שמאלית אף בעלמא שמאלית היא עדיפא טפי מלמידרש כאן שמאלית ואין אחר שמאלית ודו"ק נ"ל אבל אכתי קשה מאי פריך ואימא אין מיעוט וכו' כיון דהשתא אכתי לא אסיק אדעתיה דכתיבי אלא תרי שמאלית וחד מינייהו אתי לגופיה א"כ ליכא אלא חד מיעוט כמו שפריך הש"ס לקמן בפ' שתי הדות דף פ"ט גבי בשמן בש ע"ש וכ"ה הקשו התוס' שם מפ' הקומץ רבה ותמיהני מהם שלא הקשו מהאי סוגיא וכבר נתעורר בזה בס' יבין שמועה ולא יישב לפירש"י ז"ל אבל פי' שיטה אחרת ליישב לתוס' ע"ש ונלע"ד דלא קשה מידי דשם בפ' שתי הדות אי אמרי' וחד בשמן אתי לגופיה לא כביר לן אלא חד ריבוי משום דהסוא בשמן דאתי לגופיה לא משמע מניה ריבויא דהסוא אתי למימר דבעי שמן דאי לא כתיב הוה אמינא דלא בעי שמן כלל לכך כתיב בשמן ללמד דבעי שמן כשאר מנחות אבל לא הייתי מרבה מניה דבעי ריבוי שמן וכי כתיב בשמן תנייגא אתי לרבויי דבעי ריבוין שמן יותר משאר מנחות וליכא אלא חד ריבוייא וכן בסוגיא דהקומץ רבה גבי מזוזות מזוזות הסוא קמא נמי אתי לגופיה לאורות מקום הכתובים שיהיו במזוזות הפתח דאי לא

ועל כך כותב תלמידו הג"ל ר' עוזיאל אלחאייך זצ"ל (ע"ע), בקשר לכוונות העמוקות בתפלה המובאים בספר „בית אלוקים" להמבי"ט,[4] וזה לשונו: „אשרי המגיע לכוון בתפלתו בכוונות הללו, ואין לנו עסק בנסתרות דלאו כל מוחא סביל דא, וגם כי רבו הטעיות בדברי מהרח"ו זלה"ה אשר העתיק אנשי חזקיהו, וכבר בא חכם האיש אדוני האר"ש מורי הרב המו' בעל חק נתן זיע"א, קרא הרבה ושנה כל ספרי דבי רב לא הניח דבר קטן וגדול, וכך היה אומר, כשם שקבלתי שכר על הדרישה אקבל שכר על הפרישה" [6] ע"כ.

רבינו היה מגדולי תלמידי הרה"ג ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע). כך כותב בפירוש הוא עצמו בהקדמתו לספר „מגדנות נתן" ח"ב לבנו, וכן בספר „משכנות הרועים" לתלמידו מהר"ע אלחאייך הנ"ל שבו מוזכר רבינו פעמים רבות, כתוב במקום אחד תשובת רבינו ועמיתיו לתורה ר' דוד נג'אר (ע"ע) ור' מרדכי אלחאייך (ע"ע) לר' עוזיאל, וזה לשונה: „ויענו אותי ויאמרו, הלוא ידעתם שאנחנו מתלמידיו של אברהם אבינו הוא הרב אברהם טייב זיע"א גדול אדוננו אשר יצק מים ע"י שני צנתרות הזהב..." [7] על ר' אברהם טייב זה כותב החיד"א שהעמיד תלמידים הרבה, והיה מעיין גדול וחיבר חידושים לסדר קדשים קודם שיצא לאור ספר „ברכת הזבח".[8] רבינו-תלמידו טפל בהגהת כתביו אלו, והוא מצא בין כתביו תוספי הרא"ש לשבועות ומגילה והדפיסם בסו"ס „מגדנות נתן" לבנו.[9] מכתבי רבו אלה לא נדפס לצערנו כמעט מאומה, ולא ידוע מה עלה אתם.[9*]

לעומת מה שכתבתי לעיל, מצאתי שבספר „מעשה נסים" — ספורים על רבני תונס [10] — כותב, שרבינו היה תלמידו של הגאון ר' מסעוד אלפאסי זצ"ל (ע"ע), ושהוא מנה את רבינו לדיין בעודו צעיר בהיותו בן י"ח שנה בלבד. אך אין זה נראה והראיות שהבאתי לעיל מוכיחות בעליל שרבו הוא מהר"א טייב ולא מהר"ם אלפאסי, ולא מצאתי אף רב מרבני תונס שיאמר על עצמו שהוא תלמיד מהר"ם אלפאסי, חוץ משני בניו ר' שלמה אלפאסי (ע"ע) ור' חיים (ע"ע), וחוץ מהגאון ר' יהודה עייאש מאלג'יר, ולא תמיד אפשר לסמוך על הספורים המסופרים בפי ההמון כי הרבה פעמים ראיתי חוסר דיוק. אמנם יתכן שתוך כדי כך שרבינו שמש בבית הדין עם מהר"ם אלפאסי בהיותו אב"ד, למד ממנו ומהוראותיו.

כפי שכתבתי כבר מצעירותו בהיותו בן י"ח שנה בלבד נתמנה לדיין,[11] ואף תלמידו ר' עוזיאל מעיד עליו שהיה „ראש בית אב במדי"ן מרחם משחר".[12] שמו וחתימתו מופיעים בהסכמות להרבה ספרים ובתשובות שונות. כבר בשנת התקי"ח (1758) הוא חתום עם רבני תונס בהסכמה לספר „בני שמואל" עדאוי, שהוא הספר הראשון שנדפס מרבני תונס בני התקופה האחרונה, ובשנת התקכ"ב (1762) חתום בהסכמת ספר „קרני רא"ם" לר' יצחק חדאד זצ"ל (ע"ע) מג'רבה עם ר' יוסף הכהן (ע"ע), ר' מרדכי אלחאייך (ע"ע) ור' דוד נג'אר (ע"ע). עוד נזכר באותה תקופה במכתב ששלח ר' אהרון פרץ (ע"ע) אב"ד ג'רבה לר' דוד חג'אג' (ע"ע) מגפצא בענין אכילת החגב, ובו כתב לו שרבינו שלח לו שבתונס הכריזו לאסור אכילת החגב, ועל סמך זה אסר הוא — ר' אהרון — אכילת החגבים גם בג'רבה. מכתב זה (נדפס בגנזי שלום יו"ד סי' ה') מוכרח שיהיה לפני שנת התקכ"ו (1766) שבה נפטר ר' אהרון. בשנת התקל"ד (1774) היה בין מקבלי פניו של החיד"א בבואו לתונס, ביחד עם ר' יוסף הכהן (ע"ע) ור' יוסף זרקא (ע"ע),[12*] ובשנת התקל"ח (1778) הוציא לאור את ספרו הגדול והמשובח „חק נתן" על סדר קדשים והוריות, ונלוה אליו ספר „מגדנות נתן" ח"א לבנו ר' אליהו חי (ע"ע). בשנת התקמ"א (1781) חתום בהסכמת ספר „עץ חיים" ו„אשל אברהם" לר' אברהם טובייאנה מאלג'יר, והוא שני אחר האב"ד ר' יוסף הכהן (ע"ע), וזה אומר שהיה אז משנהו. באותה שנה חתום בהסכמת שו"ת „יכין ובועז" לבני הרשב"ש. בשנת התקמ"ג (1783) נפטרה עליו בתו הגדולה אשת ר' דוד טייב (ע"ע) שבצעירותה שרתה אותו בנאמנות כדי שיוכל ללמוד תורה בנחת ועליה כותב אחיה ר' אליהו בהספד שהספידה: „אשר מיום דעתה את הארץ והיא עסוקה במצוות, הן בעוד שהיתה בתולה היתה משמשת שמושא רבא לפני מי שגדול עטרת ראשי אדוני אבי נר"ו כחשכה כאורה, ותקם בעוד לילה ותתן לו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז וכו', הן מיום שנשאת לת"ח דנטרה..." [12**]

שנה לאחר מכן מצאנו בספר „זרע יעקב" שנדפס בשנת התקמ"ד (1784), שהמחבר ר' יעקב בן נאים מאלג'יר הקפיד על רבינו שלא מחה בבנו ר' אליהו חי כשהשיג עליו השגה אחת.[13] בשנת התקמ"ה (1785) כתב הקדמה לספר „מגדנות נתן" לבנו, ובשנת התקמ"ו (1786) חתום בהסכמת ספר לימודי

---

4) פרק ד' ופרק ט"ז משער התפלה.

6) מערתא דדייני — דרוש ח', דל"ב ע"א.

7) משכנות הרועים דרצ"ט.

8) מעגל טוב השלם עמ' 56.

9) כ"כ רבינו בהקדמתו ל„מגדנות נתן" ח"ב.

9*) וראיתי בספר אחד, שיש המיחסים את חי' חולין שבס' „מזבח כפרה" לר' אברהם טייב ולא להרמב"ן כפי שכתוב עליהם.

10) נדפס בסו"ס „קרן דוד" לר' דוד חדאד מג'רבה דף כ"ב.

---

11) שם.

12) תחלת דרוש י' במערתא דדייני.

12*) מעגל טוב השלם.

12**) הדרוש נדפס ב„מגדנות נתן" ח"ב.

13) עיין הדברים בערך בנו „ר' אליהו חי בורג'ל הראשון".

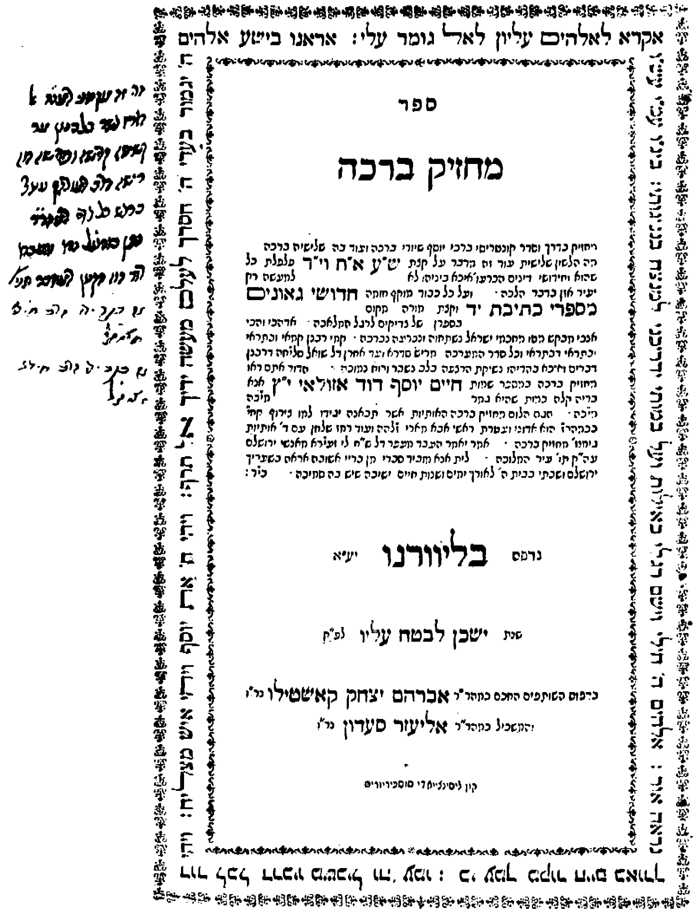

אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי: אראנו בישע אלהים

ספר

מחזיק ברכה

חדושי גאונים

כספרי כתיבת יד

חיים יוסף דוד אזולאי

נדפס בליוורנו יע"א

שנת ישכן לבטח עליו לפ"ק

בדפוס השותפים החכם כמהר"ר אברהם יצחק קאשטילו נר"ו והמשכיל כמהר"ר אליעזר סעדון נר"ו

ספר „מחזיק ברכה" ששלח החיד"א למורנו אב"ד תונס חסידא קדישא ופרישא הגאון ר' נתן בורג'ל הראשון זצוק"ל מחבר הספר הנודע „חק נתן". בצד שמאל הקדשה בכת"י החיד"א, והנוסח שלה נדפס בעמוד ק"ח.

ה' להגאון ר' יהודה נג'אר (ע"ע) עם רבני תונס ובראשם האב"ד ר' יוסף הכהן (ע"ע).[13*]

באותה שנה נפטר האב"ד ר' יוסף הכהן (ע"ע) הנ"ל, ונתמנה רבינו לאב"ד במקומו. בשנת התקמ"ח (1788) עדיין מוצאים אותו בתונס, והוא חתום באותה שנה בהסכמת ספר „מקור ברוך" לר' ברוך פיתוסי (ע"ע), וגם תלמידו ר' עוזיאל מזכירו באותה שנה בספרו „משכנות הרועים" (ק"כ ע"ד), שכותב: „וזה היה מעשה לפני רבי אבי"א זלה"ה ומורי גם הוא דין ידין[13**] זיע"א, ובשנת תצמ"ח לפני מי שגדול הרב חק נתן נר"ו... וחקר ודרש מורי הרב טעם הדבר ובררתי לפניו נר"ו..." ע"ש.

אחר שנת התקמ"ח (1788) עלה לא"י ונתיישב בירושלים, ונתמנה אחריו לאב"ד הגאון החסיד הקדוש ר' שלמה אלפאסי זצ"ל (ע"ע), וכך כותב ר' עוזיאל אלחאייך תלמיד רבינו:

13*) רבינו חתום אחרון בהסכמה זו, וכן בהסכמת „יכין ובועז" משנת התקמ"א, ובהסכמת „מקור ברוך" משנת התקמ"ח.

13**) „רבי אב"א" הוא אביו ר' מרדכי ו„דין ידין" הוא ר' דוד נג'אר (ע"ע).

„ולעת נסיעת מוה"ר חק נתן הי"ו לירושלים תובב"א גזר אומר ואותי צוה להורות כדעת מוהרש"א (הוא ר' שלמה אלפאסי, ברכ"ה) נר"ו שנתמנה אחריו לאב"ד ומו"ץ יצ"ו".[14] לפני נסיעתו השאיר את בנו ר' אליהו חי (ע"ע) שהיה אז קרוב לגיל שלושים, תחת השגחת האב"ד ר' שלמה אלפאסי, ור' שלמה שלא היו לו בנים, טפל בו וגדלו כבנו,[14*] ומנהו לדיין בבית דינו.

בשנת התקנ"ב (1792) נפטר בירושלים, ובהגיע שמועתו לתונס הספידוהו תלמידו ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) ובנו ותלמידו ר' אליהו חי (ע"ע). ר' עוזיאל כתב על דרושו: „את זו דרש חד קטינ'א דארע'א ול'א שמיה, אל השמועה כי באה בנסוע הארוז שר האל'ף אלופי ומיודעי אף אני אב'י מן המקרא ראש בית אב במדי'ן מרחם משחר עטרת ראשי ומורי גם הוא הקדוש מרן מלכ'א הג'ם ה"ר חק נתן, נח נפשיה דרב בתוככי ירושלים ת"ו ביום ש"ק עת רצון דארצויי ארצי' לסדר נח איש צדיק תמים היה משנת בב'א אלי"ו נת"ן הנביא לפ"ק, ושבת השמועה בסדר התרומה".[15] מבנו ר' אליהו חי נדפסו שני דרושים עליו, אחד בהגיע שמועתו,[16] ואחד בתשלום השנה,[17] ובתחלת אחד מהם כותב שאביו נפטר בשבת קדש אחר מנחה יום ר"ח שני לחשון שנת בב"א אלי"ו נת"ן היא התקנ"ב.

באחד מדרושיו אלו פונה בנו ר' אליהו חי בקריאה לראשי הצבור בתונס לעשות נחת רוח לאביו הנפטר, בכך שיבטלו המנהג הרע הנהוג בתונס להקשות על הדרשן באמצע דרשתו דבר הגורם להרבה הלבנת פנים והוא מתאר שם בהרחבה כמה הלבנת פנים יש בדבר, ואפשר שבטולו של מנהג זה היה בהשפעת דבריו אלו של בנו.[18]

ברבינו נתקיים המאמר „אין התורה נקנית אלא ביסורין", והוא מתאר בכמה מקומות את חולאיו ואת יסוריו. בשנת התקל"ח (1778) הוא כותב: „...קו'ל דפרי"ש צער'י דמעה צערא דגופא... כל עצמותי דא לדא נקשן יוצאות וחלו'ת... כל הנעשה דמי'ם דם האדם חק נתן מדי שנה בשנה... עד כי חדל הכו'ח והתנשמ'ת גלאו הרופאים... מר אמר חדא ומר אמר חדא שוו בצעוריה'ם... ואולי יעלה ארוכה לשברי ולמחלתי כי יש שבר במצרים" ומסיים בתפלה: „ועיני לשמיא נטלית רמי פוזמקי ומצלי שלח לנו אבינו צו"ר אסוותא ללמוד ע"מ לעשות את כל דברי התורה אשר קדשנו במצוותיו וצוונו..." [19]

14) משכנות הרועים דקכ"ג ע"ב.

14*) עיין ערך „ר' אליהו חי בורג'ל הראשון".

15) מערתא דדייני דרוש י'.

16) שם דרוש י"א.

17) שם דרוש י"ב.

18) עיין בערך „ר' אליהו חי בורג'ל הראשון".

19) בהקדמתו למגדנות נתן ח"א.

נוסף לכך סבל רבינו ונצטער מאוד ממיתת בנים קטנים, ועל כך כותב: „יסור יסרני יה איסור כולל ואיסור מוסיף כל שיש בו ידיעה בתחילה, בבוא אליו נתין זרע אלו הבנים, גזרת המלך היא כל הבן הילוד אפקוהו ומחיוהו אידי דווטר עד ארבעין שנין..." [20] רק בשנת התק"כ (1760) נולד לו בנו ר' אליהו חי ונתקיים לו,[21] ובשנת התקמ"ה (1785) מזכיר לבנו הקטן „בחור חמד חכם יתקרי אברהם חיים".

מלבד שני בניו אלו היו לרבינו עוד שלוש בנות, ותלמידו ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) מזכיר את שלושת חתניו של רבינו: „ר' דוד", „הגביר יהודה חכם יתקרי צניע ומעלי", ו„איש שוע נדיב".[22] ר' דוד הוא כנראה ר' דוד טייב (ע"ע) מחשובי הדיינים בתונס באמצע המאה הששית שהיה בעל בתו הגדולה של רבינו, ו„הגביר יהודה" הוא כנראה ר' יהודה שמאמא אביו של ר' שלמה שמאמא (ע"ע) בע"ס „שורש ישי", שכן ר' שלמה הוא נכד רבינו ומזכיר את רבינו בכמה מקומות בספרו בתואר „מורי זקני",[23] והשלישי לא ידוע לי.

רבינו השאיר אחריו שושלת ענפה של רבנים גדולים ששמשו כדיינים ואבות בית דין בתונס במשך כמה דורות אחריו. כבר בשנת פטירתו (התקנ"ב־1792) כותב תלמידו ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) שכל בניו ובני בניו ובני בנותיו של רבינו הם „אנשי אמת יתבי וגרסי ביני עמודי למגרס ולעיוני ה' עליהם יחיו",[24] ובשנת התר"י (1850) כותב הרב אברהם ברוך פיפרינו מליוורנו על משפחת „בורג'ל" ורבניה, וזה לשונו: „זרע הממלכה מאן מלכי רבנן יצא מוניטין שלהם בעולם, כולי עלמא ידעי מעידין בגודלן. שב'ח משפחה היושבת בני'ת ברמה בעוב"י תונס יע"א היא משפחת בורג'ל המרובה באוכלוסין אנשי לבב חכמה מאריות גברו לתורה ולתעודה בחזקת היד החזקה..." [25]

מעשה המעיד על תקיפותו של רבינו מביא תלמידו הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע), בדרוש שנשא בשנת התקס"ז (1807). שם מוכיח ר' עוזיאל את העם על המנהג הרע שנהגו המוני העם שכשנפטר אדם ביום שבת קודש, הנשים צועקות ומיללות בעצם יום השבת, „ולית מאן דימחא בידייהו", ובקשר לזה מביא המעשה הבא: „ופעם אחת מת אחד מקרובי עטרת ראשי הוא הראש מורי הרב חק נתן זיע"א ביו"ט, והקול נשמע בית הנשים החלו עולין

20) שם.

21) שם.

22) מערתא דדייני סוף דרוש י'.

23) שורש ישי, דצ"ט ע"א, ק"ב ע"ד.

24) כמו בהערה 22.

25) כ"כ ר' אברהם פיפרינו בהקדמתו לספר „זרעא דיוסף" לנכד רבינו ר' יוסף בורג'ל (ע"ע).

קול זיע שגיא, והלך מורי הרב ז״ל בכבודו ובעצמו והחרים לבלתי עשו כדבר הרע הזה, והמקוננת שם אותה במשמר והקולות יחדלון, והנה בעת״ה נעשה הדבר כהיתר... וה׳ הטוב יכפר בעד, ועל הב״ד ושר העיר יצ״ו לגדור את הפרצה הזאת...״ [26]

בספר ,,מעשה נסים״ מובאים עוד כמה ספורים עליו. מסופר שם שפעם בצעירותו חלה מאוד והיה גוסס, ואז הלכו לקרוא לרבו (?) ר׳ מסעוד אלפאסי זצ״ל (ע״ע) להיות נוכח בעת יציאת נשמתו. ר׳ מסעוד שהיה באותה עת קורא הפרשה שמו״ת לא רצה להפסיק, ונאלצו להמתין לו עד שיגמור. כשגמר ספרו לו הענין אך הוא לא הלך עמהם אלא ישב ובקש עליו רחמים, ובגמר תפלתו אמר: ,,רבי נתן צריך לעולם יקום ויזקין וילך לא״י״. כשחזרו אליו מצאו שמצבו השתפר והיה שותה מרק וכששאלוהו לפשר רפויו המפתיע סיפר לנוכחים שראה את רבו (?) מבקש עליו רחמים בב״ד של מעלה והם אמרו שימלאו בקשתו. אח״כ הבריא לגמרי ונולד לו בנו ר׳ משה (!) [27] אביו של ר׳ נתן בורג׳ל השני (ע״ע), וזכה בזקנותו לעלות לא״י כדברי ר׳ מסעוד.

מסופר עוד שם שבעת נסיעתו לא״י היתה סערה גדולה בים והאניה ניקבה והיו בסכנה גדולה. רבינו נתבקש אז ע״י המלחים לרדת לסירת הצלה או לשהות בכוחות עצמו, אך הוא סירב, ובמקום זאת עלה לסיפון האניה ועמד בתפלה לפני הקב״ה, וכך אמר: ,,רבש״ע! משתי סיבות אין הים יכול להטביעני, א׳ שכבר הבטיחני רבי מסעוד אלפאסי שאזכה לעלות לא״י, ועוד אתה הים אינך יכול להטביעני כי אני שטתי בכל ים התלמוד לארכו ולרחבו״. ואכן תפלתו זו עשתה פירות וזמן מה לאחר מכן, נח הים מזעפו וגם הנקב נסתם. המלחים שראו כן, המה ראו כן תמהו, ובאו אל רבינו להסביר להם פשר הנס הגדול, והוא אמר להם: ,,דעו שאין אנו אלא עבדי ה׳, ואם אנו עושים רצונו הוא יעננו ביום קראנו״. בהשפעת מעשה זה כשהגיעו המלחים לא״י קבלו עליהם עול תורה ומצוות ונתגיירו.

ב) **בורג׳ל ר׳ אליהו חי** הראשון — מגדולי רבני תונס במאה הששית. נולד בשנת התק״כ (1760) [1] לאביו הגאון הקדוש ר׳ נתן בורג׳ל הראשון (ע״ע) בעל הספר הנודע ,,חק נתן״ שבאות הקודם. לאביו נולדו כמה בנים לפניו אך לא נתקיימו לו, וכשנולד לו רבינו קראו אביו ,,אליהו חי״ כדי שיתקיים לו, ומטעם זה קרא גם את בנו הקטן בשם ,,אברהם חיים״.

כנהוג בתונס הרגילו אביו מקטנותו לחדש חידושים ולכותבם, וכבר בהיותו בן י״ב שנה התחיל לכתוב חידושים למסכת מציעא. חידושיו אלו נדפסו בשנת התקל״ח (1778) בהיותו בן ח״י שנה, בספר שקרא ,,מגדנות נתן״ ח״א אשר נלוה לספר הגדול ,,חק נתן״ לאביו הקדוש. בתחילת חידושיו אלו כותב רבינו: ,,התחלתי מסכת מציעא ביום השלישי... בח׳ חשון... שנת לבש״ר לפ״ק י״ב שנים לימי מולדתי״. אביו ר׳ נתן לא הסכים מתחילה להדפיס חידושים אלו עם ספרו, מטעם ד,,קטנים לאו בני דפיס״א נינהו״, אך מרוב חיבתו את בנו זה, שהיה הראשון שנתקיים לו אחר ששכל כמה בנים, הסכים להדפיסם כדי ל,,אתקטרא בחד קטירו״ בעודנו חי.[2] וכדי שלא יראה מעשהו כיוהרא כותב רבינו בהקדמתו שם, וז״ל: ,,אלו ה׳ן הגוליין הנה בשמים עדי וסהדי במרומים, כי לא להתגדל ח״ו גם לרבות ורבו יתרה באתי, שידוע אני מה שיש בי דין גלי רז״א, אבן מוכרח אני במעשי לקיום מצות המלך ודתו, מר גיהו רבא אריא דבי עילאי אינו אלא שרף אבי״דן ודן דינא רבא ודינא זוטא, הרב המופלא וכבוד ה׳ מלא ח״ק נת״ן, קולו קול מלכים, ההוא אמר מ״ר, בני! בני! קח לך את הנייר ואת הדפתרא וראה והבן הני מילי דרבנן נינהו״.

כבר אז בהיותו בן י״ח שנה, מציין אביו את שקדנותו, ושהיה דורש ברבים והיה אהוב וחביב על הכל, והוא כותב עליו: ,,לילה כיום יעי״ר, מקיש לילות כימים ועבדיה רבה מאוד היינו צדיק היינו עובד אלוקים וארשת שפתיו להוכיח במישור בקהל רב קהלא קדישא חוט של חסד משוך, דרחמו ליה בני מתיה רח״ם רחמתי״ם אליב״א דכ״ע דבר השוה לכל נפש כל חי״.[3]

בשנת התקמ״ג (1783) היה הרב אברהם טובייאנה מאלג׳יר בשליחות מצוה בתונס, והוא מודה לרבינו ,,החכם השלם והכולל כהר״ר אליהו בן הרב המובהק כמהר״ר נתן בורג׳ל״ על שעמד לימינו בהשתדלות הרב מר אביו, ומברכו שיהיו נטיעותיו כמוהו על שלישים ועל רביעים.[4] באותה שנה נפטרה אחותו הגדולה — אשתו של הרה״ג ר׳ דוד טייב זצ״ל (ע״ע) — והוא הספידה ודרש עליה.[5]

בשנת התקמ״ד (1784) נדפס ספר ,,זרע יעקב״ לר׳ יעקב בן נאים מגדולי רבני אלג׳יר, ובו מקפיד על רבינו ועל אביו ר׳ נתן, בגלל השגה אחת שהשיג רבינו עליו. וזה לשון

26) מערתא דדייני דרוש כ״ב, דף צ״ו ע״ג.

27) הוא טעות כי לא היה לו בן בשם זה, וצ״ל ,,בנו ר׳ אליהו חי״ שהוא היה אבי ר׳ נתן בורג׳ל השני, ולגבי מה כשתב שרבו הוא ר׳ מסעוד אלפאסי עיין מה שכתבתי לעיל על כך.

1) בהתנצלות אביו ר׳ נתן ל,,מגדנות נתן״ ח״א, כותב: ,,פקד פקידה לטב משמיא מיהב יהבי׳ שכ״ר פרי הבטן מה ברי ומה בר בטני קראתי... והנה אליהו אדם אשר חי...״ המלים ,,שכ״ר״ ו,,אליהו חי״ כתובות באותיות גדולות, וכ״כ רבינו בעצמו שבשנת התקל״ב היה בן י״ב שנה, עיין להלן.

2) וזה לשונו: ,,סעיפי השיבוני מודעת זאת עד זקנה ושיבה אשר חנן אלוקים ילד יולד רוח אליהו איש חי, אף זו הגורם לאתקטרא בחד קטירו... הן בעודי חי״.

3) התנצלות אביו למגדנות נתן ח״א.

4) סוף הקדמת מהר״א טובייאנה לספר עץ חיים ח״א ואשל אברהם ח״א.

5) הדרוש נדפס בסוף מגדנות נתן ח״ב, עיין להלן.

ר' יעקב שם: „שוב אחר ימים ושנים למדתי מפי השמועה מדי עוברי בתונס יע"א רבתי בדעות עיר חכמים וסופרים יוסף ה' עליהם כהם אלף פעמים, שבעל ספר „מגדנות נתן" השי"ג ישי"ג ושדי נרגא נגד דברינו אלה, ומצאתי שכתב... וכאשר שמעתי כן ראיתי והוספתי על השמועה, שדבר אתנו קשות והייתי בעיניו כמתעתע, והביאני לגדר הטעות, ואיני תמה על הבן, אבל על הרב מר אביו נר"ו שהעלים עין, ממנו מצאה הקפידה מקום לחול, והנה בשמים עדי כי מאהבתי אותו כי א"ח לצרה היה לי בהיותי גר בארצו, שמרתי לפי מחסום שלא להוכיחו על עקיצותיו ועל דבריו, ושאריה ליה מאריה שבא לחלוק מסברתו, בלי שום עזר וסומך מדברי הפוסקים, כי אם סמך על ברירתו כאלו משה מפי הגבורה אמרן, תחילת פיהו שכתב וראיתי לאחד מבני הדור ולא אותי קרא יעקב..."

בשנת התקמ"ה (1785) הדפיס בסיוע חותנו השר משה שמאמא, ועמיתו בתורה ר' ישראל בשמוט (ע"ע) את החלק השני של ספרו „מגדנות נתן" על מסכת שבועות ומכות, ובספרו זה מביא הרבה חידושים ששמע מאביו או גליונות שנמצאו ממנו, וכן מביא הרבה חידושים מספר „זרע יעקב" כת"י להרב המפולפל ר' יעקב מוהדאר (ע"ע) שנפטר ללא בנים, וחידושים אלו הם לו לזכר. נלוה לספר זה תוספי הרא"ש לשבועות ומגילה, שמצאם אביו בין כתבי רבו ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע), וכן יש בספר זה דרוש שדרש בשנת התקמ"ג (1783) בפטירת אחותו הגדולה כנז"ל.

ר' נתן אביו כותב אז בהקדמתו לספר זה על רבינו־בנו: „לדידי חזי לי בעין נחזה בן מבין מדעתו, כל הדבר הקשה אם אבן הוא ויהי טוחן עד אשר דק כמעשהו בחו"ל ועיני רואות אף יור"ה לברכה הלכות קבועות דקביע ליה דוכתא בחצרות בית אלוקינו... זה בני נאמן רוח החכם השלם והכולל סיני בקדש אליהו חי והיה משרת נוכח פני עליון ותהי המשרה על שכמו..." ע"כ. מתוארים ודברים אלו עולה שאף שהיה אז מורה הוראות בקביעות (שיעורים בהלכה?), לא היה משמש עדיין כדיין.

אחר שנת התקמ"ח (1788) עלה אביו לא"י, ולפני עלותו צוה ומינה את הגאון החסיד ר' שלמה אלפאסי זצ"ל (ע"ע) שנתמנה לאב"ד אחריו, שישגיח ויתן דעתו על בנו־רבינו שנשאר בתונס. במליצה שכתב רבינו בפטירת ר' שלמה אלפאסי, הוא כותב על כך, וז"ל: „זה בנין א"ב אף אני אבי' הרועה אותי ולהורות נתן כי כן צוה לו המלך כבוא אליו נתיץ בעלותו ההרה הר ציון זה, ויפקד המלך פקידים, ינחני במעגלי צדק ויהיה נא פי שנים פיה אליהו".[6] ר' שלמה שלא היה לו לא בנים ולא בנות, טפל ברבינו וגדלו ברוחני ובגשמי, ומנהו אחר כך כדיין בבית דינו, ובשנת התקס"ו (1806) כשהוציאו בני אחיותיו של ר' שלמה את ספרו „משחא דרבותא" (ליוורנו תקס"ו), הם מודים לרבינו על העזרה שעזר להם בסידור הספר, ומברכים אותו שזכותו של דודם „המלך שלמה" תגן עליו, כי הוא „לבן יחשב לו".[7] הם מסיימים שם בשבחו של רבינו שנתגדל אצל שני גדולי הדור (אביו ור' שלמה) ואומרים: „מה נאה אילן זה יסודתו בהררי קדש שני בתי מאורות הגדולים זקני השערה".

בשנת התקנ"ב (1792) נפטר עליו אביו בירושלים, ובבוא השמועה לתונס הספידו רבינו, וכן עשה בשנת התקנ"ג (1793) בתשלום השנה. שני דרושים אלו נדפסו בספר „מערתא דדייני" (דרושים י"א י"ב) להגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע). את דרושו הראשון נצל לבטל המנהג הרע שהיה בתונס להקשות על הדרשן בעת הדרשה דבר שמביא לעלבון והלבנת פנים. הוא מתאר באריכות כמה הלבנות ובושות באות ממנהג זה לדרשן וגם לשומעים, ומסיים את דבריו: „על כן אי ניחא קמייהו דרבנן, מורי ורבותי, לבטל המנהג הרע הזה ולהיות נחת רוח בזה להנספד". מנהג זה כבר מזכירו לגנאי הגאון החיד"א בעת שבקר בתונס בשנת התקל"ד (1774), והוא אף חשש לדרוש שם בגלל כך. הוא כותב: „ולא די לי צערי אלא שבשבוע זה נפטר מחותנו של הגביר ורצה שאני אדרוש שבת למנוחתו, והדרוש הוא דבר קשה שם, שדורשים ענין של פלפול וכולם מקשים על הדרשן וצריך להשיב, וכמה הלבנות יש, ה' הטוב יכפר בעד".[8] ידוע שמנהג זה התבטל בסוף בתונס, ועד ימינו שגור בפי יהודי תונס הבטוי „אין מקשין על הדרשן" הנאמר למי שיוצא מגדרו ושואל את הדרשן באמצע דרשתו, ויתכן שבטול מנהג זה היה בשנת התקנ"ב (1792) בהשפעת דבריו של רבינו הנזכרים לעיל.

בשנת התקנ"ג (1793) היה רבינו משמש כדיין בבית דינו של ר' שלמה אלפאסי זצ"ל (ע"ע) כמו שזה עולה מהתואר „דיינא בארעא" שנותן לו אז הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע),[9] וכן מזה שהוא חתום על פס"ד מאותה שנה עם הרבה מרבני תונס ובראשם הראב"ד ר' שלמה אלפאסי בספר „משכנות הרועים".[10] בשנת התקס"ג (180) חתום פעמיים בספר הנ"ל[11] על פסקי דין מרבני תונס ובראשם הראב"ד תוניסיה ר' שמואל כהן יצחקי (ע"ע), ובפסקים אלו חתום אחרון. בשנת התקס"ה (1805) חתום עם הרבה מרבני

6) „חיים וחסד" במערתא דדייני דרוש ט"ו לפטירת ר"ש אלפאסי בשנת התקס"א (1801). דרוש זה מתחיל במלים „דרוש שדרשתי" שמשמע שהדרוש הוא מהמחבר ר' עוזיאל אלחאייך, אך בתי המליצה בתחילת הדרוש מסתיימים כלם במלה „אליהו", וזה מראה שלפחות המליצה חוברה ע"י רבינו.

7) הקדמת ר' חיים עשור (ע"ע) ור' רפאל קורקוס (ע"ע) לספר „משחא דרבותא" מהרבנים ר' מסעוד אלפאסי (ע"ע) ובניו ר' שלמה ור' חיים. (ע"ע).

8) מעגל טוב השלם עמ' 61.

9) מערתא דדייני דרוש י"ב משנת התקנ"ג.

10) משכנות הרועים דק"ב ע"ב.

11) שם ק"ה ע"א, שס"א ע"א.

תונס בספר „מעשה ב"ד" (סי' כ"ט) על פס"ד בענין המחלוקות בין שתי הקהלות בג'רבה, ובשנת התקס"ו (1806) מוזכר בהקדמות לספר „משחא דרבותא" כאחד המסייעים בסדור הספר.[12]

הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) שהיה תלמידו המובהק של הרב „חק נתן" אבי רבינו, היה בידידות גדולה עם רבינו, ונראה שהם למדו מצעירותם יחד אצל הרב „חק נתן" ומכאן נובעת ידידותם. רבינו מביא בספרו פירושים ששמע ממהר"ע אלחאייך ומתארו: „אחינו החו"ש עצום ורב כהר"ר עוזיאל אלחאייך הי"ו", ובמקום אחר קורהו: „אחי ורא"ש רב ועצום בנן של מלכים".[13] במקום אחד כותב מהר"ע אלחאייך בשנת התקנ"ג (1793) תוארי שבח וידידות רבים לרבינו, וזה לשונו:

„נחמד האיש חמיד ליבא מעלנא אית ליה, והוא יושב בתחואני דלבאי ואליב'א דכ"ע חמדת כל ישראל, קילורית לעין סמא דעינא למאיר ובא, נהירו דעיינין המאור הגדול לעיני כל ישראל, האח נפשנו גם לי לבב ואור עיני אף רוחי בקרבי, והקשר אמיץ רב טביומי' אח טוב לישראל דיינא בארעא המורה לצדקה, טעמו ונימוקו עמו תורת אמת אשר שם משה לפני בני ישראל..." ע"כ.[14] גם בספרו „משכנות הרועים" (ליוורנו תר"ך) נמצאת בכמה מקומות התכתבות ביניהם בענייני הלכה. עוד ראיתי להרב שלמה וזאן זצ"ל (ע"ע) הרב הראשי בסוסא שמזכיר לרבינו בכמה מקומות בספרו „יריעות שלמה" — דרושים, ומתארו „לאחינו לאלימלך".

שנת פטירתו אינה ידועה, אך בשנת התקצ"ה (1838)

12) עיין לעיל.

13) מגדנות נתן ח"ב דנ"ג עמודים א' ב'.

14) מערתא דדייני תחילת דרוש י"ב שדרש למנוחת אביו.

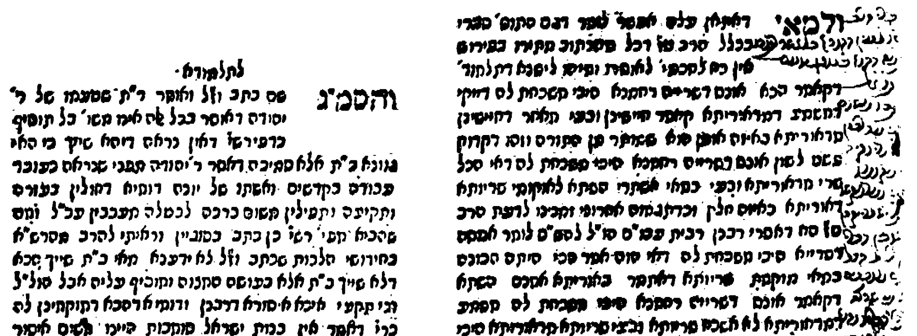

הגהות בכתב ידו וחתימתו של הגאון ר' אליהו חי בורג'יל הראשון זצ"ל בעל „מגדנות נתן" בספר „ברכי יוסף" לחהיד"א זצ"ל.

ספר „ברכי יוסף" להחיד"א השייך למשפחת בורג'ל ובהיקף השער שבחיו של הגאון ר' אליהו חי בורג'ל הראשון זצ"ל בעל „מגרנת נתן", שבחיו אלו נדפסו למטה בעמוד זה.

כבר לא היה בחיים, כמו שנראה מהקדמת ר' חיים דוד פיתוסי (ע"ע) לספר „ירך יעקב" לאביו ר' יעקב פיתוסי (ע"ע), ע"ש. אחריו השאיר שלושה בנים גדולים בתורה ועשירים נכבדים. הגדול הוא השר ר' משה בורג'ל (ע"ע), השני הוא הגאון הבקי והחריף ר' יוסף בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל הספרים הנכבדים „זרעא דיוסף" ו„ויקן יוסף", והקטן הוא הגאון ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) בע"ס „מאורות נתן" ששמש כרב ראשי בתוניסיה בראשית המאה השביעית. בנו זה האחרון כותב על רבינו־אביו: „אם אמרתי אספרה בשבח המגיע לאב יגיע, נוע תנוע אר"ש יכבד עליה, כבד אבן ונטל מחול ימים... תורתו מעידה עליו... בראש הומיות תקרא בפתחי שערים המצויינים בהלכה".[15] ומצאתי בשער ספר אחד השייך למשפחת „בורג'ל", כתוב בכת"י על רבינו, בזה הלשון: „לאיש אחד מן הרמתים וגובה (מחוק) מגיע עד לשמים, ארז אשר (מחוק) היינו תנא קמא, ממשפחה רמת אשר שמעו הולך למרחקים, תלמיד גדול ומשפטים וחוקים, ובכל התורה כלה על ארשו מקים, האדם הגדול בענקים, הרב המופלא וכבוד ה' מלא כמוהר"ר אליהו בורג'ל ונתהלך

15) הקדמת בנו ר' נתן בורג'ל לספר „זרעא דיוסף" (ליוורנו תר"י).

בגן האלוקים, אתיא מביתייא ופחות וסגנייא, בן למורנו ורבינו הרב הגדול מבצר עוז ומגדול עלית על כל וידו בכל כמהר"ר נתן בורג'ל, בעל הספר הנורא והמשובח חק נתן על סדר קדשים, ואתר תראה גבורתו", ע"כ. למטה חתום „ע"ה חיים אברהם בורג'ל", ונראה שהוא המחבר שו"ת „חוקי חיים" (עיין בערכו).

ג) **בורג'ל ר' אברהם חיים** הראשון — בנו הקטן של הגאון ר' נתן בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל „חק נתן", ואחיו של הגאון ר' אליהו חי בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל „מגדנות נתן" שבאות הקודם. זאת נראה מהסכמת אביו ר' נתן לספר „מגדנות נתן" ח"ב. כנראה שהוא אביו של ר' דוד בורג'ל (ע"ע) בע"ס „כסא דוד" כת"י, וזקנו של הדיין ר' אברהם חיים בורג'ל השני (ע"ע) בע"ס „חוקי חיים".

ד) **בורג'ל ר' משה** — בנו הגדול של ר' אליהו חי בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל „מגדנות נתן", ואחיהם של ר' יוסף בורג'ל הראשון (ע"ע) ושל הראב"ד תונס ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע). בספר „ויקן יוסף" לאחיו ר' יוסף מובאים בכמה מקומות (נ"ג ע"ב) חידושים ממנו. ר' נתן אחיו כותב בהקדמתו ל„זרעא דיוסף" (ליוורנו תר"י) שרבינו נפטר בכ"ב אייר במגפת הקולירא שהיתה בתונס בשנת התר"י (1850) שבה מתו הרבה אנשים ות"ח גדולים. מדבריו בהקדמה הנ"ל נראה שרבינו היה אדם נכבד וחשוב ביותר ומקורב מאוד למלכות, וזה לשון אחיו: „אחריפת הגדול החכם השלם הרב המלל בישראל להלל, גדול ליהודים, תהלתו בקהל חסידים רצוי לרוב אחיו והיו לאחדים, זה האיש משה גדול מאוד בעיני המלך וישת לו הדרים רביד הזהב ואבנים טובות, יפות מראה ובריאות וישא משאת על חלקת צואריו כאחד הפרתמים רואי פני המלך והשרים..." ע"כ.

כשר עשיר ונכבד סייע בהדפסת כמה ספרים. הוא שצוה זמן מה לפני מותו להדפיס את הספר „זרעא דיוסף" (ליוורנו תר"י) לאחיו הגאון ר' יוסף בורג'ל (ע"ע) ונתן הכסף לכך, אך לא זכה לראות הספר כיון שנפטר באמצע הדפסתו. עוד מצאנו שהרב דוד חיים פיתוסי (ע"ע) בהקדמתו משנת התקצ"ח (1838) לספר „ירך יעקב" לאביו ר' יעקב פיתוסי (ע"ע) כותב שרבינו עזר לו בהוצאות הדפסת ספר „ירך יעקב" הנ"ל, ומתארו שם: „רב משרשיא בנש"ק החה"ש והכו' כמה"ר משה בורג'ל נר"ו ברא דמועדא הרב המופלא תנא דבי אליהו זרע רב מורנו הרב חק נתן..."

השאיר אחריו בן ת"ח גדול ששמש מאוחר יותר כרב ראשי לתוניסיה וקאייד היהודים, הלוא הוא ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע"ע) שנפטר בשנת התרנ"ט (1899). כשרבינו נפטר בשנת התר"י (1850) השאיר בנו זה יתום, והגאון ר' יוסף בורג'ל אחי רבינו, לקחו אצלו וגדלו כבנו ברוחני ובגשמי, והאציל עליו מרוחו הגדולה עד שהיה לרב ות"ח גדול.

ה) **בורג'ל ר' יוסף** הראשון — **גאון עצום, חריף ובקי** בכל חדרי תורה ובעל זכרון נפלא. יחד עם זאת היה עשיר מופלג ואיש נכבד מאוד וגמל חסד לאלפים. הוא בנו של הגאון ר' אליהו חי בורג'ל הראשון (ע"ע) בע"ס „מגדנות נתן", ואחיהם של ר' משה (ע"ע) ור' נתן בורג'ל השני (ע"ע). לידתו היתה בערך בשנת התק"נ (1790), וזאת למדים מקושיא אחת שמביא בשמו של השד"ר ר' משה סוזין זצ"ל מירושלים על דברי בעה"ט בפ' מטות. הוא כותב: „ומידי עבור בזה זכר אזכרנו מה ששמעתי כד הוינא טליא בר תליסר מהרב ראשון לציון מהר"ם סוזין זצ"ל כד נגה עלינו אור פני עליון בשליחותיהו דרבנן דארעא קדישא תובב"א" (ויקן יוסף, דל"ב ע"ב), וידוע שר' משה סוזין היה בטריפולי בשנת התקס"ב ובתוניס חתם בשנת התקס"ג (1803) בספר „משכנות הרועים" (דק"ה), ולפי דברי רבינו אלה הוא היה אז בן י"ג שנה, א"כ יוצא שנולד בשנת התק"נ בערך.

רבינו חבר ספרים חשובים. מהם נדפסו ספר „זרעא דיוסף" (ליוורנו תר"י) — חיבור גדול על בעלי התוספות שנדפס עוד בחייו, ולאחר פטירתו נדפס ספרו הגדול „ויקן יוסף" ח"א הכולל חקירות בנושאים שונים מסודרים במערכות ע"ס א"ב. נשארו לו בכתובים: 1) ויקן יוסף ח"ב. 2) זרעא דיוסף ח"ב. 3) ויכלכל יוסף ב' חלקים.[1]

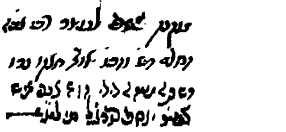

חתימת יד"ק של הגאון ר' יוסף בורג'ל זצוק"ל.

הרבנים בהקדמותיהם לספריו מרבים להללו ולשבחו. הם מציינים שזכה לשתי המעלות גם יחד, חריפות ובקיאות ושהיה בעל מדות נעלות. סימנים לגדלות ניכרו בו עוד מקטנותו, ובזכות שקדנותו העצומה זכה לכל אלה. אחיו הגאון ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) כותב עליו ש„משעת יצירה יגע בעשר אצבעותיו בתורה",[2] ובן אחיו ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע"ע) כותב: „מכד הוה טליא כבר שית כבר שבע, בוצין בוצין מקטפיה ידיע, אז הוחל לקרוא ואין מעצור לרוחו, לעסוק אהב בתורת ה'... לא פסיק גירסא מפומיה... לילה כיום יעיר... לא ימיש מתוך האוהל משכים לפתחו, וידו אחוזת ספרא וספרי ומילי תלמודא כמאן דמנח בכיסתיה

1) כ"כ בהקדמת ר"א חי בורג'ל בן אחי רבינו לספר „ויקן יוסף". את ספר „ויכלכל יוסף" מזכיר רבינו בכמה מקומות בספרו „ויקן יוסף".

2) בהקדמתו ל„זרעא דיוסף".

והיה על מצחו... וכל הדבר הקשה... מכין בכוחו קורא ופושט כלאחר יד..."[3] ע"כ.

והמגיה של ספרו „ויקן יוסף" הגאון ר' משה חיים זיתון זצ"ל (ע"ע) כותב שבכל תחומי ההלכה השיב רבינו לשואליו, בהלכות טריפות, נדה, עגונות, דיני קרקעות ומטלטלי, ועל בקיאותו העצומה כותב: „כאן שנה רבי הלכות גדולות, **הילכתא למשיחא ונגעים ואהלות, תנא ירושלמאה ומכילן דרחמי, ספרא וספרי, לא הניח דבר קטון וגדול...**"[4] ועל חריפותו כותב: „ומי הקשה אליו פושטו ואפילו בשוק כד קאי אחד כרעא... מסיק כלאחר יד..." עוד מתואר שם: „דמי בכל למלאך לבוש הבדים... **דורש לעמו וגדול ליהודים... רב החסד...** כל העם עונים אחריו מקודש... הרב המופלא וכבוד ה' מלא **בקי בחדרי תורה... פלפלא חריפא... לארי מתיל ורב גובריה ורב חילי'ה** רב הוד **יוסף בורג'ל** כתר שם טוב עולה..."[5] ומצאתי כתוב על ספר „ויקן יוסף" בכתב ידו של אב"ד ג'רבה הגאון ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל (ע"ע), בזה הלשון: **„בעל המחבר הספר הזה בקי במאוד מאוד בכל חדרי הש"ס ובפסוקים של תנ"ך, והראיה מלשון כורתי**[6] **שלו זיע"א"**, ע"כ.

גם השדרי"ם הכירו בחכמתו הרבה והעריכוהו מאוד. הרב רפאל ישראל אליקים שד"ר חברון מציין לשבח את זכרונו המופלא של רבינו וכותב שהוא ידע את מקורות כל הלכה והלכה, ואף „הלכות שנשתכח זכרם", והיה „תלמודו כמאן דמונח בקופסא". בגלל גדלותו בתורה היו כפופים אליו כל חכמי דורו, „ויהי כאשר בא יוסף הביתה בית ועד לחכמים, כיון שפתח פיו נעשו כלם כאלמים... דברו אחור לא תשוב... מפני שדעתו יפה..."[7]

רבינו זכה לשתי שלחנות תורה וגדולה במקום אחד, והוא מתואר כ„דורש לעמו וגדול ליהודים" (עיין לעיל) ו„כל רוזני עולם משכימים לפתחו", ולמרות עשרו וגדולתו לא גבה לבו ולא רמו עיניו והיה ה' מבטחו, וגמל חסד לעניים רבים, ובמיוחד לת"ח ושדרי"ם מארץ הקדש שלהם העניק מכל טוב. השדרי"ם העריכוהו למאוד על גדולתו בתורה ועל העזרה הנדיבה שהגיש להם, ולספרו „ויקן יוסף" ישנה הקדמה ארוכה משד"ר חברון ר' אליקים הנ"ל, והקדמה אחרת שחבר השד"ר ר' יצחק אבולעאפיה עבור ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע"ע) בן אחי רבינו. ר"י אליקים כותב על רבינו: „האי גברא רבא מכירו הייתי חסידא קדישא, **וחבה יתרה נודעת לו חבת ארץ הקדושה".**

אשתו אשת חיל הצדקת הכשרה **שמחה**, עזרה בידו בגמילות חסד, ו„כפה פרשה לעני נותנת בעין יפה לאכול לשבעה. אף השמלה בכלל היתה כי תראה ערום וכסיתו. **וכל חכם לב תקיפי ארעא דישראל הבאים מהתם להכא בשליחותיהו דרבנן להם לבדם נתנה לאכול משמנים ושתות ממתקים בשר עופות ודגים איש אשר כברכתו...**"[8] ועל רבינו עצמו נאמר: „מכניס אורחים... ויטע אשל... מלא גרונם של ת"ח בשרא שמינא ועופות ודגים... חמרא עתיקא בענביה..."[8]

לעומת השפע הרב שהגיש רבינו לאורחיו ולעניים, הוא עצמו היה מסתפק במועט, **„ולא נהנה מהעוה"ז אפילו כאצבעיתא בקירא כי אם על הלחם לבדו"**[9] ובן אחיו כותב עליו: **„ואיהו גופיה אוכל קמעא מעט אוכל ובתורת חפצו ובתורתו..."**[10]

בשנת התר"י (1850) כשהיתה בתונס מגפה גדולה של קולירא ל"ע ולתקפ"צ, ומתו בה קרוב לשלושת אלפי איש, וביניהם חכמים מחוכמים גדולים בתורה, עמד רבינו בעל מדת החסד וגמל חסד של אמת עם המתים, וטפל במסירות נפש בקבורתם, ועמד בראש העוסקים במצוה זו, ועודד ברוחו הגדולה את האנשים שעסקו במצות גמ"ח של אמת זו. אחיו ר' נתן כותב על כך: „הערה למות נפשו גדולה מצוה לשמה חסד שעושים עם המתים מתי מצוה... אשר יקומו לפנות בוקר... עד הערב לרבות בלילה בשלושה משמרות... כלם כאחד יום ולילה לא ישבותו, ויהי ע"ר לא ינום ולא יישן... ולא יעזוב עבודתו עומד על משמרתו... ומוסר השכל אל ירד לבבכם, כי ה' אלוקיכם הוא ההולך לפניכם, הביטו וראו אדם ביקר מושלך כאבן דומם... אוי לעינים שכך רואות אוי לדור שכך עלה בימיו... הללו טעונים ברכה... זכות המצוה הזאת יכולה על מג'ן להגן עליהם".[11]

במגפה זו נפטר גם ר' משה אחי רבינו (ע"ע), ורבינו שלא היו לו בנים לקח את ר' אליהו חי בן אחיו זה, וגדלו אצלו כבן ולימדו תורה. ר' אליהו חי כותב על רבינו: „הוא היה לי לאב רחמן, הרועה אותי מעודי, הוא למדני חכמה ותבונה ודעת",[12] והגאון ר' משה חיים זיתון (ע"ע) כותב שר' אליהו חי „יולד על ברכי יוסף", ורבינו חבבו מאוד

---

3) כמו בהערה 1.

4) הקדמה ל„ויקן יוסף".

5) כמו בהערה 1.

6) לשון „כורתי" היא לשון מליצית שהשתמשו בה הרבה רבני הספרדים בהקדמותיהם לספרים ובחיבוריהם והיא עשירה בביטויים על משקל פסוקי התנ"ך ומאמרי התלמוד.

7) מהקדמת ר"י אליקים ל„ויקן יוסף".

8) מההקדמות לספריו.

9) הקדמת אחיו ר"ג בורג'ל ל„זרעא דיוסף".

10) הקדמת רא"ח בורג'ל ל„ויקן יוסף".

11) הקדמת אחיו ר' נתן ל„זרעא דיוסף", וע"ש תיאור המגפה הזו באריכות לתקפ"צ.

12) מהקדמתו ל„ויקן יוסף".

והאציל עליו מרוחו הגדולה והיה לו לאב ולרב.[13] ר' אליהו חי זה נתמנה בסוף ימיו כהראב"ד תוניסיה ושר היהודים.

הנוסע ר' בנימין שבקר בתוניס בסוף שנת 1859 (תחלת תר"ך) מונה את רבינו בין חשובי הדיינים שהיו באותה עת בתונס. הוא כותב שיש לקהלת תוניס תשעה דיינים, והחשובים שבהם הם הגאון ר' ישועה בסיס (ע"ע), והאחים הגאונים ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע), ורבינו — ר' יוסף בורג'ל.

רבינו נפטר בלי להשאיר זרע אחריו, ובפטירתו חשכו האורות וכל ישראל בכו אותו, ובני דורו הצטערו עליו הרבה. בן אחיו ובן טיפוחו ר' אליהו חי בורג'ל כותב: „אוי לדור שאבד מנהיגו, ואוי לספינה שאבד קברניטה... מיום שמת רבי מעון נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מרפיון ידים". פטירתו היתה אחר שנת התרכ"ט (1869) ולפני התרל"ד (1874), וזאת עפ"י מה שמצאתי כתוב בכת"י רבינו בספר „איסור והיתר" לר' יונה גירונדי בלשון זה: „הצעיר יוסף בורג'ל חודש אייר שנת התרכ"ט ליצירה", ומהקדמת בן אחיו רא"ח בורג'ל ל„ויקן יוסף" נראה שבשנת התרל"ד (1874) רבינו לא היה בחיים,[14] ע"ש.

ונסיים במדותיו הנעלות של רבינו כפי שכתבם אחיו הגאון ר' נתן בהקדמתו ל„זרעא דיוסף", וזה לשונו: „לא מחזיק טיבותא לנפשיה... מתנהג בחסידות ודרך ענוה ענותנותו מרובה מחכמתו... משיירי שירים מהנעלבים ואינם עולבים... היו לו לאויבים להיות כזבים לכל דבריהם המים המכזבים... עסק בתורה וגמ"ח עם המתים ועם החיים לרעים ולטובים. כל העם עונים אחריו מקודש... רוח המקום נוחה הימנו רוח הבריות נוחה הימנו".

ו) **בורג'ל ר' יוסף** השני — מרבני תונס באמצע המאה השביעית, ויש לו התכתבות בהלכה בין השנים תרס"ד-תרס"ז בספר „משפט כתוב", עם הראב"ד תונס ר' ישראל זיתון (ע"ע) ובית דינו. על כל תשובותיו הסכימו אתו רבני תונס הנ"ל וכותבים: „והנה כל דבריו חזקים כראי מוצק יפה דן יפה הורה ואף ידנו תכון עמו להלכה ולמעשה", והוא מתואר שם על ידם כ„החו"ש והכולל בנן של קדושים כמהר"ר יוסף בורג'ל". ובתולדות ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע"ע) כתבתי שכנראה הוא אבי רבינו והוא „יוסף חמד בחורים" הנזכר בהקדמתו ל„ויקן יוסף" משנת התרל"ו, וזה יתאים לתואר שמתואר ע"י רבני תונס כ„בנן של קדושים".

ז) **בורג'ל ר' נתן** השני — מגדולי רבני תונס שחי

---

13) הקדמת רמ"ח זיתון ל„ויקן יוסף", ועיין הדברים בערך ר' אליהו חי בורג'ל השני.

14) בהקדמה זו שהיא משנת התרל"ו, אחר שמתאר רא"ח בורג'ל את פטירת רבינו, כותב שחשב לחסות בצלו של דודו ר' נתן בורג'ל, אך גם הוא נפטר אח"כ. וכיון שר' נתן נפטר בשנת התרל"ד (עיין בערכו), א"כ רבינו שנפטר לפניו, נפטר לפני התרל"ד.

במחצית הב' של המאה ה־6 ובראשית המאה ה־7. נולד לפני שנת התקנ"ב (1792) כשזקנו הגאון ר' נתן בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל הספר הנודע „חק נתן" היה עדיין בתונס ולא עלה עדיין לא"י.[1] אביו הוא הגאון ר' אליהו חי בורג'ל הראשון (ע"ע) בע"ס „מגדנות נתן", ושני אחיו הם ר' משה בורג'ל (ע"ע) והגאון ר' יוסף בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל הספרים „ויקן יוסף" ו„זרעא דיוסף".

בספר „מעשה נסים"[2] מסופר שהיתה הורתו בקדושה ואמו טבלה שבע פעמים לפני שנתעברה בו, וכך היה מעשה, שפעם אחת אמו הלכה לטבילת מצוה ונתעכבה מאוד בבית הטבילה. בני משפחתה דאגו מאוד לשלומה כיון שהיה פחד מפני הגויים בימים ההם, ואז הלך חמיה הרב הגאון הקדוש ר' נתן בורג'ל הראשון (ע"ע) בכבודו ובעצמו, ועמד על פתח בית הטבילה וקרא לה בשמה שתבוא כבר לבית. היא השיבתו והסבירה את פשר עיכובה בכך שבכל פעם, אחר שהיא טובלת ויוצאת מבית הטבילה מזדמן לה בדרכה דבר טמא, והיא חוזרת שוב לטבול, וכבר זוהי לה הטבילה הששית. חמיה הרגיעה ואמר לה מהרי וטבלי ואני אמתין לך בחוץ. לאחר שגמרה ויצאה נתן לה את גלימתו שתתעטף בה כדי שלא תראה שום דבר טמא וליוה אותה עד הבית. מיד בבואו לבית קרא לבנו ר' אליהו חי[3] וצוהו שבלילה זה יסגור עליו את חדרו היטב ולא יפתחנו לאיש עד אור הבוקר, ואף אם ישמע אותו או את אמו מתחננים בפניו שיפתח להם הדלת, לא יענם ולא יפתח להם בשום אופן. וכך עשה בנו, ולפני לכתו לישון סגר עליו היטב את חדרו. באמצע הלילה שמע דפיקות בדלת וקריאות תחנונים מאביו שיפתח לו הדלת ויביא לו ספרים ללמוד בהם, ואת אמו שגוערת בו על שאינו שומע לקול אביו, אך ר' אליהו עשה כמצות אביו ולא ענה ולא פתח להם. כשהאיר היום בא אצלו אביו הגאון ר' נתן, ואמר לו דע לך שבלילה שעבר ירדה נשמה קדושה מאוד בהריון של אשתך, ואם היית פותח הדלת היית מקלקל הכל ב"מ. מההריון הזה נולד רבינו הגאון ר' נתן בורג'ל השני ששמו כשם זקנו הנז"ל, ותמיד שגור בפי רבינו לומר שאמו טבלה שבע פעמים כשנתעברה בו.

לא ידועים מי הם רבותיו ועם מי הוא למד. מצאנו

---

1) עיין הספור להלן שזקנו היה בתונס בלילה שנתעברה בו אמו, וזקנו זה עלה לא"י אחר שנת התקמ"ח ונפטר בירושלים בשנת התקנ"ב (1792), עיין בערכו, וא"כ לכל המאוחר נולד בשנת התקנ"ב.

2) ספר זה נדפס בג'רבה בסוף ספר „קרן לדוד" לר' דוד חדאד, ויצא בארץ בתרגום לעברית בסו"ס „שמו אברהם" לר' אברהם ביתאן שליט"א.

3) ב„מעשה נסים" כתוב שבנו נקרא ר' משה, אך זה טעות כיון שהרב חק נתן לא היה לו בן בשם משה, וגם ידוע שר' נתן בורג'ל השני הוא בנו של ר' אליהו חי בעל מגדנות נתן ולא של ר' משה כמו שנראה בהדיא בספרים שונים (הקדמות ל„זרעא דיוסף" ועוד). ר' משה בורג'ל הוא אחי רבינו ולא אביו, עיין בערכו.

שבסיון התקפ״ג (182) השלים את חידושיו לפרק „אלו מציאות" כמו שכותב בסוף חידושיו לפרק זה: „אתן לאל תהלות והודאות שזיכני להשלים פרק אלו מציאות, מחדש סיון המקודש שנת התקפ״ג, כן יזכני להשלים פרק המפקיד".[4] מאוחר יותר נתמנה לדיין בתונס, ונראה שזה היה אחר פטירת הראב״ד תונס ר' יצחק טייב זצ״ל (ע״ע) בשנת התק״ץ (1830). בספר „מעשה ב״ד" חתום עם רבני תונס על הרבה פסקי דין,[5] וחתימתו הראשונה שראיתי היא משנת התקצ״ב (1832).[6] בשנת התקצ״ו (183) חתום בהסכמת ספר הסליחות „שפתי רננות", בשנת התקצ״ח (1838) בהסכמת ספר „ירד יעקב" לר' יעקב פיתוסי (ע״ע) ובשנת התקצ״ט (1839) חתום יחד עם רבני תונס על תשובה לחכמי ג'רבה.[7]

בשנת התר״ז (1847) נפטר הראב״ד תונס ר' יצחק חיים כהן טנוג'י (ע״ע), והגיע תורו של רבינו להתמנות כראב״ד, אך הוא נתן תורו לעמיתו הגאון ר' ישועה בסיס זצ״ל (ע״ע). ר' ישועה שמש בתפקיד במשך 12 שנה עד שנת התר״כ (1860), ומסופר שבזכות זה רבינו האריך ימים והוסיפו לו מהשמים 12 שנה לימי חייו.[8]

בשנת התר״י (1850) כתב הקדמה ארוכה לספר „זרעא דיוסף" (ליוורנו תר״י) לאחיו הגאון ר' יוסף בורג'ל (ע״ע), ובה מתאר בהרחבה את מגפת הקוליר״א ל״ע שהיתה באותה שנה בתונס, שבה מתו מהעם קרוב לשלושת אלפי איש, אנשים ונשים, קטנים וגדולים, זקנים גם נערים, ומהם הרבה „חכמים עצומים מחמדי עין", והרבה מהעם נמלטו רחוק מהעיר. הוא מודה שם למלך תונס אחמד באשה שהקים בי״ח („אספיטאל") מיוחד לטיפול בחולים, וכותב שחיובא על כל ישראל להתפלל לשלומה של מלכות כדי שלא נהיה כפויי טובה. במגפה זו נפטר ר' משה אחי רבינו. והוא גם מספר שם בשבחו של אחיו ר' יוסף, שבמסירות נפש גדולה עסק בגמ״ח של אמת בקבורת המתים במגפה לתקפ״צ.

בשנת התרט״ו (1855) חתום כמשנהו של אב״ד תונס הגאון ר' ישועה בסיס (ע״ע) על שתי תקנות מרבני תונס,[9] ובטבת התר״כ (1860) כשנפטר הגר״י בסיס הנ״ל נתמנה רבינו במקומו לאב״ד תוניסיה, וכבר בניסן אותה שנה חותם ראשון ב„גושפנקא דמלכא".[10] מאז חתום ראשון בכל ההסכמות והפסקים. בבית הדין שמשו עמו הרבנים ר' אברהם חג'אג' (ע״ע), ר' אברהם כהן יצחקי (ע״ע), ר' שלום חי בשמוט (ע״ע) ועוד. הוא חתום על הרבה פסקים בספר „מעשה ב״ד" מתקופת היותו אב״ד,[11] וכמעט כל התשובות שם שלוחות לג'רבה.[12] עוד חתום בהסכמות ל„משכנות הרועים" משנת התר״כ (1860) ול„כרם חמר" לר' אברהם אנקאווה ממרוקו משנת התרכ״א (1861). בספר זה (דף ל״ב) גם מסכים לתשו' אחת יחד עם ר' אברהם אבוקארא (ע״ע), ור' אברהם כהן יצחקי (ע״ע). בשנת התרל״א (1871) חתום בהסכמת ספר „אהבת ד' " לר' יוסף סדבון (ע״ע), בשנת התרל״ב (1872) בהסכמת ספר הפיוטים „שירי זמרה", ובשנת התרל״ג (1873) בהסכמת ספר „חיים וחסד" להגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע״ע). בניסן אותה שנה מסכים יחד עם מהר״א חג'אג' (ע״ע) לתשובת אב״ד טראבלס הגאון ר' אליהו חזן בעל שו״ת „תעלומות לב".[13]

פטירתו היתה בשנת התרל״ד (1874), וזה נראה מדברי הגאון ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע״ע) בן אחי רבינו לספר „ויקן יוסף",[14] וזה לשונו: „זה שנתים ימים פגעה מדת הדין בדוקין שבעין... תפלה עט״ר נזר משפחתנו הרב הגדול מורנו ורבינו נשיא ישראל אלוף דישון, נר ישראל פטיש החזק נתן המלך ר״מ ור״מ... הנה זה דודי מאורות נתן אשר אמרנו בצלו נחיה..." ע״כ. על הקדמה זו לא כתוב תאריך, אך ההקדמה שאחריה מהגאון ר' משה חיים זיתון זצ״ל (ע״ע) היא משנת התרל״ו (1876), ומן הסתם ששתי ההקדמות נכתבו בסמוך, וא״כ יוצא שנפטר בשנת התרל״ד (1874) שהיא שנתים לפני התרל״ו. עוד חיזוק לדברינו, שמשנת התרל״ד ואילך לא מצאנוהו חתום כלל, וחתימתו האחרונה שראיתי היא מניסן התרל״ג בשו״ת „תעלומות לב" הנז״ל. על פי מה שכתבתי בתחלה שרבינו נולד לפני שנת התקנ״ב (1792) יוצא שזכה לאריכות ימים וחי למעלה משמונים ושנים שנה.

רבינו לא השאיר בנים אחריו, אך היו לו בנות שאחת מהם היה לה בן ת״ח בשם משה. ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע״ע) בן אחי רבינו כותב: „ברוך ה'... כי הנה זה דודי המאור הגדול נתן... לא השבית לנו גואל הבנות בנותיו... ונין לו ונכד... הבן יקיר לנו משה... ראו מה בן בני זרע אברהם".[15] יתכן שמשה זה הוא הגאון ר' משה שתרוג (ע״ע) שמאוחר יותר היה הראב״ד תוניסיה, שהיה מצאצאי הרב „חק נתן" (זקנו של רבינו), וכנראה אביו של ר' משה נקרא אברהם.

---

4) בספרו „מאורות נתן" הנלוה לספר „אבני צדק" לעמיתו ר' ישועה בסיס זצ״ל (ע״ע).

5) מעשה ב״ד סימנים ט״ו, כ', כ״א, ל״א, ל״ח, ל״ט, מ״ג, מ״ה, מ״ו, מ״ז, נ״א.

6) שם סי' כ״א.

7) סי' ט״ו חתום רביעי לפני מהר״י בסיס.

8) עיין מעשה נסים, כ״ג ע״א, ובסקירה שכתב ר' שושן כהן בסו״ס „משמרות כהונה" ח״ג בהוצאה החדשה שיצאה בארץ.

9) נדפסו בתחילת ספר „תורה וחיים" (ג'רבה תשכ״ד) לר' אברהם מגורץ הכהן (ע״ע) מג'רבה.

10) מעשה ב״ד סי' מ״ז.

11) שם סי' ט״ל משנת התרכ״ה, מ״ג משנת „שלום טובה וברכה" (תרל״א), מ״ו משנת תר״ל, מ״ז משנת כת״ר, ונ״א שלוח לדייני סוסא.

12) בעיקר לר' מעתוק חדאד זצ״ל (ע״ע) אב״ד ג'רבה.

13) שו״ת „תעלומות לב" אה״ע סי' י״ד עמ' ס״א.

14) חברו אחי רבינו ר' יוסף בורג'ל הראשון (ע״ע).

15) בהקדמת „ויקן יוסף" הנ״ל.

גם ירושה רוחנית השאיר רבינו אחריו. הוא חיבר שיטות הרבה על מסכתות הש"ס, וקרובו (אולי נכדו) הגאון ר' משה שתרוג (ע"ע) הנז"ל כותב בשנת התרס"ג (1903) שכשלושים שנה לפני כן,[16] הגאון ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע"ע) מסר לו ולחבריו להגיה שיטה על מציעא לאורכה ולרוחבה בגפ"ת ופוסקים ראשונים ואחרונים, ושיטה על ב"ק, ולשבועות, וסוטה, ולקוטים שונים שחבר רבינו. מהם הגיה ר' משה בעצמו ב' פרקים ראשונים של בבא מציעא, פרק א' של ב"ק, ומסכת סוטה.[17] מתוך כל חיבוריו אלו לא נדפס רק ספרו „מאורות נתן" (תונס תרס"ג) הכולל חידושים על ב' פרקים ראשונים של ב"מ, והוא נלוה לספר „אבני צדק" ח"א להגאון ר' ישועה בסיס (ע"ע) עמיתו של רבינו. חידושיו לשאר פרקי בבא מציעא הנם עדיין בכת"י ונמצאים כעת בהגהה. שאר חידושיו לא ידוע מה עלה בגורלם.

מסופר על רבינו שמלבד ביתו שבעיר תונס, היה לו בית אחר על חוף הים בעיר חלק אלואד שנתן לו הנדיב המפורסם הקאיד נסים שמאמא זצ"ל שהיה ידוע באהבת התורה שלו ובתמיכתו בת"ח. כמו כן היה לו בית כנסת סמוך לביתו עם חזן קבוע. החזן שלו בתונס נקרא ר' יעקב חי פיתוסי, ושבחלק אלואד שמו ר' פראג'י חקאן. כשלא היה כהן בביהכ"נ היה עולה רבינו ראשון לתורה. מרוב חסידותו היה נוהג בתחום הדינין כמנהגו של דוד המלך ע"ה, וכשבעל דין עני נתחייב לפניו, היה מפייס את התובע שיוותר לעני על חלק מהתביעה, ואחר שהיה נעתר לו, היה קורא לבתו הנקראת צ'ררה ושולח אותה לביתו שתביא סכום כסף כסכום שותר התובע, והיה נותן סכום זה לתובע.[18]

ח) **בורג'ל ר' נתן** השלישי — מדייני העיר סוסא בראשית המאה השביעית, יחד עם ר' יוסף מועטי (ע"ע) ור' ישראל כהן טנוג'י (ע"ע). שלושתם מוזכרים כדייני סוסא בתוך הסכמת ספר „אהבת ה'" לר' יוסף סדבון (ע"ע) אשר משנת התרל"א (1871). כיון שעל הסכמה זו חתם אב"ד תונס ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) שחי באותה תקופה, מוכח בודאות שר' נתן בורג'ל המוזכר בהסכמה הוא חכם אחר.

ט) **בורג'ל ר' יהודה** — מרבני תונס בסוף המאה הששית, וחתום על פסק בספר „מעשה ב"ד" (דמ"ח ע"ב) משנת תקצ"ב (1832) עם ר' דוד כהן טנוג'י (ע"ע) ור' מרדכי גג' (ע"ע). חוץ מחתימתו זו לא ראיתי שנזכר באף מקום, ולפי השערתי שהמעתיק או המדפיס טעו בשמו.

י) **בורג'ל ר' אליהו חי** השני — מגדולי רבני תונס במחצית הראשונה של המאה השביעית, ובסוף ימיו שמש

---

16) כנראה סמוך לשנת התרל"ד שבה נפטר רבינו.

17) הקדמת מהר"ם שתרוג לספר „אבני צדק" ומאורות נתן (תונס תרס"ג).

18) הספורים הללו מובאים בספר „מעשה נסים" (כ"ה כ"ו) ובהרחבה יותר.

כהראב"ד תוניסיה ושר היהודים. הוא נכדו של הגאון ר' אליהו חי בורג'ל (ע"ע) בע"ס „מגדנות נתן" — בן בנו ר' משה בורג'ל (ע"ע).[1] בשנת התר"י (1850) נפטר עליו אביו במגפת הקולירא לתקפ"צ שהיתה אז בתונס, ודודו הגאון ר' יוסף בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל הספרים „זרעא דיוסף" ו„ויקן יוסף" שהיה מפורסם מאוד בבקיאותו וחריפותו, אך לא היו לו בנים, לקחו אצלו וגדלו כבן והאציל עליו מרוחו הגדולה ולימדו תורה עד שהיה לת"ח גדול כמותו.

בשנת התרכ"ז (1867) כבר החל לשמש ברבנות בתונס, והוא חתום אז בהסכמת ספר „נר דוד" גג' לפני אחרון עם הרבה מרבני תונס. בערך בשנת התרל"ד (1874) מסר את כתבי דודו הראב"ד תוניסיה הגאון ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע), לר' משה שתרוג (ע"ע) וחבריו להגיהם, ומהם יצא ספר „מאורות נתן" (תונס תרס"ג).[2] בשנת התרל"ו (1876) השתדל בהוצאת ספר „ויקן יוסף" לרבו ודודו שגדלו כבנו הגאון ר' יוסף בורג'ל הראשון (ע"ע) וכתב הקדמה ארוכה לספר. בהקדמה זו מספר הרבה פרטים על תולדות חייו ומשפחתו, וכותב שהיה לו בן בשם יצחק ש„קרא הרבה ושנה הרבה והיה בעל ענוה ויראת חטא" ונפטר צעיר בהיותו בן כ"ח שנה בלבד, ומלבדו הוא מזכיר עוד את שלושת בניו הנותרים „אברהם, שלמה ויוסף חמד בחורים". בנו יוסף הוא כנראה ר' יוסף בורג'ל השני (ע"ע) שיש לו תשובות משנים תרס"ד-תרס"ז בספר „משפט כתוב" הנד"מ לר' ישראל זיתון (ע"ע) אב"ד תונס.

בשנה זו (תרל"ו) כבר היה נחשב לאחד מחשובי הדיינים בתונס, והרה"ג ר' משה חיים זיתון (ע"ע) בהקדמתו משנת תרל"ו (1876) לספר „ויקן יוסף" הנז"ל, כותב על רבינו ותולדותיו: „ביתו בית ועד לחכמים... ביתו פתוח לרוחה, רוח חכמים נוחה הימנו, מקובל ומרוצה אליב'א דכ"ע... בר אבהן ובר אוריין... מר דיינא טובינא דחכימי, מרגניתא דלית בה טימי הרב המובהק כמוהר"ר אליהו בורג'ל... הנה זה יולד על ברכי יוסף, א"ח א"ב אל אליהו אביו ורבו... ויהי לו לבן... לא זז מחבבו עד שקראו בני בכורי, ויטע אשל נטיעותיו כמוהו ברמותו כצלמו... ויאצל מן הרוח אשר עליו, ויניקהו דבש מסלע... ויעניקהו מפרי חכמתו..." ע"כ. באותה שנה הסכים לספר תפארת בחורים (ליוורנו תרל"ז) לר' רפאל חי הכהן מספאקץ (ע"ע), ועל הסכמתו כתוב: „הקדמת משנה כמ"ף בעיר עוז לנו עזב"י תונס יע"א הרב המובהק בנן של קדושים כמוהר"ר אליהו חי בורג'ל

---

1) כן נראה מהקדמת רבינו לספר „ויקן יוסף", ששם כותב שהמחבר ר' יוסף בורג'ל ור' נתן בורג'ל הם דודיו אחי אביו, וא"כ מוכרח שהוא בנו של ר' משה בורג'ל (ע"ע) בנו השלישי של בעל „מגדנות נתן".

2) כ"כ ר"מ שתרוג בהקדמתו לספר „מאורות נתן" (תונס תרס"ג) ששלושים שנה לפני כן מסר לו רבינו כתבי מהר"נ בורג'ל להגיהם.

גר״ו״. מהתואר „משנה כסף״ נראה שהיה אז משנהו של אב״ד תונס דאז ר׳ אברהם חג׳אג׳ (ע״ע).

באייר תרל״ח (1878) חתום בהסכמת רבני תונס לפתיחת בי״ס „כל ישראל חברים״ בתונס עם שני אבות בתי הדין בתונס מהר״א חג׳אג׳ (ע״ע) ומהר״א אבוקארא (ע״ע) ועוד רבנים אחרים. הסכמה זו נדפסה בספר „צדק ושלום״ לר״ש פלאח (תונס תרנ״ז, עמ׳ 63). בשנת התר״מ (1880) חתום שני אחר האב״ד מהר״א חג׳אג׳ (ע״ע) בהסכמת „סבר פנים״ למהר״מ זקן מאזוז (ע״ע) מג׳רבה, ובשנת התרמ״א (1881) חתום בין הרבנים הראשונים בהסכמה מעשרות רבני תונס בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת הנדפסת בספר „מעייני הישועה״, כשבראש הסכמה זו חתום ר׳ דוד בן עטר (ע״ע) שנתמנה לאב״ד בתונס בשנת התר״מ (1880) אחר פטירת מהר״א חג׳אג׳. בשנת התרמ״ד (1884) חתום שני אחר האב״ד ר׳ דוד בן עטר הנ״ל בהסכמת ספר „פסקי הראש״ לר׳ פינחס סעדון (ע״ע), וכן בשנת התרמ״ג (1883) בספר „שובה ישראל״ לר׳ יהודה ג׳רמון (ע״ע) שבו מוחים נמרצות על הפרצות שהחלו בתונס בתחום הדת בענייני עריות וחילול שבת. אחר שנת התרמ״ד (1884) נפטר ר׳ דוד בן עטר, ונראה שאז נתמנה רבינו לאב״ד תוניסיה, כי כבר בשנת התרמ״ח (1888) מצאנוהו משמש בתפקיד זה.[3]

מאוחר יותר נתמנה גם לתפקיד שר היהודים והיו כל הדברים נחתכין על פיו. בתקופה זו היו לו מאבקים קשים עם בני הקהלה ה„פורטוגיזית״ בתונס שלא יכלו לסבול שיהיו כפופים לרב מקהלת ה„תוניסים״. ר׳ שלום פלאח כותב על כך בספרו „צדק ושלום״, וז״ל: „עוד רב קצפם (של הפורטוגיזים) מאוד בעת ניתנה משרת שר היהודים אל הרה״ג אב״ד בעירנו אליהו בורג׳ל הי״ו השליט על כל ענייני היהודים, ועל פיו יהי כל ריב וכל נגע, של כל היהודים החוסים בצל הממלכה התוניסית, שבתוך אלה היו גם פורטוגיזים אחדים, ופעמים רבות מרד גדולי הפורטוגיזים את פי הרב־והשר, גם עצבו את רוחו בדברים קשים, גם דברו עליו סרה... אך הוא היה כשן סלע מוצק בלב ים ולא נע ולא נד מפני גלים ומשברים הסוערים עליו מסביב, ולא זו בלבד אלא שדבריהם של אלו הוסיפו לו תוקף ועוז, ונתאפשרה משרתו גם בשכר שנתי מהממשלה, ונתקן סדר רבנותו על צד היותר חזק וקיים מאשר מקדם, ואז בעל כרחם היו מטים עקלקלותם פעם בכה ופעם בכה, והתהפכו בדרכם עם הרב כחומר חותם, והכל לפי הענין והמקרה...״[4]

בראשית שנת התרנ״ב (1892) נשלח אליו מכתב מועד הקהלה בתונס שבו מתאוננים על המצב המחריד שבו נתונים העניים והחולים ושקצרה ידם מלהושיעם. הם איימו שאם תוך שלושים יום לא ימצא פתרון הם לא יוכלו להמשיך בתפקידם ויתפטרו. על כך השיבם רבינו שכבר ימים שפנה לגדולי יהודי פאריז לעזור להם להקים בית חולים יהודי בתונס, והיה עיכוב בדבר, ובינתיים הוא יפנה בקריאה לכל שליחי הצבור בבתי הכנסת שיעוררו את הצבור לנדב בראש נדבותיהם לקופת „בקור חולים״, וענין בית החולים יזורז.[5]

בשנת התרנ״ד (1894) נדפסו מרבינו שני מכתבים ששלח למנהל חברה „כי״ח״ בפאריז שבו קובל על התנהגותו של המנהל החדש של בי״ס „כי״ח״ בתונס, ותובע כמה תיקונים בענייני ביה״ס, ואחד מהם תיקון הלימוד הדתי ולימוד שפת הקודש כדי שיוכלו להמציא רבנים מועילים לדורות הבאים.[6]

בשנת התרנ״ז (1897) הסכים כראש הרבנים לספר „וישב משה״ לר׳ משה אסרוסי מטראבלס, ובאותה שנה חתום על הסכמה לתשובת ר׳ שמואל ג׳אמי (ע״ע) הממונה על הגיטין בתונס בענין כתיבת השם בייה בגט, שעליה נחלקו רבני ג׳רבה.[7] בשנת התרנ״ח (1898) חתום בגושפנקא דמלכא על תשובה להראב״ד ג׳רבה ר׳ משה זקן מאזוז (ע״ע) עם ר׳ משה טיבי (ע״ע) ור׳ משה ברבי (ע״ע).[8] כן נדפס מכתב מרבני ג׳רבה לרבני תונס ו„מלכם בראשם כמה״ר אליהו בורג׳ל״ בספר „הליכות יעקב״ לר׳ יעקב כהן גדישא (ע״ע) מג׳רבה.[9] היה בקשר גם עם אב״ד גאבס ר׳ פראג׳י עלוש (ע״ע), ובספרו „אהב משפט״ חאה״ע מזכירו וכותב: „ויען כי ראב״ד בעי״ת תונס מוהר״א בורג׳ל זצ״ל הלך לו מנגד כל מה שכתבנו...״ [10] כלומר שרבינו חלק עליו.

פטירתו היתה ביום כ״ז כסלו שנת „יברך אותך״ לפר״ק — היא שנת התרנ״ט (1898) ככתוב על מליצת ההספד עליו שנדפסה בסו״ס „כה לחי״ לר׳ חי הכהן מגפצא (ע״ע). במליצה זו מתואר רבינו כ„זקן וישיש״ או „מר קשישא״ המעיד שזכה לזקנה ושיבה טובה, ועל המליצה נכתב עליו: „עטרת תפארת גולת הכותרת סבא דמשמטים הזקן והישיש מורנו ועטרת ראשנו מוה״ר ר׳ אליהו חי בורג׳ל תנצב״ה״. מליצת ההספד בנויה מד׳ בתים באקוסטריכון של א״ב, וזה נוסחה:

„**אם** כמות כל אדם מישראל וכל חייבים בהספדו ויהי העם כמתאוננים על אחת כמה וכמה כי יפקד איש יושב

3) עיין ספר „צדק ושלום״ (תונס תרנ״ז) עמודים 152־134.

4) שם עמ׳ 152, וע״ע שם בענין המחלוקת בין קהלת הפורטוגיזים לרבינו בעמודים 179־187 בענין ירושתו של ר׳ יצחק ג׳רמון משנת התרנ״ה, ובעמודים 166־171 בענין סרובם של בני הקהלה הנ״ל לבוא לאספה שכנס רבינו כיון שראו בזה פחיתות כבוד להתיצב בפני רב ושר תוניסי והחתימו את האב״ד שלהם על מכתב סירוב והוא נאלץ לבסוף ע״י הממשלה לבוא להתנצל על כך בפני רבינו, ועיין בערך „ר׳ יצחק טאפיה״.

5) שני המכתבים ב„צדק ושלום״ עמודים 174־177, ותשובת רבינו מז׳ תשרי תרנ״ב.

6) שם עמודים 226־219.

7) נדפס בשו״ת „זרע דוד״ לר׳ סאסי כהן יהונתן, חאה״ע סי׳ י״ב, וע״ע שם בחו״מ סי׳ ט״ז.

8) „זכרון יוסף״ למהר״י בוכריס ח״מ סי׳ ט׳.

9) מערכת ק׳ אות א׳, דמ״ב ע״ג.

10) דף ב׳ ע״ד ובסוף התשובה שם.

בשבת תחכמוני שומר אמונים, זקן זה שקנה חכמה יודע כל תעלומה גלויים וצפונים, שמעתו מבוהלת חייל בכולל גדולים וקטנים, הוא אדוננו הרה"ג מר קשישא סבא דמשפטים מוהי"ר ר' אליהו חי בורג'ל תנצב"ה אשר הלך לו בארצות החיים.

בכה יבכה להולך איש חיל רב פעלים יושב תהלות ישראל ושופט בצדק דלים, מאיר לארץ ולדרים לעושה אורים גדולים, עליו מעלין את המדומע ביאורים ונחלים, על האי שופרא דבלי בארעא לחזות בנועם אלוקים חיים.

גלי דרעיה ונפל נהורא, זאת חוקת התורה, פנה הודה פנה זיוה פנה הדרה, מלאכי השלום מר יבכיון מה חרי האף הגדול והנורא גלה כבוד מישראל משיך תור'ה כחשכה כאורה, מלאכי השלום יצאו לקראתו שורה לקראת שורה, עונים מקודש לאלוקים חיים.

דרכי ציון אבלות יבכו את השרפה אשר שרף, כי גדל הכאב מאוד אינו אלא כס"ת שנשרף, ראש על ארץ רבה כל העם עונים מה הקצף אשר קצף בהלקח עוזנו ויעבור והנה איננו והנה שורף, גלה כבוד מישראל כל העם עונים אחריו מקודש אשר קדשוהו שמים ללכת בגן אלוקים חיים.

רבינו הקים את חברת „עמלי תורה" בתונס לסייע בידי עניים עמלי תורה בהשתדלות וסיוע „החכמים השלמים החברה הקדושה", ושרים יחידי סגולה שנדבם לבם לעשות צדקה עם עמלי תורה.[11]

י"א) **בורג'ל ר' דוד** — בירחון „מקבציאל" שיצא בג'רבה (אב תרצ"ה) מובאים חידושים מספר „כסא דוד" כת"י, וכתוב שם שספר זה כולל פ"ז סימנים של פלפולים ופסקים השייכים לחו"מ, ובסופו קונטרס על הלכות רבית הכולל נ"ג סימנים. בהערות למטה בירחון הנ"ל כתוב על ספר זה כך: „הספר הזה היה למראה עיני הרה"ג מהר"ר אליהו טייב זצ"ל מעוב"י תונס ולמד בו כמה ימים וכתב עליו את הטורים האלה: „זה הספר כסא דוד הוא לאחד מחכמי תונס ורבניה שהיה בדור מוה"ר מהר"י בסיס זלה"ה וכמובן גיל הרבנים הרב אברהם יצחקי הכהן ז"ל בעל „משמרות כהונה" וכן הרב אברהם חג'אג' בעל „זרעו של אברהם", והוא ממשפחה רמה וקדושה היא משפחת בורג'ל. שמו הטוב הוא ר' דוד בורג'ל זלה"ה, ותודה רבה להרב המעתיקו בס' נאה ומשובח ע"ס מרן זלה"ה יהיה זכרו ברוך ושכרו מאת אל עליון והוא לא זכר את שמו הטוב. ועיין בספר הזה שגם ראה את פני מהר"י טייב זלה"ה וגם נראה שהוא נכד הרה"ג חק נתן ז"ל שהוא כותב בספר הזה על הרב מגדנות נתן (הוא ר' אליהו חי בורג'ל הראשון, ע"ע) בן הרב חק נתן שהוא דודו ע"ש. וגם הוא היה מתלמידי מהר"י בסיס ז"ל כאשר כתב בס' פ"ב בפסק הנכפה ע"ש בסופו. והוא אבי החה"ש הדה"מ ר' חיים בורג'ל שהיה דיין בדור שלפנינו (עיין ערכו להלן), כן הגידו לי זקני עירנו תי"ו יום ג' לירח אייר שנת התרצ"ב. ואולי הוא המגיה הספר הזה באומרו „אה"ב" (ר"ת „אמר הבן") כי לא שמענו שהיה לו בן אחר, וגם יש לו את שהיה ת"ח ואת שמו לא נודע", עכ"ל. ולפי דברים אלו נראה לי שרבינו הוא בנו של ר' אברהם חיים בורג'ל הראשון (ע"ע) — בנו הקטן של הרב „חק נתן" ואחיו של בעל „מגדנות נתן" — ובזה יתאים מה שקרא להרב „מגדנות נתן" דודו, וגם מובן למה קרא לבנו אברהם חיים שהוא על שם אביו שנקרא בשם זה.

ומצאתי בין כתבי מר זקני שני שטרות בדף אחד, ועל התחתון חתום ר' יוסף זרקא (ע"ע) פעמיים, וכן חתימת רב אחר שעדיין לא זהיתי חתימתו. ואח"כ יש נוסח כדלהלן מר' דוד בורג'ל, וזה לשונו: „הנני מגלה אוזן שראו ראיתי לשטרא הנז' קרוע בקרע ב"ד יצ"ו, נמצא דנשתחררה החנות הנז' משעבוד הנז' מכל וכל וקיים ע"ה דוד בורג'ל ס"ט". וכן קודם לזה יש נוסח אחר בחתימת ר' דוד בורג'ל. התאריך בשטרות אלה קצת מטושטש, והשנה נראית כמו שנת „תק"ע ושלוש", ובשטר העליון כתוב: „בעשור אמצעי לחודש אלול שנת התק"ס ושלוש", אך גם כאן האות האחרונה של „התק"ס" מטושטשת ולא ברור שהכוונה לאות סמ"ך. וראה בעמ' קס"ג תצלום השטרות.

ספרו „כסא דוד" היה בפני הרה"ג ר' שלמה מאזוז זצ"ל (ע"ע) מג'רבה ומזכירו בספרו „כרם שלמה" הנד"מ בכמה מקומות.

יב) **בורג'ל ר' אברהם חיים** השני — כנראה שהוא בנו של ר' דוד בורג'ל (ע"ע) שבאות הקודם, ועיין מה שכתבתי שם. היה מגדולי הדיינים בתונס במחצית הראשונה של המאה השביעית, וחיבר ספר „חוקי חיים" שו"ת וחי' שו"ע (ג'רבה תשי"ב). בהקדמה הארוכה שכתב לספר המו"ל ר' יצחק כהן מתונס, כתב על רבינו כך: „הלוא זה היה אחד מסגני דייני גולה דיין אחד הבתי דין פה העירה מתא מחסיא תונס יע"א זה קרוב לתשעים שנה דן דיניו ושפט את ישראל גם עם אחוזת מרעהו סיעת מוה"ר ר' אברהם חג'אג' זצ"ל הנ"ל היה נועד..." ע"כ. לפי דברים אלו יוצא שנתמנה לדיין בערך בשנת התרכ"ב (1862) שהיא תשעים שנה לאחור משנת התשי"ב (1952) שבה נכתבו דברים אלו. ואמנם כבר מצאנוהו בשנת התרכ"ז (1867) חתום אחרון בהסכמת ספר נר דוד (גג'), ובשנת התרל"א (1871) בהסכמת „אהבת ה' " לר"י סדבון (ע"ע), ובהסכמת סבר פנים למוהר"מ זקן מאזוז (ע"ע) בשנת התר"מ (1880), ובשנת התרמ"א בהסכמה מעשרות רבני תונס לאסור פתיחת חנויות הקפה בשבת הנדפסת בספר „מעייני הישועה". הוא כהן כדיין בתקופתם של ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) ור' אברהם חג'אג' שני אבות בתי דין דתונס, ומאוחר יותר בימי האב"ד ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע"ע), כהן כסגן ומשנה שלו.

ר"י כהן כתב בהקדמתו לספרו שרבינו נפטר בז' שבט

---

11) עיין בהקדמת רבינו ורמ"ח זיתון לספר „ויקן יוסף".

התרנ"ד (1894) ועל מצבתו כתובים שבחיו, והיא חוברה ע"י 300 חכמים ונבונים ובראשה כתוב כותרת „גניזה של תורה קדושה". וכתב עוד שידע גודל חכמתו ויגיעתו ושקידתו בתורה, ואחת כמה וכמה הנאות רבות וטובות נהנו ממנו בימי חייו והיה להם לעינים בשבתו על כסאות למשפט.

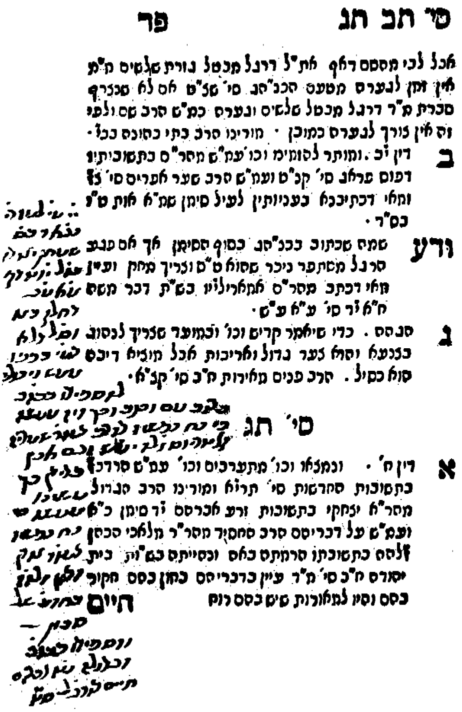

הגהה מהגאון ר' אברהם חיים בורג'ל השני זצ"ל בכתב ידו וחתימתו בספר „ברכי יוסף" להחיד"א.

על חיבוריו כתב שהשאיר אחריו חבורים הרבה, והוא זוכר שכד הוה טליא למד בקיבוץ שיטה של רבינו על מס' פסחים בישיבת חכמים הנקראת „עליית ביהכ"נ הגדולה", ולפי הנראה לו, שם היתה ישיבתו של רבינו, ובישיבה זו נשארו חבוריו אחר מותו מבלי ידיעת יורשיו, אבל חבל על דאבדין שבמשך הזמן ואריכות הימים לא נודע מה היה להם ולא נשאר ביד יורשיו רק הספר הזה „חוקי חיים", והוא נשאר לבדו מיתר הפליטה ונמצא ביד נכדו הנקרא אף הוא אברהם חיים בורג'ל בן ישועה חי בורג'ל (בנו של רבינו). ספרו הנ"ל עוסק רובו ככולו בענייני אה"ע וחו"מ ומעט על יו"ד, ובו מוצאים פס"ד ממהר"מ זקן מאוזו מג'רבה (ע"ע) משנת והותיר"ך (התרמ"ז) בחו"מ סי' קצ"ז.

בספר צדק ושלום (תונס תרנ"ז) לש. פלאח עמ' 202 מספר וכותב: „ובאותו שבוע מת הרה"ג הדו"מ הר"ר חיים בורג'ל זצ"ל וכל העם מקצה לווהו לבית עולמו כנהוג, והאדון הזה לא בא עם הקהל ללוות, כי היה עוסק ליפות משכנו במאורי הגאז לפי המצאת העת החדשה, ובכן הד"ר בא בית הרב, אך בבואו אמר עם הרב: אני לא באתי הנה למען האסיפה הזאת, רק לנחם אותך, הרב, על מתך שמת בשבוע זה". אדון זה הוא הד"ר המנהל החדש של בי"ס כי"ח בתונס, אשר רבים התלוננו עליו ועל התנהגותו ויהירותו, ע"ש, והרב הוא ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע"ע).

לגבי מוצאו לפי מ"ש באות הקודם ובתחילת דברינו כאן הוא מזרעו של הרב נתן בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל „חק נתן", אך מעניין שבספרו כשמזכיר לחכם ממשפחת בורג'ל, מזכירו בסתם ולא מציין לקרבה כלשהיא.[1]

משפחת בלעיש

משפחת רבנים שרים ונגידים בתונס. במאה הששית נודעו כמה רבנים ממשפחה זו, ונודע מכולם הרה"ג ר' אברהם בלעיש בן שלום שנולד בתונס בשנת תקל"ג (1773) ונפטר בלונדון בשנת תרי"ג (1853) אשר הלך על פני כמה וכמה מדינות, והיו לו כמה תעודות מהגמונים וגדולי מדינה, ושימש כרב בכמה מקומות בעולם, וחיבר כמה ספרים (ע"ע). במאה השביעית נודע רב גדול ממשפחה זו והוא הרה"ג ר' חיים בלעיש זצ"ל (ע"ע) ששמש כרב ראשי לתוניסיה ונפטר בשנת התש"ז (1947). כן ידועים כמה „קאיידים" בתונס ממשפחה זו. ועיין מה שכתבתי במשפחת „בורג'ל".

א) **בלעיש ר' אברהם הראשון.** חי במאה הששית, והוא קרובו של ר' יעקב פיתוסי זצ"ל (ע"ע) בעל „ירך יעקב" ומזכירו בספרו הנ"ל (ח' ע"א) וז"ל: „מצאתי כתוב להח' הש' עצו"ר קרובנו כמה"ר אברהם בכמה"ר יעקב בלעיש ז"ל..." ע"כ. ונראה מזה שהיו כתבים לרבינו.

ב) **בלעיש ר' יעקב.** אביו של ר' אברהם בלעיש הראשון שבאות הקודם, ומסתבר שחי בסוף המאה החמישית ותחילת הששית.

ג) **בלעיש ר' אליהו.** מרבני תונס באמצע המאה הששית, ומזכירו הרבה פעמים ר' שלמה שמאמא (ע"ע) בספרו „שורש ישי" על הש"ס. היה קרובו של ר' שלמה הנ"ל וגם עמיתו בתורה ולמדו יחד אצל רבם „מהרמ"ש" הנזכר שם פעמים רבות, שהוא הרה"ג ר' משה שלום (ע"ע) בעל „ישמח משה" על מסכת זבחים. ר' שלמה שמאמא מתארו שם בזה הלשון: „ושאר דידי נהיר"ו דעיינין החו"ש סוה"ר כמה"ר ר' אליהו בלעיש נר"ו נתקשה..." (דף מ"ח ע"ב).

1) עיין דף ל"ה ע"ב שכותב שמצא בגליון הסמ"ע בכת"י הרב הגדול מהרי"א בורג'ל זלה"ה..." ובדכ"ה ע"ג כתוב ועי' לה' מגדנות נתן דמ"ח", הכל בסתם, וגם בדף פ' ע"ג קורא לרב חק נתן בסתם „מרן הרב ח"ן ז"ל" ולא מכנהו מר זקני, ובכ"ס ע"ב כותב „ואני שאלתי את פי מו"ה מר"ן בורג'ל וא"ל וכוונתו לר"נ בורג'ל השני.

ובמקום אחר כותב בזה״ל: ,,הקשה אלי אהובי גהירו דעייניין שאר דידי החו״ש פלפלא חריפתא באמתה של תורה מר ניהו אליהו בלעיש נר״ו״, ועוד בהרבה מקומות כיוצא בזה. בדף ק״ב ע״ד כותב ואחי וראש החו״ש הדו״מ **אבנ״ר** תירץ...״ ויתכן שר״ת אבנ״ר הם **ר׳ אליהו בלעיש נר**״ו, ולפי התואר ,,הדו״מ״ הנלוה נראה שרבינו שמש מאוחר יותר בתור דיין ומורה בתונס. בס׳ חיים לישראל לר׳ חיים דוד גג׳ (ע״ע) מזכירו (בסי׳ ע״ד) וכותב: ,,ועיין מה שהקשה עליו מהר״ר אליהו בלעיש ז״ל״.

נדפסו ממנו קצת חידושים למסכת פסחים בסוף ספר ,,שורש ישי״ (עמודים ק״ו-ק״ח) וכתוב עליהם שהם מ,,החו״ש סוה״ר כמה״ר אליהו בלעיש נר״ו״.

ד) **בלעיש ר׳ חי הראשון** — בזרעו של אברהם ח״ב מהר״א חג׳אג׳ (ע״ע) כתוב על דרוש ד׳: ,,דרוש שדרשתי למעלת איש **אהובי החכם השלם בכל מדות טובות מע׳ ר׳ חי בלעיש** ז״ל ס׳ חקת ובלק מחוברים התרטו״ב״ וב,,חסדי כהונה״ דרוש ט״ז כתוב: ,,דרוש שדרשתי על **החכם והשלם והכולל שקדן בתורה ובמצוות כמהר״ר יהודה חי בלעיש״**, וכנראה ששניהם חד הוא, שהרי בעל זש״א ובעל ,,חסדי כהונה״ היו באותה תקופה.

ה) **בלעיש ר׳ חיים** — נולד בשנת תרכ״ד, והיה **תלמידו של הרה״ג ר׳ מרדכי סמאג׳ה** זצ״ל. (כ״כ באיש מצליח ח״א בא״ח סי׳ ט״ז שכותב מהר״ם מאזוז למוהרמ״ך מג׳רבה שרבינו נוהג בק״ש לומר בלחש מהפסוק השמרו לכם ושאמר לו שכן ראה לרבו ר׳ מרדכי סמאג׳ה ועוד רבנים אחרים שנוהגים כך, ע״ש). שמש כרב ראשי לתוניסיה אחרי פטירת ר״ד כטורזא (ע״ע) משנת הת״ש (1940) עד פטירתו בשנת התש״ז (1947).

הראב״ד ג׳רבה ר׳ כלפון הכהן כותב על רבינו בספרו ,,פקד משה״ (בדרוש ל״ב שדרש למנוחתו), שכל מכיריו מעידים ומגידים שכל ימיו היה מקדיש לתורה ולגמ״ח, מסייע בידי כלות וחתנים עניים וכלם היו יוצאים מאצלו שבעי רצון. **הוא שהחזיק את** ,,ישיבת חברת התלמוד״ בתונס מיסודו של מהר״ש דאנה (ע״ע) ואלולי הוא כמעט ונתבטלה. היה נזהר מחשש איסור ולא היה שותה רק מיין שנעשה בביתו והיה מתנהג בחסידות. כן כותב שהיה עניו מאוד, ומספר שכשהלך ראב״ד ג׳רבה ר׳ חויתא כהן (ע״ע) לתונס היה רבינו עצמו מביא לו קפה לשתות, וכשאמר לו מוהרח״ך שהוא מצטער מזה, אמר לו כך הוא רצוני וקבל רצונו בעל כרחו. כן כותב שם שהיה אוהב שלום ורודף שלום ואין מישהו בכל מדינת תונס שמתנגד לו, והיה רצוי ומקובל בחוגי הממשלה. היה חכם גדול בתלמוד, ובענייני הוראה היה נמלך עם אחרים גם בקטנים ממנו. היה עושה גדרים וסייגים בתונס למען קיום התורה. שנת לידתו למדנו ממה שכתוב שם שנפטר בן 83 שנה בשנת התש״ז וא״כ לידתו היא בשנת התרכ״ד בערך.

ובספר ,,כתר כהונה״ למוהרח״ך ראב״ד ג׳רבה (בדרוש ס״ב שדרש למנוחת רבינו) כותב עליו: ,,שהיה מלא וגדוש בתורה ויראה ומדות טובות וענוה, והיה אוחז ממש בג׳ עמודים שהעולם עומד עליהם תורה ועבודה וגמ״ח כידוע ומפורסם...״ עכ״ד. ובדברי המגיה שם כותב שהיה בידו עמוד כתב יד מלא משבחי רבינו ונאבד ממנו וחבל על דאבדין. רבינו נהנה מיגיע כפו וכל ימיו היה סוחר בדגן ולא נהנה מהצבור כמ״ש במכתב מהר״ם מאזוז זצ״ל והי״ד לאחד מאדמו״ר ארה״ב הנדפס בתחלת ספרו ,,איש מצליח״ ח״א.

ראש רבני תוניסיה מורנו ר׳ חיים בלעיש זצוק״ל

בספר מעדני מלך פיוטים מהפייטן המהולל אשר מזרחי ישנה הסכמת רבינו לספר משנת התש״ה (1945), וכן ישנו שם שיר שחיברו המחבר לכבוד בחירת רבינו לרב ראשי וסימנו ,,בלעיש חזק״, וזה נוסח השיר:

בסימן טוב והצלחה
וצהלה והרוחה
מדינת תונס שמחה
על בחירת רבי חיים
ליהודים היתה אורה
בשומעם את הבשורה
כי נכתרת בכתר תורה
יצליח דרכך אל חיים
עניו היית מנעוריך
הרבית להיטיב אשרך
אכלת מיגיע כפך
והחזקת בעץ החיים

ידיד וחביב לבריות
תמיד רדפת במצות
רץ כצבי לעשות טובות
ישמרך אל חפץ בחיים
שם טוב קנית לתהלה
על זה זכית לגדולה
כך נזכה לגאולה
ואתה עודד בחיים
חזק ואמץ ושרת בקדש
ושם ישראל ברבים קדש
יהיה בעזרתך מחדש חודש
ויוסף לך שנות חיים

היה ביכ״נ על שמו בתונס והיה מלא ספרים חשובים והלק גדול מהם עבר לישיבת ר״ש דאנה שבגבעת אולגה

ליד חדרה. השאיר אחריו בן הרה"ג ר' שמואל הי בלעיש שבאות הבא.

ו) **בלעיש ר' שמואל חי** — בנו של ר' חיים בלעיש שבאות הקודם, והוא עלה לא"י וגר בקרית שמריהו ונפטר בי"א תשרי תשכ"ז בלי להשאיר זרע אחריו. יש לו הסכמה לס' „אברהם אוהבי" לר' אברהם סופר הנדפס בארץ.

ז) **בלעיש ר' אברהם** השני — היה דיין בסוק אלארבעא בחצי השני של המאה השביעית, כפי שמצאתי בספר כת"י שבידי הרבה מכתבים אליו מהראב"ד תונס ר' ישראל זיתון (ע"ע) ובית דינו בין השנים תרס"ו-תרס"ח, ופונים אליו בזה"ל: „מע' החו"ש הדו"מ כה"ר אברהם בלעיש הי"ו לסוק אלארבעא", ע"כ.

ח) **בלעיש ר' רפאל** — דיין בקירואן בחצי השני של המאה השביעית, וראיתי הרבה מכתבים אליו מר"י זיתון (ע"ע) ובית דינו בין השנים תרס"ז-תרס"ט, ומתואר מע' החו"ש הדו"מ כמהר"ר רפאל בלעיש הי"ו לקירואן.

ט) **בלעיש ר' משה** — מובא בספר „טוב ראי" על חכמי טבריה (אות קנ"ט) שהוא מעיר תונס ועלה לטבריה ונתיישב בה ונפטר שם, ונוסח מצבתו: „זמ"ק הרב משה בלעיש נ"ע יום י"ז אלול תרס"ט תנצב"ה", ע"כ.

י) **בלעיש ר' אהרון** — הוא מאסף הבקשות והפזמונים שבס' „בית יעקב" לר' שלמה חי בן בארון, ומתואר שם: „החו"ש דט"ל כמה"ר אהרון בלעיש נר"ו".

יא) **בלעיש ר' ישועה** — מוזכר בשער ס' „חיים לישראל" כחמיו של המחבר ר' חיים דוד גג' (ע"ע), והוא זקנו (אבי אמו) של הראב"ד תונס ר' יוסף גג' השני (ע"ע).

יב) **בלעיש ר' אברהם** בן שלום הלוי — רב ומחבר, נולד בי"ח אב תקל"ג (1773) בטוניס ומת בשנת תרי"ג (1853) בעיר לונדון. היה רב בטוניס וגזבר לנשיא העיר הביי. בשנת התקע"ע (1810) הלך משם לירושלים להמלט מנושיו שהציקו לו, ובשנת תקע"ז (1817) נשלח כשד"ר ובתור שכזה נסע לכמה מדינות לקבץ נדבות. המלך ויקטור עמנואל נתן לו מתנה אלף פרנק בעברו בטורין, והיו לו מכתבי תעודה מהגמונים וגדולי מדינה. בזמן קצר היה לרב בעיר ניס בצרפת, ובין השנים הת"ר-תרי"ג (1840-1853) היה ראש ישיבה של הקהלה הפורטוגיזית ב„עוויס מארקס" בלונדון. חבר כמה ספרים, והם: „א) תבואות יקב — פירושים על התנ"ך והתלמוד (ליוורנו התק"פ). ב) באר לחי רואי — דרושים במוסר ונעתק לעברית איטלקית וצרפתית (טורין תקע"ו). ג) יד אבשלום — פי' על שו"ע או"ח (ליוורנו תקפ"ט). ד) פתח הבית — חי' על טא"ח ושו"ת הנוגעות לקהלת לונדון ולישיבת „עץ חיים" באמשטרדאם, עם שבעה הספדים בערים שונות: מוגאדור, טוניס, לונדון וליוורנו (התר"ו). ה) עפרות תבל — פי' על קהלת (לונדון תר"י), ובראשו נדפס תבנית דמות „בלעיש". כן חבר שירים לחתונת הבארון רוטשילד בעברית ואנגלית (פאריס התקפ"ד), ושיר לכבוד הקיסר לואיס הי"ח בעברית וצרפתית (שם), וקינה על מות שלושה מלכים ולזכר שרים גדולים. (מקורות — אוצר ישראל ח"ב אות ב' עמ' 90). ואולי אביו ר' שלום הלוי הוא הנזכר בס' תולדות יצחק לר"י חדאד מג'רבא (בדצ"ט ע"א). באנציקלופדיה לחכמי א"י (כרך א' עמ' מ"ח) מובאים עוד הרבה חיבורים שחיבר ובחלקם יצאו לאור ובחלקם נמצא צלום מהם במכון לחקר ירושלים.

משפחת בן בארון

א) **בן בארון ר' דוד** — מגדולי רבני תונס בתקופה האחרונה, ושמש כראש רבני תוניסיה משנת תש"ז (1947) עד פטירתו בשנת התשט"ו (1955). נולד בשנת התרמ"ה (1885) למשפחה לא כל כך מדקדקת בשמירת מצוות, ולמד תורה אצל הרה"ג ר' שלמה דאנה זצ"ל בישיבת „חברת התלמוד" ואצל הרה"ג החסיד ר' ישועה כהן זצ"ל בע"ס „מעייני הישועה". בהקדמת רבינו לספר זה משנת התרס"ו כותב שרבו ר' ישועה היה אהב אותו ואת ר' שמואל טייב בעל ספר „כנפי שחר" כבבת עינו. ישנם הגהות מרבינו בס' „מנחת יצחק" שבסו"ס „מעייני הישועה" הנ"ל (תונס תרס"ה) וחותם עליהם „בן דוד בא"", וגם יש לו שם קצת חידושים שכתוב עליהם: „ואלה דברי ידי"ן הבחו"ן (ר"ת „הבחור נעים", ברכ"ה) כה"ר דוד בן בארון", ומזה נראה שכבר בבחרותו היה מחדש חידושים ושהיה עמיתו בתורה של ר' יצחק בן ברכה כהן בעל „מנחת יצחק" הנ"ל. יותר מאוחר נתמנה כדיין בב"ד הרבני הגדול בתונס, והתום בתפקיד זה בשנת התרפ"ג (1923) במכתב בספר „מאמר אסתר", ויש לו עוד מכתבים מאותה תקופה שנדפסו בקונט' „לחוקקי ישראל" שבסו"ס „זכרון יוסף" (מכתבים ע"ה-ע"ט, פ"א-פ"ה, מהשנים תרע"ח, תרע"ט, תרפ"ג, תרפ"ד). בשנת התרצ"ד (1936) חתום ראשון בהסכמת רבני תונס לספרו של ראש הרבנים דאז ר' דוד כטורזא — ספר „תנובות שדי", ומזה נראה שאז היה שני במעלה אחר ראש הרבנים הנ"ל. בשנת התש"ז (1947) כשנפטר ראש הרבנים הרה"ג ר' חיים בלעיש זצ"ל נתמנה כראש ועד ב"ד הגדול וכראש רבני תוניסיה, וכשראה שהעומס עליו רב מאוד בקש לו ת"ח אחד שיקח עליו תפקיד ראש ועד ב"ד, ובשנת התש"י (1950) נתמנה מר זקני הרה"ג ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל לתפקיד זה, ורבינו היה ראש הרבנים עד פטירתו בשנת התשט"ו. אח"כ ראיתי בס' „אוהל משה" להרה"ג ר' משה כהן דריהם זצ"ל (ע"ע) מו"ץ בדיג'ת מכתבים ששלח לרבינו בש' התש"ו ובהם מתואר כ„הראב"ד מקודש וראש ועד בית דין רבה בתונס יע"א", ומזה נראה שרבינו שמש כראש ועד ב"ד לפני שנת התש"ז עוד בזמן שמהר"ח בלעיש זצ"ל שמש כראש הרבנים וכשנפטר מהרח"ב נוסף לו תפקיד ראש הרבנים.

בספר „מעשה שושן" לר' שושן כהן זצ"ל ישנו דרוש

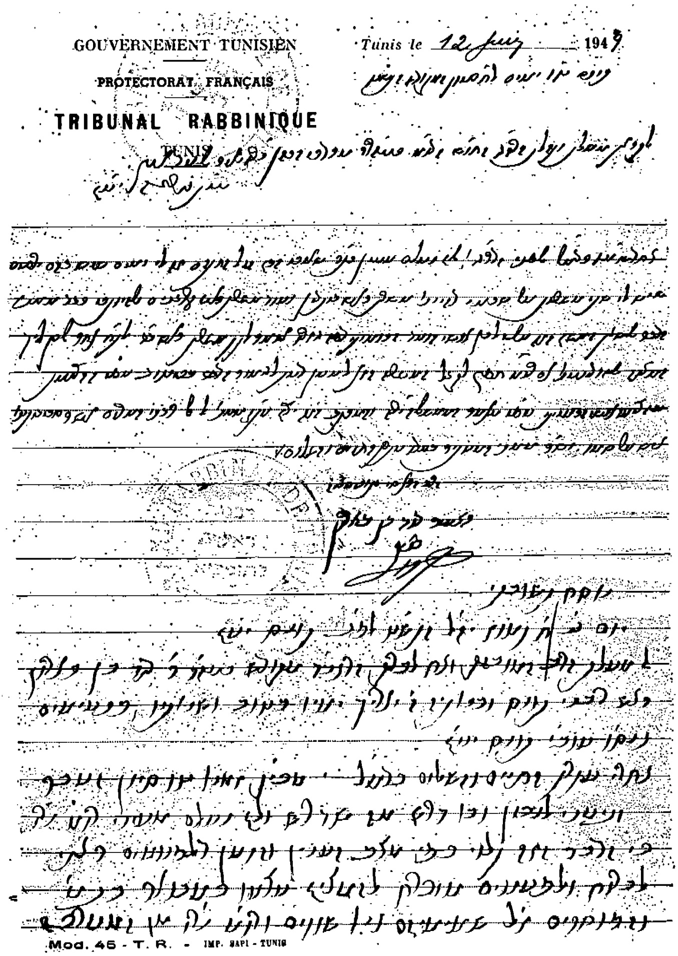

מכתב ראש רבני תוניסיה ר' דוד בן בארון זצ״ל למר זקני זצ״ל שבו הציע לו לקבל משרת הראב״ד תוניסיה.

על רבינו (דרוש ט״ל) וכותב בו, שרבינו היה משכנה״ג ובעל נסיון מופלא ועבד עם גדולי הרבנים ונפטר בתקופה קשה לישראל מצד המורדים והצוררים לדת ישראל. וכותב עוד שכל ימיו היו על התורה ולמרות טרדותיו הרבות היה קובע עתים לתורה ביום ובלילה. היה מוכיח הרבים בדרשותיו, ובעל סבר פנים, מכבד ת״ח ומציר בצרתן. היה מנהל ישיבת „חברת התלמוד" בתונס, אוהב שלום ורודף שלום, דן דין אמת לאמתו והיה עניו באמת. כן היה בעל שם טוב, והיה מסייע לעניים ולצנועים ולבעלי תורה ולכל הפונים אליו.

ב) **בן בארון ר' שלמה חי** — מחכמי תונס במאה השביעית ומחבר ס' „בית יעקב" הכולל פיוטים בקשות שירות ותשבחות וכן דינים ומוסר (תונס תרנ״ח). את הס' חבר לזכר אחיו ר' יוסף, ובנו יעקב. מאסף הבקשות ופרקי הזוהר הוא ר' אהרון בלעיש (ע״ע). בהקדמת רבינו כותב

שבכל ליל ש"ק היו מתאספים חברים בביכ"נ הגדולה דק"ק „פורטוגיזיס" וקורים תהלים וספר הזוהר השייך לאותה שבת, ושיר השירים ואח"כ עומד חכם ודורש בעגייני הפרשה, ובעלות השחר אומרים בקשות ותחנונים ובר יוחאי.

משפחת בן זקן

א) **בן זקן ר' יעקב** — היה דיין בתונס בראשית המאה השביעית, והוא עמיתו בתורה של הרה"ג מהר"א כהן יצחקי זצ"ל בעל הספר הנודע „משמרות כהונה" (ע"ע). יש לו הקדמה משנת התרי"א (1851) לספר סליחות, תקון חצות ובקשות שונות שהוציא בנו אלעזר, ועליה כתוב: „הקדמת החכם השלם והדו"מ כמה"ר יעקב בן זקן זלה"ה מרביץ תורה בעיר תונס יע"א", וחותם בסופה: „הצעיר יעקב בלא"א החו"ן כה"ר אלעזר בן זקן נ"ע הי"ד". ממה שכתוב על אביו „הי"ד" נראה שאביו לא מת כדרכו אלא נהרג כנראה ע"י גוים. עוד חתום רבינו על שתי תקנות מאייר תרט"ו (1855) עם הרבה מרבני תונס ובראשם הראב"ד תונס ר' ישועה בסיס (ע"ע) ומשנהו ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) זצ"ל. תקנות אלו נדפסו בתחלת ספר „תורה וחיים" למהר"א מגוץ הכהן זצ"ל (ע"ע) מג'רבה.

בספר „זרעו של אברהם" ח"ב לר' אברהם חג'אג' זצ"ל (ע"ע) כתוב על דרוש ה': „דרוש שדרשתי לפטירת מהרי"ן בן זקן ז"ל בס' במדבר שנת התרטו"ב", ואם נאמר שנפלה כאן טעות סופר וכתוב „מהר"ן" במקום „מהר"י",[1] יצא שרבינו נפטר בשנת התרטו"ב (1857). גם מהר"א כהן יצחקי עמיתו של רבינו הספידו בתשלום השנה, ובספרו „חסדי כהונה" (דרוש ח"י) נדפס דרוש שדרש עליו, ועליו כתוב: „דרוש שדרשתי על עמיתנו בתורה החו"ש הדו"מ כמהר"ר יעקב בן זקן זלה"ה בפרשת תצוה בתשלום השנה בבה"כ הגדולה". בדרושים אלו לא כתובים שום פרטים על רבינו.

ובספר „חסדי כהונה" הנ"ל כתוב על דרוש ט"ו: „דרוש שדרשתי בבה"כ בתשלום השנה להרב ר"א אשכנזי ולהרב מהר"ש טייב ז"ל וקרוב לפטירת הרב ר"י בן זקן זכר כלם לחיי עד", ולפ"ז אם נדע זמן פטירת שני רבנים אלו נדע בברור מתי נפטר רבינו, אך אם נקבל מה שכתבנו לעיל שרבינו נפטר בשנת התרטו"ב, אז יצא ששני רבנים אלו נפטרו שנה לפני כן בשנת התרט"ז (1856).

ב) **בן זקן ר' שלום** — חתום בשנת התרל"ח (1878) עם רבני תונס בספר „משפט הירושה" בענין צוואת הקאייד נסים שמאמא ז"ל.

---

1) וזה נראה מסתבר כיון שלא מצאנו חכם בשם מהר"ן בן זקן, וזה מצוי שיו"ד תתחלף בנו"ן.

משפחת בן עטר

כנראה שמוצא משפחה זו ממרוקו ששם ידועים לנו הרה"ג ר' חיים בן עטר בעל „אור החיים" ור' יהודה בן עטר ועוד. בתונס לא מצויה משפחה זו הרבה, וידועים לנו מעט רבנים ממנה. אחד מהם הוא ר' דוד בן עטר ששמש כרב ראשי בתונס משנת התרמ"א (1881). ובמאה הששית נודע ר' שלמה בן עטאר (ע"ע) רבו של ר' יעקב פיתוסי (ע"ע).

א) **בן עטר ר' דוד** — מגדולי רבני תונס בחצי הא' של המאה השביעית, ובסוף ימיו שמש כאב"ד תונס. חתום בשנת התרכ"ז (1867) בהסכמת „נר דוד" גג'. אחר שנפטר הראב"ד תונס ר' אברהם חג'אג' זצ"ל (ע"ע) בשנת התרמ"א (1981) נתמנה רבינו במקומו, וכבר באותה שנה חתום רבינו ראשון עם עשרות מרבני תונס בהסכמה שבס' „מעייני הישועה" בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת. בשנת התרמ"ג (1883) חתום ראשון עם הרבה מרבני תונס בספר „שובה ישראל" להרב יהודה ג'רמון זצ"ל (ע"ע) בענין הפירצות בדת שנפרצו בתונס באותה תקופה כתוצאה מחדירת ההשכלה, ובספר זה מתואר רבינו במפורש כאב"ד. גם בשנת התרמ"ד (1884) חתום ראשון בהסכמת ספר „פסקי הראש" לר' פינחס סעדון זצ"ל (ע"ע), ולפחות עד אז היה בחיים ושמש בתפקיד אב"ד. כנראה שאחר פטירתו נתמנה הרה"ג ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע"ע). רבינו נזכר בהשכבה הארוכה לרבנים שאומרים בתונס בליל כפור.

מעניין שגם בהסכמה שב„מעייני הישועה" וגם שב„פסקי הראש" חותם ר' שלמה בן עטר (ע"ע) במקום רבינו, וכותב שחותם כן בצוואת רבינו שצוהו לחתום עבורו. ויתכן שעשה כן מפני שרבינו היה זקן ותש כוח. ראיתי חתימת יד קדשו על ספר „נוה שלום" וכתוב עליו: „מקנת כספי ע"ה דוד בן עטר סל"ט".

ב) **בן עטר ר' שלמה** הראשון — מרבני תונס במאה הששית, והיה אחד מרבותיו של ר' יעקב פיתוסי (ע"ע). ר' יעקב בהקדמתו לספרו „ברית יעקב" (ליוורנו תק"ס) משנת התקנ"ט (1799) מזכיר את שני רבותיו, הראשון ר' יוסף זרקא (ע"ע) שכבר נפטר, „ומשנהו כמעשהו ממנו הוא מורי גם הוא החה"ש רב ועצום כמוה"ר שלמה אבן עטאר הי"ו משם תורה יוצאה". מכאן שבשנת התקנ"ט היה בחיים. בספר „ברית יעקב" הנ"ל מביא תלמידו ר' יעקב כמה שמועות ממנו.

ג) **בן עטר ר' שלמה** השני — מחכמי תונס בחצי הא' של המאה ה־7, וחתום בשנת התרמ"א (1881) בהסכמה שבס' „מעייני הישועה" בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת, וחותם שם פעם שניה במקום אב"ד תונס ר' דוד בן עטר (ע"ע) וכן בשנת התרמ"ד (1884) חותם במקום ר' דוד בהסכמת ס' „פסקי הראש", וזאת עשה ע"פ צוויו של ר' דוד. כנראה שהוא קרובו של ר' דוד, אך איננו בנו כיון שמצאתי כתוב בכת"י על ספר „מחנה ראובן": „זה שלי אני שלמה בלא"א חי בן עטר אשר קניתי אותו..." וחתום: „שלמה אבן עטר".

משפחת בסיס

א) **בסיס ר' יעקב** — מחכמי תונס שבא לטבריה ושם מנוחתו כבוד בשנת תע"ר (1910), ונוסח מצבתו: „זה מצבת קבורת הזקן הכשר הח' זרע קדש יעקב בסיס ז"ל נ"ע י"ג אייר עת"ר תנצב"ה", כ"כ בספר „טוב ראי" על חכמי טבריה, ואולי הוא ממשפחתו של הראב"ד תוניסיה הגאון המפורסם המלומד בנסים ר' ישועה בסיס שבאות הבא.

ב) **בסיס ר' ישועה** הראשון — גאון עצום בנגלה ובנסתר. חסידא קדישא ומלומד בנסים. נולד בשנת התקל"ג (1773) לאמו מרת מסעודה [1] בליל שבת קדש, ומספרים על שם הראב"ד תוניסיה הגאון החסיד ר' שלמה אלפאסי (ע"ע) שספר שבאותו לילה אחר שחתם אביו הגאון המקובל האלוקי ר' מסעוד אלפאסי [2] (ע"ע) ברכת הקדוש „בא"י מקדש השבת", אמר „ברוך הבא ברבי יצחק לוריא אשכנזי", ואח"כ שלחו לרחוב אלבטחה שבתונס לבית משפחת אלמסכסך לשאול בשלום הילד הנולד אז, ולברך היולדת בברכת „מזל טוב", ולצוות עליה שתיזהר עליו מאוד שכן עתיד לצאת ממנו אור גדול לישראל כי הוא נשמת האריז"ל.[3] כשגדל למד תורה אצל הרה"ג ר' משה שלום (ע"ע) בעה"ס „ישמח משה" על זבחים,[4] ואחד מעמיתיו לתורה הוא הרה"ג המקובל ר' שלום שמעוני זצ"ל (ע"ע) רב דעיר גפצה ומחבר ספר „גנזי שלום". בצעירותו בהיותו כבן 34 נזכר ע"י ר' שלמה שמאמא הראשון (ע"ע) בליקוטים שבסוף ספרו „שורש ישי" בנוסח זה: „והחו"ש סוה"ר אהובינו כמה"ר ישועה בסיס נר"ו". ספר שורש ישי הנ"ל חובר ע"י ר' שלמה בצעירותו בלומדו אצל רבו ר' משה שלום והוגה בשנת התקס"ז (1807). עוד זכורני שראיתיו נזכר בספר „ברית יעקב" לר' יעקב פיתוסי (ע"ע) שנתחבר בערך בשנת התקנ"ז (1797).

רבינו הרביץ תורה לתלמידים בתונס והעמיד גדולי תורה גאונים עצומים שכהנו אתו ואחריו בתפקידים מרכזיים ברבנות. ביניהם נודעים הגאונים המפורסמים ר' אברהם כהן יצחקי (ע"ע) מחבר ספרים רבים וביניהם הספר הנודע „משמרות כהונה" על הש"ס, והגאון ר' אברהם חג'אג' (ע"ע) בע"ס „זרעו של אברהם" שכהן כהראב"ד תוניסיה. מאוחר יותר עבר לכהן כדיין בב"ד של הגאון המפורסם ר' יצחק טייב זצ"ל (ע"ע) בעל „ערך השלחן", והפעם הראשונה שראיתיו חתום עם דייני תונס היא בשנת התקפ"ז (1827) בספר „גנזי שלום" (אה"ע סי' ז'), וכן חתום בספר „מעשה ב"ד על הרבה תשובות עם מהר"י טייב הנ"ל והמוקדמת שבהם היא מאותה שנה, וכנראה שסמוך לשנה ההיא התחיל לכהן כדיין. בשנת התר"ז (1847) עת נפטר הראב"ד תוניסיה הגאון ר' יצחק כהן טנוג'י מג'דורה (ע"ע), הגיע תורו של הגאון ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) לכהן כהראב"ד אבל הוא ותר על התפקיד לטובת רבינו, ונתמנה רבינו וכהן בתפקיד 12 שנה עד פטירתו בשנת התר"כ (1860). בספר „מעשה נסים" מסופר שכנגד 12 שנה אלו שותר ר"נ בורג'ל זכה שיתוספו לו 12 שנה לימי חייו, ובהם כהן כהראב"ד תוניסיה אחר רבינו. בתקופת כהונתו התפרסם כגאון עצום והשיב לשואליו דבר, והסכים לספרים רבים (די השיב, תרי"ז. כרוב ממשח, תרי"ט ועוד). גם ר' שלום שמעוני הנ"ל רעו של רבינו ללימודים שאל הרבה מרבינו, ועל אף היותו רע לו היה קורהו „מורנו ורבינו", אך לעת זקנת רבינו ומרוב טרדותיו ובגלל החולאים, כותב הרש"ש למהר"א כהן יצחקי תלמיד רבינו: „שאלתי ממנו כמה פעמים והשיב לי על מקצתם אחר שנה או שנתים ועל קצתם לא השיב לי. על כן נמנעתי מלשאול ממנו לקיים מש"ה הוקר רגלך וכו'", והוא מבקש שם מר' אברהם שישיב לשאלותיו במקומו (גנזי שלום, א"ח סי' ב').

הרבה נסים ונפלאות מספרים עליו כמו הגוי שהתעופף באויר כעונש על שהגוים עשו קשר ביניהם למכור ביוקר גדול את הסכך לסוכות, ועוד ספורים רבים הכתובים בספר „מעשה נסים" וספרים אחרים ואין כאן מקומם. וכבר הערתי במקום אחר על הספור שנתפרסם בירחון „אור תורה" על אודות איש שהתיימר לדעת בגלגולים ורבינו הוכיח שלא ידע מאי קאמר מזה שאמר לרבינו שהוא גלגול דניאל, שנראה ברור שאין ספור זה קשור לרבינו, שכן בספר „מקור ברוך" לר' ברוך פיתוסי זצ"ל (ע"ע) שנדפס בשנת התקנ"ב וההסכמות משנת התקמ"ח (כשרבינו היה בן 15 שנה) כתוב ספור זה ממש על הגאון ר' שמעון לביא זצ"ל מטראבלס שחי במאה הרביעית, וברור שהוא השתבש אצל ההמונים וספרוהו על רבינו.

כל רבני דורו בתונס ומחוצה לה ספרדים ואשכנזים הכירו בגדולתו העצומה בתורה ובקדושתו וחסידותו. הנה הרוצה לראות ערכו בין רבני תונס יראה בהקדמתו הארוכה של הגאון ר' משה חיים זיתון זצ"ל לספר „אבני צדק" של רבינו — הקדמה מליצית מלאה משבחי רבינו, ובה מתארו בזה"ל: „**בוצינא קדישא נברשתא דדהבא צדיק יסוד עולם חסידא ופרישא, סבא דמשפטים מרנא ורבנא מר קשישא, שכז נודע למשגב, קצוי ארץ וים רחוקים, מרעיש הארץ וגם בני ענקים... מפת הדור והדרו רבן של כל בני הגולה, אחד המיוחד משכנה"ג, מקודש מקודש שקדשוהו שמים, קדוש מרחם... מרן מלכא תפארת גדולה ועטרת ישועה בסיס דדהבא..**" ע"כ. כן כותב עוד עליו: „תמיה אני הנמצא אחד

---

1) עיין תחילת ס' גנזי שלום, ובספר אמרי קדוש לר"י אברהמי רעו של רבינו ישנו דרוש למנוחתה, ומתוארת: „מרת האשה הכבודה מסעודה", ע"ש.

2) הראב"ד תוניסיה ומחבר הספר „משחא דרבותא".

3) עיין ספר מעשה נסים.

4) עיין תחילת ספר גנזי שלום, וכן נראה מספר שורש ישי לתלמיד ר' משה שלום ר' שלמה שמאמא הראשון שחברו בצעירותו בלומדו אצל רבו, שבליקוטים דף צ"ו ע"ד מזכיר את רבינו וכותב: „והחו"ש סוה"ר אהובינו כמה"ר ישועה בסיס נר"ו ההוא אמר..." ע"ש. ספר שורש ישי הוגה בשנת התקס"ז כשהיה רבינו בן 34.

מאלף שיכול לספר תהלתו, ולהודיע לבני אדם יקר תפארת גדולתו..." ע"ש. כן מצאנו שעל הסכמת רבינו לס' „די השיב" בשנת התרי"ו מתואר רבינו בתוארים רבים ועצומים, ע"ש. תלמידו מהר"א כהן יצחקי בהקדמתו לספרו „משמרות כהונה" ח"א כותב עליו, וז"ל: „עד הר שיאון גליו, ההר הגדול כתבור בהרים קול אליו, איש אלוקים קדוש רם ונשא שוליו מלאים מצות כרמון רוח הקדש שורה עליו, המעתיק הרים בדעתו תהומות מי הקשה אליו, דמיונו כארי דבי עילאי וייראו מגשת אליו, עט"ר מוה"ר נר ישראל עמוד הימיני פטיש החזק משכנה"ג כמה"ר ישועה בסיס זצוק"ל הנה ה' נצב עליו, עלי אל תשכחי כל גמוליו, אשר גדלני בין ברכיו ושם בפי מטעם המלך וגדוליו, ורובי תורתי דיליה היא ולא חסרתי ממנו טפה מן הים מן הרוח אשר עליו", עכ"ל. והגאון מהר"א אלאנקאווה ממרוקו כותב בספרו זבחי שלמים וז"ל: „ומי לנו גדול בדור הזה בכל האפריק כחכמי ורבני תונס יע"א וכפרט מן הפרט עטרת ראשנו נ"י ע"ה סבא דמשפטים אשר שמעו שמע מסוף העולם ועד סופו כמה"ר ר' ישועה בסיס", עכ"ל. ואביא עוד להלן מ"ש הגאון ר' יצחק חי בוכבזא בתחלת ס' גנזי שלום על רבינו, וז"ל: „הנה בין אחינו הספרדים והמערבים איננו צריך ראיה ופוק חזי מאן גברא רבא מסהיד עליה תלמידו מהר"א כהן זיע"א בהקדמת ספרו מש"ך ח"א ע"ש. אבל אעידה לי עדים נאמנים גם מאחינו האשכנזים הראשון מהר"ר אפרים חיות ז"ל ממדינת אונגר נין ונכד להרה"ג מהרי"ץ זלה"ה בעל אפי רברבי וקרית ארבע ופני יצחק ושיח יצחק שכתב בספרו אשל אברהם פרשת שמות, וז"ל: „ותמהתי על המראה הזה כמה שנים ואין מגיד לי מכל גדולי הדור באשכנז פולוניא ואיטליאני הי"ו עד שבאתי פה תונס רבתי יע"א ואמרתי לידידי כנפשי הוד לבי הרב המאור הגדול נ"י פ"ה ע"ה אוצר נחמד כל רז לא אניס ליה כבוד קדושת שמו חכם הרזים אהוב למעלה ולמטה מוהר"ר יהושע בסיס נר"ו יאיר לעולמי עד ואמר לי מיד תוך כדי דבור..." עכ"ל. והשני מהר"ר אברהם זוסמאן ז"ל מארץ פולין ורוסיא ותתמנה לשו"ב בעיר הבירה לונדון בע"ס בית אברהם שכתב בסוף ספרו ויוסף אברהם על הלכות שחיטה וטרפיות עם הפנים, וז"ל: „הגאונים המופלגים בדורנו שכבדוני בזה המה שני צנתרי הזהב ועמודי העולם אחד היה הגאון הגדול חסיד קדוש המפורסם תפארת ישראל והדרו החכם השלם הרב הישיש הכולל המוכתר בכל המעלות שמנו חכמים בצדיקים נר המערב צדיק יסוד עולם כקש"ת מוהר"ר יאושע בסיס הי"ו אב"ד ור"מ דק"ק תונס והמדינה יע"א ומקרוב נדפסו לו ב"ח „אבני צדק" על ש"ע א"ח וי"ד מכמ"ש בילדותו, והשני היה רב האי גאון יחיד בדורו נזרו והדרו צדיק ועניו נ"י ע"ה פ"ה רבן של כבה"ג כק"ש מוהר"ר יוסף שאול הלוי נאטאנזהאן אב"ד דק"ק לבוב והגליל יע"א", עכ"ל.

על עוצם קדושת רבינו אפשר ללמוד מהספור המובא בס' „בני יעקב" ח"א לר' יעקב חורי זצ"ל (ע"ע) מג'רבא ששמעו מחכמי תונס, שפ"א נתאכסן הרה"ג השד"ר ר' מאיר פאניזיל אצל רבינו והלכו שניהם לטייל בפרדס של המלך, וכשנכנסו לפתח רץ אליהם השומר, ואמר שימתינו ולא יכנסו עד שיקשור הכלב המשוחרר שהוא כלב מסוכן מאוד לבנ"א. ר' מאיר לא השגיח בו ונכנס פתאום ועמו רבינו ועברו לפני הכלב הנז' ולא חרץ לשונו להם כלל ועקר, ורבינו נתפלא על זה. וא"ל מהר"ם שאין בזה שום פלא יען כי עיקר הכל הוא שמירת אות ברית קדש שכשישמור אדם את בריתו לא יירא משום בריה בעולם ויקויים בו מקרא שכתוב ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ, ע"כ הספור. ומזה נראה שרבינו ור' מאיר הנ"ל שניהם שמרו בריתם ברית קדש לגמרי. עוד ראיתי להעתיק להלן קצת משבחיו מהקדמת מהרמ"ח זיתון ל„אבני צדק", לפי עניינים:

א) **תפלתו** — „מאן דחמא האדם יראה לעינים, בר עיקר שרשוהי דמי לבר אלקין בעל כנפים, שרפים עומדים ממעל לקבל תפלתו, בוקעת ועולה שמי שמים... ובהעלותה יסעו כל המקטרגים, ממקום קדוש יהלכו ויעמדו מרחוק אחור נסוגים, יצאו מבוהלים ודחופים בדבר ישועה", ע"כ.

ב) **גדולתו** בתורה — „האי תנא דידן יחיד בדורו, ממזרח שמש עד מבואו נהנין לאורו, מכנף הארץ תורה יבקשו מפיהו, מיקר וחרדין וכל צמא לשמוע דבר ה' אליו ירוץ... כי גמר חסיד כלהו תנויי ספרא וספרי והוויות דאביי, זה הים גדול ששים המה מלכות (הכוונה לששים המסכתות שבתלמוד, ברכ"ה) דינא רבא ודינא זוטא ופסקי הלכות, לפניו עומדים צפופים... בבית מדרשו רהה"ק הופיעה".

ג) **גדולתו** בחכמת הנסתר — „לבו פתוח כפתחו של אולם, לפניו נגלו כל תעלומות... סוביר הרזים ארי במסתרים, נהירין ליה שבילי דשמיא... מראהו נורא מאד וייראו מגשת אליו, איש אלוקים קדוש הנה ה' נצב עליו, הרב הדומה למלאך, גלא עמיקתא ומסתרתא..."

ד) **ערכו** הרב אצל בני דורו — „לפניו יכרעו כל תופשי התורה, אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים מכריע הוא את כלם ויהי פי שנים, גדול שבכולם בדבר הלכה... מעולם לא נראתה הקשית בימיו (הכוונה לקושיות שתמיד ידע לתרצם, ברכ"ה)... הצד השוה שבהם גם אלה לחכמים, אשר רוח חכמה ותבונה בהמה ההרים הרמים, פתחו כלם ואמרו ברוך שחלק מחכמתו, ר' יהושע אשרי יולדתו, מאן דתלד אמיה כוותיה תלד דמחדדן שמעתתיה, נהירין ליה שבילי דנהיר דעה..." ע"כ.

ו) **הרבצת** תורה ולימוד תלמידים — „ויותר שהיה חכם לימד דעת הרבה גבולו בתלמידים, שלמים וכן רבים, כלהו רבנן במתיבתא מרי יהושע גמרי שמעתא... הרוצה להחכים משם חפר... עקב היתה רוח אלקין קדושין ביה כי חכמת אלוקים בקרבו ממנו תורה יבקשו... דן דין אבת לאמתו כאשר ה' אתו, דבר אחד לדור ראש המדברים, הוא

הודה הוא זיוה... ויהי ה' את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ... תמיה אני הנמצא אחד מני אלף שיכול לספר תהלתו, ולהודיע לבני אדם יקר תפארת גדולתו..." עכ"ל.

הרה"ג ר' שלום הכהן זצ"ל מג'רבה (אביו של הראב"ד ג'רבה ר' משה כלפון הכהן זצ"ל) כותב בס' „חסד ואמת" (דרוש י"ב, עמ' ל"ט) שמספרים על רבינו שהיה עושה כל שנה סעודה לת"ח אחר שעבר עליו חודש טבת בשלום להודות לה' על שיצא ממנו בשלום ולא נפטר בו, שכן

הקדמה לרב המאירי ז"ל

אמר מנחם בן שלמה לבית מאיר זו המסכתא היא מסדר נזיקין והורגלנו בלימודה אחר עדיות לסבה שהוזכרנו בפתיחת החיבור והיא כוללת עשרה פרקים וסדרן לפי שטתינו ד' אבות וכיצד הרגל והמניח וכולי וכבר ידעת כדה שנזכר במסכת ע"ז אמרם כלה נזיקין חדא מסכתא היא ופירשנו ענין המאמר בתלתא בבי ששלשתן מסכתא א' חלוקה לג' שערים ונקרא הא' בבא קמא ר"ל שער הא' כי השער בלשון ירושלמי בבא וענין ג' המסכתות אכנס הוא סובב לבאר עיקרי הדינים במה שאין בו צד דיני נפשות כלל ובאו עניני שער הא' לבאר הדינים בתביעות הבאות מצד היזק המגיע ממנו לחבירו הן מצד ממונו הן מצד עצמו ובאו עניני השער הב' לבאר הדין בתביעות הבאות דרך טענה מאדם לחבירו לא מצד תביעה שמחמת היזק אבל דרך טענה בעניני מציאה ופקדון והקנינין וההלואות ודרכי השלום והשכירות והקבלנות · והשער הג' בעניני התביעות הבאות בקרקעות מצד היזק המגיע לשכנים מזה לזה בעניני דירתם או חזקות במה שאינו שלו וכן בחלוקת קרקעות המשותפים וחלוקת היורשים ועניני המו[illegible] מכירת הקרקעות וקנינם ודיני הנחלות ותקון שטרות ונשוב לדברי זו המסכתא והוא שעניניה סובבים בדיני התביעות הבאות מצד היזק המגיע מאדם לחבירו כנז' ועל זה הצד יחלקו עניני המסכתא לארבעה חלקים · הא' לבאר תביעות שמצד היזק המגיע מצד ממונו כגון ששורו או בורו או אשו או אי זה ממון שלו הזיק ממון חבירו או גופו · הב' לבאר תביעות שמצד היזק הבא מצד גופו דרך גניבה · והג' לבאר תביעות ממון שמצד היזק שבדרך הכאה · הד' בתביעות שמצד היזק הבא דרך גזילה · החלק הא' יתבאר בששה פרקים הקודמים · ד' אבות וכיצד והמניח וד' וה' והפרה והכונס · החלק הב' יתבאר בפ"ז והוא פרק מרובה · החלק הג' יתבאר בפ"ח והוא פרק החובל · החלק הד' יתבאר בט' וב' · זהו יסוד המסכת' בכלל אלא שבאו בה הרבה ענינים על ידי גלגול כמו שיתבאר · והפרק הא' מכנה יסוד הכוונה להתחיל בו ביאור החלק הא' ורובו יסוב על ארבעה ענינים הא לבאר על אי זה מכון המזיק הוא חייב ועל אי זה פטור עד שנאמר שאותו שהוא חייב בנזקו שמירתו מוטלת עליו ועל דה פטור אין שמירה מוטלת עליו ומאי זה הלק שבנכסיו הוא חייב · השני לבאר בו על אי זה ממון הניזק הוא חייב ועל אי זה מהם הוא פטור ומקומות שנעשה בהם הנזק אי זה מהם המקום גורם חיוב ואי זה לפיטור : הג' לבאר בעניני תשלומין על אי זה צד הם נעשים ולאי זה דבר אנו צריכין קודם שנחייבהו · הד' לבאר אי זה חייב נזק שלם ואי זה חצי נזק זהו שורש הפרק דרך כלל אלא שנתגלגלו בו דברים בענין סוגית התלמוד כמו שקדם ע"כ ·

[illegible]

ארבעה

[1] ספר "בית הבחירה" למאירי של הגאון הנודע המלוכד בנכים ר' ישועה בסיס זצ"ל הראב"ד תוניסיה. חתימת יד קדשו מופיעה בעמוד זה בצד ימין, וכתוב כך: "אמת קנה ואל תמכור שקנ[illegible] זה ע"ה ישועה בסיס יצ"ו".

ידוע לפי המקובלים שחודש טבת הוא חודש פטירת הצדיקים, ע״ש. ואמנם חששו התקיים ונפטר בט׳ טבת התר״כ, וזה מראה שאכן היה צדיק אמתי באמת. תאריך פטירתו עיין בס׳ פרי קדש, וכן בתחלת ס׳ אמרי קדוש לרעו ר׳ יצחק אברהמי. בספר „חסדי כהונה״ שבסו״ס „כף הכהן״ לתלמידו מהר״א כהן יצחקי ישנו דרוש למנוחת רבינו מתלמידו הנ״ל (דרוש כ״ב) וכתוב שהוא: „על מוה״ר הגדול ר״מ ור״מ ע״ה פ״ה נר ישראל כמהר״ר ישועה בסיס תנצב״ה זיע״א״. כן ראיתי עוד דרוש עליו מהרה״ג הראשל״צ ר׳ מאיר פאניזיל זצ״ל שדרש עליו בהיותו שד״ר בתונס, ונדפס בספרו „לב מרפ״א״ (דף צ״ח ע״א). על הדרוש כתוב: „דרוש שדרשתי בעוב״י תונס יע״א על פטירת הרה״ג סבא דמשפטים מוה״ר יהושע בסיס זלה״ה״, ופותח אותו במליצת הספד ובה קורא לרבינו „אלופי ומיודעי״, וזה לשונו: „אחד הרואה ואחד השומע... ויתן קולו בבכי... כי בא השמש בצהרים... וכל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף... כי גדל הכאב מאוד כס״ת שנשרף... כל יודעיו לפנים שק הושם כסותם... אין לנו תמורתו אשרי יולדתו... ראש השרביט מרגלית ואבן טובה... וי דחסרא גברא רבא נר המערבי, כארי וכלביא, דין גלי רזייא, נהירין ליה שבילי דשמיא, נקי כפים... הי חסיד הי ענו אין כמוהו בארץ ראשי המטז... ותורה לובשת שחורים, על הלקח ארון האלוקים אלופי ומיודעי לבם של כל ישראל אינו אלא שרף... ראש השלישים... אין ערוך אליו, כמלאך פניו, קדוש יאמר לו, זך וישר פעלו, לא ימיש מתוך האוהל באהלה של תורה... ימים אף לילות לפניו נגלו תעלומות, הנסתרות והנגלות... היינו ת״ק, הרב הגדול, מעוז ומגדול, עטרת תפארת, גולת הכותרת, מר קשישא קדישא ופרישא, רבין חסידא, כלילא דוורדא, עטרת ישועה... והבנים בני טובים השנים נחמם מאבלם ושמחם מיגונם...״ עכ״ל. מסיום דבריו נראה שרבינו השאיר אחריו שני בנים. בתחום הרוחני השאיר אחריו ספר „אבני צדק״ ב׳ חלקים על שו״ע א״ח ויו״ד שחבר בצעירותו, ולאחרונה יצא מחדש בארץ ההלק על יו״ד.

מסופר שרבינו היה מכבד מאוד את מר זקני הראב״ד ג׳רבה ר׳ שאול הכהן זצ״ל (וע״ע) ולא היה עומד רק מפני ראש „חברא קדישא״ ומפניו, כיון שהיה רבו בחכמת הדקדוק והיה בקי בחכמה זו יותר ממנו, אבל לשאר חכמי תונס לא היה עומד כיון שכלם היו תלמידיו. כן מספרים שכשנתארח מז״ק ר׳ משה כהן (ע״ע) אצל רבינו בליל הסדר בקשו רבינו לקדש לפניו בנוסח הקדוש הארוך הנהוג בג׳רבה וערב לו מאוד. עוד ראיתי להרה״ג ר׳ אברהם אדאדי זצ״ל מטראבלס שכותב על רבינו בקונט׳ „מקום שנהגו״ שבספרו „ויקרא אברהם״ בענין הושענא רבא ושמחת תורה, וז״ל: „ועדיפא מזה ראיתי לרבין חסידא הרב הגדול כמהר״י בסיס זיע״א שביום שמיני עצרת בשחרית היה מזמין עמו בני א״י כדי שיעשו ההקפות עמו תכף לאחר שחרית. וילדות היתה בי ויאמר אברהם לישרי לן מר כי לפי דברי ה׳ חיד״א הנ״ל אינו עולה יפה מנהג זה. והשיב לי כיון דהוא עושה בשביל בני א״י דהוא יום ש״ת שלהם. ואני אמרתי אעפ״כ יש לחוש מפני הרואים שהם בני חו״ל״, עכ״ל. הראב״ד תונס מהר״י זיתון מעיד על רבינו שהיה בקי בענין האתרוגים, כמ״ש בס׳ „בית הלחמי״ לר״י בוכבזא זצ״ל (סי׳ ב׳), בענין הסימן של חמוץ או מתוק באתרוגים, וז״ל: „ומימי קדם אפי׳ בזמן מורנו הרה״ג מהר״ר ישועה בסיס זצוק״ל לא זכר הסימן הזה ומעולם לא בדק בו, כאשר שמעתי מפי הרב כמוהר״א אבוקארא ז״ל, והרב הנז׳ היה בקי בענין האתרוגים״, עכ״ל. היתה אהבה גדולה בינו ובין הרה״ג ר׳ יצחק אברהמי זצ״ל בע״ס „אמרי קדוש״ ככתוב בתחלת ספר זה, ורבינו היה קורא את ר׳ יצחק „ספר תורה גנוז״.

ג) **בסיס ר׳ ישועה** השני — מחכמי תונס בחצי הא׳ של המאה השביעית, וחתום בשנת התרל״ת עם רבני תונס בס׳ „משפט הירושה״ על פס״ד בענין צוואת הקאייד נסים שמאמא נ״ע.

משפחת ברדע

משפחה המצויה בעיר תונס וסביבותיה. הרב הנודע ביותר ממשפחה זו הוא הרה״ג ר׳ משה ברדע (ע״ע) ששמש כדיין עם הגאון ר׳ ישועה בסיס (ע״ע) וחתום עמו על פסקים והסכמות בסוף המאה הששית, ויש לו חידושים עם ר׳ שלמה שמאמא בספר „שורש ישי״. עוד נודעו כמה חכמים ממשפחה זו, אך לא ידוע עליהם הרבה פרטים.

א) **ברדע ר׳ משה** — דיין בתונס בסוף המאה הששית, ושמש בב״ד עם הגאונים ר׳ ישועה בסיס זצ״ל (ע״ע) והרה״ג ר׳ נתן בורג׳ל השני זצ״ל (ע״ע). חתום על הרבה תשובות ופסקים בספר „מעשה ב״ד״, יחד עם הרבנים הנ״ל ורבני תונס אחרים.[1] אחת מתשובות אלו היא משנת התקצ״ב (1832),[2] ואחרת משנת התקצ״ט (1839),[3] ושאר התשובות הם ללא ציון תאריך, אך מתוכם נראה בברור שאף הם נכתבו באותה תקופה. עוד חתום בשנת התקצ״ו (1836) בהסכמת רבני תונס לספר הסליחות „שפתי רננות״, ובשנת התקצ״ט (1839) בהסכמת ספר „ירך יעקב״ לר׳ יעקב פיתוסי זצ״ל (ע״ע).

למד תורה אצל הרה״ג ר׳ משה שלום זצ״ל בעל „ישמח משה״ (ע׳ע),[4] והיה עמית מובהק בתורה לר׳ שלמה שמאמא זצ״ל בעל ספר „שורש ישי״ (ע״ע). רבי שלמה זה מזכיר בכמה מקומות בספרו הנ״ל את רבינו, ופעם אף מזכירו בהיותו בחור, וכותב: „אמנם הדבר הקשה עוד מה שהקשה

---

1) מעשה ב״ד סימנים ט״ו, ט״ז, כ״א, כ״ה, ל״א.

2) שם סי׳ כ״א.

3) שם סי׳ ט״ו.

4) ספר „שורש ישי״ חברו ר״ש שמאמא בצעירותו בלומדו אצל רבו ר׳ משה שלום, והחכמים הנזכרים בספר זה ובכללם רבינו הם חבריו ללימודים של ר׳ שלמה שמאמא, ועיין ערך ר״ש שמאמא.

אלי בחור חמד החכם כה"ר משה ברדע נר"ו".[5] שניהם אף חברו יחדיו קצת חידושים על מסכת עירובין שנדפסו בסו"ס „שורש ישי" הנ"ל, ועליהם כתוב: „אלו הליקוטים על מסכת עירובין שנינו אותם ביחד אנן עניי צעירי הצאן שלמה שמאמא ס"ט ומשה ברדע ס"ט והחידושים שכתבנו נאמרו בין שנינו בס"ד".

בשנת התקס"ו (1806) נפטר עמיתו ר' שלמה שמאמא בגיל צעיר בן ז"ך שנים בלבד, ורבינו נתבקש ע"י אחיו של ר' שלמה להגיה את ספרו „שורש ישי". רבינו הגיה את הספר הגהה ראשונה, ואח"כ עבר עליו הגאון ר' יהודה נג'אר (ע"ע) הגהה שניה, וכך כתב רבינו בתחלת „שורש ישי": „והגהתי אותם אני הצעיר זעירא דמן חברייא משה בכ"ר א"א יוסף ברדע יצ"ו בשנת התקס"ז ליצירה, לבקשת אחיו של המחבר". נוסף לחידושי רבינו לעירובין, ולהגהותיו בספר „שורש ישי" הנזכרים לעיל, חיבר רבינו חבור על הש"ס הנקרא בשם „בגדי כהונה" אשר לא נדפס עד עתה, אך הוא מזכירו פעמיים בהגהותיו שבספר „שורש ישי",[6] שכותב שם: „אמר המגיה אנא נפשאי בעניותין ב„בגדי כהונה" שלי בקונטרס „בגדי ארגמן" בחידושי למכילתין כמו כן הגהתי כן בדבריהם".

לא ידועים לנו פרטים נוספים על רבינו, וגם שנת פטירתו אינה ידועה, אך יש לשער שנפטר בראשית המאה השביעית, כיון שלא ראיתי חתימתו אחר שנת התקצ"ט (1839). לעומת זאת מצאנו דרוש על אמו של רבינו מהרה"ג ר' יצחק אברהמי זצ"ל (ע"ע) [7] רעו של הגאון ר' ישועה בסיס זצ"ל (ע"ע), ועל הדרוש כתוב: „את זה דרשתי שחרית שבת קדש תוך שבעה למנוחת אשה יפה במעשיה יראת ד', היא אמו של החו"ש הדו"מ כמה"ר משה ברדע הי"ו פרשת כי תצא".

ב) **ברדע ר' שלמה** — מחכמי תונס במחצית הא' של המאה השביעית, וחתום בשנת התרמ"א (1881) בהסכמת רבני תונס בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת הנדפסת בספר „מעייני הישועה".

ג) **ברדע ר' יוסף** — מחכמי תונס בחצי הא' של המאה השביעית, וחתום בשנת התרמ"א (1881) בהסכמה הנז' באות הקודם.

ד) **ברדע ר' חיים** — מחכמי תונס באמצע המאה השביעית, ויש לו שאלה להראב"ד תונס ר' ישראל זיתון זצ"ל (ע"ע) בספר „משפט כתוב" (אה"ע סי' ח') הנד"מ, וכתוב שם: „נשאלנו מאת רב אח"א משבח"א כמהר"ר חיים ברדע יצ"ו". ויתכן שהוא ר' אברהם חיים ברדע החתום בשנת התרל"ח (1878) עם הרבה מרבני תונס על פס"ד בספר „משפט הירושה" בענין צוואת הקאיד נסים שמאמא.

ה) **ברדע ר' דוד** — מדייני תונס בראשית המאה הזו, ושמש כדיין בבית דינו של הרה"ג ר' דוד בן בארון (ע"ע) אב"ד תונס. חתום בהסכמת רבני תונס לספר „מגיד דבריו ליעקב" (ג'רבה תש"ו). נפטר בט"ו אדר א' התש"ח (1948).

משפחת בשמוט

א) **בשמוט ר' יוסף** — מרבני תונס בחצי הראשון של המאה הששית, והחיד"א בבקורו בתונס בשנת התקל"ד (1774) למד הרבה עם רבינו וקבל עזרה ממנו. החיד"א כותב: „ומגדולי אהובי החכמים היה ח"ר יוסף בושמוט, ת"ח חריף וירא שמים, והרבה להראות לי אהבה ועושה לי תועלת" (מעגל טוב השלם עמ' 60). במקום אחר (שם עמ' 63) מזכירו החיד"א שוב וכותב: „ורבו כמו רבו הענינים שאירעו לי בתונס ואשר המקום ריחם עלי וישם בפי מענה לשון... ולילה א' הייתי לומד עם אהובי החכם השלם חריף ומקשה כמה"ר יוסף בשמוט הי"ו דבור תוספות פשוט, ואמרתי לו מה נראה בעיניך דבור זה. אמר לי זה פשוט ואין לדבר בו חצי דבור. אמינא לי כתר זעיר ואחוך יש להעיר כו"כ ואמרתי לו ד' או ה' דרכים והוא פלא. ואני מכיר חסרוני ושפלותי בעיון ובכל חכמה באמת לא מענה כי בער אנכי, אבל הייתי מתחנן לפני ה' המרחם על כל בריותיו שלכבוד א"י יחונני חכמה ורוחב לב", עכ"ל.

ובס' „מערתא דדייני" למהר"ע אלחאייך' (דרוש א') ראיתי שכותב במליצה על ר' משה דרמון (ע"ע) אביו של ר' שמואל, וז"ל: „יתיב ברישא בישיבה של מעלה מודע לבינה גבר בגוברין גדל בשם טוב ונפטר בשם טוב רודף צדקה וחסד ומתנהג בחסידות כמה"ר יוסף בשמוט תמ"ך כל כבודה ואחוות מרעהו סייעתא דשמיא חברים מקשיבים לשמוע בלימודים" ע"ש, ונראה מזה שר' יוסף בשמוט כבר אז בשנת התקכ"ז (מועד הדרוש על ר"ש דרמון) נפטר ולא היה בחיים. וכן שם בדרוש ד' על ר' שמואל צויד (ע"ע) שנפטר בשנת התקל"ב (1772) כתוב שהוא היה לומד בבית מדרשו של ר' יוסף בשמוט, וז"ל שם: „ומקום מושכר לו בבית מדרשו של ש"ט מלך חסיד צדקת ה' עשה הא בצנעא הא בפרהסיא משכיל על דבר מושב"ח ועומד לפום רבנן כה"ר יוסף בשמוט תמ"ך..." ע"כ, וא"כ כבר בשנת התקל"ב לא היה בחיים וזה סותר הכתוב ב„מעגל טוב" שבשנת התקל"ד היה בחיים. ויתכן שהמוזכר ב„מעגל טוב" הוא ר' יוסף בשמוט אחר, אך אפשר לומר שהם אחד ומהר"ע אלחאייך דרש הדרושים הנ"ל בחיי רבינו, ורק מפני שמהר"ע אלחאייך' עשה מהדורא בתרא לספרו אחר פטירת רבינו, לכן כתב „תמ"ך" [„תהא מנוחתו כבוד"], וצריך בירור.

ב) **בשמוט ר' יצחק** — חתום בשנת התרמ"א (1881) לפני אחרון עם הרבה רבני תונס, בהסכמה שבס' „מעייני

---

5) שורש ישי פ' ע"ג, פ"ח ע"ד.

6) שם דמ"ה ע"ב פעמיים.

7) נפטר בשנת התרכ"א (1861).

הישועה" בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת. ובשנת התרל"ח חתום ראשון עם הרבה מרבני תונס על פסק דין בספר „משפט הירושה" (ועיין ר' שלום חי גויטע).

ג) **בשמוט ר' דוד** — מתכתב עם מהר"י זיתון (ע"ע) ובית דינו בין השנים תרס"ה-תרס"ח, כמו שנראה מספר „משפט כתוב" הנד"מ. ונראה משם שהיה מורשה רבני, ע"ש בח"מ ל"ג, ואה"ע סימן ל"ב. בהרבה תשובות שם הסכימו אתו רבני תונס הנ"ל וחזקו את דבריו, ע"ש.

ד) **בשמוט ר' ישראל** — חי במאה הששית והיה עמיתו בתורה של מהר"א חי בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל „מגדנות נתן". ר' אליהו חי מזכירו בשנת התקמ"ה (1785) בהקדמתו לספרו הנ"ל בח"ב וז"ל: „מחזיקנא טיבותא לגבר עמיתי בתורה חד מינן והוא רחו"ם החכם השלם כהר"ר ישראל בשמוט הי"ו אשר על ידו יד הקדש נגמר הדין ספרא", עכ"ל. כן מזכירו מהר"י בן נאים מאלג'יר בהקדמתו לספרו „זרע יעקב" משנת התקמ"ד (1784) וז"ל: „אתיא זכירה לטוב לבחירי רצתה נפשי אתי עמי במחיצתי גבר עמיתי החכם השלם נוח בהלכה פלפלא חריפא כה"ר ישראל בשמוט..." עכ"ל. ור' חיים טייב בספרו „דרך חיים" הנדפס בספר „חיי אברהם" לר' אברהם טייב כותב (בדף פ"ה ע"ב): „והחכם ר"י בשמוט תירץ..." ואפשר שהוא רבינו, אך יתכן שהכוונה לר' יוסף בשמוט, ואז יוצא שר' חיים חי בתקופה מוקדמת יותר. אם הוא רבינו נראה שלמד הוא ור' חיים הנ"ל יחד, כי נראה מתוך ספר „דרך חיים" שחובר בעת לומדו בישיבה אצל רבו עם עמיתיו בתורה. (עיין ר' חיים טייב).

יש לרבינו כמה הגהות באיזה ספרים, למשל ב„מגדנות נתן" ח"ב (די"ב ע"ב) ישנה הגה המתחילה במלה „אי"ש" באותיות גדולות ובר"ת, ונראה שהיא ר"ת „אמר ישראל" והיא מסתיימת במלים „ישי"ב כתיב" ומלת „ישי"ב" באותיות גדולות ובר"ת, ונראה שהיא ר"ת „ישראל בשמוט". הגהות כיו"ב יש גם בס' „לימודי ה'" שנדפס בשנת תקמ"ז לר"י גג'אר. (עיין דפ"ה ע"ג, צ"ב ע"ג וע"ד).

ה) **בשמוט ר' שלום חי** — כיהן במחצית הא' של המאה השביעית כדיין בתונס בבית דינם של מהר"י בסיס (ע"ע) ומהר"ן בורג'ל (השני). חתום אתם אחרון בשנת התרי"ג בהסכמה ל„פי המדבר", ובשנת התרי"ט (1859) חתום בהסכמת „כרוב ממשח" לפני אחרון. כן חתום בהסכמת „משכנות הרועים" משנת התר"כ, בהסכמת „גר דוד" גג' משנת תרכ"ז (1867) ובהסכמת „ברית אבות" קורייאט משנת תרכ"א (1861). לא ידועים פרטים נוספים עליו.

משפחות שונות

א) **בובליל ר' שלום** — מחכמי תונס בראשית המאה השביעית, ומוזכר בס' „פרי קדש" (דף ב' ע"א) שכותב המחבר: „ואשמעה אחד קדוש מדבר, אלופי ומיודעי גדול השלו"ם הרב המופלא מהר"ש בובליל נר"ו", ע"ש. כן מוזכר בהקדמת ס' „חיים וחסד" למה"ר עוזיאל אלהאייך זצ"ל, משנת התרל"ג. ועוד ראיתי שמזכירו ר' נסים הכהן (ע"ע) מתונס בספרו „מעשה נסים" (דט"ז ע"ב), וז"ל: „ולפי מה ששמעתי מן החו"ש מהר"ר שלום בובליל נר"ו לק"מ..." ע"ש.

ב) **בן מוסא ר' אברהם** — מחכמי סאלי שבמרוקו שנתיישב בתונס ונפטר שם. היה רב מקובל ומספרים עליו בתונס הרבה מעשה נסים (עיין בסו"ס „אמרי קדוש" לר"י אברהמי מתונס, וכן בס' „אשביע לחם" עמודים ל"ה-נ"ג). החיד"א זצ"ל כותב עליו בשם הגדולים (ח"א מע' א' אות פ'), וז"ל: „ר' אברהם בן מוסא — רב מובהק מקובל גדול אחד מרבני המערב הפנימי (כנוי למרוקו, ברכ"ה). חבר שטה על סוטה כ"י נחמדת, וראיתי שטה זו ובסופה באור להל' חמץ להרמב"ם וקצת פי' ההגדה על דרך הסוד ועל מס' אחרות. ובס' שיח יצחק מביא מחידושיו ליומא, והיו מתוכחים בקבלה עם הרב החסיד מהר"א אזולאי של מרויקוס (הכוונה למרוקו) כנראה מהגהותיהם בספר „אוצרות חיים", עכ"ל. ובספר „מלכי רבנן" — אנציקלופדיה לחכמי מרוקו מר"י בן נאים — מעתיק דברי החיד"א אלו ומוסיף עליהם עוד, וז"ל: „מו"ה אברהם בן מוסא בר שלמה זצ"ל חי במאה החמישית. הוא היה מקובל וחבר הגהות על ספרי האר"י ושטות על מסכתות ופירוש על הגדה של פסח ועל פירש"י ע"ה, ועוד יש ממנו איזה שירים וקינות, והוא מחבר שיר „נרדי נתן ריחו" שנוהגים בערי המערב לאמרו בבה"כ במועדים בעת הוצאת ס"ת. והיה בטיטואן ושוב נסע ודר בסאלי ובסוף ימיו נתיישב בתונס ושם היתה מנוחתו כבוד, ועד כה ידוע קברו בתונס. וראה במשפט וצב"י סי' ט' שחתום הרב הנז' ועמו מוהר"ר שמואל קארו ומהר"ר שלמה הכהן ומהר"ר יוסף ביבאס זצ"ל. וראיתי פס"ד זמנו ש' תע"ב והתום בו בזה"ל: „אברהם בן מוסא דמתיטואן ודר בסאלי יע"א". הרב הנז' הוא תלמיד מהר"ר מנחם עטיה זצ"ל", עכ"ל. ושם (אות א', ז' ע"ב) מביא חכם אחר בשם אברהם בן מוסא שחי במאה הששית והיה מו"צ במארקס והוא ממחברי פי' „מקדש מלך" על הזוהר ועוד, ע"ש. כן כותב בס' הנ"ל על רבינו שנדפסו ממנו איזה חידושים למס' נזיר בס' „יגל יעקב" לר' יעקב פיתוסי זצ"ל, עכ"ד. ומצאתי בבית מר חמי שליט"א מס' נדרים ונזיר ישנה מאוד וכתוב עליה שהיא של ר' יעקב פיתוסי (בה רשימת ספריו ועוד איזה דברים שכתב, ברכ"ה). ובמס' נזיר דנ"ח ע"ב על המלה האחרונה בתוס' ד"ה ונילף מתרוויהו מצויינת האות א' בכת"י של ר"י פיתוסי, וכתוב למטה בכתב ידו, בזה"ל: „מצאתי כתוב לאחד קדוש מדבר הרב המו' מוהר"ר אברהם בן מוסא ז"ל שכתב וז"ל: „א"א (כנראה ר"ת „אמר אברהם", ברכ"ה) ק' לר"י דמאחר דה(א) פירכא לא קיימא דאיכא למידחי דא"ה גילף במה הצד ועיקר הפירכא היא (כאן מחוק) דאיכא שלום בית אמאי שביק תלמודא

העיקר ונקיט הטפל וצ״ע״, ע״כ מה שמצאתי. ונראה מזה שכתבי רבינו היו מצויים בתונס, וגם השטה הנחמדת על סוטה שהזכירה החיד״א, כנראה שראה אותה בתונס, שכן ראיתי שמזכירה בס׳ „אברהם יגל״ לר׳ אברהם הכהן מתונס (תקצ״ו) שכותב בדס״ז ע״ב בחידושיו לסוטה, וז״ל: „הקשה מהר״א בן מוסא ז״ל בשיטה כ״י״, ע״כ. שיטה זו נמצאת עתה אצלנו מועתקת במכונת כתיבה ומוכנה להדפסה ונקראת „אברהם אוהבי״, ה׳ יעזרנו להדפיסה, אמן. וראיתי עוד בס׳ „אור החיים״ לר׳ יוסף חיים מיכל (הוצאת „מוסד הרב קוק״) שכותב גם הוא על רבינו, וכותב שנמצאים אצלו חי׳ רבינו על מס׳ יומא, וחידושיו למס׳ סוטה ונקראת „מנחת סוטה״.

וראיתי עוד בס׳ „מעטה ותהלה״ על תהלים לר׳ יעקב רקח (כנראה מטראבלס, נדפס תרי״ח) שכותב (   ) וז״ל: „מצאתי בס׳ כתיבת יד ולא נודע למי מקדושים ויש אומרים של הרב ר׳ אברהם בן מוסא, וז״ל: „ושמעתי מהחו״ש ר׳ שלמה אלגאזי ז״ל ולך ה׳ חסד...״ ע״כ. ואם צודקים היש אומרים אז יש לרבינו גם חבור על תהלים.

כמה מגדולי רבני תונס וג׳רבה מזכירים את רבינו. הגאון ר׳ מסעוד אלפאסי (ע״ע) כותב שנשאל מליוורנו מהרב מהר״א בן מוסא נר״ו (משחא דרבותא, דצ״ד ע״ב), והרה״ג ר׳ נהוראי ג׳רמון זצ״ל (ע״ע) כותב בספרו „יתר הבז״ (דנ״ה ע״א), וז״ל: „שמעתי מהרב הכולל כמה״ר אברהם בן מוסא מן עיר סלא יע״א דרך אחר במה שכתב רש״י בחומש...״ ע״ש, ורבני ג׳רבה ר׳ יצחק חדאד (ע״ע) ור׳ אהרון פרץ (ע״ע) מזכירים אותו בספריהם בין החכמים שבקרו בג׳רבה (עיין „ממלכת כהנים״ עמודים י׳ ונ״ז). ובספר „אשביע לחם״ לר׳ ישראל גוצא חדאד, רב בתיטאווין ואח״כ במושב בית הגדי מביא הרבה ספורים על רבינו ומהם נראה שרבינו בא כבר בילדותו לתונס, וזה סותר את המובא לעיל מס׳ „מלכי רבנן״, וגם סותר מ״ש בס׳ הנ״ל במקום אחר (אות א׳, די״ח) שרבינו היה מו״צ בסאלי ושראה שאלה מחכמי סאלי לחכמי פאס משנת התס״ז ובה חתום רבינו עם מוהר״ר שלם אבן צור ומוהר״ר אברהם בר מאיר ביבאס ז״ל, וצריך ברור. לפי ס׳ אשביע לחם הנ״ל ביאת רבינו לתונס היתה עקב זה שבהיות רבינו ילד כבן שש או שבע מסר למשרתת של שריף שונא ישראל כתב עם שמות קודש שתניחם בבור של אדונה, ועי״ז מת הגוי וכל משפחתו. את זה עשה רבינו בגלל שאותו גוי הרג יהודי — שכנו של רבינו — על לא חמס. המלך שהיה ידידו של השריף פקד על הרב של היהודים שהוא רבו של רבינו — ולפי מה שהבאנו לעיל הוא ר׳ מנחם עטייה — לבאר לו את פשר מיתתו המשונה והפתאומית, וכשראה רבינו לרבו שהוא עצוב עקב כך גלה לו מה שעשה. רבו שבחו על מעשהו, אך אמר לו שעליו לגלות למקום אחר כיון שלא נמלך אתו מקודם והורה הלכה בפני רבו. ואז אסף כסף עבורו ונתן בידו ושלחו לתונס יחד עם אמו וגר שם, ובהיותו בן י״ח שנה נשא אשה מתונס. שם לימד תלמידים רבים והיה עושה נסים ונפלאות ע״י חכמתו בקבלה (עיין שם כמה ספורים על נסים שעשה).

ומסופר עוד ב„אשביע לחם״ הנ״ל (מ״ח-נ״ג) שרבינו נקבר בבית החיים הישן בתונס, ובעת שבאו הצרפתים לתונס ורצו לעשות מסלת ברזל דרך שם, והתחילו לפנות הנפטרים משם לבית קברות אחר, היה שם קאדי אחד שתמיד היה בא לראות בפנוי הנפטרים. היהודים תמהו לפשר ביאתו המוזרה ושאלוהו שמא אתה שמח בצערנו? הוא השיבם שמטרת בואו היא כדי לראות מה יתרחש כשיבואו לפנות את קברו של רבינו שהיה ידוע כאיש מופת ומלומד בנסים. ואכן כשהגיעו הפועלים לקברו של רבינו, אך התחילו לחפור והגרזן היה חוזר על מצחם והורגם, ונהרגו כמה מהם עקב כך. הקאדי נגש מיד והסביר לצרפתים את ערכו הרם של רבינו ואת קדושתו הגדולה ואמר להם שהם צריכים לבקש מחילה מהרב, וכך עשו ואז ראו איך שהקבר זז מאליו הצדה ופנה להם מקום בשביל המסלה ונעשה קדוש ה׳ גדול, וממשלת צרפת בנתה סביב לקבר בנין ועשו לו נר תמיד דולק ובאים לבקרו עד היום, זיע״א.

בספר „אמרי קדוש״ להרה״ג ר׳ יצחק אברהמי זצ״ל (ע״ע) כתוב שרבינו נפטר בשנת התצ״ג (1733), ומובאים בסוף ספר זה כמה ספורי נסים על רבינו בערבית.

ג) **ברהנץ ר׳ סאסי** — עמיתו בתורה של הגאון מהר״א כהן יצחקי זצ״ל (ע״ע) בעל „משמרות כהונה״, ויש עליו דרוש בספרו „חסדי כהונה״ (דרוש ח׳) ומתארו: „החו״ש כמה״ר סאסי ברהנץ נ״ע״. הדרוש בס׳ ויקהל התר״ז (1847). כן מזכירו הרה״ג ר׳ יוסף גג׳ הראשון (ע״ע) בספרו „פי המדבר״ (די״ז ע״ב) שכותב: „וזה שמעתי שהחו״ש הר״ס ברהנץ ז״ל...״

ד) **בוחניק ר׳ יצחק** — רב ומרביץ תורה בתונס בדור האחרון. נולד בגאבס בשנת התרע״ה (1915), והיה תלמידו של הגאון ר׳ מצליח מאזוז זצוק״ל והי״ד (ע״ע). חמיו הוא הדיין ר׳ ישועה אלמאליח זצ״ל (ע״ע) ממחברי ספר „תנובות שדי״. חיבר ספר „ויאמר יצחק״ ג׳ חלקים וספר „בני חי״ ב׳ חלקים לע״נ בנו ר׳ חי ז״ל. נפטר בארץ בשנת התשל״ה (1975) ומנוחתו כבוד בהר הזיתים. מגדולי תלמידיו הרה״ג ר׳ מאיר מאזוז שליט״א ראש ישיבת „כסא רחמים״ בבני ברק.

מערכת גימ״ל

משפחת גאביזון

משפחה המצויה בתונס ונכתבת „גאביזון״ או „גאבישון״. הרה״ג ר׳ יוסף משאש מתלמסאן שבאלג׳יר מביא בספרו אוצר המכתבים ח״ב (עמ׳ קפ״ז) מה שכתוב בהקדמת ספר „עומר

השכחה" לר' אברהם בכמוהר"ר יעקב גאבישון, שכל בני משפחת גאבישון בספרד מתו על קידוש השם גם בחור גם בתולה יונק עם איש שיבה בגרנאדה שבספרד, ושום אחד מהם לא המיר דתו ח"ו, ולא נמלטו מבני משפחה זו רק שני חכמים ראשי אלפי ישראל, והם ר' יעקב ור' אברהם בני ר' יוסף גאבישון, ובאו מגראנאדה לעיר תלמסאן, והיו מכובדים מצד חכמתם הרבה וחשיבות משפחתם הקדושה, ובשנת השל"ד (1574) שלח מלך אלגאזייר (אלג'יר) לר' אברהם גאבישון שהיה רופא לבוא לרפאותו. עוד כותב שם (בעמ' קר"ז) ר' יוסף משאש, שבזמנו אין למשפחת גאבישון זכר בעיר תלמסאן. ונר' ממציאותה של מש' זו בתונס, שהיא עברה מתלמסאן לתונס. ובספר „אוצר הגדולים" חלק ו' (אות מ' צ"ג) מביא חכם בשם ר' מאיר גאבישון מרבני מצרים במאה הרביעית בזמן ר' חיים כפוסי ומהריק"ש, החותם בתשובות חכמי דורו על כמה פסקים. בתונס נודעו כמה רבנים ממשפחה זו, ובמיוחד נודעו שני דיינים בשם ר' אליהו גאביזון, הראשון נפטר בשנת תק"ן, והשני היה דיין בראשית המאה השביעית עם ר' אברהם כהן יצחקי (ע"ע) ועוד.

א) **גאביזון ר' אליהו** הראשון — מדייני תונס במחצית הראשונה של המאה הששית, ובשנת התקמ"ו (1786) הוא אחד החתומים בהסכמת רבני תונס לספר „לימודי ה'", עם אב"ד תונס ר' יוסף הכהן (ע"ע), מהר"א כייאט (ע"ע) ועוד. מספר „משכנות הרועים" נראה שרבינו התעסק במכירת הצמר, והיה בין האנשים שקבלו רשיון מיוחד מהמלך להתעסק במלאכה זו. הגאון ר' עוזיאל אלחאייך זצ"ל (ע"ע) מחבר הספר הנ"ל פוסק שמי שיש לו חזקה מאת המלך להתעסק במלאכה זו, מוריש חזקתו ליורשיו, וכותב: „וכן עשינו מעשה כשנלב"ע ה' מוהר"א גאביזון תנצב"ה בשנת התק"ן ליצירה, וזכינו לבנו יצ"ו בחלק שהיה לאביו הרב ז"ל, ואעפ"י שאין להרב ז"ל חלק ונחלה בחזקת אותה חנות, רק על מה שזכו במאמר השררה יר"ה".[1]

בספר הנ"ל מספר עוד ר' עוזיאל, שבעת שנתמנה רבינו לדיין העיר לו על שאינו נוהג כבוד בעצמו ועושה מלאכה ברבים, ורבינו קבל דבריו, וזה לשונו: „את זו אגיד, מדי עוברי חזיתיה לרב גאון מוהר"א גאביזון נר"ו דקא זבין מדעם מהנחתום, ואמטי ליה בידיה במשא כבד. ונומיתי לו דלאו שפיר עבד, דאמר שמואל כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור לו לעשות מלאכה בפני שלושה... ויען אליהו ויאמר, אין איש אתי בבית לעשות קטנה או גדולה א"כ מוכרח אני במעשי. ואען ואומר אל המלאך הדובר בי, א"כ איפוא לא היה לך לקבל המנוי כדאיתא בירושלמי... ואז עמד ולא עוד, אפריין נמטיה נר"ו יאיר כי"ר".[2] מן הסתם שכוונתו במ"ש „עמד ולא עוד" שהפסיק לעשות מלאכה בפרהסיא, ולא שהפסיק דיינותו עקב כך.

בין רבינו ור' עוזיאל הנ"ל היו קשרי ידידות ואחוה והיו לומדים יחד, וכך כותב ר' עוזיאל בהספד שהספיד את רבינו:

1) משכנות הרועים דקכ"ג ע"ד.

2) שם דע"ו ע"ב.

„ואני בתוך הגולה עלי לבי דוי, הא"ח הא"ח אחי יפת הגדול בחכמה ובמנין אשר יחדיו נמתיק סוד שרפי קדש, הללו בעלי תריסין דבר ה' בפיהו אמת..."[3] הוא מתאר את רבינו: „קילורית לעין חמיד ליבא, הוא עדינו העצני זיזיה ויקריה... חכם בחכמת אלוקים המעתיק הרים ויהי טוחן כמעשהו בחו"ל... לן בעומקה של הלכה קולע אל השערה... א' דיני ממונות ואחד דיני נפשות דן ידין יורה יורה דבריו נשמעים... ולא מחזיק טיבותא לגרמיה... משים עצמו כשיריים..."[4] נפטר בשנת התק"ן (1790), ועל דרוש ההספד שנשא עליו הגאון ר' עוזיאל אלחאייך, כתוב בזה הלשון: „דרוש להספד החכם השלם הדיין המצויין שפ"ר עצר"ר מו"ב לבית ישראל הא"ח נפשנו כמוהר"ר אליהו גאביזון תמ"ך, ס' אמור שנת הר זה קנת"ה[5] ימינו ליצירה". מוזכר בספר „ארץ יהודה" לר' יהודה כהן טנוג'י (כ' ע"ג), ומזכירים אותו בהשכבה לרבנים שעושים בתונס ביוה"כ.

ב) **גאביזון ר' אליהו** השני — מדייני תונס בראשית המאה השביעית, והיה בבית דינו של ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע). יש לו תשובות לפני שנת התרכ"ה (1865) עם מהר"א כהן יצחקי בעל „משמרות כהונה" (ע"ע), אל ר' אברהם הכהן זצ"ל דומ"ץ בדיג'ת ג'רבה,[6] וחתום עוד בהסכמת רבני תונס לספר „נר דוד" גג' בשנת התרכ"ז (1867), ובשנת התרל"א (1871) בהסכמת ספר „אהבת ד'" לר' יוסף סדבון זצ"ל. כן מוזכר עם מהר"נ בורג'ל בתשובת רבני תונס לר' שלמה זרקא השני (ע"ע) שבספרו „זבחי תרועה". ישנו דרוש עליו ועל ר' אברהם הכהן בספר „תפארת משה" להרב המקובל ר' משה עידאן זצ"ל מג'רבה (ע"ע), והוא קורא להם שם „שני שרי צבאות ישראל".

ג) **גאביזון ר' אברהם** — מחכמי תונס בחצי הא' של המאה השביעית, וחתום בשנת התרמ"א (1881) עם עשרות מרבני תונס, בהסכמה שבספר „מעייני הישועה" בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת. ויתכן שיש לו קרבה לר' אליהו גאביזון שבאות הקודם.

משפחת ג'אוי

א) **ג'אוי ר' דוד** הראשון — רב מקובל, ושמש כדיין בגאבס ובסוסא באמצע המאה השביעית, ובסוף ימיו עלה לא"י ונקבר בירושלים. מזכירו ר' יצחק חי בוכבזא זצ"ל (ע"ע)

3) מערתא דדייני דרוש ט' שדרש ר' עוזיאל בפטירת רבינו.

4) שם במליצת ההספד.

5) היא שנת „התק"ן" ולא „התקנ"ה" כמו שראינו לעיל מפורש בספר משכנות הרועים.

6) מעשה ב"ד סימנים מ' ומ"א. בסי' מ"א חתום גם ר' יוסף גטף, וכיון שמהר"א כהן יצחקי נפטר בשנת התרכ"ה ברור שתשובות אלו הם מלפני כן.

בהקדמתו לספר „גנזי שלום" (תונס תרע"ו), וכותב עליו שהוא תלמידו של הגאון ר' אברהם כהן יצחקי (ע"ע), ושיש לו הגהות בסתם (ללא חתימתו) בספר „כף הכהן" לרבו הנ"ל. הוא מתארו: „מו"ר הרב המובהק והמקובל כמהר"ר דוד ג'אוי זלה"ה אשר עלה לא"י ונפטר שם". כן נזכר במכתב משנת התרמ"ח (1888) הנדפס בספר „מעייני הישועה" לר' ישועה הכהן (תונס תרס"ו, דף מ"ד ע"א), והמגיה כותב עליו שם: „הלוא הוא זה שנתמנה לדיין בעת ההיא בעיר סוסא והוא שזכה לקבורה בעיה"ק ירושלים תובב"א". לפי מכתב זה יוצא שמנויו לדיין בסוסא היה בשנת התרמ"ח או סמוך לה. בשנת התר"ס (1900) מצאנו לו ולרב הראשי דסוסא ר' נסים טובייאנה (ע"ע) שחתומים כדייני העיר סוסא על פסק בספר „משפט כתוב" (אה"ע סוס"י י"ט), ולפ"ז יוצא ששמש כדיין בסוסא בין השנים תרמ"ח-תר"ס לפחות. בשנת התרס"ו (1906) כבר לא היה בחיים כפי שנראה ממה שהבאנו לעיל מספר „מעייני הישועה" הנדפס באותה שנה, המורם מכל האמור שעלייתו לארץ ופטירתו היו בין השנים תר"ס-תרס"ו.

מדברי ר' חי מימון מטראבלס נראה כי טרם כהונת רבינו כדיין בסוסא, שמש בקודש כרב ומו"ץ בעיר גאבס, שכן בספרו „באר לחי" (ליוורנו תרמ"ח, דפ"ה ע"ב) מביא חידוש ששמע מרבינו, וכותב: „שמעתי מידי"ן הרב המו' מ"צ של ק"ק גאבס יע"א כמהר"ר דוד ג'אוי נר"ו משם המפרשים ז"ל..." ע"ש. ואין נראה שכוונתו לר' דוד ג'אוי השני בן ר' נתן (ע"ע), כיון שלפי המסופר בתולדותיו בתחלת „משפט כתוב", הוא היה מלמד תינוקות בכפר אריאנה שליד תונס ומשם נלקח ע"י ר' ישראל זיתון (ע"ע) להיות דיין בתונס, ע"ש.

מלבד הגהותיו בספר „כף הכהן" שהוזכרו לעיל; יש לו הגהות בספר „מנחת יצחק" הנדפס בסו"ס „מעייני הישועה" לר' ישועה הכהן (תונס תרס"ו), וחותם בסופם „הדג"ן", וכן נזכר בספר זה כמה פעמים. חידושיו כאן רובם ע"ד הקבלה.

ברור שרבינו איננו „ר' דוד בלא"א נתן ג'אוי" (ע"ע) שהיה דיין בבית דינו של ר' ישראל זיתון (ע"ע) בתונס, שכן הוא נפטר בשנת התרע"א (1911) בתונס, ורבינו נפטר לפני שנת התרס"ו (1906) בא"י כפי שהוכחנו לעיל. נוסף לכך „ר' דוד בלא"א נתן ג'אוי" חתום בשער ספר „מעייני הישועה" הנז"ל, ובספר זה עצמו כתוב שרבינו כבר נפטר בירושלים.

ב) **ג'אוי ר' נתן** — אביו של ר' דוד ג'אוי השני שבאות הבא. וראיתי בספר „מעשה נסים" (תונס תרס"ז) לר' נסים כהן מתונס (די"ז ע"ב) שכותב: „אך ראיתי בחי' כת"י לה"ר נתן ג'אוי ז"ל שהקשה עליו", ע"ש. ומזה נראה שהיה ת"ח והניח אחריו חידושים בכת"י.

ג) **ג'אוי ר' דוד** השני — דיין בתונס במחצית השנייה של המאה השביעית, בבית דינו של הראב"ד תונס ר' ישראל זיתון (ע"ע). בנעוריו היה ידיד נעורים להרה"ג ר' משה זקן מאזוז זצ"ל (ע"ע) מג'רבה שלימים היה הראב"ד ג'רבה, והם התכתבו יחד בדברי תורה. את ההתכתבות ביניהם אפשר לראות בספר „סבר פנים" (ליוורנו תר"מ) לר' משה זקן שבמספר מקומות מובאים בו דברי תורה ששלחו זה לזה.[1] בטוי לידידותם הגדולה אפשר לראות מדברי ר' משה זקן בספרו „וידבר משה" (ג' ע"ד), וז"ל: „את זה שלח אלי ידידנו החו"ש והכולל ירי"ח יקר[2] מה שנשתלח מאת את שאהבה נפשי אהבת נעורים הרב המובהק עצה"ר הדהי"מ מועד ב"ד הגדול בעובי"י תונס יע"א כמהר"ר דוד ג'אוי הי"ו..." ובמקום אחר בספרו „קול משה" (נ' ע"ד) כותב: „גם בא אלי מכתב מועד ב"ד דבעוב"י תונס יע"א הרבנים המובהקים שרי צבאות ישראל כמוהר"ר ישראל זיתון ומר חביבא כמהר"ר דוד ג'אוי (הנז' בספה"ק סבר פנים)..." ע"ש.

למד תורה אצל הרה"ג ר' אברהם חג'אג' (ע"ע) יחד עם ר' משה שתרוג (ע"ע),[3] וגם אצל הרה"ג ר' נסים הכהן מתונס (ע"ע) בעל ספר „מעשה נסים" (תונס תרס"ז). לספר זה כתב רבינו הקדמה, ובה מודה לר' נסים רבו, וכותב: „וכשאני לעצמי, כי אזכרה ימים מקדם, כד הוינא טליא, מטוביה היטב לי נפלאות מתורתו הני מלי מעליא, וילמדני דעת ודרך תבונות, עמודי התורה והמכוגות, תורה שבכתב ותורה שבע"פ שתים כהלכתן, משל ומליצה דברי חכמים וחידותם..."

ידוע שבתחלתו שמש רבינו כמלמד תינוקות בכפר אריאנה שליד תונס, וכשהראב"ד תוניסיה הגאון ר' ישראל זיתון (ע"ע) ראה והכיר גדולתו בתורה, צירף אותו לבית דינו — הוא הבית דין הגדול בתונס.[4] בשנת התש"ם (1980) יצא לאור בארץ ע"י „מכון הרב מצליח" ספר „משפט כתוב" הכולל תשובות ופסקים מהב"ד הגדול בתונס בתקופה שהיה מהר"י זיתון אב"ד, ורבינו ור' משה חיים זיתון (ע"ע) דיינים. פסקים אלו חוברו ע"י שלושתם ורבינו היה העורך והמסדר שלהם. כן יש לרבינו הגהות בספר „זרעו של אברהם" ח"ב לרבו מהר"א חג'אג' (ע"ע), וכן מובאים דבריו בספר „סבר פנים" הנז"ל ממה ששלח בימי נעוריו לר' משה זקן מאזוז מג'רבה (ע"ע).

פטירת רבינו היתה כנראה בשנת התרע"א (1911), כיון שמצאנו תשובה ממנו לר' פראג'י עלוש (ע"ע) אב"ד גאבס

1) סבר פנים דף א' ע"ב: „והחו"ש והכולל כמה"ר דוד ג'אוי יצ"ו שלח אלי לישב..." ובדף ע"ב ע"א כותב: „והחו"ש כמה"ר דוד ג'אוי הי"ו שלח אלי במכתב לחלק... ושלחתי לו על זה וכתב אלי..." וע"ע בדפים ה' ע"ב, ס' ע"ג ועוד.

2) הוא הרה"ג ר' חיים חורי (ע"ע) אב"ד גאבס.

3) כ"כ בהקדמת המו"ל לספר „זרעו של אברהם" ח"ב (תונס תרפ"ח).

4) כ"כ בתחלת ספר „משפט כתוב".

מאלול תע"ר (1910) בספר „משפט כתוב" (אה"ע סי' ק"ד), ובספר „אהב משפט" (אה"ע סי' ח"י) מובאת תשובת ר' פראג'י על הדברים, וכותב: „ואני הייתי צופה תשובתם הרמתה, עד הן בעון נתבקש בישיבה שלמעלה הי"ה המלך דוד ג'אוי זצוק"ל ועמד קנה ולא ענו עוד", ובספר „ישיב משה" (ח"ב סי' רכ"ד) חתום רבינו עם מהר"י זיתון (ע"ע) ור' יעקב אלחאייך (ע"ע) על תשובה מי"ב שבט התרע"א, וזה אומר שנפטר סמוך לזה. כן חתום בהסכמת ספר „שלום דוד" ח"א לר' דוד כהן גישא (ע"ע) מג'רבה משנת התרס"ט (1909) עם חבריו לב"ד.

ד) **ג'אוי ר' שמעון** — רב בתונס בסוף המאה השביעית, והוא המגיה השני לספר „תגובות שדי" (ג'רבה תרצ"ו) שחברו הגאונים ר' דוד כטורזא (ע"ע) ור' ישועה אלמאליח (ע"ע). הוא חותם בהקדמה שם משנת התרצ"ו (1936) „שמעון בלא"א ר' יוסף ג'אוי יצ"ו".

משפחת ג'אמי

א) **ג'אמי ר' אשר** — מחכמי תונס במחצית הראשונה של המאה השביעית, והיה תלמידו של הגאון ר' אברהם כהן יצחקי(ע"ע) בעל הספר הנודע „משמרות כהונה". הרב יצחק חי בוכבזא (ע"ע) כותב בהקדמתו לספר גנזי שלום (תונס תרע"ו) שבספר „כף הכהן" למהר"א כהן יצחקי הנז"ל ישנן הגהות בחתימת „אג"ן", והם מתלמיד הרב „כף הכהן" הוא הרב הכולל ר' אשר ג'אמי ז"ל ע"ש.

ב) **ג'אמי ר' שמואל** — מגדולי רבני תונס במאה השביעית, והיה ראש הממונים על הגטין בתונס. במחלוקת שהיתה בין רבני ג'רבה בין הרב המסדר הגיטין ר' סאסי מעתוק כהן יהונתן (ע"ע), וסופר הגיטין ר' כמוס חדאד (ע"ע) בענין כתיבת השם „בייה" בגט,[1] פנה ר' כמוס אל רבינו שיחוה דעתו ודעת רבני תונס בזה. תשובת רבינו נדפסה בספר „זרע דוד" (האה"ע סי' י"ב), ואחריה יש הסכמת ראש הרבנים ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע"ע), שכותב: „ראיתי מה שכתב ה' הפוסק ספרא רבא ויקירא כמוה"ר שמואל ג'אמי נר"ו אשר ידיד רב לו בטיב גיטין וקידושין, כל מן דין סמוכו לנא ובכן אף ידי תכון עמו... והיה זה ביום חמישי שלהי סיון שנת התרנ"ז, ע"ה אליהו חי בורג'ל". בספר „וידבר משה" שמובאת תשובת רבינו בקצרה כתוב כך: „וספרא רבה הרב הכולל מוהר"ר שמואל ג'אמי זצ"ל ראש הממונים על הגיטין אשר שם, שרטט וכתב שדעתם לכתוב באיה", ע"ש. מכיון שספר „וידבר משה" נדפס בשנת תער"ג (1913) וכתוב שם על רבינו „זצ"ל", יוצא שנפטר בין השנים תרנ"ז-תער"ג (1897-1913).

כן חתום רבינו על תשובה בענין טרפות עם ר' דוד וזאן (ע"ע), ר' משה שתרוג (ע"ע), ר' שלמה דאנה (ע"ע), ור' יעקב אבוקארא (ע"ע, שו"ת „ישיב משה" ח"ב למהר"ם שתרוג, סי' קצ"ח).

ג) **ג'אמי ר' רפאל** — מגדולי המקובלים בתונס בדור האחרון. בס' „איש מצליח" (עמ' 21), כותב הרה"ג ר' מאיר מאזוז שליט"א שאביו הגאון ר' מצליח מאזוז זצ"ל הי"ד למד תורת הקבלה אצל רבינו, והיה הולך כל יום שבת לשעורו הקבוע של רבינו ב„עץ חיים" ו„שמונה שערים" שהתקיים בביכ"נ „בונאן" והיו לומדים הרבה דפים במהירות והיה רבינו מקדים הקדמות שעל פיהם יצאו הדברים מבוארים יפה, ובמוצ"ש היה מתקשה ר' מצליח זצ"ל לתפוס הדברים על בוריין והיה הולך אליו הביתה ושואלו. ועי"ע מ"ש הרב הנ"ל בירחון „אור תורה" (שנה ה' סי' ק"ח הערה 11) שרבינו היה משיב כלאחר יד על שאלות קשות בקבלה שנתחבטו בהם המפרשים. ואכתוב להלן מה ששמעתי על רבינו מפי החה"ש ר' ששון כהן יצ"ו מברכיה ששמע מפי חותנו הגאון הראב"ד מקודש ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל (ע"ע) שהכיר היטב את רבינו והיה בקי מאוד בתולדות חכמי תונס. רבינו היה בתחלתו איש פשוט ולא ידע תורה מהי והיה ראש לחבורת אנשים ריקים. פעם אחת בעברו ליד ביהכ"נ העתיק שבתונס שבו היתה חבורה קבועה העוסקת בלימוד הקבלה, נכנס הוא וחבורתו לשם וישבו לשמוע, והנה הוא שומע דברים נסתרים ולא מובנים. הוא שמטבעו סקרן ואיש חריף, החל לשאול ולהתעניין, וכאשר הסבירו לו הדברים לפי הבנתו הדברים מצאו חן בעיניו, ומאז התחיל לבוא מדי פעם לשעור זה וכך התמיד בדבר הרבה זמן, עד שקלט הרבה מחכמת הקבלה, ובמשך הזמן היה לשמש של הלומדים באופן קבוע, עד שנהיה חכם גדול בקבלה. כשנפטרו איזה חכמים מראשי המקובלים נתמנה לאחד מראשי החבורה, ואט־אט היה לראש החבורה. תפילותיו היו בכל הכוונות של האר"י והרש"ש, ופעם הביאו לפניו איזה חבור שחברו אחד מראשי המקובלים בירושלים ולגודל חכמתו לא היה נחשב בעיניו. לעומת גדולתו בקבלה, בתורת הנגלה והפשט כמעט ולא ידע, וספר לי ר' ששון הנ"ל שפ"א היה חותנו ר' רחמים חויתא הנ"ל לידו ובא אדם לשאול את רבינו שאלה כהלכה, אז הפנה רבינו אצבעו כלפי ר' רחמים לומר שבענייני פסק הלכה לא הוא הכתובת, אלא יש לפנות לחכמים אחרים. כן ספר לי הנ"ל שרבינו היה מתפעל מהגאון ר' מצליח זצ"ל שהיה בא לשעוריו והיה אומר לרבו מהרח"ך „אכן הבאת לנו חכם גדול בקי וחריף". עוד ספר לי הספור המובא בס' „איש מצליח" בענין השט"ח שלא לקחו רבינו מהמלוה אחר שפרעו, וכשהמלוה נפטר ובאו יורשיו לתבוע את רבינו השתמש בקבלה מעשית והביא היורשים על קברו של המלוה ונשמע ממנו קול הנפטר שאמר שהשטר פרוע. ואמר לי שזו הפעם היחידה שהשתמש רבינו בקבלה מעשית. עוד ספר לי שפ"א בברכת הלבנה טעה רבינו באיזו כוונה, ואז אמר על עצמו שבאותה שנה יקרה לו ח"ו משהו לא טוב, ואכן באותה

---

1) וידבר משה לר' משה זקן מאזוז מג'רבה (דף כ"ט).

שנה נשרפה חנותו (שכן היה עוסק במלפ — עשיית גלימות ומעילים, והיה עשיר וכל שרי ונכבדי העיר מזמינים אצלו) וגם נפטרה עליו בתו לפני חופתה ל"ע, ע"כ מה ששמעתי ממנו.

הרה"ג ר' משה כלפון הכהן זצ"ל מג'רבה בספרו דרש משה (עמ' ל"ה) מביא את רבינו כדוגמא איך התמדה בלימוד אפילו של עמי הארץ שלא ידעו מאומה יכולה להביא את האדם למעלה גבוהה בחכמת התורה, ושם מוכיח את המון העם שלא נכנסים לביכ"נ לשמע הדרשה ויושבים ומשוחחים בחוץ בטענה שבין כה הם לא מבינים דברי הדרשן, וכותב על כך: „כי זה רק התחלה אבל בהתמדה יבין ויחכם כמו שהיה לרבי רפאל ג'אמי הי"ו". רבינו נזכר בין המשתדלים בהוצאת ספר „שלמי תודה" למהר"ש דאנה ומתואר: „החו"ש ר' רפאל ג'אמי הי"ו" (שלמי תודה נדפס התרע"ח). נפטר בכ"ג שבט התרצ"ז (1937).

משפחה גג'

משפחה גדולה של רבנים גדולים כמאות הששית והשביעית. בשו"ת „פרי צדיק" לר' שלמה צרור מאלג'יר (תמ"א—תצ"ח/ 1681—1738) שלוחה תשובה י"ב לקוסטנטינא שבאלג'יר... להחכמים הדיינים כהה"ר משה זמור נר"ו וכהה"ר שלום גיג נר"ו. וחכם זה הוא הראשון למשפחת „גיג'" שראיתי. שם המשפחה נכתב בצורות שונות: גז, גג', גיג', אלגז וכיוצא בזה.

מתוך משפחה זו היו הרבה רבנים וחכמים, ושנים מהם שמשו כרבנים ראשיים לתוניסיה. הראשון הוא ר' דוד גג' (ע"ע) בע"ס „נר דוד" אשר שימש בתפקיד זה במחצית השניה של המאה הששית לפני ר' יצחק טייב (ע"ע), והשני הרה"צ ר' יוסף גג' השני (ע"ע) ששמש בסוף המאה השביעית. כן ידועים עוד הרבה רבנים ודיינים ממנה בעיר תונס. נצר ממשפחה זו היה בעיר נאבל, והרבנים ממשפחה זו שמשו כרבני העיר, כמו ר' יעקב חי גג' הראשון (ע"ע) שהיה נודע כמקובל ומומחה לקמיעות ובנו ר' יהודה (ע"ע) ועוד.

א) **גג' ר' אברהם.** הוא אביו של הראב"ד תונס ר' דוד גג' (ע"ע) בע"ס „נר דוד", ומתואר ע"י אחד מצאצאיו ר' יוסף גג' השני (ע"ע) ראב"ד תונס בסוף המאה השביעית בהקדמתו לספר „חיים לישראל" ח"א, בזה"ל: „מרן מלכא הרב המפורסם דרופתקא דאורייתא המקובל האלקי אברהם גג' ז"ל", וכיו"ב מתואר בסו"ס „מגן דוד" לר' מרדכי גג' (ע"ע). מסתבר שחי בחצי השני של המאה החמישית ובראשית המאה ה־6, כיון שבנו ר' דוד, חי במאה ה־6 וכבר באמצעה היה דיין בתונס (ע"ע ר' דוד גג'), ובשנת התקכ"ה (1765) נפטר ר' שלמה בן רבינו ככתוב בספר „נר דוד".

ב) **גג' ר' דוד.** מגדולי רבני תונס במאה הששית, ובסוף ימיו שמש כהראב"ד תוניסיה. חיבר כמה חיבורים יקרים, והם: „שאל דוד" על הרמב"ם. „משפטי דוד" על ש"ע. „המעלות לדוד" חידושי תורה ודרושים. „נר דוד" על הש"ס ב' חלקים.[1] מהם יצא לאור בשנת תרכ"ח בליוורנו ספר „נר דוד" ח"א, ושאר ספריו עודם בכתובים ולא יצאו לאור. נולד בתונס לאביו הרב המקובל והחסיד ר' אברהם גג'[2] שבאות הקודם. אחיו ר' שלמה נפטר בשנת התקכ"ה (1765) בקיצור שנים בהיותו בחור ל"ע, ורבינו דרש עליו בתשלום החודש,[3] ובתשלום השנה הפסיק הלימוד בישיבה כדי להתעסק בהכנת הדרוש למנוחתו.[4] בשנת התקכ"ו (1766) התחיל לכתוב חידו' למס' סוכה, וכך כו' בתחלתם: „אתחיל לכתוב חי' על מסכת סוכה... יום ג' לחודש טבת שנת וכש"ר הדבר לפ"ק, כשם שזכינו להתחיל אותה כן נזכה לסיים אותה וכל התלמוד לחזור פעמים יש אנס"ו". יותר מאוחר נתמנה לדיין בבית הדין בתונס, ובשנת התקנ"ג (1793) אנו מוצאים אותו חותם על הסכמה בספר „משכנות הרועים" עם הב"ד בתונס ובראשם הראב"ד ר' שלמה אלפאסי זצ"ל[5] (ע"ע). עוד נמצא התום שם בשנת התקס"ג (1803) על הסכמה מרבני תונס ובראשם הראב"ד תוניסיה ר' שמואל כהן יצחקי זצ"ל[6] (ע"ע), ובשנת התקס"ה חתום אחרון בספר „מעשה בית דין" על תשובה מרבני תונס ובראשם ר' דוד טייב (ע"ע) אל קהלת ג'רבא בענין המחלוקות שהיו בין קהל הדיג'ת וקהל אלחארה בענינים שונים.[7]

בראות חביריו גדולי רבני תונס גדולתו בתורה מנוהו לאב"ד עליהם, וזה היה אחר פטירת קודמו שיש לשער שהוא ר' דוד טייב. בהסכמת רבני תונס ובראשם הראב"ד תוניסיה ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) לספרו מתארים את רבינו בתוארים עצומים, והם כותבים כך עליו ועל מנויו כאב"ד: „משיירי כנה"ג, ראשי המטות מדייני דנה"ר דע"ה, יורה דעה יבין שמועה, האיתנים מוסדי ארץ הללו בעלי תריסין, מהדרין מן המהדרין, המה הגבורים, ויורי"ו המורים, הלכה וה"ן מורים, ראשי סנהדראות יושבי כסאות, עשרה יוחסין תפסוהו הושיבוהו על המט"ה, להד"ר לבני ישראל, ראש הממשלה אב"ד נודע בשערים... רב משרשיא מבני עליה, תנא דאורייתא חד מן קמייא, הרב הגדול מעוז ומגדול כמהר"ר

---

1) מוזכרים בהסכמת „נר דוד" ליוורנו תרכ"ח, ובשנת תרס"ט מזכיר ר' יוסף גג' השני (דור רביעי לרבינו) בהקדמתו לספר „חיים לישראל" ח"א שרבינו השאיר אחריו חבורים יקרים ועודם בכתובים.

2) שבאות הקודם ועיין להלן.

3) נדפס ב„נר דוד" דף פ"ח ע"א, וכתוב עליו: „זה דרוש דרשתי בק"ק תונס בשנת התקכ"ה לפ"ק לתשלום החודש שנפטר בו אחי הבחור העלוב שלמה שנפטר בקוצר ימים".

4) ב„נר דוד" דס"א ע"א כותב: „מכאן לא למדתי בישיבה מפני שהייתי עוסק בדרוש שדרשתי על אחי בתשלום השנה לפטירה, והוא כתוב אצלנו בליקוטי הרמב"ם ז"ל, ע"כ לא חידשתי אלא מכאן.

5) משכנות הרועים דק"ב ע"ב.

6) שם דק"ה ע"א.

7) מעשה בית דין סימן כ"א.

דוד גיג' זצוק"ל, בן מגדול עיר וקדיש ח"ק דרישא ופרישא, הרב המקובל גדול הנאמר באברהם זצוק"ל.[8] כן נמצא מתואר במקומות אחרים כ„**ראש על הארץ ר"מ ור"מ"** וכיוצא בזה,[9] שהם תוארים לרב ראשי. שנת מנויו לאב"ד אינה ידועה במדוייק, אך בשנת התקע"ה (1815) ברור שכבר שמש בתפקיד זה, שכן מצאנוהו באותה שנה חותם ראשון על תשובה בספר „מעשה ב"ד" עם האב"ד דק"ק פורטוגיזיס ר' חיים דוד ואלנסי (ע"ע) ועם ר' יצחק טייב.[10] גם בשנת התקע"ח מצאנוהו שמסכים לתשובת ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) ור' יצחק טייב (ע"ע) וכותב ש„יפה דן ויפה הורה"[11] וברור ששני גאונים אלו הוזקקו להסכמתו מפאת תפקידו החשוב וסמכותו כאב"ד. משנת התקע"ח (1818) והלאה אנו מוצאים לר' יצחק טייב שחותם ראשון בהסכמות[12] ואין נזכר רבינו יותר, ולפי זה יש לשער שרבינו נפטר בשנת התקע"ח ונתמנה אחריו הגאון מהר"י טייב לאב"ד.

כנראה רבינו הרביץ תורה ג"כ והעמיד תלמידים וראיתי שאחד מתלמידיו החשובים הוא הגאון ר' אברהם בלעיש זצ"ל (ע"ע) שהיה גזבר הבאי בתונס, ושמש רב בכמה ערים באירופה, והיה מקורב לכמה מלכים ורוזני ארץ. ר' אברהם זה בספרו „תבואות יקב" מביא מפי רבו שני תירוצים לקושיא אחת וכותב: „ושמעתי מפי מורי ורבי הרב הגדול אריא דבי עילאי רב גובריה ורב חיליה לאורייתא כמוהר"ר דוד גג' זיע"א שהביא מפי ספרים שני תירוצים על זאת הקושיא..."[13] עוד ראיתי שהרב יעקב פיתוסי (ע"ע) מזכיר בספרו את „ידי"ן הרב דוד גג' הי"ו",[14] וכן יש תשובה לרבינו בספר „ויקרא אברהם" לר' אברהם אדאדי מטראבלס.

השאיר אחריו שלושה בנים ת"ח גדולים, ר' שלמה, ר' מרדכי ור' יוסף. הראשון מתואר כ„פלפלא חריפתא בתלמוד גדול ומעשה רב", והשני היה מחשובי דייני תונס[15] (עיין ערכו), והשלישי הוא ר' יוסף גג' שבאות הבא מח"ס „פי המדבר".

ג) **גג' ר' יוסף הראשון.** בנו של ר' דוד גג' (ע"ע) ואביהם של הדיין ר' דוד חיים גג' (ע"ע) בע"ס חיים לישראל, הדיין ר' בן ציון גג' (ע"ע) ור' אליהו חי גג' (ע"ע). נכדו ר' יוסף גג' השני (ע"ע) ראב"ד תונס מתאר את רבינו בהקדמתו לספר חיים לישראל: „צדיק החו"ש והכולל רב ועצום דט"ל המזאה"ר (המזכה את הרבים) כמהר"ר יוסף גג' בעת"מ ספר „פי המדבר" על הגדה של פסח וס' „זר הזהב" על הזוה"ק שכבר יצאו לאור, ועוד לו בבית גנזיו כ"ו ספרים הלא הם כתובים, ה' יזכנו להעלותם על משב"ח הדפוס..." ע"כ.

בספרו „פי המדבר" מזכיר שמר חמיו הוא ר' יהודה כהן טנוג'י (ע"ע) בע"ס „אדמת יהודה" (דף נ"ג), וכן מזכיר פעמים רבות שמועות מר' ישועה זרח (ע"ע, הוא בעל ספר „קול התור" שיצא מחדש בארץ) ומזכיר את הרב „מחנה לויה" (הוא ר' יהודה הלוי (ע"ע) דיין בק"ק פורטוגיזיס) בתואר „כרע כאח לי הרב בעל ס' מחנה לויה" (ל"ו ע"ב), וכן את שארו „ידי"ן החו"ש כמהרי"ח גיג' הי"ו" (כ"ד ע"ב), ואת „שארנו ידי"ן החו"ש מהר"ש כ"ץ הי"ו (ל"ו ע"ב), ואת החו"ש ר' יעקב סעדון (ד') ועוד. המגיה של הספר הוא בנו ר' בן ציון גג' (ע"ע) והוא המו"ל ובעל ההקדמה שם. בהסכמת רבני תונס כתובים כמה מחיבורי רבינו שעודם בכת"י והם: א) „בנין אב" — עניינים על ד' חלקים לרבינו הרמב"ם. ב) „שבט מישראל" — מוסרים על סדר התורה. ג) „ראשית הגז" — חי' תורה. ד) אנ"ך — על התנ"ך וחי' על התנחומא והזוהר וחי' ש"ס וגם שיטה רחבה על מס' ב"ק. ה) בתי הנפש — דרושים להספד.

נפטר בשנת התרי"ג (1853) כפי שנראה מס' „חסדי כהונה" דרוש י"ט שכתוב עליו: „דרוש שדרשתי ביום ש"ק סדר מקץ שנת התרי"ג על החו"ש כה"ר יוסף גיג' תמ"ד", ובהקדמת בנו של רבינו לס' „פי המדבר" כותב שאביו — רבינו נפטר בן ששים שנה, וא"כ יוצא שנולד בערך בשנת התקנ"ג (1793). בספרו „פי המדבר" מודה רבינו להקב"ה על שניצל בשנת תר"י (1850) ממגפת הקולירא לתפ"ץ (לא תקום פעמיים צרה) שהיתה אז בתונס (ע"ע ר' יוסף ור' נתן ור' משה בורג'ל), וכותב: „הנה שפתי לא אכלא חסדי ה' אזכיר תהלות ה' אשר גמלנו ברחמיו וכרוב חסדיו שבעת שכלה מכת הדבר היינו דאמרי אינשי קולירא לתצ"פ מפה מתא תונס יע"א בשלהי שנת הת"ר ועשר נתתי שבח לשי"ת ובא לפני פסוק זה כי גבר עלינו חסדו..." ע"כ. נראה שרבינו הוא „ר' יוסף אלגז" המזכירו מהר"מ שתרוג בהקדמתו ל„חלב חטים" שהוא ואחוזת מרעהו העתיקו את שארית הפליטה מכתבי הקדש של ר' יצחק חי טייב זצ"ל (ע"ע), ע"ש.

ד) **גג' ר' בן ציון.** דיין במחצית הראשונה של המאה השביעית בבית דינו של מהר"א חג'אג' (ע"ע). הוא בנו הגדול של ר' יוסף גג' הראשון (ע"ע) שבאות הקודם ואחיהם של ר' חיים דוד ור' אליהו חי גג' (ע"ע) שבאותיות הבאות, כנזכר בהקדמות לספר „פי המדבר" לאביו (ליוורנו תרי"ד). בהקדמות הנ"ל מתואר ע"י רבני תונס מאותה תקופה: „בן

8) הסכמת רבני תונס ל„גר דוד".

9) בשער „גר דוד" מתואר „הנשר הגדול הרה"ג מעו"מ חד מן קמייא ראש על הארץ ר"מ ור"מ..." וכיו"ב מתואר בסוף ספר „מגן דוד" לבנו ר' מרדכי גג', ובהקדמת ר' יוסף גג' השני לספר „חיים לישראל".

10) מעשה ב"ד סי' ל' וחתום „חזקיה דוד גג'".

11) משכנות הרועים דמ"א ע"ג, וחתום כמו בהערה הקודמת.

12) בהסכמה לתו' רבינו פרץ לב"ק משנת התקע"ח חתום מהר"י טייב ראשון, וכן בהסכמות לספרים שיצאו לאחר מכן, ושמו של רבינו לא נזכר יותר.

13) תבואות יקב דף י"ב ע"ב.

14) „רנו ליעקב" דף קי"א ע"ד.

15) עיין הסכמת „גר דוד".

חכם ממלא מקומו דורש טוב לעמו מדי שבת בשבתו״. מאוחר יותר נתמנה לדיין בתונס, והוא חתום עם מהר״א חג׳אג׳ (ע״ע) בתחלת ספר ,,חלב חטים״ להעיד שהחידושים שבספר הם מר׳ חי טייב, וכן חתום בשנת התר״מ (1880) בהסכמה לספר ,,סבר פנים״, ובהסכמה משנת התרל״ח בענין בי״ס כי״ח שבספר ,,צדק ושלום״, ובשנת התרמ״א (1881) בהסכמה שבספר ,,מעייני הישועה״ בענין איסור פתיחת חנויות הקפה, וכן בס׳ ,,משפט הירושה״. הוא שהגיה והוציא לאור את ספר ,,פי המדבר״ למר אביו וכתב בו הקדמה. אחיו ר׳ דוד חיים מזכירו בכמה מקומות בספרו ,,חיים לישראל״ (נ״ז ע״א) וז״ל: ,,ושמעתי מאחי הר״ץ ושם מקשה על הש״ך בכללי הס״ס ע״ש...״ ע״ש.

ה) **גג׳ ר׳ חיים דוד** — רב ודיין בתונס במחצית הא׳ של המאה השביעית. הוא בנו של ר׳ יוסף גג׳ הראשון (ע״ע) ואביו של ר׳ יוסף גג׳ השני (ע״ע) ראש רבני תונס. חיבר כמה ספרים ומהם יצא ספרו ,,חיים לישראל״ חלק א׳ על הש״ס (תונס תרס״ט) בהשתדלות אחיו ר׳ אליהו חי, והדיין ר׳ יעקב אלחאייך (ע״ע) חתנו של אחיו זה. בנו ר׳ יוסף כותב בהקדמתו לספר זה שאביו ,,אחז במעשה אבותיו הקדושים ויט שכמו לסבול משא של תורה וזכה לחבר על רוב התלמוד והרמב״ם וטוש״ע ונושאי כליהם ועל ה׳ קהלת יעקב ושמחת יו״ט ופשטים ושו״ת כ״א בתורת ה׳ חפצו...״ כן הרביץ תורה לתלמידים, וגם בנו זה הוא אחד מתלמידיו ותמיד מתארהו ,,מו״ר״. וכך כותב עליו בנו זה: ,,א״א מו״ר החו״ש הדומ״ץ ה״ה כמוה״ר חיים דוד גג׳ זלה״ה יגע בעשר אצבעותיו ועשה לילות כימים והרחיק עצמו מתענוגות בני אדם ויפן לבו רק לחדשי בפרד״ס מה שקבלה נשמתו ממעל זכה וזיכה את הרבים להרביץ תורה בתלמידים ערב ובוקר, והורה לעמו חקי האלקים ותורתו בנגלה ובנסתר...״ ע״כ. עוד כותב בנו שרבינו זכה לגדולתו בתורה בזכות אמו — אשתו של רבינו מרת ג׳זאלה בת ת״ח החו״ש והכולל כמהר״ר ישועה בלעיש זצ״ל, וכותב עליה: ,,תבורך מנשים... מרת אמי ועט״ר גזאלה בת מלכים... להשליך אחר גוה תמרוקי הנשים ותענוגיהן צופיה הליכות ביתה לעזור לבעלה לשקוד על דלתי בתי החכמה... גם לא לחצה לשעה להולל הדעת והמות רק להפך מבקשת להרחיב הדעת כי שמעתא בעיא צילותא ובעבורה זכה לכל אלה...״ ע״ש.

היה תלמידו של מהר״א כהן יצחקי (ע״ע) בעל ספר ,,משמרות כהונה״, כפי שרואים מכמה מקומות בספרו.[1] בספרו זה מביא כמה חידושים מבנו ר״י גג׳,[2] ויש לבנו זה כמה הגהות בו וחתום ,,יג״ן״. כן מזכיר את כתבי מו״ק ר׳ דוד גג׳, וביחוד את שיטתו למסכת פסחים שעדיין בכתובים.[3] החכמים שמזכיר בספרו הם: ,,החו״ש הדו״מ ר׳ יהודה גג׳ נר״ו״ (דף י״א), ובדף י״ג ע״ג כותב: ,,והחו״ש הדו״מ ה׳ שמואל טייב זצ״ל אמר אלי ליישב״, ע״ש. בתחלת חידושי ברכות כותב: ,,והתחלנוהו יום שנכפל בו כי טוב, שבעה לחודש כסלו ש׳ התרל״ט ליצירה״, ובתחלת חי׳ חגיגה כתוב: ,,בינ״ו עמ״י עש״ו מס׳ חגיגה יום ד׳ תמוז יה״ל ש׳ תמ״ר״, ובתחלת חי׳ מגילה כתוב: ,,בע״ה התחלנו מסכת מגילה יום א״ך טוב לחודש אדר ב׳ שנת בונ״ה ירושלים ה׳ ״. בדף ס״ו ע״ג כותב: ,,וכן נמי הקשו בני הישיבה״, ובדף נ״ה ע״ג כתוב: ,,כן פירש נמי גדול הישיבה והבן״, ולא ידעתי לאיזה ישיבה ומי הגדול שאליהם התכוון, וכנראה כוונתו לישיבה שבה למד אצל רבו.

נפטר כבן שבעים שנה (עיין בהקדמה ל,,חיים לישראל״) והשאיר אחריו שלושה בנים ובת, ר׳ יוסף גג׳ הנז״ל, החו״ש ר׳ מכלוף חי גג׳, המו״ן ה״ר רפאל גג׳ ובתו שמחה.

ו) **גג׳ ר׳ אליהו חי** — מחכמי תונס בחצי הראשון של המאה השביעית. הוא בנו של ר׳ יוסף גג׳ הראשון (ע״ע) ואחיהם של ר׳ בן ציון ור׳ דוד חיים גג׳ הנז׳ באותיות הקודמים. חתנו הוא הדיין הרה״ג ר׳ יעקב אלחאייך (ע״ע) כנז׳ בתחלת ספר ,,חיים לישראל״. הגיה את שו״ת ,,מגן דוד״ לדודו ר׳ מרדכי גג׳ (ע״ע) וחותם ,,אג״ן״ שהיא ר״ת אליהו גג׳ נר״ו. בסוף ספר זה כותב רבינו גרגיר אחד מחיבורו הקטן שקרא אותו ,,ארח״א דמלתא״ — כללים על סדר א״ב ושו״ת מגרסא דינקותא, ומתפלל להקב״ה שיזכהו להוציאו לאור עולם עם שאר חיבוריו שטפח מנעוריו עד הלום ,,שהמה בכתובים ומונחים באמתחותיו״. הספר ,,מגן דוד״ הנ״ל נדפס בשנת התרנ״א באלג׳יר בדפוס שהיה שם לבנו יעקב גג׳. כן ראיתי שרבינו הוציא סדור עם תרגום כל התפלות לערבית יהודית אלג׳ירית ונקרא ,,תפלה בכל לשון״, ועליו הסכמת רבני אלג׳יר ותלמידים בישיבה ששם. לספר זה כתב רבינו הקדמה בערבית וחותם ,,פה מתא תונס יע״א שנת... אז ימלא שחוק פינו לפ״ג״ ולפי החשבון היא שנת התרמ״ד (1884). בהקדמה זו כותב שהגיה את הספר ר׳ משה חיים זיתון (ע״ע), ומכל זה נראה שהיו לרבינו ומשפחתו קשרים עם אלג׳יר, וכנראה השתקע תקופה מסויימת שם. רבני אלג׳יר מסבירים את ההכרח שהביא את רבינו לתרגם הסדור, ,,כי ראה מהמון העם מתעצלים מלהתפלל ותכבד עליהם העבוד״ה מחוסר ידיעתם בשפת קדשנו, ואינם מבינים מה שמוציאים מפיהם, ודומים לעוף המצפצף באין מבין, ויהי כאשר פתר להם פירוש התפלה בלשון אשר הם מדברים בו, אז ימצאו עונג לנפשם ושעשוע בבית קדשם״, ע״כ. את פירושו כתב רבינו על פי רש״י רד״ק והמצודות. לפי זכרוני שראיתי הגדה של פסח מצויירת בהוצאת רבינו ויש בה שירים ופיוטים

---

1) למשל בדף ע״ח כותב: ,,ומה שהקשה עליו מורי זצ״ל בהמש״ך״, בדף ה׳ ע״ג כותב: ,,וכ״נ לרבי וכמ״ש כ״ז מו״ה זצ״ל בס׳ מש״ך״, וכן בדף ו׳ ע״ב שקורהו ,,מו״ר״, ובעוד מקומות.

2) דף ו׳ ע״ד: ,,ובני ידידי בחור חמד עוד יוסף חי הי״ו אמר אלי״, וכן בדף ח׳ ע״ג ועוד.

3) דף נ״ד ע״א, דף נ״ה ע״ב ועוד.

לכבוד פסח בערבית מרבינו, ואולי השיר „כליני נסכר יא יהודי" הוא מרבינו, או שיר דומה לו. ואחר כך ראיתי שחיבר והוציא כמה ספרים והם: א) סדר ברכת החמה (ליוורנו תרכ"ט, וורשא תרס"ד). ב) הגדה של פסח עם שירים שונים בערבית. ג) „זה השלחן" — מנהגי ק"ק אלג'יר עם ביאור „ויגש אליהו" (אלג'יר תרמ"ט). ד) „חסד ואמת" — סדר ההסגר עם דיניו כמנהג אלג'יר שעושים לעילוי נשמת המת וסדר ל"ג בעומר (אלג'יר תרמ"ח, ג'רבא תרנ"ה, שם תרצ"ח). ה) מעשי צדיקים — ספורים ומעשיות ב' חלקים שנדפס בתחלה בליוורנו תרכ"ח ותורגם לערבית ע"י רבינו (אלג'יר תרנ"ח). ו) מעשה שעשועים — ספורי מעשיות בערבית (ליוורנו תרכ"ח). ז) ספר הפיוטים „שירי זמרה" ובסופו יש כמה פיוטים ממנו בשפה הערבית (ליוורנו תרל"ב, אלג'יר תרנ"ב, תונס תרס"ה).

ז) **גג' ר' מרדכי** — דיין בתונס בסוף המאה ה־6 וחתום בספר „מעשה ב"ד" על שתי תשובות עם רבני תונס, האחת (סי' כ"ד) משנת תקצ"ב (1832) והשניה משנת תקצ"ט (1839). הוא אחיו של ר' יוסף גג' הראשון (ע"ע) ובנו של ר' דוד גג' (ע"ע) בעל „נר דוד". חיבר שו"ת „מגן דוד" (אלג'יר תרנ"א) לא"ח ואה"ע, וחתם „מג"ן דוד" שהם ר"ת „מרדכי גג' **בן דוד**" (כידוע האות ן' פירושה „בן"). בן אחיו ר' אליהו חי גג' שבאות הקודם הוא שהגיה ספר זה והוא מתאר את רבינו: „זאת נחלת איש צדיק תמים אשר נתן ה' חכמה בלבו איש שהכל בו, קריינא דאגרתא, מעלת הרב המופלא וכבוד ה' מלא בנגלה ובנסתר הוא גלי עמיקתא כמהר"ר מרדכי גיג' זלה"ה".

היה מגדולי תלמידי ר' יעקב פיתוסי (ע"ע) בעל „ירך יעקב", והוא חותם בהקדמת גדולי תלמידיו לספר הנ"ל עם ר' חיים אברהם אשכנזי (ע"ע) ור' מרדכי גג'אר (ע"ע). ההקדמות שם בין השנים תקצ"ט — תר"א. וראיתי שהרב אבילח"ם בהקדמתו ל„גנזי שלום" (ד' ע"ב הערה ח') כותב: „אמרתי אספרה את המעשה אשר שמעתי זה מקרוב מפי זקן שקנה חכמה ידי"ן החו"ש והכולל כמהר"ר מרדכי אלגג' נר"ו מתושבי עוב"י סוסא כי בהיותו לומד לפני מי שגדול מורנו הרב מהר"י בסיס הנז"ל..." ע"ש הספור ועיין ערך ר"ש שמעוני. וברור שהוא ר' מרדכי גג' אחר, כיון שר' מרדכי גג' בעל „מגן דוד" כבר בשנת התרנ"א לא היה בחיים כמ"ש בספרו זה שנדפס באותה שנה, ודברי הרב אבילח"ם הם בערך בשנת התרע"ו שבה נדפס הספר „גנזי שלום" והוא כותב „כמהר"ר מרדכי גג' נר"ו" וששמע את הספור מקרוב, שזה מוכיח שאז היה בחיים, ולכן ברור שהוא אחר. ונראה שרבינו הוא מר זקנו של ר' יהודה גג' שבאות כ' בעל ספר „נחל יאודה" שר' יהודה מזכירו פעמים רבות בספרו הנ"ל, ומזכיר הרבה את כתבי ידו ואת ספרו „ירך יעקב" כת"י ומתארו בתואר „החו"ש הדומ"ץ" (ועיין אות כ').

ח) **גג' ר' מרדכי** השני — עיין בסוף אות הקודם. ואח"כ ראיתי שמ"ש הוא נכון שכן ראיתי מכתב מר' ישראל זיתון (ע"ע) ובית דינו מט"ו סיון התרס"ז „למע' החו"ש סו"מ כמהר"ר מרדכי גז וכמהר"ר חיים ברבי הי"ו לסוסא", ומכאן שרבינו היה סופר מתא בסוסא.

ט) **גג' ר' יוסף** השני — בנו של ר' חיים דוד גג' בעל „חיים לישראל" שבאות ה', ושמש בתחלה כדיין בעיר מהדייא ואחר כך כאב"ד בסוסא ובסוף ימיו שמש כראש רבני תוניסיה. נראה שהתחיל לשמש כראש הרבנים בשנת תרפ"ח (1928) כשנפטר קודמו ר' נסים ירחי (ע"ע) והיה בתפקידו זה עד שנת תרצ"ד (1934) שבה החל ר' דוד כטורזא (ע"ע) לשמש בתפקיד זה אחריו, ומסתבר שבאותה שנה נפטר. בירחון „אוצר התורה" משנת תרפ"ט (1929) מתואר רבינו כראש הרבנים וכן בשנת תרצ"ב (1932) חתום רבינו כראש הרבנים בהסכמת ספר „ישיב משה" לר' משה שתרוג. יש לרבינו התכתבות גדולה בינו ובין רבני תונס מהר"י זיתון (ע"ע) ובית דינו בספר „משפט כתוב" הנד"מ, וכן בס' כת"י של תשובות ממהר"י זיתון הנז' המצוי תחת ידי. התכתבות זו היא מהשנים תרס"ג-תרס"ט בתקופה ששימש כרב במהדייא וסוסא. נראה שרבינו הוא תלמידו של מר אביו, שכן בספר „חיים לישראל" לאביו כותב עליו: „א"א מו"ר", וגם אביו מזכיר בספרו זה חידושים ממנו בעודו בחור (עיין ר' חיים דוד גג'). הוא שהגיה את ספר „חיים לישראל" הנ"ל וחותם שם „יג"ין".

י) **גג' ר' מכלוף חי** — הוא בנו השני של ר' חיים דוד גג' בעל „חיים לישראל" (עיין אות ה'), ואחיו של ר' יוסף גג' שבאות הקודם.

יא) **גג' ר' חיים** — בספר מעייני הישועה (דח"י ע"ד) ישנה שאלה אליו ולר' אברהם הכהן מהמחבר ר' ישועה כהן (ע"ע) מתונס, ואולי הוא ר' יצחק חיים גג' החתום עם הרבה מרבני תונס בהסכמה שבס' הנ"ל משנת התרמ"א בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת. ע"ש. ולפי זה חי במאה שביעית בתקופת ר' ישועה הכהן.

יב) **גג' ר' סולימאן** — מביאו בספר „מלכי רבנן" על חכמי מרוקו באות ס', וכותב ששם העריסה שלו הוא שלמה וחי בחצי האחרון של המאה החמישית ובתחלת הששית, ועיר מולדתו היא תונס וטלטלוהו מקרי הזמן והביאוהו למערב (מרוקו) ונצרך לקבל נדבה. ר' יעקב מלכא נתן בידו מכתב תעודה משנת ואמונת"ו לפ"ק (היא תק"ט — 1749) ותארוהו בזה"ל: „ענותן ושפל ברך שייף עייל שייף נפיק ושקוד על למודו ומלא ברכת ה' תורה תמימה כרמון ומרבה בישיבה אינו מחזיק לנפשיה טיבותא".

יג) **גש (גג') ר' משה** — בספר „כסא רחמים" על כתו' לר' רחמים חורי הראשון (ע"ע) מג'רבא (דף קנ"א) כתוב: „הקשה החכם ר' אהרן חדאד וגם הח' ר' משה גש מעיר תונס יע"א", ונראה שצ"ל „גג'", ובא מתונס לבקר בג'רבא וחי

בתקופתו במאה הששית. וכנראה הוא המחבר ספר „ישמח משה" פירוש להגדה של פסח (ליוורנו תרכ"ג).

יד) **גג' ר' מסעוד** — מזכירו ר' מנחם חורי (ע"ע) בספרו „זרע האב" שבקרית ארבע (דף ס' ע"א) וכותב: „שמעתי רמז נכון ממהר"ר מסעוד לגז הי"ו מעיר תונס יע"א", ע"ש. ונראה מזה שחי בתקופתו במאה הששית.

טו) **גג' ר' אליהו** — בירחון „אוצר התורה" משנת התרפ"ט (1929) מתואר: „הרב המופלג בתורה ויראה איש האשכולות דורש טוב לעמו מהר"ר אליהו אלגז", וכתוב שם שהוא מזכיר הרבנות הראשית בתוניסיה. ובס' „משפט כתוב" הנד"מ כתוב שהוא תלמיד מהר"ש דאנה (ע"ע) בעל „שלמי תודה", והיה דיין בתונס ונפטר בצרפת בכ"ח שבט תשכ"ו (1966).

טז) **גג' ר' שלמה** — חתום בספר „זרעו של אברהם" ח"ב על פס"ד ששלחו בר"ח שבט תר"ל (1870) להראב"ד תוניסיה ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) ובית דינו.

יז) **גג' ר' יעקב חי** הראשון — היה דיין ומו"צ בעיר נאבל בתחלת המאה השביעית, והיה חכם גדול בקבלה ומומחה גדול בקמיעות. בספר „חן טוב" מספר עליו שבשנת תרי"ב בהיות רבינו דיין בנאבל היתה מגפה לתקפ"ץ וכל בני העיר היו באים לקחת ממנו קמיעות לשמירה וכל מי שזכה לקמיע ממנו ניצל, והיה מומחה גדול מאוד בתחום זה ומפורסם בכל תחום תונס וגם אצל המלך (חן טוב, דח"י ע"א, דט"ז ע"ב וע"ע פרטים נוספים עליו). הוא היה בנו של החו"ש הדומ"ץ ר' מרדכי אלגג' זצ"ל המחבר ס' „ירך יעקב" (וכנראה הוא המחבר שו"ת „מגן דוד" הנזכר לעיל באות ז'), והיה לו אח בשם ר' שלום (ע"ע). היו לו כמה בנים ובנות הנזכרים בתחלת ס' „נחל יאודה" ח"ב וביניהם מוזכרים שני ת"ח והם „הרב המקובל ר' אברהם, והרב המקובל ר' יהודה", וכן השר מרדכי והגזבר סעדאני. אחת מחמש בנותיו המוזכרות שם היא גמארא אשת הרב ר' אברהם זיתון (ע"ע). בנו ר' יהודה הנז"ל הוא המחבר ס' „נחל יהודה" ג' חלקים ועמו נדפסו חידושי אביו־רבינו ונקראים „אבי הנחל". בהקדמות ל„נחל יהודה" מתואר רבינו ע"י נכדו: „מר זקני הרב הגדול מעוז ומגדול דרופתקא דאורייתא ר' יעקב חי גיז זצ"ל", והמגיה מתארו: „הרה"ג מר דיינא המקובל האלוקי כקש"ת מהר"ר יעקב גיז זצוק"ל". בתחלת ח"ב של הס' הנ"ל מוזכרת גמארא אמו של רבינו וכתוב שרבינו נפטר ביום ט"ו בטבת. (ועיין עוד בתולדות בנו ר' יהודה גג' להלן). נראה שהיה לרבינו עוד אח שנקרא ר' יום טוב אלגיז והיה דיין, שכן ר' יהודה בן רבינו כותב בספרו נחל יהודה ח"ב (דמ"ז) „ושמעתי ממו"ר דודי החו"ש הדו"מ כמהר"ר יום טוב אלגיז הי"ו" (עיין ר' יום טוב גג'). וראיתי לר' יוסף גג' הראשון שכותב בספרו „פי המדבר" (דכ"ד ע"ב): „וזה שמעתי משארנו ידי"ן החו"ש כמהרי"ח גג' הי"ו", וכנראה כוונתו לרבינו שהיה קרובו — בן אחיו ר' מרדכי. אך יתכן שכוון לר' יצחק חיים גג' שבאות י"א.

יח) **גג' ר' שלום** — דודו של ר' יהודה גג' בע"ס „נחל יהודה" וכנראה שהוא אחי אביו ר' יעקב חי שבאות הקודם. מזכירו בח"ג של ספרו הנ"ל בעמ' ח', וז"ל: „ולפ"ד שמעתי מדודי החו"ש כמוהר"ר שלום אלגז זצ"ל", ע"כ.

יט) **גג' ר' אברהם** השני — הוא בנו של ר' יעקב חי גג' הראשון ומתואר: „הרב המקובל ר' אברהם" (תחלת „נחל יהודה" ח"ב).

כ) **גג' ר' יהודה** — בנו של ר' יעקב חי גג' הראשון שבאות י"ז, וכותב ר' משה חדאד מנאבל בתחלת ס' „חן טוב" (די"ז ע"ב) שרבינו היה רב בנאבל אחר אביו ר' יעקב הנ"ל, ובשנת התרל"ח (1878) היתה מחלוקת גדולה בעיר והיו אנשים שהתנגדו לרבינו ורצו לדחותו ממשרתו בטענה שהוא עוסק במעשה כשפים והשבעות לשדים עבור הגויים, ואז בא מתונס — השר בישי שמאמא לנאבל וברר הדבר וראה שהרב הוא הצדיק, אלא שרבינו היה כותב קמיעות ומשתמש בשמות הקדש לשם שמים ולמד דבר זה מאביו ר' יעקב חי שהיה מפורסם מאוד בתחום כתיבת הקמיעות ואז שקטה העיר ורבינו ישב על כנו. בחידושים שבס' „חן טוב" הנ"ל מר' נסים חדאד (אבי ר' משה הנ"ל) מזכיר כמה פעמים את רבינו בתוארי ידידות, במקום אחד כותב: „שמעתי מפי ידי"ן חיבת עין ימין החה"ש הדה"מ כמהר"ר יהודה גג' הי"ו" (דף מ'), ובמקום אחר מתארו גם בתואר „שארנו" (דף י"ד), מה שמראה שהיה גם קרוב לו. רבינו מוזכר גם בס' „מנחת יצחק" שבסו"ס „מעייני הישועה" (ח' ל"א) וכן בס' „חיים לישראל" לר' דוד חיים גג' (די"א) ובשניהם מתואר „החו"ש הדו"מ". חבר ס' „נחל יאודה" ג' חלקים על התורה בדרך פרד"ס (ירושלים, תרע"א, תרצ"ג, תרצ"ו) ובהם יש גם מחדושי אביו הנקראים „אבי הנחל". בספרו זה מזכיר בהרבה מקומות את מר זקנו „החו"ש הדומ"ץ ר' מרדכי אלגג' זצ"ל" ואת ספרו „ירך יעקב" כ"י, ומתארו בתואר „מו"ר", ובתואר זה מתאר גם את דודו „החו"ש הדו"מ כמהר"ר יו"ט אלגיז הי"ו" (עיין נחל יהודה ח"ב דמ"ז, ובח"ג דקכ"ד ובעמ' ו' ובעוד הרבה מקומות מזכיר את מר זקנו הנ"ל). בשער ח"ב של ספרו הנ"ל מתואר רבינו: „הרב הגדול מעוז ומגדול המקובל האלוקי המפורסם בדורו שלשלת היחסין כמוהר"ר יהודה גיז זצוק"ל", ובהקדמה מתואר עוד כ„שקדן בתורה יומם ולילה". עוד כתוב בתחלת הס' הנ"ל שרבינו נפטר בכ' סיון התר"נ, ושם אמו רחל, ואשתו עזיזה בת נסים טייב נפטרה בקצור שנים בת 32, ונכדו הוא החו"ש ר' ישועה שתרוך.

כא) **גג׳ ר׳ יעקב חי** השני — מוזכר בתחלת ס׳ „נחל יהודה" ח״ב לר׳ יהודה גג׳ ומתואר: „החכם השלם והכולל העניו", וכתוב שהוא תלמידו של המחבר ר״י גג׳, ונפטר בד׳ תשרי תער״ב (1912).

כב) **גג׳ ר׳ יום טוב** הראשון — נראה שהוא אחיו של ר׳ יעקב חי גג׳ הראשון שכן ר׳ יהודה בן ר׳ יעקב זה כותב בספרו „נחל יהודה" ח״ב (דמ״ז) „ושמעתי ממו״ר דודי החו״ש הדו״מ כמהר״ר יו״ט אלגיז הי״ו". אך נראה שהיה ר׳ יום טוב גג׳ אחר והוא בן אחי ר׳ יהודה הנ״ל שכן ר׳ יהודה הנ״ל כותב בח״ג של ספרו הנ״ל: „פי׳ ידי״ן בן אחי החו״ש ר׳ יו״ט אלגיז הי״ו" (עמ׳ קצ״ד), וגם בח״ב דף שמ״א ישנם חי׳ שכתוב עליהם בזה״ל: „לקוטי רמזים למו״ז הרב הגדול מהרי״ח זצ״ל הצעיר יום טוב גיז ס״ט", ומהרי״ח כמובן הוא ר׳ יעקב חי והחותם ר׳ יו״ט גג׳ הוא נכדו בן בנו — אחי ר׳ יהודה. ובס׳ „מנחת יצחק" שבסו״ס מעייני הישועה (ג׳ ע״ד) כותב: „שאלתי את פי החו״ש הדו״מ כמוהר״ר יום טוב אלגיז הי״ד... והשיב לי ששמע ממר אביו ז״ל שהרב הגדול מהר״ש שרעבי זיע״א..." ע״ש. ונראה שהתכוון במה שכתב „הי״ד" („ה׳ יקום דמו") למה שכתוב בסו״ס „פרי קדש" שר׳ יו״ט אלגז ושלושת בניו נהרגו בידי פורעים ערביים בנאבל בליל כ״ח אדר א׳ התרנ״א ע״ש. ונראה שהנהרג הוא ר׳ יו״ט השני בן אחי ר׳ יהודה שכן ר׳ יו״ט הראשון היה אחיו ובן דורו של ר׳ יעקב חי גז הראשון שהיה חי בתחלת המאה השביעית ונראה שנפטר לפני שנת התרנ״א, כן נראה מס׳ מנחת יצחק המובא לעיל שריו״ט גג׳ השני שמש ג״כ בדיינות.

ובס׳ „חן טוב" (דט״ז ע״א) מוזכרים שני בניו של ר׳ יום טוב גז — ר׳ יהודה ור׳ משה שלמדו אצל החה״ש הדה״מ ר׳ משה חדאד מנאבל, ונראה שהם מבני ר׳ יו״ט גז השני שנותרו לפליטה.

כג) **גג׳ ר׳ יום טוב** השני — בן אחיו של ר׳ יהודה גג׳ זצ״ל בעל „נחל יהודה". הוא ושלושת בניו נהרגו ע״י פורעים ערביים בליל שני כ״ח אדר א׳ התרנ״א (1891) הי״ד, ונדפסה עליו קינה בערבית בסוף ספר „פרי קדש" ובה כתוב שהרוצחים נכנסו לביתו וגנבו כל רכושו וגם רצחו אותו. (ועיין באות הקודם).

כד) **גג׳ ר׳ משה** — בנו של ר׳ יו״ט גז השני והיה רב בנאבל ונפטר בי״ד טבת התרע״ד, כ״כ בס׳ „חן טוב".

כה) **גג׳ ר׳ יוסף** די סעדאני — חתום על מכתב נחמה משנת תרפ״ג (1923) בס׳ „מאמר אסתר", ואולי אביו סעדאני הוא בן ר׳ יעקב חי גג׳ הראשון (ע״ע), שכן בתחלת ס׳ „נחל יהודה" נזכר בין בני ר׳ יעקב „הגזבר סעדאני" ע״ש.

משפחת ג׳רמון

משפחה נכבדת וקדושה שגלתה מספרד ונתיישבה במצרים, ומשם עברה לטריפולי, ומשם בא נצר ממנה במאה הה׳ לתונס. בספר „שובה ישראל" לר׳ יהודה ג׳רמון (ע״ע) מתונס כותב ר׳ יהודה את שושלת משפחתו כך: „ר׳ יהודה בן מאיר בר ר׳ נהוראי בן... המאור הגדול מרבנן סמוכי היושבי ראשונה במלכות, במלכות עוב״י טריפולי יע״א סוב״ר הרזי״ם... יצח״ק עקיד״א השם ינקום דמו", והוא מזרעו של ר׳ יהודה ג׳רמון מיוצאי מצרים מגרוש ספרד משנת התכ״ו, ע״כ מהס׳ הנ״ל. ובספר „חן טוב" כותב ר׳ משה חדאד ז״ל שמספרים על הרבנים ממשפחה זו ספורי נפלאות, ושמשפחת ג׳רמון היא משפחה מפורסמת וידועה וקדושה מאד בעיני היהודים בתונס וכולם נשבעים בשמה. וראיתי לאב״ד תונס מהר״י לומברוזו (ע״ע) בעל „זרע יצחק" שכותב לר׳ יצחק ג׳רמון הנ״ל בס׳ זרע יצחק ח״ב ומתארו שם בתוארים גדולים (עי׳ ר״י ג׳רמון), והדבר ידוע שהחכם הראשון שהגיע לתונס מטריפולי הוא ר׳ נהוראי ג׳רמון בן ר׳ יצחק זה שאחר שאביו נהרג על קדוש ה׳ הגיע כיתום קטן לתונס ולמד שם אצל מהר״י לומברוזו הנ״ל וחיבר ספר „יתר הבז" משיירי פליטת חידושיו שנבזזו על ידי גוים. כן ידוע גינו ר׳ יהודה ג׳רמון מהמאה השביעית שחיבר כמה ספרים ומהם ספר חשוב על רבני תונס שעדיין לא נדפס (חן טוב כ׳ ע״ב). וכן ידועים בתונס עוד רבנים וחכמים ממשפחה זו וכלם מצאצאי ר׳ נהוראי.

א) **ג׳רמון ר׳ יצחק** — מחשובי הדיינים בטריפולי והוא אביו של הרה״ג ר׳ נהוראי ג׳רמון זצ״ל (ע״ע) בע״ס „יתר הבז". בתחלת ספר זה (ו׳ ע״ב) חותם בנו זה: „נהוראי בכמוה״ר יצחק ג׳רמון" וכן ר׳ פנחס בן ר׳ נהוראי כותב כן בהקדמתו לספר, אך בסוף הספר (פ״ג ע״א) כתוב ומן הסתם מבנו ר׳ נהוראי בזה״ל: „גליונות של אבא מארי כמוהר״ר אלחנן ג׳רמון זלה״ה", ועפי״ז נראה שהיו לרבינו שני שמות יצחק ואלחנן. וראיתי ב„זרע יצחק" ח״ב שבסו״ס „בני יוסף" (נ׳ ע״א) תשו׳ מהמחבר אב״ד תונס ר׳ יצחק לומברוזו הראשון (ע״ע) לשאלה ששאל ממנו רבינו, וממנה נראה שרבינו שמש כדיין והיה רב עשיר וגדול בתורה בנגלה ובנסתר. וז״ל מהר״י לומברוזו שם: „בלשון זה נשאלתי מאת הרב המובהק כמהר״ר יצחק ג׳רמון זלה״ה ששלח אלי במכתב ידיו קדש והשבתי לו מה שנלע״ד, וזאת תשובתי: „איש אשר רוח אלקים בו, לשם שבו, יודע תעלומות, הנסתרות והנגלות, כאן בפתוחות כאן בסתומות, תורה וגדולה במקום אחד, אחים גם יחד, הן לריב ומצה, מפליא עצה, כיום יאיר נתיבות משפט, הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה, מגדול תושיה ובקי בחדרי תורה, זה הדור החכם השלם הדיין המצויין, הרב המובהק כמהר״ר יצחק ג׳רמון דעני ליצחק יענהו, וכסא כבוד ינחילהו, אנס״ו. [אמן נצח סלה ועד].

מה נכבד היום האירו ברקיו, מכתב גלילי אצבעותיו, ונתמלא הבית כלו אורה, ותעלוזנה כליותי כי מצאתי חן בעיניו להכירני, ותאורנה עיני בתורתו של רבי מאיר העמיק הרחיב בדברי הרמב״ם אלו..." עד כאן לשונו.

ואחרי כל המו״מ בהלכה כותב מהר״י נג׳אר (ע״ע) הרב המגיה שם: „ואחר כך בא לידי ספר „נתיבות המשפט"

ושם ראיתי... שדברי הרב מהר"י ג'רמון ז"ל דבריו, שני נביאים נתנבאו בסגנון אחד", ע"ש. מנוסח מכתב זה למדים שהיה רב גדול וזכה לתורה וגדולה ושנפטר לפני שנת תקי"ב (1752) זמן פטירת מהרי"ל, שהרי ר' יצחק כותב עליו „זלה"ה". עוד נראה מהבטוי „ותעלוזנה כליותי כי מצאתי חן בעיניו להכירני", שרבינו היה גדול וחשוב ממהרי"ל או לפחות באותה מעלה כמוהו, ושזוהי ההתכתבות הראשונה ביניהם. מספר „שובה ישראל" למדים על מקומו שהיה מגדולי דייני טריפולי, ומסתבר ששמש שם כדיין במחצית השניה של המאה ה-5 ואולי גם בתחלת המאה ה-6. עוד מתואר ב„שובה ישראל" הנ"ל בתואר „יצחק עקידא" בגלל שנהרג על קדוש ה', ומתואר עוד „המאור הגדול מרבנן סמוכי היושבים ראשונה במלכות עוב"י טריפולי יע"א סוב"ר הרז"ים יצח"ק עקיד"א השם ינקום דמו", והוא מזרעו של ר' יהודה ג'רמון מיוצאי מצרים מגירוש ספרד משנת התכ"ו (1666), ע"כ.

לא ידוע איך היתה הריגתו על קדוש ה' ולמה, אך ידוע שאחר הריגתו בא בנו ר' נהוראי יתום בן י"ב שנה לתונס, ושם אספו לתוך ביתו הרה"ג ר' יצחק לומברוזו (ע"ע) הגז"ל עמיתו של רבינו, והוא גדלו כבנו עד שהיה לת"ח ורב גדול.

עוד נמצא בקשר לרבינו שהרב נסים הכהן מתונס (ע"ע) מזכירו בספרו „מעשה נסים" (תונס תרס"ז) בתואר „מר זקננו", ועיין בערכו.

ב) **ג'רמון ר' נהוראי** — רב גדול ופייטן, מופלג בחכמה ובזקנה,[1] בחצי הא' של המאה הששית. נולד בכפר ג'בל שבטראבלס[2] לאביו הדיין ר' יצחק ג'רמון מטראבלס (ע"ע)[3] שבאות הקודם, וכשנהרג אביו על קידוש ה' ונשאר יתום קטן, בא לתונס כבן י"ב שנה, והרב הגדול ר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע) שהיה לו קשרים עם אביו, אספו לתוך ביתו וגדלו כבנו ממש, עד שנעשה גברא רבא ורב מפורסם מופלג בחכמה.[4]

וראיתי בספר „יהדות לוב" שכותב שרבינו נתמנה לאב"ד בתונס, אך אין דבר זה נראה כלל כיון שבכלל לא מצאנוהו חותם עם רבני תונס. ואמנם בספר „גדולת מרדכי"[5] ח"א (עמ' קפ"ט) מביא המגיה הרה"ג ר' נסים כהן שליט"א ספור ששמע מהראב"ד ג'רבא ר' רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל (ע"ע), שכשהגיע תורו של רבינו להתמנות כרב ראשי לא הסכימו ראשי הקהל למנותו מפני שהוא מחמיר הרבה ומדקדק הרבה במצוות, ורבינו הלך לקבול בפני ה„באי" של תונס על כך, ודיבר בחכמה לפני המלך, ולמלך לא היה מה להשיב על דבריו, ע"ש, ולא כתב שם אם בסוף נתמנה או לא, וכנראה שבכל זאת לא נתמנה.

רבינו חיבר וכתב חידושים הרבה, אך בבוא שוללים לעיר תונס נשללו ממנו רוב כתביו, ומיתר הפליטה של כתביו אלו הדפיס לו בנו ר' פינחס ג'רמון (ע"ע) ספר „יתר הבז" חי' ש"ס (ליוורנו תקמ"ז). לספרו זה נלוה קונטרס „צדקה וחיים" — חי' ש"ס מבנו ר' חיים ג'רמון (ע"ע) שנפטר בצעירותו. רבינו כותב על כתביו שכשבאו שוללים לתונס לקחו כסף ומטלטלים „דבר שהיה בכלל כל אשר טפחתי ורביתי כל חידושי תורה נפלו ביד זרים, עשאום קרעים קרעים ויאבד כל זכר למו, על זה היה דוה לבנו אף רוחנו", ונראה לי שמאורע זה היה בשנת התקי"ו (1756), שאז נשללו גם כתבי הרה"ג ר' שלמה אלפאסי זצ"ל[6] (ע"ע), וכנראה גם רכושו של הרה"ג ר' מרדכי אלחאייך זצ"ל (ע"ע) אבי ר' עוזיאל בעל „משכנות הרועים". הרב חיים אלפאסי זצ"ל (ע"ע) בחידושיו שבספר „כרוב ממשח" (דף ע' ע"ד) מתאר מאורעות אותה שנה וכותב: „אמר המחבר להיות שקראנו צרות רבות ורעות בשנה הזו שנת תקי"ו והיינו טרודים בצער המלחמות וקרה לנו השוד והשבר בעוה"ר לא היה לי פנאי לכתוב, וה' ימלא חסרוננו ויביא לנו מלכנו משיחנו במהרה בימינו כי"ר, ביום ה' ז' לחודש אלול נלכדה העיר והיה השוד והשבר מיום ז' באלול עד עוה"כ ה' ירפא שברנו סי"ר", ע"כ.

מספרו נראה שחידושיו ששם הם מימי חרפו בעת לומדו אצל רבו, שכן מזכיר בו פעמים רבות בטויים כמו „וגם מורי הרב פירש כן",[7] או „וזה הסכים עליו מורי הרב", וכיו"ב, ובמקום אחד (נ"א ע"ב) אף כותב בפירוש „וזהו מה שחדשתי ואני רך בשנים". במקום אחר (דמ"ח ע"א) מגלה זהות רבו זה וכותב: „וזה הסכים אליו מורי הרב רבי יצחק לומברוזו ז"ל". כן מביא בספרו שאלה שנשאל מ„החכם השלם הר' יוסף זרקא נר"ו" (מ"ו ע"ב), ושמועה אחת „מהרב הכולל כמה"ר אברהם בן מוסא מן עיר סלא יע"א" (נ"ה ע"א). בסוף ספרו ישנה שאלה בענין בתו של רבינו שנתגרשה ונשאת לאחר, ובעלה זה היה מבזבז כספים ורבינו פרנסה כמה שנים משלו, ע"ש, ועל שאלה זו ישנם שם תשובות

1) כ"כ בחיד"א בשם הגדולים מערכת נ' אות א' „מהר"ר נהוראי ג'רמון — מופלג בחכמה ובזקנה מרבני תונס, חיבר יתר הבז..." ע"ש.

2) עיין ספר „יהדות לוב".

3) כן חותם רבינו בספרו „יתר הבז": „נהוראי בכמוה"ר יצחק ג'רמון (ו' ע"ב) וכ"כ ר' פינחס בן רבינו בהקדמתו לספר זה. אך בסוף הספר (פ"ג ע"א) כתוב בזה"ל „גליונות של אבא מארי כמהר"ר אלחנן ג'רמון זלה"ה", וכנראה שהיו לאביו שני שמות „יצחק" ו„אלחנן".

4) „פרי קודש" דט"ל מספר „מוסבות שם" כת"י על רבני תונס לר' יהודה ג'רמון, וכתב שם ששמע דבר זה מפי אביו ר' פנחס ששמע כן מאביו ר' נהוראי — רבינו.

5) למר זקני הרה"ג ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל.

6) עיין הקדמת „משחא דרבותא".

7) „יתר הבז" דף מ"ח ע"ב.

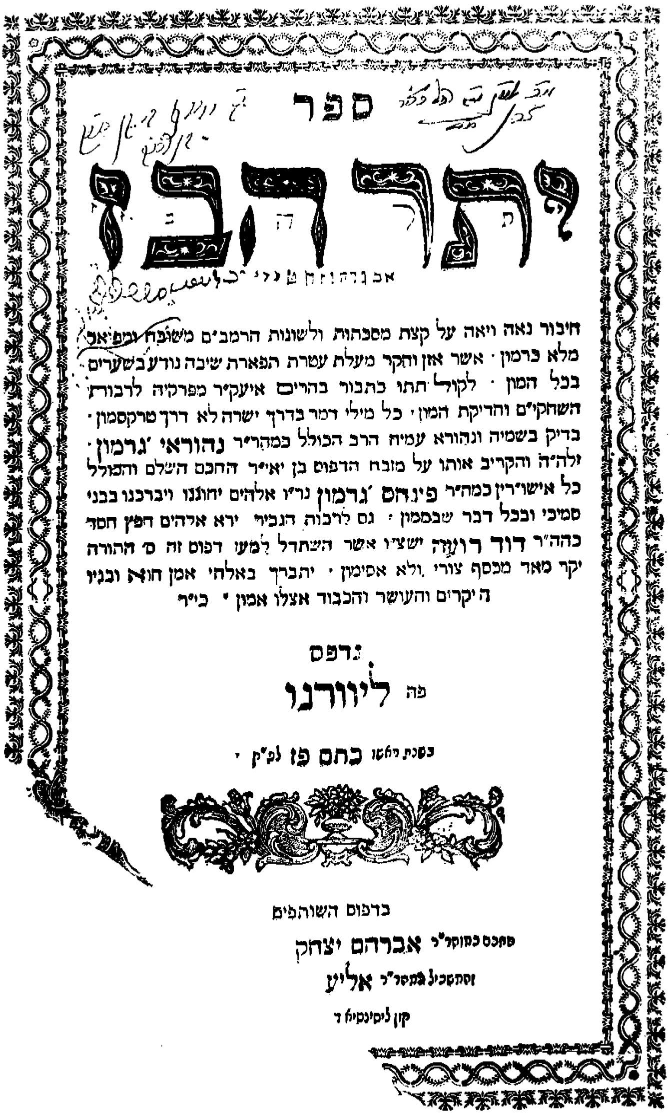

ספר

יתר הבז

א ב ג ד ה ו ז ח ט י ל י כ

חיבור נאה ויאה על קצת מסכתות ולשונות הרמב"ם משופח ומפואר מלא כרמון · אשר און והקר מעלת עטרת תפארת שיבה נודע בשערים בכל המון · לקול תתו כתבור בהרים איעקיר מפרקיה לרבורת' השחקי"ם והדיקת המון · כל מילי דמר בדרך ישרה לא דרך טרקסמון · בדיק בשמיה ונהורא עמיה הרב הכולל כמהר"ר נהוראי ג'רמון · זלה"ה והקריב אותו על מזבח הדפוס בן יאי"ר החכם השלם והמולל כל אישו"רין כמהר"ר פינחס ג'רמון נר"ו אלהים יחננו ויברכנו בבני סמיכי ובכל דבר שבממון · גם לרבות הגביר ירא אלהים חפץ חסד כהה"ר דוד רועה ישצ"ו אשר השתדל למען דפוס זה ס' ההודה יקר מאד מכסף צורי ולא אסימון · יתברך באלהי אמן חוזא ובניו היקרים והעושר והכבוד אצלו אמון · כי"ר

נדפס

פה ליוורנו

בשנת ולשו כתם פז לפ"ק ·

בדפוס השותפים

פקכס כמוהר"ר אברהם יצחק

וסתסכיג במהר"ר אליע

קון ליסינציא ד

ספר „יתר הבז" לר' נהוראי ג'רמון זצ"ל מיתר פליטת כתביו שנבזו ממנו.

מגדולי רבני תונס באותה תקופה, מהר"י זרקא, ר' יוסף כהן, מהר"א לומברוזו, ר' משה שלום ור' יצחק טייב זצ"ל (עיין ערכיהם).

עוד היה רבינו פייטן וחיבר פיוטים, וחלק מהם נדפסו בסוף ספרו הנ"ל, וחלקם עדיין בכת"י. השיר „אדיר ונורא" שבספר הפיוטים „קול יעקב" (סימן ו') הוא מרבינו וסימנו „נהוראי ג'רמון חזק", והוא מושר עד ימינו בפי יהודי ג'רבה בשני לחנים.

נפטר בליל שני של פסח שנת התקמ"ג (1783),[2] והשאיר אחריו שני בנים ר' חיים (ע"ע) ור' פינחס (ע"ע).

ג) **ג'רמון ר' חיים** — בנו של ר' נהוראי ג'רמון (ע"ע) שבאות הקודם ונפ' בצעירותו. חי' ס' „צדקה לחיים" על הש"ס ונדפס בסוף ס' „יתר הבז" למר אביו (ליוורנו תקמ"ז). ואביא כאן מה שמצאתי כתוב בכת"י על מסכת תמורה ישנה וחתומים עליו רבינו ועמיתיו בתורה, ומזה נראה את חשקם הגדול בתורה ושקדנותם העצומה של רבני תונס מאותה תקופה. וזה הכתוב: „גזרנו על עצמנו אנחנו הכותבים חתומי למטה שנשנה יחדיו בזאת המסכת של תמורה, ופי' היא והם חתם, רוצה לומר שנחתמה גזרה שלא נזוז עוד עד שנגמור אותה. ואלו הם, חיים ג'רמון ומבורך חסאן (אח"כ כמה מלים מטושטשות) בסיס", ע"כ העוסת. ויש לציין שמס' תמורה היא מסכת קשה בת ל"ד דפים.

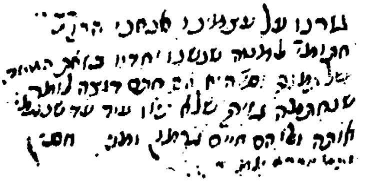

כת"י רבי חיים ג'רמון זצ"ל ועמיתיו לתורה שבו גוזרים על עצמם שלא יקומו עד שיסיימו כל מסכת תמורה

ד) **ג'רמון ר' פנחס.** בנו השני של ר' נהוראי ג'רמון (ע"ע) שבאות ב', והוא המגיה של ספר „יתר הבז" למר אביו והוא שהדפיסו בשנת תקמ"ז.[1] ומצאתי כתוב בכת"י רבינו על ספר „ידי אליהו" לר' אליהו גלימפה בזה"ל: „חנני אלקים ויתן לי גם זה מאת הרם שמן אפרסמון הצעיר פנחס ג'רמון", והספר מלא הגהות כת"י. עוד ראיתי על שער ס' „זכות אבות" לר' אברהם קורייאט (פיסא תקע"ב) כתוב בכת"י בזה"ל: „יהודה יעלה להקריב קרבן מנחה לרב אחאי משבחאי גברא רבא ויקירא מקודש מקודש מזרע משפחה זה סיני החכם השלם והכולל כהה"ר פנחס ג'רמון יצ"ו ה' אתו את הברכה והיתה הרוחה אכי"ר", עכ"ל, וכנראה ש„יהודה" השולח הוא ר' יהודה קורייאט. מכאן אפשר אולי ללמוד שרבינו נפטר בשנת התקע"ב, שכיון שהס' הנ"ל שנשלח לרבינו נדפס בשנת תקע"ב א"כ רבינו היה עוד בחיים באותה שנה ולעומת זה ראיתי בס' ירך יעקב לר"י פיתוסי (ע"ע) שמזכיר את רבינו בדף ע' ע"ב, וכותב: „וידי"ן החה"ש כמה"ר פנחס ג'רמון ז"ל מצא בז"ה..." ע"ש, ומזה נראה שבשנת התקע"ב כבר נפטר, שהרי ר"י פיתוסי נפטר בי"ג תמוז תקע"ב (ע"ע), ודבריו הנ"ל נכתבו אחר פטירת רבינו כמו שכתוב עליו „ז"ל" וכיון שבאותה שנה ראינו לעיל ששלח אליו ר' יהודה קורייאט את זכות אבות, א"כ נראה שרבינו נפטר באמצע באותה שנה. אך אפשר לדחות שיתכן שהמלה ז"ל לא נכתבה ע"י רי"פ אלא יותר מאוחר ע"י המו"ל, אף שנראה שאכן רי"פ כתבה כיון שאינה בסוגריים וכיו"ב.

ובספר „ממלכת כהנים" (עמוד ס"ד) מביא המחבר ר' שושן כהן (ע"ע) כת"י על ר' מאיר לומברוזו (ע"ע) ואברהם רומאנו שבשנת התנ"ח (1698) המיר האחרון את דתו רח"ל בגלל מגויד של ר' מאיר לראש ולא הוא, ובעל הכת"י מסיים את הספור בזה"ל: „שמעתי ממורי רבי פנחס ג'רמון בהיותי בתונס בשנת התקס"ז", ע"כ. ובסוף ספר משמרות כהונה ח"ג שיצא בארץ כותב הרב שושן בעל „ממלכת כהנים" הנ"ל, שכת"י זה הוא מרבי אברהם כלפון מטראבלס, ומזה נראה שמהר"א כלפון היה תלמיד רבינו. וראיתי עוד בספר „ויקרא אברהם" לר' אברהם אדאדי מלוב שגם כן מזכיר את רבינו משנת תקס"ז (1807) וכתב: „מהר"י זטלוי זלה"ה מעובר"י תונס יע"א... כי הוא עיקרו מפה העירה (טראבלס — לוב) וכן עשו ובא באותה שנה בחדש ניסן עם כתב ממהר"ר פנחס ג'רמון זיע"א למו"ה שישים עין השגחתו עליו..." ע"ש (די"ט ע"ב).

היה בתונס בית מדרש על שמו והיתה בו ספריה גדולה עם ספרים יקרים והוא היה פתוח הרבה שנים. בשנת התרי"ח (1858) קבל נכדו ר' יהודה ג'רמון (ע"ע) כתב מרבני תונס לאסוף כספים למען קיום בית מדרש זה כיון שרוב הספרים נתמשכנו וכמעט ביה"מ בטל (עיין תח' ספר „שובה ישראל"), וכנראה בבית מדרש זה היה מצוי הכת"י של „ספר הזכרון" לר' אברהם אבוקראט (ע"ע) שחובר בשנת הרס"ז (1507), שכן המו"ל של ספר זה כותב בהקדמתו, שקיבל הכת"י מר' יהודה ג'רמון מהספריה אשר להם משנים קדמוניות.

ה) **ג'רמון ר' מאיר** — הוא בן ר' פנחס שבאות הקודם ואביו של ר' יהודה ג'רמון, וכמו שמצאתי לר' יהודה שחתום על ספר „תורת אדם" להרשב"א בזה"ל: „יהודה בלא"א החו"ש כמה"ר מאיר ג'רמון", ובספר „פרי קדש" קורא לר' פינחס מר זקני.

ו) **ג'רמון ר' יהודה** — מדייני תונס במאה השביעית, והוא בנו של ר' מאיר ג'רמון שבאות הקודם. חיבר קונטרס „נוסף על נחלת" שבס' „משפט הירושה" והוא פס"ד בענין

1) עיין שם דף ל' ע"ב שכתוב: „אמר המגיה בן הרב המחבר..." ובספר שם כתוב: „והקריב אותו על מזבח הדפוס בנו החה"ש והכולל כל אישוריין כמה"ר פנחס ג'רמון נר"ו.

צוואת הקאיד נסים שמאמה (תו' תרל"ח), וידוע שחי' ס' חשוב על תולדות רבני תונס בשם „מוסבות שם" ועדיין נמצא בכת"י ונדפס ממנו קצת בספר „פרי קדש". ובספר „חן טוב" לר' משה חדאד זצ"ל כותב שהספר הנ"ל נמכר לחכם אחד בתנאי שיוציאו לאור, ואחרי שקנהו חזר בו ולא רצה להראותו לאיש, וחכמי זמנו הקפידו עליו על שמונע הטוב מעמו, ע"ש באריכות. ובאחת החוברות של הירחון „אור תורה" נכתב שספר זה הובא לארץ על ידי אחת מצאצאי רבינו שגרה בצרפת והיה ביד ר' שמואל עידאן, אך בגלל המחיר הגבוה שדרשה עבורו לא נקנה ונמכר לאיזה ספריה בצרפת, וחבל עליו כי היה אפשר לדעת ממנו פרטים חשובים מאד בנוגע לתולדות רבני תונס. ושוב שמעתי שהעתק ממנו הובא לאחרונה לארץ. כן חיבר ספר „שובה ישראל" והוא דברי התעוררות לתשובה בשפה הערבית על ענייני הפרצות החדשות בתונס בענין השבת, צניעות ועוד, ויש לו שם פסק דין בענין פתיחת החנויות בשבת משנת התרמ"ו (גם את ספרו זה התחיל בר"ח טבת תרמ"ו). עוד נדפסת בו הודעה מדייני תונס ובראשם הראב"ד ר' דוד בן עטר (ע"ע) משנת התרמ"ג (1883), בענין הפרצות הנ"ל (דפים ו-ט), ובה כתב התראה לפורקי העול הנ"ל שאם לא ישובו יובדלו מקהל ישראל לגמרי ולא ימולו בניהם ולא יצורפו למנין ועוד, ע"ש. בתחלת הספר ישנו מכתב תעודה משנת התרי"ח (1858) שניתן לרבינו מרבני תונס ובראשם ר' ישועה בסיס (ע"ע) כשהלך לשליחות לאסוף כספים למען קיום ביהמ"ד של מר זקנו ר' פנחס ג'רמון זצ"ל (ע"ע), שהיה פתוח משנים קדמוניות, ואחר כך נתמשכנו רוב ספרי הקדש וכמעט ביהמ"ד בטל, ושם יש יחס משפחת ג'רמון.

מהר"י בסיס מתאר את רבינו במכתב התעודה הנז"ל בתוארים גדולים: „כרכא דכולא ביה, כלל גדול במקרא... דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים... ששואלים לו דבר הלכה ובכל מקום ידע לאהדורי סברא מתון ומסיק... הלכות ואגדות הגדילו התערובת..." עכ"ל. עוד כתוב שם שחבר ספר ביאור פסקי חלה להרשב"א ועודנו בכת"י. חי מאה שנה בשנים תקע"ב-תער"ב (1812—1912).

ז) **ג'רמון ר' אהרון** — מוזכר בעודו בחור בספר „שלמי תודה" לר' שלמה דאנה (ע"ע) (תונס תרע"ח, ל"א ע"ב) בזה"ל: „הקשה אלי הבחור החו"ש כמה"ר ר' אהרן ג'רמון הי"ו", ונראה מזה שהיה תלמידו בישיבת „חברת התלמוד" שהוא ייסד. יותר מאוחר היה רבינו מלמד בישיבה זו וכפי שכתוב בספר „איש מצליח" (עמ' 20 בתולדות הרב המחבר) שבשנת התר"ץ (1930) בקשו ישיבת חברת התלמוד מהרה"ג ר' רחמים חי חויתה כהן זצ"ל מג'רבא (ע"ע) לבוא ללמד בישיבה, והוא הציע להם את תלמידו הרה"ג ר' מצליח מאזוז זצ"ל הי"ד (ע"ע), וסיבת בקשה זו היא „כי בתונס אז היה מרביץ תורה בישיבת חברת התלמוד הרה"ג ר' אהרון ג'רמון זצ"ל שהיה חולה מחמת זקנה, והתלמידים כפעם בפעם נתבטלו מלימודם... ושאר רבני תונס היו מתפרנסים מיגיע כפיהם", ע"ש.

הרה"ג ר' יהודה ג'רמון זצ"ל.

ח) **ג'רמון ר' שלמה** — מוזכר בס' „טוב רואי" על חכמי טבריה (אות קע"ד) שהוא מתונס ובסוף ימיו עלה לטבריה ונפטר בשנת התרס"ז, ומתארו: „הגביר הח' הישיש הירא את ה' ר' שלמה ג'רמון ז"ל", ע"כ.

משפחות שונות

א) **ר' יוסף כהן דידיע גנונא** — מצאתי בס' כת"י לא נודע למי מקדושים דרוש שכתוב עליו: „דרוש שדרשתי ביום ש"ק סדר ויחי ש' התרכ"ז על החו"ש כה"ר יוסף הכהן דידיע גנונא תמ"ך", ע"כ. ובס' הנ"ל יש עוד דרוש על ר' משה פיתוסי (עיין עליו).

ב) **גנונא ר' מרדכי** — בס' „חן טוב" לר' משה חדאד מספר שמהר"י בסיס (ע"ע) כעס על ר' משה שמלה (ע"ע) ושני חבריו ר' מרדכי שתרוך (ע"ע) ור' מרדכי גאנונה על שעסקו בספרי פילוסופיה. וכיון שהוא תלמיד מהרי"ב נראה שחי בסוף המאה הששית ובמאה השביעית. וצריך לברר אם גם הוא ממשפחת כהן ו„גאנונה" הוא רק כנוי כמו ר' יוסף שבאות הקודם, או שזהו שם משפחתו ממש.

ג) **גאנס ר' יעקב** — מוזכר בס' שרש ישי (ק"ה ע"ג) שכותב: „ובזה פי' רב רחומאי נהירו דעיינין החו"ש העניו כמה"ר יעקב גאנס נר"ו", ע"ש. ולפ"ז נראה שחי באמצע המאה הששית בתקופת ר' שלמה שמאמא בעל „שורש ישי".

ד) **גויטע ר' שלום חי** — מרבני תונס במאה השביעית, וחתום ששי בשנת התרל"ח (1878) על פס"ד מ-15 רבני תונס הנדפס בס' „משפט הירושה", בענין צוואת הקאיד נסים שמאמא. על הרבנים הנ"ל החותמים, כותב הראב"ד

תונס מהר"א הג'אג' זצ"ל (ע"ע) שהם: „חכמים מחוכמים ורשומים מנקיי הדעת שבחכמי תונס יע"א שיודעים ומבינים דבר דקה מן הדקה בחדרי הש"ס ופסקי דינין ואין צריך ראיה למפורסמות", ע"ש.

ה) **ג'ריבי ר' שושן** — מדייני נאבל בשנת תקמ"ח (1788) וחתום על קבלת עדות בב"ד דנאבל בס' „משכנות הרועים" (רנ"ב ע"ג, רנ"ג ע"א) עם דייני נאבל ר' אפרים פרץ, ר' אברהם סעאדה ור' אברהם פלוס. נדמה לי שאותה עדות וכל אותו ענין מופיע בס' משחא דרבותא ח"ב למהר"ש אלפאסי זצ"ל (ע"ע).

מערכת דלי"ת

משפחת דאנה

משפחה המצויה בעיר תונס, וככר בראשית המאה הששית מוצאים חכם בשם ר' יו"ט דאנה (ע"ע) חברו של הרה"ג ר' יוסף זרקא (ע"ע). ממשפחה זו התפרסם במיוחד הרה"ג ר' שלמה דאנה זצ"ל (ע"ע) שעליו נאמר שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל, שכן עם ייסוד בית ספר „כל ישראל חברים" (אליאנס) בתונס בשנת התרל"ח (1878), התחילה ההשכלה לתת אותותיה שם והיתה ירידה גדולה בקרן התורה ואש המינות רח"ל יצאה ונסגרו ישיבות רבות, ואז רבינו קם והתעודד והחזיר עטרה ליושנה, וייסד את ישיבת „חברת התלמוד" בתונס וממנה יצאו תלמידי חכמים גדולים ששמשו בדורות הבאים כגדולי הדור.

א) **דאנה ר' יו"ט** — חברו של הרה"ג ר' יוסף זרקא זצ"ל (ע"ע) בע"ס „יוסף חי" ועוד. בתחלת ספר זה ישנה שאלה מרבינו אליו, וכותב ר"י זרקא: „נשאלתי מהחבר מוהר"ר יו"ט דאנה וזה לשונו..." ואחר כך באה תשובת ר"י זרקא ומכנהו בתשובה: „ידידי אהובי שוכן בקירות לבי". אך בסוף שאלת רבינו כותב: „ואם יש מלים השיבני ליד הבחור הנעים החכם הנבון הר' יוסף זרקא הכותב יו"ט דאנה יצ"ו". וכנראה צריך להיות הפסק בין מלת „השיבני" לבין המלים „ליד הבחור..." ומלים אחרונות אלו אינם רק להראות מי השולח ולמי נשלח, שאין נראה ששלח שאלה לר"י זרקא ובקשו שישלח לו תשובה בידי הבחור ר"י זרקא אחר, אלא נראה כפי שכתבנו. התכתבות זו היתה ביניהם בעודם בחורים ולומדים יחד וכדמשמע מהלשון „נשאלתי מהחבר" ולפי מה שכתבנו במקום אחר שר"י זרקא נולד בשנת התפ"ב יוצא שמכתב זה היה מסוף המאה החמישית בהיות רבינו ור"י זרקא בחורים.

ב) **דאנה ר' יצחק** — מרבני תונס במחצית הראשונה של המאה השביעית, ובשנת התר"נ (1890) בהקדמת ספר „ערך השלחן" ח"מ ח"ב וח"ג מוזכר הוא וחבירו הדיין ר' דוד וזאן כעוזרים בהוצאת הספר. וכך מתוארים שם: „ב' צנתרות הזהב מריקים, מלאים זיו ומפיקים, מעלת הרבנים המובהקים כמהר"ר דוד וזאן, וכמוהר"ר יצחק דאנה נר"ו", ע"כ. ובפרי קדש (תונס תרנ"א, דף י"ז ע"ב) כותב: „ראיתי בכה"ק להרב הכולל כמהר"ר יצחק דאנה נר"ו", ונראה מזה שהיו לו כתבים.

ג) **דאנה ר' שלמה** — מגדולי רבני תונס במאה ה-7, ונודע בפעולותיו החשובות להרמת קרן התורה שם. הוא מחבר הספר הגדול „שלמי תודה" על הש"ס, שו"ע, חידושי תורה ודרושים (תונס תרע"ח), וקנה שם גדול בכך שייסד ישיבת „חברת התלמוד" בתונס לאחר ההשפעה הרעה וירידת קרן התורה שבאה כתוצאה מייסוד בי"ס „כי"ח" בתונס בשנת תרל"ח (1878). על רבינו כותב תלמידו ר' אליהו סלקמון מעתיק ספר „שלמי תודה", בהקדמתו שם: „אשר עליו יאמרו המושלים אלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל". ומסביר זאת תלמיד אחר של רבינו, הוא ר' שמואל טייב בעל „כנפי שחר" ועוד בהקדמתו אשר שם, וז"ל: „ויותר שהיה חכם עוד לימד דעת את העם... לימד תנן הרבה גבולו בתלמידים, והמה חכמים מחוכמים... למד ולימד ה"ן מלאך אחד עושה שתי שליחויות, ואף גם זאת בזימנא כי האידנא אשר עמודי תורה רופפו, ותופשי התורה אנשי אמונה אבדו חלפו, ועמא דארעא ברית אלוק שכחו, כותלי בית המדרש יוכיחו, כח סוגרו על מסגר, ובאו בנים עד משבר ואש המינות יצאו ותאכל אשיות, וחכמת הסופרים תסרח, וכל ראש מוקרח, וחזניא כעמא דארעא מן הנפילים, הן צדיק כלביא יקום קם ויתעודד, ושינה מעיניו נדד, להחזיר עטרה ליושנה כימי עולם וכשנים קדמוניות, יגע רבי בעשר אצבעותיו להשיב רבים, לתורה ותעודה חברים מקשיבים, קרי ותני, ומגו דזכי לנפשיה זכי נמי לאחריני..." עכ"ל. כיוצא בזה כותבים גם כן תלמידו מהר"א סלקמון (ע"ע) ושד"ר טבריה ר' חיים סמאג'ה.

תלמידי רבינו מזכירים את מסירותו אליהם ואת חסדיו וטובותיו שגמל עמהם, ושהוא היה אב לתלמידים הנזקקים ועזר להם בכסף ומתנות כדי שיוכלו להמשיך לימודיהם בלי טרדות. תלמידו מהר"א סלקמון כותב שבתחלה סירב להיענות לבקשת חבריו להעתיק את ספר „שלמי תודה", אך בסוף נכנע ללחצם מהטעם שהרגיש את חובתו הגדולה כלפי רבו, וכך הוא כותב: „ואמרתי אני בלבי כמה יגע רבינו הקדוש זלה"ה להביאני אל המטרה הרוממה, כי על כן במה יתרצה העבד אל אדוניו הלא בעשייתו מה שהוא רצון מורי, כי אולי אשלם בזה אחת מני אלף כעל כל תגמולוהי עלי..." עכ"ל. כיוצא בזה כותב גם תלמידו מהר"ש טייב, וז"ל: „בצלו חמדתי וישבתי ומים על ידו יצקתי, וילמדני דעת ודרך תבונות... תמידין כסדרן שתים כהלכתן, ערב ובקר חק נתן... בנתיב יושר הדריכני ובמעגלי צדק ישר ישרני, קטונתי מכל החסדים, גמלני מאז טובות תורה וחיים אהבה וחסד והיו לאחדים... עיניו פקח על ילדיו מעשה ידיו... והיה כראותו כי ה"ן הנער דחיקא ליה שעתא וממילא לא סלקא ליה שמעתא, אף הוא היה מתכוון להטיל מלאי לכיסו בעין יפה, לא נצרכה אלא להעדפה... עושה ומעשה לחזק הני ברכי דרבנן..." עכ"ל.

נראה שהקטע האחרון שבדברי מהר"ש טייב רומז למה שנכתב באחת מחוברות „אור תורה" שר' שמואל זה רצה לצאת מהישיבה כי ראה את הופעתם הנכבדת של תלמידי בית ספר „כל ישראל חברים" ומלבושיהם המכובדים, בעוד הוא שלמד בישיבה לא היה מלובש נכבדות כמותם, ואז רבינו הניאו מכך על ידי שקנה לו בגדים יפים ומכובדים. ושמעתי שכך עשה גם ר' ישראל מסלנטר זצ"ל, בעת ההשכלה באירופה כשהרבה

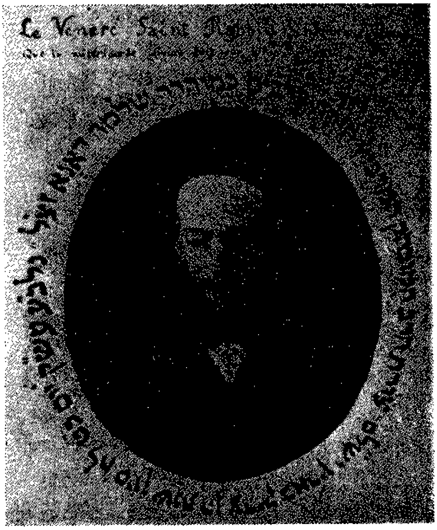

הגאון המרביץ תורה בישראל רבי שלמה דאנה זצוק"ל מייסד ישיבת „חברת התלמוד" בתונס והלוחם הגדול בהשכלה

מהנוער היהודי נמשכו להשכלה ולמדו באוניברסיטאות ולבשו חליפות פאר, ובחורי הישיבה היו מלובשים בבגדים פחותים והוא ראה שזה גרם שבני הישיבה יימשכו אחריהם, אז קבע ר' ישראל שלכל בחור ישיבה תהיה חליפה מכובדת כמו לסטודנטים, ומזה נובע המנהג המקובל עד ימינו שכל בחור ישיבה לובש חליפה ומגבעת ועניבה.

בהקדמות ל„שלמי תודה" מוזכרים הרבה מתלמידיו. ר' חיים סמאג'ה מזכיר את אחיו ורעיו „גדולי תלמידי רבינו... החכמים השלמים, רבים ועצומים, הלכה והן מורין... ראשון בקדש ר' דוד כטוריזה (ע"ע), והשני ר' מאיר לומברוזו (ע"ע), והשלישי ר' ישועה אלמאליח (ע"ע)". כן מוזכרים תלמידיו ר' אליהו סלקמון (ע"ע) המעתיק, ר' יהודה וזאן, ר' יוסף בראמי, ר' ישועה שתרוג (ע"ע), ור' שמואל טייב (ע"ע). ברשימת הנדיבים מוזכרים עוד תלמידיו ר' חי זיתון ור' אליהו כהן ור' יצחק חדאד, וכן ר' משה חדאד מנאבל.

המשתדלים בהוצאת הספר הם מגדולי רבני תונס דאז כמו ר' אליהו זרח (ע"ע) ראש הרבנים דאז, ור' חיים בלעיש (ע"ע) ששמש בתפקיד ראש הרבנים מאוחר יותר, וזה מראה על ההערכה הגדולה שרבני דורו העריכוהו. גם רבני ג'רבא העריכוהו מאד, ובס' „חסד ואמת" (קובץ דרושים למנוחת ר' דוד כהן גישה (ע"ע) בעל „שירי דוד") בתחלת דרוש י' מר' יוסף בוכריס (ע"ע) כותב שהוא מתכוון שדרוש זה יהיה גם למנוחת ה' הגדול ר' שלמה דאנה זלה"ה אשר נלב"ע בימים אלה בעיר הבירה תונס יע"א, אשר היטיב עמי בחסדו הגדול. רבי יוסף זה למד קצת אצל רבינו והיה בדעת רבינו להשיא בתו אליו, ככתוב בספרו „זכות יוסף" בהקדמות. כן בספר „חסד ואמת" הנ"ל דרוש כ"ג מר' דוד עידאן (ע"ע) מג'רבא כותב שהוא למנוחת ר' דוד הכהן הנ"ל, מר אביו ר' משה עידאן (ע"ע) ורבינו, וכותב ששלושתם היו להם המדות: „הוכח תוכיח את עמיתך" שהיא ר"ת ענוה מחזיק יראה תורה כבוד.

מספרו של רבינו נראה שהוא תלמידם של שנים. אחד מהם הוא הגאון ר' אברהם כהן יצחקי (ע"ע) בעל „משמרות כהונה",[1] והשני שכנראה הוא רבו המובהק כיון שמזכירו פעמים רבות בתואר „מורי", הוא ר' משה ברבי (ע"ע) ששמש כראש הרבנים לתוניסיה משנת התרנ"ט (1899).[2] מספרו רואים גם את חביריו שלמד עמהם כמו החח"ש ר' ישועה כהן (ע"ע) בעל „מעייני הישועה", ר' משה שתרוג (ע"ע) שקורותו תמיד „וחברי הרב רבי משה שתרוג", ר' יוסף גג' (ע"ע) ועוד. בתחלת חידושיו לש"ע כותב רבינו: „בע"ה התחלנו אותם ביום ט"ו טבת בשנת התרל"ב עם אחי ורעי החו"ש השקדן בתורה כמה"ר ר' מרדכי מאזוז נר"ו", ואת ר' מרדכי זה הוא מזכיר גם בתוך חידושיו באיזה מקומות. הרבה מהחידושים שבספר חודשו בלימוד חברים בישיבה, והרבה פעמים מופיעים בספר בטויים כמו „וכן תירצו חכמי הישיבה הי"ו", „וכן הסכימו חכמי הישיבה", וכדומה. עוד ספר שיש בו סגנון ובטויים כיוצא באלו הוא ספר „שרש ישי" לר' שלמה שמאמה (ע"ע) שחובר כמאה שנה לפני „שלמי תודה" בלמוד חברים אצל הרה"ג ר' משה שלום (ע"ע) בעל „ישמח משה". בדף מ' ע"ב כותב רבינו „ועיין למ"ז של חמי ה' ירך יעקב", ונראה מזה שרבינו היה נשוי עם בתו של נכדו או אחד מצאצאי ר' יעקב פיתוסי (ע"ע) בעל „ירך יעקב".

תלמידו ר' שמואל טייב (ע"ע) מוסיף עוד משבחי רבו וכותב: „משנתו סדורה כמאן דמנחא בכיסתיה דמיא, נהירין

---

1) עיין דף מ' ע"ב בספר שלמי תודה עה"ת שכותב: „כתב מורי ורבי ה' הקדוש „כף הכהן", והוא מהר"א כהן יצחקי.

2) עיין דף קכ"ה ע"ב שכתוב: „ושמעתי שכן פירש מו"ר ועט"ר כמה"ר ר' משה ברבי הי"ו. וכן בדף קפ"ח ע"א: „וכן פירש מורי ורבי החכם הגדול ח"ק רבי משה ברבי נר"ו יאיר לעד לעולם אמן, ועוד בהרבה מקומות.

ליה שבילי דתלמודא נה"ר דע"ה... ואחרי דברו לא ישנו מודים דרבנן... מפניו הויין אלמים... ראש המדברים בכל מקום... דעתו מנופה בי"ג נפה". על שקידתו כותב: „גם בלילה לא שכב ולא טעם טעם מיט"ה... במילי דעלמא לא מרגיש ולא חלי, האי עלמא לגבי דידיה היינו עזובה... עסיק באורייתא תדירא... משכים ומעריב מצפרא ועד רמשא... נכנס ויוצא מביכ"נ לבימ"ד כי שם ביתו... ולא חייש מר לצערא דגופא..." ועל תפלת רבינו כותב: „תפלתו בוקעת ועולה כחרב פיות", וכן: „טב ומטיב לאחריני טוב לשמים וטוב לבריות".

עם פטירת רבינו השאיר אחריו צער גדול לתלמידיו, ותלמידו מהר"ש טייב מקונן וכותב בהקדמתו: „אך גדול היה באותו היום... היתה לי דמעתי לחם ערב ובוקר וצהרים, אין הדמע לפי חשבון... עיני עיני יורדה מים שאין להם סוף יאורים יאורים... כי אבד חסיד מן הארץ... גם אנוכי איש עט"י המדבר"ה, פורש ובוכה לספוד לצר"ה, קירות לבי הומה לי, וי וי, עלי לבי דוי, והנה נער בוכה בכיה לדורות..." ע"כ.

רבינו חתום על כמה תשובות בשו"ת „ישיב משה" לרעו הרה"ג ר' משה שתרוג זצ"ל, ובספר „מעייני הישועה" הוא מתכתב בענייני הלכה עם עמיתו ר' ישועה כהן זצ"ל. בשנת התרמ"ג (1883) כשנפטר הרב הבקי בטרפיות ר' אברהם צרפתי (ע"ע) ליבן ובירר יחד עם עמיתו ר' משה שתרוג (ע"ע) את הלכות טרפיות, ומזה יצא הספר היקר והנודע „שבת אחים". נפטר בכ"ט סיון תרע"ג (1913).

ד) **דאנה ר' אברהם.** מחכמי תונס, ומזכירו בס' מעשה נסים (תונס תרס"ה) לר' נסים כהן מתונס (דף ק"כ ע"ג), שכותב: „ושמעתי על שם ה' כמהר"ר אברהם דאנה זצ"ל..." ע"ש. ונראה לי שחי במאה הששית שכן ר' יעקב פיתוסי (ע"ע) בספרו „ברית יעקב" (ליוורנו תק"ס, ק"ז ע"ג) מזכירו ומביא חידוש ממנו ומתארו: „ידי"ן החכם המעולה כמה"ר אברהם דאנה הי"ו".

משפחת דרמון

המשפחה דרמון נכתבת „צ'רמוף" ונקראת „דרמוף", ויש ממשפחה זו גם באלג'יר ומרוקו. ר' יוסף משאש בספרו „אוצר המכתבים" ח"ב (מכתב התקכ"א) כותב על משפחה זו, ששמע מנבון אחד מבני המשפחה שטעם השם, כי אבי המשפחה היה איש תפלה בעד החולים, שכן נקראת התפלה בלשון צרפת העתיקה „צרמוני", והמתפלל „צרמוף", והאחרים הכחישוהו, כי המבטא כפי כל הוא בדל"ת דרמון. הוא מביא השערות נוספות בענין, וכותב שיש ממשפחה זו הרבה בעירו תלמסאן שבאלג'יר. בתונס אנו מוצאים את הדיין ר' משה דרמון בסוף המאה החמישית, ואת בנו ר' שמואל שנפטר בשנת התקכ"ז (1767). ובשו"ת „יכין ובועז" ח"א (סי' כ"ה) ישנה תשובה ללמדייא שבאלג'יר אל „הה"ר יעקב בר יצחק צרמתא נ"ע" ולא כתוב תג על הצד"י.

א) **דרמון ר' משה** — מגדולי רבני תונס בסוף המאה החמישית, ושמש כרב בק"ק „ליגורניזיס" בתונס. הוא חתום אחרון בשנת התפ"ה (1725) בהסכמת ספר „שתי ידות" לר' אברהם חזקוני זצ"ל, והחותמים לפניו אב"ד תונס ר' שמואל הכהן (ע"ע), ר' אברהם טייב (ע"ע), ר' יצחק לומברוזו (ע"ע) ור' משה נג'אר (ע"ע). נפטר בשנת התק"ד (1744) ונקבר ליד ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע). היה ביכ"נ בתונס הנקרא על שמו שנהרס לאחרונה ע"י הממשלה, ובהשכבה הארוכה לרבנים שאומרים בתונס ביה"כ מזכירים את רבינו. השאיר אחריו בן ת"ח בשם ר' שמואל דרמון ששמש כדיין בתונס ונפטר בצעירותו בשנת התקכ"ז (1767).

בספר „מערתא דדייני" להגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) ישנו דרוש שדרש ר' עוזיאל למנוחת ר' שמואל בן רבינו (דרוש א'), ובמליצת ההספד שבתחילת הדרוש מוזכרים גם שבחי רבינו־אביו. כתוב שם שרבינו תקן לעשות דרשה בשבתות והיה שליח צבור וספרא רבא דישראל. ר' עוזיאל כותב כך: „משה תקן להם לישראל מקהיל קהלות ברבים ביום טובה שבת קדש דרוש דרש משה מאגדתא לשמעתא הלכתא אהלכתא דברים המצודקים הנחמדים מזהב ומפז... גדול הנאמר מי לנו גדול ממשה הוא אבינו הוא רוענו רעיא מהימנא המעלה זכיותיהן של ישראל ותפלת צדיקים משמיא איקבלה שלוחא והוא באחד, צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל נחם נהגם דרכה של תורה, משה ספרא רבא דישראל טוב בעיני אלוקים ואדם עניו אתריו מקודש מקודש..." ע"כ.

עוד כתוב שם שרבינו היה לומד תורה עם חבריו, בישיבתו של ר' יוסף בשמוט (ע"ע), והוא היה יושב בראש החבורה, וזה לשון ר' עוזיאל: „יתיב ברישא בישיבה של מעלה מודע לבינה גבר בגוברין גדל בש"ט רודף צדקה וחסד ומתנהג בחסידות כמה"ר יוסף בשמוט תמ"ך כל כבודה, ואחוזת מרעהו סיעתא דשמיא חברים מקשיבים לשמוע בלימודים, הוריה נבר הלכות קבועות הני אמורייתא... מקצוע גדול דיני ממונות כי יריבון אנשים... ויבוא אחרי משה על דבר המשפט... דבריו נשמעים פיו ולבו שוין מן המקדש הם יוצאים... דורש הלכות פסוקות דבר יום ביומו ללמד דעת את העם..." ע"כ

ב) **דרמון ר' שמואל** — מדייני תונס בראשית המאה הששית. חתום על תעודה עם ר' מסעוד אלפאסי (ע"ע) ור' דניאל לומברוזו (ע"ע) בשנת התקי"ג (1753), וכן חתום בשנת התקי"ח (1758) עם הרבה מרבני תונס בהסכמת ספר „בני שמואל" לר' משה עדאוי זצ"ל (ע"ע). הוא בנו של ר' משה דרמון שבאות הקודם, ונפטר בשנת התקכ"ז (1767) בעודנו באבו וללא בנים. הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) הספידו, ודרוש א' בספרו „מערתא דדייני" הוא למנוחתו. וכך כתב ר' עוזיאל על דרוש זה: „דרוש דרש איש צעי"ר להספד מר כי נלקח ארון האלוקים הדר הוא החכם השלם הדיין המצויין ורב טוב לב"י כמוהר"ר שמואל זלה"ה בן לאותו צדיק גדול אדוננו הרב המובהק כמוהר"ר משה דרמון זיע"א, נח נפשיה דרב בחודש תמוז יה"ל משנת תבענ"ה שפתי לפר"ק", ע"כ. מדברי מליצת ההספד ששם, נראה שרבינו

היה מחשובי הדיינים בתוגס והיה שליח צבור בעל קול נעים וערב, וכך כתוב עליו שם: „חכם בחכמתו שדעתו יפה... מתון ומסיק... **רבא דעמיה מדברנא דאומתיה דיינא בארעא שופט צדק... ושמואל משרת את פני ה' שליחא דרחמנא שושבין בין ישראל לאביהם שבשמים הין תפלתו של אדם נשמעת, הקול נתון בערבין... אשר בדברו מעריב ערבים ומתוק האור ונעימה קדושה ולשומעים ינעם...**" ע"כ. ועיין בערך ר' דניאל לומברוזו.

ג) **דרמון ר' מרדכי** — חתום בשנת התקנ"ז (1797) כסופר מתא בתונס עם ר' יצחק כהן ור' שלמה כהן (משחא דרבותא ח"ב, דף קע"ד ע"ב).

משפחות שונות

א) **דילסקאט ר' יוסף.** מחכמי תחלת המאה החמישית ולא ידוע אם הוא מתונס, וכתוב עליו שבא בשנת הת"ז (1647) לג'רבא לחנוכת בית הכנסת „אלג'ריבה" אשר שם (עיין ר' שאול השמעוני).

מערכת ה"א

משפחות שונות

א) **הלוי ר' יהודה** — תלמיד מובהק של הגאון ר' יצחק טייב זצ"ל בע"ס „ערך השלחן" (ע"ע),[1] ושמש כדיין בב"ד דק"ק „פורטוגיזיס" בתונס בסוף המאה הששית וראשית המאה השביעית. היה עמיתו וידידו הגדול של הרה"ג ר' דוד בונאן זצ"ל (ע"ע) והם למדו יחד וחברו כמה ספרים יחד.[2] משנפטר רבינו הסתגר עמיתו הנ"ל בבית מלא ספרים וחבר את ספריו הגדולים „מועד דוד", „מחנה דוד" ועוד.[3] הגאון ר' ישועה בסיס זצ"ל אב"ד תונס כותב על שני חכמים אלה: **„דמיין בעיני כשתי ספי מרגליות"** ואת רבינו מתאר: „טובינא דחכימי, לשם ולתהלה **בר אבהן ובר אוריין**, הרב המובהק הדיין המצויין, רבה דעמיה רבה דעמיה..."[4] התואר „בר אבהן ובר אוריין" אומר שהיה רבינו ממשפחת ת"ח מכובדת וחשובה, ובשער ספרו „מחנה לויה" חותם רבינו: **„יהודה בלא"א הישיש ונשוא פנים אסיא מהימנא כמה"ר נתן הלוי"** וזה אומר שאביו היה רופא חשוב. לרבינו היו קשרי ידידות גם עם ר' יוסף גג' הראשון בעל „פי המדבר" (ע"ע), ור"י גג' מתארו במקום אחד בספרו הנ"ל: **„כרע כאח לי הרב בעל „מחנה לויה"**.

---

1) בספר „מחנה לויה" לרבינו ישנה הסכמה מיוחדת ממהר"י טייב בתור רבו של רבינו, ע"ש.

2) עיין להלן.

3) עיין הקדמת ר' יצחק בן ר' דוד בונאן לשו"ת „די השיב", ועיין „ר' דוד בונאן".

4) הסכמת מהר"י בסיס לשו"ת „די השיב".

בשנת התקע"ב (1812) כשנפטר ר' יעקב פיתוסי זצ"ל (ע"ע) והשאיר את בנו ר' חיים דוד יתום קטן ללא אב ואם, לקחו רבינו אליו וגדלו וטפל בו ועזר לו הרבה.[5] כשבע שנים לאחר מכן הוציא רבינו את ספרו הגדול „מחנה לויה" (ליוורנו תקע"ט) הכולל הגהות על הלכות שמחות למהר"ם מרוטנבורק. בהגהת ספר זה יגע רבינו רבות והוא כותב על כך: „והימנותא ליהוי כי בכל כוחי עבדתי עבד לוי להגי"ה אור"ו מהטעיות והשגיאות, הסר משם כל שלו ושחיתה ויחנו בחסירו"ת.[6] רבו מהר"י טייב ורבני ק"ק „פורטוגיזיס" מאשרים זאת,[7] ורבינו מתפלל ששכרו על כך יהיה: „שאם אזכה כי שכיבנא נפיק ר' **מאיר לאפאי**".

מאוחר יותר התחיל לשמש כדיין בב"ד דק"ק „פורטוגיזיס", ובשנת התקצ"ד (1834) חתום רבינו עם מהר"י בסיס ור' יצחק אשכנזי (ע"ע) על תשובה לר' מעתוק חדאד (ע"ע) מג'רבה בספר „מעשה ב"ד" (סי' ל"ג), וכן חתום על תשובה אחרת לשם (שם, סי' ל"א) עם הרבנים הנ"ל ורבנים אחרים. בשנת התר"א (1841) חתום בהסכמת ב"ד דק"ק „פורטוגיזיס" לספר „ירך יעקב" עם עמיתו ר"ד בונאן. בשנת התר"ו (1846) נדפס בסו"ס „אוהל ישרים" קונטרס „די השיב" שחבר יחד עם עמיתו הנ"ל, והוא כולל תשובות להשגות שהשיג מהר"י נאבארו זצ"ל מאיזמיר על ספר „אהלי יצחק" לר' יצחק בונאן אבי ר' דוד, ובמלה „די" רמזו את שמותיהם „דוד" ו„יהודה".

בשנת התרי"ז (1857) יצא לאור שו"ת „די השיב" שגם הוא כולל תשובות מרבינו ור' דוד בונאן, ובהסכמת מהר"י בסיס משנת התרי"ו (1856) כותב שרבינו נפטר כמה שנים לפני כן, וז"ל: „**האחד איננו הא כמה שני, עיילוה למערתא דדייני**, כד ניים ושכיב שתין נשמי, **הדיין המצויין, אריה יהודה לבית הלוי טובינא דחכימי...**"

בסוף הקדמתו ל„מחנה לויה" מברך רבינו את בני קהלתו, וכותב: „ברוך עמי העם אשר אנוכי בקרבו, לשם שבו, **האנשים האלה שלמים דנפיש חילייהו הם ק"ק „פורטוגיזיס" יצ"ו רודפי צדקה מבקשי ד' מקימי דגל התורה באהבה רבה, עץ חיים היא למחזיקים בה, ושאר מדות שמנו חכמים רבים ועצומים, רבנן דפקיע שמייהו, אני אברך טומוס של ברכות לכל העם מקצה... יהי שלום בביתו... הון ועושר בביתם...**"

---

5) הקדמת ר' חיים דוד פיתוסי לספר „ירך יעקב" לאביו ר' יעקב.

6) הקדמת רבינו ל„מחנה לויה".

7) בהסכמות לספר הנ"ל כותב רבו מהרי"ט: „והראני אותו ואת נוהו כי רב מאוד מחנהו הכי קרא שמו מחנה לויה, מחנ"ה רם ונשא אבן יקרה אודם פטדה", ורבני ק"ק פורטוגיזיס כותבים: „מחנה לוי הכי נפלאות עשה, מחנה רם ונשא, אודם פטדה". ורבו מברכו על עמלו הרב: „אקרא אל שמים מעל ירום ויגביה כסא תורתו לאלפים ולרבבות, כה יעשה וכה יוסיף עשות ספרים אין קץ... יאיר נתיבות חכמה והלכות מרובות... ואורכא בחיי ומזוני רויחי, ובנין דמורין אליבא דהילכתא..."

ב) **הבריש ר' יוסף** — מחכמי המקובלים בתונס בראשית המאה הששית בתקופת ר' יוסף סדבון זצ"ל (ע"ע) בע"ס „אהבת ה'", ומזכירו בספר הנ"ל (דק"ט ע"א).

ג) **הטאהר ר' חי** — רב בעיר נפטא בחצי הראשון של המאה השביעית, ומוזכר בס' „הליכות יעקב" למהר"י כהן גדישא זצ"ל מג'רבה (מע' ג' אות ד') שאיש א' מנפטא בא לג'רבה לגרש את אשתו והביא מכתב מן יד ר' חי הטאהר ור' שלום תויתו (ע"ע) אשר הם גרים שמה, כי זה האיש שמו ושם אשתו כך וכך, ע"ש.

מערכת וא"ו

משפחת וזאן

כבר במאה החמישית מוצאים חכמים ממשפחה זו בג'רבה, ואז ידוע לנו שם חכם בשם ר' מיכאל וזאן בן דורו של ר' נסים כייאט (רבו של אב"ד ג'רבה ר' אהרון פרץ), אשר נזכר בספר „ישיב משה" ח"א (סי' רפ"א) בענין ההסכמה לאסור בג'רבה סירכא מחידוד לחידוד. לעומת זאת בתונס לא ידועים לנו רבנים ממשפחה זו במאות החמישית והששית, ורק במאה השביעית ידוע לנו הרה"ג ר' דוד וזאן בעל ספר „מגן דוד". בעיר סוסא מצאנו בשנת התקל"ר רבנים ונבירים ממשפחה זו, וכנראה שמוצאם מג'רבה ובאו לסוסה ומשם התפשטה המשפחה לעבר תונס. להלן אביא כל הרבנים למשפחת „וזאן" בג'רבה, תונס, סוסה ועוד.

א) **וזאן ר' שלמה** — היה רב בעיר סוסא במאה הששית, והחיד"א שהיה באלול תקל"ג (1773) בעיר זו, ראה את רבינו משמש כחכם העיר. היה דרשן נודע בעירו והשיב רבים מעון בדרשותיו. כתוב עליו: „שמו נודע בשערים כד עייל לבי מדרשא, למוצא פיו יחלו עת פתח פומיה בדרשא... יערוף כמטר לקחו על ארץ צחיחה ויבשה... רבים השיב מעון ומצודתו פרושה, על כל דבר פשע דברי עונות, נפש כי באלוקיה כחשה, אז חגר שארית כחו וקנאת ה' אותו לבשה, ישוב יספוק ידו להטותה אל מעגלי יושר לישר המעקשה..."[1] מדרשותיו אלו ואחרים חיבר ספר דרושים גדול על סדר הפרשיות בשם „ידיעות שלמה" (תונס תרנ"א), שיצא ע"י נכדו ר' שלמה חי וזאן.

נולד לאביו החו"ש ר' יהודה וזאן „אשר יקרת ערכו היתה נעלמת מבני דורו",[2] ולמד אצלו. וכך מוצאים בספרו הנ"ל שהוא קורא לאביו „מורי ורבי אבי" ומביא שמועות ממנו.[3] סבת הדבר הוא מה שכתב רבינו על עצמו שהוא נפל במקום שחסר לחמה של תורה ולא יכל להיות גולה למקום תורה, ולא מצא בעירו לא רב ולא חבר ולא תלמיד.[4] רק מעט ספרים היו לו, ובחבור ספרו הנ"ל ובדרשותיו היו לו לעינים ספרי הרב חיים אבולעאפיא זצ"ל שהשינם מחכמים עוברי אורח שנזדמנו לעירו. על דבר זה הוא כותב: „עם היותי בעיר קטנה ואנשים בה מעט והייתי דורש להם מדי שבת בשבתו איזה פשטים ומסרות המושכים את הלב והייתי כותבם לזכרון להם, ודין גרמא לי... כי לא זכיתי לספרים ולמדרשים, וגם לתלמוד קצת מן הקצת, ולפעמים ראיתי איזה ספרים אשר יביאום החכמים הסובבים... וזכיתי לספרי דבי רב המופלא „עץ חיים" ו„ישרש יעקב" ו„מקראי קדש" ו„יוסף לקח" למורנו הרב הקדוש מוהרח"א זלה"ה... והייתי מתלמד מדבריו ז"ל והאיר לעינינו ויאורו עיני..."[5]

נכדו ר' שלמה חי מספר שרבינו היה קדוש ונורא בעיני בני העיר, ומתארו בתואר: „החו"ש הדו"מ המקובל האלוקי ר' שלמה וזאן". הוא מספר עליו מעשה פלא ארוך בשם „מעשה שהיה", שבהיות רבינו בן 85 שנה הסכים אחד מגבירי העיר להשיא לו את בתו בת השתים עשרה, ואף הבת הסכימה בכל לבה להינשא אליו למרות התנאי החמור שהתנה אתה, שלא תינשא לאדם לאחר פטירתו אלא תישאר אלמנה כל ימי חייה, ורבינו נשאה והעמיד ממנה כמה בנים.[6] הסכמת הגביר ובתו באה מתוך הערכת קדושתו הרבה שבני עירו העריכוהו.

לעומת זאת החיד"א שהיה בסוסא בסוף שנת התקל"ג גראה שלא התפעל כ"כ מחכמת רבינו ולא העריכו. וכך בספרו „מעגל טוב" מספר החיד"א: „אלול יום ד' תצא, הגענו לעיר סוסא... ושם ראיתי החכם שלהם ר' שלמה וזאן מחזיק עצמו לרב. ושם היה הח"ר יהודה פראנקו מתוגיס, והחכם היה רוצה שאשב בביתו, והביאני בביתו... ואמר לי שיש גביר אחד שמו ר' משה וזאן, ושאם אומר לי שאשב בביתו שלא אודה לו. אז אמרתי אם הוא יקראני אני אענהו הין צדק שאיני רוצה להטריח למעלת כבוד תורתו, והשיבני דברים הדברים. וקמתי והלכתי אצל ר' משה, ועשה לי כבוד ואמר לי בנו בלחש שלא ישמע החכם שאם ארצה אשב שם. ועניתי בקול שודאי זהו רצוני שלא להטריח לחכם ונשארתי שם. והחכם הקפיד עליו ועלי... והיו בצער הגביר ובנו על ר' שלמה שהקפיד. אמרתי להם אל תיראו ואל תערצו, ושלחתי לקרותו ודברתי על לבו בכבוד גדול והושבתיו עלי, ונתתי לו כל כבוד. ופלפלתי מעט עם ר' יהודה פראנקו וראיתי שהוא תלמיד חכם, אבל ר' שלמה נראה בעיניו שהוא רב וחכם בעיניו ודי בזה", עכ"ל.[7]

במקום אחר בספרו הנ"ל מספר החיד"א שרבינו הושם בבית הסוהר ע"י הקאייד ר' ישועה כהן טנוג'י (ע"ע) על דבר של מה בכך, והוא מתאונן על זה ועל עוד עניינים

1) הקדמה ל„ידיעות שלמה".

2) הקדמת ר"ש חי וזאן לידיעות שלמה.

3) ידיעות שלמה דק"ד ע"ב „ושמעתי ממורי אבי", ובדפ"א ע"ב „וזכורני כשהייתי קטן אצל מורי ורבי אבי זלה"ה".

4) הקדמת רבינו לספרו הנ"ל.

5) שם.

6) „מעשה שהיה" בתחילת ידיעות שלמה, ועיין ערך „וזאן ר' יהודה השני".

7) מעגל טוב השלם עמודים 55, 54.

שעשה הקאיד, וכך כותב: „ובאמת הייתי בצער כי ידעתי ענייני העיר, וכבר שלח להביא ר׳ שלמה וזאן מסוסא, והניחו בבית האסורים לפי שאשתו שם בסוסא שכחה סמרטוט על החמין ונפל לאש ונשרף בשבת, ומפני זה בעלה החכם של הקהל ההוא הושם בבית האסורין בתונס״.[8]

לרבינו היה אח בשם ר׳ פינחס וזאן שהיה דיין בעיר אלמוכנין, ומתואר: „החו״ש הדו״מ האלוקי״.[9] כן מזכיר בספרו בכמה מקומות ל„הרב המופלא ר׳ יוסף אזולאי״ [10] — הוא החיד״א כמובן, ולחכמים אחרים.[11] נראה שהיה לו קשרי ידידות עם הרב אליהו בורג׳ל הראשון (ע״ע) בנו של הרב „חק נתן״, וקורהו „לאחינו לאלימלך״.[12]

רבינו מתנצל על שלפעמים יש דברים כפולים בספרו, וכותב שלא יכל לעשות מהדורא בתרא לספרו מפני מחלתו שחלה כמה שנים.[13] הוא גם מספר שבימי חייו לא נח, ועמדו כנגדו מפריצי עמנו והשביעוהו במרורים בדברי רכילות ולשון הרע, ורבו עליו היסורין, והוא כותב על אלה שצערוהו: „ומחילנא מחילה גמורה בעוה״ז ובעולם הבא לכל מאן דמצער לי״.[14] נפטר זקן ושבע ימים ביום א׳ דחול המועד פסח בשנת התקע״ב (1812).[15]

ב) **וזאן ר׳ פנחס** — אחיו של ר׳ שלמה וזאן שבאות הקודם, והיה דיין ומו״ץ בעיר אלמוכנין. מתואר ע״י ר׳ שלמה חי וזאן נכד אחיו הנ״ל (המו״ל של „יריעות שלמה״): „החו״ש הדו״מ האלוקי ר׳ פנחס ז״ל היה דיין בעיר אלמוכנין״.[16]

ג) **וזאן ר׳ יהודה** הראשון — אביהם של ר׳ שלמה ור׳ פנחס שבאותיות הקודמות, והוא לימד את בנו ר׳ שלמה וזאן הרב של סוסא (עיין אות א׳). נינו ר׳ שלמה חי מתארו בהקדמתו לספר „יריעות שלמה״: „החו״ש ר׳ יהודה וזאן אשר יקרת ערכו היתה נעלמת מעיני בני דורו״.

ד) **וזאן ר׳ יהודה** השני — בנו של ר׳ שלמה וזאן שבאות א׳ מאשתו הראשונה. בן אחיו ר׳ שלמה חי כותב

8) שם עמ׳ 63.

9) הקדמת ר״ש חי וזאן ליריעות שלמה.

10) יריעות שלמה דכ״ט ע״א.

11) שם דפ״ג ע״ב — „ושמעתי מאחינו החו״ש ר׳ יצחק פינטו נר״ו קושיא משם רבני המערב נר״ו״, ובדף מ״ד ע״ב כותב: „והן היום האיר וזרח פה מחננו ספר הבהיר „ברך יצחק״ שבא אלי במחנה על ידי אברהם אוהבי נר״ו דמפריץ קאתי.

12) שם דמ״ה ע״ב, ובדף ק״ד ע״ב כותב: „וראיתי לאחינו לאלימלך הרב המפורסם מורנו הר״ר אליהו בורג׳יל נר״ו בספרו הבהיר „מגדנות נתן״ על מס׳ מכות.

13) בהקדמתו כותב רבינו: „וגם אם יהיה הדבר כפול בשני מקומות הוא מצד העוונות שיש לי שגרמו כמה שנים שהחליתי, ובעו״ה שכחתי מה שכתבתי מקדמת דנא, ואם אזכה בעזרת ה׳ למהדורא בתרא אתקן כראוי כל הדרושים.

14) הקדמה שם.

15) בספור „מעשה שהיה״ שבתחילת יריעות שלמה.

16) הקדמתו ליריעות שלמה.

עליו שהיה תלמיד חכם, ובתחלה היה בן יחיד לאביו, ונשא שתי נשים וילדו לו בנים ובת אחת, אך רק הבת נשארה בחיים. אז הציע לאביו ר׳ שלמה הצעה למען קיום זרע בית אביו שישא אשה צעירה לעת זקנותו, אביו התנגד בתחלה לדבר זה, כי לא האמין שתהיה מי שתסכים לשאת זקן כמותו בן 85 שנה, אך בנו־רבינו אמר לו שלא ידאג לדבר זה. אז הלך רבינו ודיבר על כך עם אחד מחשובי העיר והוא מיד הסכים לתת בתו בת ה־12 לאביו ר׳ שלמה, וזאת כיון שהיה קדוש ונורא בעיניהם. כשהובאה הבת לפני ר׳ שלמה חשש שמא אינה מסכימה לדבר בכל לבה, ואמר לה דעי לך שאם תנישאי לי זה יהיה רק בתנאי שתסכימי שאחר פטירתי לא תינשאי לאיש ותישארי אלמנה עד סוף ימיך. הבת הסכימה על אף תנאי זה למען תהיה לאשה לאיש קדוש כמוהו, והיא נישאת לו וילדה לו כמה בנים.[17]

ה) **וזאן ר׳ יהודה** השלישי — מחכמי ג׳רבה במאה החמישית, בן גילו של ר׳ אהרון פרץ זצ״ל אב״ד ג׳רבה (ע״ע). הרה״ג ר׳ בנימין איספינוזא זצ״ל (ע״ע) מתונס כותב בענין ניקור החלב בספרו „יפה נוף״ (מ׳ ע״ב): „ושאלתי למנקרים הרבה ולא יכלו לעמוד על ברור הענין, גם שאלתי להח״ר אהרון פרץ ושאר חכמי ג׳רבא וגם לח״ר יהודה וזאן ונאמרו בזה פירושים שונים ונמשכו הדברים....״

ו) **וזאן ר׳ שמואל חיים** — יליד העיר סוסא שבתונס, ועלה לא״י בשנת התקפ״ה (1825) ונתיישב בטבריה. חתום עם רבני טבריה בשנת התקצ״ז (1837) על כתב הבטול לשד״ר ר׳ דוד בן הרוש, ובאותה שנה חתום עם רב חנ״א על פס״ד דעיגונא, שנדפס בסו״ס „זרע יעקב״ להרי״ש ניניו ז״ל. בשנת התרי״ז (857) יצא רבינו כשד״ר לסוריא, וחתם שם באותה שנה בהיותו בעיר „ענטאב״ על פסק דין, וחתום שני אחר רב העיר ר׳ שלום כאסכו ז״ל. לפי ההשערה שנפטר שם באותה שנה ונקבר שם. בעל ספר „טוב ראי״ כותב ששמע מאורח אחד מעיר ענטאב שרבינו קבור שם ותמיד עולים ומשתטחים על קברו זיע״א.[18]

ז) **וזאן ר׳ אברהם** — חכם יליד העיר סוסא שבתונס, ועלה בשנת התרל״ו (1876) לטבריה. היה רב גדול בתורה ובעל יראת שמים טהורה, והיה ממשפחה מיוחסת בתונס. בשנת תרמ״ח (1888) היה שד״ר בערי מצרים עדן ותימן, ואח״כ היה שד״ר לעצמו בעיר מולדתו תונס. השאיר אחריו בן בשם ר׳ חי וחתנו הוא ר׳ משה יפרח עם אשה שניה. נפטר בשנת התרנ״ג (1893) בן ס״ה שנים.[19]

ח) **וזאן ר׳ מיכאל** — היה משרת בקדש בג׳רבה במלאכת השו״ב עם ר׳ נסים כייאט (ע״ע), ומוזכר עמו בספר „ישיב משה״ ח״א (סי׳ רפ״א). ובספר „בגדי אהרון״ (ליוורנו

17) כמו בהערה 15.

18) טוב ראי אות ר״כ.

19) ספר טוב רואי על חכמי טבריה אות רכ״א.

תקס"ו) כותב המחבר ר' אהרון פרץ (ע"ע) מג'רבה: ,,שמעתי ע"ש ר' מיכאל וזאן נ"ע", ומזה נראה שנפטר לפני שנת התקכ"ו (1766) שהיא שנת פטירתו של ר' אהרון. כנראה שהוא קרובו של ר' יהודה וזאן השלישי (ע"ע).

ט) **וזאן ר' רחמים** — מחכמי ג'רבה במאה הששית, ועמד בשנת התקס"ה (1805) לדין בפני הב"ד בתונס בעד בני אלחארא לכבירה נגד קהל הדיג'ת, כנזכר בספר ,,מעשה ב"ד" סי' כ"ט.

י) **וזאן ר' עמרם** — בספר פיוטים כת"י ראיתי פיוט על רשב"י שסימנו ,,ר' עמרם וזאן". ולא ידוע אודותיו מאומה.

יא) **וזאן ר' נתן** — היה רב ומו"צ בעיר נאבל. הוא נתמנה לתפקיד זה אחר פטירת רב העיר ר' דוד שמול (ע"ע) בשנת תער"ב (1972), וכיהן בתפקידו עד פטירתו בשנת התרצ"ו (1936). נזכר בשנת התרע"ח (1918) בתחלת ספר ,,שלמי תודה" לר' שלמה דאנה (ע"ע) כאחד המשתדלים בהוצאת הספר ומתואר בתואר ,,החו"ש הדו"מ". ועיין עליו בספר ,,חן טוב" בהקדמה דכ"ג ע"א הערה ט"ו.

יב) **וזאן ר' חי** — ראיתי בספר פיוטים כת"י כמה פיוטים שסימנם ,,חי וזאן חזק". ואולי הוא ר' חי בנו של ר' אברהם וזאן שבאות ז', או אולי הוא דיין נאבל ר' יוסף חי וזאן שבאות ט"ו.

יג) **וזאן ר' יהודה** הרביעי — מחכמי תונס בסוף המאה השביעית, הוא שהגיה ספר ,,תנובות שדי" יחד עם ר' שמעון ג'אוי (ע"ע). הקדמתם לספר הנ"ל היא משנת התרצ"ו (1966), ורבינו חתום בה: ,,יהודה וזאן בלא"א חיים שלום וזאן ז"ל".

יד) **וזאן ר' יוסף חי** — מדייני העיר נאבל באמצע המאה השביעית, בתקופת ר' יהודה גג' זצ"ל (ע"ע) בעל ספר ,,נחל יהודה". ר' יהודה זה מזכירו בחלק ב' של ספרו הנ"ל בתואר: ,,ידי"ן הדו"מ ר' יוסף חי וזאן הי"ו" (עמ' כ"ה). ובספר ,,חן טוב" כותב הרה"ג ר' משה חדאד הרב דנאבל (דף ט"ז ע"ב) שהרה"ג ר' יוסף וזאן היה רבו הראשון של אביו ר' נסים חדאד (מחבר ,,חן טוב"), ושהיה שו"ב ודיין בנאבל באותו זמן.

טו) **וזאן ר' דוד** — מגדולי רבני תונס בחצי הראשון של המאה השביעית. נולד בסוף המאה הששית ונפטר באמצע המאה השביעית. היה דיין ופוסק בר סמכא, והיה חכם גדול גם בחכמת הקבלה. חבר ספר ,,מגן דוד" הכולל חי' ש"ס לסדר זרעים ומסכת שבת (תונס תער"ג), ושם מתואר: ,,הרה"ג סבא דמשפטים משירי כנסת הגדולה, המפורסם בשמו ומעשיו, דנהירין ליה שבילי דשמעתא דכולי תלמודא, דיינא דנחית לעומקא של הלכה, כש"ת מהר"ר דוד וזאן זלה"ה מדייני דנה"ר דע"ה... תונס". הרב הראשי לתוניסיה דאז הרה"ג ר' אליהו זרח (ע"ע) בהסכמתו לספר מוסיף לרבינו גם התואר: ,,המקובל האלוקי" שמעיד שהיה שלם גם בחכמת הקבלה.

מספר ,,מעיני הישועה" לר' ישועה כהן מתונס (תונס תרס"ה) למדים שהיה פוסק בר סמכא בתונס, שכן ר' יצחק בן המחבר ר' ישועה הנ"ל מביא הוראה אחת שהורה אביו, וכותב עליה: ,,ואחוה לך דעי קורא יקר שהוראה זו של אבא מארי ז"ל שהורה, אף להלכה ולמעשה... וכמו שכן שמעתי שגם הרב דוד וזאן ז"ל הורה כן הלכה למעשה, אם כן כדאי הוא לסמוך עליהו הני בי תרי בעלי הוראה".[20] גם מצאנו לרבינו שמסכים בספר ,,ישיב משה" לתשובה בעניני טרפות משני המורים בתונס האחים הרבנים ר' ישועה חי שתרוג (ע"ע) ור' משה שתרוג (ע"ע).[21]

בשנת התרמ"א (1881) חתם רבינו עם הרבה מרבני תונס על ההסכמה שבספר ,,מעייני הישועה" בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת,[22] ונזכר בשנת התר"נ (1890) עם הרב יצחק דאנה (ע"ע) בהקדמות לספר ,,ערך השלחן" (חו"מ ח"ב) להגאון ר' יצחק טייב (ע"ע) כמסייעים בהוצאת הספר. בספר ,,שלמי תודה" (תונס תער"ח) כותב המחבר ר' שלמה דאנה (ע"ע) ,,הקשה אלי החו"ש והכולל ח"ק כמהר"ר רבי ישועה הכהן (נר"ו) ז"ל ושמע שהרב דוד וזאן נתקשה בזה".[23] בימי חרפו (בערך בשנת התקצ"ו־1836) היה רבינו בין המעתיקים הראשונים של שארית פליטת כתבי הרה"ג המפורסם בנסים ר' יצחק חי טייב זצ"ל (ע"ע) שנצלו מהאש, והוסיף בהם הגהות. על הגהותיו חתם ,,דוב"ר יוש"ר" שהם ר"ת: ,,דוד וזאן בן ר' יהודה וזאן שמרהו רחמנא". מכתבים אלה יצא ספר ,,חלב חטים" (תונס תרנ"ו). מההקדמות לספר זה שנדפס בשנת התרנ"ו נראה שרבינו לא היה אז בחיים,[24] וכיון שמצאנוהו בשנת התר"נ כשעודנו בחיים[25] כנז"ל, נמצא שנפטר בין השנים התר"נ—התרנ"ו. השאיר אחריו בן בשם יהודה.[26]

משפחות שונות

א) **ואכיל ר' אברהם** — מדייני תונס במחצית הראשונה של המאה השביעית. חתום בהסכמת ס' ,,סבר פנים" משנת התר"מ (1880), ובס' ,,שובה ישראל" למהר"י ג'רמון חתום בשנת התרמ"ג (1883) עם דייני תונס ובראשם הראב"ד ר' דוד בן עטאר (ע"ע) על הודעה בענין הפרצות

20) מעייני הישועה דף כ"ז עמ' ד'.
21) שו"ת ,,ישיב משה" לר' משה שתרוג, ח"א סי' רמ"א.
22) נדפסה בספר ,,מעיני הישועה" לר' ישועה כהן (תונס תרס"ה).
23) דף קצ"ה ע"ג.
24) בהקדמת ר' משה שתרוג ל,,חלב חטים" כתוב על רבינו ,,ז"ל".
25) בהקדמת ,,ערך השלחן" חו"מ ח"ב משנת התר"נ נזכרים רבינו ור' יצחק דאנה כשעודם בחיים, ע"ש ועיין לעיל.
26) הסכמת ר' אליהו זרח ל,,מגן דוד".

בדת בתונס שהתחילו להופיע באותה תקופה. הוא לא חתום בשנת התרל״ח בהסכם עם חברת „כי״ח״ לפתיחת בי״ס מטעמה בתונס, וכן אינו חתום בשנת התרמ״א בהסכמה שבס׳ „מעייני הישועה״ בענין פתיחת חנויות הקפה בשבת. אך ראיתיו שחותם בשנת התרל״ב בהסכמה לספר הפיוטים „שירי זמרה״.

ב) **ויזמאן ר׳ אליהו** — מחכמי תחלת המאה החמישית, ובא לג׳רבא בשנת הת״ז (1647) לחנוכת ביכ״נ „אלג׳ריבא״ ככתוב בס׳ „ממלכת כהנים״ (עיין ר׳ שאול שמעוני), ואין ידוע מוצאו, אם מתונס או אולי ממרוקו ששם מצויה משפחה זו.

ג) **ואלאנסי ר׳ חיים דוד** — היה אב״ד דק״ק „פורטוגיזיס״ בתונס בסוף המאה הששית בתקופת הגאון ר׳ יצחק טייב בעל „ערך השלחן״ (ע״ע). נראה לי שכבר בשנת התקע״ה (1815) היה משמש כאב״ד, כיון שמצאנוהו בשנה ההיא חותם על תשובה בספר „מעשה ב״ד״ [1] שני אחר ר׳ חזקיה דוד גג׳ (ע״ע) האב״ד דק״ק „תוניסאים״. בשנים שלאחר מכן מצאנוהו חותם ראשון בהסכמות לספרים שניתנו מב״ד דק״ק הנ״ל, וזה מעיד שהיה אב״ד. וכך בשנת התקע״ח (1818) חתום ראשון בהסכמה לתוספות רבינו פרץ לב״ק, בשנת התקע״ט (1819) בהסכמת „מחנה לויה״ לר׳ יהודה הלוי, ובשנת התקפ״א (1821) בהסכמה לספר „אהלי יצחק״ לר׳ יצחק בונאן זצ״ל. חבריו לב״ד הם ר׳ יוסף אריכס (ע״ע) ור׳ אברהם לומברוזו (ע״ע).

שנת פטירתו אינה ידועה, אך בספר „אמרי קדוש״ להרה״ג ר׳ יצחק אברהמי זצ״ל (ע״ע — נפטר תרכ״א) ישנו דרוש הספד שנשא המחבר עליו בפקידת השנה, וכתוב עליו: „לפקידת השנה על מצבת קבורת החרי״ש הדיו״מ, מדברנא דעמיה, רבא דאומתיה, החסיד העניו כמוהר״ר דוד חיים ואלאנסי תנצב״ה (פרשת וישב יום שני)״. התוארים „מדברנא דעמיה רבא דאומתיה״ מאשרים עוד שהיה אב״ד.

מערכת זיי״ן

משפחת זיתון

משפחה המצויה בעיר תונס, וממנה עמדו כמה רבנים חשובים במאה השביעית. הנודע ביותר הוא הרה״ג ר׳ ישראל זיתון זצ״ל (ע״ע) שבתחילה היה ראש אב ב״ד הגדול בתונס, ובסוף ימיו שימש גם כראש הרבנים לתוניסיה. הוא נפטר בשנת התרפ״א (1921). כן נודע אז הרה״ג ר׳ משה חיים זיתון זצ״ל (ע״ע) ששימש כדיין בבית דינו של ר׳ ישראל הנ״ל.

וראיתי בשו״ת „דרכי נועם״ להרה״ג ר׳ מרדכי הלוי מרבני מצרים במאה החמישית, שמובאת באה״ע סי׳ י״א קבלת עדות שנתקבלה על ידו ועל יד הב״ד במצרים בכסלו התי״ח (1658) מ„החכם השלם כמה״ר אהרן זייתון נר״ו״, ואולי יש קשר בין משפחת „זיתון״ שבתונס לזו שהיתה במצרים.

---

1) סי׳ ל׳, ואחרי רבינו חתום הגאון ר׳ יצחק טייב שהיה שני במעלה אחר הראב״ד ר׳ דוד גג׳ ונתמנה אחריו לאב״ד דק״ק „תוניסאים״.

א) **זיתון ר׳ אברהם** — מחכמי תונס במחצית הראשונה של המאה השביעית. בספר „מעייני הישועה״ (תונס תרס״ו) לר׳ ישועה כהן (ע״ע) ישנה התכתבות בינו ובין המחבר ר׳ ישועה, וכן ישנן בספר הנ״ל (די״ח) שאלות משנת תרמ״ח (1888) ששאל דיין העיר סוסה ר׳ דוד ג׳אוי (ע״ע) את המחבר ר׳ ישועה כהן (ע״ע) ואת ה„שני בקדש אחד היה אברהם זיתון״. עוד חתום רבינו עם עשרות מרבני תונס בהסכמה משנת התרמ״א (1881) שבספר הנ״ל (דף מ״ד) בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת. הוא חיבר ספר קטן בשם „ויאמר אברהם״ הכולל חי׳ חולין וליקוטים שיצא לאור בהשתדלות ר׳ שמואל טייב (ע״ע), ובתחילת ספרו מתואר: „הרב הכולל סוה״ר מה״ר אברהם זיתון״. מכמה מקומות בספרו רואים שהיה תלמידו של הרה״ג ר׳ אברהם כהן יצחקי זצ״ל (ע״ע) בעל ספר „משמרות כהונה״ שכן הוא קורהו „מורי״.[1] במקום אחד (ו׳ ע״ב) מביא פירוש מ„הרב השנון מהר״ר חי הכהן דמתקרי באלאלום ז״ל״. חמיו של רבינו הוא הרה״ג המקובל ר׳ יעקב חי גג׳ הראשון (ע״ע) אב״ד דעיר נאבל כנזכר בתחילת ספר „נחל יאודה״ ח״ב לר׳ יאודה גג׳ זצ״ל. פרטים נוספים לא ידועים עליו.

ב) **זיתון ר׳ משה חיים** — מגדולי הדיינים בתונס במאה השביעית, והיה חבר בבית הדין הגדול בתונס (תריבונל ראביניך) עם הראב״ד ר׳ ישראל זיתון (ע״ע) ור׳ דוד בר׳ נתן ג׳אוי (ע״ע).

לפני מנויו לדיין עסק הרבה בהגהת ספרים שיצאו לאור. בשנת התרל״ו (1876) הגיה את ספר „ויקן יוסף״ להגאון ר׳ יוסף בורג׳ל הראשון (ע״ע) וכתב הקדמה ארוכה לספר, ובשנת התרמ״ד (1884) הגיה את ספר „תפלה בכל לשון״ — סדור תפלה המתורגם לערבית אלג׳ידית. מאחר שהיה ידוע ומפורסם בלשונו המליצית, נתעטרו הרבה ספרים בהקדמותיו הארוכות הכתובות בלשון המליצית הנקראת „כורתי״. בשנת התר״נ (1890) כתב הקדמות לספר „ערך השלחן״ חו״מ חלקים ב׳ ג׳, ורמז שם את שמו בכנויו המליצי „משה זית״א״. כן כתב הקדמה לספר „חלב חטים״ (תונס תרנ״ו) להרה״ג המופלא בנסים ר׳ יצחק חי טייב (ע״ע) ולספר „פרפראות לחכמה ויוסף חי״ (תונס תרס״ד) לר׳ יוסף זרקא (ע״ע).

בשנת התרנ״ח (1898) כשנפתח ע״י הממשלה הב״ד הגדול בתונס (תריבונאל ראבינכ), בחר האב״ד ר׳ ישראל זיתון את רבינו ואת ר׳ דוד ג׳אוי כחברים בבית דינו. במשך תקופה של למעלה מעשרים שנה שימשו שלושתם ובמיוחד האב״ד ר׳ ישראל כמשענת ההוראה בכל ענייני אישות, ירושות וממונות, והם השיבו תשובות רבות לכל ערי תוניסיה וכפריה ולרבני מדינות אחרות. לאחרונה נדפס שו״ת „משפט כתוב״ הכולל מאות תשובות ופסקים מהם,

---

1) עיין בדף א׳ ע״ב שכותב: „ושז״ר למורי במש״ך״ (ר״ת ב„משמרות כהונה״ והוא ספרו של ר׳ אברהם כהן יצחקי, וע״ע בדף ד׳ ע״ב ובכמה מקומות).

ועוד נמצא תחת ידי כרך גדול כת״י של מאות תשובות מהם מהשנים תרס״ו—תרס״ט (1906—1908). תשובותיהם נסבו בעיקר על ענייני אה״ע וחו״מ — התחומים שבהם עסק הב״ד הגדול.

בשנת התרס״ט (1909) חתום רבינו עם הב״ד בהסכמת ספר „שלום דוד״ ח״א לר׳ דוד כהן (גישא) מג׳רבה (ע״ע), ואחר שנה זו לא ראיתיו יותר שנזכר, ועל פי זה נראה לי שנפטר סמוך לשנת התרס״ט (1909).

ג) **זיתון ר׳ ישראל** — מגדולי רבני תונס במאה השביעית. כהן כראש הב״ד הגדול (תריבונאל ראביניכ) בתונס, ובשנותיו האחרונות כהן גם כראש רבני תוניסיה. בזכות מדותיו התרומיות היה אהוב ונערץ על הכל. מדתו היתה לנהוג כבוד בכל אדם ועם זאת היה תקיף ולא נשא פנים לאיש כקטון כגדול, ונודע כאיש אמת אוהב שלום ושונא המחלוקת. בתפקידו כראש ב״ד הגדול השיב הוא וחבריו לב״ד אלפי תשובות לכל ערי תוניסיה וכפריה ולרבני מדינות אחרות, ותשובותיו נסבו בעיקר בנושאי אישות וירושות התחומים העיקריים שבהם עסק הב״ד הגדול. חלק מתשובותיו נדפסו בקונטרס „לחוקקי ישראל״ שבסו״ס „זכרון יוסף״ לר״י בוכריס (ע״ע), ולאחרונה יצא לאור שו״ת משפט כתוב הכולל מאות תשובות ופסקים ששלח הוא ועמיתיו הדיינים. מלבד אלו מצוי עוד תחת ידי כרך כת״י גדול המכיל מאות תשובות ממנו ומהב״ד מהשנים תרס״ו-תרס״ט (1906—1909), וקובץ אחר של תשובות שהשיב למר זקני הרה״ג ר׳ מרדכי אמייס הכהן (ע״ע) בהיותו מכהן כרב ראשי לג׳רבה.

על תולדות חייו והנהגותיו יכולים ללמוד מדרושים שונים שנאמרו למנוחתו וממכתבים שונים שלו. את שנת לידתו יש לשער עפ״י דברי הראב״ד ג׳רבה ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) שכתב[1] שהיתה לרבינו ידיעה בחכמת הקבלה כי מילדותו היה מקשיב להרב הקדוש ר׳ ישועה בסיס (ע״ע) והרב הקדוש ר׳ אברהם כהן יצחקי (ע״ע) בלמדם יחד בחכמה זו בעש״ק. שני רבנים אלו נפטרו הראשון בשנת התר״כ (1860) והשני בשנת התרכ״ה (1865), וכיון שהיה בילדותו בעת שלמד אצלם, יש לשער ששנת לידתו היתה סמוך לשנת הת״ר (1840).

רבו המובהק הוא כנראה אב״ד תונס הרה״ג ר׳ אברהם חג׳אג׳ (ע״ע), שכן בשנת התרמ״ד (1884) היה רבינו המשתדל הראשי בהדפסת ספרו „זרעו של אברהם״ ח״א, ובהקדמה שכתב לספר הסביר מדוע ראה חובה לעצמו להוציא הספר, וזה לשונו: „לא נחתי ולא שקטתי, גם שינתי מעיני נדדה, למען עשות כיום הזה להקים ספר התורה הזה... כי לדידי חזה לי בריא בחיובא לא אצא חפשי, הן בעודנו חי עט״ר

1) בספר „פקד משה״ לר׳ משה כלפון הכהן, דרוש כ״ג על רבינו.

מרן המחבר זי״ע כבודי ומורים ראשי, כאב את בן ירצה אהבת עולם יאהבני אישי...״ עכ״ל. דבריו אלו תואמים דברי תלמיד לרבו.

בתחילה כשעוד לא נתמנה לדיין התפרנס כסוחר בשעוה,[2] ובתקופה זו הכיר היטב בענייני דעלמא ואת דרכי המסחר והסוחרים, ודבר זה היה לו לעזר רב בהמשך דרכו בהיותו משמש כדיין בב״ד להוציא מהרמאים בולעם מפיהם. הרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן כתב עליו שהוא זכה לשתי שלחנות תורה וגדולה כיון שלימודו היה לשם שמים.

בשנת התרנ״ח (1898) נפתח מטעם הממשלה בית הדין הרבני הגדול בתוניס (תריבונאל ראבינכ), ואז נבחר רבינו לעמוד בראשו, כשיחד עמו כהנו כדיינים עמיתיו הרבנים ר׳ משה חיים זיתון (ע״ע) ור׳ דוד בר׳ נתן ג׳אוי (ע״ע). בעת שכהן רבינו כראב״ד כהן הרה״ג ר׳ אליהו זרח (ע״ע) כראש הרבנים לתוניסיה, ולפי דברי ר׳ יצחק בר׳ ישועה הכהן (ע״ע) היו מחלוקות ביניהם בכמה עניינים. אחר שנת התרע״ח (1918) כשנפטר ר׳ אליהו, הושם על רבינו גם תפקיד ראש הרבנים, ובתפקידו זה המשיך עד לפטירתו בי״ח מנ״א התרפ״א (1921).

על דמותו כותב הרה״ג ר׳ משה כלפון הנ״ל, שהיה כאחד מבני הממשלה והרוזנים הגדולים וכל מה שהיה דן בין איש לרעהו הממשלה מוציאה לפועל מיד. עוד כותב שהיה שופט צדק בלי שום משוא פנים, ומשתדל להיכנס לפנים משורת הדין ולפשר תחילה. היה ישר ונאמן תוכו כברו, וכל החכמים והרבנים בתוניסיה ומחוצה לה סומכים עליו מרוב נאמנותו, ולמרות חולשת מזגו וכוחו היה לבו כלב האריה, והיתה לו בינה ועצה בתורה ובענייני העולם.

עוד מונה ר׳ משה כלפון ברבינו את כל המדות שנתקיימו ברבי ובניו, והם: הנוי — להתנאות במצוות ולקיים מצוה מן המובחר. הכוח — שהיה כובש את יצרו לבל יתכעס אף למתנגדים לו. העושר — שהיה שמח בחלקו ולא רדף להתעשר אף שהדבר היה באפשרותו. הכבוד — שהיה מכבד כל הבריות כקטון כגדול וזכה להיות מכובד אצל הכל, וכלם נשמעים אליו. החכמה — שהיה מלמד ומשיב לכל שואל אחד חכם ואחד תם. השיבה — שבזקנותו נתעלה מעלה מעלה מראש ועד ב״ד הגדול לראש הרבנים. הבנים — שהיה כאב לכל ישראל ובפרט דייני ערי תוניסיה הם כבניו, שעם רוב טרדותיו היה כמעיין המתגבר והשיב לכל שואליו, וכן זכה לבנים ונכדים.

ממדותיו היקרות: 1) הענוה — שכמעט אין דומה לו בענוה (כן שמע ר׳ משה כלפון ממכיריו). 2) מוחל על עלבונו — שאף את מתנגדיו היה מקרב כלפנים. 3) אהבת השלום ושנאת המחלוקת ובמיוחד בין הת״ת. על התרחקותו מהמחלוקת ומדתו לכבד את כל הבריות, אפשר ללמוד מתשובתו בספר „קול צעקת הרועים״ (ט׳ ע״ב). בספר זה

2) עיין תחילת ספר „איש מצליח״.

שחיברו ר' אליהו בן גיגי מסעידא שבאלג'יר, שכולו סובב הולך בענין המחלוקת הגדולה בענין כשרות רחים הסילנדרי לטחינת חטי דפסחא, ובו נקבצו עשרות תשובות בענין מגדולי רבני ספרד ואשכנז למדינותיהם, פנה המחבר גם לרבינו לחוות דעתו, וכך השיב לו רבינו: „קבלתי ארוכה מאר"ש אודות הרחים של סילנדרי אם מותרת להטחינה בפסח — ורו"מ בקש לדעת כיצד נוהגין. מן המודיעי"ת יותר משׁשה חדשים אשר שלח אלי הפס"ד שלו ובקש חתימה מאתנו להסכים לדבריו, ואני כאשר אין לי חפץ להכנים עצמי במחלוקת אשר הן בעון יצא מהם חילול ה', והתורה נעשית כשתי תורות, לא השבתי על מכתבו, ויצאתי מן השורה אשר מדתי לכל רוח להשיב מפני הכבוד בזריזות, אך אח"כ נופף ידו שנית ובקש תשובה, ובו בפרק ההכרח אלצני..." עכ"ל.

הראב"ד תוניסיה וראש הרבנים
הגאון ר' ישראל זיתון זצוק"ל

דוגמה נוספת לשנאתו המחלוקת בין הת"ח נמצאת במכתב אחר משנת התרס"ח (1908) ששלח להשו"ב ר' בנימין חדאד (ע"ע) מג'רבה שהיתה בינו ובין הרב הראשי לג'רבה ר' יעקב כהן גדישא (ע"ע) מחלוקת גדולה, והגיעו הדברים עד שר' יעקב הכריז עליו חרם. במכתב זה כתב רבינו לר' בנימין: „לשלום אין קץ, קבלתי מכתבו ובראותי כל הכתוב רחפו עצמותי מרעיד ומרעיש על המעשה הרע הזה אוי לאזנים שכך שומעות, ת"ח מבזים זה את זה עד אשר הגיעו למדה כזאת צר לי למאוד — אולם אין לי עסק בזה וכל ימי אני מתרחק מן המחלוקת ובפרט מן החכמים, וכל לגבי דידי אם תשמע לעצתי הסר כעס מלבך, ולא ידעתי במה כוחו גדול, ואם שניהם בהסכמה אחת להקריב הדברים לפנינו או לזולתינו להכריע, אזי המכריע יבחין ויברר האמת, ואם אין כל אחד על מקומו יבוא בשלום... מעתה ידידי אחת דברתי ולא אשנה כי אין ברצוני ליכנס בפלע המחלוקת, ולך ידידי הטוב הוא כי יהיה מן הנעלבים, אך לחוש לדבריו לא יחוש כי כוחו במתניו, ויען כי העת נחוץ לא אאריך במלין רק באתי אחר הקוצרי"ם בחזותי גודל צערו ועשה תענית ולא מן השם הוא זה, ומקרא מלא ונשמרתם מאוד לנפשותיכם..." עכ"ל.

ממכתב ששלח אח"כ בענין לר' יעקב עצמו, רואים את משמעות דברי ר' משה כלפון דלעיל שהיה „לבו כלב האריה", שקיים בעצמו הפסוק לא תגורו מפני איש ולא פחד מלומר את האמת הנראית לו אף בפני רבנים חשובים ונכבדים. במכתב זה מאותה שנה הזכיר לר' יעקב את מכתבו לר' בנימין הנ"ל, וכתב: „...בו בפרק השבתיו (לר' בנימין, ברכ"ה) שתי מלות וזה העתקם, אוי לאזנים שכך שומעות ת"ח מבזים זה את זה עד שהגיעו למדה כזאת, צר לי מאוד אולם אין לי עסק בזה ובכל ימי מתרחק אני מן המחלוקת ובפרט בין החכמים, ואם תשמע לעצתי הסר כעס מלבך ולא ידעתי במה כוחו גדול — ע"כ הגיעו דברי, ודברים אלו אמרתי ואומר כי לא מן השם הוא זה להחרים חכם וממונה מן הק"ק שוחט וסופר להבדילו מעדת ישראל, ואם כי הדיינות הוא מגוי', אמנם כל לגבי דידך אין לדיינות כוח חזק לעשות מהנה, זהו דעתנו והם רשאים ופטורנים לעשות ככל העולה על רוחם, אולם הזמן הראשון חלף הלך, ומי יתן והיה לבבם לשנות את תפקידם ולהתנהג כפי העת והזמן..." עכ"ל.

מאוחר יותר נעשה שלום בין שני חכמים אלו, ובמכתב לר' יעקב מו' אב תרס"ח (1908) כותב רבינו: „...וראיתי כל הכתוב ותשם בסו"ף קול מבשר טוב כי עשה שלום עם הר"ב חדאד הי"ו, שש לבי ותעלוזנה כליותי, כי לשעבר ה' היודע כמה גדול צערי על הדבר ההוא ובפרט בחזותי כי הגיע למלכות יר"ה וחוששני מחטאת חלול ה', ובפרט כי ר"ח החיה של הזמן ללעג וקלס נהיה בענייני החרמות. איך שתהיה הודו לה' כי טוב כי נגמר הדבר בכי טוב. ואשר בקש רו"מ עם כל זאת להודיעו דעתי, הנה דעתי ידועה לכת"ר, אך ע"פ עדות הרב ר"י ברבי הי"ו הא ודאי כי הוא הפושע ולעת הלום ה' יברך את עמו בשלום..." עכ"ל.

מדבריו במכתבים אלו אנו רואים מלבד שנאתו המחלוקת גם בקורת נגד דרכם התקיפה והנוקשה של כמה מרבני ג'רבה, וגם התנגדותו לשמוש בחרם ודרישתו מהדיינים להתנהג כפי העת והזמן זהו דבר חדש ודרישה חדשה שלא מצינו רבנים אחרים שהשמיעו דוגמתה. בדומה לסגנון הנ"ל מצינו דרישה דומה ובוטה יותר כנגד רב גדול מהעיר סוסא. במכתב מסיון התרס"ז (1907) כותב אליו רבינו כך: „אחדשו"ט... קבלתי וראיתי צדיק רועש ורועד אודות

השערוריה של בת משה זברו אשר קבלה קדושין והפריז על מדה לענוש למקדש בממ"ר ולעדים — ידידי! כמדומה לי שרו"מ הוא מבן חמש מאות שנה ומעלה ולא ידע רוח היום, ועל דבר הלזה אפילו רוח ימים שעברו, ומה לו ולחרדה הזאת אשר למאות מקרים כזה בכל עת ובכל רגע ובפרט שרוב העולם חוסים תחת ממשלות אירופה ואינם חוששים בהדבר הזה, וכאשר יש מעט דלים בזוים בחשבו כי גברה ידו להענישם, לא זו הדרך ולא זו העיר, ובכן סוב לאחור והתנהג לאט לאט לפי העת והזמן פן כ"מ ישלח ידו בדבר מה ותהיה זאת לפוקה, וד"ב לחכם", ע"כ.

על פי רוח גישה זו אפשר להבין את מכתבו של רבינו מאלול תרס"ד (1904) לרבני ג'רבה ובראשם אב"ד ג'רבה ר' סאסי כהן יהונתן (ע"ע) — מכתב מעניין ומפתיע בגישתו המיוחדת שבו דבר על לבם לסייע בידי הד"ר עוזיאל מפאריז לפתוח בי"ס „כל ישראל חברים" בג'רבה בדוגמת בתי הספר שנפתחו מכבר בערים תונס וסוסא. במכתב זה מציין בפניהם את חשיבות הענין ואת התועליות שבו, ומביא לדוגמה את הצלחת בתי הספר הקיימים בתונס ובסוסא, ועליו בא מכתב תשובה ארוך ומפורט מר' סאסי הנ"ל. במכתבו פונה ר' סאסי לרבינו בכל הכבוד כיאה למעמדו הרם כהראב"ד תונס, אך מובעת בו עמדה נחרצת והתנגדות עזה ונמרצת לפתיחת בי"ס כזה בעירו. הסבות העקריות להתנגדותו הם: א) שאין העיר ג'רבה כעיר תונס, ור' ישראל שאינו מכיר את ג'רבה וחייה הרוחניים לא יכול להקיש ג'רבה לתונס. ב) פתיחת ביה"ס בתונס גרמה לירידה רוחנית ופריקת עול, ולעומת זה בג'רבה חיי התורה והדת חזקים והיא מספקת רבנים למדינות ולערים הסמוכות. מכתבו זה של ר' סאסי מובא במלואו בערכו ע"ש. דבר ידוע ומפורסם שבימיהם של ר' סאסי ותלמידו ר' יעקב כהן גדישא (ע"ע) נעשה „בג'רבה חרם גדול נגד בי"ס צרפתי כזה שם, ובזכות העמידה עיקשת זו של רבני העיר זכתה ג'רבה להישאר כעיר התורה עד ימינו. המעניין הוא שאב"ד תוניסיה הרה"ג ר' אברהם חג'אג' (ע"ע) רבו של רבינו, שהיה בשנת התרל"ח (1878) בין ראשי החותמים על ההסכמה לפתיחת בי"ס כי"ח בתונס, ובשנת התרל"ו (1876) תמך בהכנסת לימוד שעה אחת שפה זרה בתחום התלמודי תורה ולא חשש למעוררין, ואף חזק ידי אב"ד טראבלס ר' אליהו חזן לעשות כן בעירו כּכתוב בשו"ת תעלומות לב, ידוע שבראותו הפרצות בדת שהתחילו להתהוות בתונס בעטיו של פתיחת בי"ס זה בענייני שבת, עריות ועוד, אמר היד שחתמה על הסכמה זו תיקצץ, וכאן אנו רואים את תלמידו ר' ישראל שראה גם הוא דברים אלו ובכמה ממכתביו רואים אף את כאבו על המצב הרוחני הירוד,[3] ובכ"ז הוא ממריץ ומעודד בי"ס כזה בג'רבה.

ונשוב למדותיו של רבינו שדברנו עליהם לעיל. הנה מדה חשובה נוספת היתה לרבינו, וזוהי מדתו של חכם לומר לא שמעתי על מה שלא שמע (אבות פ"א ט'). הנה רבינו שעקר עיסוקו בב"ד הגדול בענייני אה"ע וחו"מ, כותב בחשון התרס"ח על שאלת הרב הראשי דגאבס ר' פראג'י עלוש (ע"ע) בענין טרפיות, וז"ל: „אשר שרטט וכתב רו"מ ברוח מבינתו אודות המקרה אשר נמצא בבהמה, ומעכ"ת האריך הרחיב למעניתו-ידידי! בדבר הטרפיות אינני בקי, ובכן מסרתי גליונו הטהור למע' הרב המורה פה מחננו כמהר"ר משה פתרוך הי"ו..." חד וחלק „בדבר הטרפיות איני בקי". כיון שהיה בעל מדה זו לא חשך שבט תוכחתו — תוכחה של אהבה מרבנים שמכניסים עצמם בתחום לא שלהם או שמורים בעניינים שלא הוסמכו להם. וכך כתב בשנת התרס"ז להרב יוסף גג' (ע"ע) הרב דסוסא על שהכניס עצמו בענייני גטין וקידושין: „מכתביו היקרים האירו לעבר פני, ושם ראיתי את הלח"ש יוס"ף מסלס"ל בצערי"ה הטיב חרה לו על אשר דברתי קשות — ידידי! רו"מ יודע כי אהבת עולם אהבתיהו וכאב את בן ירצה, ומקרא מלא דבר הכתוב ואוהבו שחרו מוסר, ידעתי בני ידעתי כי חכם לבב וידיו רב לו להבין בעמקה של הלכה, אולם דרכי ההוראה ובפרט בדברים העומדים ברומו של עולם — עסקי גטין וקידושין — ובפרט כי זה תלוי בשימוש שיהיו דור אחר דור קבלה איש מפי איש לדעת סדר ומשטר וכאשר יהיה חכם ויודע ספר גמיר וסביר, ספרין פתיחו ויבין דבר מתוך דבר וממילא רווחא שמעתא ויכוין להלכה, לא כן איש אשר לא ידע בכל אלה, לא יעלה על לבו שום ספק להסתפק ולחפש חיפוש מחיפוש..." עכ"ל.

עוד חשוב לציין בסיום, שמלבד תשובותיו הרבות של רבינו לרבני תוניסיה שהזכרתי לעיל, עמד רבינו בקשרים עם גדולי רבני מדינות אחרות. אנו מוצאים ממנו תשובות לרבני מרוקו ר' אברהם אביכזר, ר' אברהם זריהן ור' מרדכי תורג'מן ממוגאדור, ולר' מרדכי בן ג'ו ר"מ ור"מ בטאנג'יר, לרבני אלג'יר ר' שלמה צרור ור' יעקב צ'רמון, לרבני טראבלס (לוב) ר' חזקיה שבתאי, הראב"ד ר' אברהם חביב ור' רחמים עגיב, לרבני איזמיר ר' יצחק פאלאג'י ור' יוסף בן סניור ר"מ ור"מ באיזמיר, לרבני ליוורנו ר' שמואל קולומבו ור' שמואל בילפורטי, לר' אליהו חזן אב"ד בנא אמון (אלכסנדריה) שבמצרים, לר שמואל סלנט אב"ד האשכנזי בירושלים ועוד. מעניין במיוחד מכתבו לרב יעקב מאיר ר"מ ור"מ בסלוניקי שממנו עולה שהיו בידידות גדולה זמן רב. רב זה כהן מאוחר יותר כראשון לציון בא"י. והרי נוסח המכתב: ח"י תשרי התרס"ט, אתן שנת אח"ד קדו"ש מדב"ר-תז"ל רנ"ו.

---

3) כן מצאתי מכתב מרבינו משנת התרס"ז להרה"ג ר' יצחק בוכבזא (ע"ע) דיין העיר מוכנין שכותב לו: אודות הבחור המפתה צדק בכל דבריו... אך הנני להודיע כי המנהג פה העירה (תונס) אם יתברר לב"ד כי היא חשובה ואינה פרוצה אזי יענישו את המפתה... ואם היא פרוצה כדור הפרוץ הזה כאשר עינינו רואות וכלות הן בעוון כי הבנות הן המפתים ויצאה חנם אין כסף, כך אנו דנים..." ע"כ.

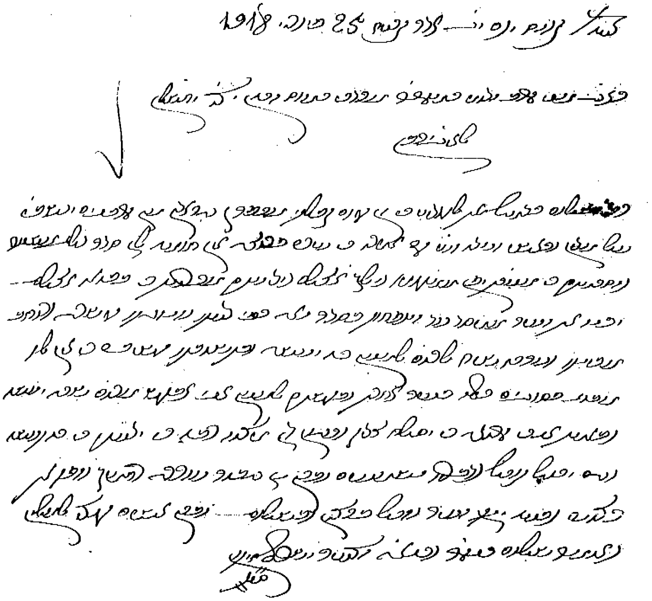

מכתב מהראב״ד תוניסיה ר׳ ישראל זיתון זצ״ל למר זקני ר׳ מרדכי אמייס הכהן זצ״ל בהיותו הראב״ד ג׳רבה, ובו מבקשו להיעתר לבקשת רבני וראשי העדה בעיר בן גרדאן לבוא ולבנות את עירם מהמסד עד הטפחות בסדר נאה.

שפעת שלומים וברכות ממרומים יריקו על ראש גבר הוקם על לתורה ולתעודה ללמד את בני יהודה מע׳ הרה״ג ר״מ ור״מ כקש״ת כמהר״ר יעקב כאור הי״ו יחשל״א לעוב״י שאלוניקי יע״א.

רב וגדול!

יום תמול נגה עלי אור יקרות והיו למאורות, מצד אחד שש לבי ותעלוזנה כליותי מטו״ש טבא הוא וטבא ליהוי בשבתו על כסא ממלכתו בעיר הבירה עיר מלאה חכמים וסופרים ומי בראש רב יקר כמותו, אנא דאמרי יה״ר יהי בס״ט ובהצלחה שאנן ושלו על התורה ועל העבודה עד זקנה ושיבה ואז יחזור אל הקדש ירושלים דדהבא עד ביאת הגואל הי״ן משיח לישראל אנס״ו. ומצד אחר עגמה נפשי כי מבין ריסי עיניו ניכר בחושבו כי חלילה אני מהמתנגדים — נוראות נפלאתי כי ידעתיו קולע אל השערה ועיניו ראתה ותעידני כי אהוב לרו״מ מזה ימים ועבותות אהבתו בל ינתקו לנצח, ואולם ידיעתו מכרעת כי זה מדתי להתרחק מן המחלוקת ובפרט בארץ ישראל ת״ו כך הוא המדה להתיצב מנגד וכאשר כל זה הודעתי לשעבר. אך אמת יהגה הכי כי כאשר נטע אהלי אפדנו בעיר שאלוניקי יע״א זאת חובתי לערוך שיח לפני הדר״ך ולברכהו ברכת הדיוט, אולם כאשר השמועות יבהלוהו זה אומר בכה וזה אומר בכה ולא ידעתי שורש הדבר, אמרתי ויהי מה עוד מעט וארוצה לאיש האלוקים ויבוא הטוב בכל עת וזמן — לע״ע ידידי יאמן נא אחי כי כמאז ומקדם אנוכי היום אהבתו העזה בל תנתק וימים ונהרות לא ישטפוה, עיני לשמיא נטלית להתראות פא״פ תוכבי ירושת״ו לשבת עה״ת ועה״ע לעבדו שכם אחד בלי שום פניה כן יאמר ה׳ אמן, ובכן אשים קנצי למלין ואומר שלום כנה״ר וכנפש המוקירו כערכו הרם...״ עכ״ל.

ד) **זיתון ר׳ אליהו** — חתום בשנת התרל״ח (1878) עם רבים מרבני תונס על פס״ד בס׳ ״משפט הירושה״ בענין צוואת השר נסים שמאמא, ע״ש. מה שכתב הראב״ד תונס מהר״א חג׳אג׳ (ע״ע) על הרבנים החותמים, עיין ״גויטע ר׳ שלום חי״.

ה) **זיתון ר׳ חי** — מוזכר בתחלת ס׳ ״שלמי תודה״ כאחד מתלמידי מהר״ש דאנה, ולו מכתב נחמה בס׳ ״מאמר אסתר״ משנת התרפ״ג (כ״ו ע״ב) ובו חותם: ״חי די ר׳ יהודה זיתון ס״ט נשיא עדת ישורון בקהל ספאקץ״.

משפחת זרקא

משפחת רבנים וסופרים בתונס. ממשפחה זו התפרסם במיוחד הרה״ג ר׳ יוסף זרקא (ע״ע) שחי במאה הששית ונפטר בערך בשנת התקנ״ח (1798) שהרביץ תורה לעדרים והעמיד תלמידים רבים שהיו גדולי הדור אחריו. החיד״א בבקורו בתונס בשנת התקל״ד (1774) הכירו ולמד עמו, ומזכירו לשבח בספרו ״מעגל טוב״. אחריו היו כמה דיינים ממשפחה זו כמו ר׳ שלמה זרקא (ע״ע) המחבר ספר

„כסא שלמה" על כתובות שנפטר בסוף המאה הששית, ובמחצית הראשונה של המאה השביעית ידועים כמה חכמים ודיינים ממשפחה זו כמו הדיין ר׳ שלום זרקא (ע״ע) ור׳ שלמה זרקא השני (ע״ע) ועוד.

מוצא המשפחה כנראה מאיטליה, שכן מצאנו באיטליה בחצי השני של המאה השנייה חכם גדול בחכמת הדקדוק בשם ר׳ יוסף זרקא ב״ר יהודה שנדפס ממנו ספר „רב פעלים" שחברו בשנת קפ״ט (1429). והיה לו בן בשם ר׳ שאלתיאל שכתב ספר „מעשה אפוד" בשנת רי״ז (1457). כן ישנו ספר „לחם יהודה" בשיר ומליצה מר׳ יהודה זרקא בר אברהם שנדפס בסביונטה בשנת ש״ך (1560), ועיין בערכיהם באוצר הגדולים חלק ד׳ (אות י׳, ע״ד, תרס״ט), ובחלק ח׳ (אות ש׳ י״ש).

א) **זרקא ר׳ יוסף.** מגדולי רבני תונס במאה הששית. הצטיין מאד בשטח הרבצת התורה ובהעמדת תלמידים רבים גאונים עצומים, והיה מומחה גדול בכתיבת ספרי תורה תפלין ומזוזות בקדושה ובטהרה ובהידור רב.

מדבריו בתחלת ספרו „עוד יוסף חי" על הש״ס למדים שנולד בשנת התפ״ב (1722), שכך כותב שם בתחלת חידושיו: „זה שלי ממה שחנן השי״ת לעבדו יוסף זרקא, ואם שגיתי אתי תלין משוגתי, יוסף בן שבע עשרה שנה שנת התצ״ט. בע״ה התחלנו זאת המסכתא יום א׳ י״ח ימים לחדש טבת סדר ותרא אותו כי טוב הוא שנת התצ״ט", ושבע עשרה שנה לאחור משנת התצ״ט (1739) היא שנת התפ״ב (1722). כשגדל למד תורה אצל הרה״ג ר׳ יצחק לומברוזו הראשון (ע״ע) בעל ספר „זרע יצחק",[1] וכשנפטר רבו זה בשנת התקי״ב (1752) המשיך רבינו דרכו בהרבצת תורה. החיד״א בספרו „מעגל טוב" (עמ׳ 57) מספר: „מוהר״ר יצחק הנז׳ זכה בשקידתו וענותנותו ושלמותו על פי מדותיו, כי חיות הנה להעמיד תלמידים הרבה ומהם הרב יוסף זרקא חכם וסופר וחסיד ונקי וצדיק, והוא יש לו כששים תלמידים ומהם חשובי המעיינים, ומגדולי תלמידיו חתנו ר׳ יאושוע ור׳ אברהם קטן הפרנס ור׳ יעקב מעריך וכולם היו אהובים לי ולמדתי עמהם וכן עם כמה וכמה ת״ח, אפשר כמאה..." גם ר׳ אברהם לומברוזו (ע״ע) תלמיד רבינו בהקדמתו לספר „זרע יצחק" לאביו ר׳ יצחק לומברוזו (ע״ע) הנ״ל, מתנחם על פטירת אביו בכך שהשאיר אחריו תלמיד ממשיך דרכו בהרבצת תורה „תלמיד ותיק יאחז צדיק דרך הקדש ללמוד על מנת ללמד... החה״ש סיני ועוקר הרים ומחזירן למכתשת עד אשר דק... מורי הרב ח״ק יוסף איש מצליח נטיעותיו כמוהו לבית זרקא מיוחס..." הקדמה זו היא משנת התקכ״ח (1768) בהיות רבינו בן 46 שנה.

ובספרו יוסף חי שבו מובאת מחלוקת גדולה בענין אופן קריאת „חי העולמים" בפתח או בצירי, מזכיר רבינו בתשובתו (ל״ה ע״ב) לרבו הנ״ל וכותב: „ידוע ליהוי למר שאע״פ שקבלתי ממורי מהר״י לומברוזו זלה״ה שהקריאה האמתית היא בצירי, עם כל זה מעולם לא מחיתי בשום אדם שאומרו בפתח". בענין זה מובאת א״כ תשו׳ תלמידו ר׳ אברהם לומברוזו (ע״ע) הנז״ל והתלמידים שהזכיר החיד״א לעיל (חוץ מר׳ יהושע חתנו), והם כותבים כך: „הנה כבר יצא דבר מפי המלך הוא ניהו מעלת מרנו הרב יהי שמו לעולם והסכים דצ״ל בצירי... ככתוב בדבריי קדשו דקאי לעילא... ואף כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתום עליו אין להוסיף וק״ו אנו יתמי דיתמי... מ״מ לפי שאין מסרבין לגדול וכ״ש לרב, והוא צוה עלינו לעיין בדבר הזה, אמרנו ויהי מה... הנה ראינו שדברי מרנו הרב אינם צריכים חיזוק שכל דבריו אמת וצדק..."

מגדולי תלמידי־רבינו נתפרסמו שנים כגאונים עצומים בתורה ומחברי ספרים נכבדים, והם הגאון ר׳ יצחק טייב זצ״ל (ע״ע) בעל הספר הגדול „ערך השלחן"[1*] ששמש כראב״ד תוניסיה, והגאון ר׳ יהודה נג׳אר זצ״ל (ע״ע) שהיה תלמיד חבר לרבינו.[2] כמו כן הגאון ר׳ יעקב פיתוסי זצ״ל (ע״ע) היה תלמיד רבינו. על רבינו ותלמידיו כותב ר׳ שלמה חי זרקא: „הוא אדוני יוסף המשביר לכל עם הארץ... ממגד תבואות שמש החכמה... נותן נשמה לעם עליה... באהל משפטי התעודה ישב, וכארי רבץ, הרבה בישיבה והרבה גבולו בתלמידים, והבאים לפניו גדיים נעשו תיישים מנגחים ימה וצפונה דמשיאן דובי בקרנייהו..."[3]

בשנת התקל״ד (1774) כשבקר החיד״א בתונס היה רבינו בין מקבלי פניו יחד עם הגאון ר׳ נתן בורג׳ל הראשון (ע״ע) ור׳ יוסף הכהן (ע״ע),[4] והחיד״א מספר שהיתה לו „אהבה רבה" עם רבינו ועם קצת תלמידיו, וביחוד עם ר׳ אברהם קטן (ע״ע)[5] ולמד עמהם. הוא מספר עוד: „שבת אחת אחר מנחה קורין פר״ח י״ד, והיו מקשים קושיא גדולה לו ר״י זרקא ותלמידיו, ואמרתי לפי מטבע הלשון שהביא הפר״ח מוכרח שקודם יאמר הש״ס בסגנון זה, וא״כ אין מקום לקושיתכם, והביאו הש״ס ומצאו כדבריי".[6]

כדרכם של גדולי רבני תונס לא נהנה רבינו מהצבור, אלא התפרנס מיגיע כפיו מכתיבת סת״ם, ובהסכמתו לספר „לימודי ה׳" (ליוורנו תקמ״ו) מתואר כ„ספרא רבא דישראל", ונינו הנ״ל מתארו כ„סופר מובהק".[7] הראב״ד תוניסיה ר׳ משה שתרוג זצ״ל (ע״ע) שנפטר למעלה ממאה שנה אחרי

---

1) עיין בהקדמות לספר „זרע יצחק", וכ״כ רבינו עצמו בתשובתו בענין קריאת „חי העולמים" (עיין להלן הנוסח), וכ״כ החיד״א ב„מעגל טוב".

*1) עיין „פרי קדש" דף ט״ל, ובהקדמת ר׳ משה חיים זיתון (ע״ע) לספר „פרפראות לחכמה ויוסף חי" (תתס תרס״ד) לרבינו.

2) שם, ועיין בערכו שהוכחנו שלא היה תלמידו ממש, וכ״כ ב„פרי קדש" דף ט״ל שהיה תלמיד חבר אצלו.

3) בהקדמתו לספר „פרפראות לחכמה ויוסף חי".

4) מעגל טוב השלם עמוד 57.

5) שם עמוד 60.

6) שם עמוד 63.

7) בהקדמתו לספר „פרפראות לחכמה ויוסף חי".

רבינו כותב בספרו „ישיב משה" (ח"ב סי' מ"ב) שספרי תורה בכתיבת רבינו — אף בימיו זמן רב אחר פטירת רבינו — היו מבוקשים מאד ועולים כסף רב. שמו הטוב כסופר נודע גם מחוץ לגבולות תוניסיה, ורבני אלג'יר בשאלתם ששאלו ממנו כותבים לו: „ולי"ו יסף עוד קול'ן של סופרי"ם מעשה ידיו להתפאר... ידיו רב לו מעשה לבנת הספיר..." [8]

וכאן מן הראוי להביא קטע ממה שכתב על רבינו הרה"ג ר' יהודה ג'רמון זצ"ל (ע"ע) בספרו „מוסבות שם" כת"י על תולדות רבני תונס [9] וז"ל: „הרב הזה היה מעיין מופלא ביושר העיון וקל להבין. והיה סופר מהיר בכתיבה תמה ונאה הפלא ופלא, וכתב הרבה ספרי תורה, תפלין ומזוזות, ועד היום ספר תורה מכת"י הרב ז"ל שוה סך עצום, מחמת קדושתו יוסיף על הדורו ויופיו, כי הרב ז"ל היה כותב ספרי תורה בקדושה וטהרה וטבילה ובכוונה רבה כל כתיבת ההוי"ת של הספר, על פי קבלת רבינו האר"י ז"ל, ומימיו לא נהנה בכבוד התורה. ושמעתי מפי הרב מהר"ש צפג' זלה"ה [10] כי הרב זיע"א כל ימי החול היה מתעסק בכתיבת סתו"מ להכנסתו ופרנסת אנשי ביתו והיה לומד עם התלמידים בערב, וביום ש"ק היה מעיין שני דפי-ש"ס מה שרוצים התלמידים ללמוד בשבוע הבא, והרב מהר"ש ז"ל הנז' ספר לי ששמע מפי אביו ז"ל מהר"ד [11] הנז' שהיה תלמידו מובהק, אשר בשלשת הימים הראשונים של השבוע היה הרב כמעיין המתגבר, ואין יכולים התלמידים ללמוד לפניו מחמת חריפותו, והחידוד מכריעו בתכלית האמיתות, מחמת שימי השבוע הראשונים קרובים ליום ש"ק והרב זכור היטב ממה שעיין ביום ש"ק, ובסוף ימי השבוע אזי יכולים התלמידים ללמוד תורה מפיו, בהיות אשר כבר זכרון העיון שלו נשתכח קצת מרעיונו, והרב ז"ל עונים אחריו מקודש מקודש בתכלית הפרישות והחסידות מעינייני העולם הזה, והיה הדור הרבה ומראהו כמראה מלאך האלקים נורא מאד".

עוד ראיתי לרבני אלג'יר בתחלת שאלתם מרבינו [12] שכותבים לו: „ערב לאיש לחם סת'ר סתרים דרבנן כל רז לא אניס ליה, החכמה והמדע הובאו בית יוסף... כל הקולות כשרים בשפ'ר התיקונים בהיר הוא בשחקי'ם לעשות כוונים וכוין פתיחן ליה... החכם השלם במדות ובדעות כהר"ר יוסף זרקא נר"ו", ומתוארים אלו עולה שהיה חכם גדול גם בחכמת הנסתר והקבלה מלבד גדולתו בחכמת הנגלה.

8) „יוסף חי" ל"ה ע"ב.

9) קטעים מספר זה נדפסו בסוף ספר „פרי קדש", וקטע זה הוא שם בדף ט"ל ע"ב.

10) הוא ר' שמואל צפג' (ע"ע) בנו של ר' דוד צפג' (ע"ע) תלמידו של רבינו כדלהלן.

11) הוא ר' דוד צפג' שנזכר שם.

12) „יוסף חי" ל"ה ע"ב.

רבינו ותשובות ממנו נזכרים בספרים שונים, וכן הוא חותם בהסכמות לספרים הרבה. להלן אביא אותם לפי סדר השנים.

בספר לימודי ה' לר' יהודה נג'אר (ע"ע) שנדפס בשנת התקמ"ו (1786) מובאת תשובה אחת מרבינו, ובה כותב: „וזה לי כמו שלשים שנה ויותר בהיות נמצא פה העירה החכם השלם הדיין המצויין כמה"ר דוד טייאר ז"ל אב"ד דק"ק טראבלס יע"א והיינו מתוכחים בענין הזה עד שהורנו דברי רש"י הללו, והודיתי לו ולא בושתי". מדברים אלו עולה שעוד לפני שנת התקי"ו (1756) [13] בהיות רבנו צעיר כבן 34 היה נודע כרב גדול בתונס ונשא ונתן עם גדולי הרבנים. בשנת התקי"ח (1758) חתם בהסכמת רבני תונס לספר „בני שמואל" לר' משה עדאוי זצ"ל (ע"ע) שהוא הספר הראשון שנדפס מרבני תונס בני התקופה האחרונה. בשנת התקכ"ב (1762) חתום בהסכמת „תולדות יצחק" לר' יצחק חדאד מג'רבא (ע"ע). בשנת התקכ"ח (1786) נזכר בהקדמות לספר רבו „זרע יצחק" לומברוזו כממשיך דרך רבו בהרבצת תורה. בשנת התקל"ב (1772) חתום על פסק דין ארוך מהרבה רבני תונס ובראשם ר' מסעוד אלפאסי (ע"ע) בספר „משחא דרבותא (קמ"ז ע"ב). בשנת התקל"ד (1774) בקר החיד"א בתונס ולמד עם רבינו ותלמידיו. בשנת התקמ"א (1781) חתום בהסכמות לספרים „אשל אברהם" לר' אברהם טובייאנה מאלג'יר ו„יכין ובועז" לבני הרשב"ש. בשנת התקמ"ו (1786) חתום בהסכמת ספר „לימודי ה'" לתלמידו ר"י נג'אר (ע"ע). נדפסה ממנו תשובה בענין בתו של ר' נהוראי ג'רמון זצ"ל (ע"ע) בסוף ספר „יתר הבז" (ליוורנו תקמ"ז) עם תשובותיהם של רבני תונס אחרים, וביניהם תלמידיו ר' משה שלום (ע"ע) ור' יצחק טייב (ע"ע). בשנת התקמ"ח (1788) חתם בהסכמת ספר „מקור ברוך" לר' ברוך פיתוסי (ע"ע), בשנת התק"נ (1790) בהסכמת „ערך השלחן" ח"א לתלמידו הגאון ר' יצחק טייב (ע"ע), ובשנת התקנ"ג (1793) בהסכמת „בני יוסף" לר' יוסף כהן טנוג'י (ע"ע). חתימתו האחרונה שראיתי היא בשנת התקנ"ז (1797) בהסכמות לספרים „ברית יעקב" לתלמידו ר' יעקב פיתוסי (ע"ע) ו„ארץ יהודה" לר' יהודה כהן טנוג'י הראשון (ע"ע). על פי זה נראה שנפטר אחר שנת התקנ"ז (1797) וחי לפחות 75 שנה. ועיין בהקדמת ר"י פיתוסי לספרו ברית יעקב הנ"ל שבו מזכיר פטירת רבינו-רבו, וממנה נראה שנפטר בערך בשנת התקנ"ח.

רבינו חיבר כמה ספרים והם נדפסו זמן רב לאחר פטירתו. ספר אחד הוא „עוד יוסף חי" חידושים על הש"ס, והשני הוא „פרפראות לחכמה" — ויוסף חי" (תונס תרס"ד) שחלקו הראשון כולל כללי הק"ו באריכות והרחבה רבה, והשני שו"ת וחי' הלכה. בסוף ספרו זה נדפס דרוש ממנו לפרשת

13) שהיא 30 שנה לפני שנת התקמ"ו שבה נדפס ספר „לימודי ה'", ומן הסתם שתשובת רבינו נכתבה כמה שנים לפני שנדפס הספר וא"כ זה היה בהיות רבינו סמוך לגיל 34 שנה.

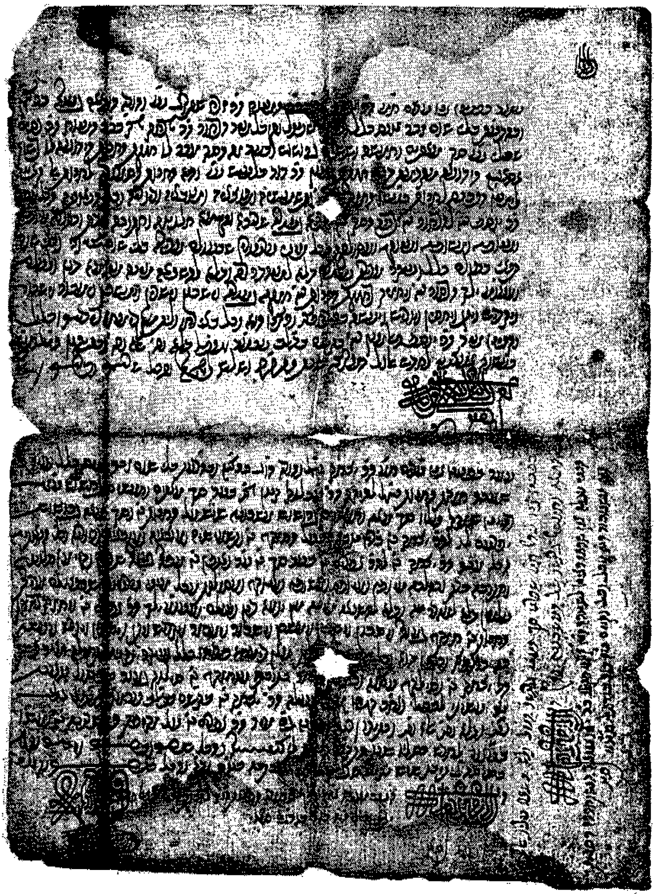

תצלום שני שטרות עתיקים מהמאה הששית. בשטר ה־תחתון חתומים מורנו הגאון ר' יוסף זרקא זצ"ל והרה"ג ר' דוד בורג'ל זצ"ל.

קרה ובסופו כותב רבינו: „ועיין תשלום ענין זה בדרושי לפרשת חוקת". המגיה כותב שם: „וחבל על דאבדין", וזה מראה שחבר רבינו ספר דרושים ונאבד.

מספריו עולה ששמו הטוב נודע מחוץ לגבולות ארצו, ורבנים מארצות אחרות פנו אליו בשאלות. רבני ארג"ל שואלים ממנו ופונים אליו בתוארי כבוד נכבדים.[14] הרה"ג ר' בנימין אוספינוזא (ע"ע) שמוצאו מתונס ועבר לליוורנו ונתמנה לדיין שם, פונה אליו בשתי שאלות בעניני טרפות ורבית,[15] ובתשובתו שבספר „לימודי ה'" הנז"ל מזכיר שבצעירותו נשא ונתן עם אב"ד טראבלס ר' דוד טייאר זצ"ל.

שתי מדות יקרות היו טבועות ברבינו, הענוה ואהבת האמת. כשנשא ונתן עם אב"ד טראבלס ר' דוד טייאר זצ"ל וראה עצמו שטעה כותב: „והודיתי לו ולא בושתי".[16] כשהיתה מחלוקת גדולה בענין קריאת „חי העולמים" אם בפתח או

14) „יוסף חי" ל"ה ע"ב.

15) שם מ"א ע"ב, ומ"ב ע"ב.

16) בתשובתו ב„לימודי ה'". עיין לעיל.

בצירי לא סמך על דעתו, ונמלך אף בקטנים ממנו ואף בקש מתלמידיו לעיין בדבר ולהגיד לו דעתם.[17] מענותנותו הרבה היה נזהר מאד בכבוד הרבנים הראשונים, ואם היו לו אלו הערות על דבריהם היה כותבם, אך היה תולה הדבר בחסרון הבנתו. דוגמא לדבר כשהיו לו הערות על ספר „פרי תואר" להגאון הקדוש ר' חיים בן עטר זצ"ל בעל „אור החיים", חשש מאד מגזרת אומר שגזר האוה"ח בעקיצת שפתיו למאן דפריך אמלתיה, אם לא שישלח הערותיו לבית מדרשו „כנסת ישראל" שבירושלים תוב"ב, וכותב רבינו על כך: „ואני הקטן בקראי בחבורו הטהור... ספר פר"ת נתקשיתי בדבריו להבינם, וזחלתי ואירא מהקשות על דבריו עד שאשלח לשאול עליהם מענה מבית מדרשו ה"י, ולהיות המקום רחוק מאד אמרתי פן ואולי יבא הדבר לידי שכחה, על כן אמרתי יכתבון מלי בספר ויוחקו עד שיזמין הי"ת הזמנה לשולחם". ומסיים דבריו: „ואני מודיע שכתיבתי זאת לא תהיה ח"ו כדוחה את דבריו או לקנטר ת"ו, אלא כמתמיה על חסרון שכלי מהבין את דבריו, ותורה היא וללמוד אני צריך".[18]

לרבינו היו כמה בנים. זאת נדע מדברי רבני אלג'יר שבשאלתם מרבינו מברכים אותו: „עיניו יחזו הבנים בניו על שלשים ועל רבעים כלו זרע אמת צדיקים כיוצא בו שלמים וכן רבים ועיניו רואות כלות אליהם". מברכה זו נראה שאז עדיין בניו היו בחורים והם מברכים אותו שיראה להם כלות. אחד מבניו נקרא משה, ור' שלום חי זרקא נינו של רבינו כותב כך את סדר היחס מרבינו עד אליו: „שלום חי בן לא"א (לאדוני אבי) החו"ש סרו"י (ספרא רבא ויקירא) כמה"ר ישועה בן להחו"ש החסיד העניו סרו"י כמה"ר הוא משה בן למרן המחבר הסופר המובהק הרב הגדול כמה"ר יוסף זרקא ס"ט".[19]

ולסיום אביא תוארי רבינו כפי שכתב עליו המליץ הנודע הרה"ג ר' משה חיים זיתון זצ"ל (ע"ע) המכונה „מש"ח זית"א" בהקדמתו לספר פרפראות לחכמה ויוסף חי, וז"ל: „איש אחד מן הרמתים, עיר וקדיש אבן הראשה, איש אלקים קדוש ראשון לכל דבר שבקדושה, מפאת פניו דמי לבר אלקין אחד מן השרפים, הרב הדומה למלאך עדיף מנביא... הפליא עצה הגדיל תושיה... מפיו דעת ותבונה... אור ישראל וקדושו, נזר אלקיו על ראשו, צדיק יסוד עולם... בוצינא קדישא רבין חסידא הוא זיוה הוא הדרה הוא הודה... נר ישראל פטיש החזק, עמוד הימני כמהר"ר יוסף זרקא זצוק"ל, אם אמרתי אספרה כל ספו"ר טהורה בשבח המגיע, לא אגיע לשליש ולרביע... מי ימלל גבורות לא ידעתי ספורו"ת, שבח יתנו למי שעשאו, ולכבודו בראו, האי מאן דזכי וחמא ליה... וראה אותו חי".

17) בספרו „יוסף חי". ועיין לעיל.

18) בסוף ספרו „פרפראות לחכמה".

19) כ"כ ר"ש חי זרקא בסוף הגהתו הארוכה שבסוף ספר „פרפראות לחכמה ויוסף חי".

ב) **זרקא ר' משה** — בנו של ר' יוסף שבאות הקודם, ומתואר ע"י נכדו: „החה"ש החסיד העניו סרו"י (ספרא רבא ויקירא) הוא משה", והוא אביו של ר' ישועה זרקא, שבאות הבא.

ג) **זרקא ר' ישועה** — בנו של ר' משה שבאות הקודם ומתואר ע"י בנו ר' שלום חי: „החו"ש ספרא רבא ויקירא כמה"ר ר' ישועה".

ד) **זרקא ר' שלום חי** — בנו של ר' ישועה זרקא שבאות הקודם. הוא המו"ל של ספר „פרפראות לחכמה יוסף חי" לר' יוסף זרקא זקנו (תונס תרס"ד), וכתב בסופו הגהה ארוכה. בס' „שלמי תודה" לר' שלמה דאנה (פ"ה ע"ג) מזכירו וכותב: „הקשה החו"ש ר' שלום זרקא (נר"ו) ז"ל..." ע"ש. ובס' „יצחק ירנן" שבסוף ספר „זרעו של אברהם" ח"ב מר' יצחק בן ר' ישועה הכהן (בעל „מעייני הישועה") ישנו דרוש למנוחת רבינו, וכותב ר' יצחק הנ"ל שרבינו הוא רבו ומורו בחכמת המקרא והדקדוק ושנודע לשם ולתהלה במלאכת הקדש כתיבת ס"ת תו"מ ובקיאותו בכללי ופרטי דיניהם. וכותב עוד עליו שהיה „מגדולי חכמי ישראל המצויינים מלבד בקיאותו בש"ס ובפוסקים, היה נאמן בכל חדרי המחקר וההגיון, הקבלה והפילוסופיה. כמו כן הצטיין המנוח באופן מאד נפלא, בענוה ושפלות רוח ובכל מדה נכונה, וידע להלך נגד החיים, וכל יודעיו ומכיריו כבדוהו והוקירוהו מאד, והעמיד תלמידים הרבה בקריאת המקרא וחכמת הדקדוק במשך זמן כביר, וכל תלמידיו אהבו אותו כאב רחמן..." ע"כ.

עוד השתדל רבינו בהוצאת הספר „מעשה נסים" לר' נסים כהן מתונס (תונס תרס"ז) ומתואר שם בהקדמה: „הרב המובהק טובייגא דחכימי סרו"י כמהר"ר שלום חי זרקא..." ע"ש. ובס' פרי קדש (כ"ג ע"ב) מובא חידוש משם „החו"ש הדו"מ ר' שלום זרקא זצוק"ל", וברור שאינו רבינו שהרי בשנת תרנ"א שבו נדפס ספר „פרי קדש" עדיין היה רבינו בחיים, ועוד שרבינו לא שמש דיין כמו שנראה ממה שהבאנו לעיל, ותואר „הדו"מ" (הדיין ומורה) לא שייך אליו.

ה) **זרקא ר' שלום.** הוא אביו של ר' שלמה זרקא השני בעל ספר „זבחי תרועה" (ליוורנו תרל"ב) שכן חותם שם „שלמה נר"ו בכמהר"ר שלום זרקא זצ"ל", וא"כ כבר בשנת תרל"ב (1872) לא היה בחיים. ואולי הוא המוזכר בס' „פרי קדש" (תונס תרנ"א דף כ"ג ע"ב) בתואר: „החו"ש הדו"מ ר' שלום זרקא זצוק"ל וזיע"א", ומובא שם חידוש משמו, וכן חתום עם מהר"א תג'אג' (ע"ע) ור' סעדאני נטף (ע"ע) מר"ח אלול שנת כרת"י על פס"ד שנשלח מהם לג'רבא (מעשה ב"ד סי' נ"א). בפס"ד זה ג"כ מתואר: „החו"ש הדו"מ", וא"כ הוא שמש כדיין בראשית המאה השביעית. עוד ראיתי שחתום בשנת התרל"ב בהסכמת ספר הפיוטים „שירי זמרה" עם הרבה מרבני תונס.

ו) **זרקא ר' שלמה הראשון.** חבר בית דינו של מהר"י טייב (ע"ע) וחתום על תשובות אתו בס' „גנזי שלום"

בשנים תקפ"ה ותקפ"ז (אה"ע סי' ז', חו"מ סי' ד'). כן חתום רבינו רביעי בהסכמת „מחנה לויה" משנת התקע"ט. ור"י פיתוסי בספרו „רנו ליעקב" (ק"ז ע"א) כותב: „ראיתי להעתיק פה מ"ש רב אחאי החה"ש עצו"ר כמה"ר שלמה זרקא ז"ל, ושם בעמוד ב' כותב מהר"ש זרקא הי"ו, ונראה ברור שהאחרון נכון שכן מהר"י פיתוסי נפטר בשנת תקע"ב ואז היה רבינו עוד בחיים כמו שראינו לעיל שעוד חתום בשנת תקפ"ז.

רבינו חיבר ספר „כסא שלמה" על כתובות פסחים וביצה (ליוורנו תקצ"ו), והרב המשתדל בהדפסתו ר"ן בורג'ל השני (ע"ע) מתאר את רבינו בשער הספר: „פעולת איש צדיק מי שעמלו בתורה הוא הודה הוא הדרה ארי שבחבורה ראש המדברים שמו נודע בשערים איתמחי גברא ואתחזק גדולה חזקה ה"ה החכם השלם הדיין המצויין הרב הכולל בישראל להלל כמוהר"ר שלמה זרקא זלה"ה אחד מבני הענק המה הגבורים אשר בעיר תהלה תונס..." ע"ש, ומכאן שנפטר לפני שנת תקצ"ו (1836).

ז) **זרקא ר' שלמה השני.** בנו של ר' שלום שבאות ה'. חבר ספר זבחי תרועה (ליוורנו תרל"ב) על דיני שחיטה וטרפיות עם קונטרס „תורת המנהגים" מנהגי רוב תפוצות ישראל בעניינים אלה, ועליו הסכמת רבני תונס משנת תרכ"ו (1866) ובראשם מהר"ן בורג'ל (ע"ע) ומהר"א חג'אג' (ע"ע). מספרו נראה שרבינו אז היה עוד בחיים, שכן הוא חותם בס' „שלמה נר"ו", וא"כ איננו ר"ש זרקא שבאות הקודם בעל ספר „כסא שלמה", כיון שזה האחרון כבר בשנת תקצ"ו (1836) כשנדפס ספר „כסא שלמה" לא היה בחיים כמו שנראה מההקדמות שם שכתוב עליו „זלה"ה" (עיין אות הקודם).

משפחות שונות

א) **זטלוי מהר"י.** כותב עליו בספר „ויקרא אברהם" אדאדי מטראבלס (דף י"ט ע"ב) שעיקרו של רבינו הוא מטראבלס ועבר לתונס, ומספר עליו שבשנת התקס"ז (1807) בא מתונס לטראבלס עם כתב למר זקנו ר' נתן אדאדי מאת ר' פנחס ג'רמון זצ"ל (ע"ע) מתונס ובו מבקשו שישים עין השגחתו עליו, ע"ש.

ב) **זמור ר' משה.** מדייני תונס במחצית הראשונה של המאה השביעית, וחתום בשנת התר"מ (1880) בהסכמת ספר „סבר פנים", ובשנת התרמ"א (1881) בס' „משפט הירושה". ובשו"ת „פרי צדיק" ממהר"ש צרור השני מאלג'יר שחי בין השנים תמ"א-תצ"ח, ישנה תשובה (סימן י"ב) השלוחה לקוסטנטינה „להחכמים הדיינים כהה"ר משה זמור וכהה"ר שלום גיג נר"ו", וברור שהוא חכם אחר שהרי חי בתקופה אחרת, אך יתכן שר' משה זמור שחי במאה השביעית מוצאו מר' משה זמור של המאה החמישית. גם נראה שמשפחת גז בתונס קשורה עם ר' שלום גיג הנזכר ב„פרי צדיק". רבינו חבר ספר „בן מז"ה" — ספר קטן של חי' על מדרשים ומאמרי חז"ל (תונס תרנ"ד) שיצא ע"י ר' אברהם דידי זצ"ל ור' אברהם הוסיף לו הגהות וחברו עם ספרו „שמע אברהם". בשער הספר כתוב שספר זה הוא „טפה מן הים אשר עשה מש"ה על כמה מסכתות ופוסקים ושו"ת המונחים ואשתכח באמתחתא", ומחוסר מימון להוצאתם לא יצאו לאור. מתואר שם בשער: „בן זה ילדו, הרב הגדול מעוז ומגדול, מו"ר דיינא, דנחית לעומקא דדינא, יראת ה' על פניו, והאיש משה עניו, רוח נכאה, ומלבשתו ענוה ויראה, הרב המובהק, ונוגה לו ברק, ה"ה החו"ש הדו"מ כמהר"ר משה זמור זצוק"ל בן לאותו צדיק החו"ש והכולל כמהר"ר פריגא זמור תנצב"ה".

משפחת זרח

בספר אוצר הגדולים חלק ה' (אות ו' תתק"מ) מובא חכם בשם ר' יעקב בן שלמה בן זרח שיש גליון ממנו בשטמ"ק כתובות, ושם באות מ' רס"ד, מביא חכם בשם ר' מנחם בן הקדוש ר' אהרן בן זרח, וכותב שם ש„זרחי" הוא שם משפחה ולא שם פרטי, וכותב מתולדותיו שנולד בארץ נבארה, ואביו היה ממגורשי צרפת בשנת ס"ו, ע"כ. לפי זה יתכן שמשפחת זרח המצויה בתונס מתיחסת אליהם. בתונס ידועים כמה חכמים ממשפחה זו, ואחד מהם הרה"צ ר' אליהו זרח, כיהן כרב ראשי לתוניסיה.

א) **זרח ר' אליהו** — מגדולי רבני תונס באמצע המאה השביעית, ושמש כרב ראשי בתונס במשך כחמש עשרה שנה לפחות. עוד לפני מנויו כראש הרבנים מצאנוהו חותם בשנת התרמ"א (1881) בין הרבנים הראשונים עם עשרות מרבני תונס על ההסכמה שבספר „מעייני הישועה" בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת, וזה מעיד שכבר אז היה בין חשובי הרבנים בתונס. כעשרים שנה לאחר מכן נתמנה לראש הרבנים, וכבר בשנת התרס"ג (1903) מצאנו מכתב מרבני ג'רבה לרבינו שבו מתואר כ„גראן רבאן".[1] קרוב לודאי שמנויו לראש הרבנים היה אחר פטירת הרה"ג ר' משה ברבי זצ"ל (ע"ע) החתום כראש הרבנים על הסכמה מטבת התרס"א (1901) בספר „ישיב משה" למהר"מ שתרוג זצ"ל.[2]

ראיתי מכתבים רבים אליו מהראב"ד תונס ר' ישראל זיתון זצ"ל (ע"ע) מהשנים תרס"ו—תרס"ט,[3] ובהם פונה אליו ר' ישראל: „מעלת גראן רבאן די תוניזי כמהר"ר אליהו זרח יחשל"א". כראש הרבנים הסכים בשנת התרס"ט (1909) לספר „שלום דוד" לר' דוד כהן גישא (ע"ע) מג'רבה, ובשנת תער"ג (1913) הסכים כראש הרבנים לספר „מגן דוד"

---

1) המכתב נדפס בספר „שואל ונשאל" חלק ה' אה"ע סי' ב'.

2) „ישיב משה" ח"א סי' רפ"א. שנת פטירתו של מהר"ס ברבי אינה ידועה בדיוק, אך מכיון שבתחלת שנת התרס"ג היה רבינו ראש הרבנים, א"כ פטירתו היא בין טבת התרס"א לתחלת התרס"ג.

3) המכתבים הם בספר כתב יד הכולל מאות מכתבים מר' ישראל זיתון זצ"ל ובית דינו.

לר׳ דוד וזאן זצ״ל (ע״ע) מתונס. בשנת התרע״ח (1918) הוא רשום בתחלת „שלמי תודה״ בין המשתדלים בהדפסתו, ומתואר שם כאב״ד תונס. לאחר שנה זו לא ראיתיו מוזכר, ויש לשער שנפטר סמוך לשנת התרע״ח, כיון שר׳ ישראל זיתון שהיה ראש הרבנים אחריו נפטר בשנת התרפ״א (1921).

בתקופה שבה שמש רבינו כראש הרבנים, שמש הרה״ג ר׳ ישראל-זיתון (ע״ע) כראש בית הדין הרבני הגדול בתונס,[4] ולפי דברי ר׳ יצחק בן ר׳ ישועה הכהן[5] היו חילוקי דעות ביניהם בעניינים שונים. משנפטר רבינו סמוך לשנת התרע״ח, נתמנה ר׳ ישראל גם לתפקיד ראש הרבנים והחזיק בשני התפקידים עד פטירתו בשנת התרפ״א (1921).

ב) **זרח ר׳ ישועה** — חברו של הרה״ג ר׳ יוסף גג׳ הראשון בעל „פי המדבר״ (ע״ע), ובספר זה מביא ר׳ יוסף הרבה שמועות ממנו, ובהרבה מקומות כותב: „וזה שמעתי מידי״ן החו״ש הר׳ ישועה זרח הי״ו״, וכיו״ב.[6] כיון שר׳ יוסף גג׳ נפטר בשנת התרי״ג (1853), א״כ גם רבינו חי בתקופתו בחצי השני של המאה הששית ובראשית המאה השביעית.

חבר ספר „קול התור״ הכולל חידושי תורה ונ״ך ברמזים וגימטריאות בדומה לבעל הטורים, ולפעמים הוא מפרש הפסוקים על פי דברי האר״י זצ״ל בספר „עץ חיים״ ובשמונה שערים, מה שמעיד על ידיעתו בחכמת הקבלה. בספר ישנן הגהות מחמיו המתחילות בראשי תיבות „אה״ח״ והם ראשי תיבות של „אמר המגיה חמיו״,[7] אך אין ידוע מיהו חמיו זה.

כתב-היד של הספר נמצא בישיבה אחת בתונס, והוא נרכש ע״י ר׳ דאני כהן זצ״ל עם עוד ספרים, ולאחר מכן נרכש ממנו ע״י הרב צג׳ייר עשוש שליט״א מבאר שבע, ובשנת התשל״ד הוציאו לאור בארץ בשתוף עם „ארגון יוצאי ג׳רבה״.[8]

מערכת חי״ת

משפחות שונות

א) **חביב ר׳ מסעוד** — מחכמי תונס המקובלים במחצית הראשונה של המאה השביעית, והוא המשתדל בהוצאת ס׳ „אהבת ד׳ ״ על האדרא זוטא לר״י סדבון (ליוורנו תרל״א). מההקדמות שם רואים שלפני שנת התרל״א עלה עם משפחתו לא״י להתפלל בבית המדרש למקובלים „בית אל״ בירושלים, ואח״כ נשלח משם כשד״ר לתונס, וכך כתוב עליו שם: „ראשון לכל דבר שבקדושה, חד מינן כדסליק לארעא קדישא, ובא לתוככי ירושלים... הוא וזרעו בו למינהו, לעמוד בתפלה בסוד קדושים רבה, בית אל יכב״ץ שם חלוצי צבא, האי מאן דעייל בלא בר, כל מטה לחם שבר, אדהכי והכי נפק בשליחותייהו דרבנן קדישי לעורר לב רודפי צדק מבקשי, גר המערבי רב חביבי, הרב הכולל לישראל להלל, סוב״ר הרזים חפץ חסד, מטה כלפי חסד כמהר״ר מסעוד חביב אתה ה׳ תשמרהו...״ ע״כ. כן בקר רבינו בשליחותו זו בג׳רבה, ועל כך מספר ר׳ דוד כהן זצ״ל (ע״ע) בספרו משגב לדך ח״ב (פ׳ ע״ג): „וזה ימים לא כבירים עבר עלינו ר׳ מסעוד חביב נר״ו ושמעתי שראה לאיזה ש״ץ שירד לפני התיבה והסיר מנעלו בבואו לדרוך על המחצלת, וגער בו ה׳ הנז׳ מחשש מינות כמ״ש מרן ז״ל הנז׳ וקבל קצת את דבריו...״ ור׳ דוד הנ״ל דוחה דבריו וכותב שלא אמר מרן אלא בדקפיד בדבר ולא במוריד מפני המיאוס והטיט, ע״ש. ר׳ דוד זה נפטר בשנת התרל״א ונראה שבקור רבינו היה סמוך לאותה שנה. כן ראיתי להרה״ג ר׳ משה זקן מאזוז זצ״ל (ע״ע) שמביא חידוש ששמע מרבינו, בספרו „סבר פנים״ (ליוורנו תר״מ, בדף ב׳ ע״ב) וכותב: „שוב שמעתי מהחו״ש והכולל סוב״ר הרזים שד״ר כמה״ר מסעוד חביב הי״ו...״ ע״ש. רבינו התום עוד בשנת התרמ״א בהסכמה שבס׳ „מעייני הישועה״ בענין פתיחת חנויות הקפה בשבת, אך בשנת התרס״ו רואים שכבר לא היה בחיים, כמ״ש בס׳ „מנחת יצחק״ שבסו״ס מעייני הישועה (תונס תרס״ו, דף ז׳ ע״ב), וז״ל: „שמעתי מפה קדוש ר׳ מסעוד חביב ז״ל ששמע מפה הרב ר׳ אברהם כלאף ז״ל״. בשנת התרע״ו כותב הרה״ג המקובל ר׳ יצחק חי בוכבזא (ע״ע) בהקדמתו לס׳ „גנזי שלום״ שהוא מסר לידידו „הרב המקובל כמה״ר מסעוד חביב״ חי׳ יומא של הרב ר׳ משה שלום ז״ל (ע״ע) עם סכום כסף להדפיסם, והתחיל להדפיס חי׳ חולין ויומא אך באמצע שבתה המלאכה ולא ידע מה נעשה בהם, ע״ש. וראיתי על ס׳ „אהבת ד׳ ״ הקדשה בעצם כתב ידי קדשו של רבינו.

ב) **חיון ר׳ שלמה** — מחכמי תונס במחצית הא׳ של המאת השביעית. חתום בשנת התרל״ח (1878) על פס״ד בס׳ „משפט הירושה״ בענין צוואת הקאייד נסים שמאמא עם הרבה מרבני תונס, וכן חתום בשנת התרמ״א בהסכמה שבס׳ „מעייני הישועה״ בענין פתיחת חנויות הקפה בשבת (דף מ״ד). ועיין „גויטע ר׳ שלום חי״.

ג) **ר׳ חנן** — דיין במאה החמישית בתקופת מהר״י לומברוזו זצ״ל (ע״ע) בעל „זרע יצחק״, ומוזכר בשאלה שבסי׳ א׳ ב„זרע יצחק״ ח״ב הנדפס בסו״ס „בני יוסף״. בשאלה שם לא מוזכר מהיכן הוא והיכן קרה הנדון שבשאלה אלא מוזכר סתם „הדיין ר׳ חנן״, ובאותה תקופה חי בג׳רבה חכם אחד בשם ר׳ חנן הסרוסי (ע״ע) שיש עליו דרוש בס׳

---

4) בית דין זה נפתח לראשונה בשנת התרנ״ח (1898), ומהר״י זיתון נתמנה כהראב״ד מפתיחתו עד פטירתו בשנת התרפ״א (1921).

5) בהקדמת ר׳ יצחק הכהן לספרו ח״ב.

6) „פי המדבר״ י״ח ע״ב, כ״ו ע״ב ועוד הרבה מקומות.

7) עיין בהגהה אחת בעמוד צ״ז. והמעתיק של הספר נעלמה ממנו הגהה זו ולכן לא ידע מה ר״ת „אה״ח״ (עיין בסוף הספר).

8) הקדמות לספר.

„בגדי אהרון" פרץ, ויתכן שהכוונה אליו, אך אין זה מוכרח ויתכן שהוא חכם אחר מחכמי תונס.

משפחת חג׳אג׳

כבר בתחילת המאה הששית מוצאים חכמים ממשפחה זו בתונס ובגפצא. בשו״ת „גנזי שלום" (יו״ד סי׳ ה׳) ישנו מכתב מאב״ד ג׳רבה ר׳ אהרן פרץ שנפטר בשנת תקכ״ו לר׳ דוד אליהו חג׳אג׳ (ע״ע) רב העיר גפצא, וכן מוזכר שם (אה״ע סי׳ ט׳) משנת התקמ״ז ר׳ יוסף מצליח חג׳אג׳ מגפצא. באותה תקופה היה בתונס דיין בשם ר׳ יעקב חג׳אג׳ (ע״ע) החתום בשנת תקל״ב ב„משחא דרבותא". אחד מבני משפחה זו שמש כרב ראשי לתוניסיה במחצית הראשונה של המאה השביעית, והוא הגאון ר׳ אברהם חג׳אג׳ (ע״ע) שנפטר בשנת התר״ם. ובאוצר הגדולים (ח״ד אות י׳ תקס״א) מובא חכם משנת ד״א תת״ק שנקרא ר׳ יוסף הנשיא אבן עזרא בן רבי יעקב מכונה „אבו חג׳אג׳", והוא מהנשיאים ממשפחת עזרא, ע״ש, ואולי יש למשפחת חג׳אג׳ בתונס קשר אליו.

א) **חג׳אג׳ ר׳ יעקב** — מדייני תונס במחצית הראשונה של המאה הששית, וחתום בשנת התקל״ב (1772) בסוף ספר „משחא דרבותא" עם הרבה מרבני תונס ובראשם הראב״ד מקודש ר׳ מסעוד אלפאסי זצ״ל (ע״ע). כן חתום על תשובה בספר „עוד יוסף חי" לר׳ יוסף זרקא זצ״ל (ע״ע) בדף מ׳ ע״ב.

ב) **חג׳אג׳ ר׳ יוסף מצליח** — דיין ומו״צ בעיר גפצא באמצע המאה הששית יחד עם ר׳ אליהו שמעוני זצ״ל (ע״ע). בספר „גנזי שלום" לר׳ שלום שמעוני בן ר׳ אליהו הנ״ל, ישנו מכתב מרבינו ומר׳ אליהו אל הרה״ג ר׳ שלמה אלפאסי זצ״ל (ע״ע) מתונס משנת התקמ״ז (אה״ע סי׳ ט׳). בתחלת מכתב זה כותב רבינו לר׳ שלמה: „ואחרי התנשקי בעפרות זהב לו, זאת אומרת כי תודה לאל ב״ה התחלתי להתרפאת מכאב העינים ותפלת משי״ח נר״ו עשתה פירות, אבל איני יכול להאריך לא בלימוד ולא בכתב, ומפני זה האגרת אינה בכתב ידי כ״א השורה העליונה. ועוד אודיע למשי״ח נר״ו שאברהם אחי וכל אשר עמו הגיעו לשלם ש״ל", ע״כ. מדברים אלו נראה שרבינו היה חולה בעיניו, ור׳ שלמה היה רבו,[1] והתפלל עליו ותפלתו עשתה פירות. גם רואים שהיה לו אח בשם אברהם, ויתכן שהם בני ר׳ דוד חג׳אג׳ שבאות הבאה.

ג) **חג׳אג׳ ר׳ דוד אליהו** — דיין ורב העיר גפצא בראשית המאה הששית בתקופת אב״ד ג׳רבה ר׳ אהרון פרץ זצ״ל (ע״ע). בספר „גנזי שלום" (יו״ד סי׳ ה׳) ישנו מכתב אליו מר׳ אהרון פרץ בענין אכילת החגב ומתארו: „ה״ה אהובינו וחמודינו החכם השלם הדיין המצויין כמהר״ר דוד אליהו חג׳אג׳ נר״ו". ר׳ אהרון פרץ נפטר בשנת התקכ״ו (1766), ולפי זה מסתבר שרבינו חי בחצי השני של המאה החמישית ובראשית המאה הששית. הוא מוזכר עוד בספר הנ״ל (יו״ד סי׳ ח׳) במכתב ששלח ר׳ שלום שמעוני (ע״ע) בשנת התקפ״ה (1825) לראש רבני תונס ר׳ יצחק טייב (ע״ע) שבו מתאונן קשות על המנהג הרע הנהוג בגפצא וסביבותיה מימים קדמוניות שהנשים שורטים עור בשרם על מת, וכותב לו שכשנכנסה כמה פעמים להניאם ממנהג זה, טענו כנגדו והשיבוהו: „ומדוע מר אביך [2] והרב רבי דוד חג׳אג׳ ווזולתם תמ״ך לא מיחו על זה". מתשובה זו נראה שרבינו היה רב חשוב ונודע בעירו, ושגים הרבה אחר פטירתו רצו להסתמך עליו כדי לקיים מנהגם.

ובספר „משחא דרבותא" ח״ב (דקל״ט ע״ג) נשאל הרה״ג ר׳ שלמה אלפאסי זצ״ל (ע״ע) בענין שכיב מרע בשם פרג׳ חדאד ששאלוהו „אם יש בינו ובין החכם ה״ר דוד חג׳אג׳ נר״ו איזה תביעות" ואמר שאין, ואחר פטירתו נודע שר׳ דוד חייב לו, ודן שם ר׳ שלמה לזכות את ר׳ דוד. מובאת שם אח״כ תשובה אחרת בענין זה מחכם אחר שלא נודע שמו, ועליה תשובה מר׳ שלמה ע״ש.

נראה שרבינו הוא אבי ר׳ יוסף מצליח חג׳אג׳ שבאות הקודם, וכנראה שאחר פטירת רבינו־אביו, מלא בנו ר׳ יוסף מקומו ברבנות עיר גפצא.

ד) **חג׳אג׳ ר׳ חי** — מחכמי העיר באג׳ה באמצע המאה השביעית, וכנראה שהיה רב העיר. הרב הראשי לתוניסיה ר׳ משה שתרוג זצ״ל (ע״ע) בספרו „ישיב משה" ח״א (סי׳ מ״ד) כותב אליו בשנת התרנ״ט (1899) על כמה עניינים שעושים בעיר באג׳ה שצריך לתקנם, ומתואר שם: „החה״ש כמה״ר ר׳ חי חג׳אג׳ הי״ו".

ה) **חג׳אג׳ ר׳ שלמה** — היה שו״ב בעיר באג׳ה, והוא שאל שאלות הרבה בספר „ישיב משה" ח״א מראש רבני תונס ר׳ משה שתרוג (ע״ע). השאלות הם בין השנים תרנ״ט־תרפ״ד (1899־1924), ונגעו בעיקר לעגייני שחיטה וטרפיות. מתואר שם: „החה״ש השו״ב כמהר״ר שלמה חג׳אג׳ הי״ו".

ו) **חג׳אג׳ ר׳ אברהם** — מגדולי רבני תונס במחצית הראשונה של המאה השביעית, וכיהן בסוף ימיו כהראב״ד תוניסיה. כבר בשנת התרט״ו (1855) מצאנוהו משמש כדיין בבית דינו של אב״ד תוניסיה הגאון ר׳ ישועה בסיס זצ״ל (ע״ע) יחד עם מהר״א כהן יצחקי (ע״ע) ואחרים, והוא חתום אתם על הרבה תשובות בספר „מעשה ב״ד" [1] וספרים אחרים.[2] בתשובתו לשאלה שנשאל מאב״ד טראבלס מהר״א חזן בענין חשש כרות שפכה, אחר שכתב שלא מלאו לבו להקל, סיים וכתב כך: „אלא דראיתי מעשה ונזכרתי הלכה, דאירע מעשה כזה בימי מהר״י בסיס ז״ל ובית דינו, ואני

---

1) התואר „משי״ח" הוא ר״ת „מורי שיחיה".

2) הוא ר׳ אליהו שמעוני אבי ר׳ שלום שהיה רב בגפצא עם ר׳ יוסף מצליח חג׳אג׳ בשנת התקמ״ז (1787).

1) מעשה ב״ד סי׳ י״ז, כ״ח משנת התרט״ו, ל״ד, ל״ז, מ״ד משנת התרט״ו וחתום עם ר׳ שמואל צפג׳ ור׳ משה פיתוסי.

2) חתום בהסכמת „פי המדבר" לר״י גג׳ הראשון (ע״ע, ובתחלת ספר „תורה וחיים" למהר״א מגרץ הכהן מג׳רבה חתום על שתי תקנות מרבני תונס ובראשם מהר״י בסיס ומהר״נ בורג׳ל משנת התרט״ו.

הייתי טפלה עמהם, והסכימו להיתרא... ומעתה יש לנו אילן גדול לסמוך עליו..." ע"כ, ומכאן נראה שבימי מהר"י בסיס לא היה עדיין בין חשובי הדיינים.

בשנת כת"ר (1860) נפטר מהר"י בסיס, ונתמנה הגאון ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) לאב"ד במקומו, ורבינו המשיך לכהן כדיין בבית דינו. הוא חתום אתו על כמה תשובות והסכמות, ובשנת התרכ"א (1861) חתומים בהסכמת „ברית אבות" למהר"א קורייאט זצ"ל, ובשנת התרכ"ה (1865) חתום עמו במכתב הסכמה לרבני ג'רבה בענין האיסור להעביר פגימת הסכין על הסמרטוס.[3] כן יש לו תשובות עמו מהשנים תר"ל, תרל"א, תרל"ב, תרל"ג בספר „מעשה ב"ד,[4] לרבני ג'רבה, סוסא וטראבלס".

בשנת התרל"ד (1874) נפטר מהר"נ בורג'ל, ונתמנה רבינו אחריו לאב"ד תוניסיה, ובתפקידו זה כיהן במשך כשבע שנים, עד פטירתו בשנת התרמ"א (1881). הוא חותם בגושפנקא דמלכא על תשובה משנת התרל"ו (1876) לדייני ג'רבה ר' נסים ביתאן (ע"ע) ור' רחמים חדאד (ע"ע).[5]

בתקופת היותו אב"ד נתעוררה מחלוקת גדולה מאוד בין הרבנים בענין תוקף צוואתו של הקאייד המפורסם ר' נסים שמאמא זצ"ל, והרבה קונטרסים של פסקים חוברו עליה אם יש לקיימה אם לא. קונטרסים אלו נקבצו כלם בספר „משפט הירושה", ורבינו כאב"ד תוניסיה היה לו תפקיד פעיל בנדון והוא חתום שם על הרבה פסקים והסכמות מהשנים תרל"ז, תרל"ח.

שנוי משמעותי גדול בענייני חנוך שחל בתקופת רבינו, היה ענין הכנסת לימוד שפות זרות לבתי תלמוד התורה, שהיו עד אז על טהרת הקדש בלבד. רבינו שראה שהעניות גדולה, ואין ביד הקהלה להחזיק ביד העניים הרבים, ומחשש שחלק מילדי היהודים ישלחו ילדיהם ל„אסכולה" (ביה"ס הצרפתי) ללמוד שם לימודים מלאים ממורים נכרים, ולא ילמדו תורה כלל, תמך בהכנסת לימוד שעה אחת צרפתית או איטלקית לתלמוד התורה. בדעת רבינו תמך גם האב"ד דק"ק „פורטוגיזיס" דאז הגאון ר' אברהם בן הר"מ אבוקארא זצ"ל (ע"ע) בעל הספר הנודע „בן אברהם". בשנת התרל"ו (1876) כשהיה גם בדעת אב"ד טראבלס מהר"א חזן להכניס לימוד שפות זרות בטראבלס, פנה לשניהם לחוות דעתם בענין כיון שהיו לו מתנגדים בדבר, ושניהם תמכו בו וחזקו את ידו לעשות דבר זה. רבינו בתשובתו כותב לו: „כי גם פה אנן בדידן כן עשינו שגם בבתי ת"ת של פה (הכוונה לתונס, ברכ"ה) הביאו מלמד שעה ביום ללמדם שפה איטלקי, כי בימים אלה ובזמן הזה צריכה רבה היא, ותורה שעמה מלאכה היא וזה וזה מתקיים בידם... ובפרט כי אם לא יעשו כן, אדרבה הולכים אל האיסקולה ועושים אותו קבע והתורה עראי והתורה חוגרת שק ב"מ..."[6] ע"כ. כיו"ב כותב גם מהר"א אבוקארא הנ"ל,[7] ומדברי שניהם עולה שכבר בשנת התרל"ו היו לימודים אלו בתונס, וכנראה גם לפני כן.

מאוחר יותר פנתה חברת „כל ישראל חברים" לרבנים, להרשות לה לפתוח בי"ס מטעמה בתונס, ורבני תונס ובראשם רבינו ומהר"א אבוקארא הנ"ל שני אבות בתי הדין, דרשו התחייבות מטעם החב' שביה"ס יתנהל ברוח התורה והיהדות, ותהיה בו תורה עיקר ושאר טפל. ואמנם ראשי החברה התחייבו לכך, ובשנת התרל"ח (1878) נחתם הסכם ביניהם בענין זה, ועליו חתמו גדולי רבני תונס באותה עת ובראשם רבינו.[8] מספרים שמאוחר יותר הצטער רבינו מאוד על הסכמתו זו, כיון שראשי החברה לא עמדו בהתחייבותם זו, ודחקו התורה לקרן זוית ואת לימודי החול הפכו לעיקר, וכשראה רבינו הפרצות הגדולות בתחום הדת שבאו כתוצאה מפתיחת בי"ס זה בענייני עריות, שבת ועוד, אמר: „היד שחתמה על הסכם זה תיקצץ".

כנגד פורקי עול אלו עמד רבינו בכל תוקף, ובספר „גדולת מרדכי" ח"ב[9] מובא הספור הבא, וז"ל: „גם כפי המסופר לנו שבימי גאון עוזנו מהר"א חג'אג' זצ"ל עמדו איזה אנשים חכמים בעיניהם ובקשו לבלבל באיזה פרטים, ונכנסו גדולי חכמי ישראל לפני מי שגדול מהר"א חג'אג' זיע"א והודיעוהו מכל הנז'. ועמד הרב מהר"א חג'אג' זיע"א בשווקים וברחובות, והיה מכריז את הפסוק הזה: „לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו ימוטו כל מוסדי ארץ", והדר מפרש, שאלו החכמים לא ידעו ספר, ואם תאמר והלוא הספרים מצויים הם אצל הכל, והתורה מונחת בקרן זוית ויכולים ללמוד ולדעת מה שלא ידעו, לזה אמר הכתוב „ולא יבינו" שגם אם ילמדו לא יועיל להם לימודם כי לא יבינו מה שהם לומדים. וכי תימא מה לנו ולידיעתם ולהבנתם, לזה אמר דבזה „בחשכה יתהלכו" וכל מעשיהם והוראותיהם במחשך הוא. וא"ת מה מזיק לנו אם יהיו מעשיהם במחשך, לזה סיים הכתוב ואמר דבזה „ימוטו כל מוסדי ארץ", ע"כ. על ספור זה כותב הרה"ג ר' משה כלפון הכהן זצ"ל מג'רבה (ע"ע) בקונטרס „חקת משה"[10] ששמע מהראב"ד ג'רבה ר'

---

3) מעשה ב"ד סי' ט"ל

4) סי' מ"ו, נ' לדייני ג'רבה משנת התר"ל, וסי' מ"ה להנ"ל משנת התרל"א, וסי' נ"א לרבני סוסא משנת התרל"ב, ובניסן תרל"ג מסכימים שניהם לתשובת אב"ד טראבלס מהר"א חזן בספר „תעלומות לב" ח"א אה"ע סי' י"ד.

5) מעשה ב"ד סי' מ"ט.

6) תעלומות לב ח"א יו"ד סי' ד' ה'.

7) עיין תשובתו בערכו.

8) ההסכם במלואו נדפס בספר „צדק ושלום" לש. פלאח (תונס תרנ"א). ועיין בספר זה שבו פרטים רבים על ייסוד בי"ס „כי"ח" בתונס והתפתחותו.

9) גדולת מרדכי למר זקני הרה"ג ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע), ח"ב יו"ד סי' מ"ח בענין מורה חדש בספאקץ שרצה להקל בענין הנפיחה כנגד הנהוג, וע"ע בשואל ונשאל ח"ג סי' ר"ה, ר"ו.

10) נדפס בסוף ספרו „קול משה" באות י"ד.

משה זקן מאזוז זצ"ל (ע"ע) שלעת זקנתו רצה רבינו למנות ב"ד ובחר דיינים המתאימים, אך כמה גבירים התנגדו לו ובחרו את קרוביהם וידידיהם והשתדלו למענם אצל השררה, ועל כך יצא רבינו בשווקים וברחובות והכריז הפסוק הנ"ל.

בשנת התרמ"א (1881) נפטר רבינו,[11] בלי להשאיר זרע אחריו לא בן ולא בת, כיון שבניו נפטרו לו בחייו.[12] לעומת זאת השאיר אחריו שני ספרים גדולים וחשובים, והם ספרו הגדול „זרעו של אברהם" ח"א על הש"ס (ירושלים תרמ"ד), וחלק ב' הכולל כללי ש"ס והלכה ודרושי הספד (תונס תרפ"ח). לספרו הראשון אין הסכמות, והמשתדלים כותבים שמלבד „טעמים כמוסים" אתם לדבר זה, עוד שאין צורך בהסכמות שמטרתם היא להודיע תפארת המחבר או הספר או לאסור השגת גבול, כיון „שבספר זה אין גם אחת משלוש סבות אלו כמובן". בהוצאת ספרו זה השתדל תלמידו הרה"ג ר' ישראל זיתון זצ"ל (ע"ע) שלימים היה הראב"ד תוניסיה, ובהקדמתו מסביר למה ראה לעצמו חובה גדולה להוציא הספר, וז"ל: „לא נחתי ולא שקטתי גם שינתי מעיני נדדה, למען עשות כיום הזה להקים ספר התורה הזה כי לדידי חזה בריא בחיובא לא אצא חופשי, הן בעודנו חי עס"ר מרן המחבר זי"ע כבודי ומרים ראשי, כאב את בן ירצה אהבת עולם יאהבני אישי, ונפשי כלתה נכספה לתאוה גרסה..." ע"כ. מגיה הספר הוא השד"ר ר' רפאל בן שמעון בן הרה"ג הצדיק המפורסם צדי"ק דבי"ש המחבר ספר „שער החצר", שהיה רב ומו"ץ לק"ק בני מערבא בירושלים.

שני הרבנים הנ"ל כותבים בהקדמותיהם משבחי רבינו, שהיה עניו גדול ורוח קדושה וטהרה חופף עליו כל היום, שעסק בגמילות חסדים ונפשות אביונים יושיע, ובמיוחד היה משגיח על התלמידים הלומדים תורה ונזהר מאד בבני העניים לעזור להם בכל צרכיהם. תלמידו ר' ישראל כותב על כך בלשונו המליצית: „ממכון שבתו השגיח, כל מעיניו שם שם לו היכן התינוקות קוריז, דרכו של איש לקדם בר ולחם ומזון כסף מלא סלעין דינרין, להוציא יקר מזולל בני עניים ואביונים". גם השדרי"ם מא"י משבחים אותו הרבה על העזרה הנדיבה שהיה מגיש להם, והשד"ר ר' רפאל בן שמעון מגיה ספרו, כותב על כך: „כי סליקו רבנן להכא יבואו ויגידו שתין הלולי, דכייל להו בקבא רבא מלוא חפניו טיבותא טבי ותקילי, לא מחוקות אלא טפופות..."

כדרכם של הרבה מרבני תונס, לא נהנה רבינו מהציבור ושרת הצבור כל השנים חנם אין כסף. קרובו ר' אליהו חג'אג' תמך בו בימי חייו, ור' ישראל זיתון (ע"ע) מזכירו על כך לשבח, וזה לשונו: „כל ימי נזר"ו לא נהנה מן הבריות לא פנה אל ההרים... ברם זכור אותו האיש לטובה איש החסד חסדיו הנאמנים, שארו הקרוב אליו בן דודו מגזע האיתנים, עושה צדקה בכל עת מפזר ונוסף בסבר פנים, המו"ן מוצנע רצ"ו נדיב לב כמה"ר סי' אליהו חג'אג' ז"ל מחזיק מרובה הזן ברחמיו, כל שני אליהו, רבי אביל ושתי מדיליה להמ' נתן מימיה, זכותיה בקופתיה שם יקצור אשר זרע..."

ואסיים בתוארי השבח המופלגים שנכתבו עליו. השד"ר ר' רפאל בן שמעון כותב עליו כך: „הרב הדומה למלאך דמיונו כאריה, אחד מן השרפים משיירי כנה"ג מלכא ורופולא, לשם ולתהלה בכל גויי, ארז אדיר אחד המיוחד בהדר"ו, חסידא קדישא אבן הראשה סמא דחיי, הרב הגדול מעוז ומגדול מן השם הוא זה, מילתא דעבידא לגלויי, כקש"ת כמוהר"ר אברהם חג'אג' ז"ל", ותלמידו ר' ישראל זיתון כותב: „איש מקודש שקדשוהו שמים, רבין חסידא ציץ נזר הזהב נזר הקדש כתר ועטרה, הוא הארש רבא דעמיה ומדברנא הוא זיוה הוא הדרה, מורינו הרב הגדול, מבצר עוז ומגדול, המפורסם בשמו ובמעשיו, כמוהר"ר אברהם חג'אג' זצוק"ל".

מערכת ט"ית

משפחת טובייאנה

א) **טובייאנה ר' נסים** הראשון — מחכמי תונס בחצי השני של המאה הששית, והיה תלמידו של הראב"ד תונס הגאון ר' שלמה אלפאסי (ע"ע). היה בין המשתדלים בהדפסת ספר „משחא דרבותא" לרבו הנ"ל (נדפס תקס"ה), כמו שכותב ר' חיים עשור בן אחותו של מהר"ש אלפאסי ועמיתו בתורה של רבינו בהקדמתו לספר הנ"ל, וז"ל: „ואחריו... מתלמידיו של בית רבי... המה היו לי לעזרה בשורו"ת להוצאת הספר בכתב נאה... עמיתי בתורה החה"ש קדש הלולים... מהר"ר נסים טובייאנה דחכימי נר"ו..." ע"ש. גם הגאון ר' עוזיאל אלחאייך זצ"ל (ע"ע) מזכירו וכותב בספרו משכנות הרועים (דקפ"ח ע"ב): „נשאלתי ביום חולו של מועד בח"סו שנת נפלאו"ת מתורתך לפ"ק (היא שנת התקס"ו, ברכ"ה) מרחימו דנפשין נהירו דעייניו חמיד לבא החו"ש לעין הבן יקיר לי טוביינא דחכימי כה"ר נסים טובייאנה הי"ו", ע"כ. כן מזכירו מהר"י נג'אר (ע"ע) בספרו לימודי ה' (ליוורנו תקמ"ו, דק"י ע"ג) שכותב: „והחכם הנבון גבר עמיתי רחימו דנפשין כמה"ר נסים טובייאנה הי"ו מצא מציאה..." ע"ש. ומהתואר „חכם ונבון" נראה שרבינו היה אז עוד צעיר לימים בתחילת דרכו בתורה ולא נודע עדיין בין החכמים.

ב) **טובייאנה ר' נסים** השני — היה אב"ד דעיר סוסא במחצית הראשונה של המאה השביעית. הוא ורבי חיים לומברוזו (ע"ע) הגיהו את ספר „בגדי שש" לר' שלמה שמאמא (ע"ע) וחתומים כרבני סוסא על ההקדמה שם משנת התרכ"ו (1866). התכתב עם רבני ג'רבא, והרה"ג ר' יעקב כהן גדישא

11) „פרי קדש" דכ"ה ע"ב.

12) עיין הקדמות לספר „זרעו של אברהם" וכן כל הציטוטים דלהלן הם מההקדמות הנ"ל.

זצ"ל אב"ד ג'רבה (נפ' תע"ר) בספרו „הליכות יעקב" מתכתב אתו בענין הלכה, ושם (דף כ"ד ע"ד) כותב אליו בזה"ל: „שפעת שלום וברכה, מאלוקי המערכה, אל כבוד סבא דמשפטים מופת הדור והדרו, פאר הזמן ותפארתו, וכל העם עונים אחריו מקודש, כמון תומר בקדש, מע' ידידי"ן עצו"ר סוה"ר כקש"ת כמהר"ר נסים טובייאנה נר"ו יאיר לעד לעולם ובריא אולם כרי"א. זה כמה שנים נכספה וגם כלתה נפשנו, להיות נוגה אור תורתו עלינו, וממקורי מקור מים חיים נרוה צמאוננו, והנה בעתה זכינו לאורו מצינו ראינו שפעת חכמתו ועוצם בינתו, וגודל חריפותו ובקיאותו, אין חקר לתבונתו, וקראתי בכל לב דברי קדשו, וטעמתי בהם טעם לשד השמן ודובשו, אך הי"ן לי פה להשיב על כל פרט מאמרתו, ואמרתי להציגו פה לפני מע' כת"ר..." עכ"ל. גם הרה"ג ר' סאסי כהן יהונתן זצ"ל (ע"ע) מג'רבה מזכירו בספרו „זרע דוד".

ומצאתי כתוב בכת"י על ס' פר"ח או"ח שבביתנו שהיה שייך פעם לר' דניאל לומברוזו (ע"ע) דיין בתונס מתקופת מהר"מ אלפאסי זצ"ל בזה"ל: „זה הספר של הרב המובהק והכולל ריש מתא וריש מתיבתא סיני ועוקר הרים פאר הזמן עמוד הימין הלוא הוא הרב נסים טובייאנה נר"ו יאיר ויזהיר כשמש בגבורה אמן סלה ועד ע"ה אברהם טובייאנה ס"ט בכ"ר הר"ן זלה"ה", ע"כ.

משפחת טייב

משפחה גדולה וחשובה בתונס שהעמידה מתוכה עשרות רבנים גדולים ועצומים. רב אחד מבני משפחה זו שחי במאה החמישית, הוא מהרבנים הראשונים הידועים לנו מתקופה זו, והוא הרה"ג ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע), שחיבר חידושים רבים, העמיד תלמידים הרבה וכיהן כרב ראשי לתוניסיה. אחד מגדולי תלמידיו הוא הגאון המפורסם ר' נתן בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל הספר הנודע „חק נתן". גם במאה הששית עמדו רבנים גדולים ממשפחה זו, ובמיוחד נודעו לתהלה הגאון המפורסם המקובל האלוקי ר' יצחק טייב זצ"ל (ע"ע) מחבר הספר הענק „ערך השלחן" על השו"ע ועוד ספרים רבים וחשובים שגם הוא שמש כרב ראשי לתוניסיה והעמיד תלמידים הרבה, וקרובו הרה"ג המלומד בנסים ואיש המופת והפלא ר' יצחק חי טייב (ע"ע). במאה השביעית נודעו עוד הרבה רבנים חשובים ממשפחה זו, כמו ר' שמואל טייב (ע"ע), ר' אליהו טייב (ע"ע) ועוד, ובדור האחרון נודע ר' אברהם טייב הרביעי (ע"ע) ששמש כדיין בבית דינו של מר זקני הרה"ג ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע).

א) **טייב ר' אברהם** הראשון — מגדולי רבני תונס במחצית השנייה של המאה החמישית, ולרום ערכו היה נקרא בפי כל „באבא סידי" (אבא מארי).[1] היה מעיין עצום ומקובל גדול, וחיבר הגהות וחידושים על סדר קדשים קודם שיצא לאור ספר „ברכת הזבח". הרביץ תורה לעדרים והעמיד תלמידים הרבה, ורבים מתלמידיו שמשו עמו ואחריו כדיינים ואבות בתי דין. שמש כדיין בתונס ויצק מים ע"י שני הגאונים ר' אברהם הכהן הראשון (ע"ע) ור' צמח צרפתי (ע"ע), ובסוף ימיו נתמנה לרב ראשי לתוניסיה. נפטר בשנת התק"א (1741).

החיד"א שבקר בתונס בשנת התקל"ד (1774), והתאכסן כל ימי שהותו אצל אחד מתלמידי רבינו הקאייד המפורסם ר' ישועה כהן טנוג'י (ע"ע), כתב בספריו מה ששמע עליו. בספרו „מעגל טוב" השלם (עמ' 56, 57) כתב עליו כך: „היה מעיין גדול וחיבר הגהות וחידושים על סדר קדשים קודם שיצא לאור ספר ברכת הזבח, והרב הנז' באבא סידי. וסיפרו כי כשיצא ספר פרי חדש היה משתדל להפיל מבצריו ארצה ולילה אחד חלם עם הרב פרי חדש, והיה מתלונן עליו, ומאותו היום לא היה רוצה להקשות על דבריו. והרב אברהם טייב הנז' היה מתבודד בעיון אפילו בדרך והיו לו כמה תלמידים רבנים וחכמים, והרב יצחק לומברוזו (ע"ע) היה תלמידו, הרב המחבר זרע יצחק הנדפס בתוניס... היה גדול הדור ותלמיד הרבנים הרב אברהם הכהן שקורין לו באבא רבי, והרב צמח צרפתי, ועמהם למד הרב אברהם טייב. וקודם להם לא היו לומדים תוספות בתונס, רק גמרא רש"י לבד, והרבנים הנז' הפליאו עצה בעיון התוס' ומהרש"ל ומהרש"א בעיון נמרץ, ומאוד היו מעמיקים בדברי מהרש"ל ומחבבים דבריו", עכ"ל. כיוצא בדברים אלו כותב החיד"א גם בספרו „שם הגדולים" (ח"ב, מע' ז' אות מ"ג), ומציין שם שהיו לרבינו תלמידים רבים, ומביא דעה אחרת האומרת שר' יצחק לומברוזו (ע"ע) היה תלמיד ר' צמח צרפתי ולא תלמיד רבינו, ע"ש.

ממקורות אחרים עולים וצצים עוד כמה וכמה מתלמידיו הגדולים של רבינו. בספר „משכנות הרועים" (ר"כ ע"ד) כותב הגאון ר' מרדכי אלחאייך (ע"ע): „ובימי חרפי נשאתי את ידי לדון בקרקע לפני מורנו הגדול מורי הרב ר' אברהם טייב וחברי עמית בתורה החכם השלם הדיין המצויין ר' דוד צפג' נר"ו". ר' מרדכי זה היה מחשובי הדיינים בתונס אחר רבינו, והוא אביו של הגאון המפורסם ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) מחבר „משכנות הרועים" הנ"ל, ור' דוד צפג' (ע"ע) היה ג"כ מחשובי הדיינים בתונס, וחתום בשנת התצ"ד עם רבינו, ואף מצאנוהו חותם ראשון בשנת התקי"ח (1758) בהסכמת ספר „בני שמואל" עם הרבה מרבני תונס, ולפי ההשערה ששמש אז כרב ראשי לתוניסיה. עוד נודעו מתלמידי רבינו הגאון המפורסם הנודע לתהלה ר' נתן בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל הספר הנודע „חק נתן" על סדר קדשים שקטעים ממנו נלוים לכל מהדורות ש"ס ווילנא, ועמיתו הגאון ר' דוד נג'אר (ע"ע) בע"ס „צמח דוד". שני רבנים אלו ור' מרדכי אלחאייך הנזכר לעיל השיבו לתלמידם ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) כך: „הלוא ידעת שאנחנו מתלמידיו של אברהם אבינו הוא הרב אברהם טייב זיע"א גדול אדוננו אשר יצק מים ע"י

---

1) זהו תואר כבוד הניתן לרב גדול, והוא מקובל גם בג'רבה, ועד היום משפחת הרה"ג ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) קוראים לו „באבא סידי" וכן במשפחתינו קוראים למר זקני הרה"ג ר' מרדכי אמייס הכהן (ע"ע) באבא סידי.

שני צנתרות הזהב קדישי עליונים גדולי הדור מוהר״א הכהן ומוהר״צ צרפתי ז״ל״.[2] גם ר' יוסף כהן טנוג'י (ע״ע) בעל ספר „בני יוסף״ (ליוורנו תקנ״ג) הוא תלמיד רבינו כנזכר בספרו זה, ושם מביא כמה חידושים מרבינו.

מחידושיו הרבים של רבינו נדפס רק מעט מזעיר, קצת מהם בספר „מזבח כפרה״ (ליוורנו תק״ע) בחי' זבחים וחתום עליהם „הרא״ט״,[3] וכן בסוף ספר „בני יוסף״ הנזכר לעיל. תלמידו הגאון המפורסם ר' נתן בורג'ל (ע״ע) בעל „חק נתן״ שהגיה וטפל בכתבי רבינו, כתב ותיאר בהקדמתו לספר „מגדנות נתן״ (ליוורנו תקמ״ה), כמה השתוקק להוציא כתביו לאור, אך לא עלתה בידו, וזה לשונו: „נהירנא כד הוינא טליא גהר׳א נהר׳א טלאי׳ ע״ג טלאי׳ בבית מדרשו של שם גדול אדונינו רישא דדהבא את המאור הגדול מופלא הסמוך ידיד רב לו בפת״ר עליון פת״ר וסוברו סובי״ר הרזים קדוש יאמר לו ומורי גם הוא אחד היה אברהם טייב והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה'. כד הוו נפקין זיקוקין דינור מפומיה דרב, לבו יחיל עשר תלו״ת תלתולי׳ מיתלתי״ל מלא מלא תלתלי״ת מי יתן אפוא ויכתבו מלי דרב הן הן גופי תורה ולא עלתה בידי מכל הקורי״ה הרפתקי דעדו. ויהי אחרי מות אברהם נחני ה' בדרך הקדש מתעסק בקדשים אגב אורחאי כקורא להגיה ללקט על יד על יד וכבר מלתא אמור והיה שארית שיורי ברכה תלמוד גדול...״ עכ״ל. נראה שהבטוי „מתעסק בקדשים״ שנזכר כאן מרמז על חידושי רבינו לסדר קדשים שמזכירם החיד״א. בהמשך דבריו כתב שם ר' נתן, שמצא בין כתבי רבינו תוספי הרא״ש למסכת שבועות, והוא הדפיסם בסוף ספר „מגדנות נתן״ הנ״ל. עוד יש ללמוד דרך אגב מדברי ר' נתן הנ״ל, שרבינו היה חכם גדול גם בחכמת הקבלה.

בספרים שונים אנו מוצאים את רבינו חותם על הסכמות ופסקים. הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע״ע) מזכיר לפס״ד משנת תפ״ג (1723) „מעשה ידיהם של צדיקים תלתא סרכין כחדא שריין מוהרש״ך ומהר״א טייב ומוהר״י לומברוזו״.[4] „מוהרש״ך״ זה הנזכר ראשון הוא הרה״ג ר' שמואל הכהן (ע״ע) ששמש כרב ראשי לתוניסיה לפני רבינו (עיין בערכו) ובשנת התפ״ה (1725) חתום רבינו שוב שני אחריו בהסכמת ספר „שתי ידות״ לר' אברהם חזקוני זצ״ל. בהסכמה זו חתומים לפי סדר זה הרבנים, ר' שמואל הכהן, רבינו, ר' יצחק לומברוזו (ע״ע), ר' משה נג'אר (ע״ע) ור' משה דרמון (ע״ע), ומכאן שהיה אז שני במעלה אחר ר' שמואל. אח״כ בהסכמת ספר התשב״ץ ח״ב שמשנת התצ״ד נעדרת חתימתו של ר' שמואל הכהן, ורבינו חתום ראשון, ומזה נראה שאז ר' שמואל כבר לא היה בחיים ורבינו נתמנה במקומו לאב״ד תוניסיה. בהסכמה זו חתומים כסדר הזה, רבינו, ר' משה נג'אר (ע״ע), ר' יצחק כהן (ע״ע), ר' אברהם נטף (ע״ע) ור' דוד צפג' (ע״ע). עוד מצאנו לרבינו שחתום בחודש אב התק״א על הסכמה בענין היחסים בין שתי הקהלות שהיו קיימות בתונס — הקהלה ה„תוניסית״ שבראשה עמד רבינו והקהלה ה„פורטוגיזית״, שכן בתקופה ששמש רבינו כרב ראשי, התחילו בני הקהלה הפורטוגיזית לפרוץ את החזקות שהיו משנים קדמוניות בידי קהלת התוניסים תושבי הארץ הותיקים, כמו שכתוב בספר „צדק ושלום״ (תונס תרס״ז) הכולל דברי ימי שתי הקהלות בתונס מיום הוסדן עד תקופת המחבר, והוא שבשנת התצ״ז (1737) פרצו הפורטוגיזים ע״י הקמת בית תפלה לעצמם, ובשנת התק״א (1741) פרצו גדר מכס הבשר והקימו להם בית מטבחיים נפרד וגבו מכס הבשר לצורך קהלתם. כיון שלא רק הפורטוגיזים אלא גם הרבה מבני קהלת התוניסים קנו בשר משחיטת קהלת הפורטוגיזים, והדבר פגע הרבה בהכנסות הקהלה התוניסית, כדי למנוע הדבר נעשתה הסכמה במנ״א התק״א (1741) ע״י רבני ק״ק תוניסים ובראשם רבינו, לאסור על בני קהלת התוניסים לקנות בשר מבית המטבחיים של קהל הפורטוגיזים. הסכמתם זו נדפסה בספר „משכנות הרועים״ (דף ק״ג), ורבינו מתואר שם: „הרב הגדול ר״מ ור״מ ר' אברהם טייב דמתקרי באסידי״. תקנה זו חודשה שוב וחוזקה בדורות שאחר רבינו.[5] באותה שנה נפטר רבינו, ונודע לנו שהשאיר אחריו נכד ת״ח הלוא הוא ר' אברהם טייב השני (ע״ע) המחבר ספר „חיי אברהם״, ששמש כדיין בתונס באמצע המאה הששית בתקופת ר' שלמה אלפאסי (ע״ע).

ב) **טייב ר' אברהם** השני — הוא נכדו של ר' אברהם טייב הראשון שבאות הקודם. חיבר ספר „חיי אברהם״ על שבת, מציעא, סנהדרין וע״ז וליקוטים שונים (ליוורנו תקפ״ו), ולספרו זה נלוה ספר „דרך חיים״ מר' חיים טייב, ו„תורת משה״ לר' משה נקאש. כיהן כדיין בתונס, וחתום בהסכמות ופסקים. בשנת התקנ״ג (1793) מצאנוהו חותם שלישי על פס״ד בספר „משכנות הרועים״ (ק״ב ע״ב) עם הראב״ד ר' שלמה אלפאסי (ע״ע), ר' אברהם נג'אר (ע״ע) ועוד, וכן חתום שלישי בספר הנ״ל (שס״א ע״א) בשנת התקס״ג (1803) עם הראב״ד ר' שמואל כהן יצחקי (ע״ע), ר' עוזיאל אלחאייך (ע״ע) ועוד. בשנת התקס״ה (1805) חתום שני אחרי הראב״ד ר' דוד טייב (ע״ע) על פס״ד בספר מעשה בית דין (סימן כ״ט) בענין המחלוקות בין הקהלות בג'רבא. בשנת התקפ״א (1821) חתום ראשון בהסכמת ספר „זרע אברהם״ כטורזה עם ר' יהודה נג'אר (ע״ע), ר' יצחק הכהן (ע״ע) ועוד. בשער ספרו „חיי אברהם״ מתואר: „זה חלק אדם רב, אחד היה אברהם, לן בעמקה של הלכה, וילכוד את עיז׳ן הוא עלי׳ה מרגלא בפומיה, ה״ה המובהק כמוהר״ר אברהם טייב זצוק״ל וילך מנו״ח בינ״ן של קדושים...״ כיון שחתימתו האחרונה שראיתי

---

2) משכנות הרועים רצ״ט ע״ג.

3) ר״ת „הרב אברהם טייב״.

4) משכנות הרועים קכ״ג ע״ג.

5) עיין שם במשכנות הרועים באריכות.

היא בשנת התקפ"א כנז"ל, וספרו הנ"ל נדפס בשנת התקפ"ו לאחר פטירתו יוצא שרבינו נפטר בין השנים תקפ"א־תקפ"ו.

ג) **טייב ר' אברהם** הרביעי — היה דיין בועד בית דין הגדול בתונס בתקופת מר זקני הרה"ג ר' מרדכי כמוס אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע) לפני למעלה מעשרים שנה. כשנסגר בית הדין בשנת התשי"ת היה אחד משלושת הדיינים שנתמנו לסיים התיקים שבבית הדין במשך שנה וחצי.

ד) **טייב ר' דוד** — מגדולי דייני תונס באמצע המאה הששית, ואפשר שאף שמש תקופה מסויימת כרב ראשי. הוא היה חתנו של הרה"ג ר' נתן בורגל הראשון זצ"ל (ע"ע) בע"ס ,,חק נתן", והיה נשוי לבתו הגדולה. אחי אשתו הרה"ג ר' אליהו חי בורג'ל הראשון זצ"ל (ע"ע) בספרו ,,מגדנות נתן" (ליוורנו תקמ"ה, דכ"ח ע"א) מתאר את רבינו ,,רחימו דנפשין שאר בשרנו החה"ש הר' דוד טייב הי"ו..." ובסוף הספר ישנו דרוש שדרש בשנת התקמ"ג למנוחת אחותו זו, ומתארה ,,אשת חבר החכם השלם והכולל ספרא רבא דישראל כה"ר דוד טייב בת' טבת שנת הטו"ב והיש"ר לפ"ק (היא תקמ"ג)". התואר ,,ספרא רבא דישראל" ניתן לו כיון שבשנת התקמ"ג היה משמש כסופר גיטין וקדושין בב"ד, ובתפקיד זה שמש רבינו כמה שנים כמו שנראה מדברי ר' משה שלום (ע"ע) שנביא להלן. מאוחר יותר נתמנה רבינו לדיין, ואנו מוצאים אותו חותם עם רבני תונס בשנת התקנ"ג (,,משכנות הרועים" ק"ב ע"ב) ובשנת התקס"ג (שם, שס"א ע"א). בשנת התקס"ד (1804) כותב הרה"ג ר' משה שלום זצ"ל (ע"ע) בתשובתו שבספר ,,גנזי שלום" (אה"ע סי' ד') וז"ל: ,,וגם שאלתי את פי החו"ש הדיין המצויין כמהר"ר דוד טייב נר"ו ששמש עם הגדולים וגם היה סופר גיטין וקדושין זה כמה שנים מקדם קדמתא ואמר שזה פשוט, וכן הוא המנהג..." ונראה מזה שאז היה דיין ותיק ובעל נסיון, והיו הדיינים החדשים שואלים אותו בקשר למנהגים וסומכים על דבריו. בתמוז התקס"ה (1805) חתום רבינו ראשון בספר ,,מעשה ב"ד" (סי' כ"ט) על פס"ד בעניין המחלוקות בין קהל הדיג'ת ואלחארה בג'רבא עם כמה מגדולי רבני תונס, וביניהם ר' דוד גג' (ע"ע) החתום אחרון, ולפי זה נראה לי שיתכן שרבינו שמש כרב ראשי משנת התקס"ד שבה נפטר הרב הראשי ר' שמואל כהן יצחקי זצ"ל (ע"ע), וחתימתו ראשון בשנת התקס"ה היא בגלל שהיה בתפקיד זה, ואחריו שמש ר' חזקיה דוד גג'.

עוד מצאנו להגאון ר' עוזיאל אלחאייך זצ"ל (ע"ע) שמביא בספרו ,,משכנות הרועים" (קכ"ט ע"ב) שאלה שנשאל ,,מאת אחינו הרד"ט הי"ו", וכנראה שהוא רבינו — ר' דוד טייב. עוד נראה שרבינו הוא אביו של הדיין ר' שמואל טייב הראשון (ע"ע), שכן ר' שמואל חותם בהסכמה לספר ,,פי המדבר" — ,,שמואל בכ"ר דוד טייב".

ה) **טייב ר' יצחק** — גאון אדיר, בקי בכל חדרי תורה בנגלה ובנסתר, אשר חי במאה הששית, וכיהן כהראב"ד תוניסיה בסוף ימיו משנת התקע"ח (1818) עד פטירתו בשנת התק"ץ (1830).[1] חשיבות רבה נודעת לספריו הגדולים והחשובים, ובמיוחד לספרו הענק ,,ערך השלחן". ספרו זה כולל ששה כרכים גדולים של חידושים על כל חלקי הש"ע, ושלשה מכרכים אלה הם על חלק חשן משפט והם הכרכים העבים ביותר.

תורה למד מפי הרה"ג ר' יוסף זרקא זצ"ל (ע"ע), הנודע בתלמידיו הרבים והחשובים, והיה מגדולי תלמידיו. הוכחות לדבר מוצאים בתשובת רבינו עצמו שבסוף ספר ,,יתר הבז" (ליוורנו תקמ"ז) שבה כותב: ,,ואין לנו יישוב בדברי מרן אלא כמו שכתב הרב משי"ח בדברי קדשו", וזה מתייחס למה שכתב מהר"י זרקא בתשובתו שם, וכידוע ר"ת משי"ח הם ,,מורי שיחיה", ועוד רבינו כותב כן במפורש בהקדמה ל,,ערך השלחן" א"ח ע"ש.[1*] מלבד זאת כותב גם הרה"ג ר' משה חיים זיתון (ע"ע) על רבינו ועל הגאון ר' יהודה נג'אר (ע"ע) שהם שנים מגדולי תלמידי ר"י זרקא (ע"ע) שצריכה לימוד אפילו שיחתן, וזה לשונו: ,,ומגדולי תלמידיו שתים כהלכתן, צריכה לימוד אפילו שיחתן, גדולי ישראל קדש הלולים, הרבנים הגדולים המפורסמים בקצוי תבל וים רחוקים, שרפים עומדים מלאים זיו ומפיקים, הראשון אדם מוה"ר כמהר"ר יצחק טייב זצוק"ל, ושני בקדש נהדר בגבורות נאזר, הרב כמוהר"ר יהודה נג'אר זצוק"ל... שני המלכים נועדו, אשר יצקו מים על ידו..."[2] גם ר' יהודה ג'רמון (ע"ע) כותב בספרו ,,מוסבות שם" כת"י על רבני תונס ששני גאונים אלו הם מגדולי תלמידי מהר"י זרקא.[3] וראיתי להרה"ג ר' שושן כהן (ע"ע) מג'רבא שכותב בשם ר' משה חדאד מנאבל שרבינו למד גם אצל ר' שלמה אלפאסי (ע"ע),[4] אך לכך אין שום ראיה, וכנראה שהכוונה שלמד ממנו בזמן שרבינו שרת עמו בבית הדין. נכון לציין כאן שרבינו והגאון מהר"י נג'אר הנז"ל היו מחותנים זה לזה, כמו שכותב במפורש מהר"י גג'אר בסוף ספרו ,,לימודי ה'" (ליוורנו תקמ"ו) וזה לשונו: ,,עתה ראיתי לכתוב מה ששמעתי ממחותני ידיד נפש עמיתי בתורה החכם השלם והכולל זה סיני כמה"ר יצחק טייב נר"ו הוא היה אומר..."[5] וכ"כ שם במקום אחר: ,,וראיתי

---

1) עיין להלן.

*1) ההקדמות שם משנת התקנ"ג (1790) ועל הסכמת מהר"י זרקא כתוב שהוא רבו של רבינו, וכ"כ רבינו עצמו בהקדמתו שם: ,,גדול אדוננו מורי הרב כמוהר"ר יוסף זרקא לעלמין חיי..."

2) הקדמת רמ"ח זיתון לספר ,,פרפראות לחכמה ויוסף חי" (תונס תרס"ד) לר"י זרקא.

3) קטעים מספר זה נדפסו בספר ,,פרי קדש" — וע"ש דס"ל ע"א.

4) בסקירה על רבינו שכתב בסוף ספר ,,ערך השלחן" חאה"ע בהוצאה החדשה.

5) בקונטרס ,,למד מעניינו" שבסוף ספר לימודי ה' לימוד כ"ט, דף ק' ע"א.

כתוב על הגליון וכמדומה לי שהוא ממחותני החכם השלם והכולל עמיתי בתורה כמה״ר יצחק טייב נר״ו.[6]

מהתואר „החכם השלם והכולל זה סיני״ שנתן לו מהר״י נג׳אר נראה שאמנם כבר אז בשנת התקמ״ו מועד הדפסת ספר לימודי ה׳ היה ידוע רבינו כת״ח חשוב אך בתפקיד דיין עדיין לא שמש. בשנת התקמ״ז (1787) נדפס ספר „יתר הבז״ לר׳ נהוראי ג׳רמון (ע״ע) ובו פסקי דין מרבני תונס בענין בתו של ר׳ נהוראי, והתשובה האחרונה שם היא מרבינו ובה מסכים לפסק שכתב שם רבו בענין זה, וזוהי התשובה הראשונה שראיתי ממנו. בשנת התק״נ (1790) הוציא לאור את ספרו הראשון „ערך השלחן״ ח״א הכולל חי׳ ש״ע א״ח; ואחת הסבות שחיבר חיבורו זה הוא נדר שנדר בזמן הדבר שאם יחיה מחוליו יכתוב ספר זה.[7] לספר זה ישנה הסכמה מרבו מהר״י זרקא ובה מתאר את רבינו: „הבן יקיר לי האי גברא רבא הדר האמור בתורה ה״ה החכם השלם והכולל סיני ועוקר הרים עצום ורב כה״ר יצחק טייב נר״ו דקים לי בגויה מקמפיה ידיע לי כי ממנו תוצאות חיים לעשות חיל חיליה לאורייתא...״ גם מתוארים אלו נעדר התואר „דיין״ המוכיח שעדיין לא שמש אז בתפקיד זה. בשנת התקנ״ח (1798) הוציא חלק ב׳ של ספרו „ערך השלחן״ הכולל חידושים לש״ע יו״ד.

משנת התקס״ג (1803) מתחילה חתימתו להופיע יחד עם רבני תונס, ובשנה זו חתום פעמיים על פסקים בספר „משכנות הרועים״ [8] עם גדולי רבני תונס ובראשם האב״ד ר׳ שמואל כהן יצחקי (ע״ע). בשנת התקס״ה (1805) חתום בספר „מעשה ב״ד״ (סי׳ כ״ט) על פס״ד שנשלח לג׳רבא מגדולי רבני תונס ובראשם ר׳ דוד טייב (ע״ע) בענין המחלוקות בין שתי הקהלות בג׳רבא. בפסקים אלו חתום רבינו בין אחרוני הרבנים.

מאוחר יותר כבר נחשב בין גדולי הדיינים, ובשנת התקע״ה (1815) מצאנוהו חותם אחרי שני אבות בתי הדין בתונס ר׳ חזקיה דוד גג׳ (ע״ע) ור׳ חיים דוד ואלאנסי (ע״ע).[9] בשנת התקע״ח (1818) בסדר „עולה כמשפט״ חתום על פס״ד עם הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך (ע״ע) ומאשר את פסקם הראב״ד תוניסיה דאז ר׳ חזקיה דוד גג׳ (ע״ע).[10] בל״ה לעומר אותה שנה חתום ראשון על תשובה בספר „גנזי שלום״,[11] ומאז והלאה אנו מוצאים את רבינו חותם ראשון בהסכמות לספרים ובפסקי דינים, ונראה לי על פי זה שבשנת התקע״ח (1818) נפטר ר׳ דוד גג׳ (ע״ע) ואז נתמנה רבינו כאב״ד במקומו.

מתקופת היותו אב״ד, חתום רבינו ראשון בשנת התקע״ח (1818) בהסכמה לתוספות רבינו פרץ לבבא קמא, ובשנת התקע״ט (1819) בהסכמת „מחנה לויה״, ובשנת התקפ״א (18״1) לספר „זרע אברהם״ כטורזא. בספר „גנזי שלום״ חתום על הרבה תשובות שהשיב לרבנים שונים, ובמיוחד לר׳ שלום שמעוני (ע״ע) אב״ד גפצה, והתשובות הם מהשנים התקע״ח (1818),[12] התקפ״ה (1925),[13] התקפ״ז (1927).[14] והתקפ״ח (1828).[15] בתשובות אלו חתום פעמים לבד ופעמים ראשון עם רבני תונס עמיתו ומחותנו מהר״י נג׳אר (ע״ע), ר׳ יהודה כהן טנוג׳י (ע״ע) ואחרים. בספר „מעשה ב״ד״ חתום על הרבה תשובות [16] שהשיב לרבני ג׳רבא, שנים מהם מהשנים התקס״ה (1805) [17] והתקע״ה (1815) [18] לפני היותו אב״ד, ושאר התשובות הם מהתקופה שהיה אב״ד וחתום בהם ראשון. תשובות אלו הם מהשנים התקפ״ג (1823),[19] התקפ״ה (1815),[19*] התקפ״ז (1827) [20] והתקפ״ח (1828).[21] הרבה מהתשובות הם למר זקננו ר׳ שאול כהן זצ״ל (ע״ע) אב״ד ג׳רבא, והוא חתום בהרבה מהתשובות עם ר׳ ישועה בסיס זצ״ל (ע״ע).

בשנת התקפ״ט (1829) נפטר עליו בנו ר׳ יוסף טייב (ע״ע). בנו זה היה ת״ח חשוב ורבינו נצטער מאד בפטירתו, ומרוב צערו עליו נפטר גם הוא בשנת התק״ץ (1830) כשנה אחריו.[22] ר׳ אברהם טייב השני (ע״ע) נכד רבינו (בנו של ר׳ יוסף) כותב על צער רבינו על בנו: „וכל ימיו של אותו צדיק, ויצא יצחק לשוח על קבר פתוח מסלסל בצער׳ו תוכו כברו, ולא נח׳ם ימים על שנה נתעטף באבלו על מות לבן, הבן יקיר יוסף עינינו איכה יועם זהב...״ [23] בפטירת רבינו חסרו בני דורו חסרון גדול, ועל כך כותב ר״א טייב

---

6) שם ק״א ע״ג.

7) הקדמת רבינו לערך השלחן ח״א על ש״ע א״ח. וכנראה הכוונה למגפת הדבר שהיתה בתונס בשנת התקמ״ה (1785) שבה נפטר מהר״ם ברוך קאראבליו (ע״ע) אב״ד דק״ק פורטוגיזים.

8) משכנות הרועים (ליוורנו תר״כ) דפים ק״ה, שס״ה.

9) מעשה ב״ד סי׳ ל׳.

10) משכנות הרועים דמ״א.

11) יו״ד סי׳ ב׳.

12) גנזי שלום שם, שלוחה לר׳ דוד חי הכהן מגאבס.

13) א״ח סי׳ א׳, יו״ד סי׳ ד, ח, חו״מ סי׳ ד.

14) אה״ע סי׳ ז׳.

15) ח״מ סי׳ ג׳.

16) סימנים ג׳, ד׳, ה׳, ו׳, ז׳, ח׳, ט׳, י׳, י״א, כ״ט, ל׳.

17) סי׳ כ״ט.

18) סי׳ ל׳.

19) סי׳ ג׳.

19*) סי׳ ו׳, יו״ד.

20) סי׳ ד׳, י״א.

21) סי׳ ה׳, ז׳, ח׳, ט׳.

22) לפי המסורת המקובלת פטירת רבינו היא בשנת התק״ץ, וכיון שידוע שבנו נפטר כשנה לפניו (עיין בהערות הבאות) יוצא שבנו נפטר בשנת התקפ״ט.

23) הקדמת ר״א טייב לערך השלחן חלק אה״ע. ועיין הדברים בערך ר׳ יוסף טייב הראשון, ובהקדמות ל„חקת הפסח״ ו„וזי העמודים״.

הנ״ל: „טוב לשבת בארץ מדב״ר, על נהר כבר, צועק לשעבר, ההוא יומא דנח נפשיה דרבי איך גדול היה ונהי נהיה בקרב כל ישראל כקטון כגדול, ועיני כל העדה כלם, כנחלים נטיו ונחליו לעולם, יש נוחלין ומנחילין, בערב ילין, בכי נהרי נחלי דם ואש ותמרות, כי איש קדחה אשכולות מרורות, כי מת גבורים אלוף עירם, ונהורא עמיה לית להו בדרמי, מי יעמוד לעזרת ה׳ ובהוכלו בטלו האשכולות, שאלו לחכמה, בישיבה של מעלה בר מניה דמר הרב הכולל ענותן כהלל הוא אדוני אבי רב הר״ד יוסף תהלות עטרה...״[24]

ביטוי להסרון שחסרו חכמי דורו בפטירתו, מוצאים בדברי אב״ד גפצה ר׳ שלום שמעוני זצ״ל (ע״ע), שבחיי רבינו שאל ממנו שאלות רבות, וכמה פעמים בקש עזרתו שיגזור גזרת נח״ש על איזה מנהגים שנהגו בעירו גפצה שלא כדין.[25] ר׳ שלום כותב לר׳ אברהם כהן יצחקי (ע״ע) כך: „מקדם בהיות מורינו הרב הגדול כמוהר״ר יצחק טייב זצוק״ל הרבה מעות יש לי והץ לי שולחני להרצותם, ובעוה״ר נתבקש בישיבה של מעלה והייתי שואל הספקות שלי למורנו הרב הגדול כמהר״ר ישועה בסיס נר״ו״.[26]

השאיר אחריו בן ת״ח בשם ר׳ משה טייב (ע״ע) והוא נפטר כמה שנים אחריו. מלבד זאת השאיר רבינו ירושה רוחנית גדולה והם חבוריו הרבים והגדולים בתחומי התורה השונים. עוד בחייו הדפיס את ספר „ערך השלחן״ חלק א״ח (ליוורנו תקנ״א) וחלק יו״ד (ליוורנו תקנ״ח) וחלק חו״מ ח״א (ליוורנו תקע״ח). לאחר פטירתו התחיל בנו השני ר׳ משה טייב (ע״ע) לטפל בשאר כתביו, אך הוא נפטר באמצע המלאכה, וכבר בשנת התר״ד (1844) לא היה בחיים. ר״א טייב נכד רבינו השלים המלאכה בעזרת גדולי רבני תונס דאז הגאון ר׳ ישועה בסיס (ע״ע), ר׳ דוד בונאן (ע״ע) ואחרים, והוציא שלושה ספרים: 1) „ערך השלחן״ חלק אה״ע (ליוורנו תר״ד). 2) „חקת הפסח״ על הלכות פסח (ליוורנו תרי״ג). 3) „וי העמודים״ על ספר היראים (ליוורנו תרי״ח). בשנת התרנ״א (1891) — מאה שנה אחר הדפסת ספרו הראשון — נדפסו לו על ידי נינו ר׳ יוסף טייב השני (ע״ע) עוד שני כרכים גדולים של ספר „ערך השלחן״ לחלק ח״מ. בשנת התרנ״ב נדפס ספרו „ספר הזכרון״ הכולל כללים בש״ס ופוסקים ע״ס א״ב וחי׳ אבות והגדה של פסח. כן נדפס לו ספר „ויזרע יצחק״ (ג׳רבא הת״ש) הכולל חידושים על חומש בראשית על דרך הקבלה, ומלבד אלה השאיר בכת״י „שיטות על הש״ס סך עצום״, והם היו ביד נכדיו ולא נדפסו עדיין.[27]

הרה״ג ר׳ שושן כהן זצ״ל (ע״ע) מג׳רבא כותב שראה שיטה שלמה על מסכת בבא מציעא שחיבר רבינו.[28]

ספריו הרבים והחשובים נפוצו בארצות רבות והקנו לרבינו שם גדול בין החכמים בכל קצוי תבל, ומהראוי להביא כאן מה שכתב על רבינו הרה״ג ר׳ אליהו סלקמון (ע״ע) בהקדמתו לספר „ויזרע יצחק״ הנ״ל, וזה לשונו: „וכבר הראנו חכמתו הנפלאה בספריו היקרים המלאים חכמה ודעת, אשר נתקבלו בכל העולם בחבה רבה, הלא המה העה״ש א״ח, יו״ד, אה״ע וחו״מ, וי העמודים, חקת הפסח, אשר כל לומד בספריו אלה יראה נפלאות מתורתו ומגודל חכמתו בכל התלמוד, וארבעה טורים וד׳ ש״ע. וגם כל ספרי הפוסקים שו״ת הראשונים והאחרונים, הרשב״א, הרדב״ז, המבי״ט, מהרשד״ם, הריב״ש, הרשב״ץ, הרא״ש, הרשב״ש, ראב״ן, מהרימ״ט וכו׳ וכו׳ כמעט היה יודעם בעל פה, ברוך שחלק מחכמתו ליראיו...״

חכמתו הגדולה באה לו מתוך ענותנותו הרבה ושקידתו העצומה, וכך כותב הרה״ג ר׳ יהודה ג׳רמון (ע״ע) על כך: „וענותנותו אפילו עם בעלי דינין ההמוניים, כל שכן החכמים היתה הפלא ופלא, דבר אשר לא ישוער, ואם יש אחד מהבע״ד שהרב ז״ל מבין מריסי עיניו פן ואולי הרב ז״ל לא שפט אותו משפט צדק, תכף הרב ז״ל אומר לו, בני! בוא ואראך אשר חלילה לא בדיתי הדין מלבי, ותיכף פותח הספר שהרב ז״ל הורה ממנו ומראה לו באצבע בכתב מפורש, וטורח עמו להבין מצוי הדין ועומק ההלכה ההיא שהורהו. שקידתו היתה עד להפליא, ילאה הרעיון לצייר כ״כ גודל השקידה. ומגודל השקידה הרב ז״ל נחלה חולי עצום אשר אחז רפיון גדול בכל אבריו, והרופאים גזרו שיוליכוהו לכפר אחד דמדליא ובסים אוירא, להחיות אבריו ועורקיו וגידיו. ועם כל זה הרב ז״ל לא שת לבו גם לזאת, ובתוך הכפר עצמו לא נח ולא שקט מעסק ושקידת התורה כ״א זמן מועט בכל כ״ד שעות היום. חכמתו ובקיאותו בספריו המאירים לארץ הם מפורסמים בכל קצוי ארץ, לא נצרכת שהלכה כמותו בכל מקום...״[29]

ואביא להלן אגדה אחת המספרת שבצאת שמעו של רבינו בעולם, נתקנא בו חכם אחד מחכמי א״י והחליט בדעתו לבוא ולהתחרות עמו בדברי תורה. הוא יצא בספינה לתונס, ובהגיעו לעיר המתין לו שם הרה״ג המפורסם בנסים ר׳ יצחק חי טייב (ע״ע) קרובו של רבינו, שראה ברוח הקדש מטרת בואו של חכם זה. ברדתו מהספינה בקש החכם מר׳ חי טייב שיורהו את רבינו וישיבתו, והוא נעתר לו. בדרך שאלו מי אתה ומה שמך? אמר לו אני חי טייב הסבל. בהמשך הדרך התחיל ר׳ חי טייב להיכנס עמו בדברי תורה ונכנס

24) הקדמה ל„וי העמודים״.

25) גנזי שלום א״ח סי׳ ב׳, יו״ד סי׳ ח׳ ועוד.

26) שם א״ח סי׳ ב׳.

27) כ״כ בספר „פרי קדש״ דף מ׳.

28) עיין בסקירתו על רבינו שבסו״ס ערך השלחן במהדורה החדשה.

29) פרי קדש דף מ׳ מהספר „מוסבות שם״ כת״י על רבני תונס.

עמו בפלפולים עמוקים עד אשר נבהל אותו חכם, והחליט מיד לשוב על עקבותיו לספינה ולשוב לא״י, באומרו אם זהו הסבל, הרב עצמו על אחת כמה וכמה. ומיד חזר על עקבותיו ובהגיעו לא״י שלח אגרת שלומים לרבינו ולר׳ חי טייב ובה מתנצל על מעשהו.[30]

על הדרך שבה נתפרסם בחכמתו בפני גדולי רבני תונס, מספרים שבהיותו צעיר עבר בעש״ק ליד אחד מבתי הכנסיות של אחד מגביר׳ תונס הנקרא בשם „עתאל״ והוא נקרא ע״י המתפללים לבוא להשלים להם מנין. הוא נעתר להם, ובהיכנסו לבית הכנסת ראה ספריה חשובה והתחיל לעלעל בין הספרים. הגביר שם לב למעשהו של הצעיר והבין שאין זה צעיר סתם. לאחר התפלה קרא הגביר לרבינו ואחר ששוחח אתו מצא מאד חן בעיניו, ואמר לו אולי ברצונך להתגורר אצלי בחדר שליד בית הכנסת ושם תלמד תורה כרצונך ואני אטפל בכל צרכי הכנסתך. רבינו שהיה יתום מאמו והיה דחוק הסכים מיד, והוא ישב שם על התורה ועל העבודה וכל צרכיו על הגביר, והיו בני הבית קוראים לו בשם „רבי״ סתם. פעם בערב פסח שחט הגביר כמה כבשים לכבוד החג, וכשבקעו ראש אחד הכבשים מצאו מים במוח. אשת הגביר שלחה דחוף את המשרת לשאול את הרב כיון שהיה ערב חג והשעה דחוקה והכבשים נתערבו זה בזה. המשרת חשב שכוונת גברתו שעליו לגשת לרבינו, והוא נגש ושאלו במקום לגשת ולשאול את רב העיר דאז ר׳ שלמה אלפאסי (ע״ע). רבינו עיין בספרי הפוסקים והתיר, ואנחת רווחה היתה בבית בעת שנשמעה בשורת ההיתר.

בליל הסדר ספרה האשה לבעלה את המקרה אשר קרה, ולמחרת אחרי תפלת שחרית הלך הגביר עם חשובי העיר כדרכם בכל שנה לבית האב״ד ר׳ שלמה אלפאסי לקבל ברכתו והוא הודה לו על שאתמול נטפל לברר הספק שהביא לו המשרת למרות טרדותיו הרבות בערב החג. ר׳ שלמה התפלא ואמר שהמשרת בכלל לא בא אליו ולא שאלו. ואז שלחו לקרוא למשרת, וכשהובא לפניהם אמר שהוא שאל את „רב הבית״ ולא את „רב העיר״, כיון שחשב שאליו מתכוונת גברתו. הגביר הסביר לרב שבביתו שוכן בחור צעיר השוקד על לימודו ונקרא בפי בני הבית „רבי״ ושמו „צחייק טייב״. רבי שלמה שהיה מקפיד מאד למי שמורה הוראות בלי קבלת רשות ממנו, שלח מיד לקרוא לצעיר זה. בנתיים הגיע רבינו כשהוא עטוף בגלימתו, והוא נשאל ע״י הרב על כך שהורה הוראה בלי קבלת רשות ממנו. רבינו השיבו שהוא לא הורה לאחרים אלא בתוך המשפחה. השיבו הרב, והרי לפי הנדון ששמעתי היתה הוראתך להתיר שלא כהלכה! מיד הוציא רבינו מחיקו מחברת ובה תשובה ארוכה עם ראיות ברורות להתיר. כשקראה ר׳ שלמה התפעל ממנה וראה שהוא צדק, והוא קם ונשקו על ראשו, ויאמר אל הגביר „הזהו צחייק שאמרת״? זה רבי יצחק טייב! ויצא הרב הצעיר ביד רמה לעיני כל הצבור.[31]

ולסיום אביא תיאורו של רבינו לפי מה שכתב עליו המליץ הנודע ר׳ משה חיים זיתון זצ״ל (ע״ע), וזה לשונו: „גדול מרבן, פום ממלל רברבן, האי תנא הרד בצב׳א, כאחד הצבאי״ם ומלאך פניו בעיר קדושים רבה, מאן דחמא האדם יראה לעינים, ברם עיקר שרשוהי אינו אלא שרף בעל כנפים, מליא כל ארעא זיו יקריה, רב חיליה ורב גובריה, מארי דתלמודא, איש אלקים קדוש הוא רם ונשא ושוליו, מלאים מצוות כרמון וייראו מגשת אליו, נודע למשגב קצוי ארץ וים רחוקים, זה האיש מרעיש הארץ מרגיז ממלכות וגם בני ענקים, עטרה בראש כל אדם, עטרת תפארת ישראל וחקר כבודם, יחיד בדורו משירדי כנה״ג, נר ישראל פטיש החזק, עמוד הימני רבן של כל בני הגולה מרן זקננו כמוהר״ר יצחק טייב זיע״א אבי התעודה״.[32]

ו) **טייב ר׳ יוסף** הראשון — בנו של ר׳ יצחק טייב שבאות הקודם, ואביו של ר׳ אברהם טייב השלישי המו״ל של „ווי העמודים״ „חקת הפסח״ ועוד שבאות הבא. נפטר בחיי אביו, ואביו נפטר שנה אחת אחריו מרוב צערו עליו. היה לו אח בשם ר׳ משה טייב (ע״ע). בהקדמת בנו ר׳ אברהם ל„ערך השלחן״ חאה״ע כותב: „כי הן בעודנו חי מז״ה לעת זקנה ושיבה דהוה יתיב כחמר טב על דורדייה זרעו נכון לפניו והמה חכמים מחוכמים שני נרות מזרחיות אבי אבי ועט״ר הו״ד רב יוסף הרב הכולל מהר״ר יוסף טייב זלה״ה וצרור המור דודי לי רב ועצום כמהר״ר משה זלה״ה גדולים צדיקים, אדהכי והכי קל מן שמיא נחת לשבו״ר אל יוסף... ויהי מאז שומא היתה בלבו של צדיק (הכוונה לר׳ יצחק) גנוחי גנח... ולתקופת השנה נח נפשיה דרבי...״ ע״כ. כיון שידוע שר׳ יצחק אביו נפטר בשנת התק״ץ, אז יוצא שרבינו נפטר בשנת התקפ״ט.

ז) **טייב ר׳ אברהם** השלישי — בנו של ר׳ יוסף שבאות הקודם ונכדו של ר׳ יצחק, והוא המו״ל של כמה מספרי מר זקנו (עיין ערך ר׳ יצחק טייב).

ח) **טייב ר׳ יוסף** השני — הוא נכדו של ר׳ יוסף טייב הראשון (ע״ע) ובנו של ר׳ אברהם שבאות הקודם. בשנת תרנ״א (1891) הוציא לאור ספר „ערך השלחן״ חלק ח״מ חלקים ב׳ וג׳ לזקנו ר׳ יצחק טייב, והוא חתום שם על השער וההקדמות, אך מחברם הוא ר׳ משה חיים זיתון (ע״ע), ע״ש. כן חתום רבינו בשנת התרמ״א בהסכמה שב„מעייני הישועה״

30) „משכיל לדוד״ לר׳ דוד עידאן מג׳רבא, ס״ח ע״א.

31) ספור זה ועוד ספורים נוספים מובאים בסקירתו של ר׳ שושן כהן על רבינו שבסו״ס ערך השלחן שיצא בארץ במהדורה החדשה. ישנם שם כמה ספורים לא מדוייקים כמו הספור שר׳ נהוראי ג׳רמון בא לרבינו ה„מרא דאתרא״ לקבול בפניו על הנגיד שהכה את ר׳ ישועה בסיס, שזה דבר לא יתכן כיון שר׳ נהוראי נפטר בשנת התקמ״ג (עיין ערכו) בזמן שרבינו עדיין לא היה אפילו דיין ומתואר רק „חכם שלם״ בלבד.

32) הקדמת מהרמ״ח זיתון לעה״ש חו״מ (תונס תרנ״א).

בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת עם עשרות מרבני תונס.

ט) **טייב ר' יצחק חי** — גאון עצום, חריף ובקיא, וכל הש"ס ופוסקים כמאן דמנחי בכיסתיה. יחד עם זאת היה מתנהג בקדושה ובחסידות, והוא נודע ומפורסם מאד כאיש מופת, ומספרים עליו נסים ומעשי פלא רבים דברים המבהילים את הרעיון. כתב חידושים רבים בכל תחומי התורה, אך כל כתביו היו למאכולת אש. מספרים ששריפת כתביו היתה על ידי אמו, ועל סיבת הדבר ישנן כמה גירסאות. יש אומרים שכשראתה אמו גודל שקידתו בלימוד התורה ושהוא שקוע כל הזמן בלימוד, חששה שמא ח"ו יצא מדעתו, והיא בכוונה תחילה שרפה את כתביו למען ינוח מעמל הלימוד. ויש אומרים שכשאמו עשתה בערב פסח נקיון כללי בבית, ראתה ניירות מפוזרים בבית ולא ידעה שהם חידושי בנה שעמל עליהם רבות, והיא השמידה אותם בחושבה שאין בהם כל תועלת.[1] משנשרפו כתביו היה בצער גדול והיה נאנח ומצטער על הדבר, ולא אבה להתנחם עד סוף ימיו, והיה שותה לשכרה כדי לשכח צערו.

מבין השריפה נלקחו כל הניירות שלא נאכלו לגמרי ע"י האש, ואחר פטירתו העתיקום בנחיצה רבה ר' יוסף גז הראשון (ע"ע) בע"ס „פי המדבר" והרה"ג ר' דוד וזאן (ע"ע) בע"ס „מגן דוד", ור' דוד הוסיף להם הגהות וחתום עליהם „דוב"ר יוש"ר" שהם ר"ת „דוד בן יהודה וזאן שמרהו רחמנא". ששים שנה לאחר פטירתו הוגהו שוב כתביו אלו ע"י הגאון ר' משה שתרוג (ע"ע) והוא השלים כפי דעתו הרחבה את המקומות החסרים שנאכלו ע"י האש, ומכתבים אלו נדפס לרבינו בשנת התרנ"ו (1896) ספר „חלב חטים" על הש"ס. הספר נקרא „חלב חטים" שהוא נוטריקון של: „הכם יצחק חי טייב בסילוקו לא מת", שכך נכתב על מצבת קבורת רבינו „ר' חי טייב לא מת", וזאת ע"פ מעשה נורא ומפורסם שיובא להלן. מתוך ספרו זה עולה שלפחות חלק ממנו חיבר בסוף ימיו, שכך כותב רבינו בתחלת חידושיו לסוטה: „התחלתי לכתוב על מס' סוטה בר"ח תמוז שנת התקפ"ג" (כ"ד ע"ג), אך ברור שאת חידושיו הרבים כתב עוד מנעוריו כפי שכותבים כן במפורש הרבנים בהקדמותיהם לספרו. (עיין להלן).

נולד בשנת התק"ד (1774)[2] ונפטר בי"ט כסלו התקצ"ו (1836),[3] והיה קרובו של הגאון המפורסם ר' יצחק טייב זצ"ל (ע"ע) בע"ס הנודע „ערך השלחן". יש אומרים שר' יצחק היה דודו של רבינו או ההיפך, ויש אומרים שהיו בני דודים,[4] ובספר „ממלכת כהנים" (עמ' פ"ו) כותב שרבינו היה נכדו של ר' יצחק, ואין זה מסתבר כלל.[5]

הרוצה להתרשם מגדולתו בתורה וממעשיו הנפלאים יקרא את הקדמותיהם של המליץ הנודע ר' משה חיים זיתון (ע"ע) ור' משה שתרוג (ע"ע) לספרו „חלב חטים" הנ"ל. מהר"מ שתרוג כותב שם בהקדמתו משנת התרנ"ו: „אשר כל העם מספרים עוזו ונפלאותיו ודעת גבורותיו, אשר נתקיים בו ממש מקרא שכתוב ותגזר אומר ויקם לך וכו', וכמה מעשיות מבהילים הרעיון. והכל יעידון יגידון כי איש אלקים קדוש הוא, ואפילו הדרשנים הגדולים אשר היו בזמנו מקדישים ומנשאים אותו מפני רוב חסידותו וגודל חכמתו ופלפולו ובקיאותו אשר כל הש"ס והפוסקים כמאן דמנחי בכיסתיה. ומנעוריו אזר גבר חלציו ואחז בקסת הסופר, וכתב כמה חידושים נפלאות בגפ"ת ופוסקים, והן בעון בחיים חיותו נשרפו רוב כתיבותיו וחידושיו והיו למאכולת אש ולא נשארו כי אם מעט מזער, ואפילו הנשאר העלים חציים שרוף באש, ויהי כראותו כי נשרפו רוב כתיבותיו, ויזעק זעקה גדולה ומרה, על כי כל אשר טרח ויגע בעשר אצבעותיו היה לבהלה. ומן היום ההוא והלאה שאגה לו כלביא יגון יומו ואנחה לילו, יען כל אשר טפח ורבה היה לאש, עד שנתבקש לישיבה זלה"ה, ואז קם האי"ש כמהר"ר יוסף אלגז ז"ל (ע"ע) ואחוזת מרעהו לעשות נחת רוח להמחבר זצ"ל... ואספו כל כתבי הקדש הנשארים והעתיקו אותם... וסדרום על סדר הש"ס וחברום בספר אחד ונתנום ביד יורשי המחבר זיע"א... ונשארו טמונים זה כמו ששים שנה".

והגאון ר' משה חיים זיתון (ע"ע) מציין בהקדמתו את בקיאותו העצומה, חריפותו הרבה, זכרונו הגדול, חסידותו ומעשיו המופלאים. על בקיאותו וזכרונו כותב: „איש שהכל בו מקרא משנה גמרא ואגדה... כי גמר חסיד לילה כיום כחשכה כאורה... ספרא וספרי וכולי תלמודא... ראש המדברים כבן עזאי בשוקי, שואלים לו דבר הלכה בכל מקום ואומרה, שמים ל'י זכ'ו זכייה דאורייתא דאיתא בזכירה, לכל הדברים זכר עשה... לפני קריאת'ו מי יעמוד אלמים מפניו הויין... הכל מעלין לו את השב'ח שבח'י שלמ'ים... אשר בצאתו מרחם

---

1) מאמר „איש הפלא" מהגר"מ מאזוז שליט"א שבתחלת ספר „חלב חטים" במהדורא החדשה. ועי"ש שמביא גירסא נוספת ע"פ ספר „הדלקת הנר".

2) שם.

3) שם. הביא דעות לגבי פטירתו, שנת התקצ"ח התקצ"ז, והוא מעיד שראה מצבת קבורתו בתונס וכתוב עליה שנפטר בשנת תקצ"ו. ולי נראה ברור מההקדמות לספר „חלב חטים" שנפטר בשנת התקצ"ו (1836), שהרי מהקדמת מהר"ם שתרוג שם משנת התרנ"ו (1896) כתוב שמיד אחר פטירת רבינו קמו כמה חכמים והעתיקו בנחיצה רבה את שארית כתביו ומסרום בידי יורשיו, ונשארו טמונים אצלם זה כמו ששים שנה, וששים שנה לאחור משנת התרנ"ו היא שנת התקצ"ו.

4) שם.

5) שהרי ר' יצחק בעל עה"ש נפטר בשנת התקי"ץ ורבינו נפטר רק כשש שנים אחריו, וזה אומר שהיה בן גילו, ועוד שמצאנו לרבינו בספרו שמזכיר ששמע מפי החיד"א (עיין להלן), ומן הסתם שזה היה בשנת התקל"ד כשבקר החיד"א בתונס, וא"כ מוכח שכבר אז היה ת"ח חשוב, ובאותו זמן ר' יצחק טייב היה צעיר עדיין ולא נודע כלל, ולא יתכן שרבינו יהיה נכדו.

מכי נפיק מרקיעא, גרש יגרש והיתה לבע׳ר שאור שבעיסה שקדשוהו שמים מימי עלומיו..."

ועל גדולתו בתורה וחריפותו כותב: „כי הפלא ה׳ חסיד פלאי פלאים, האי תנא דידן ארי בתוך לבאי׳ם, מקור החכמה ומעיין התבונה, ממנו יתד וממנו פנה, הוא זיוה הוא הודה הוא הדרה, לפניו יכרעו כל תופשי התורה, נהירין ליה שבילי דנה׳ר דע׳ה... דעתו יפה מגופה בי״ג נפה, פלפלא חריפ׳א וחרפ׳ו שלופה, ואגב חורפיה בהלי לאיסתכולי באפיה, אם יהיו כל חכמי ישראל בשקול הדעת, שאני ר׳ חייא ה׳ן ידיעתו מכרעת... מפרק כלאחר יד... כד בעו מיניה מר׳ חייא פור׳ש ה׳ן להם, פני חכמים בהלכה מוביש ומכריע, בספור תהלותיו גורע כל המוסיף..."

ועל קדושתו וחסידותו כותב שם: „איש אלוקים קדוש... הרב הדומה למלאך... אינו אלא שרף עדיף מנביא... דמי לבר אלקין... וכל אדם חזו בו וייראו מגשת אליו, הלא למשמע אוזן מספרים תהלותיו ועזוז נפלאותיו, לכו חזו מפעלות, המסות הגדולות, גדולים מעשי חייא אתוהי כמה רברבין, כל העולם ניזון בשבילו ואיהו גופיה די לו בקב חרובין, הוא היה כתריס בפני הפורענות לעתים בצרה... עייל בלא בר כבן המתחטא, להכות באגרוף רשע וידיו להלמות, נתן עיניו בו ועשאו גל של עצמות, וברות שפתיו ימית מיתה פתאומית הני רשיעי וחצופי, מחטט אחריהם, להוציא בולעם מפיהם... נקוט האי כללא אם אמרתי אספרה, אין הפה יכולה לספר כל ספו׳ר טהורה... כד סליק ר׳ב למתיבתא דרקיעא מידי עלותו, עודנו חי עומד על משמרתו, יעמד חי״, ע״כ.

מכמה מקומות מספרו עולה שהיה חכם מקובל, שכן הוא מביא בו פירושים על דרך הקבלה, כמו בחידושיו להוריות דף י״א בענין שמן המשחת,[6] ובחי׳ ברכות יו״ד ע״ב [7] ובעוד מקומות. בכל הספר לא מצאנו שמזכיר חכמים כל שהם חוץ משני מקומות, במקום אחד מזכיר קושיא מפי החו״ש מופת הדור מהר״ר יוסף אזולאי [8] שהוא החיד״א כמובן, ומן הסתם שזה היה בשנת התקל״ד (1744) כשבקר אז החיד״א בתונס ונפגש עם חכמיה, ובמקום אחר מביא קושיא ששמע „משם ה׳ שליחא דרחמנא מהר״ר משה סוזין נר״ו,[9] וזה היה בערך בשנת התקס״ג (1803) שאז היה מהר״ם סוזין ז״ל בתונס.

עוד ראיתי לרב המגיה שכותב בהגהה אחת בספרו: „עיין עוד להרב המחבר ז״ל בחידושיו על התנ״ך פרשת ראה ע״ד רש״י ובחידושיו לסוטה די״ח ע״ש,[10] ומזה נראה שבין כתביו שנותרו לפליטה נותר גם חיבור על התנ״ך מלבד חידושיו לש״ס שבספר „חלב חטים", ולא ראינו אורו ולא נודע מה עלה בגורלו.

רבינו זכה לתואר „רבי חי טייב לא מת", וכך הוא נזכר בפי העם עד ימינו. תואר זה הוא על פי מה שנכתב כן על מצבת קבורתו, על פי המעשה הבא שבשנת התקצ״ו (1836) כשנפטר רבינו, האומן שהכין את המצבה חרת עליה „רבי חי טייב מת בתאריך..." ולא כתב כפי שראוי לכתוב על ת״ח וצדיק „הלך לעולמו" או „נתבקש בישיבה של מעלה" וכיוצא בזה. לילה אחד בא רבינו בחלום לאומן זה ובקש לחנקו. היהודי צעק בשנתו והרב גער בו ויאמר לו האם אינך יודע מאמר חז״ל „צדיקים אפילו במיתתם קרויים חיים"? עליך לקום מחר בבוקר וללכת ולחרות על המצבה את המלה „לא" בין השורות. היהודי קם חרד ומבוהל מחלום זה, ומיד קם השכם בבקר והלך בזריזות והוסיף מלת „לא", והיה כתוב על המצבה „רבי חי טייב לא מת" והמלה „לא" תלויה בין השורות.

ספורי פלא רבים ידועים ומסופרים על רבינו, ואף שאספתי אותם והנם במחברתי, לא אכתבם כי אין מקומם בספר זה. הרוצה אותם יעיין בספר „הדלקת הנר" ובמאמר „איש הפלא" שבתחלת „חלב חטים" במהדורה החדשה ששם רוכזו הסיפורים עליו, ובעוד ספרים אחרים.[11] עד ימינו הוא נזכר בפי יוצאי תוניסיה ברטט קדושה, ומספרים עליו נפלאות, ועושים לו מדי שנה הילולה ולאחרונה נקרא רחוב על שמו בבני ברק וכמה בתיכ״נ נקראים על שמו.

י) **טייב ר׳ חיים** — מחכמי תונס במאה הששית. חבר ספר „דרך חיים" על הש״ס, הנלוה לספר „חיי אברהם" לר׳ אברהם טייב השני (ע״ע), ונראה ממנו שחבר ספר זה בצעירותו בהיותו לומד אצל רבו, שכן מזכיר בו הרבה פעמים לרבו ולחבריו.[1] במקום אחד מביא תירוץ מ„החכם ר׳ ישראל בשמוט" (ע״ע), ובמקום אחר (פ״ח ע״ב) מביא שמועה מ„הרמ״ס יצ״ו", וכנראה הכוונה לר׳ משה סלום (ע״ע). חכמים אלו חיו במאה הששית, וא״כ גם רבינו חי בתקופתם.

יא) **טייב ר׳ משה** — בנו של הגאון ר׳ יצחק טייב (ע״ע) בעל „ערך השלחן", ואחיו של ר׳ יוסף טייב הראשון (ע״ע). אחר פטירת אביו בשנת התק״ץ (1830) התחיל לסדר ולהגיה את כתבי אביו אך הוא נפטר באמצע המלאכה, כך כותב בשנת התר״ד (1844) ר׳ אברהם טייב השלישי

---

6) חלב חטים דף נ״ו ע״ד ונ״ג ע״ג.

7) שם א׳ ע״ג.

8) שם ס״א ע״ג.

9) שם י״ד ע״ב.

10) שם ל״א ע״ד.

11) בספר „ילדי יוסף" לר׳ יוסף ברבי (מ׳ ע״א) מובא ספור אחד, והובא בערבית גם בספר „מנחת ערב" שבסו״ס „מנחת כהן" חלק ד׳ לר׳ רחמים חי חויתה הכהן, מלבד ספור זה מובאים שם עוד שני ספורים במנחת ערב הנ״ל. עוד מובא ספור אחד בספר „משכיל לדוד" לר׳ דוד עידאן מג׳רבא (ס״ח ע״א) וע״ע בספר „אמונה ונסים" בערבית שבסו״ס „זכרון יוסף" למהר״י בוכריס ובספר „ממלכת כהנים" לר׳ שושן הכהן שמביאים כמה סיפורים ובספר „פלאי הצדיקים" להר״ש הכהן הנז׳.

1) עיין בדף ע״ה ע״ג „ונראה למורי נר״ו" ובדע״ז ע״ג „ונתיישב בעיני מורי והחברים יצ״ו", וכיו״ב בדף ע״ד ע״ב, ועוד הרבה מקומות. אין הוא מגלה את זהות רבו.

(ע״ע) בן אחיו של רבינו בהקדמותיו לספרים ערך השלחן חלק אה״ע, ו„וי העמודים״.

יב) **טייב ר' אליהו** — מגדולי רבני תונס במחצית השנייה של המאה השביעית, בתקופת הרה״ג ר' ישראל זיתון (ע״ע) ור' משה שתרוג (ע״ע). בהקדמות ל„ערך השלחן״ (חלק חו״מ חלקים ב' וג') משנת התר״ג (1890) כתוב שהוא ואחיו ר' שלמה סייעו לר' יוסף טייב השני (ע״ע) בהוצאת ספרים אלו, ור' יוסף מתארם: „הני בי תרי אלמי, מבית אבי ומרחמי, ראשון בקדש החו״ש הדו״מ כמהר״ר אליהו טייב ואתו עמו אחיעזר החו״ש כמהר״ר שלמה נר״ו״. יש לו הרבה חידושים על הש״ס וש״ע, והרבה מחידושיו הדפיס בירחון „המאסף״ שיצא בירושלים ע״י הגרב״ץ קואינקא זצ״ל. כן ישנה התכתבות בינו ובין מהר״י זיתון ובית דינו בשו״ת „משפט כתוב״ בין השנים תר״ס—תרס״ו. בשנת התרע״ח היה בין הרבנים המשתדלים בהוצאת ספר „שלמי תודה״ להרה״ג ר' שלמה דאנה זצ״ל (ע״ע), ובשו״ת „ישיב משה״ לר' משה שתרוג (ע״ע, ח״ב סי' רמ״א) יש לרבינו תשובה משנת תרפ״ג. ועיין בתולדות ר' דוד בורג'ל שהבאתי מירחון „מקבציאל״ (אב תרצ״ה), שבשנת התרצ״ב (1932) הובא ספר „כסא דוד״ כת״י לעיון לפני רבינו, וכתב עליו מה שכתב, ע״ש. וכיון שהירחון הנ״ל משנת התרצ״ה ושם כתוב על רבינו „ז״ל״, יצא שנפטר בין השנים תרצ״ב־תרצ״ה.

יג) **טייב ר' שלמה** — הוא אחיו של ר' אליהו טייב שבאות הקודם, ע״ש. ובספר „אמרי שפר״ לר' מאיר שלמה פארינטי זצ״ל (ע״ע) דיין דעיר בנזרת, חתום בשנת התרל״ב עם המחבר חכם בשם ר' שלמה טייב וכנראה שהיה משמש עמו ברבנות בבנזרת, ואיני יודע אם הוא ר' שלמה אחי ר' אליהו או שהוא חכם אחר.[2]

יד) **טייב ר' שמואל** הראשון — מדייני תונס בראשית המאה השביעית, והוא חתום בשנת התרי״ג (1853) בהסכמת ספר „פי המדבר״ עם הגאונים ר' ישועה בסיס (ע״ע) ור' נתן בורג'ל השני (ע״ע). בהסכמה חותם: „שמואל בכ״ר דוד טייב״, וכנראה שהיה בנו של הרה״ג ר' דוד טייב (ע״ע) חתנו של הרב „חק נתן״ מדייני תונס באמצע המאה הששית. היה עמיתו בתורה של הגאון ר' אברהם הכהן יצחקי זצ״ל (ע״ע), ור' אברהם הספידו בספרו „חסדי כהונה״ דרושים כ״ג וכ״ה. על הדרוש השני כתוב: „דרוש שדרשתי בבה״כ על עמיתי בתורה החו״ש הדו״מ כמהר״ר שמואל טייב ז״ל בשנת התרי״ו״, ונראה מזה שנפטר בשנה זו או סמוך לה. גם הרה״ג ר' חיים דוד גג' (ע״ע) מזכירו בספרו „חיים לישראל״ (די״ג ע״ג), וכותב: „והחו״ש הדו״מ ה' שמואל טייב זצ״ל אמר אלי ליישב...״ ע״ש. השאיר כתבים אחריו, וזאת נראה מספר „שלמי תודה״ (ד' ע״א) שמביא מהם וכותב: „וראיתי בכתבי הרב החסיד כמהר״ש טייב ז״ל״.

טו) **טייב ר' שמואל** השני — מגדולי רבני תונס במחצית השנייה של המאה השביעית, ולמד תורה אצל הרבנים מרביצי תורה בישראל ר' שלמה דאנה (ע״ע) ור' ישועה הכהן (ע״ע). בשנת התרס״ו (1906) כתב הקדמה לספר „מעייני הישועה״ לרבו ר' ישועה וחתום בה „שמואל בכ״ר אברהם טייב״, וכתוב בתחלת ההקדמות שרבינו ור' דוד בן בארון (ע״ע) הם תלמידי ר' ישועה, ורבם זה היה מחבבם כבבת עינו. חיבר ארבעה ספרים: 1) איילת השחר — דרושים בדרך חקירה פילוסופית (תונס תע״ר). 2) כנפי שחר על ההגדה. 3) עפעפי שחר על התורה. 4) שמן הטוב — שיטה על מסכת מכות. שמש כרב ומו״ץ בערים מהדייה, בנזרת ומוכנין, ואח״כ היה טוען רבני בבית הדין הרבני בתונס, ובסוף ימיו זכה לעלות לא״י ונפטר בעיה״ק טבריה תובב״א.

משפחות שונות

א) **טיבי ר' דוד** — מחכמי תונס בתחלת המאה השביעית (עיין ר' אברהם הכהן, אחי ר' נסים הכהן מתונס בעל „מעשה נסים״).

ב) **טיבי ר' משה** — מרבני תונס המצויינים ואנשי עיר סוסא רצו שיהיה דיין בעירם, אך לא מצא חן בעיניו ערך הפרס וחזר לתונס ונתמנה לדיין שם, והיה בקשרי ידידות עם ר' נסים חדאד זצ״ל מגאבל בע״ס „חן טוב״, כ״כ ר' משה חדאד מגאבל בן ר' נסים הנ״ל בס' „חן טוב״. הוא חתום בשנת התרנ״ח (1898) שני אחר הראב״ד תונס ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע״ע) ומהר״מ ברבי (ע״ע) אחריו, על תשובה למהר״מ זקן מאזוז (ע״ע) מג'רבה, הנדפסת בס' „זכרון יוסף״ למהר״י בוכריס (חו״מ סי' ט'). ובס' „משפט כתוב״ הנד״מ ישנה שאלה בקשר לדין ודברים שהיו בינו ובין ארוסתו, ושם תשובת רבני תונס (מהרי״ז ובית דינו) על זה. בתחלת הס' הנ״ל כותב הרה״ג ר' מאיר מאזוז שליט״א שרבינו כתב הגהות לעה״ש חאה״ע שיצא במהדורא חדשה ותרגם סימנים רבים מש״ע אה״ע וח״מ לצרפתית למען עורכי דין בב״ד הרבני בתונס.

ג) **טיבי מהר״א** — מחכמי תונס במאה הששית, ומזכירו מהר״י גג'אר (ע״ע) בספרו „לימודי ה' ״ (דק״ב ע״ג) שכותב: „וראיתי כתוב אצלי מימי חורפי תירוץ לזה מאהובינו החכם השלם כמהר״א תיבי גר״ו״, עכ״ל. ספר „לימודי ה' ״ זה נדפס בשנת תקמ״ו (1786). נזכר גם בספר „ברית יעקב״ (ליוורנו

2) ר' שלמה אחי ר' אליהו מתואר בהקדמות לערך השלחן משנת התר״ג רק בתואר „החו״ש״ וזה אומר שלא שמש כרב או דיין.

תק״ס) לר׳ יעקב פיתוסי (ע״ע) בכמה מקומות, בתואר: „דיי״ן החה״ש והכולל כמה״ר אהרן תיבי הי״ו״ (ק״ח ע״ב).

ד) **טאפיה ר׳ יצחק** — היה אב״ד דק״ק „פורטוגיזיס״ בתונס באמצע המאה השביעית בתקופה שבה כיהן ר׳ אליהו חי בורג׳ל השני (ע״ע) כראש הרבנים. הוא גיסו של ר׳ דוד בונאן (ע״ע) כמו שכותב בנו ר׳ יצחק בונאן בהקדמתו לס׳ „אוהל ישרים״ משנת התרי״ז, וז״ל: „עלה אתי בגורלי, גיס׳א דנהרא עסיק באורייתא תדירא החה״ש והכולל שלמה משנתו, ודעת צלולה סולת נקיה כמהר״ר יצחק טאפייא...״ ע״ש. ובס׳ „צדק ושלום״ (תונס תרנ״ז, עמ׳ 171—167) כותב עליו שבזקנותו בעת שהיה אב״ד היה נכנע הכנעה גמורה בפני מנהיגי ק״ק „פורטוגיזיס״ השתלטנים, וחתם על מכתב סרוב להכיר בקריאתו של ר׳ אליהו חי בורג׳ל ראש הרבנים לכנס אסיפה, ועשה זאת מפחדו מראשי ק״ק פורטוגיזיס. כשהובא לפני הממשלה אמר שהוא חתם בלי לדעת את תוכן הדברים הכתובים שם, וכשנתבקש לבקש סליחה מראש הרבנים על סרובו, אמר שהוא ירא מאימת הקהל אולי יסקלוהו כי הוא איש זקן. השר שהכיר בטיבם של אותם ראשים הבין לרוחו ואמר לו שיעשה כך מאחר יותר בלי שיודע לאנשי קהלו.

בספר הנ״ל (עמ׳ 169) מביא מתולדות רבינו, שבשעתו היה מלומד גדול ומטיף מובהק, וחזן נפלא עד להלל, וגם חכם גדול בענייני העולם ואוהב אמת, ובמעלותיו אלו קנה לו שם גדול תוך הקהלה בתונס, והיה ראוי לשמש כרב דק״ק פורטוגיזיס מזה הרבה שנים. מה שמנעו מכך אלו העסקנים של ק״ק „פורטוגיזיס״ שפחדו ממנו שבגלל כשרונותיו ומעלותיו של הרב תהיה לו שליטה רבה בענייני הקהלה ויצמצם שליטתם, ואז הוציאו עליו לעז אשר יחלל את כבודו דבר שלא היה במציאות כלל. אך רבינו לא חבק ידיו והשתדל בכל כוחו לצאת זכאי בדינו זה עד שלקח בידו מעשה ב״ד מבית דינו של אב״ד תונס הרה״ג מהר״א חג׳אג׳ שהוא נקי מהלעז הנז׳ ע״פ עדים צדיקים וכשרים. אך עכ״פ הקול שיצא עליו היה חזק כ״כ עד שלא יכול להתראות בחוץ, ועל כן בחר לו לשבת באחד הכפרים ונתישב שם קרוב לעשרים שנה. כשמת האב״ד לעדת פורטוגיזיס, שלחו אחריו ומנו אותו במקומו לרב, כי אז כבר לא פחדו שיוכל להתנגד למעשיהם ושמוהו לרב כדי שיכנע לכל מה שיאמרו לו. וכותב שם בעל „צדק ושלום״ שזה היה מקרה מצער מאוד המראה על דרך התנהגותם של ראשי ק״ק פורטוגיזיס דאז שהיו נוהגים בחוסר הגינות ועוות האמת למען השגת מטרותיהם שלא תמיד היו על דרך הצדק, ע״ש. ובספר יהדות צפון אפריקה במאות י״ט כ׳ (הוצאת מכון בן צבי) מובא צלום של תעודה מפנקס הישן של ק״ק „פורטוגיזיס״ ובה חתום רבינו בשנת התרנ״ב (1892) כרב ראשי של העדה הנ״ל (דף ס״ח ע״ב).

מערכת יו״ד

משפחת ירחי

באוצר הגדולים (ח״ה אות י׳ תת״ט) כותב שמצינו כמה גדולים שנקראים בכנוי „הירחי״ כי מוצאם מעיר לוניל ע״ש הירח הנקראת „לונא״ בצרפתית, ולוניל היתה נודעת ומפורסמת כמקום תורה ויישבו בה חכמים גדולים והרביצו תורה בישיבותיה, ולכן החכמים שמוצאם מהעיר לוניל היו משתבחים בה, וקראו לעצמם „הירחי״. משפחת „הירחי״ נמצאת בתונס, ואחד מבניה הרה״צ ר׳ נסים ירחי (ע״ע) שימש כראש ועד ב״ד הגדול בתונס במחצית השנייה של המאה השביעית, ושמש כשלושה חודשים בתפקיד ראש רבני תונס. בנו ר׳ דוד שמש אחריו כדיין בב״ד בתונס. מלבדם לא ידועים בתונס חכמים ממשפחה זו.

א) **ירחי ר׳ נסים** — מגדולי רבני תונס במאה השביעית, וזכה לשמש בסוף ימיו כראש ועד ב״ד הגדול בתונס, וגם שמש תקופה קצרה של כחודשיים כראש הרבנים אחר פטירת קודמו הרה״ג ר׳ משה שתרוג (ע״ע) זצ״ל. כבר בשנת התרמ״א (1891) בהיותו כבן 33 חתום עם רבני תונס בהסכמה שבס׳ „מעייני הישועה״ בענין פתיחת חנויות הקפה בשבת, ובקונטרס „לחוקקי ישראל״ שבסו״ס „זכרון יוסף״ ישנן שני מכתבים ממנו מהשנים תרפ״ג ותרפ״ד שבהם מתואר כ„ראש הועד״ (מכתבים פ׳ ופ״ה), וברור הוא שהכוונה שהיה ראש ועד ב״ד הגדול. בי״ג כסלו התרפ״ח (1928) כשנפטר ראש הרבנים הרה״ג ר׳ משה שתרוג נתמנה רבינו במקומו, אך לא זכה לשמש בתפקידו רק זמן קצר מאוד של כחודשיים ונפטר בט״ז אדר אותה שנה. על זה כותב הרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל מג׳רבה בספרו „פקד משה״, בדרוש כ״ה שדרש עליו שהיו אלה שתי מכות קשות תכופות זו לזו. עוד כותב שם שרבינו זכה לאריכות ימים יותר משמונים שנה, וממדותיו שהיה קנאי לדבר ד׳, והוא היה סופן של שיירי כנה״ג ועם פטירתו כמעט לא נשארו רבנים זקנים בעוב״י תונס יע״א. לפי דבריו אלו יוצא שרבינו נולד סמוך לשנת התר״ח.

לגבי שם משפחתו „ירחי״ עיין במבוא מה שהבאנו כ„אוצר הגדולים״ ו„אוצר ישראל״ שכל הרבנים שמשפחתם „ירחי״ מוצאם מהעיר לוניל שבצרפת, שפירוש „לוניל״ הוא „ירח״, וקראו „ירחי״ למשפחתם על שם עיר מוצאם שהיתה מפורסמת כעיר של חכמים.

ב) **ירחי ר׳ דוד** — בנו של ראש הרבנים ר׳ נסים ירחי שבאות הקודם, והיה דיין בועד ב״ד הגדול בתונס, ונפטר בשנת התש״ב (1942) בתונס.

מערכת כא"ף

משפחת כהן

א) **כהן ר' אברהם** הראשון — מגדולי דייני תונס בסוף המאה החמישית עם הרה"ג ר' צמח צרפתי (ע"ע). נפטר בשנת התע"ה (1715). מזכירו ר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע) בספרו זרע יצחק על הש"ס (סי' ע"א) שכותב: „בהתוכחי עם הרב ר' אברהם הכהן בזה אסיקנא תירוצא..." ע"ש, וכן בדכ"ב ע"ב כותב: „ואני נשאתי ונתתי בדבר הזה עם החכם השלם הדיין המצויין כמה"ר אברהם הכהן ומה שעלה בידינו הוא..." ע"ש, ומזה נראה שר"י לומברוזו ורבינו היה לומדים תורה ביחד. הוא מכונה „באבא רבי" לרום מעלתו בעיני בני דורו, ובספר „משכנות הרועים" (רצ"ט ע"ג) מתוארים הוא ועמיתו ר' צמח כ„שני צנתרות הזהב קדישי עליונים גדולי הדור מוהר"א הכהן ומוהר"צ צרפתי ז"ל". הרה"ג ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע) אב"ד תונס היה מגדולי תלמידיהם ויצק מים על ידם ככתוב במשה"ר שם, וכ"כ גם החיד"א ב„מעגל טוב" (עמ' 56, 57). שם כותב שמהר"א טייב „היה גדול הדור ותלמיד הרבנים הרב אברהם כהן שקורין לו באבא רבי והרב צמח צרפתי... וקודם להם לא היו לומדים תוספות בתונס רק גמרא רש"י לבד, והרבנים הנז' הפליאו עצה בעיון התוס' ומהרש"ל ומהרש"א בעיון נמרץ, ומאוד היו מעמיקים בדברי מהרש"ל". אפשר שהוא אביו של ר' שמואל כהן שבאות י"ז.

ב) **כהן ר' אברהם** השני — רב גדול בתונס במאה הששית בתקופת מהר"י טייב ומהר"י נג'אר (ע"ע). חבר ס' „אברהם יגל" על הש"ס והרמב"ם (ההסכמה משנת התקצ"ו), ובספרו זה מזכיר את חברו „הלוא הוא רב רחומאי הר' יצחק טייב" (חי' ש"ס, דנ"ט ע"א), ואת החה"ש ר' אברהם טייב (דפ"ה ע"ד, והוא המחבר ס' „חיי אברהם") ואת ר' משה גיגי מצפת (ק"ד ע"ב), ואת מה ששמע מרבי יצחק פינטו שהק' משם חכמי מראכש (ליקוטי ש"ס, א' ע"ג). ובחי' הרמב"ם (די"ג ע"ב) כותב: „וכן עתה נדפס ובא ס' „לימודי ה'" וראיתי לו... שהפריז על המדה", וכן באותו דף (בעמ' א') כותב: „וראיתי לה' אהלי יהודה הנדפס מחדש", ומזה נראה שבשנת התקמ"ו מועד הדפסת ספר „לימודי ה'" היה כבר ת"ח חשוב והיה מתמודד עם המחבר הגאון מהר"י נג'אר זצ"ל.

מהסכמת הראשל"צ מהר"מ סוזין לספר משנת התקצ"ו נראה שרבינו היה אז עדיין בחיים, ושהוא עלה מתונס לארץ הקודש והתגורר בצפת. מהר"מ סוזין כותב שהכיר את רבינו בתונס בעת שהיה שד"ר שם (בערך בשנת התקס"ג), וכותב עליו: „חזי הוית האי מרגניתא דשקיל וטרי הני מילי מעלייתא רמי ומקשי אליבא דהלכתא... קולע אל השערה, במלחמתה של תורה... הרואה אומר ברקאי רב חביבאי חציבותיה גבאי דיין הוא הדר בקדש נהדר הרב הכולל בישראל להלל, רב כהנא נחית לעומקא דדינא גדול הנאמר באברהם כמה"ר אברהם כהן יצ"ו". כן מזכיר לדוד בן רבינו שהשתדל בהוצאת הספר ומתארו: „הגביר החכם המרומם דרחים ומוקיר רבנן, מגן דוד יהיה בעוזרו". נכדו של רבינו הוא ר' שלמה כהן שבאות ט"ז לקמן.

ג) **כהן ר' אברהם** השלישי — חתום בשנת התרמ"א (1881) בהסכמה שבס' מעייני הישועה בענין פתיחת חנויות הקפה בשבת, וכנראה הוא הנזכר בס' הנ"ל (דמ"ג ע"ד) שהמחבר ר' ישועה כהן פונה אל „החה"ש כה"ר ר' אברהם הכהן וכהר"ר חיים גז נר"ו" בענין עשיית בתי התפלין, ע"ש. ואולי הוא אחי ר' נסים כהן מתונס (ע"ע) בע"ס „מעשה נסים" שבו מזכיר בכמה מקומות לאחיו „הרא"ה" או „הרא"ד" (עיין ר' נסים כהן).

ד) **כהן ר' דוד** — חמיו של מהר"א כהן יצחקי (ע"ע) בעל „משמרות כהונה", ובספרו „חסדי כהונה" על דרוש ו' כותב שדרשו על: „מורי חמי החו"ש כמהר"ר דוד הכהן ז"ל שנת תר"ט", ע"כ. בשו"ת גנזי שלום (א"ח סי' ב') כותב המגיה מהר"י בוכבזא, שלרבינו ולאחיו ר' שלמה היתה התקרבות גדולה עם הרה"ג ר' שלום שמעוני זצ"ל (ע"ע) רב דגפצא בכמה ענייני מסחר ועסקים, ואהבה גדולה היתה ביניהם, ע"ש.

ה) **כהן ר' יצחק בן ברכה** — הוא המחבר ס' „מנחת יצחק" שבסו"ס מעייני הישועה (תונס תרס"ה), ומזכיר בו שמועות ששמע מר' מסעוד חביב (ע"ע), ר' יהודה אלגז (ע"ע), ר' יעקב לומברוזו בן ר"מ ז"ל (ע"ע) ר' יו"ט אלגז (ע"ע) ועוד, ומובן שחי בתקופתם באמצע המאה השביעית. מכונה ר' חוגא, ובזמן הדפסת הס' היה בחיים. בספרו ישנם איזה חידושים מ„הבחור" ר' דוד בן בארון שלימים היה הראב"ד תונס, ולרב זה יש הגהות בספר וחותם עליהם „בן דוד בא". כן מזכיר רבינו בספרו לחי' של „החו"ש הדו"מ ר' דוד ג'אוי ז"ל", והוא ר' דוד ג'אוי (ע"ע) דיין סוסא שעלה לא"י. הרבה מהחידושים שבספרו הם ע"ד הקבלה. בקונט' „יצחק בנו" מר' יצחק בן ר' ישועה כהן הנדפס ב„מעייני הישועה" הנ"ל, מביא בסופו חידושים שכתוב עליהם: „דברי ידי"ן החו"ש מהר"ר יצחק הכהן נר"ו בעהמ"ח ס' „מנחת יצחק".

ו) **כהן ר' יצחק** בן ר' **ישועה** — בנו של ר' ישועה כהן בעל „מעייני הישועה", וחבר קונט' „יצחק בנו" הנלוה לס' הנ"ל והוא דרוש למנוחת אביו ועוד איזה חידושים. הוא המו"ל של כמה ספרים כמו „זרעו של אברהם" ח"ב (תונס תרפ"ח), וספר „חוקי חיים" למהרא"ח בורג'ל (ג'רבה תש"ב), ויש לו בהם הקדמות ארוכות. כן חבר ספר „פתח הדביר ויצחק ירנן" ב' חלקים.

ז) **כהן ר' יצחק** הראשון — מדייני תונס בסוף המאה החמישית, וחתום בשנת התצ"ד (1734) שלישי אחר ר' אברהם

טייב (ע״ע) ור׳ משה נג׳אר (ע״ע) בהסכמת רבני תונס לספר התשב״ץ ח״ב. אחריו חותמים ר׳ אברהם נטף (ע״ע) ור׳ דוד צפג׳ (ע״ע). כנראה הוא המוזכר בספר „לימודי ה׳ ״ (נ״ח ע״א) שכותב המחבר מהר״י נג׳אר (ע״ע): „שמעתי מקשים משמיה דרב יצחק הכהן ז״ל״, וכן נראה שהוא המוזכר בספר „מגדנות נתן״ ח״ב דרוש ב׳ (דנ״ג ע״א) שכותב: „ועל פי זה אמרתי דלזה רמזו קראי... והוא במה שהשיבו המפרשים ולשונם תהלך באר״ש ומטו לה משם כהן גדול מהר״י הכהן זלה״ה דחזקא דאתיא מסברא עדיפא מרובא...״ (וע״ע שם בדף ס׳ שמזכיר סברא זו). להלן בערך „ר׳ שמואל הכהן״ שערתי שרבינו הוא בנו של ר׳ שמואל, ונכדו של ר׳ אברהם הכהן הראשון (ע״ע) הנקרא „באבא רבי״ בן גילו של ר׳ צמח צרפתי (ע״ע), ואביו של ר׳ יוסף כהן יצחקי (ע״ע) אב״ד תונס.

ח) **כהן ר׳ יצחק** השני — מרבני תונס במאה הששית, ושמש בסוף מאה זו כדיין בבית דינו של הגאון ר׳ יצחק טייב זצ״ל (ע״ע). כנראה הוא שמזכירו ר׳ שלמה אלפאסי (ע״ע) בספרו „משחא דרבותא ח״ב (כ״ו ע״ג) שכותב: „וביום ע״ש בערב באה אלי אגרת מאצל החכם השלם כמה״ר יצחק הכהן נר״ו בכ״י החכם השלם הר׳ חיים אחי יצ״ו״. אגרת זו נשלחה בודאי לפני שנת התקמ״ג (1783) שבה נפטר ר׳ חיים אלפאסי (ע״ע) אחי ר׳ שלמה, ומהתואר „החכם השלם״ הניתן לו נראה שכבר אז נודע בתור חכם.

לאחר מכן אנו מוצאים לחכם בשם ר׳ יצחק כהן החתום בכמה מקומות כסופר מתא בתונס. בספר „משחא דרבותא״ ח״ב (קע״ד ע״ב) חתומים על שטר מתנה משנת התקנ״ז (1797) הרבנים ר׳ יצחק הכהן, ר׳ שלמה הכהן (ע״ע) ור׳ מרדכי דרמון (ע״ע) כסופרי מתא, ובספר „משכנות הרועים״ (קל״ח ע״ד) חתום ר׳ יצחק כהן בתפקיד זה עם ר׳ שלמה כהן בלבד, וכן בספר „מעשה ב״ד״ (סי׳ כ״ט). החתימות בשני ספרים אלו הם משנת התקס״ה (1805). ובספר „מעשה ב״ד״ חתום „יצחק חי הכהן״ ולא יצחק כהן סתם, וכאן יש להסתפק אם ר׳ יצחק כהן, זה החתום כסופר מתא הוא ר׳ יצחק הכהן החתום מאוחר יותר כדיין בבית דינו של מהר״י טייב (ע״ע) כפי שאביא להלן, או שהוא אחר ואולי הוא ר׳ יצחק חי הכהן (ע״ע) אבי ר׳ אברהם כהן יצחקי (ע״ע) בעל הספר הנודע „משמרות כהונה״.

מאוחר יותר נתמנה לדיין, וחתימתו מופיעה בהרבה הסכמות ופסקי דין. בשנת התקע״ח (1818) חתם בהסכמה לתוס׳ רבינו פרץ לב״ק שני אחר האב״ד ר׳ יצחק טייב (ע״ע), וכן חתום עמו באותה שנה על תשובה בספר „גנזי שלום״ (יו״ד סי׳ ב׳). בשנת התקע״ט (1819) חתום ראשון בהסכמת ספר „מחנה לויה״ וחתימתו ראשון שם היא בגלל שיש הסכמה נפרדת מהאב״ד ר׳ יצחק טייב לספר זה, ולא כפי שרצה להוכיח מכאן ר׳ שושן הכהן בסקירתו שבסוף „משמרות כהונה״ שרבינו שמש כאב״ד לפני מהר״י טייב.

עוד חתום עם מהר״י טייב על תשובה משנת התקפ״ה (1825) בספר „מעשה ב״ד״ (סי׳ ו׳), ועל תשובה משנת התקפ״ז (1727) בספר „גנזי שלום״ (אה״ע סי׳ ז׳). בתשובות אלו חתום בין הרבנים האחרונים, ואולי סבת הדבר שלעת זקנתו לא ישב עם הב״ד כמקודם. בשנת התקפ״ח חתום בהסכמת ספר „דברי דוד והון יוסף״. יש לשער שפטירתו היתה בסוף המאה הששית.

ט׳) **כהן ר׳ יוסף** — מחכמי תונס במאה השביעית, והוא אחיו הגדול של ר׳ נסים הכהן (ע״ע) מתונס בעל ספר מעשה נסים, ומזכירו בספרו הנ״ל (דמ״ב ע״ג) שכותב: „שמעתי מפי אחי יפ״ת הגדול מהר״ר יוסף הכהן נר״ו״.

י׳) **כהן ר׳ ישועה** — מרבני תונס במאה השביעית. הרביץ תורה לתלמידים והיה מכונה „החסיד״ וה„עניו״ לרוב חסידותו. הוא אביו של ר׳ יצחק הכהן שבאות ו׳, והיה עמיתו בתורה של הרה״ג ר׳ שלמה דאנה (ע״ע) ור״ש מזכירו בספרו „שלמי תודה״ כמה פעמים (דנ״ט ע״א מתארו: „ידי״ן החו״ש ח״ק״, וכן בדקצ״ה ע״ג). נפטר בז׳ אלול התרס״ג ונכתב על מצבתו „שלם בכל מדות שמנו חכמים״. בשנת התרס״ו יצא לאור ספרו „מעייני הישועה״ ועליו יש הקדמות משגים מגדולי תלמידיו הרה״ג ר׳ דוד בן בארון ששמש מאוחר יותר כראש הרבנים בתונס, והרה״ג ר׳ שמואל טייב מחבר ספרים הרבה והיה רב בכמה מקומות. הם כותבים שם שרבם היה מרביץ תורה והיה מסייע הרבה בידי תלמידים נזקקים סיוע כספי ורוחני. ספרו הנ״ל כולל חי׳ ש״ס, שו״ע ושו״ת, והוא מתכתב בו עם מהר״ש דאנה (די״ח ע״ג), ר׳ אברהם כהן ור׳ חיים גז (דמ״ג ע״ד), ר׳ אברהם זיתון (שם), ובשנת התרנ״ו עם ר׳ יוסף גז, ועם ר׳ דוד ג׳אוי רב דסוסא בשנת התרמ״ח (שם). בספרו (דף מ״ד) נמצאת הסכמה חשובה משנת תרמ״א בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת וחתומים עליה 35 מדייני ורבני תונס באותה עת, וכן נלוו לספרו קונט׳ „יצחק בנו״ — חי׳ מבנו ר׳ יצחק, וס׳ „מנחת יצחק״ לר׳ יצחק בן ברכה הכהן.

ממאורעות חייו ופרטים שונים כותב בנו ר׳ יצחק בהקדמתו. הוא כותב שרוח הבריות היתה נוחה מאביו ואף שצרות רבות סבבוהו שמתו בניו הקטנים וכן נפטר לו בן בן י״ז שנה ואשתו נפטרה בקצור שנים רח״ל, בכל זאת כמנהגו נוהג בעבודת הבורא. ובתחלת קונטרס „יצחק בנו״ בדרוש שדרש למנוחת אביו מדבר בנו ר׳ יצחק נגד מנהיגי הדור שלא נזהרים בכבוד ת״ח ומהרהרים אחריהם, ומסיים בסוף וז״ל: „ואף כי ידעתי כי הכבדתי במלים והארכתי... הלוא כבר אמרתי כי חם לבי בקרבי על מה שאירע לאבא מארי ז״ל... וקרוב לומר כי הם גרמא בניזקין ומשבח אני את אבא כי צדקותיו ומעשיו הטובים עם כל אחד ואחד ולמפורסמות א״צ ראיה וחסידותו הנפלאות נשארו כלם הם ופירותיהן ופרי פירותיהן לעוה״ב כי לא נהנה מהעוה״ז כ״א לחם לאכול ובגד ללבוש. וזאת ועוד כי גם ממה שהיו האנשים

החטאים בנפשותם מהרהרים אחריו באיזה דבר נתגלה לעין כל צדקותיו" ,עכ"ל, ואינני יודע לאיזה דברים שאירעו לאביו כוון ומי הם האנשים החטאים בנפשותם. בהמשך כותב משבחי אביו שהיה נזהר בפרטי הדינים של כל דבר ובמיוחד בהלכות שבת ויו"ט, ובמילי דברכות והיה מזהיר אחרים על כך, ומלבד שהיה ערום ביראה היה מתחסד עם קונו ולא לחנם קנה לו שם ,,חסיד" ו,,עניו", שלא היה מחשיב עצמו לכלום. היה משים לילות כימים בלימוד התורה ולא פנה לבו לבטלה, לימד תלמידים הרבה והם היו כבני ביתו יומם ולילה ובפרט בשבתות וימים טובים, ובכל לילה היה מלמדם מלבד לימוד הש"ס גם ש"ע א"ח ויו"ד ודרך ישרה ויראת שמים. ע"כ דברי בנו. עוד נמצא בספר רבינו דרוש למנוחת ר' דוד אחיו שנפטר בלא בנים (דמ"ג ע"ב).

יא) **כהן ר' משה נחום** — בספר ,,טוב ראי" על חכמי טבריה (אות ש"י) כותב שרבינו היה חריף ובקי בכל מקצועות התורה ובפרט בחכמת הדקדוק על בוריה והיה סופר מהיר, ויצא שליח לעצמו לערי תונס ומנוחתו כבוד בעיר תונס.

יב) **כהן ר' נסים** — מרבני תונס במאה השביעית. חבר ס' ,,מעשה נסים" (תונס תרס"ז) — חי' ש"ס, שו"ע והרמב"ם, ובו מזכיר פעמים רבות לרבו מהר"א הכהן יצחקי (ע"ע) בעל משמרות כהונה ותמיד מתארו ,,מורי" (ד' ע"ג, כ"א, ט"ל ע"א ועוד), וכן מזכיר את מהר"א כלאף (ע"ע) פעמים סתם (דכ"ו ע"ד, קט"ז ע"ג ועוד) ופעם אחת מתארו ,,מורי" (די"ח ע"ג, וכותב: ,,וזה הפי' הסכים עליו מורי הר"א כלאף נר"ו ובני הישיבה יצ"ו"), וכנראה שלמד אצלו קצת. היה זרע קודש ממשפחת רבנים גדולים ובספרו זה מזכיר פעמים רבות לכתבי מר זקנו. הוא לא כתב מיהו, ורק במקום אחד (דע"ג ע"ג) כותב: ,,וראיתי בכתבי הקודש למ"ז הרי"ה בן הרי"ה זלה"ה", ולא ידעתי למי כוונתו. ובמקום אחר (בדע"א ע"ב) כותב: ועיין למו"ה זרע יצחק ח"ב שבס' ,,בני יוסף" בחי' ושם נתוכח עם מוהר"י ג'רמון ז"ל זקננו", ע"ש, ובס' זרע יצחק ישנו מכתב ממהר"י לומברוזו (ע"ע) לר' יצחק ג'רמון (ע"ע) שהיה דיין בטראבלס ונהרג על קדוש השם, ולא מתיישב מה שקרא בתחלה למז"ק ,,הרי"ה בן הרי"ה" עם ר' יצחק ג'רמון, וכנראה שהראשון הוא מר זקנו מאב והוא ממשפחת כהן (ואולי הכוונה לר' יוסף הכהן יצחקי אב"ד תונס ששערתי במקום אחר שהוא בנו של ר' יצחק כהן הראשון, ע"ע) ומהר"י ג'רמון היה מר זקנו מצד האם, וצריך ברור. כן מזכיר רבינו בספרו את שני אחיו, הגדול ר' יוסף (דמ"ב ע"ג, פ') והשני ר' אברהם וקורהו ,,הרא"ה" או ,,הרא"ד" (נ"ה ע"ד, דקכ"ה), ומזכיר את ,,בני הישיבה" בכמה מקומות (י"ב ע"א, מ"ו ע"ד ועוד), וכמה חכמים כמו ר' שלום בובליל (ט"ז ע"ב), ומשם מהר"י בן זקן (י"ז ע"א), ואת ר' מסעוד חביב (דף מ' ע"ד: ,,והנה בעת נתוועדתי עם החו"ש ה"ר מסעוד חביב נר"ו") וכן הרב המופלג בתורה ר' שמואל צפג' (דמ"א ע"ג, דכ"א ע"ג ועיין שם).

לספרו יש הקדמה מתלמידו ר' דוד בלא"א נתן ג'אוי (ע"ע) ובה כותב שהיו לרבינו עוד כתבי קודש אך ,,הן בעון כמה מכתבי הקדש אבדו בענין רע... מיניהו חמו מן בלאות, ומינייהו חלפו ואולו לא שזפתם עין". כן כותב שלימד רבינו הרבה תלמידים ו,,רבים שתו מיין משתיו ואכלו מפתבגו" על אף שסבל יסורין ,,מאז הבוקר עד מעלי שמשא". הוא מתאר את רבינו בזה"ל: ,,איש אשר רוח אלוקים בו, האיש הלוה מזה בן מזה, גברא דשפיר חזי... הלוא זה הו"ד הרב המובהק ואח לברק, ר"ב משרשי"א מבני עלייה כמהר"ר נסים הכהן זצ"ל... יראתו קודמת לחכמתו... כרע רבץ בי רבנן... שוקד על לימודו... ואם אמרתי... להזכיר מתרומות מדותיו... חוששני מחטאת... וכל המרבה לספר אינו אלא טועה..." עכ"ל. רבינו עצמו מזכיר בספרו לכתבי ה"ר נתן ג'אוי ז"ל (די"ז ע"א), וכנראה שהוא אביו של תלמידו ר' דוד הנ"ל. מגיהי הספר הם מהר"ם שתרוג (ע"ע) ומהר"ש חי זרקא (ע"ע). ועיין באות הבא.

יג) **זקנו של ר' נסים הכהן** בעל ,,מעשה נסים" — עיין באות הקודם, ור' נסים מזכיר בספרו ,,מעשה נסים" את מר זקנו ואת **כתבי הקדש** שלו. במקום אחד (ב' ע"א) מזכיר את פירושו לסדר זרעים ואת ספר הכללים שלו, ובמקום אחר (דל"ה ע"ג, דס"ו ע"ב) מזכירו ומזכיר את חידושיו על הרמב"ם. בדף ע"ג כותב: ,,וראיתי בכתבי הקדש למ"ז הרי"ה בן הרי"ה זלה"ה", ועיין מה שכתבתי באות הקודם לגבי זהות מר זקנו זה, ויתכן שהוא אב"ד תונס ר' יוסף הכהן (ע"ע) ששערתי במקום אחר שהוא בנו של ר' יצחק כהן הראשון (ע"ע) החתום בשנת תצ"ד (1734) בהסכמת רבני תונס לספר התשב"ץ ח"ב, וא"כ מתישב הכתוב ,,הרי"ה בן הרי"ה" שהוא ר"ת ר' יוסף הכהן בן הרב ר' יצחק הכהן, וצריך ברור.

יד) **כהן ר' אברהם בר יעקב** — דיין בתונס במאה השביעית בתקופת ר' נסים הכהן (ע"ע) בעל ,,מעשה נסים", והוא מוזכר בספר הנ"ל (פ' ע"ב) שכותב: ,,והקשה ע"ז החו"ש הדר"מ זר"ק כמה"ר אברהם כהן בר יעקב נר"ו... והשבתי לו... וכ"ה חכמי הישיבה..." ע"כ. כנראה זה הוא שמזכירו שם בדף קי"ד ע"א שכותב: ,,והחו"ש הדו"מ כמהר"ר אברהם כהן נר"ו דחה זה", ע"ש. וברור שאין הכוונה לר' אברהם כהן יצחקי (ע"ע) רבו של בעל ,,מעשה נסים" וגם לא לר' אברהם אחי ר' נסים, שהרי אביהם לא נקרא בשם יעקב.

טו) **כהן ר' שלמה** הראשון — חתום על שטר מתנה משנת התקנ"ז (1797) בספר ,,משחא דרבותא" ח"ב (קע"ד ע"ג) עם ר' יצחק כהן (ע"ע) ור' מרדכי דרמון (ע"ע), ובשנת

התקס"ה (1805) חתום כסופר מתא בתונס רק עם ר' יצחק הכהן בספר „משכנות הרועים" (קל"ח ע"ד). עוד חתום באותה שנה על פס"ד בספר „מעשה ב"ד" (סי' כ"ט) כסופר מתא בתונס יחד עם ר' יצחק חי הכהן (אולי הוא אביו של הגאון ר' אברהם כהן יצחקי, ע"ע).

טז) **כהן ר' שלמה השני** — קרובו של ר' נסים הכהן (ע"ע) בעל „מעשה נסים", ונכדו של ר' אברהם הכהן השני (ע"ע) בע"ס „אברהם יגל". בספר „מעשה נסים (דכ"ב ע"ב) כותב ר' נסים: „ומסופק אני אם הפירוש הזה פירשתיו אנכ"י (ר"ת „אני נסים כהן") או כי שמעתיו מקרובי החו"ש כמה"ר שלמה כהן נר"ו נכד ה' אברהם יגל ז"ל וכתבתיו שלא ישכח". כנראה שהוא החתום בשנת התרל"ח (1878) על פס"ד בספר „משפט הירושה" בענין צוואת הקאיד נסים שמאמא והוא החתום בשנת התרמ"א (1881) בהסכמה שבספר „מעייני הישועה" בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת.

יז) **כהן ר' שמואל** — מגדולי דייני תונס בסוף המאה החמישית, ונראה לי ששמש כרב ראשי בתונס. מצאנוהו נזכר בשנת התע"ח (1718) בקשר לעדות עגון שנתקבלה בפניו שמביא אותה ר' יעקב חיים שד"ר צפת בתונס בספרו „סמא דחיי" (אה"ע סי' ב'). שם כתוב שהעדות נתקבלה בשנת התע"ח בביהכ"נ הגדולה בתונס בפני „החכם השלם הדיין המצויין ר' יצחק לומברוזו, ולפני החכם שמואל כהן והחכם משה נג'אר". עוד ראיתי שהגאון ר' עוזיאל אלהאייך (ע"ע) בספרו „משכנות הרועים" (קכ"ג ע"ג) מביא פס"ד משנת התפ"ג ממנו ומחבריו הרבנים, ומזכירו שם ראשון. הוא כותב: „ואחז"ר נראה בעליל לארץ מעשה ידיהם של צדיקים תלתא סרכין כחדא שרין מהרש"ך ומהר"א טייב ומוהר"י לומברוזו זכר כלם לברכה כי בשנת התפ"ג קנה א' מולק"י..." ע"ש. בשנת תפ"ה (1725) הסכים לספר „שתי ידות" לר' אברהם חזקוני זצ"ל, ובהסכמה זו חתום ג"כ ראשון וחותמים אחריו ר' אברהם טייב (ע"ע), ר' יצחק לומברוזו (ע"ע), ר' משה נג'אר (ע"ע), ור' משה דרמון (ע"ע). אפשר שהוא בנו של ר' אברהם הכהן (ע"ע המכונה „באבא רבי" שהיה מגדולי רבני תונס ונפטר בשנת התע"ה (1715) ואביו של ר' יצחק הכהן הראשון (ע"ע) החתום בשנת התצ"ד (1734) בהסכמת התשב"ץ ח"ב. ואפשר עוד שגם ר' יוסף הכהן יצחקי (ע"ע) אב"ד תונס, היה נכדו, ולזה כוון ר' יוסף בתשובתו שבסו"ס „יתר הבז" (ליוורנו תקמ"ז) שכתב שבצעירותו היה יושב בין ברכי מר זקנו והאיתנים מוסדי ארץ ע"ש, ולפי זה יובן מה שהיה לר' יוסף בן בשם ר' שמואל, כיון שקראהו ע"ש רבינו־זקנו. מזה שמצאנוהו חתום ונזכר ראשון, נראה שהיה רב ראשי, וכנראה מלא מקום אביו ר' אברהם הנזכר לעיל. ועיין מ"ש בפתיחה למשפחת „כהן יצחקי".

משפחת כהן טנוג'י

משפחת רבנים, שרים ונגידים בתונס. הרב הראשון שנודע לנו ממשפחה זו הוא הרה"ג ר' ישמעאל כהן טנוג'י (ע"ע) שחי בסוף המאה השלישית לאלף זה, שחיבר ספר „הזכרון" והיה לראש רבני מצרים. בהקדמתו לספרו זה משנת הש"ג (1543) כתב על עצמו שהוא ממדינת תונס ובא למצרים, ובשו"ת המבי"ט ח"ב (סימן ר"ו) הוא חתום כראש רבני מצרים. החיד"א כותב עליו ב„שם הגדולים" (מע' י' אות שפ"ט), וכותב עוד שגם הרב שמואל כהן ובנו ר' יהודה שהיו רבני ירושלים בימי הרה"ג ר' אברהם יצחקי בע"ס „זרע אברהם" הם ממשפחות „כהן טנוג'י", וששמע שמוצא משפחת כהן טנוג'י הוא מימי קדם שבא יהודי כהן מעיר טאנג'א (אולי טאנג'יר. וידוע שכך מתבטאת המלה „טאנג'יר" בשפת הדיבור שמשמיטים האות האחרונה, כמו „מארסיליה" שנכתבת כך ומבוטאת „מרסיי") ונתיישב בתונס.

מתחלת המאה הששית נודעו לנו בתונס יותר רבנים ושרים ממשפחה זו. בראשית המאה הנ"ל נודע הקאיד המפורסם ר' ישועה כהן טנוג'י (ע"ע) שאצלו התארח החיד"א בביקורו בתונס ומזכירו החיד"א ב„שם הגדולים", והוא שהביא את בית הדפוס העברי הראשון לתונס. כן ידוע לפניו ר' יוסף כהן טנוג'י הראשון (ע"י) בעל ספר „בני יוסף" (ליוורנו תקנ"ג), וידועים עוד דיינים וחכמים במאה ההיא כמו ר' יהודה כהן טנוג'י ועוד. בראשית המאה השביעית נודעו כמה חכמים ממשפחה זו, אך לא נתפרסמו, ובסוף המאה השביעית היה חכם בשם ר' יוסף טנוג'י שחיבר כמה ספרים וביניהם ספר „תולדות חכמי תונס" שעודו בכת"י ולא נדפס. אחד מבני המשפחה שמש כראש הרבנים בתונס והוא ר' יצחק חיים דוד כהן טנוג'י (ע"ע) המכונה ר' יצחק מג'דורה.

א) **כהן טנוג'י ר' ישמעאל** — כותב עליו הגאון חיד"א ב„שם הגדולים" (ח"א מע' י' אות שפ"ט): „הגאון מהר"ר ישמעאל כהן חיבר ספר הזכרון בארץ מצרים שנת הש"ג והם פסקי הלכות בלשון קב ונקי על סדר התלמוד ונדפס בשנת קרי"ה. וכתב הרב בהקדמתו שהוא ממשפחת טנוג'י מתוניס, ושמעתי כי מראש מקדם היה כהן אחד מעיר טאנג'א שנתיישב בתוניס וממנו היא מוצאת משפחת טנוג'י. והרב שמואל הכהן והרב יהודה בנו שהיו מרבני עיה"ק ת"ו בזמן רבינו מהר"א יצחקי היו ממשפחה זו, ועד היום משפחה גדולה ומיוחסת בעיר תונס יע"א. והרב ישמעאל הנז' חתום ראש לרבני מצרים בהסכמות שבשו"ת מהראנ"ח ח"ב סי' ב"ה, ויש בית כנסת נודע במצרים שהיה מתפלל בו הרב ונקרא עד היום על שמו", עכ"ל. ובספר „אוצר הגדולים" מביא שרבינו חתום בתשובות המבי"ט ח"א סי' ר"ו בשאלה מרבני מצרים וחתום: „המר והנאנח ישמעאל הכהן", אך ראיתי שהיא בח"ב ולא בח"א. בשנת התשל"ד יצא לאור ספר הזכרון במהדורא חדשה בהוצאת „שרגא" בלונדון ואעתיק מהקדמת רבינו מה שהביאו לחבר ספר זה ותועליות שבו: „אמר ישמעאל כהן טנוג'י ממדינת תונס... רציתי לחבר פסק קטן מאד בכמות לכתוב בו כל הדינין הנוהגין בזמן הזה הנמצאין בתלמוד על סדר כתיבתן שם והנה הם כמפתח לתלמוד ולפסקי הרי"ף... וקראתיו ספר הזכרון יען כי הוא מעורר ומזכיר דברים הנזכרים בתלמוד ואם בעל שכל אתה ובעל זכירה יספיק לך מעט הדבש הזה... ובאמת שיגעתי בו יגיעה גדולה ועמל גדול עד מאוד

ולא מצד עומקו כי אני מודה שהקטן שבחברים הנמצאים בזמן הזה יכול לעשותו אבל הגיעה היא מצד הקיצור כי אחר שאכתוב הדין אני חוזר לכתבו בשנים ובג׳ דרכים ואמנה התיבות ופעמים גם האותיות ואבחר בדרך הקצרה כי כל מגמת פני לקצר בלשון בכל יכלתי ובכל מאמצי כוחי כדי להיות קריאתו נקל בעיני הקורא ולא יקוץ בו ויכול לקרותו בחודש אחד אע״פ שהוא בעל מלאכה כי יכול לקרות ד׳ עלין ביום ובלילה וחוזר למלאכתו. ובוחן לבות וחוקר כליות ויודע הנסתרות יודע כי בעת שהתחלתי לחברו חשבתי שלא קדמני אדם בדרך זה, אחר כך נגלו לי פסקי הר״י בן הרא״ש שהם קטנים בכמות מאד ורציתי לדחות ולגנוז את שלי מפניהם, אחר כך עיינתי בדבריהם הנעימים וראיתי שיש ביניהם הבדלים הרבה. ההבדל הא׳ שהפסק שלי רוב הדברים שיש בו הבאתי טעמם עמם, אלא אם כן יהיה הטעם ארוך או הוא דבר שטעמו ידוע לדרדקי דבי רב. ההבדל הב׳ שקצרתי בדברים שאינם נוהגים ונמצאים בזמן הזה. ההבדל הג׳ פעמים שהתלמוד מביא הדין בשנים וג׳ מקומות ואין אני מביאו אלא במקום אחד בלבד, אלא אם כן במקומות מעטים אבל הוא מביאו בהרבה מקומות. וכשראיתי שהספר שלי יבוא קרוב לחציו של זה לא רציתי לגונזו והנחתיו להועיל לי ואתה תבחר ולא אני. והיתה השלמתו יום ד׳ לחודש אדר שנת הש״ג ליצירה פה מצרים. ואני משביע בשם הגדול והנכבד לכל מעתיק ספר זה שיעתיק הקדמה זו והמפתח עם הספר ולא יוסיף ולא יגרע בו שום דבר, ואם נראה לו דבר טעות יעיין בדברי הפוסקים אולי שימצא פוסק שסובר כך ואם לא ימצא ונראה לו שהוא טעות גמור אם אפשר לו לדון אותי לכף זכות ויתלה בט״ס וכיו״ב, וה׳ ידינהו לכף זכות, ואם לא יתלה בשגגתי ויתקן הטעות

שער ספר „הזכרון" להגאון ר׳ ישמעאל כהן טנוג׳י זצ״ל מתונס וראש רבני מצרים. נדפס בשנת שט״ו (1555).

ע"פ בקיאים ומי שאין לפניו שום שגגה יצילנו משגיאות אנס"ו", עכ"ל.

המו"ל בהוצאה החדשה כותב שלפי השמועה נשמדה רוב ההוצאה הראשונה בגזרת שרפת ספרי היהודים שהיתה בעוה"ר בתקופה ההיא ולא נשארו רק אחד בעיר ושנים במשפחה.

ב) **כהן טנוגי' ר' ישועה** — תלמיד חכם חריף ומעיין.[1] חי במחצית הראשונה של המאה הששית, והיה עשיר גדול ושימש בתפקיד „קאייד" (שר ונגיד) ליהודים. נולד בשנת התע"ו (1710),[2] והחיד"א כותב עליו שהיה תלמיד הרה"ג ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע).[1] לעומת זאת הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) בדרוש שנשא על רבינו בפטירתו[4] כותב: „אוזן ששמעה מפי סופרים וזקנים בשער מעידין... מה שראו הם אמרו... דרך גדילתו לחוף ימים... בבית מדרשו של שם גדול אדוננו אחד היה אברהם שלשלת יוחסין היא בית נטף ז"ל, כלומר שלמד אצל ר' אברהם נטף (ע"ע) שהיה אחד מבית דינו של מהר"א טייב הנ"ל.

בשנת התק"ו (1746) בהיותו בן שלושים שנה[5] נתמנה לנגיד וקאייד היהודים, תפקיד שהעניק לו סמכויות רבות ונרחבות. הוא היה מוסמך לכפות בעלי חובות לפרוע חובותיהם, להכניס אנשים לבית הסוהר ולהעניש עוברי עבירה בתחום הכללי והדתי. הגאון ר' עוזיאל אלחאייך בלשונו המליצית כותב את מהות תפקידו ואת סמכויותיו של רבינו, וז"ל: „הוא רודה בעם... מפני חמסן של עוברי עברה, כי יריבון אנשים על כל פצעיהם... בבוא אליו האיש המוכה דן את הדין... והיה אם בן הכות ממרום ישליך אל חצר המטרה... וכי ישה איש ברעהו... אישתמוטי הוא דקא מישתמיט דחויי בדמים... לפניו ילך דבר ובא עד כיסו כי"ס כי"ס קריא להוציא בולעו מפיו... כל אשר יעבור מצות המלך דת יהודית קלה כבחמורה, שפך כאש חמתו... ורבים השיב מעון עד השמדם עושים תמורה... עמא דאבדרינהו כהלכת גוברין יהודאין בריש גלי..."[6]

בתפקידו זה פעל רבות לטובת אחיו היהודים, והרים קרנם מהשפלות והעניות שהיו שרויים בהם. הוא עמד בעדם בפני השלטונות ובטל מעליהם גזרות רבות ועול מסים שהטילו עליהם. ר' עוזיאל אלחאייך כותב על כך: „ואף גם זאת בקום עלינו דייני גזרות... כתות סרכי דמלכותא אכלי קורציהון דיהודאין נועדו לב יחדיו להתעולל עלילות ברשע להתיר דמן של ישראל ארנונא די מלכא ומלכי צדק, מלך שלם ישועה... מסיר לב עם הארץ דקעביד להו עקירה. מושיען של ישראל... והאחרון הכביד דמקרבא הנאתיה וירם קרנם של ישראל, קהל עדתינו היו לימים ראשונים, הן הנה היו בשפלה... הוא הסובב מכל הגלגל השתא איתגורי איתגור ורב מעסקות עסקי... יצא להן מוניטין בעולם... ויהי ידיו למיחן עניין עמלי תורה... כל העם מקצה... העניים והאביונים... באו שערי ישועה שערי תורה והיו באוכלי שולחנו..."[7] ובאמצע הדרוש חוזר ומספר על מסירות רבינו להצלת ישראל: „אדם רב להושיע ישועת ישראל אשר הערה למות נפשו פעמים רבות למען הציל עם אלקי אברהם כאן ביחיד כאן בצבור ואב"א כאן בצנעא כאן בפרהסי'ה מפני חמת המציק מלכותא דארעא... בן האדם גבור בארץ בטל את המעוררין וגבר ישראל, נפישן זכותיה זכות הרבים תלוי וצדקתו עומדת לעד".

בשנת התקכ"ח (1768) הקים בית דפוס עברי הראשון בתונס, ובו נדפס הספר „זרע יצחק" לר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע). בית דפוס זה הובא על ידו מאיזמיר, אך כיון שכלי הדפוס היו ישנים והפועלים היו חסרי נסיון בעבודת דפוס, יצא הספר הנ"ל מטושטש מאד, והמגיה שם מתנצל על כך. בית דפוס זה נסגר אחר כך מהסבות הנ"ל, ולא נדפסו בו יותר ספרים.[8]

בשנת התקל"ד (1774) בעודו משמש כקאייד ביקר החיד"א בתונס והתאכסן בביתו כל זמן שהותו בעיר במשך כשבעה חדשים. רבינו עשה לו כבוד גדול והטיב עמו הרבה והשתדל עבורו שישיג נדבה טובה במקומות שונים. כשהגיע לתונס מספר החיד"א: „ובאו החכמים ר' יוסף הכהן (ע"ע) ר' נתן בורג'יל (ע"ע) ר' יוסף זרקא (ע"ע) וחתנו ר' יאושע והמתינו עד שגמרתי תפלתי והתחלתי לדבר ד"ת, וביני ביני בא הגביר ר' משה בן הקאייד החכם השלם ר' יהושע כהן טנוגי' והזמין אותי בשם אביו לביתו. והלכנו שם והוא חוץ לגיטו, ויש לו חדר מלכות באבני שישא ומרמרא, ונתנו לי חדר יפה, ומרבית העם חכמים גדולים באו... ובחצות בא הקאייד והסביר לי פנים מאירות וסעדנו עמו ואמרתי בשלחן דרך שלי בפסוק ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויי"ן והוא כהן וכו' ע"פ תשובת „חוות יאיר" והנאהו. ובאמת הפליא לעשות הוא ובנו ר' משה וחתנו ר' יאודה נטף ובתו כולם גברו חסדם מאד מכבוד ומתנות ומעות הרבה מאד, ורצה הגביר הקאייד שלא אצא מביתו אפילו לתפילה כי אם משבת לשבת, ובחול אתפלל בבית שבחדרו בעד החלון שהוא על בית הכנסת א' שהוא היה מתפלל שם, ובשבת ביום הייתי הולך עמו לק"ק שהיה מתפלל הוא בו..."[9]

1) כן כתב החיד"א ב„מעגל טוב" השלם עמ' 56.

2) עיין להלן בסוף.

4) „חיים וחסד" ב„מערתא דדייני" דרוש ט'. הדרוש כולל מליצת הספד ממהר"ע אלחאייך ובה הרבה פרטים על תולדות חיי רבינו ותאריך פטירתו.

5) כ"כ שם במליצת ההספד.

6) שם.

7) שם.

8) עיין בהקדמות ל„זרע יצחק".

9) „מעגל טוב" השלם עמודים 55-56.

על חכמת רבינו כותב: „...והגביר הקאייד בעצמו הוא חריף גדול ומעיין והיה תלמיד הרב ר' אברהם טייב".[10]

בכמה מקומות מספר החיד"א מתוך אי שביעות רצון על מעשים שעשה הגביר. כשבאו כת המקובלים לבקרו הסתיר החיד"א מהם ידיעתו הקבלה, וכותב על כך: „וזה היה נס גדול כי הגביר הקאייד היה מתקוטט עמם ושם בבית הסוהר לגדוליהם, ושלח לביתם ולקח כל ספרי קבלה שלהם, והיה זה בטענה שהם עושים ליוהרא, ושלא לשמה".[11] ובמקום אחר מספר עליו וכותב: „...ובאמת הייתי בצער כי ידעתי ענייני העיר, וכבר שלח להביא ר' שלמה וזאן מסוסה (ע"ע) והניחו בבית האסורים לפי שאשתו שם בסוסה שכחה סמרטוט על החמין ונפל לאש ונשרף בשבת. ומפני זה בעלה חכם של הקהל ההוא הושם בבית האסורין בתונס.[12] עוד מספר בהמשך: „ומה אספר ורבו כמו רבו הענינים ופרטים בפרט וכלל. רק את זה אומר שלילה א' אחר חצות כשהלכתי למטה והיה וילון פרוש כנגדה כמשפטם, ראיתי והנה אדם א' נכנס אצלי ונשתוממתי, ואמר לי אני משה בן הקאייד, אומר לך אבי יש בכאן קצת ליגורניזים שהם מכת פראנק מאסון אם מותר להרגם, וזה בסוד גדול תשיב לי עתה. וכשומעי עמדתי מרעיד, אמרתי לו דיני נפשות אתה שואל ממני ואני שוכב על המטה. הרף ואגידה לך, תאמר לאביך שודאי אסור להורגן אף להוראת שעה, כי לא ידענו שום איסור בדבר, והם אומרים שאינו נגד דת משה וישראל, וזה תהיה כמו קומידיא אחת שודאי אני מודה שאף לקומידיא אסור וכל שכן זה, אבל מה ס"ד יש לרודפם עד הריגה ח"ו, וידעתי כי אחר יציאתי מתונס התעלל בהם ומסרם למלכות, וכמדומה שהוכו והפסידו ממון.[13]

לפרקים היו מתכנסים בביתו של רבינו הקאייד כל הרבנים והפרנסים והיו עוסקים בתורה. והחיד"א מספר על שתי התכנסויות כאלה אחת היתה ביום ר"ה אחר מנחה,[14] והשניה בליל ר"ח ניסן. הכנוס השני לא היה בהזדמן אלא מנהג קבוע מדי שנה בשנה לעשות כנוס שכזה,[15] הוא כותב: „המנהג שליל ר"ח ניסן נאספים גדולי החכמים אצל הקאייד ומפלפלים בתורה ותתמלאו שני בתים, והקב"ה נתן לי כח ושכל טוב לפלפל עמהם בגבורה וחריפות. ובכלל קראו פרק א' של הרב משנה למלך בקדשים ותיכף התחלתי להביא ראיות ולצדד בספק והייתי מפלפל בתוקף, ואחר כך קראו דברי הרב... וראיתי בעניותי שכיוונתי לדברי הרב, ונצטערתי שיאמרו שגנבתי דברי הרב שהם היו סוברים שקריתי כל הספר והיה לי זכירה גדולה... וכמו רגע עניתי... אני רואה שיש לצדד היפך כל מה שאמר הרב... ומוחלפת השיטה ותמהו כל השומעים שהקב"ה השפיע מטובו על שפל כל השפלים, שהייתי כל הלילה כלו ברוחב לב ועומק וחריפות גדולה ותגבורת כל הלילה כלה מענין לענין עד שעלה עמוד השחר ממש. הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו".[16]

הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) כותב שרבינו „שפט את ישראל שלושים שנה",[17] וא"כ כיון שהוא נתמנה לתפקיד זה בהיותו בן 30 כדלעיל, יוצא שבשנת התקל"ו (1776) בהיותו בן ששים שנה הפסיק מלשמש בתפקיד קאייד. סיבות הפסקתו אינן ידועות, אך יתכן שמחמת זקנה עשה כן. בשנת התקמ"ג (1783) כותב הרה"ג ר' אברהם טובייאנה מאלג'יר בהקדמתו לספרו „עץ חיים ואשל אברהם" שבהיותו בתונס בשליחות מצוה, מצא בבית גנזי „החכם השלם הנגיד המפורסם ר' ישועה כהן טנוג'י אשר עשה חסד לאברהם כפעם בפעם" את פירושו של ר' שמעון לביא מטראבלס על הזוהר והעתיק ממנו קצת. פירוש זה נדפס מאוחר יותר ונקרא בשם „כתם פז". גם ר' ברוך פיתוסי (ע"ע) בהקדמתו לספרו „מקור ברוך" (ליוורנו תק"ג) מודה ל„הגביר ר' ישועה כהן טנוג'י" על שגדלהו מנעוריו כאב לקרב הנאתו.

בשנת התקנ"ו (1796) בהיותו בן שמונים שנה עלה לא"י ונפטר שם בירושלים כשלושה חודשים לאחר עלייתו. ר' עוזיאל אלחאייך כותב על כך: „ויהי בשמנים שנה ויאמר ה' אל יהושע עלה אלי ההרה ההר הטוב הזה... ויסכים יהושע לעלות לראות חזה ציון קרית מועדנו, תאות לבו נתת לו מאת המלך... ויהי כמשלוש חדשים והא קלא מן שמיא נחת ועתה קום עבור את הירדן, אלו נהרות אפרסמונא".[18] מתוך קטע זה אנו למדים שנולד בשנת התע"ו (1716) שהיא שמונים שנה לאחור משנת התקנ"ו (1796) שבה נפטר.

על משפחתו של רבינו למדים מתוך דברי החיד"א ב„מעגל טוב". משם למדים שהיה לו בן גביר בשם ר' משה,[19] וגם בת מרת ג'זאלת שהיתה נשואה לר' יאודה חיים רפאל נטף, שהיו בידידות גדולה עם החיד"א, והוא מזכירם לשבח. כחותנו של הגביר הוא הקאייד יאודה כהן יהונתן שנפטר בזמן שהחיד"א היה בתונס, והחיד"א דרש עליו לבקשת רבינו. כן היה לרבינו אח בשם ר' אברהם שהיה אמנם „ת"ח ויש לו שכל עד שלפעמים אומר דברים נחמדים, אך היה כפעם

---

10) שם עמ' 56.

11) שם עמ' 58.

12) שם עמ' 63.

13) שם עמ' 64.

14) שם עמ' 56.

15) כידוע שיש מנהגים מיוחדים אצל יהודי תונס וג'רבא ביום ר"ח ניסן, כמו מנהג אכילת ה„בסיסה" שהוא קמח קלי עם שמן וסוכר, בליל ר"ח ניסן, ועליית הכהנים לדוכן בשחרית כמו בשבתות וימים טובים.

16) מעגל טוב עמ' 61.

17) „מערתא דדייני" דרוש ט'.

18) שם.

19) הוא זה שעמד על מלאכת הדפסת ספר „זרע יצחק" לומברוזו בשנת התקכ"ח (1768) בבית הדפוס החדש שהקים אביו, כנזכר בהקדמות ל„זרע יצחק".

בפעם משתטה ואומר שהוא נביא ניצוץ ירמיה ויחזקאל, והיה מחזיק עצמו לרב מופלא ודרשן גדול ומקובל, וכל זה מרמות רוחא דאית ביה עד שנעשה שוטה, והוא מבזה כל חכמי ישראל". מפאת כן החיד"א בקש מרבינו הקאייד לעכב בעד אחיו מלבוא אתו לליוורנו, כיון שבקורו שם לא יהיה לו לכבוד.[20]

ג) **כהן טנוג'י ר' שלמה** — דיין ומרביץ תורה בתונס באמצע המאה הששית. חתום בשנת התקנ"ג (1793) בהסכמת ספר „בני יוסף" לר' יוסף כהן טנוג'י, ויש לו חידושים על הפרשיות ע"ד הקבלה בסוף „קרן הצבי" וכתוב עליהם שהם „מהחה"ש והכולל הרב שלמה כהן טנוג'י נר"ו". ר' יהודה כהן טנוג'י (ע"ע) בספרו „ארץ יהודה" (ליוורנו תקנ"ז) מזכיר הרבה פעמים לר' שלמה כהן טנוג'י, וכותב עליו שהוא „בן אחי טוב" כלומר בן אחיו, ונראה שכוונתו לרבינו. ויתכן שר' שמואל כהן טנוג'י בכ"ר אברהם (ע"ע) ור' יהודה כהן טנוג'י בר אברהם (ע"ע) הם אחים ורבינו הוא בן ר' שמואל אחי ר' יהודה. עוד נזכר הרבה בספר „ברית יעקב" (ליוורנו תק"ס) לר' יעקב פיתוסי (ע"ע).

נפטר בשנת התקס"ח (1808), והגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) שהוא קרובו של רבינו הספידו. הוא מציין בדרושו („מערתא דדייני" דרוש טז) שרבינו סבל יסורין בחייו והיה „מדוכא אלקים ומעונה" ולא השאיר זרע אחריו. וכך כתב על דרוש זה: „דרוש להספד קרובינו ושארינו מדוכא אלקים ומעונה גם בן ואח אין לו הא'ח נפשנו החכם השלם הדיין המצויין ממשפחת הדנ"י ושמו שלמה כהן טנוג'י תמ"ך ס' לך לך משנת ומבשר"ך לא תתעלם ליצירה".

עוד מציין בדרוש הנ"ל (דס"ה ע"ג) שרבינו לימד תלמידים ומתוכם „אנשים חכמים וידועים האחד עינינו משה שפיר שלים רב חוז יחיה כי"ר", ולא ידעתי למי כוונתו, ולא יתכן לומר שכוונתו לר' משה שלום בעל „ישמח משה" (ע"ע), כיון שהוא נפטר בשנת תקס"ו (1806) שנתיים לפני רבינו, ולא יתכן שיתפלל עליו „חיו יחיה כי"ר", וצריך בירור.

ד) **כהן טנוג'י ר' יהודה בר אברהם** — מרבני תונס במאה הששית, ושמש בסוף המאה הנ"ל כדיין בבית דינו של הגאון המפורסם ר' יצחק טייב זצ"ל (ע"ע) בע"ס הנודע „ערך השלחן". החיד"א שבקר בתונס בשנת התקל"ד (1774) מזכירו בצעירותו בהיותו ארוס וכותב: „גם הארוס ר' יהודה הכהן טנוג'י הפליא לעשות לי אהבה רבה ונתן לי כמה ספרים במתנה ותיבת כסף, וקנה „שם הגדולים" ו„ברכי יוסף" עד שלא נתחברו כמעט.[1] בשנת התקנ"ז (1793) הדפיס את ספרו „ארץ יהודה". מאוחר יותר נתמנה לדיין והוא חתום אז בהסכמות לספרים ובפסקי דין עם מהר"י טייב ובית דינו. בשנת התקע"ח (1818) חתום בהסכמת תוס' רבינו פרץ לב"ק, בשנת התקע"ט (1819) לספר „מחנה לויה", ובשנת התקפ"א (1821) לספר „זרע אברהם" כטורזא. כן חתום על הרבה פסקי דין בספר „גנזי שלום" לר' שלום שמעוני זצ"ל (ע"ע) מגפצה ובספר „מעשה בית דין", מהם משנת התקפ"ג (1823)[2] ומהם משנת התקפ"ה (1825).[3]

בסוף ימיו עלה לא"י ונתיישב בעיה"ק צפת וישב שם קרוב לג' שנים על התורה והעבודה בישיבת מרן „הבית יוסף" זלה"ה, ושם השלים את חיבורו השני הנקרא „אדמת יהודה" הכולל חי' ש"ס, הרמב"ם ותנ"ך. ספר זה נדפס בליוורנו בשנת התקפ"ח (1828) בסוף ספר „צמח דוד" לר' דוד נג'אר (ע"ע).[4] הוא נפטר בצפת ובמותו כרו לו קבר במקום הפנוי אצל הרב אלשיך זלה"ה.[5]

רבינו היה חותנו של ר' יוסף גג' הראשון (ע"ע) בע"ס „פי המדבר", ונכדיו בני ר' יוסף הדפיסו לו בסוף ספר „נר דוד" (תונס תרכ"ח) לזקנם ר' דוד גג' (ע"ע), חידושים שלו שנשמטו מספרו „אדמת יהודה". בהקדמות ל„נר דוד" כתוב עליו: „מר זקנם הרב המובהק ואח לברק כמהר"ר יהודה כהן טנוג'י זלה"ה בעהמ"ח ספר „ארץ יהודה" ו„אדמת יהודה", והוא יתיב בנ"י דנ"י דיינא הוא דן דין לאמתו. ובסוף ימיו הוכיח סופו על תחלתו, זכה ועלה אל ארץ הקדושה ההר הטוב הזה והלבנון גליל העליון, על צפת היא"ר ת"ו בעת שיבתו... ושם ישב קרוב לג' שנים על התורה ועל העבודה, והארץ האירה מכבודו הן השכינה שורה... יושב בשבת תחכמוני בישיבת גדול אדוננו מר"ן מלכא הבית יוסף זלה"ה שבתו, כל היום כי שם ביתו, וחוזר על לימודו בספר אשר חיבר „אדמת יהודה" יעלה..." רבינו נקרא גם „ר' יהודה כהן חדרייא", ונכדו ר' בן ציון גג' (ע"ע) בהקדמתו לספר „פי המדבר" כותב: „הרב המובהק ואח לברק מר דיינא אדוני זקני ר' יאודה כהן חדרייא זלה"ה".

בספר „מעשה ב"ד" מצויים פסקים מרבני תונס שעליהם

---

20) על ר' אברהם אחי רבינו עיין ב„מעגל טוב" עמודים 58, 60, 62, 63.

1) מעגל טוב השלם עמ' 60.

2) מעשה בית דין סי' ג', ממלכת כהנים עמודים ט"ז י"ז מכתבים לרבני ג'רבא.

3) מעשה בית דין סימנים ו' י', וב„גנזי שלום" יו"ד סי' ד'.

4) כן כתבו נכדיו בני בתו בהקדמת ספר „נר דוד" גג' (ליוורנו תרכ"ח) ועיין להלן.

5) כ"כ החכם ר' יוסף כהן טנוג'י דוד רביעי לרבינו בשער ספרו „שירת מרים" (תונס תרפ"ד), וז"ל: „יוסף בר יהודה כהן טנוג'י בר משה בר יהודה בעל „ארץ יהודה" ו„אדמת יהודה". זה האחרון השלימו בעיה"ק צפת תוב"ב בעלייתו מתונס לשכון כבוד שם. במותו כרו לו קבר במקום הפנוי אצל הרב אלשיך זלה"ה. עכ"ל.

חתום גם ר׳ יהודה כהן טנוג׳י מהשנים תקצ״ד (1834), תר״כ (1860), ונראה לי שהוא ר׳ יהודה כהן טנוג׳י אחר מאוחר יותר. זאת מכיון שבפסקים אלו חותם סתם „ר׳ יהודה כהן טנוג׳י״, ורבינו תמיד רגיל לחתום „ר׳ יהודה בר אברהם כהן טנוג׳י״, ועוד כיון שרבינו השלים את ספרו „אדמת יהודה״ בצפת, וספר זה נדפס בשנת התקפ״ח (1828), ובצפת הוא ישב רק ג׳ שנים ואחר כך נפטר כדלעיל, א״כ לא יכול להיות שיהיה בחיים בשנת התקצ״ד (1983) ואחריה.[6]

ה) **כהן טנוג׳י ר׳ יהודה** השני — דיין בתונס בסוף המאה הששית ובראשית השביעית, וחתום על הרבה פסקי דין עם רבני תונס בספר „מעשה בית דין״.[1] תשובות אלו הם בין השנים תקצ״ד—תר״כ (1860—1884),[2] וחתום בהם עם הגאון ר׳ ישועה בסיס (ע״ע), ר׳ שמואל צפג׳ (ע״ע) ואחרים. בחלק מהם הוא חתום ראשון.[3] איננו ר׳ יהודה בר אברהם כהן טנוג׳י (ע״ע).

ו) **כהן טנוג׳י ר׳ שמואל בכ״ר אברהם** — חתום בשנת התקנ״ג בהסכמת ספר „בני יוסף״ לר׳ יוסף הכהן טנוג׳י הראשון, שני אחרי ר״י זרקא (ע״ע). ואולי הוא אחיו של ר׳ יהודה שבאות ד׳ ואביו של ר שלמה שבאות ג׳, ע״ש.

ז) **כהן טנוג׳י ר׳ יוסף** הראשון — תלמיד ר׳ אברהם טייב הראשון (ע״ע), והוא מח״ס „בני יוסף״ (ליוורנו תקנ״ג) על ב״ק ע״ז מעילה וליקוטי הרמב״ם, ומביא בתוכו חידושים מרבו הנ״ל וממהר״ץ צרפתי (ע״ע). בסופו נדפס „זרע יצחק״ ח״ב לר״י לומברוזו הראשון (ע״ע), והוא שארית פליטת ספר „זרע יצחק״ על הש״ס שנדפס בשנת התקכ״ח. בשער הספר כתוב שהספר „פעולת צדיק הוא הרב הכולל כמה״ר יוסף בכ״ר הגביר הנעלה השר והטפסר המו״ן ה״ר שלום כהן טנוג׳י זלה״ה חד מן קמייא מקדמי ארץ אלו שני דורות אשר יצק מים מתורתו של רבו איש אלקים קדוש הוא הרב המופלא אחד היה אברהם טייב זלה״ה והוא שפט את ישראל משפטים ותורות ודבר גבורות...״ ע״כ. עוד כתוב שם שאת הספר חיבר בהיותו צעיר, והוא התכוון לכתוב ביאור על הש״ס אך נפטר בינתיים, „ומן היום ההוא והלאה עד היום קרוב לשבעים שנה הלא הוא כמוס ולא נראה בעליל שיאותו לאורו...״ לפי זה יוצא שרבינו נפטר בערך בשנת התפ״ג, שהיא שבעים שנה לפני התקנ״ג שבה נדפס הספר, וא״כ הוא נפטר לפני רבו שנפטר בשנת התק״א. אך ראיתי שרבינו מביא כמה פעמים מכתבי רבו וקורא לו „מורי הרב הגדול כמהר״ר אברהם טייב ז״ל (דף כ״ט ודף ל׳) והמלה „ז״ל״ לא מתיישבת עם זה, ואולי המגיה מהר״י נג׳אר (עיין „אהלי יהודה״ דקכ״ג שמשם נראה שהוא המגיה) הוא שכתב אותה, כיון שבזמנו לא היה בחיים, וצריך בירור. הספר נקרא „בני יוסף״ מפני סבה דאזיל בלא בני.

רבני תונס ר״י זרקא ורבנים ממשפחת כהן טנוג׳י כותבים על רבינו בהקדמה „ידיו רב לו לאסוקי שמעתתא חד קבא דקשייתא ברוח מבינתו, מלבנה באור ומעמידה ומפרקה עד יצא כנוגה צדקה...״ ע״כ.

ח) **כהן טנוג׳י ר׳ יוסף** בכ״ר אהרן — חתום בשנת התקנ״ג בהסכמה לספר „בני יוסף״ הנז׳ באות הקודם.

ט) **כהן טנוג׳י ר׳ יוסף** השלישי — חתום בשנת התקנ״ג חמישי בהסכמה לס׳ „בני יוסף״ הנ״ל.

י) **כהן טנוג׳י ר׳ פינחס** ב״ר דוד — בס׳ „טוב ראי״ על חכמי טבריה (אות רמ״ג) כותב, ששמע מהח׳ אליהו אביגדור קרובו של רבינו, שרבינו הוא יליד העיר מוכנין בתונס בש׳ תקע״ז, ועלה עם משפחתו לטבריה בש׳ תרמ״ב, והיה איש קדוש אלקים, ומפאת חולי רגליו לא יכל לצאת מביתו, וכל היום יושב ועוסק בתורה חוץ מעת התפלה שהיה נתמך בידי אנשים כדי ללכת לבית הכנסת. נפטר בעש״ק כ״ה תשרי תר״ס והשאיר אחריו ספר דרושים כתב יד וחידושים על התורה, וקונטרס על כל מאמרי „מפני מה״ שבתלמוד, וגליונות הזוהר שלו מלאים חידושים כת״י, ונמצאים ביד קרובו הח׳ ר׳ אליהו אביגדור הנז׳. מתואר בספר הנ״ל: „הרב החסיד העניו כתנא רבא ויקירא״, והיה לו אח מאם בשם ר׳ שמעון מונטיליה (ע״ע).

יא) **כהן טנוג׳י ר׳ ישראל** — נזכר בשנת התרל״א (1871) בהקדמת רבני תונס לספר „אהבת ה׳״ לר׳ יוסף סדבון (ע״ע), כאחד מדייני סוסא ביחד עם ר׳ נתן בורג׳ל השלישי (ע״ע) ור׳ יוסף מועטי (ע״ע). הוא כתב הקדמה ארוכה לספר „שם יוסף״ ח״א לחברו בדיינות ר׳ יוסף מועטי הנ״ל, והשתדל בהוצאת הספר (ירושלים תרל״ט). בשער ספר זה כותב השד״ר ר׳ משה בכ״ר יצחק טאג׳יר מירושלים: „ואפריין נמטייה לראש גבר גם ברכות יעטה, למעלת הרב המובהק, שמן תורק, חסידא קדישא, דרישא ופרישא, תפארת ישראל והוא כהן המשתדל להוציאו לאור״, ע״ש.

בשנת התרל״ט חתום עם רבני תונס בהסכמת ספר „שיר חדש״ אזהרות לר׳ אברהם כהן מג׳רבא, וכנראה שבתחלה שמש בקדש כדיין בסוסא ואח״כ עבר לתונס ושמש כדיין שם.

יב) **כהן טנוג׳י ר׳ אהרן** — דיין בתונס בתחלת המאה השביעית בתקופת ר׳ נתן בורג׳ל השני (ע״ע), וחתום שני אחרי ר״ן בורג׳ל בשנת תרכ״א בהסכמת „ברית אבות״ לר׳ אברהם קורייאט, ובספר „כרם חמר״ לר׳ אברהם

---

6) ועיין להלן בערך „כהן טנוג׳י ר׳ יהודה השני״.

1) סימנים יב, טו, כז, לא, לה, לז, מז.

2) סי׳ יב משנת תקצ״ד, כז משנת תרי״ג (1853), לה משנת תרט״ו (1855) וסימן מז משנת תר״כ (1860).

3) בסימנים יב, טו, לא, חתום ראשון לפני מהר״י בסיס, ובסימנים כז, לז חתום שני אחריו, ובסימן מז שני אחרי הראב״ד תונס ר״נ בורג׳ל השני (ע״ע).

אנקאווה. כן חתום בשנת תרכ״ז בהסכמת „נר דוד״ גג׳, ובשנת התרי״ג חתום עם מהר״י בסיס בהסכמת „פי המדבר״. ובס׳ ברכ״י להחיד״א מצאתי הגהה כת״י מר׳ אברהם חיים בורג׳ל (ע״ע) מתונס בעל שו״ת „חוקי חיים״ על דברי החיד״א בסי׳ ת״א, וזה לשון ההגה: „עיין למהר״י גג׳אר בספר „שמחת יאודה״ בהל׳ יו״ט דף מ״א ע״ב דחלק בזה וס״ל דלא בעינן בפניו ממש ויכולים להספידו בבה״כ ברוב עם, וכתב וכך היה מעשה כי נח נפשיה דהרב כמה״ר שמריה קאטריואס זלה״ה (ע״ע) יע״ש, וגם אנן בדידן כך עשינו מעשה כי נח נפשיה דמה״ר אהרון הכהן זלה״ה בתוה״מ של סוכות והספידו בבה״כ הגדולה, ע״ה אברהם חיים בורג׳ל ס״ט״, עכ״ל ההגהה. ונראה שר׳ אהרון הכהן הנזכר בכת״י זה הוא רבינו, שכן כותב ההגהה חי בתקופתו, ועל מה שנכתב על מהר״ש קאטריואס, עיין מ״ש החיד״א ב„מעגל טוב״ ובערך „קאטריואס ר׳ שמריה״.

יג) **כהן טנוג׳י ר׳ חיים דוד יצחק** — מגדולי רבני תונס בחצי השני של המאה הששית, ובסוף ימיו כיהן כראב״ד תונס בשנים תק״צ—תר״ז. חיבר ספרים רבים ומהם יצא לאור — ע״י הרה״ג ר׳ שושן כהן מג׳רבא, — ספר „תורת המלך״ דרושים יקרים במעלות התורה בדרך פרד״ס (ג׳רבא תש״ה). בתחלתו כתב ר׳ שושן מתולדותיו בהרחבה וגם רשם בהקדמתו שם כאחד עשר ספרים שחיבר רבינו, שעליהם קבל ידיעה ממזכיר הרבנות הראשית בתונס ר׳ אליהו אלגז ע״ש החכם הסופר ר׳ יוסף הכהן מחבר ספר „רבני תונס וחכמיה״. עוד ראיתי בירחון „מקבציאל״ (ניסן תרצ״ה) מודעה שבה כתוב שעומדים להוציא את ספרו „כתנות אור״ על התורה, שבו מזכיר לרבו מהר״י טייב, ושיש בו הגהות בחתימת „אבר״ד״ — הוא מהר״א כהן יצחקי זצ״ל (ע״ע) ואיני יודע אם יצא לאור.

רבינו היה מכונה ר׳ יצחק חוגא מג׳דורה. „חוגא״ הוא כינוי מקובל בתונס ליצחק, ומג׳דורה על שם המאורע העצוב שהיה לאמו בעת שילדה אותו. שכן היא היתה מקשה לילד, וחשבו שהיא נפטרת בעת לדתה, וקברוה לפני שילדה. זמן מה לאחר קבורתה עבר יהודי אחד ליד בית העלמין ושמע קול תינוק בוכה, וחפש לראות תינוק זה ולא מצאו. תוך כדי חפושו התקרב לקברה הטרי של אם רבינו ושמע קול בוקע ממנו, אז נבהל והסיר מכסה הקבר ומצא שנולד לאשה הקבורה בן, ויוציאהו משם ונתנו למינקת עד כי גדל, וממנו יצא האור הגדול — רבינו, לכן נקראת „מג׳דורה״ שהיא מלה בערבית שפירושה „העלובה״, הכוונה לאמו המסכנה שילדתו בצורה כזו. לידתו זו של רבינו משער ר׳ שושן הכהן שהיתה בין תק״כ-תק״ל.

למד תורה אצל מהר״י טייב (ע״ע) כמ״ש לעיל מספרו „כתנות אור״, וזה דוחה את השערתו של מהרש״ך הנ״ל שכתב שהוא תלמיד מהר״י זרקא. כשגדל רבינו בתורה נתמנה לדיין, ומהרש״ך מביא מספר „רבני תונס וחכמיה״ הנז״ל שהעיד שראה באחת מתשובות רבינו שכתב „זה לי ארבעים שנה שאני דיין״, ועל פי זה הוא משער שרבינו נתמנה לדיין בשנת התקס״א אחר פטירת מהר״ש אלפאסי. אך לפי מה שראיתי חתימתו הראשונה היא בשנת התקע״ח בהסכמת תוס׳ רבינו פרץ על מסכת ב״ק. כן חתום ב„מתנה לו״ה״ (תקע״ט), וב„זרע אברהם״ כטורזא (תקפ״א), ויש תשובה ממנו בסו״ס „צמח דוד״ לר״ד גג׳אר (תקפ״ח) בענין חטי דפסא לחבירו ר׳ יהודה כהן טנוג׳י (ע״ע) כשהיה ר׳ יהודה בספפקץ. ר׳ יהודה זה מזכיר שם את רבינו בתואר „אהובי ומיודעי זה דודי וזה רעי״, ושם כתב רבינו שהראה פסק זה למהר״י טייב והסכימה „דעתו דעת עליון״. כשנפטר מהר״י טייב בשנת התק״ץ נתמנה רבינו במקומו כראב״ד עד פטירתו, ובאותה תקופה חתום ראשון בהסכמות (עיין „ירך יעקב״ ו„שפתי רננות״).

השר שלמה שמאמא החזיק בידי רבינו כיששכר וזבולון, ולכן הוסיף רבינו לשמות ספריו את המלה „שש״ שהיא ר״ת שלמה שמאמא, או את המלה „מלך״ שהיא כנוי למחזיקו שהיה שר אצל המלך.

עוד מביא ר׳ שושן כהן שם הרבה ספורי נסים ואגדות על רבינו, ואין כאן מקומם. מאגדה אחת שם למדים שהיה בן לרבינו. כן מביא שם מה ששמע ממהר״א אלגז הזקן הישיש, שרבינו היה רגיל לשבת בביהכ״נ הגדולה ליד מהר״י בסיס (ע״ע), וכשהיה בא הרה״ג המלומד בנסים ר׳ חי טייב (ע״ע), היה בא ויושב ביניהם. כששאלוהו למה הוא מפריד ביניהם השיב כיון שלרבינו בא המגיד ג׳ פעמים, ואליו ב׳ פעמים ולמהרי״ב פעם אחת, ולכן סדר ישיבתם צריך להיות כך.

בראש ספר „תורת המלך״ (כת״י) נמצא כתוב: „ספר תורת המלך להרב ר׳ דוד חיים יצחק הכהן טנוג׳י זלה״ה המקובל האלוקי ריש מתא וריש מתיבתא דמתא תונס יע״א הנקרא ר׳ חוגא מג׳דורה זלה״ה, ע״כ. מזכירו הרבה פעמים הרה״ג ר׳ יעקב פיתוסי זצ״ל (ע״ע) בספרו „ברית יעקב״ שנדפס בשנת התקנ״ז (1797), ומתארו „ידי״ן החה״ש כמה״ר יצחק כ״ץ טנוג׳י.[1]

יד) **כהן טנוג׳י ר׳ אברהם** — חתום בשנת התרל״א בהסכמה לס׳ „אהבת ד׳ ״ עם הרבה רבני תונס והוא הי״א, וכן בשנת התרל״ב בהסכמת ספר „שירי זמרה״ עם טו״ב מרבני תונס והוא הי״ג.

טו) **כהן טנוג׳י ר׳ דוד** — מחכמי תונס בימי מהר״י בסיס (ע״ע) ותתום בספר „מעשה בית דין״ (דמ״ו ע״ב) בשנת תקצ״ב עם ר׳ מרדכי גז (ע״ע) ור׳ יהודה בורג׳ל (ע״ע) ע״ש. ואולי הוא ר׳ חיים דוד יצחק כהן טנוג׳י ראב״ד תונס שבאות י״ג.

---

1) עיין ברית יעקב דף נ׳, נ״ה, ס״ה, ע״ח ועוד.

טז) **כהן טנוג׳י ר׳ יהודה** בר שמואל הראשון — מחכמי ירושלים במאה החמישית לאלף הששי מבית מדרשו של הפר״ח. הרביץ תורה בישיבת „בית יעקב״ בירושלים, ומתלמידיו הגדולים ר׳ ישראל מאיר מזרחי. הפר״ח בסוף ספר „מים חיים״ משיב לו תשובה ברוב כבוד. חיבר פירוש על הרמב״ם, שהיה לעיני החיד״א בכת״י, ונמצא בכת״י ספרו הגהות על כל הש״ס וחיבורים אחרים. תשובותיו נדפסו בספרי רבני דורו „גנת ורדים״ „זרע אברהם״ ועוד. נפטר בשנת ת״ע (1710) בירושלים.[1] מוצאו ממשפחת טנוג׳י בתונס.

יז) **כהן טנוג׳י ר׳ יוסף** — הוא המחבר ספר „שירת מרים״ — כל סיפורי התורה ומצוותיה שבחמשת חומשי תורה כתובים בקצרה בדרך שיר, והוציאו לזכר בתו מרים שנפטרה עליו סמוך לחופתה שעזרה לו הרבה בחבור הספר (תונס תרפ״ד).

בתחילת הספר כתוב שאיזה חכמים ראו הספר והללוהו וביניהם החכם הכולל מדקדק ודרשן מופלא, סופר מהיר בתורת ה׳ כמהר״ר חי זרקא (המו״ל של פרפראות לחכמה למר זקנו), עבר עליו והנאהו מאד, ועכבו אצלו כמה ירחים לחדור אל רמזיו ומקוריו בתלמוד, והמליץ עליו בתור ספר למורים ותלמידים, ושמהראוי להעתיקו לשפה הצרפתית המדוברת בין יהודי תונס, למען חבב עליהם את התורה. הספר היה נקרא בתחלה „נחל עדנים״ והוסב ל„שירת מרים״. בפתיחה לספר כתוב שרבינו הוציא בשנת התרע״ה ספר בחרוז ושירה על תולדות חכמי תונס ונקרא „ספר תולדות חכמי תונס״, ולא ראיתיו עדיין.

המחבר מתואר כ„סוחר נכבד, תושב תונס הבירה, ועתים ספורות הקדיש לתורה ולתעודה, יוסף כהן טנוג׳י, „גזע״ נמלט בגזירה (גלות ספרד), רבנים וחכמים, „ארזי תורה אדירה״, ועל המשפט האחרון יש הערה למטה (הערה ב) שכתוב „ריש״כ טנוג׳י בע״ס הזכרון קצור מהתלמוד״, וכלומר שהוא מצאצאיו. כן נראה מהכתוב שם שאולי היה לו עוד ספר בשם „שארית יוסף״ לזכר ג׳ בניו שלא זכה לגדלם ל״ע.

בשער מתואר שלשלת יוחסין שלו: „יוסף בר יהודה כהן טנוג׳י בר משה בר יהודה בעל ארץ יהודה ואדמת יהודה. זה האחרון השלימו בעיה״ק צפת תוב״ב בעלותו מתונס לשכון כבוד שם. במותו כרו לו קבר במקום הפנוי אצל הרב אלשיך זלה״ה״. מדברי השער נראה שרבינו חיבר את השער וא״כ כוונתו בדברים האחרונים לר״י כהן טנוג׳י בעל ארץ יהודה שבאות ד׳ שהוא היה בצפת ונקבר ליד הרב אלשיך זצ״ל.

1) אנציקלופדיה לגדולי ישראל כרך ב׳ עמ׳ 647.

משפחת כהן—יצחקי

משפחה של רבנים גדולים, גאונים עצומים, דיינים ואבות בית דין. משפחה זו נודעה בעיקר בזכות הגאון העצום המקובל האלקי ר׳ אברהם כהן יצחקי (ע״ע) בעל הספר הנודע „משמרות כהונה״ שנפטר בשנת התרכ״ה (1865), אך האמת שרב זה הוא רק אחרון הרבנים ממשפחה זו, ואבותיו שמשו לפניו במשך כמה דורות (אולי מסוף המאה החמישית) כדיינים ואבות בית דין בתונים. ר׳ אברהם הנ״ל כותב בספרו „כתר כהונה״ (תתס תרס״ד) בתחלת הדרוש שדרש על אביו את שושלת היחס שלו, וזה לשונו: „דרוש שדרשתי על מר אבי החו״ש והכולל הרב יצחק חי הכהן יצחקי זלה״ה בן הה״ג ר׳ שמואל ז״ל נכדו של הרב הגאון ר׳ יוסף יצחק הדיין זצוק״ל שהיה להסבא שלו תואר מיוחד ר׳ יוסף כהן הדיין״, ולהלן אנסה לבאר שושלת יחס זו.

הנה ר׳ יצחק חי (ע״ע) אבי ר׳ אברהם מתואר רק בתואר „החו״ש״, כי לא נודע כרב גדול אלא שימש כסופר מתא בתונס ויש לו חידושים בספר „בני סמיכי״. ר׳ שמואל הוא ר׳ שמואל כהן יצחקי (ע״ע) החתום ראשון פעמיים עם הרבה מרבני תונס על שני פסקים משנת התקס״ג (1803) בספר „משכנות הרועים״ (דף ק״ה ע״א, שס״א), ויש דרוש למנוחתו ב„מערתא דדייני״ (דרוש כ׳) ומתואר שם „רבה דעמיה״, ובמליצה שם מתואר: „הוא הראש ריש דוכנא ראש בית אב במדין יתיב ברישא באשרתא דדייני...״ ומכל זה נראה ששמש כאב״ד תוניסית. בתפקיד זה היה כנראה משנת התקס״א (1801) כשנפטר ר׳ שלמה אלפאסי (ע״ע) אב״ד תוניסיה, והוא המשיך בתפקידו עד פטירתו בשנת התקס״ד (1804). אביו של ר׳ שמואל זה הוא ר׳ יוסף הכהן כמו שמצאנו בדרוש שאחרי זה ב„מערתא דדייני״ (דרוש כ״א) שכתוב עליו „שמואל זרע רב יוסף תהלות״, ונראה לי שהוא „ר׳ שמואל בכמהור״ר יוסף הכהן״ שחתום בשנת התקמ״א (1781) בהסכמת „יכין ובועז״, ובהסכמת „זרע אברהם״ טובייאנה, ונראה לי שאביו ר׳ יוסף הוא ר׳ יוסף כהן ששמש כאב״ד תונס אחר הגאון ר׳ מסעוד אלפאסי (ע״ע) משנת התקל״ה (1775) ונפטר בשנת התקמ״ו (1786), והוא חתום ראשון בשנת התקמ״א בהסכמות שהזכרנו לעיל, וכנראה שהוא ר׳ יוסף יצחקי הדיין הנזכר בכתב היחס הנזכר לעיל. ועל פי זה נראה לי לבאר כתב היחס הנ״ל, שהכל מתיחס לר׳ יצחק חי אבי ר׳ אברהם, וכך פירושו: „דרוש שדרשתי על מר אבי... הרב יצחק חי הכהן זלה״ה בן הה״ג שמואל — הוא ר׳ שמואל כהן יצחקי, נכדו — כלומר שר׳ יצחק חי הוא נכדו של הגאון ר׳ יוסף יצחקי הדיין, „שהיה להסבא שלו״ כלומר לסבא של ר׳ יצחק חי שהוא ר׳ יוסף היה תואר מיוחד „ר׳ יוסף כהן הדיין״.

עוד ראיתי במליצת ההספד שבדרוש כ׳ שב„מערתא דדייני״ הנז״ל שר׳ שמואל מתואר כ„איש חיל רב זרע ישישים המה הגבורים ממשפחת הדנ״י דייני גולה... וגם הכהנים שלוחי דרחמנא נינהו... והמה חכמים מחוכמים... זקני הדור ודורשיו ראשי אלפי ישראל עד עשרה דרי דור ישרים״, ושוב מתואר שם: „הראשון אדם רב זרע רב משרשיא

תקיפי ארעא מניהו מלכי מלכותא דארעא מלכי רבנן", ע"כ. מתוארים אלו רואים שגם אבותיו של ר' שמואל הרבה דורות לפניו היו מגדולי הדור ושמשו כדיינים וראשי העם. ואמנם מצאנו בתשובה אחת מר' יוסף הכהן אבי ר' שמואל הנדפסת בסו"ס „יתר הבז" (ליוורנו תקמ"ז) שמזכיר שם את מר זקנו שהיה גדול הדור. הוא כותב שם: „ואנא כד הוינא טליא הייתי יושב בין ברכי מר זקני ז"ל והאיתנים מוסדי ארץ אשר היו עמו, העבודה שמעולם לא נתגרשה אשה בע"כ בלא פרעון כתובתה..." וזאת הביא כהוכחה לדבריו ודברי עוד רבנים שם נגד הרבנים שהורו ההפך ע"ש, ומכאן שזקנו של ר' יוסף היה גדול הדור ובר סמכא גדול. ואני משער שמר זקנו זה הוא ר' שמואל כהן (ע"ע) ששמש כאב"ד תוניסיה בסוף המאה החמישית, וחתום ראשון בשנת התפ"ה (1725) בהסכמת ספר „שתי ידות" לר' אברהם הזקוני זצ"ל, ונזכר ראשון בשנת התפ"ג ב„משכנות הרועים" עם ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע) ור' יצחק לומברוזו (ע"ע). ולפי זה יהיה מובן גם למה בנו של ר' יוסף נקרא שמואל כיון שקראו על שם זקנו ר' שמואל. עוד אני משער שר' יצחק כהן החתום בשנת התצ"ד (1734) בהסכמת התשב"ץ ח"ב הוא אביו של ר' יוסף, ובנו של ר' שמואל כהן החתום ב„שתי ידות". ועוד יתכן שר' אברהם כהן הראשון (ע"ע) הנקרא „באבא רבי" שהיה גדול הדור ושמש עם ר' צמח צרפתי (ע"ע) ונפטר בשנת התע"ה (1715), הוא אביו של ר' שמואל הכהן, ואז יהיה סדר הדורות כך: ר' אברהם כהן הראשון (ע"ע) המכונה „באבא רבי", בנו ר' שמואל כהן (ע"ע), בנו ר' יצחק כהן הראשון (ע"ע), בנו ר' יוסף כהן יצחקי הדיין (ע"ע), בנו ר' שמואל כהן יצחקי (ע"ע), בנו ר' יצחק חי כהן יצחקי (ע"ע), בנו ר' אברהם כהן יצחקי (ע"ע) בעל „משמרות כהונה". בכך יובנו כל התוארים העצומים של אבותיו של ר' שמואל כהן יצחקי הנזכרים כגדולי הדור במשך דורות כנזכר לעיל, כ„גזע ישישים המה הגבורים ממשפחת הדני' דייני גולה", ו„זקני הדור ודורשיו ראשי אלפי ישראל עד עשרה דרי דור ישרים".

אם נקבל סדר דורות זה יהיה אולי אפשר להבין פשר קריאת המשפחה „כהן יצחקי", שכן החכם הראשון שראינו שנוסף לו מלת „יצחקי" הוא ר' יוסף הכהן הנזכר ב„כתר כהונה" הנז"ל, אבל אבותיו (?) לפניו ר' יצחק כהן, ר' שמואל כהן ור' אברהם כהן בחתימותיהם בהסכמות ובפסקים לא נכתב בשם משפחתם „יצחקי" אלא כהן בלבד, וכנראה שהוסיפו לר' יוסף את המלה „יצחקי" כי היה בנו של ר' יצחק כהן. טעם הדבר נראה לי שהיו באותה תקופה שני ר' יוסף כהן ולהבדיל ביניהם קראו לאחד „כהן יצחקי" על שם אביו. הוכחה לקיומם של שני ר' יוסף כהן, היא שהנה בשנים תקכ"ב ותקכ"ה בהסכמות לספריו של ר' יצחק חדאד מג'רבה (ע"ע) „תולדות יצחק" ו„זרע יצחק", חתום ר' יוסף כהן ראשון, דבר המוכיח שהיה אב"ד, ושוב בשנת התקכ"ח בהסכמת „זרע יצחק" לומברוזו ובפסקים שונים (בשנת התקל"ב ב„משחא דרבותא") חתום ר' יוסף כהן שני אחר ר' מסעוד אלפאסי האב"ד, ושוב אחר פטירת ר' מסעוד בשנת התקל"ה, בהסכמות משנת תקמ"א ל„יכין ובועז" „זרע אברהם" טובייאנה, ובשנת תקמ"ו ל„לימודי ה'", חתום ר' יוסף כהן ראשון, וא"כ אם ר' יוסף שבשנת תקכ"ב הוא זה שבשנת תקמ"א ותקמ"ו, איך זה שיהיה תחילה אב"ד ויחתום ראשון ושוב יפסיק ויחתום מהר"ם אלפאסי ראשון, ושוב יחזור ר' יוסף להתמנות כאב"ד, ולכן נראה קצת שהם שנים.

עוד נראה לי שר' נסים כהן מתונס (ע"ע) בע"ס „מעשה נסים" (תונס תרס"ז) ואחיו הנזכרים בספר זה, הם קשורים למשפחה זו אע"פ שהם נקראים כהן סתם ולא „כהן יצחקי", וזאת כיון שבהסכמות ל„מעשה נסים" הנ"ל מוזכר שהיה בן לשושלת רבנים גדולה ונכבדת ומתואר כ„רב משרשי"א" וכיו"ב ע"ש, וגם הוא מזכיר בספרו בכמה מקומות למר זקנו וכתביו ולא הזכיר מי הוא, רק במקום אחד קורהו „הרי"ה בן הרי"ה" (עיין בערכו), ובערך „ר' נסים כהן" שערתי שיתכן שהכוונה היא ל„הרב יוסף הכהן בן הרב יצחק הכהן" והוא ר' יוסף כהן יצחקי (ע"ע) אב"ד תונס.

במשפחת „כהן יצחקי" כתבתי רק הרבנים שבמפורש נקרא שם משפחתם כך. אלה שנקראו כהן בלבד אף ששערתי שהם שייכים למשפחת „כהן יצחקי" כתבתים עם משפחת „כהן".

א) **כהן יצחקי ר' יוסף** — מגדולי רבני תונס במחצית הראשונה של המאה הששית, ובסוף ימיו שמש משך כמה שנים כאב"ד בתונס. היה נצר למשפחת רבנים גדולה, ואבותיו שמשו בדורות שלפניו כדיינים ואבות בית דין, כמו שמצאנו להגאון ר' עוזיאל אלחאייך זצ"ל שמביא שמועה מרבינו וכותב: „וכיו"ב שמעתי מפי עליון האיש אדוני הארץ הזאת והוא כהן לאל עליון ממשפחת הדני' סבא דמשפטים ראש בית אב ה"ר יוסף סיני' זיע"א שקבל מאבותיו דייני גולה וסייעתא דשמיא של כת הקודמין חלקם בחיים שישראל שיש לו..."[1] ע"כ. גם רבינו עצמו בתשובתו הנדפסת בסוף ספר „יתר הבז" בקשר לבתו של המחבר ר' נהוראי ג'רמון (ע"ע) מסתמך על מה שראה אצל מר זקנו והוא כותב: „ואנא כד הוינא טליא הייתי יושב בין ברכי מר זקני ז"ל והאיתנים מוסדי ארץ אשר היו עמו, העבודה שמעולם לא נתגרשה אשה בע"כ". ע"ש. הוא לא כותב מיהו מר זקנו ולעיל בפתיחה שערתי שסדר הדורות כך הוא: רבינו הוא בן ר' יצחק הכהן[2] בן ר' שמואל

1) „משכנות הרועים" דף שנ"ה ע"ב.

2) הוא החתום בשנת התצ"ד בהסכמת התשב"ץ ח"ב. עיין ערכו.

הכהן [3] בן ר׳ אברהם הכהן,[4] וא״כ מר זקנו זה הוא ר׳ שמואל הכהן. הוכחה לדבר הבאתי שם שהיה לרבינו בן בשם ר׳ שמואל הכהן יצחקי [5] ששמש כאב״ד משנת התקס״א, ומן הסתם שרבינו קראו שמואל על שם זקנו ר׳ שמואל.

רבינו חתום בהסכמות להרבה ספרים ונזכר בתשובות שונות מרבני תונס. כבר בשנת התקי״ח (1758) מצאנוהו חותם בהסכמת רבני תונס לספר „בני שמואל״ עדאוי. בשנת התקכ״ה (1765) חתום בהסכמת ספר „זרע יצחק״ לר׳ יצחק חדאד (ע״ע) מג׳רבא, ובאותה שנה ישנו מכתב מרבני אלג׳יר אל „הדיינים המצויינים ר׳ מסעוד אלפאסי, ר׳ יוסף הכהן ור׳ שמריה קאטריואס״.[6] בשנת התקכ״ח חתום (1768) בהסכמת רבני תונס לספר „זרע יצחק״ לומברוזו שני אחרי מהר״ם אלפאסי, וכן בשנת התקל״ב (1772) חתום כנ״ל על פסק דין מרבני תונס בספר „משחא דרבותא״,[7] וזה מעיד שהיה אז שני בחשיבות אחר ר׳ מסעוד אלפאסי (ע״ע) הראב״ד תונס באותה תקופה.

בשנת התקל״ה (1775) נפטר הראב״ד תונס ר׳ מסעוד אלפאסי זצ״ל, ונראה שאחריו נתמנה רבינו,[8] שכן בשנת התקמ״א (1781) חותם רבינו ראשון בהסכמת רבני תונס לשו״ת „יכין ובועז״ מנכדי הרשב״ץ, ובשנת התקמ״ו חתום ג״כ ראשון בהסכמת ספר „לימודי ה׳ ״ לר׳ יהודה נג׳אר זצ״ל, ומהתימתו ראשון בהסכמות אלו רואים שהיה אז אב״ד. עוד מצאנו להרה״ג ר׳ חזקיה פרץ זצ״ל (ע״ע) בג׳רבא שקורהו במפורש אב״ד וכותב מה ששמע „מפי קדוש אישי כ״ג סבא דמשפטים מורנו הרב המובהק כמהר״ר יוסף הכהן זלה״ה אב״ד בעיר תהלה תונס יע״א״ שאביו ר׳ אהרן פרץ (ע״ע) ניצוץ של עזרא הסופר.[8*] גם ראינו לעיל שהגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך מכנהו „סבא דמשפטים ראש בית אב״, ועוד נראה להלן שהוא מתארו כ„מאריה דאתרא״.

מספר „משכנות הרועים״ נראה שרבינו נפטר בשנת התקמ״ו, שכן בספר הנ״ל בענין כתובה כותב המחבר הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך מה שדן בפני אביו ובפני מורו ר׳ דוד נג׳אר (ע״ע) וכותב שהם „נשאו ונתנו בדבר כפעם בפעם, ושוב נמנו עמהם לדין מאריה דאתרא ה׳ מוהר״י הכהן ז״ל וה׳ מוהר״ם ברוך קאראבליו ז״ל וה׳ שמריה קאטאריואס ז״ל וה׳ מוהר״א כייאט ז״ל וה׳ דניאל לומברוזו ז״ל ועמדו על המבחן... ועלו בהסכמה... וכן נעשה מעשה בשנת אשרך ישראל לפ״ק. אח״כ כותב שם שאחר פטירת רבנים אלו נתעוררה שוב אותה בעיה בשנת התקמ״ו בפני הרה״ג ר׳ יצחק אלחאייך (ע״ע) שנתמנה אז ראב״ד דק״ק „פורטוגיזיס״ [9] ע״ש, וא״כ יוצא שכל שבעת הרבנים הנזכרים ובכללם „מוהר״י הכהן״ שהוא רבינו, נפטרו בשנת התקמ״ו או לפניה, וכיון שמצאנו לרבינו שחותם בשנת התקמ״ו בהסכמת „לימודי ה׳ ״, א״כ ברור שהוא נפטר באותה שנה.

על רבינו מסופר שקבל תואר דיין בהיותו נער בן שבע עשרה שנה ע״י גדולי דורו שראו שכתב פסק דין אחד קולע אל השערה. גם נודע שתיקן תקנות רבות בבית הכנסת הגדול בתונס,[9*] והם נדפסו בסו״ס „כתר כהונה״ לבינו ר׳ אברהם כהן יצחקי (ע״ע). היה חכם גדול בקבלה והיה מתכתב בחכמה זו עם גדולי מקובלי ירושלים ובראשם הרה״ק הרב שלום שרעבי זצ״ל וזיע״א, והרב המקובל מהר״י קאלאמרו זצ״ל בעת שהיה שד״ר בתונס בתחלת המאה השביעית מצא כמה תשובות מהרש״ש לרבני תונס והדפיסם בספר „עץ חיים״, ובדכ״ט ע״ג כותב: „אלו השאלות מצאתי בעי״ת תונס יע״א שנשאלו להרב שמ״ש נר״ו מהכא להתם ממני יצאו הדברים הצעיר יוסף הכהן נר״ו״. בביקורו בתונס בשנת התקל״ד כותב החיד״א שבין מקבלי פניו „באו החכמים ר׳ יוסף הכהן, ר׳ נתן בורג׳יל, ר׳ יוסף זרקא ותתנו ר׳ יאושוע״ והמתינו עד שגמר תפלתו והתחיל לדבר דברי תורה.[10]

ב) **כהן יצחקי ר׳ יצחק חי** — בנו של אב״ד תונס ר׳ שמואל כהן יצחקי זצ״ל (ע״ע), ואבידם של ר׳ אברהם כהן יצחקי זצ״ל בעל „משמרות כהונה״ (ע״ע) ור׳ יהודה כהן יצחקי (ע״ע) ממחברי ספר „בני סמיכי״ שבסוף ספר „באר משה״ לר׳ משה כריף זצ״ל (ע״ע). הוא חתנו לוקח

---

3) הוא הנזכר בשנת התע״ח בספר „סמא דחיי״ ובשנת התפ״ג בספר „משכנות הרועים״. עיין ערכו.

4) זה ששמש כאב״ד יחד עם הרה״ג ר׳ צמח צרפתי ונפטר בשנת התע״ה. עיין ערכו.

5) עיין ערכו, והוא חתום „שמואל בכמוהר״ר יוסף הכהן״ בהסכמת „יכין ובועז״ משנת התקמ״א.

6) משחא דרבותא חו״מ סי׳ ד״נ עמ׳ ק״ה.

7) סו״ס משחא דרבותא ח״א.

8) וכאן יש להעיר ולדחות מ״ש ר׳ שושן כהן בסו״ס „משמרות כהונה״ בתולדות הר״א הכהן יצחקי שרבינו נתמנה לאב״ד אחר ר׳ נתן בורג׳ל, שבספר „משכנות הרועים״ כתוב במפורש שאחרי מהר״נ בורג׳ל נתמנה ר׳ שלמה אלפאסי לאב״ד, וז״ל: „ולעת נסיעת מוה״ר חק נתן הי״ו לירושלים תובב״א גזר אומר ואותי צוה בעת ההיא להורות כדעת מוהרש״א (הוא ר׳ שלמה אלפאסי. ברכ״ה) נר״ו שנתמנה אחריו לאב״ד ומו״ץ יצ״ו״. ועוד שבהקדמות לספר חק נתן הנדפס בשנת התקל״ח לא מצאנו לר״נ בורג׳ל שמתואר כאב״ד, ולכן נראה כפי שכתבנו שמשנת התקל״ה התחיל לשמש רבינו עד פטירתו בשנת התקמ״ו ואחריו נתמנה מהר״נ בורג׳ל וכשעלה מוהר״נ בורג׳ל לא״י אחר שנת התקמ״ח נתמנה ר׳ שלמה אלפאסי לאב״ד.

8*) הקדמת ר׳ חזקיה לספר „בגדי אהרן״ לאביו.

9) משכנות הרועים דף ק״נ ע״א ואביא את סיום דבריו: הגדתי היום ויהי בנסוע הארון ז׳ כורתי ברית האמורים בפרשה ונתמנה לראש בית אב במדי״ן פורטוגיזיס יצ״ו שארנו קרובנו ה׳ מוהר״י אלחאייך ז״ל ובשנת התקמ״ו בא מעשה לפניו כיו״ב...״

9*) כ״כ הרה״ג ר׳ מאיר מאזוז שליט״א בירחון אור תורה שנה י׳ עמ׳ שעז.

10) מעגל טוב השלם עמ׳ 55.

בתו של ר׳ משה כריף הנ״ל, ובספר „בני סמיכי״ הנ״ל (דף כ׳) יש לו קצת חידושים למסכת שבת. שימש כסופר מתא בתונס יחד עם ר׳ שלמה הכהן, ובספר „מעשה בית דין״ (סימן כ״ט) חתומים שניהם כסופרי מתא על פסק דין מרבני תונס משנת התקס״ה (1805). בנו ר׳ אברהם כהן יצחקי דרש עליו בפטירתו,[1] ועל הדרוש כתב: „דרוש שדרשתי על מר אבי החו״ש והכולל הרב יצחק חי הכהן יצחקי זלה״ה בן הה״ג ר׳ שמואל ז״ל נכדו של הרב הגאון ר׳ יוסף יצחקי הדיין זצוק״ל שהיה להסבא שלו תואר מיוחד ר׳ יוסף כהן הדיין״. ועיין בפתיחה למשפחה זו בקשר לכתב יחס זה. ועיין בערך כהן ר׳ יצחק השני.

ג) **כהן יצחקי ר׳ שמואל** — מגדולי רבני תונס באמצע המאה הששית. היה משושלת של משפחת רבנים ודיינים גדולים בתונס, והוא בנו של אב״ד תונס ר׳ יוסף הכהן יצחקי זצ״ל (ע״ע)[1] וזקנו אבי אביו של הגאון ר׳ אברהם כהן יצחקי זצ״ל בעל הספר הנודע „משמרות כהונה״ (ע״ע).[2] שימש כדיין בתונס בתקופה שאביו שימש כאב״ד, ובהסכמות רבני תונס לספרים „יכין ובועז״ ו„זרע אברהם״ טובייאנה מאלג׳יר משנת התקמ״א (1781) חתומים שניהם גם יחד, אביו ר׳ יוסף כהן חתום ראשון כאב״ד, ורבינו חותם בין הרבנים „שמואל בכמוהר״ר יוסף הכהן״. גם בשנת התקמ״ו (1786) חותמים שניהם כנ״ל בהסכמת ספר „לימודי ה׳״ (ליוורנו תקמ״ו) לר׳ יהודה נג׳אר זצ״ל, ובהסכמה זו רבינו חותם „שמואל כהן יצחקי״. לאחר ששמש דיין כעשרים שנה, נתמנה רבינו לאב״ד תונס, כמו שמצאנו להגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך זצ״ל (ע״ע) שמתארו „רבא דעמיה״ וכותב „שהוא הראש ריש דוכנא ראש בי״ת אב במדייין יתיב ברישא באשרתא דדייני״.[3] כמו כן בשנת תקס״ג (1803) אנו מוצאים אותו חותם ראשון עם רבני תונס על שני פסקים בספר „משכנות הרועים״,[4] ובודאי שזאת מפני שהיה באותה שנה אב״ד. ביום ג׳ כ״ג אב התקס״ד (1804) נפטר רבינו בכפר נאבל, ולפי זה נראה לי קרוב לודאי, שרבינו נתמנה לאב״ד בשנת התקס״א (1801) שאז נפטר הראב״ד תוניסיה ר׳ שלמה

1) בתחלת ספרו „כתר כהונה״ (תונס תרס״ד).

1) ב„מערתא דדייני״ דרוש כ״א כותב עליו ר׳ עוזיאל „זרע רב יוס״ף תהלות ישראל״ והוא עצמו חותם „שמואל בכמוהר״ר יוסף הכהן״, עיין להלן.

2) מהר״א כהן יצחקי בספרו „כתר כהונה (תונס תרס״ד) בדרוש שדרש על אביו כותב את שלשלת היוחסין שלו, וז״ל: „דרוש שדרשתי על מר אבי החו״ש והכולל הרב יצחק חי הכהן יצחקי זלה״ה בן הרה״ג ר׳ שמואל ז״ל נכדו של הרב הגאון ר׳ יוסף יצחקי הדיין זצוק״ל שהיה להסבא שלו תואר מיוחד ר׳ יוסף כהן הדיין״.

3) „מערתא דדייני״ לר״ע אלחאייך דרוש כ׳.

4) משכנות הרועים דף ק״ה ע״א, ודף שס״א, וחתומים לפי סדר זה: שמואל כהן יצחקי, עוזיאל אלחאייך, אברהם טייב, דוד טייב, דוד גז, אברהם אבוקארא, חזקיה יצחק מזרחי ידיע שרעבי ס״ט, משה סוזין, יצחק טייב, אליהו חי בורג׳ל.

אלפאסי זצ״ל (ע״ע), וא״כ יוצא ששמש כאב״ד בין השנים התקס״א—התקס״ד.

כשנפטר רבינו הספידו ודרש עליו חברו לב״ד הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך זצ״ל, ובספרו „מערתא דדייני״ נדפסו שני דרושים שדרש עליו (דרושים כ׳, כ״א), אחד בפטירתו ואחד בתשלום השנה. על הראשון (דרוש כ׳) כתוב: „על איש חיל אחימלך וכהן רבא דעמיה זרע אנשים שכמקדש דייני גולה הוא עדינו העצני וחי אחי החכם השלם הדיין המצויין כמוה״ר שמואל הכהן תמ״ך נח נפשיה דשמואל בכפר נאבל יום ג׳ כ״ג לא׳ב העב״ן משנת מעפי״ה תהל״ה לפר״ק ס׳ ראה״, ועל השני (דרוש כ״א) כתוב: „בתשלום השנה לאחינו לאלימל״ך באשרתא דדייני והוא כהן לאל עליון האח לי החכם השלם הדיין המצויין ממשפחת הדנ״י ושמו שמואל זרע רב יוס״ף תהלות ישראל תמ״ך ס׳ במדבר כ״ו אייר משנת ונדרשי״ה את ה׳ לפר״ק״.

במליצת ההספד ששם מציין ר׳ עוזיאל את יחוסו הנכבד של רבינו, וכותב: „איש חיל רב זרע ישישים המה הגבורים ממשפחת הדנ״י דייני גולה... וגם הכהנים שלוחי דרחמנא נינהו... והנה חכמים מחוכמים... זקני הדור ודורשיו ראשי אלפי ישראל עד עשרה דרי דור ישרים״, ובמקום אחר שם כתוב עליו: „הראשון אדם רב זרע רב משרשי״א תקיפי ארעא מיניהו מלכי מלכותא דארעא מלכי רבנן...״ וכבר כתבתי בפתיחה למשפחת „כהן יצחקי״ שיש לשער שרבינו הוא מצאצאי ר׳ אברהם הכהן הנקרא „באבא רבי״ (ע״ע) והדיינים ר׳ שמואל הכהן (ע״ע) ור׳ יצחק הכהן (ע״ע) שהיו דיינים בסוף המאה החמישית.

ד) **כהן יצחקי ר׳ אברהם** — גאון עצום, בקי בכל חדרי תורה, מגדולי דייני תונס בסוף המאה הששית וראשית השביעית, וחיבר ספרים רבים ונכבדים. הוא צאצא למשפחת רבנים גדולה. אביו הוא ר׳ יצחק חי הכהן יצחקי (ע״ע) וזקנו אבי אביו הוא הרה״ג ר׳ שמואל כהן יצחקי (ע״ע) שהיה הראב״ד תוניסיה בין השנים תקס״א—תקס״ד (1804—1801). בתחלת דרוש שדרש למנוחת אביו כתב את שושלת היוחסין שלו, וז״ל: „דרוש שדרשתי על מר אבי החו״ש והכולל הרב ר׳ יצחק חי הכהן יצחקי בן הה״ג ר׳ שמואל ז״ל נכדו של הרב הגאון ר׳ יוסף יצחקי הדיין זצוק״ל שהיה להסבא שלו תואר מיוחד ר׳ יוסף כהן הדיין״.[1] ועיין במה שכתבתי בפתיחה למשפחת „כהן יצחקי״ שכנראה רבינו ואבותיו הם מצאצאי הדיינים ר׳ יצחק כהן הראשון (ע״ע) ור׳ שמואל כהן (ע״ע) שהיו דיינים בסוף המאה החמישית בתקופת ר׳ יצחק לומברוזו (ע״ע) ור׳ אברהם טייב (ע״ע).

גם זקנו מצד אמו היה ת״ח גדול, הוא הרה״ג ר׳ משה כרייף זצ״ל (ע״ע) בעל הספר הגדול „באר משה״ שיטה

1) הדרוש נדפס בתחלת ספר „כתר כהונה״ לרבינו.

ארוכה ורחבה על מסכת נזיר,[2] והיה לרבינו אח בשם ר' יאודה כהן יצחקי (ע"ע) שנדפסו לו חידושים בספר „בני סמיכי" שבסוף ספר „באר משה" הנ"ל.[3]

הגאון המפורסם מוהר"ר ישועה בסיס זצ"ל (ע"ע) היה רבו המובהק של רבינו, כמ"ש רבינו בהקדמתו לספרו הגדול על הש"ס „משמרות כהונה", וז"ל: „על הר שיאון גליו, ההר הגדול כתבור בהרים קול אליו, איש אלוקים קדוש רם ונשא ושוליו, מלאים מצות כרמון רוה"ק שורה עליו, המעתיק הרים בדעתו, תהומות מי הקשה אליו, דמיונו כאריה דבי עילאי ויראו מגשת אליו, עט"ר מוה"ר ג"י פ"ה משיירי כנה"ג כמוהר"ר ישועה בסים זצוק"ל, הנה ה' נצב עליו, עלי נפשי אל תשכחי כל גמוליו, **אשר גדלני בין ברכיו ושם בפי מטעם המלך וגדוליו, רובי תורתי דיליה היא ולא הסרתי ממנו ספה מן הים מן הרוח אשר עליו תנצב"ה בי גוזא דרחמנא".**

רבינו היה מפורסם בשקידתו העצומה בתורה, שלא היה מניח לבטל אפילו רגע אחד מדברי תורה. ומספרים שפעם ביקר אצל רבינו אורח ת"ח, ואז היה רבינו טרוד בסוגיא עמוקה, והיה מתהלך ארוכות וקצרות לירד לעומקה של הלכה, וביתנתים ישב אותו אורח וחיכה בשקט עד שיגמור הרב את לימודו. אחר שסיים לעיין, פנה אליו רבינו בגערה ואמר לו: „למען ה', האם לא יכלת במשך הזמן שתכית לקחת אפילו ספר תהלים ללמוד כמה מזמורים מלישב בדד וידום? עוד מספרים שעל יד בית רבינו היתה טחנה של בהמות עובדת יומם ולילה, וקולה היה מחריש אזנים, ובכל זאת מרוב חשקו בתורה היה רבינו כאיש אשר לא שומע, והיה לומד בישוב הדעת ובכל החשק.[4]

הרה"ג המקובל ר' יצחק חי בוכבזה (ע"ע) כותב בתחלת ספר „גנזי שלום" לר' שלום שמעוני אב"ד גפצה (תונס תרע"ו) ש„מודעת זאת" שרבינו „למד כל התלמוד שלושה פעמים בעיון ושקידה רבה".[5] ואכן מתוך ספריו החשובים שחבר בתחומי התורה השונים רואים את עיונו ובקיאותו בכל הש"ס, ספרא וספרי, בתשובות בהלכה ובחכמת הקבלה. חיבורו המפורסם ביותר הוא ספרו הנודע „משמרות כהונה" הכולל ג' חלקים של חידושים על כל מסכתות התלמוד אין נעדר, ובכל מסכת כמעט על כל דף ודף ועל כל משניות סדר טהרות, ועל כל מסכתות קטנות, ועל ספרי ותורת כהנים ומכילתא, באופן שלא נתחבר ספר מושלם ומקיף כמוהו. ספר זה נתפרסם מאד בין גדולי החכמים והרבנים בעיונו הזך ובירידתו לעומק הדברים, וכבר רגיל ביניהם כי מי שלא זכה להבין את דבריו סימן שלא עיין יפה בדברי הש"ס והמפרשים שעליהם ייסד את דבריו, ועליו לחזור לעיין יפה וטוב, ואז ימצא הכל ישר לפניו.[4]

מלבד חיבור זה נדפסו ממנו הספרים הבאים: א) שלחנו של אברהם חידושים על ד' חלקי הש"ע, ובסופו שו"ת „מצות כהונה", ומשני ספרים אלו יראה המעיין תוקף גבורתו, שכל פסקיו מיוסדים על אדני התלמוד ובעלי התוספות והראשונים כאחד הראשונים.[*5] ב) עיני הכהן על הלכות טרפיות, ובו אסף כל דברי הפוסקים עד זמנו איש לא נעדר. ג) כף הכהן חידושי תנ"ך על דרך הקבלה ובסופו ספר „חסדי כהונה" הכולל דרושי הספד. ד) „כתר כהונה" ספר קטן שנדפס בתונס בשנת תרס"ד. עדות לכך שהיה חכם בחכמת הקבלה הוא ספרו „כף הכהן" הנ"ל, ור' יצחק חי בוכבזה (ע"ע) ג"כ בתחלת „גנזי שלום" מתארו: „מוה"ר הגדול המקובל האמתי החסיד הקדוש כקש"ת מוהר"ר אברהם כהן יצחקי זיע"א".

רבינו הרביץ תורה והעמיד תלמידים רבים גדולי תורה. מתלמידיו ידועים הגאון ר' שלמה דאנה זצ"ל (ע"ע) המייסד ישיבת „חברת התלמוד" בתונס שעל ידה הוקם דגל התורה מחדש בתקופה שההשכלה התחילה להתפשט בתונס, הרה"ג ר' חיים דוד גג' (ע"ע) בע"ס „חיים לישראל" אביו של הראב"ד תוניסיה ר' יוסף גג' השני (ע"ע), הרה"ג ר' דוד וזאן זצ"ל (ע"ע) בע"ס „מגן דוד" ועוד רבים.

מלבד ספריו הנ"ל מצויים מרבינו תשובות בספרים שונים, כמו „מעשה בית דין",[6] ו„גנזי שלום",[7] מהם שהוא חתום עליהם לבדו, והרבה מהם עם רבו מהר"י בסיס הנ"ל ושאר חכמי תונס. התשובות ב„מעשה ב"ד" הם לדייני ג'רבא ובמיוחד לר' מעתוק חדאד (ע"ע), ושב„גנזי שלום" הם לר' שלום שמעוני אב"ד גפצה (ע"ע). בספרו „מצות כהונה" יש הרבה תשובות ממנו ועליהם הסכמה מרבו מהר"י בסיס.

התשובות המוקדמות ביותר שראיתי ממנו הם מהשנים תקצ"א (1831),[8] תקצ"ב (1832),[9] וכנראה שסמוך לשנים אלו נתמנה לדיין בבית הדין עם רבו מהר"י בסיס, ומאז והלאה אנו מוצאים את רבינו חותם עם רבני תונס בתשובות ובהסכמות לספרים רבים. הוא היה נחשב בין גדולי הדיינים וחותם שני אחרי רבו מהרי"ב, ולעת זקנת רבו שהיה חולה ומטופל בצרכי צבור, היה עונה רבינו לעיתים לבדו על

---

2) עיין בהקדמות ל„באר משה".

3) שם.

4) עיין בסקירת ר' שושן כהן זצ"ל על רבינו הנדפסת בסו"ס „משמרות כהונה" ח"ג בהוצאה החדשה.

5) תחלת „גנזי שלום" הערה ו', וכן המשך הדברים דלהלן חלקם מדבריו שם.

*5) מדברי רי"ח בוכבזה בתחלת „גנזי שלום".

6) מעשה ב"ד סי' י"ז, כ', כ"א, כ"ב. כ"ח, ל"ד, ל"ה, ל"ז, ל"ח, מ', מ"א, מ"ב.

7) או"ח סי' ב', ד'. יו"ד סי' ו'. אה"ע סי' ב', י"ב.

8) מעשה בית דין סי' כ"ב.

9) שם סי' כ"א.

ספר

משמרות כהונה

חלק ראשון

ידי לעשיתן מכיאין וקורין הפסח והביכורים חידושי תורה חידושי סופרים · אשר חנן אלהים את עבדו ה׳ן חומר וה׳ן דברים · מן הכה כידי והאלהים אינה :

דרך לימודי בש״ס משנה וגמ׳ אין מדרש בלא חידוש מחדשה תורה · וכתבתי בס׳ על המיר ועל הדפתרא · בס׳ ויוחקו כל שוסטו בסמיר׳ ושנו בזכירה · ראו קראתי בשם משמרות כהונה :

הנה הר״שי ה׳ ב׳ סוט״ה על כל התלמוד מכילתא וספרא וספרי · למשקל ולמטרי · שקיל דבריי וזוטרי · בדברי הראשונים והאחרונים אלו ואלו דברי גדולים חקרי · לא יערכם אלף אלפי דינרי · ולו מה נקרו דברי חכמים הא למגמד הא לאנמורי · להבין אמרי בינה · האת שאתי מאת אלהינו זה ועלו דברי לרצון תשמחו כל חוזי · יערב שיחי לפום הבן תהכה אלקים זה · והיה לבכם זה להביא אל גנזי · יכנס לבי המדיבי גזא דרחמנא :

ואפריין במטויה לאיש חיל רב פעלים · כל פריו קדש הלולים · איש כלבבי אוזי וחביבי שר וגדול בישראל רב פעלים מקבציאל אחינו סאר כשרנו מע׳ הגביר המרומם הח״ון כמה״ר **נסים שמאמא** הי״ו בכפו לו נתן סלעין דינרין לקרבה אל המלאכה קבעם בדפוס לא לריבה במקיסרין זכה וזיכה את הרבים וניכירין אותו לשבח ויספרו מעשיו ברנה :

יישלם ה׳ פעלו ותהי משכרתו · אשר כברכתו · אורך ימים ושנות חיים כי ירבה כבוד ביתו · שלו בביתיה רענן בהיכליה תחת נפשו ותחת חלקתו · ויראה זרע רב פריו יתן בעתו · ובהיכלו כולו הכלל והשמחה והעבוד ברינה :

גם בדבו׳ יעני׳ לאיש היל׳ את דבר ה׳ כלרי חסד מטה מע׳ הגבי׳ הח״ון מולכע כמה״ר **משה צמח לישע** יצ״ו אשר השתדל ע״י עושה המלאכה ה״ז עעון ברכה ליפוס חיי בני ומבני בארו כלבלון ישנא הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד אלל כל פנה :

ממני יפאו קבו׳לים לעיר אנכי לא כבוד עצמי מכיר את מקומי אין חכמה ואין תבונה כ״וח

פה **תונס** יע״א כחדש זיו כאן שנת **ברכת** ה׳ כתוך עמי אנכי יושב לשדת ולבהן

ע״ה **אברהם הכהן יצחקי** ס״ט

בלא״א החכם השלם כנש״ק כמ״הר **יצחק חי** ז״ל יעמד חי עם הצדיקים נוחי נפש אשר הם חיים עדנה

פה **ליוורנו** יע״א

מיד **משה ישועה** הי״ו

בכ״ר החכם כמהר״ר **יעקב טובייאנא** זלה״ה

מדפיס ומוכר ספרים

הספר הנודע „משמרות כהונה" על הש״ס להגאון מהר״א כהן יצחקי זצ״ל

השאלות בהלכה. כך אנו מוצאים את ר׳ שלום שמעוני (ע״ע) אב״ד גפצה פונה בבקשה לרבינו בשנת תרי״ו (1855), וזה לשונו: ,,הן קדם... והייתי שואל הספיקות שלי למורנו הרה״ג כמוהר״ר ישועה בסיס נר״ו הי״ת יאריך ימיו בטוב, ומצד טרדות הקהל יצ״ו ומצד התלאות אל נא רפא נא לו, שאלתי ממנו כמה פעמים והשיב לי על מקצתם אחר שנה או שנתים, ועל מקצתם לא השיב, על כן נמנעתי מלשאול ממנו לקיים מש״ה הוקר רגלך וכו׳, והשי״ת יודע שאין קרוב לי בכל הדיינים יותר מכת״ר הן מצד עצמו וכו׳, על כן אחלה הוד יקר פניו הנעימים להשיבני בתשובה שלמה על כל פרט ופרט שאשלח לכת״ר מכאן ולהבא, יבוא שכמ״ה״, ע״כ. על בקשה זו השיב לו רבינו בח׳ חשון תרי״ו (1855), וזה לשונו: ,,ומעתה כל מה שישלח מעלת כת״ר לשאול ממנו, הריני מוכן ומזומן, כי אהבת עולם אהבתיו כמשפט לאוהבי שמו, והחתום ממני הצעיר אברהם כהן ס״ט״.[10]

כשנפטר רבו מהר״י בסיס בשנת התר״כ (1860), המשיך לשמש כדיין בבית הדין עם הראב״ד תוניסיה ר׳ נתן בורג׳ל השני (ע״ע), והוא חתום אתו בהסכמות לספרים ובתשובות שונות. ר׳ נתן חלק לו כבוד גדול כמו שנראה מההסכמה המלאה שבחים לרבינו שכתב לספרו ,,משמרות כהונה״. בהסכמה זו אף נתן לו תואר ,,ראב״ד מקודש״ אף שהוא עצמו היה הראב״ד, וז״ל: ,,רב אחאי ומאיר עיני הגולה והוא כהן לאל, הדר הוא מעלת הרב המופלא וכבוד ה׳ מלא, סיני בקדש ועוקר הרים כס פלפלי, מגוית הארי רדה שנה ופירש במכוסה ובמופלא, כל רז לא אניס ליה, אני אברך ברוך שכבה לו בעולמו אברהם בראש בשמו ובמעשיו ובמקומו, רב משרשי״א בן מלכי קדם העומדים ברומו רב כהן צדק ראש ב״ד מקודש״. במקום אחר כתב עליו: ,,לאריה מתיל כאריה וכלביא, אחד היה אברהם אוהבי, אשריך אהרן שזה יצא מחלציך, הכהן הגדול כהן ונביא...״

בח׳ כסלו התרכ״ה (1864) נפטר רבינו,[11] ונדפסו שני דרושי הספד למנוחתו. דרוש אחד מעמיתו בתורה וחברו לביה״ד הרה״ג ר׳ אברהם חג׳אג׳ זצ״ל (ע״ע) שדרשו עליו בשנת התרכ״ה בבית הכנסת הגדול בתונס,[12] ודרוש אחד שדרש עליו בשנת תרכ״ו בתשלום השנה הגאון המקובל האלקי ר׳ אהרן עוזיאל זצ״ל שהיה אז שד״ר בתונס. דרוש זה נדפס בספרו ,,מקוה מים״ (דרוש ו׳), ובמליצת ההספד שבתחלת הדרוש כתב: ,,כן אנכי היום מרי שיחי ואדברה לספוד לצר״ה על הרב הקדוש הזה שאנו עסוקים בהספדו, לא ידעתי דבר, עצמו מספר שבחיו ומדותיו וחסידותו וקדושתו וחכמתו עם נועם מדותיו החמודות. על איזה מהם אבכה על איזה מהם איליל במר, רק בקיצור אומר כמאמר נעים זמירות ישראל, נפלאת אהבתך לי מאהבת נשים... ואין ספק כי אלו המעלות הנזכרים בפסוקים אלו כאן נמצאו וכאן היו, תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו, בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון, כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו, כי מלאך ה׳ צבאות הוא״. עוד נדפס דרוש עליו ועל עמיתו ר׳ אליהו גאביזון השני (ע״ע) בספר ,,תפארת משה״ להרה״ג המקובל ר׳ משה עידאן זצ״ל (ע״ע) מג׳רבא, והוא קורא להם ,,שני שרי צבאות ישראל״.

בשער ספרו ,,כף הכהן״ כתוב שהיו לרבינו שתי נשים, האחת אסתר ,,בתו של ש״ם הרב הכולל ש״ר ל״ו נאמר כמהר״ר דוד הכהן זלה״ה״, והשניה ,,מרת גזאלה ת״מ בת החו״ש והכולל ר׳ יעקב סאלאמא הי״ו״. נראה שבהתחלה נשא את אסתר, וכשלא נבנה ממנה בבנים, כמו שנראה מספרו ,,עיני הכהן״ שהיא מוזכרת שם וכתוב עליה שהיתה בעזרו די מחסורו אשר יחסר לו ,,הלוא טוב לה מעשרה בנים״, ע״ש, נשא את אשתו השניה גז׳אלה. אין ידוע אם היא ילדה לו, ועכ״פ לא מצאנו אחר רבינו רב או חכם ממשפחת ,,כהן יצחקי״ והוא היה אחרון הרבנים ממשפחה זו.

חמיו הראשון ר׳ דוד הכהן נפטר בשנת התר״ט (1849), ורבינו דרש עליו. על הדרוש כתב: ,,על מורי חמי החו״ש כמהר״ר דוד הכהן ז״ל שנת תר״ט.[13] חמיו זה מוזכר בספר ,,גנזי שלום״ לר׳ שלום שמעוני אב״ד גפצה (ע״ע), וכתוב שם שהיתה לו התקרבות עם ר׳ שלום בכמה עניני מסחר ועסקים, ואהבה רבה היתה ביניהם.[14] גם נראה מהתואר ,,שר״ שנותן לחמיו בשער ,,כף הכהן״ כנ״ל, שחמיו היה איש מכובד ועשיר.

עוד ידועים מקרוביו של רבינו הקאייד המפורסם ר׳ נסים שמאמה זצ״ל, שרבינו מתארו כ,,שאר בשרו״, והוא שעזר לרבינו להדפיס ספרו ,,משמרות כהונה״ ובהקדמתו שם מודה לו רבינו על כך. כשנפטר קאייד זה דרש עליו רבינו ועל הדרוש שנדפס בספרו ,,חסדי כהונה״, כתוב שהוא ,,על שאר בשרנו הגביר הנעלה השר הגדול כמה״ר נסים שמאמה״.[15] עוד יש בספר הנ״ל דרוש על אחד מתלמידיו ושאר בשרו ,,החה״ש ר׳ יהודה שמאמה״,[16] ובהקדמתו ל,,משמרות כהונה״ מודה לאחיו ומסרפו כמה״ר יצחק חי שמאמה זצ״ל שהשגיח עליו באהבתו ובחמלתו כל ימי חייו ואף כי אחרי מותו. כן

---

10) גנזי שלום אר״ח סי׳ ב׳.

11) כ״כ בספרו ,,כתר כהונה״ (תונס תרס״ד).

12) נדפס ב,,זרעו של אברהם״ למהר״א חג׳אג׳ ח״ב דרוש ג׳.

13) ,,חסדי כהונה״ דרוש ו׳.

14) ,,גנזי שלום״, א״ח סי׳ ב׳.

15) שם דרוש ד׳.

16) שם דרוש י״ב.

יש בספר „חסדי כהונה" דרוש שדרש על דודתו אשת ר' דוד צפג'[17] (ע"ע).

ה) **כהן יצחקי ר' יהודה** — אחיו של הגאון ר' אברהם כהן יצחקי זצ"ל (ע"ע) שבאות הקודם, ונכדו של ר' משה כרייף זצ"ל בעל ספר „באר משה" על גזיר (ע"ע). נפטר בגיל צעיר ללא בנים ל"ע, ויש לו חידושים מגרסא דינקותא בספר „בני סמיכי" שבסוף ספר „באר משה" למר זקנו הנ"ל, והם הוגהו על ידי אחיו הנ"ל.

משפחת כטורזא

משפחה המצויה בעיר תונס. בשו"ת הריב"ש (סימן תצ"ב־תצ"ג) שלוחות תשובות „לנכבד דון יוסף קטורזו י"א", ויתכן שמשפחת „כטורזא" שכתתם שנכתבת גם „קטורזא" קשורה אליו, ולפי זה היא הגיעה מגלות ספרד הראשון של שנת קנ"א (1391) בתקופת הריב"ש.

בתונס נודע בראשית המאה הששית הרה"ג ר' אברהם כטורזא (ע"ע) תלמידו של הרה"ג ר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע) ומחבר ספר „זרע אברהם", ואחד מבני משפחה זו שמש בסוף המאה השביעית כראש רבני תוניסיה והוא ר' דוד כטורזא זצ"ל (ע"ע).

א) **כטורזא ר' אברהם** — מגדולי רבני תונס במחצית הראשונה של המאה הששית. נפטר בשנת התקמ"א (1781). היה תלמידו של הרה"ג ר' יצחק לומברוזו (ע"ע) בעל „זרע יצחק", ויש לו הסכמה נפרדת לספר זה משנת התקכ"ח (1768) וחותם בה: „נאום התלמיד המדבר לכבוד רבו המחבר... הצעיר אברהם כטורזא ס"ט". כן חתום עם הרבה מדייני תונס בשנת התקל"ב (1772) בס' „משחא דרבותא" ויש לו שתי תשובות בס' „יוסף תי'" לר' יוסף זרקא (ע"ע) (דף ל"ו ע"ב, מ"א ע"ב). חיבר ספר „זרע אברהם" שנדפס בשנת התקפ"א (1821) ארבעים שנה אחר פטירתו, והוא כולל חידושי ש"ס, הרמב"ם, הרא"ם וקונטרס „סיני בקדש" על כל הדברים שהם הלכה למשה מסיני. בשער הספר מתואר: „הרב המופלא שבסנהדרין מן המהדרין ר"מ ור"מ כמוהר"ר אברהם כטורזא זצוק"ל". לספרו הנ"ל נכתבו שתי הסכמות מרבני תונס ובהם פרטים רבים על רבינו. שם נאמר שרבינו סבל משלשה דברים, יסורין של חולי, צרת העניות ושלא השאיר בנים אחריו (היה לו בן ונפטר סמוך לפטירתו). בהסכמה השניה לספר מר' יצחק טייב (ע"ע) ושאר רבני תונס, מתואר: „צדיק יסוד עולם הרב המופלא וכבוד ה' מלא כמוהר"ר אברהם כטורזא זלה"ה רב פעלים ולו שם בגדולים ושרי המדינות, והאלקים נש"א את אברהם", ובאמצע ההקדמה מתארים כך את יסוריו: א) גם כל חולי וכל מכה שתים שהן ארבע נקבצו באו לראש צדיק הא גופא קשיא העיני בשר אפילות הנה מעלות את המדומע נחל נובע. ב) ועוד אחרת שקולה ומכרעת לית ליה מגרמיה ולא כלום לא מינה ולא מקצתה משים עצמו כשיריים מעלי וצניע. ג) ועוד אחרת קשה מכולן שלא הניח זרע אחריו בני אברהם".

ובהסכמה הראשונה מר' אברהם טייב השני (ע"ע), ר' יהודה נג'אר (ע"ע) ועוד, כותבים עליו: „אחד הענו, קדוש יאמר לו רב תנא הרב הגדול עוז ומגדול כמוהר"ר אברהם כטורזא זצוק"ל כל מקום שאתה מוצא גדולתו אתה מוצא ענותנותו, דבריו בנחת נשמעים שפתותיו נוטפות, סבר וקבל כל אדם סב"ר על סב"ר בסבר פנים יפות, ולא מחזיק טיבותא לנפשיה, משים עצמו כשירי שירים". ועל לימודו כך כותבים: „אחד לדור... חור"ש... לבוא על שורשן של דברים דבר אמת לאמיתו, משבר סלעים ומפרק הרים", ועל התמדתו: „איתן מושבו... כותלי בית מדרשו... ובתורתו הגה כרע רבץ... קרא הרבה שנה הרבה... כלהו שני דרבי' לילה כיום יעי"ר... ושנה ופירש למיסבר קראי..." ועל לימוד התלמידים: „לימד אמרינן... יצב גבולות בתלמידים מינייהו מלכי מלכי רבנן והמה חכמים מחוכמים..." אחד מתלמידיו אלה הוא החכם השלם הגביר ר' יוסף שמאמא שנדב הכסף להדפסת הספר. על דרשותיו כותבים: „נאה דורש... פה מפיק מרגליות, פי צדיק יהגה משתמען מילוהי דברים המושכים את הלב מתוקים מדבש..." כן היה חכם גדול בחכמת הדקדוק והטעמים, ועל זה כתוב בהקדמה א': „ולשונו תהלך באר"ש פותח בכ"ד זה בנין א"ב רב פעלים טעמא טעים ויטעים מטעמים מטעם המלך בודק עד שדיד מגעת בעוקצי תאנה עד דקדוקה", ובהקדמה ב': „...לשון תורה נפק דקדק הדק היטב... בודק בעוקציה מטעם המלך טעמא טעים מנח רביע..." עוד כותבים שהיתה תורתו אומנותו ולא עסק בדברי חול: „תורתו אומנותו לא רגל על לשונו צורת בנ"א לא נשא ולא נתן כל הנעשה בדמי"ם איתגור"י איתגור"ר", ובהקדמה ב': „על דברת בנ"א לא שמיע, מרבה ישיבה... ובין כותלי ביהמ"ד עתיד עם דודים קובע, ארזים לא עממוהו..." ע"ש. את שנת פטירתו כותבים: „...עלה יעלה לארץ החיים, יושב בסד"ר ולהחיות לבב אתן שנ"ת מאשי"ר לחמו.." — כלומר בשנת התקמ"א (1781).

וראיתי בספר „מקור ברוך" לר' ברוך פיתוסי ז"ל דודו של מהר"י פיתוסי (ע"ע) שכותב על דרוש לפרשת „ויקרא": „את זאת דרשתי להחכם השלם והכולל כמה"ר אברהם קטורזא נ"ע והוא הרביץ תורה בישראל ונתייסר כמה שנים", ועל דרוש לפרשת „פנחס" כותב: „את זה דרשתי לאם החו"ש והכולל אברהם כטורזא נ"ע והיא בת אחי אבי הכ"מ".

ובפתיחה לדרוש הנ"ל על רבינו כותב: „יגדל ההספד וגודל החרדה לקהל עדתנו בבכי יבואו כלם כא'... תשים ימים כלילות חשך ולא אור על משים לילות כימים באור תורתו... כי נלקח ארון האלקים אשר בדברו מער"ב דברי תורה באוזן

17) שם דרוש ב', ור' דוד צפג' זה הוא כנראה ר' דוד צפג' השני (ע"ע) תלמיד מהר"י זרקא ואבי הדיין ר' שמואל צפג' (ע"ע).

חֲטָאָה חי"ת וטי"ת קמוצים והטי"ת שב"א כמו וחטאים בגנה חטאה ירוש' והשם יבא על ג' פנים פעם יבא בל' זכר כמו בכל חֵטְא אשר יחטא חֵטְא חטאה וגו' שהחי"ת צירי והטי"ת שב"א והאלף נחה ופעם הבא בל' נקבה ואמר חֲטָאָה החי"ת שבא פת"ח והטי"ת ואל"ף קמוצים כמו חטאה גדולה וקריאתו רפויה או יאמר חַטָּאָה חי"ת פת"ח טי"ת וא"לף קמוצים וקריאתה דגושה כמו וחטאה ונקה ופעם יבא השם זה בל' נקבה חַטָּאת החי"ת פתוחה והטי"ת קמוצה ואלף נחה וקריאתה דגושה וזה הרוב במקרא בין אם הוא שם קרבן בכל חטאת הכתובה בת"כ ובאחד במקראות או הם שם ענין כמו לכל עון ולכל חטאת וזה אם יהיה נזכרה אבל הסימן שם זה סמוך החי"ת והטי"ת פתוחים ואלף נחה וקריאתה דגושה ג"כ והם מנויים ע"פ המסורת שכן כתובה בסוף פ' קרח וז"ל חטאת ז' פתחין וסימן וכפר אהרן על קרנותיו והוציא את הפר אל מחוץ מלבד חטאת הכפורים כי חטאת קסם מרי ותהי חטאת הנערים חטאת יהודה כתובה חטאת פימו דבר שפתימו וכל תריסר דכוו' כמ"א קמץ וסימן ראשית חטאת היא לבית ישראל עכ"ל ופירושה וכפר אהרן וגו' היינו שבסוף אותו פסוק כתיב בו מדם חטאת הכפורים ב' חטאת הקהל הוא דפ' ויקרא ד' ג' מלבד חטאת הכפורים דפ' ובעשור לחדש דפנחס ד' חטאת הנערי' דשמואל א' ב' ה' חטאת קסם מרי דשמואל א' ט"ו והתימה מהמחבר פ' לך לך בד"ה ומ"א דומין וכו' כתב וז"ל שחסר כ"ף כמו כי חטאת קסם מרי שפי' כקסם מרי עכ"ל דהמובן מזה שחטאת זו אינה סמוכה לקסם אם כפך מזו המסורת ועוד דא"כ היה לו לינקד חטאת זו הטי"ת קמוצה כמו שאר חטאת המוכרת אבל לפי האמת טעות נפל בספרים וכצ"ל כי חטאת קסם מרי שכן הוא כפי' רד"ק ז"ל בשמואל א' ט"ו בהדיא ע"ש ותבין הענין ו' חטאת יהודה כתובה דירמיה י"ז ז' חטאת פימו דבר שפתימו דתהלים נ"ט ומ"ש תריסר דכוו' היינו פסוק חטאת עמי יאכלו הושע ד' במות און חטאת ישראל שם י' פרי בטני חטאת נפשי מיכה ו'. זאת תהיה חטאת מצרים וחטאת כל הגוים זכריה י"ד שכל אלו החי"ת והטי"ת פתוחים מפני שכולם סמוכים כאותם הז' הפתוחי' ומ"ש כמ"א היינו לראשית חטאת היא מיכה א' ר"ל קורא חטאת דוקא בכל התרי עשר שהטי"ת קמוצה מפני שהיא נעברת ואף דלא מני עם הז' חטאת וחטאת עמי דדניאל ט' משום דלא מני בעל המסורת אלא כל אותם חטאת שהם שוים באותיות ואין בהם אות וא"ו אבל וחטא' עמי דדניאל הוא ע"פ שכולה פתוחה מפני שהיא סמוכה אינה שוה לכל אלו החטאת סמכה משום שיש בה אות וי"ו ואינה דומה להם שכן דרך בעל המסורת:

אחר שידענו כל אלה נבוא לפסוק שלנו דע כי פסוק זה משונה מכל חטאת שבמקרא ע"פ המסור' דכתב עליה לית ורפה והביאו הרב מנחת שי ר"ל שאין חטאת בכל המקרא כמו זה שהחי"ת והטי"ת קמוצים וקריאתו רפויה דכ"כ החכם ראב"ע ז"ל וז"ל ומלת חטאת פועל עבר והוא"ו השיבו לעתיד כמשפט כי היא כמו ומצאה וכאשר העלימו האל"ף כאשר היא במלת חטא ולא יוכלו לשום בעלם אחר אל"ף ע"כ החליפו הה"א בתי"ו ואין צורך נסים דג"ש בטי"ת וכמוהו וקראת אתכם הרעה יהא"ט במקום הה"א נקבה כמו העם אשר בקרבה יושבת לבטח וכמו שיבכה העם הזה והנעם כי החטא' יהיה על עמו וכמוהו והייתי אני ובני שלמה חטאים ויושבו ולענו למו ומגידו את כבודם עכ"ל ר"ל כאלו כתוב וחטאה שמלת חטאה. כלם בלשון פועל עבר והוא"ו מהפכתו לעתיד כמשפט פעל עבר כשיבא עליו וא"ו הופכתו לעתיד וכאשר העלימו האל"ף במלת חטא ולא יוכלו לשום בעלם אחר אל"ף ר"ל ותדע למה לא כתב קרא וחטאה הוא מפני שהעלימו האל"ף במלת וחטאה שהוא עבר לנקבה כמו שהעלימו במלת חטאה שהוא עבר לזכר שאין אל"ף למ"ד הפעל מתנועעת עם עין הפעל כמו דל"ת עם קו"ף של פקד או ריש עם מ"ם של שמר שאלו נקראים נח נראה אבל אל"ף בלמ"ד הפעל אינה נרגשת ולא תנוע עם עין הפעל ר"מ מנא ולא אין נרגשות אלא בהוקיית אבל אל"ף אינה נרגשת במכתב אל"ף שאח ואלו נקראים נח נעלם או נסתר כענין כפעל עבר לזכר העלימו האל"ף של חטא ואין נרגשות במכתב אלא החי"ת והטי"ת כמו כן העלימו האל"ף שבעבר לנקבה וא"כ גם בנקבה יאמר וְחָטָא והוא יהיה עבר לזכר ובמה יודע שהוא מדבר על הנקבה מוכרח יוסיף ה"א בסוף שהוא סימן לנקבה ושהוא וְחָטְאָה והם גם יתכן שלא יביאו ב' אותיות לעולם. זה אחר זה דבשלמא אם האל"ף נרגשת שהאמר וְחָטְאָה או עושים ה"א נעלמת לבסוף כמו וְחָטְאָה בגנה חֲטָאָה ירושלם ע"כ העלימו הה"א בתי"ו שהוא ג"כ אות סימן נקבה יעשו וְחָטָאת ואין צורך בו ר"ל דכאן לא שייך דגשות בטי"ת דלא שייך דגשות אלא בחטאת שהוא שם אבל זו שהוא פועל צריך לקרותה רפויה וכמוהו וכו' ר"ל וְחָטָאת ע"מ וקראת אתכם וגו' שגם קרא הם מבעלי האל"ף וכאשר העלימו האל"ף בעבר לזכר ואמרו. קרא כך לנקבה וא"א לשום ה"א שהוא אות סימן לנקבה בעליתם בתי"ו ואשר מנן:

גם הרד"ק ז"ל בס' המכלול (דף מ"ד ב') כתב וז"ל ויאמר כי וְחָטָאת עמך כמו וְחָטְאָה והומרה הה"א בתי"ו והונח האל"ף וכא במשקל ועשת את התבואה עכ"ל ובספר ב' כתב וז"ל וקראת אתכם הרעה כמו והבאת עמך עכ"ל ובס' השרשים בשרש חטא וְחָטָאת עמך בחול"ם ה"א הנקבה בתי"ו והדגשות אל ק וכו' וקראתי אני ובני שלמה חטאים וכו' ו"מ כי הוא בינה לדוד דרך מוסר ר"ל כי החטא יהיה על דוד וכמוהו וְחָטָאת עמך והשיבו ולענו למו ומגידו את כבודם עכ"ל:

מעתה נבא לדקדק בדברי המחבר והתחלה צריך לחקור בדברי רש"י ז"ל על איזה אות מכן הוא אומר ולא היה נקוד פתח וכו' ועכשיו שהוא נקוד קמ"ץ וכו' אם היתה נוסחתו שהחי"ת והטי"ת קמוצים כמו שנוסחא בידינו שהוא ע"פ המסורת וע"פ המדקדקים הנז' א"כ איך כתב המחבר שלא יקרא שם דבר אלא אם הוא קמו"ץ אבל אם הוא פתוח לא יקרא שם דבר דמשמע אלא פועל ואיך יתכן זה דמוכרח דאם היתה נוסחת רש"י שהם קמוצים כמו שהיא בידינו מוכרח לא נתכוון רש"י במ"ש אלו היה נקוד פתח וכו' ועכשיו שהוא נקוד קמוץ וכו' אלא על החי"ת דודאי דאין הטי"ת אלא בחי"ת שדרכה להיות פתוחה וזו קמוצה אבל על הטי"ת א"א לו' שאלו הוא נקוד פתח וכו' שהטי"ת בכל מקום דרכה להיות קמוצה חוץ מאותם המנויים ע"פ המסורת ע"פ הסמוכי' וכיון שכן איך יתכן לומר שאם היתה החי"ת פתוחה בין אם היתה הטי"ת קמוצה הוא שם דדרכה הפכה מסתברא שאם היתה החי"ת פתוחה בין אם היתה הטי"ת קמוצה או פתוחה לעולם היה שם בכל חטאת הכתובה במקרא. אבל אם החי"ת קמוצה דמוכרח גם הטי"ת תהיה קמוצה דבהפך לא אשכחן בשום דוכתא דהחי"ת קמוצה והטי"ת פתוחה אלא

ספר „זרע אברהם" למהר"א כטורזא זצ"ל וחידושיו בדקדוק.

שומעם... חכו ממתקים והכל מעידים מה נאה נר זה... וכל ימיו לא נפיק ממתיבתיה ולא שופתו עין רואה בשווקים או ברחובות כל היום יהגה חכו זו היא שיבה כימי נעוריו... ושרא דעניותא רדיף אבתריה ואיהו קסבר מחשבת המקוים קדמה למחשבת הזמן, וכר מן דין קדמוהו צירים וחבלים נפלו אבשרא וד' רוחתא על דא ודאי קא בכינא... הן אראלם צעקו ייתי ונחמיניה אחר זמן זמנם דגני בערסיה ועדנו מחזיק בתומתו לן יאות למספד על אבדה דלא הדרא..." ע"כ.

ב) **כטורזא ר' דוד** — תלמיד מובהק של ר' שלמה דאנה (ע"ע) מייסד ישיבת „חברת התלמוד" בתונס, ונזכר בהקדמות לספרו „שלמי תודה" כאחד מגדולי תלמידיו. שימש כראש רבני תוניסיה מאחרי פטירת ראש הרבנים ר' יוסף גג' השני בשנת התרצ"ד (1934), עד פטירתו בשנת הת"ש (1940). בספר „משפט כתוב" הגד"מ כתוב שנפטר בן 63 ואם כן נולד בערך בשנת התרל"ז.

הוא ועמיתו בתורה ר' ישועה אלמאלית (ע"ע) חיברו יחד ספר „תנובות שדי" ב' חלקים על הלכות שחיטה וטרפיות ונדפס בשנת התרצ"ו בג'רבא בהיותו משמש כראש הרבנים. ישנן תשובות ממנו בספרי רבני ג'רבא מהתקופה האחרונה כ„שואל ונשאל" וכדומה. ובדרוש שדרש עליו ראב"ד ג'רבא ר' רחמים חי חויתה הכהן (ע"ע) ונדפס בספר „כתר כהונה" דרוש ס' כותב עליו שזכה לשתי שלחנות תורה וגדולה במקום אחד, ושהרביץ תורה ולימד תורה במקום רבו מהר"ש דאנה. ומספר עוד מהרח"ך שבילדותו כשנסע לתונס היה בא לישיבתו ללמוד אצלו עם התלמידים. גם היה משיב לשואליו דבר, וכמה פסקים קבלו רבני ג'רבא ממנו, והיה ראש הרבנים לתוניסיה ודיין בועד ב"ד לדון בין איש ובין אשתו ואדם וחברו, וגם היה שומר גדרי הדת לעמוד נגד המתפרצים להרוס חומת הדת „ובפרט בעוה"ר בימינו אלה שרבו החפשים", כמו בענין בית החיים וכמה פרטים. ע"כ תוכן הדברים ע"ש. וצריך בירור מהו ענין בית החיים והפרטים האחרים. כן כתוב בדרוש הנ"ל שרבינו חיבר עוד ספרים והנם עדיין בכת"י. עוד ראיתי שנדפס ממנו ספר „עיני דוד" על ש"ע אה"ע.

ג) **כטורזא ר' יעקב** — רועה צאן קדשים בעיר הסתור, ולו מכתב נחמה בס' „מאמר אסתר" משנת התרפ"ג (1923) וחתום שם כממלא תפקיד זה.

משפחת כרטוזו

משפחה כתנס ובספר „צדק ושלום" (עמ' 31) מונה אותה עם המשפחות שמוצאם מאיטליה. היא נכתבת באופנים שונים: כרטוזו, קרטוזו או קארדוזו. אחד מבני המשפחה ר' דניאל כרטוזו (ע"ע) שמש בראשית המאה השביעית כאב"ד דק"ק פורטוגיזים בתונס, ור' אהרן פרץ מג'רבה (נפטר תקכ"ו) מזכיר בספרו „בגדי אהרון" (דף ע"ד) ספור על ר' אברהם כרטוזו שהיה מקובל גדול, וכנראה כוונתו לאברהם מיכל קרטוזו שהוא ואחיו יצחק היו אנוסים ובאו מגלות פורטוגל ושבו לחיק היהדות. ואברהם שהיה רופא התיישב בליוורנו והתפרנס מאומנותו, ואח"כ לקחהו אותמאן הביי מטריפולי לרופא ומאז הוטב מצבו. הוא התעסק הרבה בחכמת הקבלה ושם רוב עיונו בה, והיה נוטה לשבתי צבי היפך דעת אחיו יצחק. גם היה תועה ומתעה את הרבים בחלומותיו וחזיונותיו, וכהיותו דרשן נפלא לקח את לב שומעיו ויעש נפשות רבות לכת השבתאות. הוא האמין בשבתי צבי גם אחר שעזב את היהדות והתאסלם באמרו כי זה מדרכי המשיח להיות נלכד בעונות „ואת פושעים נמנה", וינבא על עצמו כי הוא משיח בן אפרים ושבתי צבי הוא משיח בן דוד. בהשתדלות העשיר ר' יצחק לומברוזו גורש אברהם קארדוזו מטריפולי וגם הרבנים החרימוהו, והוא נדד אח"כ במדינות שונות ומת בקאהיר בשנת תס"ה (1705). עליו ועל אחיו עיין באנציקלופדיה „אוצר ישראל" ובספרי היסטוריה שונים. ובאוצר ישראל שם כתב שנצר ממשפחה זו התפשט באמריקא ובראשו היה אהרון קארדוזו שבא מלונדון לניו יורק בשנת התקי"ב (1752).

א) **כרטוזו ר' אברהם** — בספר „בגדי אהרון" (ליוורנו תקס"ו) מספר ר' אהרון פרץ (נפטר תקכ"ו, ע"ע) מג'רבה. וזה לשונו: „עם מה ששמעתי שדרך כוחות הטומאה להדמות בדמות אנשים חכמים, ובאים אצל בני אדם המקובלים להטעותם ולהכניס כפירה בלבם, וכזה קרה לרבי אברהם כרטוזו ז"ל שהיה עוסק בלשון הזוהר עמוק ביום ש"ק שנתקשה בו לפי הקדמת האר"י, והנה בא אליו חכם אחד זקן ואמר לו במאי עסיק מר, א"ל בכך וכך, והשיבו עדיין לא הגעת להקדמה א' והיא כך וכך שבזה יתישב הכל, והרגיש הר"א הנזכר שאותה הקדמה היא כפירה גדולה, וידע שהוא מלאך טמא, וכשיצא ועודנו עומד אצל המזוזה, הזכיר עליו הר"א שם קדוש ולא יכול המלאך לזוז, והתחנן לו להתירו, וא"ל הר"א למה עשית כך, א"ל סבורני להטעותך, ועכ"פ תתירני והתירו והלך לו..." ע"כ. וכנראה רב זה הוא אברהם מיכל קרטוזו המפורסם שהיה מהאנוסים וחזר הוא ואחיו יצחק לחיק היהדות. ואברהם זה היה רופא למלך טראבלס באמצע המאה החמישית, והיה לו דעות שבתאיות והיה מפיץ האמונה בשבתאי צבי, וחיבר כמה ספרים ומצאו בהם החכמים דברי מינות וכפירה, ואז גורש והוחרם על ידי הרבנים. עליו עיין באנציקלופדיה „אוצר ישראל" חלק ה', ובספר „היהודים באפריקה הצפונית" ח"ב לח. ז. הירשברג, ב„ספונות" ובספרי היסטוריה שונים. נראה מספור זה של ר' אהרון, שהשפעת אברהם כרטוזו היתה גם בג'רבה ואף גדולי הרבנים כמו ר' אהרן פרץ (ע"ע) שהיה בסוף ימיו לרב ראשי שם, טעו בו וחשבוהו לת"ח ומקובל גדול.

ב) **כרטוזו ר' דניאל** — מדייני ק"ק פורטוגיזים בתונס בראשית המאה השביעית, ובסוף ימיו שמש כאב"ד של הקהל הנ"ל. בספר „יהדות צפון אפריקה" במאות הי"ט, כ' (דע"ג ע"א) מובאת תעודה שבה צו מלכות הממנהו לאב"ד בשנת התרכ"ח (1868). לפני כן שמש כדיין בב"ד בראשותו של האב"ד ר' יוסף לומברוזו (ע"ע), והוא חתום אחריו בהסכמת „נר דוד" גג' (ליוורנו התרכ"ח). בשנת התרל"א (1871) חתום ראשון בהסכמת „אהבת ד'" לר' יוסף סדבון (ע"ע) עם ר' אברהם אבוקארא, ר' אברהם בן הר"מ אבוקארא

(ע״ע) בע״ס „בן אברהם״ ור׳ אברהם לומברוזו (ע״ע). עוד חתום כנ״ל בהסכמת ספר הפיוטים „שירי זמרה״ (ליוורנו תרל״ב). נפטר באמצע העשור הרביעי של המאה השביעית (בערך התרל״ה) ואז נתמנה אחריו ר׳ אברהם בן הר״מ אבוקארא הנ״ל לאב״ד.

ג) **כרטוזו ר׳ יצחק** — מצאתי כתוב בכת״י על ספר „תוכחות מוסר״ בזה״ל: „מנחה היא שלוחה ממני החול״ם (החותם למטה) לידי״ן החו״ש הדו״מ והכולל הר׳ יצחק קרטוזו הי״ו ע״ה נתן בורג׳ל״. מתוארים אלו עולה שהיה דיין בתונס בתקופת ר׳ נתן בורג׳ל, אך לא ראיתיו שנזכר באף מקום.

משפחת כייאט

משפחה זו ידועה בג׳רבה ובתונס עוד מראשית תקופה זו בסוף המאה החמישית. בג׳רבה נודע אז רב גדול בשם רבי נסים כייאט (ע״ע) שהיה רבם של גדולי רבני ג׳רבה בדור שאחריו, ר׳ אהרן פרץ (ע״ע) ור׳ יצחק חדאד (ע״ע, נפטר תקמ״ו), ובמאה הששית נודע בג׳רבה חכם בשם ר׳ שושן כייאט (ע״ע) שיש המשערים שהוא בנו של ר׳ נסים. מאז לא היו חכמים ממשפחה זו בג׳רבה, ובתקופה האחרונה לא נמצאו כלל מבני משפחה זו שם. ובשו״ת „שואל תשאלי״ (ח״ג סי׳ ר״ה) מעיד ר׳ יעקב כהן רב דנפצא ששמע שמשפחת „כייאט״ היא אחת המשפחות היהודיות הראשונות שבאו מג׳רבה לספאקץ והקימו את הקהלה היהודית שם אחר שבתחילה היה אסור ליהודים להתישב בספאקץ, וכנראה זה פשר היעלמותה של משפחה זו מג׳רבה, כיון שהם עברו לעיר ספאקץ.

בעיר תונס נודעו במחצית הראשונה של המאה הששית הדיין ר׳ אברהם כייאט זצ״ל (ע״ע) רבו של רבי משה עדאדי (ע״ע) בע״ס „בני שמואל״ (ליוורנו תקי״ט), ועוד כמה חכמים מראשית המאה השביעית. פירוש המלה „כייאט״ הוא „חייט״, ומהרבנים הקדמונים ידוע הרה״ג המקובל ר׳ יהודה חייט בר יעקב שהיה מגולי פורטוגאל בשנת הרנ״ג ובא לפאס עם הגולים, וספר את קורותיו בהקדמתו לפירושו על ספר „מערכת האלוקות״, וכרעב שהיה בפאס בשנת רנ״ג יצא והלך לאיטליא וחבר עוד ספר בעלי הכפל — דקדוק ממלות כפולות (עיין מלכי רבנן אות י׳ דף מ״ו), ויתכן שמשפחת „כייאט״ בתונס קשורה אליו ומוצאה מגולי פורטוגאל.

א) **כייאט ר׳ אברהם** — היה דיין בתונס במחצית הראשונה של המאה הששית. כבר בשנת התקי״ח (1758) מזכירו תלמידו ר׳ משה עדאדי בהקדמתו לספרו „בני שמואל״ בתואר „מורי ורבי החכם השלם הדיין המצויין ר׳ אברהם כייאט״ ונראה מזה שכבר אז בשנת התקי״ח שמש כדיין. כן חתום רבינו בשנת התקכ״ח (1768) בהסכמת „זרע יצחק״ לומברוזו, ובשנת התקמ״ו (1786) חתום שני אחר האב״ד ר׳ יוסף הכהן בהסכמה לספר לימודי ה׳. דרוש ז׳ ב„מערתא דדייני״ דרש הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך למנוחת רבינו, ועל הדרוש כתב: „הנה נדרש בתשלום שנה גדול אדוננו החכם השלם הדיין המצויין הרב המובהק הולך בתום אדם ישר מוהר״ר אברהם כייאט זלה״ה ושבת הגדול משנת „וישרא״ל״ עושה חיל לפ״ק ס׳ צו״. כיון שדרוש זה היה בתשלום השנה, יצא שרבינו נפטר בשנת התקמ״ו (1786) שהיא שנה קודם שנת התקמ״ז מועד הדרוש, וכן יוצא שחתימתו ב„לימודי ה׳״ הנז״ל היא חתימתו האחרונה וכן נראה מספר „משכנות הרועים״ דק״ן ע״א.

במליצת ההספד שבתחלת הדרוש הנ״ל כותב מהר״ע אלחאייך משבחי רבינו, ואכתוב תמציתם: „לומד ונחית לעומקא דדינא, לומד לשמה ולא מחזיק טיבותא לנפשיה, למד ולימד אחרים „ומתוכם כעין החשמל הקרח הנורא כלל גדול בתורה קולע אל השערה משה שפי״ר הדר הוא בעל ס׳ בני שמואל זיע״א בן לאברהם...״ עוד כותב שרבינו לא עסק בעסקי חולין רק בתורה חפצו ושהיה דיין, וגם בזקנותו „ואברהם זקן ויושב בישיבה״, ע״ש.

החיד״א בבקורו בתונס בשנת התקל״ד (1774) ראה את המנהג הרע שהיה בתונס להקשות על הדרשן באמצע דרשתו, וגינה מנהג זה שגורם להלבנת פנים. בקשר לכך מספר במקום אחד מה שאירע לרבינו, וזה לשונו: „וכבר לעיל כתבנו מנהגם הרע להקשות בדרושים, ולפעמים הייתי מוכרח לדבר בקצרה. ושבת אחת הגביר היה מקשה על ר׳ אברהם כאוואט (צ״ל כייאט) חכם זקן ודיין מפורסם שהיה דורש סוגית כתובות ותוספות ורש״א, ואמר לו שאינו מקשה כלום ואפרש בבית״ (מעגל טוב השלם עמ׳ 63). גביר זה הוא הקאייד ר׳ ישועה כהן טנוג׳י (ע״ע).

ב) **כייאט ר׳ נסים** — היה דיין בג׳רבא במאה החמישית ובס׳ „ישיב משה״ (ח״א סימן רפ״א) להראב״ד תונס מהר״מ שתרוג זצ״ל מובאים תקנות שתקן הוא ור׳ מיכאל וזאן בעניני טרפות ע״ש. הוא רבו של מהר״א פרץ בעל „בגדי אהרן״ כנזכר שם, ור׳ אהרן מזכירו בספרו הנ״ל בכמה מקומות. כן נזכר ב„גנזי שלום״ (יו״ד סימן ה׳) במכתב תלמידו זה בענין אכילת החגב, שכותב שבימיו היו בג׳רבה אוכלים החגב כל העם מקצה „וכל שכן מורי ורבי כמהר״ר נסים כייאט נ״ע היה אוהב אכילתן אהבה עזה...״ ע״ש. הוא גם רבו של ר׳ יצחק חדאד (ע״ע) בעל „תולדות יצחק״ ומזכירו פעמים רבות בספריו בתואר „מורי ורבי״.

ג) **כייאט ר׳ שושן** — מחכמי ג׳רבא בחצי הראשון של המאה הששית, ומזכירו ר׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע) בספרו „שערי רחמים״ שבספר „קרית ארבע״ שכותב (דף כ״ו ע״ד): „ואחר כך ראיתי לר׳ שושן כייאט שכתב קרוב לזה״, וכן בדף נ״א כותב: „ראיתי בכ״י החכם ר׳ שושן כייאט נ״ע״, ומזכירו עוד בדפ״ט ע״ד. גם ר׳ צמח הכהן מג׳רבא מביא חידוש ששמע ממנו (חולת אהבה דף ב׳): „שמעתי מר׳ שושן כייאט״, ומכל זה נראה שהשאיר אחריו כתבי יד, והיה עוד בחיים בתקופת ר׳ צמח הכהן. בס׳ „ממלכת כהנים״ משער שהוא בנו של ר׳ נסים כייאט שבאות הקודם.

ד) **כייאט ר' מסעוד** — מחכמי תונס. וב,,זרעו של אברהם" ח"ב כתוב על דרוש ו': דרוש שדרשתי על החו"ש המיוסר ר' מסעוד כייאט נ"ע ס' אמור שנת התר"ד", ע"ש. ונראה מזה שחי בסוף המאה הששית ובתחלת השביעית, ומהתואר הפשוט ,,החו"ש" נראה שלא שמש ברבנות.

משפחות שונות

א) **כלאף ר' אברהם** — חתום בשנת התרכ"ז (1867) בהסכמה לס' ,,נר דוד" גג', ומוזכר בס' ,,מנחת יצחק" שבסו"ס ,,מעייני הישועה" (ז' ע"ב) שכותב: ,,ושמעתי מפה קדוש ר' מסעוד חביב ז"ל ששמע מפה הרב ר' אברהם כלאף ז"ל..." ע"ש. כן מזכירו הרבה פעמים הרה"ג ר' נסים כהן מתונס בספרו ,,מעשה נסים", וכותב בדקט"ז ע"ג ,,ושמעתי משם ה' המקובל כמהר"ר ר' אברהם כלאף ז"ל שהיה אומר רמז וסי' לסדר הכתרים..." ובמקום אחר מזכירו בתואר ,,מורי" שכותב בדי"ח ע"ג, וז"ל: ,,וזה הפי' הסכים עליו מורי הר"א כלאף נר"ו ובני הישיבה יצ"ו", ומזה נראה שר' נסים הנ"ל היה תלמידו (וע"ע בדכ"ו ע"ד שמזכירו). נזכר בהשכבה לרבנים הנאמרת ביוה"כ בתונס.

ב) **כ"ץ מהר"ש** (?) — מתארו ר' יוסף גג' הראשון בספרו ,,פי המדבר" (דל"ו ע"ג) בזה"ל: ,,שארנו וידי"ן החו"ש מהר"ש כ"ץ הי"ו", ומזה נראה שהיה שארו וקרובו וכנראה שהתגורר בתונס. אמנם משפחת ,,כ"ץ" אינה מצויה בתונס אלא בין בני אשכנז, ואולי בא כשד"ר לתונס והשתקע שם ונהיה קרובו של ר"י גז הנ"ל.

ג) **כרייף ר' אברהם** — דיין בעיר בנזרת במחצית הראשונה של המאה השביעית, וחתום בסו"ס ,,חוקי חיים" לר' אברהם חיים בורג'ל השני זצ"ל (ע"ע) עם ר' שלמה פארינטי (כנראה הוא בע"ס ,,אמרי שפר", ע"ע).

ד) **כרייף ר' משה** — מרבני תונס בסוף המאה הששית, ונראה שנפטר בראשית המאה השביעית.[1] הוא מתכתב עם הרה"ג ר' יצחק בונאן הראשון זצ"ל (ע"ע) בספרו ,,אהלי יצחק", והיתה אהבה וידידות גדולה בינו ובין בנו ר' דוד בונאן זצ"ל (ע"ע) שהיה אב"ד דק"ק ,,פורטוגיזיס" בראשית המאה השביעית. אחר פטירתו הוציא לאור רעו ר' דוד הנ"ל ספר ,,באר משה" (ליוורנו תרי"ב) שחיבר רבינו, והוא שיטה גדולה ורחבה על כל מסכת נזיר. החידושים שבספר זה חידש רבינו בעת שלמד יחד עם ר' דוד בונאן את מסכת נזיר, ובהקדמת ר' דוד לספר כותב הסבה שראה חובה להוציא אותו: ,,כי לפי עוצם גודל האהבה שהיתה תלויה בי בחיים חיותו ונפשו נקשרה בנפש דו"ד, ואף גם זאת לדוד בשנות'ו מסכתא זו עם הרב הגז' (הוא רבינו. ברכ"ה) והי"ד כותבת ידיו של משה... כי על כן זאת חזרתי להיות זהיר להוציא לאור תעלומות חכמה..." בסוף ספרו זה נדפס ספר ,,בני סמיכי" הכולל חי' מגירסא דינקותא מנכדו ר' יאודה כהן יצחקי (ע"ע) ומר' יעקב ארטבי (ע"ע) שנפטרו בצעירותם ללא בנים. כן ישנם שם קצת חידושים מר' יצחק חי כהן יצחקי (ע"ע) חתנו לוקח בתו של רבינו. חוץ מספרו ,,באר משה" יש לרבינו עוד שיטות על הש"ס בכתובים, ורבי אשר חדאד מנתיבות סיפר לי שיהודי אחד הביא לו כמה מהם.

רבינו לא השאיר בנים אחריו,[2] אך היו לו בנות. אחת מהן נישאה לר' יצחק חי כהן יצחקי זצ"ל והיא אמו של הגאון ר' אברהם כהן יצחקי זצ"ל (ע"ע) בעל הספר הנודע ,,משמרות כהונה". אחותה היא אמו של ר' משה שאלתיאל זצ"ל (ע"ע). שני נכדיו אלו הם שהשתדלו בהשגת הוצאות הדפסת ספר ,,באר משה" מהקאייד נסים שמאמא.[3]

וכך כותב ר' דוד בונאן על רבינו: ,,...דין הוא הדר בהדר' הדריים, כל שלטי הגבורים, איש הביניים מוע'ד בעד' עדיים, מגי"ר הרב הכולל להלל, כמהר"ר משה כרייף זצוק"ל... קרא הרבה שנה הרבה, לילה כיום יעיר ויהי ע'ר, ותדד שנתו שוקד על למודו... דק ואשכח חומרי מתניתא ועביד עבידתא שפירתא, בארש שיטה אשר נטה... וילכוד את עיו'ן עמוק עמוק לן בעומקא של הלכה בעיון וסברא... באר את התורה הזאת בבינת הלב וחיקור הדין, שנה פרקו במעשה חידושין, ושכל רחב בים הש"ס ורש"י ותוס', אסף אסיפות..."[4]

מערכת למ"ד

משפחת לומברוזו

משפחת רבנים וחכמים גדולים בתונס, ורבים מבניה שמשו כדיינים ואבות בית דין בב"ד דק"ק ,,פורטוגיזיס" בתונס. בספר ,,צדק ושלום" (תונס תרנ"ז) מונה אותה עם משפחות הפורטוגיזים, וכן בספרו הביבליוגרפי (בצרפתית) של ד. כאזיס. חכם קדום באיטליה בשם ר' יעקב לומברוזו הוציא תנ"ך עם פירוש יפה ע"פ הדקדוק והמסורה ועם הטעמים ועם פירוש טעמי אמ"ת (עיין סדר הדורות ערך תנ"ך), ובשו"ת ,,זקני יהודה" לר' יהודה די מודינא מחכמי איטליה במאה החמישית, מזכיר להחכם לומברוסו שהיה חכם גדול בדקדוק, והמו"ל שם בסוף הספר משער שהוא ר' אברהם או ר' יעקב לומברוזו. באנציקלופדיה ,,אוצר ישראל" כותב על משפחה זו שהיא משפחת רבנים וחכמים

---

1) מהקדמת ר"ד בונאן ל,,באר משה" (ליוורנו תרי"ב), נראה שרבינו נפטר זמן לא רב לפני הדפסת הספר שהוא כותב שם על רבינו: ,,ואחר שהשיג שלמותו לא הספיק למלאת תאותו, לאדפוסי הדר"א את ספר התורה, נקרא נקרא אל בית המלך מלכו של עולם... ההוא יומא א'ך גדול היה ותרעש הארץ ממקומו, ויבכו את משה..."

2) בהקדמת ר"ד בונאן ל,,באר משה" כותב: ,,על זה היה דוה לבנו, כי לא הניח בנים למלאת מקומו... ותהי זאת נחמתנו והיה בהניח זה הספר ,,באר משה"... הן הן תולדותיו.

3) עיין בהקדמה הנ"ל שם.

4) שם.

גדולים, והיה רופא גדול באיטליה למחלות עצבים בשם לומברוזו דיסארי שנולד בשנת תקצ״ה (1835) באיטליה ומת בשנת תרס״ט (1909), והוא חיבר ספרים הרבה ברפואה, ומשפחתו היתה רמה בישראל ונמצאים בה רבנים, חכמים, עו״ד וסופרים ידועים.

נראה שמשפחת לומברוזו בתחם מקורה מאיטליה. הרב הראשון שנודע לנו שנתמנה כרב ראשי בתונס הוא ר׳ מאיר לומברוזו (ע״ע), והרב המפורסם ביותר ממשפחה זו הוא הרה״ג המקובל האלוקי ר׳ יצחק לומברוזו הראשון (ע״ע) המחבר ספר „זרע יצחק״ ששמש כרב ראשי לקהלות התוניסית והפורטוגיזית גם יחד.

א) **לומברוזו ר׳ מאיר** — הרה״ג ר׳ שושן הכהן זצ״ל (ע״ע) מביא בספריו [1] שמצא כתוב בכת״י רבי אברהם כלפון מטראבלס, שבשנת התקס״ז בהיותו בתונס שמע מרבו רבי פינחס ג׳רמון (ע״ע) שבשנת התנ״ח (1698) היו בתונס שני ת״ח ר׳ מאיר לומברוזו ואברהם רומאנו ונתמנה ר׳ מאיר לרב בתונס. וכשראה אברהם רומאנו שהוא לא נתמנה המיר דתו רח״ל ונעשה מורה בג׳מע ונתעשר הרבה, והיה מלעיג על היהודים על שהם בשפל ובעוני והוא בעושר גדול. הוא אף מכר את כל התורה שלמד ליהודי אחד וכתבו ביניהם שטר על כך, והיהודי צוה לאשתו שבעת פטירתו תתפור שטר זה בכובעו ותגיד לאנשי ה„חברא קדישא״ שיקברוהו עם שטר זה. מאז נהפך הגלגל על אותו מומר עד שהיה עני ואביון שאין לו בגד ללבוש, ובשנת התס״ה (1705) היתה מגפה בתונס ונעצרה, וזמן מועט אחריה מת הוא וכל בני משפחתו וקברו אותו לבדו בין בית העלמין היהודי ובין קברות הישמעאלים, ואצלו קברו כל המומרים.

פרטים אחרים על רבינו לא ידועים לנו, וברור שאין הוא אביו של ר׳ יצחק לומברוזו בעל „זרע יצחק״ (ע״ע) כיון שראיתי לר׳ יצחק שחותם במקום אחד „יצחק בכ״ר יעקב לומברוזו״,[2] אך יתכן שהוא זקנו או קרוב משפחתו.

ב) **לומברוזו ר׳ יצחק הראשון** — מגדולי רבני תונס בסוף המאה החמישית וראשית המאה הששית, ועל אף היותו מבני קהלת יוצאי ליוורנו שמש כאב״ד ור״מ לשתי הקהלות ה„תוניסית״ וה„ליגורניזית״ גם יחד.[3] היה גביר עצום ובן למשפחת גבירים וגמל חסד בגופו ובממונו והחזיק ידי „לומדי תורה. נולד לאביו ר׳ יעקב לומברוזו,[4] ובנו, אחיו ודודו נקראו כלם בשם אברהם, והיתה לו אחות בשם רחל. בסוף ספרו „זרע יצחק״ ח״א, ישנו דרוש שדרש כשנפטר אביו בשנת התפ״ג (1723), ודרושים אחרים למנוחת אחותו הנ״ל, דודו אברהם ואשת אחיד אברהם. אחיו היה נקרא ר׳ אברהם החסיד ונגלה אליו אליהו ז״ל. גם בנו ר׳ אברהם היה חסיד ושח עינים,[5] והוא חתום בהקדמה לספר „זרע יצחק״ לאביו.

החיד״א כותב שרבינו למד תורה אצל הרב המובהק ר׳ אברהם טייב הראשון (ע״ע),[6] אך הוא מביא דעה אחרת האומרת שהיה תלמידו של הרה״ג ר׳ צמח צרפתי ז״ל (ע״ע).[7] ומספר „משכנות הרועים״ (מע׳ ג׳ אות ט״ז) נראה שרבותיו הם ר׳ אברהם הכהן הראשון הקרוי „באבא רבי״ (ע״ע) ור׳ צמח צרפתי, שכן כותב שם המחבר הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך (ע״ע) על אביו ר׳ מרדכי שנתקשה לגבי מנהג תתם לענין גוד או איגוד, ושאל „את פי גדול בדורו דרב הוא הרב „זרע יצחק״ זיע״א,[8] ויען המלאך שכך היו רבותיו ה׳ הגדול מהר״א הכהן ז״ל והרב הגדול מהר״צ צרפתי ז״ל וסמוכות שלהם מדברי הלבוש...״ ע״כ. אבל מצאנו לרבינו בספרו „זרע יצחק״ שנושא ונותן עם ר׳ אברהם הכהן ומזכירו בסתם כאלו הוא חברו ולא נותן לו תואר „מורי״ או כיוצא בו,[9] וגם על הדרוש שדרש על ר׳ צמח צרפתי שבספרו הנ״ל לא מתאר את ר׳ צמח כרבו. לכן נראה לי שלא היו רבנים אלה רבותיו ממש, אלא שרבינו שמש אתם בבית הדין ולמד עמהם ומהוראותיהם.

בשנת התע״ח (1718) כבר אנו מוצאים אותו משמש כדיין בתונס עם ר׳ שמואל הכהן (ע״ע) ור׳ משה נג׳אר (ע״ע), והשד״ר ר׳ יעקב חיים מצפת שהיה אז בתונס, מביא בספרו „סמא דחיי״ עדות עגון שנתקבלה בפניהם, וז״ל: „אחר הדברים האלה, נגלה אלי עדות אחר מפי החכם השלם הדיין המצויין כמה״ר יצחק לומברוזו ה״י, שהעיד ה״ר שלמה חמיו של פרפרה לפניו ולפני החכם שמואל הכהן והחכם משה נאג׳אר בבית הכנסת הגדולה...״ [10] בשנת התצ״ח (1738) היה כבר רב ראשי בתונס,[11] וכנראה רק לקהלה ה„ליגורניזית״ בלבד, כיון שלקהלה ה„תוניסית״ שמש אז כרב ראשי רבו רבי אברהם טייב.[12] החיד״א מספר שבשנת התצ״ח בעת שהיה רבינו רב בתונס, בקר בתונס ר׳ יונה נבון בע״ס „נחפה בכסף״, ורבינו עשה לו כבוד גדול, ור׳

---

1) בספרו „ממלכת כהנים״ עמ׳ ס״ד, ובתולדות מהר״א כהן יצחקי זצ״ל שכתב במהדורה החדשה של ספר „משמרות כהונה״.

2) „זרע יצחק״ שבסו״ס „בני יוסף״, נ׳ ע״ג.

3) כ״כ החיד״א ב„מעגל טוב״ השלם עמ׳ 57, ובשה״ג ח״ב מע׳ ז׳ אות מ״ג.

4) כמו בהערה 2, במכתב רבינו לר׳ יצחק ג׳רמון חותם רבינו „זהו מה שנלע״ד אני התלמיד הצעיר דמן חברייא יצחק בכ״ר יעקב לומברוזו ס״ט״.

5) „פרי קדש״ דל״ת ע״ב.

6) כמו בהערה 3.

7) שה״ג שם.

8) הוא רבינו.

9) ב„זרע יצחק״ ח״א כותב רבינו: „בהתוכחי עם הרב ר׳ אברהם הכהן בזה אסיקנא תירוצא...״ (י׳ ע״א), ובדכ״ב ע״ב כותב: „ואני נשאתי ונתתי בדבר הזה עם החכם השלם הדיין המצויין כמה״ר אברהם הכהן ומה שעלה בידינו הוא...״ וא״כ נראה מזה שהיו לומדים יחד כעמיתים בתורה ולא כרב ותלמיד.

10) סמא דחיי אה״ע סי׳ ב׳.

11) מעגל טוב עמ׳ 57.

12) ר׳ אברהם טייב נפטר בשנת התק״א ושמש עד אז כרב ראשי לקהלה התוניסית.

יונה סיפר לרבינו בשבח תלמידו החיד״א.[13] נראה שרבינו נתמנה לרב על שתי הקהלות גם יחד בשנת התק״א (1741) כשנפטר ר׳ אברהם טייב, והמשיך בתפקיד זה עד פטירתו בשנת התקי״ב (1752). בבית הדין שמש יחד עם רבינו תלמידו הרה״ג ר׳ מרדכי ברוך קאראבליו זצ״ל (ע״ע) כמו שכתב ר׳ מרדכי בהקדמה לספרו „תועפות ראם״.

רבינו חבר ספר „זרע יצחק״ ב׳ חלקים. חלק א׳ כולל חידושים על רוב התלמוד ונדפס בשנת התקכ״ח (1768) בתונס בבית הדפוס שהביא הקאיד ר׳ ישועה כהן טנוג׳י (ע״ע) לשם מאיזמיר. ספר זה יצא מטושטש ביותר, וזאת מחוסר נסיונם של פועלי הדפוס ומפני שמכונות הדפוס היו מיושנות. חלק ב׳ כולל שאלות ותשובות מרבינו והוא נלוה לספר „בני יוסף״ לר׳ יוסף כהן טנוג׳י (ליוורנו תקנ״ג) והוגה ע״י הגאון ר׳ יהודה נג׳אר זצ״ל (ע״ע). בספר זה מובאת תשובה לשאלה שנשאל מהרה״ג ר׳ יצחק ג׳רמון זצ״ל (ע״ע) מטראבלס אביו של תלמידו הרה״ג ר׳ נהוראי ג׳רמון זצ״ל (ע״ע) בע״ס „יתר הבז״. רבינו כותב שם: „בלשון זה נשאלתי מאת הרב המובהק כמהר״ר יצחק ג׳רמון זלה״ה ששלח אלי במכתב ידיו קדש, והשבתי לו מה שנלע״ד...״ ובתשובתו פונה רבינו לר׳ יצחק בכבוד גדול ובין דבריו כותב לו: „ותעלוזנה כליותי כי מצאתי חן בעיניו להכירני״.[14]

רבינו הרביץ תורה לתלמידים והחזיק בממונו בידי לומדי תורה, וזכה להעמיד תלמידים רבים גדולים ועצומים גדולי הדור. מגדולי תלמידיו הרה״ג ר׳ מרדכי ברוך קאראבליו בע״ס „תועפות ראם״ ו„מירא דכיא״ (ע״ע),[15] הרה״ג ר׳ אברהם כטורזא בע״ס „זרע אברהם״ (ע״ע),[16] הרה״ג ר׳ נהוראי ג׳רמון זצ״ל בע״ס „יתר הבז״ (ע״ע) שבא לתונס יתום קטן בן י״ב שנה ורבינו גדלו אצלו, ותלמידו הגדול ר׳ יוסף זרקא זצ״ל (ע״ע) שהמשיך דרכו של רבינו בהרבצת תורה והעמיד גם הוא תלמידים גדולים רבים. החיד״א כותב על כך: „והרב יצחק הנז׳ זכה בשקידתו וענותנותו ושלמותו על פי מדותיו כי חיות הנה, להעמיד תלמידים הרבה, ומהם הרב יוסף זרקא חכם וסופר וחסיד ונקי וצדיק...״ [17] וכיו״ב כותב בספר „שם הגדולים״ [18]: „הרב אברהם הנז׳ (טייב, ברכ״ה) העמיד תלמידים הרבה, מעיינים גדולים שלמים וכן רבים, וכמעשהו ממנו נהג הרב מהר״י לומברוזו הנזכר, ובשקידתו וענותנותו ושלמותו ע״פ מדותיו כי חיות הנה, הפליא עצה הגדיל תושיה והרביץ תורה הרבה בעיר המהוללה תונס בשתי הק״ק, ק״ק „תוניזיס״ וק״ק „ליגורניזית״ ובתבונות כפיו ינחם.

והרה״ג ר׳ יהודה ג׳רמון זצ״ל (ע״ע) בספרו „מוסבות שם״ כת״י על חכמי תונס,[19] מתאר ביתר שאת את פעלו הרב של רבינו בשטח הרבצת התורה, מסירותו לתלמידיו, חסידותו ויראתו, וז״ל: „מורנו הרה״ג אשר האיר עיני הגולה עוב״י תונס יע״א והוא רבן של כל בני העיר כמעט מהר״ר יצחק לומברוזו זיע״א, הנה המאור הגדול חיד״א ז״ל כבר כתב קצת כללי שבחיו בס׳ משג״ב באות ז׳ אות י״ט יע״ש. וחוץ מזה יראתו וחסידותו וענותנותו דבר פלא אשר לא ישוער, מלא מדות טובות כאחד האמוראים זיע״א. הרב ז״ל היה גביר עצום הוא ובית אביו כמעט שאמרו עליו שהוא נשמת אדוננו רבי חייא זיע״א גדול האמוראים ששבחו רבינו הקדוש זיע״א והובא בכתובות דף ק״ב שאמר „כמה גדולים מעשי חייא״, אשר כ״כ טרח הרבה לאין קץ להרביץ תורה בישראל בגופו ובממונו. הרב מהר״י לומברוזו כמעשהו ממנו, כן היה נוהג כל ימי חייו, כי כאשר היה רואה בחור חמד עני לא אחד ולא שנים בחורים הרבה, היה מכניסם לתוך ביתו וזנם ומפרנסם ומלבישם בכל מכל משלו, וטורח עמהם ללמדם תורה בחנם ונותן להם ספרים ללמוד, כ״ז חנם אין כסף. והרבנית זלה״ה מגדלת הבחורים תלמידי הרב זלה״ה כמו בניה ממש, באהבה רבה וחיבת נפש, ומכללם מרן זקני הרב המפורסם מגהי״ר עיני חכמים בעל המחבר ספר „יתר הבז״ זיע״א, בא יתום קטן לעוב״י תונס יע״א בן י״ב שנה והרב מהרי״ל אספו לתוך ביתו וגדלו כבנו ממש עד שנעשה גברא רבא, רב מפורסם מופלג בחכמה ובזקנה, כאשר העיד עליו הגאון חיד״א בס׳ ועד לחכמים א׳ וב׳. כל זה סיפר לי מרן אבא זלה״ה ששמע מאביו מרן זקני פינחס קנא׳ה ז״ל שהוא שמע מאביו הרב „יתר הבז״ זלה״ה כל העניינים האלה בטיב הידיעה״,[20] עכ״ל.

רבינו היה נודע מאוד ומפורסם בגדולתו בתורה הן בנגלה והן בנסתר, ופנו אליו מקצות הארץ בשאלות. תלמידו הגדול ר׳ יוסף זרקא כותב בתשובתו בענין קריאת „חי העולמים״: „ידיע ליהוי ליה למר שאע״פ שקבלתי ממורי מהר״י לומברוזו זלה״ה שהקריאה האמתית היא בצירה, עכ״ז לא מחיתי בשום אדם מלאומרה בפתח... ואע״פ שמורי זלה״ה היה בקי בחכמת הדקדוק ובחכמת הקבלה כידוע ומפורסם לכל...״ [21] במקום אחר מתאר ר׳ אברהם בן רבינו את מה שראה בקטנותו אצל אביו, וז״ל: „נהירנא כד הוינא טליא ותמני עשר דרי תקיפי כטנרא, הללו בעלי חביות, הללו בעלי כדין, פתח בכד וסיים בחבית אידי ואידי חד שיעורא... ביומי דרבי ישבו כסאות למשפט לדין עמים עפ״י התורה,

---

13) כמו הע׳ 9.

14) כמו הע׳ 2 וע״ע „ר׳ יצחק ג׳רמון״.

15) הקדמת ר׳ מרדכי ל„תועפות ראם״.

16) הקדמת ר׳ אברהם כטורזא ל„זרע יצחק״.

17) כמו הע׳ 11.

18) ח״ב מע׳ ז׳ אות מ״ג.

19) שנדפס ממנו קצת בסוף ספר „פרי קדש״.

20) „פרי קדש״ דל״ח.

21) ספר „יוסף חי — פרפראות לחכמה״ לר׳ יוסף זרקא.

וגם כל העם שואלין ודורשין מעניינו של יום... מקצות הארץ שלחו מתם ספיקא דרבנן דפקיעי שמיהו מר שרי ואסיר...״ ומסיים: ,,וכמוהו לא היה ואחריו לא קם מימות משה ועד רבי״.[22] ור׳ אברהם כטורזא תלמידו מתאר את רבינו: ,,מרנא ורבנא בוצינא קדישא, חסידא ופרישא, גם צדקות זרע וידו פרושה, מחזיק ידי לומדי תורה מורשה, אור ישראל וקדושם, מרביץ תלמידים, הרב הכולל המקובל האלוקי כמוהר״ר יצחק לומברוזו זלה״ה זיע״א״.[23]

על אף היות רבינו מקובל גדול, נמנע מלהתפלל בכוונות עמוקות עפ״י חכמה זו, והגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך זצ״ל מביא עדות על כך מפי רבו הגאון ר׳ נתן בורג׳ל הראשון בע״ס ,,חק נתן״ (ע״ע), וז״ל: ,,אשרי המגיע לכוון בתפלתו בכוונות אלו, ואין לנו עסק בנסתרות דלאו כל מוחא סביל דא... וכבר בא חכם האיש אדוני האר״ש מורי הרב המו׳ בעל חק נתן זיע״א, קרא ושנה כל ספרי דבי רב לא הניח דבר קטון וגדול, ושמעתי מפיו וכך היה אומר, כשם שקבלתי שכר על הדרישה אקבל שכר על הפרישה. והעד העיד בנו איש האלוקים מורי הרב נר״ו שגם מורנו הרב הגדול מוהר״י לומברוזו זיע״א בעל ספר ,,זרע יצחק״ דכל רז לא אניס ליה, ועם כל זה שנה ופירש...״[24]

ג) **לומברוזו ר׳ יצחק** השני — על דרוש ה׳ ב,,מערתא דחסידי״ כתוב: ,,דרוש להספד מר רב אח׳א משבח׳א מושב׳ח ועומד באישו׳ר כל אישורי״ן שבתורה הדר הוא החכם השלם סוה״ר חשוב ומקובל כלל גדול בתורה עצום ורב כמוהר״ר יצחק די לומברוזו, תמ״ך בר״ח אייר שנת טו״ב ויש״ר ה׳ לפר״ק, והיתה מנוחתו ביום אסרו חג המצות״, ע״כ. וא״כ נפטר באסרו חג הפסח שנת התקנ״ט. ועפי״ז נראה ברור שאינו ר׳ יצחק לומברוזו שנשלח אליו ספר ,,משחא דרבותא״ מר׳ חיים עשור (עיין ערך ר׳ אברהם לומברוזו השני), כי ,,משחא דרבותא״ נדפס בשנת התקס״ו ורבינו נפטר בשנת התקנ״ט, וא״כ הם שנים. ובמליצת ההספד שבדרוש הנ״ל כותב הגאון מהר״ע אלחאייך (ע״ע) שהוא למד עם רבינו בצעירותו אצל הרב ,,חק נתן״ והיו לומדים יחד כל הזמן, וכלשונו: ,,לא זזה ידי מתחת ידו מעלות השחר ועד צאת הכוכבים... בבית מדרשו של שם גדול אדוננו תנא דידן מורנו הרב חק נתן יזיי״א״. ומספר שם מזכרונותיו שמילדותו היה רבינו חריף ,,אור לי״ד... הנה זה עומד משבר סלעים ומפרק הרים... ובן עשרים לרדוף שלום... בסתר עליון סת׳ר קדשים״. וכתוב עוד שם שרבינו קנה הרבה ספרים להשאלה לצבור, וזה לשונו: ,,ועוד ידו נטויה, כי יש לכסף מוצא עשות ספרים הרבה לכל מי שרוצה להשאיל... ועוד בתים לבדים, וכי ישאל איש ספר תורת האלקים... עייל בלא בר... והיתה עמו וקרא בו... כהרף עין זה נכנס וזה יוצא כי ש׳ם בית אכסניא של ת״ח מאן בעי חיי ספרי דבי רב כל כתבי הקדש סוב׳ר הרזי״ם...״ כן כתוב שרבינו נפטר בגיל צעיר ,,עודנו באבו מחוסר זמן״, והשאיר בן קטן עודנו בעריסה ונקרא אליהו ומתפלל עליו מהר״ע אלחאייך שימשיך בדרך אבותיו בתורה. ובספר ,,מקור ברוך״ לר׳ ברוך פיתוסי (ע״ע) דודו של ר׳ יעקב פיתוסי (ע״ע) דרוש לפרשת ויקהל (דף ק״כ ע״ד) מזכיר את החכם השלם ר״י לומברוזו נר״ו בשנת התקמ״ג (1783) בענין חלום שחלם בעל מקור ברוך הנ״ל שאיש בשם אפרים טויל אמר לו בחלום שבעוד ה׳ שנים בשנת התקמ״ח תבא הגאולה, והביא רמזים לזה, והסכים אתו חכם אחד מא״י שהיה יושב אתם, ואחר כך הקיצוהו בני ביתו משנתו והנה חלום והצטער על שהקיצוהו. למחרת פגש את אפרים הנ״ל ברחוב ושאלו אם יודע משהו בענין הקץ, ואז כותב שם ר׳ ברוך את תשובת אפרים הנ״ל: ,,ותמה מאד ושאלני מי הגיד לך זה שאני יודע האם חכם אנכי שתשאלני כי ענין זה **שמעתיו אמש בערב מהחכם השלם ר״י לומברוזו נר״ו שמדברי זוהר חדש משמע שבשנת התקמ״ח יבוא הגואל...״** ע״ש באריכות. ועוד מצאתי בסוף ספר ,,ברית יצחק״ שבספר ,,אהל ישרים״ לר׳ יצחק בונאן (ע״ע) שכתב בזה״ל: ,,ע״כ מה שחידשנו אני הצעיר ועמיתי בתורה החו״ש כה״ר יצחק לומברוזו יצ״ו כי הויגא זוטרי״, ונראה שר׳ יצחק זה המוזכר במקור ברוך ובאוהל ישרים הוא אחד מהשנים או ר׳ יצחק הנז׳ ב,,מערתא דחסידי״ כלומר רבינו, או ר׳ יצחק שנשלח אליו ספר ,,משחא דרבותא״. ועל שו״ת מהר״ם מלובלין שבספריית מז״ק מצאתי כתוב בכת״י ,,שלי חי יצחק לומברוזו״, וצריך בירור מי הוא. ואחר כך מצאתי בס׳ אהלי יצחק בונאן (דף קט״ז ע״א) שכותב: ,,ומ״כ מכת״י הקודש הרב מהר״ר יצחק חי לומברוזו ז״ל ותמיה לי עליהם״, ע״ש, ולפ״ז נ״ל שהוא רבינו ונפל ט״ס ב,,מערתא דחסידי״ ובמקום יצחק די לומברוזו צ״ל ,,יצחק חי לומברוזו״, כיון שלא מצאנו שום חכם ממשפחת לומברוזו שנלוית אליו המלה ,,די״.

ד) **לומברוזו ר׳ יצחק** השלישי — הוא נכדו של אב״ד תונס ר׳ יצחק לומברוזו הראשון (ע״ע) בעל ,,זרע יצחק״, וכותב עליו הרה״ג ר׳ יהודה ג׳רמון זצ״ל, וז״ל: ,,ונכדו של הרב מהר״י לומברוזו הנז׳ אשר ישא את שמו מהר״י לומברוזו זיע״א, הוא היה סוף חסידים וקטנותם של חסידי תונס יע״א, והיה חכם ומעיין מובהק ודרשן מופלא. ואני הדיוט הכרתי אותו כשהייתי כבר שש כבר שבע, והוא ברכני רוב ברכות, ומראהו כמראה מלאך האלוקים נורא מאוד, ועזוזו ונפלאותיו וחסידותו היה דבר פלא. והרב היה סגי נהור, ובכל שבת קדש היה בא לביהכ״נ ללמד דעת את העם, בנועם מוסרו סדרי יראה ועבודת ה׳, כמעט שזכה למיעבד עובדא דאהרון, שפתותיו שמרו דעת ורבים השיב

22) הקדמת ר׳ אברהם לומברוזו בן רבינו ל,,זרע יצחק״.
23) הקדמת מהר״א כטורזא ל,,זרע יצחק״.
24) ,,חיים וחסד״ לר׳ עוזיאל אלחאייך, דרוש ח׳ דף ל״ב ע״א.

מעון, חכו ממתקים וכלו מחמדים, היה יושב ודורש לערך ג' שעות רצופות עד שעושה טבילה מזעת הדרוש, ויזל מים מדליו, כל זה עיני ראו ולא זר", עכ"ל.[1]

נראה שרבינו הוא ר' יצחק לומברוזו שבערך בשנת התקס"ו (1806) שלח אליו ר' חיים עשור נכד ר' מסעוד אלפאסי ספר „משחא דרבותא",[2] ויתכן שהוא אביו של ר' אברהם לומברוזו השלישי (ע"ע) וזקנו של ר' יוסף לומברוזו (ע"ע), כיון שמצאתי שמותיהם כתובים על הספר „משחא דרבותא" הנ"ל.[3] על ספר זה כתוב בזה"ל: „מנחה היא שלוחה למעלת החכם השלם והכולל סו"ה ידי"ן בנן של קדושים כמהר"ר יצחק לומברוזו נר"ו יאיר וזרח, מאתי הצעיר ע"ה במישור חיים עשור ס"ט".

ה) **לומברוזו ר' יעקב** הראשון — הוא אביהם של הרה"ג ר' יצחק לומברוזו הראשון בעל „זרע יצחק" (ע"ע), ואחיו ר' אברהם לומברוזו הראשון (ע"ע), כמו שחותם מהר"י לומברוזו במכתבו לר' יצחק ג'רמון (ע"ע) „יצחק בכ"ר יעקב לומברוזו".[4] יש דרוש עליו מבנו ר' יצחק בספרו „זרע יצחק" וכתוב שם שנפטר בר"ח סיון התפ"ג (1723).

ו) **לומברוזו ר' אברהם** הראשון — הוא אחיו של ר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע) בעל ספר „זרע יצחק" ואביו של ר' יעקב לומברוזו השני (ע"ע). בס' „זרע יצחק" הנ"ל ישנו דרוש שדרש ר' יצחק לומברוזו על אחותו רחל ועל „אשת אחיו אברהם". הגאון ר' עוזיאל אלחאייך זצ"ל (ע"ע) בדרוש שדרש להספד ר' יעקב בן רבינו כותב שרבינו היה רב גדול ומקובל, ומספרים עליו נפלאות מה שאין הפה יכול לדבר. על דרוש זה (במערתא דחסידי דרוש ג') כתוב בזה הלשון: „הנה נדרש בהספד מר אל הלקח הא'ח נפשנו צנוע ומעלי שפל ברך שלשלת יוחסין תורה וגדולה במקום אחד החכם השלם והכולל כמה"ר יעקב ז"ל בן לאותו צדיק איש חיל רב פעלים קדש הלולים כל העם עוגים אחריו מקודש מקודש ומתנהג בחסידות ר"ב חסד"א צדקת ה' עשה פזר נתן הרב החסיד אחד היה אברהם זיע"א, אחימלך שלם תנא דידן איש שהכל בו רבינו הגדול כמוהרר"י לומברוזו זיע"א בעל ספר „זרע יצחק", סדר אחרי מות משנת זה יכש"ר לפ"ק", ע"כ. מכאן רואים ברור שבשנת תק"ל (1770) רבינו ובנו ר' יעקב כבר לא היו בחיים. ובמליצה לדרוש זה כותב ר' עוזיאל אלחאייך הרבה משבחי רבינו, ואעתיק מהם להלן: „לאב יגיע יכנס בן אצל אביו (הכוונה לר' יעקב בנו יכנס אצל אביו — רבינו בגן עדן), אחד היה אברהם חד מן קמייא... אינו אלא שרף ונורא קדוש הוא, כל דאיטמרן ליה גליין... סוב'ר הרזי'ם כולהו תנויי דרב... מנחן ליה בכיסתיה על דל שפתיו שפת אמת... מסיח לפי תומו... קדוש ה' מכובד גדולים מעשה חיי"א דמי לבר אלהי"ן איש אלוקים קדוש הוא... בעין יפה הוא נותן פזר נתן... הלוא למשמע אוזן דור דור מספרים כבוד יקר תפארת האדם הגדול ואבותינו ספרו לנו מה שאין הפה יכולה לדבר כי עצום הוא, עבוד רבנן פרישה על דא ודאי קא בכינא..." ע"כ. מכאן נראית צדקותו וגדולתו של רבינו והקורא ב„זרע יצחק" שכתוב על הדרוש שהוא על „אשת אחי אברהם" יחשוב שאינו אלא איש פשוט בשם אברהם וברור שאין זה אלא מחמת שהוא אחיו. ובספר „פרי קדש" (ל"ח ע"ב) כותב שרבינו נקרא ר' אברהם החסיד זיע"א ונגלה אליו אליהו הנביא ז"ל.

ז) **לומברוזו ר' יעקב השני** — הוא בנו של ר' אברהם שבאות הקודם (אחיו של מהרי"ל) ונפטר בשנת התק"ל (1770) כנז' ב„מערתא דחסידי" שהבאתי באות הקודם ע"ש. הוא מתואר במליצה שם: „קד'ש שקדשוהו שמים קדושתו מרחם הולך בתום... מתעסק הוא עסקא רבא זאת התורה לשמו ולשמה... רמי תנויי ופירוקו נאה... תלמוד גדול ומעשה רב יעקב מעשה חזה... היינו צדיק היינו עובד אלקים... עבד שקנאו רבו קנין שלם..." ע"כ. ומצאתי על ספר „פרי חדש" שבביתנו כתוב כך: „זה הספר שלי אני הצעיר דניאל בכ"ר החכם השלם המקובל האלוקי יעקב לומברוזו", ויש בספר כמה הגהות מר' דניאל והוא ר' דניאל מדייני תוגס (עיין ערכו), ובתחילה היה נראה לי שהוא בנו של רבינו, אך הדבר צריך בירור כיון שבמליצה ובדרשה הנ"ל לא מזכירים את ר' דניאל כלל.

ח) **לומברוזו ר' דניאל** — היה דיין בתונס בראשית המאה הששית, וחתום על תעודה משנת התקי"ג (1753) עם ר' מסעוד אלפאסי (ע"ע) ור' שמואל דרמון זצ"ל (ע"ע).[1] הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) מזכירו בקשר להסכמה מרבני תונס משנת התקכ"א (1761), וכותב: „ודנתי בקרקע לפני מי שגדול עט"ר רבי אב"א[2] והרב מורי הד"ן[2*] את דיננו ונשאו ונתנו בדבר כפעם בפעם, ושוב נמנו עמהם לדין מאריה דאתרא ה' מוהר"י הכהן ז"ל וה' מוהר"ם ברוך קאראבליו ז"ל וה' שמריה קאטריואס ז"ל וה' מוהר"א כייאט ז"ל וה' דניאל לומברוזו ז"ל ועמדו על המבחן כדבעי למיעבד, ועלו בהסכמה לחלוק האב עם כלתו וכך נעשה מעשה בשנת אשרך ישראל לפ"ק".[3] בשנת התקל"ב (1772) חתום אחרון על פס"ד ארוך מרבני תונס ובראשם הראב"ד ר' מסעוד אלפאסי זצ"ל בסו"ס „משחא דרבותא" ח"א.

---

1) „פרי קדש" דף ט"ל.

2) עיין ערך „ר' אברהם לומברוזו השני". ועי' לעיל עמ' צ"ו.

3) עיין שם.

4) נדפס בשו"ת „זרע יצחק" הנדפס בסו"ס „בני יוסף", ג' ע"ב.

---

1) תעודה זו מוזכרת בספר „יהדות צפון אפריקה" במאות י"ס כ' (ס"ז ע"א הערה 10).

2) הוא אביו ר' מרדכי אלחאייך (ע"ע).

2*) הוא ר' דוד נג'אר (ע"ע).

3) משכנות הרועים דק"ג ע"א.

מאוחר יותר עלה לא"י ונתיישב בעיר צפת, ושם נפטר בגיל צעיר ללא בנים. רבי ברוך פיתוסי זצ"ל (ע"ע) שדרש על רבינו כשהגיעה שמועתו לתונס, כתב: „ולא יאות לשקוט כל איש ישראל עד אם כלה בדמעות עיניו שעלה הכורת לכרות לו ארזים במבחר ימיהם, אשכול הכופר חד כינן דאזיל להתם, על הא ודאי ישתוממו הכל... על האי ריתחא דאזיל בלא בני... הספדא יקרא דשכבי ואפילו יום שבת קודש..." על דרוש זה כתב ר' ברוך: „את זו דרשתי על שמועה רעה שבאה מצפת תוב"ב שנפטר החכם השלם הדיין המצויין דניאל לומברוזו נ"ע ליל ש"ק".[4] מספר „משכנות הרועים" (דק"ג ע"א) נראה שנפטר לפני שנת התקמ"ו (1786), ע"ש.

ומצאתי בספר „פרי חדש" ישן שבביתנו[5] כתוב בכת"י רבינו בזה"ל: „זה הספר שלי אני הצעיר דניאל בכ"ר החכם השלם המקובל האלוקי יעקב לומברוזו", ובתוך הספר ישנן שתי הגהות מרבינו וחותם עליהם „דניאל לומברוזו", וכבר שערתי לעיל שיתכן שר' יעקב לומברוזו השני שבאות הקודם הוא אבי רבינו. חיבר ספר דינים ומזכירו ר' ברוך פיתוסי בסוף הדרוש הנ"ל שב„מקור ברוך", אך הוא לא נדפס.

ט) לומברוזו ר' אברהם השני — הוא בנו של אב"ד תונס ר' יצחק לומברוזו הראשון זצ"ל (ע"ע) בעל „זרע יצחק", והיה חסיד ומרוב חסידותו היה שח עינים. הרה"ג ר' יהודה ג'רמון זצ"ל (ע"ע) מספר עליו ש„פעם אחת בתו של הרב ז"ל רצתה לידע תוקף חסידותו שלא להסתכל באשה שאינה שלו ובאה לבית אביה והוא יושב ולומד. והיא באה מתנכרה שלא להרגיש בה שהיא בתו, וישבה ונתיחדה עמו. והרב ז"ל תיכף הגביה המכסה של פתח הבית שחשש מאיסור יחוד, עד שבתו הנז' כ"כ הרבתה לדבר דברי קלות ראש עמו, והרב ז"ל ברח תיכף מן הבית ולא רצה לצערה ולהכלימה. ולבסוף כשראתה שנצטער אביה אותו צדיק בענין, תיכף הודיעה את עצמה אליו שהיא בתו, והרב ז"ל השיבה בלשון הזה: „בתי יחידתי! המקום ימחול לך, אהה בתי הכרע הכרעתני, ואת היית בעוכרי כמעט ונכשלתי בהרהור עבירה, מכאן ולהבא לא תיעשה כזאת בישראל".[6]

הוא חתום בשנת התקכ"ח (1768) על הקדמה שכתב לספר „זרע יצחק" לאביו, ובשנת התקמ"א (1781) חתום אחרון בהסכמת רבני ק"ק „פורטוגיזים" לספר „יכין ובועז", עם ר' מרדכי ברוך קאראבליו (ע"ע) ור' יצחק אלחאייך (ע"ע). כן

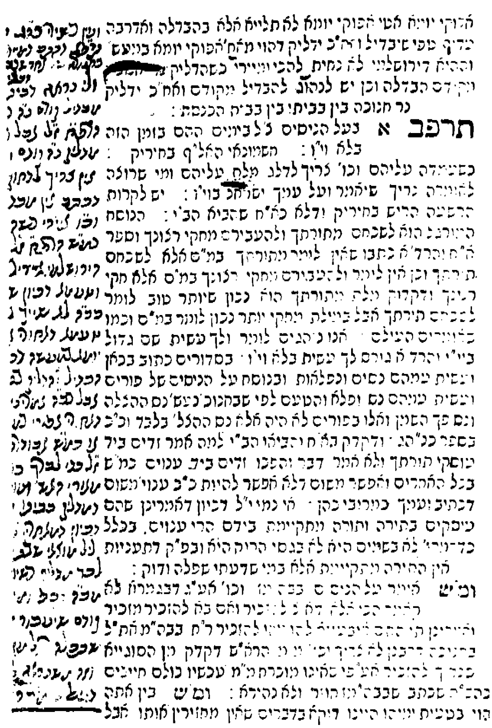

הגהה בספר „פרי חדש" בכתב יד ובחתימת הדיק ר' דניאל לומברוזו זצוק"ל.

חתום רבינו על תשובה בספר „יוסף חי" לר' יוסף זרקא (ע"ע) בענין קריאת „חי העולמים", ועל תשובה בסו"ס „יתר הבז" לר' נהוראי ג'רמון (ע"ע).

נפטר בשנת התקמ"ג (1783), והגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) הספידו בשנת התקמ"ד בתשלום השנה. על הדרוש („מערתא דחסידי" דרוש ח') כתב ר' עוזיאל: „את זו דרש איש צעיר בקהל רב של ק"ק „פורטוגיזים" הי"ו לתשלום שנת אוריין ובר אבהן החכם השלם והכולל בר טוב לבי"ש שפל ברך כהר"ר אברהם לומברוזו בן לאותו צדיק הרב המופלא וכבוד ה' מלא מורנו ורבינו ועט"ר הרב בעל ס' „זרע יצחק" זיע"א בח' כסלו שנת קדמית עדן", ע"כ. במליצת ההספד שבתחלת הדרוש הנ"ל כותב ר' עוזיאל, שלר' יצחק לומברוזו אבי רבינו, היה בן בשם דניאל שנפטר בקטנותו, ורבינו הוא בנו השני. וכותב עוד שרבינו היה שייף עייל שייף נפיק, לומד ומלמד, דורש בשבתות וחגים

4) מקור ברוך לר' ברוך פיתוסי (ליוורנו תק"נ) דרוש לפ' שמיני.

5) אחר פתיחת בי"ס כי"ח בתונס היתה ירידה רוחנית בתונס ועבר מרכז התורה לג'רבה והיו מובאות לג'רבה ספריות שלמות של רבני תונס למכירה, וכל מוצש"ק היתה מתקיימת מכירה של ספרים אלו בביכ"נ ר' אליעזר, ומר"א שליט"א קנה פר"ח זה במכירה זו, כן שמעתי ממנו.

6) „פרי קדש" ל"ח ע"ב, ט"ל ע"א.

ומוכיח על עון ודבריו נשמעים, והשאיר אחריו בן חכם דור שלישי למהר״י לומברוזו. בן זה נקרא גם הוא בשם יצחק,[7] והוא ר׳ יצחק לומברוזו השלישי שבאות ד׳.

ומצאתי כתוב בכת״י על שער ספר „משחא דרבותא״ (ליוורנו תקס״ה), בזה״ל: „מנחה היא שלוחה למעלת החכם השלם והכולל סו״ה ידי״ן בנן של קדושים כמהר״ר יצחק לומברוזו נר״ו יאיר וזרח, מאתי הצעיר ע״ה במישור, חיים עשור ס״ט״. ר׳ חיים עשור הוא נכד הרה״ג ר׳ מסעוד אלפאסי זצ״ל (ע״ע) בעל „משחא דרבותא״ וחתום בהקדמה לספר זה, ונראה ששלחו לר׳ יצחק לומברוזו בן רבינו. בספר הנ״ל כתוב במקום אחר בכת״י: „משחא דרבותא של ישיבת החו״ש הדו״מ כמה״ר אברהם לומברוזו״, וכן כתוב: „זה הספר של החו״ש הדו״מ כמה״ר יוסף לומברוזו״, ומן הסתם שכלם היו ממשפחה אחת והספר עבר מדור לדור.

רבינו השאיר כתבים אחריו ולימד תלמידים, ואחד מתלמידיו הוא הרה״ג ר׳ יצחק בונאן זצ״ל (ע״ע) בע״ס „אהלי יצחק״ (ע״ע). במקום אחד מביא תלמידו זה מכתבי רבינו ותמיה עליהם, וז״ל: „מצאתי כתוב מכת״י הקדש מו״ר הרב מוהר״ר אברהם לומברוזו בן לאותו צדיק מוה״ר „זרע יצחק״ ז״ל... ואני הצעיר תלמידו תמהני על מורי איך הניח קושיא זו בצ״ע, שכמעט איהו גופיה קמתרץ לה...״[8] ע״ש.

י) **לומברוזו ר׳ אליהו** — מצאתי כתוב בכת״י על ספר „זרע אמת״ ח״ב: „אמת קנה ואל תמכור שקניתי זה הספר זרע אמת מאת אשר חנני השי״ת הצעיר אליהו לומברוזו ס״ט״, וכך כתוב גם על ספר „גט מקושר״. ושערתי שאולי הוא בנו של ר׳ יצחק לומברוזו השני (ע״ע) שעליו יש דרוש משנת התקנ״ט (1799) מר׳ עוזיאל אלחאייך זצ״ל („מערתא דחסידי״ דרוש ה׳), ונזכר במליצה שבו, שהוא נפטר והשאיר בן קטן עודנו בעריסה בשם אליהו.

רבינו העתיק והגיה ספר „דעת קדושים״ (ליוורנו תקס״ט, מר׳ דוד הכהן מרבני ירושלים הקדמונים) ובסוף ספר זה כתוב: „נשלם העתקת זה הספר פה העירה תונס יע״א יום שנכפל בו כי טוב י״ו לחודש אדר משנתינו זו התקס״ד ליצירה ע״י הצעיר אליהו לומברוזו ס״ט זכות הרב המחבר זלה״ה יעמוד לימיני ויקויים בי מקרא שכתוב לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך...״ ע״כ. ר׳ דוד יעקב יקותיאל הכהן דור ששי למחבר, כשבא שד״ר לתונס הביא הספר לרבינו להגיהו ולסדרו כיון שהיה הכתב ישן עד מאוד, ובהקדמתו הוא מתאר את רבינו: „האי צורבא מרבנן החכם השלם והכולל בישראל להלל רחו״ם בעל טע״ם רחימא דנפשאי כמה״ר אליהו לומברוזו נר״ו מעיר ואם בישראל תונס יע״א״.

יא) **לומברוזו ר׳ יוסף** — מגדולי רבני תונס בראשית

---

7) עיין שם דט״ל.

8) אהלי יצחק דף ק״מ ע״ד.

המאה השביעית, והיה דיין ואח״כ אב״ד דק״ק „פורטוגיזיס״. הוא חתום בהסכמת ספר „פי המדבר״ (ליוורנו תרי״ג) שני אחר ר׳ דוד בונאן (ע״ע) האב״ד דק״ק הנ״ל ועם ר׳ דניאל כרטוזו (ע״ע). כנראה שאחר פטירת ר׳ דוד בונאן נתמנה רבינו במקומו לאב״ד של הקהל הנ״ל, כי הוא חתום ראשון בשנת התר״כ (1860) בהסכמת ס׳ „עת לדבר״ לר׳ שמשון אבוקארא (ע״ע) עם ר׳ דניאל כרטוזו ור׳ אברהם אבוקארא (ע״ע), וכן חתום כנ״ל בשנת התרכ״ז (1867) בהסכמת ספר „נר דוד״ גג׳. נראה שסמוך לשנת התרכ״ח (1868) נפטר רבינו, כיון שמצאנו מאותה שנה צו מלכות הממנה את ר׳ דניאל כרטוזו כרב ראשי בקהל הנ״ל,[9] וכן בשנת התרל״א (1871) אנו מוצאים לר׳ דניאל קרטוזו שחותם ראשון בהסכמת ספר „אהבת ה׳״, ורבינו לא חתום שם כלל, וכיו״ב בשנת התרל״ב בהסכמת ספר הפיוטים „שירי זמרה״.

יתכן שהוא בנו של הדיין ר׳ אברהם לומברוזו השלישי (ע״ע) ונכד של ר׳ יצחק לומברוזו השלישי (ע״ע), כיון שמצאנו שמות שלושתם על ספר „משחא דרבותא״.[10]

יב) **לומברוזו ר׳ חיים** — היה דיין בסוסא עם ר׳ נסים טובייאנה השני (ע״ע) בתחלת המאה השביעית, והם המגיהים והמסדרים של ספר „בגדי שש״ לר׳ שלמה שמאמא השני (ע״ע), ובעלי ההקדמה ששם משנת התרכ״ו (1866).

יג) **לומברוזו ר׳ מאיר** השני — מוזכר כאחד מגדולי תלמידי הרה״ג ר׳ שלמה דאנה זצ״ל (ע״ע) בהקדמת שד״ר טבריה מהר״ח סמאג׳ה לספר „שלמי תודה״ (תונס תרע״ח), יחד עם ר׳ דוד כטורזא (ע״ע) ור׳ ישועה אלמאליח (ע״ע). חי בחצי השני של המאה השביעית ואולי גם בתחלת השמינית.

יד) **לומברוזו ר׳ אברהם** השלישי — מדייני ק״ק „פורטוגיזיס״ בסוף המאה הששית בתקופת מהר״י טייב (ע״ע) בעל „ערך השלחן״. היה אחד מבית דינו של אב״ד דק״ק הנ״ל ר׳ דוד חיים ואלאנסי (ע״ע), וחתום אתו בשנת התקע״ח (1818) בהסכמת תוס׳ רבינו פרץ לב״ק, בשנת התקע״ט (1819) בהסכמת ס׳ מחנה לויה ובשנת התקפ״א (1821) בהסכמת ס׳ „אהלי יצחק״ לר״י בונאן.

טו) **לומברוזו ר׳ אברהם** הרביעי — מדייני ק״ק „פורטוגיזיס״ בחצי הא׳ של המאה השביעית. נפטר בשנת התר״מ. בשנת התרל״ח (1878) חתום בהסכמה לפתיחת בי״ס „כי״ח״ אחר שני אבות ב״ד דתונס ר׳ אברהם חג׳אג׳ (ע״ע) אב״ד דק״ק „תוניסים״ ור׳ אברהם אבוקארא (ע״ע) אב״ד דק״ק „פורטוגיזיס״. בשנת התר״ם חתום ראשון בהסכמת ספר „סבר פנים״, וכנראה שאז נתמנה כאב״ד

---

9) נדפס בספר „יהדות צפון אפריקה״ במאות הי״ט כ׳, ע״ג ע״א.

10) עיין ערך ר׳ אברהם לומברוזו השני.

דק"ק פורטוגיזיס אחר פטירת קודמו ר' אברהם אבוקארא שנפטר סמוך לאותה שנה. מדברינו לעיל יצא שלא זכה לשמש כאב"ד רק תקופה קצרה בלבד. ועיין מ"ש בספר „פרי קדש" (דכ"ה ע"ב) שבשנת תמ"ר תמר"א נפטרו שלושה רבנים בשם „אברהם" וסימנם „חב"ל על דאבדין" ר"ת „חב"ל" הוא „חג'אג' " ; „בוקארא", „לומברוזו". (ועיין לקמן ר' יעקב לומברוזו השלישי).

טז) **לומברוזו ר' יעקב** השלישי — מחכמי תונס במאה השביעית, ומוזכר בס' „פרי קדש" (תונס תרנ"א, די"ט ע"ב) בתואר: „הרב הכולל הדרשן העצום והבקי בחדרי תורה כמהר"ר יעקב נר"ו בכ"ר החו"ש צדיק תמים כמהר"ר אברהם לומברוזו זצ"ל". ונראה ברור שאביו ר' אברהם אינו זה שבאות הקודם, שכיון שהוא היה דיין ואולי גם אב"ד היה ראוי לתת לו תואר נכבד יותר מאשר „החו"ש". ובס' „מנחת יצחק" שבסו"ס „מעייני הישועה" (נדפס תרס"ה דף ד' ע"ב) כותב בזה"ל: „בהקדים מה ששמעתי מפי החו"ש ר' יעקב לומברוזו בן ר"מ ז"ל", וא"כ היה עוד ר' יעקב לומברוזו אחר־רביעי.

יז) **לומברוזו ר' יעקב** הרביעי — עיין אות הקודם.

יח) **לומברוזו ר' ח'** (?) — מגדולי המקובלים בתונס בראשית המאה הששית, ונפטר לפני שנת התקל"ד. החיד"א שבקר בתונס בשנת התקל"ד (1774) כותב בספרו „מעגל טוב" השלם (עמ' 64) מה ששמע עליו, וז"ל: „וסיפרו שהיה ת"ח אחד חריף וצדיק ומופלא ושמו ר' ח' לומברוזו זלה"ה נבק"י. וסיפר לי תלמידו סיבת מיתתו כי למד חכמת הצירוף והשתמש בה. ואמרתי לו יש לו כתיבה מזו החכמה? והשיב שיש לו קונטרס קטן אך כל הספרים נתונים במגדל והמפתח ביד אלמנתו. אמרתי לו תלך ותאמר לה אם יש את רצונה להשאיל לי ב' או ג' ספרים שאינם נמצאים. ואם תרשה אותך תקח גם זה הקונטרס. והאלמנה השיבה שכל ספר שארצה אקח ויהיה לה לנחת רוח. והביא לי ספרי אחרונים ובתוכם קונטריס זה והעתקתיו והוא עמוק מאוד. אך לא רציתי להתעסק בו עד אשר יניח ה' לי בלי גדר אפשר שאתעסק לדעת חכמה", ע"כ.

משפחות שונות

א) **לישע ר' שלום** — מדייני תונס בחצי הא' של המאה הז' בתקופת מהר"א חג'אג' (ע"ע). חתום בשנת התרל"ח בהסכמה שבס' „צדק ושלום" בענין פתיחת בי"ס כי"ח בתונס, ובשנת התר"מ בהסכמת ס' „סבר פנים", ובשנת התרמ"א בהסכמה שבס' „מעייני הישועה" בענין חנויות הקפה, ובאותה שנה גם בס' „משפט הירושה", ובשנת התרמ"ד בהסכמת ס' „פסקי הראש" לר' פינחס סעדון. חבר ספר „נחלת שלום" שבס' „אשד הנחלים" ולא נגמרה הדפסתו, וכתוב שם שהיה אחד מהב"ד הגדול בתונס וחידושיו אלה היו גנוזים משנת התקצ"ו. המו"ל של הספר הוא ר' מקיקץ דוד סעדון מג'רבא שצירף אליו מחידושיו וקראם בשם „נחלת דוד" (ג'רבה תרע"ו).

ב) **לוי ר' שלום** — מחכמי תונס בתקופת ר' יצחק חדאד מג'רבה (שנפטר בשנת תקט"ו), ומזכירו בספרו „תולדות יצחק" (דצ"ט ע"א) שכותב: „עוד הק' ע"ז ה"ר שלום הלוי מעיר תונס יע"א". ואולי הוא אביו של ר' אברהם בלעיש בן שלום הלוי (עיין ערכו).

ג) **הלוי ר' יהודה** — עיין מע' ה'.

ד) **לוזון ר' נסים** די אליהו — אחד מהחכמים המשתדלים בהדפסת הס' „שלמי תודה" (תונס תרע"ח), ונזכר בתחלתו.

מערכת מ"ם

משפחת מהדאר

א) **מוהדר ר' יעקב** — רב גדול, שקדן עצום, חריף ומפולפל שחי בתונס בראשית המאה הששית. היה עני ולמרות עניותו היה שוקד על התורה יומם ולילה ולא שעה להבלי העולם הזה, ובשקדנותו למד את כל סדר נזיקין כארבע פעמים, ואת כל ארבעת חלקי הש"ע בשלמותם. גם את תלמידיו הוא לימד בחנם למרות עניו ודחקו, והעמיד כמה וכמה תלמידים. חידש וכתב הרבה מאד חידושים בלימודו, וקצת מהם נדפסו ונזכרו באיזה ספרים (עיין להלן). נפטר ללא בנים בשנת התקכ"ז (1767).

אחד מתלמידיו ר' ברוך פיתוסי זצ"ל (דודו של ר' יעקב פיתוסי) מביא בספרו „מקור ברוך" דרוש שדרש למנוחתו [1] ומתאר בו את מעלות רבו ושבחיו, את שקדנותו העצומה, ומסירותו לתלמידיו ולצבור. על הדרוש כותב: „את זו דרשתי על מו"ר ועטרת ראשי החכם השלם רב ועצום כמהר"ר יעקב מוהדאר זצוק"ל והכ"מ", ואחר כך כותב שבחי רבינו בלשון מליצית, וז"ל: „עדות לישראל על צדיק זה כי ויגמול שקדים מאז הבוקר עד המנחה וגם בלילה לא שכב לבו ולא ראה שינה קבועה, לא נצרכה אלא לימות החמה ונטה שהכירו בבית מדרשו, ודבר אין לו עם איש, ותבל ומלואה אינו דורש, רק בעומקי הלכות כל ימיו עד כי סיימינהו לכולהו ספרי דידיה על ארבעת רבעיהם, ויקום בשפרפרא הלוך ילך לבית הכנסת של החברה הקדושה, להודיע לרבים הלכות פסוקים השייכים לכל זמן ונכון למועדי רגל לדעת מה יעשה עד שתהא שגורה בפיהם, ככה יעשה שנים רבות, ומשם לשנות לתלמידיה, דאנא תרגא דיזמא ולא ידענא מאי קאמרי רבנן, זוטר דכולהו וקיים בן מלי

1) דרוש לפרשת „וזאת הברכה".

דתלמידא מה אני בחנם אע״ג דמיצרך צריך, ופשוט שעל ידי זה בלבד זוכה לישיבה של מעלה... ומה גם שלא הניח בן בעוונותינו הרבים... אך הואיל והעמיד תלמידים, בניו נקראים..." עכ״ל.

כיוצא בדברים אלו כותב עליו הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך זצ״ל בדרוש שדרש עליו בפקידת השנה.[2] על הדרוש כותב: „דרוש להספד בפקידת השנה כי נפל ממנו רב, איש צדיק תמים, כי שוקד על דבר אמת תורת ה׳ תמימה, דעייל בלא ב״ר, הרב המפולפל דין הוא הד״ר כמוהר״ר יעקב מוהדאר זיע״א בח׳ סיון המקודש משנת אז יבקע כשח״ר לפר״ק והוא שבת כלה מלכתא".

בשבחיו שבתחילת הדרוש כותב שרבינו היה עני ודחוק ואין לו לא בן ולא אח, והתכוין להקים לו שם ולא עלתה לו שנפטר ללא בנים. הוא מציין את התמדתו ושקדנותו הגדולה שלא התעניין בשום דבר מענייני העולם הזה „כי אם בתורת ה׳ חפצו מעלות השחר ועד צאת הכוכבים", ואף בלילה לא עבר חצות בשינה ו„כלביא יקום וכארי", „לא איסתכל בצורתא דזוזא", ו„דברת בני אדם לא שמיע ליה". גם בזמן מלחמות וצרות שכל האנשים היו טרודים בדאגות שונות, לא היה מפסיק מלשקוד על תלמודו בבית המדרש, ומעיד על כך ר׳ עוזיאל הנ״ל: „עין ראתה, ארץ רעשה מפני היד שנשתלחה, הלכות מלכים ומלחמותיהם, והוא יושב בחצרות בית אלוקינו תני תנ׳א, ונאספו שמה כל ההדרי״ם דייני גולה עם מלכים ויועצי ארץ, לעיוני במלי דמתא שארית ישראל מה תהא עליהן, ואיהו גופיה לא חלי ולא מרגיש, מהדר לתלמודיה ועינוי מטייפי תורת האלקים חלק יעקב".

בשקדנותו זו הספיק רבינו ללמוד הרבה וגם לכתוב חידושים הרבה, ועל כך כותב: „תני תנא גמרא גמיר כולה נזיקין פעמים שלוש ואת רב״ע תנא ושייר הלכות מרובות, משים לילות כימים, והיד כותבת מגלות שאין הפה יכול לדבר... ובא הולך בתום בית התפלה כבוד מנוחתו חבל נחלתו והוא ל״ו שונ׳ה... מעלות השחר ועד צאת הכוכבים".[3]

היה רב חריף ומפולפל מאד ומתארו ר׳ עוזיאל: „גברא רבא מלכא עקר טורא ומחנו בריחים... והוא נלחם בספר מלחמות ה׳ מלחמת מצוה... שונה הלכות גדולות ומאריך ומעיין מהדר ליה בפלפוליה..." גם הרה״ג ר׳ יעקב מעארך (ע״ע) זצ״ל מתאר את רבינו „הרב המפולפל נרתקא דאורייתא כמהר״ר יעקב מהדר זצוק״ל".[4]

השאיר אחריו חידושים הרבה, ואחד מספריו נקרא „זרע יעקב",[5] אך כלם נשארו בכתב יד ולא נדפסו עדיין. הרה״ג ר׳ אליהו חי בורג׳ל (הראשון) זצ״ל הדפיס בספרו „מגדנות נתן" ח״ב (ליוורנו תקמ״ה) קצת חידושים מספר „זרע יעקב" למען יהיו לזכר לרבינו, וכמה מרבני תונס מזכירים ספר זה בספריהם. הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך כותב בספרו „משכנות הרועים" (דף קי״א ע״א, וכעין זה בדף קמ״ג) „וזה חזיתי בכתבי הקודש בספר „זרע יעקב" לה׳ המו׳ מוהר״י מוהדאר ז״ל בחי׳ לקמא..." ובס׳ „אברהם יגל" לר׳ אברהם כהן מתונס מזכיר לחי׳ רבינו למציעא (דף פ״ד ע״א), וכן בספר „שופריה דיעקב" לר׳ יעקב מעארך (דף י״ח ע״ב) מביא מחידושי רבינו ע״ש. ר׳ עוזיאל בדרושו על רבינו מתאר את גודל האבידה בפטירת רבינו: „ספר תורה שנשרף שריפה חמורה, צדיק אובד בצדקו, זך וישר פעלו".

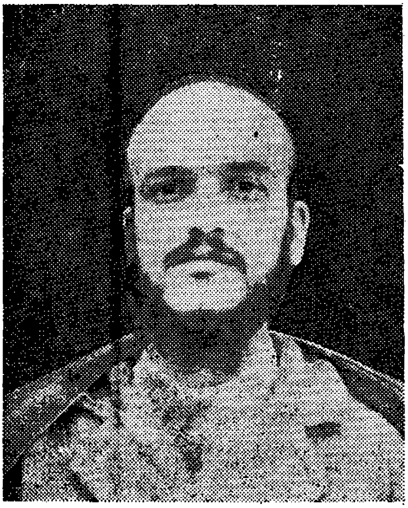

הגאון ר׳ מסיעד מהדאר זצ״ל.

ב) **מהדאר ר׳ מסיעד** — מחכמי ג׳רבה בדור האחרון. נולד בשנת התרפ״ח (1828), ולמד תורה אצל הרה״ג ר׳ מקיקץ שאול השלי (ע״ע). היה שו״ב, מוהל מומחה, מרביץ תורה בישראל ומלמד תלמידים בביכ״נ ר׳ חזקיה פרץ (ע״ע). במשך כמה שנים שמש כמורה ופוסק בענייני נדה וטהרת

---

2) „מערתא דחסידי" דרוש ב׳.

3) שם במליצה. ובקי״ב ע״ב בתוך הדרוש.

4) שופריה דיעקב לר״י מעארך (ליוורנו תקמ״ז) דף י״ח ע״ב.

5) כולל חי׳ ש״ס, וכנראה שהוא בעיקר על סדר נזיקין שכן ב„משכנות הרועים" וב„אברהם יגל" מזכירים חידושיו לקמא ומציעא (עיין להלן), וגם הבאנו לעיל שרבינו עסק הרבה בסדר נזיקין.

המשפחה. סבל יסורים קשים בימי חייו הקצרים מחסרון כיס ומכמה חולאים, ונסע כמה פעמים לתונס הבירה לדרוש ברופאים. לבסוף נפטר ממחלתו ביום ד׳ אלול התשי״ט (1959) בהיותו בן ל״א שנים בלבד, בהשאירו אחריו אלמנה ויתומים קטנים. בהלווייתו השתתפו המונים, ונקבר בבית העלמין הסמוך לביכ״נ ר׳ שלום חדאד. ההספד וסדר ההלויה וקינות שנאמרו עליו, נדפסו בספריו ובתחלת ספרו „מסעד לבית ה׳ ״ (ג׳רבה תש״ך). מצבת שיש עם נר תמיד הוקמה לזכרו בביכ״נ ר׳ פינחס יאנה זצ״ל בג׳רבה.

אחר פטירתו יצאו לאור ע״י תלמידיו חמשה מספריו, ואלו הם: 1) מסעד לבית ה׳ — תי׳ תנ״ך. 2) מנוחה וחיים — דרושים. 3) שערי טהרה — ספר קטן על הלכות טהרת המשפחה. ספרים אלו יצאו בג׳רבה, ובשנת התשל״ג יצא בארץ ספרו „מסעדי גבר״ על הש״ס. בספרו זה מתכתב הרבה עם הרה״ג יבלחטו״א ר׳ אלטר מאזוז שליט״א המשמש כעת כרבו של מושב איתן. עוד יצא לאחרונה בשנת תשד״מ ספרו הגדול „מים טהורים״ — שו״ת.

משפחת מעארך

א) **מעארך ר׳ יעקב** — מרבני תונס במחצית הראשונה של המאה הששית. החיד״א כשהיה בתונס בשנת התקל״ד (1774) למד עם רבינו והיה בקשרי ידידות אתו, והוא מונה אותו כאחד מגדולי תלמידי הרה״ג ר׳ יוסף זרקא (ע״ע) יחד עם ר׳ אברהם קטן (ע״ע) ור׳ יהושע חתנו של ר׳ יוסף. וכך כותב החיד״א בספרו „מעגל טוב״ (עמ׳ 57): „...הרב יוסף זרקא חכם וסופר וחסיד ונקי וצדיק, והוא יש לו כששים תלמידים, ומהם חשובי המעיינים ומגדולי תלמידיו חתנו ר׳ יאושוע ור׳ אברהם קטן הפרנס ור׳ יעקב מעריך וכלם היו אהובים לי ולמדתי עמהם...״ ע״כ.

חבר ספר „שופריה דיעקב״ שנדפס בשנת התקמ״ז (1787) לאחר פטירתו, והוא כולל חידושים על הש״ס והרמב״ם. הגאון ר׳ יהודה נג׳אר (ע״ע) ערכו וסדרו והוסיף עליו הגהות מדיליה, וזאת עשה על פי צוואת ר״י זרקא רבו של רבינו. עוד כתב ר״י נג׳אר בהקדמתו שעמל בהגהת הספר, כיון שרבינו גמלו הרבה טובות והיו אוהבים זה לזה, ומכנהו „רחימתין עזיזא״. הוא מציין שספר זה אינו אלא חלק קטן מהחידושים שנמצאו בגנזיו של רבינו. רבינו מתואר: „החכם השלם והכולל רב ועצום כמוהר״ר יעקב מעארך זלה״ה״. במקום אחד בספרו (דף ה׳ ע״ב) מביא רבינו שמועה ששמע מהחיד״א בהיותו בתונס, וכותב: „דע ששמעתי מהרב סמהר״ר חיים יוסף דוד אזולאי נר״ו כאשר בא אלינו מדי עוברו בשליחות מצוה היה מקשה...״ עוד חתום רבינו על תשובה בספר „פרפראות לחכמה יוסף חי״ לרבו ר״י זרקא בענין קריאת „חי העולמים״, והחתומים עמו ר׳ יוסף הכהן (ע״ע), ר׳ שמריה קאטריואס (ע״ע) ור׳ אברהם קטן (ע״ע).

ב) **מעארך ר׳ נסים הראשון** — מדייני תונס בראשית המאה השביעית בבית דינו של הגאון ר׳ ישועה בסיס (ע״ע). הוא חתום עמו בהסכמת ספר „כרוב ממשח״ משנת תרי״ט (1859) ובהסכמת „משכנות הרועים״ משנת התר״כ (1860). כן חתום על תשובה בספר „מעשה ב״ד״ (סי׳ מ״ג) שנשלחה לאב״ד ג׳רבה ר׳ מעתוק חדאד (ע״ע), ובה חותם אחרון עם ר׳ נתן בורג׳ל השני (ע״ע), ר״ש צפג׳ (ע״ע) ור׳ אברהם חג׳אג׳ (ע״ע).

בספר „חסדי כהונה״ להגאון ר׳ אברהם הכהן יצחקי (ע״ע) ישנו דרוש למנוחתו (דרוש כ״א), וכתוב עליו: „דרוש שדרשתי על החו״ש הדו״מ כמה״ר נסים מעארך ז״ל״, וכן בספר „זרעו של אברהם״ ח״ב למהר״א חג׳אג׳ (ע״ע) ישנם שני דרושים עליו (דרושים ז׳ ח׳) הראשון לתשלום החודש, ועל השני כתוב: „דרוש שדרשתי על הרב הנז׳ לפקידת השנה בבה״כ במנחה ס׳ תרומה יום ר״ח אדר א׳ שנת ברכו״ת״. מכיון שמצאנו למהר״א כהן יצחקי שהספיד את רבינו כנזכר לעיל, והוא נפטר בשנת התרכ״ה (1865) מוכרח שרבינו נפטר קודם לכן, ולפי זה מוכרחים לומר ששנת „ברכו״ת״ שב„זרעו של אברהם״ היא לפרט גדול והיא שנת התרכ״ג, ופטירת רבינו היתה שנה לפני כן בשנת התרכ״ב (1862).

ג) **מעארך ר׳ נסים** השני — חתום בשנת התרמ״א (1881) בהסכמה שבספר „מעייני הישועה״ בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת יחד עם 35 מרבני תונס, והוא חתום בין האחרונים. ואולי הוא נכדו של ר׳ נסים מעארך הראשון שבאות הקודם.

ד) **מעארך ר׳ יהודה** — חתנו של הרה״ג ר׳ נסים הכהן מתונס (ע״ע) בעל ספר „מעשה נסים״ (תונס תרס״ז) ומוזכר רבינו בשער הספר הנ״ל.

משפחות שונות

א) **מאני ר׳ שמואל** — מחכמי תונס באמצע המאה השביעית. חתום בשנת התרל״ח (1878) אחרון עם 15 מרבני תונס על פס״ד בס׳ משפט הירושה (ולפניו חתום מהר״ש דאנה), וכן חתום בשנת התרמ״א עם הרבה מרבני תונס בהסכמה שבס׳ „מעייני הישועה״ בענין פתיחת חנויות הקפה בשבת. נראה שהיה עמיתו ובן גילו של הרה״ג מהר״ש דאנה (ע״ע) כיון שהוא מזכירו בספרו „שלמי תודה״ (דקפ״ו ע״ג) וכותב: „הקשה ידי״ן החו״ש רבי שמואל מאני״, ע״ש.

ב) **מונטיליה ר׳ שמעון** — בספר „טוב ראי״ על חכמי טבריה (אות רפ״ח) כותב עליו שהוא יליד תונס והוא אחיו מאמו של ר׳ פנחס הכהן טנוג׳י ז״ל (ע״ע), ועלה לטבריה ונפטר ביום הושע״ר תרס״ג בחולי רע ל״א אחרי חזרתו מביהכ״נ מתפלת ערבית. נוסח מצבתו: „זמ״ק הרב המובהק החסיד העניו כמוהר״ר שמעון מונטיליה נ״ע כ״א תשרי ש׳ תרס״ג לפ״ק תנצב״ה״.

ג) **מועטי ר׳ יוסף** — היה דיין בעיר סוסא בראשית המאה השביעית, והיה אחד מרבניה הגדולים. נזכר בשנת התרל״א (1871) בהסכמת רבני תונס (ובראשם הראב״ד תונס ר׳ נתן בורג׳ל השני) לספר „אהבת ד׳ ״ לר״י סדבון כאחד מדייני העיר הנ״ל עם ר׳ נתן בורג׳ל השלישי ור׳ ישראל כהן טנוג׳י. אחר פטירתו יצא לאור בשנת התרל״ט ספרו הגדול „שם מיוסף״ ב׳ חלקים — ח״א חי׳ שו״ע ומערכות הלכה, וח״ב חי׳ ש״ס והרמב״ם. מזה נראה שנפטר בין השנים תרל״א־תרל״ט. עמיתו לדיינות ר׳ ישראל כהן טנוג׳י (ע״ע) המשתדל בהוצאת ספרו הנ״ל כתב הקדמה ארוכה בתחלתו שבה מתאר את גדולת רבינו בתורה ובחכמה, וכותב בה מתולדותיו ומאורעות חייו. מהקדמה זו רואים שרבינו היה רב גדול מאוד בנגלה ובנסתר ובעל זכרון עצום ופקחות רבה, וכך כותב עליו ר׳ ישראל: „האיש אשר עשיתי עמו היום, קדוש יאמר לו מבטן והריון, דומה למלאך ה׳ צבאות נורא ואיום, יוס׳ף בסד׳ר עליון... מר גיהו רבא תפארת חכמים והדרם הוד הוא בדרא, הרב המופלא וכבוד ה׳ מלא דגול מרבבה, הדיין המצויין ומילי דמטמרן ליה גליין, נחל נובע מקור חכמה והוי כמעיין, קולע אל השערה ולא יחטיא, רב הו׳ד יוסף מועטי זצ״ל לדור דורים״. ובשער מתואר: „הרב המופלא סוב׳ר הרזי׳ם בכתם פז לא יסולא, מר דיינא, דנחית לעומקא דדינא קולע אל השערה ולא יחטיא, כמוהר״ר יוסף מועטי זצוק״ל וזיע״א״.

משבחיו כותב עמיתו הנ״ל: „מי ימלל גבורות... מקצת שבחו... תהלתו מלאה כל הארץ מאין ספורות... אריה דבי עילאי... בקי בחדרי תורה כל רז לא אניס ליה, וילן שם בעומקא של הלכה צלל במים אדירים...״ אח״כ הוא מציין שרבנן שבחו לרבינו בג׳ מעלות: א) זכרון מופלג. ב) מומחה ופקח. ג) מעמיק ומבין דבר מתוך דבר. על מעלה א׳ כותב: „זכרון יוסף זכרון מזכרת, דוכרן סהדותא ומלתא בלבו נטרת, כל הדבר הלמד מעניינו לא משכח ליה ולא מידי אפי׳ לשנה האחרת, עביד ליה נטירותא יתירתא והיתה עמו למשמרת, לכי בעי לה פושטא כאגרת...״ ועל מעלה שנייה כותב: „מומחה ופקח בעינא פקיחא... אגב חורפיה דק ואשכח אחרית דבר מראשיתו עד ירכה עד פרחה, וראש יוסף גולגולת אחת שצפה... ופסקה למילתיה בסכינא חריפא, יבקע צורים...״ ולמעלה שלישית: „יוסף הוא המסבי׳ר... יורד ונוקב ומקעקע כל הבירה, מבין דבר מתוך דבר... מדמי מילתא למילתא מילי דלא מיתפרשן... וברוב פלפולו מוציא פרח שושן, ונראים הדברים רחושי מרחשן, כאשר השמים מספרים...״

מתולדותיו כתוב בהקדמה הנ״ל שרבינו בתחלתו קיים את התורה מעוני ובסוף קיימה מעושר וזכה לשני שלחנות תורה וגדולה במקום אחד. על תחלתו כתוב: „לא פסיק גירסא מפומיה ימים ולילות, קיים את התורה מעוני מחמת סבלות, קשה מזונותיו של אדם... שמזונותיו מצומצמין, אף

השמלה בכלל היתה בלאותיו קיימין, ותלו ביה טפלי זרע בני מעלי, עוללים שאלו לחם... ורב יוסף לא חייש לדוחקא, איידי דטריד בגירסיה... מחדש בטוב מהגי מילי מעלייתא... וידיו גלילי זהב כותב מגילות על ספר חוקה, והוא שפט את ישראל... דן ידין עמו ותהא המשרה על שכמו, בעירו ובשער מקומו... גם בלילה לא שכב לבו לילו כיומו, ונר היה דלוק ממקומו, לא ניתנו לילות אלא לגירסא... ובמקום שמצינו גדולתו, שם מצינו ענותנותו, והחסיד העניו אשרי יולדתו...״ אך בסופו נהפך עליו מזלו לטובה, וע״ז כתוב שם: „וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים הוכיח סופו על תחלתו, סופו קיימה מעושר... מן שמיא מיהב יהבו ליה הון ועושר בביתו יוסף זכה לשתי שלחנות, תורה וגדולה... אורך ימים בימינה... בשמאלה עושר וכבוד... ובנים ל״ו היו לו ויולד בנים ובנות, זאת נחלת עבדי ה׳ וצדקתם אוכלים פירותיהם בעוה״ז חלי׳ף עבודתם, וקרן קיימת לעוה״ב כד סליק להתם״, ע״כ. עוד כתוב בהקדמה הנ״ל, שנפטרה לרבינו בת בעת לדתה ל״ע וזרע אין לה, ובן בשם אליהו שהיה „ירא את ה׳ מנעוריו״ נפטר ועודנו באבו ל״א, ורבינו כתב שני ס״ת למנוחתם.

עוד מעלה חשובה היתה לרבינו שהיה עוזר הרבה לשדרי״ם שבאו מאה״ק וגם צוה לבניו על כך. בשער הספר כותב השד״ר ר׳ משה טאג׳יר על ר׳ סעדיה ור׳ יצחק בני רבינו שהם: „עומדים בפרץ ירושלים, לנו לעינים... ביתם בית ועד לפני שלוחי דרחמנא, להחזיק את בדק הבית בקופה הקדושה הנקראת בשם קרית חנה, מעשה אבותיהן בידיהן כאשר צוו וזאת אשר דבר אליהן, בחנוני נא זאת עשו החזיקו במצוה להחזיק ידים רפות בחר ה׳ בציון..״ ע״כ. על ס׳ בית יהודה עייאש של מז״ק מצאתי כתוב עליו בכת״י: „זה שלי ע״ה יוסף בן דוד מועטי יצ״ו״. בספרו הנ״ל מזכיר הרבה את ספרי רבני תונס כמו זרע יצחק, יתר הבז, ברית יעקב, מזבח כפרה, לימודי ה׳, מגד״ן ו„חק נתן״ ועוד.

מערכת נו״ן

משפחת נג׳אר

משפחה גדולה של דיינים ורבנים גדולים בתונס. נראה שמוצא המשפחה מגלות ספרד הראשון של שנת קנ״א (1391) שכן בשנה זו מגיע לאלג׳יר עם הריב״ש והרשב״ץ, ר׳ מימון בר סעדיה נג׳אר ככתוב בספר „יוחסין״ (הוצאת לויץ אפשטיין דף ע״ו), והוא מתיישב בעיר קוסטנטינה. עוד נודע אז הרב ר׳ מרדכי נג׳אר שעליו כתוב ב„אוצר הגדולים״ (חלק ו׳ אות מ׳) שהוא אחיו של ר׳ מימון הנ״ל והיה מגולי ספרד בשנת קנ״א, ותחלה ברח למיורקא שבספרד וגם שם עבר עליו כוס הגזרה ונאנס להמיר כבודו, ואחר כך חזר וברח לאפריקא ובא לעיר טונים ושם נתיישב, והוא מוזכר בספרי הריב״ש והרשב״ץ, ובתשובות רשב״ץ מזכיר כי דרש הרב מרדכי נג׳אר לכבוד פטירת אביו, ע״כ. ונראה ברור שמ״ש שנתיישב בעיר טונים היא טעות,

שכן התשובות אליו בשו״ת התשב״ץ (עיין תשב״ץ ח״ב סי׳ ס׳) הם ל„תנס״ שהיא עיר באלג׳יר ולא לתונס, ובעל „אוצר הגדולים״ לא ידע להבדיל ביניהם. על כל פנים לשני חכמים אלו ממשפחת נג׳אר ולעוד חכמים רבים ממשפחה זו כמו ר׳ נתן נג׳אר ועוד, ישנן תשובות רבות בספרי הריב״ש, הרשב״ץ, בנו הרשב״ש ובשו״ת „יכין ובועז״ לבני הרשב״ש. ובשו״ת הרשב״ש (נפטר רכ״ז—1467) ישנן הרבה תשובות ששלח הרשב״ש לר׳ חסדאי נג׳אר (ע״ע) מתונס, והוא החכם הראשון ממשפחת נג׳אר שמצאתי בתונס, וכנראה שממנו וממשפחת נג׳אר שבאלג׳יר מוצא משפחת נג׳אר שבתונס.

בתקופה זו האחרונה נודעו בתונס כמה רבנים גדולים ממשפחה זו. הראשון הוא הרה״ג ר׳ משה נג׳אר (ע״ע) שחי בסוף המאה החמישית ושמש כרב ראשי לתוניסיה והשאיר אחריו שושלת של דיינים ורבנים והם בנו הדיין ר׳ דוד (ע״ע) תכדיו הדיינים ר׳ אברהם (ע״ע) ור׳ משה (ע״ע). עוד נודע לתהלה במאה הששית הגאון המפורסם ר׳ יהודה נג׳אר (ע״ע) מחבר ספרים חשובים רבים, ובראשית המאה השביעית נודע הדיין ר׳ מרדכי נג׳אר (ע״ע). מאז לא נודעו עוד חכמים למשפחה זו.

באוצר המכתבים ח״ב (מכתב תקט״ו) כותב הרב יוסף משאש ז״ל שטעם השם נג׳אר על שם מלאכת אבי המשפחה שהיה נגר.

א) **נג׳אר ר׳ משה** הא׳ — המיוחד שבתלמידי הרב צמח צרפתי זצ״ל (ע״ע), ושמש בקדש כראש רבני תוניסיה בראשית המאה הששית. הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך זצ״ל (ע״ע) מתארו במקום אחד „ראש על ארץ סבא דמשפטים מר מיוחד שבתלמידים רבינו הגדול מהר״ץ צרפתי ז״ל...״[1] ובמקומות אחרים מתארו: „סבא המשפטים ר״מ ור״מ משה שפיר ספרא רבא דישראל נג׳ר ובר נג׳ר״,[2] או „רבא דעמיה מדברנא דאומתיה ר״מ ור״מ״.[3] תוארים אלו הם תוארים הניתנים רק לראש הרבנים.

כבר בשנת התע״ח (1718) ישב בדין יחד עם הרה״ג ר׳ יצחק לומברוזו (ע״ע) ור׳ שמואל הכהן (ע״ע), ועדות שנתקבלה בפניהם באותה שנה בענין עיגון מביא השד״ר ר׳ יעקב חיים מצפת בספרו „סמא דחיי״ שכותב: „אחר הדברים האלה נגלה אלי עדות אחר מפי החכם השלם הדיין המצויין כמה״ר יצחק לומברוזו ה״י שהעיד ה״ר שלמה חמיו של פרפרה לפניו ולפני החכם שמואל כהן והחכם משה נאג׳אר בבית הכנסת הגדולה...״[4] מהתואר הפשוט שניתן לו פה נראה שהיה אז בתחלת דרכו בדיינות.

בשנת התצ״ד (1734) הוא מסכים לספר התשב״ץ ח״ב וחותם אחר ראש הרבנים מהר״א טייב. אחריו חותמים ר׳ אברהם נטף (ע״ע) ר׳ דוד צפג׳ (ע״ע) ור׳ יצחק כהן (ע״ע) דייני תונס באותה תקופה. זה מראה שהיה אז שני בחשיבות אחר מהר״א טייב, ולפי זה יתכן שהתמנותו לראש הרבנים היתה בשנת התק״א (1741) שבה נפטר מהר״א טייב. שנת

1) משכנות הרועים מע׳ ג׳ אות ט״ז.

2) מערתא דדייני דרוש ג׳, וכיו״ב כתוב שם בתחלת דרוש י״ג.

3) שם תחלת דרוש ח״י.

4) סמא דחיי אה״ע סי׳ ב׳.

פטירתו אינה ידועה אך מסתבר שנפטר בעשור הא׳ של המאה הששית, או בעשור השני.[5] לא ידוע לנו על חיבורים שחיבר. השאיר אחריו בן בשם ר׳ דוד שבאות הבא כדיין אחריו ונכדיו ר׳ אברהם ור׳ משה בני ר׳ דוד שבאותיות ג׳ ד׳.

ב) **נג׳אר ר׳ דוד** — דיין חשוב בתונס בראשית המאה הששית, ונפטר בליל יוה״כ תקל״ג (1773). הוא בנו של ראש הרבנים ר׳ משה נג׳אר הראשון (ע״ע) ואביהם של הדיינים ר׳ אברהם נג׳אר (ע״ע) ור׳ משה נג׳אר השני (ע״ע). למד תורה אצל הרה״ג ר׳ אברהם טייב הראשון הנקרא „באבא סידי״ (ע״ע) יחד עם הרה״ג ר׳ נתן בורג׳ל בעל „חק נתן״ (ע״ע) והדיין ר׳ מרדכי אלחאייך (ע״ע). וכך מצאנו שאומרים שלושתם אל תלמידם הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך (ע״ע): „הלוא ידעת שאנחנו מתלמידיו של אברהם אבינו הוא הרב ר׳ אברהם טייב זיע״א גדול אדוננו אשר יצק מים על ידי צנתרות הזהב קדישי עליונים גדולי הדור כמוהר״א הכהן ומוהר״צ צרפתי ז״ל.[1] אחר שנתמנה רבינו לדיין ישב בדין יחד עם שני רעיו אלו, והגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך בספרו „משכנות הרועים״ מזכירם יחד בכמה מקומות. בתשובה שכתב ר׳ עוזיאל הנ״ל לשד״ר צפת, כותב שאינו סומך על תשובתו עד שירצה הדברים לפני „ג׳ הרועים, ארישא קאי רב מרי רבי **אבא מרא דכיא** נ״ר,[2] ועמו השר שר האלף דוד מלך ישראל נג׳ר ובר נג׳ר,[3] ומורי גם הוא ה׳ חק נתן ה׳ עליהם יחיו, ומפומייהו דרבנן תסתיים שמעתא״.[4]

במקום אחר כותב ר׳ עוזיאל שבצעירותו נצטווה על ידם לחוות דעתו במעשה אחד שבא לפניהם, וז״ל: „אמת אגיד כד הוינא זוטרי לגבי רברבי, הראשון **אדם מלך** שבסנהדרין מר דרד״ר בשמים ראש עט״ר דין **אבא למלכא**[2] רב הוא, ועמו השר גבר בגוברין נג׳ר ובר נג׳ר התייר הגדול ומורי גם הוא דוד מלך ישראל[3] חלקם בחיים לעולם שכלו טוב, צוו עלי לחוות דעתי קלה כמות שהיא בדין עסק הבא

5) רבינו אינו חתום בהסכמת „בני שמואל״ עדאוי משנת התקי״ח, ומכאן שאז לא היה בחיים וגם ידוע שמהר״י לומברוזו זצ״ל שמש עד פטירתו בשנת התקי״ב (1752) כרב ראשי לשתי הקהלות ה„תוניסית״ וה„ליוורניזית״, וא״כ אפשר שרבינו שמש כרב ראשי בשנת התק״א מ״ד אחר פטירת מהר״א טייב ואחר פטירת רבינו נתמנה מהר״י לומברוזו. אך יתכן אחרת שנתמנה בשנת התקי״ב אחר פטירת מהרי״ל ונפטר לפני שנת תקי״ח. ומצאנו עוד שבשנת תפ״ה (1725) חתום רבינו לפני אחרון בהסכמת ספר „שתי ידות״ לר׳ אברהם חזקוני זצ״ל, והרבנים החותמים שם הם ר׳ שמואל כהן (ע״ע) ר׳ אברהם טייב (ע״ע) ר׳ יצחק לומברוזו (ע״ע), רבינו ור׳ משה דרמון (ע״ע). ומסדר חתימות זה ומהתוארים בספר סמא דחיי נראה שר״י לומברוזו היה חשוב וגדול יותר מרבינו, ומסתבר על פי זה שמהרי״ל שמש כרב ראשי לפני רבינו כסברא השנייה.

1) „משכנות הרועים״ רצ״ט ע״ג.

2) הוא אביו ר׳ מרדכי אלחאייך.

3) הוא רבינו ר׳ דוד נג׳אר.

4) „משכנות הרועים״ דקנ״ג ע״ג.

לפניהם..."[5] ור׳ עוזיאל בתשובתו כותב: „ודנתי בקרקע לפני מי שגדול עט״ר ר׳ אב״א[2] והרב מורי הד״ן את דיננו[6] ונשאו ונתנו בדבר כפעם בפעם ושוב נמנו עמהם לדין מאריה דאתרא מוהר״י הכהן ז״ל וה׳ מוהר״ם ברוך קאראבליו ז״ל וה׳ שמריה קאטריואס ז״ל וה׳ מוהר״א כייאט ז״ל וה׳ דניאל לומברוזו ז״ל, ועמדו על המבחן כדבעי למעבד, ועלו בהסכמה לחלוק האב עם כלתו, וכך נעשה מעשה בשנת אשר״ך ישראל לפ״ק".[7]

כבר בשנת התקי״ח (1758) היה רבינו משמש כדיין והוא חתום באותה שנה בהסכמת רבני תונס לספר בני שמואל לר׳ משה עדאי זצ״ל (ע״ע). בתשובה המובאת לעיל נזכר עם רבני תונס בשנת התקכ״א (1761), ובשנת התקכ״ח (1768) חתום בהסכמת ספר „זרע יצחק" לומברוזו. בשנת התקל״א (1771) מסכים לתשובת ר׳ עוזיאל אלהאייך יחד עם ר׳ יוסף הכהן (ע״ע) ור׳ שמריה קאטריואס (ע״ע),[8] ובשנת התקל״ב (1772) חתום על פס״ד ארוך מרבני תונס ובראשם הראב״ד ר׳ מסעוד אלפאסי זצ״ל (ע״ע) בסו״ס „משחא דרבותא" ח״א. בספר „יוסף חי" לר׳ יוסף זרקא (ע״ע) חתום על תשובה עם ר׳ יוסף זרקא ור׳ יעקב הג׳אג׳,[9] ובמקום אחר[10] מסכים לתשובתו של ר״י זרקא לר׳ בנימין איספינוזא (ע״ע) מליוורנו בענין רבית.

כבר ראינו לעיל שר׳ עוזיאל אלהאייך נותן לרבינו תואר „שר" או „שר האלף", וכיוצא בזה מצאנו בספר „משחא דרבותא" (דקס״ח ע״ב) שכתוב „אנוכי הרואה אשר כתב איש רב׳ שר האלף הרב המובהק כמהר״ר דוד נג׳אר נר״ו", וכנראה שחוץ מתפקידו כדיין, היה לרבינו איזה תפקיד חשוב של שררה בקהלה (אולי כמעין „קאייד" או כיוצא בו).

הרה״ג ר׳ עוזיאל אלהאייך זצ״ל שרבו המובהק הוא הרב „חק נתן", למד גם אצל רבינו ובהרבה מקומות מתארו בתואר „מורי", וכבר הבאנו כמה מהם לעיל. כשנפטר רבינו דרש עליו תלמידו זה („מערתא דדייני" דרוש ג׳), וכך כתב על הדרוש: „למעלת הרב המופלא טנרא תקיפא ח״ק ומרי״ש גם הוא יורה כמה הלכתא גברוותא דוד מלך ישראל בר מיניה דמר ניהו רבא סבא דמשפטים ר״מ ור״מ משה שפיר ספרא רבה דישראל נג״ר וכר נג״ר בר אוריין ובר אבהן זיע״א שנפטר בליל יה״ך משנת טו״ב וישי״ר לפ״ק". 55 שנה אחר פטירתו נדפסו קצת מחידושיו שעל הש״ס והרמב״ם בשם „צמח דוד" (ליוורנו תקפ״ח) ונלוה אליהם ספר „אדמת יהודה"

לר׳ יהודה כהן טנוג׳י זצ״ל (ע״ע) שהוציא לאור ספר זה. בשער הספר מתואר: „המופלא שבסנהדרין מורינו הרב כמהר״ר דוד נג׳אר זצ״ל".

רבינו היה קרובו של עמיתו לתורה הרב „חק נתן", כמו שנראה מספר „משכנות הרועים" (דף רצ״ט ע״ג), ששם כותב המחבר ר׳ עוזיאל אלהאייך שפעם אביו ר׳ מרדכי ורבינו והרב „חק נתן" ישבו לקיים כת״י שלא בפני בע״ד, והם הוצרכו להושיב עמהם דיין אחר „יען שמורי ה׳ ז״ל[11] והרב ד״ן[12] קרובים היו, ע״ש.

ג) **נג׳אר ר׳ אברהם** — דיין בתונס באמצע המאה הששית ונפטר בשנת התקנ״ט (1799). הוא בנו של ר׳ דוד נג׳אר שבאות הקודם (ע״ע), ואחיו של הדיין ר׳ משה נג׳אר השני (ע״ע). גם היה קרובו של הגאון ר׳ יהודה נג׳אר זצ״ל (ע״ע) כמו שכותב ר׳ יהודה בספרו „אלפי יהודה" (ליוורנו תקנ״ד, דף ג׳ ע״ג): „והחכם השלם והכולל נהירו דעיינין שאר דידי כמה״ר אברהם נג׳אר הי״ו הק׳..." בספר „משכנות הרועים" (דק״ב ע״ב) חתום בשנת התקנ״ג (1793) על פס״ד מרבני תונס, שני אחר הראב״ד תונס ר׳ שלמה אלפאסי זצ״ל (ע״ע).

הגאון ר׳ עוזיאל אלהאייך זצ״ל (ע״ע) שדרש למנוחתו („מערתא דדייני" דרוש י״ג) כותב שמקטנותו למד יחד עם רבינו באהבה ואחוה, והיו ידידים וקשורים ב„קשרא דמהימנותא". הוא מתאר את רבינו כ„נגוע אלקים ומדוכא", ומספר עליו שסבל יסורין קשים ושכב במטתו ודרש ברופאים ולא מצא מזור. כשנפטר רבינו השאיר אחריו אלמנה ויתומים קטנים בחסרון כיס, ור׳ עוזיאל בסוף הדרוש הנ״ל (נ״ד ע״א) מתפלל על שני בני רבינו הקטנים: „בני היצהר... מלאים כל טוב גמירי לה לשלמה... מקדמי ומחשכי לבי כנישתא... ראשון הוא ישועה... שתלמודו מצליח בידו, ואחיו יקטן דוד הוא הקטן יהיה לאלף רב באישורי״י". על הדרוש כתב ר׳ עוזיאל: „דרוש להספד מר לי מר בר אוריין ובר אבהן א״ח עצמי ובשרי גם לי לבד שמה הרוח אלי קשרים קשרא דמהימנותא החכם השלם הדיין המצויין נגוע אלקים ומדוכא כמה״ר אברהם נג׳אר ז״ל אחיטו״ב דיינא הוא החכם השלם הדיין המצויין כמה״ר משה ז״ל בני מורנו הרב עמוד הימני מעוז ומגדול כמוהר״ר דוד ז״ל בן לאותו צדיק סבא דמשפטים מורנו הרב ר״מ ור״מ כמוהר״ר משה נג׳אר זכר כולם לברכה ס׳ שמות משנת נטעתי״ך שורק כלו זרע אמת לפר״ק".

בדרוש זה (דנ״ג ע״א) דן מהר״ע אלהאייך אם לקיים צוואת רבינו שצוה לפני מותו להספידו כשאר העם רק שבת אחת ושבת החודש בלבד, ולא כנהוג לגבי תלמידי חכמים וצדיקים שמספידים אותם ארבע שבתות, והוא מסיק שצוואתו

---

5) שם דקמ״ט ע״א.

6) הוא רבינו ר׳ דוד נג׳אר — ורמוז במלת הד״ן שהיא ר״ת הרב דוד נג׳אר והרבה פעמים מזכירו מהר״ע אלהאייך כך.

7) שם דק״נ ע״א.

8) משכנות הרועים דרס״א ע״ב.

9) יוסף חי דף מ׳ ע״ג.

10) שם מ״ג ע״ב.

11) הוא הרב „חק נתן" רבו המובהק של ר׳ עוזיאל אלהאייך.

12) הוא רבינו דוד נג׳אר.

קיימת ויש לקיימה שמכיון שמספידים אותו כשאר נפטרים דבריו קיימים. הוא מסיים שם וכותב: „וכן עשינו והודענו לרוב מבין ובנין כי מצות המלך היא, ואת כל ונוכחת מדת ענותנותו ושפלות דעתו, והיא המדה המעולה, שלא נשתבחו עמודי העולם אלא במדת הענוה".

ד) **נג'אר ר' משה השני** — בנו של ר' דוד נג'אר (ע"ע) ואחיו של ר' אברהם שבאות הקודם. שמש דיין בתונס במאה הששית ונפטר בשנת התקמ"ז (1787) בהיותו צעיר. על דרוש ח' ב„מערתא דדייני" שדרש הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) למנוחת רבינו כתוב בזה הלשון: „דרוש לפטירת א"ח טוב לישראל, רוח שפלה ונמוכה הנג"ס בנן של קדושים החכם השלם הדיין המצויין כה"ר משה נג'אר תמ"ך זרע רב גובריה ורב חיליה ש"ר האלף מגדיא"ל גדולי קודש הרב המו' כמוהר"ר דוד ז"ל בר מיניה דמר ניהו רבא דעמיה מדברנא דאומתיה סבא דמשפטים ר"מ ור"מ כמוהר"ר משה נג'אר זיע"א שדרשתי בבה"ך של גמ"ח כי שם ביתו עומד ומשמש מקריב תפלותיהן של ישראל פ' כי תצא ש' ואשמר"ה דבריך לפ"ג", ע"כ. מדברי המליצה שם נראה שנפטר צעיר „ועודנו באבו כתוב עליו הנפק יכנס בן אצל אב צדיקים יושבים". רבינו חתום בשנת התקמ"ו בהסכמת ספר „לימודי ה'" עם ר' יוסף הכהן (ע"ע) ומהר"א כייאט (ע"ע) ועוד, ובספר „ברית יעקב" (ליוורנו תקנ"ז, ס"א ע"ד) להרה"ג יעקב פיתוסי (ע"ע) מביא פירוש ששמע ממנו, ומתארו: „החה"ש הדיין המצויין".

ה) **נג'אר ר' יעקב** — אביהם של ר' יהודה ור' שמואל שבאותיות הבאות, ומתואר בשער ספר „אלפי יהודה" לבנו, „רב חסד ירא אלקים ונעים זמירות החכם המרומם כמוהר"ר יעקב נג'אר".

ו) **נג'אר ר' שמואל** — אחיו של ר' יהודה נג'אר בעל „לימודי ה'" (ע"ע). כתב חידושים על הש"ס ונקראים „תפארת יעקב" (אולי לזכר אביו) ומזכירם אחיו בספריו, כמ"ש ב„לימודי ה'" (ק"ד ע"ג): „וראיתי בכתבי הקודש להרב אחי החכם השלם עצום ורב כמהר"ר שמואל נג'אר זלה"ה שהקשה..." וכן בדף ק' ע"ב כותב: „וראיתי בס' תפארת יעקב להי' אחי החכם השלם רב ועצום כמהר"ר שמואל נג'אר זלה"ה בשי' לקידושין..." ע"ש. רבינו ואחיו מוזכרים ב„שם הגדולים" החדש.

ז) **נג'אר ר' יהודה** — מגדולי רבני תונס במאה הששית. היה חבר בית דינו של עמיתו בתורה ומחותנו הגאון ר' יצחק טייב זצ"ל בעל „ערך השלחן" (ע"ע), ושניהם חתומים יחד על הרבה תשובות בס' „גנזי שלום" ובספר „מעשה בית דין". על שניהם כותב ר' משה חיים זיתון (ע"ע) שהיו גדולי הדור ו„צריכה לימוד אפילו שיחתן". נולד לאביו ר' יעקב שרבינו מתארו: „רב חסד ירא אלקים ונעים זמירות החכם המרומם כמוהר"ר יעקב נג'אר רוחו ינוח לעלמא דאתי" (שער ספרו „אלפי יהודה". ליוורנו תקנ"ד), ובדרושים שבסוף ספרו „לימודי ה'" ישנו דרוש שדרש למנוחת אמו.

על רבותיו כותב הרה"ג ר' משה חיים זיתון (ע"ע) בהקדמתו לספר „פרפראות לחכמה ויוסף חי", שרבינו ומהר"י טייב (ע"ע) הם גדולי תלמידי המחבר ר' יוסף זרקא (ע"ע) ע"ש, אך מתוך ספרי רבינו לא נראה כך, שהנה רבינו בספרו „לימודי ה'" (ליוורנו תקמ"ו דף צ"ב ע"ג) כותב: „את הדברים האלה שלחתי להרב הכולל חמיד ליבא עיר וקדיש כמהר"ר יוסף זרקא", ופשוט שאין זה מדרך הכבוד שתלמיד יקרא לרבו „חמיד ליבא". גם במקום אחר שם (דף צ"ט ע"ג) מזכירו סתם: „ואחד המיוחד עיר וקדיש הרב המובהק כמה"ר יוסף זרקא נר"ו", ועיין עוד בהגהות רבינו לספר „שופריה דיעקב" (לתלמיד מהר"י זרקא ר' יעקב מעארך) שגם שם לא מזכיר שמהרי"ז היה רבו. אמנם מהסכמת מהר"י זרקא לספר „לימודי ה'" שחבר רבינו, אפשר שיש קצת רמז שלמד אצלו, שכן על ההסכמה הנ"ל כתוב בזה הלשון: „הסכמת הרב המובהק רב חסדא ספרא רבא דישראל מתושבי תונס יע"א שם ביתו בית ועד לחכמים משם תורה יוצאה כמוהר"ר יוסף זרקא", ובתוך ההסכמה מתאר מהרי"ז את רבינו: „הדר הוא זה בני נאמן רוח", אך אין זה מוכרח שאפשר לפרש הבטוי „משם תורה יצאה" לא על תורתו של רבינו, אלא על זה שמהר"י זרקא העמיד תלמידים הרבה כידוע. ובאיזה מקום ראיתי להרה"ג ר' מאיר מאזוז שליט"א שכתב שרבינו היה תלמיד חבר למהר"י זרקא וזה מסתבר יותר, ואחר כך מצאתי שהמקור לדבריו הוא מדברי ר' יהודה ג'רמון (פרי קדש דף ט"ל) שכתב כן.

רבינו חיבר ספרים רבים גדולים וחשובים, ומהם נתפרסם שמו וגדולתו בתורה בתונס ומחוצה לה. ספריו הם: א) „לימודי ה'" (ליוורנו תקמ"ו). ב) „אלפי יהודה" על מסכת שבועות (תקנ"ד). ג) „שבות יהודה" על המכילתא. ד) „שמחת יהודה" ו„חגי יהודה" על מסכתות קטנות (תקע"ו). ה) „מועדי ה'" פירוש לסמ"ג לאוין הלכות יו"ט (תקס"ח). ו) „אהלי יהודה" על הספרי (תקפ"ג). את כל ספריו אלה זכה להדפיס בחייו. כן הגיה רבינו ספרים רבים ומהם: ספר „שופריה דיעקב" לר' יעקב מעארך (תקמ"ז) וספר „זרע יצחק" לומברוזו ח"ב שבסו"ס „בני יוסף" (עיין „אהלי יהודה" דף קכ"ג ע"א), והוא המגיה השני לספר „שורש ישי" (עיין דמ"ח ע"א מהספר בב' מקומות ובדף מ"ו ע"א ועוד, שבהגהות מזכיר רבינו לספריו), וכן הגיה ספר „בגדי אהרן" לר' אהרן פרץ (ע"ע) מג'רבא, ויש לו הגהות עם ר"י פיתוסי (ע"ע) בס' „סם חיים" וחתום „מהרי"ן", וכן בשו"ת מהר"ש קאטריואס (ע"ע) שבסו"ס „כוכב יעקב" לר"י פיתוסי.

בספריו מזכיר רבינו הרבה פעמים את כתבי הקדש של

ספר

אהלי יהודה

פרישתו לקדישה כאה"ס נטע עלו כה"ר מדרש **ספרי** יסודתו בהררי קדש **ספר במדבר וספר דברים** (עם"ס רש"י ועת דע"ר) נודע בשערים הדרוה נויה ויקרוה לקדושים אשר בארץ המה אדירי · דורשי רשומות על עלמות שגלם מתקומות כאות מאירות בהרי"ס ישורנ"ס הני והרורי · אמתי עולם רוח ה' דבר בם נגלות כלבבם על כן כיאו"רוש הן הן גופי תורה כסיני כאמרו מקבלה ותוך דור דור ודורשיו מוקפין חומה דרי דרי · פרשיותיהן כתומות הא מני ר"ש קדש קדשים שרי ויהרים · ומתוך חומר שבו אמרתי ויהי מה לדבר את הכל כי לו בקש"תי אפתח פתח קטן לפי קצורי המעט הוא קרי קדש ופרו · ואני אנוה הן קלותי הלא כה דברי דברים הכאן שחוני עלין על שלחן מלכים ואת קסהר יהל"א ואבדורו אבירוי · ויהיו דברי למי שלא קרא ולא שנה ולו עוד אלי להוקימי גאות רדיקה ומנסכה מפי ספרים וסופרים חופש כל חדרי · מן המיושות אני שרש הלא אנכ אקיפה זרקא השמם ספר הבקיר **כפרי דבי רב** ובאן שנה רבי נפלאות מחותו ועמו במחולתו תורין הליכה שנה יפרש לפירבדבו ולפי זוטרו · וקש"תי כרי תח"ק זקוק העברים הם עבים כמוב דברים שביונתי לדברו של בזיל אמחנו מספרו · יק הן דבר כמעט שעברתי אני פי מלך אמו"ר כדאטו אלבי העירותיו ושמעע יוכן כתורתו של ר"מ זעיר שם זעיר שם שקול זוטרו · את ה' דרשתי והוו לי לן אמרי פי והגיון לבי ורם חכמה מלבר קלים עם קלב כיוס ותיטב לה' מביר ומריא ·

הכ"ד הים לא כהדר והוא הצעיר **יהודה נ'גאר** כ"ט

אפריון נמטויה לאני הרי אחי דמרחמי ומיקרי רבנן הנכודים הנשאים דלכיני ועלי תרבין להם המעלה המו"ן ה"ר **כבלוף חי** יצ"ו והחיו היקר המעולה ממעל נהס"ב משכיל על דבר כה"ר **יהודה** יצ"ו זלה כבי נ"ח הנביר המרומם דלניע ומעני כה"ר **דוד כרבון** נ"ע אשר השתדלו הני נבריי בהונם והונם לבא לידי גמר טוב כאמת אמרו המלה נקרא עם שם נומרק המה ויעגו על נבי מרומי ההצלחות ורוב ברכות גם עושר ובכוד גם בניהם עדי עד דקם רקמתים דקם בדין ·

נדפס

פה **ליוורנו** יע"א

בשנת לעולם **אשכור לו** חסדי לפ"ק

בדפוס המשובח של נחמן סעד

ziolle.

ספר „אהלי יהודה" על הספרי להגאון המפורסם ר' יהודה נג'אר זצוק"ל
עם הקדשה בכתב ידו קדשו ובחתימתו.

ר' שמריה קאטריואס (ע"ע), וכן את כתבי אחיו ר' שמואל נג'אר (ע"ע) שנפטר לפניו וספרו „תפארת יעקב" (לימודי ה' דף ק' ע"ב). כן מזכיר את עמיתיו בתורה הרה"ג ר' יצחק נטף (ע"ע) בע"ס „ושבועתו ליצחק", את ר' נסים טובייאנה (ע"ע, שם דף ק"ד ע"ד), והוא מתכתב עם ר' יעקב בן נאים מאלג'יר בע"ס „זרע יעקב" (שם דף ק"א ע"א). ובקונטרס „למד מעגיינו" שבסוף ספר „לימודי ה'" (דף ק' ע"א) כותב רבינו: „ונ"ב עתה ראיתי לכתוב מה ששמעתי ממחותני ידיד נפש עמיתי בתורה החכם השלם והכולל זה סיני כמה"ר יצחק טייב נר"ו", וכיוצא בזה כותב בדף ק"א ע"ג, ומזה למדנו דבר חדש שלא ראיתי שהזכירוהו, ששני גאונים אלו מהר"י טייב (ע"ע) ורבינו היו קשורים בקשרי חיתון.

אין ידוע בדיוק מתי היתה פטירתו, אך היא היתה אחר שנת התקפ"ג (1823), שכן מצאתי הקדשה בכת"י רבינו על ספרו „אהלי יהודה" שנדפס באותה שנה ששלחו להגביר יוסף שמאמה, וחותם רבינו: „מאתי הקטן המחבר ס"ט". אח"כ ראיתי שחתום רבינו באלול התקצ"ב (1832) עם מהר"י בסיס (ע"ע) בס' מעשה בית דין סימן כ"ו ומכאן שגם אז היה בחיים. ובשנת התקפ"ה (שם סי' ו') ראיתי עוד שהוא מתכתב עם מרן החיד"א, והקשה על דבריו בברכי יוסף והחיד"א השיב לו. התכתבות זו נמצאת בס' „חיים שאל" (ח"א סימן ג') שכותב החיד"א: „סימן ג' עמ"ש בברכ"י ח"מ סי' ז"ך, לדרישת אחד קדוש ישר וזך, שלהו מתם מעיר המהוללה עיר גדולה של חכמים תונס יע"א שעל מ"ש בסה"ק ברכ"י... הקשה על דברי החכם השלם עצום ורב זה סיני כמה"ר יאודה נאג'אר נר"ו וז"ל..." ואח"ז באה תשובת החיד"א ועיין בתחלתה. וע"ע בספר הנ"ל בסי' ע"א (פ"ד ע"ד) שכותב וז"ל: „והנה במכתב שלח אלי כתוב בחורי' רצתה נפשי החכם השלם עצום ורב כמה"ר יהודה נג'אר ממתא מחסי"א תונס יע"א אנהרינהו לעיינין ממתניתיה דהרב מל"מ..." ע"ש. ומזה נראה ששמו הטוב נודע גם מהוץ לגבולות ארצו והגיע עד לגאון החיד"א זצ"ל. גם בארצות אשכנז נודע שמו, ויצא שם בלבוב ספרו „לימודי ה'" במהדורה שנייה, ורבינו ואחיו ר' שמואל הם היחידים מרבני תונס המוזכרים ב„שם הגדולים" החדש לר' אהרן וולדמאן הכולל בעיקר רבנים מארצות אשכנז.

ח) **נג'אר ר' מרדכי** — דיין בתונס בסוף המאה הששית ובתחלת השביעית, וחתום בספר „מעשה ב"ד" על הרבה תשובות מרבני תונס העוסקות בעיקר בענין המחלוקות בין קהל הדיג'ת ואלהארה בג'רבא. שלש מתשובות אלו הן משנת התקצ"ב (1832),[1] ותשובה אחת משנת התקצ"ט (1839). בשנת התקצ"ו (1836) חתום עם רבני תונס בהסכמה לספר הסליחות „שפתי רננות".

1) סי' כ"א, ל"ב, וכנראה גם סי' כ"ח.

למד תורה אצל הרה"ג ר' יעקב פיתוסי זצ"ל (ע"ע) בע"ס „ירך יעקב" ועוד, יחד עם ר' אברהם חיים אשכנזי (ע"ע) ור' מרדכי גג' (ע"ע), ושלשתם חתומים על הקדמה לספר „ירך יעקב" הנ"ל בתור תלמידי המחבר מהר"י פיתוסי זצ"ל. הקדמתם שם היא סמוך לשנת הת"ר (1840).[2]

נפטר בשנת התר"ט (1849), ובתשלום השנה הספידו הגאון ר' אברהם כהן יצחקי זצ"ל (ע"ע). על דרוש ז' בספרו „חסדי כהונה" כתב: „דרוש שדרשתי על החו"ש הדו"מ כמהר"ר מרדכי אנג'אר ז"ל בתשלום השנה בבהכ"נ הגדולה בשנת התר"י". היתה בתונס ישיבה הנקראת על שמו „ישיבת ר' מרדכי נג'אר", ובישיבה זו היתה שוכנת ישיבת „חברת התלמוד" שהקים הרה"ג ר' שלמה דאנה (ע"ע), ועוד בסוף המאה השביעית היתה ישיבה זו שם.[3]

משפחת נטף

משפחת רבנים שרים ונגידים בתונס. כבר בשנת תנ"א (1691) נזכר דוד נטף כאחד מחשובי הקהל שם בשו"ת „גנת ורדים" חלק אה"ע בענין טביעתו של השד"ר ר' אברהם חבר שהיה בתונס. כן ספרים רבים יצאו בסיועם של הגבירים לבית נטף. בשנת התצ"ד (1734) יצא שו"ת התשב"ץ ח"ב בסיוע הגבירים הנ"ל (עיין הסכמות רבני תונס לתשב"ץ), בשנת התקי"ח (1758) יצא בסיועם ספר „בני שמואל" לר' משה עדאני (ע"ע) מתונס שהוא הספר הראשון שיצא מרבני תונס בתקופה זו, וכן עוד כמה ספרים. בסוף המאה החמישית שמש ר' אברהם נטף (ע"ע) כדיין בבית דינו של ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע) וחתום בהסכמת התשב"ץ הנ"ל. בסוף המאה הששית נתפרסם במיוחד ר' יצחק נטף (ע"ע) בעל ספר „ושבועתו ליצחק", ובראשית המאה השביעית נודעו הדיין ר' שאול נטף (ע"ע) ששמש כדיין בעיר ספאקץ והדיין ר' סעדיה נטף (ע"ע) מתונס.

נראה שיש למשפחה זו איזו שלשלת יוחסין, כמו שכותב הגאון ר' עוזיאל אלהאיך (ע"ע) בדרוש על ר' ישועה כהן טנוג'י (ע"ע) שבספרו „מערתא דחסידי", שר' ישועה גדל... בבית מדרשו של שם גדול אדוננו אחד היה אברהם שלשלת יוחסין היא בית נטף תמ"ך". מכאן שר' אברהם נטף — הראשון שידוע לנו ממשפחה זו, היה לו שלשלת יוחסין.

א) **נטף ר' אברהם** הראשון — מדייני תונס בסוף המאה החמישית וחתום רביעי בשנת התצ"ד (1734) בהסכמה לספר התשב"ץ ח"ב עם מהר"א טייב הראשון, ר' משה נג'אר הראשון, ר' יצחק כהן ור' דוד צפג'. הוא גם הרביץ תורה ולימד תלמידים והיה רבו של הקאייד ר' ישועה כהן טנוג'י, כמו שכתוב ב„מערתא דחסידי" (דרוש ט') על ר' ישועה הנ"ל שדרך גדילתו „בבית מדרשו של שם גדול אדוננו אחד היה אברהם שלשלת יוחסין היא בית נטף תמ"ך". מוזכר עוד ב„משחא דרבותא" (ח"מ סי' ר"ה דקס"ו) בתואר „החכם השלם הדה"מ כמהר"א נטף תמ"ך". והגאון ר' עוזיאל אלחאייך בספרו „משכנות הרועים" (קכ"ג ע"ד) כותב: „גם

2) בין התקצ"ח-התר"א.

3) הרה"ג ר' יצחק בוחניך' זצ"ל בספרו „ויאמר יצחק" כותב שחותנו ר' ישועה אלמאליח זצ"ל היה מלמד בערב ב„חברת התלמוד" בתונס שהיתה בישיבת „ר' מרדכי אנג'אר".

בשנת התקס״ז כשנפטר ה״ר שלמה נ״ע בן לאותו צדיק ה׳ כמוהר״א נטף תמ״ך והיתה לו שותפות עם הזולת במכירת הצמר הנז׳... וזכינו אותו בדינו...״ ע״ש, ונראה מכאן שרבינו השאיר אחריו בן בשם ר׳ שלמה שהתעסק במכירת צמר ונפטר בשנת התקס״ז. אין ידועים פרטים אחרים על רבינו.

ב) **נטף ר׳ שלם חי חזקיה** — ראיתי שלחן ערוך ע״ד הקדוש האר״י ז״ל כת״י שהועתק מדפוס אמסטרדם, וכותב המעתיק שהתחיל להעתיק הספר ביום א׳ י״ד כסלו תקנ״ח (1798) וסיימו ביום ר׳ ג׳ סיון תקנ״ח (1798), וחותם שלם חי חזקיה נטף. הוא מבקש מד׳ שיזכהו לקרות בו הוא ורעו וזרע זרעו עד סוף כל הדורות. אחר כך ראיתי בירחון ,,כתר תורה״ (חוברת ח׳ ניסן תרח״ץ) שמביא מכיה״ק של הרב אליהו בן שלום חי חזקיהו רפאל נטף זצ״ל, אחד מחו״ר עוב״י תונס יע״א בשי׳ למסכת תמורה, ובה מזכיר לדודו ר׳ יצחק נטף. וא״כ נראה שרבינו הוא אחיו של ר״י נטף בע״ס ,,ושבועתו ליצחק״ (עיין ר׳ אליהו נטף).

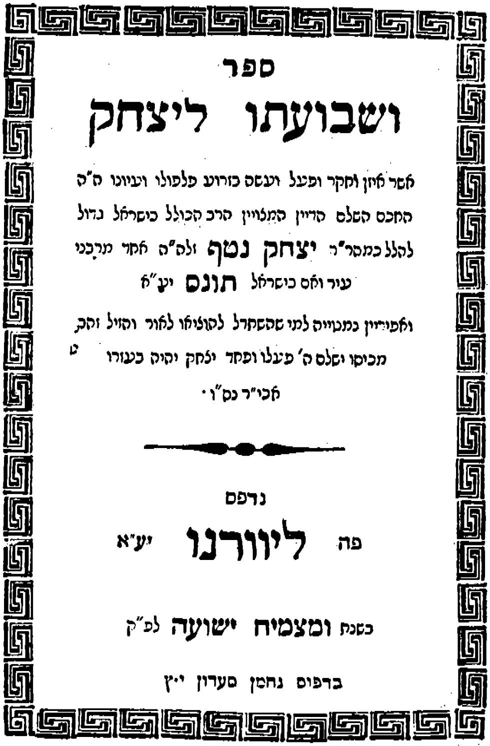

ספר ,,ושבועתו ליצחק״ להרה״ג ר׳ יצחק נטף זצ״ל מתונס.

ג) **נטף ר׳ יצחק** — בעל ספר ,,ושבועתו ליצחק״ על ענייני שבועות (ליוורנו תקפ״ה), והיה דיין בחצי השני של המאה הששית בתקופת מהר״י נג׳אר. מהר״י נג׳אר מזכירו בספריו הרבה פעמים, ונראה מזה שהם למדו הרבה ביחד. חתום בשנת התקפ״א בהסכמה ל,,זרע אברהם״ כטורזה ,,יצחק בכ״ר שלמה נטף זלה״ה״ עם מהר״א טייב השני, מהר״י נג׳אר ועוד. לפ״ז יוצא שנפטר בין תקפ״א־תקפ״ה, שכן ספרו ,,ושבועתו ליצחק״ הנ״ל שנדפס בשנת התקפ״ה (1825) נדפס אחר פטירתו כמו שיראה המעיין בתחלתו.

ד) **נטף ר׳ שלום** — ב,,חסדי כהונה״ למהר״א כהן יצחקי מובא דרוש ה׳ על ,,החו״ש כמה״ר שלום נטף״, ונראה שחי בתקופתו.

ה) **נטף ר׳ יוסף** — חתום בשנת התרכ״ז (1867) בהסכמת נר דוד גג׳ ובשנת התרל״א (1871) בהסכמת ,,אהבת ה׳״ לר״י סדבון, וחתום על תשובה בס׳ מעשה ב״ד (סימן מ״א) עם ר׳ אליהו גאביזון (השני).

ו) **נטף ר׳ שאול** — בתחלה כיהן כדיין בתונס בבית דינו של מהר״י בסיס, ומתקופה זו הוא חתום בספר ,,מעשה בית דין״ (סי׳ כ״ז) על פס״ד מתמוז התרט״ו (1855) בקשר למחלוקת על שדה אחת של מר זקננו ר׳ משה הכהן זצ״ל. אח״כ עבר לעיר ספאקץ ושמש שם כדיין ומו״ץ. בתפקיד זה מוזכר בהסכמת רבני ג׳רבא שבס׳ ,,דברי יעקב״ למהר״י כהן גדישה מג׳רבא (מערכת ש׳ אות א׳) בענין שלא להעביר הפגימה שנמצאת לאחר שחיטה בסמרטוט, וכתוב שם: ,,וזה כמה שנים שעבר עלינו החו״ש הדו״מ כמה״ר ר׳ שאול נטף הי״ו דיין עיר צפאקץ יע״א ועיניו ראו וקרא ערעור באמור לנו דגם במתא צפאקץ יע״א היה זה, והיה בשומעו מורינו הרב הרה״ג רבי ישועה בסיס זצוק״ל מגהגנו זה תמה יקרא כי איך תיעשה כזאת בישראל כי בעוה״ר העושה זאת מאכיל נבלות בישראל...״ ע״ש. הסכמה זו היא משנת התרכ״ה (1865), ונראה מדברים אלו שבקר בג׳רבא כמה שנים לפני שנת התרכ״ה. עוד נראה מזה שהיה דיין בספאקץ עוד לפני פטירת מהר״י בסיס בשנת התר״כ. מאוחר יותר עלה לא״י ונתיישב בירושלים, והוא חתום בשנת התרל״ד עם ראשי עדת המערבים בירושלים על כתב שליחותו של השד״ר ר׳ בן ציון פרסיאדו הכהן לערי המערב. (עיין שלוחי א״י לא. יערי עמ׳ 74).

ז) **נטף ר׳ דוד** — ראיתי על כמה ספרים שכתוב עליהם ,,זה של החו״ש כמהר״ר דוד נטף״, ולא ידוע מתי חי.

ח) **נטף ר׳ אברהם** השני — חתום בשנת התרמ״א (1881) ב,,מעייני הישועה״ בהסכמה בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת.

ט׳) **נטף ר׳ סעדיה** (סעדאני) — מדייני תונס במחצית הראשונה של המאה השביעית בתקופת מהר״א חג׳אג׳ זצ״ל.

כבר בשנת התר״ל (1870) חתום על פסק דין בענייני תשלום המסים בג׳רבא עם מהר״א חג׳אג׳ והדיין ר׳ שלום זרקא,[1] ובפסק דין זה מתואר בתואר „החו״ש הדו״מ״ וזה אומר שאז כבר היה דיין. בשנת התרל״א (1871) חתום רבינו בין הרבנים האחרונים בהסכמת „אהבת ד׳״ לר״י סדבון בשם הכנוי שלו „סעדאני נטף״. עוד חתום בשנת התרל״ז (1877) בספר „משפט הירושה״ בענין צוואת הקאייד נסים שמאמה, ובשנת התרל״ח (1878) בספר „צדק ושלום״ בהסכמה בענין פתיחת בי״ס כל ישראל חברים בתונס, והסכים בשנת התר״מ (1880) לספר „סבר פנים״ לר׳ משה זקן מאזוז מג׳רבא, ובשנת התרמ״א (1881) חתום בהסכמה שבספר „מעייני הישועה״ בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת.

י) **נטף ר׳ חיים** — בן גילו וחבורו של ר׳ נסים כהן מתונס (ע״ע) בע״ס מעשה נסים, ומזכירו שם בדי״א ע״ג שכותב: „כן תי׳ אני וחברי ה״ר חיים נטף״, ע״ש.

יא) **נטף ר׳ שלמה** — מדייני תונס בסוף המאה הששית בתקופת מהר״י טייב (ע״ע), וחתום אתו ועם עוד רבני תונס במכתב לרבני טראבלס משנת התקפ״ד הנדפס בס׳ „ויקרא אברהם״ אדאדי (חו״מ סי׳ ל׳). ואולי הוא בנו של ר׳ יצחק נטף (ע״ע) בע״ס ושבועתו ליצחק, כי ר׳ יצחק חותם בשנת התקפ״א בהסכמת „זרע אברהם״ כטורזא: „יצחק נטף בכ״ר שלמה זלה״ה״, ואולי קרא לבנו „שלמה״ ע״ש אביו.

יב) **נטף ר׳ אליהו** — בנו של ר׳ שלם חי חזקיהו נטף (ע״ע), וראיתי לו ספר כת״י גדול שחבר על סדר קדשים ובירחון „כתר תורה״ (חוברת ח׳ — ניסן תרח״ץ) נדפסו ממנו איזה חידושים משיטתו למס׳ תמורה וכנראה שהם מחידושיו שבספר הנ״ל. בספרו זה קורא לר׳ יצחק נטף (ע״ע) דודי.

משפחות שונות

א) **נחום ר׳ דוד** — דיין בתונס בסוף המאה השביעית וחתום אחרון בהסכמת ס׳ „תנובות שדי״ משנת התרצ״ו עם ר׳ דוד בן בארון (ע״ע) ור׳ שלמה כטורזא. ובס׳ „אנשי השם״ הנד״מ כותב שהיה תלמיד מהר״ש דאנה (ע״ע) ונפטר בשנת התש״ח בתונס.

ב) **נמני מהר״י** (?) — בס׳ „באר לחי״ מר׳ חי מימון מטראבלס (נדפס תרמ״ח) כותב: „עפ״י מ״ש מר קשישא הרב מהר״י נמני נר״ו משם ה׳ הגדול מהר״י נג׳אר ז״ל״, ומזה נראה שהיה חי בתקופת מהרי״נ. ויתכן שאינו מתונס אלא מטראבלס ובבקורו בתונס שמע ממהר״י נג׳אר.

1) עיין בסו״ס „מעשה ב״ד״.

מערכת סמ״ך

משפחת סאלאמא

א) **סאלאמא ר׳ יצחק** — מתונס חתום בשנת התרמ״א (1881) בהסכמה שב„מעייני הישועה״ בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת.

ב) **סאלאמא ר׳ יוסף** הראשון — חתום בשנת התרמ״א (1881) פעמיים בהסכמה הנז׳ באות הקודם, וכנראה שהיו שנים בשם זה באותה תקופה, ע״ש.

ג) **סאלאמא ר׳ יוסף** השני — עיין אות הקודם.

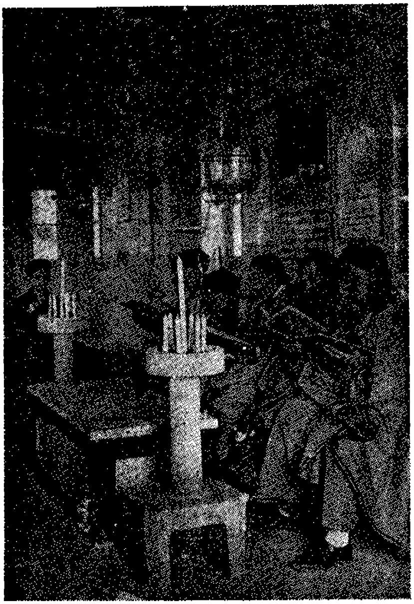

חכמים לומדים על קברו של ר׳ יעקב סאלאמה זצ״ל שבעיר נאבל.

ד) **סאלאמא ר׳ כלף-אלל׳ה** הראשון — בס׳ „חסדי כהונה״ למהר״א כהן יצחקי (ע״ע) דרוש י״ז כתוב: „דרוש שדרשתי על החו״ש כמה״ר כלף אלל׳ה סאלאמא״, וא״כ ברור שנפטר לפני שנת תרכ״ה (1865) מועד פטירת המחבר. אך בס׳ „מעייני הישועה״ בהסכמה בענין חנויות הקפה, חתומים שנים בשם זה בשנת התרמ״א, ולפ״ז יוצא שהיו שלושה חכמים בשם זה אחד בתקופת מהר״א כהן ושנים בשנת התרמ״א. ובס׳ „משפט כתוב״ הנד״מ הכולל תשובות מבית דינו של ר׳ ישראל זיתון (ע״ע) ישנה שאלה ותשובה

לר' כלף אלל'ה סאלמא, ונראה שהוא א' מהשנים האחרונים, שהם חיו בתקופת מהר"י זיתון זצ"ל.

ה) **סאלאמא כלף אלל'ה** השני — עיין אות הקודם.

ו) **סאלאמא כלף אלל'ה** השלישי — עיין אות ד'.

ז) **סאלאמא ר' יעקב** הראשון — מחכמי תונס במאה הששית. מזכירו ר' יעקב פיתוסי (ע"ע) בספרו „ברית יעקב" (ליוורנו תק"ס ס"ו ע"ג), בתואר „ידי"ן החח"ש והכולל כמה"ר יעקב סאלאמה הי"ו". נפטר בשנת תרי"א (1851), ובספר „חסדי כהונה" (דרוש י') ישנו דרוש על „החו"ש ר"י סאלאמא נ"ע בשנת תרי"א", וכנראה הוא רבינו. היה עוד חכם בשם זה שחי מאוחר יותר שהיה אביה של ג'זאלה, אשתו השניה של הגאון ר' אברהם כהן יצחקי (ע"ע). בשער ספר „כף הכהן" (ליוורנו תרכ"ה) למהר"א כהן יצחקי כתוב על אשתו ג'זאלה: „מ' ג'זאלה בת החו"ש והכולל ר' יעקב סאלאמא הי"ו", ונראה מזה שבשנת התרכ"ה (1865) היה עדיין בחיים ואינו זה הראשון שנפטר בשנת התרי"א (1851).

בעיר נאבל קבור ר' יעקב סאלאמא. יום ההילולא שלו חל ביום אסרו חג של שבועות, והמונים נוהרים לקברו מכל ערי תוניסיה. ההילולא על קברו החלה בנאבל החל משנת תרצ"ז (1937), ואיני יודע אם הוא אחד מהשנים הנז"ל או אחר, ואם הוא מהשנים איזה מהם.

ח) **סאלאמא ר' יעקב** השני — עיין באות הקודם.

משפחות שונות

א) **סמאג'א ר' מרדכי** — מדייני תונס בחצי הראשון של המאה השביעית. חי בתקופת מהר"א חג'אג', והוא רבו של הראב"ד תונס ר' חיים בלעיש (עיין איש מצליח ח"א דף צ' ע"ב). חתום בשנת התרל"ח בס' „צדק ושלום" על ההסכם לפתיחת בי"ס „כי"ח" בתונס עם רבני תונס ובראשם מהר"א חג'אג' ומהר"א אבוקארא, וכן חתום בשנת התר"מ (1880) בהסכמת ס' „סבר פנים", ובשנת התרמ"א בס' „משפט הירושה" ובהסכמה שב„מעייני הישועה" בענין פתיחת החנויות בשבת, וחתום עוד בשנת התרמ"ג (1883) בס' „שובה ישראל" לר"י ג'רמון עם דייני תונס ובראשם הראב"ד ר' דוד בן עטר (ע"ע) על הפרצות בדת שהתחילו להופיע בתונס באותה תקופה.

ב) **סלקמון ר' אליהו** — תלמידו של הרה"ג ר' שלמה דאנה (ע"ע), והוא המעתיק והמגיה של ספרו „שלמי תודה" (תונס תרע"ח) ויש לו הקדמה לספר. היה רב גדול בקבלה, והוא המעתיק ומסדר ס' „ויזרע יצחק" — חידושים על בראשית ע"ד הקבלה מהרה"ג ר' יצחק טייב זצ"ל (ג'רבא תש"א). בתחלת ס' „משפט כתוב" כותב הרה"ג ר' מאיר מאזוז שליט"א שרבינו שימש כעו"ד ומורשה רבני בביה"ד בתונס, ובסוף ימיו עבר לצרפת ונפטר שם אחר שנת התשל"א קרוב לגבורות.

ג) **סעאדה ר' דוד** — בס' במחיצת חכמים ורבנים הנד"מ (עמ' 142) כתוב שליד קברו של ר' פראג'י שוואט (ע"ע) בעיר תסתור קבורים ידידיו ר' משה קורקוס מפאס ורבי חי טו"ל וקברו של רבי דוד סעאדה, וא"כ הוא בן תקופתו של ר' פראג'י הנ"ל (עיין ערכו).

ד) **סעאדה ר' אברהם** — מדייני נאבל באמצע המאה הששית, וחתום ב„משכנות הרועים" (רנ"ב ורנ"ג) בשנת התקמ"ח (1788) עם דייני נאבל על קבלת עדות בענין עגון.

ה) **סדבון ר' יוסף** — מגדולי המקובלים בתונס במחצית הראשונה של המאה הששית. חיבר כמה ספרים חשובים בחכמת הקבלה, ונדפסו שנים מהם: 1) אהבת ד' — פירוש לאדרא זוטא (ליוורנו תרל"א), 2) יראת ד' — פירוש לשער רוח הקדש לר' חיים ויטאל (ירושלים תרל"ד). כן חבר ספר „מלחמת ד'" עם פירוש „שיח יצחק" שעליו רומז הראשל"צ ר' אברהם אשכנזי בהסכמתו לספר „יראת ד'".

את ספרו „אהבת ד'" חיבר במשך כשנתיים ימים, בין השנים תקל"ו-תקל"ח (1776—1778) ויצא לאור כמאה שנה לאחר מכן על ידי הרב המקובל ר' מסעוד חביב (ע"ע) ורבני סוסא באותה עת.[1] בתחלת ספרו זה כותב רבינו: „התחלתי לכתוב על האדרא זוטא קדישא בעה"ו אני יוסף סדבון בלא"א ישועה סדבון נ"ע ביום א' ט' לחודש אייר שנת התקל"ו ליצירה", ובסופו (קי"ד ע"ב) כותב: „סיימתי אני הצעיר יוסף סדבון בן לא"א ישועה סדבון תנצב"ה פי' האדרא זוטא קדישא ליל ט"ו בשבט אחר חצות הלילה ליל מולדי ממעי אמי, והתחלתי פי' ביום א' ט"ו[2] שנת התקל"ו ועתה ליל ה' ט"ו לשבט שנת התקל"ח סיימתי, כן יזכני ה' אלוקי ישראל לעסוק בתורתו בא"י תובב"א". במקום אחר בסוף הספר כותב תאריך אחר לסיום הספר, וז"ל: „ויהי בשלם הספר הקדוש הזה יום עש"ק כ' ימים לחודש שבט לסדר והבאתי אתכם אל הארץ היא השנה בשער"י ב'ת ציון אגילה. הקב"ה יזכנו להבין דבריו ויעזרנו עדכ"ש לעבוד את ד' עבודה תמה בשמחה ובטוב לב על אדמת קדש עיר עז לנו אכי"ר".

את ספרו השני „יראת ד'" חיבר מאוחר יותר בכ"ז אדר א' יום פטירת משה רבינו ע"ה תק"מ,[3] ויצא לאור כמאה שנה לאחר מכן ע"י הרה"ג המקובל האלקי ר' יצחק קאלמארו זצ"ל שהיה רב בישיבת המקובלים „בית אל" בירושלים

---

1) הם ר' נתן בורג'ל השלישי (ע"ע), ר' יוסף מועטי (ע"ע) ור' ישראל כהן טנוג'י (ע"ע).

2) ולעיל כתב „ט' לחודש..." וכנראה נפלה ט"ס וצ"ל „ט"ו לחודש..."

3) הקדמת רבינו ל„יראת ד'".

ספר
אהבת ה'
דין
סרבון יוסף
אר"י
מוהרח"ו
אדרא זוטא
רשב"י
מסעוד. חביב
ישועה ג'אוי
מכלוף
לישע
משה
צמח
יוסף
ומסעוד
יעקב
אליהו אבוקארא
פה ליוורנו יע"א
שנת ואת ישרים סודו לפ"ק
ע"י המשכיל כמה"ר ישראל קושטא וחברו הי"ו
שקנו דפוס משה ישועה טוביאנא נ"ע
מדפיסים ומוכרי ספרים

ספר „אהבת ד'" פירוש על האדרא זוטא מהרה"ג המקובל האלוקי ר' יוסף סרבון זצוק"ל עם הקדשה בכת"י וחתימת המו"ל הרב מסעוד חביב זצ"ל.

ובא לתונס בשנת התרי"ח (1858) כשד"ר. הכת"י של ספרו זה היה בספרייתו של הרה"ג המקובל האלקי ר' שלום שמעוני זצ"ל אב"ד גפצה (ע"ע), ור' יעקב חדאד (ע"ע) בע"ס „כנף רננים" מצאו שם כשקנה ספריה זו. ביאורו של רבינו בספרו זה מתחיל במלה „דע"ה" שהיא ר"ת „דעתי הקלושה".

הרבנים בהסכמותיהם לספריו מרבים לספר בשבחו ובחכמתו הגדולה בחכמת הקבלה. הוא קנה לו שם נכבד בין חכמי המקובלים בא"י שאתם עמד בקשרים הדוקים, והרה"ג המקובל האלקי ר' שלום שרעבי זצ"ל (הרש"ש) מרבה להללו ולשבחו. השד"ר המקובל האלקי ר' יצחק קאלאמרו זצ"ל (מגיה ומו"ל של „יראת ה'") מתאר את רבינו: „קדש הוא וקדושתו בהיכלו כלו, הפלא ה' חסיד לו דין מגלה רזיא מארי דחושבנייא, הרב הגדול מעוז ומגדול, יודע כל תעלומה, מעיין ומקור חכמה, נר המערבי האיר פני המזרח עד ארץ הצבי כקש"ת כמוהר"ר יוסף סרבון זצוק"ל, לא יכילון מגלות ימים אף לילות לספר שבחיו עוזוז ונפלאותיו. אין לדבר קצבה לתרומות מדותיו, אפס כי עז הביטו וראו בספר הקדוש „אהבת ד'" משם ניכר גודל חכמתו ובקיאותו, מאן גברא רבא קא מסהיד עליה דשקיל וטרי ממהדורי מליה הקדוש האלקי מארי דרזין עילאין, דמי לבר אלקין מורינו ורבינו משוש פארנו שר שלום ממזרח שמ"ש זלה"ה מזכירו לשבח והלל והודאה כל שישנו בהבאה, אל הנהר הגדול „נהר שלום" „ספיר ויהלום".[4]

י"ב מרבני תונס ובראשם הראב"ד תוניסיה ר' נתן

4) מהקדמת מהר"י קאלאמרו ל„יראת ד'".

בורג'ל השני (ע"ע) מפארים גם הם את רבינו ונותנים לו תוארים נכבדים.[5] הם כותבים: „גברא דמאריה סייעיה, גלי דרעיה ונהורא עמיה, מבני עליה, חסידא קדישא ופרישא, לכל דבר שבקדושה, שבע רצון ומלא, במכוסה ובמופלא, המקובל האלקי וחסיד ועניו ומאושר בכל ענייניו, מעלת הרב החסיד חכם חרשים ונבון רב הוד יוסף סרבון ז"ל". עוד כותבים עליו: „כל ימי היותו, תורתו אומנותו, יושב אוהלים ולא ימוש... תורתו של רשב"י זיע"א זוהר הרקיע". בדומה לדברים אלו כותב עליו גם הראשון לציון הרה"ג ר' אברהם אשכנזי זצ"ל.

בתקופתו של רבינו היה נפוץ מאד לימוד הקבלה בין חכמי תונס, והוא לא היה היחיד בחכמה זו אלא היתה חבורה גדולה של מקובלים גדולים. הגאון החיד"א מספר שבתחלת ביאתו לתונס בשנת התקל"ד (1774) בקרוהו „כת המקובלים" ואמר להם שאינו בקי בקבלה. הוא מספר שהקאייד ר' ישועה כהן טנוג'י (ע"ע) היה מתקוטט עם כת המקובלים, ושם בבית הסוהר לגדוליהם, ושלח לביתם ולקח כל ספרי הקבלה שלהם, והיה זה בטענה שהם עושים ליהרא ושלא לשמה.[6] הוא מספר עוד על מקובל אחד בשם ר' ח' לומברוזו זצ"ל (ע"ע) שנפטר בגלל שלמד חכמת הצירוף והשתמש בה, והוא חבר קונטרס קטן עמוק מאד בחכמה זו, שהוא החיד"א עצמו השתוקק מאד לראותו והעתיקו לעצמו, אך חשש לעיין בו לרוב עומקו.[7]

חבורת המקובלים הזו עמדה בקשרים הדוקים עם מקובלי ירושלים ובראשם הרה"ג המקובל האלקי ר' שלום שרעבי זצ"ל (הרש"ש), וקבלו מהם פירושים חדשים שנתחדשו להם.[8] רבינו היה אחד מבני חבורת מקובלים זו כפי שנראה מספריו, שכן כותב רבנו בעצמו בתחלת ספרו „אהבת ד'": „התחלתי לכתוב על האדרא זוטא קדישא... וכשם שזיכני האל יתברך להתחיל כן יזכני לסיים ע"פ הקדמות רבינו זלה"ה ועפ"פ הקדמות הנגלות לנו כהיום שבאו לנו מאיר תובב"א הקדמות המופלאות ע"ד רבינו זלה"ה דבר דבור על אופניו מאת איש האלקים הקדוש מה שעלתה מצודתו שסידר רבינו זלה"ה סודות נפלאים ונוראים של שערים הא', וקרא שמם נר הקדוש והטהור „רחובות הנהר ונהר שלום". שני ספרים אלו הם ספריו של הרש"ש זצ"ל. גם בתוך ספרו כותב רבינו באיזה מקומות „שלחו לנו מתם תובב"א" (ב' ע"א), או „אחר שנגה עלינו נ"ר הקדוש השמ"ש[9] איש ירושלים תובב"א (נ"ב ע"א). במקום אחד מזכיר את ה„חבר יוסף הבריש" (ע"ע).

עוד מצאנו בשער ספר „עץ חיים" הקרוי „נהר שלום"

5) הסכמתם לספר „אהבת ד'".
6) מעגל טוב השלם עמ' 58, ועיין מ"ש לעיל עמ' ס"ו.
7) שם עמ' 64.
8) מעגל טוב שם.
9) הוא הרש"ש (ר' שלום שרעבי זצ"ל).

מהרש"ש זצ"ל שכתוב: „עוד זאת למודעי אנו צריכים שכל ההגהות הכתובים בפנים הם ממורינו הרב שר שלום ' זלה"ה בעצמו שמצא הרב המובהק מוהר"י קאלאמרו נ"י בכתובים ששלח הרש"ש זלה"ה בעי"ת תונס יע"א להרבנים הגאונים דשם, בעת היותו בשליחות מצוה בשנת תרי"ח לפ"ק". ושם בפנים הספר (כ"ט ע"ג) כותב מהר"י קאלאמרו עצמו: „אלו השאלות מצאתי בעי"ת תונס יע"א, שנשאלו להרב שמ"ש נר"ו מהכא להתם ממני יצאו הדברים אני הצעיר יוסף הכהן[10] נר"ו". מכל זה למדים אנו על הקשרים ההדוקים בין מקובלי תונס למקובלי א"י.

הרה"ג ר' יצחק חדאד מג'רבא (ע"ע) מזכיר בספרו את „ר' יוסף אפטבון מתונס" שבא לג'רבא וכנראה שהוא רבינו ובמקום לכתוב „אסטבון" נכתב „אפטבון", שכן משפחת רבינו נכתבת באופנים שונים: „סטבון", „אצטבון" וכיו"ב.[11]

מערכת ע"ץ

משפחות שונות

א) **עדאוי ר' שמואל** — אביו של ר' משה עדאוי בע"ס „בני שמואל" (ליוורנו תקי"ח), וכנראה שר' משה קרא את ספרו ע"ש אביו. מסתבר שחי במאה החמישית.

ב) **עדאוי ר' משה** — מחכמי תונס במחצית הא' של המאה הששית. היה תלמידו של הרה"ג ר' אברהם כייאט זצ"ל (ע"ע) כמו שכותב הוא עצמו בהקדמתו לספרו „בני שמואל", וגם הגאון ר' עוזיאל אלחאייך זצ"ל בדרוש ז' ב„מערתא דדייני" שדרש על מהר"א כייאט, כותב דבר זה בתוך שבחיו שלמד ולימד תלמידים „ומתוכם כעין החשמל הקרח הנורא כלל גדול בתורה קולע אל השערה משה שפיר הדר הוא בעל ספר בני שמואל זיע"א בן לאברהם". מדבריו אלה נלמד גדולת רבינו בתורה ובעיון התלמוד, ושהוא היה התלמיד המובחר הבולט מעל כל תלמידי מהר"א כייאט. עוד נראה שנפטר לפני שנת התקמ"ז (1887) שהוא מועד הדרוש הנ"ל, שהרי כותב עליו „זיע"א".

רבינו חבר ס' „בני שמואל" על הש"ס (ליוורנו תקי"ח) ועליו יש הסכמות מרבני ליוורנו ורבני תונס והסכמת מהר"י עייאש זצ"ל. בתחלת חי' הוריות הוא כותב שהתחיל לחדש אותם בשנת „ואשב"ר מוטות" כלומר בשנת התק"ט (1749). ספר זה הוא הספר הראשון שיצא מרבני תונס של התקופה האחרונה, וממנו והלאה התחילו לצאת לאור הדפוס חיבורים מרבני תונס, כי במאה החמישית (הת"א-הת"ק) לפי מיטב

10) הוא כנראה אב"ד תונס ר' יוסף כהן יצחקי (ע"ע) שחי בתקופת רבינו ונפטר בשנת התקמ"ו (1786).
11) עיין בספר ממלכת כהנים לר' שושן כהן זצ"ל (עמ' י') שהגיה כן.

ידיעתי לא יצא אף ספר אחד מרבני תונס, וגם במאות שלפניה ידועים ספרים מעטים מאוד שכמעט כולם מרבנים שבאו מגולי ספרד, כמו ס' „היוחסין" בשנת רס"ד, וספר הזכרון למהר"א אבוקראט שחובר בשנת רס"ז ונדפס בשנת תר"ו, וספר „הזכרון" לר"י הכהן טנוג'י שנדפס בשנת שט"ו או שו"ת מהר"ם אלאשקר וחוץ מהם לא ידוע. מרבינו התחילה התעוררות ופריחה של הוצאת ספרים לאור הדפוס ושלוש שנים אחריו יצא בשנת התקכ"א ס' „תועפות ראם" למהר"ם ברוך קאראבליו, ואח"כ ספרי ר' יצחק חדאד מג'רבה, ואחריו ספר „זרע יצחק" לומברוזו בשנת התקכ"ח. וכך זה נמשך מאז עד ימינו אנו, ובתקופה של המאתים וחמישים שנה האחרונות יצאו לאור הדפוס מאות ספרים, יותר מכל התקופות בעבר.

ג) **עשור ר' חיים** — נכדו של מהר"ם אלפאסי זצ"ל. הוא היה המשתדל בהוצאת כתבי מז"ק הנ"ל ודודיו ר' שלמה ור' חיים אלפאסי, והוציא בשנת התקס"ה את ספרם הגדול „משחא דרבותא", וכתב בו הקדמה ארוכה. ועיין עוד בס' „גנזי שלום" (אה"ע סי' ט') שהיה בדעתו להדפיס תשובות שהשיב דודו ר' שלמה לר' אליהו שמעוני מגפצא, אך באמצע נפטר ולא ידוע מה עלה בגורלם. על זה מצטער ר' שלום שמעוני בן ר' אליהו על שמסר לו התשובות, ע"ש. רבינו היה תלמידו של דודו ר' שלמה אלפאסי כמו שכותב בהקדמתו למשד"ר. ועיין הקדשה בכתב ידו ובחתימתו לעיל עמ' צ"ו.

מערכת פ"א

משפחת פארינטי

א) **פארינטי ר' דוד** — עיין ר' אהרון תמאם.

ב) **פארינטי ר' שלמה מאיר** — היה דיין בעיר בנזרת בחצי הראשון של המאה השביעית. חבר ס' „אמרי שפר" דרושים, חי' תנ"ך ושו"ת (סוסא תרפ"ד) ושם מתואר: „הרב המובהק החו"ש הדו"מ ר' מאיר שלמה פארינטי". ר' שמואל טייב מבנזרת (הוא ר"ש טייב בעל „עפעפי שחר") כותב בתחלת הספר, שלמרות היות רבינו עני ובעל משפחה, היה שוקד על התורה כל הזמן, והרבה גבולו בתלמידים, והיה דיין בבנזרת חסיד עניו ומקובל. שני מקרים מצערים צערו את רבינו בימי חייו והם סלוק בנו מרדכי וחתנו ר' אליהו, ע"כ מר"ש טייב. כבר בשנת תור"ה לפ"ק (התרי"א) שואל רבינו ממהר"א הכהן (כנראה הוא מהר"א כהן יצחקי בעל משמרות כהונה) שתי שאלות שנדפסו בספרו הנ"ל, ובח' תשרי התרל"ב חתום רבינו ראשון על תשובה עם ר' שלמה טייב ור' יאודה כהן בולקאייא. כן ישנו בס' דרוש שדרש רבינו בשנת התרל"ט. עוד ראיתי לרבינו שחתום בסו"ס „חוקי חיים" למהרא"ח בורג'ל (שנפטר התרנ"ד) עם ר' אברהם כריף.

ובספר כתב יד מבית דינו של מהר"י זיתון, כותב מהרי"ז בשבט התרס"ז לר' מכלוף מסיכא מבנזרת ש„בא לפניו ה"ר חיים הי"ו בן המנוח הרה"ג שלמה פארינתי זלה"ה ההוא אמר כי יש תחת יד רו"מ ספר אחד של ר' אבהו ז"ל וגם יש ספר אחד תח"י ר' חיים מסיכא וכעת הוא מבקש הספרים הנ"ל בדמותם בצלמם ואל יחסר מהם אפי' עלה אחד. וגם גוזר אומר לבלתי תעתיקו מהם כי הוא חפץ למוכרם ומצא קונה ומחיר יקר, ע"כ הגיעו דבריו. וכשאני לעצמי תמהתי על המרא'ה אולם אנוכי הרואה כי דינא קתבע ברם לא לבדו המשפט הירושה כי גם בן אחיו ר' שלמה הי"ו גם לו חלק ונחלה, ובכן רו"מ יקח הספר מיד הר"ח מסיכא והס' אשר תחת ידו אם כנים הדברים וימסרם ביד שניהם הוא ובן אחיו ויעשו מה שלבם חפץ, וד"ב לחכם נשארתי בדשו"ט כנה"ר וכנא"ה", עכ"ל. וכיון שמכתב זה משנת התרס"ז וס' „אמרי שפר" נדפס בשנת התרפ"ד אינני יודע אם שני הספרים הנז' במכתב הנ"ל הם החי' שנדפסו ב„אמרי שפר" או שהם שני ספרים אחרים ונמכרו ולא נדפסו עדיין. כן נראה מהמכתב שהיו לרבינו שני בנים (חוץ מבנו מרדכי שנפטר) ואחד מהם נקרא חיים.

משפחת פיתוסי

א) **פיתוסי ר' יעקב** — מגדולי רבני תונס במאה הששית, ונפטר באלג'יר בי"ג תמוז שנת תקע"ב (1812). למד תורה אצל הרה"ג ר' יוסף זרקא זצ"ל (ע"ע),[1] וגם אצל הרה"ג ר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע).[2] כל ימיו השתוקק לעלות לארץ הקדש, והוא עלה יחד עם אשתו ובנו ר' חיים דוד (ע"ע) לא"י, ושם נתפרסם בין חכמי ירושלים בגודל חכמתו, והם שמחו בו ושבחוהו. זמן מת אחר בואו לא"י נפטרה עליו אשתו, ולאחר מכן נשלח על ידי חכמי ירושלים כשד"ר לעיר מולדתו תונס ולשאר מדינת צפון אפריקה. בדרכו לשם עבר דרך כמה ארצות, ובהקדמותיו לספריו מודה לנדיבי איזמיר וטריפולי על הסיוע שהגישו לו.

הדרושים שדרש בדרך שליחותו נדפסו בסוף ספרו „מזבח כפרה" (מדף קכ"ז ע"ב ואילך), ושם מדבר בשבח א"י והתמיכה בה. הוא מספר על מוצאו מעיר תונס, ומרבה לשבח אותה ואת חכמיה הגדולים. במקום אחד[3] כותב: „כל ימי הייתי מצטער על דבר זה מתי יבוא לידי ואקיימנו

1) כ"כ בספרו „רנו ליעקב" שבסו"ס „מזבח כפרה" (עמ' צו) „ומורי הרב המופלא נ"ר ישראל מהר"ר יוסף זרקא ז"ל..."

2) בספרו „מזבח כפרה" מתארו בכמה מקומות „מורי" כמו בדק"ו ע"ב כותב: „ועיין למורי הרב זרע יצחק" וכן בדקי"ג ע"ג, ובדקי"ח ע"א כותב: „ושמעתי בשם מורי הרב ז"ל". וכן בדפים צ"ז ע"ג, ק"ב ע"ב. אך במקומות אחרים מזכירו סתם „הרב זרע יצחק". וכיון שמהר"י לומברוזו הוא רבו של מהר"י זרקא, נראה שרבינו למד רק קצת אצל מהרי"ל, ומהר"י זרקא הוא רבו מובהק.

3) „מזבח כפרה" דרוש א' (קכ"ז ע"ב).

לעלות בית אלקינו, וה' עשה כהיום הזה אחותיו ולא ארפנו אך ורק, ויהי היום אך יצוא יצא יעקב הלוך ונסוע הלוך ושוב אל המנוחה ואל הנחלה נחלת אבותינו, אנכי בדרך נחני ה' אל ארצי ואל מולדתי הא מתא מחסיא עיר של חכמים ושל סופרים מגדולם ועד קטנם למפורסמות אין צריך ראיה, שמם נודע בשערים בחצרות בית אלקינו, מיניהו מלכי..." ובמקום אחר[4] כותב בגעגועים על ארץ מולדתו ארץ החכמה והתורה, וזה לשונו: „אם אמרתי אספרה, קול ספו"ר תורא, תור"א מונחת בקרן זוית והיא נסתרה, וקולה לא ישמע אמרי לה בחשאי כי אזכרה, מקדם יקר תפארת העיר הזאת העיר היקרה, ארעא דדכי אוירה, ארץ מולדתי ארץ הרה, הרה ויולדת מעיינות נובעות חכמה מפוארה, בין ממעין שיצא לה תחילה בין ממעין שלא יצא לה מתחילה בעיון ופלפול וסברא, קולע אל השערה, שמורים לכל בני ישראל את שישנו בשמירה וישנו בזכירה, למגדול ועד קטון ערוכה בכל ושמורה, ונוסף גם הוא רב'ה תוספא'ה דמחזיקי ידי לומדי תורה, ליהודים היתה אורה, ואורה זו תורה, רבים אומרים מי ישקני מים מבורה, באר מים חיים היא הודה היא הדרה, פוק חזי מאי עמא דבר נהרא ונהרא, זכור אלה ליעקב".

בשליחותו לתונס נלוה אליו בנו ר' חיים דוד (ע"ע), ובדרכם חזרה לא"י בהיותם באלג'יר נפטר רבינו, והשאיר את בנו זה יתום מאב ואם בלי משען ותומך. לעזרתו בא הרה"ג ר' יהודה הלוי זצ"ל (ע"ע) בע"ס „מחנה לויה" שתמך בו וגדלו אצלו. וכך בנו ר' חיים מתנה את צערו בהקדמתו לספר „ירך יעקב":[5] „כי אזכרה ימים מקדם... נשתנו עלי סדרי בראשית... הלוא מראש כי הוינא טליא זוטר ובציר שלא הגיע לעונת הפעוטות, רוח ה' היתה על אדוני, רוח ה' דבר בו עודנו באבו, ויאמר אל לבו לעלות ליראות אל ההר הטוב הזה ירושלים תובב"א, לשקוד על דלתי התורה והטהרה, וישאני אבי כאשר ישא האומן את היונק הוה קאימנא קמיה, בקש יעקב לישב בשלוה ויבוא רוגז כמה הרפתקי... בנקור לנו עין ימין נגזרה גזרה על ביתו של צדיק דחריב ביתיה יתום הייתי מאמי גלגל הוא שחוזר בעולם, נתנו חכמים עיניהם בו, ויצא יעקב גולל ודופק על הרי ישראל שליח לדבר מצוה ואותי לקח אתו, ויוציאני מעיר לעיר וממלכה אל עם אחר, עד אשר הביאני אל עיר מולדתנו מתא מחסיא תונס יע"א, הזאת נעמי, ויסע יעקב לגמור שליחות, ודרך חיים בעית דהאי ארעא ומטולטל אדמוקדאי יקוד בבשרי, אינו אלא שרף אל ארץ לא טובה השמועה, נח נפשיה דרבי אבא בעיר ארג'יל י"ג תמוז שנת תקע"ב, נהי דנפיק מר חוץ למקומו וחוץ לזמנו, יראה ורעד יבוא בי ולבי נשבר בקרבי, מה יעשה הבן... על זאת ארץ תאבל אבל... קינת סופרים תרבה ותלמידיו יותר מכלם מבקשים את רבי ואיננו..." וממשיך „מילי דקשוט מיום שנוטל אדוני מעל ראשי נפוגותי ונדכיתי, הן אני נשארתי לבדי, ולא אדע אנה ואנה אשא עיני... וברוך ה' אשר לא השבית גואל הלוא זה הודי והדרי... הרב הכולל בישראל להלל כמהר"ר יהודה הלוי נר"ו יאיר הוא היה בתומכי נפשי ינחני במעגלי צדק בכל מכל כל חופף עלי כל היום..."

רבינו הרביץ תורה בתונס והעמיד תלמידים רבים וחשובים, וכבר בנו בדבריו שהובאו לעיל מזכיר את הצער הרב שנצטערו תלמידי אביו בפטירת אביו־רבם. שלשה מתלמידיו כתבו הקדמה לספרו „ירך יעקב" והם ר' אברהם חיים אשכנזי (ע"ע), ר' מרדכי נג'אר (ע"ע) ור' מרדכי גג' (ע"ע). בהקדמתם זו משבחים את רבם ומספרים על השבח הרב שזכה לו מאת חכמי ירושלים כשעלה לשם, ואלו דבריהם: „סיני ועוקר הרים, בקי בחדרי תורה... קולו כנהר שאינו פוסק... דלא פסיק גירסא מפומיה... גדולים מעשיו וכל מדות שהיו במקדש... וצדיק יסוד עולם לימד אחרים... רבים שתו לימא ויקם עדות ביעקב אורייתא כשרה לשם שמים נתכוין... יגע רבי בעשר אצבעותיו... האי תנא דידן תנא ירושלמאה דסליק להתם... בני ציון שיר ציון הגדילו השמחה ישישו כי ימצאו גבר גברא דכולא ביה... חכם בחכמתו צדיק באמונתו אילן ששרשיו מרובים... האשל הגדול ראש המדברים, הלוא זה הוד והדר עטרת תפארת מורנו ורבנו רבי"ן חסידא הרב המובהק מאיר כברק כמהר"ר יעקב פיתוסי והארץ האירה מכבודו..."

כיוצא בדברים אלו כותבים עליו גם גדולי רבני תונס ובראשם הראב"ד המופלא בנסים הגאון ר' ישועה בסיס (ע"ע) ומשנהו ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) בהסכמתם לספר הנ"ל, וז"ל: „למפורסמות אין צריך ראיה, כולי עלמא ידעי מומחה לרבים מומחה ופקיע, מיקירי ירושלים חד מינן כי סליק להתם, יתנו עדיהם ויצדקו, תורתו מכרזת עליו ונמצא מכריע, המופלא הסמוך הרב המובהק ונוגה לו ברק, כמה"ר יעקב פיתוסי זלה"ה שמו נודע בשערים המצויינים... הרבה גבולו בתלמידים ומגדולי תלמידיו הן הן עדיו אשר אתנו היום ה' עליהם יחיו... בית יעקב בית נאמן בית ועד לחכמים משם תורה יוצאה הפליא עצה הגדיל תושיה".

כן חיבר רבינו הרבה ספרים, ומלבד חידושי תורה, ש"ס ודרושים שחיבר הוא עצמו, ספריו כוללים הרבה שיטות ראשונים וחידושי רבנים קדמונים שמצא בהיותו נודד שד"ר במסעותיו לארצות שונות. משיטות אלה הוא עשה מעין „שיטה מקובצת" לכמה מסכתות. בשנת התק"ס (1800) נדפס בליוורנו ספרו „ברית יעקב" הכולל מ"ב דרושים, שיטה מקובצת למסכת סוטה מחידושי רבנים שונים ומחידושיו, ליקוטי גאונים למסכת נדרים ונזיר, ליקוטי נזיר למהר"א

---

4) שם תחלת דרוש ב' (קכ"ט ע"ד).

5) „ירך יעקב" על התורה לרבינו. ההקדמה משנת תקצ"ח (1838).

בן מוסא (ע"ע), פירוש לי"ג מדות שהתורה נדרשת בהם להרלב"ג, ועוד. בשנת התק"ע (1810) נדפסו שם שני ספריו ,,מזבח כפרה" ו,,מראה האופנים", הראשון הוא מעין שיטה מקובצת למסכת זבחים מחי' כמה ראשונים ומחי' ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע), ושטמ"ק לבכורות וחידושי הרמב"ן לחולין, ובסופו קונטרס ,,רנו ליעקב" הכולל חי' ש"ס מרבינו ודרושים שדרש בהיותו שד"ר, וספרו השני כולל חי' הרא"ה לביצה, וחי' הרא"ש לסוטה. ספרים אלו נדפסו בהיותו בחיים. לאחר פטירתו נדפס בהשתדלות בנו ר' חיים דוד (ע"ע) ספרו הגדול ,,ירך יעקב" על התורה (ליוורנו תר"ד) הכולל בתוכו גם ספר ,,כוכב מיעקב" חידושי ש"ס ושו"ת מרבינו ובנו, וקצת שו"ת מר' שמריה קאטריואס (ע"ע) שעליהם יש הגהות מרבינו וממהר"י נג'אר (ע"ע). עוד יש לרבינו הגהות יחד עם מהר"י נג'אר בספר ,,סם חיי" הכולל שיטה מרבינו יונה על סנהדרין. בהקדמות לספר זה כתוב שרבינו הוא שהביא שיטה זו, ובתוך הספר הוא חותם ,,היפ"ה," שהיא ר"ת ,,הרב יעקב פיתוסי הי"ו".

בספריו הוא מזכיר לעמיתיו בתורה, את ,,ידי"ן ה' ערך השלחן הי"ו" שהוא הגאון המפורסם ר' יצחק טייב זצ"ל (ע"ע),[6] את ,,ידי"ן הרב דוד גג' הי"ו" (ע"ע),[7] את הרב ,,מגדנות בתן", ,,רחימו דנפשין הרב מוהר"ר אליהו בורג'ל הי"ו" (ע"ע), את רב אחאי החה"ש עצו"ר כמה"ר שלמה זרקא הי"ו (ע"ע)[8] ואת ,,רחימו דנפשין הרב לימודי ה' הי"ו" הוא הגאון המפורסם ר' יהודה נג'אר (ע"ע).[9] כן מזכיר שמועות ששמע משם ,,מורנו ר' דוד נג'אר" (ע"ע),[10] את ,,מורנו הרב חק נתן הי"ו, את השד"ר ר' משה סוזין ואת ,,מורנו ר' נהוראי ג'רמון" (ע"ע).

דודו של רבינו הוא רבי ברוך פיתוסי זצ"ל (ע"ע) בעל ספר הדרושים הגדול ,,מקור ברוך" (ליוורנו תק"ב). זה עולה מדברי רבינו במקום אחד בספרו ,,רנו ליעקב" (פ"ב ע"ד) שכותב: ,,ובספר מקור ברוך למר דודי ז"ל בסדר האזינו..." ע"ש. וכן מצאתי גמרא ישנה מאד של רבינו ועליה חתימתו

6) ,,מזבח כפרה" דף קי"ח ע"א.

7) שם דף קי"א ע"א.

8) שם ק"ז ע"א.

9) שם ק"י ע"א.

10) שם קי"ט ע"א.

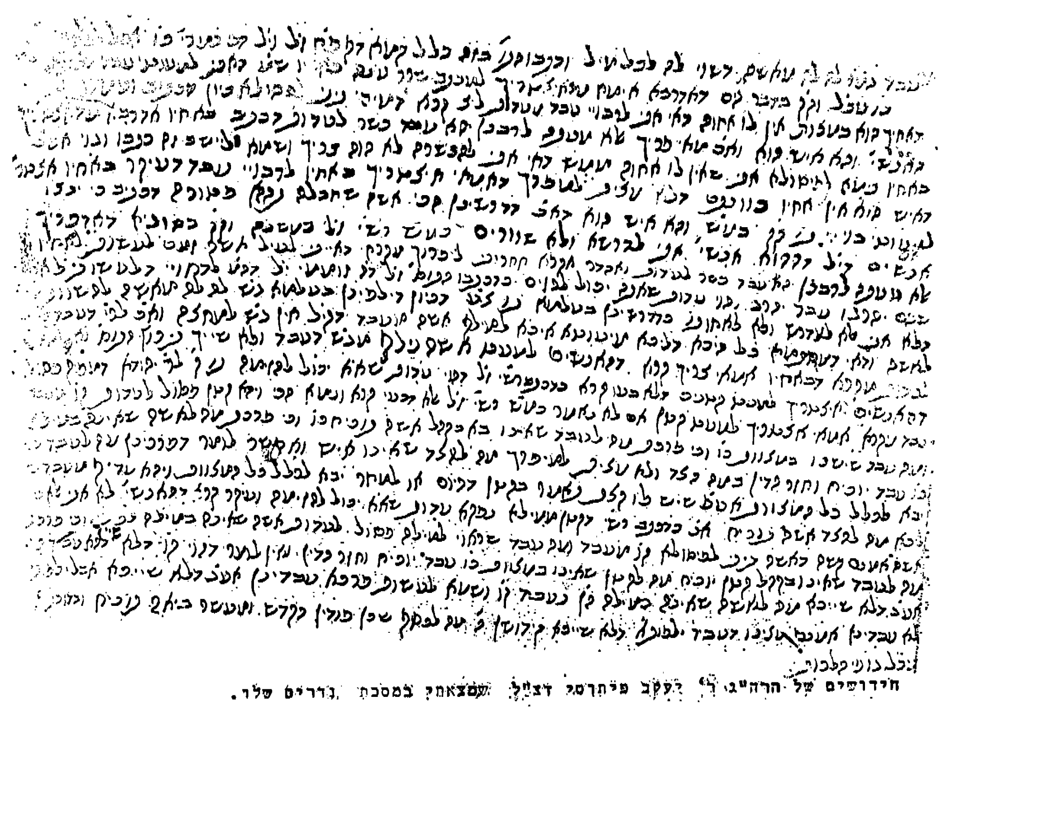

חידושים של הרה"ג ר' יעקב פיתוסי זצ"ל שמצאתי במסכת נדרים שלו.

„היפ״ה" ויש בה כמה חידושים בכתב ידו, וגם יש בה רשימת הספרים שיש לו בספרייתו, וליד אחד הספרים הוא כותב שהוא נמצא אצל דודו ר׳ ברוך.

בליל כפור בבית הכנסת של הרב נהורי באלג׳יר, נכלל שמו של „החכם השלם... הרב הכולל והישיש שלוחא דרחמנא ר׳ יעקב פיתוסי",[11] והטעם לכך ברור כיון שרבינו נפטר באלג׳יר ונקבר שם.[12]

ב) **פיתוסי ר׳ דוד חיים** — בנו של ר׳ יעקב פיתוסי שבאות הקודם. כשהתייתם מאמו טפל בו אביו, ונדד עמו לכמה ארצות, אך אח״כ כשנפטר אביו בשנת התקע״ב (1812) לא ידע לאן לפנות ומי יעזור לו, ומצא לו את ר׳ יהודה הלוי בעל „מחנה לויה" שהיה בתומכי נפשו ונחהו במעגלי צדק בכל מכל כל (עיין בקשר לכך באות הקודם). רבינו השתדל בהוצאת ספר „ירך יעקב" למר אביו ויש לו שם הקדמה משנת התקצ״ח, אך הוא נדפס רק אחר פטירת רבינו, שכן כותבים רבני ק״ק פורטוגיזיס בהסכמתם שם משנת התר״א שרבינו נפטר והשאיר שני יתומים בידים ריקניות, והם „הבחור החו״ן כה״ר יעקב ושם אחיו משה ה״י", וכן כתוב על הסכמת רבינו „הקדמת המנוח החה״ש והכולל בן הרב המחבר זצוק״ל". ונראה שפטירתו היתה בין השנים תקצ״ט־תר״א, כיון שמהסכמת רבני תונס משנת תקצ״ט נראה שהיה עדיין בחיים. עם ספר „ירך יעקב" נדפס ספר „כוכב מיעקב", ורבני ק״ק פורטוגיזיס כותבים שרובו הוא מחי׳ רבינו „כי מעט אשר היה לפניו מכ״י הקדש הרב אביו ז״ל ויפרוש לרוב תורת חיים אורייתיה כשבא..." ע״ש. כן יש לרבינו כמה הגהות בשו״ת למהר״ש קאטריוס (ע״ע) שבסוף ספר „ירך יעקב" וחתום „ח״פ אני", ויש לו הגהה בס׳ „זרע אברהם" כטורזא (נדפס תקפ״א) וחתום „אח״ד ס״ט במהרי״ע". (בדף ק״ה ע״ב, ומוכח שהוא רבינו שכן בסוף ספר זה מביא חידושים למו״ק ממר אביו ע״ש). יתכן שבנו משה הנז״ל הוא הדיין ר׳ משה פיתוסי שבאות ו׳.

ג) **פיתוסי ר׳ שלמה** — חתום בשנת התרכ״ז (1867) בהסכמת „נר דוד" גג׳, ובשנת התרל״א (1871) בהסכמת „אהבת ה׳" לר״י סדבון עם י״ב רבני תונס והוא חמישי, ובשנת התרל״ח חתום בפסק דין בספר „משפט בירושה".

ד) **פיתוסי ר׳ אליהו** — יש לו שו״ת משנת תער״ג (1913) למהר״י זיתון ובית דינו בס׳ „משפט כתוב" העד״מ (אבן העזר סימן ע״ב), ומתואר שם: אחד חכם מעלת החו״ש כמהר״ר אליהו פיתוסי הי״ר.

---

11) שלוחי א״י לא. יערי עמוד 708.

12) ואח״כ בא לידי ספרו „ברית יעקב" (ליוורנו תק״ס) וראיתי שמזכיר בו שמועות מעשרות מחכמי תונס, כמו ר׳ יצחק כהן טנוג׳י (ע״ע), רבו ר׳ שלמה אבן עטר (ע״ע), ר׳ משה שלום (ע״ע), ר׳ יהודה נג׳אר (ע״ע) ועוד רבים אחרים.

ה) **פיתוסי ר׳ ברוך** — מחכמי תונס במאה הששית, והוא המחבר ספר „מקור ברוך" — ספר גדול של דרושים על סדר הפרשיות וקצת חידושי ש״ס בסופו שנדפס בחייו (ליוורנו תק״ג). בהסכמות לספר מתואר רבינו: „החכם השלם", ומוזכרת אמו לונא. רבני ליוורנו כותבים שרא דעניותא רדיף אבתריה והיה מדוכא ביסורין ומקבלם באהבה. בהקדמת רבינו הוא מודה ליהושע בכה״ר אברהם לומברוזו שעזר לו בהגהת הספר, וכן להגביר ר׳ ישועה כהן טנוג׳י (ע״ע) שעליו כותב שמנעוריו גדלהו כאב לקרב הנאתו, וכן מודה לעוד גבירים ממשפחות „שמאמא" ו„נטף". רבינו חותם „ברוך בלא״א זקן וישיש רחים ומוקיר רבנן המו״ן כמהר״ר שלמה פיתוסי". הוא דודו (כנראה אחי אביו) של ר׳ יעקב פיתוסי זצ״ל בעל „ירך יעקב" ו„מזבח כפרה", וכמו שכותב ר׳ יעקב בספרו „רנו ליעקב" (פ״ב ע״ד): „ובספר מקור ברוך למר דודי ז״ל בס׳ האזינו יע״ש", (ועי״ע ר׳ יעקב פיתוסי). חלק מהדרושים שבספרו של רבינו הם להספד איזה חכמים מחכמי תונס, והדרוש לפ׳ „וזאת הברכה" דרשו למנוחת רבו הרב המפולפל ר׳ יעקב מוהדר זצ״ל (ע״ע) וכותב עליו: „את זו דרשתי על מו״ר ועטרת ראשי החכם השלם רב ועצום כמה״ר יעקב מוהדר זצוק״ל הכ״מ". (ועיין ר׳ יעקב מוהדר, את שבחיו שכתב רבינו עליו, ע״ש). עוד כותב רבינו בהקדמתו שהיו לו עוד כמה חידושים ומסרם לאחר והדלף הרטיב אותם והלכו לאיבוד.

מחידוש שכתב לתוספות אחד במסכת חגיגה (מקור ברוך דף רצ״ה ע״ד) למדים על הדרך והשטה שבה למד גמרא, וכנראה שבשיטה זו הלכו גם שאר חכמי ורבני תונס, וזה לשונו שם: „דע שבראותי דבור זה נבהלתי מאד, כי לא ידעתי מה הם אומרים, ולכן אע״פ שדרכי היא שלא אראה שום מפרש עד שאבין מעט או הרבה שאז כשאראה המפרשים ז״ל אם כוונתי לדבריהם, אשמח שנתכוונתי לדעת קדושים, ואם הם אמרו דברים אחרים אז צריך אני להבחין מדוע לא פירשו כדברי עד שאעמוד על האמת לדעתי הקלושה, אך הפעם הזאת הוכרחתי לראות קודם שאבין, וראיתי למוהרש״א ז״ל שנתקשה בהם והניחם בצ״ע, ושמחתי כמוצא שלל רב, ולכן הוכרחתי להגיהם, אע״פ שתמיד איני חפץ בכך, יען המוכרח אם לא ישובח לא יגונה, וכצ״ל..." ע״ש.

וממקום אחר שם (רצ״ד ע״ד) נראה שהיה יודע בחכמת ההנדסה והתכונה, אך הוא כותב שם שהעיקר אצל האדם שיתדבק ויתקשר בדברי רז״ל שהם אמת ודבריהם אמת ולא יעלים מהם עיניו אפילו רגע כמימריה, שבהם ישלים אדם את נפשו ולא יבזבז זמנו בחכמות אחרות. ומסביר בהרחבה כמה דברים שחשבו אנשי המדע נגד דעת רבותינו, ולבסוף אנשי המדע חוזר בהם והצדיקו דברי חכמינו. שם כותב רבינו על עצמו: „ואנא חרגא דיומא אחות דעי, שכמה בני אדם שהייתי חושב שבחברתם אשיג נועם ה׳

ספר

מזבח כפרה

(נוטריקון מנחות זבחים בכורות חולין)

לקדושים אשר בארץ המה גאונים הראשונים זיע"א מי ימלל גבורות: ראו קראתי בשם אשר לא היה לעולם דכאן נמצאו וכאן היו דברי חכמים כדרבונות לפקוח עינים עורות: הלא המה האחת אהובה אר"ש שיטה מקובצת **לזבחים** מתוס' חיצוניות וגליוני תוס' ורבי' פרץ וריב"א זצוק"ל ותוס' טוך וחידושי רבי' הגדול מהר"ר **אברהם טייב** זצוק"ל והיו למאורות · שנייה לה מהגאונים רבי' גרשום מאור הגולה והרא"ש ודעימייהו זצוק"ל ותוס' חיצוניות וגליוני תוס' והיו לאותות ש"מ **לבכורות** · ובא הכתוב הג' **חולין** שנעשו על טהרת הקד"ש לגדול אדונינו **הרמב"ן** זצוק"ל הנחמדים מזהב אבנים יקרות · ונוסף גם הוא קצת גליונות למס' **מנחות** פנים מאירות · ונלוה אליהם קונט' קטן אשר קראתי לי לשמי **רנו ליעקב** על מסכת חולין ותמורה וליקוטי הש"ס וקצת דרושים ממני יצאו הדברים אנכי מעפר דל מאין ספורות · הכ"ד צעיר המשתלח בשליחותייהו דרבנן תקיפי ארעא דישראל **ירושלים** תובב"א יחיו לעד אכי"ר:

שפתי כה' מחסי תולעת **יעקב** ס"ט בלא"א כמה"ר **אברהם פייתוסי** זלה"ה

ואפריון נמטייה לידי"ן איש חסד הנגיד המעולה המו"ז ומופלא כה"ר **יונה חי רועא** הי"ו שקיל המטולה הוא המביא וכמה טרחות טרח כדבר מלוה חיו יחיה כהכי תלת ברכי דאמור רבנן בני חיי ומזוני עד בי וכא ס"לה אכי"ר:

נדפס

פה **ליוורנו** יע"א

בשנת והרכינו **כל ישרי לב** (לפ"ק)

בדפוס המשובח אשר הוקם מחדש על ידי השותפים

כה"ר **יעקב ארובאס וחבידיו** יצו

Con Approvazione

ספר „מזבח כפרה" להרה"ג ר' יעקב פיתוסי זצ"ל עם הקדשה בכתב יד ובחתימת בנו הרב חיים דוד פיתוסי זצ"ל.

והיכלו, ונתדבקתי בהן ובשיעוריהם, ואחרי שעברו עלי ימי הכח וחלשו כל חושי מצאתי, מה שחישבתי שאשיג בחברתם נועם ה', אדרבה כליתי שנותי במה שלא יועיל לנפשי כלום שאין להם תמורה כנז', ולכן נא כל קורא נעים שאהבה נפשי אהבתיך, תרדוף אחרי דברי רז"ל בגמ' ופוסקים ראשונים ואחרונים ודברי המקובלים האמתיים, והם המקנים קנין גמור לנפש וגם לגוף, שיגע להבין כל ענין על בוריו, ולא תזוע מהם אפילו רגע אחד כי אין לו תמורה כנז'. והגם שאני חפץ כל כך באהבת הקצור יען שהוצאות הדפוס רבים הם מאד, וה' יודע כי קצרה ידי והנני נשען על רובי חסדיו יתש"ו, אפילו הכי אמרתי להביא כאן דברים המושכין לבב כל נלבב להדבק בדרז"ל מאד שהם יתד התקועה לא תמוש כלל. ואמרתי אגלה באזנך בראיה לזה, מענין שהוא פשוט לכל בעלי מדע שמכחיש לדברי רז"ל, ואחר האמת נודע שדרז"ל אמת ויציב אחר כמה שנים, והוא מאז"ל בר"ה מעשה שבאו שנים..." ע"ש באריכות.

בספרו הנ"ל מוסיף מהצד חידושים הרבה על דרך הקבלה נוסף לחידושים שע"ד הפשט. חידושיו ע"ד הקבלה מתחילים במלה „ולי"ח", שהיא ר"ת של „ולידעי ח"ן" (חכמת נסתר).

ו) **פיתוסי ר' משה** — היה דיין בתונס בתחלת המאה השביעית בבית דינם של הגאונים ר' ישועה בסיס (ע"ע) ור' נתן בורג'ל השני (ע"ע). באייר התרט"ו (1855) חתום על ב' תקנות מרבני תונס הנדפסות בתחלת ספר „תורה וחיים" (ג'רבא תשכ"ד) למהר"א מגוז הכהן זצ"ל,[1] ובסדר „נצבים" אותה שנה חתום עם ר' שמואל צפג' (ע"ע) ומהר"א חג'אג' (ע"ע) על תשובה לר' מעתוק חדאד זצ"ל (ע"ע) מג'רבא.[2] חתום עם רבני תונס על כמה תשובות בספר „גנזי שלום" ושתים מהן משנת התרי"ו (1856).[3] בשנת התרי"ט (1859) חתום בהסכמת „כרוב ממשח", ובשנת התר"כ (1860) בהסכמת „משכנות הרועים". כן חתום בניסן התר"כ (1860) על תשובה בספר „מעשה בית דין" (סימן מ"ז) עם ר"נ בורג'ל ור' יהודה כהן טנוג'י זצ"ל.

לפי מה שמצאתי בספר אחד כתב יד עולה שרבינו עלה מאוחר יותר לא"י ונפטר בירושלים בשנת התרכ"ו (1866). ספר זה כולל שו"ת, חי' שו"ע ושני דרושי הספד, ואחד מהדרושים הוא על רבינו וכתוב עליו: „דרוש בבית הכנסת הגדול יום שבת קדש לעת ערב בתשלום שנתו של החה"ש הדיין המצויין כמה"ר משה פיתוסי זיע"א, כי נח נפשיה דמר בתוכֿכי ירושלים ת"ו בפרשת נצבים יום ט"ו

---

1) על תקנות אלו חתומים רבני תונס הבאים: ר' ישועה בסיס. ר"נ בורג'ל, ר"א צפג', ר' ישועה צפג', מהר"א כהן יצחקי, רבינו, מהר"א חג'אג', ר' שלום ח' בשמוס, ר' יעקב בן זקן, ר' נסים מעארך, ור' אהרן כהן טנוג'י.

2) מעשה בית דין סימן מ"ד.

3) „גנזי שלום" לר' שלום שמעוני א"ח סימן ב' ואה"ע סימן ב'.

לחודש אלול שנת תרכ"ו". זהותו של מחבר ספר זה לא נודעה לי, ועברתי על הספר ולא מצאתי סימן מזהה. וראיתי שבהסכמת רבני תונס לספר „ברית אבות" לר"א קוריאט ול„כרם חמר" לר"א אנקאווה משנת התרכ"א (1861) לא חתום רבינו, ומשנת התר"כ והלאה לא ראיתי חתימתו, ולפי זה יתכן שעלה לא"י סמוך לשנת התרכ"א.

ובהקדמת רבני ק"ק „פורטוגיזיס" לספר „ירך יעקב" לר' יעקב פיתוסי זצ"ל (ע"ע) כותבים שר' חיים דוד פיתוסי (ע"ע) נפטר (בערך בשנת הת"ר) והשאיר אחריו שני יתומים בידים ריקניות והם „הבחור החו"ן כה"ר יעקב ושם אחיו משה", וא"כ יתכן שמשה זה, הוא רבינו ומאז פטירת אביו עד שנת התרט"ו גדל בתורה ונתמנה לדיין, ואם השערה זו נכונה אז יצא שרבינו נפטר בצעירותו ולא האריך ימים ל"ע.

משפחת פרג'ון

א) **פרג'ון ר' אברהם** — בס' „טוב ראי" על חכמי טבריה (אות שמ"ז) כותב שהוא יליד העיר סוסא שבתונס ועלה לטבריה עם אביו ר' אליהו בהיותו בן י"א שנה, ומאז בואו חשקה נפשו בתורה ובמיוחד בתורת הח"ן. היה לומד יומם ולילה ולא עבר עליו חצות בשינה והיה מסגף עצמו בתעניות וטבילות תמיד. נפטר בגיל צעיר בן כ"ה שנים בלא בנים, ונוסח מצבתו: „זמ"ק העלוב הנפטר בקיו"ש מע' החכם השלם המתחסד עם קונו ועסיק באורייתא תדירא כמוהר"ר אברהם פרג'ון ז"ל נלב"ע ביום ששה לח' אייר התרס"ד לב"ע תנצב"ה", ע"כ.

ב) **פרג'ון ר' אליהו** — אביו של ר' אברהם שבאות הקודם.

ג) **פרג'ון ר' יצחק** — מרבני תונס במחצית הא' של המאה השביעית בתקופת מהר"א חג'אג'. חתום בשנת התרל"ח (1878) על התנאים לפתיחת בי"ס „כי"ח" בתונס שבס' „צדק ושלום" (עמ' 63) עם כמה מרבני תונס ובראשם מהר"א חג'אג' ומהר"א אבוקארא, וכתוב שם שכל החותמים הם רבני הקהלה בעת ההיא. לא ראיתיו חתום במקום אחר.

ד) **פרג'ון ר' ציון** — מחכמי הדיג'ת ג'רבה והיה תלמידו של הרה"ג החסיד והמקובל ר' מכלוף עידאן (ע"ע). אח"כ עבר לעיר גאבס והיה למרביץ תורה שם. נפטר בגאבס בשנות החמשים לחייו.

משפחות שונות

א) **פינסו ר' אברהם** — מחשובי רבני ירושלים ויצא בשנת התרכ"ז (1867) בשליחות מצוה עם ר' אהרון עזריאל.[1] ישנה שאלה ממנו בשנת התרל"ו (1876) בעת היותו בדמשק

---

1) כן כתוב באנציקלופדיה לחכמי א"י כרך א' עמ' קי"ט על ר' אברהם חיים פינסו בר רחמים.

אל ר' אהרון עזריאל זצ"ל,[2] ור' אהרון כותב בתשובתו אליו: „ראיתי שאלת חכם חצי תשובה אשר כוננו מעשי ידי אומן, גם בן ואח הח' הש' והכו' זר"ק בנש"ק **אברהם אוהבי**..." ושם במקום אחר כותב לו: „איזי וחביבי איש כלבבי הח' הש' והכו' זר"ק הן גביר **אברהם אוהבי** יצ"ו".

שנה לאחר מכן כנראה הגיע לתונס ונתמנה לדיין שם, וישנו צו מלכות הממנה את רבינו לדיין בתונס בשנת 1877 — היא תרל"ז.[3] בשנת התרל"ח (1878) חתום עם רבני תונס ובראשם הראב"ד ר' אברהם חג'אג' (ע"ע) על ההסכמה בענין פתיחת בי"ס „כי"ח" בתונס הנדפסת בספר „צדק ושלום" (עמ' 63), ועוד חתום בשנת התר"ם (1880) בהסכמת ספר „סבר פנים" להראב"ד ג'רבה ר' משה זקן מאזוז זצ"ל (ע"ע). מאוחר יותר לא ראיתיו חותם עם רבני תונס ויתכן שחזר לא"י. באנציקלופדיה לחכמי א"י[1] כותב שנפטר בי"ט אייר תרנ"ו (1896), ועל מצבתו כתוב „הרב הנפלא בנגלה ובנסתר מקובל אלוקי", אך לא כתב איפה נפטר. עכ"פ בתונס מזכירין אותו בהשכבה הארוכה לרבנים הנאמרת בליל יום הכפורים.

ב) **פלוס ר' אברהם** — מדייני נאבל באמצע המאה הששית, וחתום במשכנות הרועים (רנ"ג ע"א) עם דייני נאבל על קבלת עדות בענין עגון משנת התקמ"ח (1788).

ג) **פראנקו ר' יהודה** — מחכמי תוניס בראשית המאה הששית. כשהחיד"א הגיע בסוף שנת התקל"ג (1773) לעיר סוסא שבתוניסיה, מצא שם את „הח"ר יאודה פראנקו מתוניס" ופלפל עמו מעט וראה שהוא תלמיד חכם, וביציאתו מסוסא ללכת לעיר תונס הלך עמו רבינו.[4]

ד) **פראנקו ר' דניאל** — מדייני תונס באמצע המאה הששית, וחתום בשנת התקנ"ז (1797) בהסכמת ספר „ברית יעקב" (ליוורנו תק"ס) לר' יעקב פיתוסי (ע"ע) עם דייני תונס ובראשם האב"ד ר' שלמה אלפאסי (ע"ע). כנראה שהיה מדייני ק"ק „פורטוגיזיס" שכן חתום לפניו ר' אברהם אבוקארא (ע"ע) שהיה אז אב"ד דק"ק פורטוגיזיס.

מערכת צד"י

משפחת צפג'

משפחת רבנים גדולה בתונס, וידועה לנו מסוף המאה החמישית. הרב הראשון ממשפחה זו הידוע לנו הוא ר' דוד צפג' הראשון (ע"ע) תלמידו של ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע), שאפשר ששימש תקופת מה כרב ראשי לתוניסיה, שכן הוא חתום ראשון בשנת התקי"ח (1758) בהסכמת ספר „בני שמואל" לר' משה עדאדי (ע"ע).

במאה הששית נודעו כמה רבנים ממשפחה זו כמו ר' אברהם צפג' (ע"ע) בעל ספר „עיני אברהם" (אמשטרדאם תקמ"ר) שהיה סגי נהור ועני ועלה לא"י ונדד לכמה ארצות. בסוף המאה הנ"ל ידועים ר' דוד צפג' השני (ע"ע) תלמיד מהרי"ז זרקא ובנו ר' שמואל, ובתחילת המאה השביעית ידועים כמה דיינים כמו ר' ישועה צפג' (ע"ע) מבית דינו של הגאון ר' ישועה בסיס (ע"ע) ור' אליהו צפג' (ע"ע). מאמצע המאה השביעית והלאה לא נודעו לנו רבנים ממשפחה זו.

א) **צפג' ר' יאודה** — אביו של ר' אברהם צפג' הראשון בעל „עיני אברהם" שבאות הבא, ויש לשער שהוא חי בחצי השני של המאה החמישית ובתחלת הששית. כנראה הוא המוזכר בספר „בגדי אהרן" לר' אהרן פרץ מג'רבא (די"ח ע"ב) שכותב: „ושמעתי מר' יהודה צפג'..." ע"ש.

ב) **צפג' ר' אברהם** הראשון — רב סגי נהור מילדותו. נולד בתונס ואחר כך עבר לאמסטרדאם ומשם עלה לארה"ק ולמד שם תורה עם ר' חיים רפאל נבון נכדו של בעל „מחנה אפרים". מה שהיה מתחדש לו בשעת לימודו היה כותבם לו ר' רפאל הנ"ל ומחידושים אלו יצא ספרו „עיני אברהם" על הלכות מעשה הקרבנות להרמב"ם. על ספרו יש הסכמות מגדולי הרבנים באותה עת, מרבני שתי הקהלות באמשטרדם, מרבני ירושלים ובראשם הגאון מהרי"ט אלגאזי וכן הסכמה מר' יחזקאל לנדא בעל ה„נודע ביהודה". ר' יחזקאל מבקש מנדיבי עם לעזור לרבינו בהדפסת ספרו, וכותב עליו: „ומילדותו הוא מאור עינים וחשכו האורות אבל עיני השכל לא עמדו ולבו רואה הרבה חכמה ודעת... גברא רבא גבר בגוברין ודבריו מאירים ולעינים קילורין, הרב המובהק כמהר"ר **אברהם** במוהר"ר **יהודה צפג' מתונס יע"א**..." גם הרב דוד פארדו נתן הסכמתו לספר וכתב על רבינו: „מכירו הייתי לשעבר טהר גברא, וידיד רב לו זרוע עם גבורה", ורבני אמסטרדם מתארים אותו: „החכם השלם סיני ועוקר הרים עצום ורב כמהר"ר **אברהם צפיג' נר"ו**", ומתואר גם „עניו כהלל".

בהקדמת רבינו לספר מתאר את יסוריו: „חצי שדי עמדי פירש ממני אורי עולם חשך בעדי... ושאר הגוף לא פלט... ועוד זאת היתה שרא דעניותא אימא הירדוף מיום היותי על האדמה..." ונראה מזה שלא היה סגי נהור מלידה, ושסבל מיסורי גוף ועניות. רבינו מתנחם מצרותיו בזה שה' נתן בלבו לעסוק בתורתו. הוא מספר על עצמו איך שעזרו לו ק"ק „ספרדים" שבאמסטרדם כשהגיע לשם ושלחוהו לארץ הקודש, ומודה במיוחד לר' דניאל הכהן די אזידו בנו של ר' דוד ר"מ דק"ק „ספרדים". בהגיעו לא"י מספר רבינו שה' זימן לו את החכם השלם והכולל כמה"ר ר' חיים רפאל נבון נכדו של בעל „מחנה אפרים" והוא היה לו חבר טוב: „עסיק באורייתא תדירא לא ימיש מתוך האוהל... מן הבקר עד צאת הכוכבים... והיה כל אשר העלתה מצודתי לעניות דעתי כל חדש חידושי תורה כותב על ספר יכתוב ידו את המגילה..." ע"ש.

2) שו"ת כפי אהרון לר' אהרון עזריאל ח"ב יו"ד סי' ד'.

3) נדפס בספר „יהדות צפון אפריקה במאות הי"ט כ', שבהוצאת „יד בן צבי" בדף ע"ג ע"א.

4) עיין בספר „מעגל טוב השלם" להחיד"א עמוד 55.

ספר
עיני אברהם
והוא חיבור נפלא על הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל והחונים עליו סביבותיי המה הגבורים אשר מעולם מלומדי מלחמה במלחמתה של תורה · הראב"ד והכ"מ והלח"מ והמל"מ ז"ל בהלכות מעשה הקרבנות סובב סובב הולך בפלפול וסברא · כאשר יראה הרואה באספקלריא המאירה ·

ראה זה דבר חדש סוף אשר הכינו וגם חקרו ה"ה החכם השלם הרב הכולל סיני ועוקר הרים עלום ורב כמהר"ר אברהם בכמה"ר יאודא צפיג זלה"ה אשר נולד בארץ המערב מתא תונים יע"א · היא העיר הגדולה של חכמים ושל סופרים · והארץ לבי גידלה שעשועיה · ובעת דירתו בעה"ק ירושלים תובב"א :

והוגה בעיון נמרץ ע"י מגיה מומחה ובקי במלאכה ובתלמוד גדול סמכיה לידי מעשה רב כוה · ה"ה התורני המדקדק הרבני המופלא כמהו"רר יצחק בלא"א מוה"רר יחזקאל זצ"ל מק"ק סלוצק למדינת ליטא יע"א :

באמשטרדם

בדפוס

אלכנה עם יתמי

המנוח כה' יעקב פרופס כ"ץ זצ"ל

בשנת להגיד כי ישר לפ"ג

ספר „עיני אברהם" על הרמב"ם לרבי אברהם צפג' זצ"ל ת"ח סגי נהור שעלה מתונס לא"י.

ההסכמות הן בין השנים תקמ"ב-תקמ"ד והספר נדפס באמסטרדם תקמ"ד. בשנת התשל"ה יצא במהדורת צילום ע"י הרה"ג ר' אברהם חפוטא שליט"א ראש ישיבת הרמב"ם וב"י, ובהקדמתו כותב על הספר: „באוריו הם בעיון נמרץ ועומד על לשונות הרמב"ם בדקדוק רב, על כל קוץ וקוץ תלי תלין, נושא ונותן ומפלפל על דרך העיון כיד ה' הטובה עליו כאשר יראה המעיין בהרבה מקומות... וסלל לו נתיבות חדשות בלשונות הרמב"ם בעיון זך וסברא ישרה..." ע"ש.

מהסכמת הרב נודע ביהודה משנת תקמ"ג נראה שרבינו עלה לא"י שנים רבות לפני כן וכמ"ש שם: „אשר זה שנים רבות אשר קבע ישיבתו בירושלים תובב"א", ומדברי רבינו בהקדמתו נראה ששבע שנים אחר שישב בא"י יצא שוב לנדוד בארצות שונות מפני דוחק השעה, וכמו שכותב: „ומה אעשה כי דוחק השעה וחסרון כיס, דאין קומץ משביע ואין הבור מתמלא מפני הבצרו'ת ויסורין קשין דשין אותי כדבילה, הקיפו עלי יחד סבוני סבבוני ומוכרח אני לדרוך בציות ולרכוב אניות מקץ שבע שנים לשבת אברהם". ע"ש. את ספרו קרא רבינו „עיני אברהם" מפני חמת שדי חשכו האורות ואין רואה", כלומר בגלל היותו סגי נהור. וחותם בסוף הקדמתו: „קטן שבקטנים המדוכא ביסורין אברהם בכמהר"ר יאודה צפיג' ז"ל ה"ה".

ג) **צפג' ר' דוד הראשון** — דיין בתונס בסוף המאה החמישית ובתחילת הששית. חתום אחרון בשנת התצ"ד (1734) בהסכמת ספר התשב"ץ ח"ב עם רבו מהר"א טייב הראשון (ע"ע), ר' משה נג'אר (ע"ע), ר' יצחק הכהן (ע"ע) ור' אברהם גטף (ע"ע). הוא עמיתו בתורה של ר' מרדכי

אלחאייך (ע״ע), וכמו שכותב בנו ר׳ עוזיאל אלחאייך בספר „משכנות הרועים" (דף ר״כ ע״ד) מה שמצא בכת״י של מר אביו הנ״ל וז״ל: „בימי חרפי נשאתי את ידי לדון בקרקע לפני מורי הגדול מורי הרב ר׳ אברהם טייב נר״ו וחברי עמיתי בתורה החכם השלם הדיין המצויין כמה״ר דוד צפג׳ נר״ו ע״ד אלמנה..." ע״ש. בשנת התקי״ח הוא חתום ראשון עם עוד עשרה מרבני תונס בהסכמת ספר „בני שמואל" לר׳ משה עדאוי זצ״ל (ע״ע), ואולי זה מוכיח ששמש תקופה מסויימת כרב ראשי. ויש לשער שנתמנה אחר פטירת ר׳ משה נג׳אר זצ״ל (ע״ע).

ד) **צפג׳ ר׳ דוד** השני — תלמידו המובהק של ר׳ יוסף זרקא (ע״ע), והוא אביו של הרה״ג ר׳ שמואל צפג׳ (ע״ע) שנפטר בראשית המאה השביעית. בספר „פרי קדש" (דל״ט) מספר ר׳ יהודה ג׳רמון (ע״ע) על ר׳ יוסף זרקא ותלמידיו, וכותב: „ושאר גדולי עולם רבנים מופלאים שלא חברו ספרים הרב הגדול מוהר״ר דוד צפג׳ זלה״ה וחבריו היו תלמידיו". בהמשך דבריו כותב שרבינו היה תלמידו המובהק של ר״י זרקא, ומביא שם ספורים שספר רבינו לבנו ר׳ שמואל על רבו זה. לפי זה יש לשער שרבינו נפטר בסוף המאה הששית. וברור שאין הוא ר׳ דוד צפג׳ שבאות הקודם, שהרי זה שבאות הקודם הוא תלמיד ר׳ אברהם טייב הראשון (ע״ע), ומצאנוהו חותם כדיין בשנת התצ״ד (1734) בזמן שמהר״י זרקא היה בן י״ב שנה בלבד וגם בשנת התקי״ח (1758) הוא חתום ראשון בהסכמת „בני שמואל" עדאוי, ומהר״י זרקא חתום שם תשיעי, ומוכרח שרבינו-תלמידו של מהר״י זרקא — הוא חכם אחר.

רבינו היה נשוי למרים דודתו (אחות אביו) של הגאון ר׳ אברהם כהן יצחקי (ע״ע) בעל „משמרות כהונה", ובספר „חסדי כהונה" למהר״א הכהן הנ״ל ישנו דרוש שדרש עליה (דרוש ב׳) וכתוב שהוא על דודתו מרים אשת הר׳ דוד צפג׳ זצ״ל בשנת התר״ה בס׳ תשא. מזה נראה שרבינו נפטר לפני שנת התר״ה (1845).

נראה לי שמלבד ר׳ שמואל הנז״ל גם הדיין ר׳ ישועה צפג׳ (ע״ע) הוא בנו של רבינו. ועל פי זה יהיה מובן מה שמהר״א כהן יצחקי מתאר את ר׳ ישועה כ„שאר בשרנו",[1] כיון שהוא בן דודתו מרים. ועוד הוכחה לכך שלר׳ ישועה היה בן בשם ר׳ דוד, ומן הסתם שקראו על שם אביו-רבינו.

ה) **צפג׳ ר׳ שמואל** — בנו של ר׳ דוד צפג׳ השני (ע״ע), ובספר „פרי קדש" (דל״ט) מביא ר׳ יהודה ג׳רמון (ע״ע) ספורים מפי רבינו על ר׳ יוסף זרקא (ע״ע) ששמעם מפיו אביו ר׳ דוד תלמיד ר״י זרקא. שמש כדיין בתונס במשך כארבעים שנה מתחלת העשור האחרון של המאה הששית עד סוף העשור השלישי למאה השביעית, והוא חתום

1) חסדי כהונה דרוש כ״ד, „דרוש שדרשתי על שאר בשרנו החו״ש הדו״מ כה״ר ישועה צפג׳".

על הרבה תשובות והסכמות לספרים עם רבני תונס. בשנת התקצ״ב (1832) חתום בספר „מעשה ב״ד" (סי׳ ל״ב) עם ר׳ ישועה בסיס (ע״ע) ור׳ מרדכי נג׳אר (ע״ע) על תשובה בענייני המחלוקות בין אנשי הדיג׳ת ואלחארא בג׳רבה. בשנת התקצ״ט (1839) חתום שם (סי׳ ט״ו) שני אחר ר׳ יהודה כהן טנוג׳י (ע״ע) עם הרבה מרבני תונס במכתב לקהלת הדיג׳ת שבג׳רבה, שבו הם נדרשים לסייע למר זקננו הדיין ר׳ שאול הכהן זצ״ל (ע״ע) ולעמוד לימינו בשעת דחקו. אותה שנה היה בין המסכימים לספר „ירך יעקב" לר׳ יעקב פיתוסי זצ״ל (ע״ע). עוד נמצא חתום על תשובה משנת התרי״ג (1853) בספר „מעשה ב״ד" (סי׳ כ״ז), ועל שתי תשובות משנת תרט״ו (1855) לרבני ג׳רבה (שם סי׳ ל״ה, מ״ד). בשנת התרי״ט (1859) חתום בהסכמת ספר „כרוב ממשח" שלישי אחר הראב״ד תוניסיה ר׳ ישועה בסיס (ע״ע) וחתימתו האחרונה שראיתי היא בשנת התרכ״ז (1867) בהסכמת „נר דוד" גג׳. בשו״ת „נשאל דוד" לר׳ דוד בונאן (ע״ע) מסכים רבינו לתשובה אחת של המחבר ר׳ דוד.

ו) **צפג׳ ר׳ ישועה** — מדייני תונס בראשית המאה השביעית, והיה עמיתם בתורה של הראב״ד תונס ר׳ אברהם חג׳אג׳ זצ״ל (ע״ע),[1] ושל הגאון ר׳ אברהם כהן יצחקי זצ״ל (ע״ע) בעל „משמרות כהונה".[2] כבר כתבתי שנראה שהוא בנו של ר׳ דוד צפג׳ השני (ע״ע) ואחיו של ר׳ שמואל צפג׳ שבאות הקודם. היה שאר בשרו של מהר״א כהן יצחקי הנ״ל, כי מרים אמו היא דודתו של מהר״א הכהן. היו לו שני בנים (לפחות) ר׳ דוד[3] ור׳ יוסף.[4] בנו ר׳ דוד היה דיין ומו״ץ בעיר מוסתור וחיבר ספר „דברי דוד" — חי׳ לסדר זרעים ומועד (ג׳רבה תשי״א), ושאר כתביו עודם בכתובים. רבינו היה דיין בבית דינו של הגאון ר׳ ישועה בסיס (ע״ע), וחתום אתו בשנת התרט״ז (1856) על תשובה לרבני ג׳רבה,[5] ובשנת התרי״ט (1859) בהסכמת ספר „כרוב ממשח".

נפטר בחודש ניסן תרכ״ג (1863), ונדפסו כמה דרושי הספד למנוחתו. עמיתו מהר״א חג׳אג׳ דרש עליו פעמיים — בתשלום החודש ובתשלום השנה, ושני הדרושים נדפסו בספרו „זרעו של אברהם" ח״ב (תונס תרפ״ח).[6] על הראשון כתוב: „דרוש שדרשתי על עמיתי בתורה כמהר״ר ישועה צפג׳ ז״ל בתשלום החודש בביכ״נ בס׳ תזריע, יום ש״ק ר׳ אייר תרכ״ג". עוד דרוש דרש עליו קרובו ועמיתו מהר״א כהן יצחקי, ונדפס בספרו „חסדי כהונה" (דרוש כ״ד). עליו

1) עיין להלן.

2) רבני ג׳רבה בהסכמת „דברי דוד" לבנו כותבים שהיה עמיתו ומבית דינו של מהר״א הכהן.

3) עיין ר׳ דוד צפג׳ השלישי.

4) עיין ר׳ יוסף צפג׳.

5) מעשה ב״ד סי׳ כ״ח.

6) דרושים א׳ ב׳.

כתוב: „דרוש שדרשתי על שאר בשרנו החו"ש הדו"מ כה"ר ישועה צפג' זלה"ה שנת תרכ"ג בס' שמיני".

גם השד"ר הרה"ג ר' אהרון עוזיאל זצ"ל שהיה בתונס בשנת התרכ"ג, הספיד את רבינו, ובספרו „מקוה מים" כתב על הדרוש: „להספד בשלהי שנת התרכ"ג ר"ב להושי"ע בעי"ת תונס, על פטירת הרב המופלא וכבוד ה' מלא, מעין נובע מקור חכמה כמהר"ר יהושוע צפג' זלה"ה תנצב"ה".[7]

ז) **צפג' ר' דוד** השלישי — הוא המחבר ספר „דברי דוד" (ג'רבה תשי"א) המחולק לספר „זרע דוד" — חידושים לסדר זרעים, וספר „מועד דוד" — חידושים לשבת עירובין וחגיגה. רבני ג'רבה בהסכמתם לספרו מתארים אותו: „החכם השלם הדיין המצוין סיני ועוקר הרים כמהר"ר דוד צפג' זצוק"ל", וכותבים שהוא בנו של הדיין ר' ישועה צפג' (ע"ע), ושהיה דיין ומו"ץ בעי"ת מוסתור יע"א, ונפטר זה קרוב לששים שנה. לפי זה יצא שרבינו נפטר בערך בשנת התרנ"א (1891) שהיא ששים שנה לפני התשי"א.

עוד כותבים הרבנים הנ"ל שחוץ מספרו הנ"ל, יש לרבינו חידושים על כל הש"ס, לסדרי נזיקין, נשים, קדשים וטהרות וחידושי פוסקים, והם נמצאים ביד נכדתו שמחה וזאן מסוסא — שהיא בת בנו ה' המופלא החה"ש הכולל כמה"ר אברהם צפג' זצוק"ל.

בספר „נפלאות הצדיקים"[1] מסופר על ר' דוד צפג' שבא מתונס לג'רבא ולמד עם ר' יצחק צדיקא (ע"ע) זצ"ל מג'רבה. ונראה שהכוונה לרבינו שהיה בן דורו של מהר"י צדיקא זצ"ל וזיע"א.

ח) **צפג' מהר"כ** (?) — מחכמי תונס ונפטר בראשית המאה השביעית. ישנו דרוש למנוחתו מהגאון ר' אברהם תג'אג' (ע"ע) בספרו „זרעו של אברהם" ח"ב (דרוש ט') וכתוב עליו: „דרוש שדרשתי בבה"כ על מהר"כ צפג' זיע"א בתקופת השנה בס' אמור".

ט) **צפג' ר' שלמה** — מרבני תונס בראשית המאה השביעית, וחתום בספר „מעשה ב"ד" (דס"ד ע"א) עם רבני תונס ובראשם הראב"ד תוניסיה ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) על תשובה לר' מעתוק חדאד זצ"ל (ע"ע) דיין ג'רבה.

י) **צפג' ר' אליהו** — מדייני תונס במחצית הראשונה של המאה השביעית. חתום בשנת התרל"ב (1872) בהסכמת ספר הפיוטים „שירי זמרה" (ליוורנו תרל"ב) עם עוד 15 מרבני תונס ובראשם האב"ד ר' נתן בורג'ל (ע"ע), ורבינו חתום במקום החמש עשרה. עוד חתום בשנת התרל"ז (1877) על פסק דין בספר „משפט הירושה" בענין צוואת הקאייד נסים שמאמא זצ"ל יחד עם הדיינים ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע"ע) ר' אברהם חיים בורג'ל (ע"ע) ועוד.

---

7) מקוה מים דרוש ה'.

1) כולל ספורי צדיקים בערבית ונדפס בסו"ס „זכות יוסף" למהר"י בוכריס זצ"ל.

משפחת צרפתי

כנראה מוצא המשפחה ממגורשי צרפת, וידועים חכמים רבים מארצות שונות בעלי שם משפחה זה, כמו ר' שלמה צרפתי ששקיל וטרי עם הרשב"א והוא מחכמי צרפת שנתיישבו בטולייטולה בשנת ה"א נ' (אוצר הגדולים ח"ח אות ש' של"ב), ור' שמואל צרפתי מחכמי תוגרמה בשנות ר"ן (שם תל"א) והרבה חכמים ממרוקו ממשפחה זו כמו ר' וידאל צרפתי ועוד רבים. בתונס נודע ביותר הרה"ג ר' צמח צרפתי (ע"ע) שחי במאה החמישית ונפטר בירושלים בשנת התע"ז ושמש כרב ראשי לתוניסיה, והוא כמעט הרב הראשון הנודע לנו מתקופה זו. אחריו היו במאה השביעית כמה חכמים ממשפחת צרפתי, אך לא נודעו הרבה.

א) **צרפתי ר' צמח** — גדול רבני תונס במאה החמישית, ושמש יחד עם הרב אברהם כהן הראשון המכונה „באבא רבי" (ע"ע) כמארי דאתרא בתונס. שני רבנים אלו הם הראשונים מרבני תונס בני התקופה האחרונה הנודעים לנו בשמותיהם ובפעלם, וקודם להם לא נודעו לנו. הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) מתארם: „שני צנתרות הזהב, קדישי עליונים גדולי הדור כמוהר"א הכהן ומוהר"ץ צרפתי ז"ל". החיד"א בספרו „מעגל טוב" כותב שלפניהם לא היו לומדים בתונס תוספות, רק גמרא רש"י לבד, והם שהכניסו לימוד התוספות בתונס, והיו מעיינים במהרש"ל ומהרש"א בעיון נמרץ. הם העמידו תלמידים הרבה, ומגדולי תלמידיהם הרבנים הגדולים ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע),[1] ר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע)[2] ור' משה נג'אר (ע"ע) ששמשו מאוחר יותר כרבנים ראשיים בתונס. הגאון ר' עוזיאל אלחאייך מביא עדות שהעיד ר' משה נג'אר משם רבו־רבינו, ומתאר את ר' משה: „מר מיוחד שבתלמידים רבינו הגדול מהר"ץ צרפתי ז"ל".[3]

בספר „מעגל טוב" כותב כך החיד"א על רבינו ועמיתו ר' אברהם הכהן: „ונחזור לענין הרב אברהם טאייב שהוא היה גדול הדור, ותלמיד הרבנים הרב אברהם הכהן שקורין לו „באבא רבי" והרב צמח צרפתי, ועמהם למד הרב אברהם טייב. וקודם להם לא היו לומדים תוספות בתוניס, רק גמרא רש"י בלבד. והרבנים הנז' הפליאו עצה בעיון התוס' ומהרש"ל ומהרש"א בעיון נמרץ, ומאוד היו מעמיקים בדברי מהרש"ל ומחבבים דבריו. ולרוב חשקם בתורה ערב כפור אחת היו נושאים ונותנים כל כך זמן בדבור מהרש"ל עד שהגיע זמן סעודה המפסקת, ושכחו לאכול שום דבר מרוב טרדתם

---

1) כ"כ ההיד"א ב„מעגל טוב" השלם עמ' 57, וכן כותבים ר"נ בורג'ל, ר' מרדכי אלחאייך ור' דוד נג'אר תלמידי מהר"א טייב שרבם „יצק מים ע"י שני צנתרות הזהב קדישי עליונים גדולי הדור כמוהר"א הכהן ומוהר"ץ צרפתי ז"ל" (משכנות הרועים, רצ"ט ע"ג).

2) כ"כ ר' עוזיאל שאביו ר' מרדכי שאל „את פי גדול בדורו דרב הוא הרב זרע יצחק זיע"א, ויען המלאך שכך היו רבותיו ה' הגדול מוהר"א הכהן ז"ל והרב הגדול מוהר"ץ צרפתי ז"ל" (שם ב"ז עמ' ד').

3) שם.

בלימוד. וסיפרו לי גדולות על הרבנים הנז׳, ובכלל שהרב צמח צרפתי היה חולה כמה חודשים שוכב במטה הנוט״ה, ונגלה אליו אליהו ז״ל ורפאהו. והענין הוא גורא ואינני זוכר, באופן שהרבנים הנז׳ הרביצו תורה וגדיים נעשו תיישים",[4] ע״כ.

ובספר „שם הגדולים" (מע׳ צ׳ אות י״ג) כותב עוד החיד״א על רבינו: „מוהר״ר צמח צרפתי — רב גדול מרבני תונס בדורות שלפנינו, והיה כותב בגליוני הש״ס והפוסקים, וקצת חידושיו נדפסו משמו בספר „בני יוסף" הנדפס מחדש, ובח״ב מע׳ ז׳ אות מ״ג כתבתי קצת משבחיו", ע״כ. ושם בח״ב כותב, שהרבו בתונס לספר ממעשי רבינו ז״ל, ומהם: „להזהיר על השבת הוא בעצמו ביום הששי חוזר חלילה ויתיב בשערי טבילה שיטבלו בערב כדין. ואחרי זה נשאו לבו לב טהור והלך לעה״ק ירושלים ת״ו, ואני הצעיר ראיתי את גליוני הגמרות של מדרש הקדוש „בית יעקב" מלאים זיו מחידושיו, וחותם „צ״ץ ופרח". ומורי הרב זלה״ה בספרו „נחפה בכסף" (א״ח סי׳ ג׳ די״ג ע״ב) מביא הגהה אחת וחתים עליה „צ״ץ" ומורי הרב שקיל וטרי עלה. ונהירנא כי אני הייתי תלמיד קטן באותו הפרק עומד ומשמש לפני מורי הרב זלה״ה ויהי מאז לא נודע מי בעל דברים..." ע״כ.

מספורי הנסים שמספרים על רבינו, מביא החיד״א ספור אחד ששמעו מת״ח אחד ששמעו מזקן שהיה נוכח בשעת מעשה, והוא שפעם חלה רבינו ברגליו קרוב לשנתים ימים ל״ע, ולא היה יכול לקום ממטתו. יום אחד קרה נס לרבינו וכרגע הבריא ועמד על רגליו בריא לגמרי. כשנשאל על כך סיפר רבינו שנתגלה אליו אליהו הנביא ע״ה, ואמר לו שאם יקבל על עצמו ללמוד בלילה שלפני הברית מילה בכל בית ובית שיהיה בו ברית הוא יתרפא, והוא קבל על עצמו ומיד התרפא. מאז והלאה היה הולך הרב בכל לילה שלפני הברית לבית הילד הנולד ולומד עד אור הבוקר, ולא היה מעכב בעדו לא מרחק הבית או מזג אויר קשה.[5] עוד ידוע ומפורסם ספור אחר על רבינו המובא בספרים אחרים[6] על אותו גוי פועל מאפיה שהתעשר עושר גדול בזכות שקם בלילה שלוש פעמים כדי להדליק הנר לרבינו שיוכל ללמוד לאורו תורה. גוי זה היה צריך כל פעם להוריד קורה כבדה מאוד כדי לפתוח הדלת לרבינו, ואחרי שפעמיים פתח לרבינו והדליק לו הנר, בא רבינו בפעם השלישית בבקשה ששוב ידליק לו הנר כיון ששוב נכבה לו בדרך, אז הראה הגוי לרבינו את טרחתו הגדולה בכל פעם שהוא פותח הדלת, ורבינו ברכו שיהיה לו ממון כמשקל אותה קורה. וכך היה שגוי זה נתעשר מאוד והיה לאדם נכבד וחשוב, וכשרבינו היה בקושטא בדרכו לא״י, פגשו גוי זה במקרה והכירו ועשה לו כבוד גדול, ושלח לשליטים שבא״י שישימו לב לרבינו ויעזרו לו מאוד בהגיעו לארץ.

רבינו תקן תקנות הרבה בתונס, ותקנותיו מוזכרות בכמה מקומות בספר „משכנות הרועים" להגאון ר׳ עוזיאל אלהאייך זצ״ל. על אחת התקנות חתום רבינו בשנת התס״ה (1705).[7] גם היה לרבינו קשר עם רבנים מחוץ לתונס, ובספר „זרע יצחק" לומברוזו ח״ב (שבסו״ס „בני יוסף") ישנה שאלה ותשובה בענין דינא דבר מצרא ששלח רבינו לרבני איזמיר שבתורכיה. הרה״ג ר׳ חיים אבולעאפיה מאיזמיר מסכים לתשובת רבינו, וכותב: „ראה ראיתי את כל דברי הרב הפוסק, הנה הנם מיוסדים על קו האמת והיושר במדה ובמשקל ובמשורה, ויפה הורה שהדין עם לוי הת״ח וראיותיו ברורות חזקים כראי מוצק, עליהם אין להוסיף ואין להרהר אחריהם, והפורש מהם כפורש מן החיים, וכל מן דין סמוכו לנא יורה יורה ידין ידין אתמחי גברא ואתמחי קמיעא וראויין הדברים למי שאמרן, ג״כ החזקתי בידו לאמור לו עשה והצלח וחפץ ה׳ בידו יצלח, נאום החותם פה איזמיר יע״א בסדר ולהורות את בני ישראל ובשנת בעת״ה אחישנה ליצירה הצעיר חיים אבולעפיה". מכיון שתשובה זו היתה מצויה בידי חכמי תונס ונדפסה על ידם בספר „בני יוסף", מן הסתם שהיא נשלחה לרבינו בהיותו בתונס לפני עלייתו לא״י, וא״כ נראה מזה שבשנת התע״ב (1712)[8] עדיין היה בתונס.

אחרי שנת התע״ב (1712) עלה רבינו לא״י, ובדרכו לשם עבר דרך קושטא, והוא נתיישב בירושלים ולמד בבית המדרש „בית יעקב". בפורים קטן שנת התע״ז (1717) נפטר בירושלים, וכשהגיעה שמועתו לתונס הספידו תלמידו (?) ר׳ יצחק לומברוזו. את חידושיו שחידש כשדרש עליו הדפיס בספרו „זרע יצחק" (תונס תקכ״ח), ועל הדרוש כתב: „זה מה שחידשתי כשדרשתי בהספד הר׳ צמח צרפתי שבאת שמועתו שנפטר בעה״ק ירושלים תובב״א יום פורים קטן שנת בעת״ה לפ״ק בפרשת „כי תשא".

וראיתי בספר „קורות היהודים בתורכיה" מדוד גאנז שכתב שר׳ צמח צרפתי בא מדמשק והתישב בירושלים בערך בשנת התט״ז (1656) ונפטר בשנת התע״ז (1717) והאריך ימים קרוב לתשעים שנה, והביא עוד דברי החיד״א ב„שם הגדולים" על רבינו שהבאנו לעיל. אך אין זה נראה כיון שראינו לעיל שבשנת התע״ב ולפחות בשנת התס״ה היה רבינו עדיין בתונס, וגם לפי דבריו יוצא שרבינו עלה לירושלים צעיר מאוד בהיותו כבן כ״ט שנה, ואין להעלות על הדעת שאת כל התקנות המוזכרות בספר „משכנות הרועים"

---

4) „מעגל טוב" השלם עמ׳ 57.

5) „שם הגדולים" שם.

6) מובא בספר „מעשה נסים" די״ז, ובתחלת ס׳ „פרחי כהונה" (בערבית) ובספרים אחרים.

7) משכנות הרועים, דק״ב ע״א.

8) ברור ש„בשנת בעת״ה" שכתב מהר״ח אבולעפיה היא לפ״ג והיא שנת התע״ב (1712), ולא לפ״ק והיא שנת התע״ז (1717), שכן רבינו נפטר בפורים קטן בשנת התע״ז (עיין להלן) ובסדר „ולהורות את בני ישראל" לא היה רבינו בחיים.

שתקן בתונס, וכל תלמידיו שבתונס, למדו אצלו לפני שנת התט"ז, ולא יתואר שיקרא בתונס „גדול הדור" בגיל צעיר שכזה. גם מה שכתב שבספר „קורא הדורות" לר"ד קונפורטי (דף נ' ע"ב) מזכירו, ראיתי שמוזכר שם ר' יוסף צרפתי ולא ר' צמח, ע"ש. וצריך לומר שהיו שני ר' צמח צרפתי, הראשון עלה מדמשק לא"י בשנת התט"ז (1656), והשני הוא רבינו מתונס שעלה לעת זקנתו אחר שנת התע"ב לא"י. אך ישנה אפשרות דחוקה לומר שרבינו היה מדמשק ועלה בתט"ז לירושלים, ויותר מאוחר בא לתונס (אולי כשד"ר) והרביץ תורה שם, ובסוף ימיו אחר שנת התע"ב חזר שוב לירושלים, וצריך ברור.

מלבד חידושי רבינו בספר „בני יוסף" לר' יוסף כהן טנוג'י והגהותיו בגמרות של מדרש „בית יעקב" בירושלים שהזכיר החיד"א, נדפסו לרבינו כמה גליונות בספר „ארץ יהודה" לר' יהודה כהן טנוג'י (ליוורנו תקנ"ז), וכתוב בתחלתם שנמצאו באמתחתו של מורנו מהר"י לומברוזו שמצאם כתובים בספר „בית יוסף" של רבינו ובספרים אחרים שלו.

ב) **צרפתי ר' יוסף** — מחכמי תונס בחצי הא' של המאה השביעית וחתום בשנת התרמ"א (1881) בהסכמה שבספר „מעייני הישועה" בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת עם עשרות מרבני תונס.

ג) **צרפתי ר' אברהם** — רב מורה ובקי בענייני טרפיות בתונס. מוזכר בהקדמת ר' משה שתרוג לס' „שבת אחים" משנת התרפ"ג, שכתב שם שארבעים שנה לפני כן כשנפטר רבינו הורגש חסרונו, ואז אחיו ר' ישועה שתרוג (ע"ע) פקד עליו ועל ר' שלמה דאנה (ע"ע) ללמוד בהלכות טרפיות ולברדם וללבנם, ע"ש. לפי זה יוצא שרבינו נפטר 40 שנה לפני שנת התרפ"ג והיא שנת התרמ"ג. רבינו מתואר שם: „הרב המורה הבקי בטרפיות ומנהגי עוב"י תונס יע"א כמה"ר אברהם הצרפתי זצ"ל".

ד) **צרפתי ר' יוסף** — מזכירו הראב"ד ג'רבא ר' משה זקן מאזוז זצ"ל (ע"ע) בספרו „קול משה" (ו' ע"א) וז"ל: „וכזאת שמעתי כשהייתי בעוב"י תונס יע"א מהחה"ש כמהר"ר יוסף צרפתי ז"ל משמא דהרב הגדול מהר"י בסיס זצוק"ל..." ומזה נראה שהיה חי בתקופת מהר"י בסיס זיע"א (ע"ע), וכנראה הוא ר' יוסף שבאות ב'.

ה) **צרפתי ר' אהרון** — בס' „נחלת אבות" להרה"ג ר' יוסף משאש זצ"ל (עמודים רל"ה-רל"ו) מביא בקצור מה שמצא כתוב בס' „מראות הלילה" (דפוס ישן שנמחקה שנתו ומקום הדפסתו ושאלו מסוחר ספרים ישנים), שידיעת החלומות ופתרונם היא חכמה פלאית, וכותב שבספר זה אסף מב' התלמודים והמדרשים כל אשר זכו לחכמה זו מהתנאים והאמוראים ומהבאים אחריהם, מהר"ש בן חפני, רבינו שרירא גאון ורבינו האי בנו, הרמב"ם, הרמב"ן ועוד הרבה חכמים שאין רשומן ניכר מיושן הכתב ואכילת עש. גם מביא בו חכמים אחרים שהיו בזמנו והם ר' אברהם אבולעפיא הספרדי, ר' עזריה הברצלוני ור' אהרון הצרפתי בתונס ועוד אחרים שאכלם עש, ע"כ מה שכתוב בספר הנ"ל. ועדיין לא בררתי מי מחבר הספר הנ"ל ותקופתו, ולכן לא ידועה לי התקופה שבה חי רבינו.

משפחות שונות

א) **צוייד ר' שמואל** — מדייני תונס בראשית המאה הששית, והיה אחד מרבותיו של הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע) בעל „משכנות הרועים" (ליוורנו תר"ך). נפטר בשנת התקל"ב (1772), ותלמידו ר' עוזיאל הנ"ל הספידו, וכך כתב על דרוש ד' ב„מערתא דדייני" שדרש למנוחתו: „דרוש להספד הרב הכולל צניע ומעלי נגוע אלוקים ומעונה דעייל בלא ב"ר חשוב ומקובל ומורי גם הוא כמוהר"ר שמואל צוייד תמ"ך בח' אייר לבש"ר ענוים לפר"ק". במליצת ההספד שבתחילת הדרוש כתוב שרבינו סבל מחולאים ומצער הפרנסה ולא השאיר בנים אחריו. על מחלותיו ועניו כתוב שם: „ח"ש בראשו... והשת"ן עומד עמוד החוזר יורד ומשתי"ן דעביד טיף טי"ף גם בלילה לא שכב, ויהי ע"ר אליבא ריקניא שלבו נוקפו... והאחרון הכביד אשר יחסר ב"ר מיני"ה דמר... צער"י מזון קשים מזוגותיו משום דוחקא ומשום אנינות..." ע"כ. עוד כתוב שם שרבינו היה יודע קבלה ומתנהג בחסידות, והיה לומד בבית מדרשו של הרב יוסף בשמוט (ע"ע), ובלשון המליצה כתוב: „ומקום מושכר לו בבית מדרשו של ש"ם טוב מלך חסיד צדקת ה' עשה הא בצנעה הא בפרהסיא משכים על דבר מושב"ת ועומד לפום רבנן כה"ר יוסף בשמוט תמ"ך"

רבינו חתום בכמה הסכמות ופסקים עם רבני תונס. בשנת התקי"ח (1758) חתום בהסכמת ספר „בני שמואל" עדאוי עם הגאונים ר' מרדכי אלחאייך (ע"ע) ר' נתן בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל „חק נתן" ועוד רבים. כן חתום בשנת התקכ"ח (1768) בהסכמת ספר „זרע יצחק" לר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע) עם רבני תונס ובראשם האב"ד ר' מסעוד אלפאסי זצ"ל (ע"ע), ובשנת התקל"ב (1772) — שנת חייו האחרונה חתום על פס"ד ארוך בספר „משחא דרבותא" (דף קנ"א) בענין התובע הולך אחר הנתבע עם עשרה מרבני תונס ובראשם אב"ד תונס ר' מסעוד אלפאסי הנ"ל. בכמה מקומות בספר „מערתא דדייני" מביא תלמידו ר' עוזיאל אלחאייך שמועות ממנו. במקום אחד (כ"ט ע"ב) כותב: „ונהירנא כד הוינא טליא ששמעתי מפי עליון מ"ו הרב המו' מוהר"ש צוייד..." ע"ש.

מערכת קו"ף

משפחות שונות

א) **קאטריואס ר' שמריה** — מחכמי טבריה שנשלח כשד"ר לארצות צפון אפריקה, ובקר בשליחותו זו באלג'יר, מרוקו ותוניס. בימי שהותו בתוניס נתחבב על חכמי העיר ונתנו עיניהם בו להיות להם לרב, והוא נענה להם והשתקע שם ונפטר שם בר"ח ניסן התקל"ד (1774).[1]

עוד בהיותו בטבריה מצאנוהו חותם בשנת התק"ח (1748) עם חכמי העיר על אגרת שליחותו של ר' מסעוד בונאן (ע"ע), ובשנת התק"ט (1749) על אגרת לגיבלארטר בדבר שליחותו של ר' יונה אשכנזי.[2]

בקיץ תקט"ו (1749) היה רבינו באלג'יר ונשא ונתן עם רב העיר ר' יהודה עייאש שעמד אז לעלות לא"י. רבינו הראה לר"י עייאש תשובה בהלכה שהשיב לר' יצחק בונאן מתונס (ע"ע), ובשולי התשובה כותב: „בהיותי בעיר ארג'יל הרצתי הדברים לפני הרב המלל מהר"י עייאש".[3] כן ניסה אז לערער על כמה ממנהגי התפלה הנהוגים באלג'יר, ור"י עייאש חלק עליו והצדיק המנהגים המקובלים.[4] בספרו „בית יהודה" ח"ב, מביא מהר"י עייאש תשובה אחרת מרבינו,[5] ולפני שנסע מהר"י עייאש לא"י ונתנו בידו חכמי אלג'יר בשנת התקט"ו (1755) תעודת המלצה שבה הסבות לעכובו מלעלות לא"י עד אז, רבינו הצטרף עמהם וחתם אתם שם.[6]

מאלג'יר הלך למרוקו, ובסוף תשרי תקי"ט (1758) אישר בפאס תשובה בהלכה מהרב יעקב בן צור והצדיק אותו.[7]

באותה שנה היה בתוניס והסכים לספרי ר' יצחק חדאד מג'רבה (ע"ע) — תולדות יצחק (ליוורנו תקכ"ב) ו„קרני ראם" (ליוורנו תקכ"ה). כן הסכים לספר „תועפות ראם" לר' מרדכי ברוך קאראבליו מתונס (ע"ע, ליוורנו תקכ"א), ובראש הסכמתו זו הוא כותב: „אנוכי בדרך מצוה עייל ונפיק אזוזי דחיק ומפיק משום דוחקא דצבורא עה"ק טבריה, נחני ה' דרך תותים". המחבר מהר"ם קאראבליו הראה את ספרו הנ"ל לרבינו, ושמע מפיו הערות רבות והביאן בספרו בשמו. במקום אחד כותב: „כשעבר עלינו בשליחותו החכם השלם הר' שמריה קאטריואס מעיר טבריה תוב"ב, בהיותו לומד עמי, הראה לי מה שיש לו כתוב בכתיבותיו בזה הדיבור והעתקתים לזכות את הרבים".[8]

בהיותו בתונס כתב שם תשובה בענייני מנהגי התפלה באלג'יר, ובראשה כתב: „אנוכי בדרך מצוה עייל ונפיק אזוזי משום דוחקא דצבורא עיה"ק טבריא, וכמה הרפתקי דעדו עלי בדרך הזה דשכיח היזקא, ויהי היום באתי לעיר תונס יע"א משמש כניסה ויציאה לעלות דרך הקדש, ונשמע הקול כי מקצת חכמים אשר בעיר ארג'יל, נדבה רוחם להחזיר עטרה ליושנה בענין חזרת התפלה כאשר הדין נותן, ומכ"ש לפי הקבלה כמ"ש הרדב"ז בארץ מצרים ובטל תקנת הרמב"ם, ולשומעים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב, כי מנהג זה ישר בעיני אלוקים ואדם",[9] עכ"ל.

מדבריו אלו אנו למדים שעמד לחזור מתונס לא"י, אך ידוע שלבסוף לא עשה כן, מכיון שנתחבב על חכמי העיר, והוא נענה להם להיות להם לרב ודיין ונשתקע שם עד יום פטירתו. פטירתו היתה בשנת התקל"ד (1774), והחיד"א שהיה באותה שנה בתונס בשליחות חברון, כותב שרבינו נפטר בר"ח ניסן והוא מנע את הקהל מלהספידו בבית הכנסת מפני קדושת ר"ח, והוא עצמו הספידו בבית הקברות. וכך כתב החיד"א בר"ח ניסן התקל"ד: „ובעוה"ר בו ביום נת נפשיה של הרב שמריה קאטריואס ונאספו לקונן בבית אחרת ומנעתים, כי הוא ר"ח ואינו בפניו, אף שיש סברא דמיקרי בפניו. ושמעו לקולי והיו מחשיבים דברי בפרט לענין דינא... והוכרחתי לילך לבית החיים, ולדרוש בבית הסמוך על הרב הנז' שיעור קטן".[10] הגאון ר' יהודה נג'אר זצ"ל (ע"ע) מגדולי רבני תונס, חלק על החיד"א בענין זה, וכותב בספרו „חגי יהודה" שרבינו נפטר בחג והספידוהו בביהכ"נ הגדולה, אף שזה לא בפניו ממש, ודלא כהרב „ברכי יוסף" (הוא החיד"א) שכתב שאין מספידין אלא בפניו ממש.[11]

מתקופת היותו בתונס אנו מוצאים תשובות הרבה ממנו. בשנת התקכ"ה (1765) השיב לשאלת מהר"י בושערה מאלג'יר ששאל לרבינו ולרבני תונס — ר' מסעוד אלפאסי (ע"ע) ור' יוסף הכהן (ע"ע),[12] ובשנת התקל"ב (1772) חתום על פס"ד ארוך עם הרבה מרבני תונס ובראשם ר' מסעוד אלפאסי,[13] וכן חתום על כמה תשובות בספר „יוסף חי" לר'

1) מעגל טוב השלם עמ' 62.

2) ספר „שלוחי א"י" לא' יערי עמודים 509, 508.

3) אהלי יצחק לר"י בונאן דף קע"ד.

4) בית יהודה, ח"ב סי' ג'.

5) שם סי' מ"ג.

6) שם דף ר"ד.

7) שו"ת משפט וצדקה ביעקב ח"א (נא אמון תרנ"ד) סי' קפ"ה, דקי"א.

8) תועפות ראם למהר"ם ברוך קאראבליו, דקנ"ט. וע"ע בדף כ"ד, ל', ל"ב, פ"ט, צ"ג, קל"ט, קמ"ו.

9) קונט' „זכר צדיק" מרבינו שבסו"ס „אברהם יגל" לר' אברהם כהן.

10) מעגל טוב עמ' 62.

11) חגי יהודה לר"י נג'אר, דף מ"א. ומ"ש שנפטר בחג, כוונתו לר"ח ניסן שהוא כיום חג אצל יהודי תונס, ונוהגים בו מנהגים מיוחדים כמו אכילת ה„בסיסא" ועולים לדוכן כמו יו"ט.

12) משחא דרבותא, דף ק"פ.

13) שם דקנ"א.

יוסף זרקא (ע"ע),[14] ונזכר בספר „משכנות הרועים" עם רבני תונס משנת התקכ"א. השאיר אחריו הרבה כתבים, והגאון ר' יהודה נג'אר זצ"ל (ע"ע) מזכירם ומביא מהם הרבה בספריו „לימודי ה'" (ליוורנו תקמ"ו) ו„אלפי יהודה" (ליוורנו תקנ"ד). מכתביו נדפסו: „1) קונטרס „זכר צדיק" — פירוש למשניות מסדר זרעים ומועד.[15] 2) שו"ת מהרש"ק — תשובות מרבינו.[16] כן מובא ממנו בספר „קרבן אהרון" מועטי (ליוורנו תקל"ג), ובספר „בית אברהם" לר' אברהם בושערה (ליוורנו תקנ"א), והשאיר אחריו בכת"י ספר דרושים וחידושי תורה.[17]

ב) **קטן ר' אברהם** — מרבני תונס בחצי הראשון של המאה הששית, והיה מגדולי תלמידי הרה"ג ר' יוסף זרקא (ע"ע). החיד"א בבקורו בתונס בשנת התקל"ד (1774) כותב שהיתה לו „אהבה רבה עם החכם ר' יוסף זרקא ועם קצת תלמידיו ובפרט עם ר' אברהם קטן".[1] הוא מונה אותו כאחד מגדולי תלמידי מהר"י זרקא וכותב: „...הרב יוסף זרקא חכם וסופר וחסיד ונקי וצדיק, והוא יש לו כששים תלמידים ומהם חשובי המעיינים. ומגדולי תלמידיו חתנו ר' יאושוע, ור' אברהם קטן הפרנס ור' יעקב מעארך, וכלם היו אהובים לי ולמדתי עמהם, וכן עם כמה וכמה ת"ח אפשר כמאה ת"ח..."[2] מהתואר „פרנס" נראה שהיה לרבינו איזה תפקיד חשוב בקהלה. הוא חתום על תשובה בענין אופן קריאת „חי העולמים" עם חברו ר' יעקב מעארך (ע"ע) ורבני תונס ר' יוסף הכהן (ע"ע) ור' שמריה קאטריואס (ע"ע).[3]

בספר „מלכי רבנן" מביא שני חכמים בשם ר' אברהם קטן, אחד מחכמי טיטואן שבמרוקו משנת התכ"ט (1669), והשני מחכמי פאס משנת שי"ג (1553),[4] והרב יוסף משאש זצ"ל שהיה רב בתלמסאן שבאלג'יר מזכיר עוד שני חכמים ממשפחת „קטן" משנת התפ"ז (1727), וכותב שמשפחת „קטן" מצויה בעירו. הוא מביא השערה לא מבוססת שאפשר שאבי המשפחה היה קטן קומה, או שהיה גדול בתורה ומקטין עצמו כמו ר' יוסי קטנותא, ולכן נקראת משפחת „קטן".[5] חוץ מרבינו לא ידועים בתונס רבנים אחרים ממשפחה זו. ובאוצר הגדולים (ח"ה אות י' תתקנ"ה) מביא חכם בשם ר' יעקב קטן שהעתיק מאמר ברפואה לבקשת הרמב"ן, וכותב שם שנראה לו שר' יעקב זה היה מנכדי ר' שמשון משאנץ ז"ל שבניו אחריו שם בעקבו נקראו בשם משפחה „הקטן" לאיזה סיבה, ע"כ. ולפי זה יתכן שמשפחת קטן בתונס ותלמסאן ג"כ מצאצאי ר' שמשון משאנץ.

משפחת קאראבליו

משפחה שמוצאה מיוצאי גלות ספרד. בתונס ידועים לנו הרבנים ר' מרדכי ברוך קאראבליו שהיה אב"ד דק"ק „פורטוגיזים" בחצי הא' של המאה הששית ומחבר הספרים „תועפות ראם" ו„מורא דכיא", ובנו ר' יצחק קאראבליו בעל „ספר הזכרונות וחיי יצחק" שנפטר בשנת התקי"ט. באנצי' „אוצר ישראל" כותב שמבני משפחה זו מצויים בצרפת, ואחד מהם יוליוס קאראבליו ממיסדי חברת „כי"ח" ומלומד גדול במלאכת מסלות הברזל, וגם באמריקא מצויה משפחה זו והם מומחים להכיר כת"י והתימות אם מזוייפים.

א) **קאראבליו ר' מרדכי ברוך** — מגדולי רבני תונס בחצי הראשון של המאה הששית, וחבר ספר „תועפות ראם" על הרא"ם לתורה (ליוורנו תקכ"א) ו„מורא דכיא" על הש"ס (ליוורנו תקנ"ב). היה תלמיד מובהק של הרה"ג ר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע) בעל „זרע יצחק", ועוד בחיי רבו זה שמש אתו כדיין בבית הדין בתונס, והם נשאו בעול הצבור יחד. משנפטר רבו בשנת התקי"ב (1752), מלא רבינו את מקומו כאב"ד דק"ק „פורטוגיזים", והוטל כל עול הקהל על שכמו. רבינו שהלך בדרכם של הרבה מרבני תונס שלא ליהנות מהצבור אלא מיגיע כפיו, התפרנס ברווחה מעסקו במסחר, והיה סוחר עשיר שלא נצרך לשום אדם, אך בסוף ימיו נהפך עליו הגלגל ל"ע והיה עני מאוד ושרא דעניותא רדיף אבתריה (עיין להלן). אף בימי עושרו עול הקהל ועול הפרנסה הכבידו עליו מאוד, ולא היה לו פנאי אף לכתוב חידושיו הרבים שנתחדשו לו בעת לומדו עם רעיו הרבנים, ועל חידושיו אלו מצטער רבינו מאוד וכותב עליהם „חבל על דאבדין". מפני העול הכבד לא היה לו פנאי גם בשביל בנו יצחק ללמדו ולחנכו, ומסרו בידי מלמדים שונים והוציא עליו הוצאות רבות יותר מהרגיל כדי שיגדל בתורה, אך משראה שאין בנו מתקדם כראוי מפאת רבוי התלמידים שהיו למלמדים, פנה עצמו מעסקיו וקבע עצמו ללמוד עם בנו.

טרדותיו המרובים של רבינו לא מנעוהו מלקבוע עתים רבים לתורה, וקבע עצמו לעסוק במסחרו בחצי הראשון של היום, ובחצי השני עסק בתורה עד הערב. כל לילה בחצות היה מנדד שינה מעיניו להגות בתורה, ומעולם לא בטל ד"א הלכה בהשכמה. רבינו כותב על כך בהקדמתו לספרו „תועפות ראם": „שזיכני ה' שמיום שה' נתן דעת בראשי, תמיד נכספה וגם כלתה נפשי להגות בתורתו הקדושה... ותמיד לא בטלתי ד' אמות של הלכה בהשכמה אפילו בהיותי בלחצי, וזה יעידון יגידון חברי של בית מדרשי, ואף על פי דטרוד הייתי בטרדי הזמן לעסוק בסחורה כדי לבקש פרנסתי וטרף

14) דף ל"ו, מ'.

15) נדפס בסו"ס „אברהם יגל" לר' אברהם כהן (ליוורנו תר"ג).

16) נדפס בסו"ס „כוכב מיעקב" לר"י פיתוסי, ועליהם הגהות מר"י הנ"ל ומבנו ר' חיים דוד פיתוסי זצ"ל.

17) כן כתב בספר „טוב ראי" על חכמי טבריה.

1) מעגל טוב השלם עמ' 60.

2) שם עמ' 57.

3) בספר „יוסף חי פרפראות לחכמה" לרבו ר"י זרקא (תונס תרס"ד).

4) מלכי רבנן — על חכמי מרוקו אות א' (י"ד ע"ב).

5) „אוצר המכתבים" לר"י משאש חלק ב' מכתב תתקכ"א.

עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאשר

ספר
צאן קדשים

אשר לחן ותיקן וחיבר הגאון המפורסם אב״ד ור״מ מוה״רר חיים שור זצ״ל בעל המחבר תורת חיים

צאן קדשים

והובא לבית הדפוס ע״י נכדו הרב הגדול החסיד מוהר״ר **חיים**

בק״ק וואנזבעק

אלטונא והמבורג יע״א

בדפוס הר״ר ישראל בר אברהם זצ״ל

שער ספר „צאן קדשים" ובמרכזו חתימת יד קדשו של אב״ד דק״ק פורטוגיזים בתונס ר׳ מרדכי ברוך קאראבליו זצוק״ל. כתוב „שלי לעבודת קוני מרדכי ברוך קאראבליו ס״ט".

לביתי כדי להיות מתפרנס מיגיע כפי ועמלי, ובפרט בעוונותינו הרבים שרבו ההוצאות והנדיונות, ואפילו הכי תמיד אחר חצי היום הייתי מצוי בבית המדרש עד עת בוא שמשי, ובערב בין השמשות אני רגיל תמיד לילך לבית הכנסת לקרוא שם דיני אורח חיים לזכות את הרבים, וללמד להם הדרך ילכו בה כל עת בעתו עד שעה מהלילה כדי לחבר לילה ביום, ובכל לילות נדדתי שינה מעיני מחצות ואילך להגות בתורה לעבוד יוצרי וקדושי. ואף על פי שהייתי יושב על כסא ההוראה לדון בין איש לחבירו, וגם להורות להם דיני איסור והיתר לכל בני קהלתי, שבזמן חייו של מורי ורבי הרב הגדול והכולל מהרר״י לומברוזו תנצב״ה לא היה טורח כל כך כבד משום שהיה המורה מוטל על שכינו, אבל אחר כך אני לבדי כמה שנים נשארתי, ועם כל זה תמיד הוויות אביי ורבא לא בטלתי, אבל משום שהיה עלי משא כבד עול שמים ועול הבריות לא היה לי פנאי לכתוב החידושים שהייתי מחדש מה שהורוני מן השמים, בהיותי לומד עם חכמי מדרשי עם קדושי, וחבל על דאבדין ולא משתכחין אשר אם כתבתי היד לי עתה עטרת לראשי, אך מה אעשה..." עכ״ל.

בשנת התקי״ח (1758) חתום רבינו בהסכמת ספר „בני

שמואל״ עדאוי עם 11 מרבני תונס והוא השלישי אחר ר׳ דוד צפג׳ (ע״ע) ור׳ יוסף הכהן (ע״ע). בשנת התקי״ט (1759) נפטר עליו בנו ר׳ יצחק בהיותו בן כ״ח שנים בלבד, בהשאירו אחריו תינוק ותינוקת רכים. מאורע זה גרם צער רב לרבינו עד סוף ימיו, והוא מתאר את העמל הרב שהשקיע בבנו כדי לחנכו ולגדלו לתורה עד שנהיה חריף ומפולפל ובעל מדות טובות. עם בנו זה למד רבינו במשך כמה שנים מדי שבת אחר תפלת מנחה בספר הרא״ם על התורה, ובמוצאי שבת היה כותב רבינו את החידושים שנתחדשו להם, ואת חידושי בנו כתב על שם בנו כדי להגדיל חשקו לתורה. מחידושים אלו הוציא רבינו בשנת התקכ״א (1761) את ספרו „תועפות רא״ם (ליוורנו תקכ״א), ואת ספר בנו „ספר הזכרונות וחיי יצחק״. רבינו מציין שלא חבר את ספרו לשם ריוח ממון כ״א לשם שמים כיון ש„תהלות לאל לא נצרכתי לשום אדם״.

בעת שחבר רבינו ספרו הנ״ל היה לפניו ספר „קרני ראם״ על הרא״ם לר׳ יצחק חדאד זצ״ל מג׳רבה (ע״ע) בעודו בכתב יד, והוא מביא הרבה חידושים ממנו ונושא ונותן בהם. כשהגיע שד״ר טבריה ר׳ שמריה קאטריואס (ע״ע) לתונס למד עם רבינו, ורבינו הראהו את ספרו בעודו בכת״י, ושמע כמה הערות עליו, ומביאם רבינו בספרו בהרבה מקומות. במקום אחד כותב: „ואחר שנים כשעבר עלינו בשליחותו החכם השלם ה״ר שמריה קאטריואס מעיר טבריה תוב״ב בהיותו לומד עמי הראה לי מה שיש לו בכתיבותיו...״ חלק מספרו חבר בעת שהיתה העיר במצור סוגרת ומסוגרת וכל ספריו היו גנוזים, ולא נשאר אתו כי אם ספר הרא״ם על התורה ואיזה מחברים עליו, ולא היה לומד כי אם בהם.

בשנת התקכ״ח (1768) חתם עם רבני תונס בהסכמת ספר „זרע יצחק״ לרבו מהר״י לומברוזו, ובשנת התקמ״א (1781) הסכים לשו״ת „יכין ובועז״ (ליוורנו תקמ״א) לבני הרשב״ש. בהסכמה זו חתום ראשון כאב״ד דק״ק פורטוגיזיס, וחתמו עמו חתנו ר׳ יצחק אלחאייך (ע״ע), ור׳ אברהם לומברוזו (ע״ע) ששמשו כדיינים עמו.

בשנת התקמ״ה (1785) היתה מגפה בתונס לתקפ״ץ, ובמגפה זו נפטר רבינו. הגאון ר׳ עוזיאל אלחאייך זצ״ל (ע״ע) דרש עליו והספידו בספרו מערתא דדייני ( ), וכתב על הדרוש: „דרוש לכבוד גדול אדוננו סבא דמשפטים הרב המובהק מוהר״ם ברוך קאראבליו תמ״ך בעל ספר „תועפות ראם״, „מירא דכיא״, ראש בית אב בבדי״ן דק״ק פורטוגיזים אשר בעיר תהלה תתם יע״א, ס׳ מקץ למרבה המשרי״ה לפ״ג בזמן המגפה לתצ״פ כי״ר״.

אחר פטירתו נתמנה במקומו לאב״ד דק״ק פורטוגיזיס, חתנו הרה״ג ר׳ יצחק אלחאייך זצ״ל (ע״ע). חתנו זה הסכים לספרו השני של רבינו „מירא דכיא״ שנדפס שבע שנים אחר פטירתו (ליוורנו תקנ״ב), ובהסכמתו זו כותב ר׳ יצחק שרבינו היה בצער גדול מיום שנפטר עליו בנו בשנת התקי״ט ושנהפך על רבינו הגלגל ל״ע ותחת שהיה בתחלה סוחר עשיר גדול שלא נצרך לשום אדם, הקיפוהו אח״כ „ימי עוני, ובאוג״ו שר״ה דעניותא רדיף אבתריה כי אם תם הכסף וכל מידי דנכסי״, וזה היה בגלל שטבעו כל כתביו ורכושו בים. עוד כותב שם, שרבינו עזר הרבה מאוד לתלמידי חכמים, והכין בית מלא ספרים להשאלה לתלמידי חכמים לעשות צדקה בכל עת.

ב) **קאראבליו ר׳ יצחק** — בנו של ר׳ מרדכי ברוך קאראבליו שבאות הקודם. נולד בשנת התצ״א (1731) ונפטר בצעירותו בהיותו בן כ״ח שנה בי׳ טבת התקי״ט (1759) בהשאירו אחריו תינוק בן ג׳ שנים ותינוקת בת שנה.[1] מאחר פטירתו היה אביו בצער גדול עליו עד סוף ימיו,[2] ובשנת התקכ״א (1761) הדפיס לו את ספרו „ספר הזכרונות וחיי יצחק״, הכולל חי׳ על הרא״ם, חידושי ש״ס וארבע דרושי הספד (ליוורנו תקכ״א). אחד מהדרושים הוא על רבו ר׳ גבריאל אבוקארא (ע״ע) שנפטר בשנת התקי״א.

אביו מתאר את העמל הרב שהשקיע בחנוך בנו עד שגדל והיה לתלמיד חכם, וזה לשונו: „עד אחר ימים ושנים שזכיתי שגדל בני יצחק נ״ע וראיתי בו סימני אורה, דבוצין בוצין מקטפיה ידיע, ומלמד אחר מלמד ללמדו היית קונה, ושכר כפול ומכופל ומתנות חוץ מהנהוג מהני הייתי מנה, ועם כל זה לא מצאתי בהם דבר הנהנה, מפני רוב התלמידים שיש להם קטנים וגדולים אשר אין להם מנה, ואני מתוך המשא הכבד שהיה עלי כנזכר לעיל לא הייתי יכול להיות אליו פונה, עד שכליותי יסרוני ושעיפי השיבוני... איך אתה יושב בזאת המבוכה רבה ותעזוב עולם הבא, זכה אותה ללמד בנך... אז אזרתי כגבר חלצי והנחתי רוב עסקי והייתי לומד אתו...״ [3] בהמשך מתאר אביו איך שבנו־רבינו למד בחשק ולא פנה להבלי הזמן, עד שגדל בתורה וירד לעומק ההלכה, והיה חריף ומפולפל ובעל מדות טובות. כל שבת אחר מנחה למד רבינו עם אביו בספר הרא״ם על התורה, והוא זרז את אביו לכתוב החידושים המתחדשים להם בלימוד, ואביו קבל עליו לכותבם כל מוצאי שבת קודש.[4] מחידושים אלו חוברו שני ספרים: „ספר הזכרונות וחיי יצחק״ מרבינו, ו„תועפות ראם״ מאביו.

משפחות שונות

א) **קורקוס ר׳ רפאל רחמים** — נכדו (בן בתו) של הרה״ג ר׳ מסעוד אלפאסי זצ״ל (ע״ע) אב״ד תונס ובע״ס „משחא דרבותא״ וחתום רבינו בשנת התקס״ה בהקדמת הס׳

---

1) הקדמת אביו לספרו „תועפות ראם״ (ליוורנו תקכ״א).

2) הקדמת ר׳ יצחק אלחאייך ל„מירא דכיא״ לאביו (ליוורנו תקנ״ב).

3) הקדמת אביו ל„תועפות ראם״.

4) שם.

הנ״ל עם ר׳ חיים עשור בן דודתו (אחות אמו), ונזכרים שניהם גם בס׳ „גנזי שלום״ (אה״ע סי׳ ט׳). ע״ש. שניהם הוציאו את ספר „משחא דרבותא״ הנ״ל וחברו הקדמה ארוכה בתחילתו.

ב) **קורקוס ר׳ יוסף** — מחכמי תונס ונפטר בשנת התרי״ב. ישנו דרוש עליו בס׳ „מקוה מים״ להגאון השד״ר מהר״א עוזיאל זצ״ל, וכתוב על הדרוש בזה״ל: „להספד בעי״ת תונס ש׳ תרי״ב הספד למע׳ החח״ש זקן ויושב בישיבה חסיד ועניו סוב״ר הרזים ר׳ יוסף קורקוס זלה״ה״. ויתכן שהוא מזרעו של ר׳ רפאל רחמים קורקוס שבאות הקודם.

ג) **קוריאל ר׳ יעקב** — מחכמי תונס באמצע המאה הששית והיה תלמידו של מהר״י טייב (ע״ע) בעל עה״ש (עיין להלן). נדפסו לו חידושים על הש״ס והרמב״ם בסו״ס „אוהל ישרים״ לר׳ יצחק בונאן (ליוורנו תר״ו), ור׳ דוד בונאן כותב בתחלתם שרבינו נפטר בגיל צעיר כבן 30 שנה, והיו לו כמה כתבים והמה נאבדו, וארבעים שנה אחר פטירתו הדפיס אברהם בן רבינו מעט חידושים שמצא, עם ספר „אוהל ישרים״ הנ״ל לאביו ר׳ יצחק בונאן, וזאת כיון שאביו ר׳ יצחק היה אוהב מאוד לרבינו והוא קרוב להם, לכן מהראוי שיהיו חידושיהם יחד בס׳ אחד. מדברים אלו אפשר להבין שרבינו נפטר בשנת התקס״ו שהיא 40 שנה לפני שנת התר״ו מועד הדפסת ס׳ „אוהל ישרים״. בכמה מקומות בחידושיו מזכיר רבינו לרבו, ור״ד בונאן כותב באחת מהגהותיו שרבו הוא מהר״י טייב בעל עה״ש (בדף א׳ מחי׳ רבינו עמ׳ ד׳). ובתחלת חי׳ הרמב״ם כותב רבינו: „כעת חידשנו זה אני והחו״ש כה״ר יוסף אריכס הי״ו״, והכוונה לר׳ יוסף אריכס (ע״ע) שהיה מאוחר יותר דיין בב״ד של ק״ק פורטוגיזים, וכנראה שלמדו יחד אצל מהר״י טייב.

מערכת רי״ש

א) **רואח ר׳ מסעוד** — מחכמי מקנאס שבמרוקו, ובא לעיר סוסא שבתונס (ואולי גם לג׳רבא) ושמע על איזה מנהגים בג׳רבא שנראו בעיניו תמוהים וחשב לערער עליהם וקבל תשובה נצחת מחכמי ג׳רבה והודה לדבריהם. הוא המחבר השיר „מי זאת עולה מן המדבר״ שבס׳ „קול יעקב״ סי׳ נ״ב, ובס׳ „מלכי רבנן״ כותב עליו שהיה א׳ מחכמי מקנאס בחצי הא׳ של המאה הששית ויש ממנו איזה שירים בס׳ „תהלה לדוד״. בספר הנ״ל מובא מכתב ששלח אליו הרה״ג ר׳ חיים דוד סירירו זצ״ל עם לשון התוארים שמתארו, וכותב שראהו חותם בשנת התקס״ב. עוד מצאתי בס׳ „חיי אברהם״ לר׳ אברהם כלפון מטראבלס (דנ״ז אות שצ״ב) שכותב: „טעם הרקיקה לחליצה שמעתי מהחח״ש מוהר״ר מסעוד רוואח מעיר מקנאס שנת התקס״ב הטעם...״ ע״ש, וא״כ יתכן שהיה גם בטראבלס. עוד מצאתי בס׳ „משגב לדך״ ח״א (דמ״ז ע״ד) שמביא גליון כת״י שמצא בס׳ „ככר לאדן״ שבו השיג החו״ש ר׳ מסעוד רואח על הספר, והמחבר ר׳ דוד כהן מג׳רבה מצדיקו בדבר א׳ ודוחה דבריו באחר.

ביאתו לסוסא היתה באמצע המאה הששית בתקופה שבה שמשו האחים מר זקננו ר׳ נסים ור׳ רחמים כהן כרבני ג׳רבא. בס׳ „שואל ונשאל״ חלק ד׳ (סי׳ ל״ט) מביא ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל מה שמצא כתוב בכתבי אביו, שבימי דייני ג׳רבה ר׳ נסים הכהן בעל „מעשה נסים״ ואחיו ר׳ רחמים כהן בעל „שערי רחמים״ בבוא ר׳ מסעוד רואח לעיר סוסא שבתונס ושמע שבג׳רבא מתירים ללכת מחוץ לתחום בשבת, תמה ושאל מי הם דייני ג׳רבא, ושלח להם מכתב חריף שאיך לא ידעו דין פשוט של איסור תחומין בשבת. וכשהגיע המכתב קבלו ר׳ רחמים בעש״ק, ולא רצה להראותו אז לאחיו ר׳ נסים שלא להדאיב לבו בשבת, והמתין עד מוצש״ק והראהו המכתב. ואחר שקראהו ר׳ נסים אמר לאחיו לך הבא לי כלי הכתיבה ואורהו. וכתב לו כי יותר טוב לו לשוב לבית״ס ללמוד ואתה דע לך כי עירנו יע״א ימא חומתה ואם הייתי מוצא מי שיסכים עמי הייתי מתיר להוליך בעיר כדין רשות היחיד, אך קי״ל הזרעים מבטלין הדירה וזה דוקא בעת הזרעים וא״א לאסור בעת הזרעים ולהתיר בשאר זמנים. ואולם גם בעת הזרעים אם הרוב איננו זרוע אזלינן בתר רובא ומותר. ואנוכי נ״ל כי בראותנו החצרות והשווקים וחופי הים שאין בהם זרעים שהם הרוב ומותר, אך לא מצאתי מי שיסכים עמי, ע״כ תוכן מכתבו. וכשהגיע מכתבו לר׳ מסעוד רואח כתב מכתב התנצלות ובו מתחנן להם וכה אמר: „לו ידעתי כי אריות כאלה שואגים בעיר ג׳רבא לא באתי עד הלום״, ובקש מהם מחילה בהפצר רב. במקום אחר מביא ר׳ כלפון הנ״ל מה שמצא בכתבי מר זקננו ר׳ שאול הכהן שרבינו ערער על מנהג ג׳רבא ששואלים הגשמים בז׳ מרחשון כא״י ומר זקננו הנ״ל השיבו, וז״ל: „זה כמה שנים הקשה עלי החח״ש כה״ר רבי מסעוד רואח זצ״ל על מנהג עירנו שנהגו לומר ברך עלינו בז׳ מרחשון, ואמר שאין לנו על מי שנסמוך, ואמר מה שאנו אומרים שג׳רבה היא חלק מא״י הם דברי הבאי עכ״ד. ואז הראיתי לו מ״ש הרא״ש בפסקיו והביאו בנו הטור ז״ל ואז ענה אמן בע״כ באמרו כי מאחר שהרא״ש הכי ס״ל וקדמוני עירכם נהגו כדבריו אין מי שיוכל לערער על המנהג. ואחר זמן רב בא לידי שו״ת הרדב״ז ח״ה הנד״מ שנשאל... דהרי כמה מקומות שאינם מא״י ושואלים כא״י ע״ש, שש אנוכי. הראת לדעת דהרדב״ז קרי בחיל דיש כמה מקומות ששואלים כא״י, וכן ראיתי בשו״ת הרא״ש שהאריך בזה ע״ש, וכ״כ הרשב״ץ ח״ג ואין כאן מקום להאריך. גם מה שהלעיג עמ״ש הראשונים שג׳רבה היא מחלק א״י, המעיין בפ״ק דגטין ידע דדברי אמת הם ולפ״ד המלחים כי א״י נגד ג׳רבה ממש. אפס נשאר דבר אחד שאמרו הראשונים שלא היה הים מקיף אותה״, עד כאן מצאתי והעו״ד. ממר זקני הרה״ג מהרש״ך

צזוק"ל וזיע"א (ברית כהונה ח"ג הנד"מ עם „ברית משה" או"ח מע' ג' אות ב' „גשמים").

מערכת שי"ן

משפחת שמאמא

משפחה נכבדת וחשובה, וממנה היו רבנים, שרים ונגידים (קאידים) בתונס. אחד מחתניו של הרב „חק נתן" הוא ר' יהודה שמאמא אבי ר' שלמה בעה"ס „שורש ישי", וגם בנו של הרב „חק נתן" — ר' אליהו חי בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל „מגדנות נתן" — נשא בתו של השר משה שמאמא. התפרסם במיוחד הקאייד המפורסם ר' נסים שמאמא זצ"ל שעזר הרבה לת"ח ובסיועו נדפסו ספרים רבים, ועל צוואתו היתה מחלוקת גדולה בין החכמים, ובספר „משפט הירושה" נקבצו קונטרסים של פסקים מרבנים שונים בענין צוואה זו. כן נודעו כמה רבנים ממשפחה זו בעיקר במאה הששית ובראשית המאה השביעית. במאה הששית נודע הרה"ג המקובל האלוקי ר' שמואל שמאמא זצ"ל (ע"ע) בעה"ס „קרן הצבי", ואחריו נודע בנו ר' שלמה שמאמא בעל ספר „בגדי שש" על השו"ע. עוד נודע במאה הששית חכם אחר בשם ר' שלמה שמאמא שחיבר ספר „שורש ישי". בראשית המאה השביעית שמש ר' משה שמאמא כדיין בתונס, ואחריו לא נודעו לנו רבנים ממשפחה זו.

א) **שמאמא ר' שמואל** — רב גדול בתונס במאה הששית והיה מגדולי המקובלים שם. חיבר ספר „קרן הצבי" פירוש על ספר „הקרנים" להרב המקובל מהר"ש מאוסטרופולי, ומשם נראית ידיעתו בחכמת הקבלה. היה עמיתו בתורה של הגאון ר' יהודה נג'אר זצ"ל (ע"ע), ומזכירו בספרו „לימודי ה'" (ליוורנו תקמ"ז, דק"ד ע"ד) שכותב בזה"ל: „והחכם השלם האת נפשנו עמיתנו בתורה כמה"ר שמואל שמאמא נר"ו כה ענני". הוא אבי הרה"ג ר' שלמה שמאמא זצ"ל (ע"ע) בעה"ס „בגדי שש", ורבני סוסא ר' חיים לומברוזו (ע"ע) ור' נסים טוביאנה (ע"ע) כותבים בהקדמתם ל„בגדי שש" על ר' שלמה בנו, שהוא: „בן לאותו צדיק כי השכ"ח השכ"ח... אם אעלה ארש"י הנה ארשי כל כי האי צריך לאודועי, לא נכחד עצמי, נגד זקני עמי לקדושים אשר בארץ המה ממשפחת השלמי... הנה"ר הראשון... הרה"ג מעוז ומגדול פובי"ר הרזים הני כבשי דרחמנא כמה"ר שמואל שמאמא זיע"א בעה"ח ספרו הקדוש... קרן הצבי זרעו בו למינהו..." עוד ראיתי שמזכירו ר' יעקב פיתוסי (ע"ע) בספרו „ברית יעקב" (ליוורנו תק"ס, דף י"ד ע"ב).

ב) **שמאמא ר' שלמה בר' שמואל** — מרבני תונס בחצי השני של המאה הששית ובראשית השביעית, ושמש כדיין בסוף ימיו. הוא בנו של ר' שמואל שמאמא בעל „קרן הצבי" (ע"ע), והיה עמיתו בתורה של הרה"ג ר' אברהם כהן יצחקי זצ"ל (ע"ע) בעל הספר הנודע „משמרות כהונה". נפטר בשנת התרט"ו (1855) ועמיתו הנ"ל הספידו, ועל הדרוש שדרש עליו כתב: „דרוש שדרשתי על עמיתי בתורה דבק מאת החו"ש הדו"מ שקדן בתורה כמה"ר שלמה שמאמא תנצב"ה בתשלום החודש בפ' וישלח התרט"ו".[1]

חיבר ספר „בגדי שש" על ג' חלקי השו"ע הראשונים (ליוורנו תרכ"ו), והגיהו אותו ר' חיים לומברוזו ור' נסים טובייאנה רבני העיר סוסא. בהקדמת המגיהים הנ"ל מתואר רבינו: „רישא דדהבא, מר ניהו רבא, אי חסיד אי עניו, האי תנא דידן, הרב המופלא וכבוד ה' מלא, כמהר"ר שלמה שמאמא זלה"ה". עוד כותבים שם שמלבד ספרו „בגדי שש", נותרו בכת"י עוד שלושה חיבורים ממנו, והם: 1) עמודי שש — על ש"ס בבלי וירושלמי. 2) בית המלך — על הרמב"ם. 3) כתנות שש — פשטים יפים על התורה. חידושי רבינו לשו"ע חלק „חושן משפט" נאבדו ולכן לא נדפסו בספרו „בגדי שש". את הספר „בגדי שש" התחיל להדפיס בנו ר' יוסף, אך הוא נפטר באמצע המלאכה, והשלימו ההדפסה ר' יצחק ור' שלמה בני ר' יוסף.

ג) **שמאמא ר' שלמה בר' יהודה** — מחכמי תונס באמצע המאה הששית, והוא המחבר ספר „שורש ישי" על קידושין בכורות, עירובין ועוד (ליוורנו תקס"ט). נולד בשנת התקל"ט (1779)[2] לאביו הגביר ר' יהודה שמאמא, ואמו היא בתו של הגאון ר' נתן בורג'ל הראשון זצ"ל (ע"ע) בעל „חק נתן".[3] בספרו הנ"ל מזכיר רבינו בכמה מקומות את מר זקנו הרב „חק נתן" ומביא שמועות ממנו.[4] למד תורה אצל הרה"ג ר' משה שלום זצ"ל (ע"ע) בעל „ישמח משה" על זבחים, ורבינו שחיבר את ספרו בימי חרפו בעת לומדו בישיבה אצל רבו זה,[5] מזכיר לרבו — פעמים רבות בתואר: „מורי מוהרמ"ש נר"ו".[6] כן נראה שבילדותו למד אצל זקנו הרב „חק נתן" שכן רבינו מתארו: „מורי וזקני".[4]

---

1) „חסדי כהונה" דרוש כ'.

2) אחיו ר' יצחק כותב בהקדמתו ל„שורש ישי" שרבינו נפטר בשנת התקס"ו בן ז"ך שנים וא"כ לידתו בשנת התקל"ט.

3) בהקדמת „שורש ישי" כתוב על אחיו ר' יצחק: „ר' יצחק שמאמא בן ר' יהודה שמאמא בן לאו"צ חשוב ומקובל שפל רוח בפני כל אדם רודף צדקה וחסד ש"ר ל"ו נאמר זו"ן פנים החכם השלם כמה"ר יוסף שמאמא תמ"ך". ור' עוזיאל אלהאייך במערתא דדייני דרוש י' מזכיר בין חתני ה' חק נתן את „הגביר יהודה חכם יתקרי צנ"ע ומעלי", ובלי ספק שכוונתו לר' יהודה אבי רבינו.

4) רבינו מזכיר את מר זקנו פעמים בסתם ופעמים מגלה זהותו. ב„שורש ישי" דק"ב ע"ד כותב: „שמעתי משמיה דגדול מורי וזקני הרב בעל חק נתן זלה"ה" ובדצ"ט ע"א כותב: „ועיין בספר מגדנות נתן... שהביא משם מורי זקני הכ"מ זלה"ה". ממה שכתב „הכ"מ" (הריני כפרת משכמו) נראה שכתב הדברים בשנת התקנ"ב שנת פטירת הרב חק נתן, שכן לפי הדין אומרים אותו בשנת הפטירה, וזה היה בהיותו בן י"ג שנים בלבד דבר המעיד שמקטנותו היה מחדש חידושים.

5) רבינו הרי נפטר בצעירותו בן ז"ך שנים, וגם מהספר עצמו ניכר שחיברו בצעירותו בעת לומדו בישיבה עם חבריו, שכן מזכיר פעמים רבות את רבו ואת חבריו ללימודים.

6) ר"ת „מורינו הרב משה שלום".

אוירת הלימודים בישיבה ודבוק החברים בין התלמידים עולה מבין שטי ספרו, ורבינו מזכיר בו פעמים רבות את רבו ואת חבריו בני הישיבה. עם שנים מבני הישיבה למד במיוחד, והם קרובו ר' אליהו בלעיש[7] ור' משה ברדע,[8] ואת שניהם הוא מזכיר פעמים רבות. כשנפטר רבינו הגיה ר' משה ברדע חברו, את ספרו „שורש ישי" לבקשת אחיו ר' יצחק,[9] וכן נדפסו בסוף „שורש ישי" ליקוטים לעירובין שחיבר ר' משה יחד עם רבינו,[10] וגם צורפו לספר זה קצת חידושים למס' פסחים מר' אליהו בלעיש.[11] כן מזכיר פעמים הרבה את השד"ר ר' משה סוזין,[12] ובמקום אחד מזכיר את „החו"ש סוה"ר אהובינו כמה"ר ישועה בסיס נר"ו" דבר המוכיח שגם מהר"י בסיס שלימים היה הראב"ד תונס (ע"ע) היה עמית רבינו ללימודים ולמד אצל ר' משה שלום.[13]

בר"ח אייר התקס"ו (1806) נפטר רבו ר' משה שלום, ורבינו דרש דרוש למנוחתו שבו בטא את צערו ואת צער חבריו בני הישיבה על פטירתו.[14] אך רבינו לא חי רק ימים מועטים אחריו, ואחר פחות משלושה חדשים נתבקש בישיבה של מעלה בליל ב' א"ך תמוז תקס"ו (1806) בהיותו בן כ"ז שנים בלבד,[15] בהשאירו אחריו שלושה בנים, יהודה נתן ונסים. בניו מתוארים: „שניהם מלאים תורה וגדולה אנשים של צורה",[15] וכנראה ש„נסים" זה הוא הקאייד נסים שמאמא המפורסם שעל צוואתו נכתבו ספרים הרבה,[16] ושהיה ידוע בתמיכתו בת"ח ובהדפסת חיבוריהם. אחר פטירתו מסר אחיו ר' יצחק את חידושי רבינו לר' משה ברדע להגיהם, ואח"כ הגיהם שנית הגאון ר' יהודה נג'אר (ע"ע) כמו שנראה

7) עיין ערכו, ומתארו: „שאר דידי גהירו דעיינין החה"ש כמה"ר אליהו בלעיש נר"ו".

8) היה דיין בסוף המאה הששית, ועיין בערכו. מתואר ע"י רבינו ב„שורש ישי": „בחור חמד החכם כה"ר משה ברדע", וזה היה כמובן בצעירותו בעת לומדו אצל רבו.

9) בתחלת החידושים ב„שורש ישי" כותב: „והגהתי אותם אני הצעיר זעיר דמן חברייא משה בכ"ר א"א יוסף ברדע יצ"ו בשנת התקס"ז ליצירה לבקשת אחיו של המחבר".

10) בתחילת הליקוטים כתוב: „אלו הליקוטים על מס' עירובין שנינו אותם ביחד אנן עניי צעירי הצאן שלמה שמאמא ס"ט ומשה ברדע ס"ט, והחידושים שאמרנו נאמרו בין שנינו".

11) „שורש ישי" עמודים ק"ו־ק"ח.

12) שם דמ"ט, דפ"ט ועוד הרבה.

13) וזה מאשר מה שכתב ר' יצחק חי בוכבזא בהקדמת „גנזי שלום" לר' שלום שמעוני זצ"ל שמהר"י בסיס למד אצל ר' משה שלום, ע"ש.

14) נדפס בסוף „שורש ישי", וקטעים ממנו הבאתי בערך „ר' משה שלום".

15) הקדמת אחיו ל„שורש ישי".

16) כגון ספר „משפט הירושה" הכולל קובץ של קונטרסים ממחברים שונים בענין צוואה זו.

מכמה הגהות שבהם מזכיר ר' יהודה לספריו „לימודי ה'" ו„שבות יהודה".[17]

ד) **שמאמא ר' יוסף** — הוא זקנו של ר' שלמה שמאמא בעל „שורש ישי" (ע"ע), ומתואר בהקדמת הספר הנ"ל: „צדיק חשוב ומקובל שפל רוח בפני כל אדם רודף צדקה וחסד ש"ר ל"י נאמר זו"ן פנים החכם השלם כמה"ר יוסף שמאמא תמ"ך".

ה) **שמאמא ר' שלמה בן משה** — מחכמי תונס בראשית המאה השביעית, והיה קאייד בתונס. חיבר ספר קטן בשם „שש אנוכי" — חי' תנ"ך לאומרם בסעודות שבת על השלחן, ובסופו שני בקשות שסימנם: „שלמה בן משה שמאמא חזק" (ליוורנו תרל"ד). את הספר חיבר לזכות בו נשמתו ולמנוחת אשתו אסתר שנפטרה בי"א טבת התרל"ד. מהר"א חג'אג' הראב"ד תונס באותה עת, מתארו בהסכמתו: „מלך רם... היינו עובד אלוקים הודנו והדרנו נשיא אלוקים בתוכנו החכם השלם והכולל שר בשרים ונגיד בנגידים כמה"ר שלמה שמאמא נר"ו יאיר... בן לאותו צדיק חכם עדיף משה". המשתדל ר' שמואל חי הכהן כותב שרבינו עזר לו להחיות נפשו, ומתארו: „גברשתא דדהבא, השר והטפסר, החכם השלם בחכמה ובמוסר, אוהב תורה ולומדיה, כל מחמדיה אלקאייד שלמה שמאמא נר"ו יאיר".

ו) **שמאמא ר' משה** — מדייני תונס במחצית הא' של המאה השביעית בתקופת מהר"א חג'אג' (ע"ע) והיה אחד מבית דינו. בשנת התרל"ח (1878) חתום בס' „צדק ושלום" עם רבני תונס בענין ההסכם לפתיחת בי"ס כי"ח בתונס, וכן בשנת התר"ם (1890) בהסכמת ס' „סבר פנים". בשנת התרמ"א חתום בהסכמה שבס' „מעייני הישועה" בענין פתיחת חנויות הקפה בשבת, ובאותה שנה חתום בס' „משפט הירושה". בס' „שם משה" להראב"ד ג'רבה מהר"מ זקן מאזוז (ע"ע) זצ"ל (ירושלים תרס"ה, דף כ' ע"ב) מזכירו וכותב: „והלכת'א למשיכה אמרתי יצא עת'ק ממ"ש אלי זה כמה שנים הרב המובהק הדו"מ כמוהר"ר משה שמאמא זלה"ה".

משפחת שמעוני

א) **שמעוני ר' אליהו** — הוא אביו של הרב המקובל ר' שלום שמעוני זצ"ל (ע"ע) בע"ס „גנזי שלום", ושמש כרב העיר גפצא ביחד עם ר' יוסף מצליח חג'אג' (ע"ע) לפני בנו ר' שלום. בס' „גנזי שלום" יש מכתב מהם להרה"ג ר' שלמה אלפאסי (ע"ע) מתונס (בעל משחא דרבותא) משנת

17) „שורש ישי" דף פ"ח ע"ג, ודמ"ח ע"א בשני מקומות, ובדף מ"ו ע"א מזכיר לספר „שבות יהודה". זאת למדתי מהגה כת"י מהרה"ג ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל שמצאתי בספר „שורש ישי", שבה כתב שמהר"י נג'אר הוא המגיה ב' וציין למקורות אלו.

התקמ"ז, ויש עוד שאלה ותשובה ממנו שם בסי' י', וע"ע שם ביו"ד סי' ח' שמוזכר עם ר' דוד חג'אג'. היה מתכתב ושולח את ספיקותיו ושאלותיו להראב"ד תונס ר' שלמה אלפאסי זצ"ל, וקובץ תשובות שהשיב מהרש"א לרבינו מסר ר' שלום בן רבינו לר' ראובן קורקוס ור' חיים עשור — בני אחיותיו של מהרש"א כדי שידפיסום. הם מסרום לבית הדפוס בליוורנו, אך באמצע המלאכה נפטרו ונשארו התשובות גנוזות בבית הדפוס ולא נדפסו עד הנה (גנזי שלום אה"ע סי' ס').

ב) **שמעוני ר' שלום** — שמש כרב ומו"צ לעדת גפצא ואגפיה וכל מחוז עיר התמרים (בר הג'ריד) אחרי פטירת אביו ר' אליהו שבאות הקודם. נולד בגפצא בשנת התקמ"ג (1783) ונפטר בשנת התרכ"ד (1864) בן 81 שנה. בעירו נתחנך לתורה על ברכי הוריו, אביו הרב המובהק ר"מ ור"מ בגפצא ר' אליהו ואמו סאעודה וגמר חק לימודיו אצל רבו ר' משה שלום זצ"ל (ע"ע) בע"ס "ישמח משה" על זבחים, עם להקת חברים מקשיבים וביניהם גאון עוזנו המפורסם בכל קצות תבל הגאון ר' ישועה בסיס זצ"ל. עוד רכש לו חברים רבים וביניהם הגאון המקובל האמתי החסיד הקדוש ר' אברהם הכהן יצחקי זצ"ל וזיע"א (ע"ע) בעל משמרות כהונה. בתונס למד הרבה עד כי גדל בש"ס ובפוסקים, בנגלה ובנסתר ומתנהג בחסידות, ושמו יצא לתהלה בתונס ובכל ערי המדינה, ובזכרם את שמו יד ישימו לפיהם ושפתותיהם תשקנה את ידיהם לתת כבוד לשמו. אחר פטירת אביו מלא מקום אבותיו לשבת על כסאו לרב ומורה לעדת גפצא ואגפיה וכל מחוז עיר התמרים, ומאז הושמה המשרה על שכמו לכל ענייני העדה דבר קטון ודבר גדול. היה מלמד הלכה לתלמידים ודן בין איש ורעהו דיני ממונות ונזקי שכנים דיני נשים נשואין וגרושין סוטה ומורדת והלכות נחלות, מורה בהלכות איסור והיתר וטומאה וטהרה ועוד. הוא העומד לימין נרדף מן הגוים בפלילים והוא היוצא חלוץ למלחמה נגד האנשים החטאים בנפשותם ליסרם ולהעגישם, וזה היה קשה לו מכלם כי לא היה נושא פני איש והאנשים האלו היו קשים ממנו ברוחם או בעושרם ובקשריהם עם הגויים אילי הארץ. פעמים רבות בראותו כי אין לאל ידו להקים מוסדי הדת על תלם ונלאה נשוא משא העדה אשר לא הרפוהו עד בלעו רוקו, היה עוזב משרתו ובורח לעיר גאבס, ואז היו באים אליו לשם קציני העיר ויחידיה לחלות פניו ולהפציר בו עד בוש שישוב אליהם, ועל אפו וחמתו ירצה להם.

גם היה רופא מובהק ע"פ הממשלה והיה מרפא חולי בנ"י בחנם וגם מחולי הגויים לא הניח ידו. ונוסף עוד שהיה בקי בקמיעות להפליא וכל הנושא עליו קמיע מכתיבת ידו הוא סגולה יקרה אצלו כי היה כותבן בקדושה ובטהרה ובכונה עצומה והיו מועילות מאוד לא יפול מדבריו ארצה. היו באים אליו לדרוש ממנו קמיעות כמעט מדי יום ביומו, כי הלוקח ממנו קמיע לדבר מה כמוצא שלל רב ונכון לבו בטוח כי כבר נתמלא חפצו, והוא לא השיב פני איש ריקם. שני דברים אלו הוסיפו עליו משא כבד על עבודתו המרובה. הרה"ג מהר"י בוכבזא מספר על קמיע שכתב רבינו לאמו שהיתה מפלת נפלים ומאז לא הפילה, ומאז כל אשה מעוברת שהיתה חוששת שמא תפיל היתה מבקשת הקמיע הזה ולא היתה מפילה. כן מספר על קמיע אחר שכתב רבינו לבן בעל האכסניא שלו בהיותו נער לבל יטמא בחטאת נעורים וטומאת קרי ועד יום מותו למעלה משבעים שנה לא ראה קרי מעולם, וכותב שדבר זה נודע להם בברור. ועוד מספר שהרב משה מימון זצ"ל בעל "המילואים למשה" ו"דברי משה" מגאבס כשנסע לתונס עם אביו לרגל מסחרם כתב לו רבינו קמיע ובמשך כל אותו זמן (כשנה) שהיה עליו לא היתה לו שום הרגשת תאוות המשגל כלל אפי' במחשבה והרהור ואז ידע תועלת הקמיע ההוא ותוקפו ועוזו.

רבינו חבר כמה ספרים. בשנת התרע"ו הוציא לאור הרה"ג ר' יצחק בוכבזא זצ"ל את ספר "גנזי שלום" לרבינו הכולל תשובות מרבני תונס אליו וכן חי' ש"ס ותנ"ך, ובתחלתו כתב המו"ל הנ"ל את תולדות רבינו בהרחבה. כן יצא בג'רבה ספר קטן הכולל פתיחה בערבית לעשרת הדברות שחבר רבינו. כן יש הגהות מרבינו בספר "יראת ה'" — פי' לשער רוח הקדש, מהרב המקובל ר' יוסף סדבון (ע"ע) מתונס חוץ מהגהות הרב המקובל מהר"י קאלאמרו זצ"ל. הכת"י של ס' יראת ד' הנ"ל מצאו הרה"ג ר' יעקב חדאד בעל "כנף רננים" בין ספרי רבינו שקנאם מיורשיו אחר פטירתו. בס' גנזי שלום כותב רבינו (או"ח סי' ב') שבתחלה היה שואל בהלכה את מהר"י טייב (ובספרו זה יש הרבה תשובות ממנו) ואחר פטירתו היה פונה בשאלות למהר"י בסיס (ע"ע) עמיתו ללימודים, ולעת זקנת מהרי"ב בקש ממהר"א כהן יצחקי זצ"ל בעל משמרות כהונה שישב לשאלותיו, והוא נענה לבקשתו וכתב לו בשנת התרי"ו בזה"ל: "ומעתה כל מה שישלח מע' כת"ר לשאול ממני הריני מוכן ומזומן כי אהבת עולם אהבתיו כמשפט לאוהבי שמו", עכ"ל. בכמה ממכתביו לרבני תונס פונה רבינו אליהם בבקשה לסייע בידו לבטל מנהגים שנהגו בעירו נגד ההלכה, ומבקש מהם לצאת בהכרזה נגדם או לאיים בגזרת נח"ש (נדוי חרם שמתא) ורבני תונס נענו לו (גנזי שלום או"ח סי' א', ב', וביו"ד סי' ח'). ונביא דוגמא אחת מיו"ד סי' ח', וז"ל: "מעי רתחו ולא דמו בראותי הדבר הרע הזה הנהוג בעירנו ובכפרים אשר סביבותנו מימים קדמונים כמות מת אחד מהם ב"מ עושים מעשה גוים שכל הנשים מתגודדים ושורטים את פניהם ואם הוא אדם נכבד שורטים אף זרועותיהם והחזה שלהם עד שפוך דם עליהם וחייבים על כל שריטה ושריטה ואין פוצה פה ומצפצף. וכשדברתי ע"ז כמה פעמים השיבו

לי בני העיר שא"א לבטל מנהג זה מפני הקרובים שלבם בוער כאש על מתם, ומדוע מר אביך והרב ר' דוד חג'אג' וזולתם תמ"ך לא מיחו על זה וכהנה רבות אתם, אשר ע"כ אחלה פניו אחרי נשיקת עפרות זהב לו שישלח הכרזה בתורת חסד על לשונו מגזרת נח"ש רח"ל על כל בני העיר לבלתי עשות עוד כדבר הרע הזה ח"ו, עכ"ל. ר' יצחק טייב ובית דינו נענו לבקשתו (עיין תשובתם משנת תקפ"ה).

בהקדמת ספרו גנזי שלום מסופרים הרבה נסים ונפלאות שעשה רבינו. מסופר שפעם בנסעם דרך שלושת ימים במדבר מספאקץ לגאבס, והיתה הדרך בחזקת סכנת לסטים, ורבינו ורעו ר' כלפאלה מימון מגאבס הלכו באותה הדרך ולא פגשו איש. בהגיעם לגאבס סופר להם שבאותם שלושה ימים שודדו רבים באותה דרך, והתפלאו כל האנשים על שלא ראו איש בדרך, וזה היה מעשהו של רבינו שהעלים אותם מעיני השודדים וגם הם לא ראו השודדים. כן מסופר שבחייו אמר רבינו על עצמו שיחיה פ"א שנה ונתן רמז בפסוק „אני בצדק אחזה פניך", ור"ת „אחזה פניך" הם פ"א, וכך היה שנפטר בן פ"א שנה.

פטירתו היתה בצורה נפלאה, שלעת זקנתו שלא יכל לצאת ולבוא, קבע ישיבה בביתו והיו מתפללים אצלו במנין, וכל מבקש אותו היה בא לביתו, וכך במשך ימים רבים עד יום ז' אדר שנת התרכ"ד (1864) אחר שאכל ארוחת הצהרים והוא לא היה חולה כלל, באו אליו שני אנשים נצים ומצאוהו קורא תהלים. כשהחלו לומר טענותיהם הוריד בתי עיניו והניח הספר לשמוע דבריהם, וכשגמרו דבריהם לא ענה אותם דבר ויחילו עד בוש ואין קול ואין עונה. אז קראו לאנשים בחושבם שהוא התעלף, וכשבאו החכמים יראו מגשת אליו כי היה כאיש שוכב על מטתו ופניו מזהירים כזוהר הרקיע ותוארו כמלאך אלוקים, ורק אחר שתי שעות נתברר להם כי שכב עם אבותיו. ותהום כל העיר והלינוהו לכבודו עד יום המחרת ונקבר בכבוד גדול וקברו עמו שלחנו הטהור שהיה לומד עליו כפי שצוה בחייו, וכן גנזו עמו חבית מלאה יריעות ס"ת בלויים וגליוני ספרי קדש. למחרת יום הקבורה באו 3 גוים מכפר הדואלי לחלל את קברו של רבינו בחושבם שנקבר עמו כל רכושו כי לא השאיר בן אחריו שירשנו, ובהסירם הלוח המכסה הוציא הרב את ידו וישליכם למרחקים, והאחד היה שבור והשני נסתמא והשלישי נעלם ואיננו. גם כל כפרם נענש בגללם ומתו רבים מהם. שניים מהגוים הנ"ל שבו אח"כ ובאו לפני חכמי העיר לבקש סליחת הרב, וגם כל אנשי כפר הדואלי, ורק אז סר מהם מר המות, והיה ע"י מעשה זה קדוש שם שמים גדול לפני הגוים.

ג) **שמעוני ר' נסים** — תלמידו של ר' שלום שמעוני שבאות הקודם, ושמש כרב של גפצא אחר פטירת רבו בשנת התרכ"ד (עיין הערה י"ב בתולדות הרש"ש שבתחלת „גנזי שלום"). וכתוב עוד בתחלת „גנזי שלום" שכששמעו כל הקהל מה שקרה לר' שלום שמעוני שחשבוהו שנתעלף ולא ידעו מה היה לו, „באו כל הקהל יחדיו ובתוכם החו"ש הדו"מ כמוהר"ר נסים שמעוני והחו"ש כמה"ר שלום בוכריץ זצ"ל וייראו מגשת אליו..." ע"ש. ונראה שהיה ממשפחתו של ר' שלום שמעוני.

ד) **שמעוני ר' שאול** — ב„ממלכת כהנים" (עמ' שמ"ו, שמ"ז) מביא מכת"י המקובל ר' מכלוף עידאן זצ"ל (ע"ע) מג'רבה ששמע מחכמי תונס שביכ"נ „אלג'ריבא" שבג'רבה נתחדשה ביום אסרו חג דשבועות שנת הת"ז (1647) וחינכו אותו ביום הנז' ונאספו שמה הרבנים רבי שאול השמעוני ז"ל ור' אליהו ויזמאן ז"ל ור' יוסף דילסקאט, ע"כ מהס' הנ"ל. ולא כתב מאיפה מוצאם של רבנים אלו אם ממדינת תונס או מארצות אחרות. אמנם משפחת „שמעוני" מצויה בגפצא והיא משפחת רבנים שם כנז' באותיות הקודמות, ויתכן שהם יוצאי חלצי רבינו, אך שני החכמים האחרים יתכן שהם מארצות אחרות ובאו לכבוד חנוכת ביהכ"נ הנ"ל שהיה מפורסם בקדושתו בכל מדינות הסביבה. משפחת „ויזמאן" מצויה במרוקו (עיין „מלכי רבנן" אות י' דס"ג „יחיא בן ויזמאן" שנפטר בשנת תנ"ו).

משפחת שתרוג

משפחה שמוצאה מספרד, ובספרי הריב"ש והרשב"ץ (נפטר ר"ד־1444) נזכרים בהרבה מקומות חכמים בשם „אשתרוג". שם משפחה זה נכתב בצורות שונות: אסטרוק, אשתרוק, אשתרוג שתרוק ועוד, ועיין באנציקלופדיה „אוצר ישראל" ערך „אבא מארי בן משה בן יוסף הירחי דון אסתרוק, וערך אסתרוק.

רבנים ממשפחה זו נודעו בתונס רק במאה השביעית, והנודע ביניהם הוא הרה"ג ר' משה שתרוג זצ"ל (ע"ע) ששמש כרב ראשי לתוניסיה ונפטר בשנת התרפ"ח (1928). כן ידועים אחיו ר' מרדכי ור' ישועה חי. בשו"ת „ישיב משה" השיב ר' משה הנ"ל לכל ערי תוניסיה וכפריה, ועל ספר זה מסתמכים הרבה בתוניסיה. הספר יצא לאחרונה כמהדורא שניה בארץ, מהדורא משוכללת הכוללת השמטות שהיו במהדורא ראשונה תדפסו בספרים אחרים, וכן הערות וציונים חשובים שנעשו ע"י המו"ל הרב מאיר מאזוז שליט"א.

א) **שתרוג מהר"י** (?) — על דרוש י' שבס' „אמרי שפר" לר' מאיר שלמה פרינטי (ע"ע) דיין בנזרת, כתוב שדרשו „בפקידת החודש להחו"ש הדו"מ מהר"י שתרוג יום שב"ק כ"א שבט התרל"ט", ע"ש, ומהתוארים הנ"ל רואים שהיה דיין וכנראה בעיר בנזרת עירו של בעל הדרוש. אפשר שהוא ר' יעקב שתרוג בעל הפיוט „יה סוערה עניה" הנדפס בספר הפיוטים „קול יעקב" אות י"ד.

ב) **שתרוג ר' ישועה חי** — אחיהם של ר' מרדכי ור' משה שתרוג שבאותיות הבאות, והיה דיין ומורה בתונס. כבר בשנת התרל"ח (1878) מוצאים אותו חותם על פס"ד בס' „משפט הירושה" עם הרבה מרבני תונס, וכן חתום בשנת התרמ"א (1881) בהסכמה שבס' „מעייני הישועה" בענין פתיחת חנויות הקפה בשבת. יש לו הרבה תשובות בס'

„ישיב משה" שחבר אחיו ר' משה ולפעמים הוא חתום שם לבדו, ולפעמים עם אחיו הנ"ל ועם ר' שלמה דאנה, אך תמיד הוא חתום עמהם ראשון, מה שמראה שהיה יותר חשוב וחכם מהם. בשנת התרמ"ג (1883) כשנפטר הרה"ג הבקי בטרפיות ר' אברהם צרפתי (ע"ע) פקד על אחיו הנ"ל ועל מהר"ש דאנה (ע"ע) לאסוף את כל הלכות טרפות לפי מנהגי תונס ולפי פסקי האחרונים ומזה יצא ספר „שבת אחים" שחובר ע"י שלושת החכמים הנ"ל יחד, וספר זה היה לספר נחוץ לכל מורה בתונס כסדור תפלה ובלעדיו לא ירים איש את ידו ואת רגלו. תשובות רבינו בס' „ישיב משה" הם בין השנים תרנ"ב-תרס"ט, ונראה שנפטר סמוך לשנת התרס"ט (1909).

ד) **שתרוג ר' מרדכי** — הוא אחיו (כנראה הגדול) של מהר"ם שתרוג הראב"ד תונס שבאות הבא. היה מתלמידיו של מהר"י בסיס, ומסופר עליו בספר „חן טוב" שרבו נתכעס עליו ועל שני חבריו על שראה אותם עוסקים בפילוסופיה. אחיו ר' משה מזכירו בספרו „ישיב משה" (ח"א סי' שמ"ב) שכותב: „עד שהרצתי הדברים לפני מו"ר אחי כמה"ר ר' מרדכי זלה"ה והשיב..." ומסיים בסוף „וא"כ תירוץ מו"ר אחי אמת הוא". מהתואר „מו"ר" נראה שאחיו ר' משה למד אצלו. ובספר „משפט כתוב" הגד"מ כותב הראב"ד תונס מהר"י זיתון (מע' ה' אות ח'), וז"ל: „ולא ידענו מה נדון בה ומהו מנהג עירנו, ושאלנו את פי מעלת רב נהוראי גאון אב בחכמה זקן ונשוא פנים כמוהר"ר מרדכי סתרוך יחי' הר"ד רבות בשנים ואמר לי שתקנת ר"ת נהוגה אפי' בת יורשת, וכן ידוע אצלו מהראשונים כמלאכים שכן דנים..." עכ"ל, ומזה נראה ששמש עם הרבנים הראשונים והיה בקי במנהגי העיר, ודייני תונס היו נזקקים לידיעותיו.

ה) **שתרוג ר' משה** — אחיהם של ר' ישועה חי ור' מרדכי שבאותיות הקודמות. מגדולי רבני תונס במאה השביעית, ושמש כראש רבני תוניסיה בסוף ימיו, מפטירת מהר"י זיתון (ע"ע) בשנת התרפ"א (1921) עד פטירתו בי"ג כסלו תרפ"ח (1928). נזכר לראשונה בשנת התרמ"א (1881) וחתום אז בהסכמה שבס' „מעייני הישועה" בענין פתיחת חנויות הקפה בשבת. היה תלמידו של מהר"א חג'אג' (ע"ע) כמו שכתב המו"ל לס' „זרעו של אברהם" ח"ב שרבינו ור' דוד ג'אוי הם תלמידי המחבר מהר"א חג'אג'. עמיתו בתורה הוא הרה"ג מהר"ש דאנה (ע"ע) שמזכירו פעמים רבות בספרו „שלמי תודה", ושניהם יחד עם אחיו ר' ישועה חי שתרוג חברו ספר „שבת אחים", דיני טרפיות ומליחה עפ"י מנהגי תונס ופסקי האחרונים, וזכה ספר זה להיות נחוץ כל כך למורי הוראה „אשר כל מורה ודיין נחוץ לו ספר זה כסדור תפלה" (מדברי הראב"ד ג'רבה ר' משה כלפון הכהן זצ"ל). היה מורעו של הרה"ג ר' נתן בורג'ל (ע"ע) בעל „חק נתן" מצד האם כמו שכותב בספרו ישיב משה ח"ב סי' קכ"ז, ואפשר שאמו היתה בתו של הראב"ד תונס ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) בעל „מאורות נתן" (עיין בהקדמת ספר „ויקן יוסף" לר' יוסף בורג'ל).

בספר „פקד משה" ישנו דרוש למנוחתו (דרוש כ"ג) ושם מתארו המחבר ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) זצ"ל מג'רבה: „גדולנו ועטרת ראשנו החסיד העניו המקובל האלוקי צדיק יסוד עולם ראש רבני תונס ואגפיה אבינו רוענו כמה"ר משה שתרוג זלה"ה". וכותב שם מתולדותיו שרבינו קיים התורה מעוני גמור וכשנהיה מורה הוראות בישראל ולא

ראש הרבנים לתוניסיה הגאון ר' משה שתרוג זצוק"ל בעל „ישיב משה".

הספיק לו לפרנסתו היה מעתיק ומגיה ספרים היוצאים לאור והגיה כמה וכמה ספרים כמו „כסא רחמים" על התהלים משנת התע"ר, „מאורות נתן", „חלב חטים", עה"ש חו"מ ב' חלקים, אבני צדק ועוד. אח"כ נתקיים בו המאמר כל המקיים תורה מעוני סופו לקיימה מעושר ונהיה לאחד מהב"ד ואח"כ ראש הרבנים, והיה גדול המורים בתונס בענייני איסור והיתר וטרפיות ופנו אליו מכל רחבי תונס בשאלות בהלכה. ר' משה כלפון הנ"ל קורהו: „המשענת של כל המורים במחוז התוניסי". תשובותיו אלו נדפסו בספרו ישיב משה ב' חלקים, בח"א „מש"ה" תשובות ובח"ב רמ"ה תשובות, והתשובות הם בקצרה תכלית הענין ותמציתו.

גם הראב"ד תונס ר' ישראל זיתון (ע"ע) כשהיה נשאל בענין טרפיות היה מפנה את השואלים לרבינו שהיה בקי בהלכות אלו.

עוד כותב עליו מהרמ"ך בדרוש הנ"ל שרבינו היה אוצר מלא בידיעת סתרי התורה והקבלה, ועכ"ז היה מחשיב

עצמו לאדם פשוט, והיה תמיד אוהב שלום ורודף שלום כידוע לכל מעיין בתשובותיו. כן כותב עוד שיש אומרים שהיה בקי בכל הש"ס ובכל דבר ששואלים אותו בש"ס היה משיב בע"פ תיכף, וכן כמה שאלות של עיון תלמודי הוצעו לפניו והשיב עליהם ככתוב בספריו. היה מכבד ת"ח הרבה ואפי' מי שיש בהם רק ריח תורה כלשהוא. היה משגיח על חברת „אור תורה" בתונס ותקן כמה תקנות לטובת הכלל, ע"כ מ"ש בס' הנ"ל.

ו) **שתרוג ר' שלמה** — בנו של הראב"ד תונס ר' משה שבאות הקודם, והיה דיין בתונס. חתום בשנת התרצ"ו (1936) בהסכמת ס' „תנובות שדי" עם ר' דוד בן בארון (ע"ע), וכן חתום בשנת התש"י (1950) במכתב הנחמה מרבני תונס לרבני ג'רבה על פטירת הראב"ד ג'רבא ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע) הנדפס בתחלת ס' „שואל ונשאל" ח"א.

משפחות שונות

א) **שאלא ר' שלום** — מחכמי תונס באמצע המאה השביעית וחתום בשנת התרמ"א בהסכמה שבס' „מעייני הישועה" בענין פתיחת חנויות הקפה בשבת (בדף מ"ד).

ב) **שאלתיאל ר' משה** — נכדו (בן בתו) של ר' משה כרייף (ע"ע) זצ"ל בע"ס „באר משה" על נזיר (ליוורנו תרי"א), ונזכר בין המשתדלים להדפסת ספר זה. הוא גם בן דודתו (אחות אמו) של מהר"א כהן יצחקי זצ"ל (ע"ע) בע"ס „משמרות כהונה", שכן האמהות של שניהם הם בנותיו של ר' משה כרייף כפי שנראה מתחלת ס' „באר משה" הנ"ל. חתום בשנת התרל"ח (1978) על פס"ד בס' „משפט הירושה" עם הרבה מרבני תונס, וכן מזכירו מהר"ש דאנה (ע"ע) בספרו שלמי תודה (ב' ע"ב) שכותב: „הקשה אלי החו"ש כמה"ר ר' משה שאלתיאל נר"ו..." ע"ש. וראיתי ספר אחד שנשלח לרבינו וכתוב עליו בכת"י: „הגביר המרומם רודף צדקה וחסד החה"ש משה שאלתיאל".

ג) **שמילה ר' רחמים** — דיין בחלק אלואד שליד תונס במאה השביעית, וישנו מכתב אליו ממהר"י זיתון (ע"ע) ובית דינו בס' „משפט כתוב" הנד"מ (יו"ד סי' ז'). שם מתואר: „מעלת רב אחאי גאון הרב המובהק ואח לברק מר דיינא כמהר"ר רחמים שמילא יצ"ו לחלק אלואד". וראיתי חתימת יד קדשו על ספר שו"ת מהריט"ץ.

ד) **שמלה ר' משה** — היה מתלמידי מהר"י בסיס (ע"ע) ורבו נתכעס עליו ועל חבריו על שעסקו בפילוסופיה. אח"כ עבר לספאקץ ונשא שם אשה חשובה והיה לעשיר גדול ולא רצה ליהנות מהתורה. בשנת התר"מ אבד כל רכושו כיון שחנותו נשרפה, ושוב חזר אח"כ לאיתנו ולעשרו. נפטר בגיל הקרוב למאה שנה, והיה מהחכמים הגדולים בכל חכמה (כ"כ בס' חן טוב, וע"ע שם באריכות יותר).

ה) **שמול ר' דוד** — מרבני תונס במאה השביעית. חתום בשנת התרל"ח (1878) על פס"ד בס' „משפט הירושה" עם הרבה מרבני תונס, וכן בשנת התרמ"א חתום בהסכמה שבס' „מעייני הישועה" בענין פתיחת חנויות הקפה בתונס. אח"כ עבר לעיר נאבל ושמש שם כרב העיר במשך כ"ד שנה בין השנים תרמ"ח-תרע"ב שבה נפטר במגפה לתקפ"צ. חבר ספר על הש"ס וחי' תורה בשם „מעט דבש" והוא עדיין בכת"י (עיין ס' „חן טוב"). יש אליו לנאבל הרבה מכתבים ממהר"י זיתון (ע"ע) ובית דינו וחלקם נדפסו בס' „משפט כתוב" הנד"מ, ועוד הרבה מהם מצויים אתי בס' כת"י הכולל תשובות מהב"ד הנ"ל. המכתבים האחרונים שראיתי הם בין השנים תרס"ו—תרס"ט.

ו) **שוואט ר' פראג'י בר נסים** — רב מקובל, פייטן ומשורר גדול ושירתו התחבבה על יהודי תונס וצפון אפריקה וזכתה לתפוצה רבה. יהודי תונס מזכירים את שמו באהבה והערצה רבה ומספרים עליו נפלאות. נודע מאד ביניהם שיר-עם ארוך בערבית-יהודית המספר שבחיו וקדושתו, ופרטים חשובים מתולדות חייו ופטירתו. שיר זה נדפס בספר „רפואה שלמה" (ג'רבא תרצ"ב), ובספר „שירי פראג'י שוואט" (ירושלים תשל"ו) [1] נדפס עם תרגום לעברית. מדי שנה בחול המועד סוכות עולים יהודי תונס וסביבותיה לקברו הנמצא בעיר „תסתור" ועושים הילולה גדולה, והרבה מהם נודרים בעת צרתם לבקר את קברו.

חכמתו הגדולה בשירה העברית והערבית כאחת מתוארים בשיר עם הנ"ל, וכתוב על שירתו שהיא ערוכה בסדר במשקל ובחרוז. מחבר השיר כותב עליו במקום אחד: „כשבשיר ערבי אתה עוסק, כל משורר נגדך שותק". [2] מסופר עליו שפעם אחת שמע שעומד להגיע ה„באי" — מלך תונס ממקום רחוק, ואז הלך ועמד מתחת לעץ אחד הנמצא בדרך שעתיד המלך לעבור בה, והתחיל לנגן ולשורר בלשון ערבית צחה הנקראת „נחוי" שיר מלא משבחי המלך, צדקו, יושרו וטוב לבו. כשהגיע המלך לידו ושמע את השיר הנפלא הזה התפעל ממנו מאד, ומיד הורה למזכירו היהודי שישלם מאוצר המלך קיצבה שבועית קבועה לרבינו לכל ימי חייו. [3]

עוד מסופר עליו שלרוב חכמתו בחכמת השיר, עלה בדעתו לחבר ספר שירים דוגמת ספר „תהלים" עם נגינה וכלליה, וכשהתחיל לכתוב נגלה אליו דוד המלך עליו השלום בחלום הלילה וגזר עליו שלמחרת יגנוז כל מה שכתב, והתלונן כלפיו על שמלאו לבו לחשוב שיכול לכתוב דוגמת ספר „תהלים" שנכתב ברוח הקדש. [4]

---

1) מאת א. חזן בהוצאת „מכון בן צבי".

2) לפי התרגום של א. חזן הנ"ל.

3) „ממלכת כהנים" לר' שושן כהן עמ' פז.

4) שם.

בשנת התשל"ו (1976) יצא לאור על ידי אפרים חזן ספר הנקרא „שירי פראג'י שוואט" הכולל כל שיריו מסודרים לפי נושאים. הנושא המרכזי של שיריו הוא הגלות והגאולה, אך קצת משיריו עוסקים גם בנושאים אחרים כמו שירי שבת, פיוטים לחתן וכיוצא בזה. משיריו עולה שהיה חכם גדול בחכמת הקבלה ועסק בה הרבה.

עיר מולדתו של רבינו היא העיר פאס שבמרוקו, ומשם בא עם רעו ר' משה קורקוס ונתיישב בעיר באג'ה שבתונס. מתחילה לא הכירו אנשי באג'ה את ערכו, אך משדרש והשמיע בפניהם דברי תורה הכירו גדולתו [5] ומנוהו לרב עליהם.

תקופת חייו של רבינו אינה ידועה בבירור, ובספר „שירי פראג'י שוואט" (עמ' 14) מובאת השערת צונץ שהוא חי במאה הט"ז למניינם, כלומר בין השנים ר"ס-ש"ס למניננו, אך הרה"ג ר' מאיר מאזוז שליט"א ערער על השערה זו וכתב שמצא בספר כתב יד שרבינו חי בערך בשנת הת"ס (1700).[6] ובמקום אחר [7] מוכיח מהקדמת רבני תונס לספר „שירי זמרה" (ליוורנו תרל"ב) שהפייטן הנודע ר' משה בוג'נאח זצ"ל שנפטר בשנת הת"מ (1680) קדם לרבינו, וא"כ הוא חי אחר שנת הת"מ. עוד כתב ר' מאיר מאזוז שליט"א שם שאם נדע זמנו של ר' משה קורקוס ידידו מנוער של רבינו שבא גם הוא מעיר פאס וקבור לידו בעיר תסתור נדע זמנו של רבינו. וראיתי בספר „מלכי רבנן" [8] שכותב על ר' משה קורקוס שהוא מחכמי מראקס וחי במאה הששית והוא בנו של ר' אברהם קורקוס, ובשנת וישרא"ל לפ"ק (תקמ"ז-1787) נמצא בעיר מוגאדור שבמרוקו שחותם על פס"ד בענייני טרפות, ע"ש. ואם נאמר שהוא ר' משה קורקוס ידיד רבינו, יצא שרבינו חי גם הוא במאה הששית. אך יתכן שר"מ קורקוס שב„מלכי רבנן" הוא אחר.

על פטירתו והנסים הגדולים שהיו בה מסופר בהרחבה בשיר עם הנ"ל. מסופר שביום השבת קרא לראש הקהל והודיע לו שנשלמו ימי חייו והוא עומד להסתלק מן העולם במוצאי שבת. אחר שהתפלל מנחה ואכל סעודה שלישית, קם להתפלל ערבית כשהשכינה שרויה בבית, וכשגמר תפלתו עשה הבדלה, נטל ידיו ולמד בספר הזוהר ועשה סעודה רביעית על התמרים. לאחר מכן קרא לראש הקהלה וצוהו שכשיפטר מהעולם יטענו את גופו על בהמתו, ובמקום שהיא תעצור שם יקברוהו. אחר צוואה זו עלה למטתו כאדם ההולך לישן ונפטר בנשיקה. הקהל עשו לו כפי שצום והובילוהו על בהמתו והלכו אחריה. בדרכם עצרם שומר אחד שרצה למנעם מלעבור ואז יבשה ידו, ולא חזרה לאיתנה עד שהודיעו ל„באי" על כך, והוא בא עם עבדיו ובקש סליחה מהרב, ונתן להם רשות לעבור ושלח מעבדיו שילכו עם קהל המלווים שלא יעצרם איש בדרך. בהמשך הדרך הגיעו לנהר גואה והם עברו בו כמו שעוברים על שיש, ובהמת הרב המשיכה ללכת עד שהגיעה לעיר תסתור ושם רבצה. מיד קברו את רבינו במקום זה, ובנו על קברו כפה גבוהה, אך למחרת נעלמה ואיננה, וזה היה מענותנות הרב שלא רצה להתגאות על שאר אחיו. לידו קבורים ידידו מנוער ר' משה קורקוס [9] ור' דוד סעאדה ור' חי טוויל [10] ור' משה אבולעפיה.[11]

ז) **שלום ר' משה** — מגדולי רבני תונס במאה הששית, והרביץ תורה לעדרים ורבים שתו ממימיו. שימש כדיין בתונס וחבר ספר „ישמח משה", שיטה למסכת זבחים הנדפסת בסוף ספר „באר משה" לרבי משה כרייף זצ"ל (ע"ע). נולד בשנת התק"ח (1748) ונפטר בשנת התקס"ו (1806) בהיותו בן נ"ח שנים, ונתנו סימן לכך: „ונוח מצא ח"ן".[1] רבו הוא ר' יוסף זרקא (ע"ע) כמו שראיתי בתשובתו שבסוף ספר „יתר הבז" שמכנהו בתואר „מורי".

מגדולי תלמידי רבינו הם הראב"ד תונס הגאון ר' ישועה בסיס [2] זצ"ל (ע"ע), הרה"ג המקובל ר' שלום שמעוני זצ"ל (ע"ע) רב דגפצה ומחבר ספר „גנזי שלום" [3] הדיין ר' משה ברדע (ע"ע) מתונס,[4] הרב שלמה שמאמה זצ"ל (ע"ע) המחבר ספר „שורש ישי" [5] ועוד רבים. אוירת הלימוד בישיבת רבינו ודבוק החברים בין תלמידיו, באים לידי ביטוי בולט בספר „שורש שי" הנ"ל. מחברו ר' שלמה שמאמה שנפטר בצעירותו

---

5) כן כתוב בשיר עם הנ"ל.

6) „אנשי השם" לר' שושן מאזוז (ישראל תשמ"ג) עמ' כה.

7) תחלת ספר „משפט כתוב" (ישראל תש"מ) עמ' יז.

8) מלכי רבנן אות מ' (צ"ה ע"ב).

---

9) כן כתוב בשיר עם הנ"ל, וכן בספר „אנשי השם" הנ"ל, ובספר „במחיצת רבנים וחכמים" ליעקב לסרי — ישראל תשל"ח עמ' 142.

10) שני חכמים אלו — נזכרו בספר „במחיצת חכמים ורבנים" שם.

11) נזכר בספר „אנשי השם" עמ' כ"ה.

1) כן כתוב בתחלת דרוש כ"ב בספר „מערתא דדייני" לר' עוזיאל אלחאייך, ועיין להלן.

2) כן כתב הרה"ג ר' יצחק חי בוכבזה זצ"ל בהקדמתו לספר „גנזי שלום", ויש הוכחה לדבר מספר „שורש ישי" (דף צ"ו ע"ד) שר' שלמה שמאמה תלמיד רבינו מזכיר מה שאמר „החו"ש סוה"ר אהובינו כמה"ר ישועה בסיס נר"ו", וספר „שורש ישי" חובר בזמן שלמד ר"ש שמאמה אצל רבינו, והחכמים שמזכיר שם הם עמיתיו לתורה כמו שאכתוב להלן, ומסתמא גם מהר"י בסיס הוא תלמיד רבינו.

3) עיין בתולדותיו בתחלת „גנזי שלום".

4) הוא עמיתו המובהק בתורה של ר"ש שמאמה בעל „שורש ישי", ומוזכר הרבה בספר זה, ועיין ערכו.

5) ר"ש שמאמה מזכיר ב„שורש ישי" פעמים רבות את רבו „מוהרמ"ש נר"ו", וכוונתו היא לרבינו „ר' משה שלום" כפי שרואים מדרוש ההספד על רבינו שבסוף „שורש ישי" שכל בתי מליצת ההספד שבתחלת הדרוש מסיימים במלת „משה" ובמקום אחד שם מזכיר ברמז את ר' יעקב חי בנו של רבינו, ובתשובת רבינו בספר „גנזי שלום" (אה"ע סי' ד') מזכיר רבינו שיש לו בן בשם זה.

בן ז״ך שנים בתמוז תקס״ו כחודשיים אחר פטירת רבינו, חיברו בזמן שלמד אצל רבינו, ומזכיר בו פעמים רבות את רבו „מוהרמ״ש״,[6] ואת עמיתיו ללימודים „בני הישיבה״.[7] במיוחד מזכיר הרבה את ר׳ אליהו בלעיש (ע״ע) ור׳ משה ברדע, ובמקום אחד מזכיר את ר׳ ישועה בסיס,[8] ומן הסתם שכל החכמים הנזכרים בספר זה הם תלמידי רבינו.

גם רואים דבר זה במכתב שנשלח ע״י רבינו בשנת התקס״ד (1804) לר׳ אליהו שמעוני (ע״ע) מגפצה[9] שבו מבקש ממנו לדרוש בשלום בנו ר׳ שלום שמעוני תלמידו, ומסיים שדרישת שלום זו היא „גם מצד בני יעקב חי שיחיה אכ״ר רו״ש לו ולמר אביו, וגם מצד בני הישיבה גם כן, ובחשק נמרץ הכל משתוקקים שיתראו פנים אל פנים, נאום הצעיר משה שלום ס״ט״. כשנפטר רבינו מתאר ר׳ שלמה שמאמה את צער התלמידים „בני החבורה״ בזה הלשון: „לענין אחי אשים דברתי, הנהו בני חבורה צועקים בייא והיא עברה, בני איש אחד נחנו, רב הוא אי מורא אבינו מת נתן לקבורה נתפרדה החבילה ואין עוד חבורה נתקלקלה השורה ולא ידעי מאי למימרא...״[10] מביטויים אלה ניכרת ההערצה הרבה שהעריצו תלמידי רבינו את רבם, ואת הגיבוש ודבוק החברים שהיה ביניהם.

חיבר חיבורים הרבה, אך נדפס מהם רק ספר „ישמח משה״ על זבחים הנז״ל, וכך הרה״ג ר׳ יצחק חי בוכבזה זצ״ל (ע״ע) כותב שרבינו חיבר על כל מסכתות התלמוד ומשניות זרעים וטהרות, ועל ספר היד החזקה להרמב״ם ועל ארבעת השלחנות, והוא מרמז עליהם בספרו „ישמח משה״ הנז״ל ובחי׳ ש״ס בכת״י שהוא ראה. ר׳ יצחק עצמו מסר חידושי רבינו ליומא להרב המקובל ר׳ מסעוד חביב זלה״ה (ע״ע) כדי שידפיסם, והתחיל להדפיס חי׳ יומא וחולין, אך באמצע שבתה המלאכה ולא יצאו לאור ולא נודע מה נעשה אתם.[11] גם בתשובה אחת לר׳ יעקב פיתוסי (ע״ע) מזכיר רבינו את חידושיו למסכת פסחים (ברית יעקב ד׳ ע״ב).

עוד מצאנו שרבינו עמד בקשרים עם הגאון החיד״א זצ״ל, ושאל ממנו שאלות בהלכה. בהתכתבות ביניהם מרמז ג״כ לחיבוריו ובאחת משאלותיו אלו הוא מזכיר את חידושיו למסכת ידים.[12] בתשובה אחרת שהשיב החיד״א לרבינו פונה אליו כך: „לאחד קראתי נועם ונעימות בימינו, דמצפרא כר׳ך ותני גופי הלכות הוא עדינו, אהוב ונחמד החכם השלם והכולל סיני ועוקר הרים עצום הוא ורב להושיע כמה״ר משה שלום נר״ו...״[13] ומסוף תשובה זו רואים שעוד בחייו בקש רבינו להדפיס אחד מספריו ובקש הסכמה עליו מהחיד״א, אך החיד״א נמנע מכך וכך הוא כתב לו: „ואשר דרוש דרש משה הסכמה על ספרו החשוב, דוד בשתים לא עלתה לו, חדא דעדיין לא הגעתי לרועה צאן השדה אל צאנו, לא חכימא ולא חוזאה, ידענא בנפשאי תקיף חולשאי הקטון לפי קטנו... וזאת שנית כי רבות בשנים החדלתי את דשני ואפילו ניירא בעלמא לא יעי״ר קינ׳ו, ודברים קל וחומר מאן דאתחזה לקדש פקיע שמיה יורה יורה ידין ידין, המחדש בטובו חדשים לבקרים לפנות בוקר לאיתנו, ואני תפלה יחי ויתן לו בכל אות נפשו שהשמחה במעונו, אמור יאמר העבד חיד״א ס״ט״.[14] מדברים אלו רואים הערכה מצד החיד״א לרבינו ולספרו, אך בכל זאת נמנע מלתת הסכמה מהסבות הנ״ל.

עוד שתי תשובות נדפסו מרבינו, אחת בספר „יתר הבז״ (ליוורנו תקמ״ז) בענין בתו של ר׳ נהוראי ג׳רמון זצ״ל, ונדפסו עמה תשובות מגדולי רבני תונס דאז כמו אב״ד תונס ר׳ יוסף הכהן, ר׳ יוסף זרקא ועוד, והשניה היא משנת התקס״ד (1804) ושלוחה לר׳ אליהו שמעוני רב דגפצה ונדפסה בספר „גנזי שלום״.[15] עוד נמצאת התכתבות גדולה בינו ובין ר׳ יעקב פיתוסי (ע״ע) בכמה מקומות בספר „ברית יעקב״ לר׳ יעקב הנ״ל (ד׳ ע״ב ועוד).

נפטר ליל שב״ק ר״ח אייר תקס״ו (1806) בהשאירו אחריו אשה, בן תלמיד חכם בשם ר׳ יעקב חי ובת. במליצת ההספד שחיבר עליו תלמידו ר״ש שמאמא[10] כותב: „צר לי לאחי׳-נועם בנו של רבי... מר צורח... אבי אבי... עברה וזעם וצרה לדביתהו דרבי יושבת... ותרד בעינה מבכי נהרות, וגם לרבות אח׳ת אהובה הבת היקרה הדא אמרה נפלה עטרת ראשי ויכל משה״. ומתפלל על בנו: „ואני תפלה... זרעו בגדולה ושמו בקהלה יעמד חי רבות בשנים הי׳ל׳ד אהבי׳ם סוב׳ר הרזי׳ם יתגדל ויתקדש... ישרש יעקב גוף ושרשי בכל תורת משה״, וכאן רמז כמובן לר׳ יעקב חי בן רבינו המוזכר בתשובת רבינו שב„גנזי שלום״.[9]

משני דרושי הספד שנדרשו על רבינו אחר פטירתו, עולים כמו קוים לדמותו. תלמידו ר׳ שלמה שמאמה שדרש עליו בפטירתו[10] כותב שרבינו היה חריף ומקשה מתון ומסיק, ומעמיק דקה מן הדקה בלימוד התורה. הצטיין במדת הענוה והיה בקי בחכמת הדקדוק והטעמים. התעסק בחכמת הקבלה ו„כליותיו נובעות סודות וגמטריאות צרופי שמות״,

---

6) הוא ר׳ משה שלום ועיין בהערה 5.

7) „ואחד מבני הישיבה ההוא אמר...״ (דף מ״ב ע״ד), „ואחד מבני הישיבה עוד החזיק בידי״ (שם עמ׳ א׳), ובדף מ״ד ע״א, ועוד הרבה מקומות.

8) עיין הערה 2.

9) נדפס ב„גנזי שלום״ (תונס תרע״ו, חאה״ע סי׳ ד׳).

10) בדרוש ההספד על רבינו שבסוף „שורש ישי״ מתלמידו ר״ש שמאמה.

11) מדברי ר׳ יצחק חי בוכבזה (המכונה „אבילח׳ם״) בהקדמתו לספר „גנזי שלום״ לר׳ שלום שמעוני (תונס תרע״ו).

12) ספר „טוב עין״ להחיד״א סי׳ טו״ב.

13) שו״ת „חיים שאל״ ח״ב להחיד״א סי׳ ל״ד.

14) שם.

15) „גנזי שלום״ לר׳ שלום שמעוני (תונס תרע״ו) אה״ע סי׳ ד׳.

שימש כדיין בב"ד ו„למד ולימד ודגל התורה העמיד". והגאון ר' עוזיאל אלחאייך זצ"ל בדרוש שנשא על רבינו בתשלום השנה[16] מציין גם הוא לדברים הנ"ל ומוסיף עליהם, וזה לשונו: „טוב לשמים וטוב לבריות כל ימיו... מעין המתגבר מפוצץ הרים ומשבר סלעים... שנה ופירש פירוש המרובה לשון תורה וחבל הנביאים והמה בכתובים,[17] דייק טפי עד דקדוקה...[18] למד ולימד אחרים... והמה חכמים מחוכמים... זכה וזיכה את הרבים... שדעתו יפה חשוב ומקובל ומרוצה אליבא דכולי עלמא... משה עניו מאד הכל מעידין שרות הבריות נוחה הימנו... משיב כהלכה בשובה ונחת אמתתה של תורה... עסק בנסתרות בהדי כבשי דרחמנא לפני ולפנים וזאת לפנים בישראל,[19] ומתנהג בחסידות והצנע לכת... צדקות אהב עושה ומעשה, וארשת שפתיו במענה רך בתחנונים ידבר..."

דרוש זה האחרון נשא מהר"ע אלחאייך בבית הכנסת הגדולה בתונס, וכתוב בתחלתו בזה הלשון: „הנה נדרש בחצרות בית אלקינו גדולה שבגדולות צדק בקהל רב, בתשלום שנת רב רחומאי והוא רחום אליבא דכולי עלמא, שפי"ר בפני כל אדם שרוח הבריות נוחה הימנו, מרבה ישיבה הא למיגמר הא לאגמורי, וישב משה לשפוט את העם באשרתא דדייני ובמושב זקנים הרב הכולל כמה"ר משה שלום תמ"ך. מספר שני חייו נ"ח שנה וסימן ונ"ח מצא ח"ן, והיתה מנוחתו כבוד ליל שבת קדש ור"ח אייר מכו"ן מקדש"ו לפרט קטן, והדרוש ביום שבת קודש י"ג אדר ראשון משנת דרכ"י איש ז"ך לפרט גדול סדר כי תשא".

ח) **שפירא ר' אליהו** — מרבני פולין ונפטר בתונס. היה מקובל גדול, והחיד"א בספרו מעגל טוב (עמ' 64) כשמספר על הספרים שראה בתונס, כותב: „וראיתי אצל הגביר ספר קבלה מעשית מהרב אליה שפירא זלה"ה שנפטר בתונס בתענית, והיה אומר מנחה בטלית ותפלין, והתפלל עמידה והאריך וסיים עושה שלום ונח נפשיה, והיתה אשתו ובתו שם והגביר לקח זה הספר והיה הספר בידו כמשלוש חדשים, ולא רציתי להעתיק ממנו אלא שתי כוונות בלבד".

בספר „חיים וחסד" (מערתא דחסידי דרוש א') ישנו דרוש למנוחתו שדרש עליו הגאון ר' עוזיאל אלחאייך (ע"ע), וכתוב שם שנפטר בשנת התקכ"ז (1767). על הדרוש נכתב שנדרש „ביום ר"ח תמוז לעת ערב לתשלום שנת חדא דחסידי מר קשישא חסידא ופרישא סבא קדישא המלובד בנסים דברים המבהילים את הרעיון כי קדוש הוא אשירי"ו אשי"ר עולם הרב המופלא בנגלה ובנסתר כמוהר"ר אליהו שפירא זיע"א מערי פולוניה יע"א והיתה מנוחתו כבוד ביום ה' בערב יום הסליחה משנת תבענה שפתי תהלה לפר"ק ס' בלק". בתחלת דרוש זה מובאת מליצה הספד ארוכה שבה מתוארים שבחיו ומעשיו המופלאים, ע"ש.

מערכת תי"ו

משפחות שונות

א) **תויתו ר' יצחק** — היה רב ומו"צ בעיר נפטא, וראיתי אליו בס' כת"י מכתב ממהר"י זיתון (ע"ע) ובית דינו מי"ג תמוז התרס"ו (מכתב 102), ופונה אליו: „מע' החו"ש הדו"מ כהר"ר יצחק תויתו הי"ו יחשל"א לנפטא". ובירחון „הירח" שיצא בג'רבה בין השנים תש"ח־תש"י נדפסו ממנו איזה חידושים על מס' תמורה.

ב) **תויתו ר' שלום** — רב בנפטא באמצע המאה השביעית, ואולי הוא אביו של ר' יצחק שבאות הקודם (ועיין ר' חי הטאהר).

ג) **תמאם ר' אהרון** — כנראה שהיה רב בעיר באג'ה, שכן הוא חתום בשנת התרמ"ו בעיר הנ"ל עם ר' שמואל טייב ור' דוד פרינטי על קבלת עדות קידושין הנדפסת בספר „חוקי חיים" לר' אברהם חיים בורג'ל (ע"ע), וכנראה ששלושתם היו רבנים שם.

---

16) „חיים וחסד" במערתא דדייני דרוש כ"ב.

17) רומז כאן לחיבוריו הרבים של רבינו.

18) רומז לבקיאות רבינו בחכמת הדקדוק.

19) כאן רומז להתעסקות רבינו בחכמת הקבלה.

רבני ג׳רבה וסביבותיה

בשנים הת"נ—התש"מ (1690—1980)

מערכת בי"ת

משפחת בוכריס

א) **בוכריס ר' יהודה** — מחכמי ג'רבה במאה הששית בתקופת ר' צמח הכהן השני (ע"ע) בעל „חולת אהבה", ומזכירו ר' צמח בספר זה (דף ע"א) שכותב: „שמעתי מה"ר יהודה בוכריץ".

ב) **בוכריס ר' יוסף** — יליד ג'רבה והיה מגדולי תלמידי הרה"ג ר' דוד כהן גישא זצ"ל בעל „שירי דוד" (ע"ע) וגם יצק מים ע"י הראב"ד ג'רבה מהר"ם זקן מאזוז (ע"ע). זה האחרון מכנה את רבינו בצעירותו: „תפארת בחורים פלפלא חריפתא", ובמקום אחר מתארו: „מתון ומסיק, חמר חיוור עתיק הו"ד יוסף נר"ו" (עיין בס' „שם משה" למוהרמ"ז דף ד', הנדפס בשנת תרס"ה). רבני ג'רבה בהסכמתם לספרו „יוסף לקח" חלק א' כותבים שרבינו שקד שקידה רבה על התורה והעבודה והיה קל עיון ומהיר הבנה ובעל כוח זכרון עד להפליא ובקי בחדרי הש"ס והפוסקים. בתחלה היה רב ומו"ץ בדיג'ת ג'רבה ואח"כ עבר לשמש כרב בעיר זרזיס כמה וכמה שנים, ובס"ה שמש קרוב לשלושים שנה ברבנות, והיה ממונה על הגטין והחליצות לאזור ג'רבה וסביבותיה. נפטר בהיותו בן 64 שנים בה' אדר התש"ט, ולפ"ז יוצא ששנת לידתו היא בערך התרמ"ה. אחר פטירתו יצאו לאור שלושת ספריו: „יוסף לקח" ח"א על התורה שנדפס בג'רבה תשי"א. „זכות יוסף" — דרושים, ישראל תשל"ז. „זכרון יוסף" — חי' שו"ע ושו"ת, ובסופו קונטרס „לחוקקי ישראל" מכתבים מהראב"ד תונס ר' ישראל זיתון (ע"ע) לחכמי תונס, ומהם הרבה מכתבים לרבינו מהרי"ז ומר' דוד בן בארון (ע"ע). בתחלת ספר „זכות יוסף" ישנו דרוש למנוחת רבינו מר' משה חדאד (ע"ע) שהיה רב ראשי דנאבל ומחבר ס' „מאמר אסתר", ובו מכנה את רבינו בתואר „ידידי", וזאת בגלל שרבינו למד אתו בתונס אצל ר' שלמה דאנה (ע"ע) ראש ישיבת „חברת התלמוד" בתונס. ר' משה מעיד על רבינו שהיה חכם גדול בעיון הגמרא וב„עיון הטונסאי", והיה פשטי גדול ואמתי ומלא בפסקים ובעל מדות טובות, רודף שלום אף שהשלום בורח ממנו ומוחל על עלבונו. הוא מעיד עליו שהיה עניו מאוד, וכותב בקשר לכך שראה אותו כשנתאכסן אצלו שאפילו שמינית שבשמינית של גאוה לא היה לו. עוד כותב שם שרבינו למד הגמרא אצל מהר"ש דאנה רבו, ורבו זה היה מחבבו מאוד עד שהזמין את רבינו להתארח בביתו,

הרה"ג ר' יוסף בוכריס זצוק"ל רב העיר זרזיס.

והיה בדעתו להשיא לו את בתו לאשה, אך לבסוף לא אסתייעא מילתא, ע"כ. ואכן בדרוש שדרש רבינו בס' „חסד ואמת" על רבו ר' דוד כהן (שעליו כותב ש„הגאהו גוף ונפש") הוא כותב שהדרוש הוא גם למנוחת מהר"ש דאנה. לפני מספר שנים הוחל לעשות מדי שנה אזכרה שנתית לרבינו בבית בנו במושב ברכיה, בהשתתפות רבנים ואישי

צבור וקהל מכיריו של רבינו, ולפני שנים מעטות זכה רבינו והעלו ארונו לארץ הקדש, וביום העלאת הארון לירושלים השתתפו המונים מיוצאי תוניסיה מכירי זכרו. ישנו ביכ״נ על שמו בעיירה „יבנה״, ובעיר אשדוד פועלת ע״י יוצאי חלציו אגודת „יוסף לקח״ להפצת תורה.

ג) **בוכריס ר׳ כמוס** — הוא אחיו הקטן של הרב ר׳ יוסף בוכריס זצ״ל שבאות הקודם, והוא המחבר ספר „רכב בחור״ מערכות (ג׳רבה תרפ״ג). רבני ג׳רבה בהסכמתם לספרו זה כותבים שנולד בב׳ ניסן התרנ״ט ונפטר כבן 19 שנה בכ״ג טבת התרע״ח. עוד מתארים אותו שם: „הרב העניו השקדן בלימודו מעמלי תורה אשר בבית הספר הבחור החו״ש כמה״ר ר׳ כמוס בוכריץ זצ״ל אשר עם כי רובי המצוקות הזמן כתרוהו... בכל זאת רוב חשקו ועוצם שקידתו בתורה עמדו לו לעשות חיל ולהתגבר על עינוייו ונתנו לו אומץ וכוח לסבול הכל, בעת כי יסוריו וחליו הביאוהו עד דכא מצא לו מקלט בהשענו תחת עץ החיים... היא תורתנו הקדושה לא מש מתוך אהלו עד כי השעה האחרונה אשר לא יוכל עוד להתאפק ולהחריש על מחלתו הנוראה כי רבה וכבדה מאוד, ואז נסע לעוב״י תונס יע״א לדרוש ברופאים ולא מצא לנפשו כל מזור, שם עלתה נפשו הטהורה השמימה... והיתה מנוחתו כבוד״, ע״כ. רבינו הוא תלמיד הרה״ג המקובל ר׳ מכלוף עידאן (ע״ע) רב דק״ק דיג׳ת ג׳רבה, ובאחת מחוברות „קרן דוד״ קונן עליו רבו זה קינה גדולה ומרה. בספרו „רכב בחור״ מזכיר רבינו לעמיתיו בתורה את ר׳ מקיקץ דידי (דל״ה, דכ״ח), את ר׳ רפאל יונה (דל״ג ע״ב), את אחיו ר׳ יוסף שמתארו בתואר „מו״ר״ המראה שלמד קצת אצלו ועוד חכמים.

ד) **בוכריס ר׳ לוי פליל** — מזכירו ר׳ דוד כהן גישא (ע״ע) בעל „שירי דוד״ בהקדמתו משנת התרס״ח (1908) לספרו „שלום דוד״ ח״א, ומתארו: „הויד רב חביבא כמוה״ר לוי פליל בוכריץ הי״ו״, ונראה שהיה מחכמי הדיג׳ת. וראיתי שהוא מחותנו של הרה״ג הדיין ר׳ רחמים בוכריס זצ״ל (ע״ע), ובהקדמתו לספרו „בגדי שש״ משנת התרנ״ז מתארו ר׳ רחמים: „היקר החשוב החה״ש כמוה״ר לוי דמיתקרי פליל בוכריץ נר״ו... בן לאו״צ החה״ש כמוה״ר רבי שלום בוכריץ תנצב״ה״.

ה) **בוכריס ר׳ פראג׳י** — מחכמי ג׳רבה במאה השביעית והוא תלמיד ר׳ דוד כהן גישא בעל „שלום דוד״ (ע״ע) ויש לו קצת הגהות בספר הנ״ל (עיין די״ז ע״ג שחותם על הגה: „עבדו ותלמידו פראג׳י בוכריס ס״ט״). הוא המעתיק של ספר „חולת אהבה״ לר׳ צמח הכהן (ע״ע) ויש לו הגהות בספר וחותם בר״ת „פ״ב״. כן נדפס ממנו ב„קרן דוד״ חוברת ו׳ ל״ב חידושי תנ״ך ומארז״ל. הוא בן אחותו של הרה״ג ר׳ חיים חורי רב דגאבס (ע״ע) כמו שנראה מהקדמת „שלום דוד״ ח״א.

ו) **בוכריס ר׳ ג׳אלי** — מחכמי הדיג׳ת (ג׳רבה), ומוזכר בין הרבנים הנזכרים במנוחת ליל יוה״כ שבספר „בני משה״ בתואר „החכם ר׳ ג׳אלי בוכריס״. בספר „אנשי השם״ כתב שהוא חי בתקופת מר זקננו הראב״ד מקודש ר׳ שאול הכהן זצ״ל (ע״ע).

ז) **בוכריס ר׳ דוד** — מחכמי אלחארה הצג׳ירה שבג׳רבה (הדיג׳ת), ומוזכר במנוחת הרבנים לליל יוה״כ שבספר „בני משה״ בתואר „החכם ר׳ דוד בוכריץ״. ועיין בערך „ר׳ מאיר בוכריץ״ שנראה שרבינו היה בנו של ר׳ מאיר, ושהיה שו״ב בעיר ספאקץ למתיישבים היהודים הראשונים שנתישבו שם, ושהיה בן גילו של הרה״ג ר׳ אברהם הכהן זצ״ל (ע״ע) אב״ד דיג׳ת בעל ספר „קנה אברהם״ ו„שיר חדש״. לרבינו היה אח בשם שמואל בוכריץ שהוא אביו של מאיר בוכריץ מעשירי העיר גפצא.

ח) **בוכריץ ר׳ מאיר** — מחכמי אלחארה הצג׳ירה בג׳רבה (הדיג׳ת), ומוזכר במנוחת הרבנים לליל יוה״כ לפי נוסח הדיג׳ת הנדפסת בסו״ס „בני משה״ בתואר „החכם ר׳ מאיר בוכריץ״. ובשו״ת שואל ונשאל ח״ג (סי׳ ר״ה דנ״ז ע״א) בעדות הרה״ג ר׳ יוסף בוכריץ (ע״ע), כתוב שהמתיישבים היהודים הראשונים בספאקץ שבאו מג׳רבה, היו להם ב׳ שוחטים ומנהלי הק״ק, והם ר׳ מאיר בוכריץ ובנו ר׳ דוד בוכריץ (ע״ע). ועוד כתוב שר׳ מאיר הוא בערך בן גילו של מר זקננו הרה״ג ר׳ שאול הכהן (ע״ע), ובנו ר׳ דוד הוא בערך בן גילו של הרה״ג ר׳ אברהם הכהן (ע״ע) אב״ד דיג׳ת בעי״ס „קנה אברהם״. לרבינו היה בן נוסף בשם שמואל שהיה אביו של מאיר בוכריץ מעשירי העיר גפצא.

ט) **בוכריץ ר׳ ציון** — מחכמי אלחארה הצג׳ירה בג׳רבה (הדיג׳ת), ונזכר במנוחת הרבנים לליל כפור שבספר „בני משה״ בתואר „החה״ש ר׳ ציון בוכריס״. ובספר „אנשי השם״ כותב שהיה בימי הרה״ג ר׳ אברהם הכהן (ע״ע) אב״ד דיג׳ת בעי״ס „קנה אברהם״ ועוד, וכעת יש לו נין ונכד בארץ בשם ר׳ אהרון (סעדה) בוכריץ המשמש כרב בשושנת העמקים.

י) **בוכריץ ר׳ שלום** — מחכמי העיר גפצא בראשית המאה השביעית, ומוזכר בתחלת ספר „גנזי שלום״ (תונס תרע״ו) שהוא ור׳ נסים שמעוני (ע״ע) היו נוכחים בשנת התרכ״ד (1864) בפטירת הרה״ג המקובל האלוקי ר׳ שלום שמעוני זצ״ל (ע״ע) הרב הראשי דגפצא ומחבר „גנזי שלום״ הנ״ל.

יא) **בוכריץ ר׳ רחמים** — מחשובי הדיינים בדיג׳ת במאה השביעית, ומחבר כמה ספרים. בהקדמתו לספרו „בגדי שש״ (ליוורנו תרנ״ז) כותב שאביו משה ואמו באסעדי זכו לעלות לירושלים ונפטרו שם בחודש אדר א׳ שנת התרל״ח (1878), ומתאר את אביו כ„עניו מאוד זקן ונשוא פנים חסידא קדישא איש אמונים נודע בשערים, בשערי ירושלים״. עוד מזכיר שם למחותנו ר׳ לוי פליל בוכריץ (ע״ע). חבריו

שהיו עמו בב"ד הם גיסו (אחי אשתו) הרה"ג ר' דוד כהן גישא זצ"ל (ע"ע) בע"ס „שירי דוד", וחתנו לוקח בתו הרה"ג ר' משה זקן מאזוז (ע"ע) שלימים היה רב ראשי לג'רבה. חתנו ר' משה מזכירו בספריו „שערי משה" ו„שערי תורה" בתואר „חמי", ויש כמה תשובות ממנו ומגיסו ר' דוד בספר „שלום דוד" ח"א (תונס תרס"ט) לר' דוד. אחת התשובות היא משנת התרמ"ח (1888).

היתה ידידות גדולה בינו ובין גיסו ר' דוד, ובחייהם ובמותם לא נפרדו. בסוף ימיו עלה לא"י ונפטר בירושלים בכ"ג טבת תער"ג (1913) ויום אחריו נפטר רעו וגיסו ר' דוד בעיר גאבס. על ידידותם כותב הרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל (ע"ע) בספר „חסד ואמת" ח"ב (פתיחה לדרוש ג') שבנסוע רבינו לא"י, הלך לפני כן עד ביתו של רעו ר' דוד הנ"ל וינשקהו ויחבקהו כמשפט אהבתם זה לזה בחיים, ויען ויאמר לו „הנני הולך ואתה בא אחרי". ואמנם כוונתו היתה לעלייה לא"י שכן גם ר' דוד התכוון לעלות לא"י ורק מפאת מחלתו התעכב, אך דבריו התקיימו באופן אחר שביום כ"ג טבת נפטר רבינו ויום אחריו נפטר רעו ר' דוד לעולם האמת. ומסיים ר' חיים חורי: „נמצא דברי הרב שערי רחמים הוא כמתנבא חכם עדיף מנביא, יפה אמר הנני הולך ואתה בא אחרי לשמי מרומים, יום אחר יום סמוכים לעד לעולם", ע"כ.

רבינו חבר כמה ספרים, והם: 1) מנחה חדשה וקול ערב שבספר „ארחות חיים" על משלי (ג'רבה תרע"ד). 2) בגדי שש על פרקי אבות (ליוורנו תרנ"ז). 3) קודש הילולים על תהלים. 4) פטר רחם על ההגדה שנדפס בארץ. 5) קול בכיי על איוב ואיכה. 6) פרדס רימונים על התורה רש"י והרא"ם. 7) חלוקא דרבנן — חידושים רמזים וכנויים. 8) ערכי החכמים — דברי חכמים ע"ס א"ב. 9) שער מטעמים — על הטעמים. לא כל ספריו נדפסו.

משפחת בוכבזה

א) **בוכבזה ר' יצחק חי** — מגדולי רבני גאבס וכיהן כאב"ד בכמה מקומות. נולד בשנת התרי"ג (1853) בגאבס לאביו גבריאל כמוס שנחשב כאחד מיחידי העיר ועשיריה, וגם ידוע כנדיב לב ומחזיק בידי ת"ח. אמו אסתר חלמה לפני לידתו שתלד בן גדול בתורה, ולכן מעת שנולד הקפידה שיינק רק אחר נטילת ידים, ולפני שהיה אוכל היתה קודם אוכלת היא מהאוכל ומברכת עליו ואחר כך נותנת לו. כשגדל למד אצל הרה"ג ר' אברהם עלוש (ע"ע) מגאבס בעל ספר „דברי הברית" עם ר' פראג'י עלוש (ע"ע) בעל ספר „אהב משפט" ור' משה מימון (ע"ע) בע"ס „המלואים למשה". יותר מאוחר כשנסע אביו לתונס, לקח את בנו אתו ולמד שם בישיבת ר' אברהם חג'אג' (ע"ע) אצל ר' משה זמר (ע"ע) ור' דוד ג'אוי (ע"ע), ואחד מחבריו ללימודים שם הוא ראב"ד תונס ר' ישראל זיתון (ע"ע). אחר כך נשא אשה וילדה לו בת אך שניהם מתו עליו, ואז נשא את אחות אשתו וילדה לו בנים ובנות. פרנסתו היתה ממסחר, ועסק זה לא הפריעהו בעסק התורה. בשנת התרס"ה (1905) נקרא לכהן בתור רב ודיין בעיר מוכנין, ובאייר תרע"א (1911) כלתה נפשו לבקר בארה"ק והלך לשם עם חמשה מראשי הקהל. בשנת התרפ"א (1921) הוזמן מראשי עיר מולדתו לשבת על כסא הרבנות שם, וישב שם במשך 5 שנים. בשנת התרפ"ו נקרא ע"י ועד קהלת טריפולי (לוב) לבוא לשמש בתור ראש הרבנים וראב"ד שם, ועל אף שבני עירו רצו לעכב בידו לא נענה להם, והוכתר בכתר הרבנות כראב"ד טריפולי עד פטירתו בעש"ק כ"ג שבט התר"ץ.

מורנו הגאון המקובל ר' יצחק חי בוכבזא זצוק"ל אב"ד גאבס ואח"כ הראב"ד טראבלס.

היה בקי בשירה ובדקדוק ומעודו רך בשנים חיבר שירים. כן היה מקובל ובשנת התרע"ו הוציא לאור ספר „גנזי שלום" לר' שלום שמעוני מגפצה והוסיף עליו הגהות גם בפשט וגם בקבלה. בהיותו כבן כ"א שנים כתב ג' חבורים: א) ברית יצחק — שיטה על מכות שנאבד זכרה ולא נודע מקומה. ב) ברכה ותהלה — על התהלים (ג'רבא תש"י). ג) לחם לפי הטף — מערכות שיצא ע"י תלמידו ר' אברהם הדמרי בשנת הת"ש. מלבד אלה חיבר ספר „לב ימים" כללי הש"ס, ושו"ת „בית הלחמי" שנדפסו בארץ. עוד נשארו בכתובים ספריו: „ביתא דרבנן" הכולל ספרי הראשונים מעין „שם הגדולים" להחיד"א, „גנזי ברכה" חיבור יקר על

הזוה"ק, „לב המלך" על מגלת אסתר, „קרבן אבילחם" על התורה, „מבצר יצחק" על הש"ס, וכן חיבור של דרושים.

שבחיו וסיפורים רבים עליו מובאים בתחלת ספרו „בית הלחמי" הנ"ל ובספר „מאמר אסתר". בין היתר מסופר שם שבעת בקור מלך איטליה בטריפולי היה רבינו בין מקבלי פניו, והוא נשא חן בעיני המלך והזמינו לבוא לאיטליה לחתונת בנו ולברך ברכת הנשואין. לשם כך שלח המלך אוניה מיוחדת להביאו ואת מלוויו כי חשש רבינו מבטול תורה וקושי הדרך. כשהגיע לאיטליה שאלו המלך אחר הנישואין אמור לי מה בקשתך ותעש. בתחלה סירב רבינו ואמר שלא רוצה כלום, אך אחר הפצרות רבות מהמלך, אמר לו שיש לו בקשה אחת והיא לראות את כלי בית המקדש שבואתיקן. המלך התקשה בתחלה למלאת בקשתו זאת, אך משראה שמלבד זה לא רצה רבינו דבר, דיבר על כך עם האפיפיור והרשהו להיכנס לשם ביחידות. כשהגיע רבינו למרתף ששם הכלים, והמשרת בקש להזיז הוילונות להראות לו, בקש רבינו לצאת ואמר שהוא מסתפק במה שראה ויצא. אחר כך חזר באניה לטריפולי ושם עלה למטה כארבעים יום, ואחר כך נתבקש בישיבה של מעלה.

רבינו מכונה „אבילח"ם", שהוא תרגום של שם משפחתו „בוכבזה", וגם מלת „אב"י" נוטריקון „**א**ני **י**צחק **ב**וכבזה". דמותו המופלאה, חכמתו הרבה בנגלה ובנסתר ובחכמת הדקדוק והשירה עולים בכל הודם בתיאורו של ידידו הרה"ג ר' משה חדאד (ע"ע) מגאבל שכתב בספרו „מאמר אסתר".

ב) **בוכבזה ר' מסעוד** — ראיתי תשובה אליו משנת התש"ח ממז"ק ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע) על הערות שהעיר על הגהות מז"ק לספר „זרע ברוך". המכתב שלוח אליו לעיר ספאקץ ונראה ששמש כרב שם. נראה שהיה תלמידו של הרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל (ע"ע), שכן בקונטרס „דברי התלמיד" שבס' „שלום דוד" ח"א (נדפס תרס"ט — דף כ"ד ע"א) כתב מוהרח"ח: „ושמעתי מתפארת בחורים כה"ר ר' מסעוד בוכבזה הי"ו (מתושבי גאבס") ע"כ. ואחר כך ראיתי בחוברת „באור פני מלך חיים" על מוהרח"ח בהערה 62 שכתוב משם הרב פרץ מימון שליט"א שרבינו הוא תלמיד ר' חיים חורי, והיה מורה בבית המטבחיים בספאקץ, והיה מגיד שיעור שם ולמדן ורוב לימודו ב„משמרות כהונה", ויש חידושים ממנו בירחון „הירח" משנת הת"ש, והוא ור' סעייד חדאד מגאבס העתיקו חי' רבם הנ"ל וחתומים המ"ב והס"ת.

משפחת ביתאן

משפחה המצויה בג'רבה וסביבותיה ועיקרה מג'רבא. כבר במאה הששית מוצאים רב בשם רבי אברהם ביתאן (ע"ע) שחי בתקופת ר' רחמים חורי הראשון (ע"ע) בעל „כסא רחמים" על הש"ס, ובמאה השביעית כולם במיוחד הרה"ג ר' נסים ביתאן (ע"ע) שהיה הראב"ד ג'רבא. כן ידועים ר' ראובן ביתאן (ע"ע) שהיה מלמד תורה בג'רבא ובנו נדראן דיין ומו"ץ במדנין, ור' ציון ביתאן (ע"ע) שהיה רב בטראבלס (לוב).

א) **ביתאן ר' אברהם** — מחכמי ג'רבא במאה הששית. למד ד' אמות הלכה יחד עם ר' רחמים חורי הראשון (ע"ע), ונזכר בספרו „כסא רחמים".[1] הוא אביו של ר' משה ביתאן (ע"ע) וזקנו של ראב"ד ג'רבא ר' נסים ביתאן (ע"ע). בס' „מעשה נסים" לר"ד חדאד (ע"ע) כותב עליו שהיה חסיד וקדוש מאוד והיה מתפלל ולומד בביהכ"נ הגדול, והיו מזמינים אותו לבקר החולה כיון שהיה יודע לתת רפואות וסגולות, והיה סימן בידם שאם היה נותן להם תרופה כלשהי סימן שיש תקוה ואם היה דוחה אותם סימן שאין תקוה. כן היה בקי מאד בחכמת הניקור ובגלל מומחיותו הרבה לא היה מוריד מהבשר רק קצת, אך לא רצה ללמד אחרים לנקר בצורה זו מחשש לתקלה מחסרון בקיאותם כמוהו. כן מסופר שם שרבינו חיבר השגות על ספר „שבות יהודה" על המכילתא להגאון ר' יהודה נג'אר מתונס (ע"ע), וכשבקר פעם בתונס שלח ר' יהודה את שלוחו לקרוא לו. אחר מאמצים הצליח השליח להביאו, וכשראה מהר"י נג'אר שהערותיו צדקו מאד הזמינו לבוא ללמוד אתו. רבינו הסכים אבל כיון שהיה זקן והיתה הישיבה קשה עליו, בקש רשות ממהר"י נג'אר שיוכל ללמוד לפניו בהטיה, והוא נעתר לו מיד. בהיכנס תלמידי ר' יהודה וראו שהוא מוטה חשבו לגעור בו, אבל רבם מנע בעדם וצום שיזהרו בכבודו שהוא רב גדול. כששאלוהו מדוע א"כ הוא לבוש בגדים בלויים, השיבם רבם שזהו מחמת עניותו, ובקש שכל אחד מהם יתנדב סכום כלשהוא ויקנו עבורו בגדים כראוי לו, וכן היה. כן מסופר שם איך נענש ראש הקהלה בג'רבא על שלא רצה לתת מפתחות באר המים שבבית הכנסת הגדול לרשות המתפללים והלומדים שם, והתחצף לרבינו. רבינו קללו שימות באותו לילה, ובאותו לילה הגיע לסכנת מות ממש ע"י עצם שנתקע בגרונו. רק בהתערבות הדיין רבי יוסף הכהן זצ"ל (ע"ע) שהלך לפייס את רבינו לבקשת בני משפחת הנגיד, ניצל אותו נגיד אחר שהתחייב בפני רבינו שלא להציק יותר לקהל, ולהתנהג בכבוד לתלמידי חכמים. ע"ש.

רבינו חתום באב תקפ"ב (1822) אחר ר' חיים חדאד (ע"ע) על שטר מתנה מר' רחמים חורי לכלתו ג'זאלה הנדפס בס' „ממלכת כהנים" (עמ' שמ"ט), ואח"ז מקיימים החתימות ר' דוד כהן (ע"ע) ר' יהודה צדיקה (ע"ע) ור' יוסף כהן (ע"ע).

ב) **ביתאן ר' משה** — הוא בנו של ר' אברהם שבאות הקודם ואביו של הראב"ד ג'רבא ר' נסים ביתאן שבאות הבא.

ג) **ביתאן ר' נסים** — מגדולי רבני ג'רבה במחצית הראשונה של המאה השביעית. שמש כהראב"ד בג'רבה בערך משנת התרל"ד (1874), במשך למעלה מעשרים שנה.

---

1) עיין „כסא רחמים" על כתובות עמ' קכ"א שכותב: „וכן הקשה החכם ר' אברהם ביתאן", וכן בחי' מועד קטן בעמ' ז' ובעוד מקומות.

היה מלומד בנסים עניש וקטיל, וידועים כמה ספורים על אנשים שנענשו על שמרו את דברו או שנהגו בזלזול כלפיו או כלפי ראשי הקהל.[1] נולד לאביו ר' משה שבאות הקודם סמוך לשנת התק"ע (1810),[2] ויצק מים ע"י הרה"ג ר' יוסף הכהן זצ"ל (ע"ע) הראב"ד ג'רבה.[3] הוא היה חבר בב"ד עם רבו זה שהיה נודע כבקי מאוד במנהגי אלחארא לכבירה, ורבינו קבל ממנו מסורות אלו. מסופר שחכמי זמנו לא היו בקיאים כ"כ במקום צומת הגידין, ורבינו הראה להם כפי קבלתו מהרבנים הראשונים. בכמה דברים נחלקו עליו חבריו לב"ד, ולאחר פטירתו נתברר להם שהוא צדק.

היה מתנהג בחסידות, והיה רגיל להתענות בימי השובבי"ם, וכן בארבעים יום שמר"ח אלול עד יוה"כ ובימים שמתענים בהם היחידים. מסופר שפעם חלה בנו ר' חיים (ע"ע) מחלה קשה, ורבינו נדר שאם יבריא יתענה שנתים תמימות, וגם בלילות לא יאכל בשר ויין. בנו הבריא וקיים רבינו את נדרו והתענה במשך שנה תמימה, אך בראותו אח"כ שהדבר קשה עליו ביותר עשה התרה. תפלתו היתה מלה במלה כמונה מרגליות ובדמעות שליש. במיוחד כשהתפלל על צער הגלות ועם ישראל היו מטפחותיו רטובות מדמעות, ובכל לילה היה קם לאמירת תקון חצות להתאבל על חורבן הבית וגלות השכינה. היה איש צדקה וחסד ועוזר לעניים, ולאלה שהתביישו לקבל מהצבור, היה מתחכם לתת להם בדרך שלא ירגישו ולא יתביישו. כמה פעמים שהיתה עצירת גשמים בג'רבה, נפתחו ארובות השמים בזכות תפלתו.[4]

כדרכם של הרבה מרבני וחסידי ג'רבה, התפרנס רבינו מיגיעו, והיה מתעסק במסחר בטליתות. גם היה עושה חגורות הנקראות „כאמאר", והיתה לו עבודה נאה וכל גדולי הממשלה היו מזמינים אצלו. את מלאכתו עשה באמונה שלמה, וכמה פעמים עשה קדוש השם בהנהגתו ויושרו.[4]

בספר „הליכות יעקב"[5] כותב על חליצת אטר רגל, שרבינו לא רצה לחלוץ לו בשני רגליו, ושלחו לעיר ספאקץ לר' אברהם אשכנזי (ע"ע) האב"ד דשם, והוא חלץ לו בשני רגליו. מכאן יכולים ללמוד שעוד בימיו של מהר"א אשכנזי שנפטר בערך בשנת התרט"ז (1856) היה רבינו מחשובי הדיינים בג'רבה, ועסק בענייני גיטין וחליצות. בשנת התרכ"ה (1865) חתום שני אחר הראב"ד ג'רבה ר' מעתוק חדאד (ע"ע) ועם ר' כליפה מאזוז (ע"ע) על הסכמה לאסור העברת הפגימה על הסמרטוט ובענין שעור הגבהת הסירכא, והסכימו עמהם רבני תונס ובראשם הראב"ד ר' נתן בורג'ל (ע"ע).[6] בהסכמת ר' נתן, מזכיר גם את ענין בתו של רבינו עם בעלה, שאין בטענות הבעל כלום וחייב לדור עמה בג'רבה או יוציא ויתן כתובה, ע"ש.

בשנת התרל"ד[7] נפטר הראב"ד ג'רבה ר' מעתוק חדאד (ע"ע), ונתמנה רבינו במקומו. מכתב מאייר תרל"ו (1876) אל רבינו ולר' רחמים חדאד (ע"ע) בן ר' מעתוק הג"ל בענין שחיטה, נשלח מהראב"ד תונס ר' אברהם חג'אג' (ע"ע), ובו נזכר רבינו ראשון.[8] בתקופת כהונתו הסכים לכמה ספרים מרבני ג'רבה. בשנת תרמ"ב לספר „שירי דוד", בשנת התרנ"ב לספר „מאין יבוא", התרנ"ד ל„קרית ארבע", התרנ"ה ל„מעשה נסים" ול„זרעו של יצחק". בשנת התרנ"א (1891) חתום על תשובה עם ר' רחמים חדאד.[9] בהסכמתו ל„קרית ארבע" חותם בלשון זה: „יושב בצער בין צוקו'ת ובין צרת'ן הוא הקטן ע"ה נסים ביתאן ז"ל אכי"ר נס"ו". חבריו לב"ד הם ר' רחמים חדאד שהיה משנה לו, ר' סאסי מעתוק כהן יהונתן (ע"ע), ר' נסים כהן (ע"ע), ר' משה זקן מאזוז (ע"ע) ועוד.

אחר שנת התרנ"ו (1896) נפטר רבינו, ונתמנה במקומו הרה"ג ר' רחמים חדאד (ע"ע) ששמש בתפקיד ראב"ד עד פטירתו בשנת התרס"א (1901). הוא נפטר זקן ושבע ימים כבן תשעים שנה, ולמרות זקנתו היה בכל כוחו ולא כהו עיניו, ורק בשנתו האחרונה נחלש, והיו שנים תומכים בידיו בהליכתו. לגודל ערכו בעיני הכל וגם בעיני הגויים והשלטונות, שראו את קדושתו שכמה פעמים נענו בגשם על ידו, ונענשו עוברי דברו, הוכרז מטעם השלטונות לסגור כל החנויות ביום פטירתו למען יוכלו כלם להשתתף ולעשות לו הכבוד הראוי לו.[10] השאיר אחריו שני בנים ת"ח ר' חיים ור' בצלאל (ע"ע), והיתה לו בת שהיא אמו של ר' דוד חדאד חזקיה (ע"ע).

שמעו הטוב הגיע גם לא"י, ומסופר שהרה"ג ר' דוד בן שמעון מירושלים בעל ספר „שער החצר" היה מכבד מאוד את רבינו, וכשהגיעה משפחת בתו לארץ הקדש, טרח ודאג להם בכל מה שצריך, והיה כותב לרבינו ומודיע לו משלומם.[10]

ד) **ביתאן ר' חיים** — הוא בנו של ר' נסים שבאות הקודם, ומסופר עליו ב„מעשה נסים" שחלה מאד ואביו נדר להתענות שנתיים אם יבריא, והבריא (עיין אות הקודם).

---

1) כל השבחים והספורים עליו כתב נכדו ר' דוד חדאד חזקיה (ע"ע) בספר „מעשה נסים" שבסוף ספרו „קרן דוד", ורוב ספורים אלו מובאים ב„ממלכת כהנים" אות נ"ד.

2) שכן נפטר אחר התרנ"ו בהיותו כבן 90 שנה כדלהלן, וא"כ מסתבר שנולד קצת לפני התק"ע.

3) עיין ברית כהונה חיו"ד מע' מ' אות ט'.

4) עיין ב„מעשה נסים" וב„ממלכת כהנים" כמה ספורים על זה.

5) הליכות יעקב חאה"ע מע' ח' אות ב'.

6) נדפסה במעשה ב"ד סי' ט"ל וב„דברי יעקב".

7) ויש גירסא אחרת בשנת התרל"ו, עיין ערך ר' מעתוק חדאד.

8) מעשה ב"ד סי' מ"ט.

9) נדפסה ב„זכרון יוסף" לר' יוסף בוכריס (ע"ע).

10) בספר „מעשה נסים".

הוא אביה של מרת מזל טוב אשת ר׳ דוד עידאן (ע״ע). נפטר פורים תרפ״ו (1926).

ה) **ביתאן ר׳ ציון** — נולד בג׳רבא בערך בשנת התר״כ (1860) לאביו ר׳ חיים שבאות הקודם, ושמש בקדש כרב בטראבלס (לוב), והיה מגדולי הדור שם. כל ימיו עסק בהרבצת תורה שם, וכל מאורי ורבני טראבלס בדורות האחרונים הם תלמידיו. שמש גם כדיין ואב״ד שם, ונפטר בתוניס בשיבה טובה כבן 96 שנה בחשון התשט״ז (1956). ומפי הרב אברהם ביתאן שליט״א מנתיבות שמעתי שהוא דודו אחי אביו ר׳ רחמים (חמני) ביתאן. ועיין בספר „יהדות לוב״ (עמוד 89).

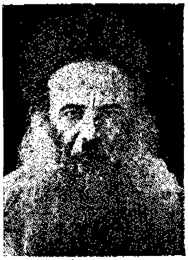

הראב״ד טריפולי הרה״ג ר׳ ציון ביתאן זצוק״ל.

ו) **ביתאן ר׳ בצלאל** — בנו השני של הראב״ד ג׳רבא רבי נסים ביתאן (ע״ע) ואחיו של ר׳ חיים ביתאן (ע״ע), כן שמעתי מהרב אברהם ביתאן שליט״א מנתיבות. הרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן בספרו „ברית כהונה״ א״ח (מע׳ ח׳ אות ו׳) מביא שמועה ממנו וכותב: „וכן מצאתי כתוב אצלי ששמעתי מהחה״ש והכולל כמה״ר ר׳ בצלאל ביתאן ז״ל כי הראב״ד מהרס״ך ז״ל היה אומר...״

ז) **ביתאן ר׳ ראובן** — דיין ומו״ץ בעי״ת מוכנין ולו מכתב נחמה משנת תרפ״ג בס׳ „מאמר אסתר״ לר״מ חדאד. הוא הרביץ תורה בג׳רבא ובבנגרדאן, והגאון ר׳ מצליח מאזוז (ע״ע) למד אצלו קצת בילדותו (עיין תחלת שו״ת „איש מצליח״). ושמעתי מהרה״ג ר׳ אברהם ביתאן שליט״א מנתיבות שהוא בנו של ר׳ בצלאל שבאות הקודם.

משפחת ברבי

משפחה זו נמצאת בג׳רבא וגם בתונס. בתונס כיהן רב ממשפחה זו כראש רבני תוניסיה, והוא ר׳ משה ברבי (ע״ע) ששמש בתפקיד זו בין השנים תרנ״ט-תרס״ג בערך, והיה לו בן בשם ר׳ יעקב, ובג׳רבא מפורסם מאוד הרה״ג ר׳ יוסף ברבי (ע״ע) שהיה דיין במאה השביעית, והיה מגדולי מרביצי התורה שם, והעמיד תלמידים הרבה חכמים גדולים כמו מר זקני הרה״ג ר׳ מרדכי אמייס הכהן (ע״ע) והרה״ג ר׳ משה כלפון כהן זצ״ל (ע״ע) ועוד. לפני המאה השביעית לא ידועים חכמים ממשפחה זו.

משפחה זו היא מהמשפחות הראשונות שעברו מג׳רבא להתיישב בספאקץ, והוא הצורף גבריאל ברבי (עיין שואל ונשאל ח״ג סימן ר״ה).

א) **ברבי ר׳ יוסף** — דיין בג׳רבא במאה השביעית עם ר׳ סאסי הכהן יהונתן (ע״ע) ור׳ יעקב הכהן גדישא בעל „מעיל יעקב״ (ע״ע). היה מגדולי מרביצי התורה בג׳רבא בתקופתו, וכמעט כל רבני ג׳רבא וסביבתה באותה תקופה הם תלמידיו. מגדולי תלמידיו הראב״ד ג׳רבא ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע), מו״ק הראב״ד ג׳רבא ותונס ר׳ מרדכי אמייס הכהן (ע״ע), הראב״ד ר׳ ציון כהן יהונתן (ע״ע) בעל „שערי ציון״ ועוד רבים. הוא תלמידו של הראב״ד ג׳רבא ר׳ סאסי כהן יהונתן (ע״ע), ורבו זה שבתחילה היה מלמד תלמידים, כשהפסיק מלאכת המלמדות והיה למחזיק של ר׳ יצחק חורי (ע״ע) וישב על התורה ללמוד דיינות ופוסקים,

הרה״ג ר׳ ראובן ביתאן זצ״ל.

מסר תלמידיו לרבינו שילמדם במקומו (עיין תולדות מהרס״ך יהונתן). נולד בשנת תרי״ב (1852) כפי שמצאתי כתוב בכת״י רבינו על אחד הספרים בזה״ל: „אני החו״ל שמעתי מאבא מארי תנצב״ה שאני נולדתי בשנת תרי״ב ר״ח חשון שחל ביום ג׳ ועכשיו אנו עומדים בשנת תרע״ד, נמצא ימי שני חיי הגיעו לס״ב שנה, הי״ת ימלא ימי שני חיי בגבורות שמונים שנה ויזכני לבנים זש״ק אמן, הצב״י יש״ב״, ע״כ. וראיתי שם מי שנתן סימן — ולפי צורת הכתב נראה שהוא הרה״ג ר׳ רחמים חי חויתא הכהן זצ״ל (ע״ע) — ששנת תרי״ב היא נוטריקון **ת**ולדות **ר**בי **י**וסף **ב**רבי. שנת פטירתו היא בעש״ק ז׳ תשרי תרע״ט (1919) כבן ס״ז שנים. נשא שלש נשים ולא זכה להיבנות מהם, ובכל מקום מתפלל ומבקש שה׳ יזכהו לבנים זש״ק. בגלל כך גם סבל בביתו מחמת המריבות בין נשיו, ותלמידו הרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל (ע״ע) כותב שכמעט רוב ימי רבינו מכאובים בגלל שלא זכה לבנים, עד כי הוא היה מבקש כפעם בפעם ושואל מאת ה׳ לקחת את נפשו כמו יונה בן אמתי.[1] תלמידיו שכבדוהו ואהבוהו עמדו לימינו ועודדוהו, וכבר בחייו יצא בהשתדלותם ספרו „ילדי יוסף״ (ג׳רבא תרע״ד) ג׳ חלקים

---

1) „פקד משה״ דרוש ט״ו.

בספר אחד, הכולל מערכות מוסר, דרושים ולבושים. אחר פטירתו הוציאו תלמידיו את ספרו „בן פורת יוסף" ג' חלקים, הכולל חי' תורה, ש"ס ושו"ת.

על הרבצת התורה שלו כותב עמיתו הראב"ד ג'רבא מהר"ם זקן מאווז (ע"ע) בהסכמתו ל„ילדי יוסף": „אשר נודע לשם טוב ולתהלה במה שהרבה גבולו בתלמידים והעמיד תלמידים הרבה ממעייני הישועה חכמים מחוכמים ואיכא ביניהו שמורים לכל בני ישראל", ומתפלל עליו: „יהי ה' עמו להוסיף כהנה וכהנה ויזכה לבזשק"א". תלמידיו — הרה"ג ר' ציון הכהן יהונתן (ע"ע) ומז"ק ר' מרדכי אמייס הכהן (ע"ע) — כותבים עוד על כך בהקדמתם שם: „שהקדיש מאז כל עתותיו היקרים להרביץ תורה בישראל ורבים הודיע דרכי עיון הש"ס ונתיביו עד כי בצדק כולנו קטנים וגדולים שותי מימיו אם פה אל פה אם מפי תלמידיו ותלמידי תלמידיו אם בכת"י קדשו..." ע"כ. ותלמידו ר' משה כלפון ז"ל כותב עליו בס' „פקד משה": „כי אלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל", ובהקדמתו ל„ילדי יוסף" כותב: „אשר הקדיש כל עתותיו לתורה ולתעודה כי מעת היותו בטל ילדותו פתח שערי תורה לכל הבא לדרוש אלקים, וירביץ תורה פה העירה וסביבותיה בלב רבים וכן שלמים, וכמעט אין מי שלא נהנה מזיו אור תורתו, אם מפי תלמידיו ותלמידי תלמידיו הי"ו, כי רבים זכו להיות ממרביצי התורה ומאדיריה, ורבים הושם על שכמם כתב הרבנות וההוראה ה' עליהם יחיו. ואף גם לעת כזאת אשר תש כוחו מצד זקנתו ומצד תלאותיו הרבים אשר סבוהו סבבוהו, עודנו נר"ו כגבור ירוץ אורח אורחות חיים ויקבע לו זמן ועת ללמוד וללמד לילה ויום בד' אמות הלכה לכל הבא למלאת את ידו, ושאר היום בישיבה עוטרים לו סביב סביב ש"ס ומפרשיו, תנ"ך ומבאריו, ומזוית אל זוית ומפנה אל פנה עובר הנה והנה, פעם בקצרה פעם בארוכה, וידו על העליונה כותבת על הנייר והדפטרא פרי תנובת קדש אשר האציל ה' על נשמתו בהר הקדש הר סיני עת עמדנו אנחנו ואבותינו..." ע"כ.

אחר שהרביץ תורה שנים רבות נתמנה לדיין בבי"ד בג'רבה יחד עם רבו ר' סאסי כהן יהונתן (ע"ע), ר' משה זקן

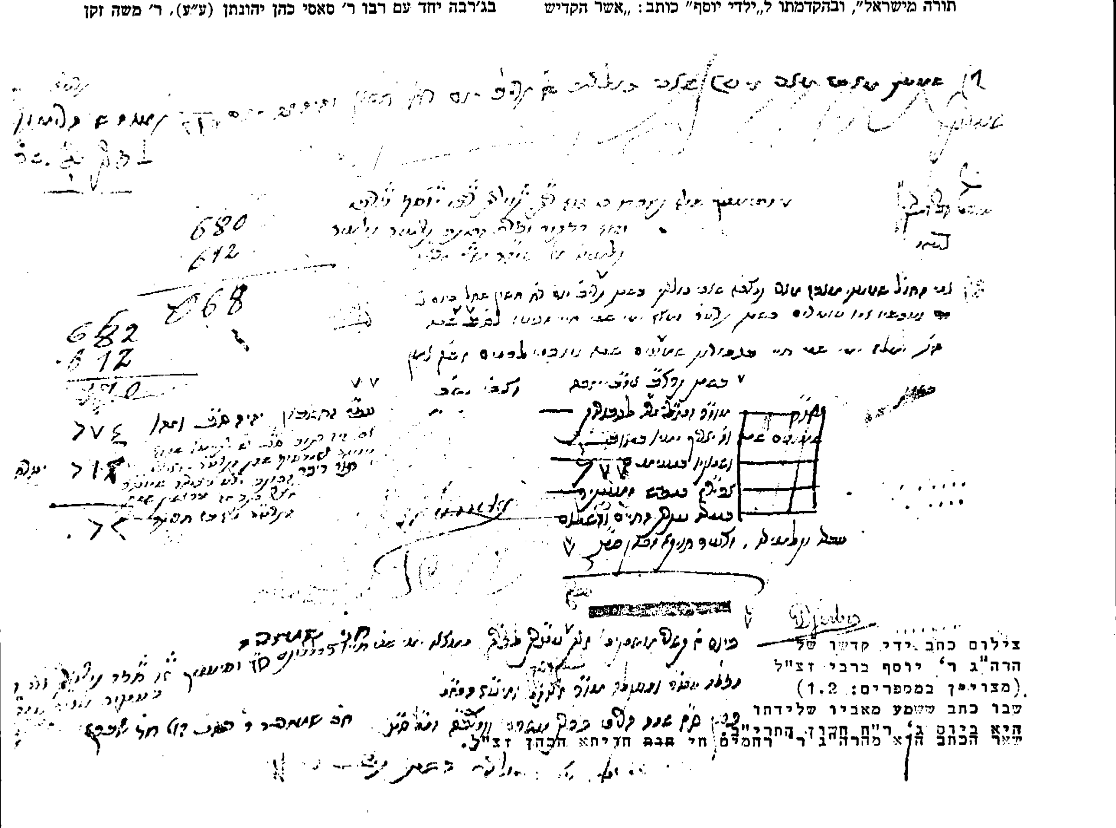

צילום כתב ידו קדשו של
הרה"ג ר' יוסף ברבי זצ"ל
(מצויין במספרים: 1,2).
עבר כתב ששמע מאביו שלידתו
היא ביום ג' ר"ח חשון התרי"ב
שאר הכתב הוא מהרה"ג ר' רחמים חי חביב חדידא הכהן זצ"ל.

מאזוז (ע"ע) ועוד, ובתפקידו זה חתום בכמה הסכמות כמו בענין שלא יראה החתן את משודכתו עד ליל חופתו הנדפסת בספרו „בן פורת יוסף", ועוד. בערך בשנת התרע"א (1911) הוסר ממשרתו, וזאת בגלל נשיא הקהלה שהיה מזלזל בת"ח וכל השדרי"ם והחכמים היו בעיניו לאין, וכיון שרבינו השתדל בנדבת שד"ר אחד לבית ועקניין, דיבר אותו נשיא עם הממשלה לבטל את הפרס (השכר) שהיו נותנים לרבינו ולהוציאו ממשרתו. דבר זה ציער מאד את רבינו [2] ובס' „פקד משה" [3] כותב תלמידו ר' משה כלפון כהן (ע"ע) שהיה רבינו מצטער על כי ראשי הקהל לא עמדו לימינו להחזירו לאיתנו ולמשרתו, וגם הצבור היו מצטערים על כך, אך אין לאל ידם לעשות כי השר שהתנגד אליו היה המוציא והמביא ואין מי שיאמר לו דבר או חצי דבר. את ענשו של אותו שר כותב מהרמ"ך שאחר איזה ימים ממעשהו הפסיד קרוב לחמשת אלפים פרנקים בבית המשפט האלג'ירי, ושנה אחר שהוסר רבינו ממשרתו מתה ל"ע (לא עליכם) בתו של אותו איש והיה צועק ובוכה, ובסיון תרע"א לא חש למעשה ב"ד, ושנה אח"כ נלב"ע ע"י שגדל לו אבעבוע גדול אשר כמעט לא יוכל להתנשם (לנשום) רח"ל. מהרמ"ך מציין שהוא כותב מקרה זה כאזהרה ומזכרת ליוצאי חלציו להתרחק ממחלוקת ועלבון תלמידי חכמים. הוא גם בקש מחילה סליחה וכפרה מרבינו בהספד שהספידו לפני קברו בשם כל הצבור.

ספורים ופרטים נוספים על רבינו מובאים בכמה ספרים. על דרך הלימוד של רבינו כותב תלמידו ר' משה כלפון, שהיה אוהב את האמת, ורוצה לדעת רק האמת ופשטן של דברים, „וכל חכמי הדור יעידו כי זה דרכו לרדוף הפשט והאמת". בס' „מנחת כהן" [4] מובא דרוש למנוחת ורידה אשת רבינו שנפטרה בשנת תרפ"ג וכתוב שם שהיתה בעלת יסורין גדולים. ובס' „ערבי נחל" ח"א (בערבית) מובא הספור הבא על רבינו, שפעם הלך לשוק ובדרכו עבר ליד באר המים הקרוב לשם. הוא מילא ממנו כד מים כדי לשתות ולפני שתייתו הוריד הסד (מצנפת) מעל ראשו ושם על פי הכד ושתה דרכו מחשש לאיסור תולעים. באותה עת עמד לפניו גוי אחד שהמתין לתורו לשתות וכשראה כך צעק עליו ואמר לו אם רצונך לשתות בלי סינון כמו כולם טוב ואם לאו עזוב את הכד ותן לי לשתות לפניך ואל תעכב אותי. רבינו לא נתרגש מדבריו ונתן לו מיד את הכד והגוי התחיל לשתות בלי סינון. באמצע שתייתו הרגיש שגוף זר נכנס לפיו, ומיד שפך לארץ מה ששתה ומצא שהוא חרק. אז הודה ובקש סליחה מרבינו והצדיק אותו על הצורך בסינון המים וגם הוא חזר וסינן, ונתן לרבינו שימלא ויסנן וישתה ונעשה קידוש ה' גדול. עוד מובא בס' „ממלכת כהנים" (עמוד שנ"ה) ספור בשם ר' ישועה חדאד (ע"ע) שפעם היתה עצירת גשמים בג'רבא, וכל ילדי החדר התכנסו בבית הכנסת הגדולה לאמירת תהלים מלבד הכתות הגבוהות הלומדות גמרא שהמשיכו בלימודיהם כרגיל. כבוא רבינו וראה כך, צוה ללומדי הגמרא שגם הם יפסיקו לימודיהם ויצטרפו לקריאת התהלים, והוא עלה לתיבה לתפלה ולא ירד ממנה עד שירדו גשמי ברכה.

ב) **ברבי ר' יעקב** — בנו של ראש רבני תוניסיה הרה"ג ר' משה ברבי (ע"ע), שבאות הבא, ומוזכר ב„שלמי תודה" (דף קפ"ח ע"ג): „הקשה רבי יעקב בנו של מוה"ר רבי משה ברבי..." ע"ש. הוא מחכמי תונס כמובן, וחי במאה השביעית בתקופת ר' שלמה דאנה (ע"ע) בעל „שלמי תודה", וכנראה למד בישיבתו „חברת התלמוד" שבתונס.

ג) **ברבי ר' משה** — מגדולי רבני תונס במאה השביעית. הוא אביו של ר' יעקב שבאות הקודם, ותלמידו של מהר"א כהן יצחקי בעל „משמרות כהונה" (ע"ע). מהר"ש דאנה (ע"ע) מייסד ישיבת „חברת התלמוד" בתונס היה תלמידו והוא מתארו פעמים רבות בספרו „שלמי תודה" בתואר: „מו"ר ועט"ר" או „מורי ורבי". [1] חתום בתואר „ראש הרבנים" בתונס, על הסכמה משנת תרס"א (1901) שנדפסה בס' „ישיב משה" (ח"א סי' רפ"א) לאסור בג'רבא סירכא מחידוד לחידוד, והוא מתואר שם: „מורנו הרב הגדול סוה"ר סבא דמשפטים עצו"ר הראב"ד מקודש בעוב"י תונס ואגפיה כקש"ת כמה"ר ר' משה ברבי זצוק"ל וזיע"א". קרוב לודאי שנתמנה לתפקיד ראש הרבנים בשנת התרנ"ט (1899) כשנפטר ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע"ע) ששמש לפניו בתפקיד זה, וכבר מצינו לרבינו בשנת התרנ"ח שחתום שלישי עמו ועם ר' משה טיבי (ע"ע) בס' „זכרון יוסף" למהר"י בוכריס (ח"מ סימן ט').

פטירתו היתה בערך בשנת התרס"ב (1902) או תרס"ג (1903), שכן בשנת תרס"ג מצינו כבר את הבא אחריו — ר' אליהו זרח — משמש כראש הרבנים, כפי שנראה ממכתב רבני ג'רבא למהר"א זרח בס' „שואל ונשאל" חלק ה' אה"ע סי' ב'. בסוף ספר „כה לחיי" לר' חי כהן (ע"ע) אב"ד גפצה, ישנה מליצת הספד למנוחת רבינו וכתוב עליה שהיא על „הרב המובהק ראש על ארץ רבה עוב"י תונס הזקן הישיש סבא דמשפטים ר' משה ברבי תנצב"ה", ע"כ.

---

1) עיין בערך „דאנה ר' שלמה".

2) עיין „סתרי משה" שבתחלת ספר „דרש משה" לר' משה כלפון הכהן, ובס' „שואל ונשאל" חלק חמישי אות א' בענין זה, וענין ענשו של אותו נשיא.

3) דרוש ט"ו.

4) חלק ד' דרוש ז'.

מערכת דל"ת

משפחת דמרי

משפחה המצויה בעיקר בערים גאבס ואלחאממה, וממנה היו כמה רבנים וחכמים שכהנו כרבנים ובתפקידי קדש שונים בערים אלו.

א) **דמרי ר' אברהם** (בראמינו) — מרבני העיר גאבס, וכהן שם כשו"ב, מרביץ תורה, מוכיח ודרשן מצויין אהוב ונחמד לכל הקהל. היה מפורסם ביראתו הקודמת לחכמתו, וכתוב עליו שלא ביטל טבילה מימיו. גם דאג להקים בעירו מקוה טהרה לנשים לבד וגברים לבד, היה אחראי ומנהיג למשמרה, וזכה להחזיר רבים בתשובה כיון שהיה דרשן מצויין ונואם בחסד עליון. רבני נתיבות כותבים עליו בהסכמתם לאחד מספריו: „היה חתיכה דקדושה בעל ענוה נוראה וחכמה גבוהה וקדושה נפלאה כנודע לכל באי שער עירו ואדמו"ר קראו לו".

נולד בשנת התרנ"ח (1898) לאביו החו"ש השו"ב קדוש יאמר לו ר' מעתוק רחמים הדמרי (ע"ע) ולאמו (אשתו הא' של אביו) חנינה. מסופר שלפני לידתו לא היתה אמו יכולה ליטהר לבעלה משך 6 חודשים, וטפלה בתרופות ולא עזר, ובעלה כמעט ונתייאש לגמרי. פעם בליל שבת אחת אחר הסעודה כשישב אביו ללמוד בזוהר הקדוש כהרגלו, נתנמנם וראה בחלומו את הרה"ג המקובל האלוקי ר' משה עידאן (ע"ע) זצוק"ל, בא אליו ואומר לו בלילה זה תתעבר אשתך בבן קדוש ות"ח. אביו שלא ידע כלל שבאותו לילה יש לאשתו טבילת מצוה לא התייחס כלל לחלום, אך מאוחר יותר כשעלה על מטתו לישון, הופתע לשמוע מפי אשתו שהנה ב"ה נתרפאה והיא כבר נטהרה וטבלה, ואז ידע שחלום אמת הוא, ואכן נתעברה אשתו באותו לילה, ואחרי שילדה קראו לבן הנולד „אברהם משה" — אברהם ע"ש זקנו מאמו, ומשה ע"ש ר' משה עידאן שנתגלה לאביו.

בימי חייו סבל צערים רבים במות עליו במיתה פתאומית ל"ע בנו היקר ת"ח רשום הרב חיים הדמרי (ע"ע) בהשאירו אחריו אלמנה ויתומים קטנים, וכן כשנפטר עליו בנו השני ר' מאיר הדמרי ז"ל. מקרים אלו קבל בדומיה, אך בכ"ז זה דיכא את רוחו, ונפטר ל"א בקצור שנים בכ"ג אב התש"י (1950) בהיותו בן ב"ן שנים בלבד, בהשאירו אחריו אלמנה צעירה ויתומים קטנים. בניו שיחיו חיים כעת במושב בית הגדי שבנגב.

חבר ספרים ונדפסו מהם: 1) ישמח משה על התורה (ירושלים תשל"א). 2) חסד ורחמים — חידושי ש"ס (ירושלים תשל"ט). 3) זכרון משה — חידושי תהלים ודרושים, ואליו נלוה קונטרס „חיים שאל" מבנו ר' חיים ז"ל. כן חבר קונטרס גדול בשם „אמרי אברהם" ומזכירו בספריו, והוא נמסר לזולת להדפיסו ונאבד ותע"ד. בספריו מזכיר לעמיתיו בתורה: ר' כמייס מאזוז, ר' חומאני עלוש, ר' שמואל עלוש, ר' סוסו כהן, ר' אליהו עלוש ועוד. את הרב ישראל דוייב (ע"ע) מכנה בתואר „אדמו"ר" או „מי שגדול" (חסד ורחמים ע"א). את אביו מכנה „אדוני אבי מו"ר ועט"ר", ואת ר' משה מימון (ע"ע) בתואר „עט"ר", ובקינה שבתחלת ספרו ישמח משה (עמ' 10) שכנראה היא מרבינו, כתוב: „לכבוד מורי הרב המליץ המפואר ר' יצחק צרור", ומתוארים אלו נראה שלמד אצל שלושת חכמים אלו.

האדמו"ר חסידא קדישא ר' אברהם (בראמינו) הדמרי זצ"ל מגאבס.

עוד מתכתב רבינו בהרבה מקומות בספריו עם מר זקני הראב"ד מקודש ר' מרדכי אמייס הכהן (ע"ע), ומתארו שם בתוארים גדולים כמו „מופת הדור" (חסד ורחמים ק"ט, קי"ג) או „הגאון האדיר עצום ורב פלפלא חריפתא הרב המובהק ואח לברק (שם קל"ב) ועוד.

מלבד ספריו הנ"ל השתדל בחייו והוציא את הספרים „המלואים למשה" לר' משה מימון, וספר „לחם לפי הטף" להרה"ג ר' יצחק בוכבזא (ע"ע) מגדולי רבני גאבס.

ב) **דמרי ר' אליהו חי** (חואתי) — בנו של הרב פראג'י הדמרי (ע"ע) ותלמידו של הרה"ג ר' חיים חורי (ע"ע). כהן כרב בעיר אלחאממה שליד גאבס, אח"כ עלה לארץ והתגורר בבאר שבע. חבר את הספרים: 1) פרח הלבנון — חידושי אגדה עם ספר „פדה שלום" לאביו (ג'רבה תש"ז). 2) יוסף חי — על הצדיק הנודע ר' יוסף אלמערבי (ע"ע) הקבור בעירו אלחאממה, ואשר עושים מדי שנה

בר"ח טבת הילולא גדולה על קברו ברוב עם, ובו מביא דרושים לכבודו, ספורי נסים עליו והשערות עליו ועל תקופתו. 3) פרחה הגפן — פתח הסמדר — הראשון דרושים והשני חידושים על הפרשיות (ישראל תשכ"ח). נפטר בשנת התשל"ד.

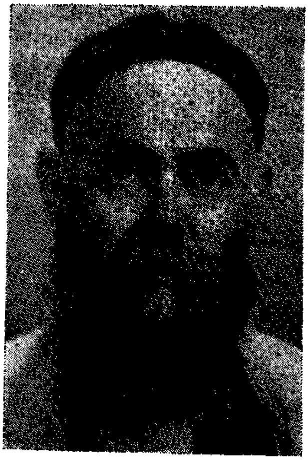

הרה"ג ר' חי חואתי הדמרי זצ"ל.

ג) **דמרי ר' חיים** — בנו של ר' אברהם דמרי שבאות א'. היה ת"ח רשום בגאבס, ונפטר בחיי אביו במיתה פתאומית ל"ע בחזרו מבית השחיטה בהשאירו אחריו אלמנה ויתומים קטנים. חבר ספר „חיים שאל" הנלוה לספר זכרון משה למר אביו.

ד) **דמרי ר' מעתוק רחמים** — אביו של ר' אברהם דמרי שבאות א' ובנו של המו"ן ר' פנחס הדמרי ז"ל. בספרו „שעת הרחמים" שעודו בכת"י כתוב שאביו נפטר בקצור שנים ל"ע ורשומים שם כמה נסים שנעשו לאביו. היה רב בערים טוזר וטמזרת והתגלגל הרבה בחייו, ובספרו הנ"ל כותב על עצמו: „יען שאני חולני ושר העניות בתראי ומטופל בילדים". בספר „ישמח משה" לבנו (עמ' 9) מוזכר שהיה רב ושוחט בכפר טמזרת כשבנו ר' אברהם היה בן שבע, ולפי הידוע שבנו נולד בשנת התרנ"ח, יצא שזה היה בשנת התרס"ה (1905).

בקונטרס „בן אוני" שבסו"ס „חסד ורחמים" לבנו הנ"ל (עמ' רכ"ח) מועתקים שבחיו מהספר „חיים שאל" לנכדו, ותמציתם שרבינו כיהן קרוב לט"ו שנה כרב ומנהיג ועוסק בצרכי צבור, דרשן וחזן חנם אין כסף, ובכל ערב שבת לא היה חש לכבודו והיה נוטל שק על כתפו ומקבץ לחם לעניים ונצרכים. נתדכא כמה שנים ביסורי גוף וממון, ופעם היה עליו שט"ח והגיעה אליו התראה מהבנק לשלמו ולא היה לו ממה לפרוע, וה' זימן לאשתו מציאה באותו סכום ממש של החוב ופרע בו את חובו. כן מסופר שם שחצי שעה לפני יציאת נשמתו הגישו לו מים לשתות ובירך ברכה ראשונה ואחרונה, ובעת יציאת נשמתו כשראה הנר דולק התלונן על שמדליקים אש בשבת, וכשהעמידוהו על טעותו שיום חול הוא, המשיך לטעון בתוקף שהם טועים ויום שבת הוא. וזה מעיד על צדקותו וטוהר נשמתו כדברי הזוה"ק שהצדיק רואה גן עדן העליון שהוא בבחינת שבת ומנוחה לחיי העולמים.

השאיר אחריו שני חיבורים שעודם בכת"י והם: „שעת הרחמים" הכולל י"ט דרושים עם ספורים וחידושי תהלים והגדה, ו„מדת הרחמים" חידושי תורה באורך וברוחב. ספרים אלו נזכרים בהקדמת הרב אשר חדאד שליט"א לספר „חסד ורחמים" לבנו. כן חתום על שאלה בספר „משפט כתוב" הנד"מ לר"י זיתון זצ"ל (ע"ע) אב"ד תוניסיה (יו"ד סי' כ"ב) עם ר' רפאל סעדון (ע"ע) ור' פנחס סעדון (ע"ע). לפי הכתוב בספר „לחם לפי הטף" נולד רבינו בר"ח אלול תרי"ז (1857) ונפטר בר"ח אלול תרצ"ד (1934).

ה) **דמרי ר' פראג'י** — תלמידו של אב"ד גאבס הרה"ג ר' אברהם עלוש זצ"ל (ע"ע) ועמיתם בתורה של אב"ד גאבס ר' פראג'י עלוש (ע"ע), ר' משה מימון (ע"ע), ר' ישועה צייאדה (ע"ע) ועוד רבנים. הם חתומים יחד בהקדמה לספר „דברי הברית" לרבם הנ"ל משנת תער"ג (1913). כיהן כרב העיר אלחאממה שליד גאבס והרביץ תורה בביהכ"נ העתיק אשר שם. בתחילת ספרו „ראש פנה" מתואר: „החה"ש הדה"מ ח"ק לישראל כמה"ר ר' פראג'י הדמרי זצ"ל רב ומו"ץ בעי"ת אלחאממה יע"א". בנו הוא ר' אליהו חי הדמרי שבאות ב'.

חיבר ספר „ראש פנה" הנדפס בסו"ס „שלום דוד" ח"ב (ג'רבה תרע"ו), וספר „פדה שלום" הנלוה לספר „פרח לבנון" לבנו הנ"ל (ג'רבה תש"ז). לספר ראש פנה נלוו גם חידושים מבנו השני ר' שלמה הדמרי שבאות הבא. הראב"ד תוניסיה הגאון ר' דוד בן בארון (ע"ע) הוא שהשתדל מאוד להשיג הסכמה מראש הרבנים ר' חיים בלעיש (ע"ע) ובית דינו לספר „פדה שלום", וזאת עשה מתוך ההערכה והאהבה הרבה שרחש לרבינו. וכך מצאנו בסו"ס „פרחה הגפן" (דף קפ"ו) מכתב מר"ד בן בארון הנ"ל לר' אליהו בן רבינו שבו כותב שלמרות טרדותיו הרבות, בכל זאת לכבוד אביו „אשר כד הוינא טליא זכיתי לראות פניו ונתועד בישיבה עם מוה"ר שלמה דאנה זצוק"ל וזיע"א (ע"ע) ונתפרסם ערכו לכל חכמי הישיבה, לכן לא יכולתי להשיב פני רו"מ ריקם, ונתתי צו לאחד חכם... וידו יסדה ארש ההסכמה... ודברתי עם

ראש הרבנים ואמרתי לו פרק כל השבחים של רבי אבא... ונעתר לבקשתי לחתום בהסכמה...״ עכ״ל. אחרי מכתב זה כותב בנו שנודע לו מאוחר יותר איך נתפרסם אביו בין רבני תונס, שפעם נסע לעיר תונס לרפואת עיניו והלך לישיבת הגר״ש דאנה, והתלמידים שם נתקשו מאוד בהבנת הגמרא והוא הסביר ויישב להם הכל בטוב טעם. אז הושיבו ר׳ שלמה על ידו והיה מדריך התלמידים בלימוד, וכל לילה היו מביאים אותו לשעור וכך נתפרסמה חכמתו.

נפטר בי״ג ניסן תרס״ו (1906), ודרושים למנוחתו נדפסו בספר „פרחה הגפן״ לבנו ר׳ אליהו. בתחילת עצמאות תוניסיה הועבר קברו עם קברות כל הנפטרים לבית הקברות העתיק שבאלחאממה, ואז דרש עליו הרה״ג ר׳ שמעון מימון זצ״ל (פרחה הגפן עמ׳ קכ״ד).

ו) **דמרי ר׳ שלמה** — בנו של ר׳ פראג׳י שבאות הקודם, ואחיו של ר׳ אליהו שבאות ב׳. שמש כרב באלחאממה ונדפסו לו חידושים בספר „ראש פנה״ למר אביו הנדפס בחוברת „קרן דוד״ שבסו״ס „שלום דוד״ ח״ב, ובהם מזכיר כמה שמועות מאביו.

ז) **דמרי ר׳ שמעון** — שמש בקדש כמלמד, חזן ושו״ב באלחאממא ונפטר בגאבס בכ״ב תמוז תש״ב (1942). הוא שארו של ר׳ אליהו חי דמרי (ע״ע), ובספר „פרחה הגפן״ לר׳ אליהו זה ישנו דרוש למנוחתו. חותנו הוא ר׳ פראג׳י הדמרי (פרחה הגפן צ״ה), והיה המלמד של ר׳ אליהו הדמרי בתחלת לימוד המקרא (שם).

ח) **דמרי ר׳ פינחס** — היה רב באלחאממא, וראיתי מכתב ששלח אב״ד גאבס ר׳ פראג׳י עלוש (ע״ע) להראב״ד תונס ר׳ ישראל זיתון (ע״ע) בקשר לחיוב שיש על קהלת אלחאממא לתמוך באלמנתו.

משפחות שונות

א) **דוייב ר׳ ישראל** — מגדולי רבני גאבס בחצי השני של המאה השביעית. היה תלמידו המובהק של הרה״ג המקובל האלוקי ר׳ משה עידאן זצ״ל (ע״ע), וכל לימודו היה אצלו מתחילתו עד גמירא.[1] נדפס ממנו בספר „חסד ואמת״ דרוש שדרש בשנת תער״ג (1913) בפטירת הרה״ג המקובל האלוקי ר׳ דוד כהן גישא (ע״ע) מג׳רבה, והרה״ג החסיד ר׳ אברהם (בראמינו) הדמרי זצ״ל (ע״ע) מגאבס, מזכירו הרבה פעמים בספרו „חסד ורחמים״, ומתארו לפעמים בתואר „אדמו״ר״ ותוארים גדולים כיו״ב.

ב) **דידי ר׳ אברהם** — מוצאו מדיג׳ת ג׳רבה, ולמד שם תורה אצל הרה״ג ר׳ אברהם כהן זצ״ל (ע״ע) אב״ד דיג׳ת בעל ספר „קן צפור״ ו„קנה אברהם״.[2] מאוחר יותר עבר לעיר תונס.[3] חיבר שני ספרים „ויעש אברהם״ (ליוורנו תר״נ) ו„שמע אברהם״ (תונס תרג״ד) על התורה. לספר „שמע אברהם״ צורף ספר „בן מזה״ הכולל חידושים על המדרשים מהרה״ג ר׳ משה זמור (ע״ע) מדייני תונס במחצית הראשונה של המאה השביעית בתקופת ר׳ אברהם חג׳אג׳ (ע״ע), והוסיף עליו הגהות.

ג) **דיעי ר׳ מכלוף** — מחכמי ג׳רבה במאה השביעית. היה שו״ב וסופר סת״ם מומחה, ושמש כשוחט במשך כשלושים שנה. כל לילה היה לומד ד״א הלכה עד שעה מאוחרת, ובכל מוצש״ק היו באים לביתו ת״ח ולומדים עמו עד אור הבוקר. היה עניו ופעיל לתקנת הצבור, והיה תומך נלהב בישוב א״י ובבניינה, והפיץ קופות של הקרן הקיימת לישראל בג׳רבה, וכמעט הוא שיסד את התנועה הציונית „עטרת ציון״

הרה״ג ר׳ מקיקץ דידי זצ״ל.

בג׳רבה.[4] היה בין המשתדלים והמחזיקים של חברת „רני בלילה״ שהקים הרב המקובל ר׳ משה עידאן זצ״ל (ע״ע), שתכליתה שיהיו בכל לילה ולילה עשרה בני אדם שעוסקים בתורה עד אור הבוקר.[5] חיבר ספר קטן בשם „מר דרור״ — חידושים לש״ס (ג׳רבה תשי״ז).

1) כ״כ בתחילת ספר „תפארת משה״ לר׳ משה עידאן זצ״ל.

2) בספרו „שמע אברהם״ (דף ט׳, פעמיים) מביא פירושים מרבי אברהם הכהן ומתארו בתואר „מו״ר ועט״ר״, ע״ש.

3) כן מצאנו בשנת התר״נ שחותם על הקדמתו לספרו ויעש אברהם בתונס, והמגיה הוא „מש״ח זית״א״ הוא הרה״ג ר׳ משה חיים זיתון (ע״ע) מתונס.

4) עיין בהקדמות לספרו „מר דרור״.

5) כן כתוב בתחילת ספר „תפארת משה״ לר׳ משה עידאן.

ד) **דידי ר׳ בנימין מקיקץ** — מחכמי הדיג׳ת ג׳רבה ותלמידו של הרה״ג החסיד העניו והמקובל ר׳ מכלוף עידאן (ע״ע). אח״כ נתיישב בעיר תיטאוין והיה למרביץ תורה שם. חיבר ספר יד בנימין על מסכת אבות ותולדות יצחק על הש״ס ומאמר אסתר על משלי. בשנת התש״י עלה לא״י ונתיישב בעיה״ק טבריה. נפטר בחודש תמוז תשכ״ט.

ה) **דידי ר׳ צבי** — בנו של ר׳ בנימין שבאות הקודם. היה תלמידו של אביו ושל הרה״ג ר׳ מרדכי סגרון (ע״ע) רבה של העיר תיטאוין. נולד בכ״ב מנחם אב תרפ״ט (1929) ובשנת התש״ט (1949) עלה לא״י עם הוריו והתיישב בטבריה. שם למד עד ימיו האחרונים בישיבת „אור תורה״ שע״י קבר התנא הקדוש רמב״ה והיה ת״ח רשום גחבא אל הכלים. היה לו שעור קבוע מדי יום ביומו במוסר והלכה בביכ״נ „יד בנימין״ שע״ש אביו המנוח, וכן מדי שבת בשבתו היה חזן ודרשן בביכ״נ „מגן דוד״ שבמעלה ההר וזאת עשה ברציפות ובמסירות רבה לא התחשבות בטורח ובתנאי מזג האויר הקשה או מחלות ובעיות אישיות. נפטר ממחלה ממארת ל״א במוצש״ק ב׳ דר״ח תמוז תש״מ בהיותו בן נ״א שנים בלבד.

הרה״ג ר׳ צבי דידי זצ״ל.

חיבר ספר „ארץ צבי״ שו״ת וחידושי ש״ס ותורה ונדפס בחייו בשנת התשל״א. השאיר אחריו בנים ובנות ואת כלם חינך על ברכי התורה והוראה, ובנו ר׳ שלמה נ״י משמש כרב אזורי בעמק הירדן ומזכיר בית הדין הרבני בטבריה. לאחר פטירתו נבנה בטבריה ביכ״נ „תפארת צבי״ על שמו.

מערכת חי״ת

משפחת חדאד

משפחה גדולה וחשובה בלחארה לכבירה שבג׳רבה, ורחוב מיוחד שם קרוי על שמה בשם „זקנת לחדאד״. ממשפחה זו עמדו רבנים וחכמים, אשר כמה מהם שמשו כדיינים ואבות בית דין בג׳רבה. הרב הראשון הנודע לנו ממשפחה זו הוא הרה״ג ר׳ יצחק חדאד (ע״ע) שחי במאה החמישית ואשר נפטר בשנת התקט״ו (1755). ספריו „תולדות יצחק״ ו„קרני ראם״ הם הספרים הראשונים שנדפסו מרבני ג׳רבה. במאה הששית ידועים כמה חכמים ממשפחה זו, אך אין הרבה פרטים עליהם. אחד מהם ר׳ שלום חדאד (ע״ע) בנה ביכ״נ גדולה המצויה עד היום בג׳רבה, ונקראת על שמו ביכ״נ „ר׳ שלום חדאד״. בראשית המאה השביעית שמש הרה״ג ר׳ מעתוק חדאד (ע״ע) כרב ראשי בג׳רבה, ושמש עמו בבית הדין הדיין ר׳ נסים חדאד (ע״ע). באמצע המאה הנ״ל, שמש ר׳ רחמים בן ר׳ מעתוק הנ״ל, כרב ראשי בג׳רבה. מאז עד ימינו נודעים עוד הרבה רבנים וחכמים ממשפחה זו. הרה״ג ר׳ משה חדאד (ע״ע) ששמש כרב ראשי בנאבל בחצי השני של המאה השביעית כתב בספר „חן טוב״ לאביו ר׳ נסים, את תולדות משפחת חדאד ואת כל הרבנים והחכמים של משפחה זו בג׳רבה, בנאבל, במרוקו, במצרים ובעוד מקומות. הוא כותב שיש מסורת שמשפחת חדאד הם כהנים ממשפחת „חדידי״ המוזכרת במשנה, ולכן מקפידים אצלם שלא לעשות לבניהם חורים באזנים לתלות בהם עגילים נגד עין הרע כפי שנוהגים באיזה משפחות, פן על ידי זה יהיו נפסלים לכהונה. הוכחה נוספת הוא מביא שנמצאת בערי המערב משפחת כהן בצירוף אלחדאד ומהם הרה״ג ראש רבני „בית אל״ רבי מסעוד כהן אלחדאד זצ״ל. ובספר „ממלכת כהנים״ כותב ששמע מזקני המשפחה, שעיקרם באו מעיר גיברالטאר, ושמוצאו של ר׳ יצחק חדאד הראשון (ע״ע) הוא מעיר ענאבה שבאלג׳יר הנקראת „בוני״. רוב משפחת חדאד המפוזרים בתונס ובעריה מוצאם ועיקרם מעיר ג׳רבה.

א) **חדאד ר׳ אהרון** — מחכמי ג׳רבה במאה הששית. בשנת התקס״ה (1805) עמד עם כמה מיחידי הקהל בפני הב״ד בתונס כמורשה מטעם קהל אלחארה לכבירה נגד מר זקננו הרה״ג ר׳ שאול הכהן (ע״ע) מורשה קהל הדיג׳ת, בענין המחלוקות בין שתי הקהלות. פס״ד בענין זה נדפס בספר „מעשה ב״ד״ (סי׳ כ״ט), ועליו חתמו גדולי רבני תונס דאז, והוא שמש כבסיס לפסיקה בענין מחלוקות אלו לרבני תונס בדורות שאחרי זה כששוב נתעוררו מחלוקות בין הקהלות בשנת התקצ״א (1831).[1] למד ד׳ אמות הלכה בחבורה אחת עם הרה״ג ר׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע), ור׳ רחמים מזכירו בכמה מקומות בספרו „כסא רחמים״ על הש״ס.[2] הוא אביהם של ר׳ חיים (ע״ע) ור׳ שלום חדאד (ע״ע).

ב) **חדאד ר׳ בנימין** — מחכמי ג׳רבה במאה השביעית,

1) עיין „מעשה ב״ד״ סימנים כ״א־כ״ה, ל״ב.

2) עיין „כסא רחמים״ על מגלה דף י״ז ובעוד מקומות שכותב: „והקשה החכם ר׳ אהרון חדאד״.

ושמש כשו״ב וסופר סתא בלחאריה לכבירה שבג׳רבה. הוא נכדו (בן בנו) של הרה״ג ר׳ נסים חדאד (ע״ע) שהיה דיין בג׳רבה בתקופת ר׳ מעתוק חדאד (ע״ע), ואביו נקרא לוי חדאד. נולד בשנת התרט״ו (1855) ונפטר בהיותו כבן 70 שנה בכ״ג תשרי התרפ״ה (1925), מבלי להשאיר זרע אחריו. חבר ספר „אמרות טהורות״ על התורה ורמזים על מלת „בראשית״, ומלבדו השאיר עוד בכתובים חי׳ תהלים וה׳ מגלות ופרקי אבות. יש אליו תשובות בשו״ת „ישיב משה״ מהגאון ר׳ משה שתרוג זצ״ל (ע״ע) הרב הראשי לתוניסיה.

בספר כת״י המצוי תחת ידי, הכולל תשובות מהראב״ד תוניסיה ר׳ ישראל זיתון (ע״ע) ובית דינו, נמצאים כמה מכתבים שמהם נראה שהיתה מחלוקת גדולה בינו ובין הרה״ג ר׳ יעקב כהן גדישא (ע״ע) בעל ספר „מעיל יעקב״, והגיעו הדברים לידי כך שר׳ יעקב החרים את רבינו. רבינו היה בצער גדול, ור׳ ישראל שלח אליו להרגיעו ולפייסו. באחד המכתבים מג׳ אדר ב׳ תרס״ח (1908) כותב ר׳ ישראל לרבינו: „קבלתי מכתבו, ובראותי כל הכתוב רחפו עצמותי מרעיש ומרעיד על המעשה הרע הלזה, אוי לאזנים שכך שומעות, ת״ח מבזים זה את זה עד אשר הגיעה למדה כזאת, צר לי למאוד — אולם אין לי עסק בזה, ובכל ימי אני מתרחק מן המחלוקת ובפרט בין החכמים, וכל לגבי דידי, אם תשמע לעצתי הסר כעס מלבך... ואם שניהם בהסכמה אחת להקריב הדברים לפנינו או לזולתנו להכריע, אזי המכריע יבחין ויברר האמת, ואם אין כל אחד יבוא על מקומו בשלום... מעתה ידידי אחת דברתי ולא אשנה, כי אין ברצוני ליכנס בסלע המחלוקת, ולך ידידי, הטוב הוא כי יהיה מן הנעלבים...״ ע״כ. מהמכתבים המאוחרים יותר, נראה שלבסוף נתפשרו ביניהם. גם בספר „קול משה״ לר׳ משה זקן מאזוז (ע״ע, דף ג׳ ע״ד) דן בענין ריב שבין רבי בנימין חדאד וה״ר מימוש בענין ירושה, ועמדו לפני ר׳ רחמים חדאד ור׳ סאסי כהן, ור׳ יעקב כהן גדישא הנ״ל בא אז בהרשאה לה״ר מימוש ואמר „כי בא להציל עשוק מיד עושקו״, ע״ש.

ג) **חדאד חזקיה ר׳ דוד** — מגדולי חכמי ג׳רבה במאה השביעית, והיה נכדו (בן בתו ברוריה) של הראב״ד ג׳רבה ר׳ נסים ביתאן (ע״ע). נולד בשנת התרל״ה (1875) ונפטר בח׳ אייר התש״ג (1943). היה חתנו של הרה״ג המקובל האלוקי ר׳ משה עידאן (ע״ע), ואת בתו השיא להרה״ג ר׳ חיים חורי (ע״ע) אב״ד גאבס. חבר שני ספרים „קרן דוד״ ו„לדוד ולזרעו״ חי׳ תורה ונ״ך וחידושי ש״ס.

בתחלת ספרו „קרן דוד״ מובאים תולדותיו ושבחיו בהרחבה (10 דפים), ואביא תמציתם להלן. בהיותו בן ארבע שנים, עלתה משפחתו לא״י, וזמן מה אחר עלייתם נפטרה אמו. אז חזר אביו עם משפחתו לג׳רבה והחדשים מעטים לאחר מכן נפטר אף הוא. רבינו נשאר כשבע שנים בבית זקנו הרה״ג ר׳ נסים ביתאן (ע״ע) והוא גדלו ולקחו מרב לרב ללמדו תורה. רבו המובהק בתקופה זו הוא הרה״ג ר׳ יוסף ברבי (ע״ע). כשנפטרה אשת ר׳ נסים זקנתו, וקשה היה לזקנו ר׳ נסים לטפל בו, שלחו לטריפולי לר׳ יעקב — אחיו הגדול של רבינו. בטריפולי דאג וטפל בו הרה״ג ר׳ נסים סיסי הכהן (ע״ע), ולקחו לגביר הרב נסים נחום, והוא גדלו כאחד מבניו. בטריפולי למד אצל רבנים שונים, אך רבו המובהק הוא ר׳ נסים סיסי הכהן הנ״ל. בהיותו בן כ״א שב לג׳רבה, ונשא לאשה את בתו של הרב המקובל ר׳ משה עידאן (ע״ע), והתפרנס בדוחק כמלמד תינוקות. אח״כ נדד לערי מארוקו, אלג׳יר, טריפולי ותונס ושם שמש תקופות מסויימות כמרביץ תורה במקומות השונים שעבר בהם. על חכמתו מסופר שם שכל התנ״ך היה ממש כמונח בכיסו, וכשחכמי הדור התקשו לדעת מקומו של פסוק כלשהו היה משיבם כלאחר יד. גם ששת סדרי משנה היו שגורים בפיו כמעט בעל פה, ורבו הרה״ג ר׳ יוסף ברבי (ע״ע) היה משבח מאוד את עיונו המעמיק בתלמוד. כן היה בקי במדרשים, זוהר, ספרי מוסר, דקדוק, שירה, תולדות עם ישראל וקבלה. סמוך לפטירתו היה מזכיר כמה צדיקי עולם, וסמוך ליציאת נשמתו כששאלוהו לשלומו, השיב הפסוק: „גגילה ונשמחה בישועתו״. נקבר בבית העלמין הסמוך לביכ״נ ר׳ שלום חדאד.

רבני ג׳רבה בהסכמתם לספרו „קרן דוד״ כותבים עליו: „הרב המחבר כל ימי חייו הקדיש רק לתורה ולתעודה, להרביץ תורה בישראל פה אי ג׳רבא יע״א ואיזה כפרים מעוב״י תונס יע״א ומעוב״י טריפולי יע״א, ולהוכיח רבים בשער במוסריו הנעימים, עם מעשיות נפלאות מהאדמורי״ם רבני אשכנז זצוק״ל. וגם היה בעל זכירה נפלאה, וכמעט היה כל התנ״ך כמאן דמנחי בכיסתיה ממש, מלבד ידיעותיו הרבות במשנה ובתלמוד ובדקדוק, וכמעט לא הוה פסיק גירסא מפומיה. וגם היה מוכתר במדת הענוה ומתנהג בחסידות כאשר יעידון יגידון כל יודעיו ומכיריו״ ע״כ.

ד) **חדאד ר׳ חיים** — מחכמי ג׳רבה במאה הששית. חתום בספר „ממלכת כהנים״ (עמ׳ שמ״ט) על שטר מתנה משנת תקפ״ב (1822) יחד עם ר׳ אברהם ביתאן (ע״ע), וקיימו החתימות ר׳ דוד כהן (ע״ע) ר׳ יהודה צדיקא (ע״ע) ור׳ יוסף בן ה״ר נסים הכהן (ע״ע). למד ד׳ אמות הלכה בחבורה אחת עם הרה״ג ר׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע), ור׳ רחמים מזכירו בספרו „כסא רחמים״ על הש״ס („כסא רחמים״ לסנהדרין דף קס״ג, ועוד). הרה״ג ר׳ משה חדאד מנאבל כותב בספר „חן טוב״, שרבינו הוא אחיו של ר׳ שלום חדאד (ע״ע) שעל שמו נקראת ביכ״נ „ר׳ שלום״ בג׳רבה, ושניהם היו בניו של ר׳ אהרון חדאד (ע״ע), אך בקונטרס „המעלות לדוד״ שבתחלת „קרן דוד״ לר״ד חדאד חזקיה שבאות הקודם כותב יחס משפחתו כך: „ר׳ חזקיה חדאד בן ר׳ חיים בן ר׳

שלום בן ר' אהרון", ומזה נראה שר' חיים הוא בן ר' שלום ולא אחיו.[1] ואולי היה לר' שלום גם אח וגם בן בשם ר' חיים.

ה) **חדאד ר' חיים** השני — מחכמי גאבס בסוף המאה השביעית, והרביץ תורה שם. בשנת התרצ"ו (1936) כשנפטר רב העיר ר' נתן וזאן (ע"ע), נתמנה רבינו במקומו. נפטר בשנת התרצ"ז בהיותו בן ס"ה שנים. שמש גם כראש ועד הקהלה בעירו, והוא שיסד את הילולת ר' יעקב סלאמה בגאבל מדי שנה באסרו חג השבועות, והיו באים מערי תונס הסמוכים להילולא זו, דבר שהביא הכנסות רבות לקהלה.[2]

ו) **חדאד ר' אבא יהודה** — מחכמי ג'רבת במאה השביעית. הוא בן גילו של ר' יעקב כהן גדישא (ע"ע) בע"ס „מעיל יעקב", ומזכירו בספרו זה (רמ"א ע"ב) בתואר: „ידי"ן החו"ש כמה"ר ר' יהודה חדאד הי"ו". הרה"ג ר' שושן הכהן זצ"ל (ע"ע) כותב בספרו „ממלכת כהנים" ששמע מאביו, שרבינו היה ת"ח מצויין בעל זכרון נפלא וחכם בדקדוק, והיה רגיל לפרקים לבוא ולפקח ולבחון התלמידים הלומדים ומעיינים בש"ס, והיה שואלם על כל קוץ וקוץ בש"ס וברש"י כאלו מונח הכל בכיסו. בספר הנ"ל מובא נוסח מצבתו, וכתוב בה שנפטר בליל כ' חשון התרנ"ח (1898), ומתואר בה: „החו"ש והכולל כמה"ר הרב הגדול החסיד העניו הוא הרב רבינו ועטרת ראשנו ואבינו הרב אבא יהודה חדאד זצוק"ל". אחד מתלמידיו הוא רבי חויתא השלי (ע"ע) בע"ס „מעשה חושב" שנדפס לאחרונה.

ז) **חדאד ר' יעקב** בן מעתוק עזיזי — יליד אלחארא לכבירה שבג'רבה ועבר וקבע דירתו בעיר גאבס. היה עשיר גדול ומשרת אצל הממשלה ועשה צדקות הרבה עם עניים ות"ח. רוב ימיו שקד על התורה והפליא לעשות צדקה וחסד, וזכה וזיכה הרבים והזיל זהב מכיסו בהדפסת כמה ספרי קדש לרבנים ראשונים נ"ע. הוא שהשתדל בשנת התר"ל (1870) בהדפסת ספר הדקדוק הנודע „לחם הבכורים" למר זקננו הרה"ג ר' שאול הכהן (ע"ע), ובשנת התרל"ד (1874) נדפס בהשתדלותו ספר „יראת ד'" — פירוש על שער רוה"ק למהרח"ו מהרה"ג המקובל האלוקי ר' יוסף סדבון (ע"ע) מתונס. נודע בכך שהחזיק בעין יפה ובכבוד רב בידי הרה"ג המקובל האלוקי ר' משה עידאן זצ"ל (ע"ע) ללמוד בבית מדרשו בגאבס מדרש מלא ספרים יקרי הערך והמציאות, ור' משה מזכירו בספרו „חג הפסח" על ההגדה שכתב בשנת התרכ"ו (1866) בתואר „כריע כאח לי" ומביא חידושים ממנו, וכן מודה לו בהקדמתו לספר „שעשוע מצוה".

חיבר כמה ספרים, והם: 1) ספר „כנף רננים" על

1) עיין ב„המעלות לדוד" הנ"ל שכותב שכנראה ר' שלום המוזכר בשושלת היחס הוא ר' שלום שעל שמו נקראת הביכ"נ.

2) כ"כ עליו בספר „חן טוב".

תהלים. 2) „בית יעקב" על התנ"ך (ג'רבה תרצ"ט). 3) „שארית יעקב" חי' תנ"ך (ג'רבה תש"א). 4) קונטרס „תפלת כהן" שבסוף „לחם הבכורים" הכולל הערות והגהות על נוסח התפלה על פי הדקדוק (ליוורנו תרל"א).

ז*) **חדאד ר' יעקב** — מחכמי ג'רבה המקובלים בדור האחרון. נולד בשנת התרל"ב (1872) להוריו ר' רחמים ומרת מזלה, ולמד תורה אצל מורנו הרה"ג ר' יוסף ברבי זצ"ל (ע"ע). חיבר כמה חיבורים על התורה בדרך פרד"ס ונודעת ההגדה שלו הנקראת „גואלי חי" (ג'רבה תרפ"ה) הכוללת פירושים חשובים ע"ד הקבלה להגדה של פסח הנקראים: גואלי חי, אם כל חי, אם למקרא, ירחמיאל ועוד. בדרוש לכבודו הנדפס בספר „מנוחה וחיים" להרה"ג ר' מסיעד מהדאר זצ"ל (ע"ע) כתוב שחכמי א"י המקובלים נתפעלו מאד מספרו זה ומחכמתו הרבה בחכמת הקבלה. מלבד זה יש לו כמה שאלות בחכמה זו ששאל להגאון המקובל האלוקי ר' עובדיה הדאיה זצוק"ל בקונטרס „דע"ה והשכל" שבסוף ספרו שו"ת „ישכיל עבדי" (סי' ט"ז דף ח'). היה עניו גדול ומרוב ענותנותו העלים את שמו בספריו.

היה לו בית דפוס בג'רבה הנקרא על שמו ובו נדפסו ספרים רבים מרבני וחכמי הדור מתוניסיה מרוקו ואלג'יר. בבית דפוס זה הדפיס את ספריו הנודעים של ידידו ר' יוסף ג'נאסיה רבה של קוסטנטינא שבאלג'יר.

נפטר ביום ב' ט"ז סיון התש"ט (1949) כבן ע"ו שנים, וזכה לבנים יראי שמים והניח בן ממלא מקומו בחכמת התורה והקבלה והוא הרה"ג ר' ישועה חדאד זצ"ל (ע"ע). מנכדו שמעתי כמה ספורי נסים עליו.

ח) **חדאד ר' יצחק** הראשון — מגדולי רבני ג'רבה במאה החמישית וראשית הששית. היה עמיתו בתורה וחבר בית דינו של הראב"ד ג'רבה ר' אהרן פרץ זצ"ל (ע"ע), ובספריו מזכירו עשרות פעמים. למד אצל הרבנים ר' אברהם הכהן הראשון (ע"ע),[1] ר' צמח הכהן הראשון (ע"ע)[2] ור' נסים כייאט (ע"ע).[1] מספריו נראה ברור שר' נסים כייאט הוא רבו המובהק שכן בספריו מזכירו עשרות פעמים ובתואר „מורי ורבי", בעוד שאת שאר רבותיו הזכיר במקומות אחדים בלבד. אביו היה ת"ח ולמד גם אצלו, ובספרו „תולדות יצחק" מביא חידושים ממנו ומתארו „אבי מורי".[3]

המנהג הנפוץ מאד בג'רבה שהרב מלמד את תלמידיו עוד בצעירותם לחדש חידושי תורה ולהעלותם על הכתב, ואשר ממשיך להתקיים עד ימינו, הוא מנהג קדמון עוד

1) בקרני ראם נ"ז ע"א כותב: „וכן היא דעת מו"ר כה"ר אברהם הכהן ודעת מו"ר כה"ר נסים כיאט".

2) עיין להלן.

3) תולדות יצחק (כ' ע"א) „ואבי מורי תירץ לזה... ואפשר לי ליישב דברי אבי ומורי זלה"ה, ועי' קע"ו ע"ב, צ"ד ע"א, קל"ב.

מהמאה החמישית בזמן שהיה רבינו צעיר לימים ולמד אצל רבו. וכך כותב רבינו בהקדמותיו לספריו: „נהירנא כד הוינא טליא יושב ולומד עם התלמידים לפני ר' ומורי החכם השלם כמה"ר צמח כהן זלה"ה כשהיה אומר לי איזה דבר חידוש היה מצוה עלי לכתבו כדי שיהיה שמור וזכור על לוח לבי וכן נהגתי מזמן קטנותי, וכל דבר שאני מבין מעצמי או מה שלמדתי מפי השמועה הכל כאשר לכל הייתי כותב אותה למשמרת", ע"כ. מנהג זה היה נהוג בימים ההם גם בתונס,[4] ובשו"ת „תקפו של יוסף" לר' יוסף אלמאליח זצ"ל, מצאנו לר' אברהם אלמאליח ממרוקו שכותב שראה מנהג זה בתונס, והוא משבחו מאוד, וכותב שבימים קדמונים היה נהוג כן גם במרוקו, ומצטער מאוד על שנתבטל שם.

בהקדמתו לספרו „קרני ראם" כותב רבינו שהיה לו טרדת המזונות וחליים ויסורין ובפרט חולי הלב והאצטומכא, וקרוב לשנתים לא היה יכול לאכול ולשתות. בי"ט אדר א' תקט"ו (1755) נפטר והשאיר אחריו שלושה בנים, ר' יעקב, אברהם ושמעון. אחר מותו השתדלו בניו בהדפסת ספריו,[5] ובשנת התקכ"ב (1762) הדפיסו בליוורנו את ספרו „תולדות יצחק" על הש"ס, ובשנת התקכ"ה (1765) את ספריו „קרני ראם" על פירש"י והרא"ם לתורה, ו„זרע יצחק" חידושים על התורה. ספרו „קרני רא"ם" נזכר הרבה פעמים בהיותו עדיין בכת"י, בספר „תועפות רא"ם" להרה"ג ר' מרדכי ברוך קאראבליו זצ"ל (ע"ע) מתונס. עוד בחייו פנה רבינו לר' בנימין איספינוזא (ע"ע) — אחד מרבני תונס שעבר להתגורר בליוורנו — שיעזור לו בענין הדפסת ספריו בליוורנו, והוא נעתר לו. יש לציין שספריו אלו הם הספרים הראשונים שנדפסו מרבני ג'רבה.

שני החכמים שמזכירם רבות בספריו ותמיד שמעתיהו בפומיה, הם רבו ר' נסים כייאט (ע"ע) ועמיתו לתורה ר' אהרון פרץ (ע"ע). מלבדם מזכיר מחכמי ג'רבה את מר זקננו ר' מרדכי הכהן (ע"ע),[6] את בנו ר' עמרם כהן (ע"ע),[7] את ר' חנן סרוסי (ע"ע),[8] ר' משה חדאד,[9] ר' יעקב סופר (ע"ע) [10] ואת ר' רחמים שמילה.[10*] מחכמי תונס הוא מזכיר את ר' דוד אלחאייך (ע"ע), ר' יוסף סדבון (ע"ע) ור' שלום הלוי.

מלבד רבני ג'רבה ותונס, הוא מזכיר הרבה שדרי"ם מא"י וחכמים מטריפולי, אלג'יר ומרוקו שבקרו בימיו בג'רבה.[11] בין חכמים אלו מזכיר את ר' שניאור זלמן אשכנזי,[12] ובמקום אחד כותב: „הקשה עלי החכם ר' שניאור זלמן אשכנזי ז"ל... ותירצתי לו... ויאמר לי החכם הנז' שהיה הרב הגדול ר' אברהם יצחקי רב של ירושלים תוב"ב בארם צובא, וחכמים יושבים אצלו ללמוד, ונכנס הוא ז"ל לשם ונתנו לו זה הדיבור של תוספות ז"ל לעיין בו, ופירש בו כן והרב אברהם יצחקי ז"ל פירשו באופן אחר והסכימו בני הישיבה כדברי החכם שניאור ז"ל, וגם הרב ר' אברהם יצחקי ז"ל נטה לדברי החכם שניאור ומתקו לו דבריו..." [13]

הרה"ג ר' נסים הכהן זצ"ל (ע"ע) הראב"ד ג'רבה במאה הששית, מזכיר בספרו „מעשה נסים" (תונס תרנ"ה) שתי שמועות ששמע מרבינו,[14] וגם זכורני שר' יצחק קאראבליו (ע"ע) בספרו „חיי יצחק" מזכיר דבריו ומקשה עליו.

משפחת חדאד שהיא משפחה ענפה מאוד בג'רבה ובערי תונס, מתיחסת ברובה לרבינו. בג'רבה ישנו עד ימינו רחוב הנקרא ע"ש משפחה זו בשם „זנקת אלחדאד" כלומר רחוב משפחת חדאד, וברחוב זה בנה רבינו ביכ"נ קטנה שמאוחר יותר הורחבת ע"י בנו הגביר ר' אברהם חדאד,[15] והיא קיימת עד ימינו ונקראת על שם בנו „ביכ"נ ר' אברהם חדאד". מקום קבורת רבינו הוא בבית העלמין שע"י ביכ"נ הגדולה בג'רבה, ונוסח מצבתו מובא בספר „ממלכת כהנים".

ט) **חדאד ר' יצחק** בר' יוסף — מחכמי ג'רבה במאה החמישית בתקופת ר' יצחק חדאד הראשון (ע"ע). ר' יצחק הנ"ל מזכירו בספרו „תולדות יצחק" (דף מ"ז), וכן מזכירו ר' רחמים חורי הראשון (ע"ע) בספרו „שערי רחמים" על התורה שבספר „קרית ארבע" (דף ל"ו ע"ד), וכותב: „ובזה פי' החכם ר' יצחק חדאד בן יוסף חדאד". מספר „שערי רחמים" על הש"ס (חלקו עודנו בכת"י) לר' רחמים חורי הנ"ל, נראה שרבינו השאיר אחריו חידושים בכת"י, וכן נראה מספר „תולדות יצחק" הנ"ל (דף ק"א ע"ב) שכותב: „וראיתי בכתב יד רבי יצחק בכ"ר יוסף חדאד ז"ל". מהמלה ז"ל נראה שנפטר לפני ר' יצחק חדאד (נפטר תקט"ו) בעל תולדות יצחק הנ"ל.

ט*) **חדאד ר' יצחק** (יזאכי) — מצאצאי ר' יצחק חדאד הראשון (ע"ע), והיה שו"ב בלחארה לכבירה שבג'רבה. היה

---

4) עיין בהקדמת ר' ברוך מרדכי קאראבליו (ע"ע) לספרו תועפות רא"ם.

5) עיין בהקדמות לספריו. בנו שמעון מתואר „מורם מעם" ולבנו יעקב יש הקדמה ל„תולדות יצחק".

6) תולדות יצחק ד"ג.

7) שם ח' ע"ד.

8) שם ק"ע ע"ג.

9) שם קס"ז ע"ב.

10) שם דף ע"ב.

10*) שם ס' ע"ד.

11) עיין ממלכת כהנים אות כ"א כל החכמים.

12) תולדות יצחק קמ"ט, קס"ד פעמיים.

13) שם קס"ד ע"א.

14) מעשה נסים ט"ו, נ"ט.

15) ממלכת כהנים אות כ' ול"ג.

ספר

תולדות יצחק

והוא חידושין על גפ"ת דבר דבור על אופניו מותיב ומפרק שקיל וטרי דברים המצודקים מתוקים מדבש ונופת צופים אשר אזן וחקר בזרוע עוזו ופלפולו את הכל עשה יפה בעט"ו החכם השלם הדון המצויין כמוהר"ר יצחק חדאד זלה"ה כמהשבי אי גירבה יע"א:

והובא לבית הדפוס בהשתדלות ובהוצאת הנכבדים ה"ר יעקב ואברהם ושמעון בני המחבר זלה"ה:

נדפס בליוורנו יע"א

שנת התקכ"ב ליצירה

LIVORNO MDCCLXI.

Per Antonio Santini e Compagni

Con Licenza de' Superiori.

הספר הראשון שנדפס מרבני ג'רבה „תולדות יצחק" להרה"ג רבי יצחק חראד הראשון זצוק"ל.

לו אח בשם ר' כליפה ששמש אף הוא כשו"ב. גם היו לו שני בנים עשירים, הראשון הוא ר' מוסא חדאד אביו של ר' כמוס חדאד (ע"ע) הרב של מדנין, שהיה סוחר גדול מנכבדי העיר והיה בעל צדקות ונדיב לב, והשני הוא ר' רחמים חדאד שהיה סוחר גדול ועשיר, ועלה בסוף ימיו לא"י ונפטר שם. רבינו נפטר בערב שביעי של פסח כ' ניסן תרמ"ג (1883), ונוסח מצבתו מובאת בספר „ממלכת כהנים" (עמ' ג'). בין היתר נכתב בה: „צדק אזור מתניו ואמונה חתולתו, צדקה וחסד תמיד מלאכתו, עם בני עניים כל דבר בעתו, הלוא הוא החכם הנכבד הרב רבי יצחק לבית חדאד". עוד פרטים וספורים עליו מובאים ב„ממלכת כהנים" (אות י"ב) ובספר „חן טוב".

י) **חדאד ר' ישועה** (בן לויתא) — מחכמי גאבס בדור האחרון. תלמידו של הרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל (ע"ע), והרביץ תורה בעיר גאבס. עלה לארץ בשנת התשל"א (1971) וחבר ספר „משמיע ישועה" על ההגדה. נפטר בארץ בשנת התשל"ד (1974).

יא) **חדאד ר' ישועה** — מחכמי ג'רבה בדור האחרון. רב מקובל בנו של הרה"ג המקובל ר' יעקב חדאד זצ"ל (ע"ע) בע"ס „גואלי חי". היה לו בית דפוס והתעסק במלאכת הדפוס.

יב) **חדאד ר' כמוס** — רב גדול בדורות האחרונים. נולד בג'רבה ולמד אצל הרה"ג ר' דוד כהן גישא (ע"ע) בע"ס „שירי דוד". בתחילה היה רב ומו"צ בג'רבה, ואח"כ עבר לעיר מדנין ושמש כרב העיר. היה אוצר מלא בתורה ומוסמך לגיטין וחליצות, וגם שמש כמוהל, שו"ב וסופר סת"ם. נפטר בליל ר"ח אדר תרפ"ו (1926).

בדרוש בספר „פקד משה" (דרוש כ"ב) שנשא עליו הגאון ר' משה כלפון הכהן (ע"ע), כתב שרבינו היה מחשובי העיר, הן מצד יחוסו שהיה דור חמישי להרה"ג ר' יצחק

חדאד הראשון (ע״ע) בעל תולדות יצחק, הן מצד שהיה עשיר גדול מאוד. אח״כ נשתנה עליו הזמן, והוצרך לכתת רגליו לכפרים, ולהיות כפוף תחת עול בשר ודם, וגם סבל יסורין וקבלם באהבה. היה ותרן ובעל צדקות, מכניס אורחים, ובעליית ביתו היו לומדים בחבורה ד׳ אמות הלכה. הכניס מאות ילדים בבריתו של אברהם אבינו, וכתב ספרי תורה רבים.

חבר שני ספרים: 1) חכם לב — על ההגדה (ליוורנו תרמ״ז). 2) אורח חיים — על פרקי אבות, והותיר עוד הרבה חי׳ ש״ס ודרושים בכת״י. בהסכמות לספרו הראשון מציינים רבני ג׳רבה את יחוסו הנכבד, ורבו ר׳ דוד מתארו: „איש צדיק, תלמיד ותיק, רב משרשי״א רב חסד׳א ורב חנ׳א יקר רוח איש תבונה החה״ש והכולל, אור גולל רך בשנים אב בחכמה״. נשא שתי נשים ורידה וכמיסה, והאחרונה היא אמו של ר׳ מכלוף חדאד (ע״ע) בע״ס „כרחם אב״. נוסח מצבתו עיין ב„ממלכת כהנים״. ועיין בערך ר׳ מרדכי יעיש.

יג) **חדאד ר׳ מכלוף** — מחכמי ג׳רבה בדור האחרון. הוא בנו של הרה״ג ר׳ כמוס חדאד שבאות הקודם, ולמד תורה אצל הרה״ג ר׳ יוסף ברבי (ע״ע). חבר ספר „כרחם אב״ חידושים ומוסרים בערבית על סדר הפרשיות שנדפס בג׳רבה. בחלק ד׳ של ספרו זה, כותב את יחוסו שהוא בן „החה״ש הדה״מ ר׳ כמוס חדאד בן החה״ש ר׳ מוסא בן החה״ש ר׳ זאכי חדאד״. כן מזכיר שם את רבו ואת שני אחיו „החה״ש ר׳ נסים חדאד והחה״ש ר׳ מנחם חדאד״.

יד) **חדאד ר׳ מנחם** — מחכמי ג׳רבה במאה הששית בתקופת ר׳ צמח הכהן השני (ע״ע). ר׳ צמח מזכירו בספרו „חולת אהבה״ (דף ל״ב) וכותב: „שמעתי מה״ר מנחם חדאד״.

טו) **חדאד ר׳ מסעוד** — מחכמי גאבס במאה השביעית, זקנם של ר׳ כמוס ור׳ סעייד חדאד חכמי גאבס בדור האחרון. הרה״ג ר׳ חיים חורי זצ״ל (ע״ע) מתארו בקונטרס „דברי התלמיד״ (דף ע״ת ע״א, פ״ט ע״ב) כ„צדיק וחסיד״. נפטר לפני שנת התרס״ט (1909).[1]

טז) **חדאד ר׳ מעתוק** — מגדולי רבני ג׳רבה בסוף המאה הששית וראשית המאה השביעית. שמש כהראב״ד ג׳רבה בלחארה לכבירה, וזכה לשני שלחנות תורה וגדולה כאחד, שכן היה עשיר גדול מגדולי סוחרי ג׳רבה, והתעסק במסחר הנוצות עם הקאייד המפורסם ר׳ נסים שמאמא זצ״ל מתונס. הראב״ד תוניסיה הגאון ר׳ ישועה בסיס (ע״ע) הוא שקשר ביניהם קשרי מסחר ומזה נתעשר רבינו.[1]

היה נודע כבעל צדקות דבר פלא, והיה ביתו כביתו של אברהם אבינו פתוח לאורחים ובמיוחד לשדרי״ם שבאו מארץ הקדש שנתאכסנו אצלו כל ימי שהותם בג׳רבה. ראיתי הרבה ספרים שלו ועליהם חתימת יד קדשו „מעטוק חדאד״, ועל ספר „דברי שלום״ להרב המקובל ר׳ רפאל אברהם שלום שרעבי זצ״ל (ירושלים תר״ג) שנשלח כמתנה לרבינו מאחד השדרי״ם שנתאכסנו בביתו, כתב השד״ר נוסח זה: „ואני בתוך הגולה בשליחותיהו דרבנן קדישי מעיקה״ת חברון הביאני ה׳ עד הלום פה עי״ת ג׳רבה יע״א, ונתאכסנתי בבית הק׳ הזה ונתתי לו מתנה נתונה ממני הספר הזה הקדוש מעשה דרב הרמ״ז הרא״ש ז״ל לרב אחאי ורב נהוראי ויתיב בתוואגי דלבאי הרב הכולל הדו״מ כמוהר״ר מעתוק חדאד נר״ו יאיר יחי שמו לעד ובריא אולם ויזכהו האל ללמוד הוא וזרעו לברכה וזו״ז...״ וחותם השד״ר ואת שמו קשה לזהות. מסופר על רבינו שמרוב עושרו זכה לעשות הרבה ספרי תורה ובכולם עשה חליפות חדשות מכף רגל ועד ראש.[2] גם כל ימי כהונתו ברבנות לא נהנה מהצבור ועשה מלאכתו לשם שמים שלא ע״מ לקבל פרס.[2*] עוד ידוע שכאשר חתנו לוקח בתו הגאון המפורסם המלומד בנסים ר׳ יצחק צדיקא זצ״ל (ע״ע) בע״ס „זרעו של יצחק״, חלה כידוע,[3] פרנסו רבינו משלו עד סוף ימיו, ובהקדמה לזרעו של יצחק נכתב על כך: „וארוחתו ארוחת תמיד נתנה לו מיד הרב אביה כל ימי חייו מדי שבת בשבתו לכבוד הרב ולכבוד בתו ע״י בנו הגביר המרומם סי׳ סעיד חדאד זצ״ל״.

על משפחתו ידוע שהיו לו כמה בנים, ומהם אחד ת״ח גדול הלוא הוא הרה״ג ר׳ רחמים חדאד (ע״ע) שלימים שמש כאביו כהראב״ד ג׳רבה. ובאחד מספרי רבינו מצאתי כתוב בכת״י בזה״ל: „זה של ר׳ מעתוק חדאד הי״ו ובניו אברהם וסעיד ור׳ רחמים ומרדכי, ובני אברהם מנחם ואהרון, ובני סעיד מכלוף ושמואל, ור׳ רחמים לא יש לו בנים כי אם שתי בנות״.

עמד בקשרים עם רבני תונס ר׳ ישועה בסיס (ע״ע), ר׳ נתן בורג׳ל השני (ע״ע) ואחרים, והרבה תשובות מהם אליו נדפסו בספר „מעשה ב״ד״.[4] הפעם הראשונה שמצאנוהו נזכר היא בשנת התקצ״ב (1832) שאז קבל הרשאה מראשי הקהל של אלחארא לכבירה לעמוד לפני הב״ד בתונס נגד מורשה קהל הדיג׳ת בענין המחלוקות שהיו בין שתי הקהלות. ראשוני החותמים בהרשאה זו הם ר׳ יהודה צדיקה (ע״ע) ור׳ כליפה פרץ (ע״ע).[5] מאוחר יותר בשנת התקצ״ד (1834) מוצאים

---

1) קונטרס דברי התלמיד נדפס בסו״ס „שלום דוד״ ח״א שנדפס בשנת התרס״ט, וכתוב על רבינו ז״ל, ע״ש.

1) כ״כ עליו ר׳ משה חדאד מנאבל בספר חן טוב.

2) ממלכת כהנים אות מ״א.

2*) עיין בברית כהונה מע׳ ר׳ אות ח׳.

3) עיין בערך ר׳ יצחק צדיקה.

4) סימנים י״ב, י״ג י״ד, וי״ט אליו ולר׳ יוסף הכהן, כ״ח עם ר׳ נסים ביתאן בשנת תרי״א, ל״ג משנת תקצ״ד, ט״ל משנת תרכ״ה, מ״ב משנת תרכ״ד, מ״ג, מ״ד משנת תרט״ו, מ״ו משנת תר״ל.

5) נדפסה בממלכת כהנים עמ׳ שמ״ט.

תשובות אליו מרבני תונס ובהם מתואר כאחד מדייני ג'רבה.[6] נראה שהתחיל לשמש כדיין בתקופה שבה שמש ר' יוסף הכהן (ע"ע) כהראב"ד בלחארה לכבירה, ואכן מצאנו תשובה מרבני תונס לשניהם כאחד, ובה נזכר ר' יוסף תחילה.[7] בשנת התרי"ח (1858) נפטר ר' יוסף הכהן, ונראה שאז נתמנה רבינו במקומו כהראב"ד בלחארא לכבירה. ואמנם הנוסע ר' בנימין שבקר בתונס ובג'רבה בשנת התרי"ט (1859) מזכיר בספרו „מסעי ישראל" את החכם ר' מעתוק כרב של ג'רבה, וכן מצאנו בתשובה אחת משנת התרכ"ד (1864) שמהר"א כהן יצחקי (ע"ע) נותן לרבינו התואר: „הראשי" שמעיד שהיה אז רב ראשי.[7*] מלבד ר' יוסף הנ"ל שמשו עמו בב"ד הדיינים ר' נסים ביתאן (ע"ע),[8] ר' כליפה מאזוז (ע"ע),[9] ר' עטיה יאנה (ע"ע),[10] בנו ר' רחמים חדאד (ע"ע) [11] ור' נסים חדאד (ע"ע). התשובות אליו בספר „מעשה ב"ד" הן מהשנים תקצ"ד-תר"ל,[12] ובספר „ממלכת כהנים" ישנה קבלת עדות משנת התרי"א (1851) שעליה חתום רבינו ראשון ועמו ר' עטיה יאנה ור' כליפה מאזוז.[13]

רבינו תקן כמה תקנות בג'רבה. בשנת התרכ"ה (1865) עמד בפרץ עם חבריו הדיינים ר' נסים ביתאן ור' כליפה מאזוז בענין השוחטים שהיו נוהגים להעביר הפגימה הנמצאת אחר השחיטה על הסמרטוט והיו מקילין בענין שעור הגבהת הסירכא. בין השוחטים שהקילו בענין העברת הפגימה היה גם הדיין ר' נסים חדאד (ע"ע) ורבינו ששמע עליו שהוא עומד בדעתו להתיר, צוה על הדיין ר' כליפה מאזוז להכריז על שחיטתו שהיא אסורה, אבל כדי למנוע מחלוקת הלך ר' כליפה ושכנע את ר' נסים לעשות כפי דעת הדיינים האוסרים.[14] הם עשו אז הסכמה לאסור, ולחיזוק הדבר הסכימו עמהם אב"ד דיג'ת ר' אברהם כהן (ע"ע) ורבני תונס ובראשם הראב"ד מקודש ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע).[15] עוד כתוב בהגהות שבתקנות שבסו"ס „אהב משפט" לר' פראג'י עלוש (ע"ע) שאמרו על רבינו שהיה מקפיד מאוד על מי שאמר הקדיש שלפני ברוך שאמר טרם אמירת הצבור הראשון קדיש תתקבל, ע"ש.

6) מעשה ב"ד סי' י"ב י"ג והם נדפסו גם בסו"ס זרעו של יצחק.
7) שם סי' י"ט.
7*) שם סי' מ"ב.
8) שם סי' מ"ב, כ"ח, ט"ל.
9) שם סי' ט"ל וממלכת כהנים עמ' ש"נ.
10) שם ס"א ע"ב ושם בממלכת כהנים.
11) שם סי' מ"ב משנת תרכ"ד.
12) עיין בהערה 4.
13) ממלכת כהנים עמ' ש"נ.
14) שם אות מ"א יותר בהרחבה.
15) מעשה ב"ד סי' ט"ל ובהליכות יעקב לר' יעקב כהן גדישא.

בערך בשנת התרכ"ד (1864) נדרש בנו ר' רחמים ע"י הב"ד בתונס לעמוד בפניהם לדין עם איש אחד שתבעו, וכשלא בא לפניהם כתבו רבני תונס ר' ישועה בסיס (ע"ע) ור' נתן בורג'ל (ע"ע) לרבינו שמפני כבודו לא עשו לבנו כ"ח (כח חרם) ודרשו ממנו שיעשה למען יבוא בנו לפניהם מיד. ר' רחמים נתעכב מלבוא ונאלצו רבני תונס לגזור עליו בגזרת עירין ובכוח גדול לבוא לתונס בלי שום עיכוב, ואז שכר ר' רחמים ספינה ובא לתונס ונתפשר עם בעל דינו. רבינו חשש הרבה מפני הכ"ח שכתבו רבני תונס על בנו, ובקש מהם שיעשו לבנו התרה ולברך אותו, והם מלאו בקשתו והתירו לו וברכוהו.[16]

לגבי שנת פטירתו ישנן שתי נוסחאות, שכן בספר „ממלכת כהנים" מובאות שתי נוסחאות של מצבת קבורתו, באחת כתוב שנפטר בעש"ק כ"ד מנחם אב שנת התרל"ד, ובשניה בעש"ק בכ"ו אב מנחם שנת התרל"ו. בשתי הנוסחאות מצויין שהיה רב מקובל, ובנוסחא השניה מצויינים פרטים רבים יותר עליו, וזה לשונה: „זאת מצבת קבורת המקובל אין כמוהו חסידא קדישא הלך במישור כל ימי חייו ושפט בצדק ובכשרות יתירה והיתה תורתו אומנותו, והיה תמים כל ימי חייו ומכבד התורה ולומדיה, והיה מזכה את הרבים וחיבר ספרים לאין קץ ומכניס אורחים, והיתה מנוחתו כבוד החו"ש הדו"מ והכולל ענותן כהלל כה"ר מעתוק חדאד זצוק"ל וזיע"א ביום עש"ק נתבקש בישיבה שלמעלה כ"ו אב מנחם שנת התרל"ו ליצירה ותנצבה"א" ע"כ. על הספרים לאין קץ שחיבר לא נודע לנו מאומה, כי לא נדפס ממנו שום ספר מלבד התשובות שבספר „מעשה ב"ד" הנז"ל, ומעט שטרות שנדפסו בממלכת כהנים (עמ' שמ"ט). עד ימינו ישנה בג'רבה ביכ"נ על שמו הנקראה „עליית ר' מעתוק חדאד" הנמצאת ב„זנקת אלחדאד".

רבינו עמד בקשר גם עם הרה"ג ר' אברהם אדאדי זצ"ל מטראבלס בעו"ס „ויקרא אברהם", ובספרו זה מזכיר ר' אברהם שתמיד רבינו במכתביו אליו כותב את שמו „מעטוק" בטי"ת ולא בתי"ו,[17] והוא הוכיח שהנכון לכתוב בתי"ו, ויש בזה נפקא מינה גדולה לענין גיטין.[18]

יז) **חדאד ר' רחמים** — מגדולי רבני ג'רבה במחצית הראשונה של המאה השביעית. נולד לאביו אב"ד ג'רבה הרה"ג ר' מעתוק חדאד (ע"ע) שבאות הקודם, ושמש כדיין עוד בשנת התרכ"ד (1864) בזמן שאביו שמש כהראב"ד. כך נמצא בתשובה אחת שנשלחה לאביו באותה שנה מהגאון ר' אברהם כהן יצחקי (ע"ע), שרבינו מתואר בתואר: „החו"ש

16) בקשר לענין זה עיין במעשה ב"ד סימנים ל"ח, מ"ב משנת תרכ"ד, מ"ג.
17) וכן ראיתי חתימתו על הרבה מספריו שחותם „מעטוק" בטי"ת.
18) ויקרא אברהם ב„שדה מגרש" דק"ג ע"ב.

הדו"מ"[1] שהוא תואר הניתן לדיינים. באותה שנה היה לו דין ודברים עם איש אחד, ורבני תונס שלחו אליו שיבוא לפניהם לדון עם חבירו, וכשהתעכב ולא בא שלחו לאביו שמפני כבודו לא עשו לבנו כ"ח (כח חרם), ובקשו ממנו שישדל את בנו לבוא מיד. כשנתעכב רבינו גוזר עליו בגזירת עירין ובכוח גדול לבוא לתונס בלי שום עיכוב, ואז שכר רבינו ספינה ונסע לתונס ושם נתפשר עם בעל דינו. אביו חשש מפני הכ"ח ובקש מרבני תונס שיעשו התרה לבנו ושיברכוהו, ורבני תונס וביניהם ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) התירו לו התרה גמורה וברכוהו.[2]

אחר פטירת אביו נתמנה הרה"ג ר' נסים ביתאן (ע"ע) כהראב"ד בלחארא לכבירה, ורבינו המשיך לשמש כדיין בבית דינו. מכתב בענין שחיטה, נשלח לשניהם יחד מהראב"ד תונס ר' אברהם חג'אג' (ע"ע) באייר תרל"ו (1876).[2*] רבינו היה אז שני בחשיבותו בב"ד ומצאנוהו שחותם שני אחר ר' נסים הנ"ל בשנת התרמ"ב (1882) בהסכמת ספר „שירי דוד" לר' דוד כהן גישא זצ"ל (ע"ע). תשובה משניהם משנת התרנ"א (1891) נדפסה בספר „זכרון יוסף" לר' יוסף בוכריס,[3] וכן חתום עמו בהסכמה לספר „מאין יבוא" לחתנו ר' יעקב כהן גדישא (ע"ע) בשנת התרנ"ב, ובהסכמת „קרית ארבע" משנת התרנ"ד, ובהסכמת ספר „מעשה נסים" בשנת התרנ"ה. אחר שנה זו נפטר ר' נסים ביתאן, ונתמנה רבינו במקומו כהראב"ד בלחארה לכבירה. הסכמה ממנו משנת התרס"א (1901) בענין טרפות שחתום בה כראש הרבנים בג'רבה, נדפסה בשו"ת „ישיב משה" (ח"א סי' רפ"א) להגאון ר' משה שתרוג (ע"ע). באותה שנה נפטר רבינו, ככתוב בדרוש עליו הנדפס בספר „המלואים למשה" לר' משה מימון זצ"ל (ע"ע) מגאבס.

רבינו לא השאיר בנים אחריו אלא שתי בנות,[4] ואחת מהם היתה נשואה להרה"ג החריף ר' יעקב כהן גדישא זצ"ל (ע"ע) ששמש גם הוא כרב ראשי בג'רבה מאוחר יותר. בספרו „מעיל יעקב" על מס' מעילה מזכיר ר' יעקב את רבינו ובתואר „מר חמי". עוד נזכר רבינו הרבה בספרים „שערי תורה" ו„שערי משה" להראב"ד ג'רבה ר' משה זקן מאזוז (ע"ע) ששמש כדיין עם רבינו.

יח) **חדאד ר' משה** — מחכמי ג'רבה במאה החמישית בתקופת ר' יצחק חדאד הראשון (ע"ע). ר' יצחק מזכירו בספרו „תולדות יצחק" (קס"ז ע"ב), וכותב: „ואני שמעתי בזה תירוץ נכון מהחכם ר' משה חדאד ז"ל שמצאו בכתיבת יד של החכם ר' אהרון ידיע מגמצי..." ע"ש. מגוסח זה נראה

1) מעשה ב"ד סי' מ"ב.
2) שם סימנים ל"ח, מ"ב משנת תרכ"ד, וסי' מ"ג.
2*) שם סי' מ"ט.
3) עמוד קע"ב.
4) עיין באות הקודם.

שנפטר לפני שנת התקט"ו (1755) מועד פטירתו של ר' יצחק חדאד. עוד מוזכר בספר „שערי רחמים" לר' רחמים חורי הראשון (ע"ע).

יט) **חדאד ר' נסים** — היה דיין בג'רבה בראשית המאה השביעית, בבית דינו של ר' מעתוק חדאד (ע"ע) הראב"ד ג'רבה. היה עשיר־תורה וגדולה במקום אחד, ושמש ברבנות ללא שכר[1] כמו שני חבריו לב"ד ר' מעתוק חדאד (ע"ע) ור' יוסף הכהן (ע"ע). בשנת התקצ"א (1831) עמד לדין כשליח קהל אלחארה לכבירה נגד מר זקננו הרה"ג ר' שאול הכהן (ע"ע) שליח קהל הדיג'ת, בפני ראשי הב"ד הגדול בתונס הגאונים ר' ישועה בסיס (ע"ע) ור' נתן בורג'ל השני (ע"ע), בענין המחלוקות שהיו בין שתי הקהלות. הרבה תשובות מרבני תונס בענין זה נדפסו בספר „מעשה ב"ד" מהשנים תקצ"א ותקצ"ב,[2] ובתשובות אלו מתואר רבינו רק בתואר „החו"ש", מה שמעיד שאז עדיין לא נתמנה לדיין.

יותר מאוחר נתמנה לדיין, ובתפקידו זה נהג בתקיפות רבה נגד עוברי עברה שכן הוא היה אחיו של הנגיד שמואל המכונה „שמולא", שהיה קנאי לד' ולתורתו והיה מעניש בחומרת את העוברים על מצוות התורה, ורבינו אחיו נהג כמוהו, וכשהיה עובר ורואה אנשים המזלזלים במצוות היה הוקר ומחטט אחריהם, ואם נמצאו שעברו על דת היה מצוה לאחיו הנגיד להלקותם. מפאת זה כל עוברי עברה היו מפחדים מפניו. על תקופת נגיד זה ידוע פתגם בערבית „פי אייאם שמולא שעירא קד לפולא", כלומר שבימי הנגיד שמולא, השעורה היתה בגודל פול, כיון שכלם התהלכו בדרכי התורה מפחדו, וזכו בימיו לשופע גדול, ונתקיים בהם המסופר בגמרא על כמה תנאים שבימיהם גרעיני חטה היו בגודל כליות, ועדשים כדינרי זהב.

גם ידוע שרבינו עמד בפרץ כנגד עלילות שהעלילו הגוים נגד היהודים, היה איש מופת והרבה נסים קרו על ידו והיה בראש התורמים לכל צרכי הקהל והעניים. הוא היה מסייע לצנועים בדרך שלא תגרום להם בושה, והיה קונה מהם סחורה ביוקר אף שלא היה צריך לה כלל והם שלא ידעו זאת נתפרנסו ע"י כך בריוח וללא בושה. בהרבה פעמים שהיתה עצירת גשמים בג'רבה, היה מתפלל רבינו והיו הקהל נענים מיד, ולכן היה נקרא בפי העם „הרב של הגשמים". מסופר[3] שפעם אחת עבר רבינו בשוק וראה ילד מתלמידי בית המדרש נושא בידו סל לקנות מצרכים. רבינו קרא אליו ושאלו מדוע הנך בשוק ואינך בבית המדרש. כשהשיב התלמיד שזקנו ר' זבולון הכהן שלחו לקנות לו כמה

1) עיין ברית כהונה יו"ד מע' ר' אות ח'.
2) מעשה ב"ד סימנים כ"א, כ"ד, כ"ה, כ"ו, ל"ב.
3) ספור זה מובא בערבית בספר „שיירי מנחה" (עמ' ח"י) להרה"ג ר' רחמים חי חויתא הכהן (ע"ע).

מצרכים לצורך אורחים שבאו אליו, אמר לו רבינו הבא לי הסל והכסף ולך מיד ללמוד, ואם אראה אותך שוב בשוק תיענש. התלמיד עשה כמצות הרב והלך מיד לביהמ״ד, והרב לקח הסל וקנה כל המצרכים, והלך בעצמו לבית ר׳ זבולון הכהן, והביא להם הסל עם הירקות. אשת ר׳ זבולון נדהמה מאוד בראותה את הרב בכבודו ובעצמו מביא להם את הסל, ובלבה היה רוגז על בעלה שהעיז לעשות את הרב שליחו לדבר זה, ומיד בהגיע בעלה לבית, גערה בו מאוד על זה, אך בעלה שלא ידע מאומה ממה שקרה, השיב שהוא כלל לא שלח עם הרב אלא עם נכדו יעקב בן בתו. אז הלך ר׳ זבולון לבית רבינו לברר הדבר ולבקש סליחתו על שהטריחו בדבר שאינו לפי כבודו, ובהגיעו לבית הרב, גער בו רבינו גערה גדולה על שהוא מבטל את נכדו מלימוד תורה, דבר שאסור לעשותו אף למען בנין בית המקדש, ואמר לו שלא ימחל לו עד שיבטיחהו שלא יעשה עוד כזאת לעולם. אחר שהבטיחו מחל לו. לימים גדל אותו תלמיד בתורה, והיה לאחד מגדולי הדיינים בג׳רבה, ושמש כרב ראשי שם, והוא הגאון החריף ר׳ יעקב כהן גדישא (ע״ע) בעל הספר הנודע „מעיל יעקב״ על מעילה ועוד ספרים, שנודע במאבקו העקש נגד חדירת ההשכלה לג׳רבה, ולזכותו נזקפת הישארותה של ג׳רבה כעיר התורה.

היו לרבינו מחלוקות בכמה עניינים עם הראב״ד ג׳רבה ר׳ מעתוק חדאד (ע״ע), וכנראה שההסכמה שבספר „מעשה ב״ד״ סי׳ ט״ל בענין איסור העברת סמרטוט על הפגימה הנמצאת אחר השחיטה, היתה בגלל מחלוקת שהיתה ביניהם בענין זה.[4]

נוסח מצבת קבורתו מובאת בספר „ממלכת כהנים״ (עמ׳ ע׳) ובה כתוב שנפטר בשנת התרכ״ה (1865), אך בספר „חן טוב״ כתוב שנפטר בשנת התרכ״ח (1868). הרבה משבחיו ומופתיו נדפסו בתחלת ספר „חן טוב״ הנ״ל וב„ממלכת כהנים״ אות ס״ח. היה לו בן בשם לוי שהוא אביו של השו״ב והסופר ר׳ בנימין חדאד (ע״ע) בע״ס „אמרות טהורות״. עוד ספור עליו בקשר לתקון שעשה לאיש שהיה מגולגל בשור, מובא בספר „ברית שלום״ (ד׳ ע״ב) לר׳ בנימין מקיקץ דידי זצ״ל. ועיין עוד בערך „ר׳ משה כהן״.

כ) **חדאד ר׳ נסים** (בן חנאני) — מרבני נאבל במחצית הראשונה של המאה השביעית. נולד בשנת התר״ו (1846) ולמד אצל כמה חכמים. רבו הראשון הוא ר׳ יוסף וזאן (ע״ע) מדייני נאבל, אח״כ למד אצל ר׳ אהרון הכהן אזרדי שבא מתונס לנאבל, וכשהתקדם בלימודו עבר ללמוד אצל הרה״ג ר׳ משה חיים זיתון (ע״ע) מחכמי תונס שבאו לנאבל. היה חכם גדול בתורה, עסק במסחר והיה מעשירי העיר. תמיד אהב השלום, וכשהיו מחלוקות בקהלת נאבל היה תמיד מתווך השלום ביניהם. חבר ספר „חן טוב״ (ג׳רבה תש״ו) מערכות על מאמרי חז״ל, ובתחלתו כתב בנו הרה״ג ר׳ משה חדאד זצ״ל (ע״ע) — שהיה רב ראשי בנאבל בסוף המאה השביעית — את תולדותיו בהרחבה רבה והרבה ספורים ונסים שקרו לו. נפטר ביום ה׳ כ׳ מנ״א תרס״ג (1903) בן נ״ז שנים. בספרו (דף י״ד, מ׳) מזכיר את שארו וידידו הרב יהודה גג׳ (ע״ע) שהיה רב בנאבל בתקופתו, בתוארי ידידות כמו „חיבת עין ימין״ וכיו״ב.

כא) **חדאד ר׳ רפאל מניני** — מחכמי ג׳רבה בדור האחרון, והוא בנו של ר׳ מכלוף חדאד (ע״ע) בע״ס „כרחם אב״. למד תורה אצל הרה״ג ר׳ רחמים חי חויתה הכהן זצ״ל (ע״ע) עם הרה״ג ר׳ בוגיד סעדון שליט״א הרב הראשי לג׳רבה כעת. בספריו הוא מתכתב עם ר׳ בוגיד הנ״ל, ור׳ בוגיד כותב לו: „כי אהבת עולם אהבתיו אהבת ימי הנעורים״. כן מתכתב עם הרה״ג ר׳ שלמה מאזוז (ע״ע) ולהבדיל בין החיים עם ר׳ אלטר מאזוז שליט״א הרב דמשב איתן כעת.

השו״ב והמרביץ תורה בישראל הרב המדוכא ביסורין רבי רפאל מניני חדאד זצ״ל.

רבינו נתייסר במשך 26 שנה ביסורין קשים ונוראים והיה משותק ל״א, ולמרות יסוריו היה מרביץ תורה בישראל ובאים לביתו תלמידים רבים ללמוד אצלו. הוא היה מלמד

---

4) עיין „ממלכת כהנים״ אות מ״א.

את תלמידיו בנחת ובבדיחות הדעת תלמוד ופוסקים ומלאכת השחיטה ועוד. בסוף ימיו עלה לא"י ונפטר בבי"ח מלב"ן בנהריה בח"י אדר התשכ"א (1961) בהיותו בן 47 שנה בלבד ולא זכה לחופתו. נדפסו ממנו כמה ספרים, והם: 1) מחי ומסי — חי' על הפרשיות לחומשים בראשית ושמות שנדפס בג'רבה. 2) פטר רחם — חי' גפ"ת ושו"ת שנדפס בארץ בשנת התשל"ג יחד עם ספר „נטע רבעי" לר' עטייא חורי (ע"ע). 3) פטר רחם — שו"ת ליו"ד אה"ע וחו"מ שנדפס בארץ בשנת התשל"ז עם ספר „זכות יוסף" לר' יוסף בוכריס (ע"ע). מתואר: „מרביץ תורה בישראל הדרשן המצויין השוחט הדייקן החזן והנחתן".

כב) **חדאד ר' שלום** — מחכמי ג'רבה במאה הששית, בנו של ר' אהרון חדאד (ע"ע). היה עשיר גדול ובנה ביכ"נ גדולה מאוד בג'רבה הקיימת עד ימינו ונקראת על שמו „ביכ"נ ר' שלום". ביכ"נ זו היא גדולה מאוד ומחולקת לכמה אולמות, וצמוד אליה בית עלמין גדול, וסמוכה ל„לחארא" הוא המרכז המסחרי של שכונת היהודים אלחארא לכבירה שבג'רבה.

כג) **חדאד ר' משה בן שלמה** — מרבני העיר גאבל, והיה תלמידו של הרה"ג המרביץ תורה בישראל ר' שלמה דאנה (ע"ע). חיבר ספר „דברי סופרים" הכולל נוסחאות של שטרות וכתובות, ומאוחר יותר עלה לארץ ונתיישב בקרית גת, והיה חבר לשכת הרבנות שם. נפטר מקרוב בארץ.

כד) **חדאד ר' משה בר' נסים** — רב העיר גאבל. הוציא לאור ספר „חן טוב" על התורה למר אביו ר' נסים וכתב בתחילתו הקדמה ארוכה וחשובה, וכן כתב שם על תולדות משפחת „חדאד" ורבניה בארצות השונות: מרוקו, מצרים, ג'רבה ושאר ערי תוניסיה. כן חיבר ספר „מאמר אסתר" לזכר אשתו שנפטרה בשנת התרפ"ג, ובו דרושים ושירים למגוחתה ומכתבי נחמה רבים מרבנים ואישי צבור מתוניסיה ומחוצה לה המעידים על קשריו ושמו הטוב שהיה נודע בשערים בערי תוניסיה וא"י. נולד בי' תמוז התרמ"א (1881).

כה) **חדאד ר' מקיקץ** (גוצא) **ישראל** — נין ונכד של הצדיק המפורסם הדיין ר' נסים חדאד שבאות י"ט. נולד בג'רבה לאביו סומאני חדאד ז"ל, והיה מגדולי תלמידיו של הרה"ג ר' רחמים חי חויתא הכהן (ע"ע). אחרי נישואיו דאג רבו שימשיך בלימודיו ועליו פרנסתו באמצעות נדיבים שונים. מאוחר יותר עבר לעיר תיטאוין ושם כיהן כדיין ומורה צדק ומרביץ תורה בישראל. בחייו סבל יסורין קשים ומרים במות עליו אשתו הראשונה פניגה בהקשותה בלדתה, ובמות עליו אשתו השניה חנה אחר יסורין ממושכים. ועוד גדל צערו ביותר במות עליו בנו יחידו אריה שנהרג בעת שירותו בצה"ל בתהפך מכוניתו ל"ע. לזכר בנו זה הוציא בשנת התשל"א ספר „שאגת אריה ואריה שאג" דרושים ומערכות מוסר וקצת שו"ת.

הרה"ג ר' ישראל מקיקץ חדאד זצ"ל רב בתיטאוין ואח"כ רב במושב בית הגדי נולד שנת התער"ב נלב"ע י"א תשרי התש"מ

עוד בהיותו בחו"ל הוציא בשנת התש"ו (1946) את ספרו „אשביע לחם" דרושים ומוסרים בהסכמת רבני ג'רבה. אח"כ עלה לא"י וכהן פאר כרב במושב בית הגדי שבנגב. נפטר ביום שמחת כהן מוצאי יוה"כ תש"מ (1980) בהיותו כבן 70, ועוד באותה שנה יצא ספרו אשביע לחם במהדורה שניה עם תוספת קונטרס „לבי שמח" הכולל חי' תנ"ך, גמ' ושו"ע, וכן קונטרס „צעקת בני ישראל" הכולל דרושים שנאמרו מפי תלמידיו ורבנים שונים למנוחתו, ובדרושים שם תראה שבחיו ופעולותיו החשובות.

כו) **חדאד הרב אבא שאול** — כהן כרב ומו"ץ בעי"ת בן גרדאן וחיבר ספר „ויגד שאול" על התנ"ך. נפטר בשנת הת"ש (1940).

משפחת חורי

משפחה המצויה בעיקר בג'רבא וסביבותיה. חכמים ממשפחה זו ידועים כבר מהמאה הששית, והבולטים בהם אז הם ר' רחמים חורי הראשון (ע"ע) מח"ס „כסא רחמים" על הש"ס ועל התורה ובנו ר' מנחם. לאחר מכן ידוע ר' יצחק חורי (ע"ע) שהיה דיין בג'רבא במאה השביעית, ובג'רבא ידועה מאוד עלייתו „עליית ר' יצחק חורי" שבה בית כנסת וחדר מלא ספרים שבו למדו הרבה מגדולי חכמי ג'רבא כמו ר' חיים כהן (ע"ע) בעל „לב שומע" ומר זקני הרה"ג ר' מרדכי אמיים כהן זצ"ל (ע"ע) ועוד. עליה זו נקראת גם עליית „ר' יעקב חורי" על שם נכדו ר' יעקב. כן מפורסם מאד הרה"ג ר' חיים חורי (ע"ע) שהיה רב ראשי בגאבס בסוף המאה השביעית ותחלת השמינית, אשר הקים שם ישיבת „תורה וחיים" והעמיד תלמידים רבים, ועליו אמרו שעצר מכת ההשכלה בגאבס ע"י הרבצת התורה שלו ודרשותיו. הוא הוציא לאור עשרות ספרים של רבנים שונים, ובהשתדלותו תורגמו למען המוני העם הרבה ספרי מוסר לערבית יהודית מדוברת, כגון ספר „פלא יועץ", „צפורן שמיר" ועוד. עוד ידוע ממשפחה זו רבי שלמה חורי שהיה המייסד והמשתדל להקמת חברת „אור תורה" בג'רבא בחצי השני של המאה השביעית, אחרי שכל השנים לפני כן לא היתה חברה מאורגנת ומסודרת ללימוד תורה. אחרי פטירתו יצא לזכרו ספר „חשק שלמה" ובו דרשים למנוחתו וחוברת „יגדיל תורה" הכוללת תולדות התיסדות חברת „אור תורה", עיי"ש. בקשר למשפחה זו יש לציין את הספר „קרית ארבע" (תונס תרנ"ו) על התורה הכולל 4 פירושים שחוברו ע"י 4 דורות של רבנים למשפחת „חורי", והם: ר' רחמים, בנו ר' מנחם, נכדו ר' יצחק ונינו ר' רחמים.

א) **חורי ר' חיים** — נולד בשנת התרמ"ה (1885) באלחארה הצג'ירה שבג'רבא. זמן מה לפני לידתו עמדו הוריו על סף גירושין, ובאמצעות הראב"ד ר' משה זקן מאזוז (ע"ע) הושם שלום ביניהם וכך יצאה מרגלית זו מביניהם. בתחילה למד אצל ר' משה כהן גדישה (ע"ע) ת"ח סגי נהור מהדיג'ת, ואחר כך כשהתקדם בלימודיו וראו החכמים שמעותד הוא לגדולות, הועבר ללמוד אצל ר' דוד כהן (גישא) בעל „שירי דוד" (ע"ע) ושם גדל בתורה. בהגיעו לגיל עשרים נקרא מהעיר גאבס לבוא ללמד אצלם תלמידים, והוא היה שם כמה שנים ולימד בהצלחה תלמידים רבים שהיו אח"כ לרבנים. בשנת התרע"ח (1918) עדיין היה בגאבס (אהב משפט אה"ע סי' ג' ג"א), אך אח"כ חזר לעיר מולדתו הדיג'ת ושמש כרב ודיין עם ר' יוסף בוכריס (ע"ע) ור' מכלוף עידאן (ע"ע). בשנת התרפ"ו (1926) אחר שהרב הראשי דגאבס דאז הגאון ר' יצחק בוכבזה (ע"ע) עבר לטריפולי לשמש שם כאב"ד, נתבקש רבינו מקהלת גאבס לבוא לשמש כרב ראשי אצלם, ואחר שבתחלה היסס וסרב נעתר לבסוף להפצרותיהם הרבות וקבל עליו תפקיד זה. חוץ מתפקידיו הרגילים כאב"ד בגאבס שמילא במסירות ובהצלחה, בלט רבינו בכמה תחומים מיוחדים: א) בזיכוי הרבים, שכן היה רבינו דרשן ונואם בחסד עליון, והמונים באו לשמוע דרשותיו בהם הוכיח במישור לעם הארץ ורבים השיב מעון. על זה אמר ראב"ד ג'רבא ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) שרבינו עצר מגפת ההשכלה הצרפתית שעשתה שמות בכמה ערי תוניסיה, כתונס, סוסא, ספאקץ, ולא נתן לה להיכנס לגאבס ומדרום לה, וזאת בזכות דרשותיו ותוכחותיו. ב) הצטיין בהוצאת עשרות ספרים של רבנים שונים, על ידי קופה שייסד לצורך זה, ומהם יצאו ספרי רבותיו „בני משה" לרבו ר' משה הנ"ל, ו„שלום דוד" ב' חלקים לרבו ר' דוד כהן, וכן ספר „חסד ואמת" הכולל עשרות דרושים מרבנים שונים על רבו ר' דוד הנ"ל. כן דאג רבינו להמוני העם ע"י שתרגם והוציא לאור ספרי מוסר בערבית המדוברת בפי המוני העם, והבולט בתחום זה הוא תרגום ספר המוסר „פלא יועץ" לערבית, שיחד עם הוצאת איזה ספרים אחרים לאור, צירף להם מערכות של אות אחת או שתים מספר זה. כן תרגם הספר המוסרי „רחמי האב" לערבית ואת „צפורן שמיר" להחיד"א, ועוד ספרי מוסר וספורי צדיקים בערבית יהודית שחיזקו את האמונה ויראת ד' בקרב העם. חוץ מזה הוציא הרבה ספרים של רבנים שונים הכוללים חידושי תורה והלכה בתחומים שונים והוא היה המשתדל הראשי בהוצאתם. בס"ה הוציא כששים ספר. ג) היה אוהב את ארה"ק, והיה תומך בישיבותיה ושדרי"ה ובמיוחד בישיבת רמב"ה בטבריה. ד) תיקן תקנות רבות בעירו, כגון תיקון ט"ו בשבט, שלשם זה הדפיס הספר „פרי עץ הדר", תענית הדבור, תיקון כרת ועוד, וייסד חברת „תורה וחיים" להפצת התורה ולתמיכה בלומדיה.

אב"ד גאבס הדרשן המהולל המזכה את הרבים ר' חיים חורי זצוק"ל.

בשנת תשט״ו (1955) עלה רבינו לא״י וקבע דירתו בבאר שבע. שנתיים אח״כ בכ״ה אייר תשי״ז נפטר, ומאז עושים מדי שנה הילולא גדולה על קברו ובאים המונים לעלות על קברו ולהתפלל שם. (פרטים יותר בחוברת „באור פני מלך חיים״ הכוללת כל תולדות רבינו בהרחבה). וראיתי בס׳ „חסד ואמת״ דרוש ב׳ ממהר״פ עלוש (ע״ע) שכותב שרבינו בא לגאבס ח׳ שנים לפני פטירת רבו ר׳ דוד כהן בשנת תער״ג (כלומר בערך בשנת תרס״ה), „וזה מפלאות תמים דעים כי ה׳ יודע נסתרות שיעלה ארון הקדש (של רבו הנ״ל) לגאבס שנפטר שם וע״י תלמידו יתפרסם אור תורתו״, ע״ש. עד ימינו נזכר בהערצה רבה ע״י בני עירו גאבס וכבוד גדול עושים לו, ובשנת התשל״ז יצא בהוצאת הועדה להנצחת זכרו ספרו „מצא חיים״ הכולל דרושים, חי׳ ש״ס ושו״ת, וכעת נמצא בדפוס ספר „חיי חיים״ ספר מיוחד הכולל תולדותיו בהרחבה שחברו בניו ונכדיו.

ב) **חורי ר׳ יעקב** — בנו של ר׳ רחמים חורי השני (ע״ע), וחיבר ספר „בני יעקב״ לבושים, ונלוה אליו ס׳ „קול יעקב״ פיוטים לימי מועד ושמחה. ושמעתי מתלמידו מר מגוס פרג׳ון הי״ו מברכיה, שרבינו היה מלמד תלמידים והיה מפורסם בלימוד ה„פסוק״, כלומר הקריאה המדוייקת והנכונה, ונערים שהיו קוראים בבית הכנסת יפה, היו העם אומרים עליהם שמן הסתם הם תלמידי ר׳ יעקב. כן ספר לי עליו שהיה פייטן נודע ויודע שירים ופיוטים רבים, וכל יום ששי אחר חצות היה אומר לו ולחבריו התלמידים להעתיק כמה שירים, ומשירים אלו נדפס חלק קטן שאנו אלא טפה מן הים בספר „קול יעקב״, ושירים רבים נותרו עד עתה בכתובים ולא ראו אור. גם נכד רבינו בהקדמתו ל„קול יעקב״ כותב שרבינו היה תמיד דרכו בקדש רודף אחר מצוה זו, לכבד את ה׳ מגרונו בשמחות מצוה, ומעת שנפטר (בכ״ב אדר תרפ״ט) היה חסרונו נרגש בג׳רבא, שכמה פעמים אין בנמצא משוררי קדש. בהקדמה מתואר: „העסקן הצבורי החה״ש כמה״ר ר׳ יעקב חורי״.

ר׳ משה כלפון הכהן בס׳ „פקד משה״ (דרוש ז״ך) כותב עליו שהיה מקיים מצות כבוד אב ואם כמפורסם, שכשנסע אביו ר׳ רחמים לא״י שם נפשו בכפו ונסע עמהם לשם ונשאר כמה זמן, וכשחזר היה תמיד מתקשר להם במכתבים ושולח כל צרכיהם. כן כותב שם מפעולותיו, שהיה גומל חסדים ומאבד מזמנו להביא לעניים ואלמנות צרכיהם מהק״ק, והיה מבקר חולים רבים ועושה להם פדיון, ובפסח היו באים הרבה נצרכים ואלמנות לחוג על שלחנו. היה עושה שלום בין אדם לחבירו, שומר כתובות של כמה אנשים, והוא שהחזיק בישיבה שבעליה שלו הנקראת „עליית ר׳ יעקב חורי״ שהיתה מלאה ספרי קדש, והיה כמעט תמיד הראשון לבוא לבית הכנסת לתפלת שחרית. במצות אביו השתדל בהוצאת הספר „קרית ארבע״ על התורה (תונס תרנ״ו), הכולל חידושיהם של 4 דורות רבנים למשפחת „חורי״, ואחד מהם הוא אביו ר׳ רחמים.

ג) **חורי ר׳ יצחק** — בנו של ר׳ מנחם חורי (ע״ע) ואביהם של הגביר ר׳ מנחם חורי, אחיו דוד, והרה״ג ר׳ רחמים חורי השני (ע״ע. וע׳ הקדמות ל„קרית ארבע״). שמש כדיין בג׳רבא ואח״כ בעיר זאויה שבלוב, וחיבר ספר „בני שלישים״ על התורה שנדפס בספר „קרית ארבע״. בהסכמת רבני ג׳רבא משנת התרנ״ד (1894) ובראשם הראב״ד ר׳ נסים ביתאן (ע״ע) מתואר: „עטרת זקנים בני בנים, הרב המפורסם החו״ש הדו״מ והכולל, זכר למקדש כהלל, כמוה״ר ר׳ יצחק חורי זצוק״ל״. הוא כנראה בעל ישיבת „עליית ר׳ יצחק חורי״ המפורסמת בג׳רבא שבה ספריה גדולה של ספרים חשובים ובה למדו וגדלו הרבה מרבני ג׳רבא. כן נראה שהוא הגביר ר׳ יצחק חורי שתמך בר׳ סאסי כהן יהונתן זצ״ל ראב״ד ג׳רבא (ע״ע) בהיותו ילד, מפאת היות הוריו עניים, וגם נתן לו בתו לאשה והחזיק בו עד שנהיה ראב״ד ג׳רבא (עיין ערך ר׳ סאסי כהן יהונתן). בספרו „בני שלישים״ הנ״ל מביא פירושים מאביו (דף ל״ח ע״א) וממר זקנו הרה״ג ר׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע) בעל „שערי רחמים״. במקום אחד (דף ס׳ ע״א) מכנה למז״ק זה בתואר „מורי״ וכותב: „ובזה שמעתי מזקני מורי ז״ל משם רי״ח זצ״ל״. (רי״ח זה הוא כנראה ר׳ יצחק חדאד בעל „תולדות יצחק״ (ע״ע) רבו וזקנו של מר זקנו ר׳ רחמים הנ״ל), ומזה נראה שלמד אצל מר זקנו זה. רבינו נולד בשנת תקס״ח (1808) ונפטר ביום ז׳ של פסח תרכ״ח (1868), ובספר „ממלכת כהנים״ כתוב שבסוף נהפך עליו הגלגל ל״ע והיה עני, ויצא לטריפולי (לוב) לעיר זאויה, ושם הרביץ תורה והשיב רבים מעון, ועד היום היהודים שם נשבעים בשמו ומכבדים אותו. יש לציין שבספרו „בני שלישים״ (דף ס״ב ע״א ד״ה אז תתענג) מביא ספור מת׳ שנות בפ׳ תזריע הדומה ממש לספור הידוע שמספרים על מהר״ם אלפאסי (ע״ע) מתונס בענין האריה והשבת. ועיין מ״ש במבוא למשפחת אלפאסי בחלק „רבני תונס״.

ד) **חורי ר׳ מנחם** — בנו של ר׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע) ואביהם של ר׳ יצחק חורי שבאות הקודם ור׳ שושן חורי. יש לו בכת״י חבור על כמה מסכתות בשם „שערי נחומים״ שנדפסו ממנו כמה חידושים בסו״ס „כסא רחמים״ על כתובות לאביו.

בספרו זה (עמ׳ קצ״א) כותב: „נשאלתי ממורי ורבי החכם רבי ראובן הכהן נר״ו״, וכן מזכיר בו כמה פעמים מה שכתב אביו או מה שהראהו, ונראה מזה ששניהם היו רבותיו. עוד נראה כן מהסכמת רבני ג׳רבא ל„קרית ארבע״ משנת תרנ״ד, שכותבים על רבינו שהוא „בנו תלמידו״ של אביו, ומתואר שם: „בנו תלמידו, יקירו וידידו, הרב הכולל

להודות ולהלל כמהור"ר מנחם חורי זצוק"ל", וגם מצאנו שאביו עצמו מזכיר פעמים רבות בספריו את מה שפירש בנו מנחם (עיין „שערי רחמים" על התורה שב„קרית ארבע" דף כ"ז ע"ג ובעוד מקומות). בס' „קרית ארבע" הנ"ל יש לרבינו חי' על התורה בשם „זרע האב", ושם מזכיר שמועות ששמע מחכמי תונס (ג' ע"א), ואת ר' מסעוד לגז מעיר תונס (ס' ע"א) ואת החכם ר"א חדאד נר"ו, שכנראה הוא רבי אהרן חדאד (ע"ע) מחכמי ג'רבא באותה תקופה. וראיתי בס' „ברית שלום" לר' מקיקץ דידי (ג'רבא תשי"ד) שמספר שרבינו צוה לסופר שיכתוב לו ספר תורה לשם קיום מצות כתיבת ס"ת, ולא דבר עמו מתחילה כלל על המחיר, ואחר שהסופר סיים כתיבת הס"ת והביאו לרבינו, הוציא לו רבינו מטפחת מלאה כסף ונתנה לפניו, ואמר לו קח לך מכאן כסף כמה שתרצה, וזאת עשה מרוב שמחת המצוה שהיתה לו, שבעיניו כסף נחשב נגדה כאין. נפטר בי"ד אב אך לא ידועה שנת פטירתו.

ה) **חורי ר' מרדכי** — מחכמי הדיג'ת בתחלת המאה השביעית. חי בתקופת הדיין ר' נסים חדאד (ע"ע), וכנציג קהל הדיג'ת עמד אתו לדין כנגד ק"ק אלחארה כנזכר בספר „מעשה בית דין" (סימן כ"ט). וב„ממלכת כהנים" כותב שהיה בעל דעה זכה ועצתו כדבר אלקים, ומביא ספור איך הציל בחכמתו יהודי מסכנת גויים, ע"ש.

ו) **חורי ר' עטייה** — תלמידו של הרה"ג המקובל ר' מכלוף עידאן (ע"ע), והיה רב ומרתב"י בעיר תיטאוין. חיבר ספר „נטע רבעי" על התנ"ך (ירושלים תשל"ג), ומתואר בשער: „החה"ש והכולל מרביץ תורה בישראל החסיד העניו כמה"ר ר' עטייה חורי ז"ל". נלוה לספרו חי' גפ"ת מבנו החה"ש ר' צבי הנקראים „עטרת צבי". בספרו (עמ' ל"ד) מזכיר למר חמיו הוא החה"ש ר' אברהם מאזוז (ע"ע) בנו של הראב"ד ג'רבא ר' משה זקן מאזוז (ע"ע), וקורא לר' משה „מר זקני". עלה לארץ בשנת התש"י (1950) והתגורר במושבה יבנאל שע"י טבריה, ונפטר בטבריה בשנת התשל"ב (1972).

ז) **חורי ר' רחמים** הראשון — מחכמי ג'רבא במאה הששית. היה תלמידו של ר' אהרן פרץ בעל „בגדי אהרן" (ע"ע) ובספריו מזכירו בתואר „מורנו". אמו היא יעקותה בתו של ר' יצחק חדאד הראשון בעל „תולדות יצחק" (ע"ע), והוא אבי ר' מנחם חורי שבאות ד'. חיבר ספר „שערי רחמים" על התורה הנדפס בספר „קרית ארבע" (תונס תרנ"ו), וכן יש לו שיטה שלמה כמעט על כל הש"ס הנקראת „שערי רחמים", ובה חידושים שחידש בעת לומדו ד' אמות הלכה עם חבריו הרבנים ר' רחמים הכהן (ע"ע) ור' נסים הכהן (ע"ע) וחכמים אחרים הנזכרים בספרו זה. משיטה זו נדפסו בשם „כסא רחמים" חידושיו על ברכות (ג'רבא תשל"ב), על כתובות (ירושלים תשל"ב), על מגלה וסנהדרין (ירושלים תשל"ז), על ביצה ומועד קטן (ירושלים תשל"ה), ועל סוכה (ג'רבא תשד"מ), והשאר עודם בכת"י. בספריו מזכיר הרבה מחכמי דורו, ובשיטה לש"ס מזכיר הרבה מאד את רבי רחמים ואחיו ר' נסים הכהן ולפעמים גם את ר' יעקב חטאב (ע"ע), ר' אברהם ביתאן (ע"ע) וחכמים אחרים שלמד אתם יחד ד' אמות של הלכה. בחידושיו לתורה מזכיר את כת"י של שני חכמי ג'רבא ר' שושן כייאס (ע"ע) ור' שושן מאזוז (ע"ע), וכן מביא שמועות מר' משה כהן, ומר' משה הלוי אשכנזי (י' ע"ד), ומהחכם ר' מסעוד מערבי (שם) ומר' יועזר אשכנזי בכמה מקומות (י"ג, ט"ו), ומר' פרץ אשכנזי ששמע שחכמי פולוניה פולין מקשים (כ"א ע"ג, י"ח ע"ג), ומהחכם ר' מרדכי שמחה (דכ"ב ע"ד), ואת ר' מאיר דקאייס (דמ"ו ע"ב), ונראה שאלו האחרונים אינם מחכמי ג'רבא אלא שדרי"ם או מבקרים מארצות אחרות. הרבה מחידושיו שעל התורה הם על דרך הקבלה.

שני מאורעות שאירעו בימיו מזכיר רבינו בספריו. הראשון אירע בשנת התקנ"ה (1795) ומזכירו בחידושיו על ביצה, שכותב: „בשלם העתק מסכת ביצה ממה שכתבתי מקודם, ובעוה"ר כשבאו תוגרמים למקום, הטמנתי אותם בקרקע ונתבלו קצתם, שנת הגש"ר, והיינו ערומים מכל, המקום ימלא חסרוננו אכי"ר", ע"כ. ובחי' ברכות (דף נ"ה ע"ג) כותב וז"ל: „מכאן ועד דף ג' לא למדנו בלימוד הישיבה בעוה"ר שהיה חולי בעיר הרחמן הוא יעצור המגפה מכל ישראל אכי"ר". בקשר למאורע האחרון, מסופר ספור מפורסם על רבינו ומביאו ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) בתחלת ס' „חסד ואמת" ח"ב משם אביו ר' שלום, שבימי המגפה לתקפ"ץ (לא תקום פעמיים צרה) שהיתה בג'רבה בשנת התקע"ט (1819), האנשים הסתגרו בבתיהם והכינו מזון רב בביתם מחשש שיפגעו מהמגפה ב"מ, אך רבינו לא חשש והיה יוצא ודורש על הנפטרים, ומוכיח בדרשותיו לקהל לתקן מעשיהם. מאוחר יותר כשראה שהתחזקה המגפה, חשש גם הוא לעצמו והחליט להסתגר בביתו, והפסיק לדרוש על הנפטרים. ואז יום אחד בשבתו בביתו לעסוק בתורה, נגלו אליו שני מלאכים בדמות אנשים והם שאלוהו לסבת הפסקתו. כשרבינו הסביר להם את חששו, הבטיחו לו שהוא ובני ביתו לא ימותו במגפה והראו לו פנקס שבו רשומים כל אלה העומדים להסתלק מהעולם ב"מ. רבינו הביט בפנקס וראה שמו של אחד מחשובי העיר בשם מעתוק תכתוך' (וב„ממלכת כהנים" כתוב „מעתוק הצרארפי") שהיה גומל חסד ובעל צדקות, ואז טען רבינו ואמר להם למה ימות איש זה אשר רק השבוע נתן כך וכך כורי שעורים לצדקה. הם השיבוהו ואמרו לו הנה הפנקס בידך, ואתה רשאי למחוק מהרשימה את מי שתרצה, ומיד מחק את מעתוק הנ"ל ואנשים אחרים שנראה לו ללמד עליהם זכות, והשיב להם הפנקס. אחר כך

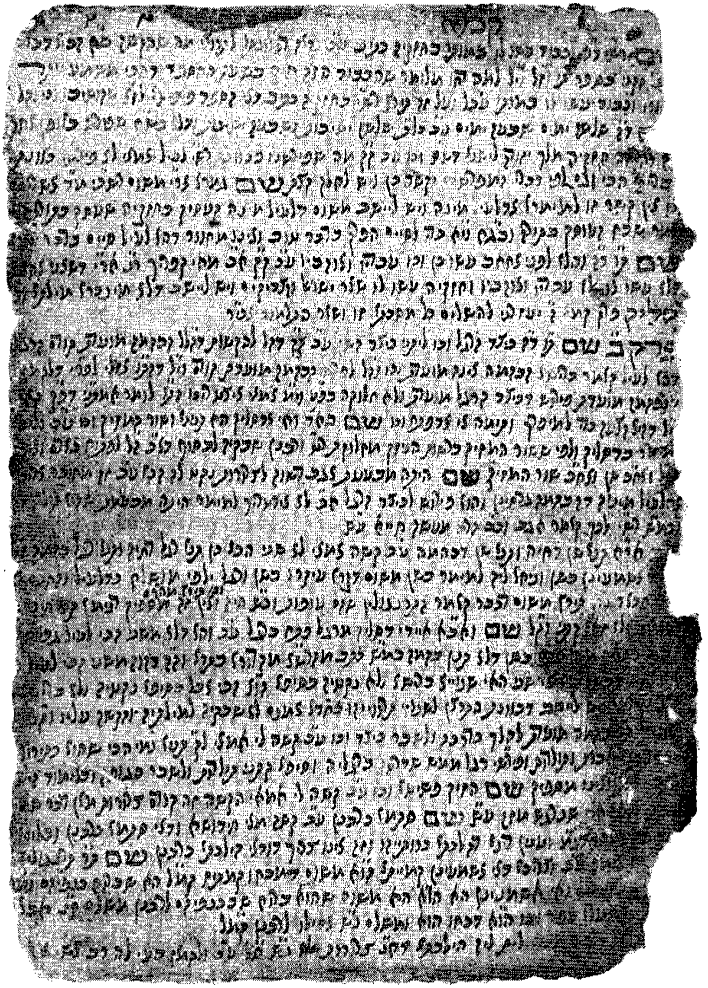

חידושים על הש"ס בכתב יד קדשו של הרה"ג ר' רחמים חורי הראשון זצ"ל מספרו „כסא רחמים" על הש"ס.

נעלמו המלאכים מעיניו והוא חזר למנהגו הטוב לדרוש על הנפטרים. ע"כ מ„חסד ואמת", ועיין בס' „ממלכת כהנים" שמובאים קצת שנויים בספור זה. ובס' „בן פורת יוסף" למהר"י ברבי (פ' נח דף ב' ע"ב) מביא ספור זה ממש, אך לא על רבינו אלא על ר' יהודה צדיקה (ע"ע), ומענין שהמשתדל והמגיה ספר זה מהר"מ כלפון הכהן עצמו, לא העיר על כך כלום.

ר' יעקב חורי דור חמישי לרבינו (ע"ע) מעיד שמסורת בידו מהקדמונים, כי רבינו היה מהראשונים שעשו תורתם קבע ומלאכתם עראי וזה וזה נתקיים בידם, שכן הוא היה נהנה מיגיע כפו ממלאכת הצורפות ועובד רק שעות ספורות ביום, וברוב היום והלילה עוסק בתורה, ובכל זאת היה עושה תוצרת מספיקה למחיתו יותר ממה שמספיקים אחרים העובדים יום שלם. לשכנו לעבודה ששאלו על כך, השיב רבינו שהפסוק אומר „ששת ימים תיעשה מלאכה" — התי"ו בצירי, כלומר שהמקיים רצון בוראו מלאכתו נעשית מאליה.

וכך היה סדר יומו של רבינו. היה לרבינו מקוה טהרה ליד ביתו, ובכל לילה קם בחצות וטובל, ואומר אחר כך תקון חצות, ושוב לומד בזוהר הקדוש עד זמן התפלה שהולך להתפלל בבית הכנסת הגדולה, ואחר התפלה היה לומד ד' אמות הלכה עם חבריו הרבנים הנ"ל. אח"כ היה הולך ואוכל בביתו פת שחרית וכותב מה שנתחדש לו בלימודו, ושוב חוזר ללמוד עם אנשי המשמרה בתנ"ך ודברי אגדה, ומשם הולך לעבודה עד הצהרים. אחר הצהרים שוב חוזר למשמרה ומתפלל מנחה, ואם נשאר עוד זמן בערב, הולך שוב לעבודה עד תפלת מעריב, ואח"כ חוזר לד' אמות הלכה בלילה. כך היה עושה כל יום, חוץ מימי ב' וה' ימי השוק בג'רבא, שבהם היה הולך לשוק ומוכר תוצרתו.

עוד מובא בתחלת ספרו „כסא רחמים", ספור משם ר' עתוגי כהן זצ"ל (ע"ע), שפעם באו הורי תינוק אחד ובקשו מרבינו שיכתוב לילדם קמיע כיון שהוא בוכה יותר מדי ולא יודעים מה לעשות לו. כתב להם רבינו מה שכתב ונתן להם, ומאז חדל התינוק להרבות בבכיה. אחר זמן כשגדל התינוק ולא היו צריכים לקמיע זה, פתחוהו לראות מה כתוב בו, ומצאו שכתוב בו סתם בפשטות „יהי רצון... שתסיר בכיה יתרה מתינוק זה" ותו לא. מזה ראו כחו של רבינו שהיה גוזר והקב"ה מקיים. שנת לידתו אינה ידועה וגם שנת פטירתו לא ידועה במדוייק, אך ברור שהיא אחר שנת התקע"ט שבה היתה המגפה הנ"ל לתקפ"ץ.

ח) **חורי ר' רחמים** השני — בנו של ר' יצחק חורי בעל „בני שלישים" (ע"ע), ואביו של ר' יעקב חורי (ע"ע). חיבר ספר „דור רביעי" על התורה הנדפס ב„קרית ארבע", ומתואר שם בהסכמת רבני ג'רבא ובראשם מהר"ן ביתאן משנת התרנ"ד: „ענף עץ אבות דורש טוב לעמו, בישראל גדול שמו, בנסתר ובנגלה, לשם ולתפארת ולתהלה, החו"ש והכולל אור גולל, כמוהר"ר רחמים חורי תנצב"ה", ובמקום אחר מתואר: „החו"ש והכולל, המקובל האלקי". מספרו זה נראה שהיה תלמידו של ר' מנחם מאזוז הראשון (ע"ע) שכן כותב בדף ט"ז ע"ג: „ובזה פי' מר"ר החו"ש הדו"מ כמוהר"ר מנחם מאזוז זלה"ה". בהקדמות ל„קרית ארבע" כתוב שרבינו נפטר עליו בחייו בנו חואתי תנצב"ה בסיון תרנ"א שנים מועטים אחר חופתו ב"מ, ומרוב צערו עליו, בימים לא כבירים עלה לאה"ק ירושלים תובב"א ושם נפטר בי"א אב תרנ"ב, ובאותו הפרק נפטרה אמו מרת ג'זאלה בכ"ט אלול תנצב"ה. ועיין מ"ש בתולדות בנו ר' יעקב, שגם בנו ר' יעקב נסע אתו לא"י, ונשאר זמן מה שם ואח"כ חזר לג'רבא והיה דואג משם לצרכי אביו. עוד נראה שהמסופר ב„ממלכת כהנים" (אות י"ז) על רבינו שלא רצה לסעוד בליל שבת בגלל צערו על בנו שנפטר בעש"ק, ולא אכל רק עד שנתגלה לו אביו ר' יצחק (שכבר נפטר) שאלצו לאכול, היה בקשר לבנו חואתי זה הנז"ל.

רבינו לימד תלמידים והשאיר אחריו ת"ח חשובים. מגדולי תלמידיו ר' מעתוק (עתוגי) כהן (ע"ע) בע"ס „יקר הערך", ר' מעתוק חטאב (ע"ע) רב דבנגרדאן, ר' ציון כהן בע"ס „יושיע ציון" (ע"ע) ור' חויתה שלי בע"ס „מעשה חושב". על רוב קדושתו מספר ר' משה כלפון כהן בס' „פקד משה" (דרוש ב' להספד, עמ' קי"ט) ששמע שפעם אחת נקרא גוי מגיד עתידות ע"י איש שגר סמוך לחצרו של ר' יצחק חורי, לבוא להגיד לו עתידו. כשהתקרב הגוי לבית האיש נשא עיניו למעלה נרתע ואמר, הנה יש בעליה הזו איש אשר לו העוז והמשרה לדעת יותר ויותר ממני, והרב שהיה שם הוא „רבין חסידא החה"ש והכולל סובר הרזי"ם צדיק ונשגב כמוה"ר ר' רחמים חורי זצוק"ל", ע"כ.

משפחת חטאב

א) **חטאב ר' יעקב** — מחכמי ג'רבה במאה הששית בתקופת ר' רחמים חורי הראשון (ע"ע), ולמד עמו ארבע אמות הלכה בחבורה אחת עם ר' רחמים כהן ואחיו ר' נסים (עיין בערכיהם). ר' רחמים חורי הנ"ל מזכירו בספריו כמה פעמים. (עיין למשל ב„כסא רחמים" על מגלה עמ' כ"א שכותב: „וכן יישב החכם ר' יעקב חטאב נר"ו בלימוד הישיבה", ובעוד מקומות כיו"ב).

ב) **חטאב ר' מעתוק** — רב יליד ג'רבה ולמד אצל ר' דוד כהן גישא (ע"ע) ואצל ר' רחמים חורי השני (ע"ע ועיין „ממלכת כהנים" אות י"ז). שמש בקדש כרב הראשון בעיר בנגרדאן אחר שהתחילו היהודים להתיישב שם, שכן התיישבות היהודים בעיר זו היא רק בתקופה האחרונה בחצי

השני של המאה השביעית. ובס' ,,פקד משה" למוהרמ"ך (דרוש כ"א להספד) ישנו דרוש עליו מה' טבת תרפ"ו וכותב עליו שהיה עניו למאוד ומעביר על מדותיו, והיה דיין ומורה כמה שנים, דרשן, חזן ומרתב"י ומלמד תינוקות וחבר כמה ספרי מוסר ויראת ה' כמו ,,אורה ושמחה" ב"ח, ,,ששון ויקר", ,,חכמה ומוסר", ועוד יש לו ספרים בכת"י, וכלם נהנים מספריו אפי' ההמון והנשים, ובהרבה מקומות נתקבלו ספריו ברצון לפני הקהל ולומדים בהם הרבה. נפטר ח"י כסלו תרפ"ו (1926).

ג) **חטאב ר' רחמים** — היה דרשן, מורה ומלמד תשב"ר בג'רבה ובכמה עיירות במאה השביעית. למד תורה מפי הרה"ג המקובל האלוקי ר' משה עידאן (ע"ע), כמו שראיתי שכתב ר' דוד עידאן (ע"ע) בנו של ר' משה ששמע מפי אביו שרבינו היה אחד מתלמידיו המובהקים שלמדו אצלו מתחילת לימודם עד גמירא.[1] חבר ספר ,,ישועה ורחמים" על ההגדה הנמצא עדיין בכת"י, וממנו נדפסו קצת חידושים בספר ,,נטע רבעי" שנדפס בארץ בשנת התשל"ג. הוא מתואר שם ,,הדרשן הנהגה מיגיעו וירא שמים". בחידושיו אלו מזכיר לספר כת"י על ההגדה שחבר ,,ידי"ן ריע כאח לי רב אהבה ורב אח"א ה"ה החו"ש כמה"ר כמוס חדאד הי"ו", והוא כמובן ר' כמוס חדאד (ע"ע) שהיה רב בעיר מדנין, והספר הוא ספרו ,,חכם לב" על ההגדה שנדפס בשנת התרמ"ז (1887) בליוורנו. מזה נראה שאת חידושיו אלו כתב רבינו לפני שנת התרמ"ז.

משפחות שונות

א) **חדוק ר' דוד חתאתו** — מחכמי ג'רבא במאה השביעית. נפטר במבחר ימי עלומיו כבן עשרים שנה בט' תמוז תרפ"ז, ולא זכה לחופתו ל"א (לא אליכם). אביו לקח כל כתבי ידו שחידש בלמדו בבית הספר, ומסרם למז"ק הראב"ד ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע) לחלקם לחכמים לבררם ולהגיהם. חלקם בוררו על ידו, והשאר חלקם בין ת"ח שבעיר כהרה"ג מהר"א מגוז הכהן (ע"ע) ומהר"ח חויתה הכהן זצ"ל (ע"ע) ואחרים, ומהם נדפס ספרו ,,דגן בחורים".

מערכת ט"ת

א) **טראבלסי ר' חיים** — מחכמי הדיג'ת ותלמידו של הרה"ג החסיד והמקובל ר' מכלוף עידאן (ע"ע). חיבר כמה חיבורים על הש"ס, דרושים, על התנ"ך ועל הזהר הקדוש, ומהם נדפס ספרו ,,ראה חיים" על הזוה"ק. בשנת התש"ך (1960) עלה לארץ והתגורר בעיה"ק צפת, ונפטר בר"ח אדר התשל"ד (1974).

1) כ"כ בהקדמתו לספר ,,תפארת משה" לאביו ר' משה.

מערכת יו"ד

משפחת יעיש

א) **יעיש ר' מרדכי** — מרבני מדנין במאה השביעית, מועמד להיות רב העיר נגד ר' כמוס חדאד זצ"ל (ע"ע) בע"ס ,,חכם לב" על ההגדה. אז היו שני מחנות בעיר מדנין, חלק תמכו במועמדות רבינו והם שלחו אחריו לעיר טבריה שיבוא לשמש בקדש אצלם, וחלק תמכו במועמדות ר' כמוס חדאד הנז'. זאת ראיתי ממכתבים ששלח אב"ד תוניסיה ר' ישראל זיתון זצ"ל (ע"ע) לעיר מדנין בשנת התרס"ז (1907). מכתבים אלו מובאים בספר כת"י המצוי תחת ידי, המכיל מאות תשובות מר' ישראל זיתון ובית דינו.

המכתב הראשון שלוח אל רבינו ומחנה התומכים בו, וזה תוכנו: ,,מעלת יחידי ק"ק (קהל קדוש) מדנין ובראשם הרב כמהר"ר מרדכי יעיש הי"ו. שלום ורו"ב יריקו על ראש יקרים!

יום תמול קבלתי מכת' ארוכה מאר"ש יח"ס קהל עדתכם הע"י, ושם ראיתי את הלח"ש אודות השערוריה אשר רבתה בעיר אודות דבר ומנהיג בהעיר אם יהיה הו"מ או מע' הרב כמוהר"ר כמוס חדאד הי"ו — ואם כנים הדברים כאשר הגידו מעכ"ת כי שלחו אחריך מעיה"ק טבת"ו וגם הר"כ הנ"ל הוא החותם במכתב, וגם הם אמרו כי אחרי זאת בתוך קהל ועדה סלק עצמו ושם המשרה על שכמך, הא ודאי האמת אתכם, אך מה ששאלתם למען אני אערוך שיח להאדון השופט כי הוא אמר לכם שהדין הזה מידינו יבוקש, הנני להודיע כי אנן מהכא לא יש לנו רשות לערוך מכתב לשום שר ושופט רק כל דברינו יהיו עם האדון ספרע'ם החונה פה מחננו. זאת לא זאת כי אז העסק אינו מהמשרה אשר על שכמנו כי זה עסק הגראן רבאן והוא יקריב את המשפט לפני האדון ספרע'ם, ואולי ירשהו לדון ביניכם, ואם האדון השופט שלכם הוא ישלח דברו בשאלה אלינו ויסדרו דבריהם שני הצדדים אזי נוכל לדון ע"פ הדין ולא עוד. ומי יתן והיה לבבם שלם ולתוך השלום ויראה איזה דרך ישכן אור דבר השוה לכל נפש כן יאמר בעל הרחמים יברך את עמו בשלום. ונשארתי דובש"ט כנת"ר וכנא"ה. ע"כ.

מכתב זה הוא מר"ח אדר התרס"ז (14.2.1907). מאוחר יותר כתב ר' ישראל למחנה השני התומך במועמדות ר' כמוס חדאד הנז', וזה לשונו:

תונס יום טו"ב אדר התרס"ז, ד' מארס 1907.

מעלת ותהלת ק"ק מדנין ומתוכם ראש על העדה כהר"ר מרדכי חדאד הי"ו, וגובה לו כתר תורה מע' הרב המובהק כמהר"ר כמוס חדאד הי"ו יחיו לעד לעולם ככוכבים בהלם כי"ר.

שלום ורו"ב יריקו על ראשם!

מכתבכם הבהיר החתום מיח"ס העיר זמנו י"ג לחודש האיר אל עבר פני, וגם שני כתובים ממע' הר"ך הי"ו הגיעו בזמנם ובמועדם ובו בפרק מנעתי את עט' מלהשיב הגם מפני הכבוד כי כן דרכי שלא להשיב לשום צד המבקש ממני דבר מה, כי זוהי הדרך הישרה בעיני אלקים והשררה יר"ה. ומה גם כי סמכתי כי מע' הר"ך הי"ו עיניו פקוחות לדעת כי דבר זה של הנהגת הק"ק הן פה העידה הן הארץ לגבולותיה שבים רחוק ממני, ומן הממשלה יר"ה יבוקש, ולסיבה זו מנעתי את עצמי, ואמנם כאשר כתבו לי גם צד המתנגדים אשר ידעתי כי אינם בקיאים בסדר ההנהגה וגם הם אמרו כי המושל של העיר אמר להם כי מידינו יבוקש זאת, הוכרחתי במעשי להשיבם, וכה היתה תשובתי: „אם כנים הדברים כאשר אמרתם כי הר"ך הי"ו מעצמו סילק עצמו, הא ודאי האמת אתכם. ומה ששאלתם לערוך שיח להשופט, לא יש לנו רשות לערוך מכתב לשום שר ושופט. והעסק הזה יבוקש מהאדון ספרע'ם והוא אם יצטרך לשלוח להג"ר (להגראן רבאן) הי"ו, ואם השופט ישלח לנו לדון ביניכם אזי נוכל לדון על פי הדין. זה תורף מכתבי. ובכן חזות קש'ה אנכי רואה איך מכתב כזה יועיל להם מאומה. מעתה הוא הדבר אשר דברתי כי אינני נכנס בתחום שאינו שלי אם לא ברשות האדון ספרע'ם וד"ב. ובכן אשים קנצי למלין ואומר שלום לכם ולכל אשר באהליכם כנה"ר וכנא"ה. ע"כ.

מהמכתב הראשון רואים ששלחו אחר רבינו לעיר טבריה שיבוא משם למדנין לשמש כרב העיר, ואם כן נראה שמוצאו מעיר טבריה, אך כיון שמשפחת „יעיש" מצויה בג'רבא, יתכן שמוצאו מג'רבה ועלה לטבריה, ובני מדנין שלחו אחריו שיבוא אליהם כיון שהיה מוכר להם מזמן היותו בתוניסיה. לפי הידוע ר' כמוס חדאד שמש כרב מדנין (ע"ע), וא"כ נראה שמחנהו של ר' כמוס גבר במאבק שהיה לו עם מחנה רבינו.

אין בידינו פרטים נוספים על רבינו.

ב) **יעיש ר' סלאמה** (שלום) — מוצאו מג'רבא והיה איש פשוט ואחר כך נסע לתונס ולמד חכמת הקבלה עם המקובל ר' רפאל ג'אמי זצ"ל (ע"ע). מאוחר יותר עלה לארץ וגר בטבריה ונפטר שם. יש לו בנים בארץ ואח בשם סיסף יעיש בג'רבא. הרה"ג ר' מאיר מאזוז כתב ששמע מאביו שרבינו היה מפליא בחכמתו בקבלה עד מאוד וסיפר שפעם אחת העמיק בכוונות במזמור לדוד אליך עד שהתעלף.

משפחת יאנה

א) **יאנה ר' פינחס** — יש ביכ"נ בג'רבה סמוך ללחארא הוא המרכז המסחרי של קהלת היהודים בלחארא לכבירה הנקראת על שמו, ואפשר לומר שזה הביכ"נ המרכזי בג'רבה שכן בו מתפללים רוב הצבור בימות החול ומתקיימים בו מניינים רבים בזה אחר זה בתפלות שחרית מנחה וערבית, והוא כנגד ביכ"נ „הטראבלציא" ובו חדר קטן ובו ספריה תורנית חשובה ונקראת „ישיבת ר' פינחס". בס' ממלכת כהנים מביא כת"י שבו מתואר רבינו בתואר „הדיין המצויין", ומזה נראה ששמש כדיין בג'רבה אך תקופתו אינה ידועה.

ב) **יאנה ר' עטייה** — מדייני ג'רבה במחצית הראשונה של המאה השביעית. נזכר בספר „מעשה ב"ד" (ס"א ע"ב) במכתב ששלח הראב"ד ג'רבה ר' מעתוק חדאד (ע"ע) אל הראב"ד תונס ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) בתואר „החו"ש ר' עטייה יאנה". ובספר „ממלכת כהנים" (עמ' שמ"ט) חתום על קבלת עדות משנת תרי"א (1851) עם ר' מעתוק חדאד (ע"ע) ור' כליפה מאזוז (ע"ע), ובהשכבה לרבנים הנאמרת בג'רבה ביה"כ הנדפסת בסוף ברית כהונה מתואר בתואר „החה"ש הדה"מ", וזה מלמד שהיה אח"כ לדיין.

ג) **יאנה ר' נסים** — ראיתי לו כמה פיוטים בספר פיוטים כת"י, והוא חתום בשנת כצפיח"ת לפר"ק (תר"ח־1848) עם ר' שלמה נעים, על שטר הנדפס בספר „ממלכת כהנים" עמ' שמ"ט. ובספר „ברכה ותהלה" על תהלים (צ"ג ע"ב) להרה"ג ר' יצחק חי בוכבזא (ע"ע) מובא חידוש ממנו על פסוק פותח את ידיך, וכתוב אחריו: „כ"כ בספר כת"י להחו"ש והכולל המקובל זקן ונשוא פנים כמהר"ר נסים יאנה ז"ל מעוב"י ג'רבה יע"א", ומזה נראה שחיבר ספר.

משפחת יונה

א) **יונה ר' זכריה** — מוצאו מתימן (וי"א מא"י), ובא לג'רבה במאה השביעית. בבואו לא רצה אף אחד מבני ג'רבה לתת לו את בתו לאשה מחשש שהוא נשוי ועזב את אשתו במקום אחר, ורק הרה"ג המקובל האלוקי ר' משה עידאן זצ"ל (ע"ע) לא חשש ונתן לו בתו ורידה לאשה. למרות שאנשי העיר תמהו ורננו עליו על זה, ר' משה לא חש להם, ונולד להם בנם ר' רפאל יונה בע"ס „מרפא לשון" שבאות הבא. רבינו היה סופר סת"ם מהיר ומומחה, מוהל, שו"ב, חזן ודרשן בג'רבה. יש שאלה ממנו בספרו של מהר"ם זקן מאזוז (ע"ע) „שערי משה" בענין ס"ת שנכתבה בו החי"ת בצורות ר' וז' ועליה תשובת מז"ק הרמ"ה ותשובת מוהרמ"ז, וכן חתום רבינו על הסכמה ותקנה שבס' „שואל ונשאל" ח"ב (י' ע"א) עם כמה מרבני ג'רבה.

בספר „חכמה ומוסר" לר' מעתוק חטאב (ע"ע), ישנו דרוש על רבינו מנכדו ר' מאיר יונה שליט"א ובו כותב משבחיו. הוא מציין שמהעובדה שהרב המקובל מהר"ם עידאן נתן בתו לרבינו אף שאחרים בקשוה, „מוכרח שמצאו כלבבו צדיק וישר ונאמן ולכך ראוי והגון לקחת את בתו". ואעתיק להלן קצת מהשבחים שכתב על רבינו ז"ל: „כי חסרנו במותו חסרון הכי עז וחזק למדי, חסרון כולל כל עיר ועיר, כי מלאכת הצדיק הזה מלאכת קדש היתה בכתיבת ס"ת

הקדוש, ובאמונה גדולה היה עושה מלאכתו, ומשתדל בכל עוז להדר את מלאכתו הקדושה ולהתנאות לפני האל יתברך במצוות, הן בגוף העור והקלף שהיה בוחר היותר נקי שימצא, והן בדיו ובכתב שמאוד היה טורח לייפות אותם בכל האפשרות עד שיהיו האותיות מבהיקות ומבריקות אוחזות את העינים. ורבים המה בכל עיר ועיר אשר השיגו לקחת ס״ת מטהרת ידו יד הקדש, ולע״ע הם שמחים על שזכו לס״ת היותר מובחר בכל המחוז, **ולא אנזים חלילה אם אומר היותר מובחר בכל העולם**, כי כן היא האמת כאשר יתנו עדיהם כל רואיהם.

ולא רק מלאכה קדושה זו היתה לרב ז״ל, אלא שכמעט ספג בקרבו כל המלאכות הקדושות. כי מידי היותו בעי״ת ג׳רבא יע״א היה מתפלל בביכ״נ „פארינתי״, והוא היה מלאך משרת בכל מכל כל, הן בשליחות צבור להתפלל ולקרות ס״ת ולהטיף מילי דדרשא ביום שב״ק וכיוצא, הן בהדלקת נרות ודומיהן. גם בימים נוראים הוא היה חזן ותוקע, הוא היה ראשון בביכ״נ ומתפלל בי׳ ראשונים, הוא מעורר השחר תמיד ובפרט בימי הסליחות בחדש אלול, הוא המוהל להקריב נפשות תחת כנפי השכינה. ומלבב מאוד המעשה ששמענו ממגידי אמת, ת״ח אחד ששאל פיו הקדוש לסבת חולי רעדת אבריו שנתהווה לו. ויאמר לו ז״ל שעשיתי מצות מילה של פלוני ע״פ כוונת הרב ז״ל, וכמעט שנתעלפתי לולא שעזר לי מלאך הברית לגמור את המצוה, ואח״כ אחזתני רעדה גדולה ואתחנן לו לרפאת אותי ולא רצה, ע״כ המעשה. ומזה יבין האדם את קדושתו של סבי זצ״ל וגודל טהרת נשמתו ואיך הוא עושה מלאכת ה׳ באמונה לשמו יתברך״, ע״כ מהספר הנ״ל (דף ס׳ ע״ב). ובדף ס״ב ע״א ממשיך נכדו וכותב שרבינו היה תמיד עוסק בתורת ה׳, הן בחלק הפשט והן בחלק הסוד, וגם כשגברו יסוריו במכאובים קשים ומרים, עכ״ז לא בטל תורתו, ובידים רועדות אחז איזה ספר מספרי הקדש, ועם כל גדולתו זו היה עניו ושפל מאוד ואינו מחשיב עצמו כלל. דבר אחד הוא מציין המעיד על גודל קדושתו, „**שהיה אהוב לכל בין בג׳רבה בין בגאבס ובכל עיר ששמעה שמעו, והיה מקבל כל אדם בשמחה ובכפ״ז ובגלל זה רבו אוהביו וידידיו**״. על תקופת חייו האחרונה של רבינו מספר שם נכדו הנ״ל, וז״ל: „כי לעומת החשק הגדול שהיה לו להתפלל בביכ״נ עם יו״ד ראשונים, כך גדול צערו כשהיה בג׳רבה וקפצו עליו יסוריו, שאינו יכול ללכת לביכ״נ. ואח״כ כשעבר לדור בגאבס ונתגלגל מה׳ שבית דירתו הוא בשכונת מהר״ח חורי (ע״ע) נר״ו, שיש לו ביכ״נ קטנה בביתו, ואז שמח זקני ז״ל ליום אשר קוה, והיה מכתת רגליו עם משענת וסמיכת אחד מאחי שיחיו ובא להתפלל שם שמ״ע, ורוב היום היה שם ולומד ברעש וברעד, עד אשר הכביד החולי ורבו יסוריו, ולא יכול לבוא שמה והיה מתפלל ולומד בבית. ואח״ז גם זה לא עמד לו כי גדלה חולשתו למאוד עד שלא היה ביכלתו גם לדבר, ולא היה מוציא מפיו רק איזה דברים הנחוצים במלים מקוטעות, ואז פקד על אחד מאחי להתפלל בפניו בקול רם והוא שומע. פטירתו היתה כמעט בנשיקה, כי לא נראו בו סימני מיתה ושום צער נוסף, רק שוכב על מטתו כשאר הימים כמו שהעידו המזומנים בעת יציאת הנשמה. אשרי חלקו ומה טוב צפון לו לעולם שכלו טוב שם יאכל מעץ החיים ואכל וחי לעולם אמן״ עכ״ל.

ב) **יונה ר׳ רפאל** — בנו של ר׳ זכריה שבאות הקודם הקודם ונפטר בגיל צעיר בכ׳ טבת תרפ״ז בן ז״ך שנים בלבד. אביו הוציא לזכרו בשנת תרצ״ב את ספרו „מרפא לשון״, ובהסמכת רבני ג׳רבה לספר מתואר: „החכם השלם השקדן בתורה כמה״ר ר׳ רפאל יונה זצ״ל״. המגיה הרה״ג ר׳ רחמים חי חויתא הכהן זצ״ל ראב״ד ג׳רבה (ע״ע) כותב בהקדמתו שרבינו היה עמיתו בביה״ס, ומעיד עליו הדברים תבאים: „אשר בילדותו בהיותנו לומדים יחד בבית הספר היה שוקד על לימודו בחשק נמרץ, וגם אחרי אשר שלח במסחר ידו לא זז מחבבה, והיה לו קביעות בלילות ואיזה ימים שלמים לעסוק בתורה, והיה כותב וחוקק את אשר השיגה ידו והרו והגו רעיוני לבו על הספר למזכרת. ובעוה״ר נקטף במבחר ימי עלומיו ויעל שמי שחק בלי השאיר זרע״, עכ״ל. כן כותב מוהרח״ך שמידי התרשלו בעבודת הגהת הספר, עוררו רבינו כפעם בפעם בחלום בחזיון לילה.

אביו של רבינו כותב בהקדמתו שם: „נפשי עלי תהמי בזכרי את חשקו ושקידתו בתורת ה׳ בימי ילדותו, וגם אחרי כן בשלחו במסחר ידו היה מכתת רגליו ללכת אל הישיבה הרחוקה ממקום דירתו כב׳ מילין יום א׳ בשבוע ללמוד שם, מלבד קביעות הארבע אמות של הלכה בלילה״, עכ״ל. הוא תלמידו של הרה״ג המפורסם בהרבצת תורה בג׳רבה, ר׳ דוד (דידו) הכהן זצ״ל (עיין „מרפא לשון״ דקכ״ו), ובסוף ספרו „מרפא לשון״ נדפסו „הנהגות אדם״ בערבית והם הנהגות מוסריות טובות לאדם.

מערכת כא״ף

משפחת כהן

משפחה ענפה ומסועפת ביותר בג׳רבא ובתונס, והיא מתפצלת למשפחות כהנים שונות. בג׳רבא ידועים משפחת „כהן למג׳רבי״ (המערבי) שמוצאה ממרוקו, משפחת „כהן יהונתן״ שמוצאה מאלג׳יר ומשפחת „כהן באריי״ש״ או אברי״ש שרוב כהני ג׳רבא מתיחסים אליה. לפי המסורת ר״ת „אבריי״ש״ היא: „אני בן ר׳ ישמעאל״, והיא מתיחסת לר׳ ישמעאל כהן גדול. כן יש למשפחה זו כתב יוחסין עד עזרא הסופר, וברוב הימים נמחקו ואין רישומן ניכר, והמעתיק לא יכול להעתיק רק עד יצחק הכהן הזקן הבא מן הגולה. כתב יחס זה נדפס בתחלת ספר „נאוה קדש״ על שיר השירים להרה״ג ר׳ צמח הכהן השני זצ״ל (ע״ע), וזה סדר הדורות: צמח הכהן בכ״ר סעיד בן שלמה בן משה בן בגריד בן בוראתי בן תמאם בן עמרם בן מבורך בן שלמה בן בגריד בן כלפה בן סעיד בן פינחס בן אברהם

בן משה בן שלמה בן פרץ בן מוסה בן שאול בן ישראל בן בנדיד בן חזקיה בן מתתיה בן יצחק הכהן הזקן הבא מן הגולה״. הרב צמח הכהן הנ״ל שהוא ממשפחה זו כותב סדר יחוסו בהקדמתו לספרו „מדרש הגדה״ כך: „צמח ב״ר סעייד כהן זצוק״ל בכ״ר שלמה כהן בכ״ר משה כהן בכ״ר בנדיד כהן בכ״ר שלמה יחוס אחר יחוס עד נוריש יהוידע כהן״.

הראשון ממשפחה זו שנלוה אליו השם „אבריי״שי״ הוא ר׳ שלמה כהן אבריי״ש המכונה בגדידי שחי במאה הרביעית בערך. בספר „ממלכת כהנים״ (אות כ״י) כותב עליו משם זקנו ר׳ שלום כהן (ע״ע) שרוב הכהנים שבקהל הדיג׳ת הם יוצאי ירכו מלבד משפחת „כהן למג׳רבי״ שמוצאם ממרוקו וכהני אלחארה. עוד מצאנו למר זקננו הרה״ג ר׳ שאול הכהן זצ״ל (ע״ע) שחותם בסוף הקדמתו לספרו „קרני רמים״ (ישראל תשמ״א) „הצעיר שאול כהן למשפחת האבריי״ש ס״ט״.

בראשית המאה הששית עבר נצר ממשפחה זו מקהל הדיג׳ת לקהל אלחארה לכבירה (ג׳רבא), והוא מר זקננו הרה״ג ר׳ מרדכי הכהן זצ״ל (ע״ע), ששמש כדיין עם ר׳ אהרן פרץ (ע״ע). ממנו יצאה שושלת גדולה של רבנים גדולים ששמשו כדיינים ואבות בתי דין בג׳רבא וסביבותיה, ומהם שני בניו ר׳ נסים (ע״ע) ור׳ רחמים (ע״ע), נכדיו ר׳ שאול (ע״ע) ור׳ יוסף (ע״ע) הרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע), מר זקני ר׳ מרדכי אמיים הכהן (ע״ע) והרה״ג ר׳ רחמים חי חויתה הכהן זצ״ל (ע״ע) שמשו כלם כרבנים ראשיים לג׳רבא בתקופות שונות, מלבד עוד הרבה רבנים וחכמים גדולים ששמשו כרבנים בג׳רבא ובעיירות הסמוכות לה. מלבד צאצאי ר׳ מרדכי הנ״ל שמשו עוד רבנים ממשפחה זו כרבנים בקהל הדיג׳ת כמו הרה״ג ר׳ צמח הכהן (ע״ע) ונכדו ר׳ חיים כהן זצ״ל (ע״ע) בע״ס „לב שומע״ ששמש כראב״ד טראבלס (לוב) ועוד.

שלשלת יוחסין

(שלשלת היחס להרב הגאון וכבוד ה׳ מלא. הרב רבי **צמח הכהן** זלה״ה המחבר „מדרש הגדה״ הנז׳ והוא המחבר ספר „תורי זהב״ שבתוך ספר „נאוה קדש״ על שיר השירים והעתקנו מספר הנזכר בדף ה׳ ע״ב לבן נחו. הרב הגדול **מוהרח״ך** זלה״ה וזה לשונו ז״ל):

אמרתי אספרה
שפיר יוחסין לספירת תפארה
תפארת אדם המעלה
מו״ז הרב תורי זהב לשם ולתהלה
כלו זרע אמת דאתי מבני״א
קופה של שרשים כלם בני עליה
דקיימי דר׳ דר׳ עד אדוננו עזרא
מוכתר בנימוסו ויחוסו רב כהנא ורב ספרא
דכלם בשם יקרא
מבלי שום תואר רק פב״פ כלשון המקרא
וזה סידורו — הביטו ציו ונהרו

ראשון לציון. עלי הגיון. הוא אדוני. מרן זקני הרב המופלא. וכביד ה׳ מלא. כמה״ר **צמח** צדיק זלה״ה המחבר ס׳ תורי זהב. צמח הכהן בכ״ר סעייד בן שלמה. בן משה. בן בנדיד. בן בורלאחי. בן תמאם. בן עמרם. בן מבורך. בן שלמה. בן בנדיד. בן כלפה. בן סעייד. בן פינחס. בן אברהם. בן משה. בן שלמה. בן פרץ בן מוסא. בן שאול. בן ישראל. בן בנדיד. בן חזקיה. בן מתתיה. בן יצחק הכהן הזקן הבא מן הגולה. זכר כלם לחיי עד חלקם בחיים. (ואח״ז כתוב יחס עד צורת הספר אלא שנמחקו ואין רשימן ניכר מרוב הימים ותצ״ד) עכ״ל ז״ל

שלשלת היוחסין של משפחת „כהן״ בג׳רבה הנדפסת בתחלת ספר „נאוה קדש״.

כיון שרוב הרבנים למשפחת כהן שבג׳רבא וסביבותיה הם ממשפחה זו, ונודעו רק כמה רבנים ממשפחת „כהן למג׳רבי״ כמו ר׳ דוד כהן למג׳רבי ששימש כרב בעיר תיטאוין, צירפתי „משפחת כהן למג׳רבי״ למשפחת כהן זו, אך „למשפחת כהן יהונתן״ שעמדו ממנה הרבה רבנים גדולים, יחדתי לה ערך נפרד אחר משפחה זו.

עוד נודעו שני חכמים ממשפחת „כהן״ מהדיג׳ת ששם משפחתם נקרא „כהן גרישאי״, ורב אחד שמשפחתו היא „כהן דריהם״, וכנראה שהם לא משפחות כהנים מיוחדות, אלא גלוית מלת לואי לשם משפחתם מאיזה סיבה, וגם אותם צירפתי למשפחה זו.

בקינת הראב״ע על חרבן קהלות ישראל בספרד ואפריקה בראשית המאה העשירית לאלף החמישי מוזכרת „עיר הכהנים״ אלחאמה. לפי המסורת גרו באזור ההוא ובאזור העיר קאבס (גאבס) כהנים המתיחסים לצדוק הכהן. כן מוזכר שם שהרבה מפליטי אותן מאורעות גלו לעיר ג׳רבא, וכנראה שמוצא הכהנים הרבים אשר בג׳רבא הם מהכהנים המיוחסים — שבאלחאמה וקאבס (עיין אי הפליא עמודים 145־154, 175־180). בתונס נודעו משפחות הכהנים „כהן טנוג׳י״, „כהן יצחקי״, „כהן בולקאייה״ ועוד, ועליהם כתוב בפרק על רבני תונס.

א) **כהן ר׳ אברהם** הראשון — מגדולי חכמי ג׳רבא במאה החמישית בתקופת ר׳ נסים כייאט (ע״ע), והוא אחד מרבותיו של ראב״ד ג׳רבה ר׳ יצחק חדאד בעל „תולדות יצחק״ (ע״ע). ר׳ יצחק מזכירו בספריו בתואר „ומורי ורבי החכם רבי אברהם הכהן״, וב„קרני רא״ם״ (דף נ״ז ע״א) כותב: „וכן היא דעת מו״ר כה״ר אברהם הכהן ז״ל ודעת מו״ר כה״ר נסים כייאט״. ע״ש.

ב) **כהן ר׳ אברהם** השני מג׳רבה — היה דיין ומו״ץ בק״ק הדיג׳ת ונפטר בש״ק ער״ח סיון התרל״ד. חבר ס׳ „ולבש הכהן״ — לבושים על כמה מסכתות (ג׳רבה תרפ״ז), „קן צפור״ על תהלים, „שיר חדש״ — אזהרות ע״פ מנין המצוות להרמב״ם עם באור משלו, „קנה אברהם״ על התורה וס׳ „וישב אברהם״ — שו״ת. רבני ג׳רבה ספרו מעלותיו ומדותיו כדלהלן: א) היה מגדולי תלמידי הראב״ד ר׳ שאול הכהן (ע״ע) והוא הסמיכו בחייו לרב ומו״צ בק״ק הדיג׳ת. ב) מתנהג בחסידות ובכל חצות עומד ולומד בביתו, ובאשמורת בבקר השכם הולך ללמוד בקהל עם ס׳ הזוה״ק עם מפרשיו ז״ל. ג) טובל היה בכל ע״ש וי״ט, ושמענו שבהליכתו לבית הטבילה היתה זהרורית פניו ניכרת וכן בעוברו דרך ישיבתו היה ניכר זהרורית פניו מרוב האור הרוחני החופף על פניו. ד) הנהיג עדתו בצדק ובמישור והיו כעם ככהן כלם כשרים ויראים ומפחדו יגורו אלים, ומרוב קדושתו היה תוארו כמלאך ה׳ צבאות, והרבה משאר עמים היו באים להתדיין לפניו, וגם לעת עתה אחר סלוקו זמן, כמה וכמה זקנים מאחינו ומשאר עמים מספרים תהלותיו וצדקותיו. ה) בקי בכמה חכמות, קבלה, דקדוק, תשבורת ועבור, נוסף על חכמתו בידיעת הש״ס והפוסקים דרשות ומוסרים. ושמענו שהיה מכיר מתחלת השנה אם תהיה שחונה או גשומה והיה כותב זה בלוח העבור לכל שנה ואח״כ בטל זה שלא יתייאשו

מהרחמים. ו) העמיד תלמידים הרבה ומגדולי תלמידיו הראב"ד טריפולי ר' חיים כהן בעל לב שומע (ע"ע) והרה"ג הראב"ד ר' משה זקן מאוזן (ע"ע) למד הרבה זמן אצלו ואח"כ למד אצל תלמידו מהרח"ך הנז' (דברים אלו הועתקו מהסכמת רבני ג'רבה לס' „ולבש הכהן" משנת התרפ"ז).

רבינו כותב בתחלת ספרו „שיר חדש" שנפטרו לו בחייו שלושה בנים שר"ת שמותיהם הוא „חדש" והם **ח**י, **ד**וד ו**ש**מואל ועל שמם קרא את ספרו „שיר חדש", וברשימת הנדיבים שם רשום אחיו של רבינו „המו"ן וכו' משה הכהן ואתו עמו בנו עושה ומעשה ידי"ן רב חביבא היקר החו"ש פריו קדש הלולים כמה"ר כליפה כהן הי"ו". כן מוזכר בהסכמת „ולבש הכהן" ר' דוד בן רבינו שנפטר בשנת התר"ף ובתו ורידה שנפטרה בשנת התרע"ט. וברשימת הנדיבים כתוב חותנו (וגם תלמידו) של רבינו הוא „הישיש הנכבד החה"ש והכולל סופר מתא ר' פינחס הכהן".

רבינו חתום בשנת התרכ"ה על הסכמה בענין איסור העברת הפגימה הנמצאת אחר שחיטה על הסמרטוט עם מהר"ן ביתאן (ע"ע) ר' מעתוק חדאד (ע"ע) ור' כליפא מאוזן (עיין ס' „חקת משה" אות פ', „דברי יעקב" למהרי"ך גדישא, וההסכמה נמצאת בס' „זכות אבות" על פרק"א בקונט' „ברית אבות" פ"א משנה א' וע"ע ב„גנזי שלום" יו"ד אות ב' ובהגהות). כן חתום בשנת התרל"ב בהסכמת ס' „גאוה קדש" לתלמידו מהרח"ך, וחתום על קבלת עדות בס' „דבר המשפט" לתלמידו הנ"ל משנת „טירת כסף" עם תלמידו הנ"ל ועם ר' דוד הכהן. תלמידו ר' משה זקן מאוזן (ע"ע) חבר הגהות לס' „שיר חדש" ובהקדמתו לס' מתאר את רבו־רבינו: „גבר חכם בעוז יורה דעה יבין שמועה זר"ק משפחת רם ה"ה עיר וקדיש מורנו הרב המובהק ואח לברק ומורה צדק הדה"מ מאריה דאתרא ר"מ ור"מ כמוהר"ר אברהם הכהן זלה"ה", ורבני תונס מהר"א חג'אג' ומהרא"ח בורג'ל ועוד, כותבים שם על רבינו: „ראש על ארץ עי"ת ג'רבא, הוא היה משכנה"ג בתורת ה' חפצו ויגע בה בעשר אצבעותיו אבישרא ואטופרא, לא מנע עצמו מבה"מ מאז הבקר ועד צה"כ חייש למיעוטא כחוט השערה, וכל הדבר הקשה פושטו כלאחר יד... שלם הוא ושלמה משנתו... וכל המרבה לספר מגרעות נתן..." ע"כ. ובס' „ממלכת כהנים" כותב שרבינו זכה להזן פאר בקדש בג'רבה בזכות נסיון גדול שעמד בו, שכן בתחלתו היה רוכל, ואשה גויה ניסתה לפתות אותו לדבר עברה בעצת בעלה שרצה לנסות את נאמנות רבינו, אך רבינו נשמט ממנה ומיד אח"כ הלך לרבו ר' שאול וספר לו העניין ואמר שנמאס לו בגלל כך מעבודה זו. רבו שראה צדקותו המליץ עליו למנותו למלמד תינוקות ובקש מהקהל שאחר פטירתו ימנוהו לממלא מקומו ברבנות, וכן היה (ממלכת כהנים עמ' צ"ב אות י"ט). וראיתי בס' הנ"ל באות ג' שכ' על רבינו שהוא הנזכר בספרי מהר"י חדאד בעל „תולדות

שיר **אוהרות** **הרי"ש**

לֵב טָהוֹר יְהִי לְךָ בַּעֲבוֹדָתוֹ ·
וּבִרְכַּת עַם קְדוֹשֶׁיךָ ·
לְהִתְפָּאֵר בְּאוֹת וּפְתִיל כְּסוּתֶיךָ ·
וּשְׁבוּעַת יְהוָה לְהַצְדִּיק דְּבָרֶיךָ ·
לִכְתּוֹב סֵפֶר הַבְּרִית ·
וּקְבִיעוּת מְזוּזָה בְּדִירָתֶיךָ ·
אִם תִּשְׁכַּב לֹא תִפְחָד וְשָׁכַבְתָּ וְעָרְבָה שְׁנָתֶךָ: משלי ג'

פתגם המלך

כר"י וכרבינו ע"ס והיותר נכון הוא ע"ד מ"ס מהרש"א ז"ל בברכות **וכאמור נס י"ל כפי מ"ס ה' מש"ך ז"ל** כתי' סס בברכות ע"ס :

ומידי עוברי לכתוב מ"ס רש"י ז"ל בחומש בפרשת בלק ע"פ הן עם כלביא יקום וכו' וז"ל כשהן עומדין משנתם שחרית הן מתגברין כלביא וכארי לחטוף את המצות ללבוש טלית לקרא את שמע ולהניח תפלין ע"ש ויש להלך ברש"י אמאי הקדים לקרא את שמע ואח"כ ולהניח תפלין ולא כתב כסדר ועיין לה' משכיל לדוד ז"ל והפס"ל דנתכוון אמה דאיתא בס"פ דברכות דף י"ד ע"כ רב משי ידיה וקרי ק"ש ואנח תפלין וכלי ופריך והיכי עביד הכי וכו' ומשני שלוחא הוא דעוית ופרש"י סס וז"ל השליח קלקל שאיחר להביא לו תפלין מעיקרא והגיע זמן ק"ש והוזקק לקרות כדי שלא יעבור הזמן וכי מטי שלוחא

מנירת

ביאור

לב וכו' הוא מה שכוונו יתברך להתפלל אליו בכל יום על כל הצורך שיהיה לנו להורות שהכל בידו ית' והוא המטיב ובלתו אין לנו עוזר וסומך והוא אמרו ית' ועבדתם את ה' אלהיכם איזו עבודה שבלב הוי אי' זו תפלה ונכפל בה כמה ציווים ולעבדו בכל לבבכם ואותו תעבודו והרמב"ן תמה על רבינו מה"ס כיצל קרי לה יתפלל לפי שהפלה דרבנן ומפסיקין לק"ש ולא לתפלה מטעם זה והרב מג"א ומרן ז"ל השיבו ע"ז היינו בנוסח דידן אבל אין מתפללין בנוסח אחר תפלה קצרה ע"כ ואני עני הדעת לא ידעתי מה בין נוסח ארוך או קצר דהא טעמא כדי שלא יהיו מצויין אצל נשותיהן וכו' (א) וה' מהרח"א ז"ל הקשה והרי ברכת המזון דנוסחא דידה אלא מדרבנן וחי"ל להקן נוסח קצר ולא יברך ברכות אחרות דנוסח דרוייהו מדרבנן דמי ששנה

דברי משה

(א) **א"ה** לולי דברי מיה"ר ז"ל לאחר המחי"ר לק"מ דלא שני מלהתפלל נוסח קצר דהתפלה היא מדאורייתא לדעת רבינו ז"ל ושני בק"ש דחייב לכ"ה להקריתם ולא פטרו אותו מטעם כדי שלא יהיו מצויין אצל נשותיהן וכו' כיון שהיא דאורייתא :

כ ק"ה

אזהרות „שיר חדש" עפ"י מנין המצוות להרמב"ם שחיבר אב"ד הדיג'ת הרה"ג הצדיק ר' אברהם הכהן זצוק"ל.

יצחק", וזה לא יתכן שהרי רבינו ור' אברהם שמזכירו מהרי"ח רחוקים זה מזה בזמן הרבה (עיין לעיל באות א'), ולא אאמין שטעה טעות גדולה כזו וכנראה חלה טעות בהעתקה. וטעות דומה ישנה שם בתולדות ר' סאסי כהן יהונתן שקשר אותו עם ר' סאסי כהן השוחט שהיה בימי ר' אהרון פרץ הנז' בישי"מ סי' רפ"א, וגם זה לא יתכן שהרי חיו בתקופות שונות ואיני יודע אם הטעות היא במעתיק או שהמחבר לא הספיק בחייו לסדר החומר שאסף והמעתיק הדפיס כמות שהם.

ג) כהן ר' אברהם מגורץ — מגדולי רבני ג'רבא בדורות האחרונים. הוא בנו של הראב"ד ג'רבא הגאון ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע) ואחיו של הרה"ג ר' שושן הכהן זצ"ל (ע"ע). היה גאון עצום בנגלה ובנסתר וידיו רב לו בכל מקצועות התורה, ובמשך שנות חייו הקצרות חיבר

חיבורים גדולים וחשובים במקצועות התורה השונים. בהסכמות הרבנים לספריו מתארים את גדלותו הרבה בתורה וצדקותו וחסידותו. הוא זקנה (אבי אמה) של אשתי מב״ת.

נולד בג׳רבא בשנת התרנ״ח (1898) לאביו ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע), וכשגדל למד אצל הרה״ג ר׳ דוד (דידו) הכהן זצ״ל (ע״ע) מגדולי מרביצי התורה בג׳רבא. הגאון ר׳ רחמים חי חויתה הכהן זצ״ל (ע״ע) היה עמיתו המובהק בתורה ולמדו הרבה ביחד. עוד מקטנותו היה כותב חידושי תורה נפלאים, ובהיותו בן שמונה או תשע שנים היה נלחם במלחמתה של תורה עם רבנים גדולים כמו מר זקני הרה״ג ר׳ מרדכי אמייס הכהן זצ״ל (ע״ע). זה נראה מספרו „ברכת אברהם״ על חולין שנדפס לאחרונה שחברו רובו ככולו בשנים תרע״א או תער״ב בהיותו בן י״ג שנה, ובו מזכיר לחידושים שכתב „כד הוה טליא״.[1] בשנת התרע״ו (1916) בהיותו בן ח״י שנה נדפס ספר „כרם חמדה״, ובו כתב רבינו הגהות לספר „כסא רחמים״ ששם וחותם „אבר״ך״. בשנת התרע״ז (1917) חיבר את ספרו הגדול „בית אברהם״ על הלכות תערובות והוא בן י״ט שנה בלבד. מסופר עליו שבנערותו מסרו אביו לצורף יהודי אחד שילמד ממנו מלאכת הצורפות, אך רבינו שכל מעייניו ומחשבותיו היו בתורה, לא היה שם לב למה שהיה הלה מלמדו, ומדי פעם היה מוציא עט ונייר וכותב. כששאלו היהודי מה אתה כותב, היה עונה שנתחדש לו חידוש והוא כותבו שלא ישכחנו. אז בא אותו צורף אל אביו ואמר לו רואה אני שאין בנך זה ראוי להתעסק במלאכת חולין כי כל מעייניו נתונים לתורה בלבד.

יותר מאוחר היה לומד בחכמת הקבלה יחד עם עמיתו הגאון ר׳ רחמים חי חויתה הכהן זצ״ל (ע״ע), וזאת על אף גילו הצעיר. הם היו מתכתבים יחד עם הגאון המקובל האלקי ר׳ עובדיה הדאיה זצ״ל מירושלים בעל ספר המפורסם „ישכיל עבדי״ ח׳ חלקים, ובספר זה מובאים הרבה משאלותיהם ותשובותיהם, וגם בקונטרס „דעה והשכל״ שבסופו העוסק בחכמת הנסתר מובאים הרבה תשובות לר׳ רחמים חי חויתה הכהן ול„רבנים חבריו״, וכוונתו היא לרבינו שהיה חפץ בעילום שמו ולא רצה לפרסם עצמו מרוב ענותנותו.

מלבד לימודו בתורה היתה לו קביעות בלימוד המוסר, והיה לו ארון קטן שבו כל ספרי המוסר והיה כל יום לומד בהם. הוא היה אומר שבלי לימוד המוסר האדם נעשה קר בעבודת ה׳, ואכן הוא היה זהיר ומדקדק מאד בקיום המצוות, ונזהר מכל חשש איסור כמו תולעים במים או באפונים וכיוצא בזה, ולא היה טועם אפילו מים מחוץ לסוכה. ברכותיו היו תמיד מתוך הספר ומלה במלה וביראת כבוד, והיה לומד בישיבת ר׳ יצחק חורי זצ״ל מקום שהיה מלמד שם. הקפיד לישון רק אחר חצות לילה, ולפני השינה היה קורא תקון חצות, והיתה נשארת עמו אשתו עד שיישן. לא היה מסתכל מחוץ לד׳ אמותיו ועיניו תמיד למטה ולבו למעלה. ומסופר שפעם בא לבית הכנסת, והיה מקום שישבו שם נשים, ורבינו לא הרגיש כלל וישב קרוב להם בחושבו שהם אנשים שבאו להתפלל, והעיר להם שיתעטפו בטלית ותפלין ואל יעכבו הצבור, עד שהעירו לו שהם נשים, והביאוהו למקום הגברים.

היה לו קביעות ללמד תלמידים בישיבה המפורסמת ישיבת ר׳ יצחק חורי זצ״ל (ע״ע), ובמשך השנה וחצי האחרונים לחייו לימד את תלמידיו דרכי הפסק וההוראה, ובמשך זמן קצר הספיקו תלמידיו ללמוד ממנו רבות בתחום זה, וכשנפטר אמרו שאם היו ממשיכים ללמוד עוד קצת היו קונים שלמות בזה. אחד מתלמידיו בתחום זה הוא הרה״ג ר׳ שלמה מאזוז זצ״ל (ע״ע) בע״ס „כרם שלמה״ על הלכות רבית.

בשנת התרצ״א (1931) חלה רבינו פתאום, ואביו השתדל מאד עבורו ברופאים ורפואות אך ללא הועיל, והוא נפטר בשנה ההיא בהיותו בן ל״ג שנה בלבד. דבר זה ציער את אביו מאד, ואת גודל צערו עליו ביטא בכתבי התנחומים שכתב עליו שקראם „שערי נחמה״, והם נדפסו בקונטרס „סתרי משה״ שבתחלת ספרו „דרש משה״. בין היתר כותב שם שהוא מצטער מאד על שבתקופת מחלת בנו־רבינו, לא אכל ולא שתה ולא ישן רק מעט מאד, וזה בטל ממנו כוח ההרגש וההבנה להתפלל לפני הקב״ה לרפואת בנו. על הסבות לחייו הקצרים של רבינו הוא כתב שיתכן שהוא כמו חנוך שקנה לו השלימות בימי חייו הקצרים ועשה תפקידו בעולם, או יתכן שהוא גלגולו של מר זקננו הרה״ג ר׳ שאול הכהן זצ״ל (ע״ע) כמו שנראה מהחלום המסופר עליו. ועוד כותב: „יש לומר הטעם בזה שבאמת לרוב חסידותו וקדושתו של הרב... אשר היה כידוע חסיד וצדיק נפלא שכל המדות הנזכרות במזמור ט״ו ה׳ מי יגור באהלך... כולם נמצאו בו בשלימותם, וכמעט הוא שלם בכל, והשלים חקו מה שלא היה עושה בן מאה שנה, לכן הקב״ה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה...״ עכ״ל.

לאחר פטירתו נדפסו ספריו הגדולים והחשובים. סמוך לפטירתו נדפס ספרו „ברכת אברהם״ שיטה רחבה בעומק העיון ויושר הסברא על מסכת ברכות (ג׳רבא תרצ״א). אח״כ נדפסו ספריו האחרים, א) שלחן ערוך קטן — כעין קיצור ש״ע הכולל הדינים הנחוצים ביותר (מהדורא ב׳ ג׳רבא תשכ״ו). ב) ברית אברהם — כללי הפסק וההוראה (ג׳רבא תשי״א). ג) תורה וחיים — דינים ומוסרים ונלוה אליו ספר „משוש חתן״ הכולל קיצור ספר חופת חתנים, דיני נישואין ונדה בלה״ק ובערבית. ד) בית אברהם ח״א — ספר גדול ומקיף על הלכות תערובות (ישראל תשל״ה). ה) בית אברהם ח״ב — כנ״ל (ישראל תשל״ח). ו) ברכת אברהם — ספר גדול הכולל שיטה רחבה על מסכת חולין (ישראל תשמ״ב).

---

1) עיין בהקדמת בנו ר׳ נסים כהן לספר זה.

מלבד אלו יש לו הגהות בכמה ספרים כמו בספר „בן פורת יוסף" ח"ג לר' יוסף ברבי זצ"ל (ע"ע) ובספר „אהב משפט" לר' פראג'י עלוש זצ"ל (ע"ע) מגאבס, וב„כסא רחמים" שבספר „כרם חמדה". על הגהותיו חותם „אבר"ך".

יש לו עוד בכת"י שני ספרים ברכת אברהם ח"ג וח"ד הראשון על הש"ס סדר זמ"ן (זרעים מועד נשים) והשני על סדר נק"ט(נזיקין קדשים טהרות), ועוד כתבי יד בתחומים שונים.

בהסכמה לספרו „בית אברהם" כתב הגאון הראשל"צ ר' עובדיה יוסף שליט"א „עברתי בין בתריו וראיתי איל מנגח קדמה וימה וידיו רב לו במלחמתה של תורה", ובהסכמתו לספרו „ברכת אברהם" כתב „וראיתי כי ידיו רב לו במלחמתה של תורה, ביושר העיון ובסברא ישרה". לבנו של רבינו שבקש הסכמה לספר „בית אברהם" כתב „וענותו תרבני לבקש הסכמה על הספר". הגאון ר' מצליח מאזוז זצ"ל והי"ד (ע"ע) בע"ס „איש מצליח" אמר על רבינו „יש לנו חכם בג'רבא שזכה לכתר תורה באמת והוא ר' אברהם מגוץ הכהן זצ"ל.

ספור מופת מסופר עליו שפעם בהיותו לומד נתקשה בהבנת ענין אחד, ואז נתגלה אליו איש אחד שהסביר לו הדבר. אחרי זה עלה למטתו כשהוא רועד, וכששאלה אותו אשתו על כך ספר לה מה שקרה והזהיר אותה שלא תגלה לאיש רק אחרי פטירתו. ספור מעין זה ממש מסופר גם על מר זקנו (נקנגו) הרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל וכנראה לזה כיון אביו שכתב שרבינו הוא גלגולו של ר' שאול (עיין לעיל).[2]

ג*) **כהן ר' אריה** — בנו של ר' יוסף סוסו כהן מגאבס. היה ת"ח חשוב ונפטר בקיצור שנים ל"א. השאיר הרבה חי' תורה בכתב יד וקצת מהם נדפסו בספר „ויפתח יוסף" למר אביו וקראם „שאגת אריה" (תשל"א).

ד) **כהן ר' אליהו** — מחכמי הדיג'ת בימי ר' משה זקן מאזוז זצ"ל (ע"ע), והוא דור רביעי להרה"ג ר' צמח הכהן בעל „מדרש הגדה" (ע"ע), וכל כת"י של מז"ק זה היו תחת ידו. מתואר בשנת התרע"ט בהקדמות ל„מדרש הגדה": „החה"ש השו"ב כמה"ר ר' אליהו הכהן יצ"ו". הראב"ד מהר"מ זקן מאזוז מזכירו לפעמים בספריו בתואר „ידי"ן החו"ש", ויותר מאוחר נראה ששמש ברבנות בעי"ת הדיג'ת והיה מסייע למוהרמ"ז הנ"ל להשיב לשואלים בענייני איסור והיתר מפאת העומס שהיה עליו בתור הראב"ד. דבר זה נראה מספר „זכרון יוסף" למהר"י בוכריס (יו"ד סימן כ"ב) שבו שואל מהרי"ב ממוהרמ"ז בענייני טרפות, ובמקום מוהרמ"ז השיב רבינו וכתב למהרי"ב משנת תער"ב: „ראה ראיתי מ"ש החכם השואל הי"ו ובהיות כי מוה"ר הרמ"ז הי"ו טרוד בצרכי הקהל העי"א הרשה אותי להשיב בענין זה הנז' אחורי תרעא ועל פיו יקום דבר אם לבנות אם לסתור..." וכן בספר הנ"ל בסי' כ"ד משנת תער"ג כותב רבינו: „זה מה שנ"ל כתבתי להלכה אבל לא למעשה עד שיסכים מוה"ר מארי דאתרא ראש על ארץ רבה עי"ת ג'רבא יע"א הרמ"ז הי"ו. כ"ד הצעיר אליהו כהן הי"ו. ע"ש. ובספר „אנשי השם" כתב שהיו אצל רבו ר' משה כהן דריהם זצ"ל (ע"ע) כתבי רבינו על התנ"ך והלכות שחיטה וטרפיות, ושנפטר בכ' טבת התרפ"ד.

ה) **כהן ר' ברוך אברהם** — הוא מסרפו (אחי אמו) של הרה"ג הראב"ד ג'רבא ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע), וחיבר ספר „ויוסף אברהם". ובקונט' שארית יוסף שבספר „גן יעקב" לר' יעקב כהן גדישה (ע"ע) מביא ר' כלפון הנ"ל שיר אחד מר' אהרן פרץ (ע"ע) משנת התע"ו (1716) שנמצא בין כתבי רבינו.

ו) **כהן ר' ג'אלי** — מחכמי ג'רבא בתקופת ר' אהרן פרץ (ע"ע), ומזכירו ר' צמח כהן בספרו „חולת אהבה" (דף נ"ט ע"א) שמביא מה ששמע מר' סאסי הכהן ששמע משם „ה"ר ג'אלי הכהן" ששמע משם ר' אהרן פרץ, ע"ש.

ז) **כהן ר' ברוך צג'ייר** — מחכמי ג'רבא במחצית השניה של המאה השביעית, ונפטר בצעירותו בהיותו בן כ' שנה בתוך ז' ימי חופתו ביום שבת ויוהכ"פ, כמו שקרה לבני אהרן הכהן. אחר פטירתו אסף קרובו מר זקני הרה"ג ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע) את חידושיו שהיו רשומים על פתיתי ניירות, והוסיף עליהם הגהות מאירות עינים המפורסמות מאד עד היום בין חכמי ג'רבא, ומהם עשה ספר „זרע ברוך" (ג'רבא תרע"ה). ר' דוד עידאן (ע"ע) מציין בהקדמתו לספר זה, את יגיעתו הרבה של מר זקני הנ"ל בסדור והגהת הספר, שממש נדד שינה מעיניו כדי לקשר נימא בנימא, ולהבין דבר מתוך דבר, לראות כל ענין משרשו ומקומו, לכלות להתם די מחסורו אשר יחסר לו..." ומסיים „אדמה כי ישא חן ותסד בעיני החכמים והרבנים להתענג ברוב עז ותעצומות לנועם ממתקי דבריו ולנופת צוף לקחי אמריו, בלי תפונה כי ברך יברכו להרמ"ה נר"ו הנז' על מפעלו ויאמרו ירום דגלי תורתו, וגבר מאד בהצלחה רבה ועושר וכבוד". מר זקני כותב כי באמצע מלאכת ההגהה כמעט קט רפו ידיו ונתעצל מההשתדלות, עד כי סופר אליו חלום נורא מבהיל הרעיון אשר נגלה לאחרים בחזיון לילה, ואז הזדרז לגמור המלאכה בלי כל הרף ועצלות ידים.

מר זקני כותב עוד בהקדמתו שלא ימהרו לדחות דברי רבינו המחבר רק אחר העיון היטב, ומבקש ממי שיש להם הערות שיודיעוהו קודם, „ודבר מה יראני ה' והגדתי לכם", כלומר שהוא ישיב על הערותיהם. ואכן הספר הקטן הזה זכה

---

2) פרטים וספורים עליו עיין בתחלת ספרו „בית אברהם" ח"א (ישראל תשל"ה), ובתחלת ספרו ברית אברהם (ג'רבא תשי"א) ובקונטרס סתרי משה שבתחלת דרש משה לאביו ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע).

להתפרסם מאד בין חכמי ג׳רבא וסביבותיה, והתלמידים חובשי ספסלי בית המדרש היו שוקדים מאד על הספר וההגהות שבו, והיו שולחים את הערותיהם למר זקני שהיה אז הראב״ד בג׳רבא והוא היה משיב להם, וזה עורר ענין וחשק בין התלמידים. בהרבה מספרי רבני ג׳רבא שבדור האחרון שעל הש״ס (ובעיקר על מסכת פסחים וביצה) מזכירים בהם עשרות פעמים את „הזר״ב״ הוא „הרב זרע ברוך״ ואת הגהות הרב המגיה הרמ״ה נר״ו, ובלי גוזמה והפרזה ניתן לומר כי מה שנכתב ונדפס על דברי ספר קטן הכמות ורב האיכות זה, יש בו כדי הספר כלו עשרות פעמים, אם אך ניתן לאסוף ולמדוד כל מה שנכתב בעקבותיו.

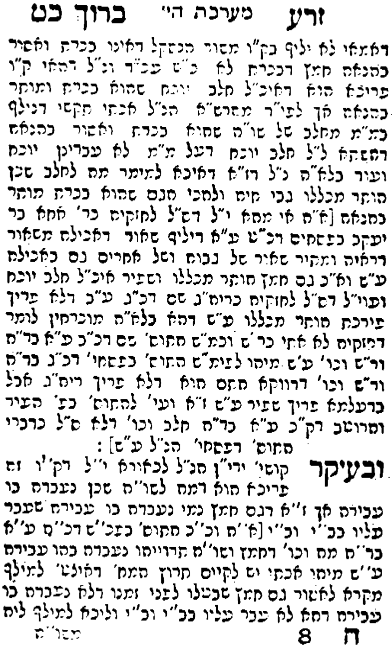
זרע מערכת הי׳ ברוך כט

דאמאי לא יליף בק״ו מאסור הפסח דאינו בכרת ואסור בהנאה חמץ דבכרת לא כ״ש עכ״ד ונ״ל דהאי ק״ו פריכא הוא דאיכ״ל חלב יוכיח שהוא בכרת ומותר בהנאה אך לפי״ד מהרש״א הנ״ל אכתי תקשי דנילף בת״מ מחלב של שו״ה שהוא בכרת ואסור בהנאה דהשתא ל״ל חלב יוכיח דעל ת״מ לא עבדינן יוכיח ועוד בלא״ה נ״ל דז״א דאיכא למימר מה לחלב שכן הותר מכללו גבי חיה ולאפוקי חמץ שהוא בכרת מותר בהנאה [א״ה אי מהא י״ל דס״ל לחזקיה כר׳ אחא בר יעקב בפסחים דכ״ט ע״א דיליף שאור דאכילה משאור דראיה ומקיר שאור של נכרים ושל אחרים גם באכילה ע״ש וא״כ גם חמץ הותר מכללו ושפיר איכ״ל חלב יוכיח ועוי״ל דס״ל לחזקיה כריה״ג שם דכ״ג ע״ב דלא צריך פירכת הותר מכללו ע״ש דהא בלא״ה מוכרחין לומר דחזקיה לא אתי כר״ש וכמ״ש התוס׳ שם דכ״ב ע״א כד״ה ור״ש וכו׳ ע״ש מיהו לפמ״ש התוס׳ בפסחי׳ דכ״ג כד״ה ור״ש וכו׳ דדווקא התם הוא דלא צריך ריה״ג אבל בעלמא צריך שפיר ע״ש ז״א ועי׳ להתוס׳ בפ׳ העיר ומרובה דק״כ ע״א כד״ה חלב וכו׳ דלא ס״ל כדברי התוס׳ דפסחי׳ הנ״ל ע״ש]:

ובעיקר קושי׳ ידי״ן הנ״ל לכאורה י״ל דק״ו זה פריכא הוא דמה לשו״ה שכן נעבדה בו עבירה אך ז״א דגם חמץ נמי נעבדה בו עבירה שעבר עליו בב״י וב״י [א״ה וכ״כ התוס׳ בפ״ק דכ״ט ע״א כד״ה מה וכו׳ דחמץ ושו״ה תרוייהו נעבדה בהו עבירה ע״ש מיהו אכתי יש לקיים תירוץ המח׳ דאיכא למילף מקרא לאסור גם חמץ שבטלו לפני זמנו דלא נעבדה בו עבירה דהא לא עבר עליו בב״י וב״י וליכא למילף ליה

ח 8

הספר המפורסם „זרע ברוך״ לר׳ ברוך צג׳ייר הכהן זצ״ל.

את רבינו מתאר מר זקני: „הרב החסיד העניו השקדן בתורה״, ועל שקדנותו כותב: „מדי יעלה עלי לבי מזכרת ענותו, תומתו ושקידתו בתורה, עם כי רובי מצוקי הזמן כתרוהו... ובכ״ז חושק ומשתוקק בכל עוז על התורה, ובאהבתה ישגה תמיד בישיבה הנכבדת אשר יסד החה״ש הדה״מ כמה״ר ר׳ יצחק חורי זצ״ל״ (ע״ע). מלבד ספרו הנ״ל כותבים רבני ג׳רבא בהסכמתם לספר שהיה לרבינו פנקס מלא מחידושי ש״ס ולא נודע מקומו, ועוד היו לו חי׳ תנ״ך ומדרשים בניירות מפוזרים, ומהם נדפסו בספר „כהן קטן״ שנדפס ממנו עד אות ז׳, והוא מערכות על סדר א״ב בתיקוני המדות והדעות.

ח) **כהן ר׳ דוד** הראשון — מחכמי ג׳רבה במאה הששית בתקופת ר׳ צמח הכהן השני (ע״ע) בע״ס „מדרש הגדה״, ור׳ צמח בספרו הנ״ל (דף קכ״ז ע״א) מזכירו וכותב: „והשיב החו׳ ה״ר דוד הכהן...״ ע״ש. כנראה הוא החתום הראשון בשנת התקפ״ב (1822) עם ר׳ יהודה צדיקה (ע״ע) ור׳ יוסף הכהן (ע״ע) על שטר מתנה המובא בספר „ממלכת כהנים״ (עמ׳ שמ״ט), וכיון שהחותמים עמו היו דיינים ורבנים ראשיים בג׳רבה ורבינו חתום לפניהם, נראה שהיה רב גדול ודיין.

ט) **כהן ר׳ דוד** השני — מחכמי ג׳רבה בראשית המאה השביעית. נולד ביום ג׳ אלול תקפ״ה (1825) לאביו הרה״ג ר׳ משה הכהן (ע״ע) בן מר זקנו הרה״ג ר׳ שאול הכהן (ע״ע),[1] והיה בנו הגדול. שני אחיו הם הרה״ג ר׳ שלום הכהן (ע״ע), ומר זקני ר׳ יצחק הכהן (ע״ע). אביו ר׳ משה כתב עליו: „דוד חכם גדול יותר ממני ועשיר...״[2] הוא היה מזכיר של ה„עאמל״ בג׳רבה, תפקיד שירש מאביו,[3] ורבני ג׳רבה כותבים עליו ש„עם רוב טרדותיו כידוע, הגיף גם הרים עתותי לימוד בחלקי התורה למקצועותיה, ובפרט ביום ש״ק ובליל מוצש״ק ידיו תביאנה את כל הרשום מכתב על הספר ועל הגליון, וישת לו עדרים חי׳ תנ״ך ומארז״ל ויקרא להם „משגב לדך״... ועוד דרושים יקרים... ויקרא להם „מקום דוד״.[4] לספריו אלו כתב רבינו הקדמה משנת התרי״ו (1856), והם נדפסו בג׳רבה בשנת התרע״ו (1916) זמן רב אחר פטירתו.

בספרו „מקום דוד״ נדפסו שני דרושים שדרש בשנת התר״ח (1848) בפטירת מר זקנו־זקננו הרה״ג ר׳ שאול הכהן (ע״ע), ודרוש משנת התרי״ח (1858) בפטירת הרה״ג ר׳ יוסף הכהן אב״ד ג׳רבה (ע״ע). מספרו ניכר שהיה בקי בכל מלאכת הניקור לפרטיה, בחלקי הבהמה השונים ושמותיהם (עיין „משגב לדך״ ח״ב במע׳ „גיד הנשה״ ובמע׳ נ׳ „ניקור״), וכן נדפסו בו הרבה שירים וקינות ממנו. בכמה מקומות מזכיר לכתבי הקדש של ר׳ רחמים הכהן (ע״ע)[5] ומביא גליונות מר׳ אהרון פרץ (ע״ע) בענייני דקדוק שנמצאו בספר „ערוגות הבושם״.[6]

בשנת התר״ל (1870) כתב הקדמה לספר „לחם הבכורים״ למר זקנו־זקננו ר׳ שאול הכהן (ע״ע). סמוך

---

1) עיין מ״ש רבינו על עצמו בממלכת כהנים עמ׳ ל״ב.

2) שם.

3) עיין בתחילת ספר „בית אברהם״.

4) בהסכמתם לספרו „משגב לדך״.

5) משגב לדך כ״ט ע״א, ל״ב ע״ג ועוד.

6) שם צ״ד, צ״ה.

לאותה שנה נתחלף בג'רבה עאמל אחר שונא ישראל, והוא התעולל על רבינו, ודרש ממנו להביא לפניו את כל החשבונות וגם החשבונות מתקופת שרותו של אביו במשרד העאמל, ואיים עליו שאם לא יעשה כן יאסר בבית הסוהר. אז השתדל עבורו ר' מנחם חורי (ע"ע) והלך לתונס להוציא לו אזרחות צרפתית, והוא יצא מהכלא באמצעות אזרחות זו. ענין זה דיכא את רוחו מאוד, וזמן מה לאחר מכן בחשון התרל"א (1870) נפטר בהיותו בן מ"ח שנה בלבד, וחודש אחריו נפטרה אשתו ורידה. אחר זמן מה בא „עאמל" זה על עונשו מהשמים ונסתלק ממשרתו, ונתעוור ל"ע והיה מקבץ נדבות בעיר תונס.[7]

י) כהן ר' דוד השלישי — יליד ג'רבה, ושמש כרב ראשי בגאבס במחצית הראשונה של המאה השביעית. נזכר במכתב משנת תרכ"ה (1865) ששלח הראב"ד ג'רבה ר' מעתוק חדאד (ע"ע) לרבני תונס, ובו נאמר שבעלה של בתו של הדיין ר' נסים ביתאן (ע"ע) שלח טענותיו ע"י „החו"ש הדו"מ כמה"ר דוד הכהן הי"ו דיין של העיר קאבס".[1] הוא היה זקנו של הרה"ג ר' יוסף סוסו הכהן (ע"ע), כמ"ש הרה"ג ר' חיים חורי (ע"ע) בקונט' „דברי התלמיד",[2] וזה לשונו: „ושמעתי מאחד ממעייני הישועה תפארת בחורים כה"ר סוסו הכהן הי"ו (מתושבי גאבס יע"א נכד מארי דאתרא הרב הגדול החה"ש הדה"מ כמוה"ר ר' דוד הכהן זצוק"ל מעוב"י ג'רבה יע"א ונתיישב בגאבס)", ע"כ. בספר „חסד ואמת" ח"ב (דרוש א') כותב מהר"ח חורי הנ"ל, שר' דוד כהן גישא (ע"ע) שנפטר בגאבס בשנת תער"ג (1913), נקבר עם „קבר הרה"ג ר' דוד כהן נ"ע שהיה מורה בגאבס, שמו כשמו ממשפחתו ומבית אביו ומעירו ג'רבה, ועם רעהו אחד המיוחד מחכמי ג'רבה ר' משה עידאן זצוק"ל..." ע"ש.

לרבינו היתה ישיבה מלאה ספרים בגאבס, ואחר פטירתו ישב בה הרה"ג ר' פראג'י עלוש (ע"ע) ששמש בקדש כרב ראשי בגאבס אחר רבינו.[3] ר' פראג'י עלוש עצמו העריך מאוד את רבינו ולא נטה מהוראותיו, כמו שמצאנו בספרו „אהב משפט" (חאה"ע סי' ג"ן) שכתב: „וכמו דהוה עובדא בדידי, בענין האלמנה שאבד שטר כתובתה... ומוה"ר מהר"י זיתון[4] ניבא אלי ממנהג מח"ק יע"א ומנהג ג'רבה יע"א... וגם אתה ראוי לנהוג כן, ואני מאנתי בזה, כי מנהג מוה"ר מוהרד"ך זצ"ל[5] אינו כן, ואין ראוי לבטל מנהגנו מפני מנהגם..." עכ"ל וע"ש.

7) תהילת „בית אברהם" לר' אברהם מגוז הכהן (ע"ע), ותאריך פטירתו כתוב בשער ספרו „משגב לדד".

1) המכתב במעשה ב"ד ס"א ע"ב.

2) שנדפס בסה"ס שלום דוד ח"א, דף פ"א ע"ג.

3) עיין הקדמת נכדו ר' סוסו לספר „אהב משפט" חאה"ע.

4) הוא ר' ישראל זיתון אב"ד תוניסיה.

5) הוא רבינו ר' דוד הכהן.

יא) כהן (גישא) ר' דוד — מגדולי רבני ג'רבה במאה השביעית. חכם גדול בנגלה ובנסתר, ובחכמת הדקדוק והעבור. חבר כמה ספרים, והתפרסם בספרו החשוב „שירי דוד" (ליוורנו תרמ"ב) על חכמת הדקדוק והעבור. הרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידי חכמים רבים, ושמש כדיין בדיג'ת (ג'רבה) עם הרה"ג ר' רחמים בוכריץ (ע"ע) והרה"ג ר' משה זקן מאזוז (ע"ע). נפטר בגאבס בכ"ד טבת תער"ג (1913) וכבוד גדול עשו לו במותו. לאחר פטירתו הוציא לזכרו תלמידו הרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל (ע"ע) ספר „חסד ואמת" ב' חלקים, הכולל עשרות דרושים שנאמרו למנוחתו מרבנים שונים, ובהם נמנו מעלותיו ושבחיו הרבים.

נולד לאביו משה ולאמו כמיסה, ולמד תורה אצל הרה"ג ר' סאסי מעתוק כהן יהוגתן (ע"ע). הרה"ג ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע) מספר ששמע שרבינו בילדותו לא היה בעל דעת רחבה, ורק מרוב השקידה והחשק זכה לכתר תורה. ודרכו בקדש בילדותו בהיותו בבית הספר לבוא אל ביתו בלילה לאכול הנמצא, ומיד אח"כ מדליק הנר ויושב ולומד, וכשהוריו קראו לו מידי פעם לבוא לישון, לא היה משיב דבר רק מראה להם אסוך השמן, לאמור כי עוד בו השמן, וכך היה לומד בשקידה עד עמוד השמן.[1] מי שתמך ברבינו במשך כמה שנים כדי שיוכל לשקוד על לימודו, הוא הרה"ג ר' שלום הכהן (ע"ע) אביו של ר' משה כלפון הנ"ל. הוא היה דורש ממנו להעלות על הכתב את חידושיו ומדריכו באופן כתיבתם. בתקופה זו חבר רבינו ספר „שלום דוד" ב' חלקים, שקראהו על שמו ועל שם ר' שלום שתמך והחזיק בו. ר' שלום זה היה גיסו (בעל אחותו) של רבינו, ורבינו מזכירו לטובה וכותב: „ולטוב אזכרה מעלת החה"ש והכולל ומורה גם הוא בעי"ת זרזיס יע"א ה"ה כמוהר"ר שלום הכהן הי"ו... אשר הן קדם היה לי למחזיק לשקוד על דלתי התורה, ובו בפרק היה רוב לימודי ומכתבי בספר הנוכחי הזה, ולהיות נזכר שמו קראתיו „שלום דוד" על שמו ושמי זכרה לו אלוקי לטובה",[2] ע"כ. גם הרה"ג ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) כותב שידע בברור ונאמנה שאביו ר' שלום הרים לפנים מכיסו תרומת קודש „פרס שבועי" קבוע מידי שבת בשבתו לשני רבנים. והם רבינו והרה"ג ר' יעקב כהן גדישא (ע"ע), והם עמדו כמה שנים על התורה והעבודה על כיסו והוצאותיו, וראה כמה חליפות מכתבים ביניהם בענין.[3]

בצעירותו נתמנה למלמד תינוקות, והיה עושה מלאכתו נאמנה בחשק ומסירות ללא גבול, ותלמידיו נקשרו אליו בעבותות אהבה. הרה"ג ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל

1) חסד ואמת דרוש ל"ב ממהר"מ כלפון הכהן, ונדפס גם בספר „פקד משה" להנ"ל.

2) הקדמת רבינו לשלום דוד ח"א.

3) עיין הקדמת מהר"מ כלפון הכהן לשלום דוד ח"ב (ג'רבה תרע"ה).

(ע"ע) כותב שרבינו מנעורותו היה מלמד תינוקות, בתחילה בלחארה לכבירה, ואח"כ עבר ללמד בלחארה הצג'ירה (דיג'ת) והיה מלמד לתלמידים בכל לבו ובכל נפשו כאשר יעידון יגידון כל מכיריו ויודעיו, והיה מתעסק במלאכה זו בלי שהיתה לו שום מלאכה אחרת כמו שכן פסק מרן ביו"ד, והיה זהיר להבין היטב ולחזור ולהסביר כמה פעמים לתינוקות למען יבינו היטב, והיה רבינו בכבודו ובעצמו מחזיר על יחידי הקהל לשלם סך מה מידי שבת בשבתו כדי לתמוך בתלמידים העניים הלומדים אצלו.[4] כיוצא בדברים אלו כותב גם הגאון ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) בדרוש שחבר לכבודו (חסד ואמת דרוש ל"ב). בדרוש זה מנה ל"ב שבחים ומעלות שהיו לרבינו, ועל ענין הרבצת תורה כתב, שכל חשקו של רבינו היה להרביץ תורה בישראל, והיה מראה לתלמידים תמיד אהבה וידידות ונועם שיח למען ילמדו תורה, והתלמיד אשר לא יבוא, הולך לו וקוראו ושואל על טעמו ומפייסו, ואם איש עני הוא משתדל בכל עוז עם איזה יחידים שיחזיקו בידו, והוא עצמו נוטל חלק בראש למען ילמד תורה. ובלילה אחר גמר הלימוד התלמידים היה הולך עם כל אחד ואחד עד פתח ביתו כאיש השומר את בניו בעין פקוחה וחודרת. ודרך לימודו לתלמידים היה בחשק ורשפי שלהבת י"ה, ומלמד להם הדבר בביאור מספיק וחוזר ושונה עד אשר יבינו. ורוב העתים היה מלמד להם גמרא, ולעתים ידועות לפעמים חכמת הדקדוק או העיבור ודברי דרשנים, ומורה להם הדרך לחדש חידושים בתנ"ך ובגמרא, ומלמדם אופן כתיבת החידושים ואופן הדרשה ברבים, כדי שיהיו שלמים בכל חלקי התורה וסעיפיה"[5] עוד הרבה רבנים מציינים אותו לשבח בעניין הרבצת התורה. הרה"ג ר' ישועה צייאדה זצ"ל מגאבס ראה את רבינו בעת שלימד תלמידים, וכתב: „ואני המתעסק בהספדו ביודעו ומכירו מעי"ת ג'רבה יע"א בשנת רחם תזכיר, שהיה מלמד תינוקות, וראיתי ענותנותו וקדושתו ופניו מזהירין כמלאך אלוקים"[6] והרה"ג ר' יוסף ברבי (ע"ע) מונה את רבינו בענין לימוד התינוקות במעלה אחת עם הרבנים הגדולים ר' שלמה דאנה (ע"ע) ור' ישועה בסיס (ע"ע) מתונס שעשו רבות לתורה שלא תשכח מישראל.[6*]

בזכות מסירותו לתלמידיו, זכה להעמיד תלמידים הרבה ששמשו כרבנים ודיינים בערים שונות. מגדולי תלמידיו הרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל (ע"ע) אב"ד גאבס, ר' יוסף בוכריס (ע"ע) רב ראשי בעיר זרזיס, ר' דוד כהן למג'רבי (ע"ע) רב ראשי בעיר תיטאוין, ועוד. תלמידיו שאהבוהו מציינים את הטובות הרבות שגמל עמהם. הרה"ג ר' יוסף בוכריס כותב: „אשר יצקתי מים על ידו והנאני גוף ונפש"[7] ותלמידו מעריצו הרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל כותב: „הלוא הוא אהבה עזה אהבני, וכמצות האב על הבן כן גדלני, ומטובותיו לגוף ולנפש השביעני, מפתו אכלתי ומכוסו שתיתי, ובחיקו שכבתי וילמדני ארחות חיים היראה והחכמה כפי דעתי, וכפי אשר נשאתי וקבלתי".[8]

מאוחר יותר הפסיק מלאכת לימוד התינוקות, וישב ללמוד על התורה ועל העבודה. אז החזיקו בידו כמה גבירים ובמיוחד הגביר בנימין טראבלסי, ובהקדמתו לספרו שירי דוד משנת התרמ"ב (1882) הוא מודה להם על כך. במשך תקופה זו מילא כרסו ש"ס ופוסקים, ונתמנה אח"כ לדיין בדיג'ת. הוא שמש בב"ד יחד עם גיסו (בעל אחותו דיאמנטה) הרה"ג ר' רחמים בוכריץ (ע"ע) והרה"ג ר' משה זקן מאזוז (ע"ע), והם חתומים יחד בהרבה הסכמות מרבני ג'רבה. בין שלושתם שרה אהבה וידידות גדולה, ובמיוחד מציין ר' חיים חורי תלמידו, את הידידות הגדולה שהיתה בין רבינו ובין גיסו ר' רחמים (עיין להלן). פס"ד משניהם משנת תרמ"ח (1888) נדפס בסו"ס „שלום דוד" ח"א.

בשנת התרמ"ב (1882) יצא ספרו החשוב „שירי דוד" הכולל כל כללי העבור והדקדוק בדרך שיר כעין האזהרות לשבועות. כדי להקל על הזכרון כתב את תמצית הכללים בבתים בתים כסדר האזהרות, ואחרי כל בית כתב באורו בהרחבה בלשון קלה וברורה. בסופו נדפס ספרו „דברי דוד" הכולל חי' ע"ד הקבלה. ספר זה עשה לו שם בצאתו ונחטף ממש מהשוק, והוא שימש בג'רבה עד הדורות האחרונים, כספר לימוד לתלמידים לחכמת הדקדוק והעיבור. ספר זה יצא במהדורה שנייה בג'רבה בשנת הת"ש, ולאחרונה יצא שוב בארץ במהדורה שלישית. המו"ל במהדורה השנייה כותב שהוצרך להוציאו שוב, כיון ש„תיכף לצאתו נשא חן בעיני כל רואהו וקפצו עליו זבינֵי, ובזמן קצר כלה מן השוק ואינו בנמצא ורבים משתוקקים ליהנות מאורו, וגם מארץ הקדש ושאר ארצות שואלים הלכו בו".

לספרו הנ"ל קבל הסכמה נלהבת מרבו ר' סאסי מעתוק כהן יהונתן (ע"ע) ומרבני ג'רבה. רבו מביע את שמחתו הרבה שזכה לתלמיד יקר כזה, והוא כותב: „אודה ה' בכל לבב בסוד ישרים, אחי ורעי, שמחה של תורה חדאי נפשי חדאי, שישו בני מעי, אשר עד כה עזרני ה' לראות פרי כרם חמדת שעשועי, ספר תלמידי נטע ידי אור יקר אשר טפחתי ורביתי נצר מטעי, ואהבת עולם אהבתיהו כמאן דתני אהבה רבה, לדוד שמחתי ששתי ויגל כבודי על האי גברא בגוברין ולו שם בגדולים, היום יום בשורה, כי המשליך והמגדל שנים כאחד טובים..." ע"כ. בהמשך כותב רבו את שבחיו: „מזמור לדוד להזכיר קצת מעלות את שאהבה נפשי, על

4) כ"כ ר' רחמים חי חויתא הכהן בספרו מנחת כהן ח"ד דרוש י"ז למנוחת רבינו, בעמודים רכ"ו, רכ"ח.

5) כמו בהערה 1.

6) חסד ואמת דרוש ג' דף ו' ע"א.

6*) שם דרוש י"ח דס"ה ע"ב.

7) שם דרוש י"ג.

8) שם ח"ב דרוש א' מר' חיים חורי.

ברכי גדל מתהלך בתומו בוצין בוצין מקטפיה, שייף עייל שייף נפיק, שוקד על תלמודו הולך ואור, ויגדל הנער ותחל רוח ה' לפעמו, אז עמד והרביץ תורה בישראל ותלמידים הרבה העמיד, ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו, עד דהד הגדיל וישב בשבת תחכמוני ללמוד וללמד על התורה ועל העבודה ד"ן ידין עמו, רא"ש על ארץ רבה..." ע"כ.

רבינו נודע גם כאחד מגדולי המקובלים בג'רבה, וגיסו הרה"ג ר' שלום כהן (ע"ע) כתב עליו בדרוש שנשא למנוחתו שמעולם לא ביטל קימת חצות ואמירת תקון חצות, ושיש לו „מעלה יתרה בענין חכמת הקבלה שהיה מקובל אלוקי חכם הרזים, ובפטירתו לא הניח בעיר ג'רבה ממלא מקומו בחכמה זו".[9]

היתה לו תשוקה גדולה לעלות לא"י, ובסוף ימיו התכונן לעלות אך לא עלתה בידו. תלמידו הרה"ג ר' חיים חורי (ע"ע) מספר שלפני שהדיין ר' רחמים בוכריץ (ע"ע) — גיסו וידידו של רבינו — עלה לא"י, בא עד לביתו של רעו־רבינו — וינשקהו ויחבקהו כמשפט אהבתם זה לזה בחיים, ויען ויאמר לו: „הנני הולך ואתה בא אחרי",[10] אך כוונתו לא נתקיימה כפשוטה, שכן בסוף ימיו חלה רבינו את חוליו „אשר קומטו גידיו ולשונו יבש לא יוכל להוציא מלין כמו שהיה", ונלקח ע"י חתניו למעיינות המרפא החמין שבעיר אלחאמה לרחוץ שם,[11] ולא עלתה לו ארוכה, ונפטר בעיר גאבס בעש"ק אחר חצות כ"ד טבת תער"ג (1913), ולא זכה לעלות לא"י. אבל דברי רחמים נתקיימו באופן אחר, שכן ר' רחמים נפטר בירושלים בכ"ג טבת, ויום אחריו בכ"ד טבת נפטר רבינו ובא אחריו לעולם האמת.

ביום פטירתו בגאבס נעשה לו כבוד גדול שרק למעטים נעשה כדוגמתו, וזה היה בזכות תלמידו הרה"ג ר' חיים חורי ששמש אז כרב בעיר זו. את צערו של תלמידו זה בפטירת רבינו, מתאר הרה"ג ר' פראג'י עלוש (ע"ע) אב"ד גאבס, וזה לשונו: „מי ראה אחד המיוחד מתלמידיו אשר יצק מים על ידיו, הולך יחף ואדמה על ראשו וקרועים בגדיו ודמעתו כנחל שוטף באין מספרים, ויקונן אחר המטה, רבי! רבי! רכב ישראל, מי כמוהו מורה לעדת אריאל, משיב אמרים נכוחים לאשר נעשה שואל, בדיני ארבעה טורים, זה אחי מוהר"ח חורי הי"ו אשר גדל על ברכי רבו ומפתו אוכל כאשר הוא בעצמו מעיד בגדלו את הטוב אשר עשה אתו..."[12] ע"כ. ור' חיים עצמו בהקדמתו ל„חסד ואמת" מתאר את הכבוד הגדול שנעשה לרבינו בפטירתו ולאחריה, וז"ל: „והן בעון גצחה מדת הדין ונתבקש רבי בישיבש"מ פה

---

9) שם בחלק א' דרוש י"ב.

10) שם ח"ב פתיחה לדרוש ג'.

11) שם ח"א דרוש ב'.

12) שם דרוש ב' עמ' ג'.

גאבס יע"א, ותהום כל העיר כי נכחד אביר הרועים והספדנוהו הספד גדול איום ונורא אשר (כמעט) כמוהו לא נהיה מלפנים, וכבוד גדול עשינו לו במותו, ונלכה אחר מטתו, קהל גדול ועם רב מישראל (בפ"י) בקול נהי וקינות, ותרב תפארתו לערוך גדולתו וקדושתו, וגם כל שבעת ימי ההספד נאספים ובאים, איש איש ממקומו חכמים ונבונים, להספדו של צדיק ולדרוש ברבים שבחיו ומדותיו... וכן בכמה מקומות אשר הכירו את אדמו"ר זיע"א ומעשהו, הספידוהו כהלכה וכתורה, ודרשו בקהל רב שבחיו ומעשיו בפחד ובמורא, וגם במשך כל השנה עשינו לעלוי נשמתו (פה גאבס) לימוד ודרושים בקהל רב מידי שבת בשבתו ומדי חודש בחודשו להגדיל תורה ולהאדירה זו תורה וזו שכרה..." ע"כ. הוא נקבר בגאבס ליד קברו של הרה"ג ר' דוד כהן השלישי (ע"ע) שהיה רב ראשי בגאבס ומוצאו מג'רבה (זקנו של הרה"ג ר' יוסף סוסו הכהן זצ"ל) ועם רעהו אחד המיוחד הרה"ג המקובל האלוקי ר' משה עידאן (ע"ע).[13]

לאחר פטירתו הוציא לכבודו תלמידו ר' חיים חורי ספר „חסד ואמת" (ג'רבה תרע"ה) הכולל קובץ של עשרות דרושים שנאמרו למנוחתו מרבנים שונים. דרושים אלו מלאים משבחיו ומעלותיו, ובמיוחד בדרוש ל"ב מהרה"ג ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) מונה ל"ב שבחים לרבינו. להלן אביא כמה נקודות מיוחדות לרבינו שמציינים הרבנים שם. תלמידו ר' חיים חורי מזכיר למעלה אחת המעידה על טוהר נשמתו של רבינו, וזה לשונו: „ונזכיר אחת משבחיו שהוא למופת חותך לטוהר נשמתו הקדושה, והוא שהיה שמח במאד מאד בעשיית המצוות ובפרט בעסקו בתורה, ובפרט מן הפרט בסיום מסכתא כי אז כמשוש חתן על כלה ישיש, וצהלו פני קדשו כמלאך קדוש ה' מכובד, וזה מופת גדול לקדושת וטהרת נשמתו שהוא נקי וזך ובר מכל תחלואי הנפש ומכל עון ואשמה".[14] הרה"ג ר' יוסף ברבי כותב שרבינו מעולם לא בא למדת כעס מרוב ענותנותו, ומביא מעשה בקשר לכך,[15] ומהר"מ השלי מביא עדות לרוב ענותנותו ושהיה נבזה בעיניו נמאס עד שכל הנוכחים „המה ראו כן תמהו מעוצם ענותנותו". ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) מציין שרבינו אחז במדה של הרה"ג ר' רחמים חורי הראשון (ע"ע) לדרוש על הנפטרים ולהוכיח הרבים, ומן השמים מדדו לו במדה זו שאחר פטירתו נקבצו איש איש ממקומו לנוד לו ולספדו ולבכותו".[16]

עוד מציינים הרבנים כסימן לצדקותו וחסידותו, שנפטר בעש"ק אחר חצות שידוע שהנפטר אז לא נענש בחבוט הקבר, ושהיתה פטירתו בחודש טבת שלפי המקובלים הוא

---

13) שם ח"ב דרוש א'.

14) שם ח"א דרוש י"ד דף מ"ח ע"א.

15) שם דרוש ח"י דף ס"ו ע"א.

16) מבוא לחסד ואמת מר' משה כלפון הכהן.

חודש פטירת הצדיקים. הרה״ג ר׳ שלום הכהן מספר שם על הראב״ד תונס ר׳ ישועה בסיס (ע״ע) שמדי שנה אחר חודש טבת היה עושה סעודה לת״ח להודות לה׳ שיצא מן חודש טבת בשלום.[17] כן מציינים הוכחה שפטירתו היתה לכפרת הדור, על פי דברי הרב כף הכהן שכתב שהסימן לכך הוא, אם היו הצבור זקוקים לגשמים ואחר פטירת הצדיק ירדו גשמים, וכן היה בפטירת רבינו שקודם לפטירתו היו קהל גאבס זקוקים לגשמים, ואחר פטירתו ירדו להם גשמי ברכה.[18]

חבר ג׳ ספרים: 1) שירי דוד — כללי הדקדוק והעבור בדרך שיר כעין האזהרות, ובסופו „דברי דוד״ חידושים ע״ד הקבלה. 2) שלום דוד ח״א — חי׳ על התורה ומארז״ל (תונס תרס״ט). 3) שלום דוד ח״ב — כנ״ל (ג׳רבה תרע״ה).

יב) **כהן ר׳ דוד** (דידו) — מגדולי מרביצי התורה בג׳רבה בדור האחרון, וכל חייו היו קודש ללימוד התלמידים. העמיד תלמידים הרבה ומגדולי תלמידיו הראב״ד ג׳רבה הגאון ר׳ רחמים חי חויתא הכהן זצ״ל (ע״ע), רעו הגאון החסיד והמקובל ר׳ אברהם מגוז הכהן זצ״ל (ע״ע), ועוד דיינים ות״ח רבים. תלמידו ר׳ אלעזר עמאר הי״ו מספר שפעם שאל אותו לעת זקנתו בעת בדיחותא, רבי! כמה תלמידים לימדת במשך ימי חייך? השיב רבינו, אלפים הם תלמידי ותלמידי תלמידי, אך מהם שלושה ראוים לציון, אחד חכם אחד... ואחד חכם וצדיק, וביאר שהחכם הוא תלמיד בשם מימון מאמו שהיה כל היום מסתובב אנה ואנה, ובא רק לעת השעור ומעיף מבט אחד על הגמרא וכבר מבין הכל, וישנו עוד תלמיד חרוץ וחכם אך יצא לתרבות רעה ל״ע וחבל לי עליו, ואחד חכם וצדיק והוא הרה״ג ר׳ רחמים חי חויתא הכהן זצ״ל שהוא חכם גדול וצדיק והוא שמזכה אותי לחיי העוה״ב.[1]

רבינו נולד להורים עניים מאוד. אביו ברכיה היה נוסע מג׳רבה לטראבלס לעבוד שם ונשאר שם ששה חודשים, ובא לביתו רק בחגים. לפני נסיעתו היה משאיר למשפחתו מעט כסף שבקושי היה מספיק לחודש אחד, ואחר גמר הכסף היו נשארים רבינו ואמו בערום ובחוסר כל. רבינו התבייש מאוד לבקש עזרה מקופת הקהל, ורק אודות לשכנתם מרת יוזה כהן שהרגישה במצבם הדחוק הם נתקיימו. היא סייעה בידם, וכשהיה רבינו חוזר לביתו בצהרים מלימודיו בתלמוד תורה, היתה ממתינה לו קרוב לבית ומאכילה אותו בביתה, והיתה נותנת בידו עוד מאכלים לקחת לאמו, ומזה הם חיו. כשגדל רבינו, היה תמיד מזכירה לשבח ואומר שרק בזכות טוב לבה, יכלו הוא ואמו להתקיים.

17) שם דרוש י״ב עמ׳ ל״ט.

18) שם ח״ב דף ל׳.

1) כ״כ בספר „עת דודים״, וכן רוב הדברים שכתבתי עליו הם משם.

בגיל צעיר נתייתם מאביו, והוא גדל והתחנך אצל קרובו אבאתו בן חי כהן. למרות עניו ודחקו למד אצל רבו בחשק נפלא ושתה בצמא את דבריו. רבו הוא הרה״ג ר׳ יוסף ברבי זצ״ל (ע״ע) שהיה מגדולי מרביצי התורה בג׳רבה בתקופתו והעמיד תלמידים רבים. הוא השפיע על רבינו מרוחו להיות מרביץ תורה, ואף בעת משחקיו היה רבינו מחקה את רבו במלאכת הלימוד, ובעת שהיה לבד בביהכ״נ, היו לו עמודי ביהכ״נ לתלמידים והוא לרב שלהם. כשגדל רבינו, בקשו רבו להיות לו לעוזר במלאכת הלימוד כיון שרב עליו העומס. הוא שמש כעוזר במשך כמה שנים בהצלחה רבה, וכשראו ראשי הקהל את הצלחתו נתבקש על ידם ללמד באופן עצמאי בביכ״נ „הדיג׳תייא״ („הכהנים״). בתחלה סירב כי רצה להמשיך עם רבו, אך אח״כ שוכנע ע״י רבו לקבל התפקיד, ומאז היה מלמד באופן קבוע בביכ״נ הנ״ל.

במלאכת הרבצת התורה היתה לרבינו הצלחה רבה, והיה לו הכושר לעמוד על אופיו של כל תלמיד ותלמיד, ולקבוע את הדרך שיש לנהוג אתו אם בקושי אם ברך. הוא נקט בדרך שמאל דוחה וימין מקרבת וידע מתי לקרב תלמידיו ומתי להרחיקם. כן חייב שלמלמד יהיה מקל, ותלמידו ר״א עמר הי״ו מספר שכשהוא התחיל לשמש כעוזר בלימוד התלמידים, שאלו רבינו היכן מקלך, וכשהשיבו שהוא אינו זקוק למקל ויכול להסתדר בלעדיו, אמר לו רבינו אם אינך מביא מקל, אין צורך בך, העיקר המקל, חושך שבטו שונא בנו, ספרא וסייפא כרוכים זה בזה. חוץ מהלימוד הרגיל של חומש ותלמוד וכיו״ב, היה מחנך את תלמידיו ליראת שמים, וכל יום חמישי בערב היה קורא בפניהם בספרי מוסר כמו „שבט מוסר״, „מנורת המאור״ וכיו״ב, ורבו מהר״י ברבי כשהיה מבקר את רבינו בעת שהיה מלמד, היה מתפעל מאוד משיטת לימודו.

על עבודה זו לא קיבל רבינו משכורת קבועה מהקהל, אלא כל יום ששי היה כל תלמיד מביא סכום כסף כפי נדבת הוריו, ונותן אותה לתוך כיס גלימתו. הוא לא הסתכל מעולם מי שם וכמה שם, והיה לוקח הכסף שבגלימא כמות שהוא. תלמידו הגאון ר׳ רחמים חי חויתא הכהן (ע״ע) כתב עליו שלא היה מקבל שכר מבני העניים.

לעת זקנתו רצה להפסיק מלאכת הלימוד, אך בליל מוצש״ק יום לפני עזיבתו, נגלו אליו בחלום רבו מהר״י ברבי (ע״ע) והראב״ד ג׳רבה הרה״ג ר׳ סאסי מעתוק כהן יהונתן (ע״ע) ומנעוהו מכך, ואמרו לו אע״פ שנחלש כוחך, חייב אתה להמשיך, כיון שמה שאתה עושה, אין מלמד אחר יכול לעשות כמוהו, ואז המשיך עד סוף ימיו. תלמידו הרה״ג ר׳ רחמים חי חויתא הכהן (ע״ע) כותב שרבינו עסק במלאכת הרבצת התורה כל ימיו מקטנותו עד ימיו האחרונים באמונה ובענוה, וכל מי שלמד אצלו אף פשוטי התלמידים, לא יצאו עמי הארץ לגמרי אלא ראויים לתואר „חכם ונבון״ או „משכיל

ונבון".[2] תלמידו זה המשיך דרכו בהרבצת תורה, וגם הוא הצליח מאוד במלאכה זו והעמיד תלמידים הרבה.

גדולי הדור בג'רבה התייחסו אליו בהערכה רבה, בראותם מסירותו הגדולה והצלחתו בלימוד התלמידים, ובשבתות חתן הנקראות בג'רבה „שבת אברהם זקן" שאז באים כל הרבנים לבית החתן, בעת כניסת רבינו היו כל הדיינים והרבנים קמים מפניו ומנשקים ידו, אף שהוא לא שמש כדיין או רב אלא מלמד תינוקות בלבד.

מורנו המרביץ תורה לעדרים
רבי דוד (דידו) הכהן זצוק"ל.

בח' אלול התש"י (1950) נפטר, ואשתו רחל נפטרה כשנתיים אחריו בג' אדר תשי"ב. כיון שכל ימיו הקדיש ללימוד התלמידים, לא היה לו הזמן לכתוב חידושים וספרים, ורק כמה מתלמידיו רשמו איזה חידושים מפיו, וחלקם נדפסו בסו"ס „מדרשו של שם" ח"ב ו„כרמי שלי" ח"ב לתלמידו הרה"ג ר' מקיקץ השלי (ע"ע). בשנת התשל"ו יצא ע"י ישיבת „כסא רחמים" ספר „עת דודים" הכולל ספר „מכתם לדוד" לזכר רבינו, והוא כולל קובץ של חידושים, זכרונות ותולדות חיים של רבינו כפי שקבצום תלמידיו, וספר „משכיל לדוד" לידידו ורעו של רבינו הרה"ג ר' דוד עידאן (ע"ע) שצולם מחדש. בתחלת ספר זה כתוב שרבינו ור' דוד עידאן (ע"ע) היו ידידים נאמנים במשך ימי חייהם, ורבם הקדוש מהר"י ברבי זצ"ל היה אומר עליהם „לחבר הדודים", ולכן גם במותם לא נפרדו ונתחבר ספר „עת דודים" הנ"ל משניהם.

יג) **כהן למג'רבי ר' דוד** — היה הרב ומו"ץ הראשון בעיר תיטאוין מעת שנתיסדה קהלת ישראל שם עד סוף ימיו, והיה נושא על שכמו כל עול המשא של הק"ק דשם, והיה להם מוכיח בשער, דרשן ומנהיג רוחני לכל דבר שבקדושה.[1] נולד בג'רבה לאביו אבאתו ולאמו מסעודה, ולמד תורה אצל הרה"ג המקובל האלוקי ר' דוד כהן גישא (ע"ע) בע"ס „שירי דוד". נדפס מרבינו דרוש משנת תער"ג (1913) שדרש למנוחת רבו זה בספר „חסד ואמת" (ג'רבה תרע"ו), וכן בספרו „חסדי דוד" (דרוש כ"א). עוד יש מכתב אליו מסיון התרס"ט (1909) בענין כתב סת"ם מהראב"ד ג'רבה ר' משה זקן מאזוז (ע"ע).[2]

נפטר בכ"ה חשון התרצ"ד (1934) בלי להשאיר זרע אחריו.[3] חבר ספרים הרבה, בעיקר ספרי מוסר ודרושים, ובני קהלתו שאהבוהו והעריצוהו למאוד על מסירותו הרבה אליהם השתדלו בהוצאת ספריו. ואלו ספריו: 1) לקוטי בתר לקוטי — חי' תנ"ך ומארז"ל. 2) קונט' „נחמד למראה" הנדפס בסו"ס „שלום דודי" לרבו. 3) גאות מדבר — חי' תנ"ך ומארז"ל, ובסופו „יושר לבב" ח"א מוסרים בערבית, וספר „אפעאל הצדיקים" מעשיות ומוסרים בערבית (נדפס בתונס בהיותו בחיים). 4) חסדי דוד — דרושים ומוסרים, ובסופו „יושר לבב" ו„אפעאל הצדיקים" ח"ב כנ"ל (ג'רבה תת"ש). 5) כוס ישועות — הלכות הפסח ופירוש על ההגדה (ג'רבה תש"ז), יצא במהדורא חדשה. 6) קול דודי — באורי פסוקים ומארז"ל, ענה דודי — מערכות על גפ"ת ופוסקים, שירת דודי — על הלכות שחיטה (ג'רבה תשי"ח). 7) קונטרס „והעריך הכהן" — מערכות ע"ס א"ב שנדפס בארץ בשנת התשל"ג עם ספר „נטע רבעי" לר' עטייא חורי (ע"ע). עד ימינו מזכירים אותו בני קהלתו בהערצה, ועושים לו אזכרה שנתית.

עדות ממנו על הנס שקרה בעיר תיטאוין בהגיע לשם בערב שבת קדש שמועת פטירתו של הראב"ד ג'רבה הגאון ר' משה זקן מאזוז זצ"ל (ע"ע) מובאת בסוף ספר „הוראת זקן" לר' זקן, ועליה עיין בערך „ר' משה זקן מאזוז".

יד) **כהן ר' דוד חי** — מרבני גאבס בחצי השני של המאה הששית בתקופת הגאונים ר' יצחק טייב (ע"ע) ור' יהודה גג'אר (ע"ע). תשובה אליו משנת התקע"ח (1818) מהרבנים הנ"ל נדפסה בשו"ת „גנזי שלום" להרב המקובל ר' שלום שמעוני זצ"ל (ע"ע) אב"ד גפצא (יו"ד סי' ב' ואה"ע סי' י"ד). ובספר „אנשי השם" הנד"מ כתב שהוא זקנו של הרה"ג ר' יוסף סוסו הכהן זצ"ל (ע"ע), ולי נראה שזקנו של ר' סוסו הוא הדיין ר' דוד כהן הנזכר בספר „מעשה ב"ד" (ס"א ע"ב) במכתב ר' מעתוק חדאד (ע"ע) להראב"ד תונס ר' נתן בורג'ל (ע"ע), וזה היה בערך בשנת התרכ"ה (1865) כחמשים שנה מאוחר יותר. וכן נראה מהקדמת ר' סוסו כהן לספר „אהב משפט" חלק אבן העזר לאב"ד גאבס ר' פראג'י עלוש זצ"ל (ע"ע) שכתב שר' פראג'י נתמנה לדיין ומו"ץ בגאבס אחר פטירת מר זקנו ר' דוד הכהן,

2) כתר כהונה לתלמידו מהרח"ך דרוש ס"ד שדרש על רבינו.
1) מהסכמת רבני ג'רבה לספרו „חסדי דוד".
2) שו"ת „זכרון יוסף" עמ' רכ"ז וע"ע ב„ויען משה" למוהרמ"ז.
3) כ"כ בראשית המהדורה החדשה של ספר „כוס ישועות".

וידוע שר' פראג'י שמש ראב"ד בגאבס עד פטירתו בשנת התרפ"א (1921), ומסתבר שר' דוד זקנו שמש כרב בגאבס במחצית הראשונה של המאה השביעית, ולא בסוף המאה הששית. ועיין בערך „כהן ר' דוד השלישי".

טו) **כהן ר' דניאל** — היה דיין בדיג'ת בראשית המאה השביעית בתקופת הרה"ג ר' אברהם כהן זצ"ל (ע"ע) רב הדיג'ת ובע"ס „קנה אברהם". בשנת התר"ל (1870) נשלח לתונס על ידי בני קהלו הדיג'ת שידבר עבורם שם בענין המסים ונתעכב שם עבור זה כשנה. בשנת התרל"א (1871) שלחו רבני תונס אל דייני ג'רבא על שבעודו בשליחות למענם היו כפויי טובה עמו ולא עמדו לימין בניו שנאסרו ביד שלוחים אכזרים בחבלי עבותות בידיהם בגלל אי תשלום מסים שהיו פטורים מהם, ודרשו מהקהל לשלם לרבינו שכר טרחתו והוצאותיו לא פחות מת"ק גרושוש.[1] ובספר „ממלכת כהנים" (אות ס"ז) כתב שרבינו היה דיין לבני הדיג'ת הדרים באלחארה לכבירה בימי מר זקננו הרה"ג ר' משה כהן זצ"ל (ע"ע). בניו היו ת"ח,[2] וזכורני שבספר „ברית משה" לר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע) מזכיר במקום אחד

1) המכתב נדפס ב„מעשה בית דין" סי' מ"ה.
2) כ"כ במכתב הנ"ל.

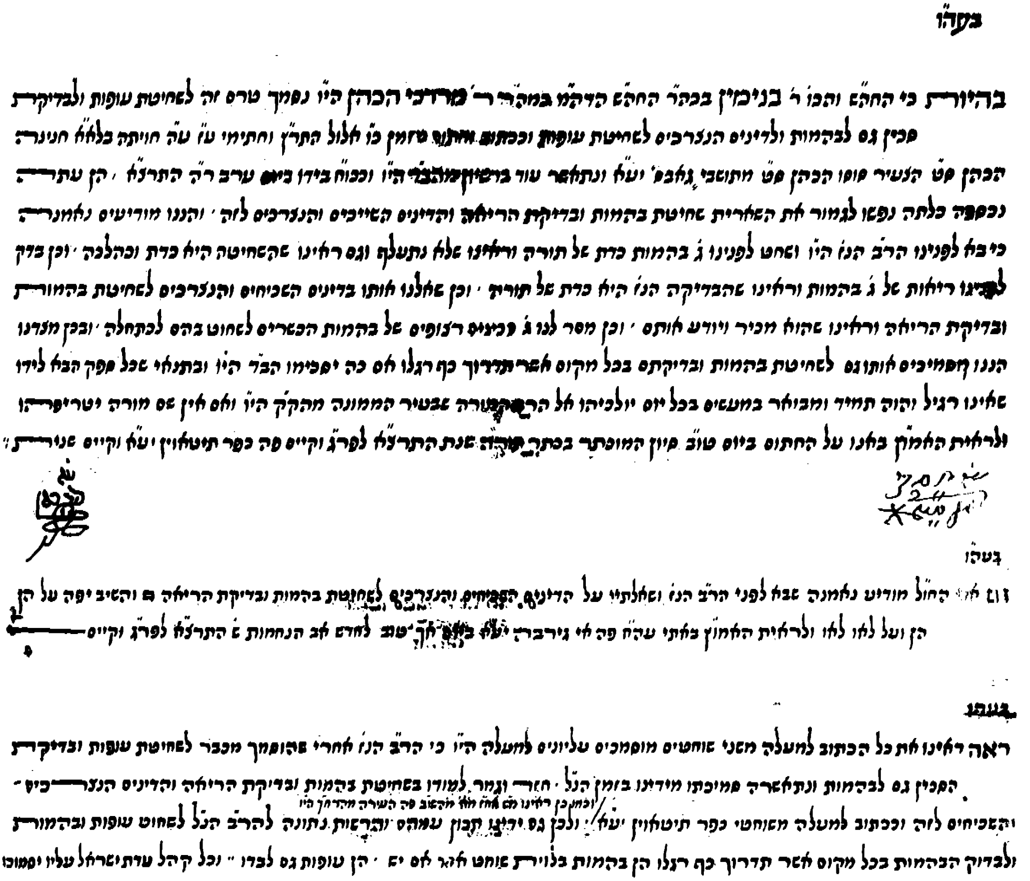
בעה"ו

בהיות כי החה"ש והכ"ו ר' בנימין בכה"ר החה"ש הדיה"מ במה"ר ר' מרדכי הכהן הי"ו נסמך טרם זה לשחיטת עופות ולבדיקת סכין גם לבהמות ולדינים הנצרכים לשחיטת עופות וכבתוב אתנו מזמן כו חלול התר"ץ וחתימי ע"ז ע"ה [illegible] הכהן ס"ט הנעיר [illegible] הכהן ס"ט מתושבי גאב"ס יע"א ונתאשר עוד ברשות [illegible] הי"ו וכמו"ח בידו ביום ערב ר"ה התרנ"ח · הן עתה נכספה כלתה נפשו לגמור את האחרית שחיטת בהמות ובדיקת הריאה והדינים השייכים והנצרכים לזה · והננו מודיעים לאמר כי בא לפנינו הרב הנ' הי"ו ושחט לפנינו ג' בהמות כדת של תורה וראינו שלא נתעלף וגם ראינו שהשחיטה היא כדת וכהלכה · וכן בדק לפנינו ריאות של ג' בהמות וראינו שהבדיקה הנ' היא כדת של תורה · וכן שאלנו אותו בדינים השכיחים והנצרכים לשחיטת בהמות ובדיקת הריאה וראינו שהוא מכיר ויודע אותם · וכן מסר לנו ג' סכינים רצופים של בהמות הכשרים לשחוט בהם לכתחלה · ובכן מצדנו הננו מסמיכים אותו גם לשחיטת בהמות ובדיקתם בכל מקום אשר תדרוך כף רגלו אם כה יסכימו הב"ד הי"ו ובתנאי שכל ספק הבא לידו שאינו רגיל יהיה תמיד ומבואר במעשים בכל יום יוליכהו אל הרב [illegible] שבעיר הממונה מהקק הי"ו ואם אין שם מורה יטריפהו ולראיות החמ"ה באנו על החתום ביום טו"ב סיון המוכתר בכתר תורה שנת התרנ"ח לפ"ק וקיים פה כפר תיטאוין יע"א וקיים שריר

בעה"ו

[illegible] החו"ל מודיע נאמנה שבא לפני הר"ב הנ' ושאלתיו על הדינים השכיחים והנצרכים לשחיטת בהמות ובדיקת הריאה והשיב יפה על הן הן ועל לאו לאו ולראיית האמו"ץ באתי עה"ח פה אי ג'רבה יע"א [illegible] לחדש אב הנחמות ש' התרנ"ח לפ"ג וקיים

בעה"ו

ראה ראינו את כל הכתוב למעלה משני שוחטים מוסמכים עליונים למעלה הי"ו כי הר"ב הנ' אחרי שהוסמך מכבר לשחיטת עופות ובדיקת הסכין גם לבהמות ונתאשרה סמיכתו מידינו בזמן הנ"ל · חזר וגמר למודו בשחיטת בהמות ובדיקת הריאה והדינים הנצרכים והשכיחים לזה וככתוב למעלה משוחטי כפר תיטאוין יע"א · ולכן גם ידינו תכון עמהם והרשות נתונה להר"ב הנ"ל לשחוט עופות ובהמות ולבדיק הבהמות בכל מקום אשר תדרוך כף רגלו הן בהמות בלוית שוחט אחר אם יש · הן עופות גם לבדו · וכל קהל עדת ישראל עליו יסמוכו

תעודת סמיכה לשחיטת בהמות מרבני העיר תיטאוין ר' דוד כהן למג'רבי ור' יוסף הכהן זצוק"ל.

את ר' חי בן ר' דניאל הכהן, והוא ר' חי כהן (ע"ע) אב"ד גפצא המחבר ספר „כה לחי",[3] שבאות הבא.

טז) **כהן ר' חי** — מגדולי הרבנים במאה השביעית. נולד בג'רבה לאביו הדיין ר' דניאל הכהן זצ"ל (ע"ע), והיה מזרעו של הרה"ג ר' רחמים הכהן זצ"ל (ע"ע) בע"ס „כרם חמדה". נשא לאשה את מסעודה בתו של מר זקננו הרה"ג כליל המדעים ר' משה הכהן (ע"ע) בן הגאון המפורסם ר' שאול הכהן (ע"ע), ואח"כ עבר לעיר גפצא ושמש כרב ראשי ואב"ד שם. מתקופה זו נמצאו הרבה תשובות אליו מרבני תונס. הוא התכתב עם הראב"ד תונס הגאון ר' ישראל זיתון (ע"ע) ובית דינו, ובשו"ת „משפט כתוב" הגד"מ נמצאות תשובות רבות ממנו לרבינו. כן מצויים תחת ידי עוד הרבה תשובות אליו מר' ישראל הנ"ל בספר כת"י הנמצא אצלי.

חבר ספר „כה לחי" (ג'רבה תרע"ט) הכולל חי' על התורה, דרושים וקצת חי' הלכה שהגיה מר זקני הרה"ג ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע). חתנו הרה"ג ר' יעקב הכהן (ע"ע) שנתמנה לרב ראשי בגפצא אחרי פטירתו, הוא שהוציא ספר זה, ובהקדמתו לספר כותב שכל עבודת הקדש של העיר גפצא היתה מוטלת על רבינו, הן בלימוד תשב"ר, הן בהוראות איסור והיתר, בין לדון ולהורות בין איש לאשתו ובין אדם לחבירו, הן בצרכי העיר על תיקוניה, הן בטופסי שטרות שעל הרוב סופרי מתא כלם נקבצו באו לשמוע לקח מפיו, על פיו יבואו ועל פיו יצאו. גם היה דרכו בקדש לגמול חסד של אמת עם המתים לדרוש בביתם כל ימי השבוע הראשון, ומידי שבת בשבתו יבואון הצבור לביהכ"נ לשמוע הדרשא מפיו, וכל זה מאהבתו הנפלאה בצאן מרעיתו שכ"כ היה שמח בשמחתם ומשתתף בצרתם, עד שהקדיש כל עתותיו להשגיח עליהם בכל מילי דמיטב, בין ברוחני בין בגשמי, להתעסק ברפואתם, וטורח בהונו ואונו להכין תרופות תעלה מה שביכלתו לתת לכל שואל בעין יפה חנם אין כסף. עוד מציין חתנו הנ"ל שראה את הלחש לעין הרע שהיה עושה רבינו שהיה הפלא ופלא, ועל הרוב דבריו עושים פירות שלא יצטרכו לרופא ולהוצאות מרובות. כל זאת עשה למרות יסוריו וחולי השברון אשר היה עליו למשא.

בספרו זה מזכיר רבינו להרה"ג ר' חיים כהן זצ"ל (ע"ע) בעל „לב שומע" כמה פעמים, ובתוארי ידידות כמו „רב חביבא" ו„רב רחומאי". כן כתב בסוף ספרו מליצות הספד להשד"ר ר' מאיר פאניזיל זצ"ל, ולרבנים הגדולים ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע"ע) ור' משה ברבי (ע"ע) שהיו רבנים ראשיים בתונס. לפי מה ששמעתי נפטר בי' ניסן תרע"ז (1917), ובתחלת ספר „ארץ נושבת" (שבסו"ס „גנזי שלום" במהדורה החדשה) כתוב שכשנפטר רבינו, ראו יחידי סגולה 12 צפורים עפים על מטתו למעלה לאט לאט, עד הגיעם לבית העלמין, אז נעלמו ואינם ויהי לפלא.

יז) **כהן ר' חיים** — מחכמי גאבס במחצית השנייה של המאה השביעית, והיה בנו של הרה"ג המעיין העצום ר' כלפאני הכהן זצ"ל (ע"ע). חבר ספר „שערי חיים" ב' חלקים הכולל חי' תנ"ך, ונדפס בספר „כרם חמדה" (ג'רבה תרע"ו). הוא שהשתדל בהוצאת הספר „כרם חמדה" הנ"ל למר זקנו ר' רחמים כהן (ע"ע) ולאביו ר' כלפאני, ויש לו שתי הקדמות לספר (השנייה משנת תרע"ו). הרב הראשי דגאבס הרה"ג ר' פראג'י עלוש (ע"ע) מתארו: „החה"ש העניו כמה"ר ר' חיים כהן נר"ו".

יח) **כהן ר' חיים** בר' שלמה — מגדולי הרבנים במאה השביעית, בקי בכל חדרי תורה, וחבר עשרות ספרים. נולד בג'רבה בלחארה הצג'ירה (הדיג'ת) לאביו שלמה, ולמד תורה אצל הרבנים הגדולים מר זקננו הראב"ד מקודש ר' שאול הכהן זצ"ל (ע"ע) ותלמידו הראב"ד מקודש ר' אברהם כהן זצ"ל (ע"ע). נראה שרבו המובהק הוא ר' אברהם שכן בספריו מזכירו הרבה פעמים ומתארו תמיד בתואר „מורי ורבי".[1] רבינו היה נכדו (בן בתו) של הרה"ג המקובל האלוקי ר' צמח הכהן השני זצ"ל (ע"ע) כמו שנראה מספר „נאוה קדש" (ליוורנו תרל"ב) על שיר השירים הכולל שני פירושים מרבי צמח ומרבינו. ספריו הרבים והחשובים הקנו לו שם נכבד אצל כל החכמים וגם אצל חכמי ירושלים ואשכנז ובמיוחד נודעו ספריו „לב שומע" (ליוורנו תרמ"ח) ו„מצות המלך" (ליוורנו התרל"ט). העמיד ת"ח גדול ועצום הלוא הוא הגאון ר' משה זקן מאזוז זצ"ל (ע"ע) שלימים שמש כהראב"ד ג'רבה. רבינו עבר בזמן מסויים לטראבלס ושם היה לדיין ואח"כ נתמנה כרב ראשי לכל מדינת לוב (טראבלס). נפטר בשנת התרס"ה (1905).[2]

הרה"ג ר' בוגיד סעדון שליט"א המשמש כעת כרב ראשי לג'רבה, כתב בתחלת ספר „פרחי כהונה" ח"ב הרבה ספורים עליו ועל תולדות חייו (בלשון ערבית). הוא כותב ששמע שרבינו היה בא לפעמים ללחארה לכבירה לישיבת ר' יצחק חורי זצ"ל ללמוד עם רבני אלחארה, ושם בעליה זו חיבר כמה קונטרסים שנדפסו בספרו „לב שומע" כמו קונט' „איסור חל על איסור", „לפני עור לא תתן מכשול" ועוד. עוד כותב עליו שקביעות לימודו היתה באמצעות עשיר אחד בשם כמוס מאזוז מדיג'ת אביו של הראב"ד ג'רבה ר' משה זקן מאזוז (ע"ע), שעשה הסכם עם רבינו, שילמד לו את בנו ר' זקן, ותמורת זה יקבל רבינו חצי מכל הרווחים שירויח במסחרו. הסכם זה יצא לפועל ומבין שניהם יצאה

---

1) דבר המשפט דף פ"ה ובעוד מקומות בספריו השונים.

2) כ"כ בספר „יהדות לוב" עמ' 76.

3) עיין בתחילת ספר „מעשה חושב" לר' חויתא השלי הגד"מ שכותב רבי בנימין כהן אחד מצאצאי רבינו, שר' דניאל הוא אבי ר' נסים ור' חי כהן שהיה רב בגפצה.

המרגלית היקרה מהר״מ זקן מאווז הראב״ד ג׳רבה שהאיר העולם בתורתו. כמוס זה היה עוסק במלאכת הלפפה (מכירת צמר), ולפעמים היה שולח את רבינו לטראבלס למכור סחורה, ובהגיעו לטראבלס היה ממהר רבינו למכור את הסחורה, ומיד אח״כ היה נכנס לביהמ״ד ללמוד תורה עד שיחזרו בני השיירה שלו לג׳רבה. בתקופות ששהה בטראבלס הכירו רבני המקום את ערכו וגדולתו בתורה, ואחר שנפטר אחד מרבני טראבלס שלחו לו ראשי הקהל שם לבוא לשמש אצלם דיין. היה מיעוט מאנשי העיר שהתנגדו לכך שחכם זר מעיר קטנה ישמש כדיין אצלם וראו בזה פגיעה בכבודם, אך ראשי הקהל לא התחשבו בדעתם ביודעם גדולתו וחכמתו הרבה, והוא נתמנה שם לדיין, ובמשך הזמן הגיע למעלת „ראש הרבנים״. מספרים שהמתנגדים למנויו חברו שיר על זה המתחיל במלים „זר בי ימשול״ [3] וכוונתם בדרך הלצה איך אפשר שחכם זרבי (ג׳רבי) ימשול בנו.

חתימתו המוקדמת ביותר בטראבלס שראיתי, היא בספרו „דבר המשפט״ (סי׳ ל״א) על קבלת עדות משנת התרל״ד (1874). ספרו זה הוא שו״ת על ד׳ חלקי השו״ע, ובו אנו מוצאים שהתכתב עם רבני דורו: הרב חיים פונטרימולי בעל פתח הדביר, הרב יפה ללב, הרב אליהו אבולעפיה מאיזמיר, הרב אליהו חזן בעל תעלומות לב, הרב חי מימון והרב פריג׳ה דאבוש דייני טריפולי — לוב, הרב אברהם חג׳אג׳ (ע״ע) ודייני תונס, הרב יעקב דרמון ודייני והראן באלג׳יר, ועוד. רבינו שמש כדיין בטראבלס בעת שהיה הרה״ג ר׳ אליהו חזן בעל תעלומות לב אב״ד שם, ובספר תעלומות לב חתום רבינו על הרבה תשובות עמו ועם דייני טראבלס, ע״ש. בשנת התר״מ (1880) כתב הסכמה גלהבת לספר „סבר פנים״ לתלמידו המובהק ר׳ משה זקן מאווז זצ״ל הנז״ל.

כאמור חבר רבינו עשרות ספרים בתחומים רבים ובתחלת ספרו דבר המשפט (ג׳רבה תרפ״ח) מובאת רשימה של ח״י ספרים שחבר. הנודעים בין ספריו הם ספרו „לב שומע״ כללי ש״ס, אזהרות „מצות המלך״ לפי מנין המצוות להרמב״ם, גרש ירחים על הל׳ גטין הנלוה לגרש כרמל לר׳ רחמים חי חויתא הכהן, גאוה קדש על שיר השירים, ארחות חיים על משלי, זכרנו לחיים על ההגדה, שו״ת דבר המשפט ועוד ועוד. הרבה מספריו נדפסו בחייו וחלק לאחר פטירתו. בזכות ספריו וחכמתו הרבה נתפרסם שמו אצל כל החכמים וגם אצל רבני ירושלים וחכמי אשכנז, ומצינו בס׳ „קנה אברהם״ לרבו ר׳ אברהם כהן מכתב מר׳ חיים ברלין בן הנצי״ב מוואלוזין שבו הוא מלא התפעלות מרבינו ומספרו „מצות המלך״, ואעתיקו להלן:

„**אם** אשכחך ירושלים תשכח ימיני שנת אלף תתכ״ד להרבן בית שני״, חיים בה״ר הג׳ נפתלי צבי יהודה בערלין ראש מתיבתא דוואלוזין.

פאריס, בירת צרפת בעה״י יום ג׳ י״ב לחודש סיון שנת התרנ״ב לב״ע.

ישא ברכה מאת ה׳ כבוד האי גברא רבא ויקירא, הרב הגדול המופלא, וכבוד ה׳ מלא החכם הכולל, ענותן כהלל מוכתר בכתר תורה וכהונה וכתר שם טוב עולה כמהר״ר חיים הכהן הי״ו השוכן בעי״ת טראבלס יע״א!

אני הגבר מארץ רוססיא מדי עוברי דרך ע״ת פאריס, נקרא נקראתי לבית ידיד נאמן, ואהבתו בלבבי נטמן, הן גביר, הן יראת ה׳ חכמה, רב חסד רב פעלים שש ועושה צדק, מ׳ שמחה כהן אלטמאן הי״ו, ובהיותי משתעשע עמו בבית המוקדש לתורה ולתעודה, מצאתי בין גנזי ספריו הקדשים ספר חדש המכונה בשם מצות המלך ויהי בקראי בו שתים ושלוש דלתות, מצא חן בעיני, אף שאול שאלתיו מאת בעליו אהובי ה״ר שמחה כהן נ״י לביתי. וכל מה שהוספתי לקרות בו, מצאתי בו טעם, ולרוב חבתו בעיני, אמר לי לבי, כי טוב להיות לה׳ המחברו חבה יתירה מודעת לו ממני, במה שאכתוב עליו לכבודו איזה הערה עליו בישוב איזה קושיא וכדומה, חשבתי ועשיתי, כי כלל גדול הוא בתורה, שהזריז ה״ז משובח, למען יגדיל תורה ויאדיר, ובאלו אמרו מקדימין ולא מאחרין, על כן עתה באתי, על של תור, להעיר על ספרו דמר, אשר הק׳ במצות ל״ה צ״ט ק׳, דף צ״ו על מנין הלאוין שנמנו במסית... דלכאורה אינן אלא שלילת החיוב...״ ואחר כך מישב הרב הכותב קושיא זו ומאריך בדבר ולא אעתיק כל דבריו אלא סיום המכתב, וכך כותב: „אם תיקר נפשי בעיני, להשיבני דבר, יוכל להשיבני לפה פאריש על שם ידידנו הגביר מ׳ שמחה הכהן אלטמאן נ״י ומידו יגיע לי בטח אי״ה, ואם יש את נפשו לכבדני בספרו זה מצות המלך אענדנו עטרה לראשי ואיישר חיליה לאורייתא. והיה זת שלום למר ולתורתו, כנפשו הרמה, וכברכת ידידו המכבדו, ומוקירו מבלי הכירו שוחר שלומו ואשרו לנצח, חיים בהגאון מו״ר נפתלי צבי יהודה ברלין נ״י מעיר התורה וואלוזין בארץ רוססיא״, עכ״ל. גם ספרו „לב שומע״ נודע לתהלה ויצא מחדש בארץ בכמה מהדורות.

מסופר עליו שבהיותו בטראבלס לרגל מסחרו קרה לרבינו נס גדול ועל ידו ניצל ממות. וכך היה הדבר, ערב שבת קדש אחד אחר שמכר סחורתו והיה לו פדיון טוב ממנה, חמד המשרת שנלוה אליו את כספו והיה זומם וחושב עצות איך לגונבו. בינתיים הלכו שניהם למלון לעשות שם שבת והחלו להכין צרכי שבת. כאן מצא המשרת הזדמנות נוחה להפיק זממו וברשעותו שם רעל באוכל המיועד לרבינו בכדי להרגו ולקחת את כספו. ואמנם רבינו לא הרגיש בדבר ולפני השבת טעם מעט מאוכל זה, והלך לתומו עם המשרת לביהכ״נ לתפלת ערבית. למזלו הוזמן רבינו אחר התפלה

3) מופיע בספר הפיוטים שאו זמרה (ת״א תשל״ב) עמ׳ 51.

ע״י אחד הגבירים לסעוד על שלחנו ורבינו נענה להזמנתו והלך עמו לביתו. בהגיעו לבית חש רבינו כאבים עזים ומזורים שלא ידע פשרם והמצב הלך והחמיר, ובראות הגביר כך הזמין אליו רופא בדחיפות, ובבואו קבע הרופא שהיתה כאן הרעלה מכוונת ונתן לו טפול כדי שיקיא מקרבו את כל האוכל המורעל, ובכך ניצל רבינו ממות וחזר לעירו ג׳רבה לשלום שלם בגופו, בממונו ובתורתו.

יט) **כהן ר׳ חיים** (בן כלפה) — מחכמי הדיג׳ת. תלמיד ר׳ מכלוף עידאן ומזרעו של ר׳ חיים כהן בעל „לב שומע״. הרביץ תורה בדיג׳ת ואחר כך במדנין. עלה ארצה וגר בבאר שבע, ונפטר בכ״ז כסלו התשל״ה. יצאו ממנו כמה ספרים, ונשארו בכת״י עוד חידושים ומשתדלים בניו להדפיסם.

והיו עיניך רואות את מוריך
ר׳ חיים בר כלפה כהן
נלב״ע כ״ז כסליו ה׳תשל״ה

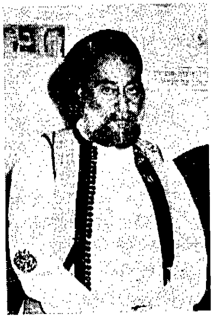

נדיב יקר: נא לתרום בעין יפה. להדפסת ספריו אשר בכתב יד זצ״ל. בתודה.

כ) **כהן ר׳ יהודה** — מחכמי הדיג׳ת, ונזכר במנוחה לליל כפור לפי נוסח הדיג׳ת הנדפסת בספר „בני משה״ (התרס״ד) בתואר „החכם ר׳ יהודה כהן״. תקופתו אינה ידועה.

כא) **כהן ר׳ יוסף סוסו** — מרבני גאבס, נכדו של המארי דאתרא בגאבס ר׳ דוד כהן השלישי (ע״ע). היה מגדולי תלמידי ר׳ חיים חורי ז״ל והרביץ תורת הרבה בגאבס. אחר כך נעשה שם לדיין ומו״ץ, ומאוחר יותר עבר לתונס והיה סגן לראש הרבנים לתוניסיה מז״ק ר׳ מרדכי אמייס כהן זצ״ל. חבר כמה ספרים: א) כסא דפסחא על הגדה של פסח. ב) ויפתח יוסף על הפרשיות. ג) חיים ביד שני חלקים — שו״ת. ד) פרחי שושנה — דרושים. ה) קשות הנסך על הש״ס. הוא עלה לארץ בשנת התשי״ז וגר בבאר שבע ונפטר בן תשעים שנה באייר תש״מ (1980). בסוף ימיו כיהן כחבר בדה״צ לעדה הספרדית החרדית בירושלים.

מורנו הרה״ג ר׳ יוסף סוסו הכהן זצ״ל מרבני גאבס ואח״כ סגן ראש רבני תוניסיה.

כב) **כהן ר׳ יוסף** מגדולי רבני ג׳רבא בסוף המאה הששית וראשית השביעית. הוא בנו של הראב״ד ג׳רבא ר׳ נסים הכהן זצ״ל (ע״ע) בע״ס „מעשה נסים״, ותלמידו המובהק. מסופר שבילדותו שלחו אביו ללמוד בתלמוד תורה עם כל התלמידים, אך פעם אחת בהיותו כבן שבע נעלם מבית הספר ולא נמצא רק אחר חיפוש גדול, ולרוב האהבה שאהבו אביו שהיה בנו יחידו, לא הניחו מאז ללכת לבית הספר, והיה לומד אצלו בבית.[1] ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל (ע״ע) כותב ג״כ ששמע ממר אביו שעיקר לימודו של רבינו היה אצל אביו ר׳ נסים.[2] אביו לא היה מניחו ללמוד בספרי הפוסקים כיון שלא רצה שיתמנה לדיין, אך רבינו היה לומד בהצנע בש״ע ובספרי הפוסקים עד שהיה לרב גדול.[1]

נשא לאשה את בת החכם ר׳ מימון כהן מג׳רבא, שילדה לו בן ושתי בנות. אחר כך עבר לטריפולי ושם נשא אשה אחרת מבנות המקום. בהיותו בטריפולי נתבקש מבני המקום להיות להם לרב, והוא נעתר להם ושמש אצלם כרב במשך

1) ממלכת כהנים עמ׳ כ״ב.
2) ברית כהונה אורח חיים מערכת ז׳ אות ג׳.

כעשר שנים, והיה מוכיחם בדרשותיו ובנועם שפתיו, והיה נכבד מאד בעיניהם ותקן להם תקנות הרבה שנתקיימו שם גם בדורות שאחריו. אחר כך חזר לעירו ג'רבא וישב שם. אז שמש בקדש כהראב"ד ג'רבא דודו (אחי אביו) הרה"ג ר' רחמים כהן זצ"ל (ע"ע) בע"ס „כרם חמדה", ולפני שר' רחמים רצה לעלות לא"י המליץ בפני הקהל על רבינו ועל מר זקננו הרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל (ע"ע) כראויים לרשת את כסאו, ונתמנה ר' שאול כדיין ומו"ץ באלחארה הצג'ירה (הדיג'ת), ורבינו דיין ומו"ץ באלחארה לכבירה.[3] בשנת התקפ"ב (1812) מצאנוהו בג'רבה חותם שלישי ואחרון אחר ר' דוד כהן הראשון (ע"ע) ור' יהודה צדיקה (ע"ע) כמקיימי חתימותיו של שטר מתנה.[4] בשנת התקפ"ג (1813) משכו רבינו ור' שאול את ידיהם ולא רצו לדון ולטפל בצרכי הקהל מפני הפריצים שקמו עליהם ועל הב"ד, ועל כך כתבו רבני תונס ובראשם הראב"ד תוניסיה הגאון ר' יצחק טייב זצ"ל (ע"ע) מכתב לקהלת ג'רבא. והנה להלן קטע ממכתב זה: „אחדש"ו. שמועה שמענו כי בעוונות הרבים עיר ג'רבא יע"א שהיתה מלאה חכמים וסופרים, כעת בעוה"ר לא נשאר בה רק דבר מועט ה' עליהם יחיו, ועוד קמו משם מן הפריצים שיש לכם אפילו על הב"ד יצ"ו נתפרצו ושפטו שופטיהם, ומסיבת זה גם החכם השלם הדיין המצויין ה"ר יוסף הכהן הי"ו משך עצמו... ונשארת ג'רבא כצאן אשר אין להם רועה, וגם החכם השלם הדיין המצויין כה"ר שאול הכהן הי"ו יושב בעיר תונס ונשארה ג'רבא יתומים ואין אב... ובפרט כי שני התלמידי חכמים הללו שאין לכם כמותם משכו ידיהם בגלל הפריצות. אנו לא מבינים איפה השכל שלכם שהייתם מלאים בחכמים ודיינים ועכשיו אפילו אלו שעודם אצלכם... קמו עליהם אלו הפריצים ובגללם משכו ידיהם ונשארתם כצאן תועה לא דין ולא דיינא..."[5] ע"כ. בהמשך המכתב הם דורשים מראשי הקהל לפייס את רבינו ולדון את הפריצים בכוח חזק וכדת, ומודיעים להם שהם פנו לרבינו שלא ימשוך את ידו, ושהם יתמכו בו לשבר את הפריצים להחרימם ולהענישם „ואין לאף אחד אחר שיוכל לעשות שום דבר רק ברשות ר' יוסף הי"ו, ואם דבר גדול ברשות רבי שאול הכהן הי"ו".

בימיו התעוררה מחלוקת גדולה בקרב קהלת הדיג'ת, וחלק מבני הקהל רצו לפרוש ולהיות קהל בפני עצמם ולבנות בית כנסת ולהתפלל בפני עצמם, ועל כך שלחו גדולי רבני תונס ודייניהם הגאון ר' ישועה בסיס (ע"ע) ור' נתן בורג'ל השני (ע"ע) לקהל הנ"ל והזהירום להתרחק מהמחלוקת, ומי שימרה פיהם וימשיך להחזיק במחלוקת, הרי הוא בגזרת נח"ש (נדוי חרם שמתא), והם מבקשים מהקהל שיתווכו השלום ע"י רבינו „החה"ש הדה"מ כמה"ר יוסף הכהן".[6]

רבינו הרביץ תורה ולימד תלמידים, וכל ליל ראשון ורביעי היו באים לביתו אברכים בחורי חמד ולומדים אצלו עד אור הבוקר, וכל ההוצאות של השמן לנרות והקפה מכיסו. היה משתדל ללמד כל התנ"ך לילדים לפני שמתחילים ללמוד בעיון הש"ס, והיה מצטער בראותו תלמידים שמקטנותם לומדים בש"ס ואינם יודעים תנ"ך כלל. בשעורים של ד' אמות הלכה שבהם למדו בדרך כלל גמרא, היה מקפיד רבינו לומר את הדינים שהם הלכה למעשה שהעלו הטור והפוסקים בענין ההוא שהיו לומדים בו, ולא היתה דעתו נוחה בלימוד הגמרא בעלמא בלי לדעת את ההלכות המעשיות היוצאים ממנה.[7] מגדולי תלמידיו הרה"ג ר' נסים ביתאן זצ"ל (ע"ע) שהיה הראב"ד ג'רבא באמצע המאה השביעית.[8]

את רבנותו לא עשה קרדום לחפור בה, וכמו אבותיו והרבה מרבני ג'רבא היה רבינו נהגה מגיע כפיו ממלאכת הצורפות, וכל ימיו לא נהנה מהצבור, ואדרבא היה בראש כת הנותנין למוסדות צדקה וחסד.[9] הוא התפרנס ממלאכתו בריוח והיה עשיר. בין הצורפים היה נודע באמנותו הרבה, ויצא מוניטין שלו בעולם שכספו קב ונקי, ועוד שנים רבות אחר פטירתו בבוא הכסף שלו ביד הצורפים קונים אותו בכסף רב. היה איש החסד ומרבה להיטיב עם הצורפים בעלי מלאכתו, והיה מצילם מכל היזק ועלילה מצד השלטונות. כשהיה רואה אדם שעסקו מתחיל להתמוטט היה מחזיק בידו ומלוהו מכיסו או מכיס הקהל כדי שיתעסק בכסף זה ולא יצטרך לבריות.

הרה"ג ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע) כותב משם אביו, שרבינו בהיותו הראב"ד ג'רבא היה דרכו תמיד להנהיג גבאי הצדקה באם רוצים לרשום אנשים כלשהם בפנקס מקבלי הצדקה, לחקור ולדרוש אם אפשר לאנשים ההם לעשות איזה מלאכה או עסק, כי אז אמר להם שיתנו להם סך מה בבת אחת להתעסק על ידי זה במלאכתם או בעסקיהם, ובזה מרויחים העניים שיהיו נהנים מיגיע כפיהם באופן מתמיד, וכן מרויחה קופת הקהל שלא יהיה עליהם חובה מתמדת לשלם. והרבה נעזרו בדרך זו והצליחו ולא הוצרכו לכיס הקהל עוד. בהמשך הוא מוכיח שזוהי הצדקה המעולה שבצדקות, ומסיים: „ולזה בחר מר זקני ז"ל הנז' בצדקה המובחרת הלזו, וכן ראוי לעשות ללכת בעקבותיו לטובת העני ולטובת הקהל ולקיים מצות צדקה באופן היותר טוב ונכון".[10]

---

3) עיין בערך ר' רחמים כהן.

4) ממלכת כהנים עמ' שמ"ט. השטר נוגע למתנה שנתן ר' רחמים חורי הראשון (ע"ע) לכלתו.

5) המכתב במלואו נדפס ב„ממלכת כהנים" עמודים ט"ז י"ז.

6) מעשה בית דין סי' ל"א.

7) בממלכת כהנים אות כ"ה מכת"י ר' שלום כהן (ע"ע).

8) כ"כ ר' משה כלפון כהן (ע"ע) בספרו ברית כהונה יורה דעה מערכת מ' אות ט'.

9) עיין בברית כהונה חלק יורה דעה מערכת ר' אות ח' ובממלכת כהנים אות כ"ה.

10) שם בברית כהונה מע' צ' אות ז' „צדקה".

תקנה אחת שתקן רבינו בבית הכנסת „הכהנים" (הדיג'תייא) מובאת בספר „ברית כהונה" למוהרמ"ך הנ"ל וזה לשונו: „כתב אבי מורי מורנו הרב שלום כהן ז"ל וזה לשונו, מר זקני הרב יוסף הכהן ז"ל תיקן בבית הכנסת שלנו (הדיג'תייא) שלא לקרות החזן „כהנים" מפני שבית הכנסת שלנו כולה כהנים בפ"י, ואם קורא כהנים צריכים קצתם לעלות לדוכן וקצתם לצאת מבית הכנסת, ולא ישאר בבית הכנסת מי שיענה אמן אחר החזן. עד כאן מצאתי. וכן עד היום ראיתי נוהגים בבית הכנסת הנז' שאין החזן קורא „כהנים". ע"כ.[11] ובספר „ממלכת כהנים" מובא עוד שהיה מצוה שלא למכור מצות כהן ולוי בבית הכנסת הנ"ל.[12]

צוואה חשובה בענין נישואין שנצטוה רבינו על ידי אביו, ושצאצאיו (ובכללם אני הכותב) משתדלים מאד לקיימה עד היום הזה, מביא ר' משה כלפון הכהן, וזה לשונו: „ומר זקני הראב"ד מקודש מורנו הרב נסים הכהן ז"ל כתב צוואה לבנו יחידו הרב יוסף הכהן ז"ל בזה הלשון (מתורגם מערבית ללשון הקדש): „רצוני לצוות לך, ר' אברהם בני הי"ו (קרא לנכדו בנו כי בני בנים כבנים) כשאתה רוצה להשיאו אשה לא תשיא אותו רק עם כהנת, מפני שאני יודע שנענשתי הרבה על שנשאתי לי ישראלית והשאתי לך ישראלית, אם לא שלא מצאת כהנת הגונה עכ"ל ז"ל, וכאשר הרציתי דברי צוואה זו לפני החה"ש הדה"מ והכו' כמה"ר ר' נסים סיסי הכהן ז"ל (ע"ע) הרב המחבר ספר „קול רנה" אמר על עצמו ביחוד שגם הוא יודע בעצמו שנענש על זה..." ומסיים: „ומכל זה מבואר שהכהן ראוי לו להקפיד שלא לישא רק בת כהן כל כמה שאפשר לו זה, שהרי שני גדולי הדור העידו על עצמם שנענשו על מה שלא נזהרו בזה". בהמשך כותב ר' משה כלפון באורך שכל משפחתם הקפידו ומקפידים על זה לשאת רק בת כהן, וגם במשפחתנו אנו מקפידים על זה, ובעוד משפחות כהנים מיוצאי ג'רבא.[13]

רבינו ועמיתו הרה"ג ר' שאול הכהן (ע"ע) היו מוסמכים לסדר גיטין כנהוג בג'רבא לקבל הסמכה על כך, והיו מסדרין הגטין בלחארה לכבירה, ור' שאול שמגוריו בדיג'ת היה בא ללחארה לכבירה לשם כך.[14] כן למד רבינו מלאכת השחיטה, אך לא התעסק בה בפועל מפני טבע החמלה הטבוע בו, אך היה בקי בכל דיני השחיטה והטרפיות, והיה מורה ופוסק בכל הספיקות שבנושא זה. היה בקי מאד בחכמת העבור, ובתקופתו שעדיין לא היו לוחות שנה מסודרים, הוא היה עורך הלוח השנתי בבית הכנסת שלו ומשם העתיקו כל בתי הכנסת שבעיר.[15] עוד כותב עליו הרה"ג ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע) שידוע מכל רבני העיר ג'רבא שרבינו היה בקי מאד במנהגי אלחארה לכבירה שבג'רבא.[16] בספרו „ברית כהונה" על ארבעת חלקיו מביא מוהרמ"ך הרבה מנהגים ששמע על שמו וסומך עליהם להלכה ולמעשה. לגבי הקם ממטתו בבוקר ומי הנטילה רחוקים ממנו כותב שהנכון ללכת פחות פחות מד' אמות כדברי החיד"א ולא כהרב בית עובד שצריך לרוץ, ומסיים מוהרמ"ך: „שמעתי כי מר זקני הראב"ד מקודש כמה"ר יוסף הכהן ז"ל כאשר נדפס ספר בית עובד והוא ראה או שמע הוראתו זו נגד הרב חיד"א ז"ל ושמועתו מפי רבנן קדישי, ההוא אמר „מי ישמע להרב בית עובד ז"ל". עד כאן שמעתי.[17] במקום אחר כותב ששמע מרבו מהר"י ברבי (ע"ע) ומר' אברהם עידאן[18] (ע"ע) על שם זקנו ר' יוסף הכהן שלפי מנהג ג'רבא שאומרים „ברך עלינו" מז' מרחשון כא"י אם שכח ואמר ברכנו אינו חוזר רק מליל ששים אחר התקופה והלאה.[19]

ובענין אם חמץ בפסח חוזר וניעור, כותב ר' משה כלפון הנ"ל שבג'רבא נהוג שאינו חוזר וניעור שלא כהרב „משחא דרבותא", וכותב בהמשך: „וכן שמעתי ממורנו הרב סאסי הכהן זצ"ל (ע"ע) דבימי מר זקני מורנו הרב יוסף הכהן ז"ל אירע נדון זה שזכר הרב משחא דרבותא, וכששאלו על זה למר זקני מורנו הרב יוסף הכהן התירו, והעירו עליו מהרב משחא דרבותא דאסר זה, והשיבם כך מקובלני מרבותי להתיר. ובו בפרק היה כאן חכם כולל ממשפחת אלגז מעוב"י תונס לחברת תלמוד תורה וכנסעו לתונס בלכתו לפני גאון עוזנו מורנו הרב ישועה בסיס ז"ל (ע"ע) שאל לו אם יש איזה חדשות בג'רבא והודיעו מהמעשה ומהוראת מר זקני הנזכר, ואמר לו גאון עוזנו ז"ל שהוא מותר, והעירו מזה דהמשחא דרבותא אסר, והשיב לו: „הרב משחא דרבותא לא יאסור". עד כאן שמעתי".[20] עוד לגבי מה שאומרים בתפלה „מרבה מחילה לחטאים" אם מלת „לחטאים" דגושה או לא, כותב ר' משה כלפון שעל זה נשאל הרה"ג ר' שאול הכהן מרבינו והשיבו שהוא בדגש, ויגיד עליו רעו „וסליחה לפושעים".[21]

היה בין החכמים שלמדו ד' אמות הלכה עם ר' רחמים

11) שם חלק א"ח מע' נ' אות ו'.

12) ממלכת כהנים עמ' י"ט אות י"ח.

13) ברית כהונה חלק אבן העזר מע' כ' אות ז'.

14) שם מע' ג' אות ד', ובמע' ה' אות א'.

15) ממלכת כהנים אות כ"ה.

16) ברית כהונה א"ח מע' ז' אות ג'.

17) שם מערכת א'.

18) הוא אחיו של הרב המקובל ר' משה עידאן (ע"ע) וב„ברית כהונה" (א"ח מע' ז' אות ג') מעיד עליו שהיה לו בקיאות רבה במנהגי ג'רבא על פי מה ששמע מפי רבינו ר' יוסף הכהן כידוע. ע"ש.

19) ברית כהונה א"ח מע' ג' אות ג'.

20) שם מע' ח' אות ז'.

21) שם מע' מ' אות כ"א. ועיין עוד בברית כהונה חלק חשן משפט מע' ת' אות ה' מה שכתב ר' מעתוק חדאד (ע"ע) ששמע מרבינו שאמר ששמע מאביו שבימי הרה"ג ר' אהרן פרץ הסכימו שע"י תקיעת כף לא נקנה המקח. ע"ש.

חורי הראשון (ע"ע), ור' רחמים מזכירו בספרו „שערי רחמים" בכמה מקומות.[22]

נפטר בליל מוצאי שבת קדש ג' אייר התרי"ח,[22*] ודרוש וקינה עליו נדפסו בספר „משגב לדך" לר' דוד הכהן זצ"ל (ע"ע). חיבר ספר קטן בשם „שארית יוסף" הכולל סדר פדיון הבן ונלוה אליו ביאור מהרה"ג ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע) ונדפס בספר „הליכות יעקב" לר' יעקב כהן גדישה זצ"ל (ע"ע). עוד פרטים עליו, שבחיו, הוראותיו ומה שנחקק על מצבתו כתובים בהרחבה בספר „ממלכת כהנים" אות כ"ב.[23]

כג) **כהן ר' יוסף** השני — בנו של ר' יצחק הכהן (ע"ע) ואחיו של מז"ק הראב"ד תונס ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע). שמש כשו"ב בעיר ספאקץ ונהרג הוא ואשתו ביום א' בימי מלחמת העולם השניה בעת בריחתם, וישנם כמה שאלות ממנו בשו"ת שואל ונשאל ח"א יו"ד סי' כ"ט, קע"א, וגם בויען משה למהרמ"ז עמ' י"ב, ובשו"ת „ישיב משה" ח"א להראב"ד תוניסיה ר' משה שתרוג (ע"ע).

כד) **כהן ר' יעקב** הראשון — אבי אמו של הרה"ג ר' צמח הכהן השני בעל „מדרש הגדה" (ע"ע), ומזכירו בספר הנ"ל בדף ע"ה ע"א שכותב: „ואבי אמי כמוה"ר יעקב הכהן תנצב"ה פי'..." ע"ש. הסברא נותנת שחי במאה החמישית שכן נכדו ר' צמח הנ"ל נולד בשנת הת"ק (1740).

כה) **כהן ר' יעקב** השני — מחכמי ג'רבא בדור האחרון. בנו של ר' יצחק הכהן (ע"ע) ואחיו של מר זקני הראב"ד תוניסיה הרה"ג ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע). היה ת"ח מובהק, ואף כי למעשה היה נהנה מיגיעו ממלאכת הצורפים, היה שוקד על התורה יומם ולילה לא זז מחבבה ובישיבתו הגדולה אשר בביתו המלאה ספרים הוא לומד בכל עת מצוא, והיה אוצר מלא בדברי חז"ל ודרשותיהם וקורות חייהם. היה לו שיעור קבוע בכל לילות שבת וחגים משעה אחת אחר חצות עד אור הבוקר עם חברים מקשיבים בזוהר הקדוש ובמדרשי חז"ל, מלבד דרשותיו ותוכחותיו במקהלות עם וליחידים.[1] זכה לעלות לא"י, ונלב"ע בה' שבט תשי"ט (1959) ונקבר בכפר חסידים, ושמעתי שעד עכשיו יש אנשים העולים לבקר את קברו ולהתפלל שם שה' ימלא משאלותיהם לטובה והם נענים.

בשנת התשל"ד יצא בארץ על ידי נכדיו ספרו „בכור יעקב" הכולל חידושים על חמשה חומשי תורה ומערכות בדרך פרד"ס. בכמה מקומות בספרו זה מתכתב בתורה עם בן אחותו הראב"ד ג'רבא הגאון ר' רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל (ע"ע), והרבה מחידושיו הם על פי דברי האר"י והזוה"ק. השאיר אחריו עוד דרשות וחידושים על תהלים, משלי ונביאים ועודם בכתובים.

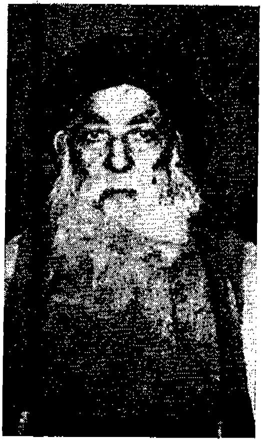

הרה"ג ר' יעקב בן ר' יצחק כהן זצ"ל.

כו) **כהן ר' יעקב** השלישי — נולד בג'רבה בערך בשנת התרמ"ג (1883) לאביו הרב ציון הכהן זצ"ל (ע"ע) בע"ס „יושיע ציון", ולמד תורה אצל הרה"ג המרתב"י ר' יוסף ברבי (ע"ע), בחבורה אחת יחד עם מר זקני הראב"ד מקודש ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע) והרב מכלוף עידאן (ע"ע). בבחרותו היה תלמיד חבר להרה"ג ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) ולמד ממנו כללי ההוראה והפסק. לאחר מכן עבר לעיר גפצא, ושם נשא בשנת התרס"ז (1907) את רבקה בתו של הרה"ג ר' חי הכהן (ע"ע) הרב הראשי של גפצא. היה מתפרנס מיגיע כפו ממסחר, וכשנפטר חמיו הנ"ל ובקשו ממנו להתמנות כרב ראשי בעיר, סירב בכל תוקף, עד ששלח אליו הראב"ד תוניסיה הגאון ר' ישראל זיתון (ע"ע) וכפה אותו ממש לקבל משרה זו. הוא כיהן במשרה זו במשך כארבעים וחמש שנה עד עלייתו לארץ בראשית שנת התשכ"ה (1965). היה חביב ונערץ על בני קהלתו, ושמו הטוב נודע בין יהודים ונכרים כאחד. היה רגיל ללמוד כל שנה ושנה את ששת סדרי משנה ואת הזוה"ק והתיקונים, והיה מקפיד מאוד ללמוד כל יום תהלים ושעור מוסר בהתפעלות, ולמד את רוב ספרי המוסר הידועים, ואת ספר „מסלת ישרים" למד קרוב לחמישים פעם.

בימי חייו סבל יסורין מכמה מחלות, ובסוף ימיו איבד מאור עיניו ל"ע ולא יכל ללכת ברגליו. נפטר בירושלים

---

22) עיין שערי רחמים לברכות ב' ע"ב „ויהי היום גם החכם ר' יוסף הכהן תירץ כן". וכן בדף כ"ט ע"ב.

22*) ב„מקום דוד" שב„משגב לדך" כתוב בהספדו שנפטר ליל א' ד' אייר, ומה שכתבתי לפי הכתוב בנוסח מצבתו המובאת בספר „ממלכת כהנים".

23) רוב השבחים שם הם מכתבי ידו של ר' שלום הכהן זצ"ל (ע"ע) אביו של ר' משה כלפון הכהן (ע"ע).

1) מדברי ההסכמה לספרו „בכור יעקב".

ביום כ״ו אדר א׳ תשכ״ז (1967) בהיותו כבן פ״ד שנה, והשאיר אחריו ברכה כמה חידושי ש״ס בכת״י וחלקם נאבדו ממנו בימי מלחמת העולם השנייה בבוא הנאצים ימ״ש לתונס. הגיה והדפיס את ספר „יושיע ציון״ לאביו, ואת ספר „כה לחי לחמיו ר׳ חי כהן. בנו הוא ר׳ אברהם כהן שליט״א ששמש כרב ראשי בעיר ספאקץ ומתגורר כעת בירושלים שחבר כמה ספרים וכותב לעתים קרובות בירחון „אור תורה״ היוצא בארץ. שבחיו ופרטים נוספים עליו מובאים בקונטרס „שופריה דיעקב״ הנדפס בסו״ס „גנזי שלום״ במהדורה החדשה.

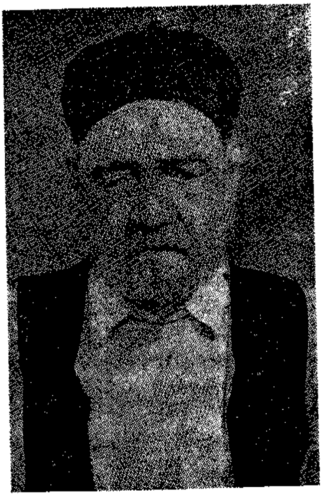

אב״ד גפצא הרה״ג רבי יעקב הכהן זצ״ל.

כז) **כהן גדישא ר׳ יעקב** — מגדולי רבני ג׳רבה במאה השביעית. כהן בסוף ימיו כרב ראשי באלחארא לכבירה בזמן שבאלחארא הצג׳ירה כהן אז כרב הרה״ג ר׳ משה זקן מאזוז זצ״ל (ע״ע). חבר ספרים רבים וחשובים. כל ימיו עבד כצורף ולא נהגת מהצבור.

נולד בדיג׳ת בשנת התרי״ב (1852) [1] כבן למשפחה עניה, והיו לו חמשה אחים ואחות.[2] אביו נקרא אברהם, ובכל מקום חותם רבינו „יעקב בן אברהם כהן״. דודו אחי אביו הוא הרב משה כהן גדישא (ע״ע) חכם סגי נהור מהדיג׳ת בע״ס „בני משה״, שהיה אחד מרבותיו של הרה״ג ר׳ חיים חורי זצ״ל (ע״ע). למד תורה אצל הרה״ג המקובל האלוקי ר׳ דוד כהן גישא (ע״ע) כמה וכמה שנים, והיה רבו מתענג בו מאוד, שש ושמח בלימודו ואמרי פיו כמוצא שלל רב, כאילו מאז נודע אליו כי היו יהיה לרב וגדול בישראל.[3] רבו המובהק הוא הרה״ג ר׳ סאסי כהן יהונתן (ע״ע) ושגור היה בפי רבינו לומר שהבריות אומרים עליו שהוא חכם גדול, אך האמת שאינו אפילו כקליפת השום לעומת חכמת רבו ר׳ סאסי.[4] בשנת התרנ״ב (1892) כשיצא ספרו „מאין יבוא״ הסכים רבו זה לספר, וכך כתב בהסכמתו: „דין הוא הדר רב חביבא תלמיד ותיק חמיד ליבאי שלשלת היחס קדושים וטהורים החו״ש והכולל סוה״ר כמה״ר יעקב נר״ו והוא כהן נין אהרון...״ ע״כ.

עוד מקטנותו ניכר בחכמתו ובשקדנותו, וכך מצאנו לעמיתו הרה״ג ר׳ משה זקן מאזוז (ע״ע) שמזכיר בספרו „צדיק ונשגב״ על ביצה (דע״ד ע״ב) לשמועה ששמע מפי „ידי״ן החכם יעקב כהן הי״ו״, והמגיה הגאון ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) כותב שם על שמועה זו: „אמר המגיה לא נודע לנו בן כמה שנים חבר הרה״ג שטה זו, אך מדבריו אלה אשר בלתי ספק ותפונה הם על מורנו רבי יעקב הכהן הרב המחבר „מעיל יעקב״ זצוק״ל, אנחנו מבינים כי אז לא היה רק כבן מד״ב שנים אשר עדיין לא לקחו הרבנים הנזכרים שום תואר ונקראו רק בשמם הפשוט. וכאשר מודעת זאת כי בני דור אחד היו ומזה יבין הנלבב עד כמה היה שקדן הראב״ד ובן גילו זצוק״ל על לימודם, וכי הם מוקדשים לתורה ולתעודה מבטן ומהריון זיע״א, ע״ה המי״ך ס״ט״. עוד נודע על רבינו הספור [5] שבילדותו בזמן שהיה עליו להיות בלימודים נשלח ע״י זקנו ר׳ זבולון כהן לשוק לקנות לו כמה דברים לצורך אורחים שבאו אליו. בהיותו בשוק פגשו הרה״ג ר׳ נסים חדאד (ע״ע) אחד מדייני העיר, ובראותו הילד מתבטל מלימודו לקח ממנו הסל והכסף באמרו שהוא יערוך הקניות במקומו, ופקד עליו ללכת מיד לבית המדרש ללמוד. אחר שגמר ר׳ נסים לקנות הכל, הוביל את הסל בכבודו ובעצמו לבית ר׳ זבולון, וכמה נשתוממה אשת ר׳ זבולון בראותה דיין העיר מביא סל מצרכים לביתה, ובלבה היה רוגז רב על בעלה איך מלאו לבו לעשות כן. כששב בעלה לבית גערה בו מאוד, אך הוא שלא ידע כלום ממה שהיה נדהם אף הוא, והלך מיד לברר הדבר ולבקש סליחתו. בהגיעו לבית הרב נזף בו ר׳ נסים קשות על שמבטל את נכדו מלימוד תורה, ודרש ממנו שלא יעשה עוד כדבר הזה. אף ספור זה

---

1) שכן נפטר בן נ״ח שנה בג׳ טבת התע״ר ככתוב בהקדמת רבני ג׳רבה לספרו „מעיל יעקב״.

2) שמותיהם יצחק, מרדכי, חואתי, שלום ומעתוק, כנז׳ בהקדמות לספרו מאין יבוא. את אחיו חואתי מזכיר בספרו „מעיל יעקב״ (דקפ״ו ע״א) ומביא פירושים ממנו, ועיין שו״ת משפט כתוב חחו״מ סוס״י נ״א.

3) נוסח זה כתב ר׳ משה כלפון הכהן בסוף המבוא לשלום דוד ח״ב.

4) כ״כ הרב המגיה בספר „זכות יצחק״ ח״ד לר׳ סאסי כהן יהונתן.

5) מובא בספר מנחת כהן לר׳ רחמים חי חויתא הכהן בערבית.

עדות הוא שרבני העיר הכירו בו סימני גדלות עוד מקטנותו, ולכן הקפידו שישב וישקוד על לימודו.

כשגדל נשא לאשה את בתו של אב"ד ג'רבה ר' רחמים חדאד (ע"ע), ורבינו מזכירו כמה פעמים בספריו בתואר „מר חמי".[6] בימי חרפו היה ל„מחזיק" להרה"ג ר' שלום הכהן (ע"ע), כלומר שרבינו ישב על התורה ור' שלום החזיק בו מבחינה כלכלית. על כך כותב ר' שלום בהקדמתו לספר „מעיל יעקב" שחבר רבינו: „וזאת לפנים אני הצעיר זכיתי ליהנות מאור תורתו הקדושה, כי כאשר החל רוח ה' לפעמו... בימי חרפו היה למחזיק למעוז לי כיששכר ברצי כסף איזה שנים, והייתי סבה להיות דבריו חקוקים על ספר רשום כי כן היה התנאי בינינו. וממגידי אמת שמעתי כי בספרו „מעיל יעקב" היה עוסק בימים ההם זכרה לי אלוקי לטובה". והרה"ג **ר' משה כלפון הכהן בנו של ר'** שלום כותב שראה מזה זמן רב חליפות מכתבים שהיו בין אביו ובין רבינו, אם בשיעור הפרס (התשלום) והנהגותיו, אם בחידושי תורה מכיה"ק של רבינו, כי אז היה רבינו בטל ילדותו, והיה נדרש מאביו ר' שלום לשלוח לו כפעם בפעם פרי תנובת לימודו חי' ש"ס ומאז"ל, והיה אביו ר' שלום מורהו דרכי ונתיבי הלשון והעיון".[7]

כפי האמור בדברי ר' שלום חיבר רבינו בתקופה זו הבורו הגדול על מסכת מעילה „מעיל יעקב" (ג'רבה תער"ב), ורבני ג'רבה מסבירים כי יתכן „כי קבע הרב לימודו במסכת זו מפני שאין דורש לה ואין מבקש כמאז"ל מצוה שאין לה רודפים רדוף אחריה לזכות בה", אך בפי העם מסופר שבילדותו לא היה לו כסף לקנות שמן ללמוד לאורו בלילה מפאת עניות משפחתו, והיה לוקח מעט שמן מנרות ביהכ"נ בחושבו שלצורך לימוד תורה מותר, וכשגדל ונתברר לו האיסור שבדבר, החליט לכפר על שמעל ברכוש ביהכ"נ, בלימוד מסכת מעילה, וכדברי חז"ל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם וכו'.

בשנת התרנ"ב (1892) בהיותו בן 40 הוציא את ספרו „מאין יבוא" על התורה, ומתואריו בהסכמות שם נראה שעדיין לא נתמנה אז לדיין. בשנת התרנ"ו (1896) השתדל בהוצאת הספר „זרעו של יצחק" (תונס תרנ"ו) לקרובו הדיין המלומד בנסים ר' יצחק צדיקה (ע"ע). מאוחר יותר נתמנה לדיין ואנו מוצאים עשרות רבות של תשובות אליו מהראב"ד תונס ר' ישראל זיתון (ע"ע) ובית דינו בשו"ת „משפט כתוב" ובספר כת"י המצוי תחת ידי מהשנים תרס"א-תע"ר. יחד עמו שמש רבו ר' סאסי כהן יהונתן כאב"ד והרה"ג ר' יוסף ברבי כדיין. כשנפטר רבו בחשון התרס"ה (1905), נתמנה רבינו במקומו לרב ראשי בלחארא לכבירה, והמשיך בתפקידו זה כחמש שנים עד פטירתו בג' טבת תע"ר (1910).

בתקופת היותו דיין ורב ראשי פעל רבות לחזוק התורה בעיר ועמד באומץ ובתקיפות נגד כל הרוצים לפרוץ חומת הדת. בלט במיוחד במאבקו העקש נגד חדירת ההשכלה לג'רבה ופתיחת בי"ס „כל ישראל חברים" שם, דבר שיכל היה להביא הרס לדת כפי שקרה בתונס וערים אחרות. על זה התפרסם פירושו בספרו „מאין יבוא" על הפסוק „לא טוב היות האדם לבדו", שלא טוב שיהיה לאדם „לב־דו" כלומר שני לבבות אחד לתורה ואחד ללימודי חול, אלא צריך להקדיש כל כוחותיו לתורה. בימיו הוכרז על ידו ועל ידי רבו ושאר רבני העיר חרם גדול נגד המסייע סיוע כלשהוא בפתיחת בי"ס „כי"ח" בג'רבה, ואכן מאבקם העקש נשא פרי ועד עתה כל הלימודים בג'רבה הם על טהרת הקדש. בספר „ממלכת כהנים" כתב עליו שכל הנאורים מהטפוס של של פרינטי והצרפתים הרוצים לזכות את ישראל בזכיון המודרני, ראו בו מתנגדם הגדול, שכן חוץ מחכמתו בתורה, היה חכם מדינה ופקח גדול, וכל הימים שהיה בחיים נשמר האופי המסורתי הקיצוני של קהלת ג'רבה. וכותב שמהראוי שפעולותיו של רבינו יכתבו בספר „כי לא הניח אפי' שלם ובעל רצון חזק בכל קהלות אפריקה". גם רבני ג'רבה בהסכמתם לספרו „מעיל יעקב" שבה מונים את שבחיו ומדותיו, מציינים אותו לשבח על מאבקו ועמידתו בפרץ בתחום זה, וכותבים: „ואף שהיה חלוש וחולני והוא מק"ק הדיג'ת, נשא עליו המשא הזה ברצון ובאהבה, וברוב אונים ואומץ כוח החזיק לכל ימוטו הק"ק מפנות היושר ולימוד התורה אף כחוט השערה, ורמי הקומה היו לו לאויבים כתרוהו והרדיפוהו וקבל היסורין באהבה, זכרה לו אלוקי לטובה, וברוב עוז ותעצומות הוא עומד נגד כל פריץ, וכל רשע ועריץ..." ע"כ. ובספר „שמחת כהן" ח"ב (יו"ד סי' קי"ח) כותב אב"ד ג'רבה ר' רחמים חי חויתא הכהן (ע"ע) שהיתה תחת ידו הסכמה בענין, שלא יהיה בי"ס כי"ח בג'רבה חתומה בידי הרבה רבנים ובראשם אב"ד ג'רבה ר' סאסי כהן — רבו של רבינו ורבינו.

בשנת התרס"ו (1906) בהיותו מכהן כרב ראשי, בקר פרופ' נחום סלושץ בג'רבה והיה אצל רבינו, וכך כתב עליו: „סוף סוף הגענו לביתו של הרב הראשי ר' יעקב כהן... הרב כהן... היה איש אמיץ רוח, קטן קומה, גופו רזה, מזגו רוגש, מעיניו החודרות נשקפו זיקי בינה, הוא קבל את פני בנימוס, וכאשר נוכח מדברי כי רחוק אני מענייני פתיחת בית הספר (כי"ח, ברכ"ה), נחה דעתו ודיבר עמי ארוכות. הוא ישב „בישיבה" על מעין „ספה" נמוכה ומסביב לו תלמידי חכמים זקנים וגם צעירים..."[8]

מלבד מאבקו בתחום הנ"ל היה בין מתקני תקנות חשובות בג'רבה. בספר „בן פורת יוסף" ח"ג לעמיתו ר' יוסף ברבי (ע"ע) הוא בין החותמים על ההסכמה שלא יתראו

---

6) מעיל יעקב בהי' עמ' א'.

7) הקדמת ר' משה כלפון לשלום דוד ח"ב.

8) אי הפליא 79, 80.

החתן והכלה רק אחר הקידושין וז' ברכות. כן היה בין החותמים על הקמת חברת „תלמוד תורה" בג'רבה והיה בין המשתדלים בין עשירי העיר להתנדב לקופת חברה זו.[9] עוד נמצא חתום בשו"ת „שואל ונשאל" ח"ה (קונט' סתרי משה עמ' 18) על התקנה לדרוש בכל שבת החודש[10] בביהכ"נ הגדולה לכל הקהל, תקנה המתקיימת עד ימינו. תקנה זו נתקנה עקב עצירת גשמים שהיתה בעיר, ובזכות התקנה נענו בגשם. בספרו „בכור יעקב" (דרוש ז') משבח מאוד רבינו את התקנה הזו ויוצא נגד הרוצים לבטלה, וזה לשונו: „ובכן עלינו לשבח התקנה הזאת שתקנו ז' טובי העיר הי"ו פה אי ג'רבה יע"א שבכל ש"ק שמברכים בה החודש יהיה דרוש בביהכ"נ הגדולה ברוב עם הדרת מלך תורה ומוסר, שעי"ז בודאי ישראל קדושים והמאור שבה יחזירם למוטב. ומודעת זאת כי בימי הראשונים חכמי הש"ס היו דורשים בכל שבת ושבת, א"כ אנן בדידן לכל הפחות ראוי להיות דורשים פעם אחת בחודש, והיה הנשאר תיסגי לן במה שלומדים בביהכ"נ, אשר על כן במטותא מינייכו אחי ורעי בית ישראל אל תעזבו תקנה זו שכל העם מתאספים בביכ"נ אחת שיש בה כמה מעלות טובות", עכ"ל, בהמשך דבריו הוא מבאר את המעלות אחת לאחת. בשבחם של דרשותיו של רבינו כותב ר' שלום הכהן הגז"ל בהקדמתו ל„מעיל יעקב", וז"ל: „איה שוקל? אור חכמתו ורוחב בינתו, איה סופר? מוסריו הקדושים אשר לבב אנוש ימסו והיה למים, אליו ינהרו המוגים מבתיכ"נ ובתימ"ד לשמוע זך לקחו מידי בואו לדרוש בביכ"נ הגדולה..."

כאמור לעיל רבינו נפטר בג' טבת תע"ר. בדרוש שדרש על ערש מטתו הרה"ג ר' משה כלפון הכהן הנדפס בספר „פקד משה" (דרוש ג') מכנהו כ„אור העיר וגרה זיוה הודה והדרה", ומונה בו את שבחיו הרבים, וזה לשונו: „לא נעלם מכם אחי ורעי עוצם שקידתו בתורה אשר בלתי כל גוזמא כי ממש ביודעו ומכירו אני אומר זה דרכו של צדיק חי, כי לילה כיום יאיר וכמעט בכל לילה ולילה לומד בביתו על הרוב עד שעה קודם חצות ואז יישן וערבה שנתו, ואחרי עבור 3 או 4 שעות אחר חצות כארי יתגבר לטהר את עצמו ולברך הברכות וסדר תקון חצות ולהגות ולהעמיק בתורת ה' ובנתיבי העיון אם בש"ס אם פוסקים, וכל פרי תנובותיו בלי כל איחור ידו כותבת על ספר הזכרון, וכל רעיוני לבבו הטהור שופת על גליון או ספר רשום.

גם מודעת זאת לכם אחי ורעי כי הרב זצוק"ל היה איש חולני ומחלת קוצר הנשימה אחזתהו ברוב ימיו מלבד כמה תלאות שונות אשר יום יום יסובבוהו, וידעתם בלי ספק מה שהוא מפורסם כי כמה וכמה פעמים הגיע ממש לשערי מות, ועכ"ז לא נח ולא שקט וברוב חשקו ואהבתו בתורה ובמצוה וממש היו שעשועיו תמיד ובם היה שוכח ומסיר מלבו כל מדוה וכל צרה וצוקה.

כאשר כזאת כזאת גלוי לכל אחינו רוחב דעתו ורוב בינתו ועומקו הנפלא אם בעיון אם בעומק ההלכה, אם בחקירות ודרישות, כאשר כלנו יודעים כי כמה וכמה פעמים אין מספר להם בבוא לפניו שני בעלי דינים לדון להם דין תורה, ומדי שמעו דברי שניהם מרוב חקירתו ודרישתו להם, היו מוכרחים ממש להודות על האמת כי לא ימצא דרך ומנוס להעלים ממנו דבר, כי היה דורש ושואל מקשה ומתרץ חוקר ומבהיר איך ובמה ולמה עד כי ההכרח יאלצם להודות לפניו.

גם ממדותיו היותר יקרות הוא לימודו והגיונו בתורה שהיה בהתלהבות ובחשק נורא עד כי ממש בעת ובעונה ההיא מסיח דעתו את כל תלאות הזמן וכאילו סרו ועברו והלכו להם ולא נשאר מהם כלום, וברוב רגילותו זכה למדה יקרה זו לזכך רעיוניו. ואת זה אני זוכר בימי חרפי מקדמוני בהיותי לומד בפניו ביום ש"ק במס' שבת עם איזה חברים מקשיבים, פ"א היה לו ולכל היהודים הצורפים ריב ומדון גדול עם גדולי העיר ונשיאיה אילי הכסף והזהב הלוקחים מהממשלה את המס (הנקרא לזמת הסאג'א) ויבקשו הנשיאים למען לא יעשו עוד מלאכה ברובע היהודי כמאז רק בחומת סוק ורובם ככולם ניתנו בבית הסוהר, ואז רק עליו שמו הק"ק עיניהם ללכת לעיר הבירה תונס ולערוך שיח ודין עם הגדולים ההמה לפני כסא הממשלה ואז לא נשאר זמן לנסיעתו רק יום או יומים, ובכל זאת היה לימודי עמנו ביום השבת בתכלית העיון הדק כמלפנים כאילו מוחו נקי ובר מכל רעיון ומחשב, וכזאת וכזאת אני וכל הק"ק מעידים ומגידים אמת", עכ"ל. על מדתו זו האחרונה כתב מוהרמ"ך הנ"ל במ"א בהקדמתו ל„שלום דוד" ח"ב, ושם הוסיף ששמע מאחד מידידיו של רבינו ששמע את רבינו אומר על עצמו שזכה למדה זו „לפשט המחשבה המטרידתו בעת שירצה כפושט את בגדיו".

רבני ג'רבה אף הם מונים את שבחיו ומעלותיו ואת תפקידי הקדש הרבים שמילא,[10*] וז"ל: „מי יערוך שבחיו וקנייניו, איש שהכל בו, בלילה לא שכב לבו, כי כל משא הק"ק עליו ממנו פנה ממנו יתד, עבר הוה ועתיד, כי במשפט הוא הדיין, ובהוראת איסור והיתר הוא המורה, ובדרשות שבתות ור"ח ועל הנפטרים ושבתות הרגילים הוא הדרשן... ובימים נוראים הוא החזן בר"ה וביוה"כ. גם הוא התוקע והוא הקורא פ"ת, וגם בעניני הק"ק הנוגעים אל השררה, הוא צופה והוא עוזרה, ובתיקוני הק"ק והנהגתם... הוא המתקן תקון הישר ודרך המוכשר, והוא המנהיג את העם וירעם בתום לבבו ובתבונות כפיו, על פיו יצא ועל פיו יבוא, והכמעט הוא המארי דאתרא, ואף שהיה חלוש וחולני

9) עיין ספר „חשק שלמה" חוברת יגדיל תורה א' ב'.
10) היא שבת שלפני ר"ח.

10*) בהסכמתם למעיל יעקב.

והוא מקו"ק הדיגת נשא עליו המשא הזה ברצון ובאהבה..." עוד מציינים ארבע משבחיו: א) שהיה לומד ע"מ ללמד ולימד הרבה תלמידים (והרה"ג ר' משה כלפון הכהן בהקדמתו לשלום דוד ח"ב קורהו „מורי ורבי" ומסביר „כי הרבה תורה למדתי ממנו לפנים והאיר את עיני בלימוד הש"ס וחידושיו"). ב) שהיה כותב חידושיו על ספר ולימודו עושה פירות. ג) שהיה לומד על מרכז האמת וקו היושר, נחית לעומק דקה מן הדקה ולא כאיזה שלומדים פשטן של דברים בעלמא או דרך העברה. ד) שלימודו ע"מ לקיים ומלא יושר וחסידות במדות יקרות.

כיון שמילא רבינו תפקידים צבוריים רבים, הורגש מאוד עם פטירתו חסרונו בעיר, ומצאנו להראב"ד ג'רבה ר' משה זקן מאזוז שקובל בפני הראב"ד תונס ר' ישראל זיתון (ע"ע) על העומס הכבד שהוטל עליו עקב כך, בהיותו צריך לטפל בצרכי שתי הקהלות שבג'רבה גם יחד.[11]

רבינו חבר ספרים רבים ומהם נדפס בחייו הספר מאין יבוא על התורה בשנת התרנ"ג, ולאחר פטירתו נדפסו ספריו: א) מעיל יעקב חיבור גדול על מס' מעילה ובו מפורסם רבינו. ב) בכור יעקב — דרושים ודינים בלה"ק ובערבית יהודית. ג) גן יעקב — חי' פסוקים ומאז"ל ואתו „דברי יעקב" הוראות ופסקים לאו"ח ויו"ד ו„הליכות יעקב" כנ"ל לאה"ע וחו"מ, ועליהם הגהות ממוהרמ"ז. בתחילת ספרו „מעיל יעקב" רשומים ספריו שעודם בכת"י (עד ימינו) והם: א) ויחי יעקב — חידושים על סדר זרעים ומועד והוא נזכר בתחילת ספר „שערי ציון" על הש"ס ב) זכות יעקב — כללי הש"ס וחי' אגדות הש"ס. ג) חיי יעקב — חידושים לסדר נשים ונזיקין. ד) טוב יעקב — לשונות בארוכה בפלפול בהלכות הש"ס רש"י ותוס' ע"ס א"ב. ה) ידי יעקב — חידושים לסדר קדשים וטהרות. ו) כוכב יעקב — שיטה למס' תענית באורך ורוחב. ז) לקט יעקב — שארית הכת"י והגהות. מלבד כל ספריו אלו נדפסו עשרות רבות של תשובות לרבינו ממהר"י זיתון ובית דינו בתונס בספר משפט כתוב ובספר כת"י מהב"ד הנ"ל המצוי אתי כנז"ל.

בספר „ילדי יוסף" (דמ"ג ומובא גם בכתר כהונה דרוש ג"ג למהרח"ד) מספר הרה"ג ר' יוסף ברבי עמיתו של רבינו, שרבינו בא אליו בחלום לאחר פטירתו ואמר לו „מה לקהל לבכות עלי ואני חי ולא טעמתי מר המות". עוד מצאנו בשנת תער"ג (1913) כותב הרה"ג ר' חיים חורי (ע"ע) בספר „חסד ואמת" (עמ' י"ט): „א"ה מפני חיבתו דהרב הגדול ר' יעקב הכהן זצוק"ל אשר היה אוהב ומכבד התורה ולומדיה הפלא ופלא ולהיות שפתותיו דובבות בקבר אביא פירושו..." ועל ספר „עיני אברהם" למהר"א צפג' מצאתי כתוב בכת"י בזה"ל: „מקנת כספי מספרי הרב הדו"מ ר' יעקב הכהן זצוק"ל שנמכרו ברשיון הב"ד הי"ו לצורך מזונות אלמנתו שנת התר"ף ע"ה חויתא די חנינא כהן". וע"ע על רבינו בערכים „זיתון ר' ישראל" ו„חדאד ר' בנימין".

כח) **כהן ר' יצחק** — מחכמי ג'רבה במאה השביעית. נולד בכ"ג סיון תקצ"ח (1838) והיה צעיר בניו של ר' משה הכהן (ע"ע). אחיו הם הרבנים ר' שלום הכהן (ע"ע) ור' דוד הכהן (ע"ע) בע"ס „משגב לדך". השאיר שלושה בנים ת"ח והם: ר' יעקב הכהן (ע"ע) בע"ס „בכור יעקב", ר' יוסף הכהן שהיה שו"ב בספאקץ ומר זקני הרה"ג ר' מרדכי כמוס אמייס הכהן (ע"ע) שכהן כהראב"ד ג'רבה ובסוף ימיו כהראב"ד וראש רבני תוניסיה. אחד מנכדיו (בן בתו) הוא הראב"ד ג'רבה ר' רחמים חי חויתא הכהן (ע"ע). היה ת"ח ובקי במנהגי העיר, ובן אחיו הראב"ד ג'רבה ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע) מביא בספריו שמועות רבות ממנו בענייני מנהגים והנהגות בתקופת הרבנים הקודמים. כן מזכירו בנו מו"ק הרמ"ה בספרו גדולת מרדכי ח"א סי' ב'. בס' פקד משה דרוש י"ב לבן אחיו הנ"ל, כותב שבחיו שהיה איש מפורסם כאיש אמונים נושא ונותן באמונה הן שלו הן ולאו שלו לאו עד כי אין מצוי בדורנו אנשים ממדרגה זו. ובמקום אחר כתב באחד מספריו שלרבינו שהיה צורף לא היו בתחלה מספיק לקוחות כי לא היו לו הרבה עסקים עם אנשים ורק בתורה שם מעייניו, ואז בא אליו מו"ק אבי אמו ר' יוסף ואמר לו אם תקפיד תמיד לשאת ולתת באמונה מבטיחך אני שיבואו אליך לקוחות הרבה, וכן היה שלמרות שהיה תם היו כל ראשי העיר לקוחותיו (דרש משה עמ' ס"ט). היה עניו מאוד וכמעט רוב ימיו על התורה והעבודה ובפרט בשנותיו האחרונות שרוב היום והרבה מהלילה קורא בתורה. היה משתדל לגדל בניו ובני בניו לתורה וזכה לבנים ת"ח וגדולי תורה. כמה שנים התעסק בצרכי צבור וגבאות צדקה וכוללים, אוהב שלום ורודף שלום ומסתפק בהכרחי. נזהר מאוד בהשכמת ביהכ"נ והסליחות וגם בשנותיו האחרונות שהוא בגיל שמונים עכ"ז לא בטל מנהגו זה. איש תמים ואינו מתנהג ברמאות וזכה למדת התוכחה ותמיד עיניו פקוחות על בניו ונכדיו. נפטר בן שמונים ואחד שנה ביום הקדוש ר"ה דשנת התרע"ט באותו תאריך ממש שנפטר אביו ר' משה. על פטירתו שמעתי ממרת אמי מב"ת — נכדתו, שבליל פטירתו היה ליל קריאת הזוהר הנהוג בלילה שלפני המילה בין יהודי ג'רבה, והיה רבינו גוסס וכל רגע היה שואל אם כבר קראו הזוהר, ולא השיב נשמתו לבוראו עד שהודיעוהו שכבר קראו, ואז השיב מיד נשמתו הטהורה לבוראו. עוד נמצא בס' פקד משה הנ"ל (דרוש ל"ט) דרוש למנוחת עזיזה אשת רבינו שבו מתוארים שבחיה שהיתה נעלבת ואינה עולבת סבלנית ואוהבת שלום, נאמנת ונזהרת בממון הזולת ואף בממון בעלה, תמימת לב ומשתדלת בכבוד בעלה. העמידה בנים ובני בנים ת"ח ויראים, סבלה יסורין

11) עיין מכתב ע' בקונטרס „לחוקקי ישראל" שבסו"ס „זכרון יוסף" ותשובת מהר"י זיתון עליו.

מחולי מעים וקרוב לשנתים ורבע והיא על ערש דוי וזכתה לזקנה ונפטרה כבת ע״ג שנה. היתה משתדלת תמיד לגדל בניה על התורה והעבודה ובפי מלא היתה אומרת: „מה אעשה בבנים שאינם למדנים ויראי אלוקים״, ע״כ. וע״ע בס' כתר כהונה דרוש מנכדה ר' רחמים חויתא כהן שבו כותב מקצת שבחיה איך שהיתה משתדלת לעזור לעניים ונצרכים ואף ברגעיה האחרונים היתה מדברת עם הנשים בקשר לאיזה עניים נצרכים, ולפני פטירתה בקשה מחילה מבעלה על כל הצדקות שנתנה, שאפשר וחלק מהם היו ללא רשותו, ובעלה מחל לה או מחילה גמורה, ע״ש. ולא מזמן שמעתי מקרובתנו חנה כהן מב״ת מברכיה שהיא גם קרובת אשת רבינו, שאשת רבינו מרוב שמחתה שזכתה שכל בניה ת״ח וגדולי הדור, היתה יוצאת גם בעת זקנותה עם תכשיטיה דבר שלא מקובל בג׳רבה, וכשהיו שואלות אותה הנשים בלעג האם עודך צעירה כל כך שאת מתקשטת בתכשיטיך? היתה משיבה להם וכי לא מגיע לי שאשמח שכל בני רבנים ות״ח?! וכי דבר של מה בכך הוא?! ע״כ שמעתי.

כט) **כהן ר' כליפא** הראשון — מחכמי אלחארה לכבירה בג׳רבה, והיה מצאצאיו של הראב״ד ג׳רבה ר' רחמים הכהן (ע״ע). חבר ספר „מענה רך״ — חי' תנ״ך ומארז״ל, ונדפס בחוברת „קרן דוד״ שבסו״ס „שלום דוד״ ח״ב (ג׳רבה תרע״ה). הוא מתואר שם: „איש צדיק תמים החסיד העניו החה״ש והכולל כמה״ר ר' כליפא כהן זצוק״ל וזיע״א נין ונכד להרה״ג שערי רחמים הנד״מ״. המוציאים לאור מסבירים שאחת הסיבות שקראו לספרו „מענה רך״ היא על שם מדתו לדבר בנחת עם כל אדם ע״ש הפסוק „מענה רך משיב חימה״, ע״ש בספר. בספר „שיירי מנחה״ (ג' ע״ב, ב„מנחת ערב״) מובאים שני ספורים על יושרו ואמונתו של רבינו במשא ומתן ובמסחר שלו, ושהיה דובר אמת בלבבו כרב ספרא. עוד מובאים כמה ספורים עליו בספר „ממלכת כהנים״ (אות ס״ב). בספר „חסד ואמת״ ישנו דרוש מ„החה״ש ר' כליפה כהן״ (דרוש ל') על הרה״ג ר' דוד הכהן גישא (ע״ע) שנפטר בשנת תער״ג (1913), ואם הוא רבינו יצא שנפטר בין השנים תער״ג-תרע״ה.[1]

ל) **כהן ר' כליפא** השני — מחכמי הדיג׳ת בחצי השני של המאה השביעית, והתעסק בקבלה. הוא בן משה אחיו של הרה״ג ר' אברהם הכהן (ע״ע) אב״ד דיג׳ת מחבר הספרים „קנה אברהם״ ו„שיר חדש״, והיה מרביץ תורה בדיג׳ת, ושמש שנים רבות כחזן בביכ״נ המפורסמת „אלג׳ריבה״. בנה ישיבה עם ספרים רבים בחצר שקנה מדודו ר' אברהם הנ״ל, ובה למדו הרבה תלמידים. בדרוש א' בספרו „מדרש שלמה״ משנת התרפ״א (1921) כותב בזה״ל: „מ״ה בכ״ך, כליפה כהן מעיר ג׳רבה יע״א המשרת בשליחות צבור באלג׳ריבא זיע״א, המחדש הדרוש הזה הנקרא „יוסף חן״, וגם דרוש ב' וג' וד' שנתחדשו בישיבה שנבנית מחדש, שבניתי אותה בחצר שקניתי ממר דודי רבי אברהם בעל המחבר „שיר חדש״ ו„קן צפור״ ו„קנה אברהם״, במקום שנולדו גאוני ארץ רבינו שאול ורבינו צמח ורבינו צמח הקדמון ורבינו שלמה המיוחסים דור דור עד הנביא עזרא הכהן, ולכן קראתי שם הספר שם הכולל מדרש שלמה״.

רבי כליפה הכהן זצ״ל מחכמי הדיג׳ת.

חבר כמה ספרים: 1) שמחה וששון על ההגדה הכולל פירוש „אורה ושמחה״ ע״ד הקבלה, ו„ששון ויקר״ ע״ד הדרוש (ג׳רבא תרצ״ט). 2) מדרש שלמה ח״א — דרושים שחבר רבינו למנוחת הצדיקים רבני תונס הקדמונים כמו ר' מסעוד אלפאסי (ע״ע) ר' יוסף מערבי (ע״ע) ועוד. בדרושים אלו אין פרטים על הרבנים אלא כלם חידושים שחדש לכבודם. בסופו קונטרס „שיר לשלמה״ — פיוטים (ג׳רבה תרפ״ח). 3) מדרש שלמה חלקים ב' ג' — דרושים מאת מהרש״ך והרא״ם על רבני ג׳רבה הקדמונים ומוסרים בערבית, וקצת רמזים מאת רבינו (ג׳רבה תש״ח). 4) שם הגדולים — חידושים מהרא״ם ומרבינו, ויש בו הרבה פיוטים. נפטר ביום ש״ק ס' קורח ה' תמוז תרצ״ב (1932), והשאיר בן חכם בשם ר' יהודה מגיני הכהן המחבר ספר „קול יהודה״ (ג׳רבה תשכ״ב). בסו״ס מדרש שלמה ח״ב הנ״ל ישנו דרוש על רבינו מבנו זה, ובו כותב עליו שהיה מתעסק בחכמת הקבלה, והיה הנשתון שומע חרפתו ואינו

---

1) שכן הדרוש שלו ב„חסד ואמת״ הוא משנת תער״ג, ובספרו „מענה רך״ שנדפס בשנת תרע״ה כבר נפטר וכתוב עליו „זצוק״ל וזיע״א״ בדלעיל.

משיב וצנוע בלימודו, ונתיסר ביסורין קשים. הרא"ם כותב בספר מדרש שלמה ח"א (די"ט ע"ב) שרבינו תלו בו טפלי וחסרון כיס קשה עליו, וטרוד בצרכי הרבים.

לא) **כהן ר' כלפאני** — חכם גדול ומעיין עצום ושמש כדיין בגאבס בראשית המאה השביעית. מוצאו מג'רבא והוא נין ונכד להרה"ג הראב"ד ג'רבא ר' רחמים הכהן זצ"ל (ע"ע). מגדולי תלמידיו הרה"ג ר' נסים סיסי הכהן זצ"ל (ע"ע) בעל ספר „קול רנה" על התהלים, והרב הראשי דגאבס הרה"ג ר' פראג'י עלוש (ע"ע) בעל „אהב משפט". חיבר ספר „כסא רחמים" ד' חלקים של דרשות וחי' ש"ס בעיון וסברא, ונדפס עם ספר „כרם חמדה" למר זקנו ר' רחמים הכהן הנ"ל. בנו הוא ר' חיים הכהן (ע"ע) המחבר ספר „שערי חיים" שב„כרם חמדה" הנ"ל.

בהסכמת הרבנים ל„כרם חמדה" כותבים עליו שהוא „נין ונכד לה' הגו' (הכוונה לר' רחמים הכהן זצ"ל. ברכ"ה), ענף הדומה לשרשים הרה"ג החו"ש הדו"מ והכולל מוה"ר כמוהר"ר כלפאני הכהן זצוקל"ה הוא רבו של הרה"ג החו"ש הדו"מ והכולל עצו"ר כקש"ת כמה"ר נסים סיסי הכהן זצ"ל", ע"כ.

ר' פראג'י עלוש (ע"ע) קורהו בהקדמתו „מו"ר מני"ר כמוהר"ר כלפאני כהן לאל עליון בן לאותו צדיק החו"ש והכולל כמה"ר ר' מעתוק הכהן נין ונכד לאיש קדוש ראב"ד מקודש החו"ש הדו"מ כמוהר"ר רחמים כהן זצוק"ל.

בתחלת ספר „כרם חמדה" ישנו פזמון נאה שחיבר רבינו שסימנו „כלפאני כהן חזק".

מספרו כסא רחמים ח"ד (דף נ"ד ע"ג) נראה שאביו היה ת"ח, שכן הוא כותב: „ובזה פירש עט"ר אבא מארי זלה"ה" ע"ש. וכן מזכיר שם מה ששמע מ„החו"ש הדו"מ כמוהרר"ך מאזוז", והוא ר' כליפה מאזוז (ע"ע) מדייני ג'רבא בתקופת ר' מעתוק חדאד (ע"ע).

לב) **כהן ר' מאיר** (ורג'אני) — מחכמי ג'רבא במאה השביעית. אביו הוא שאול אחיו של ראב"ד ג'רבא ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע), ואמו היא נכדתו של ראב"ד ג'רבא ר' סאסי מעתוק כהן יהונתן זצ"ל (ע"ע). בילדותו למד אצל הרה"ג ר' דוד (דידו) כהן זצ"ל (ע"ע) מגדולי מרביצי התורה בג'רבא, ובהיותו כבן שבע קרה לו מקרה ונעשה סגי נהור ל"ע. דודו ר' משה כלפון הכהן וזקנו ר' כמוס הכהן, השתדלו את עבורו והושיבוהו בין ברכי החכמים והרבנים, והוא המשיך ללמוד אצל הרה"ג ר' מקיקץ השלי זצ"ל (ע"ע) עד שבמשך הזמן נתמנה לריש דוכנא (עוזר בלימוד התלמידים). אחר כך עבר ללמוד אצל רבו המובהק הלא הוא הרה"ג המפורסם הראב"ד ג'רבא ר' רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל (ע"ע) והוא תמך בו בגשמי וברוחני כדי שיוכל ללמוד תורה, ויעץ לו לשנן וללמוד מסכת אחת בעל פה, כדי להיות לומד אותה תמיד בעתות הפנאי. הוא עשה כן ושנן את מסכת הוריות והיה יודעה בעל פה.

עוד לפני נישואיו רצה ללמוד את חכמת הקבלה אצל רבו מהרח"ך, ורבו עצר בעדו כיון שהיה פנוי, ולא היה עדיין בן ארבעים שנה. אך כשראה רבו גודל תשוקתו ללמוד חכמה זו פנה בשאלה אל הרה"ג המקובל האלקי הגאון ר' עובדיה הדאיה זצ"ל מירושלים בעל שו"ת ישכיל עבדי (ח' חלקים) לחוות דעתו בענין, והתכתבותם בענין נדפסה בקונטרס „דעה והשכל" שבסוף „ישכיל עבדי" בסימן א'. גם רבינו עצמו פנה בענין זה לדודו ר' משה כלפון כהן (ע"ע) הראב"ד ג'רבא, ושאלת רבינו ותשובת דודו נדפסו בשו"ת „שואל ונשאל" ובתחלת ספרו „מאור עינים".

אחר נישואיו היה מלמד תשב"ר בבית הכנסת ר' אליעזר. הוא היה מצוה לאחד התלמידים לכתוב לו את החידושים שנתחדשו לו בלימודו, ועל חידושיו אלו היה שומר כבבת עינו. באחרית ימיו סבל רבינו יסורים גדולים מחולי השתן ל"א, והלך לתונס לדרוש ברופאים, ועבר שני ניתוחים, הראשון הצליח אך בניתוח השני נפטר ביום ז"ך כסלו התשי"ג (1953) בהיותו בן מ"ב שנה בלבד. בהלוייתו שהיתה בתונס נשתתף מר זקני הראב"ד תוניסיה הרה"ג ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע).

בשנת התשל"א (1971) יצא בארץ ספרו „מאור עינים" הכולל חידושי תורה, חמש מגילות, הגדה, תהלים ועוד, וכן חידושי ש"ס על כמה מסכתות וחידושי ש"ע. נלוה אליהם קונטרס „מנוחת שאול" על חכמת העיבור והתקופות, וקונטרס „גאולת הארץ" בשפה הערבית.

לג) **כהן ר' מבורך** — מחכמי הדיג'ת. נזכר במנוחה לליל כפור בנוסח הדיג'ת הנדפסת בספר „בני משה" (תרס"ד) ולא ידועה תקופתו.

לד) **כהן ר' מוסא** — מחכמי הדיג'ת, ומוזכר במנוחה לליל כפור לפי נוסח הדיג'ת הנדפסת בסוף ספר „בני משה", בתואר „החכם ר' מוסא כהן". כנראה הוא אביו של מר זקננו הראב"ד מקודש ר' שאול הכהן זצ"ל (ע"ע),[1] ואם כן הוא היה נשוי עם בתו של מר זקננו הרה"ג ר' מרדכי הכהן זצ"ל (ע"ע), אחותם של ר' נסים הכהן השני (ע"ע) ור' רחמים הכהן (ע"ע) שהיו אבות בית דין בג'רבא. בספר „ממלכת כהנים"[2] נדפס ממנו מכתב ששלח לרבני תונס יחד עם עמיתו רבי שמעון הכהן זצ"ל (ע"ע) בע"ס „מטה שמעון" ו„מעשה חושב" בענין מחלוקת בין בני קהלתו

---

1) עיין בהקדמת ר' שאול לספרו בינה לעתים שכותב „אמר הצעיר שאול בלא"א מוסה כהן נ"ע". הקדמתו זו היא משנת התקנ"א (1791) ואז כבר אביו־רבינו — לא היה בחיים.

2) ממלכת כהנים אותיות ע"ד, ע"ה.

לקהל אלחארא לכבירה. בשנת התקנ"א (1791) לא היה בחיים.[1]

לה) **כהן ר' מיכאל** — מחכמי הדיג'ת, ונזכר במנוחה לליל כפור נוסח הדיג'ת שבספר „בני משה" (תרס"ד). תקופתו אינה ידועה.

לו) **כהן ר' מעתוק** (עתוגי) — מחשובי חכמי ג'רבא במאה השביעית. היה ת"ח חשוב שנהנה מיגיע כפיו ממלאכת הצורפות ועם זאת קבע עתים הרבה לתורה. נולד בי"ג ניסן תרי"ט (1859) לאביו איש תם וישר ה"ר כמוס בן ה"ר יצחק הכהן מזרע הראב"ד מקודש ר' מרדכי הכהן זצ"ל (ע"ע) מגדולי רבני ג'רבא בראשית המאה הששית בתקופת ר' אהרן פרץ (ע"ע). למד תורה אצל הרה"ג המקובל האלקי ר' דוד כהן גישא (ע"ע) בעל הספר הנודע „שירי דוד", וכשעבר רבו זה לדיג'ת ללמד שם, למד אצל ר' רחמים חורי השני (ע"ע). חבריו שלמדו עמו הם הרה"ג ר' מעתוק חטאב (ע"ע) רב דעיר בנגרדאן, ר' חויתה שלי (ע"ע) בע"ס „מעשה חושב" ועוד.[1]

בהיותו ילד נפטר עליו אביו, וכל עול המשפחה נפל על צווארו, ובכל זאת לא בטל לימודו, וקיים התורה מעוני ולא זז מבית המדרש. כשגדל למד מלאכת הצורפות והיה מתפרנס מיגיע כפיו, והיה איש אמונים נושא ונותן באמונה וביושר ובצדק, עד שקנה שם כאחד העשירים הגדולים ונתקיים בו המאמר כל המקיים התורה מעוני סופו לקיימה מעושר, והיו כל גדולי העיר יהודים ושאינם יהודים משכימים לפתחו למלאכתו.

עם זאת היה רבינו מילדותו עד זקנותו, זהיר וחרד בין במצות שבין אדם למקום ובין במצות שבין אדם לחבירו, וקיים מצות „והגית בו יומם ולילה" תמיד, ומעולם לא ביטל ד' אמות של הלכה ביום ובלילה. כל יום ד' בשבוע היה שובת ממלאכתו ומכל עסקיו הגשמיים והיה עוסק כל היום בתורה, וגם בחנותו היה לו קביעות עתים ללמוד אם בביכ"נ שבשוק או בחנות, ובזמן זה עסק בעיקר בלימוד משניות סדר טהרות וזרעים עם פי' הרע"ב. בלילות החורף היה לו במשך שנים רבות קביעות לימוד עד חצות הלילה עם חברים מקשיבים, וזה היה בלילות שבת, ד', וה'.

קביעות לימודו בד' אמות של הלכה היה בישיבה המפורסמת על שם ר' יצחק חורי (ע"ע) בג'רבא, ששם למד רבו ר' רחמים חורי. לפני שעלה רבו זה לא"י פקד על רבינו תלמידו, להיות תמיד עיניו פקוחות על הישיבה הזו, ורבינו קיים צוואתו והוא היה הרוח החיה בלימוד ד' אמות הלכה שם. על ידו נקבע לימוד בישיבה זו במשך עשרות שנים, על ידי שהוא משך במתק שפתיו לבות כמה חכמים ורבנים לבוא ללמוד שם, ועם מדותיו היקרות היו דבריו נשמעים, כי תמיד פניו צהובות עם כל הבאים ללמוד, ומקרבם במילי דבדיחותא לשמח לבבם, ושאל לשלום קרוביהם, עסקיהם ומלאכתם, ומתחשב בהם ולא מכביד עליהם, ומיד היה יושב ולומד אתם ולא היו צריכים להמתין עליו כלל. בימי השוק היה מקצר הלימוד משאר הימים כדי לא להכביד עליהם, ובאופן זה הוא היה הנוטע, המייסד והמבסס הלימוד בישיבה זו. הוא גם קנה ספרים רבים מכספו והקדישם לישיבה עד שהיא קנתה לה שם בספריה החשובה הנמצאת בה המכילה מאות ספרים יקרי הערך. בלימוד בישיבה הספיק עם חבריו לסיים כל התלמוד, חוץ מכמה וכמה מסכתות שלמדו אותם מספר פעמים. בעת סיום מסכתא היה עושה שמחה גדולה ובקהל רב של ת"ח ומוציא הוצאות מכיסו על כך. גם תפלות שחרית וערבית התפלל תמיד במקום לימודו בישיבה זו, ורק לעת זקנתו היה לומד ומתפלל בבית הכנסת „הכהנים" (הדיג'תייא) הסמוכה לביתו או לפרקים בביתו.

היה פייטן גדול, וידע הרבה מהפיוטים הקדמונים בע"פ, ועיניו דמעו עת התפלל ושר על אהבת התורה, עם ישראל וארץ ישראל, והיה מונע מלשיר שירי עגבים בשמחות. היה רגיל בלימוד בספרי מוסר ובמיוחד בספר „פלא יועץ". היה נוהג כבוד בת"ח וברבני העיר אף באלה שהיו צעירים ממנו לימים, והיה נשמע לב"ד בכל מה שאמרו, וכן נזהר מאוד בכבוד הרבנים הקדמונים ובתקנותיהם. נהג כבוד גדול ברבותיו, ובכל רגל היה עולה רגלי לדיג'ת מרחק כ-7 ק"מ להקביל פני רבו ר' דוד כהן זצ"ל (ע"ע) שהתגורר שם. אחר שנפטר רבו זה היה מתענה ביום היא'ר צייט שלו כיון שלא השאיר בנים אחריו, וכן היה עושה ביום היא'ר צייט של רבו השני ר' רחמים חורי (ע"ע) כשנפטר בנו של ר' רחמים. היה אוצר מלא וגדוש מספורי הרבנים הראשונים.

רבינו נתנסה בשני הנסיונות בעוני ובעושר, ובשניהם היה נקי ובר ומתמיד בתורה ובקיום המצות. גם בעת עשרו לא גבה לבו אלא התנהג כשאר העם, והיה מהנה לתלמידי חכמים מנכסיו, והוא פרנס הרבה חכמים ומרביצי תורה קרובים ושאינם קרובים בסתר ובגלוי, ובאופן שלא תהיה בושה למקבל. ביתו היה פתוח לרוחה לאורחים ולת"ח המבקרים בעיר, ובתקופות מסויימות שמש כגבאי ליחידי ק"ק הדיג'ת המתגוררים בלחארה לכבירה (לפני שהתאחדו). נזהר לקיים מצות נשיאות כפים, וקרוב לחמשים וחמש שנה היה הולך לבית הכנסת ע"ש ר' אברהם חדאד הרחוקה מאד מביתו, ושם עולה לדוכן לברך ברכת כהנים מפני שלא היה להם כהן זולתו. פעם אחת ירדו גשמים מרובים והמים גבהו על פני האדמה כחצי אמה, ולא היה כל דרך לעבור לבית הכנסת הנ"ל, וכדי שלא לבטל מצות נשיאות כפים ועליית כהן לס"ת, שלף נעליו ועבר במי הגשמים יחף עד הגיעו לבית הכנסת. היה עניו ושפל ברך ומקבל יסורין באהבה.

1) עיין ממלכת כהנים אות י"ז.

האריך ימים בחיים טובים ונפטר בעש״ק ח׳ טבת תרצ״ט (1939) בהיותו בן 80 שנה. בשנת הת״ש (1940) נדפס בג׳רבא ספרו „יקר הערך" הכולל מערכות וחידושים על מאמרי רז״ל, ומוסרים בערבית. בסופו כתב הראב״ד ג׳רבה ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל (ע״ע) קונטרס „תולדות ומדות" ובו תולדות רבינו, שבחיו ומדותיו היקרות. עוד נדפסו שני דרושים למנוחתו מהגאונים המפורסמים ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל (ע״ע) ור׳ רחמים חי חויתה כהן זצ״ל (ע״ע) שני הראבד״י ג׳רבא.[2] מספרים שבעת שהספידו ר׳ משה כלפון הכהן — והזכיר שבחו שהיה ת״ח נהנה מיגיע כפיו, פרץ מהרמ״ך בבכי על כך שהוא לא זכה למדה זו ליהנות מיגיע כפיו, והוצרך ליהנות מהשכר שקבל מהקהילה. עוד נדפס מרבינו דרוש בספר „חסד ואמת" (ג׳רבא תרע״ט) — שדרש למנוחת רבו ר׳ דוד הכהן גישה (ע״ע).

לז) **כהן ר׳ מרדכי כמוס** (אמייס) — הוא מר זקני אבי אמי, והיה מגדולי רבני ג׳רבה ותוניסיה בדור האחרון. נודע בחריפותו הרבה ובשקדנותו העצומה ובאהבת ישראל שלו. משחר ימיו שמש כראש הרבנים בג׳רבה במשך 24 שנים, ובסוף ימיו שמש כהראב״ד ורב ראשי לתוניסיה. הוא הרב הראשי לתוניסיה היחיד שהיה מילידי האי ג׳רבה.

נולד בערך בשנת התרמ״ו (1886) לאביו ר׳ יצחק הכהן (ע״ע) נכדו של הגאון המפורסם הראב״ד מקודש ר׳ שאול הכהן (ע״ע). אמו היא הצדקנית מרת עזיזה, ורבינו הוא צעיר בניה. אחיו הגדולים ממנו הם ר׳ יעקב הכהן (ע״ע) בע״ס „בכור יעקב" ור׳ יוסף הכהן (ע״ע) שהיה שו״ב בעיר ספאקץ. הוריו חינכו את בניהם לתורה ויראת שמים וזכו שכל בניהם יהיו רבנים ות״ח. וספרה לי קרובתנו מרת חנה כהן מב״ת מברכיה, שלרוב שמחתה בכך, היתה עזיזה אם רבינו לובשת אף לעת זקנתה את תכשיטי הזהב שלה, וכשחברותיה שאלוה בתמיה וכי זה נאה לאשה זקנה כמותך להתקשט בתכשיטים, היתה משיבתם כן וכן, וכי לא מגיע לי שאשמח כשאני רואה את כל בני לפני מעוטרים בכתר התורה והם רבנים ות״ח בעלי חכמה ויראה?!

למד תורה אצל הרה״ג ר׳ יוסף ברבי זצ״ל (ע״ע) שהיה מגדולי מרביצי התורה בג׳רבה, יחד עם ר׳ דוד כהן יהונתן (ע״ע), ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) ועוד. מספרים שבקטנותו היה מפשוטי התלמידים, ורבו לא צפה ממנו לגדולות. הוא היה נוהג במעשי שובבות בבית ובבי״ס, ואביו חשב להוציאו מביהמ״ד ללמוד מלאכה להתפרנס ממנה. אז שלח הראב״ד ג׳רבה ר׳ משה זקן מאזוז (ע״ע) מכתב לאביו בלשון סגי נהור שבו רמז לו שלא מהראוי לעשות כן. אביו נעתר למכתב הנ״ל והשאיר את בנו להמשיך בלימודיו. בהיותו בן 16 שנה נשא לאשה את בת אחיו הצדקנית מרת מישונה, ומאחרי נשואיו הפך והיה לאיש אחר. הוא התחיל לשקוד על התורה ברוב עוצמה וחשק רב, והיה אביו מחזיק בו בפרנסתו. במשך שנים מועטות מילא כרסו בש״ס ופוסקים, והיה עולה על כל חבריו ללימודים.

בשנת התרס״ד (1904) בהיותו בן י״ח שנה כבר מופיע בספר „שיר ציון" על שה״ש בין חברי חברת „ברית ותורה" להוצאת כת״י עתיקים, ובתואר „רב". בשנת התרס״ה (1905) הדפיס ר׳ חיים חורי את ספרו „דרך חיים" הכולל חידושים שחידש כשלמד אצל רבו ר׳ משה זקן מאזוז (ע״ע), ובין עמיתיו ללימודים מזכיר פעמים רבות את רבינו חברו ללימודים בתואר „ידידי הרמ״ה" או „החה״ש כמוה״ר ר׳ מרדכי הכהן" וכיו״ב. מזה נראה שרבינו למד הרבה גם אצל ר׳ זקן מאזוז הנ״ל, ודבר ידוע בפי העם שרבינו היה מכתת רגליו לדיג׳ת מרחק 7 ק״מ מביתו, כדי ללמוד תורה אצל ר׳ זקן. בשנת התרס״ט נודע כאחד מחשובי הת״ח בג׳רבה, ובאותה שנה הועיד בצוואתו גביר חשוך בנים מג׳רבה את כל רכושו למחזיק שילמד עבורו אחר פטירתו, ומכל החכמים שבג׳רבה לא בחר אלא באחד משני החכמים „או ר׳ אמייס או ר׳ כלפון". על צוואה זו כתבו אז רבינו ור׳ כלפון תשובה באורך רב, והיא נדפסה בכמה ספרים, ועליה יש תשובת ר׳ ישראל זיתון (ע״ע) הראב״ד תוניסיה ובית דינו.[1]

בשנת התע״ר (1910) בהיותו בן כ״ד שנה מכונה כרב מובהק ע״י ראש רבני תוניסיה דאז ר׳ ישראל זיתון (ע״ע).[2] בשנת תער״ב (1912) בהיותו בן כ״ב שנים נתבקש ע״י הראב״ד ג׳רבה ר׳ משה זקן מאזוז (ע״ע) לשבת עם הב״ד בענייני גטין החמורים, ומכאן שבעניינים פחות חמורים ישב עוד לפני כן. בפי העם ידוע שרבינו התחיל לשמש ברבנות בהיותו בן כ״ה שנים, כלומר בשנת התרע״א (1911). בשנת תער״ג יצאו לאור שני ספריו הגדולים של הראב״ד ג׳רבה ר׳ משה זקן מאזוז (ע״ע) „שערי תורה" ו„שערי משה", ובהם מזכיר לרבינו בתוארי חבה ובתוארים של רב חריף ומפולפל. במקום אחד כותב: „זה מה שכתבתי בעוניי על מה ששלח אלי החו״ש והכולל עוקר הרים פלפלא חריפתא כמוה״ר מרדכי הכהן דמתקרי המייס הי״ו",[3] ובמקום אחר כותב: „וראיתי במכתב לחמיד ליבא אחד המיוחד ממעייני הישועה ומפלפלי בחכמה הי״ו",[4] ואח״כ כותב: „ודע כי אח״כ מש״ל קבלתי מגילה עפה מאחד המיוחד ממעייני הישועה ומפלפלי בחכמה הר״ש הנז״ל היה רך בשנים ואב בחכמה עמקא ורזמא

---

2) בספר „פקד משה" דרוש כ״ט ממהרמ״ך, ובספר „כתר כהונה" דרוש נ״ח מר׳ רחמים חי חויתה הכהן זצ״ל, ומשני דרושים אלו ומקונטרס „תולדות המדות" שבסוף ספר „יקר הערך" לרבינו, שאבתי כל החומר לכתיבת ערך זה.

1) שואל ונשאל ח״ד חו״מ סי׳ א׳, משפט כתוב חו״מ סי׳ מ״ז ועוד.

2) קונטרס לחוקקי ישראל מכתב ל״ב.

3) וילקט משה ה׳ ע״ב.

4) שם בשערי משה קונט׳ כתב משה ד׳ ע״ב.

כהן שדעתו יפה פלפלא ומבינא חריפא מהו״ר כמוה״ר מרדכי אמיים הכהן הי״ו".[5] לרוב חריפותו ניתן לו הכנוי „אמייס" שפירושו תער, כלומר שהיה חריף בלימוד כתער.

בשנת התרע״ד (1914) בהיותו בן כ״ח שנה, מופיעה חתימתו לראשונה עם דייני ג׳רבה בהסכמת ספר „ילדי יוסף" לרבו מהר״י ברבי, מזה נראה שמאז היה לחבר בביה״ד בג׳רבה. בשנת התרע״ה (1915) הוציא לאחר יגיעה רבה את הספר המפורסם „זרע ברוך" לקרובו ר׳ ברוך צג׳ייר הכהן (ע״ע) בתוספת הגהות מאירות עינים ממנו. לפני רבינו היו רק פתיתי ניירות מחידושיו של ר׳ צג׳ייר, וברוב השתדלותו עשה את הספר הזה לספר חשוב ונודע כ״כ בג׳רבה עד שבדור האחרון כל הת״ח המעיינים היו לומדים בו ונזכר הרבה בספרי רבני ג׳רבה מהדור האחרון בר״ת „הזר״ב". על יגיעתו הרבה כתב ר׳ דוד עידאן (ע״ע) בהקדמתו לספר, שרבינו ממש נדד שינה מעיניו כדי „לקשר נימא בנימא, ולהבין דבר מתוך דבר, לראות כל ענין משורשו ומקומו, לכלות להתם די מחסורו אשר יחסר לו..." ומסיים: „אדמה כי ישא חן וחסד בעיני החכמים והרבנים להתענג ברוב עוז ותעצומות לנועם ממתקי דבריו, ולנופת צוף לקחי אמריו, בלי תפוגה כי ברך יברכו להרמ״ה נר״ו הנז׳ על מפעלו ויאמרו ירום דגלי תורתו, וגבר מאוד בהצלחה רבה ועושר וכבוד". רבינו מספר בהקדמתו שלעתים רפו ידיו במלאכת ההגהה עד כי סופר אליו חלום נורא ומבהיל הרעיון שנגלה לאחרים, ואז הזדרז בכל עוז לגמור המלאכה. בהקדמתו הוא פנה למי שיש לו הערות כלשהם על הספר שישלח אותם אליו והוא ישיב להם, ודבר זה עורר את בני הישיבות בג׳רבה לעיין בספר, ורבים שלחו אליו הערותיהם ורבינו השיב להם.

באותה שנה (התרע״ה) נתמנה לראש הרבנים בג׳רבה, ואתו הרה״ג ר׳ ציון כהן יהוגתן (ע״ע) במשרת הוראת איסור והיתר, והרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) במשרת משפטי אישות וירושות.[6] בשנת התרע״ז (1917) נפטרה עליו אמו מרת עזיזה, ובר״ה דשנת התרע״ט (1919) נפטר עליו אביו, ובתוך השבעה נפטר גם רבו ר׳ יוסף ברבי (ע״ע). בסוף שנת התרפ״ו (1926) בקש רבינו להתפטר ממשרת האב״ד[7] מסיבות שונות, אך בסוף חזר בו והמשיך בתפקידו. הפרופ׳ נחום סלושץ שבקר בשנת התרפ״ח (1928) בג׳רבה בפעם השנייה כותב בספרו „האי פליאי" (עמ׳ 205): „אחר ערבית נועדנו בבית הראב״ד ר׳ מרדכי אמיים הכהן, הרב היה אז במבחר שנותיו קרוב לארבעים, אדם נאה אשר חכמתו האירה את פניו, למדן אמתי ובעל דעה רחבה, הרב הביע חפצו לעזוב את הרבנות מאחר שלא נתקיימו דרישותיו לחזק ולהבטיח לימוד התורה..." ע״כ. בשו״ת שואל ונשאל ח״ה להרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) שהיה חבר בבית דינו, מובאים ארבע תשובות שכתב בקשר להתפטרותו של רבינו ודינה מבחינת ההלכה.[8] מתשובות אלו יכולים ללמוד עוד על הסבות שהגיעוהו להתפטר. נוסח אחת השאלות ששם (חו״מ סי׳ ג׳) היא כך: „**שאלה**, חכם גדול שבעיר והוא בעל מלאכה שמרויח ממנה כדי פרנסתו והותר, והקהל צריכים לו להיות להם לראש אב בית דין ולתת לו כדי פרנסתו כפי מה שיאמר הוא והוא אינו רוצה רק ליהנות ממלאכתו וממילא לא יוכל לקבל עליו המשרה הנז׳, אם חייב מן הדין לקבל עליו המשרה הנז׳ ופרס מן הקהל או לא..." ע״כ, ובסי׳ ו׳ נוסח השאלה כך: „רב העיר שהיה לו משא ומתן ברבית עם הגוים ביום שני וחמישי שהם ימי השוק באותה העיר, ואחרי ששמש באותה משרה כעשר שנים בלתי פרס מהצבור, עתה החליט בדעתו מאיזה טעם שאין רצונו לשאת בעול שני הדברים, אלא או יסתלק ממשרתו וישאר בעבודתו הגופנית לבד, או להיפך להסתלק מהגשמית ולעמוד רק בעבודתו הרוחנית לגמרי. והק״ק מבקשים ממנו שיבטל עבודתו ויקח פרס די מחסורו מכיס הקהל, והוא אומר זה אינו, רק העמידו לי הגביר פלוני שיהיה עמי בשותפות והוא יעבוד ואנוכי אתעסק בצרכי צבור. והפצירו הצבור באותו גביר ולא נתרצה, והציעו לו איזה גבירים אחרים והרב לא רצה, ומאז רוצה להסתלק, והקהל הקדוש מבקשים שישרת הצבור ויקח הפרס כיון שאינם יכולים להכריח אותו הגביר על זה, הדין עם מי?" ר׳ משה כלפון בתשובותיו על שאלות אלו אומר שעל רבינו להמשיך בתפקידו, ואכן נראה שהוא המשיך עד שנת התרצ״ה (1935) בערך, שעד אז מוצאים אנו חתימותיו בהסכמות ופסקים מרבני ג׳רבה, וכן שמעתי מידידי של רבינו מר פראג׳י סופר הי״ו ששמע מרבינו שאמר על עצמו ששמש כרב בג׳רבה במשך 24 שנים בחנם ושלא על מנת לקבל פרס.

בתקופת כהונתו כהראב״ד ג׳רבה עמד הוא וחבריו הדיינים בפרץ נגד השלטונות שרצו לפתוח בי״ס צרפתי בתוך אלחארה לכבירה, למען שגם ילדי היהודים ילמדו שם. הם חששו שדבר זה יגרום לירידת קרן התורה ולזלזול בדת כפי שקרה בתונס ובערים אחרות, ובהתנגדותם זו הם מנעו פתיחת בי״ס זה, ונשארה העיר ג׳רבה כעיר התורה. פרופ׳ נחום סלושץ ז״ל כתב בקשר לכך: „ראיתי כי עדיין יד הרבנים תקיפה כבימיו של ר׳ יעקב הכהן אשר בימי רבנותו הוכרז חרם על יסוד בי״ס בעיר מושבם. עמידתם העקשנית של תופשי התורה לא לבד שלא הפילה בעיני את כבודם וערכם, אלא ראיתי בה הוכחה ניצחת לאחר הנסיון שעמדו בו במשך

5) שם ה׳ ע״ב.

6) עיין „זכות משה" לר׳ משה כלפון הכהן בקונטרס „סתרי משה" בתחילת מכתב מוהרמ״ך ליחידי הקהלה בשנת התרפ״ו.

7) שם.

8) חו״מ סימנים ג׳־ו׳.

דור שלם, כי עיר עוז לנו ג'רבה ובה עתיד לעמוד טעמה של המסורת עד יום התמורה הגדולה, עד יום הגאולה".[9]

בשנת התרצ"ה (1935) עזב לגמרי את משרת הרבנות בג'רבה. בשנת התרח"ץ (1938) השתדל בהוצאת הספר „דגן בחורים" וכתב בו הגהות. מאוחר יותר עבר בנו בנימין להתגורר בעיר תונס, ורבינו עבר אחריו לשם. בשנת התש"י (1950) פנה אליו ראש רבני תוניסיה ר' דוד בן בארון (ע"ע) שיקבל עליו תפקיד אב"ד בב"ד הגדול בתונס,[10] והוא קבל עליו התפקיד. בשנת התשט"ו (1955) כשנפטר ראש הרבנים הנ"ל, נתמנה רבינו במקומו ושמש בשני התפקידים גם יחד ראש הרבנים ואב"ד. אחר כמה שנים נתמנה גם כראש ועד הקהלה בתונס, וכראש „ישיבת חברת התלמוד" בתונס מיסודו של הרה"ג ר' שלמה דאנה (ע"ע). בחג השבועות שנת התשל"ד (1974) נפטר בתונס בהיותו קרוב גליל תשעים, ובס"ה שמש כאב"ד ורב ראשי בתונס כעשרים וארבע שנים.

לרוב עיסוקיו הרבים בצרכי צבור, לא יכל לערוך ולסדר כתביו וחידושיו, ולהוציא בחיים ספרים שלו. דבר מפורסם מאוד שכתב רבינו חידושים רבים מאוד, והעיד לי אחד ממקורביו שמילא במו ידיו חביות מכתבי ידיו, אך לצערנו הרב לא נודע איפה הם ומה עלה בגורלם. מכל כתביו נדפסו לאחר פטירתו שו"ת „גדולת מרדכי" ב' חלקים על ד' חלקי השו"ע, מערכות הלכה ודרושים. תולדות חייו בהרחבה כתבתי ב„גדולת מרדכי" ח"ב שיצא בארץ בשנת התשמ"א. עוד נשארו בידי מכתבי ידיו, חלקם כתובים וערוכים וד' יזכני להוציאם לאור, אך הם אינם אלא חלק קטן מאוד מהכמות הרבה של כתבים ששמעתי שהיו לרבינו, ואולי כתבים אלו נמצאים עדיין בתונס. מלבד ספריו אלו הוא נודע בשערים המצויינים בהלכה, והוא נזכר בהרבה מספרי רבני ג'רבה מהדור האחרון. הוא כתב הגהות בהרבה ספרים, ובמיוחד הגהותיו המפורסמות בספר „זרע ברוך" עשו לו שם גדול. בספרים ובהגהות הוא נזכר בר"ת כ„הרמ"ה" או „המרד"ך". בבחרותו כתב הרבה מאמרים בירחון התורני „המאסף" שהיה יוצא בירושלים ע"י הגר"ץ קוינקא זצ"ל, ולרוב חכמתו וחביבותו היו קוראי הירחון מכנים אותו בתואר „הגאון הספרדי".

כמה מדות נעלות היו לו לרבינו. ראשית היה שקדן עצום. מספרים שהיה מסוגל לשבת וללמוד שנה רבות ולשכוח מאכילה ושתיה. כשהיתה אמו שולחת אותו להוליך את האוכל לאביו העובד בשוק מרחק 2 ק"מ מביתו, היה מגיע לאביו כשקערת האוכל ריקה, מכיון שהיה מהרהר כל הדרך בלימודו, ומדי פעם היה נשפך קצת מהקערה בלי שירגיש. בצעירותו היה ממעט מאוד בשינה, והיה ישן רק שינת עראי כשרגליו נגררים על הארץ ובכסוי קל ביותר, ובלי להניח כר מתחת לראשו, וזאת למען לא תחטפנו שינה רבה. להכניס חשק בתלמידים היה מספר על עצמו לתלמידים שלא היה ישן עד שיתרץ 4 תירוצים לאיזו קושיא.

עוד ממדותיו הנעלות, שהיה איש החסד והרחמים, שופע אהבת ישראל, מהנעלבים ואינם עולבים. גמל חסד לעניים ולעשירים הן בגופו הן בממונו, בסתר ובגלוי. כל חג דאג לעניים לכל צרכיהם, ובגמר עונות היין והתבואה היה שולח

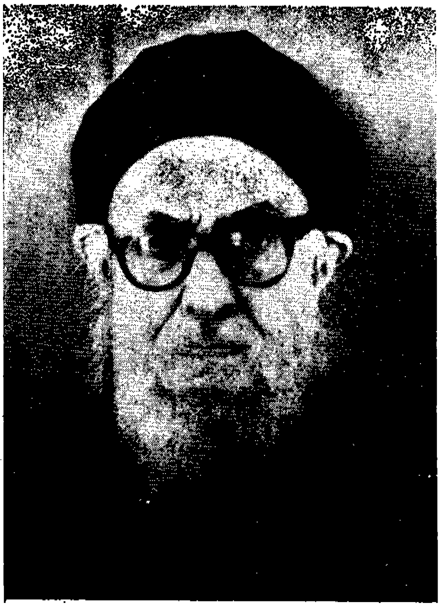

מר זקני הראב"ד מקודש בג'רבה ואח"כ למדינת תוניסיה ר' מרדכי אמייס הכהן זצוק"ל.

בידי בניו ובנותיו לחלק לעניי העיר. גם כמה עשירים שמטה ידם החזיק בהם בסתר עד שהרימם מדלותם והחזירם למצבם. היה נוסע ממקום למקום למען הצלת ישראל מיסורי גוף וממון, לכל הנדכאים והמעונים בבתי כלא. רבינו שבמדותיו הנעלות קנה לו שם נכבד גם בקרב הגוים שליטי הארץ ודבריו עשו רושם, היה משתדל למען עם ישראל והציל כמה וכמה נפשות מענויי מות ממש ויסורין קשים. הרבה ספורים ידועים על זה, וקצת מהם כתבתי בתחלת „גדולת מרדכי" ח"ב.

גם היה חביב ונערץ על נשיא מדינת תוניסיה מר חביב בורגיבה, והנשיא העריכו ביותר והיה מזמינו לעתים קרובות אליו. בכמה מקרים שהנשיא חלה, ביקש מרבינו שיתפלל

9) אי הפליא עמ' 196.

10) עיין לעיל עמ' קכ"ז תצלום מכתבו בענין.

עליו, ותפלתו עשתה פירות. קרבתו זו לנשיא נצל רבינו לטובת בני עמו שאותם אהב בלב ונפש. בסוף ימיו כשביקר נשיא תוניסיה בביכ"נ המפורסם „אלג'ריבה" שבעיר ג'רבה, העניק לו רבינו שי מטעם הקהלה היהודית, ספר תורה מזהב.

רבינו היה ער מאוד למתרחש בא"י והיה תמיד מצפה לגאולה השלמה. הוא עזר הרבה בענין ישוב א"י ועליית יהודי תוניסיה לארץ, ובנו בנימין היה מחשובי הפעילים בתחום זה. במצוות הוא דקדק ביותר, והחמיר על עצמו בהרבה דברים. בענייני בריאות התנהג לפי כללי הבריאות שכתב הרמב"ם בהלכות דעות, וזכה לבריאות איתנה עד יום מותו ולא כהתה עינו ולא נס ליחו, כפי שהבטיח הרמב"ם בהלכותיו שם. נזהר מאוד בחינוך בניו ובנותיו ונכדיו, והקפיד להשיאם עם בני ת"ח וכהנים דוקא כפי הידוע במסורת של משפחתינו שכך הזהיר הראב"ד ג'רבה מר זקננו ר' נסים הכהן (ע"ע) לבנו שישיא צאצאיו לבנות כהן דוקא, והעיד על עצמו (ועוד כמה רבנים) שנענש על שלא הקפיד על כך.[10] שני בניו של רבינו נישאו לבנותיהם של הראב"ד ג'רבה ר' משה כלפון הכהן (ע"ע), ושל בן אחותו הראב"ד ג'רבה ר' רחמים חי חויתא הכהן (ע"ע).

הרבה נסים מספרים עליו. כמה פעמים הוא ניצל בדרך נס ממות בטוח בתאונות דרכים, בהיותו בנסיעות לשם הצלת ישראל. במקרה אחד מסופר על רבינו שעבר בשוק של נעלים, וגוי אחד הרים מנעליו להכות אותו, ואז יבשה ידו, ולא הותרה עד שבקש מחילה ממנו.[11] ועיין עוד בספר „חכמי ג'רבה ותונס" הספור על אותו מתנדס יהודי שנהרג בתאונת דרכים כעונש על שסירב להיענות לבקשת רבינו והקהלה היהודית בתונס, להשאיר קברות הצדיקים במקומם, ולא לעוקרם למקום אחר. פרטים וספורים נוספים על רבינו עיין בספר הנ"ל, ובתחלת ספר „גדולת מרדכי" ח"ב.

*לו) **כהן ר' מרדכי** — מגדולי רבני ג'רבה בראשית המאה ה-6. היה מילידי ק"ק הדיג'ת, ובהיותו בחור עבר לאלחארא לכבירה, כנראה כדי ללמוד מהרבנים דשם. כשלא מצא פרנסתו, עבר לעיר סוסא ושם נתמנה לרב ומו"ץ, ונשא אשה משם. אח"כ חזר שוב לאלחארה לכבירה, ונשא עוד אשה, ונתמנה כדיין בבית דינו של הרה"ג ר' אהרון פרץ (ע"ע) בעו"ס „בגדי אהרון".[1] שאלה מהם להראב"ד תונס הגאון המקובל האלוקי ר' מסעוד אלפאסי (ע"ע) נדפסת בספר „משחא דרבותא" (חחו"מ סי' קמ"ט די"ד ע"ג), ושניהם חתומים בהסכמות לספרי ר' יצחק חדאד (ע"ע) — „תולדות יצחק" ו„קרני ראם" — מהשנים תקכ"א (1761) ותקכ"ה (1765). גם ר' יצחק חדאד מזכיר את רבינו בספריו. היו לו שלושה בנים ת"ח גדולים, והחשוב שבהם הנקרא ר' עמרם (ע"ע) נפטר בחיי אביו בהיותו בן 35 שנה בלבד. שני בניו האחרים הם ר' נסים (ע"ע) ור' רחמים (ע"ע) ששמשו שניהם בזה אחר זה בתפקיד הראב"ד ג'רבה. עוד היתה לו בת שהיא אמו של הראב"ד מקודש מר זקננו הרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל (ע"ע).

רבינו וגם בניו אחריו היו נהנים מיגיע כפיהם, ושמשו בקדש ללא תמורה חנם אין כסף, וכך כותב הרה"ג ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) בספרו „ברית כהונה": „הרבנים שלפני פנינו אשר שמענו את שמעם מז"ק הרה"ג מורנו הרב מרדכי הכהן ז"ל ובניו הרה"ג מורנו הרב נסים הכהן ז"ל ומורנו הרב רחמים הכהן ז"ל, ובנו של מורנו הרב נסים הכהן הרה"ג מורנו הרב יוסף הכהן ז"ל והרה"ג מה"ר מעתוק חדאד והרה"ג מה"ר נסים חדאד ז"ל היו נהנים רק ממלאכתם או ממסחרם ועסקיהם, ולא היו נהגים מהצבור כלום, ואדרבא הם היו בראש כת הנותנין בכל מוסדות צדקה וחסד. ומאז והלאה כאשר קשתה הפרנסה מיוקר השערים וחסרון הרוחים, ומזה מי שהוא ממונה לדיין מצד הצבור ועפ"י מאמר המלך ירי"ה אם יתעסק במלאכתו למצוא די פרנסתו... נחוץ לו זמן רב למלאכתו, ולא יוכל למצוא זמן למשרתו הצבורית, וכן הק"ק הי"ו המה ראו שאם יתעסק במלאכתו יושפל כבודו ברבים... לכן מאז והלאה נהגו והנהיגו ראשי הק"ק הי"ו לקבוע פרס שבועי להדיינים הי"ו, ולהיות בטלים מכל מלאכה ומכל עסק ומסחר, וכן נהוג עד היום",[2] עכ"ל.

בספר הנ"ל מתארו ר' משה כלפון: „הרה"ג המקובל האלוקי המלומד בנסים מז"ק כמה"ר מרדכי הכהן ז"ל", וכותב שמעת בוא רבינו ללחארה לכבירה, היו היחידים הבאים מהדיג'ת ללחארה גוף אחד עם בני לחארה, וכן אנשי לחארה שבדיג'ת כבני הדיג'ת, עד שנהיה פירוד בין תושבי לחארה לתושבי הדיג'ת, ואז כל אחד השתייך למקום מוצאו, ואח"כ ע"פ הממשלה התאחדו תושבי הדיג'ת שבאלחארה עם ק"ק לחארה וכן להיפך.[3]

עוד כתב ר' משה כלפון: „שמעתי ממורי אבי זלה"ה איזה פעמים, כי כל בני הדיג'ת אשר בלחארה הם מבני הרה"ג ר' מרדכי הכהן ז"ל שבניו הם ר' נסים ור' רחמים ור' עמרם, וכל המשפחות הם מבנו ר' עמרם ור' רחמים ורק אח"כ באו איזה יחידים אחד או שנים מהדיג'ת וגלו עליהם, וכל זה פשוט מהשמועה והמוחש",[4] ע"ש. אני הכותב אחד מצאצאיו.

בספר „ממלכת כהנים" (אות כ"א) מובאים כמה ספורים

---

10) עיין ברית כהונה חאה"ע מע' כ'.

11) כן אני שומע תמיד מאמי בת רבינו, וכ"כ בספר „במחיצת רבנים וחכמים" למר לסרי, ושמעתי אותו מפי הזקן החכם ר' סיסף הכהן הי"ו ששמעו מפי עד ראיה, וכבר הערתי על כך באחת מחוברות „אור תורה".

1) עיין ממלכת כהנים אות כ"א.

2) חיו"ד מע' ר' אות ח'.

3) שם מע' ק' אות ד.

4) ברית כהונה ח"ב יו"ד מע' ק' אות א'.

עליו, שאחר פטירתו נגלה לאשתו בחלום כמה פעמים, ועוד כמה ספורים, ואין כאן מקומם.

לח) **כהן ר׳ משה הראשון** — מחכמי ג׳רבא במאה הששית בתקופת ר׳ רחמים חורי הראשון, ומזכירו ר׳ רחמים בספרו „שערי רחמים" שב„קרית ארבע" בכמה מקומות ומביא שמועות ממנו (עיין ז׳ ע״ד, ל״א ע״א ועוד) וכותב בזה״ל: „ושמעתי מהחה״ש כמהר״ר משה הכהן", ע״ש.

לט) **כהן ר׳ משה** — הכס גדול בנגלה ובנסתר, והיה אוצר השלימות בכל מקצועות התורה. מתואר בכמה מקומות בתואר: „כליל המדעים המקובל האלוקי".[1] היה מתנודד כל ימיו מעוני לעושר ומעושר לעוני, פעמים שהיה עשיר בתכלית העושר ופעמים שהגיע לעוני שאין כדוגמתו רח״ל. חבר פירוש לתהלים בשם „זכות משה" הנדפס בתהלים „תפלה למשה" (ירושלים תרע״א), וספר „פני משה" על התורה שרובו ככולו ע״ד הנסתר. מלבד אלה יש לו עוד בכתובים הרבה חי׳ ש״ס ופוסקים.

נולד בג׳רבה בשנת התק״נ (1790)[2] לאביו הגאון המפורסם הראב״ד מקודש מר זקננו ר׳ שאול הכהן (ע״ע), ולאמו מרת תרכיה. אמו נפטרה עליו סמוך ללידתו והניחתו יתום בן שמונה ימים. כשגדל למד אצל אביו, ואחר שמילא כרסו בש״ס ופוסקים, חשקה נפשו ללמוד חכמת הקבלה, ועוד לפני היות לו 40 שנה התחיל ללמוד חכמה זו בסתר ללא ידיעת אביו. נכדו הרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) כותב בספרו „ברית אבות" בקשר לכתוב בפרק״א „בן ארבעים לבינה", וזת לשונו: „ראיתי להזכיר דבר פלא אשר שמעתי מדודי ר׳ יצחק הכהן נר״ו[3] כי מר זקני הרה״ג מה״ר משה הכהן ז״ל כאשר עלה ברעיונו הקדוש ללמוד חכמת הקבלה, לא בא אז בימים כי עוד לא הגיע לשנת הארבעים, והתחיל ללמוד בינו לבין עצמו בסתר ולא הגיד לשום נברא בעולם, ואפילו לאביו מהרש״ך זצ״ל לא הודיע כלל. והנה יום אחד בא לפניו אחד ממגידי עתידות והתחיל ושאל לו באיזה פרטים והיה משיבו, ובכלל הודיעו על מה שלא שאל לו כי מקרוב התחיל ללמוד בחכמה עמוקה מאוד ועדיין לא בא בשנים ולא הגיע לזמן הראוי, ע״כ, ונתפלא מר זקני למאוד על זה. ובעיקר הדבר שמעתי כי המקובלים בזה״ז האחרון הסכימו ללמוד גם טרם הזמן הנז׳, ואנוכי לא ידעתי וא״ש את״מ וההי״ב".[4]

בתחלה היה מתפרנס ממסחר מכירת הצמר, והיה לו קשרים עם סוחרים בתונס ובאירופה. בעבודתו זו עבד זמן רב עד שפעם אחת הערימו עליו כמה סוחרים גדולים וגרמו לו הפסדים וחובות גדולים,[5] ואז הניח ביתו בעירום ובחוסר כל, והלך לתונס לחפש עבודה והיה מסתובב בחוסר כל. הוא שאל אצל הבקיאים בחכמת החול, ואמרו לו שאשתו שהיא מעוברת תלד בקרוב, והנולד יהיה לו במזל טוב. ואמנם בי׳ תמוז התר״א (1841) ילדה לו את בתו מסעודה,[6] ובאותו יום ממש בא אליו אדם מג׳רבה, בשם נסים עמאנו, שהיה עובד בתונס אצל השר מחמוד בן עיאד משרי ה„באי" (מלך תונס), ואמר לו שהשר מחפש עובד נאמן, והציע לו לעבוד אצל השר. בשמחה רבה הסכים לדבר ומיד נכנס לעבודה, ומצא חן מאד בעיני השר, והוא השתכר יפה מעבודה זו, ופרע ממנה חובותיו והתפרנס בכבוד. את משפחתו השאיר בג׳רבה, והיה בא לג׳רבה רק בחודשים תשרי וניסן כדי לחוג את החגים בקרב משפחתו, ובשום אופן לא הסכים להביא את משפחתו לתונס מחשש לחינוך בניו. כאשר השר ראה כך, שלחו באלול התר״ח (1848) לעיר ג׳רבה להיות שם גובה ומטפל בכל ענייני המסים והמכסים, והיה עובד אצל ה„עאמל" בג׳רבה. הוא עשה מלאכתו באמונה וקדש שם שמים באמנותו.[7] לבקשת העאמל שבקש אדם שישמש כסופר אצלו, הביא רבינו אדם בשם סאסי סופר, שהחזיר לרבינו רעה תחת טובה, וכאביו שהיה ידוע כמוסר, גם הוא דבר שטנה וכזב על רבינו, עד שהשר שבתונס סלק את רבינו ממשרתו, וגרמו לו הפסדים גדולים. מטרתו של סאסי הנ״ל היתה שרבינו יתחייב לו ממון ודברים אחרים שאינו מחוייב לו בהם כלל, ועל כך כתב רבינו בשנת התר״י (1850) מודעא וגלוי דעת לפני 4 עדים, שכל ההתחייבויות שיתחייב לו הם מאונס גמור ובטלים ומבוטלים.[8]

בתקופת היותו בתונס, זכה להתאכסן ליל פסח אחד אצל הראב״ד תונס הגאון ר׳ ישועה בסיס (ע״ע), והוא נתבקש מר׳ ישועה לקדש לפניו את הקדוש בנוסח הארוך הנהוג בג׳רבה, והדבר ערב מאוד לר׳ ישועה.[8*]

בשנת התרי״ג (1853) עמד בפני הב״ד בתונס, ותבע לבטל המכר של חצר אחת שמכר לאיש מאנשי גריאן, מכיון שהאיש לא פרע הממון בזמן. דייני תונס ובראשם הגאון ר׳ ישועה בסיס (ע״ע) הצדיקוהו בטענתו, והדבר נמשך עד שנת התרט״ו (1855) שבא מורשה מהאיש הנ״ל, וטען בפני

---

1) עיין ממלכת כהנים אות כ״ח וכ״ט, ובהקדמת נכדי רבינו לספר התהלים „תפלה למשה".

2) בממלכת כהנים שם כתוב ששמע שרבינו נפטר בשנת התרכ״ג כבן ע״ג או ע״ד שנים, וא״כ לידתו בשנת התק״נ.

3) הוא בנו הקטן של רבינו.

4) ברית אבות דף ל״ג ע״ב.

5) עיין תחלת „בית אברהם" עמוד 10, ובממלכת כהנים אות כ״ח עמ׳ ל״א.

6) בממלכת כהנים אות כ״ח עמ׳ ל״ב כתב אחיה ר׳ דוד תאריך לידתה.

7) תחלת „בית אברהם" ח״א עמ׳ 11 יש כמה ספורים בקשר לזה.

8) המודעה במלואה נדפסה בספר „ממלכת כהנים" עמודים ל״ג, ל״ד.

8*) ספור זה מובא בכמה הגדות נוסח ג׳רבה כמו „ערבי פסחים", „מדרש הגדה" ועוד.

האב״ד הנ״ל, שעכוב הפרעון היה מחמת אונס. הב״ד לא קבל טענה זו, והצדיקו את רבינו שהמקח בטל. על פסק זה חתם הדיין ר׳ שאול נטף (ע״ע).[9]

בתקופה מסויימת (כנראה בסוף ימיו) היתה מחלוקת גדולה בינו ובין ר׳ נסים חדאד (ע״ע) אחד מדייני ג׳רבה, ור׳ נסים נדהו על לא עול בכפו ומזה חלה מחלה גדולה כי לא מצא קנאי שיקנא עבורו, וכפסע היה בינו ובין המות. רבינו כתב על כך לרבני תונס, והם שלחו אל הראב״ד ג׳רבה ר׳ מעתוק חדאד (ע״ע), שלא טוב עשה ר׳ נסים חדאד להחרים תלמיד חכם וזקן בן חכם כהן על לא חמס בכפו, וכיון שלפי השמועה זוהי דרכו להחרים כל מי שמתקוטט עמו, וכזאת לא יעשה, לכן צריך להודיע לו שאין החרם שלו חל על רבינו כלל ועיקר, ומכאן ולהבא אין לו רשות להחרים לשום אדם עד שיסכימו עמו בית דין של שלושה. על זה חתמו דייני תונס הגאונים ר׳ אברהם כהן יצחקי (ע״ע), ר׳ נתן בורג׳ל (ע״ע), ר׳ נסים מעארך (ע״ע) ור׳ משה פיתוסי (ע״ע).[10]

בסוף ימיו חלה רבינו ונסע לליוורנו לדרוש ברופאים, ושם נפטר בליל שני של ר״ה תרכ״ג (1863) בהיותו כבן ע״ג שנה, ונקבר ליד קברו של הגאון הקדוש החיד״א זצ״ל. על מצבת קבורתו נכתב: „מצבת קבורת היקר הנכבד נשא ונעלה החכם השלם החסיד העניו המקובל האלוקי מה״ר רבי משה כהן היתה מנוחתו כבוד בליל שני של ר״ה שנת התרכ״ג זצ״ל וזיי״א אכי״ר״. השאיר אחריו שלושה בנים ת״ח, בנו הגדול הוא ר׳ דוד הכהן (ע״ע) בעס „משגב לדך״, בנו ר׳ שלום הכהן (ע״ע) היה רב בזרזיס וחבר כמה ספרים (אביו של הגאון ר׳ משה כלפון הכהן), ובנו הקטן ר׳ יצחק כהן (ע״ע) שהוא אבי מר זקני הרה״ג הראב״ד מקודש ר׳ מרדכי אמייס הכהן (ע״ע). בתו מסעודה היתה נשואה להרה״ג ר׳ חי הכהן (ע״ע) שהיה רב ראשי בגפצא ומחבר ספר „כה לחי״.

למרות עיסוקיו הרבים במלאכתו אצל השר, עסק רבינו בזמני הפנאי בתורה וכתב חידושים רבים. הוא השאיר אחריו הרבה חידושים שעדיין נמצאים בכת״י, ונדפסו ממנו רק ספריו „זכות משה״ ו„פני משה״ הנזכרים לעיל. נכדיו ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) ומר זקני ר׳ מרדכי אמייס הכהן (ע״ע) כותבים בהקדמתם לספר „זכות משה״, וז״ל: „ככל החזיון הזה יתיצב היום צלם ודמות רם המעלה מדובר בו נכבדות החכם הנפלא כליל המדעים הרה״ג המקובל האלוקי מז״ק כקש״ת ר׳ משה הכהן זצ״ל אשר עם רוב טרדותיו הגדולים בכתבי וחשבוני שרי ופגני הממשלה יר״ה כנודע, עם לילות כימים ובכל עת מצוא זמן מה כיום או בלילה להגות בספר תורת האלוקים, ולכתוב רעיוניו הטהורים עלי ספר רשום, היה לומר וכותב עד כי כמעט לא הניח פנה וזוית אשר לא נשתטח בה! תנ״ך, ש״ס, טורים, הרמב״ם, שו״ת פשטים ודרשות ורזי תורה, מלבד כמה וכמה חכמות ומדע״ב, וכתב על כל דבר ודבר...״ ע״כ.

9) מעשה ב״ד סי׳ כ״ז.

10) ממלכת כהנים עמ׳ ל״ה.

רבינו היה ידוע גם כמומחה גדול בכתיבת קמיעות. לפני נסיעותיו היה מודד הבית, והיה כותב משהו על נייר ומניחו בבית, וזאת כדי להבטיח את ביתו מפני גנבים ושודדי לילה. מי שנתחב לו עצם בגרון, היה כותב משהו על חתיכת דבלה והעצם היתה נבלעת. ומסופר שפעם בהיותו בתונס, נתקעה לבתו של אחד מחשובי העיר עצם והיתה כל העיר כמרקחה, והובאו מומחים ומכשפים כדי לרפאתה, אך הכל היה ללא הועיל. רבינו נזדמן לשם, וברצותו לקדש שם שמים, לקח חתיכת דבלה וכתב עליה מה שכתב ושם בפיה, ומיד העצם נבלעה ורווח לה, וכל העומדים ראו ונשתוממו. המכשפים שנשאלו לפשר נצחון היהודי עליהם, השיבו שהכוח שלהם הוא מהתחתונים, אך היהודי הזה כוחו עליון ורוחני. כן היה רגיל לעשות שאלות חלום על כל מה שצריך לו, והיה כותב מה שמשיבים לו.[11]

ידוע שתקופה מסויימת בימי חייו היה בעיר מאלטה, ובהיותו שם נזדמנו לו כמה מקרים שהיה יכול להושיע גדולים ועשירים ע״י קמיעותיו, אך הוא נמנע מכך כי לא רצה להטריח בוראו למען בצע כסף. מסופר שבהיותו שם נזדמן השר משה מונטיפיורי שבא לרפאת את אשתו שלא ילדה, ורבינו אמר אז שיש ביכולתו לתת לה קמיע כדי שתתעבר, אך הוא נמנע מהסיבה הנ״ל.[12] במאלטה שמש כשו״ב, והיה שוחט שחיטה כשרה לטבחי העיר שהיו נוצרים כלם, ושולח הבשר בידי שומרים יהודים. בספר „מנחת כהן״ לנינו ר׳ רחמים חי חויתא הכהן (ע״ע) מובא ספור ארוך בערבית על הטבח הנוצרי שרצה לרמות את רבינו, ולהחליף שור ששחט רבינו בשור אחר שהוא נחרו, ולבסוף נגרם לו הפסד גדול, שרבינו אסר לו את שניהם,[13] ע״ש באריכות.

עוד מובאים שני ספורים עליו בספר „ברית כהונה״ לנכדו ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע), ובספור אחד מזכירו לשבח, שבזכותו נתבטל המנהג שהיה בבית אביו שלא להכניס אורחים בליל פסח. מנהג זה והמנהג לא להכניס איש זר לבית בליל ר״ח ניסן שאוכלים את ה„בסיסה״ (קמח קלוי עם שמן וסוכר), נהוג עד ימינו בקרב כמה משפחות מיוצאי האי ג׳רבה ומקפידים על זה מאוד. ויש אומרים שזה שריד מהמנהגים שנהגו אבותיהם אנוסי ספרד שקיימו המצוות בסתר כי חששו מפני הלשנות לאינקויזיציה, ולא הכניסו אנשים זרים מפני זה. רבינו היה קשה עליו הדבר שבליל פסח שאומרים „כל דכפין ייתי וייכול״, ישארו האורחים

11) שם.

12) שם, עמ׳ ל״ו, ומובא שם עוד מקרה.

13) מנחת כהן ח״א דף ק״ב ע״ב.

בלי בית, ובליל פסח אחד הביא אורח לביתם, וע״י זה גרם לבטול המנהג במשפחתם.[14] עוד ספור בקשר לכשרות הדג הנקרא „פאר״ (עכבר) מובא בספר הנ״ל (חיו״ד מע׳ ד׳ אות א׳), ועוד פרטים עליו תמצא בתחלת ספר „בית אברהם״ ח״א, ובספר „ממלכת כהנים״ אות כ״ח.

מ) **כהן ר׳ משה כלפון** — גדול הרבנים בג׳רבה בדור שלפנינו, והיה צדיק וחסיד עניש וקטיל. שמש כדיין בג׳רבה במשך עשרות שנים, ובחמש עשרה שנותיו האחרונות שמש כהראב״ד ג׳רבה. נודע כפוסק גדול ואליו פנו בשאלות בכל תחומי ההלכה מכל רחבי תוניסיה. תשובותיו הרבות נקבצו ובאו בחמשת החלקים של ספרו „שואל ונשאל״, וגם שמו נזכר רבות ברוב ספרי ההלכה והשו״ת של רבני ג׳רבה בני הדורות האחרונים, ומובאות בהם הרבה מתשובותיו ופסקיו. ידו היתה בתקנת תקנות חשובות רבות בג׳רבה, ועמד על משמר התורה והדת. מצעירותו חקר ודרש מרבני ג׳רבה ותונס את כללי ההוראה ומנהגי העיר, וההסכמות והתקנות שעשו הרבנים הראשונים, והוא קבצם יחד בספריו, והם שמשו ומשמשים עד ימינו בסיס מוצק לפסיקת ההלכה אצל רבני ג׳רבה וסביבותיה. ספריו הבולטים בתחום זה הם: „ברית כהונה״, „הלכה למשה״, „חוקת משה״ ועוד. מלבד זה הוא לימד בשיטה מיוחדת את אברכי ביהמ״ד לדעת להורות ולפסוק הלכה, ובשיטתו זו עלו והצליחו תלמידים רבים שהפכו מאוחר יותר לגדולי הפוסקים. את שיטתו ביאר במאמרו „עץ חיים״ שבתחילת שו״ת „ישיב משה״ ח״א לר׳ משה שתרוג (ע״ע) אב״ד תוניסיה. פעולותיו החשובות הנ״ל הביאו להתפתחות עצומה של ההלכה והוראתה בג׳רבה, שטח שהוזנח בדורות שלפניו, שאז עסקו רוב הת״ח בעיון הש״ס בלבד. חיבר עשרות ספרים בתחומי התורה השונים, וגם הוציא לאור ספרים חשובים רבים של רבנים אחרים. על הפסקים וההוראות שבספריו סומכים רבני ג׳רבה עד היום הזה, ועד היום שמו נישא בפי כל ברתת קדושה ובכבוד גדול.

נולד בג׳רבה בשנת התרל״ד (1874) לאביו הרה״ג ר׳ שלום הכהן (ע״ע) נכדו של הראב״ד מקודש מר זקננו הרה״ג ר׳ שאול הכהן (ע״ע). כשגדל למד תורה אצל הרה״ג ר׳ יוסף ברבי (ע״ע), ומקטנותו ניכר שהוא מעותד לגדולות, ועלה על כל חבריו לכתה. כשעזב אביו את ג׳רבה ועבר לשמש כרב בזרזיס, למד מלאכת השו״ב יחד עם עמיתו הרה״ג ר׳ ציון הכהן יהונתן (ע״ע), ובתעודה שקבלו מרבני ג׳רבה ובראשם הראב״ד ג׳רבה ר׳ נסים ביתאן (ע״ע) כותבים: „והאמת הוא — דלאו כל שעתא ושעתא מתרחיש גברי כי הני זוגי דרבנן חכמים מחוכמים״. הוא הצטרף אח״כ לאביו ושמש כשו״ב בזרזיס. שם חלה בקדחת מפני שהיו שוחטים

14) הספור במלואו ב„ברית כהונה״ או״ח מע׳ פ׳ אות י״ט.

תחת כפת השמים חשופים לקרני השמש, ומחלתו זו גרמה לו לחולשה בעיניו, והוזקק לנסוע עם אמו למאלטה להתרפאת. בדרכו עבר דרך טריפולי, ושם נתאכסן אצל הרה״ג ר׳ נסים נחום, ונקשרו ביניהם קשרי ידידות הדוקים, ואף תיכננו לעלות יחד לא״י, אך לא יצא הדבר לפועל.

בהיותו בן כ״ה שנה נתבקש להיות חבר בב״ד בג׳רבה, אך הוא סירב לכך בתוקף, וכשרבו עליו ההפצרות נשבע בחיי זקנו שלא ישמע להם. הוא נתבקש גם ממקומות אחרים להיות להם כרב, גם מטראבלס פנו אליו בענין, אך הוא סירב. גם הרה״ג ר׳ משה זקן מאזוז זצ״ל (ע״ע) הראב״ד ג׳רבה והרה״ג ר׳ ישראל זיתון (ע״ע) הראב״ד תונס הפצירו בו ביותר ולא רצה.[1] אחד הטעמים החשובים לסירובו, הוא רצונו להתפרנס מיגיע כפו ולא מהרבנות, שכך היתה דרכם של הרבה מגדולי רבני ג׳רבה שלא ליהנות מהצבור. על רבינו מסופר שבעת שדרש למנוחת ר׳ מעתוק (עתוגי) הכהן(ע״ע) והזכיר את שבחו שהיה ת״ח נהנה מיגיע כפו, זלגו עיניו דמעות על שהוא לא זכה למעלת זו. אך אף שלא שמש בפועל בב״ד, היה פעיל מאוד בתחומי התורה השונים, וחותמו ניכר בתקנות שונות שנתקנו בג׳רבה ובפעילות צבורית. בהשתדלותו נעשתה הסכמה בשנת התרס״א (1901) לאסור סירכא מחידוד לחידוד, והוא כתב פס״ד ארוך בענין ועליו הסכימו ר׳ רחמים חדאד (ע״ע) הראב״ד ג׳רבה, ור׳ משה ברבי (ע״ע) הראב״ד תוניסיה.[2] בשנת התרס״ד (1904) היה בין מקימי חברת „ברית ותורה״ להוצאת כת״י עתיקים של הרבנים הראשונים, ושנה לאחריה הוציא את ספר „ברכת ה׳ ״ להראב״ד ג׳רבה ר׳ סאסי מעתוק כהן יהונתן (ע״ע), ואת ספרו הראשון „ברית אבות״ על פרקי אבות (ירושלים תרס״ה). בסו״ס „ברכת ה׳ ״ הנ״ל היה בין מתקני התקנה להצריך שלשה ב״ד בגט בין בברור בין בסדור ובין בנתינה, ועל זה הסכימו גדולי הרבנים וגם הרה״ג ר׳ צדוק הכהן זצ״ל הרב הראשי לצרפת. בתקופה זו הוא יצק מים על ידיו של הגאון ר׳ משה זקן מאזוז (ע״ע) הראב״ד ג׳רבה, ובספרי ר׳ זקן „שערי תורה״ ו„שערי משה״ שנדפסו בשנת תער״ג מובאים הרבה שאלות ותשובות ממנו. גם שאל שאלות הרבה מהרה״ג ר׳ משה שתרוג (ע״ע) והרה״ג ר׳ ישראל זיתון (ע״ע) מגדולי רבני תונס, והם נדפסו בספרים „ישיב משה״ ו„משפט כתוב״.

בשנת תרס״ט (1909) הועיד גביר חשוך בנים מתושבי הדיג׳ת את כל רכושו לת״ח שילמד למנוחתו לאחר פטירתו, ובחר באחד מהשנים או „ר׳ אמייס או ר׳ כלפון״. שני רבנים אלו כתבו על צוואה זו פס״ד ארוך מאוד, ושלחוהו להראב״ד

1) עיין מכתבים בענין בתחילת ספרו שואל ונשאל ח״א ובספריו האחרים.

2) ההסכמה נדפסה בשו״ת „ישיב משה״ ח״א סי׳ רפ״א.

תונס ר' ישראל זיתון (ע"ע).[3] בשנת התרע"ה (1915) כשנפטר הראב"ד ג'רבה ר' משה זקן הנ"ל, נאלץ רבינו לקבל על עצמו תפקיד של חבר בב"ד, מחמת הלחץ הרב שלחצוהו הרבנים וראשי הקהל באמרם שבלעדיו תישאר קהלת ג'רבה כצאן שאין להם רועה, ומחמת חלומות שהבהילוהו בענין זה. אז נתמנה מר זקני הרה"ג ר' מרדכי אמייס הכהן (ע"ע) להראב"ד ג'רבה, והרה"ג ר' ציון כהן יהונתן (ע"ע) לממונה על הוראות איסור והיתר, ורבינו על הוראות בענייני אישות וירושות. הוא הסכים להיות רק שלישי לב"ד, אך באופן מעשי נשא את כל העול על שכמו.

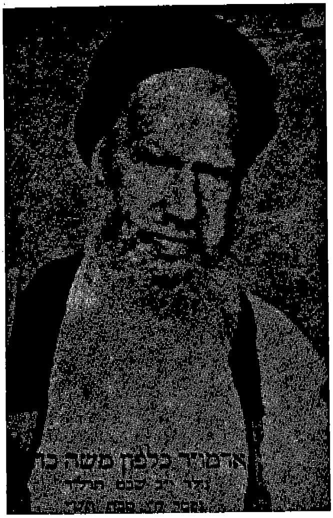

בתקופת כהונתו פנו אליו מכל רחבי תוניסיה בשאלות הלכה והוא השיב לכלם. הוא גם שאל שאלות רבות מרבני תונס, ובשנת התרפ"ד (1924) עשה פעולה חשובה בהוצאת הספרים „ישיב משה" ו„שבת אחים". בספר הראשון נקבצו מאות תשובות שהשיב הראב"ד תוניסיה ר' משה שתרוג (ע"ע) לערי תוניסיה וכפריה, ובהם תשובות רבות מאוד שהשיב לרבינו, ובספר השני נקבצו כל הלכות טרפיות ומליחה ומנהגי תונס בענין. שני ספרים אלו הפכו בדורות האחרונים למשענת לכל מורי ההוראה בג'רבה ובתוניסיה, ובלעדיהם לא ירים איש את ידו ואת רגלו. בספרים אלו נכתבו גם כמה כללי הוראה חשובים, שעד ימינו פוסקים רבני ג'רבה הלכה על פיהם.

רבינו עשה רבות למען העמדת דיינים ומורים שישמשו בקהלות ישראל, והפיץ את לימוד ההלכה וכללי הוראתה בג'רבה. עד ימיו למדו התלמידים בישיבות עיון הש"ס, אך לדעת הלכה ולהשיב על שאלות בהלכה לא למדו. מי שעסק בלימוד שו"ע ופוסקים היה נשאל בלעג, וכי יש בדעתך להיות רב או דיין ? מטעם זה רבים מהת"ח היו משמיטים עצמם מלשמש בקדש כרבנים ומורי הוראה, ואלה ששמשו כרבנים בפועל למדו ההלכה ופסיקתה תוך כדי שימוש אצל גדולי הדור. רבינו ראה שיש צורך לשנות מצב זה, והוא קבע שעור בביתו מדי שבת בשבתו לתלמידים מובחרים. בשעור זה הציג בפניהם בעיה הלכתית וציין להם מקורות התשובה, ובמשך השבוע היו צריכים להכין תשובה עפ"י מקורות אלה. בשבת הבאה היו מציגים התלמידים את תשובותיהם בפניו, והיו דנים בהם, ומחליטים מה המסקנא לדינא. במשך הזמן אחר שהתקדמו התלמידים היה מציג בפניהם בעיה ולא מציין בפניהם המקורות, והם היו צריכים בכוחות עצמם לחפש בספריות התורניות שבישיבות השונות, מקורות לענין ולכתוב תשובה בענין. בדרך זו התקדמו התלמידים בזמן מועט בלימוד הוראת ההלכה, ועוד בצעירותם כתבו תשובות הלכתיות חשובות. בשעור זה התחיל ללמוד בשנת תרע"ו (1916) הרה"ג ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל (ע"ע) בהיותו בן 15 שנה בלבד, וכבר שנתים לאחר מכן כתב תשובות הלכתיות חשובות לאב"ד תוניסיה הגאון ר' משה שתרוג (ע"ע). את השיטה הזו לפרטיה כתב רבינו במאמרו „עץ חיים" שבספר „ישיב משה" למהר"מ שתרוג זצ"ל.

בשנת התרצ"א (1931) נפטר עליו בנו בכורו הגאון החסיד המקובל האלוקי ר' אברהם מגוץ הכהן (ע"ע) בהיותו בן ל"ג שנים בלבד, ומאורע זה העכיר מאוד את רוחו וציער אותו רבות. הוא קבל את גזרת הבורא באהבה, והרבה לכתוב על מקרה זה,[4] ומדבריו עולה אמונתו החזקה בהשגחתו יתברך. הוא כותב הסבות הנראות לו לדעתו שבגללם קרה מקרה זה, ובין היתר מצטער על שבזמן מחלת בנו, מרוב צערו וטפולו כמעט לא אכל ולא שתה ולא ישן, ומפני זה לא היה יכול להתפלל ולשפוך שיח בפני הקב"ה בכוונה הראויה ובישוב הדעת.

באותה שנה נפטר גם חברו לב"ד הרה"ג ר' ציון כהן יהונתן (ע"ע), ואז הצטרף לב"ד הגאון ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל (ע"ע), ששמש עם רבינו ברבנות עד פטירתו. כנראה בשנת התרצ"ה (1935) הפסיק מר זקני ר' מרדכי אמייס הכהן (ע"ע) לשמש כהראב"ד ג'רבה, ואז נתמנה רבינו במקומו, ושמש בתפקיד עד פטירתו בכ' טבת התש"י (1950). בשנת התש"ג (1943) בהיותו משמש כרב ראשי, באו הגרמנים ימ"ש לג'רבה בעצם יום השבת בשעת תפלת מוסף, והוציאו

3) נדפס בשואל ונשאל ח"ד חו"מ סי' א', ובשו"ת משפט כתוב.

4) עיין בתחלת ספרו „דרש משה" ושואל ונשאל חלק ה'.

את רבינו מביהכ״נ, והודיעוהו שעליו להביא לידיהם במשך היום סך 50 ק״ג זהב, ואם לא תופצץ כל שכונת היהודים. כל הרבנים ובראשם רבינו התגייסו בעצם יום השבת לגייס סכום עצום זה, ורבינו היה דואג וחרד מאוד. לבסוף הפר הקב״ה עצתם הרעה, ובאותו זמן פלשו בנות הברית לתוניס והביסו את הגרמנים בחזית זו, ונתבטלה הגזרה. החרדה והבהלה מפני מאורע זה ומאורעות הימים ההם, השפיעו לרעה על בריאותו של רבינו, והוא נחלה ונחלש מאוד.

אהבתו וערגתו לא״י היתה גדולה ביותר. הוא צפה וחלם תמיד על גאולת העם והארץ, והגה וכתב רעיונות בענין גאולת עם ישראל ויישובו בא״י. בתחילת ספרו „פקד משה״ ובעוד כמה מספריו מובאים הרבה מרעיונותיו ותכניותיו בענין זה. בשנת עטר״ת (1919) הוקמה בג׳רבה החברה הציונית „עטרת ציון״ שבה היו חברים גדולי רבני ג׳רבה, וגם רבינו נמנה עמהם. הוא חשב עוד מקודם לעלות לא״י עם ידידו הרב נסים נחום מטראבלס, אך הדבר לא יצא לפועל. גם בסוף ימיו בשנת התש״ט (1949) החליט לעלות לא״י ונסע לתונס לסדר מסמכיו, אך אז חלה ונפטר.

חבר עשרות ספרים, ולאחר פטירתו החלו לצאת לאור. בתחילת ספרו „דרש משה״ מובאת רשימה של כ״ח מספריו שנדפסו. חוץ מהם נותרו ממנו עוד הרבה חידושים בכת״י. מחיבוריו הנודעים והחשובים ביותר הם: 1) שו״ת שואל ונשאל ה׳ חלקים. 2) ברית כהונה — ד׳ חלקים על כל חלקי השו״ע, הכולל כל המנהגים והתקנות של ג׳רבה וסביבותיה. 3) הלכה למשה וחקת משה — כללי הוראה ותקנות והסכמות מרבני ג׳רבה. ועוד לו תיבורים רבים על התורה, נ״ך, ש״ס ודרושים.

מלבד ספריו אלה הוא הגיה והוציא לאור ספרים רבים. הוא הוציא את ספרי רבו מהר״י ברבי (ע״ע) ילדי יוסף ובן פורת יוסף (ג׳רבה תרע״ד), את ספר „ערבי פסחים״ למר זקננו ר׳ שאול הכהן, את הספרים „ישיב משה״ ו„שבת אחים״ למהר״מ שתרוג הראב״ד תונס, ספר „ברכת ה׳ ״ לר׳ סאסי מעתוק כהן יהונתן (ע״ע), וכמה מספרי ר׳ משה זקן מאזוז (ע״ע) ועוד ועוד.

היה איש קדוש ונערץ בעיני יהודים וגויים כאחת, וגם מושלי הגויים ושופטי העיר העריכוהו מאוד והיו אומרים עליו שהוא מלאך אלוקים ואיש נפלא. בפטירתו השתתפו כל גדולי העיר וגם שופטי הגויים. נודע כאיש מופת עניש וקטיל, וכמה אנשים שהתריסו כנגדו נענשו קשות. מקרה ידוע ומפורסם הוא מקרהו של אדם אחד שעמד לפניו לדין והתריס והתחצף כנגדו, ורגעים אחדים אחר שיצא מאצלו, כהו עיניו ל״ע ובקושי הגיע לביתו, ונשאר כך עד סוף ימיו. אחר שנים עמד לפניו לדין, ורבינו הציע לו פשרה, והאיש שוב התעקש. רבינו א״ל עצתי אליך שלא תסרב. ויענהו רבי! ומי ימרה דבריך הלוא עודני סובל מהעונש שלך.

הלויתו של הראב״ד ג׳רבה הגאון המפורסם חסידא קדישא ופרישא סבא דמשפטים מורנו הגאון ר׳ משה כלפון הכהן זצוק״ל בנוכחות כל הצבור ונציגי הממשלה.

נפטר ביום ח״י טבת התש״י בהיותו בן ע״ו שנים ויספדו לו מספד גדול וכבד מאוד. לאחר פטירתו נתמנה בנו הרה״ג ר׳ שושן הכהן (ע״ע) כדיין בג׳רבה ומאוחר יותר שימש כהראב״ד ג׳רבה.

מא) **כהן** (גדישא) **ר׳ משה** — רב סגי נהור מחכמי המאה השביעית באלחארה הצג׳ירה (הדיג׳ת) שבג׳רבא, והרביץ תורה שם כחמשים שנה. למד תורה אצל הרה״ג ר׳ אברהם הכהן השני (ע״ע) שהיה דיין ומו״ץ בהדיג׳ת, המחבר ספר „קנה אברהם״ ו„שיר חדש״ ועוד. מחשובי תלמידיו הרה״ג ר׳ חיים חורי זצ״ל (ע״ע) שלימים היה אב״ד גאבס, ורבי כליפה הכהן זצ״ל (ע״ע).

הוא דודו (אחי אביו) של הרב הראשי לג׳רבא הרה״ג ר׳ יעקב כהן גדישא זצ״ל (ע״ע) בע״ס „מעיל יעקב״, ובספרו „מעיל יעקב״ ח״ג מצאנו דרוש [1] שדרש ר׳ יעקב בשנת התרנ״ו (1896) כשנפטרה אשתו השניה של רבינו. על הדרוש כתוב: „דרוש שדרשתי על אשת דודי כמוהר״ר משה כהן נר״ו בשנת תרנ״ו אשר נפטרה ביום ז״ך לחודש אדר והיא אשת חיל וזווג שני״. הראב״ד ג׳רבא ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל (ע״ע) כותב בספרו „ברית אבות״ (דף כ״ו ע״א) וז״ל: „שמעתי מידידנו חחה״ש הדה״מ והכולל כמה״ר רבי יעקב כהן יצ״ו כי דודו החה״ש והכולל כמה״ר רבי משה הכהן זצ״ל היה אומר כי האותיות שאחר תיבת „מצוה״ הם „נזוק״ ...לרמוז למה שאמרו ז״ל „שלוחי מצוה אינם ניזוקין״. ע״כ.

מאוחר יותר נפטר רבינו, ובשנת תרס״ד (1904) הוציא למנוחתו תלמידו ר׳ חיים חורי הנז״ל ספר „בני משה״ ובו חידושים שלו על התנ״ך, הרמב״ם וענינים שונים, וביניהם מביא הרבה חידושים ששמע מרבו — רבינו. כן נלוה לספר קונטרס „שם משה״ מהראב״ד ג׳רבא ר׳ משה זקן מאזוז (ע״ע) ובו מזכיר פעמים רבות לשמועות ששמע מרבינו — „רב נהוראי החו״ש והכולל כמהר״ר רבי משה הכהן נר״ו״.

בספר זה מובא „מספד מר״ [2] עליו שסדר תלמידו ר׳ חיים הנ״ל, ובו כתב עליו שהיה עניו ושפל ברך, עוסק בתורה בקדושה ובטהרה, נזהר בכל המצוות, לומד תורה יומם ולילה, משנתו שגורה בפיו בע״פ, מדוכא ביסורין ולא מונע עצמו מביהמ״ד גם בלילות החורף הקרים, וגם בלילות הקיץ הקצרים מסדר סדר „תקון חצות״ וי״ח פרקי משנה בנעימה ונגינה, וגם תהלים עד אור הבקר שאז הולך להתפלל, ואחר כך מביהכ״נ לביהמ״ד גם שהוא רחוק כמו אלפיים אמה. הוא מתארו שם כ„גברא רבא יקירא קדישא, חסיד ועניו ויראת ה׳ על פניו, החה״ש והכולל ענותן כהלל, כבוד מורנו ורבינו מאור עינינו, עדי תפארתנו, ועט״ר הישיש הנכבד רב נהוראי ר׳ משה הכהן זצוק״ל, שמו נודע בשערים מצויינים בהלכה, למד ולימד הרביץ תורה בישראל עם שהיה מדוכא ביסורין של אהבה, לא זז מחבבה״.

בדרוש שבספר הנ״ל [3] שדרש למנוחתו תלמידו ר׳ כליפה כהן (ע״ע) הוא כותב שרבינו לימד תורה כחמשים שנה ונפטר ביום עש״ק ער״ח סיון באותו תאריך שנפטר רבו ר׳ אברהם הכהן זצ״ל.

1) דרוש י״ד.

2) „בני משה״ דף ה׳.

מב) **כהן** (דריהם) **ר׳ משה** — בנו של ר׳ שמעון כהן דריהם, והיה מתושבי אלחארה הצג׳ירה, ותלמידו המובהק של הרה״ג המקובל האלקי ר׳ מכלוף עידאן זצ״ל (ע״ע). אחר פטירת רבו זה בשנת התש״ז (1947) שמש במקומו כרב ומו״ץ בעי״ת הדיג׳ת עד עליתו ארצה בשנת התשי״ח. בארץ אותה נפשו לשכון בעיה״ק טבריה, ושם קנה לו מקום חשוב בין חכמי טבריה שהתפעלו מהבנתו הישרה ועיונו הזך ומסירותו וחריצותו בעבודתו הצבורית עבודת הקדש, ואז נתמנה כדיין בביה״ד הרבני בטבריה, והמשיך בתפקידו זה עד פטירתו בי׳ ניסן תשכ״ו.

חיבר ספרים רבים בתחומי התורה השונים. בשנת התש״ג יצא לאור ספרו „ידי משה״ (חלק ראשון) שיטה חשובה ומעמיקה על פרק א׳ דפסחים, שחיבר כד הוא טליא עת למד אצל רבו. על שיטה זו כותב הראשל״צ הגאון רבי בן ציון חי עוזיאל: „אשר ברוב חכמה ובבקיאות מקיפה ועיון מעמיק... צלל במים אדירים בפלפולא דאורייתא, קושיא ותירוצא אתקפתא ותיובתא, גלייה לדרעיה ונפל נהורא...״ ע״כ. רבו ר׳ מכלוף אשר בזכותו הגיע רבינו לגדולתו בתורה, עקב הלחץ שלחץ את אביו שהיה בספאקץ שישאיר את בנו ללמוד אצלו (עיין ערך ר׳ מכלוף עידאן), כותב בהסכמה לספר זה על רבינו: „אשר בוצין בוצין מקטפיה ידיע ומאז החל לצקת מים על ידי, החל רוח ה׳ לפעמו. וילך משה הלוך וגדל עמי... חכמתו ניכרת מתוך ספרו ותורתו עליו מכרזת, וההוגה בו ישעם בו טעם לשד השמן, והתלמידים מעייני הישועה מבנו ילמדו לקחת דרכי העיון הישר״, ע״כ. בהקדמתו לספרו מודה רבינו לאביו ולאמו מרים אשר גדלוהו על ברכי התורה והיהדות ויגעו עמו בכל מה שצריך כדי ללמוד תורה בשובה ובנחת, וכן לרבו אשר גדלו מנעוריו בין ברכיו. הוא כותב שם שמלבד חידושיו לפרק א׳ דפסחים נותרו חידושיו על שאר הפרקים בכתובים מחוסר אמצעים להדפיסם. וכבר זכינו לאורם בשנתנו זאת התשד״מ „דת משה״ בצאת הספר „ידי משה״ ח״ב כלולים בו כל חידושיו שנשארו בכתב יד שעליהם דיבר בהקדמתו לחלק א׳ הנ״ל.

בשנת התרצ״ט יצא ס׳ „שמחה וששון״ על הגדה של פסח לר׳ כליפה הכהן ובו פי׳ „ויגד משה״ לרבינו. אחר פטירת רבינו הוקם בטבריה ועד להוצאת ספריו ויצאו לאור ספריו: א) „והשיב משה״ — שו״ת על ד׳ חלקי הש״ע.

3) שם דף מ״ז.

ב) „דרש משה" — ב' חלקים חידושים ודרשות מוסריים.
ג) „אהל משה" שו"ת וחי' וביאורים ומו"מ בהלכה על ד' חלקי הש"ע. ד) „ידי משה" ח"ב הנז'.

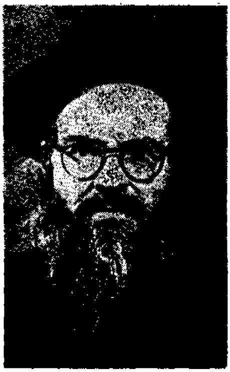

הגאון ר' משה כהן דריהם זצוק"ל רב ומו"צ בדיג'ת וחבר בית הדין בטבריה.

הגאון המקובל ר' עובדיה הדאיה בעל שו"ת „ישכיל עבדי" (ח' חלקים) כותב בהסכמתו ל„והשיב משה" שהוא מכיר וידוע את רבינו ובא אתו במו"מ בהלכה, „וכבר יצא מוניטין שלו בעולם בספר „ידי משה"... ששם הראה כוחו ועצמותו וחריפותו ובקיאותו כיד ה' הטובה עליו... והנני כיהודה ועוד לקרא לפרסם את המפורסם ולהודיע את טבעו בעולם התורה, כי הוא אחד מגדולי התורה בימינו ויש לסמוך עליו סמיכה מעליא". ע"כ. עמיתו בב"ד הרה"ג ר' רפאל הכהן קוק רב טבריה כותב עליו שם: „וכן דרכו בקדש, בכל ענין שעלה על הפרק לא לסמוך על הישן אלא לבוא תמיד ביגיעה מחודשת, ואמנם כן בירוריו ומחקריו עלו יפה להאיר נתיבים גם בעניינים סתומים..." ע"כ. הגר"מ ועקנין הרב הספרדי דטבריה כותב מדותיו הטובות, שהיה ענותן כהלל, שפל ברך, מקבל כל אדם בסבר פנים יפות, סבל יסורין קשים ומרים והיה מקבלם בשמחה, והיה ממית עצמו באהלה של תורה יומם ולילה לא ישבות מעסק התורה לקיים והגית בו יומם ולילה, ע"כ.

בהשתדלות רבינו הוקמה ביכ"נ ליוצאי עדתו שבטבריה, ותוך כדי בנייתה הוא נפטר וקראוה על שמו „אהל משה".

נולד בשנת התרס"ו (1906) ונפטר בשנת התשכ"ו (1966) בן 60 שנה.

מג) **כהן ר' נחום** — מדייני ג'רבא באמצע המאה הששית, ויש שאלה ממנו בספר „משכנות הרועים" [1] להגאון ר' עוזיאל אלחאייך זצ"ל מתונס (ע"ע). ר' עוזיאל כותב: „נשאלתי מהב"ד של עיר ג'רבא והוא הח' הש' הדיין המצויין כה"ר נחום הכהן נר"ו ומאן דעמיה וזה נוסח שאלתם..." בשאלה מובא כת"י מא' אדר א' התקמ"ו (1786), ותשובת ר' עוזיאל היא מסדר „שיתי אותותי אלה בקרבו" משנת „ויפרץ וירבך" — כלומר משנת התקנ"ד (1794).

1) דף קע"ה ע"ג.

מד) **כהן ר' נסים** הראשון — אחד מרבותיו של הרה"ג המקובל האלוקי ר' צמח הכהן השני זצ"ל (ע"ע) בעל ספר „חולת אהבה". כפי הנראה שחיבר ספר ומר זקננו הרה"ג הראב"ד מקודש ר' שאול הכהן זצ"ל (ע"ע) מזכירו בספרו כת"י „מראה עינים" על הש"ס בלבושים.[1]

מה) **כהן ר' נסים** השני — מגדולי רבני ג'רבא במאה הששית, ושמש כראב"ד ג'רבא. הוא בנו של מר זקננו הראב"ד מקודש ר' מרדכי הכהן זצ"ל (ע"ע), ואחיו של הרה"ג ר' רחמים הכהן (ע"ע) בעה"ס „כרם חמדה" ששמש כהראב"ד ג'רבא אחר פטירת רבינו. למד תורה אצל הרה"ג ר' אהרן פרץ זצ"ל (ע"ע) בעה"ס „בגדי אהרן",[1] ולמד ד' אמות הלכה בחבורה אחת עם אחיו ר' רחמים ועם ר' רחמים חורי הראשון (ע"ע) וחכמים אחרים. ר' רחמים חורי בספרו „כסא רחמים" שחברו תוך כדי לימודו בד' אמות הלכה, מזכיר עשרות פעמים לקושיות ותירוצים שאמרו רבינו ואחיו בזמן הלימוד, ובספר זה מוזכרים גם חכמים אחרים כמו ר' יעקב חטאב (ע"ע), ר' אהרן חדאד (ע"ע), ר' אברהם ביתאן (ע"ע) ואחרים שלמדו אף הם בחבורתו של רבינו.

שמש מ"ו שנה כדיין ומו"ץ בג'רבא,[2] וכיון שפטירתו היתה בשנת התקע"ד (1814) יוצא שמשנת התקכ"ח (1768) התחיל לשמש ברבנות, שנתיים אחר שנפטר רבו ר' אהרן פרץ (ע"ע). כדרכם של רבני ג'רבא באותה תקופה הוא לא נהנה מהצבור[2*] אלא עסק במלאכת הצורפות והיה מראשי התורמים למוסדות הצדקה וחסד. מסופר שפעם בא אורח ת"ח לקבץ נדבות בג'רבא, וכשראה את רבינו עוסק במלאכתו, העיר לו שאין זה מכבודו של רב העיר להיות עוסק במלאכה. רבינו השיבו בגערה, וכי מה היית רוצה, שאעשה כמוך ואהיה מסתובב מעיר לעיר ומכפר לכפר, אין לך בזיון גדול מזה. כיון שלא היה נצרך לצבור היה נוהג נשיאותו ברמה ולא נשא פני איש, ואף לנגידי העיר וגביריה לא נשא פניהם כשלא נהגו כשורה.[3] מתקופת היותו רב בג'רבא נדפס מכתב ששלח להגביר והטפסר ר' ישועה כהן טנוג'י זצ"ל

1) כן כתב בספר „ממלכת כהנים" אות ו'.

1) בספרו „מעשה נסים" כתב רבינו „שמעתי מפי' הפסוק משם מורי החכם רבי אהרן פרץ נ"ע" (מ' ע"א).

2) „ממלכת כהנים" סוף אות כ"ד.

2*) עיין בערך אביו ר' מרדכי הכהן מה שהבאתי בקשר לכך מספר „ברית כהונה".

3) עיין סיפור בקשר לכך שם בספר „ממלכת כהנים".

(ע"ע) הקאייד בתונס ובו מתאונן על צרות של פרעות ומסים כבדים בג'רבא. הוא כותב לו: „שמעלת כת"ר לא ידע מה שנהיה (גזרות) חולפות ובאות, מקוים למופת ולאות מאת ה' צבאות, שבעוה"ר הצרות צרורות בעברה וזעם וצרה צר"י אלפים וצר"י מאות, לפרוע פרעות מלבד המס והתוספת... ואלו נתן רשות לדבר למעכ"ת מעט מזעיר... יכלה הנייר והמה לא יכלו, אבל על מי יש לנו להשען על אבינו שבשמים המשלם גמול לכל אויבי נפשנו..."[4] מכתב זה מוכרח להיות לפני שנת התקנ"ו (1796) שבה נפטר הקאייד ר' ישועה, ויתכן שאף לפני שנת התקל"ו (1776) שבה הפסיק ר' ישועה לשמש קאייד כפי שכתבתי בערכו.

בהיותו משמש כראב"ד ג'רבא שלח ר' מסעוד רואה (ע"ע) מכתב מסוסא אליו ולאחיו ר' רחמים ובו תמה עליהם על שלא נהגו בג'רבא באיסור תחומין והוא דין פשוט בש"ע. רבינו השיבו תשובה ניצחת, ור' מסעוד השיבם במכתב וכתב להם: „לא ידעתי כי אריות שואגים בג'רבא, ואם ידעתי זה לא הרהבתי בנפשי עוז לגשת הלאה, וסליחתם אבקש".[5]

בליל שבת קדש כ' חשון התקע"ד (1814) קרוב לחצות הלילה נפטר רבינו,[6] ובספר „ממלכת כהנים" כותב שראה בכתבי מר זקננו ר' שאול הכהן זצ"ל (ע"ע) דרוש למנוחתו, ובו כתב שרבינו שמש מ"ו שנה כדיין ומו"ץ בג'רבא. בערב שבת קדש שלפני פטירתו קבץ את כל הכלים מזהב וכסף השייכים לאחרים והחזירם לבעליהם. אחר פטירתו נתמנה אחיו ר' רחמים לראב"ד ג'רבא.[7]

בשנת התרנ"ה (1895) יצא לאור ספרו „מעשה נסים" הכולל חידושים יקרים לתנ"ך בדרך הנגלה והנסתר. ספר זה היה כמוס בידי הרה"ג ר' שלום הכהן זצ"ל (ע"ע) רב העיר זרזיס שהוא אחד מצאצאיו, וביחד עם אחיו מר זקננו ר' יצחק הכהן זצ"ל (ע"ע) הוציאוהו לאור. לספר יש הסכמה משנת התרנ"ג מרבני ג'רבא ובראשם הראב"ד ר' נסים ביתאן (ע"ע), ור' סאסי מעתוק כהן יהונתן (ע"ע). בספרו מזכיר שמועה ששמע מר' יצחק חדאד (ע"ע),[8] הוא המחבר ספר „תולדות יצחק" ו„זרע יצחק", וכן לפירוש ששמע מפי החכם רס"ב נ"ע[9] שאת זהותו לא ידעתי, ולפירוש מ„הרח"ס נ"ע"[10]

4) שם עמ' שמ"ז, וכנראה שמכתב זה הוא תשובה לבקשת הקאייד ר' ישועה לנדב הצבור בג'רבא לטובת „מקדש מעט" שנשרף ועל עם ה' שנשרף ונהדף במקום אחר כמו שנראה מסוף המכתב, ע"ש.

5) ועיין בערך ר' מסעוד רואה בהרחבה יותר בענין זה.

6) „ממלכת כהנים" אות כ"ד.

7) עיין „ברית כהונה" א"ח מע' ז' אות ח'.

8) מעשה נסים ט"ו ע"ב, נ"ט ע"א.

9) שם נ"ה ע"ב.

10) שם ס"ג ע"א.

והוא כנראה ר' חנן סרוסי זצ"ל (ע"ע). כן מזכיר לאחיו[11] ולרבו ר' אהרן פרץ.[12] סיפורים נוספים עליו עיין ב„ממלכת כהנים" אות כ"ד.

מו) **כהן ר' נסים** השלישי (בר מיחה) — נולד בג'רבא בשנת תער"ב (1912) לאביו ר' כמוס (מאסו) כהן נכדו של ר' דוד כהן השני (ע"ע) בע"ס „משגב לדך", ובאותה שנה בח' סיון נתייתם מאביו. כיון שהיה יתום לא היה מי שישים אליו לב לחנכו, ורק רבו הרה"ג ר' דוד (דידו) הכהן (ע"ע) דאג לו, והיה מקרב אותו אליו, ורוב הזמן היה אוכל מפתו ושותה מכוסו. כשראה רבו שקשה לו להשגיח עליו באופן מתמיד, חשב לעזוב הטיפול המיוחד שטפל בו ולהניחו ללמוד ככל שאר התלמידים, אך אביו של רבינו נתגלה לרבו כשהוא בוכה ומתחנן בפניו שלא יעזוב את בנו וימשיך לטפל בו כמקודם. אז קבל עליו רבו כך, והמשיך לטפל בו ולהדריכו בדרך התורה עד שהשלים אצלו לימוד חכמת עיון התלמוד. אחר כך עבר ללמוד חכמת הפסק וההוראה אצל הרה"ג ר' רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל (ע"ע) וגם הוא קרבו אליו והתייחס אליו כאב. רבינו כותב על התקופה שלמד אצלו, וזה לשונו: „זוכר אני כשהייתי ילד רך לימים בהתחלת דרכי הייתי הולך לביתו בכל לילה, והיה מלמד אותי תורה בלי קבלת שום תמורה, וזה בעודו אף צעיר לימים רוק ושמו טרם נתפרסם בעולם התורה. והיות שבעוה"ר מת עלי אבי בהיותי בגיל רך היה לי מהו"ר זצוק"ל כאב ממש ודאג לכל מחסורי..."[1]

בגיל צעיר נתמנה למרביץ תורה בק"ק בנגרדאן, ואחר כך נתמנה לדיין ומו"ץ שם. בשנת התש"ט (1949) עלה ארצה, ונתיישב במושב שרשרת שבנגב, והיה לרב מקומי שם במשך 25 שנה עד פטירתו הפתאומית בט"ו תמוז תשל"ד (1974) אחר מחלה קצרה של 5 ימים. היה מפורסם כאיש היושר והאמת, וקנה לו כתר שם טוב חוץ מכתר תורה וכתר כהונה, וכל מכיריו מזכירים את שבחו, ובכל המקומות ששמש בקדש השפעתו הטובה ניכרת עד עכשיו, ואנשי מושב שרשרת מזכירים אותו עד עתה בגעגועים.

רבינו היה מרוכז בלימוד תורה ולימוד התלמידים, ולא נהג לכתוב חידושיו, ולכן לא נדפסו ממנו ספרים רבים, ורק ספר אחד בשם „אחימלך הכהן" נדפס ממנו אחר פטירתו, הכולל דרושים, חי' גפ"ת וחי' הלכות, ורובו הוא מחידושיו מגירסא דינקותא. בתחלת הספר מובא תיאור של הלוייתו וההספד שנעשה עליו. כן יצאה ע"י אנשי מושב שרשרת חוברת זכרון למנוחתו הכוללת תולדותיו ומעשיו.

מז) **כהן ר' נסים** (סיסי) — מדייני ג'רבה באמצע המאה השביעית. שמש כדיין בבית דינו של הרה"ג ר' נסים ביתאן

11) שם מ"ח ע"ב.

12) שם מ' ע"א, ס"ג ע"א.

1) „אשכבתיה דרבי" דף מ"א.

(ע״ע) יחד עם ר׳ סאסי כהן יהונתן (ע״ע), ר׳ משה זקן מאזוז (ע״ע) ועוד, וחתום עמהם בהסכמות לכמה ספרים.[1] היה תלמידו של הרה״ג המעיין העצום ר׳ כלפאני הכהן זצ״ל (ע״ע) מגאבס,[2] וחיבר ספר „קול רנה" על התהלים הנדפס בספר „תפלה למשה", וקצת חידושים בשם „קצות הנסך" שנדפסו עם ספר „זכות יוסף" לר׳ יוסף בוכריס (ע״ע). נותרו לו חידושים רבים בכת״י.[3] בתחילת ספר „קרן דוד" לר׳ דוד חדאד חזקיה (ע״ע) בתולדות המחבר, כתוב שרבינו הוא „מילידי ג׳רבה ומשרת בקדש בטריפולי רב ומרביץ תורה", והוא שהרד על המחבר ר׳ דוד בהיותו ילד יתום, ודיבר עם הגביר ר׳ נסים נחום זצ״ל שידאג למחסורו בגשמי וברוחני. וכתוב שם עוד שרבו המובהק של ר׳ דוד בטריפולי הוא רבינו, ורק לו היה קורא „רבי" סתם ולא לשאר רבני טריפולי. מזה נראה שלפני ששמש כדיין בג׳רבה היה משמש כרב ומרביץ תורה בטריפולי, שכן חתימותיו בהסכמות לספרי רבני ג׳רבה המעידות על היותו דיין שם הם משנות חייו האחרונות. שנת פטירתו אינה ידועה בדיוק, אך היא היתה בסוף העשור הששי למאה השביעית או ראשית העשור השביעי, ובשנת התרס״ה (1905) כבר לא היה בחיים כמו שנראה מספר „ברית אבות" להרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) שנדפס באותה שנה שמזכירו וכותב עליו „ז״ל".

הרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) מביא בספרו „ברית כהונה" כמה שמועות ועניינים מרבינו. בברית כהונה (חאה״ע מע׳ כ׳ אות ז׳) כותב ששמע מרבינו שאמר על עצמו שהוא נענש הרבה על שלא הקפיד לשאת בת כהן נגד מה שאנו מצורים מאבותינו להקפיד לשאת רק בת כהן. ושם (מע׳ ק׳ אות א׳) כותב ר׳ משה כלפון: „ושמעתי מידי״ן ר׳ יעקב כהן יצ״ו כי מלפנים היה המנהג פשוט פה (בג׳רבה, ברכ״ה) שמקדשין האשה בליל החופה ואח״כ מברכין (ברכת אירוסין), עד נישואיו של התה״ש הרה״מ רבי סיסי הכהן זצ״ל שראה דעת מרן ועשה כן, ורבים שאלו, והשיב שכן הוא הדין ומאז הוקבע לעשות כן. ואח״כ ראה ר׳ יעקב הנז׳ לש״מ כתובות (דף ז׳) שהאריך בפלוגתא זאת ומסיק דנהרא ונהרא ופשטיה, והראה דבריו לר׳ סיסי הנז׳, וא״ל אם ראיתי דבריו מקודם לא הייתי מבטל המנהג, אך עכשיו שנהגו כמרן ז״ל נהגו", עכ״ל. כן מביא בספר הנ״ל (או״ח מע׳ ג׳ אות ג׳) ששמע מרבינו שהטועה בג׳רבה ואומר „ברכנו" מז׳ חשון ואילך אינו חוזר (כי המנהג בג׳רבה לומר „ברך עלינו" מז׳ חשון כמנהג א״י ולא כמו בחו״ל, ברכ״ה).

מ״ח) **כהן ר׳ סאסי** הראשון — מרבני ג׳רבא במאה הששית בתקופת ר׳ צמח הכהן השני זצ״ל (ע״ע), ומזכירו

1) רבינו חתום בהסכמת „שירי דוד" לר׳ דוד כהן גדישא משנת התרמ״ב, ובהסכמת „מאין יבוא" לר׳ יעקב כהן גדישא משנת התרנ״ב, ובשנת התרנ״ד בהסכמת ספר „קרית ארבע", ועוד.

2) כן כתוב בהקדמות לספר „כרם חמדה" (ג׳רבה תרע״ה).

3) שם, וכתוב שיש לרבינו בכת״י חי׳ ש״ס ודרושים, והמגיה ל„קצות הנסך" כותב שחידושיו שם הם רק אפס קצהו משאר כתבי ידו שעדיין לא נדפסו.

הרה״ג ר׳ נסים הכהן זצ״ל רב דבנגרדאן ובארץ רב במושב שרשרת (שלישי משמאל) בלויית רעיו הרה״ג ר׳ ישראל מקיקץ (גוצא) חדאד זצ״ל (ע״ע, שני מימין) ויבלחטו״א הרה״ג ר׳ רפאל כדיר צבאן שליט״א רב דנתיבות (שלישי מימין).

ר׳ צמח בספרו „חולת אהבה" (נ"ט ע"א) וכותב: „כמו ששמעתי מר׳ סאסי כהן משם ה"ר ג׳אלי כהן משם מורי החכם מהר"א פרץ תנצב"ה". נראה שהוא ר׳ סאסי כהן הנזכר בשו"ת „ישיב משה" (ח"א סימן רפ"א, דף פ"ז ע"ב אות ד׳), שבנו של ר׳ צמח כהן כתב ששמע מאביו כמה דברים וביניהם שאחר פטירת ר׳ אהרן פרץ לבית עולמו ראה אביו לר׳ פנחס כהן ור׳ סאסי כהן שעושים נפיחה גם בכבשים ובעזים כשהסרכות בחודי האונות. ובספר „ממלכת כהנים" אות י"ט נכתב רבינו עם ר׳ סאסי מעתוק כהן יהונתן (ע"ע) שהיה למעלה ממאה שנה אחר רבינו, והוא טעות ברור. וכבר ראיתי שהעירו על זה, ורק טעות נפלה בהעתקה.

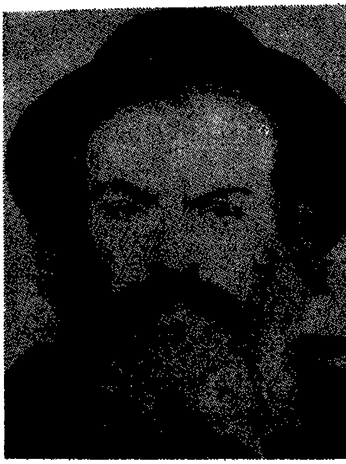

הרה"ג ר׳ סאסי כהן זצ"ל מרבני הדיג׳ת

מט) **כהן ר׳ סאסי** (בן חואתי) — מחכמי הדיג׳ת, תלמידו של ר׳ מכלוף עידאן (ע"ע) והרביץ תורה שם. אח"כ עלה לארץ בשנת התשט"ו (1955) וגר בצפת ולמד בבית מדרש „שם ועבר". חיבר ספר „פרוכת המסך", חידושים על הש"ס שחיבר בימי חרפו (ג׳רבא תש"ב) ו„מדרשו של שם ועבר" על מסכת קידושין ועל התורה. נפטר בצפת בי"ז אלול תשל"א ונקבר בבית הקברות העתיק בצפת. יש לו עוד כתיבות כת"י (אנשי השם). הוא מגזע הרה"ג הראב"ד ג׳רבא ר׳ סאסי מעתוק כהן יהונתן זצ"ל (ע"ע). נראה שלמד גם אצל הרה"ג ר׳ רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל (ע"ע) שכן בספרו „פרוכת המסך" מזכירו כרבו, ובין עמיתיו לתורה מזכיר שם את ר׳ מצליח מאזוז זצ"ל (ע"ע), ולהבדיל בין החיים את ר׳ מוסא חדאד ור׳ סאסי כהן שלמדו אצל ר׳ רחמים הנ"ל.

נ) **כהן ר׳ סלימאן** — מחכמי הדיג׳ת בזמן הראב"ד ר׳ משה זקן מאזוז (ע"ע), ומזכירים אותו בהשכבה שבליל כפור כמ"ש בספר „גילה ורנה" הנדפס בארץ. (אנשי השם).

נא) **כהן ר׳ עמרם** — מחכמי ג׳רבא בראשית המאה הששית, והוא בנו של מר זקננו הראב"ד ר׳ מרדכי הכהן זצ"ל (ע"ע), ואחיהם של שני ראבד"י ג׳רבא ר׳ נסים הכהן השני (ע"ע) ור׳ רחמים הכהן (ע"ע). הרה"ג ר׳ יצחק חדאד זצ"ל (ע"ע) מג׳רבא שנפטר בשנת התקט"ו (1755) מביא שאלה ממנו וכותב בספרו „תולדות יצחק" (ח׳ ע"ד) „נשאלתי מה"ר עמרם בכ"ר החכם ר׳ מרדכי הכהן יצ"ו..." ובספר „ברית כהונה" (ח"ב יו"ד מע׳ ק׳) כותב שבני הדיג׳ת המתגוררים באלחארא לכבירה שבג׳רבא הם כולם מצאצאי ר׳ עמרם — רבינו, ור׳ רחמים אחיו.[1]

ובספר „ממלכת כהנים" כותב שרבינו היה חכם גדול יותר משני אחיו והיה בעל עושר ונכסים רבים, וגבורה נפלאה כמעט מחוץ לטבע. פטירתו היתה בכך שבני דורו רצו לבחון גודל כוחו, ופעם בהיותם מורידים בנין עגול בדמות שלחן הנקרא „מידא" אשר רגילים להניחו בבארות, ומרוב כבדו משתתפים בהורדתו אנשים הרבה וקוראים לכל השכנים לבוא לסייע, רמזו האנשים זה לזה לעזוב כולם את החבל כדי לראות אם יוכל רבינו להורידו בכוחות עצמו. ואמנם הדבר היה קשה מאד לרבינו, אך בגלל חששו שבנין כבד זה יפול על ראשי הפועלים הנמצאים בתחתית הבאר, התאמץ בכל כוחותיו והורידו לאט. דבר זה גרם לרבינו לריסוק אברים פנימיים ונחלה מחלה גדולה מזה, וממחלה זו נפטר. לפני פטירתו ראהו אביו שהוא עצוב, אמר לו: מה לך עצוב בני? והרי מזומן אתה לחיי העולם הבא על פי תורתך ומעשיך הטובים שעשית בימי חייך. אך רבינו נאנח. אז הבין אביו שהוא מצטער שהשאיר אחריו יתומים קטנים, ומיד לקח אביו ניר וכתב בו כי בניו יקחו חלק אביהם, והניח ניר זה תחת הכרית, ואז נחה דעתו של רבינו ומיד השיב נשמתו הטהורה לבוראו.

נב) **כהן ר׳ פנחס** הראשון — מחכמי ג׳רבא במאה הששית, והיה שו"ב בג׳רבא עם ר׳ סאסי הכהן הראשון (ע"ע) בתקופת ר׳ אהרן פרץ זצ"ל (ע"ע) ור׳ צמח הכהן השני (ע"ע). נזכר בשו"ת „ישיב משה" (ח"א סימן רפ"א דף פ"ז ע"ב) בכתב יד מבנו של ר׳ צמח כהן (ע"ע), ונראה משם שהיה תלמיד מהר"א פרץ והיה עושה נפיחה לפעמים באיזה מקרים ע"ש. ובספר „ממלכת כהנים" אות י"ט משער שהוא בנו של ר׳ אברהם כהן הראשון (ע"ע). ע"ש. ועיין מה שכתבתי להלן בערך „ר׳ פנחס" שבאות נ"ד.

נג) **כהן ר׳ פינחס** השני — מחכמי הדיג׳ת במאה השביעית. הוא חותנו ותלמידו של הרה"ג ר׳ אברהם כהן השני זצ"ל (ע"ע) הרב דק"ק הדיג׳ת, והוא שהעתיק את

1) הדברים מובאים בערך ר׳ מרדכי הכהן — אביו.

ספרו „שיר חדש" (ליוורנו תרמ"ה) וכתב בו הגהות שחותם עליהם „פ"ה ס"ט". חיבר ספר „קודש הלולים" על תהלים שנדפס בסוף ספר „קנה אברהם" לרבו הנ"ל (ג'רבא תער"ג). היה סופר מתא בדיג'ת.

נד) **ר' פינחס** — מחכמי ג'רבא במאה החמישית וחי בתקופת ר' יצחק חדאד הראשון זצ"ל (ע"ע) בע"ס „תולדות יצחק". ר' יצחק מזכירו בספרו הנ"ל (דף מ' ע"א) וכותב: ותירץ לי בזה החכם ר' פינחס זצלה"ה... והוא נכון לדעתי וכן פירש רבי ומורי נסים כייאט זלה"ה ודו"ק. ושם בדף ס"א ע"ד כותב: והשיב לי על זה החכם ר' פינחס בן ר' זלה"ה. לפי זה נראה שנפטר לפני שנת התקט"ו (1755) שבה נפטר ר"י חדאד, וא"כ אינו ר' פינחס הכהן שבאות נ"ב הנז' בשו"ת „ישיב משה" (סימן רפ"א) בכת"י מבן ר' צמח כהן שכתב ששמע מאביו שאחר פטירת ר' אהרן פרץ (ע"ע) ראה לר' פינחס כהן ולר' סאסי כהן שהיו עושים נפיחה ע"ש, שהרי מהר"א פרץ נפטר בשנת תקכ"ו (1766) ור' פנחס הנזכר ב„תולדות יצחק" אנו רואים שנפטר לפני שנת התקט"ו (1755). וראיתי ב„ממלכת כהנים" (אות יט) שחשב שהם אחד ולא יתכן כמו שכתבתי. בספר הנ"ל הוא משער שרבינו הוא בנו של ר' אברהם הכהן הראשון (ע"ע) בגלל שקורהו „ר' פינחס בן ר' " — כלומר בן ר' אברהם רבו של ר' יצחק חדאד, אך אין זה מוכרח שיתכן שנשמט בדפוס שם אביו. ויתכן שרבינו הוא ר' פינחס יאנה (ע"ע) שיש בית כנסת על שמו בג'רבא ונקראת „צלאת ר' פינחס", או „צלא הצג'ירה" (בית הכנסת הקטנה).

נה) **כהן ר' צמח** הראשון — מחכמי ג'רבא במאה החמישית, והיה אחד מרבותיו של הראב"ד ג'רבא הרה"ג ר' יצחק חדאד הראשון (ע"ע) בע"ס „תולדות יצחק" ו„קרני ראם". מהר"י חדאד כותב בתחלת ספריו אלו שרבינו היה מורו מילדותו לכתוב חידושי תורה, וזה לשונו: „נהירנא כד הוינא טליא יושב ולומד עם התלמידים לפני ר' ומורי החכם השלם כמה"ר צמח כהן זלה"ה כשהיה אומר לי איזה דבר חידוש היה מצוה עלי לכתבו כדי שיהיה שמור וזכור על לוח לבי, וכן נהגתי מזמן קטנותי, וכל דבר שאני מבין מעצמי או מה שלמדתי מפי השמועה הכל כאשר לכל הייתי כותב אותו למשמרת". ע"כ. ונראה שלמד אצלו רק בקטנותו, כיון שבספריו לא מזכירו אלא פעם אחת ובתואר „החכם רבי צמח הכהן" (זרע יצחק דף ע"ט) ולא בתואר מורי, ולעומת זאת מזכיר למורו ורבו ר' נסים כייאט (ע"ע) עשרות פעמים.

ברור שאין הוא ר' צמח כהן בע"ס „מדרש הגדה", כיון שהוא נולד בשנת הת"ק (1740) ובשנת התקט"ו (1755) שבה נפטר מהר"י חדאד, הוא בן ט"ו שנים בלבד, ולא יתכן שיהיה רבו של מהר"י חדאד זצ"ל (ע"ע). ובספר „ממלכת כהנים" לר' שושן כהן (אות ע"ג) כתב על ר' צמח כהן מק"ק הדיג'ת שהיה בעל מעשים ומספרים עליו נוראות, והיה מקבל שכר שבועי מהצבור, ומה שנותר לו בערב שבת היה מחזיר לקופת הקהל. ויתכן שהוא הוא רבינו ר' צמח כהן רבו של ר' יצחק חדאד (ע"ע).[1]

נו) **כהן ר' צמח** השני — מגדולי רבני ג'רבא במאה הששית. הרביץ תורה וחיבר ספרים רבים. נולד בשנת הת"ק (1740) [1] באלחארה הצג'ירה — הדיג'ת — שבאי ג'רבא לאביו ר' סעיד ואמו חנינה. רבני ג'רבא כותבים שנמצא בין כתבי רבינו יחוס שלו עד עזרא הסופר, ומהם יכולים להעתיק רק עד ר' יצחק הכהן הבא מן הגולה, והשאר לא יכולים לקרותם כי האותיות מטושטשות מרוב ישנותם. וזהי שלשלת היחס של רבינו כפי שנדפסה בספרו „גאות קדש": „צמח כהן בכ"ר סעייד בן שלמה בן משה בן בגדיד בן בוראתי בן תמאם בן עמרם בן מבורך בן שלמה בן בגדיד בן כלפה בן סעייד בן פינחס בן אברהם בן משה בן שלמה בן פרץ בן מוסא בן שאול בן ישראל בן בגדיד בן חזקיה בן מתתיה בן יצחק הכהן הבא מן הגולה". ע"כ. לעומת זאת בהקדמת רבינו לספרו „מדרש הגדה" חותם כך: „הצעיר צמח בכ"ר סעייד כהן זצוק"ל בכ"ר שלמה כהן בכ"ר משה כהן בכ"ר בגדיד כהן בכ"ר שלמה כהן בכ"ר פרץ כהן בכ"ר מתתיה כהן יחוס אחר יחוס עד נוריש יהוידע הכהן". שני כתבים אלה מעידים על יחוסו הנכבד של רבינו, והרבה מרבני ג'רבא הכהנים וביניהם גם משפחתנו מתיחסים למשפחת כהנים זו.

כשגדל למד תורה אצל הרה"ג הראב"ד ג'רבא ר' אהרן פרץ זצ"ל (ע"ע) בע"ס „בגדי אהרן",[2] ומקטנותו שקד על התורה. בתחלת ספרו „מדרש הגדה" על הגדה של פסח נדפסו ממנו נ"ה פירושים על דרך הדרש על הסדר „קדש ורחץ" שחבר במשך נ"ה שנים — פירוש אחד כל שנה, ובפירושו שחבר בשנה השמינית כותב: „ובשנה השמינית שהיא שנת התקכ"א לפ"ק ושנת עשרים ואחד שנה לחיי", וזה מלמד שנולד בשנת הת"ק (1740), ושאת פירושו הראשון חיבר בשנת התקי"ד (1754) בהיותו בן י"ד שנה בלבד. גם בכמה מקומות בספרו „חולת אהבה" מזכיר מה שלמד בצעירותו. במקום אחד כותב: „מכד הוינא טליא המאמר הזה תמוה..." [3] ובמקום אחר כותב: „וגם נהירנא מכד הוינא טליא כשהייתי בעיר תונס יע"א אמר לי חכם אחד, שבזה נתקשו כל חכמי תונס יע"א, ושמחתי בפירוש הזה שנראה לי שהוא פשט והאמת יורה דרכו".[4] וזה מעיד שגם בצעירותו היה לו קשר עם חכמי תונס ולמד עמהם.

---

1) ועיין „ממלכת כהנים" אותיות ב', ג"א וע"ג.

1) עיין להלן.

2) עיין בהקדמות לספריו וכן בספריו תמיד מזכירו בתואר „מו"ר".

3) „חולת אהבה" דקכ"ט, וע"ע בדף ק"ח.

4) שם דף קכ"ז.

אחר כך היה למרביץ תורה ומו״ץ בדיג׳ת. רבני ג׳רבא כותבים עליו: „ואחרי אשר בא בסוד ה׳ חדרי התורה ונתיבית, הקדיש עתותיו לתורה ולתעודה, להורות את העם חוקי האלקים ותורותיו, וללמד את בני יהודה קשת, קשת ומגן להלחם במלחמת התורה״. ועוד מתואר על ידם: „חכם חרשים גזע ישישים, הרב הקדוש המקובל האלקי המאיר לארץ ולדרים, ר״מ ור״מ, הרב ר׳ צמח הכהן זצוק״ל מכפר אלחארה אלצג׳ירה... הנקראת הדיג׳ת״. במקום אחד כותב רבינו: „אע״ג שאינני יודע כ״כ בחכמת הקבלה השם ינחנו בדרך אמת״,[5] וכנראה מתוך ענוה אמר כן.

בהיותו בן 32 בי״א אייר (כ״ו לעומר) שנת התקל״א (1771) השלים חבור ספרו „חולת אהבה״ על התורה.[6] ספרו זה נאבד, והספר „חולת אהבה״ שנדפס בשנת התרצ״ה (1935) אינו אלא ליקוטים והשמטות שעלו על רעיוניו אחר גמר ספרו הגדול „חולת אהבה״.[7] בהיותו בן מ״ד שנה בכ״ז סיון שנת התקמ״ד (1784) ביום השמיני לפטירת אמו, גמר את ספרו „מדרש הגדה״ על הגדה של פסח,[8] והוא מתפלל שיהא הספר למנוחתה ושיזכרו לה צדקותה וצניעותה. בדרוש שדרש על אמו בפקידת החודש,[9] כותב עליה שהיתה „זהירה בשלושת המצוות חלה ונדה והדלקת הנר הנרמזים בשמה „חנינה״. בשנת התקס״ט (1809) כתב את פירושו הנ״ד והאחרון לסדר „קדש ורחץ״ ואפשר לשער שהוא נפטר אחר פסח אותה שנה או בראשית שנת התק״ע (1810) ולכך לא הוסיף עוד לכתוב פירושים לסדר הנ״ל, אבל אין זה מוכרח ויתכן שמסיבות אחרות לא כתב או שכתב ולא נדפסו.

מבחירי תלמידיו של רבינו הוא מר זקני הראב״ד מקודש נודע בשערים שמו ר״מ ור״מ כמהר״ר ר׳ שאול הכהן זצוק״ל (ע״ע), שהיה הראב״ד ג׳רבא וחבר ספרים רבים. בספריו מזכיר לחכמי הדור בני גילו כמו ר׳ חזקיה פרץ (ע״ע), ר׳ סאסי כהן (ע״ע), ר׳ רחמים חורי (הראשון) (ע״ע), ר׳ שושן כייאט (ע״ע), ר׳ יהודה בוכריס (ע״ע) ר׳ נסים כהן (ע״ע) ועוד. במקום אחד מזכיר ל„בני החבורה״ וכותב על פירוש אחד: „זה נראה לי בסעודת ספר תורה, ואמרו לי בני החבורה שכך פירשוהו המפרשים ושתקתי״.[10]

ספריו שנדפסו הם: א) נאוה קודש (ליוורנו תרל״ב) — כולל פירוש „תורי זהב״ מרבינו ו„נקודות הכסף״ מנכדו הרה״ג ר׳ חיים הכהן זצוק״ל (ע״ע) על שיר השירים. 2) „מדרש הגדה״ — על ההגדה של פסח (ג׳רבא התרע״ט). 3) „חולת אהבה״ על התורה ודרושים (ג׳רבא תרצ״ה). בהקדמה לספרו האחרון כותבים רבני ג׳רבא את ספריו שנותרו בכתב יד, והם א) „תרומת הדשן״ — שיטה על הסדרים זרעים מועד נשים ונזיקין. ב) „בנין אבות״ על מסכת אבות. ג) „צפנת פענח״ — על רש״י והרא״ם לתורה. 4) ספרי קדש שלא נקראו בשמם עדיין.

5) שם דף י״ד ע״א.

6) כ״כ רבינו בסוף חלק החידושים שבספר „חולת אהבה״.

7) כ״כ נכדו בהקדמת ספר „נאוה קדש״, והמגיה בהקדמתו ל„חולת אהבה״.

8) כ״כ בסוף ספרו „מדרש הגדה״.

9) נדפס ב„חולת אהבה״ דרוש ח׳ (דקל״ז ע״ב).

10) „חולת אהבה״ דק״ל.

השאיר אחריו בן בשם מרדכי שהיה זקנו של החו״ש השו״ב ר׳ אליהו כהן (ע״ע) שאצלו היו מונחים כל כתבי רבינו, ובת שהיא אמו של הגאון המפורסם הראב״ד טראבלס ר׳ חיים הכהן זצ״ל (ע״ע) בעל הספר הנודע „לב שומע״ וספרים רבים אחרים.

נז) **כהן ר׳ ציון** (בן אבאתו) — נולד בג׳רבא באלחארה לכבירה בשנת התרי״ח (1558) בערך, והיה מזרעו של הראב״ד ג׳רבא ר׳ רחמים הכהן זצ״ל (ע״ע).[1] נתייתם מאמו בהיותו בן ששה חדשים, וגדל אצל אחותו הגדולה ואצל אשת אביו — בתו של הרב המרביץ תורה בישראל ר׳ כליפה עידאן זצ״ל (ע״ע).[2] למד תורה אצל הרה״ג המקובל ר׳ דוד כהן גישה זצ״ל (ע״ע) בע״ס שירי דוד, וכשרבו זה עקר לדיג׳ת לשמש דיין שם, למד אצל ר׳ רחמים חורי השני (ע״ע) עד שעלה רבו זה לארץ ישראל. כשגדל למד מלאכת הצורפות להתפרנס ממנה, ונשא את מבירכה נכדתו של הראב״ד ג׳רבא ר׳ יוסף הכהן זצ״ל (ע״ע). כך המשיך עד היותו בן 45 שנה.

אחר כך מנוהו רבני ג׳רבא למרביץ תורה בישראל, ואחר כמה שנים הסכימו רבני העיר ספאקץ והקהל ששם למנותו כסופר מתא, והוא עזב את ג׳רבא וקבע דירתו בספאקץ והתגורר שם במשך כארבעים שנים, ונפטר שם קרוב לבן 85 שנה.

בנו ר׳ יעקב כהן זצ״ל (ע״ע) שמש כרב בעיר גפצה, ונכדו ר׳ אברהם כהן שליט״א המתגורר כעת בירושלים שמש כרב בעיר ספאקץ. חיבר ספר „יושיע ציון״ על התנ״ך (ג׳רבא התש״ח) ובתחלתו כתב בנו הנ״ל את שבחיו.

נח) **ר׳ רחמים כהן** — מגדולי רבני ג׳רבא במאה הששית, ושמש כהראב״ד באלחארה לכבירה שבג׳רבא משנת התקע״ד (1814) אחר שנפטר אחיו הראב״ד ג׳רבא ר׳ נסים הכהן השני זצ״ל (ע״ע) בע״ס „מעשה נסים״. נולד לאביו הראב״ד מקודש מר זקננו הרב הגאון ר׳ מרדכי הכהן זצ״ל (ע״ע), ובילדותו היה ילד קשה הבנה, ואביו גוער בו תמיד על שאינו מתקדם בלימודיו כאחיו. פעם אביו הכלימו יותר מהרגיל ומרוב צערו הלך מהבית וישן בבית התבן אשר להם. מאותו היום הפך והיה לאיש אחר, ומאז היה הולך ומתגבר בתורה עד שהיה לאחד מגדולי הדור, ומרגלא

1) אבי רבינו היה נכד לר׳ רחמים.

2) היא אחותו של הרב המקובל ר׳ משה עידאן זצ״ל (ע״ע).

בפומיהו דאנשי לומר שבהיותו ישן בבית התבן בצער ובבכיה נגלה אליו אליהו ז״ל והחכימו.[1]

כמו אביו וכמו אחיו ר׳ נסים והרבה מרבני ג׳רבא לא נהנה רבינו בימי רבנותו מהצבור, והיה נהנה מיגיע כפיו כסוחר,[2] והיה מראשי כת הנותנין למוסדות צדקה וחסד. לרגל מסחרו היה נוסע לעתים לעיר תונס, וחכמי תונס הכירו בגדולתו בתורה, בבואו ללמוד עמם.[3] גבירי העיר הזמינוהו להתאכסן אצלם,[3] ופעם נתאכסן בחג הפסח אצל הרה״ג ר׳ דניאל פרנקו ז״ל הרב של קהלת ה„פורטוגיזיס״ בתונס.[3] במקרה אחד נשלח על ידי הגביר אליהו קרטוזו מתונס עם אניה מלאה חביות שמן לעיר טרייסטי למוכרם שם וכל הריוח בשבילו, ובנסיעה זו אירעו לו כמה נסים וניצל משודדי ים.[4] היה תלמידו של הרב ר׳ חזקיה פרץ (ע״ע), ויתכן שלמד גם אצל אביו ר׳ אהרן פרץ (ע״ע). היה רגיל ללמוד ד׳ אמות הלכה בחבורה אחת עם הרה״ג ר׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע) ועם אחיו ר׳ נסים כהן (ע״ע) ועוד חכמי ג׳רבא, ור׳ רחמים חורי מזכיר בספריו „כסא רחמים״ על הש״ס פעמים רבות את רבינו ואת אחיו ר׳ נסים ומביא הרבה את קושיותיהם ותירוציהם בזמן הלימוד, ושמעתתיה דרבינו כוליה יומא בפומיה.

בשנת התקע״ד (1814) נפטר אחיו ר׳ נסים, ונתמנה רבינו במקומו כהראב״ד באלחארה לכבירה. הרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל (ע״ע) כותב משם אביו שמר זקננו ר׳ משה כהן (ע״ע) והרה״ג ר׳ מעתוק חדאד זצ״ל (ע״ע) נסמכו לשחיטה ע״י רבינו.[5] לעת זקנתו רצה לעלות לא״י ולפני נסיעתו בבוא ראשי הקהל אליו ובקשוהו שיאמר להם מי ימלא מקומו, המליץ על בן אחיו ר׳ יוסף הכהן (ע״ע) כרב אלחארה לכבירה ועל בן אחותו מר זקננו ר׳ שאול הכהן (ע״ע) כרב אלחארה הצג׳ירה, והשיבם בקיצור „יש״ שהיא ר״ת יוסף שאול.[6] הוא נסע לאחר מכן לא״י ושני חכמים אלו נתמנו במקומו. שנים רבות אחר פטירתו נדפס ספרו „כרם חמדה״ (ג׳רבא תרע״ו), וספר זה שנדפס הוא רק חלק קטן מספר גדול שחיבר רבינו הנקרא בשם זה שנשלח לבית הדפוס

1) עיין „ממלכת כהנים״ אות כ״ג.

2) שם ועיין ב„ברית כהונה״ יו״ד מערכת ר׳ אות ח׳.

3) עיין ב„ממלכת כהנים״ אות כ״ג, וב„מעשה נסים״ שבסוף ספר „קרן דוד״, ושם תמצא סיפורים על כך במלואם, ור׳ דניאל פראנקו זה לא מוכר לי ולא ראיתיו שנזכר בספרים או שחתום באיזה הסכמה, אמנם מצאנו להחיד״א בספרו „מעגל טוב״ השלם (עמ׳ 55) שמזכיר לת״ח מתונס בשם ר׳ יהודה פראנקו, וזה משנת התקל״ד (1744). ואח״כ ראיתי שחתום בשנת התקנ״ז בהסכמת ספר „ברית יעקב״.

4) עיין כל הספור ב„ממלכת כהנים״ ו„במעשה נסים״ הנ״ל.

5) ברית כהונה יו״ד מע׳ ס׳ אות ב׳.

6) שם או״ח מע׳ ז׳ אות ג׳.

בליוורנו ונאבד בדרך.[7] מתואר בהקדמות לספרו „עצום ורב, שמו נודע בשערים, אב״ד מקודש המקובל האלקי כמוהר״ר רחמים כהן זצוק״ל״.

הוראה אחת מרבנו בענייני טרפות מביא ר׳ משה כלפון כהן זצ״ל (ע״ע) וזה לשונו: „וכן מצאתי כתוב בכ״י בנו של מורנו הרב צמח הכהן זצ״ל וזה לשונו: „שמעתי מר׳ רחמים כהן על הא דאמרינן אין עצם בלא בשר ומכשרי בשיורים, זה שטות גדול דהא דאין עצם בלא בשר היינו שבין הצלעות, והעושה קולא זו מאכיל טרפות לישראל. עד כאן מצאתי״.[8]

נח*) **כהן ר׳ רחמים חי חויתא הכהן** — מגדולי רבני ג׳רבה בדור האחרון, איש האשכולות, חכם מופלג בנגלה ובנסתר, מחבר עשרות ספרים בתחומי התורה השונים, בקי בפיוט ושירה ובתולדות עם ישראל, והיה חביב ונערץ על הכל. בתחילה היה סופר ב״ד בג׳רבה, אח״כ היה למלמד תינוקות מוכשר ומצליח והעמיד תלמידים הרבה, מאוחר יותר נתמנה לדיין ובסוף ימיו כהן כהראב״ד ג׳רבה. בשנת התשי״ד (1954) עלה לא״י ונתיישב במושב ברכיה וכהן שם כרב מקומי, ושמעו הטוב שכבר מאז נודע לחכמי א״י, התפרסם עוד יותר וגדולי רבני א״י המה ראו גדולתו בתורה כן תמהו, ומכל קצות הארץ ושכבות הצבור עלו אליו לביתו הפשוט (צריף) ללמוד לקח מפיו, ולשמוע עצותיו וחכמתו ולהתברך מפיו. בתקופה זו היה למנהיגם הנערץ של כל עולי ג׳רבה ודרום תוניסיה בארץ ובחו״ל, ואליו פנו בכל שאלותיהם ובעיותיהם. יסורין קשים ומרים סבל בימי חייו, ועל אף זאת לא מש חיוכו הטהור מפניו, וקבל כל הבאים אצלו בסבר פנים יפות. השפעתו על הצבור היתה רבה כיון שהיה דרשן מצטיין פה מפיק מרגליות, ורבים נהרו לדרשותיו ובהם השיב רבים מעון. הוא נפטר בי׳ שבט התשי״ט (1959) בהיותו בן ח״ן שנה בלבד, ועד ימינו נעשית ביום פטירתו הילולא ואזכרה גדולה למנוחתו במושבו מושב ברכיה, ובה משתתפים אלפים מיוצאי ג׳רבה מכל קצות הארץ.

נולד בג׳רבה ביום ש״ק כ״ב סיון תרס״א (1901) לאביו חנינא ואמו ג׳זיילה (בת ר׳ יצחק הכהן, ע״ע ואחות מר זקני הראב״ד מקודש ר׳ מרדכי אמייס הכהן זצ״ל, ע״ע). עד הפרשה למד אצל אביו, ואח״כ עבר ללמוד אצל הרה״ג המרתב״י ר׳ דוד (דידו) כהן (ע״ע) מקרא, ש״ס ושו״ע. פרנסת אביו היתה בדוחק, אך בשום אופן לא רצה אביו שדאגות פרנסה יטרידו את בנו בלימודו ולא בקש עזרתו, אלא להיפך הוא עודדו להמשיך ביתר שאת את לימודיו, וכה אמר האב הרחמן אל בנו: „בני אל תדאג על הדמי״ם

7) עיין בהקדמת רבני ג׳רבא לספר, ובהקדמת ר׳ חיים כהן, ובמליצת המעתיק ר׳ מקיקץ שלי (ע״ע).

8) ברית כהונה ח״ב חיו״ד מע׳ ד׳ אות א׳.

מפתי תאכל וכל מחסורך עלי, ורק חזק ואמץ והיית אך עסוק בספר התורה ושמרת משמרתו וזה וזה מתקיים בידך, תורה שה'ן עמה מלאכה מלאכת הקדש למיגמר ולאגמורי". הבן עשה כמצות אביו ולמד תורה בחשק רב. מסופר עליו שבילדותו היה לומד עד מאוחר מאוד בלילה, אך כשראה שאביו מתעכב בגללו וממתין עד שיגמור לימודו וילך לישון, כדי למנוע צער זה מאביו היה מפסיק לימודו מוקדם ועולה על מטתו כביכול כדי לישון, ואחר שאביו עלה אחריו לישון ונרדם כהוגן, היה קם בלאט מדליק המנורה מחדש, ויושב ולומד בלילה במשך שעות רבות כחפצו.

בשנת התרע"ו (1916) בהיותו בן 15 שנה כבר הצטרף לשעור הקבוע שהתקיים בביתו של אב"ד ג'רבה הגאון ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) מדי שבת בשבתו בתורת פסק ההלכה וכללי הוראה, ולא עברה שנה לאחר מכן וכבר מוצאים אותו כותב פסקי הלכה ומתכתב עם גדולי הדור. אנו מוצאים שאלה ותשובה ממנו משנת התרע"ז (1917) להראב"ד תונס הגאון ר' משה שתרוג (ע"ע) ועליה תשובת ר' משה. אז כבר נודע בין חכמי העיר כאברך יקר ומבטיח וצפו ממנו לגדולות, וראיתי ספר „שם משה" שניתן לו באותה שנה ע"י דודו הרה"ג ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע) שכהן אז כאב"ד ג'רבה, וזה נוסח ההקדשה: „הרי זה בכי יותן על ידי מאת ה' המח' ס' דרך חיים יצ"ו להבחור החו"ש כה"ר חויתא הכהן יצ"ו, הצעיר מרדכי כמוס אמייס ד"ר יצחק הכהן ס"ט", ובכת"י רבינו נכתב: „זה הספר ניתן לי מאת ה' המחבר נר"ו ע"י מוה"ר הגדול ראש הרבנים כקש"ת כמה"ר ר' מרדכי הכהן הי"ו והיה זה עש"ק כ"ג תמוז יה"ל ש' קומה עזרת"ה לנו לפר"ג, הצעיר חויתא הכהן ס"ט החו"פ אי ג'רבה יע"א".

בשנת התרע"ט (1919) נסע לתונס, ובהיותו שם למד מלאכת שחיטת העופות אצל ר' פינחס סעדון השני (נכד ר' פינחס סעדון בעל פסקי הראש) ואצל ר' אברהם בלעיש (ע"ע), ובסמיכתו חתמו גדולי רבני תונס דאז ר' ישראל זיתון (ע"ע), ר' משה שתרוג (ע"ע), ר' דוד כטורזא (ע"ע) ור' ישועה אלמאליח (ע"ע).

בשנת התר"פ (1920) נתמנה כסופר ב"ד בג'רבה, ובאלול אותה שנה נשא לאשה את סעדו בת דודו משה כהן. בשנת התרפ"א (1921) התחיל ללמד תלמידים באופן חלקי, ובשנת התרפ"ה (1925) היה למלמד תינוקות קבוע באופן מלא בביכ"נ ר' אליעזר. בתור מלמד היה מוצלח ביותר והעמיד ת"ח רבים ששרתו בקדש במקומות שונים, והיה בתחום זה במעלה אחת עם גדולי מרביצי התורה בדורות שקדמו לו, הרבנים ר' יוסף ברבי (ע"ע) ורבו ר' דוד דידו הכהן (ע"ע). בספר „אשכבתיה דרבי" שיצא אחר מותו ע"י תלמידיו ואשר כולל בתוכו עשרות דרושים למנוחתו, מתארים כלם בהרחבה את מסירותו אליהם, הצלחתו בלימוד, דרך לימודו ועוד ועוד. תלמידו המובהק הרה"ג ר' רפאל כדיר צבאן שליט"א הרב דנתיבות כעת כותב עליו: „מי כמוהו דאג על הרבצת תורה, היה נותן כל גופו לתלמידים שש עשרה שעות ביממה..." גם לתלמידים עניים ויתומים דאג לכל צרכיהם והיה להם כאב, וכך כותב אחד מתלמידיו הרה"ג ר' נסים הכהן (ע"ע) שכהן כרב בעיירה בנגרדאן ואח"כ בארץ במושב שרשרת: „אני זוכר כשהייתי ילד רך לימים בהתחלת דרכי, הייתי הולך לביתו כל לילה והיה מלמד אותי תורה בלי שום קבלת תמורה, וזה בעודו אף צעיר לימים רווק ושמו טרם נתפרסם בעולם התורה. והיות ובעוה"ר מת עלי אבי בהיותי בגיל רך היה לי מוה"ר זצוק"ל כאב ממש ודאג לכל מחסורי", ע"כ. התמסרות זו לתלמידיו הביאה לכך שגם תלמידיו התקשרו אליו בעבותות אהבה וכבדוהו והעריכוהו, ואימתו ומשמעתו היתה מוטלת על התלמידים בין בפניו בין שלא בפניו. דאגה זו לתלמידיו לא הצטמצמה רק בזמן לימודם אצלו, אלא אף אחר שגדלו דאג למנות תלמידים הראויים לכך כמשרתים בקדש במלאכות הקדש השונות ובמקומות שונים, ובכך דאג לקיומם הפיסי והרוחני גם יחד.

כדרכם של רבני ג'רבה מדור דור, הרגיל רבינו את תלמידיו מקטנותם לחדש חידושים בש"ס ותנ"ך כפי רמת הילד, והיה מגיה הלשון שתהיה ברורה לקורא בהבנה ראשונה, ושתהיה לשון צחה ומדוייקת. תלמידו הרה"ג ר' בוגיד סעדון שליט"א המכהן כעת כרב ראשי לג'רבה, כותב: „זוכר אני שגם בהיותנו צעירים בגיל עשר עד שתים עשרה היו לנו פנקסים מלאים מחי' תורה ותנ"ך וגם חי' ש"ס". על תועליות הכתיבה כותב תלמידו ר' רפאל כדיר צבאן שליט"א: „ומלבד תועלתה העצמית, ראה בה רבינו כאמצעי טוב ויעיל ללבב את לבבם הנבוב של התלמידים, בראותם לימודם שהוא יצרני, פעיל ופרודוקטיבי, ולא סתם לימוד „עקר" שאינו פרה ורבה, או כמליצת הראשונים „חמור נושא ספרים".

תחום לימודים חדש הכניס רבינו לתחומי בית הספר, והוא לימוד כללי הוראה ופסיקת הלכה. תחום זה שבדורות הראשונים לא היה מפותח ביותר בג'רבה, כי רוב הת"ח עסקו בתורת עיון הש"ס בלבד, ורק הרבנים המשרתים בפועל התעסקו בענייני הלכה, ובגלל זה רבים היו משמיטים עצמם מלשמש בתפקידי רבנות והוראה, התחיל להיות מטופל ע"י הגאון ר' משה כלפון הכהן, שקבע בביתו שיעור מיוחד בזה מדי שבת בשבתו. הוא הלך בשיטה מיוחדת בזה, ופרטיה כתב במאמרו „עץ חיים" הנדפס בתחלת שו"ת „ישיב משה" ח"א למהר"מ שתרוג. רבינו עצמו שלמד אצל רבי כלפון בשעור זה במשך 4 שנים, אמץ לו שיטה זו והרחיב אותה בכך שהכניס אותה למסגרת הלימודים הרגילה, וכמובן רק לתלמידים בוגרים שכבר קנו להם הבנה ועיון טוב בש"ס, ובכך קנו להם תלמידים רבים ידיעות רחבות בתחומי ההלכה

השונים ובכללי ההוראה. כדי לעורר חשקם של התלמידים היה משתף את התלמידים המובחרים להתכתב עם רבנים או אברכים מהמקום או מחוצה לו והיה מסייע בידם להשיב על דבריהם עד שיתרגלו להשיב בכוחות עצמם. תלמידו הרה"ג ר' רפאל כדיר צבאן שליט"א כותב: „זוכר אני את שמחתנו העמוקה כשהיינו מקבלים בדואר נכנס מכתב תשובה על דברינו ממישהו מהחברים, במיוחד אם היה זה רב מפורסם שהתייחס לדברינו בתשומת לב רצינית וענה לנו על כל קוץ וקוץ תלי תלים של תשובות".

מגדולי תלמידיו הגאון המפורסם ר' מצליח מאזוז (ע"ע) דיין בעיר תונס, מחבר שו"ת „איש מצליח" ומייסד ישיבת „כסא רחמים" בתונס על שם רבינו, ועמיתו יבדל לחיים טובים וארוכים הגאון ר' רפאל כדיר צבאן שליט"א המכהן כעת כרב מקומי בנתיבות וחבר מועצת הרבנות הראשית לישראל.

קשרים מיוחדים היו לרבינו עם עמיתו הגאון הצדיק ר' אברהם מגוז הכהן (ע"ע), והיו שניהם לומדים יחד בתורת הנגלה והנסתר. בשני המקצועות הנ"ל התכתבו שניהם עם הרה"ג המקובל האלוקי ר' עובדיה הדאיה זצ"ל מירושלים בעל שו"ת ישכיל עבדי ח' חלקים, ובספר זה נדפסו הרבה שאלות ותשובות מהם, וכן בקונטרסי „דע"ה והשכל" שבסופו העוסק בשאלות בחכמת הקבלה, יש מהם שאלות הרבה בחכמה זו. מלבד זאת הם גם הגיהו יחד כמה ספרים כמו שו"ת „אהב משפט" לר' פראג'י עלוש (ע"ע) ועוד. עמיתו זה נפטר בצעירותו בשנת התרצ"א (1931) בהיותו בן ל"ג שנים בלבד, ונתפרדה החבילה. באותה שנה נפטר גם הדיין הרה"ג ר' ציון כהן יהונתן (ע"ע) ונתפנה מקום אחד בב"ד בג'רבה, ואז היו מדייני ג'רבה ששמו עיניהם על רבינו שימלא מקומו החסר, אך היו גם כאלה שחששו שמא מהראוי שישאר בתפקידו כמרביץ תורה כיון שהיה מוצלח מאוד בזה ולא ימצא דוגמתו בתחום זה. גם רבינו עצמו התלבט מאוד בזה, ועשה שאלת חלום על כך. הוא גם פנה בשאלה בענין לידידו הגאון ר' עובדיה הדאיה הנ"ל מירושלים, ואחר שהרב עובדיה השיבו באופן חיובי עזב את מלאכת המלמדות, ובאדר תרצ"ב (1932) קבל מאמר מלכות למנויו כדיין, וכהן כדיין בבית דינו של מהר"מ כלפון הכהן.

בתקופת דיינותו נתגלה כפוסק גדול בכל תחומי ההלכה וכפי שהדבר בא לידי בטוי בכעשרה ספרים הלכתיים שחיבר, שו"ת שמחת כהן ז' חלקים, ספר זכרי כהונה, וספר גרש כרמל בענייני גיטין. גם נודע כדרשן מעולה בעל מתק לשון

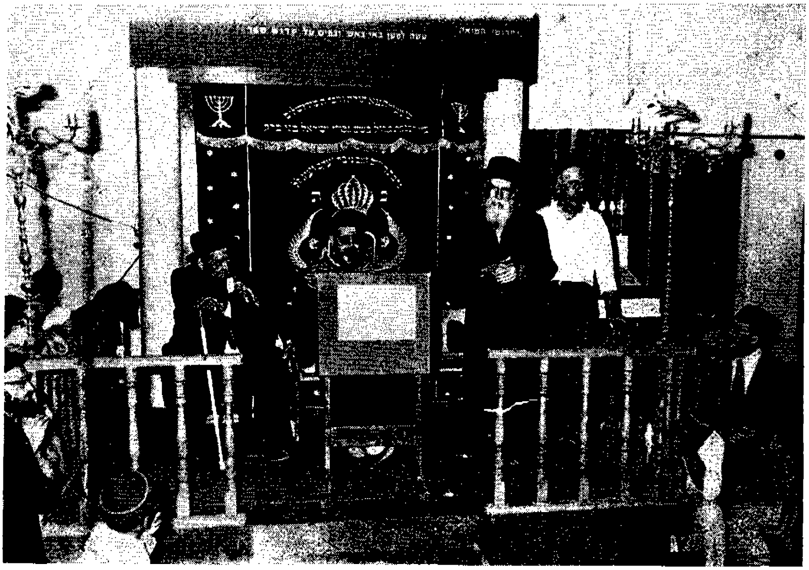

הגאון הרב רפאל כדיר צבאן שליט"א רב דנתיבות וחבר מועצת הרבנות הראשית לישראל (ראשון משמאל) אחד מגדולי תלמידי רבינו רחמים חי חויתה זצ"ל, עם גאון עתנו הראשל"צ הרב עובדיה יוסף שליט"א, ואב"ד בני ברק הגאון המפורסם ר' יעקב לנדא זצוק"ל.

וערִיבות דברים, ומשך הצבור בדרשותיו הנלהבות ובחידושיו ובפירושיו המתוקים והיקרים, והמונים זרמו לביהכ״נ הגדול לשמוע דרשותיו. כדיין הסכים לעשרות ספרים, ותקן תקנות רבות ועמד על משמר התורה והדת.

בשנת התש״י (1905) כשנפטר אב״ד ג׳רבה ר׳ משה כלפון הכהן נתמנה רבינו במקומו, וכהן בתפקיד כארבע שנים עד עלייתו לארץ בשנת התשי״ד (1954). מרוב חביבותו על הצבור היתה קשה מאוד על יהודי ג׳רבה פרידתו מהם, וכך מתואר השבוע שלפני עלייתו: ,,ושבוע שלם לפני עלייתו ארצה והבית מלא יומם ולילה מהמון רב אלו נכנסים ואלו יוצאים באין הפוגות ממש לקבל ברכות מאתו, ובשעת צאתו מהבית כל הרחוב מראש ועד סוף מלא וגדוש בפ״י עם רב ועצום מאוד שבאו ללותו ולראות פני קדשו, מלבד רבים שעלו במעלות ומביטים מתוך החלונות וגזוזטראות אשר לא היתה כזאת בחיים מעולם לשום אדם במקומנו עד היום...״ (אשכבתיה דרבי עמ׳ ז׳). ביום כ״ז מנ״א הגיע לארץ ונתיישב במושב ברכיה ושם כהן כרב עד פטירתו בשנת התשי״ט. לפי מצב בריאותו הלקוי של רבינו היתה עלייתו לארץ כמעט חוץ מן הדעת לגמרי, ורק בזכות המלצת הרבנים הראשיים לא״י ובפרט הרב עוזיאל זצ״ל שהיה מכבדו ומחבבו ואהבו מאוד, הם שעמדו אצל הממשלה בארץ להוציא מחשבתו הטהורה לעלות לארץ מן הכוח אל הפועל.

בבואו לארץ קנה לו שם נכבד מאוד בקרב כל הצבור לעדותיו השונות, אשכנזים וספרדים כאחד. האשכנזים הוקירוהו והעריכוהו ביותר וכנוהו בתואר ,,האדמו״ר מג׳רבה״, ומספר תלמידו הגאון ר׳ מצליח מאזוז מה שהיה באסרו חג דפסח תשט״ו זמן מה אחר עלייתו לארץ, בחגיגת בנין ביהכ״נ החדש במושב ברכיה, שבאו רבנים נכבדים רבים אשכנזים וספרדים, ואחר שפתח רבינו פיו בחכמה ודיבר כחצי שעה בדברי תורה עמוקים לפי ערך האורחים, כל הרבנים שדברו אחריו הביעו פליאה והתפעלות עצומה מדבריו הנשגבים, וא׳ מהם אמר בזה הלשון: ,,זה לי שנים רבות ששמעתי כמה דברי תורה בירושלים ובת״א מפי רבנים רבים, וזאת הפעם הראשונה בחיים ששמעתי דברים נפלאים אלו מהגאון הגדול והצנוע הזה״. גם מסופר שכשעמד להתמנות כרב ובאו רבנים לבוחנו ולתהות על קנקנו, המה ראו גדולתו בתורה כן תמהו והיו נבוכים ביותר באמרם רב זה צריך לבחון אותנו ולא אנו אותו. אל רבינו פנו בכתב או אישית בשאלות הלכה רבות ובבקשות רחמים, תפלה ועצה. וראיתי מכתב מרב ומו״צ בעדה החרדית בירושלים המבקש מרבינו שיתפלל עליו לפני הקב״ה, ולפי השמועה הוצע לרבינו תפקיד של אב״ד בעדה הע״ל אך הוא סירב. מעניינים במיוחד דבריו של ידידו המובהק של רבינו הגאון המפורסם המקובל האלוקי ר׳ עובדיה הדאיה זצ״ל בעל שו״ת ,,ישכיל עבדי״ ח׳ חלקים וראש ישיבת המקובלים ,,בית אל״ בירושלים שעמד בקשרים הדוקים עם רבינו, מה שאמר בשנת התשי״ט על ארונו של רבינו בלויתו בירושלים, וזה לשונו: ,,זה לי יותר משלושים שנה בערך שהיה בא אתי בכתובים בשאלות שונות אם בהלכה בנגלה אם בנסתר, **בחנתיו והכרתיו הדק היטב הדק**, וראיתי ממש כולו אומר כבוד **איש קדוש כמלאך ה׳ צבאות למופת ולאות**, למרות יסורים הקשים זה רבות בשנים שסבל מאוד ממחלות שונות... לא עזב דרכו בקדש ללמוד וללמד לשאול ולהשיב... **האם זה בר אינש אינו אלא בר אלהין!**״

הגאון המקובל הרב עובדיה הדאיה זצוק״ל מירושלים בעל שו״ת „ישכיל עבדי״ שעמד בקשרים הדוקים בנגלה ובנסתר עם מורנו ר׳ חויתא זצ״ל.

לרוב צדקותו עשה רבינו כמה וכמה תיקוני נשמות. ראיתי מכתב אחד שממנו נראה שנתן תיקון לאיש אחד שבהיותו נהג נהרגו בתאונה חמשה אנשים שהיו עמו במכונית. תלמידו הרה״ג ר׳ מצליח מאזוז מספר עוד על תיקונים שעשה רבינו, וזה לשונו: ,,ולעורר את העם בתשובה, הנני מגלה עכשיו איזה דברים שגילה לי מו״ר ועט״ר זצ״ל הכ״מ במכתביו הקדושים בסוד, כי בליל ב׳ בשב״ק ט׳ כסלו התשי״ח אחרי תפלת ערבית, בא אליו למושב ברכיה רב אחד אשכנזי הדר בירושלים ואמר לו באתי אליך בשביל דבר דחוף והוא שהיה לו חבירו ומכירו, ומובן שהוא ג״כ בעל תורה שנלב״ע ל״א בק״ש זה קרוב לשנה, ובא אליו בחלום ואמר לו שהוא ל״א שם בצער, ובכן אמר לו תלך לרב של ברכיה לעשות לי תיקון, ומו״ר ועט״ר זצ״ל הכ״מ כשדיבר אליו כזאת נבהל מדברים אלו פתאום, והשיב לו תיכף בבהלה טוב טוב, ולן אצלו כי לא יכול לחזור בלילה ולמחרתו בבקר חזר לעירו כי בא במיוחד

רק לזה". ועוד ממשיך תלמידו הנ"ל ומספר: „וכבר היה מעשה קודם לזה שתי שנים בליל ג' בשב"ק ג' תמוז התשט"ז שחלם מו"ר ועט"ר זצ"ל הכ"מ בעצמו כאילו כאחד הבריאים היה רץ אחר כמה צבאים ותפס אחד מהם ונהפך בידו לנער יפה תואר בוכה, והבין שהוא נשמה מגולגלת ב"מ בצבי, והגיד לו שהוא מתונס והודיע לו שם משפחתו ושם אביו ואמר לו שהוא נלב"ע ל"א בק"ש זה שלושים שנה, ובקש ממנו לתקן אותו כי עד היום אין לו מנוחה שם ל"א, וגילה לו שעוונו הוא שהיה הולך בקובה של זכר רח"ל, וכששאל לו על שמו ושם אמו, השיבו דברים זרים שלא יכול להבינם, זה תוכן החלום. נתפעל ממנו מאוד מו"ר ועט"ר זצ"ל הכ"מ, ושלח לי לחקור כאן בתונס על המשפחה ההיא ועל אותו האב אם נלב"ע להם בן בק"ש ב"מ ומה שמו ושם אמו, ואני חקרתי מאחיו ויבוקש הדבר וימצא שכך הוא האמת והגיד לי שם אמו, אך אודות אחיו הנלב"ע לא ידע רק השם הצרפתי שלו השגור בפיהם, והלכנו יחד לביהכ"נ שמונח בה הנר שלו וראינו שם השם העברי שלו, והגדתי הכל למו"ר ועט"ר זצ"ל הכ"מ במכתב, ומי ידע אם לא זה הרוח הוא שהגיד לרוח השני שבא לרב האשכנזי בירושלים הנ"ל כידוע בגמרא שהרוחות מספרים זה לזה", עכ"ל. ועיין עוד בספרו שמחת כהן ח"ד בהשמטות סימנים ו' ז' תשובותיהם של הגאונים המקובלים ר' יצחק אלפייה זצ"ל ור' עובדיה הדאיה זצ"ל לרבינו בענין האיש המתגלגל רח"ל בכלב ותיקונו ע"ש.

יסורין רבים קשים ומרים נתייסר רבינו בימי חייו, יסורי גוף ויסורי שכול. בהקדמותיו לספריו מתאר בהרחבה את יסוריו הרבים ומקבל עליו את הדין באהבה. בשנת הת"ש (1940) כתב בהקדמתו לספרו „מנחת כהן" את צערו הרב מפטירת שלושת אחיותיו, אביו ובנו שלום שנפטר עליו בהיותו בן שש שנים. הוא נסע לערים שונות לדרוש ברופאים למענו ולמען אחיותיו הנ"ל ולא תמיד עלתה בידו. הוא מספר על עצמו שבשנת התרצ"א (1931) נחלה חולי גדול וכמעט אמר נואש, וראה בחלום איש אחד לידו שאמר לו אני ר' מאיר בעל הנס הוסיפו לך בימיך כך וכך שנים, ותיזהר לשים דעתך על התינוקות, והבין שכוונתו ללימוד התינוקות, ושבח לאל נתרפא מאותו חולי. עוד נפטרו לרבינו בן ובת בעודם קטנים. על יסוריו כותב תלמידו הרה"ג ר' בוגיד סעדון שליט"א הרב ראשי בג'רבה כעת: „רוב ישיבתו בב"ד היו יסורין ומכאובים והוא קבל את הכל באהבה, וגם בימי חליו מוטל על ערש דוי, היה מורה הוראות ומשיב פסקי הלכות ולפעמים ארכו לו יסוריו יותר משנה, ועל כל גל וגל נענע לו בראשו, וזה סימן שהם יסורין של אהבה שאין בהם ביטול תורה". גם ספר חשוב חיבר רבינו בתקופת חליו, והוא ספר „תקפו של נס" — פירוש מעולה על מגילת אסתר בשיטת השאלות של המלבי"ם, וכך כותב רבינו בהקדמתו לספר: „הורתו ולידתו של ספר זה היו בתנאים מיוחדים במינם, עת שכתבתי על ערש דוי בחורף תשי"ד ואני בתוך הגולה בכפר חמאם הלף שליד תוניס (מקום מפקדות אש"ף שהופצצו השנה ע"י מטוסי חיל האויר של ישראל, ברכ"ה), להתרחץ במעינות המרפא. וכאשר נבצר ממני להעמיק חתר בים התלמוד והפוסקים בשל מחלתי הקשה ומכאובי הנוראים, ובאין במחיצתי ספרי גפ"ת, החילותי להגות בעתות ההפוגה

הראב"ד ג'רבה מורנו הגאון המפורסם המקובל האלוקי
ר' רחמים חי חויתא הכהן זצוק"ל.

מהכאבים, בין התקפה אחת למשנה, במגילת אסתר שהיתה בידי הפכתי בה והפכתי בה, וה' החונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה, היה עם פי ורעיוני וזיכני לחבר עליה את ספרי הקטן הזה שבו מצאתי נוחם ועידוד על כל התלאות אשר מצאוני, וברוך ה' אשר לא עזב חסדו ואמתו מעמדי והפליא ישועתו לי בעת מצור שלח דברו וירפאני וימלט משחת חיי מן המיצר קראתי יה ובמרחב ענני..." ע"כ.

מאוחר יותר שבו אליו יסוריו הגדולים והיה בצער גדול, וכך כתב באחד ממכתביו מכסלו התשי"ח (1958) לתלמידו ר' בוגיד סעדון שליט"א: „כי בעוונותי הרבים אני מוטל על ערש דוי ובדוחק גדול אני לומד בלי ישוב הדעת ובדוחק גדול אני כותב. זכרתי ימים מקדם שהייתי בישיבה מלאה ספרים מכל מין ואני יושב ולומד וכותב, לומד ומלמד לתלמידים הגונים וותיקים, ועתה בעוונותי הרבים הכל היה

לאין מחמד כל עין, צר לי מאוד! מר לי מר! כמה וכמה פעמים תרדנה עיני דמעה על צערי מזה, ואין לי קצת נחמה רק בזכרי כי ב״ה גבר חסדו יתברך עלי ובימי חרפי רכשתי לי תלמידים יקרים וב״ה הם לומדים ומלמדים, דנים ומורים, כותבים פסקי הלכות בהלכות חמורות, וזה רק זה המקיל את כובד עגמת הנפש הלכ״ט כל״ח אולי אבנה גם אנוכי מהם וכו׳ ", עכ״ל. מכתב זה הוא כשנה לפני פטירתו.

ובקשר ליסורי רבינו יש להזכיר עוד שבשנת התש״ג (1943) באו הגרמנים ימ״ש לג׳רבה, ובעצם יום השבת דרשו מרבני העיר להביא לידם סך 50 ק״ג זהב ואל״כ תופצץ כל שכונת היהודים, ובאותה שבת יצא רבינו לרחובות קריה מכריז ומודיע לכל הצבור להביא כל הזהב הנמצא אתם להצלת כל הקהל. גזרה זו נתבטלה אח״כ עם בוא בנות הברית לתוניס והכנעת הגרמנים ימ״ש, אך מאורע זה השפיע מאוד לרעה על בריאותו הרעועה בלא״ה של רבינו.

כיון שלא הניח בן אחריו ציוה שלוש שנים לפני פטירתו את תלמידו הרה״ג ר׳ מצליח מאזוז (ע״ע) זצ״ל והי״ד שיתפלל עליו ויאמר קדיש למנוחתו ברשות הוריו. ותלמידו השני יבלחטו״א הרה״ג ר׳ רפאל כדיר צבאן שליט״א מגלה את צוואתו בכת״י שצוה לכל תלמידיו ומכיריו בין בארץ בין בחו״ל ללמוד לעלוי נשמתו בכל יום מימי השנה הראשונה שלאחר פטירתו פרק אחד במשנה, ובליל מוצש״ק ילמדו למנוחתו פרק ז׳ במקואות יש מעלין, והבטיח למי שיקיים צוואתו שהוא יתפלל עליו בעוה״ב לבריאותו ולהצלחתו בגשמי וברוחני. ואכן פרק זה נדפס בעותקים רבים והופץ בארץ ובחו״ל ורבים קיימו צוואתו זו. ומספר הרה״ג ר׳ יוסף סוסו הכהן זצ״ל על אחד מתלמידיו של רבינו שעברו שנים רבות ואשתו לא נתעברה, ובשמעו מדברי צוואה זו והבטחת רבינו, התחיל לקיים הצוואה ולא עבר אלא חודש ורבינו בא בחלום למלמד תינוקות אחד ואמר לו שיגיד לאותו תלמיד שבקשתו נתקבלה, ואמנם כך היה ובאותה שנה נתעברה אשתו וילדה בת.

רבינו חבר עשרות ספרים, חלקם יצאו עוד בחייו, ורבים יצאו לאחר פטירתו בזכות תלמידיו ובני מושבו שרחשו לו אהבה והערצה רבה. הוא זכה שכל ספריו יצאו לאור. ספריו העקריים והחשובים ביותר הם: 1) שו״ת שמחת כהן ז׳ חלקים. 2) זכרי כהונה — מערכות הלכה. 3) גרש כרמל וגרש ירחים — ספר חשוב בענייני גטין שניתנו בב״ד בג׳רבה, והוא ספר חשוב לדיינים בבתי דין כאן בארץ. 4) מנחת כהן על התורה ד׳ חלקים. 5) תקפו של נס — פירוש מעולה על מגלת אסתר. 6) כתר כהונה — דרושים. 7) פרחי כהונה על הש״ס — ג׳ חלקים. כן נדפס לזכרו ספר „אשכבתיה דרבי״ הכולל עשרות דרושים — שדרשו וחברו למנוחתו רבנים שונים וביניהם הרבה מתלמידיו, ובהם פרטים רבים והשובים על דמותו, גדולתו בתורה, תולדות חייו ועוד, וממנו ומהקדמות שונות של רבינו כתבתי ערך זה.

נט) **כהן ר׳ רפאל שלום חי** — רב גדול יליד האי ג׳רבא[1] שחי במחצית הראשונה של המאה השביעית, ונודע בספרו החשוב על הש״ס „תפארת בחורים״ (ליוורנו תרל״ז). שמש כרב בכמה מקומות, ובשנת התרל״ז (1877) מועד הדפסת ספרו הנ״ל, היה משמש כרב ודיין בעיר ספאקץ.[2] היה גודע בגדולתו בתורה ובשמו הטוב מחוץ לגבולות עירו וארצו, ועמד בקשרים עם רבנים ממדינות שונות. רבני ליוורנו נתנו הסכמתם לספרו, והראב״ד תונס הגאון ר׳ אברהם חג׳אג׳ זצ״ל (ע״ע) שנראה שהכיר את רבינו מקטנותו ואולי גם לימד אותו, חבב את רבינו וכותב עליו בהסכמתו: „אין ערוך אליו, דיינא דנחית לעומקא דדינא... מנקיי הדעת, אב בחכמה ורך בשנים, הבן יקיר לי עיני ולבי... מר ניהו רבה הרב המובהק וכו׳ בידעו ומכירו קאמינא, רב גובריה ורב חיליה לאורייתא... בוצין בוצין מקטפיה ידיע, בשבח המגיע״. מדבריו אלו עולה שמצעירותו היה משמש רבינו כרב בספאקץ.

השדרי״ם הבאים מא״י העבירו את שבחו לחכמי א״י, והראשון לציון הגאון ר׳ אברהם אשכנזי והרה״ג צוף דב״ש מא״י, מציינים בהסכמתם ששמעו את שבחיו הרבים וגדולתו בתורה מפיהם.

לרבינו היו קשרים גם עם חכמי גרמניה, ובתחלת ספרו הנ״ל נדפס מכתב תשובה אליו מהגאון ר׳ עזריאל הילדסהיימר זצ״ל מי״ב ניסן תרל״ו (1776) על בקשתו לעיין באיזה עניינים בדיני ממונות. ר׳ עזריאל כותב לו: „וענותו תרבני להציע ענין מאורע שם (בתונס. ברכ״יה) בהנוגע לכמה ענייני דיני ממונות ...אף כי אדוני ויושבי על מדין שם (בתונס. ברכ״יה) הולכים על דרך סלולה דרך הישר... ועכ״ז פקודתו שמרה רוחי, ועיינתי בכל דבריו כיד ה׳ הטובה עלי, ואף כי אינני צריך לדידי ולדכוותי עכ״ז הנני מסכים להחלטת מר ניהו ידידי כבוד קדושתו אשר דבריו בכל חלקיהם ופרטיהם ודקדוקיהם נאמרים בהשכל ובצדק, ותמיה אני איך יעלה על שום דיין ומורה להוציא את חנה מחזקתה שהוחזקה בה, וכמעט אני אומר עם אביי ורבא כל דיינא דלא דן כהאי דינא לאו דיינא הוא, והנה מאד אני משתוקק לכבוד התורה ולכבוד מעלתו הרמתה באיזהו פרטים, אכן באשר אינני למוד בכתיבת משיט״א של אדוני, ולהיפוך בודאי אדוני איננו למוד בשלנו יקשה לי מאד לכתוב כל כך בכתב אשורית, על כן מן ההכרח להניח מתג ורסן לתשוקתי, ובאשר לפטור

---

1) כ״כ בספר „האי פליא״ לפרופ׳ נחום סלושץ שרבינו הוא יליד ג׳רבא.

2) כך כותבים רבני ליוורנו בהסכמתם לתפארת בחורים שרבינו „ישב על כסא ההוראה בכמה מקומות.... ומתוכם... השתא... בעיר תהלה ספאקץ יע״א״.

בולא כלום אי אפשר ארמוז עכ״פ קצת... ידידו ומכבדו ומוקירו כערכו הרב, הצעיר עוזיאל הילדסהיימר״.

בהקדמה שכתב לספרו הנ״ל משבח רבינו את ה,,עיון התונסי״ ואת גאוני וחכמי תונס אשר כל החכמים המבקרים בתונס משבחים אותם. הוא היה יודע בקורות יהודי ג׳רבא ותונס ומסורותיהם, והפרופ׳ נחום סלושץ מביא בספרו ,,האי פליא״ חלק ממכתב מאלף שכתב רבינו בענין מוצאם העברי של השמות הפרטיים המיוחדים לבני ג׳רבא,[3] וכן שיהודי ספאקץ עיקרם מבני ג׳רבא.[4] פעם ביקר בעיר ג׳רבא, ובהיותו בבית הכנסת תבחין בילד אחד ששבה את לבו בתפלתו וביראת שמים שלו, ושאל עליו. ילד זה גדל ולימים היה הראב״ד ג׳רבא הלא הוא הגאון המפורסם ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל (ע״ע).[5]

*נ״ט) **כהן ר׳ ראובן** — מרבני ג׳רבא במאה ה־6. מזכירו ר׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע) בספרו ,,כסא רחמים״ על הש״ס,[1] והוא רבו של ר׳ מנחם חורי זצ״ל (ע״ע) בעי״ס שערי ניחומים[2] בנו של ר׳ רחמים חורי הנ״ל. כנראה שהיה מרביץ תורה בג׳רבא. הוא זקנו של הרה״ג החה״ש הדה״מ המקובל האלקי ר׳ דוד כהן גישה זצ״ל (ע״ע) בעל ספר ,,שירי דוד״ ו,,שלום דוד״. רבי שושן כהן זצ״ל כתב בספרו ,,ממלכת כהנים״ שמצא בכתב יד שרבינו נפטר בי״א ניסן תקע״ט (1819), ואני מצאתי כתוב בכ״י על ספר ,,המכריע״ בזה״ל: ,,יום שנולד בני שמעון יום ג׳ כ״ח לחדש אדר ראשון שנת תקס״ב לפ״ק, הש״י יחיידהו ויזכהו לתורה ולחופה ולמעשים טובים אכי״ר״, ולמעלה מזה כתוב: ,,זה שלי אני ראובן הכהן יצ״ו קניתי אותו...״

ס) **כהן ר׳ שמואל** — מחכמי הדיג׳ת. ונזכר במנוחה לליל כפור בנוסח הדיג׳ת שבספר ,,בני משה״ (תרס״ד). תקופתו אינה ידועה.

סא) **כהן ר׳ שמעון** — מחכמי הדיג׳ת, ומזכירים אותו במנוחה לליל כפור גוסח הדיג׳ת שבספר ,,בני משה״ בתואר ,,החכם רבי שמעון כהן״. הוא המחבר ספר ,,מטה שמעון״ על פרקי אבות הנדפס עם ספר ,,בגדי שש״ להדיין רבי רחמים בוכריץ זצ״ל (ע״ע), וספר ,,מעשה חושב״ (ג׳רבא תש״ג) הכולל חידושים יקרים על חמשה חומשי תורה. בשער ספר זה מתואר ,,חד מן קאמייא הרב הדרשן ומרביץ תורה בישראל החכם השלם כמהר״ר ר׳ שמעון כהן זלה״ה״, ובהסכמה לספר כתוב שהיה אחד מבני הדורות הראשונים בדיג׳ת. בספר ,,ממלכת כהנים״ (אות ע״ה) מובא מכתב מרבינו ומר׳ מוסא כהן (ע״ע) אל רבני תונס בענין מחלוקת בין בני קהלתם לבני קהלת אלחארה לכבירה, וכיון שמצאנו שר׳ מוסא כהן נפטר לפני שנת התקנ״א (1791) כמו שכתבתי בערכו, יצא שרבינו חי בתקופתו במאה הששית.

בספר מעשה חושב שהוא על חומש בראשית בלבד, כתוב שיש עוד המשך לספר ונשארו לו חידושים בכת״י. בספר זה יש מנוחה לרבינו ובה מוזכר בנו ,,החה״ש כמה״ר רבי דוד כהן נ״ע״.

סב) **כהן ר׳ שלום** — רב גדול וקדוש, מלא חכמה ויראת ה׳, איש מופת ופלא וברכותיו לא חוזרו ריקם. נולד בג׳רבא בליל שבת ב׳ אייר התקצ״ה (1835) לאביו הרה״ג כליל המדעים ר׳ משה כהן זצ״ל (ע״ע) בן הראב״ד ג׳רבא מר זקננו הרה״ג ר׳ שאול הכהן זצ״ל (ע״ע). אחיו הם מר זקני ר׳ יצחק הכהן (ע״ע) ור׳ דוד הכהן (ע״ע) בעי״ס ,,משגב לדך״. בנו הוא הגאון המפורסם הראב״ד ג׳רבא ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל (ע״ע). אביו קרא שמו שלום דניאל יהודה שהם ר״ת ,,שד״י״.

למד תורה אצל החה״ש והכולל כמה״ר ר׳ כליפה עידאן זצ״ל (ע״ע), ואצל אביו ר׳ משה ואחיו החה״ש הדה״מ ר׳ דוד הכהן זצ״ל (ע״ע). לפרקים היה הולך לאלחארה הצג׳ירה (הדיג׳ת) הרחוקה כשבעה ק״מ ללמוד תורה ויראת ה׳ אצל מר זקננו הרה״ג הראב״ד מקודש ר׳ שאול הכהן זצ״ל (ע״ע).

כשגדל שלח במסחר ידו, כי לא רצה ליהנות מהתורה אלא מיגיע כפיו, והוא הצליח במסחרו והיה מגדולי העשירים בג׳רבא, ורכש לו קרקעות וסחורות הרבה. מתרומות מדותיו שהיה פזרן גדול והיה גומל חסד ומחונן ידי לומדי תורה בכוחו והונו, ובתקופת עשרו היו קבועים לו שנים מגדולי ישראל למחזיקים[1] על חשבונו. הראשון הוא הרה״ג החה״ש הדה״מ והמקובל האלקי ר׳ דוד הכהן זצ״ל (ע״ע) בעי״ס ,,שירי דוד״, והשני הוא החה״ש הדה״מ הרב הראשי לג׳רבא ר׳ יעקב כהן זצ״ל (ע״ע) בעי״ס ,,מעיל יעקב״. הוא תמך בהם מכספו למען יוכלו להתמסר ללימוד התורה ולגדול ביראת שמים, ומלבדם היו לו עוד הרבה מחזיקים זולתם אשר לא היו קבועים לשמו ממש.

אחר כך נתנסה בכור העוני ונהפך עליו הגלגל ל״ע, והגיע לעוני גדול כל כך שלא היה לו אלא חלוק אחד, ובעת שרצה לכבסו היה זקוק לפושטו ולהתעטף בסדין כיון שלא היה לו אחר. סיבת הדבר כותב בנכדו משם ר׳ יעקב הכהן זצ״ל (ע״ע) שרבינו היו לו בתחלה רק בנות בלבד, והוא התפלל להשי״ת שיזכהו לבנים זכרים של קיימא ולהיות עני, וכך היה לו שנהפך מעשיר מופלג לעני מרוד. עם כל עניו

---

3) האי פליא עמ׳ 145, 144.

4) שם עמ׳ 185.

5) עיין בתחלת שו״ת שואל ונשאל ח״א.

1) עיין ,,כסא רחמים״ לכתובות דף ט״ו שכותב: ,,וכן תירץ החכם רבי ראובן הכהן נר״ו. וע״ע בעמ׳ פ״ז.

2) עיין ב,,שערי ניחומים״ הנדפס עם ,,כסא רחמים״ למסכת כתובות עמ׳ קצ״א שכותב: ,,נשאלתי ממורי ורבי החכם רבי ראובן הכהן נר״ו״, ועיין עוד בדף קצ״ב.

1) ,,מחזיק״ הוא ת״ח הלומד תורה עבור אדם שמחזיק בו מבחינה כלכלית. מושג זה ידוע מאד בג׳רבא, ועשירי העיר היו להם ,,מחזיקים״ שלמדו עבורם.

קיבל את הדין באהבה והיה דוחק עצמו לתת צדקה לעניים, ולהוציא הוצאות שילמדו בניו תורה. הוא נשא אשה שניה כדי לזכות לבנים ובסוף זכה שגם אשתו הראשונה ילדה לו בנים.

בג'רבא שימש כדרשן ומוכיח ושליח צבור בבית הכנסת „הכהנים" (הדיג'תיא) במשך עשרות שנים, ואחר כך מפאת דוחקו ועניותו הגדולה נאלץ לקבל עליו משרת רבנות, ועבר לעיר גאבס והיה שם כמה שנים מרביץ תורה. בשנת התרנ"ב (1892) נתקבל לדיין ומו"ץ ומרביץ תורה בעיר זרזיס, ושם עמד על כסא הרבנות עד שנת התרפ"ד (1924) במשך כשלושים ושנים שנה.

הישוב היהודי בעיר זרזיס היה חדש ורבינו היה הרב הראשון בעיר זו, ובצדק יכולים לומר כי כל בני זרזיס וכפר „למואנסה" הסמוך הם תלמידיו. היה מסתפק במועט ואף שבני עירו רצו כמה פעמים להוסיף לו במשכורתו לא הסכים כי לא רצה להכביד עליהם. הוא דאג מאד לעניי העיר, ומדי שבת בשבתו ובמועדו היה מחלק להם דגן תירוש ויצהר, בשר וכסף בשפע, וכשלעתים חלה וקם מחוליו היה אומר שרק זכות העניים עמדה לו לקום מחוליו.

היה נודע בחכמתו, בקדושתו וחסידותו. בנו ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע) כותב שהיה שקדן על לימודו ולא פסיק גירסא מפומיה, וכמעט אי אפשר שתעבור עליו לילה אחת או יום שלא יכתוב בו הרבה חידושים וזכרונות. עוד מציין את ענותנותו הגדולה, אהבת השלום שלו, הסתפקותו במועט ושנאת המתנות ושהיה נוהג בתעניות וסיגופים דבר גוזמא, עד שבניו היו דואגים לו שמא יחלה. הוא היה נכבד בעיני הכל, וגם הערבים כבדוהו מאד ולא היו קוראים לו בשמו אלא פונים אליו בתואר „סידי" (אדוני). מספרים עליו הרבה נסים, שהרבה חולים נתרפאו, והרבה עקרות נפקדו, עניים נתעשרו ואנשים עלו לגדולה, בזכות הברכה שנתברכו ממנו, שברכתו לא היתה חוזרת ריקם. לעומת זה אנשים שפגעו בכבודו נענשו קשות. הרבה סיפורים בקשר לכך כתב נכדו ר' שושן כהן זצ"ל (ע"ע) בספרו „ממלכת כהנים" (עמ' ל"ח ל"ט).[2] הפרופ' נחום סלושץ שביקר בעיר זרזיס בשנת התרס"ו (1906) מספר בספרו על פגישתו עם רבינו, וכתב שם: „בחנות אחת פגשתי את החכם רבי שלום הכהן, זקן שקנה תורה וחכמה שקרא אף מספרי המחקר בצורה מזהירה ופקחית כאחד מחכמי ימי הבינים. הוא בקי מאד בעברם של יהודי ג'רבא וכל הררי מדבר טריפולי, והרבה למדתי מפיו ומדעתו הרחבה".

רבינו השתוקק תמיד לעלות לא"י, ובנו כותב שהיה תמיד מורגל בפיו להתפלל על כך הפסוק „שלח אורך ואמתך המה ינחוני יביאוני אל הר קדשך ואל משכנותיך", ואכן בסיון התרפ"ד (1924) עלה לא"י. בליל נסיעתו מזרזיס עשו לו בני קהלתו סעודת פרידה גדולה ונאספו קהל רב ללוותו. מרוב הדחק של ההמון נמחץ נער אחד מתחת לגלגלי המכונית ומת, ואז נהפכה שמחתם לתוגה והיו צועקים ומיללים על המקרה הרע הזה. כשהגיעו הצעקות

הגאון חסידא קדישא רבי שלום הכהן זצוק"ל רב העיר זרזיס ואבי הראב"ד ג'רבה הגאון ר' משה כלפון הכהן זצוק"ל.

לאזניו של רבינו, שאל מה היה, וכשהסבירו לו ירד מיד מהמכונית והניח ידו על הילד כמה רגעים ואז בא להורי הילד והרגיעם שלא ידאגו ובנם יחיה, ואכן אחר כמה רגעים קם ועמד על רגליו וחיה.

מזרזיס נסע לגאבס ומשם לא"י והגיע לשם בחודש תמוז. בכל הערים שעבר בדרכו לא"י קנה לו אוהבים רבים, והוא בחר לו לשכון בעיה"ק טבריה ת"ו. בנו מספר על הנס שהיה לו ולחבורתו בהגיעם לא"י, וז"ל: ...ואחרון אחרון נס ממש שנתנו לו הרשיון לא"י רק לשנה אחת, ובבואו הוא וכל אורחת הנוסעים לחיפה החזירו אותם והיו בוכים כולם כמו י"ג איש ומתענים, ולא ידעו כי מן השמים היתה זאת להם לטובה, שהלכו לביירות ומשם שלח ראש הרבנים שם להציר האנגלי... הרברט סמואל מברק, והוא היה אז בלונדון והגיע המברק ללונדון ומשם הודיעום במברק שיכולים להיכנס, ושם נתן להם הקונסול הצרפתי והאנגלי רשיון

2) וביתר הרחבה בתחלת ספר „בית אברהם" לר' אברהם מגוז הכהן זצ"ל (ע"ע).

סתמיי כלליי, ואחרי זה כאשר ראה השוטר הדרכון שהוא רק לשנה אחת ולא ראה מה שכתוב בסוף, קנס אותם והכניס לבית הסוהר, ואחר כך בדקו וראו כי הרשיון סתמיי ושמחו שמחה רבה והחזירו להם הקנס ופייסום ובקשו מחילתם".[3]

בח"י תשרי תרפ"ו (1926) נפטר בהיותו בן 91 שנה, וכבוד גדול עשו לו כל רבני וחכמי טבריה, ובהגיע שמועתו לג'רבא וסביבותיה נספד בכל מקום בהמון רב כי היה אהוב על הכל אוהב שלום ורודף שלום, קדוש ונערץ.

בנו כותב עליו שכמעט לא עבר יום שלא כתב חידושים, דרושים, מוסרים, פשטים, אסיפות דינים ורעיונות שונים. מלבד ימי השבתות ומועדים שאז היה שם לבו לזכור המתחדש לו ובצאת השבת או המועד יעלהו על ספר, ומזה השאיר ספרים הרבה. עוד בחייו הוציא כמה ספרים, והם: א) „נהר שלום" על התורה (ג'רבא תרע"ו). ב) „חפץ יקר" על המצוות (ג'רבא תרע"ז). ג) „חיים ושלום" על המדות (ג'רבא תרפ"ד). בשנת התרפ"ו (1926) אחר פטירתו נדפס ספרו „ברכה ושלום" על מדות והנהגות, ומאוחר יותר נדפס ספרו „ברית שלום" הכולל ד' חלקים של דינים על סדר ד' חלקי הש"ע, וגם עניני מוסר ושמירת החושים. מלבד זאת כותב בנו שרבינו שם הרבה לילות כימים להעתיק ספרי מר זקננו הרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל (ע"ע) והשתדל הרבה בהדפסתם. עם ספרו „נהר שלום" נדפס ספר „דברי שאול" על התורה למר זקנו זה.

סג) **כהן ר' שאול** — מגדולי רבני ג'רבא בסוף המאה הששית וראשית השביעית, ושמש כראב"ד בלחארה הצג'ירה (הדיג'ת) שבג'רבא. היה בקי בכל חדרי תורה ובחכמת העיבור והדקדוק וחיבר ספרים רבים, ועד היום שמו נישא לתהלה בפי יוצאי ג'רבא ומספרים עליו נסים ומופתים. ממנו יצאה שושלת גדולה של רבנים גדולים ששמשו כדיינים ואבות בית דין בג'רבא, כמו מר זקני הראב"ד ג'רבא ותוניסיה ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע), והראב"ד ג'רבא ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע), והראב"ד ג'רבא ר' רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל (ע"ע), ועוד רבים. אני הכותב דור חמישי ממנו מצד האם ודור ששי ממנו מצד האב.

נולד בג'רבא בשנת התקל"ב (1772)[1] לאביו ר' מוסא כהן שמתארו רבינו כאיש „ירא את ד' מרבים צדיק וישר צנוע ומעלי רודף צדקה וחסד משכיל ונבון".[2] אמו היא בתו של הרה"ג הראב"ד מקודש ר' מרדכי הכהן זצ"ל (ע"ע) שהיה דיין בראשית המאה הששית עם ר' אהרן פרץ (ע"ע), והיא אחותם של שני ראבד"י ג'רבא ר' נסים הכהן השני (ע"ע) ור' רחמים הכהן (ע"ע). למד תורה אצל הרה"ג המקובל האלקי ר' צמח הכהן זצ"ל (ע"ע) בעל ס' „מדרש הגדה",[3] ואביו החזיק ותמך בו למען יוכל לשים כל מעייניו ללמוד תורה.

בימי חרפו חיבר ספר „בינה לעתים" על כללי העיבור, ובו אסף מספרים רבים במה שנוגע לחכמת העיבור. הקדמתו לספר זה היא משנת התקנ"א (1791) בהיותו בן 19 שנה בלבד, וממנה משמע שאביו אז כבר לא היה בחיים. הוא מסביר בהקדמתו את המניעים שהביאוהו לכתוב ספר זה, וזה לשונו: „ומידי היותי בימי חרפי בסוד אלוק על אהלי ואבא מארי ז"ל היה לי לכתר ועטרה על ראשי, שליו הייתי בביתי ורענן בהיכלי למדתי מה שזיכני השי"ת, ובראותי העיר הזאת קטנה מספרים וסופרים, וראיתי בה בני עליה והנם מועטים, אשר הם מארי דחושבנא היודעים לחשוב תקופות ומזלות... ולכן ראיתי... לתור ולחפש בספרים... ולכתוב ספר זה... להיות לפני כשלחן ערוך באר היטב באורך וברוחב, ולא חברתיו אלא לעצמי דוקא ולא לזולתי..." ע"כ. חלק מספרו זה נדפס בספר „חוט המשולש" (ג'רבא תשי"ז).

בשנת התקנ"ה (1793) בהיותו בן כ"ג שנה נשללה העיר ג'רבא ע"י עלי בורג'ל שבא ולכד את האי ג'רבא, וגם מרבינו נשלל כל רכושו. הוא כותב על כך בהקדמתו לספרו „קרני רמים": „אל אלקים הוא יודע כי פשעי רבו מלמנות ועוונותי עצמו מספר, ובעוונותי הרבים הזמן הבלתי נאמן ההפך עלי בלהות בלהן זעון ועקן אין די באיר מיום נשללה העיר בעו"ה שנת כאשר ידאה הנש"ר אשר בעו"ה לא נשארתי בלתי אם גוייתי ואדמתי, ועד עתה לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי, עוד זה מדבר וזה בא ויאמר, ועל הכל יהא שמו בורך..." ע"כ. הקדמה זו היא מסיון התקפ"ז (1872).

בשנת התקס"ה (1805) עמד הוא ור' מרדכי חורי (ע"ע) בפני הב"ד הגדול בתונס כמורשי קהל הדיג'ת נגד מורשי קהל אלחארה לכבירה בענין המחלוקות והטענות שהיו לשתי הקהלות זו על זו. פסק דין בענין זה נדפס בספר „מעשה ב"ד" (סי' כ"ט) וחתומים עליו בשנה ההיא גדולי רבני תונס כמו ר' דוד טייב (ע"ע), ר' אברהם טייב השני (ע"ע) ועוד רבים. בפס"ד זה מתואר רבינו בתואר פשוט „החו"ן" כלומר „החכם ונבון" וזה אומר שאז עדיין לא נודע כרב גדול, אך היה פעיל בעניני קהלתו.

במכתב שיובא להלן במלואו, ששלחו רבני תונס בשנת התקצ"ט (1839) אל ראשי קהלת הדיג'ת, הם כותבים להם שרבינו שמש אצלם כדיין ומו"ץ באין כסף ומחיר... זה קרוב

---

3) „פקד משה" לבנו, סוף דרוש י'.

מקורות לערך זה: הקדמת בנו לספר „ברכה ושלום", דרושים י', י"א בספר „פקד משה" מבנו, ספר „ממלכת כהנים" אות כ"ט מנכדו ר' שושן כהן (ע"ע). ובתחלת ספר „בית אברהם" למהר"א מגרץ הכהן זצ"ל (ע"ע) הרבה ספורים עליו מנכדו הנ"ל.

1) כ"כ נכדו בהקדמה לספר לחם הבכורים לרבינו, שרבינו נפטר בשנת התר"ח בן ע"ו שנים וא"כ יצא ששנת לידתו תקל"ב.

2) כ"כ בחתימת רבינו להקדמתו לספרו „נתיב מצוותיך".

3) כ"כ נכדו בהקדמתו לספר „לחם הבכורים".

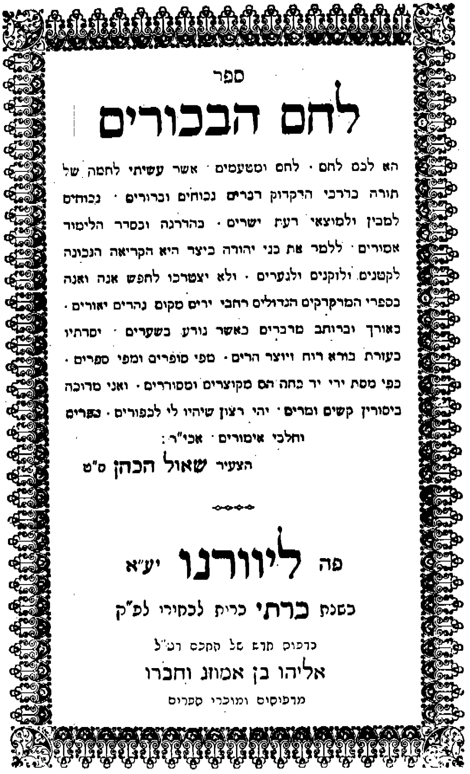
ספר

לחם הבכורים

הא לכם לחם · לחם וםטעמים · אשר עשיתי לחמה של תורה כדרכי הדקדוק דברים נכוחים וברורים · נכוחים למבין ולמוצאי דעת ישרים · בהדרגה וכסדר הלימוד אסורים · ללמד את בני יהודה ביצד היא הקריאה הנכונה לקטנים ולזקנים ולנערים · ולא יצטרכו לחפש אנה ואנה בספרי המדקדקים הגדולים רחבי ידים סקום נהרים יאורים · כאורך וברוחב מדברים כאשר נודע בשערים · יסדתיו בעזרת בורא רוח ויוצר הרים · מפי סופרים ומפי ספרים · כפי מסת ידי יד כחה הם מקוצרים ומסורדים · ואני מדוכה ביסורין קשים ומרים · יהי רצון שיהיו לי לכפורים · כפרים והלכי איסורים · אכי"ר:

הצעיר שאול הכהן ס"ט

פה ליוורנו יע"א

בסנת כרתי כרית לבקירי לפ"ק

בדפוס חדש של הקהלה רנ"ל

אליהו בן אמוזג וחברו

מדפיסים ומוכרי ספרים

שער הספר הנודע „לחם הבכורים" על הדקדוק למר זקננו אב"ד ג'רבה הגאון המפורסם ר' שאול הכהן זצוק"ל.

לכ"ד שנה, וזה קרוב לשלש שנים קמו אנשי אמת וצדק שראו את דוחקו הגדול של רבינו מפני בעלי החובות וקבעו לו פרס (שכר) קבוע מדי שנה בשנה. לפי זה יצא שבשנת התקצ"ו (1836) התחיל לקבל שכר מהקהלה עבור עבודתו, וכ"ד שנה לאחור משנת התקצ"ו (1836) שמש כדיין חנם אין כסף. מכאן שבשנת התקע"ב (1812) התחיל לשמש כדיין, וא"כ היה בתקופה ששימש דודו ר' נסים כהן השני (ע"ע) כהראב"ד ג'רבא. בשנת התקע"ד (1814) נפטר דודו הנ"ל ונתמנה דודו ר' רחמים כהן (ע"ע) להראב"ד ג'רבא. הוא שמש זמן מה בתפקיד זה ואחר כך התכונן לעלות לא"י, ואז באו אליו בני קהלתו ושאלוהו למי אתה עוזב אותנו ומי ימלא את מקומך. ר' רחמים השיבם „יש". האנשים לא הבינו תשובתו, ואז ר' רחמים ביאר להם שכוונתו לבן אחיו ר' יוסף הכהן (ע"ע) שישמש כרב בקהל אלחארה לכבירה ובן אחותו ר' שאול כהן (רבינו) שישמש בקהל הדיג'ת, וזה ר"ת „יש" יוסף שאול.[4] ואכן כך היה, ולאחר עלייתו לא"י נתמנה רבי יוסף כראב"ד בלחארה לכבירה ורבינו כראב"ד בלחארה הצג'ירה.

מתקופת היותו דומ"ץ בג'רבא אנו מוצאים בספר „מעשה ב"ד" תשובות רבות אליו מרבני תונס. רבני תונס ר' יצחק טייב (ע"ע) בעל הספר הנודע „ערך השלחן" והגאון ר' ישועה בסיס זצ"ל (ע"ע) העריכוהו למאוד והשיבו לשאלותיו בכתב ובע"פ. ומספרים שהגאון מהר"י בסיס שהיה הראב"ד תוניסיה לא היה עומד בפני אף אחד, מפני שכל החכמים בתונס היו תלמידיו, והיה עומד רק לפני ראש החברה קדישא ולפני רבינו, כיון שהיה רבו בחכמת הדקדוק, והיה קורא לרבינו בתואר „שאול בחיר ה'". ואמנם מצאנו בתשובה אחת ב„מעשה ב"ד" (סי' ז') שהרבנים הנ"ל פנו אליו כתואר „שאול בחיר ה' דיינא הוא נר"ו יחיה דגן ויפרח כגפן ויציץ ציץ כיר"א". התשובות אליו ב„מעשה ב"ד" הם מהשנים תקפ"ז (1827) [5] תקפ"ח (1828).[6] בכמה תשובות בספר הנ"ל מוזכר שרבינו עמד כמה פעמים בפני הב"ד בתונס כנציג קהלת הדיג'ת נגד נציג קהלת אלחארה לכבירה ר' נסים חדאד (ע"ע) בענין המחלוקות שהיו בין שתי הקהלות בענייני תשלום המסים ועוד. בסי' כ"ב שם כתוב שהם עמדו בפני הב"ד בשנת התקצ"א (1831), ובתשובות אחרות משנת התקצ"ב (1832) כתוב „כי לימים מקודם" עמדו רבינו ראש ק"ק הדיג'ת והחו"ש ר' נסים חדאד יצ"ו מורשה ק"ק אלחארה בעניני המסים וטעם הר"ן נגד הרש"ך (רבינו), וזכו רבני תונס את אנשי הדיג'ת, ורבני תונס מסיימים תשובתם וכותבים: „ולמען ה' לעולם תרדפו אחר השלום להשקיט ריב ומדון ולא מצא הקב"ה כלי מחזיק טובה לישראל אלא השלום".[7] עמידתו זו בפני הב"ד בעד קהלו היא השניה אחר שעמד כבר בשנת התקס"ת (1805) כנזכר לעיל. בשנת התקצ"ב עמד שוב לפני הב"ד נגד ר' נסים חדאד נציג קהל אלחארה להתדיין בענין הקטטות בין אנשי הדיג'ת לאנשי אלחארה שכתוצאה מהם עמדו אנשי הדיג'ת שבאלחארה ובנו לעצמם בית כנסת נפרדת ואנשי אלחארה ערערו עליהם, ורבני תונס ובראשם מהר"י בסיס הצדיקו את אנשי הדיג'ת שיתפללו בבית כנסת שלהם.

כפי שכתבנו לעיל, עד שנת התקצ"ו (1836) שמש רבינו את בני קהלתו חנם אין כסף, והיה מתפרנס ממסחר. בשנת התקצ"ו לעת זקנתו פקדו את רבינו יסורי גוף וממון כיון שקמו עליו מלשינים ומסיתים ומסחרו ירד ובעלי

4) ברית כהונה א"ח מע' ז' אות ג'.

5) סי' ד' ממהר"י טייב ומהר"י בסיס.

6) סי' ה', ז', ט' מהרבנים הנ"ל.

7) סי' כ"א משנת התקצ"ב ממהר"י בסיס, מהר"א הכהן יצחקי (ע"ע) ועוד, סי' כ"ב משנת תקצ"א משני הרבנים הנ"ל, וע"ע בסימנים כ"ג, כ"ד, כ"ה, כ"ו.

חובות רדפוהו והיה בדוחק עצום, אז קמו אנשי צדק מבני קהלתו וקבעו לו שכר שנתי על עבודתו. ר' דוד כהן זצ"ל (ע"ע) נכד רבינו כותב בהקדמתו לספר „לחם הבכורים" על יסוריו של רבינו, וז"ל: „בזמן שבקש רבי לישב בשלוה לעת זקנתו קפץ עליו רוגזו של הזמן הבלתי נאמן, ועלו השתרגו על צוארו מים הזדונים מים הרעים חובות לבני ברית ולשאינם בני ברית כתרוהו הרדיפוהו מנוחה הדריכוהו, וצריה דעניותא רדיף אבתריה. נהירנא כד הוינא טליא והנה משלחת מלאכי רעים, עוד זה מדבר וזה בא לתבוע תב"ע הבא הב"א... והוא אל הכלים נחבא מז"ן אל ז"ן... ולבסוף לקה בשתים ול"ו עלתה צערא דגופא... בסובלי חלאים מתנינן חולי רתת האברים... וכל הגוף לא פלט וארוכ"ה ל"ו עלתה לו כמה שנים ונענע בראשו וקבל הכל מאהבה..." ע"כ. בהקדמה ב' לספר „נתיב מצוותיך" כותב רבינו על המלשינים שקמו עליו. הוא משבח את המו"ן ר' מעתוק עזיזי חדאד (ע"ע) שהשתדל בעדו בפני הקאייד נסים שמאמה בתונס שיעזור לו בהדפסת הספר „נתיב מצוותיך", ואחר כך כותב כשם שמזכירין הצדיק לשבח כך מזכירין את הרשע לגנאי, ועל רשע זה כתב „אשר הן בעון עוני ענה בי והקים ה' לי לשטן רזון בן אלידע איש רע בליעל איש שלומי, הוא דואג האדומי, ויתיצב לי מנגד כדוב אורב, מראה תומה ותחתיה ערמה, מראה נפ"ש נטהרת, ותחתיה תעמוד הבהרת, כרה שוחה ללכדני ותחת אהבתי ישטנני, כפריץ בן אבטי"ח פעל והצליח, הכני בשבט לשונו, הפקד עליו רשע ושטן יעמוד על ימינו, עשה אשר זמם, וגלגל עגלתו המם, ובכן אתא א"ד ופסיק, ומגוב האריות אותי אין מסיק..." ובסוף דבריו כותב עוד על כך: „וכשם שמזכירין הצדיק לשבח מזכירין את הרשע לגנאי, הוא ענ"ה דמעיקרא עינה את כוחי ויגרס בחצץ שיני, ישמע אלוק ויתבע עלבוני ממנו אשר רדף אחרי וידו כותבת דברים אשר לא כן בשוא ודבר כזב, ואני אשמרה לפי מחסום ונאמן בעל הגמול לשלם לאיש כמעשהו, ואהיה מן הנעלבין ואינן עולבין נרדפין ואינן רודפין, כי כך חובתי וכך יפה לי, וכאשר למדוני קדושים אשר בארץ החיים המה חיים עד העולם". עכ"ל.

בשנת התקצ"ט (1839) כותבים שמונה מגדולי רבני תונס ובראשם ר' יהודה כהן טנוג'י (ע"ע) ור' ישועה בסיס (ע"ע) אל ראשי ק"ק הדיג'ת ובו מבקשים מהם לעמוד לימין רבינו בשעת דחקו מפני נושיו ולא לשמוע למסיתים ומדיחים נגדו המרננים עליו. וז"ל המכתב: „אותותינו אלה יביעו ידברו על לא טובה השמועה אשר באזנינו שמענו תצלנה אזנים כי יש במח"ק אנשים מסיתים ומדיחים וידיחו את יושבי עירם ורבן דקרו בלשון מדברת גדולות על צדיק עתק בגאוה ובוז והוא החכם השלם הדיין המצויין הרב הכולל בישראל להלל כמוהר"ר שאול הכהן הי"ו אשר הוא הודה והא זיוה הוא הדרה דארעא וכל ימיו מתעסק בקדשים רב

מכתב רבני תונסיה לראשי קהל הדיג'ית בעד מר זקננו ר' שאול זצ"ל ונגד הפריצים שקמו נגדו.

[illegible] רחשי עם קודש ויקירי [illegible] ויחידי סגול' כי כל העדה כלם קדושי' אשר ב[illegible] הרינה אשר בעיר ג'רבה יע"א ה' עליהם יחיו [illegible] יגינו ויברכו ישישו וישמחו ביר"א נס"ו. אמן [illegible] דרחמ"ל מסגינן בשלמה על יש' ועל' יכנן:

אותותינו אם יביעו ידברו על לא טובה השמועה אשר באזנינו שמענו תצלנה אזנים כי יש במח"ק אנשים מסיתים ומדיחים וידיחו את יושבי עירם ורבן דקרו בלשון מדברת גדולות על צדיק עתק בגאוה ובוז והוא החכם השלם הדיין המצויין ה' הכולל בישר' להלל כמוהר"ר **שאול הכהן** הי"ו אשר הוא הודה הוא הדרה דארעא וכל ימיו זיוה הוא מתעסק בקדשים רב ומנחה ומורה צדק ומשנים כאן קדשים אנשי הרינה הי"ו באין כמו, ואין מקיר זה קרוב לכ"ד שנים ומסר את נפשו לתמוך ולהחזיק את הקה"ק סנו' בכל נרהם ל"ו נר [illegible] כעון זה קרוב לשלוש שנים כי הזמן בוגר רבו מנערות נערו של אותו גדי [illegible] קוצות דוקקים קמו אנשי אמת אנשי צדק מקה"ק הרינה וקיימו עלמם בחיוב גמור לצרוע לו [illegible] בשנה כמש"ו מכל זקני העם ויחידי סגול' דהקה"קי סנו' זולת ועוד אשר' נתחייבו לו ו' טובי העיר [illegible] ולכיאריסו הי"ו לשלם הסך הקצוב בכל שנה כל ימי חיי הרה"ג סנו' ויהי היום קול דבדי' שמענו דינאו אנשים אשר נקבו בשמות ש"כ ובנו ת"כ ובנו כ"כ ובנו ודנו לעקור ולנתוץ יסוד העיר ויסוד הקה"קי סנו' וירימו את יושבי העיר סנו' ומרעים לו רעה ולאו ועבירה גוררת עבירה שאו הצדיני' מרגנים אחרי גוכר בית הכנסת ויחידי הקהל שלוקחים מכים בהכ"נ ונותני' להרה"ג סנו' כאותן רדנו לצרון ולעקוד גרון של הראשונים:

אשע"כ אנן כ"ר דחמ"ל מודענא לכון אתם עם קודש כי מהרה"ג סנו' תמנו יקר [illegible] גם הוא הרשב הוא השליט על הארץ ומבלעדיו לא ירים איש את ידו זטר תרה"ר אכ"א קר"א אכ"א סכר' וחלין אשר ישרם את עיו וידבר איזה דבור קל שיוצא ממנו איזה חסרון כבוד להרה"ג סנו' מלבד דינו דמה לעשות כי תשבט כתוב ע"ת סתיר' אף גם זאת אנן כרידן מנתח ומצכסיו מגלים דעתינו כל מה שיעשה הרה"ג סנו' לכבודו כאו עשינו אנן הדבר ההוא ואם יודע לנו שם זאיש אנשט נמלץ מושים ונצא לקראתו בקולות וברקים ובחרמים ובנדויי' ושמתו' ובכל מיני לשוט' דרבנן דליט [illegible] אשות' ינרדוף אותו עד החרמה. ומובטחנו בכ[illegible] זאתם עם קדש כמ[illegible] תעשון וכח תוסיפון לחזיק [illegible] מהרה"ג במשר ידות ולא תאבו ולא תשמעו לקול המסית ומדיח ותבטלו את כל המעוררין כי אנן כרידן לא [illegible] מרדו ולא הקרע על הענין לעשות דין ומשפט באנשים המעוררים והנקט הדבר ודבר המשפט באותן המעוררים ביד הרה"ג ואתם תעמדו על רגלו [illegible] כמעמד הרה"ג ואם שבו האנשים הנו' מדרכם הרע' תעמדו אתם עם ותגייסו את הרה"ג סנו' למחול להם ושלום על ישראל ואם מקשו ערפם ועדיין במרדם הם [illegible] הוכר מסור ביד הרה"ג לעשות כמו משפט כתוב:

עוד יש ידיעה כי מהרה"ג אמר באותיו ברוחק לקח איזה סך בשלוחה מבת הכהכ"נ ע"י הנזכרים והוא סך אלף וחמש מאות [illegible] ולעת עתה ששת קול רינון על רוא דנא אשע"כ מודענא לכון כי הוא אמר כי בע"ח כשיפרע הס[illegible]ן שעליו יקבה מהסך הנו' סך קטוב מדי שנה בשנה מהשנים הקצוב לו וכורחי שכרכריו כן הוא וככה תעש ולא זו אף זו אלא אם ח"ו מטה ידו תחזיקו בידו [illegible] ירק שלוחה או מהנזכרי הכהכ"נ או מכספכם רוח מ[illegible] עשה והוא סימן לישראל גומלי חסד בני גומלי חסד [illegible] ואנ"ל זו שלא יוכל איש לפתות לו מן הקלכה דכל שנה דורדי אין כח ויכולת ביד שום אדם לגבות לו אפי' פר"ט והמוסיף ה' יוסיף לו חיים טובים ועושר וכבוד. אלה הם דברי החותמים בזה מקא חונם יע"א כס' כי ה' דבר טוב על ישראל תש' התקצ"ט ליציר' והכל שלום:

ע"ס **יאודה הכהן טנוגי** ס"ט	הל[illegible] **שמוא[illegible] צפג** [illegible]"ט	סלעיר **ישועה בסיס** ס"ט
ע"ס **נתן בורנל** סלט"א	[illegible] **יצח[illegible] חיים** אש[illegible] ס"ט	סלעיר **מרדכי נג** ס"ט
ע"ס **מרדכי נ[illegible]ר** ס"ט	[illegible]עיר **משה[illegible] ברדע** סלט"א	

המכתב ששלחו רבני תונס לראשי קהלת הדיג'ה בג'רבה לעמוד לימינו של מר זקננו ר' שאול הכהן בשעת דוחק המרננים בענין.

ומנהיג ומורה צדק ומשגיח בצאן קדשים אנשי הדיג׳ת הי״ו באין כסף ואין מחיר זה קרוב לכ״ד שנים ומסר נפשו לתמוך ולהחזיק את הקה״ק הנז׳ בכל צרת׳ם ל׳ו צר, והן בעון זה קרוב לשלוש שנים כי הזמן בוגד רבו מצערו׳ת צערו של אותו צדיק ובעלי חובות דוחקים, קמו אנשי אמת אנשי צדק מהקה״ק הדיג׳ת וחייבו עצמם בחיוב גמור לפרוע לו פרס קבוע לשנה מדי שנה בשנה כמש״ו מכל זקני העם ויחידי סגולה... זאת ועוד אחרת נתחייבו לו ז׳ טובי העיר הנהו ואביזרייהו הי״ו לשלם הסך הקצוב בכל שנה כל ימי חיי הרש״ך הנזכר...״ ע״כ. אחר כך כתוב שיצאו האנשים... ש״ב ובנו מ״ב ובנו ב״ב ובנו״ [8] ורצו לנתוץ יסוד העיר והיו מרגנים אחר גזבר ביהכ״נ ויחידי סגולה שלוקחים מכיס ביהכ״נ ונותנים לרבינו, ועל זה כותבים רבני תונס ומזהירים: ,,מודענא לכון אתם עם קודש כי מהרש״ך הנז׳ ממנו יתד ממנו פנה הוא הראש הוא השליט על הארץ, ומבלעדיו לא ירים איש את ידו אב״א (איבעית אימא) קרא אב״א סברא, והאיש אשר ימרה את פיו וידבר איזה דבור קל שיוצא ממנו איזה חסרון כבוד להרש״ך הנז׳, מלבד דידו רמה לעשות בו משפט כתוב על פי התורה, אף גם זאת אנן בדידן מעתה ומעכשיו מגלים דעתנו כי כל מה שיעשה הרש״ך הנז׳ לכבודו, כאילו עשינו אנו הדבר ההוא, ואם יודע לנו שם האיש, אנחנו נחלץ חושים ונצא לקראתו בקולות וברקים ובחרמים ונדויים ושמתות ובכל מיני למותא דרבנן דלית בהו אסוותא ונרדוף אותו עד החרמה״. אחר כך הם מחזקים את ידיהם של התומכים ברבינו, ומבקשים מהם להמשיך לתמוך בו בכל צורה שהיא בין מכספם בין מכספי בית הכנסת בתורת הלואה וכיוצא בזה, ושלא לפחות לו משכרו אפילו שוה פרוטה.

בשנת התקצ״ח (1838) הוציא לאור את ספרו ,,נתיב מצוותיך״ פירוש על האזהרות לשבועות לר׳ יצחק בן ראובן, וכתב לספר שתי הקדמות. הקאיד נסים שמאמה מתונס סייע ביד רבינו בהוצאות הספר. בהקדמה הראשונה לספר זה מודה ומשבח להקב״ה על חסדיו הרבים שעשה לו, ומהם ניכרים מאורעות חייו ויסוריו, וזה לשונו: ,,אודה ואברך... לאל עושה בחסדו... אשר עשה עמי לטובה אות, קטונתי מכל החסדים... אשר עשית את עבדך מיום היותי על האדמה עד היום הזה, אתיא ותמהיא... אם אמרתי אספרה לא ידעתי ספורות... ומחרב הצלתני ומדבר באופל יהלוך כמה פעמים מלטתני, וברעב זנתני ובשבע כלכלתני, ומחלאים רעים ורבים דליתני, ומטיט היון אשר כמעט טבעתי בו העליתני, וממים הזדונים אשר עברו על ראשי אשר וכמעט שטפוני הוצאתני, וכאשר ייסר איש את בנו על עונו יסרתני, וידעתי כי לטובה נסיתני, ואמונה עניתני להטיב לי באחריתי במבחן התלאות הביאותני...״ ע״כ. במשפט ,,ומדבר באופל יהלוך כמה פעמים מלטתני״ כוונתו היא על מגפת הדבר רח״ל שהיתה בשנת התקע״ט (1819) בג׳רבא שבה נפטרו אנשים רבים, וכל האנשים הסתגרו בבתיהם וגם רבינו הסתגר בביתו וניצל ממגפה זו. מסופר שבימי הסתגרותו כשנגמר לו הכסף כיון שנתבטל ממסחרו, בא אליו איש אחד עם כתב שלוח מהגביר יהודאני כהן ובו 85 זהובים, ובכתב נאמר שהכסף יהיה אצלו לפקדון, ואם יצטרך לכסף הוא מרשה לו להשתמש בו ויחזירם לו מאוחר יותר, וכך הוא הצליח להתקיים בימים אלו.[9]

8) עיין בספר ממלכת כהנים אות כ״ז.

ביום ג׳ ח׳ אייר התר״ח (1848) נפטר רבינו בהיותו בן ע״ו שנים.[10] נכדו ר׳ דוד כהן (ע״ע) היה נוכח בפטירתו ודרש עליו, והוא כותב: ,,תמן הוינא באשכבתיה דרבי ואחימנא בהספדיה, אבל כבד זה הקהל חוקה אחת קטון וגדול שם והמה בוכים כבוד גדול עשו לו במותו שכמה ס״ת שבלו נגנזו עמו בחצר המטו׳ת חצ׳ר מו׳ת של בית רבי, סמוך ונראה בבי קברי לפני רבו מורנו הרב צמח הכהן זיע״א, היום ההוא יקחהו אופל אל תופע עליו נהרא״.[11] שני דרושים עליו מנכדו זה נדפסו בספרו ,,משגב לדך״, דרוש אחד בשעת חמום והשני בתשלום השנה.[12] הוא כתב עליו מליצת הספד, ובתוכה מזכיר את יסוריו הרבים של רבינו וכותב: ,,אנכי עמדתי מרעיד מה נשתנה חכם זה להיות מדוכא, כל ימיו ביסורין נגוע מוכה, לב נשבר ונדכה... הא ודאי עוונותינו נשא ומכאובינו סבלם...״ ע״כ. פרופ׳ נחום סלושץ ז״ל בספרו ,,האי פליא״ כותב ששמע מר׳ יוסף הכהן שבשעת פטירתו של רבינו גנזו בקברו ספר תורה שהביאו עמם יהודי ג׳רבא מגלות בבל. עוד מספר שם על ביקורו בבית הכנסת ,,אלג׳ריבה״ בג׳רבא, ועל חדר הזכרון לזכר רבינו שהיה שם וז״ל: ,,מכל הבנין הקדום (של בית הכנסת אלג׳ריבה. ברכ״ה) לא נשאר אלא חדר קיר קטן, שבו ישב כל ימיו הגאון המקובל ר׳ שאול הכהן על התורה ועל העבודה, ועל כן לא נועזו בני הדור הקודם לנגוע בו והגיחוהו, וכסאו של הצדיק בו. ונהגו החולים והזקוקים לרחמים להתייחד בתא הזה ולהתפלל לישועה בזכותו. דלת של עץ רקוב ועבוש נפתחה לפני אל החדר פנימה, ומלבד הכסא לא מצאתי בו דבר. מלמעלה נשקף אשנב קטן וצר, כתמי עשן מנקדים את התקרה ושכבת אבק מלמטה. זאת

9) עיין ממלכת כהנים אות כ״ז (עמ׳ כ״ז).

10) הקדמת נכדו ר׳ דוד כהן לספר לחם הבכורים. לגבי תאריך פטירתו מצאנו בדרוש שדרש נכדו זה על רבינו בספרו ,,משגב לדך״ שכתב שנפטר בא׳ אייר, והרה״ג ר׳ מאיר מאזוז שליט״א כתב שלפי החשבון צ״ל ו׳ אייר התר״ח.

11) שם.

12) ב,,מקום דוד״ שבסו״ס ,,משגב לדך״ דרוש ב׳, ודרוש בעמ׳ נ״ט.

מצבת הזכרון שהניחו לגדול צדיקי האי.[13] את זה כתב בבקורו שם בשנת התרס"ה (1905) כששים שנה אחר פטירת רבינו.

רבינו תמיד היה מתפלל לד' שיזכהו לזרע ת"ח, ולפני חתימתו היה רגיל לכתוב: „יה"ר שיקויים בי מקרא שכתוב לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם". ואכן ברכה זו נתקיימה בו, ומזרעו יצאו ת"ח גדולים, דיינים ורבנים, ומהם הרבה ששמשו כרבנים ראשיים בג'רבא ובמקומות אחרים, וכבר הזכרנו חלק מהם למעלה, ועד ימינו צאצאיו הם ת"ח ויראי שמים אף שחלקם מתפרנסים מיגיע כפיהם בעבודות כפים פשוטות ומתהלכים בפשטות אך הם מלאים חכמה ויראת שמים.[14]

רבינו חיבר ספרים רבים וחשובים, מהם שנדפסו בחייו ומהם לאחר פטירתו ומהם שעודם בכת"י. ספריו שנדפסו הם: א) נתיב מצוותיך — פי' על האזהרות לר' יצחק בן ראובן (ליוורנו תקצ"ח). ב) שי למורא — פי' לתפלות ימים נוראים. ג) שפתי דעת — פי' לסליחות הנהוגות בג'רבא. ד) בינה לעתים — כללי העיבור שחיבר בשנת התקנ"א (1791) ונדפס חלק ממנו בספר „חוט המשולש", והשאר עודנו בכת"י. ה) ערבי פסחים — שני פירושים על ההגדה של פסח. פירושים אלו בנויים על שני פירושים כת"י מהעיר פאס משנת של"ה (1575), ונדפס בג'רבא תרע"ז. ו) לחם הבכורים — ספר נכבד וחשוב מאד על כל חכמת הדקדוק (ליוורנו תר"ל), ולאחרונה צולם מחדש בארץ. ז) קרני רמים — פי' על רש"י לתורה והרא"ם שחבר בשנת התקפ"ז (1827), ויצא לאור לאחרונה בארץ בשנת התשמ"א ח"א לבראשית ושמות, בלוית „ארש רבה" על מדרש רבה, „קנה המדה" על המכילתא ו„אור נוגה" על הזוה"ק. ח) יד שאול חי' על התורה דרך דרש שנדפס עם ספר „נהר שלום" לנכדו ר' שלום כהן. ט) באור על אזהרות ר' יהודה הלוי לשבת הגדול שמצאו כ"י. י) שיר ציון פירוש על שיר השירים. נשארו בכת"י ספרו נוכח השלחן על ד' חלקי הש"ע, שנדפס ממנו כמה חידושים בסו"ס ארחות חיים על משלי, מראה עינים על אגדות הש"ס ועוד, פי' על הושענות ובגדי כהונה — פירוש פשטי לתורה.

רבינו תיקן כמה תקנות ומהם מפורסם החרם שהטיל על אנשי ג'רבא וסביבותיה שלא לשחק במשחק הכארט"ה (קלפים), והוקבעה תקנה זו לדורות ועשה בזה חרמות גדולים, וכמה אנשים שעברו על זה נענשו קשה רח"ל.

כן תקן לאנשי קהלתו הדיג'ת שלא ישתמשו בכלי שיר אפילו בשמחות שלהם, והסביר להם הדבר מכיון שאנו אבלים על חרבן הבית איך יערב לנו לנגן בכלי שיר ודי לנו לשמח חתן וכלה בפה. בני קהלו קבלו עליהם התקנה עד היום הזה. בספר „ממלכת כהנים" מסופר שהאיסור התחיל בחתונת ר' דוד כהן (ע"ע) בע"ס „משגב לדך" נכד רבינו, שרבינו סירב לבוא לחתונה רק אם יבטיחוהו שלא ינגנו בכלי שיר, וכך היה. כאבו וצערו על החרבן והגלות יכולים לראות מהספור המפורסם שמספרים עליו המובא בתחלת ספר „פלאי הצדיקים" ומועתק לעברית בספר „אי הפלא" (עמ' 219) בשם „ר' שאול חולם חלום הגאולה", ועוד הרבה סיפורי נסים ומופתים מסופרים עליו בספרים שונים.[15]

בספרו „נתיב מצוותיך" מספר על ויכוח בהלכה שהיה בינו לבין ר' אביגדור אחד מחסידי אשכנז שבא אורח לג'רבא. הוא כותב ששמע מר' אביגדור שאסור להזכיר שם ה' אפילו דרך שבח ותפלה כגון לומר שבח לאל או תהלה לאל וכיוצא בזה, והביא ג' ראיות לדבר (ע"ש הראיות. ברכ"ה), וכותב רבינו: „ולכאורה הם נכונות. מיהו כד דייקת שפיר תראה שיש לדחות אותם..." ואחר שכותב את הדחיות, הוא מציין שאת הראיה השניה שמע מפי הגאון ר' ישועה בסיס זצ"ל מתונס (ע"ע).[16] בספר הנ"ל הוא מזכיר פירוש יפה על דברי האבן עזרא לפסוק „והאיש אשר הוא טהור ובדרך לא היה" ששמע מהחכם המופלא כמוהר"ר יצחק חי טייב ז"ל, וכותב על פירוש זה „ושפתים ישק משיב דברים נכוחים". ר' יצחק חי טייב זה הוא הגאון המפורסם המחבר ספר „חלב חטים" הנודע במעשה הנסים והפלא שלו (עיין ערכו).

לדעת רבינו ישוב היהודים בג'רבא הוא מימי בית ראשון (השומר אמת עמ' קי"ס למהר"א אדאדי מטראבלס).

סד) **כהן ר' שושן** — מחשובי רבני ג'רבה בדור האחרון. הוא בנו של אב"ד ג'רבה ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) ואחיו של הגאון המפורסם צדיק יסוד עולם ר' אברהם מגוז הכהן (ע"ע). אף שבתחילה היה סוחר ספרים ותשמישי קדושה ללא כל תפקיד צבורי, בכל זאת היה מוכר כאחד מחשובי הת"ח בג'רבה, עסקן ופעיל בכמה מוסדות צבוריים בג'רבה ובפרט במוסד „אור תורה" המטפל בכל מוסדות התורה בג'רבה, ורבות עשה שלא תשתכח תורה מישראל. בשנת התר"פ (1920) היה עורך הירחון התורני רבני „אוצר

---

13) אי הפליא עמ' 104.

14) דוגמא לדבר התשובה בירחון אור תורה אדר א־ב תשד"מ סי' ס"ד שהכותב שם הוא אחד מצאצאי רבינו המתהלך כאחד העם ומתפרנס מעבודת כפים בבנין, ויחד עם זאת הוא קובע עתים לתורה, וראה שם תשובתו הארוכה והמקיפה, ואת השבחים המופלגים שכתב לו בסוף התשובה גאון עוזנו הרה"ג ר' עובדיה יוסף שליט"א.

15) עיין בספר „פלאי הצדיקים" לר' שושן כהן שני ספורים עליו, ומובאים בסו"ס „אי הפליא" לפרופ' נחום סלושץ. הרבה ספורים עליו בתחלת ספר בית אברהם על הלכות תערובות לאחד מצאצאיו הגאון המקובל ר' אברהם מגוץ הכהן זצ"ל (ע"ע), בתחלת ספר „חוט המשולש", ובספר „ממלכת כהנים" אות כ"ז עמ' כ"ד־ל'. בליקוטים שבספר „משגב לדך" לנכדו ר' דוד כהן (ע"ע) מובא חלום נורא בקשר לרבינו והוא מובא גם ב„ממלכת כהנים" הנ"ל.

16) נתיב מצוותיך דף קל"ט ע"א וע"ב.

התורה" שיצא בג׳רבה, ומחוסר אמצעים הופסקה הופעתו. בשנת התרצ"א (1931) כאשר נפטר אחיו הגאון ר׳ אברהם מגוז הכהן (ע"ע), השתדל מאוד בהוצאת ספריו, והוציא לו את ספרו „ברכת אברהם" שיטה רחבה ומקיפה על מס׳ ברכות, וכן הוציא לו מאוחר יותר את ספרו „חסד לאברהם" — ח״י מערכות עם דרושים.

בשנת התש"י (1950) כשנפטר אביו הקדוש ר׳ משה כלפון זצ"ל, מילא מקומו ברבנות ודיינות עד שנת התשט"ז (1956), ושמש בקדש יחד עם הגאון המפורסם ר׳ רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל (ע"ע) ור׳ שלמה מאזוז זצ"ל (ע"ע). הוא גם השתדל בהוצאת ספרי אביו והוציא את שו"ת „שואל ונשאל" ד׳ חלקים. בשנת התשט"ז (1956) עלה לארץ ונתיישב במושב איתן, והיה לרב המושב עד יומו האחרון ופטירתו בשנת התשל"ו (1976).

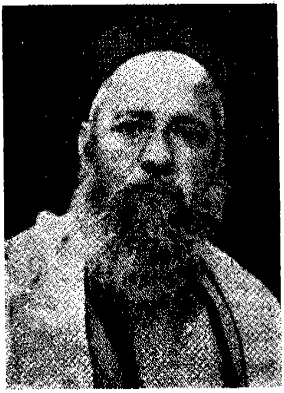

הרה"ג ר׳ שושן הכהן זצוק"ל בנו של הגאון המפורסם ר׳ משה כלפון הכהן זצוק"ל דיין בג׳רבה ורב פעלים לתורה ובארץ כיהן כרב דמושב איתן.

לאחר פטירתו יצאו בהשתדלות הועד שהוקם למענו במושב איתן ספריו: 1) פרח שושן — ח״י תורה תנ"ך, הגדה ומסכת אבות, ומחובר אליו ספר „ממלכת כהנים" — סקירה מקיפה על רבני ג׳רבה ואגפיה, מנהגי העיר ותולדותיה, והווי הדתי שלה. ספר זה נתקבל באהדה ואהבה רבה בקרב כל הצבור, ואזל לגמרי מן השוק. הוא היה בקי מאוד במנהגי ג׳רבה ותולדות רבניה, ומלבד ספרו „ממלכת כהנים" הנ"ל, כתב כמה סקירות על רבנים שונים, כמו סקירותיו במהדורות החדשות של הספרים „ערך השלחן" ו„משמרות כהונה", ועוד. מאוחר יותר יצא ספרו „מעשה שושן" — דרושים.

סה) **כהן ר׳ שמואל כמוס** — בן זקוניו של הרה"ג ר׳ שלום הכהן (ע"ע) ואחיו של ר׳ משה כלפון הכהן (ע"ע). נפטר ל"א בקצור שנים בשנת התרע"ו (1916) בן כ"ה שנים סמוך לימי חופתו. חבר ספר „דברי שמואל" ח״י ש"ס, דרושים ומוסרים (ג׳רבה תרע"ו). אחיו ואביו מזכירים את שבחיו שמקטנותו ניכר בשקדנותו ובמדותיו הטובות, והיתה תקוה גדולה כי רב גדול ומורה הוראות יהיה בישראל. גם בסוף ימיו שעסק במסחר, היה קובע עתים לתורה ומחדש חידושים, ואביו משבחו על שהיה מקפיד לכתוב חידושיו שזהו „לימוד העושה פירות". מסחרו היה בצדק ובאמונה, ופעם אחת בשנה היה מביא לשקול את כל הסחורות כדי לתת המעשר. בספרו ישנו מכתב משנת התרס"ז (1907) שכתב לו אביו ובו תוכחת מוסר על סדר הלימוד הראוי, ושעליו להסיר ממנו מסוה הבושה בזמן הלימוד.

סו) **כהן אברי"ש ר׳ שלמה** המכונה **בג׳דידי** — מחכמי ג׳רבה במאה הרביעית בערך, והיו לו שבעה בנים ובת יחידה. רוב הכהנים שבקהל הדיג׳ת הם יוצאי ירכו, מלבד משפחת „כהן למג׳רבי" (המערבי) שמוצאם ממרוקו (המג׳רב). לפי המסורה „כהן אברי"ש" היא ר"ת „אני בן ר׳ ישמעאל" והיא משפחת כהנים המתיחסת לר׳ ישמעאל כהן גדול. יש למשפחה זו שושלת יוחסין עד לעזרא הסופר, והיא נדפסה בספר „נאוה קדש" לר׳ צמח הכהן השני (ע"ע). מר זקננו הרה"ג ר׳ שאול הכהן (ע"ע) הוא ממשפחה זו, ובהקדמתו לספרו „קרני רמים" חותם „הצעיר שאול הכהן למשפחת האברי"ש", והוא מתיחס לר׳ פינחס בן רבינו. לעומת זה ר׳ צמח הכהן (ע"ע) הנ"ל מתיחס לבנו השני משה. בספר „ממלכת כהנים" (אות כ"ו) מובאים כמה ספורים עליו.

משפחת כהן יהונתן

משפחה הנמצאת מראשית המאה השביעית בלחארא לכבירה שבג׳רבה, ומוצאה מאלג׳יר. כבר בהסכמות ל„יכין ובועז" משנת תקמ"א (1781), מוזכר דיין מאלג׳יר בשם ר׳ אהרן כהן יהונתן, והוא חתום עם רבני אלג׳יר בהסכמה לספר „מטה יהודה" להגאון ר׳ יהודה עייאש, ונדמה לי שגם מוזכר בספר „זרע יעקב" (ליוורנו תקמ"ד) לר׳ יעקב בן נאים מאלג׳יר. בשנת התקל"ד (1774) מזכיר החיד"א שבהיותו בתונס נפטר שם הקאייד יאודה כהן יהונתן מחותנו של הקאייד המפורסם ר׳ ישועה כהן טנוג׳י (ע"ע) מתונס, ונראה מזה שכבר במאה הששית היתה מצויה משפחה זו בתונס.

ושמעתי מר׳ ששון כהן יהונתן ממושב ברכיה, שראש משפחתם בא לג׳רבא מאלג׳יר בגלל עלילה שהעלילו עליו שם שהרג גוי אחד, ומפאת כן נאלץ לברוח לג׳רבא להציל את עצמו, וממנו כל משפחת „כהן יהונתן" שבג׳רבא. מדבריו הבנתי שאיש זה הגיע בסוף המאה הששית בערך.

בג׳רבא עמדו כמה רבנים גדולים ממשפחה זו, והמפורסמים שבהם הם הרה"ג ר׳ סאסי מעתוק כהן יהונתן (ע"ע) שהיה הראב"ד ג׳רבא בין השנים תרס"א־תרס"ה וחיבר ספרים הרבה והעמיד תלמידים הרבה, בן אחיו הרה"ג ר׳ ציון כהן יהונתן (ע"ע) שהיה הראב"ד בסוף המאה השביעית וחיבר ספר „שערי ציון" על הש"ס, ובנו הרה"ג ר׳ דוד כהן יהונתן (ע"ע) שהיה רב ראשי בעיר זרזיס, ועוד רבנים.

בספר „אי הפלאי" (עמ׳ 234) כותב המחבר פרופסור נחום סלושץ, שיש קבלה בידי משפחה זו שאבותיהם הגיעו לספרד בזמן חורבן בית ראשון.

א) **כהן יהונתן ר' ציון** הראשון — נולד בשנת התרל"ב (1872) ונפטר בכ"ו אב תרצ"א (1931). בשנת התרנ"ז (1897) בהיותו בן כ"ה שנה, נתמנה בג'רבא לאחד מהב"ד עם רבו רבי יוסף ברבי (ע"ע) ורבי יעקב כהן גדישה (ע"ע), ובשנת תער"ב (1912) בהיותו כבן 40 שנה נתמנה לראב"ד ג'רבא, עם שני רעיו ללימודים ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) ומו"ק ר' מרדכי אמייס הכהן (ע"ע), שאתם למד יחד אצל מהר"י ברבי. לגדולתו בתורה זכה בזכות אביו הגביר ר' שושן כהן[1] שקיים בעצמו המאמר „מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה", והיה אביו זכרונו לברכה מספיק לו כל צרכיו לגשמי ורוחני, ובכל כוחו והונו יגע בעשר אצבעותיו להביאו למטרה רוממה זו תורה ויראת שמים, ומן השמים עזרוהו. (מדברי ההקדמה לספר „שערי ציון" לרבינו). ושמעתי מהרה"ג ר' יחזקאל מאזוז שליט"א, שרבינו לא ראה צער גידול בנים, כי כל בניו גדלו על ברכי אביו, וכל עול המשפחה והפרנסה היה על שכם אביו, כי לא רצה שבנו יוטרד במחשבות פרנסה והבלי העולם הזה, ורצה שישים כל מעייניו בתורה בלבד.

חיבר כמה ספרים והם: א) „שערי ציון" על הש"ס (ג'רבא תרצ"ב). ב) „ציון במשפט תפדה" — ג' חלקים, הכולל חי' תנ"ך (ח"א), דרושים (ח"ב), וחי' פרקי אבות (ח"ג), ובסופו שו"ת „שיבת ציון". ספריו יצאו לאור בזמנים שונים ע"י בניו הרה"ג ר' דוד כהן יהונתן (ע"ע) רב דעיר זרזיס ור' יוסף (וזיפה) הכהן יהונתן שהיה אחד מפעילי הציונים בג'רבא. כן יש אליו תשובות מראב"ד תונס ר' משה שתרוג (ע"ע) בשו"ת „ישיב משה", ונזכר בספרי ר' משה כלפון הכהן (ע"ע), ומר זקני ר' מרדכי אמייס הכהן (ע"ע) — חבריו לב"ד.

בספר „פקד משה" לר' משה כלפון הכהן (דרוש כ"ו) כתוב על רבינו שהיה ענותן גדול ומעביר על מדותיו מיד, אוהב שלום ורודף שלום, וכמעט במשך כל השלושים ושש שנה ששמש בדיינות לא היה לו בעיר שום אויב ומתנגד. עיונו היה זך וכמעט היה יחיד בהבנת אמתת כוונת הגמ' רש"י תוס' ומהרש"א, וטורח לגלות כוונתם האמתית. סבל יסורין כמה שנים וקבלן באהבה, ונתנסה בכור העושר בראשיתו, ובאמצעיתו בכור העוני. והראב"ד ר' רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל (ע"ע) בספרו „כתר כהונה" (דרוש נ"ו) כותב ששבחי רבינו רבו כמו רבו, שוכה לארבעה כתרים והיה מעיין נפלא קולע אל השערה. היה קובע ישיבה בד' אמות הלכה ושקד מאד בלימודו, ונשמע שכמעט למד כל התלמוד. היה דרשן פה מפיק מרגליות ומזכה את הרבים, ועל הכל היה ענותן כהלל. עוד נכתב עליו בהסכמת ספרו „שערי ציון" שהרבה גבולו בתלמידים אשר למדו אצלו בקביעות עתים לתורה ביום ובלילה, לפעמים בביתו ולפעמים בישיבה של מר דודו (אחי אביו) הרה"ג ר' סאסי כהן יהונתן (ע"ע). גם בספר „מעשה שושן" לר' שושן הכהן זצ"ל ישנו דרוש שדרש למגוחתו (דרוש ל"ג) ובו כותב משבחיו. ביניהם מביא המעשה דלדלהלן, שביום שנפטר רבינו רצו לכרות לו קבר בביה"ק שליד ביהכ"נ „רבי אליעזר" כי שם קבור אביו, אך לא היה שם מקום כלל. והיתה צדקנית אחת מילדת אלמנה בג'רבא, שקנתה בחייה מקום קבר בבית העלמין הנז', ואליה פנה הרה"ג ר' כלפון כהן בבקשה לתת הקבר לרבינו והיא תקנה בבית העלמין של בית הכנסת הגדולה, והוא מבטיח לה כאילו נקברה באותו קבר, וכן היה. ע"כ. עוד ידועים בפי העם כמה ספורים על רבינו איך שהיה מתחכם להוציא הדין לאמתו, ואיך בחכמתו היה מביא את בעל הדין להודות. (עיין תחלת „גדולת מרדכי" ח"ב, וב„אור תורה"). כן מסופר עליו שאף שכלפי חוץ היה נוטל משכורת מקופת הקהל, הוא לא היה נהנה ממנה כלל והיה מחזיר אותה בסתר למשרדי הקהלה בלי שידעו מזה, ותמיד היו ראשי הקהל תמהים מנין בא כסף זה, עד שפעם אחת נתגלה להם הדבר. ושמעתי עוד מהרה"ג ר' יחזקאל מאזוז שליט"א, שכשהיה מגיע זמן קבלת המשכורת היה רבינו מבקש וחוזר ומבקש מראשי הקהל שיביאו לו המשכורת, בעוד ששאר הרבנים היו מתביישים לבקש בגלוי. והיו ראשי הקהל באים אליו בטרוניה למה רק אתה מדבר וכל חבריך הרבנים שותקים, והם לא ידעו שכלל לא היה לוקח המשכורת לעצמו ושכל מעשהו זה היה רק כדי שלא יתביישו רעיו הרבנים שהיו נזקקים למשכורת.

ב) **כהן יהונתן ר' דוד** — בנו של הרה"ג ר' ציון שבאות הקודם. נולד בג'רבא בשנת התרמ"ז (1887), ולמד תורה אצל הרה"ג ר' יוסף ברבי זצ"ל (ע"ע). שמש בקדש כרב ראשי בעיר זרזיס שלא על מנת לקבל פרס רק לשם שמים קרוב לחמשים שנה. כיון שלא היה כפוף בפרנסתו לקהל, לא היה נושא פנים לאיש, והצליח עקב כך לתקן תקנות חשובות ומועילות לקהלתו. אם היו איזה יחידים שהתנגדו לדעתו בענינים שנראו בעיניו חשובים, היה מאיים להפסיק לשרת כרב אצלם, ואז כלם היו נשמעים לדבריו ועצותיו. התפרנס ממסחר והיה סוגר חנותו כמה ימים בשבוע בצהרי היום, ומלמד תלמידים דרכי העיון ונתיבותיו, וזה מלבד לימוד „ד' אמות הלכה" ביום ובלילה, לרבות לילות החורף ג' לילות בשבוע לומדים עד חצות, וב"ה זכה והעמיד ת"ח ורבנים מובהקים. הוא ואחיו התחנכו אצל מר זקנם הגביר ר' שושן כהן (אחי הראב"ד ג'רבא ר' סאסי מעתוק כהן יהונתן), שהניח כל אומניות שבעולם ולימד את בנו (אבי רבינו) רק תורה, וזכה לראותו משמש כרב ראשי בג'רבא, וכך עשה גם לשבעת נכדיו וביניהם רבינו, שחינכם לתורה ויראת שמים עד שהיו ת"ח חשובים. מצעירותו התפרסם

1) הוא אחיו של הראב"ד ג'רבה ר' סאסי מעתוק כהן יהונתן (ע"ע).

רבינו כעילוי ונודע בעיונו הזך ותפיסתו המהירה. כששמש בקדש כרב, היה נשוא פנים ומכובד על הכל, ובעל השפעה רבה, כיון שהיה מומחה בהנהגת הצבור ומנהלם בנחת כאב רחמן. בהנהגתו זו השיב רבים מעון. גם אינם יהודים העדיפו להתדיין אצל רבינו כיון שהיה „איש האמת״, והיו יוצאים שבעי רצון מפקחותו ויושרו. לעת זקנתו עלה לאה״ק, ולפני עלייתו עשו לו בני קהלתו שחבבוהו הרבה כבוד גדול ומסיבת פרידה גדולה, ויש שמרוב חיבתם לרבינו לא יכלו להתאפק ונסעו מחוץ לעיר כדי שלא לראות פרידתו. הוא נתיישב בעיר אשדוד ושם נפטר בג׳ תמוז תשכ״ה (1965).

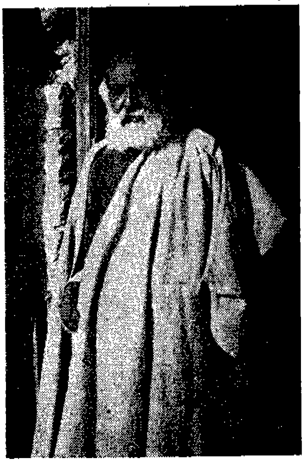

אב״ד זרזיס הרה״ג ר׳ דוד כהן יהונתן זצוק״ל

לאחר פטירתו יצא ספרו „דברי דוד״ (ירושלים תשל״ח) — דרושים ע״ס הפרשיות שאת רובם חיבר בשנת התרצ״ב, היא השנה הראשונה לפטירת אביו הקדוש, ויש לו עוד חבורים על הש״ס ועוד, ועודם בכתובים ומטפלים בהדפסתם. לאחרונה יצא בשנת התשמ״ג ספרו „יד דוד״ על הש״ס ושו״ת.

יש בית כנסת על שמו בעיר אשדוד, ובספר אבן חן לר׳ אשר חדאד שליט״א יש דרוש למנוחתו (דרוש י״ט-כ). תלמיד רבינו הרה״ג ר׳ כמייס חכמון שליט״א סיפר לי שהיתה ידידות גדולה בין רבינו ובין מר זקני הרה״ג ר׳ מרדכי אמייס הכהן זצ״ל (ע״ע), והם למדו יחד בכתה אחת אצל רבם ר׳ יוסף ברבי זצ״ל (ע״ע).

ג) **כהן יהונתן ר׳ יעקב** (בן שלום — ג׳אתו) — מחכמי ג׳רבא במאה השביעית, שעשה תורתו קבע ומלאכתו עראי, והיה פייטן ויודע נגן והנעים בנגינותיו בשמחות שלא על מנת לקבל פרס. נולד בג׳רבא לאביו איש תם וישר ר׳ שלום המכונה „ג׳אתו״ ולאמו קמרונה. בהתחלה לא היה להוריו רק בנות בלבד, ואמו התענתה 40 יום רצופים כדי לזכות בבן זכר. היא זכתה למילוי משאלת לבה ונולד לה רבינו. אחר פטירת אביו ירש רבינו את עושרו, אך הוא נתן רובו בתורת עסקא לזולתו ומעט ממנו לקח לעצמו לעבודתו, והקדיש רוב ימיו לתורה והיה הולך בקביעות ללמוד בד׳ אמות של הלכה עם חברים יום ולילה, והיה לו חק קבוע להשלים „חק לישראל״ מדי יום ביומו, והיה מחלק התהלים לימי השבוע והזהר לימי השנה. היה מתנהג בהצנע, ובלכתו לשוק היה מוליך הספר תחת בגדיו לבל ירגיש בו שום אדם, ובהגיעו לחנותו היה מוציאו ולומד.

היה שמח מאד בקיום המצוות ובמיוחד בברכות שהחיינו ובחידושי התורה שחידש. היה מתפלל בכוונה וכסדר התפלה מתחלה ועד סוף, ומשתדל לחתך ולבטא האותיות אף שהדבר היה קשה לו. בתפלת י״ח עצם עיניו ואז הוא כמי שאינו בעולם. ופעם אחת בהיותו מתפלל י״ח, עבר עקרב על רגלו, והיו כל העומדים לפניו צועקים מרוב בהלה והעבירוהו מעל רגלו והרגוהו, והוא לא חש ולא הרגיש מכל מה שהיה מרוב התדבקותו בבוראו בעת התפלה. מעולם לא נמנע מלתת צדקה ב„ויברך דוד״, והיה גומל חסד בגוף ובממון. הוא היה אוסף כספים לצורך עניים ולבנין בתי כנסיות, ובפרט בענין בית הכנסת „רבי אליעזר״ היה אומר שכמעט מעשה נסים היה בבנינה.[1]

היה מנגן בשמחות חתן וכלה, ברית מילה, סיום מסכתות וכיוצא בזה, הן לעניים והן לעשירים, והכל שלא על מנת לקבל פרס, ואם קרה שהוכרח לקבל שכר עבור כך לא היה נהנה ממנו, אלא היה מחלקו לעניים. ראב״ד ג׳רבא הרה״ג ר׳ כלפון משה הכהן זצ״ל (ע״ע) בספרו „ברית כהונה״[2] בענין איסור הניגון בכלי שיר בבית הכנסת[3] כותב: „ואמרתי ביום כ״ו שבט שנת עטר״ת לפ״ג לידי״ן ר׳ יעקב כהן בן ג׳אתו יצ״ו (שהיה פייטן) שבהגיעו לביהכ״נ יפסיק, וכן לא יתחיל רק בצאתו מביהכ״נ, והסכים״. יש לציין שמלאכת הפייטנות והנגינה עברה ממנו בתורשה אל בניו ונכדיו, ועד היום הזה נכדיו וצאצאיו ידועים כבקיאים בפיוט ונגינה. בנו הוא הרה״ג ר׳ ציון הכהן יהונתן השני (ע״ע) רב בעיר „זוארה״ בטריפולי (לוב) שגם הוא היה פייטן גדול ויודע נגן בכלי שיר, וחיבר ספר הפיוטים „שירי ציון״ (ישראל תשל״ז).

בשנת התרפ״ח (1928) יצא לאור ספרו „זרע השלום״ הכולל חי׳ תנ״ך, ואף שלרוב צניעותו התנגד בתחילה

---

1) עיין בתחלת ספרו „זרע יעקב״ כמה סיפורים בענין בית כנסת זה.

2) „ברית כהונה״ ח״ג א״ח מע׳ ב׳ אות ז׳.

3) כך נהוג בג׳רבא להוליך החתן לבית הכנסת ביום חופתו בתהלוכה עם כלי שיר, וכן נהוג בהכנסת ס״ת.

להוצאתו, בלחץ בנו הגדול הנ"ל הסכים. לעת זקנתו נכספה נפשו לעלות לא"י, ועזב את ג'רבא והלך להתגורר בעיר זווארה שבטריפולי (לוב) אצל בנו ר' ציון ששמש כרב העיר. הוא נשאר בבית בנו קרוב לשנתים, והשתדל להשיג רשיון עליה, עד כי השיג מטרתו ונסע משם לטריפולי, ורצה לנסוע משם לאלכסנדריה ומשם לא"י, אך לא אסתייעא מילתא, כי בראות רב החובל רוב זקנתו לא הסכים לקבלו לאוניית הקיטור מחשש סכנה, ואז הוכרח לשוב לג'רבא, וחודש ימים אחר חזרתו בב' מנ"א תרצ"ו (1936) נפטר, וכבוד עשו לו במותו. מספרים אנשי זווארה שבשנתיים שהיה רבינו בעירם היה שופע גדול בעירם שמעולם לא היה כמותו, כמו יעקב אבינו שנתברכה מצרים בגללו.

אחר פטירתו נדפס בשנת התרח"ץ (1938) ספרו „זרע יעקב" הכולל חי' תנ"ך ומערכות על סדר א"ב. ובתוכם איזה חידושים מאשתו „זאלו" (מזאלה) בתו של הראב"ד ג'רבא הגאון המפורסם ר' סאסי כהן יהונתן (ע"ע). על חידושים אלו לא נכתב שמה של אשתו, אלא צויין עליהם „מפי השמועה", וזאת מכיון שלא היה מקובל בג'רבא שאשה תהא יודעת ללמוד ולחדש חידושים, והיא היתה היחידה שידעה ללמוד, ואף מסופר עליה שהיתה מתפללת בטלית ותפלין, ולכן מחמת הצניעות צויין כך על חדושיה בעילום שמה. היא הגיעה למדרגה זו להיות יודעת ספר היות שרבינו בעלה היה לקוי קצת במאור עיניו ל"ע, ולא היה יכול ללמוד לבד מתוך הספר, והיתה אשתו קוראת לפניו והוא מבאר לה, ולאט לאט התקדמה בלימוד, עד שלבסוף היו לומדים כמו שני ת"ח רשומים.

ד) **כהן יהונתן ר' יוסף** (וזיפה) — בנו של הראב"ד ג'רבא הרה"ג ר' ציון כהן יהונתן הראשון (ע"ע), ואחיו של ר' דוד כהן יהונתן (ע"ע). הוא שהשתדל בהוצאת ספרי אביו „שערי ציון", „ציון במשפט תפדה", ויש לו בהם הגהות וחידושים וחותם „וכ"ה" (וזיפה כהן הי"ו).

הראב"ד ג'רבא הרה"ג ר' רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל (ע"ע) כותב עליו שהיה שקדן הרבה בלימוד התורה מלבד קביעות ד' אמות הלכה ביום ובלילה שלא היה מבטלה בשום אופן. עם זאת היה מתעסק במלאכת הצורפות והיה משאו ומתנו באמונה גמורה, וקנה לו שם טוב אצל יהודים וגויים כאחד. בכל תבעיות שהיו מתעוררות בין בעלי מלאכתו הצורפים היו באים לדין אצלו, והיה דנם על פי הדין או על פי משפט וחוקי הסוחרים, ויוצאים מאצלו שבעי רצון. מהריוח שהיה מרויח ממלאכתו היה מפריש המעשר ונותנו לעניים ות"ח.

היה ממנהיגי החברה הציונית-דתית „עטרת ציון" בג'רבא, והיה מנהיג חבריה לעשות מעשיהם לפי התורה והדת. בחייו הוציא ספר „לספר בציון" דרושים לחלק בראשית ובמדבר (ג'רבא תש"י—1950) והם דרושים ושיחות שאמר במשך קרוב לעשר שנים לפני חבריו חברי התנועה הציונית „עטרת ציון" הנ"ל. הוא עלה לארץ הקדש שלא על מנת להשתקע אלא לחזור לג'רבא, אך באמצע בקורו בי"ד סיון התשט"ז (1956) נפטר באופן פתאומי בקיצור שנים, בהשאירו אחריו יתומים קטנים ואלמנה צעירה, ואשתו ראשונה אלמנה חולה.[1]

ה) **כהן יהונתן ר' שלום** — מחכמי ג'רבא בדור האחרון. הוא בנו של רבי יעקב כהן יהונתן בן שלום (ג'אתו) (ע"ע) בעה"ס „זרע השלום", ואחיו של הרה"ג ר' ציון הכהן יהונתן השני (ע"ע), רב של עיר זווארה בטראבלס (לוב). נולד בג'רבא בשנת התר"ס (1900) ונפטר בנתיבות במעלי דכפורי בשנת התשכ"ט (1969). למד תורה אצל הרה"ג ר' דוד (דידו) כהן זצ"ל (ע"ע) המפורסם בהרבצת תורה שלו, ובצעירותו היה רבינו עוזר לרבו בלימוד התלמידים, והיה רגיל להשאר אחר תפלת ערבית עם התלמידים שלא הבינו השיעור כראוי וחוזר ומסביר להם עד שיבינו, ואחר כך היה לוקח אותם לבתיהם.

בתחלת דרכו בחיים עסק במסחר וכאן היתה תמיד מדת האמת נר לרגליו, ורחק מהשקר כמפני נחש ועקרב. אחר כך עסק בכתיבת ספרי תורה תפלינות ומזוזות והיה סופר מומחה. הוא שמש כסופר מתא בג'רבא ומזכיר בית הדין אצל הראב"ד ג'רבא ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע), והיה פעיל בועד „אור תורה" בג'רבא שהוא הגוף הדואג לכל מוסדות התורה בג'רבא. חיבר ספר „דרכי שלום" על התורה.

ו) **כהן יהונתן ר' ציון** השני — בנו של ר' יעקב כהן יהונתן (ע"ע) ואחיו של ר' שלום (ע"ע). נולד בג'רבא ועבר ללוב ושמש בקדש כרב ראשי בעיר זווארה במשך כעשרים שנה בהצלחה רבה. והעידו זקני העיירה הנ"ל שלפני בוא רבינו לעירם היתה העיר מוזנחת מבחינה דתית ורוחנית והילדים והנוער מסתובבים ברחוב ללא תורה ויראה, ובקושי אפשר להבדילם מנוער לא יהודי. עם היכנס רבינו לתפקידו עשה מאמצים רבים ומגוונים להפוך האוירה החילונית שברחוב והבורות בתורה ויראה לאוירה יהודית קדושה, וחוץ משיעורי תורה שארגן בקביעות ביום ובלילה לילדים ונוער, הרבה להטיף בדרשותיו הנלהבות נגד שבועות שוא ושירי עגבים שהיו שכיחים מאד ברחוב ובמסיבות שמחה שונות, וחיבר והדפיס כמה ספרי דרושים ומוסר והפיצם בעיירה לתיקון המצב. גם הקים מקהלת זמר מפרחי תלמידיו והרבה לחבר שירי קדש על משקל המנגינות המתפרסמות מחדש בעיר, וכך גרם שבמקום שירי עגבים שהיו נשמעים במסיבות שמחה שונות ההופכים מסיבה קדושה למסיבה טמאה ומטמאה, במקום זאת נשמעו שירי קדש המלאים יראת שמים ומדות טובות

---

1) ע"פ דרוש ס"ו בספר „כתר כהונה" מהרה"ג ר' רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל (ע"ע).

ואהבת א"י וגעגועים לגאולה, ומשרים על ידי כך טהרה וקדושה במסיבת השמחה.

בחייו הודפסו חלק גדול משיריו, וכן ספריו „לספר בציון" על ההגדה של פסח, „קרן הצבי" דרושים ומוסרים, „בני ציון" על פרקי אבות, „אומר לציון" ח"י ומעשיות על התורה ועוד. הוא עלה בסוף ימיו לא"י ונפטר באשקלון. אחרי פטירתו יצאו עוד ספריו „אומר לציון" ח"ב — דרושים, ו„יתן מציון" על מסכת ברכות וביצה, ועוד לו הרבה בכתובים.

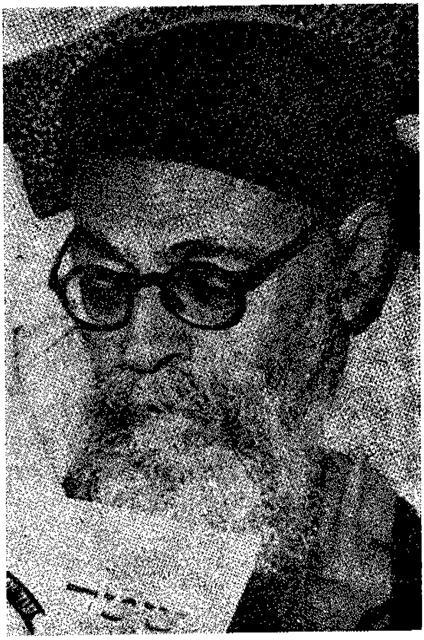

הרה"ג המרביץ תורה בישראל הפייטן והמשורר ר' ציון כהן יהונתן השני זצ"ל מג'רבה ורב העיר זוארה שבלוב.

נודע הרבה בידיעתו בשירה ונגינה, וחלק גדול מיודעי הפיוט מיוצאי ג'רבא וסביבותיה שבימינו הם תלמידיו. בשנת התשל"ז יצא מחדש ע"י בניו קובץ שיריו בשם „שירי ציון".

ז) **כהן יהונתן ר' סאסי מעתוק** — מגדולי רבני ג'רבה במאה השביעית, ומחבר ספרים הרבה. שמש כדיין ומרביץ תורה בישראל, ובסוף ימיו שמש כהראב"ד ג'רבה. נולד בשנת התקצ"א (1831)[1] להורים עניים, ואיזה פרוטות שהיה מקבל מאביו, היה קונה בהם שמן להדליק הנר ללמוד לאורו. היה תלמידו של ר' כליפה עידאן (ע"ע).[2] כשגדל למד בישיבה המצויינת של ר' יצחק חורי זצ"ל (ע"ע) ששם למדו כל הרבנים. ר' יצחק הנ"ל היה עשיר מאוד ועזר הרבה לרבנים ולתלמידים נצרכים, וכשראה ר' יצחק את חשקו הגדול של רבינו בתורה, היה עוזר לו בכל מה שצריך, והיה מזהיר הרבנים לשים אליו לב כדי שיתקדם בלימודו. בימים מועטים נצטיין לחכם גדול בעיון זך כתורתם של ראשונים, וכשראה ר' יצחק גדולתו בתורה, השיא בתו יעקותא אליו. בתחלה היה מלמד תשב"ר, והוציא מתחת ידו כמה ת"ח גדולים ששמשו אח"כ כדיינים ורבנים. אחר כמה שנים ששמש בתפקיד זה, בקשו חותנו הנ"ל להיות אצלו בתור „מחזיק" ועליו כל מחסורו כדי שיוסיף ללמוד, וכן היה. הוא מסר תלמידיו לתלמידו הרה"ג ר' יוסף ברבי (ע"ע) והתמיד בלימוד כ„מחזיק", עד שנתמנה לדיין עם הראב"ד ר' נסים ביתאן (ע"ע) ור' רחמים חדאד (ע"ע). רבני ג'רבה בהסכמתם לספר „זרע דוד" ח"ב, כותבים שכארבעים שנה לימד דעת את העם בגפ"ת בביה"ס, וכמה תלמידים יצקו מים על ידיו, ועל כסא המשפט ישב כשלושים ושבע שנה. כיון שפטירתו היתה בשנת התרס"ה (1905) כדלהלן, יצא שבשנת התרכ"ח (1868) נתמנה לדיין. כשנפטר הראב"ד ג'רבה ר' רחמים חדאד (ע"ע) בשנת התרס"א, נתמנה רבינו במקומו עד פטירתו בי"ט חשון התרס"ה (1905).

היה לו חשק גדול בלימוד התלמידים, וגם בהיותו משמש דיין והראב"ד, היה בא בכל זמן פנוי לפני תלמידו ר' יוסף ברבי (ע"ע), ומלמד לתלמידים מצטיינים כדי להשגיח על דרכי הלימוד של תלמידו, והיה שם לב לתלמידים לבאר להם כל הצורך, ומאותם תלמידים יצאו רבנים גדולים מורי הוראות בישראל.[3] רבני ג'רבה כותבים שבצדק יאמר עליו, כי כל העיר מקצה וכן כל כפריה וגלילותיה, הנם תלמידיו ותלמידי תלמידיו.[4] מגדולי תלמידיו הרה"ג המקובל האלוקי המרתב"י ר' דוד כהן גישא (ע"ע) בעל „שירי דוד", הרה"ג ר' יעקב כהן גדישא (ע"ע) בעל „מעיל יעקב" ששמש כרב ראשי בג'רבה אחר רבינו, והרה"ג ר' יוסף ברבי (ע"ע) שהיה דיין ומגדולי מרביצי התורה בג'רבה, ומלא מקום רבו בהרבצת תורה. בספר „בכור יעקב" לתלמידו ר' יעקב כהן גדישא (ע"ע) הנ"ל, ישנו דרוש (י"ב) שלפי הנראה דרש אותו על רבינו־רבו, ובו כותב: „כנדון דידן שהוא שנה הרבה והעמיד תלמידים הרבה, אשר כמעט כל הת"ח שיש עכשיו המה באו מכוחו וכוח כוחו, כאשר דבר זה ידוע

1) בהקדמת ספרו „ברכת ה'" לברכות כתוב שרבינו נפטר בחשון תרס"ה כבן 73, וא"כ לידתו בשנת התקצ"א בערך.

2) כ"כ בספר „אנשי השם" בערך ר' כליפה עידאן, משם זקנתו — בתו של רבינו.

3) רוב הדברים שעד כאן לקוחים מתולדותיו בקצרה כפי שכתובים בירחון „אור הלבנה" חודש חשון, ומועתקים בתחלת ספרו „זכות יצחק" ח"ד.

4) הסכמת רבני ג'רבה לספרו „זרע דוד" ח"ב.

ומפורסם, כי כל ימיו היה עוסק בתורה ולא למד לעשות מלאכה. ואתחיל בשבח חשקו בתורה שלמד בחשק גדול כאשר הוא ידוע, וחזותו מוכיח עליו ספריו הקדושים אשר החלו עולין על מזבח הדפוס...״ ע״כ. ותיסגי לן עדותם של רבני טבריה רי״ח זריהן והרב וורנר שנתבקשו מהרה״ג ר׳ שלמה מאזוז (ע״ע) לתת הסכמתם לספר ,,זרע דוד״ ח״ב לרבינו, והם השיבו בזה״ל: ,,לזאת נשיב כי על גוף הספר שגיאה

רשימת ספריו: 1) ברכת ד׳ — חי׳ ברכות, ביצה וסוכה (ירושלים תרס״ה), ובסופו ,,זרע דוד״ ח״א מע׳ אגדה ע״ס א״ב ודרושים.[6] 2) זרע דוד ח״ב — שו״ת לא״ח ויו״ד וחי׳ שו״ע כנ״ל (ג׳רבה הת״ש). 3) זרע דוד ח״ג — שו״ת לאה״ע וחו״מ וחי׳ שו״ע לג״ל (ג׳רבה תשי״ב). 4) זכות יצחק ח״א — שיטה על גטין. 5) זכות יצחק ח״ב — שיטה על גטין בהרחבה עם חי׳ הרמב״ם והטור בהלכות גטין. 6) זכות

מצבת קבורת

רב וגדול אביר הרועים כמה״ר רבי

סאסי מעתוק כהן יהונתן

זצ״ל אשר היתה מנוחתו כבוד בשנת המשת אלפים ושש מאות וששים וחמשה בתשעה עשר לחו״ש חשון תנצב״ה וזיע״א.

בְּכִי תַמְרוּרִים (לחן שמע קולי) אשר נשא קולו החו״ל למען חקיק עלי מצבת קבורת ה׳ ז״ל.

שַׁאֲלִי גִירְבָּה אַיֵּה אַיֵּה כְּלִילִי : מְלַמְּדֵי מַרְבִּיץ תּוֹרָה בְּנִבּוּלִי :
אַן הוּא רַבָּן פְּאֵר זְמַן וְהִלִּי : הִנְהִיג צֹאנִי בְּנֵי עַמִּי וְחַבְלִי :
שְׂאוּ קִינָה נְהִי וּבְכִי קְהָלִי : כִּי לֹא אֶהֱן פּוּגַת יוֹמִי וְלֵילִי :
יְקָדֵי רוּחִי הִדְרִיךְ עֲלֵי שְׁבִילִי : יָם הַתַּלְמוּד יְרוּשַׁלְמִי וּבַבְלִי :
כְּבֶן שִׁבְעִים וְגַם שָׁלֹשׁ גְּדוּלִי : בְּי״ט חֶשְׁוָן נִקְרַע הוֹדִי וּמְעִילִי :
הָלוּם גְּנָז אֲרוֹן קֹדֶשׁ וְדִגְלִי : שְׁנַת תרס״ה שָׁבַת *) שִׁישִׁי וְגִילִי :
נַפְשׁוֹ תָלִין בִּצְרוֹר חַיִּים גּוֹרָלִי : הַקֵּץ יָמִין זְמַן וְעֵת גּוֹאֲלִי :

הדובר וכותב בדמע ע״ה **משה הכהן** המכונה **כלפון הכהן** סלט״א

*) שישי, שם זה איננו בשפתנו אך הוא [illegible] לנקבה והשם ששון או משוש (הערה מידידנו ר״י צרור הי״ו) ואף כי באמת לא נמצא אולי [illegible] וכמו שנאמר מן גול גילי, כן אולי מן שוש נאמר שישי ובאמת לולי כבר היה נתתי ולחו ובעת הכנא אחפש עוד הנ״ל

נוסח מצבת קבורתו של הראב״ד ג׳רבה ר׳ סאסי כהן יהונתן זצוק״ל כפי שנדפסה בתחילת ספרו ברכת ה׳.

רבתי לתת בו דבר או חצי דבר, משנה ערוכה אין בודקין מן המזבח ולמעלה, ומה נשיד על השמש שמשאיר בגבורה אחרי שבתבורה שריבה וקיבץ פעלים לתורה, ארבעים שנה מרביץ תורה ויר״ש! לרב נפלא כזה צריך עדות?! תורתו ותלמידיו הגדולים שהם מורי הוראה בישראל הן הן שיח בסימניו...״ ע״כ.

רבינו חבר ספרים רבים, ורובם ככולם הם חי׳ ש״ס, חי׳ שו״ע ושו״ת, ורק מעט מאוד חי׳ אגדה ודרושים. רבינו מעיד על עצמו כי לא קבע עצמו מעולם בלימוד הדרשות,[5] וכן הרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) כותב: ,,הנה הרב הגדול זצ״ל כמעט לא קבע זמן ללמוד דרושים, כי רק אל ש״ס ופוסקים תמיד פניו נועדות ובהם הרחיב והאריך והגם בכתובים, ועכ״פ לפעמים ופרקים בעברו בין בתרי הדרושים, ונראה לו איזה דבר חדש רשמו על גליון...״ [5] ע״כ. והנה

יצחק ח״ג — שיטה רחבה על נדרים. 7) זכות יצחק ח״ד — חידושים על כמה מסכתות, הרמב״ם שו״ע וכללים. 8) ברכת ה׳ — שיטה על שבת שנדפסה בארץ.

מלבד ספריו מוזכר רבינו בענייני הלכה בספרים ,,שערי תורה״ ו,,שערי משה״ להראב״ד ג׳רבה ר׳ משה זקן מאזוז (ע״ע), ובספר ,,דברי יעקב״ לתלמידו ר׳ יעקב כהן גדישא (ע״ע), ובספר ,,אהב משפט״ לר׳ פראג׳י עלוש (ע״ע) אב״ד בעיר גאבס. כן חתום רבינו בהסכמות להרבה ספרים מרבני ג׳רבה.

רבינו היה בין מתקני תקנות חשובות בג׳רבה, והוא החתום על הסכמה הנדפסת בספר ,,בן פורת יוסף״ לתלמידו

5) תחלת זרע דוד ח״א שבסוף ספרו ,,ברכת ד׳״ לברכות.

6) ספר זה הכינו רבינו להדפסה עוד בחייו, והוא חתום בהקדמתו בסו״ב חשון תרס״ה יומים לפני פטירתו. החידושים שבספר זה, חידש בימי עלומיו דרך לימודו לתלמידים בביהמ״ס ובד״א הלכה.

ר׳ יוסף ברבי (ע״ע) בענין שלא יתראו החתן והכלה רק אחר הקידושין וז׳ ברכות, ובסוף ספרו „ברכת ה׳״ חתום בהסכמה שיהיו צריכים ג׳ ב״ד בסדור גטין, ע״ש. הרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) כותב ששמע מרבינו שהוא היה עם הדיינים שהסכימו בחרמות ונדויים שלא למכור יין כשר לגויים.[7] עוד כותב ר׳ משה כלפון הנ״ל שבימינו שנחלש כוח הזכרון אין לדיין לסמוך על זכרונו, אלא צריך לעיין בספר מקודם, ומעיד „שכן מרגלא בפומיה דמורנו הרב סאסי הכהן... לומר אמר עם הספר תשוב מחשבתו הרעה... כשתהיה האמירה לדון ולהורות עם הספר... תשוב מחשבתו הרעה של הטעות...״[8] כן היה רבינו בין מייסדי קופת „תלמוד תורה״ בג׳רבה, והיה בין המשתדלים אצל יחידי הקהל לקבוע נדבה שבועית לקופה, ביחד עם תלמידו מהרי״ך גדישא (ע״ע) ור׳ נסים סיסי הכהן (ע״ע).[9]

רבינו היה בין המתנגדים בתוקף לפתיחת בי״ס „כל ישראל חברים״ בג׳רבה, בראותו את פרי הבאושים שהצמיח בי״ס כזה בתונס ובערים אחרות, בהביאו לפריקת עול הדת. הרה״ג ר׳ רחמים חי חויתא הכהן (ע״ע) כותב שהיתה תחת ידו הסכמה בענין שלא יהיה בי״ס „כי״ח״ באלחארה לכבירה וחתומים עליה הרבה רבנים ויחידי הקהל, ונזכר בה שרבינו והרה״ג ר׳ רחמים חדאד (ע״ע) תקנו תקנה זו בכוח חרם.[10] ומצוי תחת ידי מכתבים בענין זה בין רבינו והראב״ד תונס ר׳ ישראל זיתון (ע״ע), ואעתיק להלן תשובת רבינו לר׳ ישראל:

בע״ה כ״ח אלול התרס״ד מתאים ליום 8 בספטמבר 1904, ג׳רבה יע״א תז״ל רו״ן שנה מבורכת, מועד טוב מבורך.

ידידינו הרב הכולל והמופלא כקש״ת כמה״ר ר׳ ישראל זיתון נר״ו יאיר כאור שבעת הימים.

רב מובהק!

גלילי אצבעות ידי קדשו מזמן י״ג לנוכחי האירו אל עבר פני במועד הנכון, באתי עד תכונתם ולמאוד ששתי ועוד אשיש על כל רגשיו הטהורים וכדרך הטוב להטיב, יהי שמו מבורך.

גם ידעתי הבינותי כי רק טובה ונחת החברה האליאנסית תדרוש תמיד יהי שמה מבורך נצח סלה.

אך ורק ידיד עליון! מצב עירנו הנוכחית יאלצנו מאוד לבלתי נטות אחרי זה, יען מה. יען מאז ומכבר וגם עתה מטרתינו ומטרת כל העירה הע״א רק להדריך בניהם על ברכי התורה הכתובה והמסורה, ומידי יום עת רגלי אחדים מפה יעמדו מקיר העיר וחוצה להתהלך באשר יתהלכו נפשם תשקע ממש בתהומי יגון ומצר על החדשות בארץ אשר כמה מוסרות נותקו והרבה עבותות הושלכו, אם חוסר לימוד התורה המסורה מדור דור אשר באמת לולא היא עמדה קרסולינו חלילה מני נתיב ודרך מזה אלפי שנים ולא עמדנו עד כה מובדלים מכל העמים אשר על פני האדמה ואלפי מצוקות ויגונות אשר עברו על אבותינו לבלתי סור מן המצוה ולבלתי התבולל בעמים שונים, יוכחו יציבו נגדנו כי רק היא שעמדה לאבותינו ולנו ומקיר העיר וחוצה עין רואה ואזן שומעת כי אין כל דורש כל מבקש רק ללמד הלשונות והמדעים או עוד גם כתובי תנ״ך ומעט משפתינו העבריה, אם חילול שבת קדש אשר ילאה סופר ויקצר ספרי וגליוני מלשפות את התלאה אשר מצאה את אבותינו על זה ואלפי נפשות כשור אל טבח הובלו על מרומי שדה קטל לשמור שבת מחללו ורק בימינו אלה נעשה הדבר כהיתר חלילה לכמה וכמה אשר לא גדלו על ברכי התורה והמצוה, אם תגלחת הזקן בתער אשר בעונותינו הנזהר מזה לפני דורשי חדשות לאיש חסיד שוטה יחשב, אם ההתבוללות בעמים אשר עד כה איש איש לבית אבותינו היינו בכל ארבע כנפות הארץ ורק הנוכחי יש אשר בגדו ויקחו נשים מכל אשר בחרו עד כי גם באות ברית קדש אשר חתם צור בבשרינו יש אשר הרימו יד אם חיבוק חיק נכריה ושתיית יין האסור אשר רבים בעוונותינו נכשלים בזה הנה אלה ראשי הסוגים וענפיהם רבים.

ובכן אחינו וידידנו איך לא תלהט נפשי גחלים ולבבי לא יקד כיקוד אש על אלה והדומה, ואיך חלילה חלילה אתן יד ואזן קשבת אני או העדה הי״ו אל אשר נדרשנו. ומאז הימים עתות חלפו נדרשנו לזה שני פעמים במצב הראב״ד מקודש כמה״ר ר׳ נסים ביתאן זצ״ל ובמצב הראב״ד מקודש כמה״ר ר׳ רחמים חדאד זצ״ל ויחד כולנו כאיש אחד עם כל העדה עמדנו בכל עוז מנגד, וגם לדורות ולימים יבואו צר לנו פן לא ישקיפו אל אשר השקפנו ותהיה התורה ח״ו שכוחה נטושה דורש אין לה, לכן קמנו והתעודדנו בשם ה׳ צבאות וגזרנו בגזירת עירין פתגמא ובמימר קדישין שאילתא בכוח חרם חמור לבלתי היות במחננו אלחארא לכבירה שום אשכולה בשום צד ואופן, למען יהיה זה גדר וסייג לתורתינו הקדושה הכתובה והמסורה לבלתי יתסרו ולבלתי יבטל מהם דבר חלילה.

מה גם כי עין רואה ואזן שומעת כי תהלה לאל יתברך מידי שנה בשנה פה העירה גדיים נעשים תיישים ראו בהמאסף ותורה מציון ועוד ספרים בדפוס ויותר ויותר מהנה בכתבי היד, מאנשי העיר, מוריה, שופטיה מסדרי גיטיה וחליצותיה, שוחטיה, חזניה מלבד כהנה וכהנה בכמה עיירות וכפרים הקרובים והרחוקים העיר גדולה לאלוקים טריפולי הראב״ד לה כמה עשיריות שנים היה מילידי פה כמוה״ר ר׳ חיים כהן זצ״ל, גפצה ר׳ חי כהן דיין הי״ו, זרזיס ר׳ שלום כהן דיין,

---

7) ספר „חקת משה״ לר׳ משה כלפון.

8) שם.

9) עיין בספר „חשק שלמה״ בתולדות התיסדות חברת „אור תורה״ בג׳רבה.

10) בשו״ת „שמחת כהן״, ח״ב יו״ד סי׳ קי״ח.

בן גרדאן ר׳ נסים עידאן דיין הי״ו, אשר כל אלה ילידי עידנו, וכמוהם כמה עשיריות פעמים מלמדי תינוקות, חזנים שוחטים וכדומה נפוצים בהרבה כפרים ועיירות, האם גם בהכוליג׳ נמצאים כאלה? הלוא בלתי תפונה כי גם לקחם אשר העריף להם מלמדם ומורם טרם זה, יהיה לאין אחרי זה, כי שם המגמה והמטרה רק אל הלשונות והמדעים או לשפתינו העבריה ולזולת זה אין פניהם מועדות, והמוחש הלוא לא יוכחש, איה נא הוא המורה או החכם אשר רק על ברכי הכוליג׳ דרך?

ואם בעיר הבירה מרוב עם והדרת מלך ונדיבי העם לא כבה מאור הדת לא נדעך עמוד הימיני כי עמד קנאי בן קנאי לשם ה׳ צבאות ולדתו והתקין אור תורה לבלתי תפוג תורה מהמחנה התוניזי כי מצא לו מהלכים ונדיבים וקנאים את ידיו החזיקו, הנה פה העיר אם כה תהיה חלילה תפוג תורה אין כל נדיב אין כל קנאי אשר רגשי קדש כאלה יכו חדרי לבבו, ומה גם מבני העניים אשר למאוד הזהירונו ז״ל הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה כי על כל אלה אני אומר כעת נצח סלה לא תהיה כזאת בישראל פה ק״ק

עדכ״ש אמן החותם בנטפי דם ואגלי דמע הרועה פה צאן קדשים אי ג׳רבה באלחארא לכבירה הדו״ש תמיד כל הימים.

ע״ה **סאסי כהן** ס״ט

ועיין בקשר למכתב זה בערך „זיתון ר׳ ישראל״.

ח) **כהן יהונתן ר׳ כמוס** (בן חויתו) — מחכמי ג׳רבא בתקופה האחרונה, ושם הרביץ תורה. עלה לארץ וגר בעיירה נתיבות ונפטר שם בשנת התשל״ג. חיבר ספר „כמוס שדי״ על הש״ס חידו״ת ודרושים. היה תלמיד ר׳ דוד (דידו) כהן (ע״ע).

מערכת מ״ם

משפחת מאמו

א) **מאמו ר׳ אברהם** — מחכמי ג׳רבה במאה השביעית. ישנו דרוש עליו מו׳ שבט התר״ף (1920) בס׳ „פקד משה״

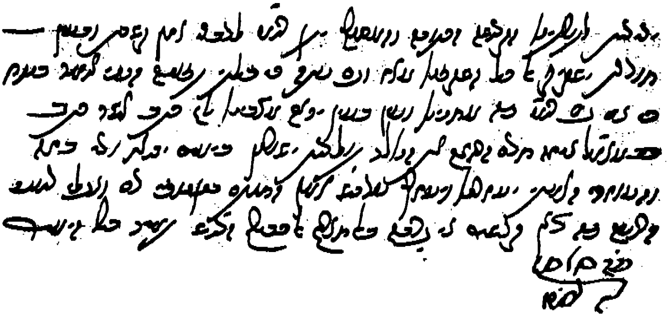

סוף מכתבו של הראב״ד ג׳רבה ר׳ סאסי כהן יהונתן זצוק״ל להראב״ד תוניסיה ר׳ ישראל זיתון זצ״ל בענין פתיחת בי״ס כי״ח בג׳רבה.

אלחארא לכבירה והנני גוזר עוד מחדש בכות חרם גמור לבלתי יסכימו העומדים על הפקודים פה על זה בשום צד ואופן, ועתה אחי וידידי לעומת אשר שש וישיש לבבי תמיד לעשות רצונו כרצונו תמיד, עתה הפעם יצר לי מאד על אשר לא אוכל לשמוע לו רק בדבר הזה, ומכבר האריך הרחיב הרב מעין גנים ז״ל באור לאור החיים ראה שם ובינה הגיגי אם רק בלב חודר חדרי בטן תדרוש דברי, ואנוכי מקוה כי ברגשי קדש ורעיוני ידידות לתורתינו הקדושה הכתובה והמסורה יתן רו״מ לדברי אזן קשבת ובעין חודרת ישקיף אל כל השקפתנו מאז וגם עתה כי בלתי תפונה הנני אומר בטח כי אם גם רו״מ פה מחנינו ועין בעין יראה מצבינו לא כתב אשר כתב כמאז״ל איזה חכם הרואה את הנולד, תולדות ישורון בימים יבואו ודי בזה, והעוזר האמתי יעזרנו ויעזרך

לר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) וכתוב עליו שם שהיה ת״ח רשום בנגלה ובנסתר, ותורתו אומנתו זה קרוב לארבעים שנה, ושהיה זקן מופלג כבן תשעים שנה בפטירתו. היה מתפרנס מיגיעו ולא הצטרך לבריות, אוהב שלום ורודף שלום, בעל צדקות וגומל חסד וביתו פתוח לשדרי״ם מאה״ק, ויש לו הגהות וקונטרסים בנגלה ובנסתר, ע״כ מהספר הנ״ל. לצערנו לא נדפס מכתביו כלום.

ב) **מאמו ר׳ כמוס** (מימס) — רב ומרתבי״י בג׳רבה במחצית השנייה של המאה השביעית. כמעט כל התלמידים שבזמנו נהנו מזיו תורתו, שכן היה טורח והולך מישיבה לישיבה ללמד התלמידים ולקדמם, והיה מעין מפקח על הישיבות בג׳רבה, וזאת כיון שהיה לו הכשרון לדעת מצב כל תלמיד בתורה, ועליו היו סומכים בבטחון מלא חברי

„אור תורה"[1] בג'רבה לדעת מצב התלמידים והתקדמותם. הצטיין בעיונו הזך ובענותנותו הרבה, והרב הראשי הנוכחי של ג'רבה הרה"ג ר' בוגיד סעדון שליט"א שלמד ממנו, כותב עליו: „אשר אליו היו כורעים כל חכמי דורו בעיונו הזך והפשטי". הראב"ד ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע) המשילו ל„מרגלית תחת העפר" בגלל גדלותו בתורה וענותנותו הרבה, שכן אף בזמן שלימד תלמידיו היה דבורו עמהם בתכלית הענוה כאלו מדבר עם חבריו, ואת חבריו החשיב כרבותיו. ובעיני ההמון היה נראה כאיש פשוט. נולד בשנת התרנ"ב (1892) ונפטר בקיצור שנים ל"א בי' סיון התש"ז (1947) מבלי שהשאיר זרע אחריו. למד תורה אצל הרה"ג מרתב"י ר' דוד (דידו) הכהן זצ"ל (ע"ע), ושם עלה מעלה מעלה בלימודו ובעיונו הזך, ותמיד הוא על התורה. אף כשגדל, כל רצונו ותענוגו הוא רק ללמוד וללמד לתלמידים שכבר התחילו בעיון, והיה משתדל בכל עוז להמשיכם במתק לשונו ובענותנותו, ובדברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב היה פועל אצלם למושכם לחשק הלימוד. היה מלמד בביכ"נ ר' אליעזר איפה שלימד הרה"ג ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל (ע"ע), וגם נקבר בבית העלמין הצמוד אליו. גם היתה לו ידיעה גדולה בפסק הלכה, ומובא מעשה שפעם בא לשאול את ר' משה כלפון הכהן שאלה בהלכה, ומוהרמ"ך פקד עליו ואמר לו, לך ברר בעצמך ספק זה כיון שהנך מסוגל לכך, ורק אם תחשוש לסמוך על דעתך תשאל לדעתנו (עיין תחלת „מעט מים"). היה מסתפק במועט ואף שהיתה משכורתו החדשית מצומצמת, היה נותן ממנה חלק לעניים (ועיין בתחלת „מעט מים" מכתב תשובה ממז"ק הרמ"ה לרבינו, שבו כותב לו שעשה כדבריו וחלק לעניים את הכסף ששלח לו למטרה זו, ע"ש).

יש לרבינו הגהות בס' „ברכת אברהם" למהר"א מגוז הכהן זצ"ל (ע"ע) וחותם „המי"ם", ואחר פטירתו נדפסו בסו"ס „פרחי כהונה" ח"ב לר' חויתא הכהן זצ"ל שני קונטרסים מחידושיו שנאספו ע"י תלמידיו כדי לעשות לו זכר עולם. הקונטרסים נקראים „מעט מים" (מי"ם ר"ת שמו ו„מעט" רמז לענותנותו), ו„בני מכיר", ובתחלתם מובאים עוד פרטים רבים מתולדותיו ופטירתו, וכתוב שם שקהל רב תרם כסף להקים יער בא"י על שמו.

משפחת מאזוז

משפחה זו מצויה בג'רבא וסביבותיה (בלהארה הצג'יה ולכבירה גם יחד) ובספר „איש מצליח" ח"א כתוב שלפי המסורת מקור המשפחה הוא משבט זבולון, ופירוש המלה „מאזוז" היא „מלקוש"—מאוחר, כמו „יורה ומלקוש" שמתרגמים בערבית „בדרי ומאזוזי". וראיתי בשו"ת המבי"ש (ח"ב סי' ר"ו) בשאלתו של ר' ישמעאל כהן טנוג'י (ע"ע) מתונס בעל ספר „הזכרון", שחי במאה הרביעית והיה רב ראשי למצרים שמזכיר לחכם בשם ר' שלמה מאזוז, ומכאן שמשפחה זו היתה עוד במאה הרביעית. ממשפחה זו עמדו כמה רבנים גדולים ששמשו כדיינים ואבות בית־דין. המפורסמים שבהם הם הגאון ר' משה זקן מאזוז (ע"ע) שהיה רב ראשי לג'רבה בשתי ה„חארות" וחבר ספרים רבים, והגאונים ר' מצליח מאזוז זצ"ל (ע"ע) שהיה דיין ומרביץ תורה בתונס, וייסד שם את ישיבת „כסא רחמים" אשר נמצאת כיום בבני ברק בניהולם של בניו שיחיו, ור' שלמה מאזוז זצ"ל (ע"ע) שנפטר לאחרונה בארץ ושמש כאב"ד בג'רבה. רבנים אלו חיו בדורות האחרונים, אך גם במאה הששית מוצאים חכם בשם ר' שושן מאזוז (ע"ע), ובראשית המאה השביעית מוצאים את הדיינים ר' כליפה מאזוז (ע"ע) ור' מנחם מאזוז (ע"ע) ובנו ר' רחמים מאזוז (ע"ע).

א) **מאזוז ר' אברהם** — בנו של הראב"ד ג'רבה ר' משה זקן מאזוז (ע"ע), ואביו מזכירו בספריו. יש לו קצת חידושים בסוף ספר „ארחות חיים" על משלי (ג'רבה תרע"ד), ונדפס ממנו קונטרס „ברכת אברהם" מערכות ע"ס א"ב של חי' תנ"ך ומארז"ל הנלוה לספר „נטע רבעי" לחתנו ר' עטייא חורי (ע"ע, ירושלים תשל"ג), ובו מזכיר את ר' מכלוף עידאן (ע"ע) ואת ר' יוסף בוכריס (ע"ע).

ב) **מאזוז ר' חנן** — מחכמי הדיג'ת, ונזכר במגוחה לרבנים של ליל יוה"כ הנהוגה בדיג'ת הנדפסת בסו"ס „בני משה" (ירושלים תרס"ד) בתואר „החכם ר' חנן מאזוז". תקופתו אינה ידועה, ולפי השערתי שרוב החכמים הנזכרים במנוחה הנ"ל, הם מסוף המאה הששית וראשית השביעית.

ג) **מאזוז ר' כליפה** — דיין בג'רבה בראשית המאה השביעית בתקופתם של ר' מעתוק חדאד (ע"ע) ור' נסים ביתאן (ע"ע), והוא חתום עמהם בשנת התרכ"ה (1865) בהסכמה לאסור העברת הפגימה הנמצאת אחר השחיטה על הסמרטוט.[1] ר' שושן כהן זצ"ל (ע"ע) כותב בספרו „ממלכת כהנים" משם אביו, שרבינו בתחלתו היה נפח פשוט אך מידי פעם היה בא ושומע החכמים הלומדים ומקשיב לדבריהם, עד שבמשך הזמן ידע דרך לימוד הגמרא, ואז עזב מלאכתו והתחיל לשקוד על דלתות התורה, והיה לחכם גדול. אח"כ נתמנה לאחד מהב"ד בג'רבה, ובזקנותו עלה לא"י ונתמנה לדיין שם, ונשלח משם כשד"ר לטריפולי. אחד מבניו הוא ר' מרדכי מאזוז (ע"ע) המוזכר פעמים הרבה בספר „שלמי תודה" לר' שלמה דאנה (ע"ע מתונס.

ד) **מאזוז ר' מצליח** — מגדולי רבני ג'רבה בדור האחרון. נולד בליל ששי כ"ו חשון התער"ב (1912), ובילדותו למד בכפר אריאנה שליד העיר תונס. כשהגיע ללימוד הגמרא, לא נמצא לו שום חבר ברמתו שילמד אתו, ובגלל כך לא היה יכול להתקדם בלימודיו כראוי. אז חזרה משפחתו לג'רבה עיר מולדתם, ושם למד תחילה אצל ר' ראובן ביתאן (ע"ע) ור' מקיקץ השלי (ע"ע), ואח"כ עבר ללמוד אצל הגאון המפורסם ר' רחמים חי חויתא הכהן (ע"ע), שהיה לו לרב מובהק ואצלו למד ש"ס ופוסקים וקבלה. היה שקדן עצום,

---

1) הוא הגוף המרכזי המטפל בכל מוסדות התורה בג'רבה.

1) נדפסה בספר „מעשה ב"ד" סי' ט"ל ובספר „דברי יעקב".

וכבר בצעירותו בהיותו בן ט"ז שנה כתב תשובות בהלכה בבקיאות עצומה ובהרחבה רבה. תשובה ממנו משנת התרפ"ח (1928) נדפסה בשו"ת „ישכיל עבדי" (ח"א א"ח סי' ז') להגאון המקובל ר' עובדיה הדאיה זצ"ל מירושלים. בגיל זה אף התחיל ללמוד בהצנע חכמת הקבלה.

בשנת התר"ץ (1930) בהיותו בן ח"י שנה נשא לאשה את בת דודו ר' מנחם מאזוז השני (ע"ע) שהיא אחותו של אב"ד ג'רבה ר' שלמה מאזוז (ע"ע). לאחר חתונתו קבע עם רבו ר' רחמים ללמוד כמה שעות בליל מוצש"ק בחכמת הקבלה ובספרי האר"י ז"ל. מאוחר יותר נתבקש רבו הנ"ל מחכמי תונס לבוא וללמד אצלם בישיבת „חברת התלמוד", והוא סירב, והציע להם את רבינו-תלמידו. אז עבר רבינו לתונס ולימד בישיבה הנ"ל במשך 13 שנה, והעמיד תלמידים הרבה. כשהישיבה היתה דחוקה לשלם המשכורת כראוי, למד מלאכת השעונים והיה משלים פרנסתו ממלאכה זו.

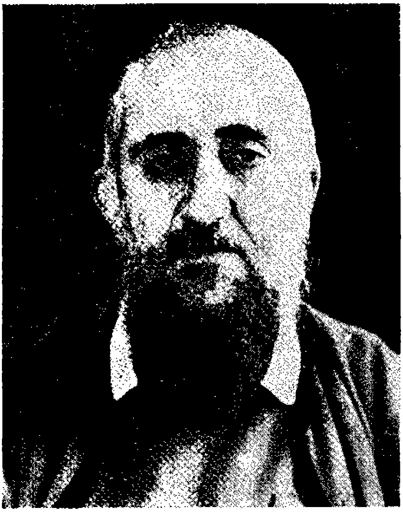

הגאון המפורסם ר' מצליח מאזוז זצוק"ל והי"ד מיסד ישיבת „כסא רחמים" בתונס.

בשנת התש"ד (1944) הפסיק ללמד בישיבה ועבד כמתווך במסחר, וחצי יום עבד וחצי יום למד. בשנת התש"ז (1947) עבר בהצלחה את מבחן הדיינות, ונתמנה כדיין בביה"ד הרבני הגדול בתונס. בשנת התשי"ח (1958) כשנסגר בי"ד זה, עבר להיות שופט בבית המשפט המחוזי בתונס, ובו שפט גוים בלבד ולא הסכים לשפוט יהודים שלא עפ"י חוקי התורה. בשנת התשכ"א (1961) הפסיק עבודתו בבית המשפט משום שנתבקש בתוקף לעבוד גם בשבת, ואז עסק בעבודות שונות, ובסוף היה מתפרנס רק מקצבת הפנסיה הזעומה.

מאוחר יותר עבר ללמד בישיבת חב"ד בתונס, ואחר שעבד שם שנתים הפסיק, כיון שראה שעומדים להכניס לימודי חול בישיבה דבר שהתנגד לו נמרצות. אז התעורר בשנת התשכ"ג (1963) ויסד את ישיבתו המפורסמת „כסא רחמים" והעמיד תלמידים גדולים וחשובים. ישיבה זו חודשה בארץ בבני ברק ע"י בניו הרבנים הגדולים שליט"א וכבר עשתה לה שם בארץ.

ביום כ"א טבת תשל"א (1971) בשובו מביהכ"נ מתפלת שחרית בהנץ החמה, כשהוא מעוטף בטלית ותפלין, נהרג ע"י ערבי ברחובות העיר תונס, ודבר זה זעזע את כל מכיריו ויודעיו בארץ ובחו"ל. בהשתדלות בניו וגופים שונים הועלה ארונו לארץ הקדש ונקבר בהר הזתים. לאחר פטירתו נדפס בארץ ע"י בניו שליט"א ספרו הגדול „איש מצליח" ב' כרכים גדולים של שו"ת על ד' חלקי השו"ע בבקיאות עצומה, ועיון מופלא. מלבד ספרו זה נותרו לו עוד חיבורים בכת"י. תוקף גדולתו בתורה, חסידותו וקדושתו העצומה, תולדות חייו, סדר הלווייתו והעלאת ארונו לארץ הקדש ועוד, תראה בהרחבה רבה בתחלת ספריו הנ"ל.

ה) **מאזוז ר' מנחם** הראשון — אביו של ר' רחמים מאזוז זצ"ל בע"ס „כסא רחמים" על התהלים (ע"ע). שמש כדיין בג'רבא, ובנו הנ"ל מתארו וכותב עליו בהקדמתו לספרו הנ"ל: „אדוני אבי הרב המובהק החה"ש הדה"מ והכולל כמה"ר רבי מנחם מאזוז זצ"ל אשר נתבקש בישיבה של מעלה יום ר"ח אדר שנת התרכ"ח ליצירה". בפטירתו השאיר אחריו ילדים קטנים, ואשתו מרת תראכי גידלה את הילדים כאב. בנה ר' רחמים שהית בן שמונה שנים כשנפטר אביו, כותב בתחלת ספרו הנ"ל שהוא מחבר את ספרו גם למנוחתה, וז"ל: „ולנפש אדונתי אמי האשה הכשרה והצנועה תראכי אשר יגעה בעשר אצבעותיה לילה כיום תאיר שינה לא נתנה לעיניה ולעפעפיה תנומה עד אשר גדלתנו כאב בעזרת האל וישועתו", עכ"ל. ובתחלת ספר „איש מצליח" ח"א כתוב שאבי רבינו נקרא „חמון" שהוא קיצור של רחמים, ושבתחילה עסק רבינו במסחר ונסע לשם כך לערי תונס ולוב, ובבואו שם הכירו חכמתו הרבה כי ביאר להם כמה פעמים קשיים שנתקשו בהם בהבנת סוגיות התלמוד. עוד כתוב שם שהיו לו עוד שני בנים ר' שמעון ור' חואתי. ובספר „ממלכת כהנים" (עמ' שמ"ט) חתום בשנת התקצ"ב (1832) עם ר' יהודה צדיקה (ע"ע) ור' כליפה פרץ (ע"ע) איש בשם רחמים מאזוז, ונראה שהיה חכם או אחד מראשי הקהל, וכנראה שהוא אבי רבינו שכן ברור שאין זה ר' רחמים בעל „כסא רחמים" שנולד רק בשנת התר"כ (עיין ערכו). ובספר „משגב לדך" מר' דוד כהן זצ"ל ישנה מליצת הספד שכתוב עליה הרה"ג ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע) שכנראה חוברה על רבינו ר' מנחם

מאזוז, ע"ש. אחד מתלמידיו הוא ר' רחמים חורי השני (ע"ע) כמו שכותב בספרו „דור רביעי" שב„קרית ארבע" (דף ט"ז ע"ג) „ובזה פירש מו"ר החו"ש הדו"מ כמוהר"ר מנחם מאזוז זלה"ה". ע"ש.

לרוחני, וכותבים: „ואחרון חביב מורנו ורבינו אשר גדלנו כאב בנוגע לרוחני תורת ה' ומצותיו ויאר לנו את דרכי ונתיבי העיון ה"ה החו"ש והכולל כקש"ת כמה"ר ר' נסים הכהן יצ"ו", ע"כ.

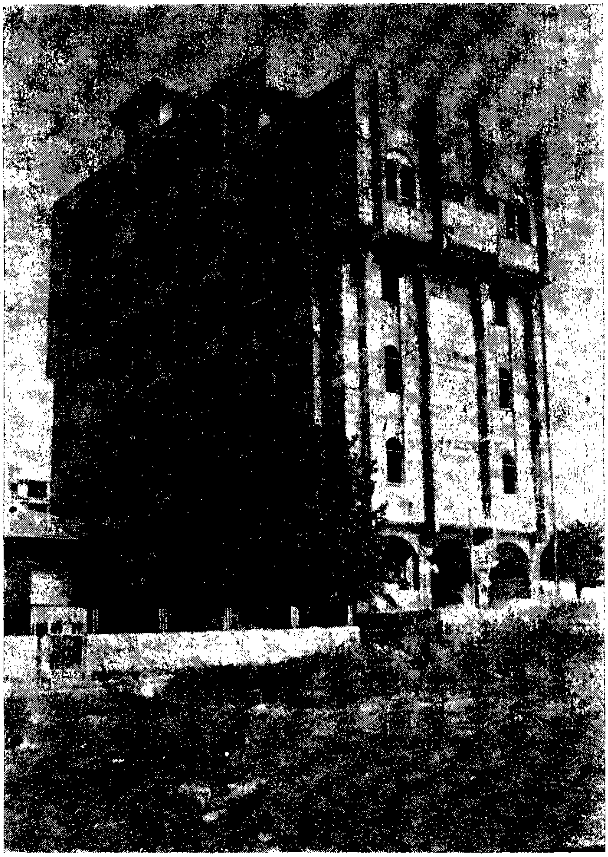

ישיבת „כסא רחמים" המפורסמת בבני ברק מיסודו של הגאון המפורסם ר' מצליח מאזוז זצ"ל הי"ד.

ו) **מאזוז רבי מנחם** השני — בנו של ר' רחמים בעל „כסא רחמים", ונכדו של ר' מנחם שבאות הקודם. בנו הוא הרה"ג הצדיק ר' שלמה מאזוז זצ"ל אב"ד ג'רבא, שנפטר לפני שבוע ימים ביום ד' כ"ה טבת משנתגנו זו תשמ"ב אחרי חזרתו מביהכ"נ מתפלת שחרית. (עיין עליו להלן). יש לרבינו כמה חידושים בספר „כסא רחמים" לאביו, ובהקדמה שכתב עם אחיו לספר, מודים הם לרבם שגידלם כאב בנוגע

ישנו דרוש למנוחתו מר' שושן כהן בספר „מעשה שושן" (דרוש ל"ח), ובו כתוב שרבינו זכה לזקנה ונלב"ע ביום ה' כ"ד ניסן התשי"ג (1953). משבחיו נכתב שם שהיה קובע עתים לתורה הוא ובניו, משאו ומתנו באמונה, ושמו הטוב נודע בין יהודים וגויים. היה בעל צדקות וחסד בסתר, מדקדק בברכות ונזהר לדעת הלכותיהן היטב. זכה ומזכה הרבים בתוכחות מוסר דבר גוזמא, והנהיג כמה אנשים בדרך התורה,

וגם הוא עצמו כל ימיו היה לומד בספרי המוסר, מתנאה במצוות, ומתדבק בת״ח. נהנה מיגיעו ומסתפק במועט, והיה בעל ענוה פנימית אמתית. עזר בהדפסת ספרים והיתה לו ישיבה גדולה מלאה אלפי ספרים שרכש מכיסו הפרטי והיה משאילם לאחרים.

ז) **מאזוז ר׳ מקיקץ** — מחכמי זרזיס באמצע המאה השביעית בתקופת ר׳ רחמים חדאד (ע״ע) ור׳ משה זקן מאזוז זצ״ל (ע״ע). מוזכר בס׳ ,,קול משה״ למוהרמ״ז הנ״ל (א׳, א׳) שכתוב שם: ,,את זה שלח אלי רב חביב׳א מזר״ק טהור החו״ש הדו״מ כמוהר״ר רחמים חדאד נר״ו על דבר השוחט דק״ק זרזיס יע״א אשר שאל לו החו״ש הדו״מ מהרש״ך (הוא ר׳ שלום כהן אבי ר׳ כלפון) במושב ר׳ מקיקץ מאזוז יצ״ו ור׳ נסים עידאן יצ״ו...״ ע״כ, וא״כ זה היה לפני שנת התרס״א מועד פטירת ר׳ רחמים חדאד. ובספר ,,אנשי השם״ כתב שנפטר בשנת התרפ״ז (1927).

ח) **מאזוז ר׳ מרדכי** — מוזכר בספר ,,שלמי תודה״ לר׳ שלמה דאנה מתונס (ע״ע) ונראה שהם בני אותו גיל ולמדו יחד אצל רבם, שכן בתחילת חי׳ ש״ע שבספר הנ״ל כותב המחבר וז״ל: ,,בע״ה התחלתי אותם ביום ט״ו טבת בשנת התרל״ד עם אחי ורעי החו״ש השקדן בתורה כמה״ר רבי מרדכי מאזוז נר״ו, הקב״ה יעזרני עדכ״ש כיר״א (על דבר כבוד שמו כן יהא רצון אמן)...״ וכן בתוך הספר כותב: ,,ותירץ ידי״ן הבחור רבי מרדכי מאזוז נר״ו (דף קפ״ד ע״ב, וכיו״ב שוב בדף קפ״ו ועוד מקומות). ובספר ,,משפט כתוב״ הנד״מ מאב״ד תונס ר׳ ישראל זיתון (ע״ע) ובית דינו ישנם שאלות ותשובות ממנו מהשנים תרס״ג ותרס״ז ועליהם הסכמת דייני תונס מחברי הספר (אה״ע סי׳ ע״ג וק״א). באחת מהם מתואר סתם: ,,החו״ש״, ובשניה מתואר ,,רב ספרא החו״ש״. וב,,ממלכת כהנים״ (עמ׳ מ״ד) בתולדות ר׳ כליפה מאזוז (ע״ע) כותב שרבינו הוא בנו והיה סופר ועד הקהלה בתונס, ולפי זה מובן התואר ,,רב ספרא״ שניתן לו על ידי רבני תונס.

ט) **מאזוז ר׳ משה זקן** — מגדולי רבני ג׳רבה במאה השביעית, ובסוף ימיו כיהן כהראב״ד ג׳רבה במשך כעשר שנים. חבר ספרים רבים והעמיד תלמידים הרבה. היה ת״ח חריף ושנון וגם פוסק הלכות ומורה הוראות, ועל הוראותיו ופסקיו סמכו בג׳רבה גם בדורות שאחריו, כיון שרוב רבני ג׳רבה דאז יצקו מים על ידיו. נולד בשנת התרי״א (1851) באלחארה הצג׳ירה (הדיג׳ת) שבג׳רבה לאביו כמוס. אביו שהיה סוחר הקדישו מקטנותו לתורה, ובתחלה למד רבינו הרבה זמן אצל הרה״ג ר׳ אברהם הכהן השני (ע״ע) אב״ד דיג׳ת בעל הספרים ,,שיר חדש״ ו,,קן צפור״,[1] ואח״כ עבר ללמוד אצל רבו המובהק הלוא הוא הגאון המפורסם ר׳ חיים

1) עיין הסכמת ספר ,,ולבש הכהן״ לר׳ אברהם הכהן זצ״ל.

הכהן (ע״ע) בעל הספרים הנודעים ,,לב שומע״ ו,,מצות המלך״ ועוד. אביו כמוס עשה הסכם עם ר׳ חיים הנ״ל, שהוא ר׳ חיים ילמד את בנו, ותמורת זה יתחלק עמו ר׳ חיים שוה בשוה בכל הרוחים שירויח ממסחרו. ואכן ההסכם יצא לפועל, ומבין שניהם יצאה המרגלית היקרה הלוא הוא רבינו שהא־יר העולם בתורתו ובספריו הרבים והנכבדים. רבני תונס מציינים את אביו לשבח על כך, וכותבים: ,,כי זה משה מנעוריו שקוד על לימודו, ופרקו נאה בידו, בצאתו מרחם מאמו, ותחל רוח ה׳ לפעמו, ולא עזבו אביו לצאת מפתח הבית וחוצה, ויגדל הנער בחכמה ובמוסר להבין משל ומליצה, עד שהגיע אור לארבעה עשר, אך יצוא יצא לצבוא צבא מחיל אל חיל מביהכ״נ לביהמ״ד, כי לא פורש, שונה הלכות, שתים מערכות א׳ שחרית וא׳ בין הערבים תורת ה׳ תמימה, מאירת עינים רב גובריה, ושקיל וטרי פלפלא חריפתא, דעתו יפה מגופה בי״ג נפה...״ [2] ע״כ. רבו קורהו: ,,רחימו דנפשאי עינא וליבא רב חביב׳א גם ב׳ן וא׳ח הוא לי״,[2] ורבינו עצמו כותב על רבו ר׳ חיים: ,,אשר גדלני מר אבי הי״ו בין ברכיו דולה ומשקה מתורתו כמאן דתני אהבה רבה...״ [2] כשגדל והיה כבן י״ד שנה היה בא ללחארה לכבירה לצקת מים ע״י הראב״ד מקודש ר׳ סאסי מעתוק כהן יהונתן (ע״ע).

עוד בבחרותו בהיותו כבן י״ז שנה, חבר שיטה שלמה על מסכת ביצה, והיא נדפסה בשנת התרע״ו (1916) לאחר פטירתו ונקראת ,,צדיק ונשגב״. במקום אחד בספר זה כותב רבינו: ,,גם שמעתי מפי ידי״ן החכם יעקב כהן הי״ו...״ ועל זה ישנה הגה מהרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) ובה כתב: ,,אמר המגיה לא נודע לנו בן כמה שנים חבר הרה״ג שיטה זו, אך מדבריו אלה אשר בלתי ספק ותפונה הם על מורנו רבי יעקב הכהן הרב המחבר ,,מעיל יעקב״ זצוק״ל אנו מבינים כי אז לא היה רק כבן מ״ב שנים אשר עדיין לא לקחו הרבנים הנז׳ שום תואר ונקראו רק בשמם הפשוט, וכאשר מודעת כי בני דור אחד היו ומזה יבין הנלבב עד כמה היה שקדן הראב״ד ובן גילו זצוק״ל על למודם וכי מוקדשים לתורה ולתעודה מבטן ומהריון זיע״א, ע״ה המ״ך, ס״ט״.[3]

רבינו כתב הגהות לספר ,,שיר חדש״ (ליוורנו תרל״ד) אזהרות ע״פ מנין המצוות להרמב״ם שחבר רבו ר׳ אברהם הכהן (ע״ע), ורבני תונס בהסכמותיהם לספרו ,,סבר פנים״ (ליוורנו תר״מ) משבחים את הגהותיו אלו. בנעוריו התכתב עם הרה״ג ר׳ דוד ג׳אוי השני (ע״ע) מרבני תונס שלימים היה חבר בבית הדין הגדול בתונס עם הראב״ד ר׳ ישראל זיתון (ע״ע), ובמקום אחד קורהו רבינו ,,מר חביב׳א״,[4]

2) הקדמות לספרו סבר פנים.

3) צדיק ונשגב (ג׳רבה תרע״ו) דף ע״ד ע״ב.

4) ב,,שערי תורה״ בקונט׳ ,,קול משה״ (נ׳ ע״ד) כותב רבינו: ,,גם בא אלי מכתב מועד ב״ד דעוב״י תונס יע״א הרבנים המובהקים שרי צבאות ישראל כמוהר״ר ישראל זיתון ומר חביבא כמה״ר דוד ג׳אוי (הנז׳ בספה״ק סבר פנים).

ובמקום אחר כותב: „את זה שלח אלי ידידנו... ידי״ח יקר מה שנשתלת לו מאת את שאהבה נפשי אהבת נעורים הרב המובהק עצו״ר הדה״מ מועד ב״ד הגדול בעיר תונס יע״א כמהר״ר דוד ג׳אוי הי״ו״.[5] בשנת התר״ם (1880) בהיותו כבן שלושים שנה נדפס ספרו הגדול „סבר פנים״, ובספר זה מובאים הרב מהתכתבויותיו עם ר׳ דוד ג׳אוי הנ״ל.[6] ספר גדול זה כולל חידושים וחקירות בש״ס והרמב״ם, והוא מחולק לג׳ ספרים: 1) פני זקן 2) פני משה. 3) פני המלך.

בהיותו בן כ״ד שנה נתמנה להיות דיין, ותחילה סירב לקבל עליו התפקיד, אך הוא נאלץ להיכנע להפצרות הרבות שהפצירו בו בני קהלו ורבו. הוא שמש בב״ד יחד עם הרה״ג ר׳ רחמים חדאד (ע״ע), ר׳ סאסי מעתוק כהן יהונתן (ע״ע), חמיו ר׳ רחמים בוכריץ (ע״ע), ר׳ דוד כהן גישא (ע״ע) ועוד, והוא חתום עמם בהסכמות לספרים ובפסקים, ומזכירם בספריו. בשנת התר״מ (1880) מתואר ע״י דייני ק״ק „פורטוגיזים״ בתוגס: „איש תם יושב אוהלים, רב פעלים, בננו זה החו״ש והכולל כלילא דוורדא יקר מחרוץ ומפז אודם פטדה, מרגליתא ואבן טבא הדיין המצויין כמהר״ר זקן מאזוז נר״ו״.[7]

בשנת תרס״ד (1904) הוציא תלמידו ר׳ חיים חורי זצ״ל (ע״ע) ספר „בני משה״ לר׳ משה כהן גדישא (ע״ע) מחכמי הדיג׳ת, ונלוה אליו קונטרס חידושים מרבינו בשם „שם משה״, ובו מזכיר הרבה את „רב נהוראי החו״ש והכולל ר׳ משה כהן״, הוא ר׳ משה כהן גדישא הנ״ל. שנה לאחר מכן יצא ספרו „שם משה״ (ירושלים תרס״ה) הכולל עניינים שונים, ובו מזכיר הרבה מתלמידיו כמו „התלמיד הותיק פלפלא חריפא החה״ש כמוה״ר חיים חורי הי״ו״, ו„בחור חמד כמה״ר שמעון הכהן״, ואת „תפארת בחורים פלפלא חריפתא כמה״ר יוסף בוכריץ הי״ו״. תלמידים אלו ואחרים מזכיר גם בספריו „שערי תורה״ ו„שערי משה״. ביניהם מזכיר את „בחור חמד כהן שדעתו יפה פלפלא חריפא כמה״ר סוסו כהן מתושבי גאבס יע״א״[8] ואת „אחד המיוחד ממעייני הישועה ומפלפלי בחכמה... רך בשנים ואב בחכמה עומקא ורומא כהן שדעתו יפה פלפלא וסכינא חריפא מוה״ר כמה״ר מרדכי אמייס הכהן הי״ו״. כל תלמידים אלו גדיים נעשו תיישים, והיו מגדולי הדור לאחר פטירת רבינו ושמשו כאבות בתי דין ודיינים במקומות שונים.

באותה שנה (תרס״ה) נפטר הראב״ד ג׳רבה ר׳ סאסי מעתוק כהן יהונתן (ע״ע) ונתמנה רבינו במקומו להראב״ד.

בשנת התרס״ו (1906) בקר פרופ׳ נחום סלושץ בפעם הראשונה בג׳רבה, ומצא את רבינו משמש כרב ראשי בדיג׳ת ואת ר׳ יעקב כהן גדישא (ע״ע) משמש כרב ראשי באלחארה לכבירה. הוא מספר על פגישתו עם חכמי העיר ובראשם רבינו בביכ״נ „אלג׳ריבה״ שבדיג׳ת, וזה לשונו: „בעזרה מצאתי כמה מחכמי העיר ונכבדיה מסובים אל שלחן ערוך שהתקינו לכבוד האורח, כלם קמו על רגליהם בברכת ברוך הבא והושיבוני בראש השלחן על יד רב העדה. הרהיבני מאוד קיבוץ זה של עשרות ת״ח, אנשי לבב ובינה יתרה, בפינה נדחת כזאת. למעשה כפר עני של אלף וחמש מאות תושבים, מושב המכובדים הזה, בהדרת פניהם ורוח האחוה ורעות השורה שם, היה בעיני כמעמד הסנהדרין, ולא חסר גם המזג, להצהיל את פני המסובין, יין שרף ומיינות המקום החריפים... תהיתי על קנקנם של היושבים, לימיני ישב רב העדה, רבי משה מאזוז, שנודע בשם ר׳ זקן סתם, והוא לא היה כהן, אלא סתם ישראל מילידי העיר הכבירה, אשר נתמנה לרב בעיר הכהנים... ואמנם די היה בהסתכלות מועטה כדי להבחין כי ישבו בכפר זה תלמידי חכמים לעשרות. רבי זקן זכה להיות ראש לאריות גם משום יחוס עצמו וגם בזכות גדולתו בתורה ובמדות מצוינות. אף רשמו החיצוני אומר כבוד, קומתו גבוהה, מעיניו האפורות הכהות מאירה ארשת של תום ופיקחות כאחד, מצחו מתולם קמטים קלים וממללים של איש הספר, ושלות צדיק נסוכה על פניו הנאצלים. הוא היה בשנות החמישים, הוא היה למדן בקי ופוסק בעל סברא ישרה ושכל טוב, על הפוסקים האשכנזים האחרונים היה אומר: „רבותינו הם ומפיהם אנו חיים״. בעל לב יהודי רגיש נאמן ללשון הקדש ומסור לציון ומקראיה. הרבה תלמידים העמיד, ומהם נפוצו רבנים ומורים בערי היבשה״,[9] ע״כ.

בשנת התע״ר (1910) נפטר עמיתו של רבינו, הרב הראשי בלחארה לכבירה, הרה״ג ר׳ יעקב הכהן גדישא זצ״ל (ע״ע), ואז הוטל על רבינו עומס כבד לדאוג לצרכי שתי הקהלות בג׳רבה גם יחד. במכתב ששלח לאב״ד תונס ר׳ ישראל זיתון (ע״ע) הוא מתאונן על עומס המשא, ור׳ ישראל השיבו, וזה לשונו: „ואת השני ארוכ׳ה מאר״ש צדיק מסלסל בצעריה, כי כבד עליו המשא עול צבור מבית ומחוץ הקיפוהו כתרוהו רוחני וגשמי, ובפרט בהעדר הרב הצדיק כמהרי״ע הכהן ז״ל. אמת יהגה חכי כי גם לי לבב מהצער הלזה על חנם, אך ידידי כבר הודעתי לכת״ר פעמים שלוש כי זה אינו עסקי ואין לי בו יד, וגם הגראן רבאן אשר בארץ לא יועיל מאומה, והגם כי מן היושר המשרה הזאת על שכמו, אולם אינו מאנשיה וצדק לבש ולא לבשו, וכבר מלתי אמורה כי לא ישיג מבוקשו כי אם ע״י האדון המוראקב...״ ע״כ. בהמשך הוא מציע לו לפנות למוראקב ולאיים בהתפטרות אם לא

5) שם בקונט׳ וידבר משה ג׳ ע״ד.

6) סבר פנים א׳ ע״א, ע״ב ע״א ועוד. משלושת ההערות האחרונות ובמיוחד מהערה 3 נראה ברור שכוונתו לר׳ דוד ג׳אוי השני (ע״ע) ולא לר״ד ג׳אוי הראשון.

7) הסכמת סבר פנים.

8) שם קונט׳ כתב משה, ד׳ ע״ד.

9) אי הפליא עמ׳ 89, 88.

יתמנו עוד שני דיינים אתו.[10] עכ״פ ידוע בודאי שהוא המשיך בתפקידו עד פטירתו בשנת התרע״ה (1915).

בשנת תער״ג (1913) אחר פתיחת בית הדפוס בג׳רבה בשנת תער״ב (1912) הוציא לאור את שני ספריו הגדולים „שערי משה״ ו„שערי תורה״. כל אחד מספרים אלו מחולק לכמה קונטרסים העוסקים בעניינים שונים. הספר הראשון כולל פסקי הלכה ושו״ת, והשני הוא על הש״ס, דרושים ועניינים שונים. על פסקיו שבספריו אלו סמכו תלמידיו בג׳רבה ששמשו אחריו כדיינים ואבות בתי דין, והם מזכירים הרבה בספריהם את רבינו ופסקיו ובתואר: „מוה״ר הזקן בחכמה״ וכיו״ב.

הראב״ד ג׳רבה סבא דמשפטים הגאון ר׳ משה זקן מאזוז זצוק״ל.

בשנותיו האחרונות היה מתעסק בקדשי קדשים ללמוד נתיבי הקבלה וסודות התורה.[11] יום לפני פטירתו מסר לר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל (ע״ע) קונטרס „ביד משה״ שחבר, ונתן לו סכום כסף על החשבון להדפיסו. בעש״ק ב׳ אייר התרע״ה (1915) נפטר רבינו בהיותו בן 64 שנים, וכבוד גדול נעשה לו במותו. את סדר ההלוייה וההספד עליו, תיאר בהרחבה הרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) בקונטרס „אבל משה״ שבסו״ס „מעשה ב״ד״ ושם תראה כבודו. הוא כתב שם גם את תולדותיו. בדרוש שדרש עליו כתב ר׳ משה כלפון הנ״ל, שרבינו היה אהוב לכל העם מקטון ועד גדול, והעד והמופת „כי מעולם לא נעשה הספד מר וגדול כהספדו של רבינו הקדוש זצוק״ל״. עדות מכסלו תרע״ו (1916) שהעיד הרה״ג ר׳ דוד הכהן למג׳רבי (ע״ע) רב בתיטאוין לפני הב״ד, על הנס שקרה בעירו ביום פטירת רבינו, מובאת בסוף ספר „הוראת זקן״ לרבינו, ועליה חתומים רבני ג׳רבה. ר׳ דוד העיד שבע״ש כשקבלו הידיעה על פטירתו בא ארבה גדול לעיר, ומושל העיר עצרם לאסוף את הארבה ולא נתנם ללכת לביכ״נ להספידו. הם חששו שמא גם בשבת ילחצום לאסוף, אז נשא ר׳ דוד עיניו לשמים ואמר: רבון העולמים! אם חשוב בעיניך הרב הגדול זצוק״ל, לא ישאר מהארבה מאומה כדי שנעשה לו כבודו, ואכן למחרת בשבת קדש נסע הארבה לדרכו ולא נותר מאומה, ונתקבצו כל הקהל בביהכ״נ ודרשו דרושים לכבודו של צדיק.

שני דרושים עליו מר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע) נדפסו בספר „פקד משה״ (דרושים ד, ה), ודרוש אחד נדפס בספר „חסדי דוד״ לר׳ דוד כהן למג׳רבי (ע״ע) רב דתיטאוין. ר׳ משה כלפון כותב שם, שעל רבינו יש לומר נוסח התפלה „אנשי אמונה אבדו באים בכוח מעשיהם״, שכן היה מגדולי החכמים ובפטירתו אין לנו תמורתו, וזאת מטעם ש„באים בכוח מעשיהם״ שרבינו ראה מעשיהם של הרבנים הקדמונים ו„מעשה רב״, לא כן הרבנים שרק שמעו. עוד כתב שזכה רבינו ללימוד תורה לשמה, והוכחה לדבר שזכה לכל המדות שאמר ר״מ באבות, והוא מבאר אחת לאחת איך התקיימו כל המדות אלו ברבינו. במדה „מגלים לו רזי תורה״ כותב שכידוע זה כמו חמש או שש שנים שרבינו מתעסק בקדשי קדשים ללמוד נתיבי הקבלה וסודות התורה.

לאחר פטירתו נדפסו ספריו הבאים: 1) ויקהל משה — דרושים. 2) הוראת זקן — הכולל ג׳ ספרים — שפתי צדיק — דיני שבת ויו״ט. פי צדיק — דיני שאר ימים טובים. עיני צדיק — דיני שחיטה וטרפיות (ג׳רבה תרע״ו). 3) צדיק ונשגב — שיטה על ביצה (ג׳רבה תרע״ו). מלבד ספריו אלו והספרים שהדפיס בחייו, כתב הגהות ופירושים בכמה ספרים. בשנת התרמ״ה (1885) הוציא את ספרו פתגם המלך — פלפול על תרי״ג מצוות להרמב״ם, והגהות דברי משה, ויאמר משה, ויסמוך משה לספר „שיר חדש״ לר׳ אברהם הכהן זצ״ל (ע״ע) אב״ד דיג׳ת. בשנת תער״ב (1912) נדפסו הגהותיו לספרים „דברי יעקב״ ו„הליכות יעקב״ לר׳ יעקב כהן גדישא (ע״ע) עמיתו בתורה. בשנת התרע״ד (1914) נדפס בסו״ס „אורחות חיים״ על משלי ספרו „אלה מז״ה״ לשונות בחי׳ ש״ס ותשובות. בשנת התרע״ח (1915) נדפסו חידושים ממנו בירחון „קרן דוד״ חוברת א׳, והשלמתה נדפסה בסו״ס „שלום דוד״ ח״ב — פסקים וחי׳ תנ״ך. מלבד ספריו אלו נדפסו הרבה מכתבים ותשובות אליו מהראב״ד תונס ר׳ ישראל זיתון (ע״ע), בקונטרס „לחוקי ישראל״ שבסו״ס „זכרון יוסף״ ובשו״ת „משפט כתוב״ שנדפס לאחרונה בארץ,

---

10) עיין במכתב ע׳ בקונטרס „לחוקי ישראל״ שבסו״ס „זכרון יוסף״ מסיון תע״ר.

11) עיין להלן.

וכן עוד מצויים אתי הרבה מכתבים אליו מהנ"ל בספר כת"י המצוי תחת ידי.

י) **מאזוז ר' רחמים** — בנו של ר' מנחם מאזוז הראשון (ע"ע), והוא המחבר ספר „כסא רחמים" על התהלים (ירושלים תע"ר). נולד בערך בשנת התר"ך (1860). אביו שנפטר בשנת התרכ"ח השאירו יתום בהיותו בן שמונה שנים, ובהקדמתו לספרו מביע רבינו את צערו שלא זכה ליהנות מחכמת אביו. היה מתנהג בקדושה ובחסידות בסתר אף שהיה נראה ככל האנשים עוסק במסחר בחנותו. וכך מעידים עליו רבני ג'רבא ובראשם הראב"ד מהר"ם זקן מאזוז (ע"ע) והרה"ג ר' יוסף ברבי (ע"ע) בהסכמתם לספרו: „וכזאת וכזאת עין רואה ואוזן שומעת נתיבות הרב המחבר ותהלוכותיו בקדש, החכם השלם צדיק ונשגב כקש"ת כמה"ר רבי רחמים מאזוז זצ"ל, אשר ממש אחז צדיק דרך עץ החיים ללמוד תורה ודרך ארץ באמת ואמונה. ונוסף גם כי מדי הביטני אליו בעין חודרת עין בעין נחזה אשר רוב עתותיו וזמניו רק במקום קדוש יתהלכון, מלבד הנסתר ממנו אשר נהג בפרישות וחסידות בביתו ובחומותיו בהצנע לכת כאשר שמענו ונדעם. ואם כי בהשקפה ראשונה יתיצב לעומתנו רק צלם ודמות איש סוחר וברוב ימי החול החנות פתוחה, הנה זה רק למראית עין אשר באמת מקיר החנות וביתה מחשבות והגיוני פיו ולבבו יקדיש רק לתורה ותעודה, ובכל עת מצוא איזה פנאי מעבודתו כאשר כה יעידון יגידון רבים וכן שלמים המתחקים על תהלוכותיו בקדש..." עכ"ל. בהעתיקי דברים אלו רואה אני שדברים אלו ממש קיים נכדו של רבינו הרה"ג אב"ד ג'רבא ר' שלמה מאזוז זצ"ל (ע"ע) שהיום יום ד' ג' שבט התשמ"ב יום תשלום השבע לפטירתו, שכן נהג ממש מיום עלותו ארצה לעיירתנו נתיבות עד פטירתו, שלא רצה לקבל שום תפקיד של רבנות ושררה, והתפרנס מחנות קטנה שהיתה מלאה ספרים והיה יושב ולומד בה רוב הזמן.

רבינו השאיר אחריו חמשה בנים ושתי בנות. בנו הבכור הוא הגביר ר' מנחם מאזוז השני (ע"ע) אבי ר' שלמה זצ"ל הנז', והשני הוא ר' רפאל אבי הרה"ג ר' מצליח מאזוז (ע"ע) זצ"ל והי"ד. את ספרו „כסא רחמים" הגיה הראב"ד תונס הרה"ג ר' משה שתרוג (ע"ע) והרב מקיקץ השלי זצ"ל (ע"ע), ובהקדמתו כותב ר' משה שבני רבינו עשו כבוד לאביהם בהוצאת הספר שלו ובעוסקם בתורה ביגיעה ובזריזות לחדש חידושים, והכל „לעשות נחת רוח לאביהם נ"ע אשר גדלם והנהיגם ושחרם מוסר יפה וגם נעים, ולאחוז במדת השתיקה הרגילם עד שנעשית להם השתיקה טבע". עכ"ל.

בתחלת ספר „איש מצליח" ח"א מובאים כמה ספורים עליו ועל מדותיו והנהגותיו. שם כתוב שבסוף ימיו שמש רבינו כנשיא ועד הקהלה בג'רבא, ואף שהיה תמיד בורח מהכבוד והשררה וצוה את בניו להתרחק ממנה, הוא נעתר להפצרותיו הרבות של ראב"ד ג'רבא הרה"ג ר' סאסי מעתוק כהן יהונתן זצ"ל (ע"ע), וזאת אחר שהבטיח לו עוה"ב אם יקבל עליו תפקיד ראש הקהלה. בשמשו בתפקיד זה היה בין ראשי המתנגדים לפתיחת בית ספר „כל ישראל חברים" (אליאנס) בג'רבא, וע"ש תשובתו המחוכמת. עוד כתוב שם שאחר פטירת אביו עברה משפחת רבינו לתונס, ושוב חזרה לג'רבא. ע"ש.

רבינו עסק בתפירת גלימות ומלבושי רקמה, ואחר כך עסק בהלוואות ברבית לגויים ועבד בימי השוק ב' וה' ובשאר הימים עסק בתורה. נפטר בי"ג כסלו תרס"ט (1909).

יא) **מאזוז ר' שושן** — מחכמי ג'רבא במאה הששית בתקופת ר' רחמים חורי הראשון (ע"ע), ור' רחמים מזכירו כמה פעמים בספרו „שערי רחמים" שב„קרית ארבע", וקורהו „החסיד העניו החכם ה"ר שושן מאזוז". במקום אחד בספר הנ"ל הוא כותב: „מצאתי בכת"י המנוח העניו ה"ר שושן מאזוז תנצב"ה את ה' אלקיו", ומזה נראה שהשאיר כתבים אחריו, אך לצערינו לא זכינו לראותם נדפסים וחפ"ד. עוד נראה מהגוסח הנ"ל שנפטר לפני ר' רחמים.

יב) **מאזוז ר' שלמה** — בנו של ר' מנחם מאזוז השני (ע"ע), והיה מגדולי רבני ג'רבה בדור האחרון. למד תורה אצל הרה"ג ר' שאול מקיקץ השלי זצ"ל (ע"ע), ורבו זה מזכירו בכמה מקומות בספריו בהיותו תלמיד. כן למד כללי הוראה והפסק אצל הרה"ג ר' אברהם מגוץ הכהן זצ"ל (ע"ע). שימש כרב ודיין בג'רבא אחר שנת תש"י (1950) — כשנפטר ראש הרבנים הרה"ג ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע) — יחד עם הרה"ג ר' שושן הכהן (ע"ע) ור' רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל (ע"ע). בתפקיד זה המשיך כשש שנים עד שנת התשט"ז (1956) שאז עלה לארץ. בעלייתו ארצה סירב לקבל עליו שום תפקיד ברבנות, והתיישב בעיירה נתיבות ושם התפרנס מחנות קטנה שהיתה מלאה ספרים וברוב הזמן ישב ולמד בה (והדלת סגר אחריו). במעשהו זה המשיך את דרכו של זקנו הרה"ג ר' רחמים מאזוז זצ"ל (עיין ערכו).

בג'רבא היה עורך ירחון התורני „מקבציאל" שהיה יוצא לאור שם בשנת התרצ"ה (1935). השאיר אחריו הרבה הידו"ת על הש"ס והפוסקים, ובשנת התשמ"ג (1983) נדפס ספרו הגדול „כרם שלמה" על הלכות רבית שחברו בערך בשנים תש"ז—תש"ח בתקופה שהחזיקו בו הגבירים מבית פרץ במשכורת מלאה כדי שיוכל לשקוד על לימודו.

היה צנוע ושתקן, ומדת השתיקה ירושה להם מאבותיהם כמו שכתב הרה"ג ר' משה שתרוג (ע"ע) בהקדמתו לספר „כסא רחמים" לר' רחמים זקנו של רבינו, שר' רחמים הרגיל את בניו „לאחוז במדת השתיקה עד שנעשית להם השתיקה טבע".

נפטר בחודש טבת התשמ"ב (1982) בעיירה נתיבות ונקבר שם, וכבוד גדול עשו לו במותו.

משפחת מימון

משפחה המצויה בעיקר בעיר גאבס ונודעו ממנה כמה רבנים. בלט במיוחד הרב משה מימון (ע"ע) תלמיד ר' אברהם עלוש (ע"ע) שכיהן כדיין ומו"צ בגאבס והיכר והוציא לאור כמה ספרים. בדור האחרון נודע ר' שמעון מימון זצ"ל מרבני העיר הנ"ל. בארץ מכהן הרב משה מימון שליט"א כרב העיר קרית אתא, והרב פרץ מימון שליט"א כרב במושב גילת שבנגב והרב מצליח מימון שליט"א רב בבאר שבע. מלבד רבנים נודע בגאבס לתהלה הקאייד סאסי מימון ז"ל אשר יש סיפור עליו בתחלת ספר „תפארת משה" למהר"מ עידאן זצ"ל, ובספר כת"י ראיתי שאב"ד תוניסיה מהר"י זיתון זצ"ל (ע"ע) משבחו מאוד.

א) **מימון ר' אברהם** — מחכמי גאבס במאה השביעית, והיה חברו של ר' אברהם עלוש בע"ס „דברי הברית" (ע"ע). חבר קונט' „ויען אברהם" שבסו"ס „דברי הברית" הנ"ל, וכתוב שם שרבינו היה „חבר ודב"ק טוב... לר' אברהם עלוש והיו לומדים יחד בכמה זמנים ומלמדים יחד את נערי בנ"י באחוה ורעות", ע"כ. נפטר בח"י שבט תער"ב, ובר"ח אדר נפטרה נות בתו רחל. עוד מוזכרים שם בנו כמוס מימון שנפטר בט"ז חשון, ובנו החו"ן ר' אליהו מימון.

ב) **מימון ר' משה** — מדייני גאבס בסוף המאה השביעית, והיה תלמידו של הרה"ג ר' אברהם עלוש (ע"ע) בעל ספר „דברי הברית" (ע"ע). הוא המשתדל בהוצאת ספר זה לרבו והוא המחבר ס' „דברי משה" הנלוה אליו (נדפס בשנת תער"ג בחיי רבינו). בשנת התרצ"ב לאחר פטירתו, יצא ע"י תלמידו ר' אברהם דמרי (ע"ע) ספרו השני „המילואים למשה" הכולל חי' תורה ודרושים, ובשנת התשל"ו הוציא בנו ר' מצליח את ספרו „ישיר משה" על התהלים, ועדיין נשארו חבורים ממנו בכת"י. עמיתיו בתורה של רבינו הם אב"ד גאבס הרה"ג ר' פראג'י עלוש (ע"ע), הראב"ד ר' יצחק בוכבזא (ע"ע), ר' פראג'י הדמרי (ע"ע) ועוד. ר'

הרב הרו"מ ומרביץ תורה בישראל ר' שמעון מימון זצ"ל מגאבס. נפטר תשמ"א.

אברהם דמרי (ע"ע) תלמיד רבינו שהשתדל בהוצאת ס' „המילואים למשה", כותב שרבינו היה הדרשן לבני קהלתו, החזן בשבתות וימים נוראים, התוקע, מרביץ תורה בישראל ודיין ומורה צדק, והשתדל בהוצאה לאור של חי' תורה וכתבים. נפטר בי"א תמוז התרפ"ח, והשאיר בן ת"ח בשם

הגאון רבי שלמה מאזוז זצוק"ל מעוטר בטלית ותפלין במסבת בר מצוה בלוית רעו וידידו יבלחטו"א הגאון ר' רפאל כדיר צבאן שליט"א רב דנתיבות.

ר׳ מצליח מימון הגר עתה בבאר שבע. יש לרבינו מכתב נחמה משנת תרפ״ג בס׳ „מאמר אסתר״.

ג) **מימון ר׳ שמעון** — מרבני גאבס בדור האחרון, והיה תלמידו של אב״ד גאבס הרה״ג ר׳ חיים חורי זצ״ל (ע״ע). חיבר שני ספרים „אהלי שם״ מערכות ודרושים ו„שם משמעון״ דרושים. עלה לארץ והתגורר בעיר האבות באר שבע, ושם נפטר מקרוב תנצב״ה.

משפחות שונות

א) **מגמני ר׳ אהרן** — מחכמי ג׳רבא במאה החמישית, ומוזכר בספר תולדות יצחק לר״י חדאד (נפטר תקט״ו), שכותב: „ואני שמעתי בזה תירוץ נכון מהחכם ר׳ משה חדאד ז״ל שמצאו בכתיבת יד של החכם ר׳ אהרן ידי״ע מגמגי...״ ע״ש (קס״ז ע״ב).

מערכת סמ״ך

משפחת סופר

משפחה הנמצאת בעיר ג׳רבה. כבר בראשית המאה הששית מוצאים שם דיין חשוב ממשפחה זו והוא הרה״ג ר׳ יעקב סופר זצ״ל (ע״ע) מבית דינו של ר׳ אהרון פרץ (ע״ע), וגם בדור האחרון מוצאים רבנים ממשפחה זו כמו ר׳ ישועה חויתה סופר (ע״ע) ועוד.

א) **סופר ר׳ יעקב** — מדייני ג׳רבה בתחלת המאה הששית, והיה חבר בית דינו של ר׳ אהרון פרץ (ע״ע) יחד עם מר זקננו ר׳ מרדכי הכהן (ע״ע). שלושתם חתומים בהסכמות לספריו של ר׳ יצחק חדאד הראשון (ע״ע) מג׳רבה משנת התקכ״ב (1762). ר׳ יצחק חדאד הנ״ל מזכירו בספרו „תולדות יצחק״ דף ע״ב.

ב) **סופר ר׳ רחמים** — ראיתי לו כמה פיוטים בספר פיוטים כת״י, ובספר הפיוטים „קול יעקב״ ח״ב (סי׳ ל״ב) נדפס ממנו פיוט ארוך המתחיל במלים „אהה על זמן נעורי״. בספר „ממלכת כהנים״ משער שהוא בנו של הדיין ר׳ יעקב סופר (ע״ע) שבאות הקודם, ולפ״ז הוא חי במאה הששית.

ג) **סופר ר׳ ציון** — מחכמי ג׳רבה במאה השביעית. למד תורה אצל הרה״ג ר׳ יוסף ברבי (ע״ע),[1] וחבר ספר קטן בשם „נוה ציון״ — חי׳ ש״ס, תנ״ך ומארז״ל (ג׳רבה תש״ב). בתחילת ספרו כותבים בניו שנאבד מהם קונטרס כת״י מלא מחידושי אביהם. למד הרבה עם מר זקני הראב״ד מקודש ר׳ מרדכי אמיס הכהן זצ״ל (ע״ע), ובספרו זה מזכירו הרבה. כן התכתב בתורה עם הרה״ג ר׳ דוד כטורזא (ע״ע) מתונס שלימים היה רב ראשי לתוניסיה, ופעמים הרבה מזכיר מכתבים שקבל ממנו.[2]

בתחלת ספר „אברהם אוהבי״ לבנו ר׳ אברהם, כותבים רבני ג׳רבה שרבינו היה מחשובי הדור הישן, נהנה מיגיע כפו, ממעט בעסק ועוסק בתורה, מאותם חסידים ראשונים שעשו תורתם קבע ומלאכתם עראי, וזה וזה התקיים בידם. הוא מתואר שם: „צדיק ונשגב חסיד ועניו ר׳ ציון סופר זצוק״ל וזיע״א״. נפטר ביום ד׳ כ״ט שבט התרצ״ז (1937).

ד) **סופר ר׳ ישועה חויתא** — מחכמי ג׳רבה בדור האחרון. נולד בשנת התרס״ה (1905) ולמד תורה אצל הרה״ג ר׳ מקיקץ השלי (ע״ע). בימי ש״ק למד כללי הוראה ותורת הפסק מהראב״ד ג׳רבה ר׳ משה כלפון הכהן (ע״ע). אחר גמר לימודיו היה למורה ומרביץ תורה בישראל עד יומו האחרון, וזכה להכשיר תלמידים הרבה ורוב תלמידיו היו מבני העניים. כן היה שוחט מומחה ועשרות שוחטים הוסמכו

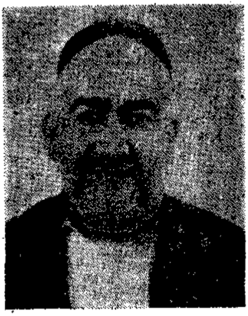

הרה״ג ר׳ חויתה סופר זצ״ל.

על ידו, וגם שמש כמזכיר הרבנות הראשית בג׳רבה ועורך דין רבני. מרוב חכמתו ובקיאותו נתבקש ע״י מר זקני ר׳ מרדכי אמיס הכהן (ע״ע) בעת שכיהן כהראב״ד תוניסיה, לבוא לתונס להתמנות כחבר בב״ד הגדול שם, אך הוא סירב מחשש לחינוך ילדיו בעיר הגדולה, והעדיף להישאר בג׳רבה הסגורה מפני השפעות זרות. מדוחק הפרנסה היה עוסק גם בכתיבת סת״ם. במבחר ימיו שכל את בנו חביבו שנבאו לו עתיד מזהיר בלימוד התורה.

נפטר ביום שמיני עצרת תשי״ז (1956), ואחר פטירתו עמדו תלמידיו וחבריו, ובמיוחד חברו וידידו המובהק מר זקני הרה״ג ר׳ מרדכי אמיס הכהן זצ״ל (ע״ע) והשתדלו והוציאו לאור את ספרו „ישועה ורחמים״ (ג׳רבה תשכ״ב) הכולל ח״י דרושים שחלק מהם הם למגוחת אביו. נוסח מצבתו נדפסה בתחלת ספרו זה.

ה) **סופר ר׳ אברהם** — בנו של רבי ציון סופר שבאות ג׳. נולד בג׳רבה בשנת תרע״ה (1915) ולמד אצל הרה״ג ר׳ רחמים חי חויתא הכהן זצ״ל (ע״ע). עלה לא״י והיה מלמד תשב״ר בקרית שמריהו. בשנות חייו סבל

---

1) עיין בספרו „נוה ציון״ שמתארו „מו״ר ועט״ר״ (ט׳, י׳).

2) שם דף ב׳ „וידי״ן הרה״ג כמה״ר דוד כטורזא הי״ו במכתבו כתב אלי דלק״מ...״ וכן בדף י׳, י״א ועוד.

יסורין רבים והוא נהרג בתאונת דרכים רח"ל בכ' חשון תשכ"ג. חבר ספר „אברהם אוהבי" ובתחלתו מובאים שבחיו בהרחבה.

משפחת סעדון

א) **סעדון ר' פינחס** — רב גדול מקובל אלוקי וחבר ס' „פסקי הראש" על הקבלה (ח"א נדפס תרמ"ד). מוצאו מעיר ג'רבא, והלך משם לעיר תונס וישב שם ולמד עם רבני תונס זיע"א והם נתפלאו מחכמתו. משם נתקבל לאב"ד ומו"צ בכפר טוזר יע"א. עוד ראיתי אח"כ שחבר ספר אחר בשם „שרי המאה" (ליוורנו תרנ"ו), וכתוב בשערו שהוא רמזים וחידושים על דרך הסוד שחבר „הרב חסידא ופרישא קדישא כמהר"ר פינחס סעדון זלה"ה וזיע"א". המו"ל הוא בנו ר' יהודה. מזה נראה שכבר בשנת התרנ"ו רבינו לא היה בחיים וממילא מובן שר' פינחס סעדון החתום בשנת התרס"ה בס' משפט כתוב יו"ד סי' כ"ב עם ר' רחמים הדמרי ור' רפאל סעדון אינו רבינו, אלא כנראה נכדו בן ר' דוד שבאות הבא (עיין באות הבא).

ב) **סעדון ר' דוד** — בנו של ר' פינחס סעדון שבאות הקודם, ושמש בקדש כרב בכפר טוזר אחר פטירת אביו. הוא אביו של השו"ב ר' פינחס סעדון שאצלו למד הראב"ד ג'רבה הרה"ג ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל (ע"ע) מלאכת השחיטה בהיותו בעי"ת תונס, ורק מפני היותו נחוץ לדרכו לא גמר להסמיכו וגמר ר' רחמים לימודו אצל ת"ח אחר בתונס בשם ר' אברהם בלעיש. מוזכר בהקדמות ספר „פסקי הראש" בתואר „החו"ש הדו"מ ר' דוד סעדון".

ג) **סעדון ר' פינחס** השני — עיין באות הקודם, והוא החתום בס' „משפט כתוב" (יו"ד סי' כ"ב), ועיין באות א'.

*ג) **סעדון ר' רפאל** — רב בכפר טוזר, וחתום בשנת התרס"ה (1905) עם ר' רחמים מעתוק אדמרי (ע"ע) ור' פינחס סעדון השני על תשובה בס' „משפט כתוב" (יו"ד סי' כ"ב), ונראה שהוא ממשפחת ר' פינחס סעדון בעל „פסקי הראש".

ד) **סעדון ר' יעקב** — מוזכר בס' „ולבש הכהן" להרה"ג ר' אברהם הכהן זצ"ל דיין ומו"צ בדיג'ת (ע"ע, דח"י ע"ב) שכותב: „ושמעתי מרבי יעקב סעדון יצ"ו". גם בס' „פי המדבר" לר' יוסף גז הראשון מתונס (ע"ע) כותב: „וזה שמעתי מהחו"ש הר' יעקב סעדון", ונראה מזה שחי בתקופתם בחצי הראשון של המאה השביעית. ואולי הוא היה בתונס ומוצאו מג'רבה.

ה) **סעדון ר' חי** — היה דיין בצטיף, וגלה חוץ לעירו שנים רבות וחזר בערום וחוסר כל, ותיכף לחזרתו מתה עליו בתו, ומת פתאום במבחר ימיו בחשון התרל"ד. היה עניו ושקדן בתורה וידע רוב הש"ס בע"פ, והדרוש הראשון בספר „אמרי שפר" לר' שלמה פריגטי מבנזרת (ע"ע) הוא למנוחתו, ומתואר שם: „החו"ש הדו"מ ה"ר חי סעדון".

משפחת סרוסי

משפחה זו היתה מצויה בתקופה האחרונה בעיקר באזור הערים גאבס ואלחאממה, אך בזמן קדום מוצאים בג'רבה חכם חשוב בשם ר' חנן סרוסי (ע"ע) שנפטר בראשית המאה הששית (לפני התקט"ו — 1755). דרוש למנוחתו נדפס בספר „בגדי אהרן" לר' אהרון פרץ (ע"ע), ומוזכר עוד בספרי ר' יצחק חדאד (ע"ע) ור' נסים כהן (ע"ע) בני תקופתו. בספר „ממלכת כהנים" כתוב שמוצא משפחה זו היא מכפר „סרוס" שבטרבאלס, ומכאן נקראת משפחה זו „סרוסי" כלומר מכפר „סרוס", ואכן משפחה זו מצויה שם בטראבלס, והיה רב גדול ממשפחה זו שם, והוא הרה"ג ר' משה סרוסי זצ"ל מחבר שו"ת „וישב משה" ב' חלקים, שהיה מתכתב עם רבני ג'רבה ובמיוחד עם ר' משה זקן מאזוז (ע"ע).

א) **סרוסי ר' חנן** — מרבני ג'רבה במאה החמישית בדורם של ר' אהרון פרץ (ע"ע) ור' יצחק חדאד (ע"ע). ר' יצחק חדאד (ע"ע) מזכירו בספרו „תולדות יצחק" (ק"ע ע"ג) יחד עם ר' אהרון פרץ (ע"ע), וכותב: „החכם ר' חאנן סרוסי ז"ל והחכם ר' אהרון פרץ יצ"ו אמרו שט"ס יש ברש"י ז"ל". מנוסח זה (מלת ז"ל) נראה שנפטר לפני שנת התקט"ו (1755) מועד פטירת ר' יצחק חדאד. עוד נמצא בספר בגדי אהרן (ליוורנו תקס"ו) לר' אהרון פרץ הנ"ל דרוש שדרש עליו ר' אהרון כשנפטר. ובשו"ת „זרע יצחק" לומברוזו ח"ב שבסו"ס „בני יוסף" (סי' א') מוזכר כמה פעמים „הדיין ר' חנן" סתם, בלי ציון שם משפחתו ומקומו, ויתכן שהוא רבינו, כיון שהמחבר ר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע) מתונס ורבינו חיו באותה תקופה ואם זה נכון נלמד שהיה דיין בג'רבה. עוד ראיתי להראב"ד ג'רבה ר' נסים הכהן (ע"ע) שכותב בספרו „מעשה נסים" (תונס תרנ"ו, ס"ג ע"א): „ושמעתי פי' זה הפסוק ...מהרח"ס נ"ע", וכנראה ש„מהרח"ס" זה הוא רבינו „רבי חנן סרוסי".

ב) **סרוסי ר' פרג'אללה** — מחכמי גאבס במאה השביעית. חבר „ספר החיים" מערכות ע"ס א"ב, פשטים וגימטריות (ג'רבה תרע"ד), ובספר „תפארת בחורים" (ליוורנו תרל"ז) כתוב בין נדיבי העיר גאבס.

ג) **סרוסי ר' חואתי** — משרת בקדש בעיר אלחאממה, ולו מכתב נחמה בספר „מאמר אסתר" לר' משה חדאד (ע"ע) מגאבל, משנת התרפ"ג (1923).

משפחות שונות

א) **סגרון ר' מרדכי** — נולד בג'רבה בשנת התרנ"ג (1893), ובעודו מוטל בעריסה נפטר עליו אביו, והיה חי חיי צער ודוחק עם אמו. כשגדל נתחנך אצל חותנו לעתיד מר יצחק סעדון ז"ל שגדלו בין ברכיו. היה תלמידו המובהק של הרה"ג מרתב"י ר' דוד (דידו) כהן זצ"ל (ע"ע), ובימי ש"ק למד הלכה ופוסקים אצל הגאון ר' משה כלפון הכהן

(ע"ע) אב"ד ג'רבא. היה שקדן נפלא, ובעודו צעיר לימים בירר והגיה כמה ספרים. הוא היה הראשון שערך ירחון תורני בג'רבא וקרא לו בשם „קרן דוד". ירחון זה הופיע במשך שנתיים. בשנת התר"ף (1920) נתקבל לשרת בקדש בעיר מדנין ושם הראה את כוחו וחכמתו ושקדנותו בהרבצת תורה, בחיזוק בדקי העיר ויסודותיה בלויית עמיתו הרה"ג החסיד העניו כמוה"ר ר' חומאני עלוש (ע"ע), ומתחת ידו יצאו כמה ת"ח ורבנים.

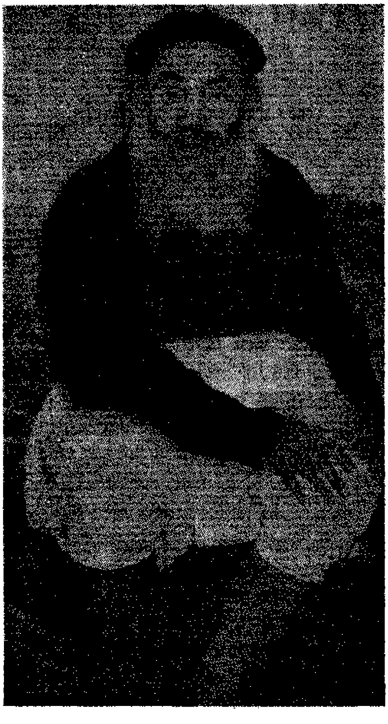

הרה"ג ר' מרדכי סגרון זצ"ל רב בערים מדנין ותיטאוין ובארץ רב במושב זמרת.

בשנת התש"ג (1943) בימי מלחמת העולם השניה נדרש מק"ק תיטאוין להיות להם לרב ומו"ץ, והוא עבר לשם ושמש בתפקיד זה קרוב לחמש עשרה שנים. בשנת התשט"ו (1955) עלה לא"י והיה לרב במושב זמרת עד פטירתו ביום רביעי ר"ח אב התשכ"ט (1969). מנוחתו כבוד בעיר טבריה.

חיבר כמה ספרים והם: „דברי מרדכי" ב' חלקים על התורה (ג'רבא התש"א, תש"ה), „מאמר מרדכי" ח"ב על הש"ס, „גדולת מרדכי" — דרושים לחדשי השנה, „זעקת מרדכי" — דרושים להספד ו„וישב מרדכי" — שו"ת.

מערכת ע"ין

משפחת עזרייה

ממשפחה זו ידועים לנו שני חכמים אב ובנו, אשר כיהנו בזה אחר זה כרבנים ראשיים בעיר ספאקץ במאה השביעית. הראשון הוא הרה"ג ר' חי עזריה (ע"ע) והשני בנו ר' יעקב. בשו"ת „שואל ונשאל" (ח"ג סי' ר"ה) לאב"ד ג'רבה ר' משה כלפון הכהן (ע"ע), יש מכתבים משניהם, ובהם כותבים שישוב העיר ספאקץ מקורו מבני ג'רבה, ושבתחילה היה אסור ליהודים לגור בספאקץ, ורק בגלל מקרה מסויים הותר ליהודים לגור שם, עיין שם באריכות הרבה עדויות בענין. ושם בדף נ"ח ע"א, מעיד עוד ר' יעקב כהן (ע"ע) הרב הראשי בגפצא ששמע שמשפחות ע ז ר י י ה, ברבי, עידאן וכייאט כלם מעיר ג'רבה, והם ראשונים לכל המשפחות שבספאקץ. כן מוזכר שם החכם ר' שמואל עזרייה שהיה שו"ב בספאקץ בשנת התרס"ג (1903), ושמש הרבה במלאכה זו עם ר' יוסף בן ר' יצחק הכהן (ע"ע) מג'רבה, וגם כתוב ששני הצורפים היהודים הראשונים שבאו מג'רבה לספאקץ ובגללם הותר ליהודים להתיישב בספאקץ, הם ממשפחות „עזרייה" ו„ברבי", עי"ש.

א) **עזריה ר' חי** — היה אב"ד בעיר ספאקץ באמצע המאה השביעית. וראיתי בספר „באר לחי" לר' חי מימון מטראבלס (ליוורנו תרח"ם), שכותב: „ושמעתי מידי"ן ה' המו' מר קשישא כמהר"ח עזריה נר"ו שראה בכתבי הק' מהר"א חג'אג' זצוק"ל" ע"כ, ונראה מזה שכבר אז בשנת התרמ"ח (1888) היה זקן וישיש. יש ממנו מכתב לר' משה כלפון הכהן (ע"ע) משנת תרנ"ח (1898) בשו"ת „שואל ונשאל" (ח"ג סי' ר"ה). שם יש עדות מר' יעקב כהן (ע"ע) רב דעיר גפצא, שמשפחות עזריה, ברבי, עידאן וכייאט שבספאקץ, מוצא כלם הוא מג'רבה, והם ראשונים לכל המשפחות שהתיישבו בספאקץ שכן מקודם היה אסור ליהודים להתישב בספאקץ. וראיתי עוד בשו"ת „משפט כתוב" (חו"מ סי' ב') תשובה אליו מאב"ד תוניסיה הגאון ר' ישראל זיתון (ע"ע) מט' אדר ב' תרס"ב (1902), ושם באה"ע (סי' ט"ו) ישנה תשובה מחודש סיון התרס"ג לבנו ר' יעקב ששמש בקדש אחריו כרב ראשי בעיר ספאקץ, ועל פי זה יתכן שבין שני מכתבים אלו נפטר רבינו והחל לשמש בנו במקומו, ואם כך יצא שפטירתו היתה בשנת תרס"ב או תרס"ג.

אחר כך ראיתי בספר „כפי אהרון" לר' אהרון עזריאל זצ"ל שהיה שד"ר בתונס ובטראבלס, שבחאה"ע (סי' ג') ישנה קבלת עדות מטבת תרכ"ה (1864) ע"י הב"ד בעיר מצראתה שבטראבלס, ועליה חתום ראשון ר' חי עזריה ועמו ר' חיים אנהורי ור' שמואל עטייא. ונראה מזה שרבינו שמש בתחילה כרב במצראתה, ומאוחר יותר עבר לשרת כרב בעיר ספאקץ, וכנראה מפני זה מוזכר בס' „באר לחי" הנ"ל שמחברו הוא מטראבלס, כיון שהיה ידוע ומוכר שם.

ב) **עזריה ר' יעקב** — בנו של ר' חי שבאות הקודם, ושמש בקדש אחריו כרב ראשי בספאקץ. יש אליו כמה תשובות מהראב"ד תוניסיה ר' ישראל זיתון (ע"ע) ובית דינו בשו"ת „משפט כתוב" שנדפס לאחרונה, ובספר כת"י מהרבנים הנ"ל המצוי תחת ידי. המכתבים שראיתי שם הם בין השנים תרס"ג-תרס"ט 1903—1909). עוד ישנם מכתבים ממנו לר' יוסף בוכריס (ע"ע) מהשנים תרע"ו-תרע"ט (1919—1915) והם נדפסו בקונטרס „לחוקקי ישראל" שבסו"ס „זכרון יוסף" לר' יוסף הנ"ל (מכתבים פ"ד-פ"ח). בשו"ת „שואל ונשאל" (ח"ג סי' ר"ה) יש מכתב ממנו לר' משה כלפון הכהן (ע"ע) אב"ד ג'רבה, משנת תרפ"ט (1929). שנת פטירתו אינה ידועה. לאחר פטירתו נתמנה ר' עקיבא אביטבול (ע"ע) לרב ראשי בספאקץ.

משפחת עטייה

א) **עטייה ר' לאלו** — סופר ב"ד בדיג'ת. חתום בשנת התרפ"ו (1926) עם מהר"י בוכריס (ע"ע) ור' משה כהן דריהם זצ"ל (ע"ע) על קבלת עדות בענין עגונה בספר זכרון יוסף סי' ג'. הוא תלמידו של הרה"ג ר' דוד כהן גישא (ע"ע) בעל ספר „שירי דוד" וכיהן כסופר ב"ד אצל אב"ד ג'רבא הרה"ג סבא דמשפטים ר' משה זקן מאזוז (ע"ע). בשנת התשט"ו (1955) עלה לא"י ונפטר בבאר שבע. השאיר חידושי תורה על התנ"ך וההגדה ועודם בכתב יד.

ב) **עטייא ר' מרדכי** — מחכמי הדיג'ת בתקופת הרה"ג ר' משה זקן מאזוז זצ"ל (ע"ע), והוא המחבר ס' „קול עני" ב"ח, שבחוברות ג' וד' שב„קרן דוד" הנדפסים בסוף ספר „שלום דוד" ח"ב. ח"א הוא חי' תנ"ך ומארז"ל, וח"ב הוא חי' ש"ס. בספר זה (בדי"ג ע"א) כותב: „ומו"ר ההו"ש והכו' כמוהר"ר פ"כ הי"ו", וכנראה הכוונה לר' פינחס הכהן חתנו של ר' אברהם הכהן בעל „קנה אברהם" ו„שיר חדש", ומהתואר „מו"ר" נראה שהיה תלמידו. בספר ישנן הגהות ממהרד"ס (כנראה הוא ר' דוד סעדון) והמקי"ש (הוא מהר"מ השלי).

משפחת עידאן

משפחה חשובה המצויה בלתאורה לגבירתה של ג'רבא. רבנים ממשפחה זו ידועים לנו רק מהמאה השביעית ולא מהתקופה שלפני כן. הראשון שידוע לנו הוא ר' כליפה עידאן (ע"ע) ואחריו התפרסם מאד בנו הרה"ג המקובל האלקי ר' משה עידאן זצ"ל שהיה רב בגאבס, חבר כמה ספרים והיה מקובל ומדקדק עצום ומתנהג בחסידות. שלושת בני ר' משה שמשו כולם כרבנים ואנשי מעשה והם: בנו ר' דוד עידאן (ע"ע) שהיה ראש הקהלה בג'רבא והוא שיסד את בית הדפוס העברי הראשון שם, אחיו ר' נסים עידאן ששמש כרב בכמה מקומות (זרזים, בנגרדאן ועוד) ואחיו הרה"ג המקובל ר' מכלוף עידאן שהיה רב ראשי בלתאורה הצג'ירה ומחבר כמה ספרים. בארץ ידוע ר' שמואל עידאן הי"ו (בנו של ר' דוד) המשמש כיו"ר ארגון יוצאי ג'רבא ודרום תוניסיה, ומנהל ישיבת „כסא רחמים" בבני ברק.

א) **עידאן ר' אברהם** — אחיו של הרה"ג המקובל האלוקי ר' משה עידאן זצ"ל (ע"ע). היה בקי מאד במנהגי ג'רבא הקדמונים, ובכמה מקומות בספר „ברית כהונה" העוסק במנהגי ג'רבא מביא המחבר ר' משה כלפון הכהן זצ"ל (ע"ע) שמועות ממנו. בספר „פקד משה" (דרוש ח' להספד) כותב ר' משה כלפון הנ"ל מליצה הכוללת שבחיו, ובתוך הדרוש מפרט אחד משבחיו שהיה נזהר מאד לקיים תקנות החכמים הראשונים ומנהגיהם הישרים. כן כותב עליו שלא היה מבטל קימת חצות בין בקיץ בין בחורף, היה קורא תקון חצות ולומד עד אור הבוקר, תמיד היה מעשרה הראשונים בבית הכנסת ושמש כחזן ומלמד לרבים נביא, משניות, זוהר ומוסר. היה בעל מדת הבטחון בהשי"ת, שונא הכליות (הקמצנות) ואוהב הנדיבות, וקבל בשמחה את יסוריו. נפטר ביום א' ר"ח כסלו תרע"ז (1917), ואשתו „שושנא" גלב"ע בכ"ד ניסן.

ב) **עידאן ר' אהרן** — אחיו השני של ר' משה עידאן (ע"ע). מוזכר בשבחי אחיו ר' משה המודפסים בתחלת ספר „תפארת משה".

ג) **עידאן ר' דוד** (דידו) — בנו של הרה"ג המקובל ר' משה עידאן זצ"ל (ע"ע). נולד בשנת תרל"ג (1873) ולמד אצל הרה"ג ר' יוסף ברבי (ע"ע) עם הרה"ג ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) ומר זקני הרה"ג ר' מרדכי אמיס הכהן זצ"ל (ע"ע) ועוד. הרבה מחבריו כיהנו מאוחר יותר בתפקידים חשובים בהוראה ודיינות. בהגיעו לגיל 17 התחיל לשמש בתור עוזר לרבו בלימוד התלמידים בבית הכנסת „רבי חזקיה פרץ" ובהגיעו לגיל הנשואין נשא את בתו של ר' חיים ביתאן (ע"ע) בנו של ראב"ד ג'רבא ר' נסים ביתאן (ע"ע). היה דורש ברבים והמונים היו באים לשמוע דבריו, כי היה אהוב וחביב על הכל והיתה בו עדינות צניעות וענוה.

היה מוהל מומחה וזכה להכניס אלפי ילדים בבריתו של אברהם אבינו ע"ה ועשה זאת בהתלהבות רבה והכל שלא על מנת לקבל פרס, וזכה שגם בנו ר' שמואל הי"ו הולך בדרכו ונענה בשמחה רבה לכל הזמנה מכל רחבי הארץ לבוא ולמול והכל שלא על מנת לקבל פרס, ואם מפצירים בו הרבה לקבל לפחות שכר בטלה ודמי נסיעה, הוא אומר להם שיתנו מה שנדבם לבם לישיבת „כסא רחמים".

רבינו שמש כנשיא קהלת ג'רבא במשך כחמש עשרה שנה והיה המקשר בין הקהלה והשלטונות. במיוחד נתפרסם בכך שהקים את בית הדפוס העברי הראשון בג'רבא בשנת תער"ב (1912). היה אוהב א"י, ובשנת התרע"ט (1919) הקים את החברה הציונית „עטרת ציון" עם כמה מחבריו הרבנים. מטעם זה גם קרא לבית הדפוס שלו „הדפוס הציוני". בסוף ימיו אף רצה לעלות לא"י, אך אחר שאושרה עלייתו ע"י רופא בתונס, נדחתה בקשתו ע"י רופא משרד הבריאות.

היה ת"ח גדול ומוזכר בספרי הראב"ד ג'רבא ר' משה

זקן מאזוז זצ"ל (ע"ע) „שערי תורה" ו„שערי משה", וחתום על תקנה והסכמה בשו"ת „שואל ונשאל" חלק ב'. שמש עשרות שנים כתוקע וחזן בר"ה ויוה"כ בביהכ"נ הגדולה בג'רבא, וכן היה תוקע כל יום ששי לפני כניסת שבת כנהוג בג'רבא, והכל שלא על מנת לקבל פרס. דבק ברבנים ובמיוחד בהראב"ד ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) ובהרה"ג מז"ק ר' מרדכי אמיס הכהן זצ"ל (ע"ע) ובהרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל (ע"ע). מז"ק הנ"ל כותב במכתב נחמתו: „כי אוהב הוא לנו מנעורים והרבה שימושי קהל שמשנו יחד..."[1]

נפטר בתונס בליל ר"ח כסלו תשט"ו (1955) ואשתו מרת „מזל טוב" נפטרה יום אחד אחריו בג' כסלו. אחר פטירתו הוציאו בניו הי"ו ספר זכרון למנוחתו בשם „מזכרת נצח" הכולל דרושים מרבני ג'רבא, וכן מכתבי נחמה ודברי זכרון. השאיר אחריו בנים ובנות שיחיו, ואחד מהם הוא ר' שמואל עידאן יו"ר ארגון עולי ג'רבא ודרום טוניסיה ומנהל ישיבת „כסא רחמים" בבני ברק.

רבינו מספר על עצמו בהקדמתו לספר „תפארת משה" שבהיותו בן ח"י שנים נפטר עליו אביו והשאיר אליו את המשפחה, והיה מטופל להביא טרף לאמו ולאחיו, ובגלל זה לא יכול היה ללמוד כראוי בבית המדרש. במשך הזמן הרחיב לו ה' ורכש לו בתים ושדות. מסופר על נס שקרה לו באחד מלילות שבת שיצא במקרה הוא וביתו מהבית, ורגע אחד אחר יציאתם התמוטטה תקרת הבית, וכך ניצל הוא ומשפחתו ממות בטוח. חיבר ספר „שבחי הצדיקים" הכולל מעשיות בערבית על רבני ג'רבא ותונס וספר „משכיל לדוד" ב' חלקים של דרושים ומוסר. כן הוציא לאור כמה מספרי אביו כמו ספר „תפארת משה" ועוד.

ד) **עידאן ר' מכלוף** — בנו של הרב המקובל רבי משה עידאן (ע"ע) ואחיהם של ר' נסים ור' דוד (ע"ע). נולד בגאבס בשנת התר"מ[1] בערך, ובהיותו בן י"ב שנה למד אצל אביו ר' משה במסכת ברכות. לאחר פטירת אביו בשנת התרנ"ד (1894) התחנך אצל אחיו ר' דוד שנשא עליו עול המשפחה. אחיו זה מספר שהוא המשיך ללמדו מסכת ברכות, אך רבינו בא בחשאי לאחותו והגיד לה שבא אליו מר אביו בחלום ואמר לו לומר לאחיו ר' דוד ללמדו מסכת ביצה, וכך היה ומאז עלה מעלה מעלה. כן למד רבינו אצל הרה"ג מרתב"י ר' יוסף ברבי (ע"ע) עד שהיה בסוג מעיין יפה. כשגדל נשא לאשה בתו של הגביר אברהם בוכריץ זצ"ל מאלחארה הצג'ירה, ומאז קבע דירתו שמה, ושם יצק מים ע"י הראב"ד ג'רבא ר' משה זקן מאזוז זצ"ל (ע"ע). ר' משה מינהו ללמד תשב"ר, והוא הצליח במלאכת קדש זו והעמיד תלמידים רבים ששמשו כשוחטים, סופרים, מלמדים ודיינים בערי תוניסיה, אלג'יר ומרוקו. אחר כך נתמנה לרב ומו"ץ בדיג'ת בפקודת מהר"ם מאזוז הנ"ל. למרות מינויו זה לא הרפה ממלאכת הרבצת התורה לשם שמים, ואף שהיה דחוק בפרנסתו היה טורח ומשלם מכיסו עבור החזקת תלמידים

הרב רבי דוד עידאן זצ"ל ראש קהלת ג'רבה ומייסד בית דפוס הראשון שם.

הגונים נזקקים, או שהיה משתדל אצל איזה נדיבים עבורם. במיוחד השתדל עבור תלמידו הותיק החה"ש הדה"מ ר' משה כהן דריהם זצ"ל (ע"ע. בעל שו"ת „והשיב משה" ועוד ספרים יקרים וחשובים), שעבר מתחלה עם משפחתו לספאקץ ורבינו השתדל בכל כוחו להחזירו לדיג'ת שילמד אצלו, ולמדו וחנכו על ברכיו עד שהיה לרב ומו"ץ אחריו, ונתמנה מאוחר יותר לחבר בית דין בטבריה. כשנפטר רבינו מציין תלמידו זה את צערו האישי המיוחד, וז"ל: „וביחוד אני הצעיר שבתלמידיו אשר אהבה עזה אהבני וכאב את בן גדלני וממימי תורתו הרוגני, מר לי מר ולבי חמרמר, לי יאות למבכי לי יאות למספד, על האי שופרא דבלי בארעא..." עכ"ל.

ר' דוד אחי רבינו מתאר שבחיו וכותב שרבינו היה מקפיד כמעט בכל לילה לומר תקון חצות בבכיה ובדמעות, ושלוש לילות בשבוע (לילי א' ג' ו') היה לומד עם תלמידיו עד חצות הלילה ואחר כך אומרים תקון חצות וכל אחד

1) „מזכרת נצח" — חוברת זכרון למנוחת רבינו מכתב כ"ד.

1) ובספר „אנשי השם" כתב שנולד בשנת התרמ"ד.

הולך לביתו לשלום. היה מתנהג בחסידות ובמיוחד במילי דברכות, ובפרט בברכת המזון שהיה מברך בהתדבקות והתלהבות, בעיניים עצומות ובחבוק ידים, בהכנעה גדולה כמו שמדבר עם המלך פנים בפנים. היה רגיל תמיד בטבילות במקוה גם בימי הגשמים והקור ובפרט בשבתות ובמועדים. תמיד לא פסיק גירסא מפומיה, גם בלכתו בדרך על הרוב היה לומד משניות ותמיד ספר משנה נמצא אתו. בימים נוראים היה ש"ץ בבית הכנסת המפורסם שבג'רבא „אלג'ריבה" בהכנעה ודמעות שליש. עם כל זה היה עניו גדול ולא מחשיב עצמו לכלום, ועליו היו רגילים לומר: „והאיש מכלוף עניו מאד". תלמידו ר' מקיקץ דידי בספרו „ברית שלום"

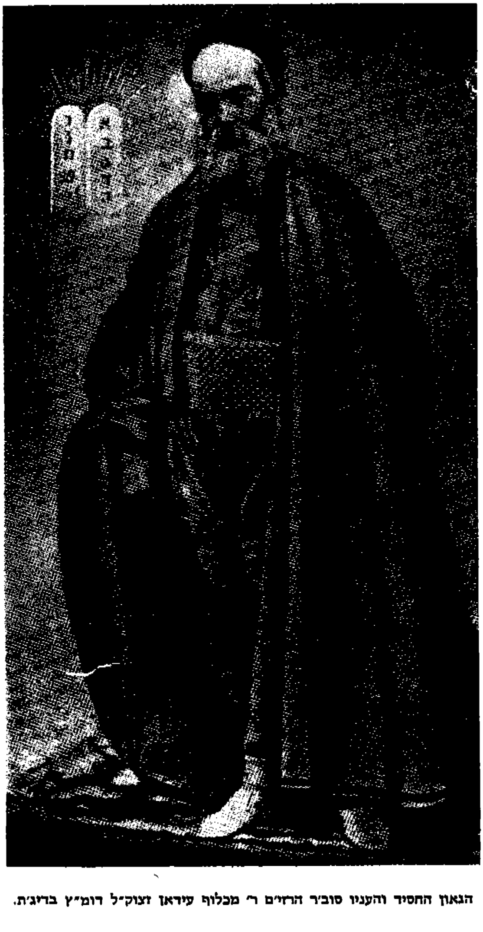

הגאון החסיד והעניו סוב"ר הרזי"ם ר' מכלוף עידאן זצוק"ל דומ"ץ בדיג'ת.

(ז' ע"א) כותב שרבינו מילדותו החזיק בקריאת ח"י פרקי משנה כל יום והתמיד בדבר עד סוף ימיו.

נפטר בח"י כסלו התש"ז (1947). בשנת התש"ט (1949) יצא לאור ספרו „עמר נקא" — דרושים, ובשנת התשי"א (1951) ספרו „מנחת ערב" על הלכות תערובת. בספר זה מזכיר פעמים רבות את „הרה"ג ידי"ן הרמ"ה" הוא מז"ק ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל (ע"ע), ונראה מזה שלמדו הרבה ביחד ומן הסתם שהדבר היה בתקופת ר' משה זקן מאזוז (ע"ע) שאז מז"ק היה הולך רגלי לדיג'ת ללמד אצלו. בהקדמת „עמר נקא" מתואר על ידי רבני ג'רבא „איש צדיק חי גברא רבא ויקירא החסיד העניו ולו יד ושם בנגלה ובנסתר החה"ש הדו"מ והכולל כמה"ר ר' מכלוף עידאן זצוק"ל וזיע"א אשר עמד בק"ק אלחארה הצגירה הנקראת הדיג'ת עשיריות (עשרות) שנים דיין ומו"ץ ומרביץ תורה שם ועל ידו הועמדו כמה וכמה חכמים ורבנים..." ע"כ. ובהסכמתם לספרו השני כותבים שרבינו השאיר אחריו כמה שיטות על הש"ס ושו"ת וחי' פוסקים ודרושים חוץ משני ספריו שנדפסו. תלמידו ר' משה הכהן דריהם (ע"ע) הנז"ל כותב בהקדמתו לספר זה, שרבינו נשתלח כמלאך מושיע לק"ק הדיג'ת להאיר עיני חכמים ותלמידיהם „ולולי הוא נשתכחה תורה בקהלתנו, זכרה לו אלוקי לטובה". עכ"ל. כן כותב שלא ארכו לרבינו ימי הטובה, שלאחר איזה שנים שהרביץ תורה וראה פרי בעמלו, קפצה עליו מחלת בנו הגדול ומאז לא נח ולא שקט, ורבתה עליו החולשה, ובעוה"ר חלה מחלה איומה, וכמה שנים סבל יסורין קשים ומרים אשר אין לשער, ואת הכל סבל בדומיה ובסבר פנים יפות עד יומו האחרון שנפטר ביום ד' ח"י כסלו התש"ז כבן ס"ד שנה, שבו נהייתה העיר לחרדת אלקים. עכ"ד.[2] עוד שני ספרים נדפסו ממנו בארץ והם שו"ת „חסד ואמת" (ישראל תשל"ו) ו„מלא העומר" על הש"ס (ישראל תשכ"ט).

ה) **עידאן ר' נסים** — בנו של הרה"ג ר' משה עידאן (ע"ע) ואחיהם של ר' דוד ור' מכלוף שבאותיות הקודמות. אביו נפטר עליו בהיותו כבן שש עשרה שנה, ולפי הידוע שאביו נפטר בשנת התרנ"ד יוצא שרבינו נולד בערך בשנת התרל"ח. וראיתי בהקדמת ר' חזקיה חדאד שליט"א לספר „זית רענן" לרבינו, שכתב שרבינו הוא גדול האחים, אך דברי ר' דוד אחי רבינו שכתב בהקדמתו ל„תפארת משה" שהוא עצמו היה בן י"ח שנים כשנתייתם מאביו, ואחיו־רבינו — היה אז בן שש עשרה, סותרים את דבריו.

רבינו שימש בקדש בתפקידים של רב, שוחט, מוהל, דרשן ומלמד תינוקות בכמה ערים. בתחילה היה בעיר בנגרדאן בתחלת התישבותה ביהודים, ואח"כ בתסתור ובקירואן. משבחי

2) סיום דבריו שנפטר בן ס"ד שנה סותר מ"ש בשם ר' דוד שרבינו נולד בערך בשנת התר"מ, ואולי נפלה ט"ס וצ"ל ס"ז שנים. ועיין הערה 1.

רבינו שבסוף ספרו „זית רענן" נראה שבקירואן שמש לעת זקנותו אחרי ששמש בתסתור, ועיין שם הספור מה שעשו בני קירואן כדי שיבוא אליהם מעיר תסתור. ואני ראיתי לרבינו שמוזכר עם ר' מקיקץ מאזוז (עיין בערכו) מזרזיס.

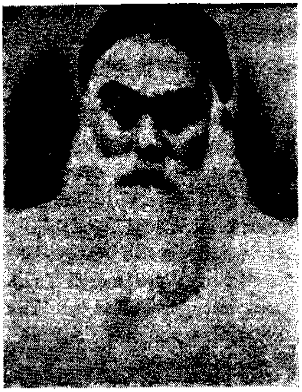

הרב נסים עידאן זצ"ל

בשנת התשל"ז יצא לאור חבור קטן בשם „זית רענן" משיירי כתבי רבינו, הכולל דרושים וכמה שו"ת בענייני טרפות, ונלוה אליו ספר „תפארת משה" לאביו במהדורה חדשה. בסוף ספר זה ישנם שבחי רבינו מבנו ובהם כמה ספורי נסים על רבינו ע"ש, ובמיוחד מתוארת מדת בטחונו הגדול בה' בכל ענייניו. מסופר עוד שם שהיה זהיר כל לילה באמירת תקון חצות, היה עושה המצוות בזריזות וריצה ובמיוחד למילה ובית כנסת, והיה עניו מאד ואף שידע היטב הלכות שחיטה וטרפות, עת שמע חבריו הרבנים מדברים בהלכות אלו היה שותק בפניהם. גם מסופר שם שכשהזקין והיה בקירואן בתור שוחט, הובאו לפניו עופות לשחוט, וכיון שהרגיש לפני השחיטה שידו רוטטת, הפסיק מיד ולא רצה לשחוט לאיש. האיש התלונן לפני הממונים, וכשנשאל לסיבת סירובו השיב רבינו שמהיום והלאה הוא מפסיק לגמרי לשחוט, וזאת כיון שזו הפעם הראשונה שמתחיל להרגיש רטט ולפי הדין אסור עליו לשחוט. הוא הודיע לקהל שבגלל זה עתיד הוא לעזוב את קירואן, ואף שהפצירו בו מאוד שישאר אצלם ויקבל שכרו מושלם אף שלא ישחט, הוא סירב באמרו שאינו רוצה לקבל שכר סתם, ואז חזר לעיר מולדתו ג'רבא. מהדרוש הראשון שבספרו, נראה קצת שהיה תלמיד של מהר"י ברבי זצ"ל (ע"ע), שכתב: „ושמעתי ממורנו הרה"ג המפורסם הרב יוסף ברבי זצוק"ל..." ע"ש. שנת פטירתו אינה ידועה,[1] אך בשנת התש"ד היה עדיין בחיים, כמו שנראה מס' „תפארת משה" שבו נזכר רבינו בהסכמת רבני ג'רבא, ובו הדפיס מנוחה לאשתו השניה, ע"ש. מספרו „זית רענן" (עמ' ל') רואים שנשא שתי נשים, הראשונה שמחה נפטרה בשנת התרפ"א ונשא אחריה אשה בשם רחל שנפטרה בשנת התש"ד, ומוזכרים שם גם כמה מבניו ובנותיו, ע"ש.

ו) **עידאן ר' משה** — מגדולי רבני ג'רבה במחצית הראשונה של המאה השביעית, והיה מגדולי המקובלים וחכמי הדקדוק בג'רבה. נולד בשנת התר"ב (1842) לאביו המרביץ תורה בישראל החו"ש ר' כליפה עידאן (ע"ע), והיה צעיר בניו. שני אחיו הגדולים ממנו הם החו"ש ר' אברהם עידאן (ע"ע) והחו"ש ר' אהרן עידאן (ע"ע), ואף שרבינו היה חכם מהם לא החשיב עצמו בפניהם לכלום, והיה מכבדם כראוי, והם שהכירו בחכמתו וגדולתו של אחיהם הקטן, העריכוהו וכבדוהו למאוד.

תורה למד כנראה אצל אביו, שכן בספריו מזכיר פירושים ששמע ממנו ומתארו „אדוני אבי ועטרת ראשי". בצעירותו התעסק לפרנסתו במלאכת „אלכאמאר" (אריגת ותפירת בגדים), וגם בעבודתו לא הפסיק מלימודו, והספר על הנול ועובד. בשנת התרכ"ו (1866) בהיותו בן כ"ד שנה, כתב פירוש להגדה של פסח בשם „חג הפסח", וכבר בספר זה מזכיר הרבה את דברי הזוה"ק ורבינו האר"י ז"ל, דבר המעיד שכבר אז בצעירותו התעסק בחכמת הקבלה. חכמה זו למד אצל הרה"ג המקובל המפורסם ר' ששון פראסיאדו זצ"ל בע"ס „שמן ששון", והיה תמיד מתדבק עם גדולי חכמי המקובלים, ונוסע אתם מעיר לעיר עד שהשיג חכמה נפלאה זו, והגיע למדרגה גבוהה מאד בזה. הוא התפלל בכל כוונות הרש"ש והיו לו כארבע עשרה ספרים בכתב ידו של כוונות הרש"ש לכל השנה המועתקים מספר „בית אל". מסופר שכשבא לג'רבה השד"ר הרה"ג ר' מסעוד כהן אלחדאד זצ"ל ראש ישיבת המקובלים „בית אל" בירושלים, שאלוהו חכמי ג'רבה מהו רבינו בעיניו בחכמת הקבלה, ורבי מסעוד השיבם שקשה למצוא כדוגמתו אפילו בא"י. כל יום ששי אחר מנחה ואחר טבילה במקוה טהרה, היה לובש בגדי שבת והולך לביכ"נ ולומד קבלה, וזיו פניו כמלאך ד' צבאות. מפאת זה מנהו הראב"ד ג'רבה ר' נסים ביתאן (ע"ע) כתוקע קבוע בביכ"נ הגדולה בג'רבה, כי רק הוא היה בקי ומכיר בכל כוונות התקיעות.

הרה"ג ר' יעקב חדאד (ע"ע) בע"ס „כנף רננים" שהיה גביר חשוב, תמך הרבה ברבינו למען יוכל ללמוד תורה בנחת, ורבינו מזכירו לשבח בכמה מקומות בספריו. בספרו „חג הפסח" הנ"ל מזכירו בתואר „כריע כאח לי", ובהקדמתו לספרו „שעשוע מצוה" משנת התר"מ (1880) משבחו ומברכו, וכותב: „יבורך גבר חכם בעוז... ריע כאח לי בחירי רצתה נפשי הלוא הוא הגביר הנעלה... החו"ש כמוהר"ר יעקב

1) בספרו בעמ' ל' הושאר מקום חלק לכך.

חדאד נר"ו... אשר הפלה חסדו לי מיום דעתי אותו עד היום ועד בכלל, אם אמרתי אספרה כל טובות שגמלני תקצר היריעה מהכיל..." ע"כ. ר' יעקב זה הוא שצוה את רבינו להוציא את ספר הדקדוק הנודע „לחם הבכורים" למר זקננו הרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל (ע"ע), וספר זה יצא ע"י רבינו בשנת התר"ל (1870) בהיותו בן כ"ח שנה ולו הקדמה לספר. בשנת התרמ"א (1881) יצא ספרו „שעשוע מצוה", שיר על תרי"ג מצוות עפ"י דעת הרמב"ם מעין האזהרות לרשב"ג הנאמרים בשבעות. ספר זה חיבר בשנת פטירת אביו, למנוחתו ולמנוחת סאסי סופר ז"ל שנפטר באותה שנה ורבינו למד בישיבתו כ„מחזיק" עבורו. לספר גלוה ספר קטן בשם „מגן אבות" הכולל חי' על ח"י פרשיות ע"ד הקבלה. הגהותיו ב„לחם הבכורים" וספרו „שעשוע מצוה", מלמדים על גודל בקיאותו בתנ"ך ובלשון הקודש ובחכמת הדקדוק והשירה. הוא גם העמיד תלמיד גדול בחכמת השירה והדקדוק הוא הרב המדקדק העצום ר' יצחק צרור זצ"ל (ע"ע) מעיר גאבס.

ענין מיוחד בג'רבה היה נישואי בת רבינו עם ר' זכריה יונה (ע"ע). ר' זכריה זה בא בגפו מתימן (וי"א מא"י) להתיישב בג'רבה, ובני העיר לא ידעו את טיבו, ולכן לא הסכים אף אחד מהם לתת לו את בתו מחשש שמא השאיר אשה ומשפחה במקום אחר. רבינו לא חשש מכך ונתן את בתו לר' זכריה, ובגלל כך רגנו עליו כל בני העיר. הוא לא חשש לריגוניהם, ור' זכריה זה נודע אח"כ כת"ח וסופר סת"ם מומחה בג'רבה.

בתקופה מסויימת עבר רבינו לעיר גאבס, והיה לדיין ומרביץ תורה שם. כמה ספורים מתקופה זו על קנאתו לד' ולתורה מובאים בתחלת ספרו „תפארת משה". רבני ג'רבה בהסכמתם לספר זה כותבים עליו: „הרב המחבר קדוש מרוחם ומהריזן ולו יד ושם בנגלה ובנסתר החו"ש הדו"מ והכולל כמה"ר ר' משה עידאן זצ"ל וזיע"א, היה מלא וגדוש מהדיעות ומדות טובות, וכל מכיריו יגידו יעידו כי היה ממש כמלאך ה' צבאות, וביותר במדת הענוה אשר רכש לו באמת ובאמונה, וכן רכש לו המעלות השכליות וכמעט כל ימיו הקדיש לתורה ולתעודה..." ע"כ.

את שבחיו המרובים והנהגותיו בקדש, כתב בנו ר' דוד בהרחבה בתחלת ספר „תפארת משה" ובספר „חסד ואמת" דרוש כ"ג. משבחים אלו נראית גדלותו בתורה, חסידותו וקדושתו וקנאתו לד' ולתורה. הוא נזהר מכל חשש איסור, ומטעם זה לא אכל מעולם פולין, עדשים, אורז ותמרים הטמונים בכד מחשש לאיסור תולעים. כמעט לא שהה הערב שמש ללא טבילה במקוה או בנהר בין בקיץ בין בחורף, והוא שהשתדל לבנות מקוה טהרה בעיר גאבס, שכן עד לפני בואו לעיר היו נוהגים לטבול בים או בנהר.[1] אף הגויים בגאבס בראותם את התמדתו לבוא בלילות לטבול בנהר היו מתפעלים מזה מאוד, ומובא ספור על גוי אחד שנענש קשות על שעלה בדעתו למנוע מרבינו לבוא ולטבול בטענה שזה מפריע למנוחתו בלילה. הוא התכוון לגנוב בגדי רבינו שהיו על שפת הנהר, ואז נצמד למקומו בלי יכולת לזוז, עד שצעק הרבה ובאו חבריו ואמרו לו שעליו להתחנן ולבקש מחילה מרבינו, וכשעשה כן התירו רבינו ממאסרו.

רבינו היה מתמיד בקימת חצות ואמירת ת"ח, ובימי השובבי"ם היה מתענה 56 ימים, והיה עושה ההפסקה של ל"ז שעות בשנת העבור, ובעוד ימים מיוחדים. היה רגיל לעשות תקון כרת בלילות מיוחדים, ובפרט בימי העומר ובלילי ששי. בסוף ימיו הקים בג'רבה חברת לימוד בשם „רני בלילה" שמטרתה שיהיו בכל לילה עשרה אנשים ערים ועוסקים בתורה עד אור הבוקר, וכל לילה היו מתחלפים עשרה אחרים ובסוף החודש זוכים כל הקהל לליל לימוד אחד. החברה המשיכה גם אחר פטירת רבינו ובס"ה נתקיימה כחמש שנים.

מתחת יד רבינו יצאו כמה ת"ח חשובים, ותלמידיו המובהקים שעליהם אמר שלמדו אצלו מתחילה ועד סוף, הם החה"ש ר' אברהם הכהן, החה"ש כמוהר"ר רחמים חטאב (ע"ע) שהיה מורה ומלמד תשב"ר בג'רבה ובכמה עיירות סמוכות והרה"ג ר' ישראל דוייב (ע"ע) מהחכמים המחוכמים של העיר גאבס. כן הזכרנו לעיל את תלמידו בדקדוק ובשירה הרה"ג ר' יצחק צרור (ע"ע). תקנה אחת שתקן רבינו בביכ"נ ר' חזקיה פרץ בג'רבה, מובאת בספר „ברית כהונה" (או"ח מע' ה'), והיא לומר בהושע"ר בשחרית אחר עלינו לשבח את נשמת כל חי ואח"כ אומרים הרי אנו מקבלים וכו', כמ"ש בכה"ח סי' תרס"ד שכן הוא מנהג ישיבת המקובלים „בית אל" תכב"ץ בירושלים.

בליל ה' ה' אלול תרנ"ד (1894) נפטר רבינו בהיותו צעיר בן ב"ן שנים. שני נוסחים למצבת קבורתו שחוברו ע"י תלמידו ר' יצחק צרור (ע"ע) נדפסו בתחלת ספרו „חג הפסח", ואחת מהם נחקקה על מצבתו. השאיר אחריו שלושה בנים ת"ח ששמשו כרבנים ואנשי מעשה במקומות שונים, והם ר' נסים ששמש כרב ושוחט בכמה מקומות, ר' דוד שהיה ת"ח ועסקן צבורי בג'רבה והוא שיסד את בית הדפוס העברי הראשון שם ור' מכלוף (ע"ע) שהיה רב ראשי לקהלת הדיג'ת בג'רבה, וגם הוא התעסק בחכמת הקבלה כאביו. בן אחד בשם ר' ציון נפטר עליו בחייו. חתניו לוקחי בנותיו הם הסופר ר' זכריה יונה (ע"ע) הנזכר לעיל, והרה"ג ר' דוד חדאד חזקיה (ע"ע) בע"ס „קרן דוד" ועוד.

---

1) ועיין בספר „משחא דרבותא" ח"ב לאב"ד תוניסיה ר' שלמה אלפאסי זצוק"ל (ע"ע) שנפטר בשנת התקס"א (1801) שכתוב שבגאבס היו טובלים בנהר ור' שלמה זרזם לעשות מקוה, עיין בערך ר' שלמה, ומזה נראה שהמשיכו לטבול בנהר עד שבנה רבינו מקוה בעיר זו.

לאחר פטירתו נדפסו עוד ספריו הבאים: 1) חג הפסח על ההגדה (ירושלים תרס"ג). 2) זכות משה על התהלים (ג'רבה תרע"א) שנדפס בתהלים „תפלה למשה". 3) ידי משה על משלי שנדפס עם ספר „ארחות חיים" (ג'רבה תרע"ד). 4) תורת משה על התורה, ובסופו ספר „שבחי הצדיקים" — ספורי צדיקים ורבני תונס בערבית מבנו ר' דוד. 5) תפארת משה — דרושים וחידושים עפ"י הפשט והקבלה, כשבתחילתו מובאים כל שבחיו והנהגותיו בהרחבה (בערבית). בחייו נדפסו ספריו „שעשוע מצוה" ו„מגן אבות" הנזכרים לעיל.

ז) **עידאן ר' כליפה** — אביו של הרה"ג המקובל האלוקי ר' משה עידאן שבאות הקודם. מהקדמת בנו זה לספרו „שעשוע מצוה" משנת התר"מ (1880) נראה שרבינו נפטר שנה לפני כן בערך בשנת התרל"ט כמ"ש שם וז"ל: „כי בשנה אחת לשכב א"א ז"ל עם אבותיו נתתי לבי ליסד השיר הזה לשום כבוד מנוחתו". ע"כ.

היה רבו של הרה"ג ר' סאסי מעתוק כהן יהונתן זצ"ל (ע"ע) הראב"ד ג'רבא. (עיין „אנשי השם").

משפחת עלוש

משפחה זו מצויה בעיקר באזור העיר גאבס, ועמדו ממנה שם כמה רבנים גדולים וחכמים. שני רבנים ממשפחה זו שימשו כרבנים ראשיים בעיר גאבס, והם ר' אברהם עלוש (ע"ע) ותלמידו הרה"ג ר' פראג'י עלוש (ע"ע). מלבדם היו עוד חכמים ששימשו כדיינים, מרביצי תורה וכיו"ב, ונודע הרה"ג ר' חומאני עלוש (ע"ע) שמוצאו מגאבס ושימש כרב ראשי בעיר מדנין. כל רבני משפחה זו בתוניסיה היו במאה השביעית ובראשית המאה הזאת, אך כבר בתקופה קדומה הרבה אנו מוצאים בשו"ת „יכין ובועז" (ח"ב סי' ז') את ר' משה בר שלמה עלוש ששימש כדיין בקונסטנטינא שבאלג'יר במאה השלישית בתקופת ר' שמעון דוראן (נכד הרשב"ץ) מחבר „יכין ובועז". ועוד נמצא מוזכר בשו"ת „משחא דרבותא" (ח"ב דף קי"ט) לר' שלמה אלפאסי (ע"ע), הדיין ר' שלום עלוש (ע"ע) שהיה עם בנו הקטן בירושלים, וכנו אחר היה כתנס תפטר במגפה לתצ"ס. דיין זה חי במאה הששית בתקופת ר' שלמה אלפאסי זצ"ל.

א) **עלוש ר' אברהם** — היה אב"ד בעיר גאבס במאה השביעית, הרביץ תורה שם והעמיד תלמידים הרבה. מגדולי תלמידיו הרה"ג ר' פראג'י עלוש (ע"ע) ששימש כאב"ד דגאבס אחריו, הרה"ג ר' יצחק חי בוכבזא (ע"ע) שאף הוא שימש תחילה כאב"ד בגאבס ובסוף ימיו היה הראב"ד למדינת טראבלס, ר' משה מימון (ע"ע) בעל ספר „המלואים למשה", ר' ישראל דוייב (ע"ע), ר' ישועה צייאדה (ע"ע), ר' אליהו בנו של רבינו ור' פראג'י הדמרי (ע"ע). כל תלמידיו אלו חתומים בהקדמות לספרו „דברי הברית".

תלמידו רי"ח בוכבזא הנ"ל כותב בהקדמתו לספר זה על רבו-רבינו: „אחד היה אברהם, אבן הראשה, ראשון לכל דבר שבקדושה, כל העם עונים אחריו מקודש אחד האיש ואחד האשה, בחורים גם בתולות זקנים עם נערים, איש אשר רוח אלוקים בו מבטן ומלידה, כל ימיו של אותו צדיק מתעסק לעסוק בקדשים לעבוד עבודה, מאז הבוקר ועד הערב לילו כיומו לתורה ולתעודה..." ומציין בהמשך שרבו „תפארת וצניף מלוכה, החו"ש הדו"מ כמוהר"ר אברהם עלוש זצ"ל רבה וקיבץ פעלים... וישת לו עדרים, הרבה גבולו בתלמידים רבים ועצומים, אנשי חיל יראי אלוקים והמה חכמים מחוכמים, משיבי מלחמה שערה ויחדיו יהיו תמים, ולעומתם משבחים ואומרים..." ומציין בהבלטה מיוחדת את תלמיד רבינו ר' פראג'י הדמרי (ע"ע) מעיר אלחאממא. ותלמידו השני הרה"ג ר' פראג'י עלוש זצ"ל כותב עליו בהקדמתו: „גדול כבודו והדרו, קרן עור פניו תורה מרחפת יראת ה' היא אוצרו, נחל נובע מקור חכמה, ממנו יצא אורה ברה כחמה, ומורה גם הוא יור"ה ולהורות נתן, ובעלי דינים ישישו בשמחה אין פגע ואין שטן ומפרי"ש פרש"ה לאפרושי מאיסורא, בין טהורה לשאיננה טהורה, דין הוא הדר בקדש נאד"ר החה"ש הדה"מ מו"ה כקש"ת כמוהר"ר אברהם זצוק"ל בן לאותו צדיק ועניו המנוח ה"ר פינחס עלוש נ"ע..." ע"כ.

בשנת תער"ג (1913) הוציא לו תלמידו ר' משה מימון הנ"ל את ספרו „דברי הברית" על התורה. בהקדמות לספר זה כתוב שהחידושים שבספר חיבר רבינו בימי נעוריו, והם פלפולים ומעשי חידודים שחיבר כדי לחדד את התלמידים „להעיר להם און בפלפולים", והם היו מונחים קרוב לחמשים שנה (בערך משנת התרכ"ג) מפוזרים בידי תלמידיו גליונות גליונות, ותלמידו ר' משה הנ"ל קיבץ אותם והדפיסם בעזרת עמיתו רי"ח בוכבזא אשר יגע בהגהת הספר „בתוקף בקיאותו ובלשונו הקדושה", ובעזרת הרה"ג ר' חיים חורי (ע"ע) שהתרים למען הספר. לספר זה צירף ר' משה מחידושיו וקראם „דברי משה".

נפטר ביום ב' ו' טבת התרס"ג (1903) ככתוב בהקדמות לספרו הנ"ל, ויש דרוש למנוחתו בספר „המילואים למשה" מתלמידו ר' משה מימון. השאיר בן בשם ר' אליהו (ע"ע), וברשימת הנדיבים שבספרו מוזכר אחי רבינו „היקר החכם רבי יצחק (המכונה חאגו) עלוש הי"ו ובניו", ע"ש.

ב) **עלוש ר' אליהו** — הוא בנו של ר' אברהם שבאות הקודם, וחתום בהקדמות לספר אביו „דברי הברית" (ג'רבה תער"ג). חיבר ספר „ילד אליהו" — מערכות, שנדפס בסוף ספר „אהב משפט" ח"א (או"ח), ובתחילתו כתב הרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל (ע"ע) שרבינו היה דיין ומורה צדק ומרביץ תורה באמת בעיר גאבס יע"א, ובאחרית ימיו נתדכה ביסורין קשים ומרים כמה שנים, ולא השאיר זרע אחריו כלל ל"א, ובתו נלב"ע כלה בת שנתה בלתי זרע ל"א.

ג) **עלוש ר' חומאני** — שימש כרב ומו"צ בעי"ת מדנין, ובסוף ימיו עלה לארץ הקדש ונתיישב בעיה"ק צפת. מוצאו מגאבס והוא תלמידו של אב"ד גאבס הרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל (ע"ע). חיבר ספר „אני חומה" ב' חלקים, חלק א' על התורה וחלק ב' שו"ת וחידושי ש"ס, וספר „שבתי וקומי" — דרושים. בהוצאת ספריו השתדלו בני קהלתו קהילת

מדנין, ותלמידיו אשר חבבוהו מאוד וזכרו לו את מסירותו אליהם, וכפי שהם כותבים עליו: „שהקדיש כמעט כל עתותיו בשביל קהילתנו הקדושה בעיר מדנין יע״א לשרתם ולשמשם בכל צרכיהם, ללמד תורה לתלמידים, ולהשיב לשואליו דבר בספיקות המתחדשות ומתרחשות מדי יום יום, ולדון ולפשר בין אדם לחבירו ובין איש לאשתו, והדבר אשר יקשה ממנו היה נמלך עם רבני עי״ת ג׳רבא יע״א״, ע״כ. והראב״ד ג׳רבה הרה״ג ר׳ רחמים חי חויתא הכהן זצ״ל (ע״ע) כותב בהסכמתו

הרה״ג רבי חומאני עלוש זצ״ל רב העיר מדנין

לספרו „אני חומה״ ח״א: „הרב המופלא וכבוד ה׳ מלא סיני ועוקר הרים החה״ש הדה״מ והכולל ענותן כהלל כמוה״ר חומאני עלוש זצוק״ל אשר שימש בקדש כמה וכמה שנים רב ומו״ץ ומרביץ תורה בעי״ת מדנין יע״א, ושוב עלה לאה״ק תובב״א ונתיישב בעיה״ק צפת תובב״א והיה שם לרב ומו״ץ ומרביץ תורה לאחינו יוצאי ג׳רבה וגלילותיה יע״א״, ע״כ.

נפטר ביום ג׳ אלול תשט״ו (1955) בן ח״ן שנים במיתת נשיקה פתאומית ולא השאיר זרע אחריו, אך השאיר אחריו את ספריו ותלמידיו שהם לו כבנים. יש ביכ״נ על שמו בעיה״ק צפת.

ד) **עלוש ר׳ מיכאל** — שימש בקדש בב״ד בגאבס, וחתום בשנים תרע״ו ותרע״ח בשו״ת „אהב משפט״ (חאה״ע סי׳ מ״ט, נ׳, נ״א) עם ר׳ יצחק צרור (ע״ע) ור׳ חיים חורי (ע״ע) על קבלת עדויות קידושין, ע״ש.

ה) **עלוש ר׳ סאסי** — מחכמי גאבס במאה השביעית. הוא זקנו של ר׳ שמואל עלוש (ע״ע) בעל ספר „ויאמר שמואל״, כמו שכותב הרה״ג ר׳ חיים חורי (ע״ע) בקונטרס „דברי התלמיד״ (שבסו״ס „שלום דוד״ ח״א, דף ע״ט ע״ג), וז״ל: „ושמעתי מאחד ממעייני הישועה מבחורים כה״ר שמואל עלוש נר״ו (נכד החה״ש והכולל כמוה״ר ר׳ סאסי עלוש זצוק״ל מתושבי גאבס יע״א)״, עכ״ל. ספר „שלום דוד״ נדפס בשנת התרס״ט וא״כ מנוסח זה נראה שכבר אז לא היה רבינו בחיים.

ו) **עלוש ר׳ פראג׳י** — מגדולי רבני גאבס במאה השביעית, ושמש כדיין ורב ראשי בגאבס במשך עשרות שנים. נולד בגאבס לאביו אליהו ואמו ורדאנה, והיה מתגורר בשכונת אלמנזל שבגאבס. היה תלמידו של הרה״ג ר׳ אברהם עלוש (ע״ע) בעל ספר „ברית ותורה״ כמו שנראה מההקדמות לספר זה, ולמד עם הרה״ג ר׳ יצחק חי בוכבזא (ע״ע), ר׳ משה מימון (ע״ע), ר׳ פראג׳י הדמרי (ע״ע) ועוד. הוא למד גם אצל הרה״ג המפורסם בעיונו ר׳ כלפאני הכהן (ע״ע), כמו שנראה מהקדמת רבינו לספר „כרם חמדה״, שכותב בזה״ל: „עוד זה מדבר, לכבוד מ״ו הרב המהבר״, וכן כותב בתוך ההקדמה עצמה: „והוא מו״ר מני״ר כמוהר״ר כלפאני כהן לאל עליון...״ ע״ש. וכ״כ בספר „ממלכת כהנים״ (אות פ״ד) שרבינו למד אצל ר׳ כלפאני זצ״ל.

בהקדמה לספרו „אהב משפט״ תאה״ע, מסופר שרבינו מילדותו נתחנך על ברכי התורה, ובקטנותו היה ידוע חולי והיה נעדר הרבה מהלימודים ואמו היתה חוששת מאוד שמא עקב כך יחלש בלימודיו, אך הוא בחכמתו היה משלים החסר ומצטרף ללמוד עם חבריו כאילו לא נעדר. ומספר שם ר׳ יוסף סוסו הכהן (ע״ע) זצ״ל, שאחר שגמר רבינו לימודו אצל רבו, למד מלאכה (כנראה חייטות), אך תורתו היתה קבע ומלאכתו עראי, ובכל שבת היה מוסר שיעור בביכ״נ הגדול בשכונת מנזל שבעירו גאבס, דברי מוסר וחי׳ תנ״ך. כשנפטר מר זקנו של ר׳ יוסף הנ״ל הרה״ג ר׳ דוד כהן (ע״ע) שהיה רב ראשי בגאבס, נתמנה רבינו במקומו כדיין ומו״ץ וקבע ישיבתו בישיבת ר׳ דוד כהן הנ״ל, ועל ידו היו נשמרים כל הספרים שבה ראשונים ואחרונים. בתחלת ספר „דברי הברית״ (ג׳רבה תרע״ג) לרבו ר׳ אברהם עלוש (ע״ע), מתאר ר׳ משה מימון (ע״ע) עמיתו בתורה של רבינו, את רבינו בזה״ל: „ראש לכל דבר שבקדושה, אבן הראשה מתלמידיו דרבי עדה הקדושה, רב חביבא עינא וליבא הרה״ג מעו״מ רב דיינא נחית לעומקא דדינא ר״מ ור״מ כמוהר״ר פראג׳י עלוש נר״ו...״ ע״כ. בספר הנ״ל ברשימת הנדיבים מוזכר רבינו ובנו יחידו.

רבינו חבר כמה ספרים, ומהם יצאו ספריו הבאים: א) „אהב משפט" — ג' חלקים של שו"ת לא"ח, יו"ד ואה"ע (חלק חו"מ עדיין בכתובים). ב) ספר „פועל צדק" על התהלים (ג'רבה תרפ"ו). כן יש לו שיטה גדולה על מסכת ביצה, שנמסרה להדפסה בג'רבה ע"י ר' חיים חורי (ע"ע) ואח"כ נעלמה ולא נודע מקומה. על שיטה זו כותב ר' יוסף סוסו הכהן (ע"ע) שאחר שגמר רבינו לימודו אצל רבו, קבע לימודו במסכת ביצה, ולמד בה בעיון רב עם מפרשיה ראשונים ואחרונים, ומה שנתחדש לו כתב בשיטה זו. בספריו יש הרבה תשובות אליו מהראב"ד תוניסיה ר' ישראל זיתון (ע"ע), וכן יש הרבה תשובות אליו מר' ישראל הנ"ל ובית דינו בשו"ת „משפט כתוב" הנדפס לאחרונה, ובספר כת"י מהרבנים הנ"ל המצוי תחת ידי. עוד יש הרבה תשובות אליו מהראב"ד תונס ר' משה שתרוג (ע"ע) בשו"ת „ישיב משה" לר' משה. ישנה תשובה אחת שבה חלק על הראב"ד תונס ר' אליהו חי בורגיל השני (ע"ע) שנפטר בשנת התרנ"ט (1899), ושם מתכתב גם עם ר' נסים ביתאן (ע"ע) הראב"ד ג'רבה.[1] נפטר בי"ט כסלו התרפ"א (1921), כמו שכתוב בדרוש למנוחתו הנדפס בספרו „פועל צדק".

ז) **עלוש ר' שלום** — חי במאה הששית בתקופת הרה"ג ר' שלמה אלפאסי (ע"ע) מתונס, ומוזכר בספרו „משחא דרבותא" ח"ב (דקי"ט ע"א) בשאלה שם על אודות יהודי ששמו יוסף „בן החכם הדיין כה"ר שלום עלוש נר"ו", שצוו לו לפני מותו במגפה לתפ"צ, שיכתוב גט לאשתו כדי שלא תתעגן ותהי זקוקה לאחיו הקטון שבירושלים. משם נראה שרבינו היה מתגורר בירושלים ובנו יוסף בתונס, ומלבד בנו זה, היה לו עוד בן קטן שהתגורר עמו בירושלים.

ח) **עלוש ר' שמואל** — רב וחסיד בגאבס, והיה כל ימיו על עבודת הקדש מלאכת הרבצת התורה לילדי ישראל והעמיד תלמידים הרבה. לא עסק במלאכת חול וגם את מלאכת השחיטה לא רצה ללמוד שלא רצה לקבל אחריות על עצמו. נודע בעזרתו הרבה לעניים ולנצרכים בגוף וממון והיה דורש על הנפטרים ובמיוחד לעניים. מתנהג בחסידות וענוה ומקבל יסורין באהבה. תלמידו של הרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל (ע"ע) ובכל מקום בספרו מזכירו בתואר „מורי". עמיתיו לתורה הם ר' יוסף סוסו הכהן (ע"ע), ר' מסעוד בוכבזא (ע"ע), ר' שמעון מימון (ע"ע), ר' חומאני עלוש (ע"ע) ועוד חכמים שמזכירם בספרו. חבר ס' „ויאמר שמואל" ב"ח, ח"א על התורה וח"ב על הש"ס (ג'רבה תשכ"ב). מזכיר עוד בספרו לרבי סעייד חדאד, ר' משה מימון (ע"ע) ור' ישועה צייאדה (ע"ע) שהם מחכמי גאבס בדור שלפניו. השאיר אחריו שני בנים ר' יוסף (סוסו) ור' פראג'י (לא בעל „אהב משפט") וכתוב שרבינו לא הסכים בשום אופן שבניו ילמדו שחיטה כמו שחשש לעצמו, ורק בלחץ הקהל שלחצו עליו שיש צורך גדול בדבר הוא הסכים. נלב"ע בכ' אדר התשי"ט וקבור בעיר סוסא. בתחלת ספרו מובאים שבחיו וספורים עליו בערבית יהודית.

משפחת עמנו

א) **עמנו ר' חיים** — מחכמי ג'רבה במאה החמישית ותחלת הששית. חי בתקופת ר' אהרון פרץ (ע"ע) ור' יצחק חדאד (ע"ע) בעל „תולדות יצחק" והם מזכירים אותו בספריהם. בספר „בגדי אהרון" לר"א פרץ (דמ"ב ע"ד) כותב: „שמעתי מר' חיים עמנו נ"ע", וזה מראה שנפטר לפני שנת תקכ"ו (1766) מועד פטירת ר' אהרון. כן מוזכר בס' „קרני ראם" לר"י חדאד הנ"ל. שם משפחתו „עמנו" הוא קיצור של „עמנואל", כ"כ בממלכת כהנים אות ט"ו.

מערכת פ"א

משפחת פרץ

הראשון לבית פרץ שבא לג'רבה הוא ר' שלמה פרץ (ע"ע), שבא במאה החמישית ממרוקו. בהקדמה לספר „בגדי אהרון" לנכדו ר' אהרון פרץ (ע"ע) כתוב עליו שבבואו הביא עמו תעודת יוחסין שמשפחתו מזרע דוד ומתיחסת לפרץ בן יהודה. היו לו שני בנים ת"ח ר' אברהם ור' דוד. בנו של ר' אברהם הוא הרה"ג ר' אהרון פרץ (ע"ע) שהיה רב ראשי בג'רבה והיה מקובל ומשורר גדול, ונפטר בשנת התקכ"ו (1766). ר' אהרון השאיר בן בשם ר' חזקיה פרץ (ע"ע) שנמצא בשנת התקס"ו (1806) משמש כשני בקדש בבי"ד בג'רבה, ועליו מספרים שלא השאיר זרע אחריו מטעם שהיה משתמש בקבלה מעשית. מצד ר' מיכאל בנו השני של ר' אהרון, ומצד ר' דוד (הבן של ר' שלמה) הסתעפה והתפשטה משפחה זו בג'רבה וסביבותיה, ובתונס מצאנו בשנת התקס"ו (1806) את ר' מימון פרץ בן ר' מיכאל כמשתדל בהדפסת ספר „בגדי אהרון" לדודו ר' אהרון. משפחה זו מצויה עד ימינו בקרב יוצאי ג'רבה וסביבותיה, וכן בקרב יוצאי מרוקו. ועיין עוד ב„שם הגדולים" להחיד"א (מערכת ספרים אות קכ"ט) שכתב שר' יהודה פרץ מחבר ספר פרח לבנון וזרעו יש להם קבלה דמפרץ קאתו. עי"ש. והיא כמו הקבלה שהביא ר' שלמה פרץ כנזכר לעיל.

א) **פרץ ר' אברהם** — בנו הגדול של ר' שלמה פרץ הזקן (ע"ע) שבא מהמערב (מרוקו) לג'רבה בערך בראשית המאה החמישית, ואביו של הרב הראשי לג'רבה הגאון ר' אהרון פרץ (ע"ע) בעל ספר „בגדי אהרון". כיון שבנו ר' אהרון נפטר בשנת התקכ"ו (1766) מסתבר שחי במאה החמישית. היה משורר גדול ונמצאו ממנו הרבה שירים שסימנם „אברהם פרץ" („ממלכת כהנים" אות ב"ה). יש לו אח בשם ר' דוד פרץ (ע"ע), והם ואביהם נזכרים בהקדמות ל„בגדי אהרון".

ב) **פרץ ר' אהרון** — מגדולי רבני ג'רבה במאה

---

1) בספרו „אהב משפט" (חאה"ע סי' י"ט). ובתשובת ר' נסים ביתאן לרבינו התום גם מהרמ"ע, וכנראה הוא ר' משה עידאן (ע"ע), ואז יצא שתשובה זו היא לפני שנת התרנ"ד (1894) שבה נפטר ר' משה.

החמישית וראשית המאה הששית. שמש כרב ראשי בג׳רבה והעמיד תלמידים הרבה. היה חכם גדול בנגלה ובנסתר והיה בעל קבלה מעשית. כן היה משורר גדול ובקי בחכמת השירה והדקדוק, וחבר פיוטים הרבה שכמה מהם מושרים עד ימינו בפי יהודי ג׳רבה. בנו ר׳ חזקיה (ע״ע) מתארו: „החה״ש הדיין המצויין הרב הכולל המקובל האלוקי החסיד העניו הוא הקדוש כמהר״ר אהרון פרץ זלה״ה ר״מ ור״מ בק״ק ג׳רבה... הרחיב גבולו בתלמידים, רבים שתו מימיו מן המקדש...״ ע״כ.[1] עוד מספר ר׳ חזקיה ששמע מאב״ד תונס ר׳ יוסף הכהן (ע״ע) שאביו־רבינו — הוא ניצוץ של עזרא הסופר, וזה לשונו: „ואני אגיד לעולם על דבר אמת אוזן ששמעה מפי קדוש אישי כהן גדול סבא דמשפטים מורנו הרב המובהק כמהר״ר יוסף הכהן זלה״ה אב״ד בעיר תונס יע״א ההוא אמר אלי דאחזו ליה בחלמיה דמר גיהו אבא... כי הוא ניצוץ עזרא הסופר״.[1]

הוא בנו של ר׳ אברהם פרץ (ע״ע) בן ר׳ שלמה פרץ הזקן (ע״ע) שבא ממרוקו לג׳רבה בראשית המאה החמישית, ורבו המובהק הוא הרה״ג ר׳ נסים כייאס (ע״ע). יחד עמו למד הרה״ג ר׳ יצחק חדאד הראשון (ע״ע) בעל הספרים „תולדות יצחק״ ו„קרני ראם״, ושניהם מזכירים בספריהם עשרות פעמים את רבם ר׳ נסים כייאט בתואר „מורי ורבי״. ר׳ יצחק מזכיר לרבינו עשרות פעמים בספריו ותמיד שמעתיה בפומיה, ונראה מזה שלמדו הרבה ביחד. מגדולי תלמידיו של רבינו הרה״ג ר׳ צמח הכהן השני (ע״ע) בע״ס „מדרש הגדה״ ו„חולת אהבה״ ועוד, ר׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע) בע״ס „כסא רחמים״, הראב״ד ג׳רבה הרה״ג ר׳ נסים הכהן (ע״ע) בע״ס „מעשה נסים״ ועוד רבים. הוא שמש בקדש בב״ד יחד עם מר זקננו הרה״ג ר׳ מרדכי הכהן (ע״ע) ועם ר׳ יעקב סופר (ע״ע), ושלושתם חתומים בהסכמות לספריו של ר׳ יצחק חדאד (ע״ע) הנזכרים לעיל, מהשנים תקכ״ב (1762) ותקכ״ה (1765). בינו ובין מר זקננו ר׳ מרדכי היתה אהבה עזה, ותמיד היו לומדים ביחד בסתרי תורה, ויש שאלה מהם להראב״ד תונס ר׳ מסעוד אלפאסי (ע״ע) בספרו „משחא דרבותא״ (חחו״מ סי׳ קמ״ט, י״ד ע״ג). בספר „מעשה ב״ד״ (סי׳ א׳) ישנה תשובה אליו מר׳ מסעוד אלפאסי הנ״ל, ואחריה עוד תשובה אליו מבנו ר׳ שלמה אלפאסי (ע״ע). בתשובות אלו מוזכר שהיה לרבינו צער מאיש אחד שמו שמעון, ור׳ מסעוד כותב לו: „הנה הגיע לידינו כתבך הנעים וידענו בצערך, ובבוא ה״ר שמעון לכאן הוכחנוהו על הכל, ולבסוף נתקבצנו במעמד הגבירים יצ״ו, וראינו שעיקר הכל השלום, ואתה ועשית בחכמתיך איך תתנהג עמהם, והי״ת יחזירם בתשובה שלמה, ורב השל״ם יעשה של״ם ביניכם״. ובתשובת ר׳ שלמה מזכיר ג״כ ענין זה, וכותב לרבינו: „איך שהגיע לידינו אגרת אוגרת דברי צער שעברו על כ״ת, ומאוד נצטערנו על זה, כמ״ש באגרת של מר אבי נר״ו, ורב השלום יתווך השלום, וכ״ת יעביר (על מדתו) כיון שבאו וחילו פניו, ויוכיח אותם בחכמתו פעם ברך ופעם בקשה, כי זו מדה קדומה בעו״ה...״ ע״כ. עוד חכם מתונס שהיה בקשר עם רבינו הוא ר׳ בנימין איספינוזא (ע״ע) שפנה לרבינו בשאלה בענייני ניקור, וכותב בספרו „יפה נוף״ (מ׳): „ושאלתי למנקרים הרבה... גם שאלתי להח״ר אהרון פרץ ושאר חכמי ג׳רבא וגם לח״ר יהודה וזאן ונאמרו בזה פירושים שונים ונמשכו הדברים...״

בשנת תע״ו (1716) חלה בעיניו חולי גדול ל״ע, ואמרו לו הרופאים שאין לו תרופה. הוא התפלל לד׳ וד׳ שלח ידו וירפאהו, ועל מאורע זה חבר שיר המתחיל במלים „אמרו ידידי מה אשיב לה׳ על כל תגמוליו״. בבית השני של השיר כותב: „הוי לי אמי כי שמעתי לא אראה עוד עולם, כי לשערי מות הגעתי, ואור עיני מני נעלם, ואני אמרתי נגזרתי וימי בחורותי סר הלם, אכן סעיפי ישיבוני קום קרא אל אלוקיך...״ [1*]

בשנת התקכ״ו (1766) נפטר ככתוב בהקדמות לספרו „בגדי אהרון״, והשאיר אחריו שני בנים ר׳ חזקיה פרץ (ע״ע) ור׳ מיכאל. בשנת התקס״ו (1806) הדפיס לו נכדו ר׳ מימון פרץ (בן ר׳ מיכאל) בליוורנו את ספרו „בגדי אהרון״ על התורה ו„משחת אהרון״ על הש״ס, ונלוה אליהם ספר „מכתב לחזקיהו״ מר׳ חזקיה בן רבינו. חידושיו אלו הם משארית פליטת כתביו שנלקחו ממנו ע״י גוים ע״י ליסטים, כמ״ש ר׳ חזקיה בהקדמתו: „מן המודיעי׳ת כי הן בעון יצאו מהם מה שיצאו והיה הנשאר לקוטאי נינהו מיתר הפליטה הנשארה מפני גוים מפני ליסטים, השוללו׳ת באו העיר...״ הרבה מחידושיו בספרו זה מבאר ע״ד הקבלה ודברי רבינו האר״י ז״ל, והם הוגהו ע״י הגאון ר׳ יהודה נג׳אר (ע״ע) מתונס. בסוף ספרו נדפסו י״ד פיוטים ממנו, ואחד מהם חובר לכבוד בניית הישיבה החדשה שבנה רבינו היא ביכ״נ ר׳ חזקיה פרץ הקיימת עד ימינו בג׳רבה. שיר זה נקרא „אותה נפשי״, ועד היום נהוג בין יוצאי ג׳רבה לאומרו בסעודה של חנוכת הבית. כן נמצא שם השיר „אנוש נוצר״ הנדפס בספר הפיוטים „קול יעקב״ סי׳ א׳ שמושר גם הוא עד ימינו בשמחות שונות. מלבד ספרו הנ״ל מובאים בספר „משגב לדך״ (ח״ג דף צ״ד ע״ב) כמה גליונות שכתב רבינו בספר „ערוגות הבושם״ בענייני דקדוק (ועי״ש במע׳ „מלעיל ומלרע״ אות ג׳).

פרופ׳ נחום סלושץ כותב בספרו „אי הפלא״ (עמודים 99, 100) שבבקורו בג׳רבה בשנת התרס״ו (1986) סיפר לו הרב הישיש ר׳ דוד הכהן... כי קבלה בידו שלפנים נהגו בביכ״נ המפורסמת „אלג׳ריבה״ שבג׳רבה, מנהגים קדומים

---

1) בהקדמת ר׳ חזקיה ל„בגדי אהרון״.

1*) השיר נדפס בקונט׳ „תולדות משה״ שבספר „דברי יעקב״ לר׳ יעקב כהן גדישא (ע״ע).

ספר

בגדי אהרן

עבוד פרי״שו על דברותי מלכי צדק נרות מזרחיות אה ראשי אלפי ישר׳ רש״י הרא״ם סביב לו אשר כל בית ישר׳ נכון על׳הם ׳ והנו נצב על חומו אנ״ך דרשינהו להגי קראי כחומ״ר ביד היו״שר כל רואיהם יכירם על ערב״ים בתוכם יהגו עדיה״ם ׳ והו״ד ידו נטויה כפלים לתושה למרבה המשר״ה אם למסורת סייג להורה ויעש כווני״ם בפשו״י דספרא דו״רש טוב לעמו שם רמ״ז וה״ן מספר וסת״ר פני״ם ישים מרקחה באנפין נהירין מראה האופנים ומעשיהם ׳ יתר על כן בבגד״ו ב״א מאמרי הזוהר ומאמרי רז״ל והיה לבאר מאמר סתום׳עשאו פתוח על דבר אמרת ממד״בר קדמות דרושים לכל חפציהכ׳ פעולת צדיק ה״ה החכם השלם הדיין המצויין כמהר״ר **אהרן פרי** זל״הה ראש על ארץ **ג׳רבא** יע״א ללמד דעת את העם מוצאים ומובאיהם ׳ ומצורף כסף מזוקק שבעתים ונוגה לו כעצם השמים לב״ר מיניה דמר זרעו בחיים רישא די דהבא בק״ק **ג׳רבא** הנל׳ ה״ה החכם השלם הדיין המצויין כמהר״ר **חזקיהו פרץ** נר״ו זרסט וכתב זה ספר **מכתב לחזקיהו** וילך סוב״ב נתיבות החכמה והמדע בתנ״ך ובמאמרי רז״ל קורא ופושט מילי דמסתמן והיו כל הדבר הקשה תרי קבי דקשיי״תא פתיחה פתיחה גמר ישלח דברו וירפאם ׳ ואפרין נמטייה לאיש חמודות נכד הרב המחבר ז״ל דין הוא הדר החכם המרומם הן גביר כמה״ר **מייכין פרץ** נר״ו אשר נדב לבו ומלא את ידו כסף וזהב לרוב להוציא כלי מעשהו הנה שכרו אתו נחלת ה״בנים סמוכים מן התורה העושר והכבוד נסוי על ראשיהם : כי״ר

נדפס

פה **ליוורנו** יע״א

בסנת ועסית בגדי קו״ש נאהרן לפ״ק

בדפוס המשוח מלרק סוהים הסניס חסי סילה יתפרדו סוחזים בעמי אביהם זלחה
כה״ר **דניאל ושמואל סעדון** הי״ו

Con Approvazione

ספר „בגדי אהרון" לאב״ד ג׳רבה הגאון המקובל האלוקי ר' אהרון פרץ זצוק״ל מרבני ג׳רבה הראשונים.
נפטר תקכ״ו (1766).

שלא על דעת הפוסקים — אבל משבא הגאון ר׳ אהרון פרץ רבם של תורני האי, בטלו כלם בביכ״נ, אבל העם הוסיף להחזיק בכמה מהם כמו בהלכות טרפות, מאכלות אסורים, דיני נדה ועוד כפי שנהגו בהרי לוב. ואמנם ידועים כמה תקנות והנהגות שהנהיג רבינו. בספר „ממלכת כהנים" (אות נ״ה) כותב משם זקנו ר׳ שלום, שרבינו הוא שתיקן לתקוע בתפלת לחש בר״ה, כי לפני כן לא נהגו בג׳רבה לתקוע בתפלת לחש, וכשראה שע״פ הקבלה צריך לתקוע תיקן כך בעיר. אנשי הדיג׳ת לא רצו לשמוע לו בזה, וגזר עליהם בכוח חרם עד שתיקנו גם הם כן.

עוד אסר רבינו בסוף ימיו את אכילת החגב בג׳רבה, שכן מימים קדמונים היו נוהגים לאכול החגב בג׳רבה ומחוזיה וטראבלס ומחוזיה, וכמ״ש ר׳ צמח דוראן מאלג׳יר שחי במאה הרביעית בהגהתו בשו״ת „יכין ובועז" לבני הרשב״ש (ח״א סי׳ ס״ד), וגם בימי רבינו היו נוהגים באכילתם אף גדולי הרבנים בג׳רבה והיו מחבבים אכילתם מאוד, אך בראותו דברי בעל „אור החיים" שאסרם בתוקף, וכששמע שבתונס אסרום, אסר אכילתם בג׳רבה. בענין זה יש בספר „גנזי שלום" יו״ד סי׳ ה׳) מכתב מרבינו לר׳ דוד אליהו חג׳אג׳ (ע״ע) מגפצה ובו כותב: „על ענין החגב, אימא לך איזי גופא דעובדא היכי הוה, מיום שעמדתי על דעתי, אני רואה שאוכלים אותו כל העם מקצה, וכ״ש מורי ורבי כמהר״ר נסים כייאט נ״ע היה אוהב אכילתן אהבה עזה והייתי סובר שכל העולם כלו אוכלים אותו וסמוך אהימנותא דקמאי, ומעולם לא שמעתי מי שדקדק בזה. גם אני הייתי אוהב אכילתם מכל מעדני עולם ולא ידעתי כי טעם חטא טעמתי. והנה היום כמשלוש הייתי קורא שמו״ת בפ׳ שמיני עם פי׳ אור החיים וראיתי שאסר אותו כמ״ש מעכ״ת, ואמר כבר בארתי בחבורי על טור יו״ד וכו׳ וחבורו אינו נמצא בעיר הזאת. ויקר מקרה שבאותו שבוע בא חכם אחד ממדינת הים והביא החבור (הכוונה לספר „פרי תואר" סי׳ פ״ה) בידי וקראתי ושניתי ושלשתי וראיתי דברים טובים ונכוחים. ועוד שספר שבערי תורכייא אין אוכלים אותו וגם במערב חקרו על הענין ולא אכלו אותו רק בימי הרעב... ומאותה שנה תהיתי על הראשונות וקבלתי על עצמי שלא אוכל אותו לעולם, אבל אחרים שראו אותי שונא אותו, והם ידעו תרתי שדרכי לאכול אותו בחבה, אמרתי להם שבא אלי בעל החלום ואמר אלי אל תאכל ממנו ולא רציתי לאסור מתרי טעמי... עד אחר חג השבועות שעבר..." ע״ש.

ובספר „שבחי הצדיקים" (ג׳רבה תרע״ט) לר׳ דוד עידאן מובא הספור הידוע ששלושת החכמים ר׳ שמעון לביא, ר׳ מסעוד אלפאסי (ע״ע) ורבינו יצאו ממרוקו יחד כדי לעלות לא״י, ובדרכם עברו דרך מקומות שהיו חסרים בידיעות התורה, והם העדיפו להתיישב שם ללמד את העם תורה על פני עלייתם. ר׳ שמעון נתישב בטראבלס, ר׳ מסעוד בעיר תונס ורבינו בעיר ג׳רבה. אך כבר העירו על זה[2] בכמה ספרים שבמציאות לא יתכן ששלושת רבנים אלו יבואו יחד, כיון שהם חיו בזמנים רחוקים זה מזה, ועיין מה שכתבתי בענין זה בתולדות ר׳ מסעוד אלפאסי (ע״ע). גם מהקדמת ספר „בגדי אהרון" לרבינו רואים שר׳ שלמה פרץ זקנו של רבינו הוא שבא ממרוקו לג׳רבה, וגם מוצאים שרבינו למד בג׳רבה אצל ר׳ נסים כייאט (ע״ע) מחכמי ג׳רבה, ולא בא ממרוקו כשהוא חכם. ומוכרחים לומר שאגדה זו לא באה אלא להביע את מדת השפעתם הגדולה של חכמים אלו על חיי התורה והרוח בקהלות אלו, ואף שרבינו עצמו אינו ממרוקו, כיון שמוצא משפחתו ממרוקו כתבו שגם הוא בא ממרוקו, או יתכן שספור זה היה על זקנו ר׳ שלמה. אמנם הרואה בספר „בגדי אהרן" לרבינו יראה סימנים לקשרים שהיו לרבינו עם מרוקו, ויתכן אף שהיה שם זמן מה. למשל הוא מזכיר שם הרבה שמועות מר׳ מרדכי בושכילא ששם משפחתו מראה שהוא ממרוקו,[3] ובמקום אחר בספרו (ל׳ ע״ד) כותב: „ואחר כותבי זה הגה בשנת תצ״ח בא לידי ספר כ״י חידושיו של הר״ר משה בירדוגו נ״ע, וגם חכם זה הוא ממרוקו והוא המחבר ספר „ראש משבי״ר" והיה אב״ד במקנאס שבמרוקו ונפטר בשנת התצ״א.[4]

בספרו מזכיר רבינו הרבה מחכמי דורו, אם מחכמי ג׳רבה ותונס או שדרי״ם ואורחים ממדינת הים שנזדמנו לג׳רבה. מחכמי תונס הוא מזכיר לר׳ יהודה צפג׳[5] (ע״ע) ר׳ יצחק שטבון[6] (ע״ע) ר׳ אברהם כהן אלחאמי,[7] ומחכמי ג׳רבה מזכיר את רבו ר׳ נסים כייאט[8] (ע״ע), ר׳ מיכאל וזאן (ע״ע)[9] ור׳ חיים עמנו.[10] כן מזכיר הרבה שדרי״ם כמו ר׳ משה שפירא שד״ר צפת (ה׳ ע״ב), ר׳ עזריה שליח ירושלים (מ׳ ע״ב) ר׳ אברהם טריו שליח חברון (נ״א ע״ב), ר׳ משה נג׳ארה (נ״ד ע״ב) ועוד הרבה אחרים. בתחלת ספר „תפארת משה" לר׳ משה עידאן (ע״ע) מובא ספור על משרתו של רבינו שבגלל עוניו לא יכל לשאת אשה, ורבינו שלחו לשוק שד׳ יזמן לו צרכי חופתו, ובדרכו מצא שקית קטנה מלאה כסף, ובזה השיא את עצמו.[11]

---

2) עיין אי הפלא עמ׳ 154, 155, וממלכת כהנים אות נ״ה.

3) בגדי אהרון ט׳ ע״ג, ועוד הרבה מקומות. ועיין בספר „מלכי רבנן" בערך ר׳ מרדכי בושכילא שכתב שהיה מחכמי פאס במאה החמישית, וראה אגרת שכתבו חכמי פאס לבנו יוסף כשרצה לעלות לא״י משנת התצ״ז (1737).

4) עיין מלכי רבנן בערכו (צ״ד ע״ב).

5) בגדי אהרון די״ח ע״ב, ואולי הוא אבי ר׳ אברהם צפג׳ בעל „עיני אברהם".

6) שם י׳ ע״ג.

7) שם ח׳ ע״ג, ואולי הוא מעיר אלחאמה.

8) שם ד׳ ע״ב.

9) שם נ״ה ע״ג.

10) שם מ״ב ע״ד.

11) ספור זה מובא גם ב„ממלכת כהנים" אות נ״ה.

ג) **פרץ ר׳ דוד** — בנו הקטן של ר׳ שלמה פרץ (ע״ע) הבא לג׳רבה ממרוקו, ודודו (אחי אביו) של הרה״ג ר׳ אהרון פרץ (ע״ע) שבאות הקודם. חי במאה החמישית בדורו של ר׳ נסים כייאט (ע״ע) ור׳ מיכאל וזאן (ע״ע), ונזכר בהקדמת ר׳ חזקיה פרץ (ע״ע) לספר „בגדי אהרון״. בספר הפיוטים „שירי זמרה״ נדפסו הרבה פיוטים שסימנם „דוד פרץ״ ולא רחוק שהוא רבינו כיון שאחיו ר׳ אברהם היה משורר גדול כנז׳ בערכו באות א׳.

ד) **פרץ ר׳ מיכאל** — בנו של הרה״ג ר׳ אהרון פרץ (ע״ע) הרב הראשי של ג׳רבה, ואחיו של ר׳ חזקיה פרץ (ע״ע). הוא אביו של ר׳ מימון פרץ המשתדל בהדפסת ספר „בגדי אהרון״, ובהקדמות לספר זה כתוב שנפטר בשנת „אני מיכאל פרץ״, כלומר בשנת תקל״ב (1772), שש שנים אחר פטירת אביו.

ה) **פרץ ר׳ חזקיה** — מגדולי רבני ג׳רבה במאה הששית. הוא בנו של ר׳ אהרון פרץ (ע״ע) הרב הראשי לג׳רבה, ואחיו של ר׳ מיכאל פרץ (ע״ע). חבר ספר „מכתב לחזקיהו״ על התורה והש״ס הנלוה לספר „בגדי אהרון״ לאביו (ליוורנו תקס״ו), ויש לו הקדמה משנת תקס״ו (1806) לספר „בגדי אהרון״ הנ״ל. בהקדמת ר׳ אברהם כלפון לספר מתארו כ„שני בקדש״, וכותב עליו: „...דזיו ליה כבר בתיה... עסיק תדיר באורייתא... הלוא הוא בראשי החכם השלם הדיין המצויין שני בקדש מאריה דאתרא ק״ק ג׳רבא יע״א מהר״ר חזקיה בן להרב המחבר הי״ו אשר דלה והשקה מתורתו של מר אביו הוא רבו יורי״ה יורי״ה פרץ ידין ידין...״ ע״כ. מזה נראה שהיה תלמידו של אביו והיה שני בקדש. הרה״ג המקובל ר׳ צמח הכהן השני (ע״ע) מביא בספרו „חולת אהבה״ (דף א׳, נ״ו ע״ב) כמה שמועות ששמע מרבינו, ובדף נ״ו כותב: „לפי מה ששמעתי מר׳ חזקיה פרץ שתמהו המקובלים על מיתת האבות...״ ע״ש. בספר „ממלכת כהנים״ מסופר עליו שמתו בניו בחייו ולא השאיר זרע אחריו, מפני שהיה משתמש בקמיעות באופן נפלא ובעל קבלה מעשית, ע״ש. עד ימינו קיימת בג׳רבה ביכ״נ גדולה הנקראת על שמו „ביכ״נ ר׳ חזקיה פרץ״.

ו) **פרץ ר׳ כליפא** — מחכמי ג׳רבה בסוף המאה הששית, ומזכירו ר׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע) בספרו „כסא רחמים״ על ברכות (דף י״ד ע״א) שכותב: „דקדק החכם ר׳ כליפא פרץ נר״ו״. בספר „ממלכת כהנים״ כתוב עליו שהיה שר גדול ליהודים, והיתה לו׳ שכחה גדולה ל״ע, ונתרפא ממנה ע״י קמיע שקבל מחכם עובר אורח בשם ר׳ אביגדור. אח״כ נאבד ממנו הקמיע וחזר כבתחילה רח״ל והצטער על הקמיע מאוד מאוד, ועיין עוד מה שכתב עליו שם. חתום באדר תקצ״ב (1832) שני אחר ר׳ יהודה צדיקה (ע״ע) ועם עוד חכמים ואנשי ציבור, על הרשאה מק״ק ג׳רבה לר׳ מעתוק חדאד (ע״ע) הנדפסת בספר „ממלכת כהנים״ (עמ׳ שמ״ט).

ז) **פרץ ר׳ שלמה** הזקן — הוא הראשון ממשפחת פרץ הבא ממרוקו לג׳רבה, והוא זקנו של אב״ד ג׳רבה ר׳ אהרון פרץ (ע״ע) בע״ס „בגדי אהרון״ (ליוורנו תקס״ו). בהקדמות לספר הנ״ל מתואר ע״י נינו ר׳ חזקיה פרץ (ע״ע): „החה״ש ומתנהג בחסידות כמהר״ר שלמה לבית פרץ״, וכתוב עליו שהביא אתו מגלת יוחסין שמשפחתו היא משבט יהודה ומתיחסת לפרץ בן יהודה (ועיין גם ב„שם הגדולים״ ח״ב מע׳ פ׳ אות קכ״ט שבהקדמת ספרו של ר׳ יהודה פרץ כתוב שיש להם קבלה דמפרץ קאתו). חבר ספר „דברי שלמה״ על הבראשית רבה, וספר פירוש על החומש, ור׳ חזקיה הנ״ל כותב עליהם שהם בכת״י ישן נושן שא״א לקוראו. העתק של ספר „דברי שלמה״ נמצא בבית הספרים הלאומי בירושלים. הרה״ג ר׳ יצחק חדאד הראשון (ע״ע, נפטר תקט״ו) מזכיר הגמרא שלו וכותב בספרו „תולדות יצחק״ (דף נ״ד): „ראיתי בגמרא של רבי שלמה פרץ הזקן שמחק...״ ע״ש. כיון שנכדו ר׳ אהרון נפטר בשנת התקכ״ו (1766) מסתבר שרבינו חי במאה החמישית.

ח) **פרץ ר׳ אפרים** — מדייני נאבל באמצע המאה הששית, וחתום בשנת התקמ״ח (1788) על קבלת עדות מהב״ד בנאבל בספר „משכנות הרועים״ (רנ״ב ע״ד).

ט) **פרץ ר׳ יעקב** — מחכמי תונס במאה השביעית, וחתום בשנת התרמ״א (1881) עם הרבה מרבני תונס בהסכמה שבספר „מעייני הישועה״ לר׳ ישועה הכהן מתונס, בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת.

י) **פרץ ר׳ רחמים** — מחכמי תונס במאה השביעית, וחתום בהסכמה שב„מעייני הישועה״ הנזכרת באות הקודם.

מערכת צד״י

משפחת צדיקה

ממשפחה זו ידועים שני חכמים בלתארה לכבירה שבג׳רבה, והם ר׳ יהודה צדיקה (ע״ע) ששמש כדיין בסוף המאה הששית ומתואר כ„ראש גולת אריאל״, ובנו הרה״ג המפורסם בנסים הידוע בעיונו העמוק וחריפות שכלו הרה״ג ר׳ יצחק צדיקא (ע״ע) בע״ס „זרעו של יצחק״ שנפטר בערך באמצע המאה השביעית. חכם זה הוא שהעביר את שיטת ה„עיון התונסי״ מהעיר תונס לג׳רבה, כי הוא למד תורה מפי רבני תונס והלך בשיטת העיון שלהם. בתקופה האחרונה לא נמצאו בג׳רבה ממשפחה זו. על ר׳ יהודה צדיקא הנ״ל מסופר שעלה לא״י ועל בנו ר׳ יצחק שכנראה נשאר בג׳רבה אין ידוע אם השאיר בנים אחריו. עכ״פ מהמחצית השנייה של המאה השביעית לא ראיתי שנזכרת משפחה זו.

א) **צדיקה ר׳ יהודה** — מגדולי רבני ג׳רבה בסוף המאה הששית. הוא אביו של הרה״ג ר׳ יצחק צדיקא (ע״ע) בע״ס „זרעו של יצחק״ (תונס תרנ״ו), ומתואר בהסכמות שבספר הנ״ל: „ראש הגולה משיירי כנה״ג המרביץ תורה בישראל ראש גולת אריאל סבא קדישא הרה״ג כמוהר״ר

יהודה צדיקא זצוק״ל צדיק וישר הוא כשמו״. מתוארים אלו נראה שהיה בג׳רבה מגדולי רבני תקופתו, ואולי שמש תקופה מסויימת כהראב״ד ג׳רבה או בתפקיד חשוב אחר. כן נראה מהתואר „מרתב״ר״ שלימד תלמידים הרבה. בספר „ממלכת כהנים״ (עמ׳ שמ״ט) חתום רבינו ראשון עם הרבה מרבני וראשי קהלת ג׳רבה, על הרשאה מקהל אלחארה לכבירה שבג׳רבה לר׳ מעתוק חדאד (ע״ע), לעמוד לפני הב״ד בתונס נגד מורשה קהל הדיג׳ת בענין המחלוקות שהיו בין שתי הקהלות. הרשאה זו היא משנת התקצ״ב (1832) וחתומים שם רבינו, ר׳ כליפא פרץ (ע״ע), ר׳ רחמים מאזוז (ע״ע) ועוד הרבה אחרים. חלק מהחותמים אינם רבנים אלא מראשי הקהל, והאחרון שחתום שם הוא שושן צדיקא, שכנראה היה ממשפחת רבינו. עוד חתום רבינו שם בספר הנ״ל על קיום חתימות של שטר מתנה, משנת התקפ״ב (1822) שנתן ר׳ רחמים חורי (ע״ע) לכלתו, וחתום לפניו ר׳ דוד כהן (ע״ע), ואחריו ר׳ יוסף בן ה״ר נסים הכהן (ע״ע) ששמש מאוחר יותר כהראב״ד ג׳רבה ונפטר בשנת התרי״ח (1858).

בכמה ספרים מובאים ספורי נסים על רבינו. בספר „בן פורת יוסף״ לר׳ יוסף ברבי (פ׳ נוח דף ב׳ ע״ב) מובא ספור על רבינו שנגלו אליו מלאכים בהקיץ בימי המגפה לתקפ״צ שהיתה בג׳רבה בשנת התקע״ט (1819), וראיתי שבספר „ממלכת כהנים״ ג״כ הביאו, והוא ממש הספור המפורסם על ר׳ רחמים חורי הראשון (עיין ערכו). עוד מובאים כמה ספורים עליו בספר „נפלאות הצדיקים״ הנדפס בסו״ס „זכות יוסף״ לר׳ יוסף בוכריס (ע״ע), ומהם עולה שרבינו עלה בסוף ימיו לא״י. מסופר שם שהיה לרבינו שומר (כלב) בביתו, ותמיד כשהיה מגיע זמן התפלה, היה מרעיש וחובט בדלתות כדי להעיר את הרב לתפלה. כשעלה רבינו לא״י, לוה שומר זה את רבינו עד שדרכה רגלו באניה, ואז חזר על עקבותיו ומת. כן מסופר שם שלפני נסיעתו זו, באה אליו קרובתו מתאוננת בפניו על שמשאיר אותה לבדה באין מי שידאג לה, ורבינו ברכה והבטיח לה שתזכה אף היא לעלות בעקבותיו, וכן היה. עוד מסופר עליו שם שהיה נהנה מיגיע כפו ממלאכת הנפחות, ובזמן הקציר היתה לו עבודה רבה. בעונה זו היה המשרת שלו מעיר אותו בעוד לילה, והיו הולכים יחד לעבוד, וכשמגיע זמן תפלת שחרית היו מפסיקים העבודה והולכים להתפלל. לילה אחד התעורר רבינו לבד כי השעה נראית לו מאוחרת מדי, והלך לבדו לעבודה ולא המתין למשרתו. בהיותו לבדו בחנותו, נראתה לו דמות של אדם שכבר מזמן אינו בחיים, ובקשה ממנו שיעשה לה תיקון, על ידי שילך לביכ״נ „אלג׳ריבא״ וישב בתענית וידליק נר וילמד למנוחתו. רבינו הבטיחו על כך והדמות נעלמה מעיניו. אחר כך כשבא המשרת שאל את רבינו לפשר יציאתו המוקדמת כל כך לעבודה, ורבינו ספר לו מה שקרה, ואז הבינו שניהם שמהשמים רוצים שיעשה התיקון, ומיד הפסיקו את העבודה והלכו ועשו התיקון הנ״ל. בלילה בא הנפטר בחלום לרבינו והודה לו על כך, ואמר לו תנוח דעתך כפי שהנחת דעתי.

ב) **צדיקה ר׳ יצחק** — מגדולי רבני ג׳רבה במחצית הראשונה של המאה השביעית, והתפרסם מאוד בעיונו העמוק שלמד אצל חכמי תונס ובמעשי נסים מופלאים. הוא בנו של ר׳ יהודה שבאות הקודם וחתנו של הראב״ד ג׳רבה ר׳ מעתוק חדאד (ע״ע). בשנת התרנ״ו (1896) הוציא לו קרובו הרה״ג ר׳ יעקב כהן גדישא (ע״ע) את ספרו „זרעו של יצחק״ על הש״ע והרמב״ם, שהוא משארית פליטת כתביו הרבים שברובם ספו תמו ונקרעו לפי רוב השנים (עיין בהקדמות לספר). ובספר הדרושים „לשון ערומים״ השייך לרבינו ראיתי שכתוב שמו בכמה מקומות, והוא מלא בהגהות כת״י, וכנראה שהם מרבינו. בספר הנ״ל מתואר בתואר: „החו״ש הדו״מ״ המעיד ששמש דיין בב״ד בג׳רבה, וכך עולה גם מהסכמת רבני ג׳רבה לספרו „זרעו של יצחק״ הנ״ל. ואעתיק להלן חלק מדברי ההסכמה הנ״ל, שמהם נראה שבחיו ומאורעות חייו, וזה לשונה: „וילד יצחק הלוך וגדל בחכמה לעסו״ק אהב, ובתורתו יהגה כארז בלבנון ישגה, וילכוד את עיון ולמד תורה לפני רבני תונס זיע״א המה ראו כן תמהו מעומק עיונו ודיקות שכלו, מה נעים גורלו. וישב על כסא המשפט פה העירה ג׳רבה יע״א, בימיו נכנעו הרשעים, ורמי הקומה גדועים, מאימת הרב ומפחדו, כי כביר מצאה ידו, ומי כמוהו מורה. והן בעון במבחר ימיו חלה חולי היגון רעיוניו יבהלוהו, כתרוהו הרדיפוהו מנוחה הדריכוהו, ורבו דאגותיו, וגברו מחשבותיו, ומיום גדל צערו, לא נהגינו לאורו, למגמר ולאגמורי. ובשנת... עליונים בקשו את רבי ונשבה ארון הקדש והיתה מנוחתו כבוד ליל ש״ק כבן ע״ה שנים תנצב״ה. ובתו של ש׳ם הרב המובהק סבא דמשפטים המפורסם בשערים, המאיר לארץ ולדרים, כמוהר״ר מעתוק חדאד זצוק״ל אחות החו״ש הדו״מ והכולל כמוהר״ר רחמים חדאד נר״ו היתה לו לאשה, וארוחתו ארוחת תמיד נתנה לו מיד הרב אביה כל ימי חייו מדי שבת בשבתו, לכבוד הרב ולכבוד בתו, ע״י בנו הגביר המרומם סי׳ סעיד חדאד זכר צדיק לברכה״, ע״כ. מחלת יגון זו שחלה רבינו המוזכרת כאן, יש שתי גרסאות לסבתה. בספר „יוסף לקח״ ח״ב וכן בס׳ „נפלאות הצדיקים״ (שבסו״ס „זכות יוסף״ עמ׳ 4-6) כתוב שרבינו בקש מהרה״ג ר׳ נסים ביתאן (ע״ע) שיכתבו שניהם על החזה שלהם שמות קדש ויעשו בהם טבילה, ואם סבלו ולא קרה להם מאומה, אז יכנסו בקדושה גדולה מאוד ותתקרב הגאולה, ואם ח״ו ימחק משהו מהשמות הנ״ל, יקרה להם נזק. ר׳ נסים סירב מפני שחשש לסכן את עצמו, אך רבינו מרוב תשוקתו לדבר, עשה כך לבדו ונמחק קוצו של יו״ד, ומאז באה לו מחלתו זו. לעומת זה יש אומרים שרבינו

שהיה עתים חלים ועתים לא, הלך פעם אחת בהיותו חלים למר זקננו הרה"ג ר' יוסף הכהן (ע"ע) הראב"ד ג'רבה, ובקש ממנו מחילה מחשש שמא חלשה דעתו על שהוא הביא מתונס סמיכה לסדור גטין, בעוד שמקודם היה רק ר' יוסף מוסמך לכך. הוא אמר לו שהוא חושש שמא מחלתו באה לו עקב מעשה זה שפגע בכבודו. ר' יוסף השיבו שמעולם לא הקפיד על כך ולא עלה על לבו דבר זה, ומי יתן כל עם ד' נביאים, אך רבינו לא הסתפק בתשובה זו, ובקש עוד שימחל לו, ור' יוסף מחל לו.

רבינו למד בתונס אצל הגאונים ר' ישועה בסיס (ע"ע) ואצל בנו של הגאון ר' יצחק טייב (ע"ע) בעל הספר הנודע „ערך השלחן". והנה ידוע שלמהר"י טייב היו שני בנים ר' משה ור' יוסף ככתוב בהקדמות לספריו, ומספר „נפלאות הצדיקים" (עמ' 6) נלמד שרבו הוא ר' יוסף, שכן שם כתוב שפעם בא ר' משה הבן של רבו לבקר את רבינו בג'רבה, ורבינו שלא הכירו מעולם, ובבואו אליו היה שוכב על מפתן חדרו ופניו כלפי פנים החדר באופן שלא ראה מי הנכנס, עכ"ז היסב פניו מיד כלפי הנכנס, ואמר שלום עליך וברוך הבא בבנו של הרב שלי. האורח תמה ושאל לרבינו, מנין אתה מכירני? השיבו רבינו ראיתי כנגדי את נשמת מר אביך הרב שלי ומזה ידעתי שאתה בנו. מספור זה נראה ברור שרבו של רבינו הוא ר' יוסף בן מהר"י טייב, כי לא יתכן שלר' משה בן מהר"י טייב יהיה בן בשם ר' משה. על עומק עיונו מסופר שפעם בא שד"ר מא"י לג'רבה, והתארח אצל הרב המקובל ר' משה עידאן (ע"ע). פעם בעת לומדם יחד נתקשו מאוד בדברי הש"ך הסותרים זה את זה, ואותו שד"ר אמר שמזה זמן נתקשה בקושיא זו, ושאל את החכמים ולא השיבוהו תשובה כהוגן. ר' משה מארחו הציע לו שימתינו לעת שרבינו יהיה בריא, ואז ילכו אליו ויבקשוהו ליישב להם קושיא זו, שכן הוא מפורסם מאוד בעומק עיונו. ואמנם כך היה, ורבינו שמח מאוד בביאתם אליו, ואמרו לו את מטרת בואם, ובקשוהו שישב אתם לעיין בדבר. רבינו ישב עמהם ובקש שיקראו בפניו את שני המקומות בש"ך. אחר שקראו בפניו, חשב זמן מה, ואמר להם אין שום סתירה והכל מובן, והסביר להם הדברים יפה, ויצאו שמחים ושבעי רצון, והיו שניהם מלאי התפעלות על גודל חכמתו, אפילו שאז לא היה בריא לגמרי.

על רבינו מסופרים הרבה ספורי מופתים ונסים. מסופר שפעם באה יונה אחת לפני שכנו של רבינו ורבינו שעמד לידו וראה אותה אמר לו דע לך שיונה זו יש בה נשמה מגוגלת של אדם אחד. מיד אח"כ היא התקרבה לחיקו של רבינו ורבינו תפסה והביאה לשכנו שישחטנה כהלכה, וצוהו שיבשלנה ולא יזרוק ממנה כלום, ובקש שיביאנה אליו אח"כ ויאכלוה ביחד כי זהו תיקונה. עוד ידוע בפי כל שאחד מגדולי עשירי ג'רבה זכה לעושרו בגלל ברכתו של רבינו, שכן אותו איש היה מטיב מאוד לרבינו בימי חליו, ותמיד היה נותן לו כסף ודברים אחרים שבקש. אז ברכו רבינו שיתעשר עושר רב, וכן היה, ועד היום משפחתו היא מהמשפחות העשירות ביותר בג'רבה. עוד שמעתי שעד התקופה האחרונה, היה יהודי אחד מג'רבה שהיה מעריץ מאוד את רבינו ועושה לו כבוד גדול, ותמיד עולה לקברו ומדליק נרות לכבודו, ושומר שיהיה נקי מסביב לקבר מעשבים וכיו"ב. עוד שמעתי מפי יהודים מג'רבה שבקרו לאחרונה בארץ, שלפני כשלוש שנים, היה גוי אחד גר ליד בית העלמין שקבור בה רבינו, והיה רגיל להשליך האשפה ליד קברו של רבינו. עד שלילה אחד ראה בשנתו שאיש אחד עומד עליו לחונקו, והיה זועק בשנתו מרוב בהלה. הדבר נשנה אליו כמה לילות, ולא הבין את פשר הדבר. הוא החליט שבלילה הבא אם יקרה לו שוב כדבר הזה, ישאל את האיש מדוע רוצה לחנקו. בלילה הבא חזר הדבר, ושאל את האיש מדוע אתה רוצה לחנקני. האיש השיבו ואמר לו אני הוא הרב שקבור בקבר, ואני מזהירך שלא תוסיף להשליך אשפה שם, שאל"כ תיענש קשות. הגוי הבטיחו על הדבר, וממחרת היום פינה את כל האשפה משם, ומאז היה נוהג כבוד גדול בקברו של רבינו, והיה דואג לנקות סביבותיו, לסידו ולהדליק נרות לידו. עוד ספורים על רבינו מובאים בספר „מעשה נסים" לר' דוד חדאד חזקיה, ובס' „ממלכת כהנים", ובספר „נפלאות הצדיקים" שבסו"ס „זכות יוסף" לר"י בוכריס. ושמעתי לאחרונה שנפטר בג' אלול תמ"ר (1880).

משפחות שונות

א) **צרור ר' יצחק** (גאגו) — מרבני גאבס במאה השביעית, והיה „מדקדק, מליץ נפלא ומשורר גדול".[1] הוא המנקד את ספר הפיוטים „קול יעקב" (ג'רבא תרצ"ד) הנודע בין יהודי ג'רבא ומחבר ביאור „צרור המור" לשירים שבספר הנ"ל, ונדפסו ממנו בספר זה כמה שירים שחבר. עוד יש ממנו שתי קינות שחבר בשנת תרנ"ד בפטירת הרב המקובל ר' משה עידאן זצ"ל (ע"ע), והם נדפסו בתחלת ספר „חג הפסח" (ירושלים תרס"ג) למהר"ם עידאן הנ"ל. אחת מהן נחקקה על מצבת ר' משה. בהקדמת בני המחבר לספר הנ"ל מובאים דברי רבינו וצערו על שאין החכמים שמים לב ללמוד חכמת הדקדוק ולשון הקדש, וז"ל: „שפתנו הקדושה כבודה בת מלך, אשר בה דבר רב העליליה עם עבדיו הנביאים, ואשר בה נתנו התורה והמצוות, איך נשכחה מלב ואין זוכר אותה מי נוטה אהלה! מי מקים יריעותיה! הלוא בניה הנולדים על ברכי התורה והאמונה. אולם יחד כלם פנו אליה עורף ולא פנים, וישליכוה אחר גום ככלי אין חפץ בו. אהה! בהעלותי זאת על לבבי רוחי בי ירעש כלבנון וצלם דמות

1) משער ספר „קול יעקב".

תבניתי ישונה וכל יצורי יתפלצון. אך זאת נחמתי נקוה כי לימים לא כבירים תשוב לימי עלומיה, ואחרי בלותה תהיה לה עדנה, כי ראיתי אחד מאלף ושנים מרבבה, אשר נטו שכמם אל החכמה הזאת וישימו מגמתם אליה לחדש כנשר נעוריה, ולהסיר מעליה בגדי אלמנותה אשר בלו מרוב ימים, ולהלבישה מחלצות וליפותה בעדי עדיים וחלי כתם עד יצא כנוגה הודה ותפארתה כלפיד יבער״. עכ״ל. על רוב חכמתו בשירה ודקדוק נכתב כך בהקדמה לספר ,,קול יעקב״: ,,אשר לרוב חכמתו בחכמת השיר והדקדוק ובחכמת העיבור ובכמה מקצועות שונים במקרא וגפ״ת עשה לו שם למרחקים וריחו הטוב נודף כצרור המור לכל יודעיו ומכיריו. וכבר בטל ילדותו כתב לו הגאון מוהר״ר צדוק הכהן ז״ל הרב הכולל לכל מדינת צרפת בקבלו ממנו ליום הכתרתו שיר ותהלה לכבודו עם יתדות ותנועות, כי מימי ר׳ יהודה הלוי ז״ל לא זכה לראות כ״כ שיר שקול כמוהו״, ע״כ. את חכמתו זו בדקדוק ושירה השיג בלי עזרת מורה ורק החשק היה למורהו הגדול, וכך היה רבינו רגיל לומר שהחשק הוא המורה הגדול. בסוף ימיו החלו רבים בעי״ת גאבס ליהנות מחכמת רבינו בדקדוק, אך לא ארכו הימים והוא נפטר. מסבה זו לא הספיק לבאר את כל הפיוטים שבספר ,,קול יעקב״, והשלמת הביאור נעשתה ע״י ת״ת אחרים מג׳רבא. רבינו שימש גם כאחד מהב״ד בגאבס והוא חתום ראשון בשנת תרע״ו על קבלת עדות קדושין עם ר׳ מיכאל עלוש (ע״ע) ור׳ חיים חורי (ע״ע),[2] וכן חתום עם הרבנים הנ״ל בשנת התרע״ח על קבלת עדות קדושין.[3]

ברשימת הנדיבים בספר ,,חג הפסח״ הנ״ל מוזכר שהיתה לרבינו בת, וברשימה שבס׳ ,,תפלה למשה״ על התהלים מוזכר בנו לאלו. נפטר בי״ב אדר התרצ״ד (1934).

ב) **צייאדה רבי ישועה** — מרבני גאבס במחצית השניה של המאה השביעית. תלמיד של אב״ד גאבס ר׳ אברהם עלוש (ע״ע) וחתום בהסכמה לספרו ,,דברי הברית״ משנת תער״ג (1913) עם עמיתיו לתורה ר׳ פראג׳י עלוש (ע״ע) ר׳ פראג׳י הדמרי (ע״ע) ועוד. בספר ,,חסד ואמת״ (ג׳רבה תרע״ו) נדפס דרוש ממנו למנוחת הרה״ג המקובל האלוקי ר׳ דוד כהן גישא (ע״ע) מג׳רבה שנפטר בגאבס. חיבר ספר מעייני הישועה על תהלים, ועטרת ישועה על תמורה.

מערכת שי״ן

משפחת שלי

כבר במאה הששית מוצאים חכם אחד ממשפחה זו בשם ר׳ משה שלי (ע״ע) שנזכר בספריו של ר׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע). בדור האחרון ידועים שני אחים רבנים ממשפחה זו, והם הרה״ג ר׳ מקיקץ שאול השלי (ע״ע) שהרביץ תורה בג׳רבה והעמיד תלמידים הרבה, וידוע ומפורסם כמעתיק ומגיה עשרות ספרים מרבני ג׳רבה והוצאתם לאור, ואחיו ר׳ חויתא שלי שהיה סופר בב״ד בג׳רבה וספרו ,,מעשה חושב״ יצא לאחרונה. משפחה זו מצויה בעיקר בלחארה לכבירה בג׳רבה.

א) **שלי ר׳ משה** — מרבני ג׳רבא במאה הששית בתקופת מר זקננו הרה״ג ר׳ שאול הכהן זצ״ל (ע״ע). שניהם נזכרים בספר ,,מעשה ב״ד״ (סי׳ ל׳) במכתב מרבני תונס משנת התקע״ה (1815). למד ד׳ אמות הלכה יחד עם הרה״ג ר׳ רחמים חורי הראשון (ע״ע), ור׳ רחמים מזכירו בכמה מקומות בספרו ,,כסא רחמים״ (כסא רחמים על סנהדרין עמ׳ ס״א, ועוד).

ב) **שלי ר׳ עמנואל** — מחכמי ג׳רבה בראשית המאה השביעית בערך, והוא מר זקנו של הרה״ג ר׳ שאול מקיקץ השלי (ע״ע). יש לו חיבור גדול על הש״ס הנמצא ביד נכדיו, ונדפס קצת ממנו בירחון ,,קרן דוד״ שיצא בשנת התרע״ה בג׳רבה בעריכת הרה״ג ר׳ מרדכי סגרון ז״ל (בסי׳ י״ב). בסוף ימיו נסע לעיר סוסא ונתיישב שם (כ״כ בממלכת כהנים אות פ״ו).

מורנו הגאון ר׳ מקיקץ שאול השלי זצ״ל מרביץ תורה בישראל וגדול המגיהים והמעתיקים בג׳רבה.

ג) **שלי ר׳ שאול מקיקץ** — מגדולי הרבנים ומרביצי התורה בג׳רבה בדור האחרון. הוא ברר והגיה עשרות כתבי יד של רבני ג׳רבה והוציאם לאור, וחלק נכבד מהספרים שיצאו בג׳רבה בדורות האחרונים עברו תחת בקורתו.

נולד בשנת התרמ״ז (1887), והיה תלמידו של הרה״ג

---

2) בשו״ת ,,אהב משפט״ חלק אה״ע סי׳ מ״ט.

3) שם סימנים נ׳, נ״א.

מרביץ תורה בישראל ר' דוד (דידו) כהן (ע"ע). בשנת התרס"ז (1907) בהיותו בן 20 שנה נתבקש ע"י ר' מנחם חורי לסייע את הרה"ג ר' יוסף ברבי (ע"ע) בלימוד התלמידים, ואז התחיל ללמד עם ר' יוסף בביכ"נ ר' חזקיה פרץ. הוא הקדיש את היום למלאכת הלימוד, והלילה למלאכת ההעתקה והבירור של כתבי יד של רבנים מג'רבה ומחוצה לה.[1] כן עסק רבינו בתרגום ספרים, והוא תרגם לערבית יהודית כמה ספרי מוסר כגון „פלא יועץ", „צפורן שמיר" ועוד למען המוני העם אשר לא ידעו היטב לשון הקדש. כן היה בקי בשירה וחבר כמה פיוטים והלחין להם נגינות על משקל הנגינה הערבית. מתחת ידו יצאו כמה רבנים ודיינים, ומגדולי תלמידיו הרה"ג ר' שלמה מאזוז זצ"ל (ע"ע) אב"ד ג'רבה, הרה"ג ר' מרדכי סגרון (ע"ע) שהיה רב בעיר מדנין ובארץ במושב זמרת, הרה"ג ר' ישועה חויתא סופר (ע"ע) ועוד רבים.

הרה"ג ר' משה כלפון הכהן (ע"ע) אב"ד ג'רבה מנה את רבינו למורה מיוחד בהלכות נדה, והשיב לכל שואל בהלכות אלו, ואחר עלייתו לארץ נתמנה תלמידו ר' שלמה מאזוז במקומו.[2] כן שמש במשך 24 שנים כסופר מתא בג'רבה.[3] בשנת התש"י (1950) עלה לארץ, והיה זמן מה מרביץ תורה במושב ברכיה, ואח"כ עבר להתגורר בעיירה שלומי שבגליל. נפטר בעיירה הנ"ל בי"ט כסלו תש"ל (1970) בהיותו בן פ"ג שנה.

חבר ספר „מדרשו של שם" על התורה (ג'רבה תש"ו), ספר „כרמי שלי" ב' חלקים על הש"ס וספר „בני שלישים" על התורה. שני ספריו האחרונים נדפסו בארץ.

ד) **שלי ר' חויתא** — מחכמי ג'רבה בדור האחרון והיה בר אבהן ובר אוריין נכדו של הרב הגאון רבי עמנואל השלי (ע"ע) ואחיו הגדול של מורנו הרב הגאון רבי מקיקץ שאול השלי זצ"ל שבאות הקודם. למד תורה אצל רבי אבא יהודה חדאד (ע"ע) והרב ר' רחמים חורי השני (ע"ע). בצעירותו לימד תינוקות ואח"כ נתבקש לכהן כרב בעיר אלחאממא ולא קיבל כיון שאמו לא הסכימה לכך, ומאז התעסק בספרות סת"ם שנים רבות. עשרות שנים שימש חזן ודרשן בביכ"נ ר' בצלאל הנמני ז"ל שבג'רבה, ותקופה קצרה גם שימש סופר בבית דינו של מורנו רבי סאסי מעתוק כהן יהונתן זצ"ל (ע"ע). זכה להעתיק כתבי יד רבים מרבני הדור שנדפסו, ומהם ספר „ארחות חיים" על משלי, ברית ותורה, קול רנה, כתבי קדשו של מהרס"ך יהונתן זצ"ל, והשיטה הידועה על הש"ס של חד מן קמיא ר' רחמים חורי הראשון (ע"ע). היה מפורסם גם במדת ענותנותו הגדולה, שייף עייל ושייף נפיק עוסק באורייתא תדירא ולא מחזיק טיבותא לנפשיה, ולמרות שכל חייו היו בדוחק ובצער צערא דגופא וחסרון כיס קשה מכולם, תורת ה' היתה שעשועיו לא זז מחבבה.

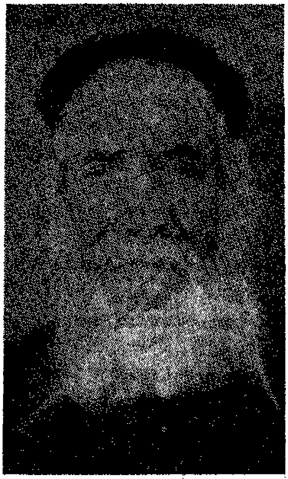

הרב החסיד ר' חויתא השלי זצ"ל

נפטר בז"ך מנחם אב התשי"ג (1953) כבן פ"ג שנים, ובשנת התשמ"ג נדפס ספרו „מעשה חושב" הכולל חידושי תנ"ך ע"ד הדרוש והרמז ובתחלתו דרוש מנכדו ידידי עמית בתורה הרה"ג ר' נסים סאסי חדאד שליט"א שבו כתב ותיאר בהרחבה את מעלותיו ושבחיו של רבינו — מר זקנו והביא ספורים רבים עליו.

משפחות שונות

א) **שמילה ר' רחמים** — מחכמי ג'רבא במאה החמישית ומזכירו מהר"י חדאד בספרו תולדות יצחק (דף ס' ע"ד) שכותב: „החכם ר' רחמים זלה"ה אמר..." ונראה מזה שנפטר לפני שנת תקט"ו מועד פטירת ר"י חדאד הראשון (ע"ע).

1) כ"כ רבינו בהקדמתו לספרו „מדרשו של שם".

2) עיין הקדמת ספר „שערי טהרה" לר' מסיעד מהדאר.

3) תחלת „כרמי שלי" ח"ב, ועיין מכתבו לר' אברהם ביתאן שליט"א שם.

מערכת ספרים מרבני תוניסיה

מהשנים הת״נ—התש״מ (1690—1980)

מערכת אל״ף

1) **אבות על בנים** — חי׳ ופירושים על מס׳ אבות מהרה״ג ר׳ אלטר מאוזן שליט״א רב דמושב איתן, ישראל תשל״ה.

2) **אבי הנחל** — עיין „נחל יאודה״.

3) **אביאסף** — שני חלקים, ח״א ליקוטים במילי דדרשא (ג׳רבה תשכ״ד), וח״ב מע׳ ע״ס א״ב הכוללים כל דיני טרפיות הריאה (נדפס כנ״ל), חיברם הרה״ג ר׳ אברהם הכהן שליט״א רב לשעבר בספאקץ וכעת הוא בירושלים.

4) **אבן חן** — דרושים לנפטרים מהרב ר׳ אשר חדאד שליט״א כעת הוא בנתיבות, (ג׳רבה תשכ״ז).

5) **אבני צדק** — ב׳ חלקים, ח״א חי׳ שו״ע או״ח וחלק ב׳ לשו״ע יו״ד (תונס תרס״ג), מהרה״ג הראב״ד תונס הגאון המפורסם ר׳ ישועה בסיס זצוק״ל. בסוף ח״א נלוה ספר „מאורות נתן״ חי׳ על שני פרקים ראשונים לב״מ מהרה״ג ר׳ נתן בורג׳ל השני זצ״ל.

6) **אברהם אוהבי** — חי׳ תנ״ך ש״ס ושו״ע מהחה״ש העניו ר׳ אברהם סופר ז״ל (ישראל תשכ״ו).

7) **אברהם אוהבי** — שיטה כת״י על מס׳ סוטה מהרה״ג המקובל ר׳ אברהם בן מוסא זצ״ל מחכמי מרוקו שנתיישב בתונס ונפטר בשנת התצ״ג. והחיד״א מזכירה ב„שם הגדולים״ בערך „ר׳ אברהם בן מוסא״ וכותב עליה שהיא שיטה נחמדת. וב״ה שזכינו והיא נמצאת תחת ידינו והיא מועתקת במכונת כתיבה וה׳ יזכנו להוציאה לאור בקרוב אמן.

8) **אברהם יגל** — חי׳ ש״ס הרמב״ם שו״ע ותנ״ך מהרה״ג ר׳ אברהם הכהן זצ״ל מחכמי תונס בתקופת מהרי״ט טייב ונפטר בצפת, ונלוה לו ספר „זכר צדיק״ פי׳ על המשניות מסדר זרעים ומועד מהרב המובהק כמוהר״ר שמריה קאטריוואס זצ״ל (ההסכמה משנת תקצ״ו).

9) **אגרתן** — עיין „יושיע ציון״.

10) **אדמת יהודה** — עיין „צמח דוד״.

11) **אהב משפט** — שו״ת ג׳ חלקים מהרה״ג ר׳ פראג׳י עלוש זצ״ל אב״ד גאבס. ח״א לשו״ע או״ח (ג׳רבה תרפ״ח), ח״ב ליו״ד (ג׳רבה תרצ״ה) וח״ג לאה״ע (ישראל תש״ל). בסוף ח״א ספר „ילד אליהו״ מע׳ ע״ס א״ב לר׳ אליהו עלוש זצ״ל, וכן אות א׳ מס׳ „פלא יועץ״ מתורגם לערבית יהודית ע״י ר׳ מקיקץ השלי זצ״ל.

12) **אהבת ה׳** — פירוש על האדרא זוטא מאת הרה״ג המקובל האלוקי ר׳ יוסף סדבון זצ״ל, ליוורנו תרל״א ויצא מחדש בארץ במהדורת צלום בשנת התשל״ו.

13) **אהלי יצחק** — חיבור על אחד עשר מסכתות בש״ס וקצת על הרא״ם הרמב״ם ושו״ע מהרה״ג ר׳ יצחק בונאן זצ״ל, ונלוה אליו פסקי ר׳ ישעיה הראשון לר״ה תענית וחגיגה (ליוורנו תקפ״א).

14) **אהלי שם** — ח׳ דרושים, ו„ערב ומועיל״ — מוסרים ומעשיות מר׳ שמעון מימון זצ״ל מגאבס, ובסופו „שלום ירושלים״ שבחי א״י בלה״ק וערבית (ג׳רבה תש״י).

15) **אהל ישרים** — כללים בש״ס מהרה״ג ר׳ יצחק בונאן זצ״ל בע״ס „אהלי יצחק״, ונלוה לו ספרו „ברית יצחק״ על התורה והמכילתא. בסופו קונטרס „די השיב״ תשובות מבנו ר׳ דוד ומר׳ יהודה הלוי זצ״ל על ההשגות שהשיגו על ספר „אהלי יצחק״ הנ״ל (ליוורנו תר״ו).

16) **אהל משה** — שו״ת על השו״ע ובסופו קונטרס „אהל צדיקים״ — סיפורי צדיקים, מאת הרה״ג ר׳ משה כהן דריהם זצ״ל שהיה רב ראשי לדיג׳ת ובארץ היה חבר ביה״ד בטבריה (ישראל תשל״ט).

17) **אהל צדיקים** — עיין אות הקודם.

18) **אהלי יהודה** — חיבור גדול על הספרי ובסופו קונט׳ תשובות חי׳ הלכה וש״ס, מהגאון המפורסם ר׳ יהודה נג׳אר זצ״ל בעל לימודי ה׳ ועוד, (ליוורנו תקפ״ג).

19) **אומר לציון** — דרושים ב׳ חלקים מהרה״ג ר׳ ציון כהן יהונתן זצ״ל מג׳רבה שהיה רב בעי״ת זווארא בטראבלס. ח״א לפ׳ בראשית (ג׳רבה תש״ה), וח״ב לס׳ שמות (ישראל תשל״ט).

20) **אוצר התורה** — ירחון תורני שיצא לאור בג׳רבה בשנת התרפ״ט (1929) ע״י הרב שושן הכהן זצ״ל במשך 6 חדשים.

21) **אור המשיח** — עיין „תולדות יוסף״.

22) **אורה ושמחה** — מערכות מוסר מהרה״ג ר׳ מעתוק חטאב זצ״ל רב דבנגרדאן (ג׳רבה).

23) **אורה ושמחה** — חי׳ על ההגדה של פסח ע״ד הקבלה מהרה״ג המקובל ר׳ כליפה כהן זצ״ל בן אחי אב״ד הדיג׳ת אברהם הכהן זצ״ל, ונלוה אליו פי׳ „ויגד משה״ מהרה״ג ר׳ משה כהן דריהם זצ״ל (ג׳רבה תרצ״ט).

24) **אורח חיים** — פי׳ על מס׳ אבות מהרה״ג ר׳ כמוס חדאד רב דעיר מדנין, ג׳רבא תרפ״ו.

25) **אורח צדיקים — אורח ישרים** — חי׳ על

משלי מהרה"ג ר' חיים כהן זצ"ל הראב"ד טריפולי בעל „לב שומע", ונדפס בג'רבה בשנת תער"ב בס' הנקרא „ארחות חיים".

26) **אחימלך הכהן** — דרושים, חי' גפ"ת והלכות מהרה"ג ר' נסים הכהן זצ"ל לפנים רב בבנגרדאן ובארץ היה רבו דמושב שרשרת (ישראל תשל"ה). בסופו הספדים על ההמ"ת, וקונט' „מעשה נסים" — מוסרים ומעשיות מתלמידו ר' ורג'אני יאנה הי"ו מנתניה.

27) **אילת אהבים** — חי' על חומשים בראשית ושמות (שאר החלקים אבדו) מהרה"ג ר' אברהם הכהן שליט"א רב בספאקץ לפנים ועתה בירושלים, ג'רבה תשט"ו.

28) **אילת השחר** — דרושים נחמדים בדרך מחקר בענייני אמונה ופילוסופיה מהרה"ג ר' שמואל טייב זצ"ל שהיה רב בכמה ערים בתוניסיה, תונס התע"ר.

29) **אימת המלך** — מהראב"ד תונס ר' יצחק חיים כהן טנוג'י זצ"ל מג'דורה. עדיין לא יצא לאור ומזכירו בספרו „תורת המלך" דף כ"ה.

30) **איסור והיתר** לר' ירוחם — נדפס עם ספר „בן אברהם", ויצא מחדש בצלום ונלוה לספר „רבינו ירוחם".

31) **איש מצליח** — שו"ת ב' חלקים, מהרה"ג המקובל ר' מצליח מאזוז זצ"ל והי"ד שנהרג על קדוש השם בתוניס בשנת התשל"א בשובו לביתו מתפלת שחרית. ח"א על שו"ע או"ח ויו"ד נדפס בארץ בשנת התשל"ד והוהדר בהתשמ"א, וח"ב על אהע"ז וחו"מ נדפס בארץ בשנת התשל"ו.

32) **אלון בכות** — דינים לבין המצרים וד' תעניות עם סדר ת"ח וקינות לט"ב מהראב"ד טריפולי ר' חיים כהן זצ"ל בעל לב שומע, ליוורנו תרמ"ג.

33) **אלפי יהודה** — חיבור גדול על מס' שבועות מהגאון המפורסם ר' יהודה נג'אר זצוק"ל בעל לימודי ה' ועוד, ליוורנו התקנ"ד.

34) **אמונה ונסים** — עיין „זכרון יוסף".

35) **אמר משה** — עיין „גן יעקב".

36) **אמרות טהורות** — חי' על התורה ורמזים על מלת „בראשית" מהרב ר' בנימין חדאד זצ"ל שהיה שו"ב וסו"מ בג'רבא, ג'רבא תרפ"ז.

37) **אמרי קדוש** — דרושים יקרים ונחמדים מהרב החסיד העניו הדרשן המצטיין ר' יצחק אברהמי זצוק"ל רעו של הגאון מהר"י בסיס (סוסא תשי"ט). בסופו ספורים בערבית יהודית על ר' אברהם בן מוסא ור' יעקב גנסף זצ"ל.

38) **אמרי שפר** — דרושים, חי' תנ"ך שו"ת ועוד מהרב המובהק החו"ש הדו"מ ר' מאיר שלמה פארינטי זצ"ל רב דעיר בנזרת (סוסא תרפ"ד).

39) **אני חומה** — ב' חלקים, ח"א חי' תורה ודרושים (ג'רבה תשי"ט), וח"ב חי' גפ"ת ושו"ת ובסופו מוסרים ומעשיות בערבית (ג'רבא תשל"ג). חובר ע"י הרה"ג ר' חומאני עלוש זצ"ל רב במדנין ונפטר בארץ.

40) **אסיפת אמרים** — עיין „דרכי שלום".

41) **אפעאל הצדיקים** — עיין „חסדי דוד" ו„גאות מדבר".

42) **ארפא משובתם — אוהבם נדבה** — ספר קטן של תיקונים לעוונות בערבית ערוכים ע"ס א"ב, מהרב ר' צג'ייר עשוש שליט"א שהיה רב בעיר סליאנה וכעת הוא בבאר שבע.

43) **ארץ צבי** — חי' ש"ס ושו"ע וחי' על התורה מהרה"ג ר' צבי דידי זצ"ל, ישראל התשל"א.

44) **אשביע לחם** — דרושים עם מוסרים ומעשיות בערבית מהרה"ג ר' מקיקץ (גוצא) ישראל חדאד זצ"ל שהיה רב בתיטאוין ואח"כ במושב בית הגדי שבנגב, ג'רבא תש"ו. בסופו „מגלת איבה" ספורו של בעל התוי"ט בתרגום לערבית. הספר הוהדר בארץ בשנת התש"מ ונוספו אליו כמה חי' תנ"ך והלכה מהמחבר בשם „לבי שמח", ואח"כ „צעקת בני ישראל" דרושים למנוחת המחבר זצ"ל.

45) **אשכבתיה דרבי** — קובץ של דרושים מרבנים שונים שנאמרו למנוחת הגאון המפורסם ר' רחמים חי חויתא הכהן זצוק"ל שהיה הראב"ד ג'רבה ורב במושב ברכיה, ובסופו דרוש למנוחת אשתו, ישראל תשל"א.

46) **אחרית לאיש שלום** — שמונה דרשות והספדים מהרה"ג ר' אברהם בר שלום בלעיש זצ"ל, ליוורנו תק"צ.

מערכת בי"ת

1) **באר לחי רואי** — דרושים מוסריים מהרה"ג ר' אברהם בלעיש בן שלום הלוי זצ"ל, ונעתק לעברית איטלקית וצרפתית (טורין התקע"ו). יצא עוד בתרגומים לגרמנית ואיטלקית.

2) **באר משה** — שיטה גדולה על נזיר מהרה"ג ר' משה כרייף זצ"ל מרבני תונס בסוף המאה הששית ומר זקנו של הגאון מהר"א כהן יצחקי זצ"ל בעל משמרות כהונה, ליוורנו תרי"א. בסופו נלוה קונט' „בני סמיכי" על הש"ס מנכדו ר' יאודה הכהן יצחקי ומרבי יעקב ארטבי זצ"ל.

3) **בגדי אהרון** — חי' תנ"ך ודרושים מהרה"ג ר' אהרון פרץ זצ"ל אב"ד ג'רבה, וכולל גם את ספרו „משחת אהרון" על הש"ס והם משארית פליטת חידושיו הרבים שנבזזו ע"י שוללים. נלוה אליו ספר „מכתב לחזקיהו" — חי' תנ"ך וש"ס מבנו ר' חזקיה פרץ זצ"ל, ובסופו י"ד פיוטים מר' אהרון, נדפס ליוורנו תקס"ו.

4) **בגדי שש** — חיבור גדול על שלושת חלקי השו"ע (בלי חו"מ) מאת הרב המופלא ר' שלמה שמאמא זצ"ל, נדפס ליוורנו תרכ"ו עם הגהות מרבני סוסא.

5) **בגדי שש** — על פרקי אבות מהרה"ג ר' רחמים בוכריץ זצ"ל דיין בדיג'ת באמצע המאה השביעית וחותנו של הראב"ד ג'רבה מהר"מ זקן מאזוז זצ"ל, ליוורנו.

6) **בגדי שש** — חי׳ על אבות מהראב״ד תונס ר׳ יצחק חיים כהן טנוג׳י זצ״ל ומזכירו בספרו „תורת המלך" דמ״א, ועדיין לא יצא לאור.

7) **בגדי ארגמן** — חיבור על הש״ס מהרה״ג ר׳ משה ברדע זצ״ל דיין בתונס בתקופת מהר״י בסיס ומזכירו פעמיים בהגהתו בספר „שורש ישי" (דמ״ה ע״ב). וכנראה שלא נדפס.

8) **בינה לעתים** — עיין „חוט המשולש".

9) **בית אברהם** — חיבור גדול על הלכות תערובות הכולל ב׳ חלקים, ח״א לסימנים צ״ח-ק״ג (ישראל תשל״ה) וח״ב לסימנים ק״א-קי״א (ישראל תשל״ח). חיברו בצעירותו הגאון המקובל צדיק יסוד עולם ר׳ אברהם מגוץ הכהן זצוק״ל וזיע״א בן הראב״ד ג׳רבה ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל. בתחלתו תולדותיו ותולדות משפחתו.

10) **ביתא דרבנן** — כולל כל ספרי הראשונים מהרה״ג ר׳ יצחק חי בוכבזא זצ״ל רב בכמה מערי תונס ובסוף ימיו הראב״ד טריפולי. עדיין לא יצא לאור.

11) **בית אבות** — עיין „פרח שושן".

12) **בית הלחמי** — שו״ת מהרה״ג ר׳ יצחק חי בוכובזא זצ״ל, ישראל תשל״ה. בתחלתו תולדות המחבר.

13) **בית ושם — ויעתק משם** — חי׳ תנ״ך ומארז״ל מהרה״ג המרתב״י ר׳ מקיקץ שאול השלי זצ״ל, ירושלים תשל״א.

14) **בית יעקב** — חי׳ תנ״ך מאת הרב ר׳ יעקב חדאד זצ״ל מגאבס, ג׳רבה תש״א. בסופו קונט׳ „שארית יעקב" ו„מודה ועוזב" — וידוי ותפלה להקב״ה.

15) **בית יעקב** — בקשות ושירות ותשבחות לשבת מר׳ שלום חי בן בארון זצ״ל, תונס התרנ״ח.

16) **בכור יעקב** — דרושים, מוסרים ודינים בלה״ק וערבית מהרה״ג ר׳ יעקב כהן גדישא זצ״ל דיין ג׳רבה בעל „מעיל יעקב", ג׳רבה תער״ב.

17) **בכור יעקב** — חי׳ תורה ומערכות על מדרשי רז״ל בדרך פרד״ס מהרה״ג ר׳ יעקב בן ר׳ יצחק הכהן זצ״ל, אחי מר זקני הראב״ד תונס ר׳ מרדכי אמייס הכהן זצוק״ל, ישראל תשל״ד.

18) **בית המלך** — חי׳ על הרמב״ם מהרה״ג ר׳ שלמה שמאמא זצ״ל בעל „בגדי שש" ולא ראה אור הדפוס. נזכר בהקדמה ל„בגדי שש" הנ״ל.

19) **בן אברהם** — חלק „בית הספק" — כולל נ״ב סימנים בכללי הספיקות מהרה״ג ר׳ אברהם בן ר׳ משה אבוקארא זצ״ל אב״ד דק״ק פורטוגיזים ועליו סומכים בכללי הספיקות גדולי הפוסקים בתונס ומחוצה לה, ליוורנו תרמ״ב. בסופו נדפס „איסור והיתר לרבינו ירוחם" שנמצא בכת״י בלול בין גנזי מהר״י בסיס זצ״ל, ועכשיו הוא נלוה לס׳ רבינו ירוחם.

20) **בן אברהם** — חלק „בית אסירי" — מהרב הנ״ל על דיני איסור והיתר ועדיין לא ראה אור, ונזכר בהקדמת „בן אברהם — חלק בית הספק" שבאות הקודם.

21) **בן אברהם** — חלק „בית המשתה" כנ״ל, והוא על הלכות יין נסך.

22) **בן אחיסמך** — דרושים וחי׳ ש״ס מהרה״ג ר׳ חואתי הסרוסי זצ״ל מגאבס תלמיד הרה״ג ר׳ חיים חורי זצ״ל. נדפס התשל״ה.

23) **בני חי** — ספר דינים קטן ומנוקד לתלמידים מהרה״ג ר׳ יצחק בוחניך זצ״ל שהיה מלמד בישיבת „חברת התלמוד" בתונס, ישראל תשל״ט ע״י מכון הרב מצליח במהדורה חדשה.

24) **בני יוסף** — חי׳ ש״ס והרמב״ם מהרה״ג ר׳ יוסף כהן טנוג׳י זצ״ל מתונס תלמיד מהר״א טייב הראשון זצ״ל, ליוורנו תקנ״ג. בתוכו יש חידושים ממהר״א טייב ור׳ צמח צרפתי, ובסופו נדפס „זרע יצחק" ח״ב חי׳ ש״ס ושו״ת מהרה״ג המקובל ר׳ יצחק לומברוזו זצ״ל והם שארית ספרו „זרע יצחק" ח״א על הש״ס.

24*) **בני יעקב** — ב׳ חלקים מרבי יעקב חורי זצ״ל מג׳רבה, ח״א מוסרים ומעשיות בלה״ק וערבית (ג׳רבה תרצ״ד), וח״ב לבושים לסיום כמה מסכתות ונדפס בג׳רבה בשנת התשי״ח בסו״ס הפיוטים „קול יעקב" ח״ב.

25) **בנימין צעיר** — חי׳ תנ״ך וש״ס ודינים לחג ומועד בקצרה מהרה״ג המרתב״י ר׳ כצ׳יר עטון ז״ל מתלמידי מהר״ם השלי זצ״ל (ישראל תשל״ח).

26) **בני מכיר** — עיין „פרחי כהונה".

27) **בני סמיכי** — עיין „באר משה".

28) **בני ציון** — על מס׳ אבות מהרה״ג ר׳ ציון כהן יהונתן זצ״ל רב בזוארה שבטראבלס (ג׳רבה תרפ״ח).

29) **בני שלישים** — עיין „קרית ארבע".

30) **בני שלישים** — חי׳ על התורה ונלוה אליו מעשה דינה בת יעקב בערבית וספר „שמש ומגן" על פסחים, מהרה״ג המרתב״י ר׳ שאול מקיקץ השלי זצ״ל (ישראל תשל״א).

31) **בני שמואל** — חידושים על הש״ס מאחד מרבני תונס בדורות הקודמים הרה״ג ר׳ משה בן ר׳ שמואל עדאוי זצ״ל תלמידו של הרה״ג ר׳ אברהם כייאט זצ״ל מדייני תונס בראשית המאה הששית. נדפס בליוורנו תקי״ח. הוא הספר הראשון שנדפס מרבני תונס של התקופה האחרונה.

32) **בן מזה** — חידושים על מדרשים ומארז״ל מהרה״ג ר׳ משה זמור זצ״ל אחד מדייני תונס בתקופת מהר״א חג׳אג׳ במחצית הא׳ של המאה השביעית, תונס התרנ״ד.

33) **בן פורת יוסף** — ג׳ חלקים מהרה״ג המרביץ תורה לעדרים ר׳ יוסף ברבי זצ״ל מג׳רבה, ח״א חי׳ תנ״ך ומארז״ל מערכות ודרושים (ג׳רבה תרפ״ד), ח״ב — חי׳ ש״ס וח״ג — חי׳ ש״ס ושו״ת. שני האחרונים נדפסו בג׳רבה התרצ״ב.

34) **בנין אבות** — על מס' אבות מהרה"ג המקובל ר' צמח הכהן השני זצ"ל בעל „מדרש הגדה", ועודנו בכתובים ונזכר בהסכמת הרבנים לספרו „חולת אהבה".

35) **ברית אברהם** — עיין „הלכה למשה".

36) **ברית ותורה** — עיין „דברי הברית".

37) **ברית יצחק** — עיין „אוהל ישרים".

38) **ברית יצחק** — עיין „תולדות יצחק".

39) **ברית יצחק** — שיטה על מכות שנאבד זכרה מהרה"ג ר' יצחק חי בוכבזא זצ"ל, ונזכרת בהקדמות לספריו.

40) **ברית כהונה** — תקנות ומנהגי ג'רבה במערכות ע"ס א"ב לד' חלקי השו"ע מהרה"ג ר' משה כלפון הכהן זצ"ל הראב"ד ג'רבה. יצא בג'רבה בד' חלקים בזמנים שונים, ובארץ יצא במהדורא חדשה של ספר אחד הכולל את כל ד' החלקים. הוא ספר חשוב לדעת מנהגי ג'רבה ועליו סומכים חכמי ג'רבה הרבה. לאחרונה יצא עוד חלק עם ס' „ברית משה" שיצא מחדש ונלוה אליו הוספות מבנו ר' שושן הכהן זצ"ל בשם „גאלי כהונה".

41) **ברית מלח** — עיין „תורה וחיים".

42) **ברית משה** — כולל ספר „ברית אבות" ב' חלקים על פרק"א במהדורא חדשה (מהדורא א' של ח"א נדפסה בירושלים תרס"ה, ושל ח"ב בשנת התרח"ץ) מהרה"ג ר' משה כלפון הכהן זצ"ל הראב"ד ג'רבה (ישראל תשל"ט). ונלוה ספר „ברית כהונה" ח"ג עם הוספות „גאלי כהונה" מבנו הרה"ג ר' שושן כהן זצ"ל וס' „הלכה למשה" ח"ב — כללי הוראה ועוד הוספות.

43) **בריתו ועדותיו** — מהראב"ד תונס ר' יצחק חיים כהן טנוג'י זצ"ל ומזכירו בספרו „תורת המלך" בכמה מקומות (דפים: ד', ו', ט"ז) וכנראה שהוא על התנ"ך. עדיין לא יצא לאור.

44) **ברית שלום** — מע' מוסר בערבית מהרה"ג ר' בנימין מקיקץ דידי זצ"ל, ג'רבה תשי"ד.

45) **ברית שלום** — לקט מוסרים ודינים מחולקים לפי ד' חלקי השו"ע מהרה"ג ר' שלום הכהן זצ"ל דיין זרזיס ואביו של הראב"ד ג'רבה ר' משה כלפון הכהן זצ"ל. נדפס בג'רבה בכמה חלקים בזמנים שונים.

46) **ברכת אבות** — על מס' אבות מהרה"ג המרתב"י ר' שאול מקיקץ השלי זצ"ל, ג'רבא.

47) **ברכת אברהם** — שיטה רחבה על מס' ברכות מהרה"ג המקובל ציס"ע ר' אברהם מגוץ הכהן זצ"ל שחיברה בהיותו בן 21 שנה בלבד, ג'רבא תרצ"א.

48) **ברכת ה'** — ב' חלקים — ח"א, חי' על ברכות ביצה וסוכה (ירושלים תרס"ה), ובסופו „זרע דודי" ח"א מערכות על מדרשים ומארז"ל ועוד. וחלק ב' על מס' שבת נדפס לאחרונה בארץ בשנת התשל"א. חברם הגאון המפורסם ר' סאסי מעתוק כהן יהונתן זצ"ל הראב"ד ג'רבה.

49) **ברכה ושלום** — כולל הנהגות ישרות לאדם בלה"ק ובערבית יהודית (התרגום לערבית נקרא „דרכי שלום") מהרה"ג ר' שלום הכהן זצ"ל דיין בזרזיס, ג'רבה תרפ"ו.

50) **ברכה ותהלה** — חי' על התהלים מהרה"ג ר' יצחק חי בוכבזא זצ"ל, ג'רבה תש"י. הוהדר בארץ.

51) **ברית יעקב** — ספר גדול מהרה"ג ר' יעקב פיתוסי זצ"ל הכולל מ"ב דרושים, שטה מקובצת למסכת סוטה מחידושיו ומחידושי רבנים שונים, ליקוטי גאונים לנדרים ונזיר, ליקוטי נזיר למהר"א בן מוסא, פירוש לי"ג מדות שהתורה נדרשת בהם להרלב"ג ועוד, ליוורנו תק"ס.

מערכת גימ"ל

1) **גאולת הארץ** — עיין „מאור עינים".

2) **גדולת מרדכי** — ב' חלקים, ח"א — שו"ת מערכות הלכה, דרושים ועוד, וח"ב — שו"ת על ד' חלקי השו"ע מהגאון המפורסם מר זקני הרה"ג ר' מרדכי כמוס אמייס הכהן זצוק"ל שהיה הראב"ד ג'רבה ואח"כ שמש כהראב"ד תוניסיה. נדפסו בארץ בשנים התשל"ז והתשמ"א.

3) **גדולת מרדכי — זעקת מרדכי** — דרושים, הראשון לשבתות השנה ועוד, והשני להספדים מהרה"ג ר' מרדכי סגרון זצ"ל שהיה רב של מדנין ואח"כ היה רבו דמושב זמרת בנגב, ירושלים תשל"א.

4) **גואלי חי** — הגדה של פסח עם פירוש „גואלי חי" ועוד ג' פירושים ע"ד הנסתר: „אם כל חי", „אם למקרא" ו„ירחמיאל", מהרה"ג המקובל ר' יעקב חדאד זצ"ל, ג'רבה תרפ"ה.

5) **גוייתו כתרשיש** — אחד מספרי הראב"ד תונס ר יצחק חיים הכהן טנוג'י מג'דורה זצ"ל שעדיין בכתובים, ומזכירו בספרו „תורת המלך" דף ט"ז.

6) **גילה ורנה** — לקט של קטעי תפלה ופיוטים לשמחות ועוד הנהוגים לאמרם בין יהודי ג'רבה, ישראל תשל"ה.

7) **גן יעקב** — מהרה"ג ר' יעקב הכהן גדישא זצ"ל דיין בג'רבא, והוא כולל: „מעיל יעקב" ח"ב — מע' ביאורי פסוקים ומארז"ל, „דברי יעקב" — מע' פסקים לאו"ח ויו"ד ו„הליכות יעקב" — כנ"ל לאה"ע וחו"מ (ג'רבה תער"ב). נלוה אליהם הגהות „אמר משה" ו„דבר משה" מהראב"ד ג'רבה ר' משה זקן מאזוז זצ"ל, וכן נלוה סדר „פדיון הבן" כפי שסודר ע"י הראב"ד ג'רבה ר' יוסף הכהן זצ"ל ועוד כמה פיוטים (ביניהם פיוט א' שחברו ר' אהרן פרץ בשנת התע"ו כשנתרפא ממחלת עיניו ל"ע).

8) **גנזי ברכה** — חיבור יקר על הזוה"ק מהרה"ג המקובל ר' יצחק חי בוכבזא זצ"ל ועדיין בכתובים. מוזכר בהקדמות לספריו.

9) **גנזי שלום** — שו"ת מרבני תונס אל הרה"ג המקובל ר' שלום שמעוני זצ"ל רב דגפצא, וכן כולל חי' ש"ס ותי'

תנ"ך ע"ד הקבלה מר' שלום הצ"ל, תונס תרע"ו והוהדר בארץ במהדורות צלום. במהדורה החדשה נלוה אליו קונט' „ארץ נושבת" — תיקונים בענייני פגם הברית ועניני בריאות שונים שליקט ר' אברהם הכהן שליט"א מירושלים.

10) **גרש כרמל** — בירורי ספקות בענייני גיטין שניתנו בבית הדין בג'רבא מאת הגאון המפורסם ר' רחמים חי חויתא הכהן זצוק"ל, ישראל תשכ"ב. בסופו „גרש ירחים" (עיין אות הבא).

11) **גרש ירחים** — עוסק בענייני גיטין עם מנהגי ג'רבה וטריפולי בזה, מהרה"ג המפורסם ר' חיים הכהן זצ"ל הראב"ד טריפולי (בעל „לב שומע") עם הגהות מר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל. נדפס בסו"ס „גרש כרמל" שבאות הקודם.

מערכת דל"ת

1) **דבר משה** — עיין „גן יעקב".

2) **דבר המשפט** — שו"ת ודרושים מהרה"ג המפורסם ר' חיים כהן זצ"ל הראב"ד טריפולי ובעל „לב שומע" עם הגהות „דבר משה" מתלמידו הראב"ד ג'רבה ר' משה זקן מאזוז, ג'רבה תרפ"ח. בסופו נלוה ספרו „וערך הכהן" — מערכות ביאורי כתובים ומארז"ל.

3) **דברי הברית** — כולל ב' פירושים על התורה, הא' „ברית ותורה" מהרה"ג ר' אברהם עלוש זצ"ל אב"ד גאבס, והב' „דברי משה" מתלמידו הרה"ג ר' משה מימון זצ"ל בעל „המילאים למשה", ג'רבה תער"ג. בסופו קונט' „ויען אברהם" ליקוטים מרבי אברהם מימון זצ"ל חברו של ר' אברהם עלוש הצ"ל.

4) **דברי אמת** — חומש בראשית מתורגם לשפה הערבית יהודית המדוברת בתונס בתקופת המחבר. ועשה זאת מכיון שעד תקופתו היה נהוג בתונס ללמד בחדרים ובתלמודי תורה לפי התרגום של הערבית העתיקה מלפני כ־400 שנה (מתקופת המחבר) שלא מובנת לבני הדור. תרגומו זה הוא תוצאה של חקירה של 40 שנה בספרי מפרשים שונים. התרגום נקרא „אלמקשייה", ועיין להחיד"א ב„מורה באצבע" סי' ג' אות קי"ח שכתב שהראשונים היה קורין לכ"ד ספרי התנ"ך „מקדש יה" וכותב וז"ל: „ועדיין בערי המערב קורין לו „מקשייה", ושאלתי מאי קשיא להו ואין פותר, ואמרתי להם שרצונם לומר „מקדש יה" ובפי ההמון נשאר „מקשייה", עכ"ל. וכנראה באמרו „ערי המערב" כוון לתונס שבה בקר בשנת התקל"ד.

5) **דברי דוד** — עיין „שירי דוד".

6) **דברי דוד** — כולל ס' „זרע דוד" — חי' ברכות וזרעים, ו„מועד דוד" — לסדר מועד (מסכתות שבת עירובין חגיגה) מהרה"ג המופלא סוה"ר ר' דוד צפג' זצ"ל מתונס בן הדיין ר' ישועה צפג' זצ"ל, ג'רבה תשי"א.

7) **דברי דוד** — דרושים על סדר פרשיות השבוע שחבר הרה"ג ר' דוד הכהן יהונתן זצ"ל בשנת פטירת אביו הראב"ד ג'רבה ר' ציון הכהן זצ"ל, ישראל תשל"ח.

8) **דברי יוסף** דרושים מהרה"ג ר' יוסף בוכריס זצ"ל דיין דזרוס, ישראל תשל"ח.

9) **דברי יעקב** — עיין „גן יעקב".

10) **דברי משה** — עיין „דברי הברית".

11) **דברי משה** — עיין „שיר חדש" ו„קנה אברהם".

12) **דברי מרדכי** — ב' חלקים של באורים בדרך דרוש על חמשה חומשי תורה עם מוסרים ומעשיות בערבית מהרה"ג ר' מרדכי סגרון זצ"ל רב במדנין, ג'רבה תש"ה והוהדר לאחרונה בארץ.

13) **דברי סופרים** — אוסף נוסחאות של שטרות, כתובות, שט"ח וכל השייך למקצוע זה עם איזה דינים, מהרה"ג ר' משה חדאד רב דנאבל, ג'רבה התש"ז.

14) **דברי שלום** — פתיחה בערבית לעשרת הדברות מאת הרה"ג המקובל ר' שלום שמעוני זצ"ל רב דגפצא בעל „גנזי שלום", ג'רבה תרע"ה.

15) **דברי שמואל** — ב' חלקים בכרך אחד, ח"א — חי' ש"ס ומערכות, וח"ב — ליקוטים ועניינים מפוזרים בלה"ק וערבית מהרב שמואל כמוס הכהן זצ"ל אחיו של הראב"ד ג'רבה ר' משה כלפון הכהן זצוק"ל, ג'רבה התרע"ו.

16) **דומיה תהלה — קדש הלולים** — חי' על תהלים מהרה"ג ר' חיים הכהן זצ"ל בעל „לב שומע" ונדפס עם ספר „קדש הלולים" לעמיתו בתורה ר' רחמים בוכריץ זצ"ל דיין הדיג'ת, ג'רבת תרפ"ה.

17) **דור רביעי** — עיין „קרית ארבע".

18) **די השיב** — שו"ת מהרבנים ר' דוד בונאן ורעו ר' יהודה הלוי בעל „מחנה לויה" דייני ק"ק פורטוגיזיס בתונס. בסופו שו"ת „נשאל דוד" לר' דוד בונאן בלבד, וכן עוד בסופו קונטרס „המרת הדת פוסלת", ליוורנו תרי"ז.

19) **דרך חיים** — עיין „חיי אברהם" טייב.

20) **דרך חיים** — חי' תנ"ך ופלפול על כמה מסכתות שחבר בצעירותו הרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל אב"ד גאבס, ונדפס בירושלים בשנת התרס"ה עם ספר „שם משה" להראב"ד ג'רבה מהר"מ זקן מאזוז זצ"ל.

21) **דרך ישרה** — ספר קטן של חי' ש"ס מהבחור החו"ש ר' יוסף שמעוני זצ"ל מתלמידי ישיבת „חברת התלמוד" בתונס שנפטר בצעירותו, ואתו קונט' „ושמו מרדכי" — חי' תנ"ך ומארז"ל מאחיו ר' מרדכי, ג'רבה תשכ"ו.

22) **דרכי שלום** — חי' תורה, מערכות ודרושים מהרב שלום בן ר' יעקב בן ג'אתו כהן זצ"ל, ירושלים תשל"א. ויש בו כמה גרגרים מר' ציון בן ר' עתוגי כהן בשם „הנשאר בציון", וקונט' „אסיפת אמרים" ספורים ופניני תורה מבנו של ההמ"ח הי"ו.

23) **דרש משה** — עיין „שערי תורה" ו„שיר חדש".

24) **דרש משה** — ב׳ חלקים של מערכות חי׳ תנ״ך ומארז״ל מהרה״ג ר׳ משה כהן דריהם זצוק״ל דיין בדיג׳ת וחבר ביה״ד בטבריה, ישראל תשל״ד, תשל״ו.

25) **דרש משה** — דרושים לשבת זכור מהרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן זצוק״ל הראב״ד ג׳רבה, ישראל תשל״ו. בתחלתו קונט׳ „סתרי משה״ — זכרונות חייו, ובסופו ספרו „אגרת הפורים״ — חידושים על מגלת אסתר.

26) **דרכי משה** — מאמרים מוסריים על סדר פרשיות התורה מהרה״ג ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל, ג׳רבה תרצ״ה.

מערכת ה״א

1) **הארץ יהודה** — חי׳ ש״ס והרמב״ם מהרה״ג ר׳ יהודה כהן טנוג׳י זצ״ל מדייני תונס במאה הששית ליורנו התקנ״ז. בסופו נדפסו גליונות מהגאון ר׳ צמח צרפתי זצ״ל שמצאם מהר״י לומברוזו זצ״ל על ס׳ „בית יוסף״ ו„גדולי תרומה״ של ר׳ צמח זצ״ל.

2) **הוראת זקן** — כולל ג׳ ספרים: „שפתי צדיק״ — דיני שבתות ומועדים. „פי צדיק״ — דיני תפלה ומאכלות אסורות ונדה. „עיני צדיק״ — דיני שחיטה וטרפיות, חברם הראב״ד ג׳רבה ר׳ משה זקן מאזוז זצ״ל, ג׳רבה תרע״ו.

3) **הידור מצוה** — עיין „מצות המלך״.

4) **הירח** — ירחון תורני שיצא בג׳רבה בין השנים הת״ש־התש״י, בעריכת הרה״ג ר׳ רפאל כצ׳יר צבאן שליט״א רב דנתיבות כעת וחבר מועצת הרבנות הראשית.

5) **הליכות יעקב** — עיין „גן יעקב״.

6) **הלכה למשה** — כללי הוראה נחוצים למורה הוראות מהרה״ג הראב״ד ג׳רבה ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל, ונלוה אליו ס׳ „ברית אברהם״ כללים כנ״ל מבנו ר׳ אברהם מגוז הכהן זצ״ל, ג׳רבה תש״א. בספר זה מובא מתולדותיהם (ועיין „ברית משה״).

7) **המלואים למשה** — חי׳ תורה ודרושים להרה״ג ר׳ משה מימון זצ״ל מחכמי גאבס ותלמידו של ר׳ אברהם עלוש זצ״ל, ג׳רבה תרצ״ו.

8) **הנשאר בציון** — עיין „דרכי שלום״.

9) **השושנה** — ירחון תורני רבני שהופיע בג׳רבה בשנת התשי״ד ע״י הרה״ג ר׳ בוגיד סעדון שליט״א הרב הראשי לג׳רבה כעת.

מערכת וא״ו

1) **והשיב משה** — שו״ת על ד׳ חלקי השו״ע מהרה״ג ר׳ משה כהן דריהם זצ״ל דיין בדיג׳ת ואח״כ שמש כחבר בית הדין בטבריה, ישראל תשכ״ח.

2) **והקשורים ליעקב** — חי׳ תנ״ך מהרה״ג ר׳ יעקב אבוקארא זצ״ל מתונס, עיין „שם משמעון״.

3) **ווי העמודים** — חיבור גדול על ספר היראים לר״א ממיץ מהגאון המפורסם ר׳ יצחק טייב זצ״ל הראב״ד תונס בעל „ערך השלחן״ ועוד, ליוורנו תרי״ח. וראיתי שיצא במהדורא חדשה בארץ לבקשת אחד האדמורי״ם שדרש מחסידיו להוציאו לאור מחדש.

4) **ויאמר אברהם** — קונט׳ קטן של חי׳ על חולין וליקוטים מהרב הכולל סוה״ר ר׳ אברהם זיתון זצ״ל.

5) **ויאמר בועז** — ג׳ חלקים, ח״א — על הלכות תערובת (ג׳רבה תש״ח), ח״ב — חי׳ ש״ס, תנ״ך ודרושים (ג׳רבה תשי״ג), ח״ג — שו״ת וחי׳ שו״ע הל׳ טרפיות (ג׳רבה תשט״ו). חברם הרב בועז חדאד שליט״א שכעת הוא בירושלים ובעל חנות „אוצר העברי״ למכירת ספרים ותשמישי קדושה.

6) **ויאמר יצחק** — ח״א וח״ג נדפסו בכרך אחד בג׳רבה בשנת התשכ״ה והם חי׳ ש״ס ודרושים מהרה״ג ר׳ יצחק בוחניק זצ״ל.

7) **ויאמר משה** — עיין „שערי משה״ ו„שיר חדש״.

8) **ויאמר שמואל** — חי׳ תנ״ך, מערכות מדרשים וחי׳ ש״ס מהרב החסיד העניו ר׳ שמואל עלוש זצ״ל מגאבס, ג׳רבה תשכ״ב וההדר בארץ.

9) **ויגד משה** — עיין „אורה ושמחה״.

10) **ויגד שאול** — חי׳ על התנ״ך מהרה״ג ר׳ אבא שאול חדאד זצ״ל רב בעיירה בנגרדאן (נפטר הת״ש).

11) **ויגידו למרדכי** — עיין „מגיד דבריו ליעקב״.

12) **וידבר משה** — עיין „שערי משה״ ו„שיר חדש״.

13) **ויכלכל יוסף** — שני חלקים, חברם הגאון ר׳ יוסף בורג׳ל הראשון זצ״ל, ומוזכרים בהקדמה לספרו „ויקן יוסף״ ולא יצאו לאורה.

14) **ויכתוב משה** — עיין „ויקהל משה״.

15) **ויכתוב משה** — עיין „שערי תורה״ ו„שיר חדש״.

16) **ויזרע יצחק** — חידושי ע״ד הקבלה על חומש בראשית מהגאון המפורסם ר׳ יצחק טייב זצ״ל בעל „ערך השלחן״, ג׳רבה תש״א. חידושיו לשאר החומשים עדיין לא נדפסו.

17) **ויזרע יצחק** — קונט׳ קטן של חי׳ ש״ס מהרב יצחק אלמאליח זצ״ל שנפטר בהיותו בחור. והוא אחיו של הדיין ר׳ ישועה אלמאליח זצ״ל אחד ממחברי הס׳ „תנובות שדי״. נדפס בתונס תרצ״ב.

18) **וילקט משה** — עיין „שערי תורה״ ו„שיר חדש״.

19) **ויסמוך משה** — שם.

20) **ויען אברהם** — עיין „דברי הברית״.

21) **ויען אליהו** — שו״ת על ד׳ חלקי השו״ע מהרה״ג ר׳ אליהו חי הדמרי זצ״ל שהיה רב באלחאממא ונפטר בשנת התשל״ד בבאר שבע (ישראל תשל״ה).

22) **ויען משה** — עיין „שערי משה״ ו„שיר חדש״.

23) **ויעמוד פינחס** — חי׳ על תהלים ובסופו קונט׳ „ליקוטי פרחים״ — חי׳ תנ״ך וש״ס ובסופו שירים, מהרב ר׳ פינחס חדאד, תונס תרע״ז.

24) **ויעש אברהם** — חי׳ על התורה מהרה״ג ר׳ אברהם דידי זצ״ל, ליוורנו תר״נ.

25) **ויעתק משם** — עיין „בית ושם״.

26) **ויפתח יוסף** — חי׳ תורה מהרה״ג ר׳ יוסף סוסו הכהן זצ״ל שהיה רב בגאבס ואח״כ שמש כסגן רב ראשי בתונס, ובסופו ס׳ „שאגת אריה״ — חי׳ ש״ס מבנו הרה״ג ר׳ אריה הכהן זצ״ל, ישראל תשל״א.

27) **ויקהל משה** — דרושים לשבתות השנה מהראב״ד ג׳רבה ר׳ משה זקן מאזוז זצ״ל, ובסופו ספר „ויכתוב משה״ — שיטה על סנהדרין, ג׳רבה תרע״ו.

28) **ויקן יוסף** — ספר גדול של מערכות וחקירות בהלכה מהגאון ר׳ יוסף בורג׳ל זצוק״ל נכדו של הרב „חק נתן״ ובנו של בעל „מגדנות נתן״. חלק א׳ נדפס בליוורנו בשנת התרי״ב, וחלק ב׳ עדיין לא נדפס ומוזכר בהקדמה לחלק א׳.

29) **ויקרא משה** — עיין „שערי תורה״ ו„שיר חדש״.

30) **וישב אברהם** — עיין „קנה אברהם״.

31) **וישב מרדכי** — שו״ת וקצת חי׳ ש״ס מהרה״ג ר׳ מרדכי סגרון זצ״ל רב במדנין ואחר כך במושב „זמרת״, ישראל תשל״ד.

32) **ולבש הכהן** — לבושים לכמה מסכתות מהרה״ג ר׳ אברהם הכהן זצ״ל דיין ומו״ץ בדיג׳ת בע״ס „קן צפור״ ו„קנה אברהם״, ג׳רבה תרפ״ז.

33) **וערך הכהן** — עיין „דבר המשפט״.

34) **ושבועתו ליצחק** — חקירות בענייני שבועות מהרה״ג ר׳ יצחק נטף זצ״ל מחכמי תונס במאה הששית ועמיתו בתורה של הגאון ר׳ יהודה נג׳אר זצ״ל בעל „לימודי ה׳״, ליוורנו התקפ״ה.

מערכת זיי״ן

1) **זבחי רצון** — דיני שחיטה ובדיקה בערבית, תונס.

2) **זבחי תרועה** — על דיני שחיטה וטרפיות (סימנים א׳־ס׳ בשו״ע יו״ד), ובסופו קונטרס „תורת המנהגים״ מנהגי רוב תפוצות ישראל בענייני טריפות וסדר בדיקת הריאה ועוד. מחברו הוא הרה״ג ר׳ שלמה זרקא זצ״ל מתונס (אינו ר׳ שלמה זרקא בעל „כסא שלמה״ על כתובות) ונדפס בליוורנו בשנת התרכ״ו.

3) **זית רענן** — כמה דרושים וקצת שו״ת בענייני טרפיות מהרה״ג ר׳ נסים עידאן זצ״ל ששמש בקדש בכמה מערי תוניסיה, ונלוה אליו במהדורה חדשה ספר „תפארת משה״ לאביו הרב המקובל ר׳ משה עידאן זצ״ל, ישראל תשל״ז.

4) **זכות יוסף** — כולל 4 קונטרסים: 1) „דברי יוסף״ — דרושים מהרה״ג ר׳ יוסף בוכריס זצ״ל. 2) „רכב בחור״ — מאחיו ר׳ כמוס בוכריס זצ״ל (עיין להלן „רכב בחור״). 3) פטר רחם — שו״ת וחי׳ שו״ע מהרה״ג המדכא ביסורין ר׳ רפאל מגיני חדאד זצ״ל. 4) „שערי שלום״ — מוסרים (עיין להלן). ונלוה עוד קונט׳ „נפלאות הצדיקים״ — ספורי צדיקים בערבית מר׳ ורג׳אני יאנה שליט״א. נדפס ישראל תשל״ז.

5) **זכות יצחק** — ד׳ חלקים, ח״א על גיטין ובסופו חלק מס׳ „פלא יועץ״ מתורגם לערבית. ח״ב — שיטה על גיטין בהרחבה עם חי׳ על הרמב״ם והטור בה׳ גיטין. ח״ג — שיטה רחבה על נדרים וחלק ד׳ חידושים על כמה מסכתות ועל הרמב״ם והשו״ע ובסופו מערכות כללים. נדפסו בג׳רבה בשנים תרפ״ח, תשי״ב, תשט״ז ותשכ״ד. חיברם הראב״ד ג׳רבה הגאון ר׳ סאסי מעתוק כהן יהונתן זצ״ל.

6) **זכות משה** — עיין „תפלה למשה״ על תהלים.

7) **זכות משה** — מהרה״ג הראב״ד ג׳רבה ר׳ משה כלפון הכהן זצ״ל, וכולל בתחלתו מכתבים ורעיונות בענייני גאולת הארץ ועוד, ואחריהם ספר „מטה משה״ — י״ג דרושים, וספר „פקד משה״ — מ״ה הספדים, וספר „משה ידבר״ — חי׳ ג״ד. ישראל תשל״ח.

8) **זכר לפסח** — ליקוטי דינים לפסח מהרה״ג ר׳ חיים הכהן זצ״ל בעל „לב שומע״, ובשנת התרפ״ח מוזכר בהקדמה לספרו „דבר המשפט״ שהוא עדיין בכתובים ולא נדפס.

9) **זכר צדיק** — עיין „אברהם יגל״.

10) **זכר צדיק** — דרושים לימים נוראים עם פסקי הלכות מהראב״ד ג׳רבה ר׳ משה זקן מאזוז זצ״ל, נדפס בג׳רבה תרע״ח.

11) **זכרון יוסף** — שו״ת וחי׳ שו״ע מהרה״ג ר׳ יוסף בוכריס זצ״ל רב ומו״ץ בעיר זרזיס, ישראל תשל״ג. בסופו נדפס קונטרס „לחוקקי ישראל״ הכולל מכתבים מהראב״ד תונס ר׳ ישראל זיתון זצ״ל ובית דינו להה״ח ולהראב״ד ג׳רבה ר׳ משה זקן מאזוז זצ״ל ורבנים אחרים. עוד נלוה קונט׳ „אמונה ונסים״ — מוסרים ומעשיות בערבית מהרב ורג׳אני יאנה שליט״א.

12) **זכרון משה** — חי׳ תהלים ודרושים מהרה״ג ר׳ אברהם (בראמינו) משה הדמרי זצ״ל, ובסופו ס׳ „חיים שאל״ — דרושים וחי׳ גפ״ת מר׳ חיים הדמרי זצ״ל, ישראל תשל״ה.

13) **זכרי כהונה** — מערכות של פסקים ואסיפות דינים וכללים מהראב״ד ג׳רבה הגאון ר׳ רחמים חי חויתא הכהן זצ״ל, ובסופו קונט׳ „תורת המנהגים״ — מנהגי ג׳רבא. נדפס ירושלים תשכ״ה.

14) **זכרנו לחיים** — על הגדה של פסח מהראב״ד טריפולי ר׳ חיים הכהן זצ״ל בעל „לב שומע״, וכולל ב׳ פירושים: „זכר לפסח״ ו„זכר לחגיגה״, ליוורנו תרל״ו.

15) **זר הזהב** — פי׳ על הזוה״ק מהרה״ג ר׳ יוסף גג׳ הראשון זצ״ל בע״ס „פי המדבר״.

16) **זרע אברהם** — חי׳ על כמה מסכתות ועל הרמב״ם, שו״ע ועוד, ובתוכו קונטרס „סיני מקדש״ באור על כל הדברים שהם הלכה למשה מסיני, מהרה״ג ר׳ אברהם כטורזא

זצ"ל תלמידו של מהר"י לומברוזו בעל „זרע יצחק", ליוורנו התקפ"א.

17) **זרע האב** — עיין „קרית ארבע".

18) **זרע ברוך** — חי' ש"ס ומערכות בעניינים שונים ע"ס א"ב מהרה"ג ר' צגייר ברוך הכהן זצ"ל שנפטר בצעירותו עם ההגהות המפורסמות ממר זקני הראב"ד תוניסיה ר' מרדכי אמייס הכהן זצ"ל, ג'רבה תרע"ה. הספר זכה לפרסום רב בג'רבה בין התלמידים ובכל מקום נכתב בר"ת „הזר"ב".

19) **זרע דוד** — עיין „דברי דוד".

20) **זרע דוד** — ג' חלקים מהראב"ד ג'רבה הגאון ר' סאסי מעתוק כהן יהונתן זצ"ל. ח"א — מערכות על מדרשים ונדפס בסו"ס „ברכת ה'" על ברכות. ח"ב כרך א' — שו"ת לאו"ח ויו"ד, וכרך ב' — שו"ת לאה"ע וחו"מ. בסופם נדפס חלק ג' והוא חי' על השו"ע. שני החלקים האחרונים נדפסו בג'רבה הת"ש והתשי"ב.

21) **זרע יעקב** — חי' על מקראות ומדרשים מהרב יעקב בן ג'אתו הכהן זצ"ל, ג'רבה תרח"ץ.

22) **זרע יעקב** — חי' על הש"ס כנראה על ס' נזיקין מהרה"ג ר' יעקב מוהדר זצ"ל מחכמי תונס במאה הששית, ונדפס קצת חידושים ממנו בספר „מגדנות נתן" ח"ב, וכן מזכירו הגאון ר' עוזיאל אלהאייך זצ"ל בספרו משכנות הרועים בכמה מקומות (עיין ר"י מוהדר).

23) **זרע יעקב** — ב' חלקים בכרך אחד, ח"א — חי' ש"ס, וח"ב — חי' שו"ע או"ח ויו"ד מהרה"ג ר' רפאל כדיר צבאן שליט"א לפנים רב במדנין ועכשיו רב של נתיבות וחבר מועצת הרבנות הראשית. בסופו קונט' „זרע יצחק" — חי' ש"ס ותורה מדודו החה"ש ר' שבירצא חדאד זצ"ל, ג'רבה תשט"ז.

24) **זרע יצחק** — עיין אות הקודם.

25) **זרע יצחק** — ב' חלקים מהרה"ג המקובל האלוקי ר' יצחק לומברוזו זצ"ל אב"ד בתונס. חלק א' כולל חי' על הש"ס ובסופו כמה דרושים, תונס תקכ"ח, וחלק ב' נדפס בסו"ס „בני יוסף" לר' יוסף כהן טנוג'י זצ"ל והוא שו"ת עם הגהות ממהר"י נג'אר זצ"ל.

26) **זרע יצחק** — עיין „קרני ראם" לר' יצחק חדאד מג'רבה.

27) **זרע השלום** — חי' ורמזים על התורה מהרה"ג ר' יעקב בן שלום המכונה ג'אתו כהן. נדפס בג'רבה והוהדר בארץ.

28) **זרעא דיוסף** — ב' חלקים מהגאון ר' יוסף בורג'ל הראשון זצ"ל בנו של בעל „מגדנות נתן". ח"א הוא חיבור גדול על בעלי התוספות שנדפס בליוורנו בשנת התר"י, וחלק ב' לא נדפס ונזכר בהקדמה לספרו „ויקץ יוסף".

29) **זרעו של אברהם** — שני חלקים מהראב"ד תונס ר' אברהם חג'אג' זצ"ל. ח"א — חי' על רוב הש"ס, ירושלים תרמ"ד, וחלק ב' הוא מערכות בעניינים שונים בהלכה ובש"ס ובסופו דרושים, תונס תרפ"ח. נלוה לח"ב שו"ת „ישיב משה" ח"ב למהר"מ שתרוג ו„יצחק ירנן" — פסקי דין בסגנון עריכת דיין מר' יצחק בן ר' ישועה הכהן זצ"ל.

30) **זרעו של יצחק** — חי' ש"ס, הרמב"ם טור ועוד מיתר פליטת כתבי הרה"ג ר' יצחק צדיקא זצ"ל מדייני ג'רבה בתחלת המאה השביעית, ובסופו קונטרס „אלו מציאות" כמה תשובות מרבני תונס מהר"י טייב ומהר"י בסיס זצ"ל, תונס תרנ"ו.

31) **זה השלחן** — מנהגי אלג'יר מר' אליהו חי גג' זצ"ל, אלג'יר תרמ"ט.

מערכת חי"ת

1) **חבור** על הזוה"ק ופירוש על ב' האדרות וחידושים נפלאים ברזא דרזין מדברי האר"י ז"ל מהרה"ג המקובל האלוקי ר' מסעוד אלפאסי זצוק"ל ולא יצא לאור הדפוס. מזכירים אותו נכדיו בהקדמתם משנת התקס"ו לספר „משחא דרבותא" וכותבים שהוא „מתורתו של רבי מאיר סבא קדישא זצוק"ל" ושהוא נמצא אצלם. וחבל על דאבדין.

2) **חבור** דרושים גדול על סדר התורה ושבתות השנה ויום צום הנורא מהרב הנז' באות הקודם ומשני בניו ר' שלמה ור' חיים אלפאסי, ומוזכר בהקדמה הנ"ל וכותבים שם שהוא נמצא באמתחתם וחבל מאד שלא זכינו לאורו.

3) **חבור** נפלא על הרמב"ם שמתואר בהקדמה הנ"ל שהוא „חבור נפלא בכמות ובאיכות על ס' היד החזקה כחבור הרב משנה למלך זלה"ה" והוא נשרף והיה למאכולת אש, ע"ש. מתוך דברי ההקדמה לא ברור כל כך אם חברו ר' מסעוד אלפאסי או בנו ר' שלמה, ונראה יותר שחברו ר' שלמה שכן נראה שרוב דברי ההקדמה מכוונים אליו שהוא היה רבו ודודו של ר' חיים עשור מבעלי ההקדמה, וגם ההקדמה נכתבה סמוך יותר לפטירת מהרש"א (נפטר התקס"א ואביו בשנת התקל"ה וההקדמה משנת התקס"ו) ועוד שמציינו שם שרק על החבור על הזוה"ק הנז' באות א' מציינים בעלי ההקדמה שהוא מהסבא שלהם ר' מסעוד, משמע ששאר החבורים שהזכירו הם מבנו ר' שלמה, ע"ש. וע"ע שם שכותבים שהיו לו עוד שיטות על הש"ס והלכו לאיבוד.

4) **חבור** של דרושים מהרה"ג ר' יצחק חי בוכבזא זצ"ל רב בכמה מערי תונס ואח"כ אב"ד טריפולי ועדיין נמצא בכת"י.

5) **חג האסיף** — דיני סוכות וסדר ההקפות הנהוג בג'רבה, ג'רבה תש"ו.

6) **חגי יהודה** — ביאור על מסכתות גרים עבדים וכותים מהגאון המפורסם ר' יהודה נג'אר זצ"ל ונדפס בסוף ספרו „שמחת יהודה", פיסא תקע"ו.

7) **חג הפסח** — הגדה עם חידושים ועם פירושים בערבית ומעשיות צדיקים שחיברה הרב המקובל ר' משה

עידאן זצ"ל בשנת התרכ"ו, נדפסה בירושלים תרס"ג ויצאה במהדורה שלישית בארץ.

8) **חוט המשולש** — כולל ג' ספרים: א) „בינה לעתים" — על העבור מהרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל הראב"ד ג'רבה. ב) „פני משה" — על התורה והמדרשים והזוהר מבנו הרה"ג ר' משה הכהן זצ"ל. ג) „ברית שלום" — מוסרים ודינים לחלק יו"ד וחו"מ עם „שערי שלום", מוסרים על החושים מהרה"ג ר' שלום הכהן זצ"ל בן ר' משה הנ"ל. נדפס בג'רבה התשי"ז.

9) **חולת אהבה** — פירושים על התורה וה' מגלות עם דרושים והספדים מהרה"ג המקובל ר' צמח הכהן זצוק"ל בעל „מדרש הגדה" מדיג'ת ג'רבה, ג'רבה תרצ"ה.

10) **חוקי חיים** — חי' שו"ע יו"ד אה"ע וחו"מ מהרה"ג ר' אברהם חיים בורג'ל זצוק"ל אחד מדייני תונס במאה השביעית, ג'רבה תשי"ב.

11) **חידושים** על הש"ס מר' יעקב קוריאל מתלמידי מהר"י טייב זצ"ל בעל ערך השלחן, ונדפסו בסו"ס „אהל ישרים".

12) **חיי אברהם** — חי' על מסכתות שבת, ב"מ, סנהדרין וע"ז ועל הרמב"ם ועוד מהרה"ג ר' אברהם טייב השני זצ"ל, ונלוה אליו ספר „דרך חיים" על פסחים כתובות וחולין מהרה"ג ר' חיים טייב זצ"ל, וספר „תורת משה" על סנהדרין ושבועות מהרב משה אנקאש זצ"ל, ליוורנו התקפ"ו.

13) **חיי אריכי** — חי' על קידושין מהראב"ד ר' חיים הכהן זצ"ל בעל „לב שומע", ונזכרת בהקדמת ספרו „דבר המשפט" משנת התרפ"ת שהיא עדיין בכתובים.

14) **חיים ביד** — ב' חלקים של שו"ת מהרה"ג ר' יוסף סוסו הכהן זצ"ל שהיה רב ראשי בגאבס וסגן רב ראשי בתונס, ישראל תשל"ג.

15) **חיים וחסד** — ספר גדול וחשוב של דרושים מהגאון המפורסם ר' עוזיאל אלחאייך זצ"ל בע"ס „משכנות הרועים". חלקו הראשון דרושי הספד על דייני תונס ונקרא „מערתא דדייני", וחלקו השני על חכמי וחסידי תונס ונקרא „מערתא דחסידי", ליוורנו תרכ"ה (ואולי תרל"ג תאריך ההסכמה). הוא ספר חשוב ובו יש פרטים רבים וחשובים על תולדות חייהם של רבני תונס.

16) **חיים ושלום** — מוסרים יקרים בלשון הקדש וערבית מהרה"ג ר' שלום הכהן זצוק"ל רב דזרזיס, ג'רבה תרפ"ג.

17) **חיים לישראל** — חלק א', חי' ש"ס על זרעים ומועד מהרה"ג ר' חיים דוד גג' זצ"ל מסוסה אבי הראב"ד תונס ר' יוסף גג' (השני), תונס תרס"ט.

18) **חיים שאל** — עיין „זכרון משה" דמרי.

19) **חלב חטים** — חי' על הש"ס משארית פליטת כתביו הרבים של הרה"ג המפורסם בנסים ר' יצחק חי טייב זצ"ל אשר רובם בעון נשרפו בחייו דבר שגרם לו צער ויגון רב עד סוף ימיו, תונס תרנ"ו. והשנה יצא שוב בארץ במהדורת צלום ובתחלתו ספורי נסים עליו ותולדותיו.

20) **חכמה ומוסר** — דרושים ומוסרים מהרה"ג ר' מעתוק חטאב זצ"ל רב דבנגרדאן, ג'רבה תש"ב. בסופו נלוה ס' „צפורן שמיר" להחיד"א מתורגם לערבית יהודית.

21) **חכם לב** — הגדה של פסח עם פירוש מהרה"ג ר' כמוס חדאד זצ"ל רב דמדנין וממונה על הגיטין והחליצות, ליוורנו תרמ"ז.

22) **חמת המלך** — ספר דרושים להספד מהראב"ד תונס ר' יצחק חיים כהן טנוג'י זצ"ל ומזכירו בספרו „תורת המלך" דף ט"ז, ושם מזכיר לדרושו על הרה"ג ר' יצחק נטף זצ"ל בע"ס „ושבועתו ליצחק". עדיין לא יצא לאור.

23) **חן טוב** — מערכות לפי סדר א"ב על פסוקים ומארז"ל מהרה"ג ר' נסים בן חנאני חדאד זצ"ל מחכמי עיר גאבל, ג'רבה תש"ו. בתחלתו הקדמה חשובה מבנו ר' משה חדאד זצ"ל שהיה רב ראשי בגאבל ובה כותב תולדות משפחתו משפחת „חדאד" ותולדות אביו המחבר. בהקדמה זו יש פרטים חשובים על איזה מרבני תונס ובמיוחד על רבנים ממשפחת „חדאד".

24) **חסד ואמת** — שני חלקים של דרושים למנוחת הרה"ג המקובל האלוקי ר' דוד הכהן גדישא זצ"ל בעל ספר „שירי דוד", ג'רבה תרע"ו. חלק א' כולל ל"ב דרושים מרבנים שונים, וח"ב כולל ברובו דרושים עליו מתלמידו הרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל רב דגאבס שדרשם בשנה הא' לפטירתו.

25) **חסד ורחמים** — חי' גפ"ת מהרה"ג ר' אברהם משה הדמרי זצוק"ל, עם קונטרס „בן אוני" הכולל 9 דרושי הספד לסלוק בן זקוניו נ"ע, ירושלים תשל"ט.

26) **חסדי דוד** — דרושים מהרה"ג ר' דוד הכהן זצ"ל רב דתיטאוין, ונלוה קונט' „יושר לבב" — מוסרים ומעשיות בערבית, וקונטרס „אפעאל הצדיקים" — מעשיות צדיקים בערבית יהודית, ג'רבה הת"ש.

27) **חסדי ה'** — עיין „כנפי שחר".

28) **חסדי כהונה** — עיין „כף הכהן".

29) **חסד לאברהם** — מערכות ע"ד הדרש מהרה"ג המקובל ר' אברהם מגוז הכהן זצ"ל בעל „ברכת אברהם" ועוד. ג'רבה התש"ב.

30) **חפץ יקר** — ספר קטן המכיל שיר הכולל כל מצוות עשה ולא תעשה וז' מצוות דרבנן שמקיימים בגלות ונקרא „נר מצוה", ועליו באור בשם „אור תורה", מהרה"ג ר' שלום הכהן זצ"ל רב דעיר זרזיס ג'רבה תרע"ח.

31) **חק נתן** — חיבור משובח עצום ונפלא על כל סדר קדשים והוריות מהרה"ג המקובל האלוקי אחד המיוחד ברבני תונס הוא הגאון ר' נתן בורג'ל הראשון זצ"ל אב"ד תונס, ליוורנו התקל"ת. חיבורו זה נלוה עכשיו לכל הוצאות התלמוד

החדשות. אל ספרו נלוה ספר „מגדנות נתן" על מציעא שחיברו בנו הרה"ג ר' אליהו חי בורג'ל הראשון זצ"ל בהיותו בן י"ב שנים ונדפס בהיותו בן י"ח שנה.

32) **חקת הפסח** — חבור גדול על הלכות פסח בשו"ע (סימנים תכ"ט-תצ"א) מהגאון המפורסם ר' יצחק טייב זצ"ל בעל הספר הנודע „ערך השלחן", ליוורנו תרי"ג. בסופו שיירי ערך השלחן או"ח.

33) **חשק שלמה** — קובץ דרושים להספד הרה"ג ר' שלמה חורי זצ"ל ממיסדיה של חברת „אור תורה" בג'רבה והרוח החיה בה, ויש בו גם תיאור אופן התייסדות החברה ותולדותיה, ג'רבה התש"ב.

34) **חרות על הלוחות** — תפלה למשפחת רוטשילד עם תרגום לאנגלית, לונדון תר"ח, מהרה"ג ר' אברהם בר שלום בלעיש זצ"ל.

מערכת טי"ת

1) **טביב אלדאר** — התרגום העברי של שם הספר הוא „רופא הבית", והוא כולל רפואות לכל מיני מחלות בלשון ערבית יהודית, נדפס בסוסא.

2) **טביב אלמג'רב** — התרגום העברי של שם הספר הוא „הרופא המנוסה", והוא כולל רפואות וסגולות בערבית יהודית מר' מצליח בן ר' ציון הכהן זצ"ל, ג'רבה

3) **טובה תוכחת** — פירושים על משלי מהרה"ג ר' יצחק חי בוכבזא זצ"ל שהיה רב בכמה מערי תונס ובסוף ימיו שמש כאב"ד בטראבלס. יצא בארץ ע"י ישיבת „כסא רחמים" בבני ברק בשנת התשל"ג.

מערכת יו"ד

1) **יברך ישראל** — שני חלקים של חי' ש"ס על כמה מסכתות מהרב ר' ישראל הכהן שליט"א מאשקלון מיסד ירחון „אור תורה", ח"א — על פסחים ביצה ובכורות, וח"ב על קידושין וג' הבבות וע"ז, ישראל תשל"ט תשמ"ב.

2) **יגל יעקב** — חי' ש"ס להרה"ג ר' יעקב פיתוסי זצ"ל, עיין „מראה האופנים".

3) **יד אבשלום** — פי' על שו"ע מהרה"ג ר' אברהם בלעיש בן שלום הלוי זצ"ל, ליוורנו התקפ"ט.

4) **יד בנימין** — פי' על מס' אבות מהרב בנימין מקיקץ דידי זצ"ל, ישראל תשל"ח.

5) **יד משה** — ח"א, ביאורים לחומש בראשית מהרה"ג ר' משה כלפון הכהן זצ"ל אב"ד ג'רבה, ובסופו קונט' „יד בתשובה" — מוסרים ודיני תשובה, ו„חיים ועושר" — דיני מעשר כספים בלה"ק וערבית, ג'רבה התש"י.

6) **יד משה** — חיבור על כל חמשה חומשי תורה מהרה"ג הנ"ל באות הקודם, ישראל התשמ"א.

7) **יד שאול — נהר שלום** — חי' על התורה, הראשון ממר זקננו הרה"ג ר' שאול כהן זצ"ל הראב"ד ג'רבה, והשני מנכדו הרה"ג ר' שלום הכהן זצ"ל, ג'רבה התרע"ו.

8) **ידי משה** — שיטה תשובה ורחבה בעיון על פרק א' ממס' פסחים מהרה"ג ר' משה כהן דריהם זצ"ל רב בדיג'ת, ג'רבה תש"ג.

9) **ידי משה** — פי' מהרה"ג המקובל ר' משה עידאן זצ"ל נדפס בג'רבה תרע"ט.

10) **יהלל פי** — עיין „ישיר משה".

12) **יוסף חי** — קובץ דרושים לכבוד הצדיק ר' יוסף אלמערבי הנקרא „הסייד" — האדון, אשר קבור בעיר אלחאממא, וקברו מושך אליו עולי רגל רבים ובמיוחד ביום ההילולא שלו בר"ח טבת. בספר גם השערות שונות על תולדותיו, מוצאו ותקופת חייו של ר' יוסף. חיברו הרה"ג ר' חואתי הדמרי זצ"ל מאלחאממא, ג'רבה התש"ה.

13) **יושיע ציון** — ביאורי תנ"ך ע"ד דרש ממרתב"י וסופר מתא ר' ציון כהן זצ"ל מספאקץ, ג'רבה תש"ח. נלוה אליו ס' „מלל לאברהם" — מוסרים בערבית, ו„אגרון" — מלון עברי ערבי יהודי, מנכדו רבי אברהם הכהן לפנים רב בספאקץ ועתה בירושלים.

14) **יושר לבב** — עיין „נאות מדבר" ו„חסדי דוד".

15) **ילדי יוסף** — ג' חלקים בכרך אחד, ח"א — מערכות מוסר, ח"ב — דרושים ות"ג לבושים על כמה מסכתות וחי' ברכות, מהרה"ג הדיין והמרתב"י ר' יוסף ברבי זצ"ל, ג'רבה התרע"ד.

16) **ימי מלך** — ספר דרושים מהרה"ג ר' יצחק חיים כהן טנוג'י זצ"ל הראב"ד תונס. מוכירו בספרו „תורת המלך" דף מ"ד ועדיין לא יצא לאור.

17) **ימי הפורים** — מגלת אסתר עם פירוש קצר ובסופו „גורל הנביאים" מהרב צג"ייר עשוש זצ"ל, ישראל התשכ"ד.

18) **יקובל האמת** — עיין „משפט הירושה".

19) **יקר הערך** — מערכות ביאורי פסוקים ומארז"ל ונלוה אליו מוסרים ומעשיות בערבית, מהרה"ג ר' מעתוק (עתוגי) הכהן זצ"ל, ג'רבה הת"ש. בסופו קונטרס „תולדות המדות" — תולדות המחבר מר' משה כלפון הכהן זצ"ל.

20) **יראת ה'** — פירוש על „שער רוח הקדש" למהרח"ו מהרה"ג המקובל האלוקי ר' יוסף סדבון זצ"ל מתונס, ירושלים התרל"ד.

21) **ירד יעקב** — עיין „נחל יאודה".

22) **ירד יעקב** — ספר גדול של חי' על חמשה חומשי תורה וט' דרושים, ובסופו ספר „כוכב מיעקב" — חי' ש"ס ושו"ת מהרה"ג ר' יעקב פיתוסי זצ"ל. קצת מהשו"ת הם מהרה"ג ר' שמריה קאטריואס זצ"ל, נדפס בשנת התר"ד.

23) **יריעות שלמה** — ספר גדול של דרושים על סדר פרשיות החומש מהרה"ג ר' שלמה וזאן זצ"ל רב של העיר

סוסא במאה הששית. בבית ר' שלמה זה התאכסן החיד"א זמן קצר כשבקר בתונס בשנת התקל"ג.

24) **ישועה ונסים** — הגדה של פסח עם פי' „ויהי לי לישועה" מהרב אשר חדאד שליט"א מנתיבות, ישראל תשל"ו.

25) **ישועה ורחמים** — דרושים מהרה"ג המרביץ תורה בישראל ר' ישועה חויתא סופר זצ"ל, ג'רבה תשכ"ב.

26) **ישיב משה** — שני חלקים של תשובות לרבני ערי וכפרי תוניסיה במלות קצרות תכלית הענין ותמציתו מהרב הראשי לתוניסיה ר' משה שתרוג זצ"ל, ג'רבה תרפ"ד תרצ"ב. בח"א „מש"ה" תשובות ובחלק ב' רמ"ה תשובות. יצא לאחרונה במהדורא חדשה בארץ (עיין „זרעו של אברהם" ח"ב).

27) **ישיר משה** — כולל שני פירושים על התהלים: „שפתי רננות", מהרה"ג ר' משה מימון זצ"ל דיין בגאבס, ו„יהלל פי" — מבנו הרב מצליח מימון שליט"א המתגורר כעת בבאר שבע, ישראל...

28) **ישמח אב** — חי' על התורה מהרה"ג ר' שמעון היראַרי שליט"א, ישראל התשל"ו.

29) **ישמח לב** — דרושים מהרב הנז', ישראל תשל"ח.

30) **ישמח משה** — עיין „כרוב ממשח".

31) **ישמח משה** — חי' על חמשה חומשי תורה ונ"ך מהרה"ג ר' אברהם (בראמינו) הדמרי זצ"ל מרבני גאבס, ישראל התשל"א.

32) **יתדות החצר** — עיין „נטע רבעי".

33) **יתן מציון** — חי' ברכות וביצה מהרה"ג ר' ציון כהן יהונתן השני זצ"ל רב בזוארה שבטריפולי, ישראל התש"מ.

34) **יתר הבז** — חי' ש"ס מהרה"ג ר' נהוראי ג'רמון זצ"ל מרבני תונס בחצי הא' של המאה הששית, והם משארית הפליטה של כתביו הרבים שנשלל ממנו, נדפס בליוורנו התקמ"ז. נלוה אליו ספר „צדקה וחיים" — חידושים מבנו רבי חיים ג'רמון זצ"ל שנפטר בצעירותו.

35) **ישמח משה** — פירוש להגדה של פסח מר' משה בר יעקב גג', ליוורנו תרכ"ג.

36) **ישראל לא ידע** — פסקי דין בענין צוואת הקאייד נסים שמאמא ז"ל מר' אהרן בלעיש ור' יהודה ג'רמון זצ"ל, ליוורנו תרל"ח.

37) **יד אבישלום** — שו"ת וחי' על שו"ע א"ח ואה"ע ואיזה דרשות מהרה"ג ר' אברהם בר שלום בלעיש זצ"ל, ליוורנו תקפ"ט.

מערכת כ"ף

1) **כה לחי** — חי' על התורה, דרושים וקצת ליקוטי דינים מהרה"ג ר' חי הכהן זצ"ל הרב הראשי לגפצא, חלקו נדפס בסוסא וחלקו בג'רבא בשנת התרע"ט.

2) **כהן קטן** — מערכות ע"ס א"ב בתקוני המדות והדעות מהרה"ג ר' ברוך צג'ייר הכהן זצ"ל בע"ס המפורסם „זרע ברוך", ונדפס ממנו עד מע' ז' ורובם חי' מגירסא דינקותא.

3) **כוכב מיעקב** — עיין „ידך יעקב" פיתוסי.

4) **כוכב מיעקב** — שיטה באורך ורוחב על מס' תענית מהרה"ג ר' יעקב הכהן גדישא זצ"ל בעל „מעיל יעקב" נדפסה בג'רבה התש"ה.

5) **כוס ישועות** — הגדה של פסח עם חידושים מהרה"ג ר' דוד הכהן למג'רבי רב של תיטאוין זצ"ל עם מוסרים ומעשיות בערבית, ג'רבה התש"ז.

6) **כמוס עמדי** — חי' תנ"ך וגפ"ת מהרה"ג המרתב"י העניו ר' כמוס הכהן יהוגתן זצ"ל, ישראל תשל"ח.

7) **כנף רננים** — חי' על התהלים מהרה"ג ר' יעקב חדאד ז"ל מג'רבה.

8) **כנפי שחר** — הגדה עם פירוש מהרה"ג ר' יוסף סוסו הכהן זצ"ל, ישראל תשכ"ב.

8*) **כנפי שחר** — הגדה עם פירוש מהרה"ג ר' שמואל טייב זצ"ל רב בכמה מערי תונס, ובסופו קונטרס „חסדי ה'" — מוסרים ומעשיות בערבית, נדפסה בשנת התרע"ז.

9) **כסא דפסחא** — הגדה עם פירוש מהרה"ג ר' יוסף סוסו הכהן זצ"ל, ישראל תשכ"ב.

10) **כסא רחמים** — תהלים עם פירוש „כסא רחמים" מהרה"ג ר' רחמים מאזוז זצ"ל, ובסופו חי' על הפרשיות, נדפס בירושלים בשנת התע"ר.

11) **כסא רחמים** — חי' מהרה"ג המעיין הנפלא ר' כלפאני הכהן זצ"ל. עיין להלן „כרם חמדה".

12) **כסא רחמים** — שיטות כמעט על כל מסכתות התלמוד שחיבר הרה"ג ר' רחמים חורי הראשון זצ"ל בעת לומדו ד' אמות הלכה עם רעיו הרבנים (במיוחד ר' נסים הכהן ור' רחמים הכהן זצ"ל). נדפסו מהם בג'רבה שיטה על ברכות (התשל"ב), ובארץ על כתובות, ביצה, מו"ק, מגילה וסנהדרין ונשארו עוד הרבה חידושים בכת"י והם אצל צאצאיו.

13) **כסא שלמה** — שיטה על מס' כתובות מהרה"ג ר' שלמה זרקא הראשון מדייני תונס בתקופת ר' יצחק טייב זצ"ל, ליוורנו התקצ"ו.

14) **כף הירך** — ספר קטן וחשוב המקיף כל שיטת העיקור הנהוגה בג'רבה מהרב משה פרג'ון שליט"א המתגורר עכשיו בטירת הכרמל, ג'רבה התשי"ח.

15) **כף הכהן** — חי' תנ"ך ע"ד הקבלה מהרה"ג הגאון המקובל האלוקי ר' אברהם הכהן יצחקי זצ"ל בעל הספר הנודע „משמרות כהונה", ליוורנו תרכ"ה. בסופו ספר „חסדי כהונה", הכולל הרבה דרושים מהרב הנ"ל.

16) **כרוב ממשח** — חי' על הש"ס והרמב"ם וכללי ש"ס, מהגאון ר' שלמה אלפאסי זצ"ל הראב"ד תונס ואחיו

הרה"ג ר' חיים אלפאסי זצ"ל בני הרה"ג המקובל האלוקי ר' מסעוד רפאל אלפאסי זצ"ל (שלושתם מחברי הספר הנודע „משחא דרבותא"), ליוורנו התרי"ט. בסופו נלוה ספר „ישמח משה" — שיטה על מסכת זבחים מהרה"ג ר' משה שלום זצ"ל מדייני תונס באמצע המאה הששית ורבו של הגאון מהר"י בסיס זצ"ל. והוא מעט מאוד מכתביו הרבים שלא נדפסו (עיין להלן אות 37).

17) **כרחם אב** — חי' תורה עם מעשיות ומשלים בערבית יהודית מהרב מכלוף חדאד זצ"ל בנו של רב מדנין ר' כמוס חדאד זצ"ל. נדפס בג'רבה (חלק ג' ל„ויקרא" בשנת התשי"ג, וח"ד לבמדבר בהתשי"ז).

18) **כרם חמדה** — כולל ב' חלקים מספר „שערי רחמים" על התהלים ותנ"ך מהרה"ג ר' רחמים הכהן זצ"ל הראב"ד ג'רבה במאה הששית, וכן שבעה חלקים של ספר „כסא רחמים" — חי' תנ"ך ומארז"ל, לבושים, דרושים ועוד מהרה"ג כלפאגי הכהן זצ"ל. בחלק ו' מהנ"ל נדפס ס' „שערי חיים" ב' חלקים של חי' דרש, תנ"ך ומארז"ל מר' חיים הכהן זצ"ל בנו של ר' כלפאגי. נדפס בג'רבה תרע"ז.

19) **כרמי שלי** — ב' חלקים של חי' ש"ס מהרה"ג ר' שאול מקיקץ השלי זצ"ל. ח"ב נדפס בשנת התשל"ג בארץ וח"א בשנת התשכ"ג.

20) **כרם שלמה** — בס' „מעשה תהלה" לר"י רקח מטראבלס על התהלים (דס"ז ע"א) מזכיר את הרב „כרם שלמה" מחכמי עיר ואם בישראל תונס יע"א שהביא מסרה, וכנראה שהוא על התנ"ך ולא ראיתיו.

21) **כתב משה** — עיין „שערי תורה".

22) **כתונת שש** — פשטים על התורה מהרה"ג ר' שלמה שמאמא זצ"ל בע"ס „בגדי שש", ונזכר בהקדמה לספר הנ"ל. עדיין לא נדפס.

23) **כתנות שש** — על התורה מהרה"ג ר' יצחק חיים הכהן טנוג'י מג'דורה זצ"ל. בניסן תרצ"ה התפרסמה מודעה בירחון „מקבציאל" שיצא בג'רבה שעומדים להוציא ספר זה, וכנראה שלא יצא. במודעה הנ"ל כתוב שבספרו זה מזכיר לרבו ומורו מהר"י טייב, ויש בו הגהות ממהר"א הכהן יצחקי זצ"ל שחותם „אבר"ך".

24) **כתר כהונה** — ממהר"א כהן יצחקי זצ"ל, תונס התרס"ד.

25) **כתר כהונה** — שמונים דרושים מהרה"ג ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל אב"ד ג'רבה ורב בברכיה, ועוד ליקוטים וחי' תהלים, ישראל התשל"ו.

26) **כתר תורה** — ירחון תורני שיצא לאור בג'רבה בשנים תרח"ץ התרצ"ט ע"י ר' בוגיד סעדון שליט"א הרב הראשי דג'רבא כעת.

27) **כתב יד** — חיבור בכת"י הכולל שו"ת, חי' שו"ע ושני דרושים, אחד מהם להספד הדיין ר' משה פיתוסי זצ"ל בשנת התרכ"ז והשני לר' יוסף הכהן דידיע גנונא. ובדקתי תוכנו ולא ידעתי מי מחברו, אך ברור שהוא מחכמי תונס בחצי הא' של המאה השביעית.

28) **כתב יד** — ספר כת"י חיבור גדול על סדר קדשים שחיברו הרב אליהו בן דוד חוקיהו רפאל נטף זצ"ל ונדפסו ממנו איזה גרגרים בירחון „כתר תורה" חוברת ח' ניסן תרח"ץ.

29) **כתבי הקדש** לר' צמח הכהן זצ"ל מהדיג'ת ומוזכרים בהקדמת ספרו „חולת אהבה".

30) **כתבי** הרה"ג ר' יצחק אפרתי זצ"ל מוזכרים בס' „שורש ישי" דנ"ז ע"א ולא נדפס מהם מאומה.

31) **כתבי** הרה"ג ר' אברהם חיים בורג'ל זצ"ל בעל „חוקי חיים" הנזכרים בהקדמת ספרו זה, ושם מוזכרת שיטה על פסחים שחיבר.

32) **כתבי** ר' יוסף גג' הראשון זצ"ל בעל „פי המדבר" ו„זר הזהב", והם כוללים כ"ו ספרים הנמצאים בבית גנזיו חוץ משני ספריו הנ"ל שיצאו לאור (הקדמת ס' „חיים לישראל").

33) **כתבי** הקדש להרה"ג ר' יצחק דאנה זצ"ל מוזכרים ב„פרי קדש" די"ז ע"ב.

34) **כתבי** הרה"ג ר' שמואל טייב הראשון מוזכרים בס' „שלמי תודה" דף ד' ע"א.

35) **כתבי** ר' נתן ג'אור זצ"ל (כנראה הוא אבי ר' דוד ג'אור) ומוזכרים בס' „מעשה נסים" לר' נסים הכהן מתונס.

36) **כתבי** ר' פינחס הכהן טנוג'י (נפטר בטבריה התר"ס) הכוללים ספר דרושים כת"י, חי' על התורה וקונטרס על כל מאמרי „מפני מה" שבתלמוד, וגליונות הזוהר שלו מלאים חי' כת"י (טוב ראי' אות רמ"ג).

37) **כתבי** הרה"ג ר' משה שלום בעל „ישמח משה" על זבחים, והם כוללים חידושים על הש"ס, הרמב"ם וד' שולחנות, כנזכר בהקדמת הרב אבילח"ם לס' „גנזי שלום" שרבינו חיבר על כל מסכתות הש"ס ומשניות זרעים וטהרות ועל ס' היד להרמב"ם ועל ד' השלחנות ומרמז עליהם בספרו „ישמח משה" הנ"ל, ע"ש. כן רואים מס' „חיים שאל" להחיד"א שרבינו מבקש מהחיד"א הסכמה לספר שרצה להוציא לאור.

38) **כתבי** הרה"ג ר' שמריה קאטריוואס זצ"ל שהיה שד"ר טבריה והשתקע בתונס והיה דיין שם ונפטר שם, ומוזכרים הרבה פעמים הגאון ר' יהודה נג'אר בספריו.

39) **כתבי** הרה"ג ר' אברהם טייב הראשון זצ"ל הנקרא „באסידי" שכותב עליו החיד"א בשם הגדולים שחיבר חידושים על סדר קדשים לפני שיצא ס' „ברכת הזבח", ובכתביו אלו, טיפל תלמידו הרב חק נתן בורג'ל כמו שכותב בהקדמתו לספר „מגדנות נתן" ח"ב מבנו.

40) **כסא דוד** — ספר כת"י מהרה"ג ר' דוד בורג'ל זצ"ל אבי הדיין ר' אברהם חיים בורג'ל בעל „חוקי חיים". הספר כולל פ"ז סימנים של פלפולים ופסקים השייכים לשו"ע

חו"מ, ובסופו קונט' על הלכות רבית הכולל נ"ג סימנים. נזכר בירחון „מקבציאל" (אב תרצ"ה) ושם נדפס ממנו איזה גרגרים, וגם נזכר בספר „כרם שלמה" שנדפס לאחרונה.

מערכת למ"ד

1) **לב טוב ושכל טוב** — פי' על מנין המצות שבין אדם לחבירו מהרה"ג ר' משה מימון שליט"א רב דעיר קרית אתא, ישראל תשל"ה.

2) **לב ימים** — כללי ש"ס ע"ס א"ב מהרה"ג המקובל ר' יצחק חי בוכבזא זצ"ל רב בכמה מערי תונס ובסוף ימיו אב"ד טראבלס, ישראל תשל"ג.

3) **לב המלך** — פי' על מגלת אסתר מהרה"ג ר' יצחק חי בוכבזא זצ"ל שבאות הקודם, ועדיין לא נדפס.

4) **לב רחב** — פירוש יפה ומתומצת מכל מפרשי התורה החשובים על חמשה חומשי תורה ועוד, מהרה"ג ר' רחמים בוכריץ שליט"א המתגורר כעת בבני ברק. נדפס בארץ.

5) **לב שומע** — כללי ש"ס ואחרים במערכות ע"ס א"ב מהרה"ג ר' חיים הכהן זצ"ל מג'רבה ששמש כהראב"ד טריפולי, ליוורנו התרמ"ה. יצא בכמה מהדורות ולאחרונות הוהדר בארץ ע"י כמה הוצאות ספרים.

6) **לדוד ולזרעו** — חי' תנ"ך וש"ס מהרה"ג ר' דוד חדאד חזקיה זצ"ל ומבנו ר' מעתוק ז"ל, ישראל תשל"ד.

7) **לחוקקי ישראל** — עיין „זכרון יוסף" בוכריס.

8) **לחם הבכורים** — ספר חשוב מאוד על חכמת הדקדוק שחבר מר זקננו הראב"ד מקודש ר' שאול הכהן זצוק"ל ונדפס בליוורנו תרל"ז. לאחרונה הוהדר בארץ ע"י מכון „איש מצליח" וארגון יוצאי ג'רבה בישראל.

9) **לחם לפי הטף** — מערכות חי' תנ"ך ומארז"ל מהרה"ג המקובל ר' יצחק חי בוכבזא זצ"ל, ג'רבה הת"ש.

10) **לימודי ה'** — ר"ד לימודים בעניינים שונים בפלפול רב מהרה"ג הגאון ר' יהודה נג'אר זצוק"ל עם קונטרס „למד מענייננו" ובסופו כמה דרושים, ליוורנו התקמ"ז. היה חשוב גם בעיני חכמי אשכנז ויצא בארצות אשכנז במהדורה שנייה.

11) **ליקוטי בתר ליקוטי** — חי' תנ"ך ומארז"ל מהרה"ג ר' דוד הכהן למג'רבי רב דעיר תיטאוין.

12) **למד מענינו** — עיין „לימודי ה'".

13) **לספר בציון** — הגדה עם פירוש מהרה"ג ר' ציון כהן יהונתן זצוק"ל מג'רבה שהיה רב בעי"ת זוארה שבטריפולי, ג'רבה התר"צ. יצא מחדש בארץ בצלום.

14) **לשם אשים** — דרושים לנפטרים מהרה"ג המרתב"י ר' מקיקץ השלי זצ"ל, ג'רבא התשי"ט.

מערכת מ"ם

1) **מאור עינים** — חידושי תנ"ך וש"ס מהרה"ג מרתב"י ר' מאיר ורג'אני הכהן זצ"ל רב סגי נהור מג'רבה. בסופו קונטרס „מנוחת שאול" על כללי העבור וקונטרס „גאולת הארץ" מוסרים ומעשיות בערבית, ישראל תשל"א.

2) **מאין יבוא** — חידושי תנ"ך מהרה"ג ר' יעקב כהן גדישא זצ"ל רב ראשי לג'רבה, תונס תרנ"ג.

3) **מאמר אסתר** — משלי עם ביאור מוסרי קטן מהרב בנימין מקיקץ דידי זצ"ל, ג'רבה תשכ"ג.

4) **מאמר אסתר** — ספר זכרון שהוציא הרה"ג ר' משה חדאד זצ"ל הרב בעיר נאבל למנוחת אשתו אסתר. הוא מחולק לארבעה: 1) ח"א — תולדות אשתו (הגות לבי). 2) ח"ב — „דבר אסתר" — שירי חתונה ותוגה ממשוררי זמנו. 3) ח"ג — מכתבי נחמה. 4) ח"ד — כ"ג דרושים למעלת נשים כשרות, ג'רבה תש"ו.

5) **מאמר מרדכי** — מערכות בסדר א"ב בעניינים שונים בש"ס מהרה"ג ר' מרדכי סגרון זצ"ל רב בעיר מדנין, ג'רבה תש"ח. וכן יצא ממנו ספר „מאמר מרדכי" ח"ב על הש"ס, ישראל תש"ל.

6) **מבשרת ציון** — על שיר השירים מהרה"ג ר' ציון כהן יהונתן זצ"ל רב בעיר זוארה שבלוב, ישראל תשל"ג.

7) **מגדנות נתן** — חלק א' על מסכת בבא מציעא (עיין „חק נתן"), וחלק ב' על שבועות, מכות ועוד, וקצת דרושים. בסופו „שם עולם" תוספי הרא"ש לשבועות ומגילה. חיברו הרה"ג ר' אליהו חי בורג'ל הראשון זצ"ל בן הרב „חק נתן", ליוורנו תקל"ח, תקמ"ה.

8) **מגיד דבריו ליעקב** — הגדה עם שני פירושים בדרך דרש, „מגיד מראשית" מהגאון ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל, ו„ויגידו למרדכי" מתלמידו יבלחטו"א הרה"ג ר' רפאל כדיר צבאן שליט"א רב בעיר נתיבות. כולל הלכות הפסח בהרחבה ונלוה אליו מוסרים ומעשיות בערבית, ג'רבה תש"ו, ויצא מחדש בארץ.

9) **מגיד מראשית** — עיין „מגיד דבריו ליעקב".

10) **מגדנות לחזקיהו** — חידושים על חמשה חומשי תורה מהרב חזקיה חדאד שליט"א מטבריה, ובסופו קונטרס „מוסר השכל" מוסרים על סדר הפרשיות, ישראל תשל"א.

11) **מגן דוד** — חידושים על הש"ס על סדרים זרעים ומועד ורובו על מס' שבת, מהרה"ג המקובל האלוקי ר' דוד וזאן זצ"ל מדייני תונס, תונס תער"ג.

12) **מאורות נתן** — עיין „אבני צדק".

13) **מבצר יצחק** — חידושים על הש"ס מהרה"ג ר' יצחק חי בוכבזא זצ"ל ועודו בכתובים.

14) **מדרש הגדה** — הגדה של פסח עם חידושים ופירושים ועם נ"ה פירושים על סדר „קדש ורחץ" מהרה"ג המקובל האלוקי ר' צמח הכהן השני זצ"ל, נדפס בתחילתו בג'רבה וסופו בסוסה בשנת התרע"ט.

15) **מדרשו של שם** — חידושים על התורה, ונלוה ספר „שמן ערב" מוסרים ומעשיות בערבית שחיבר הרה"ג

ר' שאול מקיקץ השלי זצ"ל. חלק א' על בראשית ושמות, וחלק ב' על שאר החומשים. ח"א נדפס בג'רבה תש"ז.

16) **מדרשו של שם ועבר** — חידושים על קידושין מהרה"ג ר' סאסי בן חואתי כהן זצ"ל בעל ספר „פרוכת המסך", נדפס בשנת התשכ"ב.

17) **מועד דוד** — חיבור על עבודת הקדש חלק בית מועד על הלכות יו"ט להרשב"א מהרה"ג ר' דוד בונאן זצ"ל אב"ד דק"ק פורטוגיזיס בתונס, ירושלים תרמ"ז.

18) **מועד דוד** — עיין „דברי דוד".

19) **מועדי ה'** על הסמ"ג ודסמיכין עלוהי הרא"ם הררא"ש ומהרש"ל, חיברו הרה"ג ר' יהודה נג'אר זצ"ל מתונס, ליוורנו תקס"ח.

20) **מדת הרחמים** — חידושים על התורה מהרה"ג ר' מעתוק דמרי זצ"ל והנם עדיין בכתובים, ונזכרים בהקדמת ספר „חסד ורחמים" לבנו.

21) **מוסר אב** — עיין נחלת אבות.

22) **מוסר שלמה** — משלי עם תרגום בערבית מר' חי מאמו, ג'רבה תרפ"ה.

23) **מוצא שפתיך** — סליחות כמנהג ג'רבה וטריפולי עם באור מהרה"ג ר' חיים הכהן זצ"ל המחבר ספר „לב שומע".

24) **מזבח כפרה** — שטה מקובצת לזבחים מתוס' חיצוניות וגליוני תוס' ורבינו פרץ וריב"א ותוס' טוך וחי' ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע) מתונס, וכן שטה מקובצת לבכורות מרבינו גרשום מאור הגולה, הרא"ש, תוס' חיצוניות וגליוני תוס', וחידושי הרמב"ן לחולין וקצת גליונות למס' מנחות. בסופו ספר „רנו ליעקב" על חולין תמורה ועוד, ודרושים, את הכל אסף וחיבר הרה"ג ר' יעקב פיתוסי זצ"ל, ליוורנו תק"ע.

25) **מחנה דוד** — חידושים על סוגיות וענינים שונים בתלמוד מחולקים ל„אוהלים", מהרה"ג ר' דוד בונאן זצ"ל אב"ד דק"ק פורטוגיזיס בתונס, ובסופו פי' ר' ישעיה הראשון לביצה, וחידושי ביצה לבנו של הרמב"ן, ירושלים תרמ"ט.

26) **מחנה לויה** — הלכות שמחות למהר"ם מרוטנבורק זצ"ל עם הגהות וחידושים מהרה"ג ר' יהודה הלוי זצ"ל דיין דק"ק פורטוגיזיס, וכן חקירות וחידושים ממנו בהלכות נזירות וטומאת מת, ליוורנו תקע"ט.

27) **מילי מחיים** — פירוש על ההושענות לסוכות מהראב"ד טריפולי ר' חיים הכהן זצ"ל בעל „לב שומע", ליוורנו תרל"ג.

28) **מחי ומסי** — קצת חידושים על התורה מהרה"ג המדוכא ביסורין ר' מניני רפאל חדאד זצ"ל, ג'רבה תש"ך.

29) **מירא דכיא** — חיבור על הש"ס מהרה"ג ר' מרדכי ברוך קאראבליו זצ"ל אב"ד דק"ק פורטוגיזיס בתונס, ליוורנו תקנ"ב.

30) **מטה שמעון** — חידושים על פרקי אבות מרבי שמעון הכהן זצ"ל מחכמי הדיג'ת ונדפס בספר „בגדי שש" להרה"ג ר' רחמים בוכריץ זצ"ל.

31) **מכתב לחזקיהו** — עיין „בגדי אהרון".

32) **מלחמת ה'** — חיבור על הקבלה מהרה"ג המקובל המפורסם ר' יוסף סדבון זצ"ל בעל „יראת ה'" על שער רוח הקדש למהרח"ו. ספר זה נזכר בהסכמת הראשל"צ לספרו הנ"ל וכתוב שנלוה אליו פירוש „שיח יצחק". לא ראיתי שנדפס.

33) **מסעדי גבר** — חי' ש"ס מהרב מסיעד מהדאר זצ"ל. נדפס בארץ בהשתדלות תלמידו ר' אפרים חדאד שליט"א, ובסופו חיבר אליו תלמידו הנ"ל קונטרס „למען תספר" — ספורים ומעשיות על רבני תונס והמזרח, שירים ופיוטים.

34) **מסעד לבית ה'** — חי' על התורה ותהלים, לבושים ועוד עם מעשיות ומוסרים בערבית מהרב מסיעד מהדאר זצ"ל, ג'רבה תש"ך.

35) **מנוחת שאול** — עיין „מאור עינים".

36) **מנוחת ישרים** — עיין „מדרש שלמה".

37) **מנוחת שלום** — שם.

38) **מנחת יצחק** — עיין „מעייני הישועה".

39) **מנחת כהן** — חי' על חמשה חומשי תורה מהרה"ג ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל אב"ד ג'רבה. כולל שני חלקים, ח"א על בראשית שמות והשני על שאר החומשים, ג'רבה ת"ש, תש"א. יצא מחדש בארץ. נלוה אליו „מנחה ערב" — תוכחות מוסר עם מעשיות בערבית. „מנחת כהן" חלק ד' כולל דרושים מהנ"ל ונדפס בארץ.

40) **מנוחה וחיים** — דרושים מהרב מסיעד מהדאר זצ"ל, ג'רבה תשכ"ב.

41) **מנחת ערב** — עיין „מנחת כהן".

42) **מנחת ערב** — קונטרס מוסרים ומעשיות על רבני תונס ובמיוחד על ר' חי טייב זצ"ל מאת ר' ורג'אני יאנה שליט"א מנתניה. ונדפסו בסו"ס „מנחת כהן" חלק ד' מהרה"ג ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל.

43) **מנחת ערב** — חידושים לשו"ע יו"ד הלכות תערובת מהרה"ג ר' מכלוף עידאן זצ"ל, נדפס בג'רבה ויצא במהדורה חדשה בארץ.

44) **מנחה חדשה** — חידושים על משלי מהרה"ג ר' רחמים בוכריץ זצ"ל מדייני הדיג'ת. נדפס עם ספר „ארחות חיים" לר' חיים כהן זצ"ל בעל לב שומע.

45) **ממלכת כהנים** — עיין „פרח שושן".

46) **מעדני מלך** — שירים ופיוטים מהפייטן הנודע והמפורסם ר' אשר מזרחי ז"ל, נדפס בערך בשנת התש"ה ונדפס מחדש בארץ בשנת תשכ"ח.

47) **מעדני מלך** — ספר דרושים שעדיין לא יצא לאור מהראב"ד תוניסיה ר' יצחק חיים כהן טנוג'י זצ"ל, ומזכירו בספרו „תורת המלך" (דף מ"ד).

48) **מלוא העומר** — חי׳ ש״ס והלכות מהרה״ג המקובל ר׳ מכלוף עידאן זצ״ל, ישראל תשל״ב.

49) **מעיל יעקב** — ח״א — שיטה גדולה ורחבה על כל מסכת מעילה מהרה״ג ר׳ יעקב כהן (גדישא) זצוק״ל הרב הראשי לג׳רבה, ובסופו „אהבת יעקב״ לבושים ודיני סיום מסכתא בלה״ק וערבית, ג׳רבה תער״ב.

50) **מעיל יעקב** ח״ב — עיין „גן יעקב״.

51) **מעייני הישועה** — חידושים על הש״ס, שו״ע, שו״ת ועוד מהרה״ג החסיד ר׳ ישועה הכהן זצ״ל מתונס, ובסופו קונטרס „יצחק בנו״ חידושים ודרושים מבנו ר׳ יצחק, וקונטרס „מנחת יצחק״ חידושים מר׳ יצחק בן ברכה כהן, תונס תרס״ו.

52) **מעשה ב״ד** — פסקי דין מחכמי ורבני תונס זיע״א ורובם ככולם שלוחים לרבני ג׳רבה. בסופו נדפס קונטרס „אבל משה״ ו„זכרון משה״ הכוללים תולדותיו וסדר הלווייתו של הרה״ג ר׳ משה זקן מאזוז זצ״ל הראב״ד ג׳רבה, ג׳רבה תרע״ה.

53) **מעט מים** — עיין „פרחי כהונה״.

54) **מערתא דדייני** — עיין „חיים וחסד״.

55) **מערתא דחסידי** — עיין שם.

56) **מעשה הגדולים** — מעשיות מתלמוד בבלי וירושלמי מתורגמים לערבית ממר דודי ר׳ מאיר הכהן ז״ל, ולהבדיל בין החיים הרב ברוז חדאד שליט״א. בסופו „שושנת העמקים״ ספור ארוך בערבית, ג׳רבה תש״ח.

57) **מעשה חושב** — חידושים על חומש בראשית מהרב הדרשן ומרתב״י ר׳ שמעון הכהן זצ״ל מהדיג׳ת, ג׳רבה תש״ג.

58) **מענה רך** — חידושים מרבי כליפא הכהן זצ״ל ונדפסו בסו״ס „שלום דוד״ ח״ב, ג׳רבה תרע״ה.

59) **מעשה נסים** — עיין „קרן דוד״.

60) **מעשה נסים** — חי׳ ש״ס, שו״ע, רמב״ם ועוד מהרה״ג ר׳ נסים הכהן זצ״ל מתונס, תונס תרס״ז.

61) **מעשה נסים** — חי׳ יקרים על התנ״ך מהרה״ג ר׳ נסים הכהן זצ״ל הראב״ד ג׳רבה, תונס תרנ״ח.

62) **מצות המלך** — אזהרות על תרי״ג מצוות ע״פ דעת הרמב״ם שחיבר הגאון ר׳ חיים הכהן זצ״ל הראב״ד טריפולי בעל „לב שומע״, עם שני פירושים: „נר מצוה״ ו„הידור מצוה״, ועם „ראה מצוה״ — מראה מקום המצוה, ליוורנו תרל״ט.

63) **מצות כהונה** — עיין „שולחנו של אברהם״.

64) **מצא חיים** — דרושים, חי׳ ש״ס ושו״ת מהרה״ג ר׳ חיים חורי זצ״ל רב ראשי לגאבס, ישראל תשל״ח.

65) **מקום דוד** — עיין „משגב לדך״.

66) **מקור ברוך** — חיבור גדול וחשוב של עשרות דרושים על סדר הפרשיות, ובסופו ליקוטי ש״ס. כמה מן הדרושים הם להספד כמה רבנים וגבירים בתונס ויש בו כמה פרטים חשובים על רבני תונס. חיברו רבי ברוך פיתוסי זצ״ל (ע״ע) דודו של הרה״ג ר׳ יעקב פיתוסי זצ״ל, ליוורנו תק״נ.

67) **מר דרור** — ספר קטן של חי׳ וביאורים לש״ס מהחה״ש ר׳ מכלוף דיעי זצ״ל, ג׳רבה תשי״ז.

68) **מראה האופנים** — כולל חי׳ הרא״ה ותוס׳ הרא״ש על ביצה ותוספי הראשונים, עם „יגל יעקב״ חידושי ש״ס מר׳ יעקב פיתוסי זצ״ל, ליוורנו תק״ע.

69) **מקבציאל** — ירחון תורני שיצא בג׳רבה ע״י הרה״ג ר׳ שלמה מאזוז זצ״ל בשנת התרצ״ה.

70) **מרפא לעצם** — רפואות וסגולות שליקט ר׳ צג׳ייר עשוש שליט״א כעת בבאר שבע, ג׳רבה תש״ח.

71) **משחא דרבותא** — ספר עב כרס של חידושים ושו״ת על ארבעת חלקי השו״ע מהרה״ג ר׳ מסעוד אלפאסי זצ״ל אב״ד תוניסיה, ובניו ר׳ שלמה אב״ד תוניסיה ור׳ חיים, ליוורנו התקס״ה.

72) **משגב לדך** — ג׳ חלקים בכרך אחד, ח״א — חי׳ תנ״ך וש״ס, ח״ב — מערכות דינים בקצרה וח״ג מערכות חי׳ תנ״ך ומארז״ל. בסופו ספר „מקום דוד״ — דרושים. כלם פעולת ר׳ דוד הכהן בן הרה״ג ר׳ משה הכהן זצ״ל, ג׳רבה תרע״ה.

73) **משמרות כהונה** — חיבור גדול וחשוב ביותר על כל המסכתות שבש״ס, המכילתא, ספרי ותורת כהנים, וכולל ג׳ כרכים. חיברו הגאון ר׳ אברהם כהן יצחקי זצ״ל מתונס, ליוורנו תרכ״ה. נדפס במהדורה חדשה בארץ.

74) **משפט כתוב** — שו״ת על ד׳ חלקי השו״ע ומערכות הלכה, משלושת רבני תונס הגאון ר׳ ישראל זיתון זצ״ל הראב״ד תוניסיה ושני הדיינים ששימשו עמו בב״ד ר׳ דוד בן נתן ג׳אוי ור׳ משה חיים זיתון זצ״ל, ישראל תש״מ.

75) **משחת אהרון** — עיין „בגדי אהרון״.

76) **משמיע ישועה** — הגדה של פסח עם פירוש מהרב ישועה חדאד זצ״ל מגאבס ורב במושב ניצני עוז, נדפס בארץ התשל״ו.

77) **מרפא לשון** — מערכות וחי׳ ש״ס מהרב ר׳ רפאל יונה בן הסופר ר׳ זכריה יונה זצ״ל, ובסופו הנהגות אדם בערבית עפ״י הרא״ש ור׳ משה חפץ, ג׳רבה תרצ״ג.

78) **משפט הירושה** — פסקים מרבני תונס ואחרים על אודות צוואת הקאיד נסים שמאמא זצ״ל משנת התרכ״ט. הספר כולל קונטרסי פסקים מרבנים שונים והם:

1) משפט הירושה — מרבני תונס.
2) יקובל האמת — מר׳ יחיא אביטבול מצפת.
3) מגלה עמיקתא מר׳ אליהו אלמאליח.
4) נוסף על נחלת — מר׳ יהודה ג׳רמון.
5) מגלה עמיקות מני חושך — מר׳ אליהו אלמאליח. נדפס בליוורנו תרל״ח.

79) **משכיל לדוד** — כולל ב׳ חלקים, ח״א דרושים בלה״ק וערבית וח״ב מערכות של חידושים על התורה,

דרושים ושו"ת, מאת הרב דוד עידאן זצ"ל, ג'רבה תשי"ד, תשכ"א.

80) **משכנות הרועים** — חיבור ענק של פסקים ותשובות בהלכה בענייני שו"ע אה"ע וחו"מ מסודרים במערכות ע"ס א"ב, מהגאון המפורסם סבא דמשפטים ר' עוזיאל אלחאייך זצ"ל, ליוורנו תר"כ, והוא מעמודי התוך של פסיקת הלכה בענייני אישות וירושות בתונס.

81) **משוש חתן** — עיין „תורה וחיים".

82) **משכיות לבב** — דרושים מהרה"ג ר' חיים בן כלפה כהן זצ"ל, ישראל תשל"ו.

83) **מעשה שושן** — דרושים מהרה"ג ר' שושן הכהן זצ"ל מגדולי רבני ג'רבה בדור האחרון, אשר שימש בארץ כרבו של מושב איתן, ישראל תש"מ.

84) **מאשר לאבינו** ב"ח דרושים לפרשת השבוע מהרב אשר חדאד נר"ו. ישראל תשל"ו.

מערכת נו"ן

1) **נאוה קודש** — שיר השירים עם תרגום לערבית ועם שני פירושים: א) „תורי זהב", מהרה"ג המקובל ר' צמח הכהן זצ"ל בעל „מדרש הגדה". ב) „נקודות הכסף", מנכדו הרה"ג ר' חיים הכהן זצ"ל בעל „לב שומע" ואב"ד טראבלס, ליוורנו תרל"ב.

2) **נאות מדבר** — חי' תנ"ך ומארז"ל מהרה"ג ר' דוד הכהן למג'רבי זצ"ל רב דתיטאוין, תונס בשנת „ירושלים הבנויה" לפ"ק. בסופו ספר „יושר לבב", מוסר בערבית ו„אפעאל הצדיקים", ספורי בעש"ט בערבית יהודית.

3) **נהר שלום** — חי' על כל התורה לא הניח זוית ופנה כלו פרפראות יקרות עם פרי מגדים כדרך בעל הטורים, מהרה"ג ר' שלום הכהן זצ"ל (עיין „יד שאול"). ג'רבה תרע"ו.

4) **נוה ציון** — ספר קטן המחולק לג' חלקים, ח"א על הש"ס וח"ב מערכות חי' תנ"ך ומארז"ל והם מהחה"ש ר' ציון סופר זצ"ל, וחלק ג' הוא מוסר בערבית יהודית מבני ר' ציון הנ"ל, ג'רבה התש"ב.

5) **נוכח השלחן** — חבור על השו"ע ממר זקננו הראב"ד ג'רבה ר' שאול הכהן זצוק"ל, ועדיין לא נדפס, ואיזה גרגרים נדפסו ממנו בסוף ספר אורחות חיים על משלי וספרים אחרים.

6) **נוסף על נחלת** — עיין „משפט הירושה".

7) **נחל יאודה** — חי' על התורה בדרך פרד"ס ג' חלקים מהרה"ג המקובל ר' יאודה גג' זצ"ל רב בנאבל, ירושלים תרע"א, תרצ"ג, תרצ"ו. גלוה לו ספר „נחל יעקב" ו„אבי הנחל" חי' על התורה מאביו ר' יעקב חי גג' זצ"ל שהיה רב ראשי בנאבל בתחלת המאה השביעית, וכן ספר „ירד יעקב" למר זקנו הרה"ג הדיין ר' מרדכי אלגג' זצ"ל.

8) **נחל יעקב** — עיין אות הקודם.

9) **נחלת אבות** — ב' חלקים של חידושים על רוב הש"ס מהרה"ג ר' נסים חיים חזקיה חורי שליט"א מנתיבות ג'רבא תשכ"א, תשל"ה. בסוף ח"ב מאמר מוסרי לחנוך הבנים בשם „מוסר אב".

10) **נחלת דוד** — עיין אות הבא.

11) **נחלת שלום** — חידושי פוסקים ולשונות במערכות מהרה"ג ר' שלום לישע זצ"ל שהיה אחד מדייני תונס בסוף החצי השני של המאה השביעית בתקופת מהר"א חג'אג', וחי' אלו היו גנוזים משנת התקצ"ו, וכנראה שלא נגמרה הדפסת כל הספר ונדפס רק בחלקו. גלוה אליו קונטרס „נחלת דוד" מהרה"ג ר' מקיקץ דוד סעדון ליקוטי ש"ס וענינים שונים, ג'רבה תרע"ו.

12) **נטע רבעי** — קובץ של חידושים ממחברים שונים: א) „נטע רבעי", על התורה מהרב עטייא חורי. ב) „עטרת צבי", חי' ש"ס מבנו ר' צבי. ג) „ברכת אברהם", מערכות חי' על מארז"ל מהרב אברהם מאזוז בנו של הראב"ד ג'רבה ר' משה זקן מאזוז זצ"ל. ד) „ישועה ורחמים", חי' הגדה מר' רחמים חטאב. ה) יתדות החצר, חי' תנ"ך וגפ"ת מר' רחמים כהן יהונתן. ו) „והעריך הכהן", מערכות מר' דוד הכהן רב דתיטאוין. ז) „פטר רחם", חי' ש"ס ושו"ת מהר"ג ר' רפאל מניני חדאד זצ"ל.

13) **נקודות הכסף** — עיין לעיל „נאוה קודש".

14) **נר דוד** — ספר גדול של חי' על הש"ס מהראב"ד תונס הרה"ג ר' דוד גג' זצוק"ל, ליוורנו תרכ"ח.

15) **נר מצוה** — עיין „מצות המלך".

16) **נר תמיד** — חי' גמ', שו"ע ודרושים מהרה"ג ר' מכלוף נסים דידי זצ"ל, ישראל תש"מ.

17) **נתיב מצוותיך** — פירוש על האזהרות לשבועות וכתובה לשבועות עם מנין המצוות לפי בעל הלכות גדולות, שחברו מר זקני הראב"ד ר' שאול הכהן זצוק"ל, ליוורנו התר"א.

18) **נשמת חיים** על התורה מהרב אשר חדאד שליט"א מנתיבות ישראל תשד"מ.

מערכת סמ"ך

1) **סבר פנים** — ספר גדול המחולק לשלושה ספרים: א) פני זקן — חי' ש"ס. ב) פני משה — כללים וענינים נפרדים. ג) פני המלך — חי' על הרמב"ם, חיברו הרה"ג ר' משה זקן מאזוז זצ"ל הראב"ד ג'רבה, ליוורנו התרמ"א.

2) **סמוכים לעד** — חי' תנ"ך וש"ס מהחכם השלם ר' אליהו (לאלו) בן יצחק (צחייק) הכהן זצ"ל, אשר לזכרו נתייסד הירחון המפורסם „אור תורה", ישראל תשכ"ט.

3) **סם חיי** — חי' תנ"ך ומארז"ל עם מוסרים ומעשיות בלשון ערבית יהודית, מהחה"ש והכולל ר' יצחק המכונה „סחוגה" מימון זצ"ל, ג'רבה התש"ח.

4) **סם חיי** — קונטרס קטן של חי׳ גיטין וקידושין מהמנוח ר׳ מגוץ סופר זצ״ל, ובו דרוש למנוחתו, ג׳רבה תשכ״ב. בסופו סדר „תענית דיבור״.

5) **ספר החיים** — מערכות ע״ס א״ב, פשטים וגימטריאות מהחה״ש ר׳ פרג׳אללא סרוסי זצ״ל מגאבס, ג׳רבה תרע״ד.

6) **ספר חכמת העבור** — ס׳ על חכמת העבור שחברו הראב״ד תונס ר׳ יצחק חיים הכהן טנוג׳י מג׳דורה זצ״ל בע״ס תורת המלך, עדיין לא נדפס ובתחלת „תורת המלך״ הנ״ל כתוב שהוא היה נמצא בידי ר׳ יוסף כהן טנוג׳י עם עוד כתבים מהמחבר הנ״ל.

מערכת עי״ן

1) **עוד יוסף חי** — חיבור גדול על הש״ס מהרה״ג שריבה גבולו בתלמידים הרב יוסף זרקא זצ״ל. יש לו עוד חי׳ שו״ע ושו״ת בשם „עוד יוסף חי״ שנדפסו בספרו „פרפראות לחכמה״ (עיין שם).

2) **עיני אברהם** — חידושים על הלכות מעשה הקרבנות להרמב״ם מהרה״ג ר׳ אברהם צפג׳ זצ״ל רב מתונס שעלה לאה״ק, והיה סגי נהור וחיבר ספרו זה בלומדו עם נכדו של בעל „מחנה אפרים״, נדפס באמשטרדאם התקמ״ד. יצא במהדורת צלום חדשה בארץ ע״י הרה״ג ר׳ אברהם חפוטא ראש ישיבת „הרמב״ם״ בת״א.

2*) **עיני דוד** — על הלכות גיטין מהרה״ג ר׳ דוד כטורזא זצ״ל אב״ד תונס.

3) **עיני הכהן** — דיני טרפיות מהגאון המפורסם ר׳ אברהם הכהן יצחקי זצ״ל בעל הס׳ הנודע „משמרות כהונה״, ליוורנו התרכ״ה.

4) **עיני צדיק** — דיני שחיטה וטרפיות הריאה בלשון הקדש וערבית, לפי ספר „תורת הזבח״, חיברו הראב״ד ג׳רבה ר׳ משה זקן מאזוז זצ״ל, ג׳רבה התרע״ו. בסופו תקנה בג׳רבה שיהיו ב׳ שוחטים בעיה״כ אחד בודק ואחד שוחט.

5) **עמר נקא** — דרושים מהרה״ג המקובל ר׳ מכלוף עידאן זצ״ל רב ומו״ץ בדיג׳ת, ג׳רבה התש״ט, ויצא מחדש בארץ בשנת התשל״ח.

6) **עמודי שש** — חי׳ ש״ס בבלי וירושלמי מהרה״ג ר׳ שלמה שמאמא זצ״ל בע״ס „בגדי שש״, עדיין לא יצא לאור ונזכר בהקדמת ס׳ „בגדי שש״ הנ״ל.

7) **ענף עץ עבות** — פרקי אבות עם באורים ובסופו קונט׳ „הלל והשמחה״ — הנהגות ומוסרים למחברי ספרים עם סדר פדיון פטר חמור. חיברו הרב צג׳ייר עשוש שליט״א לפנים רב בסליאנה ועתה מתגורר בבאר שבע, ג׳רבה התרצ״ז.

8) **עפעפי שחר** — חי׳ על חמשה תורה בדרך חקירה מהרה״ג ר׳ שמאל טייב זצ״ל שהיה רב בכמה מערי תונס ותלמידו של ר׳ שלמה דאנה זצ״ל, ג׳רבה התש״ח.

9) **עפרות תבל** — פי׳ על קהלת עם תרגום לאנגלית מהרה״ג ר׳ אברהם בלעיש בן שלום הלוי, לונדון התר״י.

10) **עץ חיים** — שני חלקים של חי׳ ורמזים על התורה עם קונטרס פתרון חלומות בערבית יהודית, ג׳רבה תשכ״ה.

11) **עצי היער** — חי׳ תנ״ך, שו״ע ושו״ת מהרב יוסף סאסי המכונה סוסו עלוש זצ״ל מחאג׳ב לעיון, ג׳רבה התשל״ב.

12) **עצי המערכה** — ח״א, מערכות חי׳ תנ״ך ומארז״ל, ובסופו ספר קטן: „שער הכנויים״ ו„שער הגלגולים״, נדפס בשנת התשכ״ו.

13) **ערבי נחל** — מערכות ע״ס א״ב בערבית הכוללים אזהרות שונות, תיקונים, מוסרים ועוד, ונלוה אליו קונט׳ „הלל והשמחה״ ו„קיצור פתרון חלומות״, חיברו הרב צג׳ייר עשוש שליט״א, ג׳רבה התש״א.

14) **ערבי פסחים** — הגדה של פסח עם שני פירושים: „קרבן פסח״ ו„קרבן חגיגה״ ממר זקננו הרה״ג ר׳ שאול הכהן זצ״ל, ג׳רבה תרע״ז. שני הפירושים הנ״ל בנויים ומיוסדים עפ״י שני כת״י על ההגדה כתובים בעיר פאס משנת השל״ה, ומר זקני הנ״ל כותב עליהם שהמה פירושים נכונים כאדנים מוכנים מחכמים קדמונים.

15) **ערב פסח** — הגדה של פסח עם פירוש מהרה״ג ר׳ חיים הכהן זצ״ל בעל „לב שומע״, וכבר בשנת התרפ״ח נדפסה בשלוש מהדורות ככתוב בתחלת ס׳ „דבר המשפט״.

16) **ערך השלחן** — חיבור ענק על כל ארבעת חלקי השו״ע בבקיאות עצומה וכולל ששה כרכים גדולים, שלושת הראשונים על שלושת חלקי השולחן ערוך הראשונים או״ח, יו״ד ואה״ע ושלושת האחרונים על חלק חושן משפט, ונלוה לאחרונים „ספר הזכרון״. חיברם הגאון המפורסם ר׳ יצחק טייב זצ״ל אב״ד תונס שנודע בספריו הרבים והחשובים. הספרים נדפסו בשנים תקנ״א, תקנ״ח, תקע״ח, תר״ד, תרנ״א.

17) **עת דודים** — ספר זכרון להרה״ג המרתב״י ר׳ דוד (דידו) הכהן זצ״ל עם חידושים וזכרונות מתלמידיו ומרבני ותלמידי ישיבת „כסא רחמים״ תכב״ץ. נלוה אליו ס׳ „משכיל לדוד״ ח״א במהדורה שנייה, ישראל התש״ו.

18) **עת לדבר** — הגדה של פסח עם פירוש מהרב שמשון אבוקארא השני זצ״ל, ליוורנו תר״כ.

מערכת פ״א

1) **פדה בשלום** — עיין „פרח לבנון״.

2) **פועל צדק** — חידושים על התהלים מהרה״ג ר׳ פראג׳י עלוש זצ״ל אב״ד גאבס, ג׳רבה התרפ״ה.

3) **פטר רחם** — עיין „נטע רבעי״ ו„זכות יוסף״.

4) **פטר רחם** — הגדה עם פירוש מהרה״ג ר׳ רחמים בוכריץ זצ״ל מדייני הדיג׳ת וחמיו של הראב״ד ג׳רבה ר׳ משה זקן מאזוז זצ״ל, ישראל תשל״ה.

5) **פי המדבר** — פירושים על ההגדה מהרה״ג ר׳ יוסף גג׳ הראשון זצ״ל, ליוורנו תר״ד.

6) **פינחס המגיד** — הגדה עם פירוש מהרה"ג ר' נסים חזקיה חורי שליט"א מנתיבות, ג'רבה תשל"ח.

7) **פלאי צדיקים** — ספורי צדיקים על חכמי תונס בערבית יהודית, מהרה"ג ר' שושן הכהן זצ"ל, ג'רבה התרצ"ב.

8) **פני זקן** — עיין „סבר פנים".

9) **פני משה** — שם.

10) **פני המלך** — שם.

11) **פני משה** — עיין „חוט המשולש".

12) **פסקי הראש** — על הקבלה מהרה"ג המקובל האלוקי ר' פינחס סעדון זצ"ל, תונס התרס"ב.

13) **פראיץ' לקלוב** — תרגום של ספר „חובת הלבבות" לערבית יהודית ע"י ר' ישישכר חי שתרוך, ג'רבה התרע"ד.

14) **פרוכת המסך** — חי' וביאורים על הש"ס ופוסקים מהרה"ג ר' סאסי בן חואתי הכהן זצ"ל מחכמי הדיג'ת, נדפס ג'רבה תש"ב.

15) **פרחה הגפן** — דרושים מהרה"ג ר' אליהו חי הדמרי זצ"ל שהיה רב באלחאממא ואח"כ התגורר בבאר שבע ובסופו „פתח הסמדר" — חי' על התורה, ישראל התשכ"ח.

16) **פרחי כהונה** — ג' חלקים של חידושים על הש"ס, ח"א לס' זרעים ומועד, ח"ב לנשים ונזיקין וח"ג לקדשים וטהרות מהגאון ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל הראב"ד ג'רבה ואח"כ רב בברכיה. נדפסו בג'רבה בזמנים שונים (ה) בסוף חלק ב' גלוים הקונטרסים: „מעט מים" ו„בני מכיר" והם חי' ש"ס ושו"ת מהרה"ג ר' כמוס (מימס) מאמו זצ"ל.

17) **פרחי שושנה** — שו"ת, דרושים ומערכות חי' תנ"ך מהרה"ג ר' יוסף סוסו הכהן זצ"ל רב ראשי בגאבס, ישראל תשל"ז.

18) **פרח לבנון** — מערכות דרש מהרה"ג ר' אליהו חי הדמרי זצ"ל ובסופו „פדה שלום" חידושים מאביו ר' פראג'י הדמרי, ג'רבה התש"ז.

19) **פרח שושן** — חי' תנ"ך הגדה ולבושים ואתו ספר „בית אבות" על פרקי אבות מהרה"ג ר' שושן הכהן זצ"ל מדייני ג'רבה ואח"כ רב במושב איתן. בסופו ספר יחיד במינו על תולדות יהדות ג'רבה, מנהגיה ורבניה הנקרא בשם „ממלכת כהנים", ישראל התשל"ז.

20) **פרי עץ הדר** — סדר ט"ו בשבט הנהוג בגאבס ועוד מקומות בהוצאת הרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל אב"ד גאבס, ג'רבה התשי"א.

21) **פרי קדש** — מר' צמח הלוי מתונס ובסופו קטעים מספר „מוסבות שם" כת"י מר"י ג'רמון זצ"ל על תולדות רבני תונס, תונס תרנ"א.

22) **פרפראות לחכמה — עוד יוסף חי** — הראשון כללים וכללי הקל וחומר בהרחבה, והשני חי' על הרמב"ם, השו"ע ושו"ת מהרה"ג המרביץ תורה בישראל הרב יוסף זרקא זצ"ל, תונס התרס"ד.

23) **פתגם המלך** — עיין „שיר חדש".

24) **פתח אליהו** — ספורים על אליהו הנביא מהתנ"ך, הש"ס וספר „תנא דבי אליהו" ועוד בערבית יהודית, נדפס בג'רבה בשנת התש"ג בהשתדלות הרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל.

25) **פתח הבית** — חי' על טור או"ח ושו"ת הנוגעים לקהלת לונדון ולישיבת „עץ חיים" באמשטרדאם עם הספדים בערים שונות: מוגאדור, טוניס, לונדון וליוורנו, מהרה"ג ר' אברהם בלעיש בן שלום הלוי, נדפס בשנת התר"ו.

26) **פתח בכ"ד** — פתיחה לכ"ד ספרי קדש מהראב"ד תונס ר' יצחק חיים הכהן טנוג'י זצ"ל מג'דורה. עדיין לא נדפס ומזכירו בספרו „תורת המלך" דף ה'.

27) **פתח הדביר — יצחק ירנן** — פסקי דין עפ"י דין תורה בסגנון עורכי דין מהרב ר' יצחק בן ר' ישועה הכהן שערכם לבקשת איזה עורכי דין. נדפס בסוף ס' „זרעו של אברהם" ח"ב.

28) **פתח הסמדר** — עיין „פרחה הגפן".

29) **פרח שושן בית לוי** — דרשות בכבוד המלך ושריו עם תרגום לאנגלית מהרה"ג ר' אברהם בר שלום בלעיש, לונדון תר"ד.

מערכת צדי"

1) **צדיק ונשגב** — שיטה רחבה על מס' ביצה מהראב"ד ג'רבה הרה"ג ר' משה זקן מאזוז זצ"ל, ג'רבה תרע"ו. בסופו מכתב מהרב המקובל ר' יצחק קאלאמרו זצ"ל להרב המקובל ר' משה עידאן זצ"ל מג'רבה בעניני קבלה, וכן נדפס בסופו ס' „צדקת משה" — שו"ת חלק אה"ע מהמחבר.

2) **צדק ושלום** — דרכים והנהגות ישרות לאדם בלה"ק ובערבית יהודית מהרה"ג ר' שלום הכהן זצ"ל רב דעיר זרזיס, ג'רבה התרפ"ז.

3) **צדק ושלום** — תולדות הקהלה ה„פורטוגיזית" וה„תוניסית" בתונס מהרב שלום פלאח (מכונה „הרואה") נדפס בתונס התרנ"ז.

4) **צדקה לחיים** — עיין „יתר הבז".

5) **צדקת משה** — עיין לעיל „צדיק ונשגב".

6) **ציון במשפט תפדה** — ג' חלקים שנדפסו בג'רבה בשנים תרצ"ג ותרצ"ט. חלק א' כולל חי' תנ"ך, וח"ב דרושים ומערכות חי' על מארז"ל וחי' חמש מגילות, ובסופו שו"ת „שיבת ציון", וחלק ג', חי' על פרקי אבות. חיברם הרה"ג ר' ציון כהן יהונתן זצ"ל בע"ס „שערי ציון" על הש"ס שהיה הראב"ד ג'רבה.

7) **צמח דוד** — חי' ש"ס, הרמב"ם ופרשיות מהרה"ג ר' דוד נג'אר זצ"ל מדייני תונס בראשית המאה הששית ובנו של ר' משה נג'אר אב"ד תונס, ליוורנו התקפ"ח. נלוה אליו ספר „אדמת יהודה" — חי' ש"ס, הרמב"ם שו"ע ועוד

מהרה"ג ר' יהודה כהן טנוג'י זצ"ל מדייני תונס בחצי השני של המאה הששית.

8) **צפנת פענח** — חי' על פירש"י לתורה והרא"ם מהרה"ג המקובל ר' צמח הכהן זצ"ל בעל „חולת אהבה" ועוד. עדיין לא נדפס ונזכר בהקדמת ספרו הנ"ל.

9) **צרור המור** — באור והגהות לפיוטים הנדפסים בספר הפיוטים „קול יעקב" הנהוג בג'רבה. חיברו החכם המדקדק ר' יצחק צרור זצ"ל מעיר גאבס.

מערכת קו"ף

1) **קדמת אשור** — מערכות דרושים מהרה"ג המרתב"י ר' מקיקץ שאול השלי זצ"ל, נדפס בארץ תשכ"ג.

2) **קדש הלולים** — עיין „קנה אברהם".

3) **קול אליהו** — חי' ש"ס ושו"ת מהרה"ג ר' אליהו חי הדמרי זצ"ל, ישראל התשל"ד.

4) **קול בכיי** — פי' על איכה ואיוב מהרה"ג ר' רחמים בוכריץ זצ"ל מדייני הדיג'ת, נדפס בליוורנו תרנ"ז.

5) **קול התור** — ג"ת בכרך אחד של חי' תורה ורמזים וגימטריאות בדומה לבעל הטורים, מהרה"ג ר' ישועה זרח זצ"ל מחכמי תונס בסוף המאה הששית ותחלת השביעית, עמיתו לתורה של ר' יוסף גג' הראשון בעל „פי המדבר", ישראל התשל"ד.

6) **קול יהודה** — חי' תנ"ך ואתו „קול ערב" — מוסרים ומעשיות בערבית ע"ס הפרשיות מהחה"ש ר' יהודה מגיני הכהן מדיג'ת, ג'רבה התשכ"ב. בסופו קונט' „חכמת היד" על קריאת כף היד וסימני השרטוטין שבה.

7) **קול יעקב** — שני חלקים של פיוטים ושירים הנהוגים בג'רבה לימי חג ומועד וימי שמחה, ואתו „בני יעקב" לבושים לאיזה מסכתות מהעסקן הצבורי החה"ש ר' יעקב חורי זצ"ל, ג'רבה התרצ"ד, התשי"ח.

8) **קול משה** — עיין „שערי משה".

10) **קול משה** — שיטה יקרה על מס' ביצה מהרה"ג ר' משה כלפון הכהן זצ"ל אב"ד ג'רבא, ג'רבא התשט"ו. בסופו קונטרס „חוקת משה" — אוסף של תקנות ומנהגים הנהוגים בג'רבא מסודרים במערכות ע"ס א"ב.

11) **קול משה** — ספר גדול של חי' על הרבה מסכתות בש"ס מהרב הנז' באות הקודם, ישראל התשמ"ב.

12) **קול ענִי** — מערכות על הש"ס ומדרשים מהרה"ג ר' מרדכי עטייא זצ"ל. נדפס בסו"ס „שלום דוד" ח"ב.

13) **קול רנה** — עיין „תפלה למשה".

14) **קנה אברהם** — חי' על התורה מהרה"ג ר' אברהם הכהן זצ"ל רב ומו"ץ בדיג'ת עם הגהות „דברי משה" מהרה"ג ר' משה זקן מאזוז זצ"ל. כן כולל ס' „וישב אברהם" — שו"ת מר' אברהם הנ"ל ובסופו קונט' „קדש הלולים" על תהלים מר' פינחס הכהן בן אחיו של ר' אברהם, ג'רבה

15) **קן צפור** — עיין „תהלות ישראל".

16) **קרא משה** — עיין „שערי תורה".

17) **קרבן אבילחם** — על התורה מהרה"ג ר' יצחק חי בוכבזא זצ"ל ועדיין בכתובים.

18) **קרבן חגיגה** — עיין „ערבי פסחים".

19) **קרבן פסח** — עיין „ערבי פסחים".

20) **קרית ארבע** — חידושים על התורה וכולל 4 פירושים מארבע דורות של רבנים ממשפחת „חורי", והם: א) „שערי רחמים", מהרה"ג ר' רחמים חורי הראשון זצ"ל. ב) „זרע האב", מבנו הרה"ג ר' מנחם חורי זצ"ל. ג) „בני שלישים", מהדיין ר' יצחק חורי זצ"ל בן ר' מנחם הנ"ל. ד) „דור רביעי", מהרה"ג ר' רחמים חורי השני בן ר' יצחק הנ"ל. נדפס בתונס התרנ"ו.

21) **קרן דוד** — ירחון תורני שיצא בג'רבה בשנת התרע"ו בעריכת ר' מרדכי סגרון זצ"ל רב של מדנין.

22) **קרן הצבי** — דרושים מהרה"ג ר' ציון כהן יהונתן זצ"ל רב בזוארה שבטראבלס, ג'רבה תרפ"ח.

23) **קרן הצבי** — חיבור חשוב על הקבלה על ספר „הקרנים" למהר"ש מאסטרופולי זצ"ל מהרה"ג ר' שמואל שמאמא זצ"ל אביו של ר' שלמה שמאמא בע"ס „בגדי שש", ונזכר בהקדמת רבני סוסא לס' בגדי שש הנ"ל. נדפס ליוורנו תקפ"ט.

24) **קרן לדוד** — חי' על התורה מהרה"ג ר' דוד חדאד חזקיה זצ"ל, ג'רבא התש"ב. בתחלתו תולדותיו בהרחבה בשם „המעלות לדוד", ובסופו ס' „מעשה נסים" — סיפורים על כמה מרבני תונס וג'רבה בערבית יהודית, וזה האחרון יצא שוב בארץ מתורגם לעברית.

25) **קרני רא"ם** — חידושים על הרא"ם מהרה"ג ר' יצחק חדאד זצ"ל הראשון מדייני ג'רבה שנפטר בשנת התקט"ו, ליוורנו התקכ"ה. בסופו נלוה ספרו „זרע יצחק". והם מהחיבורים הראשונים שיצאו לאור הדפוס מחכמי ג'רבה.

26) **קרני רמים** — חיבור על רש"י והרא"ם ממר זקננו הרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל אב"ד ג'רבה, ובחלקו יצא לאור לאחרונה בשנת התשמ"ב ע"י ישיבת „כסא רחמים" בבני ברק.

27) **קשות הנסך** — חי' על הש"ס מהרה"ג ר' יוסף סוסו הכהן זצ"ל, נדפס בארץ.

28) **קול תודה וקול זמרה** — שיר לכבוד השר מונטפיורי מהרה"ג ר' אברהם בר שלום בלעיש זצ"ל, לונדון תר"ו.

29) **קינת סופדים** — קינות מהנ"ל עת נעדר המלך אוגוסט פרידריך עם תרגום לאנגלית, לונדון תר"ג.

30) **קינה** מהנ"ל על מות הבארון רוטשילד עם תרגום לאנגלית, לונדון תר"ט.

מערכת רי"ש

1) **ראה חיים** — חידושים על הזוה"ק מהרה"ג ר' חיים טראבלסי זצ"ל, ישראל תשל"ד.

2) **ראה מצוה** — עיין „מצות המלך".

3) **ראש פנה** — מערכות דרושים מהרה"ג ר' פראג'י הדמרי זצ"ל, ונדפסו בסו"ס „שלום דוד" ח"ב.

4) **רחמי האב** — מערכות מוסרים יקרים בערבית יהודית שהוציא הרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל, ג'רבה תרצ"ט.

5) **רכב בחור** — מערכות חי' תנ"ך, ש"ס ומארז"ל מהחה"ש והכולל ר' כמוס בוכריס זצ"ל אחיו של הרה"ג ר' יוסף בוכריס זצ"ל רב של זרזיס, ג'רבה תרפ"ג. בסופו סדר „תיקון כרת" וסדר העיבור לשנים תרפ"ג-תרצ"א.

6) **רנו ליעקב** — עיין „מזבח כפרה".

7) **רוח והצלה** — שירים שונים מהרה"ג ר' אברהם בר שלום בלעיש זצ"ל, לונדון תר"א.

מערכת שי"ן

1) **שארית יעקב** — חי' תנ"ך מהרה"ג ר' יעקב חדאד זצ"ל בעל „כנף רננים", (ג'רבא התש"א).

2) **שאגת אריה** — דרושים, מערכות מוסר ומעשיות מהרה"ג ר' ישראל מקיקץ (גוצא) חדאד זצ"ל, לפנים רב בתיטאוין ואח"כ רב בבית הגדי. חיברו לזכר בנו יחידו אריה שנהרג בתאונת דרכים בעת שירותו בצה"ל. נדפס בארץ.

3) **שבת אחים** — חבור קטן הכמות ורב האיכות על הלכות בדיקה, טרפיות ומליחה לפי דעת האחרונים ומנהגי תונס שחברו ביחד הרבנים ר' ישועה חי שתרוג, אחיו ר' משה והרה"ג ר' שלמה דאנה זצ"ל. הוא ספר נחוץ ושמושי ביותר לכל מורה הוראה בתוניסיה כ„סדור תפלה" (כך כתב עליו הראב"ד ג'רבה הגאון ר' משה כלפון הכהן זצ"ל), ג'רבה התרפ"ג.

4) **שבתי וקומי** — חי' תנ"ך ודרושים מהרה"ג ר' חומאני עלוש זצ"ל, רב העיר מדנין, והוא פליטת הקודש מכתבי ידו הנשארים אחר צאת ספרו „אני חומה" ב' חלקים, ישראל תשל"ט.

5) **שבות יהודה** — חידושים על המכילתא מהגאון המפורסם ר' יהודה נג'אר זצ"ל, ליוורנו תקס"ט.

6) **שואל ונשאל** — ששה חלקים של שאלות ותשובות על ד' חלקי השו"ע שהשיב הרה"ג ר' משה כלפון הכהן זצ"ל אב"ד ג'רבה. ג' החלקים הראשונים נדפסו בג'רבה בשנים תשי"ב, תשט"ז, תשכ"א, ושאר שני החלקים נדפסו בארץ בשנים תש"ל, תש"מ, תשמ"ו.

7) **שופריה דיעקב** — חי' על הש"ס והרמב"ם מהרב יעקב מעארך זצ"ל מרבני תונס במאה הששית ותלמיד מהר"י זרקא, ליוורנו תקל"ז. הוגה ע"י הגאון ר' יהודה נג'אר זצ"ל.

8) **שובה ישראל** — דברי התעוררות לתשובה והסכמות ותקנות מרבני תונס בענין הפרצות בדת בתונס בענייני שבת ועריות ועוד שהחלו באמצע המאה השביעית בהשפעת פתיחת בי"ס כי"ח בתונס. חיברו הרה"ג ר' יהודה ג'רמון זצ"ל, תונס תרמ"ג.

9) **שולחן ערוך קטן** — ספר קטן הכולל את כל הדינים הנחוצים ביותר מהרה"ג המקובל ר' אברהם מגוז הכהן זצ"ל, ג'רבה תרצ"ג והוהדר בג'רבה בשנת התשכ"ו.

10) **שי למורא** — באור יפה לתפלות של ר"ה ויוה"כ, מהרה"ג המפורסם ר' שאול הכהן זצ"ל הראב"ד ג'רבה. נדפס בליוורנו.

11) **שיירי מנחה** — חי' על התורה מהרה"ג ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל, והם שירים מספרו „מנחת כהן". למטה נדפס „שיירי ערב" מוסרים ומעשיות בערבית שיירי „מנחת ערב" שבמנחת כהן הנ"ל, ג'רבה תש"ך.

12) **שירי דוד** — ספר יקר בחכמת הדקדוק והעבור בנוי בצורת האזהרות לחג השבועות מר"י בן ראובן, ואחרי כל בית בא באורו בלשון קלה וברורה. חיברו הרה"ג המקובל האלוקי ר' דוד כהן (גישא) זצ"ל. נדפס בתחילה בליוורנו בשנת התרמ"ב ונלוה אליו סדרי לוחות לעשר שנים וספר „דברי דוד" — חי' תנ"ך בדרך פרד"ס, והוצאה שנייה שירי דוד בלבד בשנת הת"ש בג'רבה. לאחרונה יצא במהדורא שלישית בארץ.

13) **שירי זמרה** — ספר פיוטים חשוב מהפיוטים הנהוגים בתונס ומחולקים לפי ה„טבועאת" („מקאמאת"). הפיוטים שבתוכו הם מר' ישראל נג'ארה, ר' פראג'י שוואט, ר' אליהו סדבון ר' משה בוג'נאח ועוד. ליוורנו תרל"ב. וכתב ר' יוסף כהן טנוג'י בפתיחתו לספרו, „שירת מרים" ששאר הפיוטים עודם בכת"י, וראה מעמד לחנוכה לר' פראג'י, מעמד לפורים לר' אליהו סדבון, אזהרות לשבת לר' יצחק כהן טנוג'י מג'דורה הכולל עניני השבת ושבחיו במשקל אזהרות איזה מקום בינה, ודיני שבת ועירובין. במשקל שמור לבי מענה לרשב"ג ז"ל.

14) **שיר חדש** — אזהרות ע"פ מנין המצוות להרמב"ם ובאור שחיבר הרה"ג החה"ש הדה"מ ר' אברהם כהן זצ"ל אב"ד דיג'ת, ועליו שני ספרים „פתגם המלך" ו„דברי משה" מהרה"ג ר' משה זקן מאזוז זצ"ל אב"ד ג'רבה, ובסופו קונטרסים „דרש משה" — דרושים, „ויסמוך משה" „ויאמר משה" מר' משה הנ"ל. ועוד נלוה קונטרס חידושים מר' כליפה כהן זצ"ל בן אחיו של ר' אברהם הכהן המחבר „שיר חדש", ליוורנו תרמ"ה.

15) **שיר לשלמה** — שיר השירים עם התרגום ופתרונו לערבית, ג'רבה תש"ב.

16) **שיר ציון** — באור הענין והמלים לשיר השירים. באור הענין נקרא „דברי שיר", וביאור המלים „כלי שיר". חיברו הרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל אב"ד דיג'ת ג'רבה.

17) **שירי ציון** — שירי קדש ופיוטים, השתפכות נפש העם העברי לארץ מולדתו. ג'רבה תרצ"ב בהוצאת חברת „שירי ציון" בג'רבה.

18) **שירי ציון** — שירי קדש ופיוטים בלשון הקדש ובערבית מהרה״ג ר׳ ציון כהן יהונתן השני, יליד ג׳רבה ושמש כרב בעיר זוארה שבלוב, ישראל תשל״ו.

19) **שירת מרים** — כל ספורי התורה ומצוותיה בדרך שיר מר׳ יוסף בר׳ יהודה כהן טנוגי׳ מצאצאי ר׳ יהודה כהן טנוגי׳ בעל ארץ יהודה ואדמת יהודה, תונס תרפ״ד.

20) **שלום דוד** — ב׳ חלקים, פירושים למקראות למאמרי חז״ל ולקוטים שונים מהרה״ג המקובל האלוקי ר׳ דוד כהן (גישא) בע״ס „שירי דוד״. חלק א׳ תונס תרס״ט וחלק ב׳ ג׳רבה תרע״ו. לחלק א׳ נלוה קונטרס „דברי התלמיד״ מתלמידו ר׳ חיים חורי זצ״ל ו„נחמד למראה״ מר׳ אברהם מאזוז, ובסוף חלק ב׳ נדפסה חוברת „קרן דוד״ הכוללת קונטרסי חידושים מרבנים שונים.

21) **שלחנו של אברהם** — חידושים על ד׳ חלקי השו״ע מהרה״ג המקובל האלוקי ר׳ אברהם כהן יצחקי זצ״ל בעל הספר הנודע „משמרות כהונה״ על הש״ס. בסופו נדפס שו״ת „מצות כהונה״ מהרב הנ״ל, ליוורנו תרכ״ה.

22) **שלמי תודה** — חיבור גדול על הש״ס, חי׳ שו״ע הרמב״ם ועוד מהרה״ג המרביץ תורה בישראל ומחזיר עטרה ליושנה הרה״ג ר׳ שלמה דאנה זצ״ל, תונס תרע״ח.

23) **שם משה** — עיין „דרך חיים״.

24) **שם משמעון** — כללי —ש״ס, דרושים, ספורי צדיקים ועוד מהרה״ג ר׳ שמעון מימון זצ״ל מגאבס, ונלוה אליו ספר „והקשורים ליעקב״ מהרה״ג ר׳ יעקב אבוקארא זצ״ל מתונס, ישראל תשל״ד.

25) **שם מיוסף** — חידושי ש״ס והרמב״ם מהרה״ג ר׳ יוסף מועטי זצ״ל מרבני העיר סוסא, ירושלים תרל״ט.

26) **שם עולם** — עיין „מגדנות נתן״.

27) **שמו אברהם** — חי׳ שו״ע ושו״ת מהרב אברהם ביתאן שליט״א מנתיבות, ישראל תשל״ו.

28) **שמחת יהודה** — שיטה על כריתות ועל עוד חמש מסכתות קטנות (סופרים, שמחות, כלה, ד״א רבה וזוטא) ונלוה אליו „פרק השלום״. בסופו ספר „חגי יהודה״ ביאור על ג׳ מסכתות קטנות (גרים עבדים וכותים) וכלם מהגאון המפורסם ר׳ יהודה נג׳אר זצ״ל, פיסא תקע״ו.

29) **שמחת כהן** — ז׳ חלקים של שו״ת וחידושים על השו״ע מהגאון המפורסם ר׳ רחמים חי חויתא הכהן זצ״ל אב״ד ג׳רבה. חלקים א׳, ב׳, ו׳ יצאו בג׳רבה, ושאר החלקים יצאו בארץ.

30) **שמן הטוב** — שיטה על מסכת מכות מהרה״ג ר׳ שמואל טייב זצ״ל בעל ספר „עפעפי שחר״ ועוד, נדפס בג׳רבה.

31) **שמן ערב** — עיין מדרשו של שם.

32) **שמע אברהם** — ספר קטן של חידושים על התורה ומדרשים מהרב אברהם דידי זצ״ל, תונס תרנ״ד.

33) **שמש ומגן** — חידושי על פסוקים מהרה״ג ר׳ מקיקץ שאול השלי זצ״ל. נדפס בארץ.

34) **שערי החנוך** ח״א — כללי לימוד שפת עבר בדרך שמושית מהמורה ש. פלאח מחבר ספר הלימוד „מקרא מפורש״, תונס תר״ס.

35) **שערי חיים** — עיין „כרם חמדה״.

36) **שערי טהרה** — ספר קטן בהלכות נדה מהרה״ג ר׳ מסיעד מהדאר זצ״ל נדפס בג׳רבה.

37) **שערי רחמים** — עיין „קרית ארבע״.

38) **שערי רחמים** — יצחק ירדן ח״ב מר׳ יצחק בן ר׳ ישועה הכהן, נדפס בג׳רבה.

39) **שערי משה** — חיבור גדול של שו״ת וחי׳ הלכה מהרה״ג ר׳ משה זקן מאזוז זצ״ל הראב״ד ג׳רבה, ומחולק לארבעה קונטרסים: „ויאמר משה״, „קול משה״, „וידבר משה״, „ויען משה״, ג׳רבה תער״ג.

40) **שערי ציון** — חידושים על רוב התלמוד מהרה״ג ר׳ ציון כהן יהונתן הראשון זצ״ל, ג׳רבה תרצ״ב.

41) **שערי שלום** — עיין „החוט המשולש״.

42) **שערי תורה** — ספר גדול המחולק לשבעה ספרים: „ויקרא משה״ — חי׳ ש״ס, „ויכתוב משה״ — עניינים נפרדים בש״ס, „ויסמוך משה״ — כנ״ל, „וילקט משה״ — לקוטים שונים, „כתב משה״ — חידושי הלכות, „קרא משה״ — חידושי אגדות ו„דרש משה״ — דרושים. חיברם הרה״ג ר׳ משה זקן מאזוז זצ״ל הראב״ד ג׳רבה, ג׳רבה תער״ג.

43) **שעשוע מצוה** — עיין תפלה למשה (על תהלים).

44) **שעת רחמים** — י״ט דרושים מר׳ מעתוק רחמים דמרי זצ״ל ועודו בכתובים. נזכר בהקדמת ספר „חסד ורחמים״ לבנו.

45) **שפתי רננות** — עיין „ישיר משה״.

46) **שפתי רננות** — סליחות כמנהג ג׳רבה וטריפולי עם ביאור המלות בקצרה המלוקט מהפירושים „שפתי דעת״ ו„מוצא שפתיך״, ג׳רבה תש״ז.

47) **שורש ישי** — חידושים על הש״ס מהרה״ג ר׳ שלמה שמאמא זצ״ל שחיברו בצעירותו בלומדו אצל רבו ר׳ משה שלום זצ״ל. יש בו חידושים על עירובין ממנו ומחברו ר׳ משה ברדע, ובסופו ישנו דרוש שדרש למנוחת רבו הנ״ל, ליוורנו תקס״ט. המגיהים הם ר׳ משה ברדע והגאון ר׳ יהודה נג׳אר זצ״ל.

48) **שרי המאות** — רמזים וחידושים ע״ד הסוד להרב חסידא ופרישא כמוהר״ר פינחס סעדון זצ״ל, ליוורנו תרנ״ו.

49) **שש אנכי** — קצת חידושי תנ״ך וש״ס מהקאייד שלמה בן משה שמאמא זצ״ל, ובסופו בקשות וקונטרס „אלה מועדי ה׳״ — לוחות קביעת השנה לשנים תקמ״ו-ת״ר, ליוורנו תרל״ח.

50) **ששון ויקר** — חידושים על התורה מהרה״ג ר׳ מעתוק חטאב זצ״ל רב העיר בנגרדאן ונדפס בתונס.

51) **שמחה וששון** — הגדה של פסח עם פי' ע"ד הנסתר מהרב המקובל ר' כליפה הכהן זצ"ל הנקראים „אורה ושמחה", וביאור „ששון ויקר" מהנ"ל ומבנו ר' יהודה מניני הכהן ז"ל. כן נלוה פירוש „ויגד משה" מר' משה כהן דריהם זצ"ל דומ"ץ בדיג'ת ועל שוליו ספר „ערב פסח" חידושים ומוסרים ומעשיות בערבית מהנ"ל, דיג'ת ג'רבה תרצ"ט.

52) **שירים** מהרה"ג ר' אברהם בר שלום בלעיש זצ"ל לכבוד מלך הולנדיה, עת שבה המלכה לאיתנה, עם תרגום לצרפתית, פאריס תקפ"ד.

53) **שיח יצחק** ב' חלקים — חידושים על הש"ס והשו"ע ושו"ת מהרה"ג ר' יצחק בוכריץ זצ"ל נכד הרה"ג ר' רחמים בוכריץ זצ"ל.

מערכת תי"ו

1) **תבואות יקב** — פירושים על התנ"ך והתלמוד מהרה"ג ר' אברהם בלעיש בן שלום הלוי זצ"ל, ליוורנו התק"פ.

2) **תהלות ישראל** — חי' על תהלים מהרב המקובל ר' כליפה הכהן זצ"ל, ונלוה אליו ס' „קן צפור" על תהלים מקרובו הרה"ג אברהם הכהן זצ"ל רב ראשי בדיג'ת ג'רבה.

3) **תולדות יוסף** — הגדה עם חידושים, ובסופה קונט' „אור המשיח" — מוסרים ומעשיות בערבית, ממו"ח הרב אדמון אשר אברהם הכהן שליט"א, ג'רבה תשי"א.

4) **תולדות יצחק** — חי' על הש"ס מהרה"ג ר' יצחק חדאד זצ"ל הראשון שנפטר בשנת התקט"ו, ליוורנו התקכ"ב. הוא הספר הראשון מחכמי ג'רבה שיצא לאור הדפוס.

5) **תולדות יצחק** — חידושים על הש"ס מהרב מקיקץ דידי זצ"ל שחידש בימי חרפו בלומדו אצל רבו, ג'רבה תרצ"ו. בסופו ספר „ברית יצחק" מהרב הנ"ל הוא מוסרים ותיקונים בלשון ערבית לענין פגם הברית.

6) **תועפות ראם** — חי' על רש"י לחומש והרא"ם מהרה"ג ר' מרדכי ברוך קאראבליו זצ"ל אב"ד דק"ק פורטוגיזים בתוניס, ליוורנו התקכ"ב.

7) **תורה וחיים** — דינים ומוסרים בלשון הקדש עם ס' „משוש חתן" — קיצור מהלכות חתן וכלה שבס' „חופת חתנים" בלה"ק ובערבית, מהרה"ג ר' אברהם מגוץ הכהן זצ"ל. בסופו קונט' „ברית מלח" — הלכות מליחה בערבית יהודית מאביו ר' משה כלפון הכהן זצ"ל אב"ד ג'רבה, ג'רבה התשכ"ד.

8) **תורה וישראל** — מעשיות וסיפורים בערבית יהודית שקרו לאבותינו בימי הגלות ובמיוחד בגלות ספרד, ג'רבא התשט"ז.

9) **תורי זהב** — עיין „נאוה קודש".

10) **תורת חיים** — פי' על רבינו בחיי ע"ד הקבלה מהרה"ג ר' חיים הכהן זצ"ל בעל „לב שומע" ואב"ד טראבלס, ליוורנו התרנ"ד.

11) **תורת המלך** — דרושים יקרים ומעלות התורה בדרך פרד"ס שחבר הרה"ג ר' יצחק חיים הכהן טנוג'י מג'דורה זצ"ל אב"ד תונס. יצא לאור בג'רבה בשנת התש"ה ע"י הרב שושן הכהן זצ"ל.

12) **תורת משה** — עיין „חיי אברהם" טייב.

13) **תורת משה** — חי' תנ"ך ע"ד הסוד מהרה"ג המקובל ר' משה עידאן זצ"ל מג'רבה, ג'רבה התרע"ד. בסופו ספר „שבחי הצדיקים" ספורים בערבית על רבני תונס מבנו ר' דוד עידאן זצ"ל.

14) **תנובות שדי** — שני חלקים של חידושים על שו"ע דיני שחיטה וטרפות (סימנים א'-ס'), מהרבנים הגדולים ר' דוד כטורזא זצ"ל אב"ד תונס ור' ישועה אלמאליח זצ"ל ראש המורים בתונס ודיין בב"ד, ג'רבה התרצ"ו.

15) **תפארת בחורים** — חי' ש"ס על עשר מסכתות מהרה"ג ר' רפאל שלום חי הכהן זצ"ל מרבני ספאקץ, ליוורנו התרל"ז.

16) **תפארת יעקב** — חיברו הרה"ג ר' שמואל נג'אר זצ"ל אחיו של הגאון ר' יהודה נג'אר זצ"ל בעל „לימודי ה'" ועוד, ומזכירו אחיו זה בספרו הנ"ל בכמה מקומות (למשל דף ק' ע"ב) וכנראה שהוא על הש"ס ולא ראה אור הדפוס.

17) **תפארת משה** — דרושים וחי' יקרים ע"ד הפשט והקבלה מהרה"ג המקובל והמדקדק ר' משה עידאן זצ"ל, ג'רבה התש"ד. בתחלתו תולדותיו ושבחיו בערבית בהרחבה. יצא מחדש בארץ ונלוה לס' „זית רענן" לבנו ר' נסים עידאן זצ"ל.

18) **תפלה למשה** — תהלים עם שני פירושים: א) זכות משה — מהרבנים ר' משה עידאן ומר זקני ר' משה הכהן זצ"ל. ב) „קול רנה", מהרה"ג ר' נסים סיסי הכהן זצ"ל, ירושלים התרע"א. בסופו ספר „שעשוע מצוה" והוא אזהרות עפ"י מנין המצוות להרמב"ם מהרה"ג ר' משה עידאן זצ"ל הנ"ל.

19) **תקפו של נס** — פירוש יקר על מגלת אסתר כדרך פירוש המלבי"ם שחיבר הגאון ר' רחמים חי חויתא הכהן זצ"ל אב"ד ג'רבה בעת שהלך להתרפאת בעיר חמאם הלף שבתונס, ישראל התשי"ח.

20) **תרומת הדשן** — שיטה על הש"ס לסדר זרעים, מועד, נשים ונזיקין מהרה"ג המקובל ר' צמח הכהן זצ"ל בעל ס' „חולת אהבה" ועוד ועדיין לא יצאה לאור. נזכרת בהסכמת הרבנים לספרו הנ"ל.

טבלת הרבנים הראשיים לתוניסיה

בשנים הת"נ—התש"מ / 1690—1980 לפי סדר הדורות

מס'	שם הרב	שנת מנוי	מקום * ושנת פטירה	מקורות והערות
1	לומברוזו ר' מאיר	התנ"ח (1698)	?	„ממלכת כהנים" אות ס"ג.
2	צרפתי ר' צמח	לפני התס"ה (1705)	בירושלים בשנת התע"ז (1717)	דרוש ב„זרע יצחק" לומברוזו, „משכנות הרועים".
3	כהן ר' אברהם	? כיהן יחד עם ר' צמח צרפתי	תע"ה (1715)	„מעגל טוב" להחיד"א. מכונה „באבא רבי".
4	כהן ר' שמואל	אחר התע"ח (1718)	?	„משכנות הרועים" משנת התפ"ג (1723). הסכמת „שתי ידות" משנת תפ"ה (1725).
5	טייב ר' אברהם הראשון	? ?	התק"א (1741) ?	הסכמת התשב"ץ ח"ב משנת תצ"ד (1734), „מעגל טוב" ועוד.
6	לומברוזו ר' יצחק	התק"א (1741) ?	התקי"ב (1752)	ספרו „זרע יצחק" על הש"ס (תונס תקכ"ח).
7	נג'אר ר' משה	התקי"ב (1752) ?	?	דרושים על בנו ונכדיו בספר „מערתא דדייני".
8	צפג' ר' דוד	?	?	תלמיד ר' אברהם טייב הראשון. הסכמת „בני שמואל" משנת התקי"ח (1758).
9	אלפאסי ר' רפאל מסעוד	?	התקל"ה (1775)	הקדמת נכדיו לספרו „משחא דרבותא".
10	כהן יצחקי ר' יוסף	התקל"ה (1775)	התקמ"ו (1786)	הקדמת „בגדי אהרון" פרץ „משכנות הרועים", הסכמת „לימודי ה'".
11	בורג'ל ר' נתן הראשון	התקמ"ו (1786)	בירושלים התקנ"ב (1792)	דרושים עליו בספר „מערתא דדייני".
12	אלפאסי ר' שלמה	אחר התקמ"ח (1788)	התקס"א (1801)	הקדמת ספרו „משחא דרבותא", ודרוש עליו ב„מערתא דדייני".
13	כהן יצחקי ר' שמואל	התקס"א (1801)	התקס"ד (1804)	פסקים ממנו ב„משכנות הרועים", ודרושים עליו ב„מערתא דדייני".
14	טייב ר' דוד	התקס"ד (1804) בערך	?	תשובה ממנו בספר „מעשה ב"ד".
15	גג' ר' דוד חזקיה	?	התקע"ח (1818) בערך	הקדמת ספרו „נר דוד" על הש"ס.
16	טייב ר' יצחק	התקע"ח (1818)	התק"צ (1830)	הסכמת תוס' רבינו פרץ לב"ק וספריו הרבים.
17	כהן טנוג'י ר' חיים יצחק	התק"צ (1830)	התר"ז (1847)	הקדמת ספרו „תורת המלך".
18	בסיס ר' ישועה	התר"ז (1847)	התר"כ (1860)	תחלת „אמרי קדוש", וסקירת ר' שושן כהן זצ"ל לספר „משמרות כהונה".
19	בורג'ל ר' נתן השני	התר"כ (1860)	התרל"ד (1874)	הקדמת ר' אליהו חי בורג'ל השני לספר „ויקן יוסף".
20	חג'אג' ר' אברהם	התרל"ד (1874)	התר"מ (1880)	ספר „פרי קדש" וספריו.
21	בן עטר ר' דוד	התר"מ (1880)	אחר התרמ"ד (1884)	הסכמת „פסקי הראש", והסכמות ותקנות ב„מעייני הישועה" ו„שובה ישראל".
22	בורג'ל ר' אליהו חי השני	?	התרנ"ט (1899)	סוף ספר „כה לחי", הסכמת „וישב משה" סרוסי.
23	ברבי ר' משה	התרנ"ט (1889)	בערך התרס"ג (1903)	הסכמה ממנו לתשובה בשו"ת „ישיב משה". „שלמי תודה" ו„שואל ונשאל" חלק ה'.
24	זרח ר' אליהו	לפחות מהתרס"ג (1903)	בערך התרע"ח (1918)	תחלת „שלמי תודה" ו„שואל ונשאל" חלק ה'.
25	זיתון ר' ישראל	התרע"ח (1918) בערך	התרפ"א (1921)	דרוש עליו בספר „פקד משה" וספריו.
26	שתרוג ר' משה	תרפ"א (1921)	התרפ"ח (1928)	דרוש עליו בספר „פקד משה" וספריו.
27	ירחי ר' נסים	י"ג כסלו תרפ"ח (1928)	ט"ז אדר התרפ"ח (1928)	ספר „פקד משה" דרוש כ"ה.
28	גג' ר' יוסף השני	התרפ"ח (1928)	התרצ"ד (1934)	הסכמת שו"ת „ישיב משה" ח"ב.
29	כטורזא ר' דוד	התרצ"ד (1934)	הת"ש (1940)	ספריו וספרים שונים מרבני ג'רבה.
30	בלעיש ר' חיים	הת"ש (1940)	התש"ז (1947)	הסכמת „מעדני מלך" ועוד.
31	בן בארון ר' דוד	התש"ז (1947)	התשט"ו (1955)	תשובות בספרי רבני ג'רבה.
32	מר זקני כהן ר' מרדכי אמייס	התשט"ו (1955)	התשל"ד (1974)	ספריו „גדולת מרדכי" ב' חלקים וספרי רבני ג'רבה.

* מקום הפטירה צויין רק לרבנים שנפטרו מחוץ לתונס.

טבלת ראשי אבות בית דין

דק"ק „פורטוגיזיס" בתונס

לפי סדר הדורות

מס'	שם הרב	שנת פטירתו	מקורות והערות
1	לומברוזו ר' יצחק הראשון	התקי"ב (1752)	רב ראשי בשתי הקהלות ה„תוניסית" וה„פורטוגזית".
2	אבוקארא ר' שמשון הראשון (?)	התקכ"ט (1769)	הדבר בספק אם כיהן בתפקיד או לא.
3	קאראבליו ר' מרדכי ברוך	התקמ"ה (1785)	ספריו „תועפות ראם" ו„מירא דכיא".
4	אלחאייך ר' יצחק	התקס"ח (1808)	הקדמתו ל„מירא דכיא", „משכנות הרועים" ועוד.
5	אבוקארא ר' אברהם הראשון	?	חתימתו ב„ברית יעקב" פיתוסי ו„משכנות הרועים".
6	ואלאנסי ר' חיים דוד	?	דרוש עליו ב„אמרי קדוש".
7	בונאן ר' דוד	התרי"ז (1857) בערך	הסכמות ל„פי המדבר" וספריו.
8	לומברוזו ר' יוסף	התרכ"ח (1868) בערך	הסכמת „נר דוד" גג'.
9	כרטוזו ר' דניאל	התרל"ה (1875) בערך	הסכמות ל„אהבת ד'" ול„שירי זמרה".
10	אבוקארא ר' אברהם השלישי	התר"מ (1880)	ספר „פרי קדש", הסכמת „תפארת בחורים" ועוד.
11	לומברוזו ר' אברהם	התרמ"א (1881)	ספר „פרי קדש".
12	טאפיה ר' יצחק	?	ספר „צדק ושלום".
13	אבוקארא ר' יעקב	התש"א (1941)	ירחון „אור תורה".

טבלת הרבנים הראשיים לג'רבה

בשנים הת"נ—התש"מ / 1690—1980

לפי סדר הדורות

מס'	שם הרב	מקום * ושנת פטירה	הערות
1.	פרץ ר' אהרון	התקכ"ו (1766)	
2	כהן ר' מרדכי (?)	?	
3	פרץ ר' חזקיה (?)	אחר התקס"ה (1805)	
4	כהן ר' נסים	התקע"ד (1814)	
5	כהן ר' רחמים	נפטר בארץ ישראל	
6	כהן ר' יוסף	תרי"ח (1858)	רב ראשי באלחארא לכבירה.
7	כהן ר' שאול	תר"ח (1848)	רב ראשי בדיג'ת.
8	חדאד ר' מעתוק	תרל"ד (1874)	רב ראשי באלחארא לכבירה
9	ביתאן ר' נסים	בערך התרנ"ו (1896)	
10	כהן ר' אברהם	תרל"ד (1874)	רב ראשי בדיג'ת.
11	חדאד ר' רחמים	התרס"א (1901)	
12	כהן יהונתן ר' סאסי מעתוק	התרס"ה (1905)	
13	כהן ר' יעקב	התע"ר (1910)	רב ראשי באלחארא לכבירה.
14	מאג'וז ר' משה זקן	התרע"ה (1915)	נולד תרי"א (1851). רב ראשי בשתי אלחארות: חארא כבירה והדיגת.
15	מר זקני כהן ר' מרדכי אמייס	התשל"ד (1974)	
16	עידאן ר' מכלוף	התש"ז (1947)	רב ראשי בדיג'ת.
17	כהן ר' משה כלפון	התש"י (1950)	
18	כהן ר' רחמים חי חויתא	ברכיה התשי"ט (1959)	
19.	כהן ר' שושן	מושב איתן התשל"ו (1976)	
20	כהן דריהם ר' משה	טבריה התשכ"ו (1966)	רב ראשי בדיג'ת.
21	מאזוז ר' שלמה	נתיבות התשמ"ב (1982)	

* מקום הפטירה צויין רק לרבנים שנפטרו מחוץ לתוניסיה.

שנות פטירת הרבנים

האלף החמישי

ד'תשס"ז (1006) — רבינו יעקב ברב נסים מקירואן
ד'תש"פ (1020) — נגיד קירואן ר' אברהם בר נתן
ד'תתט"ז (1056) — רבינו חננאל

האלף הששי/מאה חמישית (הת"א—הת"ק)

ה'ת"ע (1710) — כהן טנוג'י ר' יהודה מדייני ירושלים בימי הפר"ח
ה'תע"ה (1715) — אב"ד תוניסיה כהן ר' אברהם הראשון [באבא רבי]
ה'תע"ז (1717) — אב"ד תוניסיה צרפתי ר' צמח
ה'תפ"ג (1723) — לומברוזו ר' יעקב הראשון
ה'תצ"ג (1733) — בן מוסא ר' אברהם

מאה ששית (התק"א—הת"ר)

ה'תק"א (1741) — אב"ד תוניסיה טייב ר' אברהם הראשון [באבא סידי]
ה'תק"ד (1744) — אב"ד פורטוגיזיס דרמון ר' משה
ה'תקי"א (1751) — אבוקארא ר' גבריאל
ה'תקי"ב (1752) — אב"ד תוניסיה לומברוזו ר' יצחק הראשון [בעל „זרע יצחק"]
ה'תקט"ו (1755) — חדאד ר' יצחק הראשון מראשוני רבני ג'רבה [בעל „תולדות יצחק]
ה'תקי"ט (1759) — קאראבליו ר. יצחק
ה'תקכ"ו (1766) — אב"ד ג'רבה פרץ ר' אהרון [בעל „בגדי אהרון"]
ה'תקכ"ז (1767) — הגאון המפולפל מוהדאר ר' יעקב
ה'תקכ"ז (1767) — הקדוש המלוב"ן שפירא ר' אליהו מפולין
ה'תקכ"ז (1767) — הדיין דרמון ר' שמואל
ה'תקכ"ט (1769) — הדיין אבוקארא ר' שמשון הראשון
ה'תק"ל (1770) — לומברוזו ר' יעקב השני
ה'תקל"ב (1772) — הדיין צוייד ר' שמואל
ה'תקל"ד (1773) — הדיין נג'אר ר' דוד [בעל „צמח דוד"]
ה'תקל"ד (1774) — הדיין קאטריואס ר' שמריה
ה'תקל"ה (1774) — אב"ד תוניסיה הגאון אלפאסי ר' מסעוד [בעל „משחא דרבותא]
ה'תקל"ו (1776) — הדיין איספינוזא ר' בנימין
ה'תקל"ז (1777) — הדיין אלחאייך ר' מרדכי
ה'תקמ"א (1781) — כטורזא ר' אברהם [בעל „זרע אברהם"]
ה'תקמ"ג (1783) — לומברוזו ר' אברהם השני [בן מהרי"ל בעל „זרע יצחק"]
ה'תקמ"ג (1783) — אלפאסי ר' חיים [ממחברי „משחא דרבותא"]
ה'תקמ"ג (1783) — ג'רמון ר' נהוראי [בעל „יתר הבז"]
ה'תקמ"ה (1785) — אב"ד דפורטוגיזיס קאראבליו ר' מרדכי ברוך [בעל „תועפות ראם"]
ה'תקמ"ו (1786) — אב"ד תוניסיה כהן יצחקי ר' יוסף
ה'תקמ"ו (1786) — הדיין כייאט ר' אברהם
ה'תקמ"ז (1787) — הדיין נג'אר ר' משה השני
ה'תק"נ (1790) — הדיין גאביזון ר' אליהו הראשון
ה'תקנ"ב (1792) — אב"ד תוניסיה הגאון הקדוש בורג'ל ר' נתן הראשון [בעל „חק נתן"]
ה'תקנ"ו (1796) — הקאייד כהן טנוג'י ר' ישועה
ה'תקנ"ח (1798) — הגאון זרקא ר' יוסף (?)
ה'תקנ"ט (1799) — לומברוזו ר' יצחק השני
ה'תקס"א (1801) — אב"ד תוניסיה החסיד אלפאסי ר' שלמה [ממחברי „משחא דרבותא"]
ה'תקס"ד (1804) — אב"ד תוניסיה כהן יצחקי ר' שמואל
ה'תקס"ו (1806) — קוריאל ר' יעקב
ה'תקס"ו (1806) — הדיין שלום ר' משה [בעל „ישמח משה"]
ה'תקס"ו (1806) — שמאמא ר' שלמה בר' יהודה [בעל „שורש ישי" ונכד ה„חק נתן"]
ה'תקס"ח (1808) — אב"ד דפורטוגיזיס אלחאייך ר' יצחק [חתנו של בעל „תועפות ראם"]
ה'תקס"ח (1808) — הדיין כהן טנוג'י ר' שלמה
ה'תקע"ב (1812) — ג'רמון ר' פנחס (?)
ה'תקע"ב (1812) — וזאן ר' שלמה רב העיר סוסא [בעל „יריעות שלמה"]
ה'תקע"ב (1812) — הרה"ג פיתוסי ר' יעקב [בעל „מזבח כפרה", „ברית יעקב" ועוד]
ה'תקע"ד (1814) — אב"ד ג'רבה כהן ר' נסים [בעל „מעשה נסים"]
ה'תקע"ח (1818) — אב"ד תוניסיה גג' ר' דוד [בעל „נר דוד"] (?)
ה'תקפ"ט (1829) — טייב ר' יוסף הראשון [בנו של מהרי"ט בעל „ערך השלחן"]
ה'תק"צ (1830) — אב"ד תוניסיה הגאון טייב ר' יצחק [בעל „ערך השלחן"]
ה'תקצ"ו (1836) — איש הפלא והמופת הגאון טייב ר' יצחק חי [בעל „חלב חטים"]
ה'תקצ"ז (1837) — בונאן ר' ציון
ה'תקצ"ז (1837) — בונאן ר' חיים

מאה שביעית (התר"א—הת"ש)

ה'תר"ז (1847) — אב"ד תוניסיה כהן טנוג'י ר' חיים דוד יצחק מג'דורה [בעל „תורת המלך"]
ה'תר"ז (1847) — ברהנץ ר' סאסי
ה'תר"ח (1848) — מר זקני אב"ד ג'רבה כהן ר' שאול [בעל „לחם הבכורים"]

ה'תר"ט (1849) — כהן ר' דוד [חמיו של בעל „משמרות כהונה"]

ה'תר"ט (1849) — הדיין גג'אר ר' מרדכי

ה'תר"י (1850) — בורג'ל ר' משה [בנו של בעל „מגדנות נתן]

ה'תרי"ב (1852) — קורקוס ר' יוסף

ה'תרי"ג (1853) — הגאון בלעיש ר' אברהם

ה'תרי"ג (1853) — גג' ר' יוסף הראשון [בעל „פי המדבר"]

ה'תרט"ו (1855) — הדיין שמאמא ר' שלמה [בעל „בגדי שש]

ה'תרט"ז (1856) — הדיין אשכנזי ר' אברהם

ה'תרט"ז (1856) — הדיין טייב ר' שמואל הראשון

ה'תרי"ח (1858) — אב"ד ג'רבה כהן ר' יוסף

ה'תרכ"א (1861) — הגאון אברהמי ר' יצחק [בעל „אמרי קדוש"]

ה'תרכ"ג (1862) — מר זקני כהן ר' משה

ה'תרכ"ג (1863) — הדיין צפג' ר' ישועה

ה'תרכ"ד (1864) — אב"ד גפצא שמעוני ר' שלום [בעל „גנזי שלום"]

ה'תרכ"ה (1864) — הגאון כהן יצחקי ר' אברהם [בעל „משמרות כהונה"]

ה'תרכ"ו (1866) — הדיין פיתוסי ר' משה

ה'תרכ"ז (1867) — כהן גנונא ר' יוסף

ה'תרכ"ח (1868) — דיין ג'רבה חדאד ר' נסים

ה'תרכ"ח (1868) — הדיין חורי ר' יצחק

ה'תרל"א (1870) — כהן ר' דוד השני [בעל „משגב לדך"]

ה'תרל"ד (1874) — אב"ד תוניסיה בורג'ל ר' נתן השני [בעל „מאורות נתן"]

ה'תרל"ד (1874) — הדיין סעדון ר' חי

ה'תרל"ד (1874) — אב"ד דיג'ת כהן ר' אברהם [בעל „שיר חדש"]

ה'תרל"ט (1879) — שתרוג מהר"י

ה'תר"מ (1879) — אב"ד דפורטוגיזיס אבוקארא ר' אברהם השלישי [בעל „בן אברהם"]

ה'תרמ"ג (1883) — צרפתי ר' אברהם

ה'תרמ"ג (1883) — חדאד ר' יצחק (יזאכי) מג'רבה

ה'תרנ"א (1891) — צפג' ר' דוד השלישי

ה'תרנ"א (1891) — גג' ר' יו"ט השני מנאבל ושלושת בניו

ה'תרנ"ב (1892) — חורי ר' רחמים השני

ה'תרנ"ג (1893) — וזאן ר' אברהם

ה'תרנ"ד (1894) — הדיין בורג'ל ר' אברהם חיים השני [בעל „חוקי חיים"]

ה'תרנ"ד (1894) — הרב המקובל עידאן ר' משה

ה'תרנ"ו (1896) — אב"ד ג'רבה ביתאן ר' נסים

ה'תרנ"ו (1896) — הדיין פינסו ר' אברהם

ה'תרנ"ח (1898) — הדיין כהן ר' נסים סיסי

ה'תרנ"ט (1898) — אב"ד תוניסיה בורג'ל ר' אליהו חי השני

ה'תר"ס (1899) — כהן טנוג'י ר' פינחס

ה'תרס"א (1901) — אב"ד ג'רבה חדאד ר' רחמים

ה'תרס"ג (1902) — מונטיליה ר' שמעון

ה'תרס"ג (1903) — אב"ד גאבס עלוש ר' אברהם [בעל „דברי הברית"]

ה'תרס"ג (1903) — חדאד ר' נסים מנאבל [בעל „חן טוב"]

ה'תרס"ג (1903) — כהן ר' ישועה [בעל „מעייני הישועה"]

ה'תרס"ד (1904) — פרג'ון ר' אברהם

ה'תרס"ה (1905) — אב"ד ג'רבה כהן יהונתן ר' סאסי מעתוק [בעל „זרע דוד"]

ה'תרס"ה (1905) — אב"ד טראבלס הגאון כהן ר' חיים [בעל „לב שומע"]

ה'תרס"ט (1908) — מאזוז ר' רחמים [בעל „כסא רחמים]

ה'תע"ר (1910) — אב"ד ג'רבה כהן גדישא ר' יעקב [בעל „מעיל יעקב"]

ה'תע"ר (1910) — בסיס ר' יעקב

ה'תרע"א (1911) — הדיין ג'אוי ר' דוד השני

ה'תרע"א (1911) — אלמאליח ר' יצחק

ה'תער"ב (1912) — ג'רמון ר' יהודה

ה'תער"ב (1912) — מימון ר' אברהם

ה'תער"ב (1912) — אב"ד נאבל שמול ר' דוד

ה'תער"ג (1913) — הדיין כהן גישא ר' דוד [בעל „שירי דוד"]

ה'תער"ג (1913) — הדיין בוכריץ ר' רחמים [בעל „בגדי שש"]

ה'תער"ג (1913) — המרתב"י דאנה ר' שלמה מייסד ישיבת „חברת התלמוד" בתונס [בעל „שלמי תודה"]

ה'תרע"ד (1914) — גג' ר' משה

ה'תרע"ה (1915) — אב"ד ג'רבה מאזוז ר' משה זקן [בעל „שערי תורה" ו„שערי משה"]

ה'תרע"ז (1916) — עידאן ר' אברהם

ה'תרע"ט (1918) — המרתב"י הדיין ברבי ר' יוסף [בעל „בן פורת יוסף"]

ה'תרע"ט (1918) — מר זקני כהן ר' יצחק

ה'תרפ"א (1920) — אב"ד גאבס עלוש ר' פראג'י [בעל „אהב משפט"]

ה'תרפ"א (1921) — אב"ד תוניסיה זיתון ר' ישראל

ה'תרפ"ד (1924) — כהן ר' אליהו

ה'תרפ"ה (1924) — חדאד ר' בנימין

ה'תרפ"ו (1924) — אב"ד זרזיס כהן ר' שלום

ה'תרפ"ז (1927) — מאזוז ר' מקיקץ

ה'תרפ"ז (1927) — חדוק ר' דוד חתאתו

ה'תרפ"ז (1927) — יונה ר' רפאל

ה'תרפ"ח (1927) — אב"ד תוניסיה שתרוג ר' משה [בעל „ישיב משה"]

ה'תרפ"ח (1927) — אב"ד תוניסיה ירחי ר' נסים

ה'תרפ"ח (1928) — הדיין מימון ר' משה [בעל „המלואים למשה"]

ה'תר"צ (1930) — אב"ד גאבס ומדינת לוב בוכבזא ר' יצחק חי

ה'תרצ"א (1931) — כהן ר' אברהם מגורץ [בעל „בית אברהם"]
ה'תרצ"א (1931) — אב"ד ג'רבה כהן יהונתן ר' ציון [בעל „שערי ציון"]
ה'תרצ"ד (1934) — אב"ד תוניסיה גג' ר' יוסף השני
ה'תרצ"ד (1933) — כהן למג'רבי ר' דוד רב דעיר תיטאוין
ה'תרצ"ו (1936) — אב"ד נאבל וזאן ר' נתן
ה'תרצ"ו (1936) — כהן ר' יעקב בן ג'אתו
ה'תרצ"ז (1937) — הרב המקובל ג'אמי ר' רפאל
ה'תרצ"ז (1937) — סופר ר' ציון
ה'תרצ"ז (1937) — חדאד ר' חיים רב בנאבל
ה'תרצ"ט (1939) — כהן ר' מעתוק (עתוגי) [בעל „יקר הערך"]
ה'ת"ש (1940) — רב דבנגרדאן חדאד ר' אבא שאול
ה'ת"ש (1940) — אב"ד תוניסיה כטורזא ר' דוד

המאה השמינית (ה'תש"א—ה'תש"מ)

ה'תש"א (1941) — אב"ד דפורטוגיזיס אבוקארא ר' יעקב
ה'תש"ב (1942) — הדיין ירחי ר' דוד
ה'תש"ב (1942) — דמרי ר' שמעון
ה'תש"ג (1943) — חדאד חזקיה ר' דוד
ה'תש"ז (1946) — אב"ד דיג'ת עידאן ר' מכלוף [בעל „מנחת ערב"]
ה'תש"ז (1947) — אב"ד תוניסיה בלעי"ש ר' חיים
ה'תש"ז (1947) — מאמו ר' כמוס (מימס)
ה'תש"ח (1948) — הדיין נחום ר' דוד
ה'תש"ט (1949) — אב"ד זרזיס בוכריץ ר' יוסף
ה'תש"ט (1949) — חדאד ר' יעקב [בעל „גואלי חי"]
ה'תש"י (1950) — אב"ד ג'רבה כהן ר' משה כלפון [בעל „שואל ונשאל" ועוד]
ה'תש"י (1950) — הדמרי ר' אברהם (בראמינו)
ה'תש"י (1950) — כהן ר' דוד (דידו) מגדולי מרביצי התורה בג'רבה
ה'תשי"ג (1952) — כהן ר' מאיר ורג'אני
ה'תשי"ג (1953) — מאזוז ר' מנחם השני
ה'תשט"ו (1954) — אב"ד תוניסיה בן בארון ר' דוד
ה'תשט"ו (1955) — עידאן ר' דוד (דידו) [מייסד בית הדפוס העברי הראשון בג'רבה]
ה'תשט"ו (1955) — עלוש ר' חומאני רב העיר מדנין [בעל „אני חומה"]
ה'תשט"ז (1955) — אב"ד טראבלס ביתאן ר' ציון
ה'תשט"ז (1956) — כהן ר' יוסף (וזיפה)
ה'תשי"ז (1957) — אב"ד גאבס חורי ר' חיים
ה'תשי"ח (1958) — הדיין אלמאליח ר' ישועה [ממחברי „תנובות שדי"]
ה'תשי"ט (1959) — כהן ר' יעקב בר' יצחק [בעל „בכור יעקב"]
ה'תשי"ט (1959) — אב"ד ספאקץ אביטבול ר' עקיבא
ה'תשי"ט (1959) — אב"ד ג'רבה כהן ר' רחמים חי חויתא [בעל „שמחת כהן" ועוד]
ה'תשי"ט (1959) — מהדאר ר' מסיעד [בעל „מים טהורים"]
ה'תשכ"א (1961) — הרב המיוסר חראד ר' רפאל מניני
ה'תשכ"ג (1963) — סופר ר' אברהם
ה'תשכ"ו (1966) — גג' ר' אליהו
ה'תשכ"ו (1966) — כהן יהונתן ר' דוד רב העיר זרזיס
ה'תשכ"ו (1966) — אב"ד דיג'ת וחבר ביה"ד בטבריה כהן דריהם ר' משה [בעל „והשיב משה"]
ה'תשכ"ז (1967) — אב"ד גפצה כהן ר' יעקב
ה'תשכ"ט (1969) — דידי ר' בנימין מקיקץ
ה'תשכ"ט (1969) — סגרון ר' מרדכי רב בערים מדנין ותיטאוין ורב במושב זמרת
ה'תש"ל (1969) — שלי ר' שאול מקיקץ מרתב"י וגדול המעתיקים והמגיהים בג'רבה
ה'תשל"א (1971) — הדיין מאזוז ר' מצליח מייסד ישיבת „כסא רחמים" [בעל „איש מצליח"]
ה'תשל"א (1971) — כהן ר' סאסי בן חואתי [בעל „פרוכת המסך"]
ה'תשל"ב (1972) — חורי ר' עטייה
ה'תשל"ג (1973) — כהן יהונתן ר' כמוס
ה'תשל"ד (1974) — טראבלסי ר' חיים
ה'תשל"ד (1974) — כהן ר' נסים רב העיר בנגרדאן ומושב שרשרת
ה'תשל"ד (1974) — הדמרי ר' אליהו חי (חואתי)
ה'תשל"ד (1974) — מר זקני אב"ד ג'רבה ואח"כ אב"ד מדינת תוניסיה כהן ר' מרדכי כמוס אמייס [בעל „גדולת מרדכי"]
ה'תשל"ו (1975) — כהן ר' חיים בן כלפה
ה'תשל"ו (1976) — כהן ר' שושן דיין ג'רבה ורב מושב איתן [בעל „פרח שושן" ו„ממלכת כהנים"]
ה'תש"מ (1979) — חדאד ר' ישראל מקיקץ (גוצא) רב העיר תיטאוין ומושב בית הגדי
ה'תש"מ (1980) — סגן אב"ד תוניסיה כהן ר' יוסף סוסו [בעל „חיים ביד" ועוד]

תאריכי פטירת רבנים

תשרי

ר״ה התרע״ט (1918) — מר זקני כהן ר׳ יצחק
ב׳ דר״ה תרכ״ג (1863) — מר זקני כהן ר׳ משה
עש״ק ז׳ תשרי התרע״ט (1918) — דיין ג׳רבה ברבי ר׳ יוסף מגדולי מרביצי התורה
ליל יוה״כ תקל״ד (1773) — הדיין נג׳אר ר׳ דוד [בעל „צמח דוד״]
שבת ויוה״כ — כהן ר׳ ברוך צג׳ייר [בעל „זרע ברוך״]
מוצאי יוה״כ תש״מ (1979) — חדאד ר׳ ישראל מקיקץ (גוצא) רב תיטאוין ומושב בית הגדי
ח״י תשרי תרפ״ו (1925) — אב״ד זרזיס כהן ר׳ שלום
חוה״מ סוכות — כהן טנוג׳י ר׳ אהרון
הושענא רבא תרס״ג (1902) — מונטיליה ר׳ שמעון
כ״ג תשרי תרפ״ה (1924) — חדאד ר׳ בנימין
כ״ה תשרי תר״ס (1899) — כהן טנוג׳י ר׳ פנחס

חשון

ש״ק ב׳ דר״ח חשון התקנ״ב (1791) — אב״ד תוניסיה בורג׳ל ר׳ נתן הראשון [בעל „חק נתן״]
י״ט חשון התרס״ה (1904) — אב״ד ג׳רבה כהן יהונתן ר׳ סאסי מעתוק [בעל „זרע דוד״]
ליל ש״ק כ׳ חשון התקע״ד (1813) — אב״ד ג׳רבה כהן ר׳ נסים [בעל „מעשה נסים״]
כ׳ חשון התשכ״ג (1962) — סופר ר׳ אברהם
כ״ה חשון התרצ״ד (1933) — רב תיטאוין כהן למג׳רבי ר׳ דוד
חשון התרל״א (1870) — כהן ר׳ דוד השני [בעל „משגב לדך״]
חשון התרל״ד (1873) — הדיין סעדון ר׳ חי
חשון התשט״ז (1955) — אב״ד לוב ביתאן ר׳ ציון

כסלו

ר״ח כסלו ה׳ תרע״ז (1916) — עידאן ר׳ אברהם
ר״ח כסלו התשט״ו (1955) — עידאן ר׳ דוד (דידו)
ח׳ כסלו התרכ״ה (1864) — הגאון כהן יצחקי ר׳ אברהם [בעל „משמרות כהונה״]
י׳ כסלו התר״מ (1879) — אב״ד דפורטוגיזיס אבוקארא ר׳ אברהם השלישי [בעל „בן אברהם״]
י״ג כסלו התרס״ט (1908) — מאזוז ר׳ רחמים [בעל „כסא רחמים״]
י״ג כסלו התרפ״ח (1927) — אב״ד תוניסיה שתרוג ר׳ משה [בעל „ישיב משה״]
ח״י כסלו התש״ז (1946) — אב״ד דיג׳ת עידאן ר׳ מכלוף
י״ט כסלו התקצ״ו (1835) — איש הפלא והמופת הגאון טייב ר׳ יצחק חי
י״ט כסלו התרפ״א (1920) — אב״ד גאבס עלוש ר׳ פראג׳י [בעל „אהב משפט״]
י״ט כסלו התש״ל (1969) — שלי ר׳ מקיקץ שאול מרתב״י וגדול המגיהים בג׳רבה
כ״א כסלו התקי״א (1760) — אבוקארא ר׳ גבריאל
ז״ך כסלו התרנ״ט (1898) — אב״ד תוניסיה בורג׳ל ר׳ אליהו חי השני
ז״ך כסלו התשי״ג (1952) — כהן ר׳ מאיר ורג׳אני
ז״ך כסלו התשל״ו (1975) — כהן ר׳ חיים בן כלפה
ז״ך כסלו התשל״ח (1978) — כהן ר׳ כ׳מוס

טבת

ר״ח טבת — הצדיק הנודע מערבי ר׳ יוסף הקבור בעיר אלחאמה
א׳ טבת התקל״ה (1775) — אב״ד תוניסיה אלפאסי ר׳ רפאל מסעוד [בעל „משחא דרבותא״]
ג׳ טבת התע״ר (1910) — אב״ד ג׳רבה כהן גרישא ר׳ יעקב [בעל „מעיל יעקב״]
ו׳ טבת תרס״ג (1903) — אב״ד גאבס עלוש ר׳ אברהם
ח׳ טבת התרצ״ט (1939) — כהן ר׳ מעתוק (עתוגי)
ט׳ טבת התר״כ (1860) — אב״ד תוניסיה בסיס ר׳ ישועה [בעל „אבני צדק״]
י׳ טבת התקי״ט (1759) — קאראבליו ר׳ יצחק
י״ד טבת התרע״ד (1914) — גג׳ ר׳ משה
ט״ו טבת — אב״ד נאבל גג׳ ר׳ יעקב חי הראשון
ח״י טבת התש״י (1950) — אב״ד ג׳רבה כהן ר׳ משה כלפון [בעל „שואל ונשאל״]
כ׳ טבת התרפ״ד (1924) — כהן ר׳ אליהו
כ׳ טבת התרפ״ז (1927) — יונה ר׳ רפאל
כ׳ טבת התרצ״א (1931) — כהן ר׳ אברהם מגוץ [בעל „בית אברהם״ ועוד]
כ״א טבת התשל״א (1971) — הדיין מאזוז ר׳ מצליח מייסד ישיבת ״כסא רחמים״ [בעל „איש מצליח״]
כ״ג טבת התער״ג (1913) — דיין הדיג׳ת בוכריץ ר׳ רחמים
כ״ד טבת התער״ג (1913) — הדיין כהן ר׳ דוד גישא [בעל „שירי דוד״]
כ״ה טבת התשמ״ב (1982) — אב״ד ג׳רבה מאזוז ר׳ שלמה [בעל „כרם שלמה״]

שבט

ח׳ שבט התשי״ט (1959) — כהן ר׳ יעקב [בעל „בכור יעקב״]
ש״ק ח׳ שבט התשי״ט (1959) — אב״ד ספאקץ אביטבול ר׳ עקיבא
י׳ שבט התשי״ט (1959) — אב״ד ג׳רבה כהן ר׳ רחמים חי חויתא [בעל „שמחת כהן״]
ח״י שבט התער״ב (1912) — מימון ר׳ אברהם
עש״ק כ״ג שבט התר״ץ (1930) — אב״ד גאבס ומדינת לוב בוכבזא ר׳ יצחק חי
כ״ג שבט התרצ״ז (1937) — הרב המקובל ג׳אמי ר׳ רפאל
כ״ח שבט התשכ״ו (1966) — גג׳ ר׳ אליהו
כ״ט שבט התרצ״ז (1937) — סופר ר׳ ציון

אדר

ר"ח אדר התרפ"ו (1926) — חדאד ר' כמוס רב העיר מדנין
ר"ח אדר התשל"ד (1974) — טראבלסי ר' חיים
ב' אדר התרע"א (1911) — אלמאליח ר' יצחק
ה' אדר התש"ט (1949) — אב"ד זרזיס בוכריס ר' יוסף
ה' אדר התשל"ו (1976) — כהן ר' שושן דיין ג'רבה ורב מושב איתן
ז' אדר התרכ"ד (1864) — אב"ד קפצה שמעוני ר' שלום [בעל „גנזי שלום"]
ט"ז אדר התרפ"ח (1928) — אב"ד תוניסיה ירחי ר' נסים
ח"י אדר ב' התקמ"ג (1783) — אלפאסי ר' חיים [ממחברי „משחא דרבותא"]
ח"י אדר התשכ"א (1961) — הרב המיוסר חדאד ר' רפאל מניני
י"ט אדר א' התקט"ו (1755) — חדאד ר' יצחק הראשון מראשוני רבני ג'רבה [בעל „תולדות יצחק"]
כ"ו אדר א' התשכ"ז (1967) — אב"ד גפצה כהן ר' יעקב השלישי
כ"ח אדר א' התרנ"א (1891) — גג' ר' יו"ט השני מנאבל ושלושת בניו

ניסן

ר"ח ניסן התקל"ד (1774) — הדיין קאטריואס ר' שמריה
י' ניסן התשכ"ו (1966) — אב"ד דיג'ת וחבר ביה"ד בטבריה כהן דריהם ר' משה [בעל „והשיב משה"]
י"ג ניסן התרס"ו (1906) — הדמרי ר' פראג'י רב אלחאמה
ליל שני של פסח התקמ"ג (1783) — ג'רמון ר' נהוראי [בעל „יתר הבז"]
א' דחוה"מ פסח התקע"ב (1812) — וזאן ר' שלמה רב העיר סוסא [בעל „יריעות שלמה"]
ערב ז' של פסח כ' ניסן התרמ"ג (1883) — חדאד ר' יצחק (יזאכי)
ז' של פסח התרכ"ח (1868) — הדיין חורי ר' יצחק
אסרו חג דפסח התקנ"ט (1759) — לומברוזו ר' יצחק השני
כ"ד ניסן התשי"ג (1953) — מאזוז ר' מנחם השני
ניסן התרכ"ג (1863) — הדיין צפג' ר' ישועה

אייר

ש"ק ר"ח אייר התקס"ו (1806) — שלום ר' משה [בעל „ישמח משה"]
עש"ק ב' אייר התרע"ה (1915) — אב"ד ג'רבה מאזוז ר' משה זקן
מוצש"ק ג' אייר התרי"ח (1858) — אב"ד ג'רבה כהן ר' יוסף
ו' אייר התרס"ד (1904) — פרג'ון ר' אברהם
ח' אייר התר"ח (1848) — מר זקני אב"ד ג'רבה כהן ר' שאול [בעל „לחם הבכורים"]
ח' אייר התש"ג (1943) — חדאד חזקיה ר' דוד
י"ג אייר התע"ר (1910) בסיס ר' יעקב
י"ט אייר התרנ"ו (1896) — הדיין פינסו ר' אברהם
כ"ב אייר התר"י (1850) — בורג'ל ר' משה
כ"ה אייר התשי"ז (1957) — אב"ד גאבס חורי ר' חיים
ש"ק כ"ט אייר התרל"ד (1874) — אב"ד דיג'ת כהן ר' אברהם [בעל „שיר חדש"]
עש"ק כ"ט אייר — כהן גדישא ר' משה [בעל „בני משה"]
אייר התש"מ (1980) — הדיין כהן ר' יוסף סוסו

סיון

ר"ח סיון התפ"ג (1723) — לומברוזו ר' יעקב הראשון
שבועות (ו' סיון) תשל"ד (1974) — מר זקני אב"ד תוניסיה כהן ר' מרדכי אמייס [בעל „גדולת מרדכי"]
י' סיון התש"ז (1947) — מאמו ר' כמוס (מימס)
י"ד סיון התשט"ז (1956) — כהן ר' יוסף (וזיפה)
ט"ז סיון התש"ט (1949) — חדאד ר' יעקב [בעל „גואלי חי"]
כ' סיון התר"נ (1890) — גג' ר' יהודה רב העיר נאבל
כ"ט סיון התער"ג (1913) — הלוחם הגדול בהשכלה ומייסד ישיבת „חברת התלמוד" בתונס דאנה ר' שלמה

תמוז

א' דר"ח תמוז התשכ"ט (1969) — דידי ר' בנימין מקיקץ
ב' דר"ח תמוז התש"מ (1980) — דידי ר' צבי
ג' תמוז התשכ"ו (1966) — כהן יהונתן ר' דוד רב העיר זרזיס
ט' תמוז התרפ"ז (1927) — חדוק ר' דוד חתאתו
י"א תמוז התרפ"ח (1928) — דיין גאבס מימון ר' משה
י"ג תמוז התקע"ב (1812) — פיתוסי ר' יעקב [בעל „ברית יעקב" ועוד]
עש"ק ט"ו תמוז התקס"א (1801) — אב"ד תוניסיה אלפאסי ר' שלמה [ממחברי „משחא דרבותא"]
ט"ו תמוז התשל"ד (1974) — כהן ר' נסים רב בנגרדאן ומושב שרשרת
א"ך תמוז התקס"ו (1806) — שמאמא ר' שלמה בר' יהודה [בעל „שורש ישי"]
כ"ב תמוז התש"ב (1942) — הדמרי ר' שמעון
תמוז התקכ"ז (1767) — הדיין דרמון ר' שמואל

אב

ר"ח אב התשכ"ט (1969) — סגרון ר' מרדכי רב הערים מדנין ותיטאוין ורב במושב זמרת
ב' אב התרצ"ו (1936) — כהן ר' יעקב בן ג'אתו
י"א אב התרנ"ב (1892) — חורי ר' רחמים השני
י"ד אב — חורי ר' מנחם
ח"י אב התרפ"א (1921) — אב"ד תוניסיה זיתון ר' ישראל
כ' אב התקל"ז (1777) — הדיין אלחאייר ר' מרדכי
כ' אב התרס"ג (1903) — חדאד ר' נסים בר חנאני מנאבל [בעל „חן טוב"]
כ"ג אב התקס"ד (1804) — אב"ד תוניסיה כהן יצחקי ר' שמואל

כ"ג אב התש"י (1950) — הדמרי ר' אברהם (בראמינו)
כ"ו אב התרצ"א (1931) — אב"ד ג'רבה כהן יהונתן ר' ציון [בעל „שערי ציון"]
ז"ך אב — שלי ר' חויתא [בעל „מעשה חושב"]

אלול

ר"ח אלול התרצ"ד (1934) — הדמרי ר' רחמים מעתוק
ג' אלול תמ"ר (1880) — צדיקה ר' יצחק [בעל „זרעו של יצחק"] (?)
ג' אלול התשט"ו (1955) — עלוש ר' חומאני [בעל „אני חומה"]

ה' אלול התשי"ט (1959) — מהדאר ר' מסיעד [בעל „מים טהורים"]
ה' אלול התרנ"ד (1894) — הרב המקובל עידאן ר' משה
ז' אלול התרס"ג (1903) — כהן ר' ישועה [בעל „מעייני הישועה"]
ז' אלול התשל"א (1971) — כהן ר' סאסי בן חואתי [בעל „פרוכת המסך"]
ח' אלול התש"י (1950) — כהן ר' דוד (דידו) מגדולי מרביצי התורה בג'רבה
ט"ו אלול התרכ"ו (1866) — הדיין פיתוסי ר' משה

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם

ברכות לכבוד מורנו הרה"ג ר' רפאל כצ"יר צבאן שליט"א לרגל היבחרו למועצת הרבנות הראשית

בס"ד

„יהיה כל פריו קדש הלולים לה'"

אל כבוד מעלת הרה"ג כמוה"ר רפאל צבאן שליט"א

היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו
רבבות ישראל שמחים על בחירת כבודו
בתור חבר מועצת הרבנות לישראל עמו

רק נחת אושר ועושר תראה כל ימי חייך
פניו יאר ה' אליך ויחנך ודבריך יתקבלו לפני אלקיך.
אורך ימים ושנות חיים טובים יוסף הקב"ה לך
לכל אשר תשלח ידיך ראה הצלחה כל ימיך

צהלה ששון ושמחה ישמעו תמיד בביתך
בנים תראה לבניך יהיו סביב שלחנך
את מלאכו ישלח הקב"ה לך לשמרך בכל דרכיך
נחלי ברכה וטובה ישלח באסמך ובכל משלח ידיך.

מאחלים:

אהרן חדד ומשפחתו

הנצחת רבנים*

ברכה משולשת

מי שברך אבותינו הקדושים אברהם יצחק ויעקב משה ואהרון דוד ושלמה אליהו ואלישע, הוא יברך וישמור וינצור ויעזור וירומם וינשא ויצליח למעלת האחים המבורכים מר **יעקב, שמעון, פינחס וישי מאזוז** הי"ו הם ונשיהם ואמם ובניהם ובנותיהם וקרוביהם וכל אשר להם בעבור שתרמו והנציחו את רבני משפחות **מאזוז, בוכריס, אלפאסי**. מלך מלכי המלכים ברחמיו ישמרם ויחיים,, ומכל צרה ונזק יצילם, ובכל אשר יפנו ישכילו, וכל אשר יעשו יצליחו, וימלא האל משאלות לבם לטובה, וזכות הרבנים תגן בעדם ותקויים בהם ברכת כהניו ונביאיו: יברכך ה' וישמרך, יאר ה' פניו אלין ויחונך, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום, ושמו את שמי על בנ"י ואני אברכם

מנוחה נכונה

מנוחה נכונה בישיבה עליונה, תחת כנפי השכינה במעלת קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מאירים ומזהירים, וחמלה וחנינה מלפני צור שוכן מעונה, שם תהא מנת ומחיצת נפש השם הטוב **כמימס** בר חילה **כהן, ושאול** בר שיכונה **כהן, וזבולון** בר בחלותה **כהן**, והרה"ג **ר' נסים** בר מיחה **כהן**, והאשה **חילה** בת ג'זאלה, **ובייה** בת מסעד **כהן**, רוח ה' תניחם בגן עדן, מלך מלכי המלכים ירחם עליהם, ויחוס ויחמול עליהם, וילוה אליהם השלום, ועל משכבם יהיה שלום, כדכתיב יבוא שלום ינוחו על משכבותם, הם וכל בנ"י השוכבים עמהם, בכלל הרחמים והסליחות, וכן יהי רצון ונאמר אמן.

מנוחה נכונה

מנוחה נכונה בישיבה עליונה, תחת כנפי השכינה במעלת קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מאירים ומזהירים, וחמלה וחנינה מלפני צור שוכן מעונה, שם תהא מנת ומחיצת נפש השם הטוב **כליפה** בר **יעקותה מאזוז**, ובנו **יצחק** בר **דיאמנטה**, ואחיו **דוד** בר **דיאמנטה**, והמנוח **לאלו בר חדרייה בוכריס, ודיאמנטה** בת כמיסה **מאזוז**. רוח ה' תניחם בגן עדן, מלך מלכי המלכים ירחם עליהם, ויחוס ויחמול עליהם, וילוה אליהם השלום, ועל משכבם יהיה שלום, כדכתיב יבוא שלום ינוחו על משכבותם, הם וכל בנ"י השוכבים עמהם, בכלל הרחמים והסליחות, וכן יה"ר ונאמר אמן.

ברכה משולשת

מי שברך אבותינו הקדושים אברהם יצחק ויעקב משה ואהרון דוד ושלמה אליהו ואלישע, הוא יברך וישמור וינצור ויעזור וירומם וינשא ויצליח למעלת האחים המבורכים מר **יעקב ומשה טראבלסי** ואמם מרת **יעקותה**, ואת אשת דודם מרת **חביבה** הי"ו הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם ונכדיהם ונכדותיהם ותחגיהם וקרוביהם וכל אשר להם בעבור שתרמו והנציחו רבני משפחות **חורי בסיס עידאן ועלוש**, מלך מלכי המלכים ברחמיו ישמרם ויחיים, ומכל צרה ונזק יצילם, ובכל אשר יפנו ישכילו, וכל אשר יעשו יצליחו, וימלא האל משאלות לבם לטובה, וזכות הרבנים תגן בעדם, ותקויים בהם ברכת כהניו ונביאיו: יברכך ה' וישמרך, יאר ה' פניו אליך ויחונך, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום, ושמו את שמי על בנ"י ואני אברכם.

ברכה משולשת

מי שברך אבותינו הקדושים אברהם יצחק ויעקב משה ואהרון דוד ושלמה אליהו ואלישע, הוא יברך וישמור וינצור ויעזור וירומם וינשא ויצליח למעלת מר **יששכר כהן** הי"ו הוא ואשתו ואמו ובניו ובנותיו ואחיו וקרוביו וכל אשר לו בעבור שתרם התרומה הראשונה לספר והנציח את משפחת הרבנים הענפה בג'רבה, היא **משפחת כהן**, וגם את **גאוני קירואן**. מלך מלכי המלכים ברחמיו ישמרם ויחיים, ומכל צרה ונזק יצילם, ובכל אשר יפנו ישכילו, וכל אשר יעשו יצליחו, וימלא האל משאלות לבם לטובה, וזכות הרבנים תגן בעדם, וישלח האל רפו"ש לאמו ותקויים בהם ברכת כהניו ונביאיו: יברכך ה' וישמרך, יאר ה' פניו אליך ויחונך, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום, ושמו את שמי על בנ"י ואני אברכם.

מנוחה נכונה

מנוחה נכונה בישיבה עליונה, תחת כנפי השכינה, במעלת קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מאירים ומזהירים, וחמלה וחנינה מלפני צור שוכן מעונה, שם תהא מנת ומחיצת נפש השם הטוב **עזיזי** בר בסעדי **טראבלסי** נלב"ע ט' חשון תשמ"ה ובניו **מקיקץ חיים** בר רויחלה נלב"ע ר"ח מנ"א תשמ"א, **ובוגיד גנוש** בר רויחלה נלב"ע ח' חשון תשל"ט, **ווזיפה** בר בסעדי **טראבלסי**, והרה"ג ר' **מקיקץ ישראל** בר **זנינה חדאד** נלב"ע יום שמחת כהן תש"מ, ובנו **אריה** (יוסף) בר חנה נלב"ע י"ד אלול תשכ"ח, ואשתו **חנה** בת מסעודה **חדאד** נלב"ע כ"ג שבט תשכ"ו, ומרת **וכייה** בת מזלה **טראבלסי** נלב"ע כ"ד תמוז תשל"ב **ורויחלה** בת מזלה **טראבלסי** נלב"ע ו' כסלו. רוח ה' תניחם בג"ע, ממ"ה ירחם עליהם, ויחוס ויחמול עליהם, וילוה אליהם השלום, ועל משכבם יהיה שלום, כדכתיב יבוא שלום ינוחו על משכבותם, הם וכל בנ"י השוכבים עמהם, בכלל הרחמים והסליחות, וכן יה"ר ונאמר אמן.

מנוחה נכונה

מנוחה נכונה בישיבה עליונה, תחת כנפי השכינה, במעלת קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מאירים ומזהירים, וחמלה וחנינה מלפני צור שוכן מעונה, שם תהא מנת ומחיצת נפש השם הטוב המנוח **מסעוד (אליהו) בר חנה** לבית **טראבלסי** ז"ל שנפטר בז' טבת התשמ"ב, בעבור שנתרמה למנוחתו הנצחת **אמוראי קרטיגני ורבני תונס** בשנים ה'א—הת"נ. מלך מלכי המלכים ירחם עליו, ויחוס ויחמול עליו, וילוה אליו השלום, ועל משכבו יהיה שלום, וזכות הרבנים תהיה למליץ בעדו, כדכתיב יבוא שלום ינוחו על משכבותם, הוא וכל בני ישראל השוכבים עמו, בכלל הרחמים והסליחות, וכן יהא רצון ונאמר אמן.

נדבת בנו רוני טראבלסי הי"ו ובני ביתו שיחיו

ברכה משולשת

מי שברך אבותינו הקדושים אברהם יצחק ויעקב, משה ואהרון דוד ושלמה, הוא יברך וישמור וינצור ויעזור וינשא ויצליח למעלה מעלה את מר **אהרון הכהן** הי"ו הוא ואשתו ובנו יורם ובנותיו וחתניו ואחיו ואחיותיו וקרוביו וכל אשר לו בעבור שהנציח את רבני

משפחת פרץ

ומעלת הרבנים רבי **משה כהן דריהם** זצ"ל, רבי **בנימין מקיקץ דידי** זצ"ל ובנו רבי **צבי דידי** זצ"ל, מלך מלכי המלכים ברחמיו ישמרם ויחיים, ומכל צרה ונזק יצילם, ובכל אשר יפנו ישכילו, וכל אשר יעשו יצליחו, וימלא האל משאלות לבם לטובה, וזכות הרבנים תגן בעדם, ויקויים בהם מקרא שכתוב יברכך ה' וישמרך, יאר ה' פניו אליך ויחונך, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום, ושמו את שמי על בנ"י ואני אברכם.

ברכה משולשת

מי שברך אבותינו הקדושים אברהם יצחק ויעקב, משה ואהרון דוד ושלמה, הוא יברך וישמור וינצור ויעזור וינשא ויצליח למעלה מעלה את הרה"ג **ר' סאסי חדאד** שליט"א הוא ואשתו ובתו ואביו ואחיו וקרוביו וכל אשר לו, בעבור שתרם והנציח את רבני

משפחת חדאד

מלך מלכי המלכים ברחמיו ישמרם ויחיים, ומכל צרה ונזק יצילם, ובכל אשר יפנו ישכילו, וכל אשר יעשו יצליחו, וימלא האל משאלות לבם לטובה, וישלח האל רפו"ש לו ולאשתו מב"ת, וזכות הרבנים תגן בעדם, ויקויים בהם מקרא שכתוב יברכך ה' וישמרך. יאר ה' פניו אליך ויחונך, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם.

ברכה משולשת

מי שברך אבותינו הקדושים אברהם יצחק ויעקב משה ואהרון דוד ושלמה, הוא יברך וישמור וינצור ויעזור וינשא ויצליח למעלה מעלה את מר **שמעון כהן** הי"ו ובני ביתו שיחיו בעבור שתרם והקדיש עבורו את ערך מר זקנו הגאון הנודע מורנו ועט"ר הראב"ד מקודש בעוב"י **טריפולי** יע"א **ר' חיים הכהן** זצוק"ל בעל **"לב שומע"** ועוד חיבורים רבים, מלך מלכי המלכים ברחמיו ישמרם ויחיים, ומכל צרה ונזק יצילם, ובכל אשר יפנו ישכילו, וכל אשר יעשו יצליחו, וימלא האל משאלות לבם לטובה, וזכות הרבנים ומר זקנו הקדוש הנ"ל תהא למגן בעדם, ויקויים בהם מקרא שכתוב, יברכך ה' וישמרך, יאר ה' פניו אליך ויחונך, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום, ושמו את שמי על בנ"י ואני אברכם.

מנוחה נכונה

מנוחה נכונה בישיבה עליונה, תחת כנפי השכינה, במעלת קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מאירים ומזהירים, וחמלה וחנינה מלפני צור שוכן מעונה, שם תהא מנת ומחיצת נפש השם הטוב **ר' דידו כהן** בן **כמוס** בן מורנו הראב"ד מקודש **ר' סאסי כהן יהונתן** זצוק"ל שנפטר בי"ג שבט התשמ"ו, בעבור שהוקדשו למנוחתו הדפסת רבני משפחת **כהן יהונתן**, מלך מלכי המלכים ברחמיו ירחם עליו, ויחוס ויחמול עליו, וילוה אליו השלום, ועל משכבו יהיה שלום, וזכות הרבנים וזקנו הנ"ל תהיה למליץ בעדו, כדכתיב יבוא שלום ינוחו על משכבותם, הוא וכל בנ"י השוכבים עמו, בכלל הרחמים והסליחות, וכן יה"ר ונאמר אמן.

נדבת **אשתו** ובו"ב ונכדיו וכל אנשי ביתם שיחיו

מערכת רבני תונס וסביבותיה - מילואים ותוספות

פיתוסי ר' פרג'י יהושע - נולד בתוניס הבירה בשנת התרס"ט (1909) להוריו מרדכי ועזיזה פיתוסי. אמו מתה עליו כשהיה בן 9 שנים ואביו שהיה ירא שמים בתכלית שקד על כך שילמד תורה ודאג לכל מחסורו. רבותיו היו הרה"ג ר' ישועה אלמאליח זצ"ל (ע"ע) והרה"ג ר' דוד כטורזא זצ"ל (ע"ע) שכיהן כאב"ד ורב ראשי לתוניסיה. נשא לאשה את מרת עזיזה לוי מעיר סלימן בת גבירים וחרדים לדבר ה'. לאחר שהוסמך ע"י רבותיו הנ"ל, נתמנה רב בעיר סלימן ופתח מתיבתא ולמד תורה שבכתב ושבע"פ. לאחר מספר שנים נתמנה לרב העיר חמאם הלף שבה שכן ארמון החורף של ה"ביי" הוא מלך תונס. גם בעיר זו יסד ישיבה ועשה תלמידים הרבה, ותלמידיו התפזרו בארצות אירופה וברחבי א"י. אחד מתלמידיו הראשונים בעיר סלימן הוא ישראל ברדא אביו של הרה"ג ר' יצחק ברדא שליט"א מחבר ספר "יצחק ירנן".
כשהרה"ג ר' רחמים חי חויתא הכהן זצוק"ל (ע"ע) הובא מחמת חוליו מג'רבא לחמם הלף לרפוי במַעיינות המרפא אשר שם בשנים התש"ה-התש"ו (1945-1946), הרב פראג'י היה לו לאחיעזר ולאחיסמך ודאג לסיעודו המלא. פעם אחת לא באו המשרתים שנשכרו לצורך הטבלת הרב חויתא במרחצאות המרפא שבחמם הלף, ודבר העדרם נודע לרב פיתוסי. הוא טיכס עצה והלך לבית קפה שהיו שם כמה יהודים משחקים בקוביא, ואמר להם קומו ובואו אחרי יען כי ספר תורה נפל ארצה ואין מי שיקים אותו. באופן זה לקח את היהודים האלה לבית המרחץ ורחצו את ר' חויתא זצוק"ל. שני רבנים האלו עשו חיל בלימוד רזי התורה ומכמניה במשך כל תקופת שהותו של ר' חויתא בחמאם הלף.

הרה"ג ר' פראג'י יהושע פיתוסי זצ"ל
רב בחמאס הלף וחבר בית הדין
בעיה"ק צפת תובב"א (התרפ"ס-התשל"א)

בט"ו בשבט התש"ט (1949) השיא את בתו היחידה שמחה מבי"ת לחתנו היקר החה"ש הרב כמוס שואט שליט"א (לשעבר בצפת וכעת בנתניה), ושבועיים לאחר נישואי בתו יצא יחד עם חתנו הנ"ל למרסיי שבצרפת ומשם לארץ ישראל. בניסן התש"ט הגיעו לארץ, ורבינו חשב להתפרנס מיגיע כפו, ונסע לבית עולים שביבניאל, ואחר מספר חודשים עבר למושב כרם בן זמרה שבגליל, ולא איסתיעא מילתא ועבר לבאר יעקב ומישוב זה ראה הישועה ונתפרסם במקום זה ונודע שמו בשערים, והוזמן לראשון לציון הגאון הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל זצוק"ל שהפנה אותו להגאון הרב עדס למבחנים בירושלים. הרב עדס השתעשע מאוד מבקיאותו של הרב בש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים, ובכתב תשובתו לרב עוזיאל ציין שבחן את הרב פיתוסי והוא

סיני ועוקר הרים וירבו כמותו בישראל.
בחודש אב התשי״ (1950) הוכתר כרב העיר צפת וכדיין בביה״ד האיזורי בצפת לידו של אב ביה״ד הרה״ג ר׳ אברהם שמחה הכהן קפלן זצ״ל שכיהן כרב העיר צפת עד פטירתו לפני שנים מעטות. בתוקף תפקידו כיהן רבינו גם כדיין בטבריה ובמשך תקופה מסוימת גם כאב״ד בחיפה. בתקופת הראשל״צ הרה״ג ר׳ יצחק נסים זצ״ל שאהב אותו מאד, ישב באופן זמני גם בבית הדין הגדול לערעורים ובקשוהו לעבור לירושלים על מנת שיתמנה כחבר בית הדין הגדול, אך מרוב ענותנותו סירב והעדיף להישאר בצפת באשר הוא שם. בנוסף לתפקידים הנ״ל היה גם חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל.
ויגוע ויאסף אל עמיו בערב ר״ח תמוז התשל״א, זיע״א.

פרטים חשובים אלו על הרבנים ר׳ יעקב אלתאייך ור׳ אליהו חיגג׳ כתב לי ידידנו היקר ר׳ אליהו בן יוסף אלתאייך הי״ו מצרפת נין ונכד לרבנים הנ״ל במכתבו אלי מי״ז חשון התשנ״א

אלתאייך ר׳ יעקב בן יוסף (מלכי תרשיש צ׳) נולד בתוניס בה׳ אלול התר״ו נפטר בכ״ה שבט התרס״ד. היה סופר, הוא נתקבל בשנת התרנ״ב (1892) בישיבה של ק״ק ״פורטוגזים״ כאחד החכמים בשכר (ראה פנקס הישן של ק״ק פורטוגזים עמ׳ 63), אולי הוא כתב רשימת רבנים של הק״ק ״פורטוגזים״ הנקראת ״מנוחת צדיקים״ שהיה בפנקס המועתק.
אחרי פטירת ר׳ יצחק טאפיה (ע״ע) בשנת התרנ״ד (1894) הממשלה רצתה לאחד את שתי הקהלות ולא בחרה רב במקומו, אבל הק״ק פורטוגזים לא רצתה זאת באומרם: ר׳ יעקב סלוירה הוא הרב הראשי של הקהלה. בשנת התרס״ד (1904) שנת פטירתו, ר׳ יעקב אלתאייך מילא מקומו. בשנת התרע״ד (1914) שנת פטירתו, הקהילה אמרה: הרב הראשי הבא הוא ר׳ יעקב אבוקארה (ע״ע) ודיין פורטוגזים בבית הדין הוא ר׳ דוד בן בארון (ע״ע). ר׳ יעקב אלתאייך היה דיין פורטוגזי בבית דינו של ר׳ ישראל זיתון (ע״ע) אך איני יודע מתי התחיל את המלאכה. הוא חותם ב״ישיב משה״ ובספר ״כגן הירק״. בבית הדין של תוניס שנוסד בשנת התרנ״ט (1899) ע״י הצרפתים, צריכים היו דיין אחד מק״ק פורטוגזים, אולי ר׳ יעקב שימש כדיין בשנת התרנ״ט.

הרב הגאון ר׳ יעקב אלתאייך זצ״ל
חבר בית דינו של הגאון ר׳ ישראל זיתון זצ״ל

ר׳ יעקב אלחאייך עשה הרבה קמיעות בצורת תמונות גדולות, שנים מהם נדפסו בספרים בצרפתית, אחד שעשה לשלמה חיים בן יצחק בונאן בשנת התרנ״ח למשלוח מנות, ואחד שעשה בשנת התרס״ד.
בלי ספק הוא לא היה ממשפחת ר׳ עוזיאל אלחאייך (ע״ע), שהיה תונסי ולא גורני, אולי ר׳ יעקב היה ממשפחת ר׳ יצחק אלחאייך (ע״ע).
אתה כתבת ב״מלכי תרשיש״ דף פ״ד שר׳ יצחק היו לו 4 בנים שם השני יעקב - האם אתה יודע את שמות שלושת האחים? עם שלוש השמות אפשר לדעת אם ר׳ יעקב הוא ממשפחת ר׳ יצחק או לא. (לצערי בדרוש עליו במערתא דדייני דרוש י״ח מוזכר רק שהיו לו 4 בנים והשני הוא יעקב, ברכ״ה)
ר׳ יעקב אלחאייך נשא לאשה את שמחה בתו של ר׳ אליהו חי גג׳ (ע״ע) בי״ד תמוז התר״ל (1870) היו לו שלושה בנים ושלוש בנות. הבן הצעיר פנחס היו לו ארבעה בנים ושתי בנות, אחד מארבעת הבנים הוא יוסף - שהיה אבי.
ר׳ יעקב אלחאייך עשה הרבה כתבי יד, ועכשיו הם מפוזרים בהרבה מקומות. הוא כתב קצת מהפנקס הישן של ק״ק פורטוגזים והוא התחיל הפנקס המועתק (השנים כעת בירושלים). אני שולח לך שתי תמונות של ר׳ יעקב אלחאייך, אחת בצעירותו כשהוא כותב, והשנית הוא יותר זקן אולי משנת התרס״ד (1904) כשהיה רב ראשי.

גג׳ ר׳ אליהו חי (מלכי תרשיש קמ״א) - נולד בתונס בערך בשנת התקי״ד 1830). גר באלגייר בערך 20 שנה, היה לו בן מדפיס ספרים בקונסטנטינה שבאלגייר, ובן אחר מדפיס ספרים בתוניס. הוא הדפיס הרבה הגדות של פסח וכתב השיר בערבית ״כליני נסכר יא יהודי.״ בשנת התרס״ה (1905) עוד היה בחיים בתוניס, בתו שמחה נשאת בי״ד תמוז התר״ל (1870) לר׳ יעקב אלחאייך (ע״ע ועיין במילואים באות הקודם). יש בקונסטנטינה רב אחד ששמו ר׳ כ׳לפה בן ר׳ אליהו גג׳ שכתב ספר ״כגן הירק״ על תיקוני הזוהר והוא נדפס מחדש בארץ. יש בספר הזה הקדמה של ר׳ אליהו זרת (ע״ע) הרב הראשי לתוניסיה, והקדמה של בית הדין של תוניס וחתומים: ר׳ ישראל זיתון, ר׳ משה חיים זיתון, ר׳ דוד ג׳אוי ור׳ יעקב אלחאייך (עיין בערכם).

הרה״ג ר׳ אליהו חי גז זצ״ל
בעל ספר ״פי המדבר״.

גג' ר' יוסף השני (מלכי תרשיש קמ"ב) - היה רב ראשי לתוניסיה עד שנת התרצ"ד (1934). סידר לוח אלף - בית בכתב "מעללקי" של הספרדים, ובכתב עברי, רש"י, וערבי.

הגאון ר' יוסף גז זצוק"ל
הרב הראשי לתוניסיה

כשכאש ר' משה - כך כתב לי עליו ידידנו היקר מר שמעיה צרפתי הי"ו ממבואות בית"ר וזה לשונו: "ברצוני להזכיר רב צנוע נחבא אל הכלים אשר לא השתמש בכתרה של תורה, ועד כדי כך שהיה צנוע שלא מזמן דברתי עליו עם אדם שגר בסביבתו ולא ידע אפילו שהוא רב, ואני מתכוון לר' **משה כשכאש** שהיה סוחר בדים, הקים חוג לגמרא בבית הכנסת "זרע יצחק" בתוניס מדי ערב ובשבת חוג לנביא. אישית השתתפתי בחוגים הנ"ל כאשר הייתי ילד ולמדתי ב"אור תורה" גמרא אצל ר' אליהו אלגז ע"ה (ע"ע). בערב הבר מצוה שלי הפתיע והביא את כל משתתפי החוג אצלי הביתה ללמוד בביתי", עכ"ל.

זמור ר' משה (מלכי תרשיש קס"ה) - עוד כתב לי ידידנו הנ"ל שהוא מזרעו של הרב הזה מצד האם וזה לשונו: "עוד שאלה לי אליך ובקשה אישית באם ידועים לך פרטים נוספים על מה שכתבת על ר' משה זמור. זכורני בהיותי קטן שאמי מורתי ע"ה אמרה לי שהיא מזרעו של הרב שהיה מקובל (עסק בקבלה מעשית) ובעת זקנתו רצה לעלות ארצה, ומפאת גילו נמנעו המלחים לקחתו והרב פרש מטפחת בים והתחיל לשוט בים והגיע עד אל-מרסה, עיר קיט בתוניס. הביי דאז הביט מחלונו וראה התקהלות גדולה ליד החוף ובתוך הים היתה מין תעלה יבשה, והגלים פסחו עליה. הבין המלך שמדובר ברב וצוה למשות אותו מן הים" עכ"ל

זיתון ר' ישראל (מלכי תרשיש עמ' קנ"ז) - נולד בשנת התר"ו (1846) או התר"ז (1847) שכן באחד ממכתביו כת"י כותב "וכל זה היה בחודש סיון שנת התרכ"ו אני בן י"ט שנים הצעיר ישראל זיתון" כן כתב לי ידידנו הרב אברהם מימון שליט"א מצרפת על סמך המכתב הנ"ל המצוי תחת ידו (המכתב של ר' אברהם אלי נדפס להלן במלואו)

רבני העיר סוסא

בוכבזא ר' דוד (ע"ע) מרבני העיר סוסא. בצעירותו למד עם הרה"ג ר' יוסף גז זצוק"ל (ע"ע) שכיהן אז כרב ראשי בעיר ההיא, ואח"כ רב ראשי לתוניסיה. תחילה היה סופר מתא בענייני כתיבת כתובות, ירושות וכדומה, וכן היה מורה הוראה בבית המטבחים. בשנת התרצ"ו (1936) כשנפטר רב העיר סוסא הרה"ג ר' שלום פלאח זצ"ל (ע"ע), נתמנה רבינו במקומו לרב ראשי בעיר ההיא. אחר פטירת רבינו גזר מר

זקני הגאון ר' מרדכי אמייס הכהן זצוק"ל בהיותו רב ראשי לתוניסיה על הרב ישראל ישי זצ"ל לקבל עליו תפקיד הרבנות במקום, ותחילה סירב באומרו שהמצב הדתי והרוחני קשה בעיר, אך מז"ק עמד עליו בתוקף שיקבל עליו התפקיד, באומרו טוב היותך אתה משלא יהיה כלום. רבינו השאיר אחריו בן וכמה בנות, הגדולה שבהם נשואה לר' אברהם וזאן משושלת הרב פנחס וזאן זצוק"ל (ע"ע), כן שמעתי מידידנו ר' שלמה ישי הי"ו מאופקים. נזכר בספר "משכיל לדוד" דף פ'.

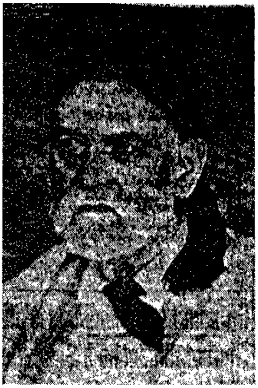

הרב ר' דוד בוכבזא זצ"ל רב ודיין בעיר סוסה

פלאח ר' שלום רב בקי בדקדוק עברי וערבי, והיה מורה גדול בתחום זה. אח"כ עבר לסוסה וכיהן כרב ראשי שם אחרי ר' יוסף גז (ע"ע) שעבר מסוסה לתונס לכהן כרב ראשי לתוניסיה בשנת התרפ"ח (1928). כנראה הוא שחיבר ספר "צדק ושלום" על תולדות הקהלה הפורטוגזית בתונס (תונס תרנ"א).

גויטע ר' רפאל - מרבני העיר סוסא. מקורו מעיר מהדיה והיה חכם גדול במקרא, חיבר ספר "ערוגת הבושם" תהלים המתורגם לערבית צחה מאוד. אחד מתלמידיו הוא ר' יצחק נג'אר (ע"ע) שהיה תחת ידו הכתב יד של ספר "תולדות חכמי תונס" לר' יוסף כהן טנוג'י (ע"ע) שנדפס לאחרונה בישראל בשנת התשמ"ת ע"י ישיבת "כסא רחמים". במבוא הרב הנאמ"ן שליט"א לספר זה כתוב שבהקדמת רבינו לספרו הנ"ל מציין לשבח את תלמידו זה שעזר לו לילות כימים בתירגום הפסוקים ובליטוש הרעיונות. רבינו נפטר בכ"ב חשון התר"פ (1919) ושמעתי מידידנו ר' שלמה ישי הי"ו שהיה לרבינו חיבור בכת"י על חמשה חומשי תורה שנקנה ע"י הרב בועז חדאד שליט"א (כעת בירושלים) ושיש לרבינו נכד במושב ינוב ליד נתניה.

גז ר' יוסף השני (מלכי תרשיש קמ"ב) - נולד בעיר הבירה תוניס בשנת התר"כ (1860) ולמד אצל הגאון ר' שלמה דאנה (ע"ע) עם הרבנים המפורסמים ר' ישראל זיתון (ע"ע) ור' משה שתרוג (ע"ע). מהישיבה שבה למד נדרש להיות רב ומורה צדק בעיר מהדייה, וכיהן שם בתפקיד זה בשנים התר"נ - התרס"ה (1905 - 1890). אז ביקשו אותו ק"ק עיר סוסה לבוא לכהן פאר כרב בעירם שהיתה השניה בגודלה אחרי עיר הבירה תוניס, וגם מלאה ת"ח. בתפקיד זה כיהן בשנים התרס"ו - התרפ"ח (1906-1928). בעיר זו היה קיים תלמוד תורה לילדים "כותאב" בשם "כתר תורה", וכל יום שישי היה בא לשם ובוחן כל התלמידים מתלמידי המקרא עד לומדי הש"ס.

הוא הביא ת"ח שיודע צרפתית והיה מלמד התלמידים צרפתית שעתיים ביום בכל

כיתה. כן בזמנו היתה קופה בשם "לחם לשבת" שהיתה מספקת לנזקקים לחם וצורכי שבת עד לבית בלי שאף אחד ידע, ואחרי עזיבת רבינו העיר, החזיק בה בן ת"ח בשם שמואל סבג הנקרא גם סעדון והיו קוראים לקופה "כבזת סעדון"-כלומר לחם סעדון. בשנת התרפ"ח (1928) קיבל מנוי כרב ראשי וראב"ד בעיר הבירה תוניס ולמרות המנוי החשוב, לא קיבלה העיר סוסה את בשורת המנוי בשמחה כי לא רצתה שיעזוב אותם. ביום עזיבתו את העיר לפני עליתו לרכבת הנוסעת לתוניס, התאסף הציבור עם ראשי הקהל בביהכ"נ הגדול שבו היה מתפלל, ונאמרו דברי פרידה נרגשים מתלמידי חכמים, סופרים, רופאים ועורכי דין ורוב הקהל בוכים כי לא הסכימו על עזיבתו. הרב דוד בוכבזא זצ"ל אמר בסוף דבריו, דוד המלך היה מלך בחברון שנים מעטות ובירושלים שנים הרבה, יהי רצון שגם הרב יחיה וישרת הק"ק בבירה יותר שנים ממה ששירת בסוסה. כשעלה בעגלה ללכת לרכבת, הרבה קהל ליווהו מי ברגל ומי ברכב עד תחנת הרכבת ויש שנסעו איתו.
בתוניס היה מהרבנים המפורסמים בעניני חליצה ויבום, הקים חברה בשם "מגן הדת" לשמירת הדת, וכן קופה לעזרה לבנות ישראל כשיחד איתו היו הרב המקובל ר' רפאל ג'אמי זצוק"ל והגברת גאביזון לעזור בהכנסת כלה. כן עזר הרבה בענין העליה ובנין א"י, ועשה הרבה מגביות לטובת קופת קק"ל. בשנת התר"צ (1930) קיבל במעמד קהל גדול מכל הדתות "אות כבוד" גדול של מדינת צרפת מאת נשיא צרפת.
כיהן כרב ראשי לתוניסיה בשנים תרפ"ח-תרצ"ד (1928-1934) וכיהן אחריו הרב דוד כטורזא זצוק"ל (ע"ע). השאיר אחריו הרבה כת"י בתלמוד שו"ת, דרשות וכולם מוגהים מהם בתונס, ומהם אחד בצרפת שחושבים להוציאו לאור.
ישי ר' ישראל - נולד במוכנין. למד אצל ר' שלום ישי, וגמרא אצל ר' יצחק בוכבזא, וגמר לימודו בתונס אצל ר' אליהו טייב (ע"ע) כיהן כרב ראשי בעיר סוסא אחר פטירת הרב דוד בוכבזא (ע"ע) ומר זקני הגאון ר' מרדכי אמייס הכהן זצוק"ל (ע"ע) הוא שגזר עליו לקבל על עצמו תפקיד זה, שכן לפי מצב העיר ראהו כראוי ביותר לכך, וכשסירב רבינו בגלל המצב הרוחני בעיר, אמר לו מר זקני טוב אתה מאחרים. רבינו זכה לעלות לא"י ונפטר בנתניה זקן ושבע, כן שמעתי מידידנו ר' שלמה ישי הי"ו מאופקים.

תאריכי לידת ופטירת רבנים (עפ"י חוברת בצרפתית Judaisme Tunisien)

1) סלאמה ר' יעקב - נפטר בנאבל בשנת התקל"ד (1774)
2) בשמוט ר' יוסף -נפטר בתוניס בשנת התקל"ה (1775)
3) צפגי ר' אברהם - נפטר התקמ"ד (1784)
4) בן עטר ר' שלמה הראשון - נפטר התקע"ה (1815)
5) צפגי ר' שמואל - נפטר שנת התרכ"ז (1867)
6) שמאמא ר' שלמה - נפטר שנת התרכ"ז (1867)
7) בורגיל ר' נתן השני - נולד בשנת התקמ"ד (1784) ונפטר בשנת התרל"ג (1873)
8) שמאמא ר' שלמה השני - נפטר התרמ"ב (1882)
9) ברבי ר' משה - נפטר בשנת התרס"ב (1902)
10) כהן ר' אברהם בעל "אברהם יגל" - נפטר בצפת בשנת הת"ר (1840)
הערה: כמה תאריכים בחוברת הנ"ל נראה לי שאינם נכונים, ובחלקם הם נכונים, ועל כן התאריכים דלעיל צריכים עוד בירור וביסוס.

תאריכי פטירת רבני ק״ק ״פורטוגזים״

(כפי ששלח לי ידידנו ר׳ אליהו אלחאייך הי״ו מצרפת על סמך המופיע בסדר ההשכבות הנהוג לעשות בקהל הנ״ל לרבני הקהלה בשבת הגדול ושבת תשובה)

לומברוזו

לומברוזו ר׳ דניאל - שנת התקל״ח

לומברוזו ר׳ אברהם (בן מהרי״ל בעל ״זרע יצחק״) - ה׳ אדר התקפ״ד.

לומברוזו ר׳ יוסף - י״ח אייר התרכ״ח

לומברוזו ר׳ אברהם - ד׳ תשרי התרמ״א

לומברוזו ר׳ יצחק (נכד מהרי״ל בעל ״זרע יצחק״) - ח׳ טבת התקצ״ו

לומברוזו ר׳ אברהם - ח׳ טבת התרמ״ז

לומברוזו ר׳ יעקב בכ״ר ר׳ מאיר - י״ט טבת התר״ן

לומברוזו ר׳ יעקב בכ״ר ר׳ אברהם - ט״ז סיון התרנ״א

אבוקארא

אבוקארא ר׳ אברהם הראשון - כ״ד תשרי התקע״ח

אבוקארא ר׳ אברהם (בר׳ חיים) השני כ״ג כסלו התרל״ג

אבוקארא ר׳ משה - י״א אייר התר״ה

אבוקארא ר׳ שמשון השני - כ״ב אייר התרכ״ח

בונאן

בונאן ר׳ יצחק - ז׳ אדר התקע״ד

בונאן ר׳ דוד - י׳ אדר התרט״ו

כרטוזו

כרטוזו ר׳ דניאל - י״ט סיון התרל״ב

כרטוזו ר׳ יצחק - ט״ז כסלו התר״ן

קאראבליו ר׳ מרדכי ברוך - ח׳ טבת התקמ״ה

פראנקו ר׳ דניאל - בשנת התק״פ

וולאנסי ר׳ דוד חיים - ח׳ טבת התקפ״ז

אריכס ר׳ יוסף - כ״ב טבת התי״ר

הלוי ר׳ יהודה - ה׳ טבת התר״ט

פינסי ר׳ אברהם - י״ט אדר התרמ״ח

טאפיה ר׳ יצחק - כ״ו שבט התרנ״ד

סלוירה ר׳ יעקב - אסרו חג דשבועות התרס״ד

אבוקארא ר׳ יעקב – ב׳ טבת התש״א

בן בארון ר׳ דוד – י׳ אייר התשט״ז

גז ר׳ יוסף – כ״ו אלול תרצ״ד

כטורזא ר׳ דוד – י״ט כסלו הת״ש

אלחיררי ר' חואתי - היה רבה של העיירה גבללי עשרות בשנים. תלמידו של מורינו הרב ר' חיים חורי זצוק"ל (ע"ע), והוא דודו של הרב שמעון אלחיררי שליט"א ששימש כרב בטמזרת ומלמד תשב"ר בגאבס, וכעת הוא בכפר שלם בתל-אביב ומחבר ספרים רבים (כן כתב לי ידידנו הרב אברהם מימון שליט"א מצרפת מח"ס "צורת הלבנה" על הלכות ברכת הלבנה).

אמסלם ר' מרדכי - היה רב בטוזר ומתלאוי שבתוניסיה, נזכר ברשימת הנדיבים שבספר "כה לחיי" להרה"ג ר' חי הכהן זצ"ל רב העיר גפצא (כן ציין לי במכתב ידידנו ר' שלום חדאד הי"ו מבאר שבע).

חדאד ר' יעקב (מלכי תרשיש עמ' רס"א) - שמעתי מאחד מצאצאיו ר' משה חדאד הי"ו מנתיבות, שלרבינו היתה אזרחות צרפתית והיו לו עסקים עם מפעל עורות בצרפת. המפעל היה שולח לו עורות והיה מקבלם או בקנייה גמורה או שהיה מוכר ומקבל אחוזים ברווחים. פעם אחת היה שפל גדול במחיר העורות וקבל שלוש אוניות מלאות עורות, והמפעל הבין שבגלל השפל יקבלם רק באחוזים. במשך תקופה קצרה הרקיע מחיר העורות מאוד, ואז חשבו שיקבלם במזומן בקניה גמורה. אחר שקבלו את הכסף ראו שעוד ממשיך להזרים להם כסף, ואז הודיעו לו שנראה שטעה בחשבון, אך רבינו לא קיבל דבריהם והסביר להם שאין כאן שום טעות, אלא מפני שהיה בדעתו תחילה למוכרם באחוזים, לא ישנה את דעתו, והתנהג במדת "דובר אמת בלבבו" כרב ספרא בגמרא, ועל זה קיבל עיטור יושר מסחרי מצרפת.

עוד סיפר לי ר' משה הנ"ל, שלר' יעקב היתה שדה והיה לו אריס ערבי שעובד שם. שנה אחת היתה עצירת גשמים גדולה, ויום אחד נפתחו ארובות השמים וירדו גשמי ברכה. כשחזר לשוק חכה לאריס לבשר ולשמח את האריס על הגשם. כשהגיע האריס, אמר האריס לרבינו השמחה עדיין מוקדמת בשבילנו, שכן הגשם ירד עד לשדה שלנו ולשדה עצמו לא בא והוא היה תמה על כך. החליט לראות איך הדבר הזה ובדרך פגש את רבו מורינו ר' יוסף ברבי זצוק"ל (ע"ע) וסיפר לי את הענין, ורבו אמר לו א"כ גם אני מעונין לראות הפלא הזה. הלכו שניהם וראו שאכן כך הוא המצב, החליטו שניהם לחזור הביתה, ואכן ר' יוסף חזר לביתו, אך ר' יעקב חזר על עקבותיו באמצע הדרך לביתו, והלך לשדהו והתחיל לקרוא הפזמון "אל חי יפתח אוצרות שמים" ושאר פיוטים ובקשות, ואז ירדו גשמים חזקים על השדה שלו. לתדהמתו גילה רבינו אח"כ שרבו ר' יוסף מסתתר מאחורי אחד העצים, שכן אף הוא חזר על עקבותיו כשהרגיש שר' יעקב חוזר לשדהו כדי לדעת מה יעשה, וראה את כוח תפלתו של תלמידו ר' יעקב זיע"א.

כהן ר' מבורך (מלכי תרשיש עמ' רצ"ט) - הוא סבו של ר' יעקב כהן גדישא (ע"ע) שבעמוד רצ"ב והוא הראשון ממשפחת גדישא שנולד בג'רבא. הוריו הגיעו מהארץ, היום איזור דרום לבנון - צור (כן כתב לי מר יעקב כהן הי"ו מכפר סבא)

כהן ר' סאסי בר חואתי - (מלכי תרשיש עמ' שי"ד) - כפי שכתבתי שהיה תלמידו של מהר"מ עידאן זצ"ל. וכ"כ לי ידידנו הרה"ג ר' שושן מאזוז שליט"א מנהריה שגם למד אצל מוהי"ר ר' חיים חורי זצ"ל בעת שהיה בדיג'ת. ועל מה שכתבתי שנראה שלמד גם אצל ר' רחמים חי חויתא הכהן זצוק"ל, העיר שזה לא יתכן, ומה שהזכיר בספרו פרוכת המסך (ל"ו ע"ב) את מוהרח"ד ז"ל אלו היו דברי הרב יוסף בן ר' אפרים הכהן זצ"ל (בעל "יד הכהן") ששלח דברי תורה להי' פרוכת המסך.

עוד העיר ידידנו הנ"ל על מה שכתב מהר"י סוסו הכהן זצ"ל בהקדמתו לספר "אהב משפט" תאה"ע שמוהי"ר ר' פראג'י עלוש (ע"ע מלכי תרשיש עמ' שנה) נתמנה לדיין

ומו״צ אחרי מר זקנו ר׳ דוד הכהן זצ״ל (עיין ערך-ר׳ דוד כהן השלישי), שאינו כן שלפני מהר״פ עלוש כיהן ר׳ אברהם עלוש (ע״ע) כרב ראשי בגאבס. ונ״ל שיתכן שאכן אחר ר׳ דוד נתמנה מהר״א עלוש לרב ראשי, אך גם מהר״פ עלוש נתמנה לדיין ומו״צ אז, ואחר מהר״א עלוש היה לרב ראשי.

עטון ר׳ כדיר - מחכמי ג׳רבה בדור האחרון. למד תורה אצל מוה״ר ר׳ מקיקץ שאול השלי זצ״ל (ע״ע), ובגיל צעיר עזר לרבו בלימוד התלמידים. מאוחר יותר עבר להרביץ תורה בביכ״נ ״פארינטי״ שבשכונת חומת שוק בג׳רבה המרוחקת כ-2 ק״מ משכונתו, והיה יום יום מכתת את רגליו מביתו שבשכונת אלחארא לכבירא לשם בימי חורף ובימי שרב והיה מרביץ תורה שם עד לשעות הערב. אחרי זה היה מספיק גם להשתתף בשעורי התורה הנקראים ״ד׳ אמות הלכה״ המתקיימות בשכונתו מדי ערב.
הוא דאג לצאן מרעיתו בחומת שוק, וגם בשבתות וחגים היה מכתת רגליו מביתו לביהכ״נ ״פארינטי״ פעמיים ביום לטפל בארגון התפלה וללמד תורה לתלמידים, ושם הוא היה הכל, חזן, קורא, תוקע, דרשן וכו׳ ובר״ה ויוה״כ הוא היה החזן היחידי ללא עזרה כלשהיא. גם היה מומחה בקריאת התורה, ותלמידיו הרבים קלטו את מומחיותו בשטח זה, ומבטאם הברור והמלוטש ידוע לשם ולתהלה. מלבד זאת היה סופר סת״ם מהמומחים בג׳רבה, וגם כתב חידושי תורה דרך לימודו עם התלמידים, ומהם נדפס ספרו ״בנימין צעיר״.
אהבת א״י היתה תקועה עמוק בלבו, ומיד עם התחלת העליה עלה לא״י יחד עם שני חתניו לוקחי בנותיו והתגורר בבאר-שבע. בהגיעו ארצה השתדל והקים עם עסקנים יוצאי ג׳רבה ביכ״נ ע״ש הרה״ג ר׳ חיים חורי זצ״ל (ע״ע) וגם שם המשיך את מלאכת הקדש בחזנות, דרשות ועוד. יום יום היה בא באשמורת להשלים את המנין הראשון ומתפלל אח״כ במנין השני.
בסוף ימיו חלה מחלה קשה ל״ע ונשאר איתן באמונתו ובתורתו, ובליל שבת פ׳ כי תשא התשל״ה נפטר בהיותו בן 76 שנה תנצב״ה.

יאנה ר׳ רפאל קארוץ - בנו של הרה״ג יבלחטו״א ר׳ מכלוף יאנה שליט״א שכיהן כרב ראשי בעיר בנגארדאן תוניסיה ואח״כ בארץ כיהן כרב במושב פורת וכעת מתגורר בנתניה. ר׳ רפאל קארוץ זצ״ל נולד בבנגרדאן בשנת התרפ״ו (1926) ולמד אצל הרה״ג ר׳ ניסים כהן זצ״ל רב מושב שרשרת ומח״ס ״אחימלך הכהן״. כשעלה ר׳ נסים לארץ נתבקש רבינו להיות רב בסביטלה שבתוניסיה, והוא כיהן שם כרב, חזן, שוחט, תוקע ומלמד תינוקות. כשעלה לארץ בשנת התשי״ז (1957), הגאון המפורסם ר׳ רחמים חי חויתא הכהן זצוק״ל (ע״ע) שכיהן אז כרב במושב ברכיה, ביקש ממנו להיות שוחט ומלמד תינוקות בברכיה, וכשנפטר ר׳ רחמים בשנת התשי״ט (1959), נתבקש ע״י הקהל לקבל סמכות רבנית ולהיות רב המושב.
לצערינו, באותו שבוע שקיבל את הסמיכה להיות רב, נתבקש בישיבה של מעלה ונפטר באופן פתאומי בכ״ג טבת התש״ך (1959), בגיל 34 לחייו, בהותירו אחריו אלמנה ויתומים קטנים. דרוש לזכרו נדפס בסו״ס ״מנחת כהן״ ח״ד לר׳ רחמים חי חויתה הכהן זצ״ל, וכן נדפס שם למנוחתו קובץ ״מנחת ערב״ - קובץ דברי מוסר וסיפורי צדיקים מתורתו של הגאון ר׳ רחמים חי חויתה כהן זצוק״ל (ע״ע), שקובץ וחובר ע״י אחיו יבלחטו״א החה״ש ר׳ ורג׳אני יאנה הי״ו כעת בנתניה.

תגובות והערות לספר "תולדות חכמי תונס" הנדפס מחדש בשנת התשמ"ח

ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה לראות את הספר "תולדות חכמי תונס" יוצא לאור הדפוס אחר שהיה טמון וגנוז בכתב יד כשמונים שנה ורבים ציפו לו ובמיוחד אני הכותב צפיתי לו מאוד בזמן חבורי הספר הגדול "מלכי תרשיש" שיצא שנתיים קודם, ואחר שלא זכינו אז לראותו נדפס, חברתיו בחקירה יסודית במאות ספרים חדשים גם ישנים וגם כת"י, והן היום ב"ה לאחר שיצא לאור, ראיתי שברוב רובם של הדברים כיוונתי לדבריו והוספתי עליהם כהנה וכהנה, וכמובן שגם לו יש ידיעות נוספות שהשיגם מכתה"י הרבים שהיו בידו, ומשמועות מפי חכמים וזקנים ומפי העם שהכירו או שמעו על הרבנים שהיו קרובים לתקופתם. והנה בעלעלי בספר זה עמדתי על דבריו באיזה מקומן, והשוותי מה שכתבתי ומה שידוע לי למה שנכתב בספר, וגם ראיתי להרה"ג הנאמ"ן שליט"א שהשתדל בהוצאת הספר לאור שכתב איזה הערות בכמה מקומות, וכמה פעמים הזכיר לספרי "מלכי תרשיש" והביאו כהוכחה לדברי המחבר או להיפך שדחה דברי מפני דבריו, ולכן ראיתי לכתוב מה שנראה לי לומר על דברי המחבר וההערות הנ"ל, מעט על מה שהספקתי לרפרף בספר.

א) בערך ר' משה כריף (עמ' רמ"ט) בעל "באר משה" על נזיר, כתב המחבר שר' משה היה תלמיד מהר"צ צרפתי (ע"ע) ומהר"י לומברוזו (ע"ע), והנה כאן טעה טעות גדולה ולפלא על הרה"ג הנאמ"ן שליט"א שלא הרגיש בה, שהרי פשוט בהקדמות ספר "באר משה" שמהר"מ כריף היה זקנו אבי אמו של מהר"א כהן יצחקי זצ"ל (ע"ע) בעל "משמרות כהונה", והיה לומד בידידות ובאהבה את מסכת נזיר עם מהר"ד בונאן (ע"ע) שנפטר בראשית המאה השביעית וגם בספר "אהלי יצחק" מתכתב עם המחבר מהר"י בונאן (ע"ע), וכן בספר "ברית יעקב" למהר"י פיתוסי זצ"ל (ע"ע) מוזכר ומתכתב בהרבה מקומות, וא"כ לא יתכן שיהיה תלמידו של מהר"צ צרפתי שנפטר בשנת התע"ז ושל מהר"י לומברוזו שנפטר בשנת התקי"ב ועיין בערכו בספר "מלכי תרשיש".

ב) בעמוד רנ"ה כתב שאחר פטירת מהר"ן בורגיל השני (ע"ע) בשנת תרל"ג, נתמנה מהר"ד בן עטר (ע"ע) לאב"ד ב' שנים ואחריו מהר"א חגאג' (ע"ע), והנה זה לא נכון אלא ההיפך שקודם נתמנה מהר"א חגאג' אחרי מהר"ן בורגיל עד פטירתו בשנת התרמ"א, ובשנת התרמ"א נתמנה מהר"ד בן עטר כמו שמצאנוהו חותם ראשון באותה שנה בהסכמת איסור פתיחת החנויות בשבת בס' "מעייני הישועה", ובשנת התרמ"ג בספר "שובה ישראל" ומצוין שם כאב"ד, ובשנת התרמ"ד בספר "פסקי הראש" ח"א לר' פנחס סעדון זצ"ל (ע"ע), ומזה נראה גם שר' דוד היה אב"ד יותר מב' שנים, וכיו"ב יש להעיר על מה שכתב כיו"ב בעמ' רי"ד, ועיין בערכיהם בספר "מלכי תרשיש".

ג) בעמוד צ"ו כתב על מהר"א חי בורגיל (ע"ע) שהיה אב"ד אחר מהר"א חגאג' זצ"ל, ואין זה נכון אלא אחר מהר"א חגאג' היה מהר"ד בן עטר וכמ"ש בהערה הקודמת, ואחר ר"ד בן עטר נתמנה מהר"א בורגיל שנפטר בשנת התרנ"ט, ועיין בערכו בספר "מלכי תרשיש".

ד) בקונטרס "תרשיש ואיים" שבסוף הספר בערך מהר"א בורגיל השני (עמ' שס"ג) הניח הרה"ג הנאמ"ן שליט"א בצ"ע לגבי שם אביו שבספרי "מלכי תרשיש" כתבתי שאביו הוא ר' משה ובס' "תולדות חכמי תונס" כתוב ששמו ר' שלמה (כ"כ בעמ' ק"ב ובעמודים רנ"ד רנ"ה). הנה מה שכתבתי הוא ע"פ הידיעות שהיו בידי, שלבעל "מגדנות נתן" היו ג' בנים ר' נתן, ר' יוסף, ור' משה שכן הם נודעו כרבנים ושרים כמ"ש בערכיהם בספרי,

וכיון שאת ר' נתן ור' יוסף מכנה מהרא"ח בורגיל בתואר דודיו וכמ"ש בהקדמתו ל"ויקן יוסף", הייתי מוכרח לקבוע שאביו הוא הבן השלישי ר' משה, אך לפי דברי ספר "תולדות חכמי תונס" שם שהיו לו עוד שני בנים והם חיים ושלמה (שכנראה לא היו ידועים כל כך), וציין ששלמה הוא אבי מהרא"ח בורגיל ומן הסתם שיש לו קבלה על כך, אם קבלה נקבל.

ה) בעמוד ש"א כתב הרה"ג הנאמ"ן שליט"א בהערתו שלפי דברי המחבר יהיו חמשה דורות עם מהר"א כהן יצחקי (ע"ע) ודלא כמו שכתבתי ב"מלכי תרשיש" (עמ' קצ"א) שהכנסתי בין ר' שמואל כהן הראשון לר' יוסף, חכם בשם ר' יצחק כהן הראשון ע"ש. והנה המעיין בספר "תולדות חכמי תונס" (עמ' קפ"א) בערך ר' יוסף כהן הדיין כותב שם משם הר"י גירמון שר' יוסף הדיין הוא "בר חוגא (יצחק) הדיין", והוא כמו שכתבתי, ובתחילת הערך הנ"ל המעיין ירגיש בחסרון, שהמחבר כותב כך: מהר"ר יוסף הכהן הדיין בר' שמואל הכהן שהיה אב"ד פה וחתום בס' תשב"ץ וספרים אחרים. בנו זה הוא ה"ר יוסף הנז' נתמנה פה לדיין בהיותו בחור יען...". ע"כ הצריך לענייננו. והנה ר' שמואל כהן אינו חתום בספר התשב"ץ אלא ר' יצחק הכהן בשנת התצ"ד, ולי נראה שהוחלף כאן והיה צריך להיות כתוב כך: מהר"ר יוסף הכהן הדיין **ב"ר יצחק הכהן** שהיה אב"ד פה וחתום בס' התשב"ץ וספרים אחרים" ובזה יתיישב מדוע המחבר לא התייחס להלן לסתירה בין דבריו שכתב שר' יוסף הוא בן ר' שמואל לדברי ר"י גירמון שהביא אח"כ שכתב שהיה בנו של ר' יצחק. וג"כ יתיישב הנוסח הנראה כפול, שאחר שכתב שר' יוסף הוא בר שמואל מדוע שוב חוזר וכותב "בנו הוא ה"ר יוסף הנז', ע"ש.

ו) בעמ' קס"ב ברשימת ששים מרבני תונס בתקנת בית המטבחים בשנת התקמ"ד, הוגה בסוגרים מרובעות ליד הרב יצחק אפרתי (צרפתי?) אך האמת ששמו הוא ר' יצחק אפרתי, ועיין ערכו בספרי "מלכי תרשיש" (עמ' ק"ג) שמוזכר בכמה ספרים בשם זה ושהיה מרביץ תורה בתונס כפי שכתב עליו מהר"י פיתוסי זצ"ל (עיין שם בהערה ו')

בהזדמנות זו אתייחס לכמה מההערות שבהסכמת הרב הנאמ"ן שליט"א לספרי "מלכי תרשיש". 1) להערה כ"א, הזוהר עם פירוש "זר הזהב" הוא לר' יוסף גג' הראשון בעל "פי המדבר" (עיין בערכו בעמ' ק"מ שמצויין דבר זה), ואינו למוהר"ם אלפאסי זצוק"ל, ובענין "כתם אופיר" לא מוכר לי ספר זה אלא "כתם פז" והוא פירוש על הזוהר לר' שמעון לביא זצוק"ל ולא למוהרמ"א.

2) להערה ט"ו - ספר "מדות הרחמים" לא הביא מקור או הוכחה לדבריו, אלא כנראה מסברא כיון שאין ידוע אלא ר' נסים הכהן, אך אין זה מספיק כדי להחליט שלא היה דיין בשם ר' נחום הכהן בג'רבה, והרי רוב חכמי ג'רבה במאה ההיא אינם ידועים לנו בשמותיהם ולא הניחו כמעט כתבי יד שאפשר ללמוד מהם ולהכירם.

ז) להערה ו' - אמנם היה ידוע לי עליו שראיתיו נזכר באיזה ספר, אך ממש בקיצור ולא היה לי הזמן לבדוק ולברר הדברים ביסודיות כך שהעדפתי לא להזכירו לפני הבירור.

הערה כללית:

ראיתי בהזדמנות זו לציין עוד שבתוככי הספר כתבתי, שבספר יכללו תולדות רבנים וחיבוריהם שעד **שנת התש"מ** וזו תשובה למספר מכתבים שקבלתי על השמטת איזה רבנים או ספרים, שרובם נפטרו או ספרים שנדפסו אחר שנת התש"מ. (עיין עמודים ל"א, מ"א, ע"ט, רמ"ח)

תמונות רבנים
רבני תונס וסביבותיה

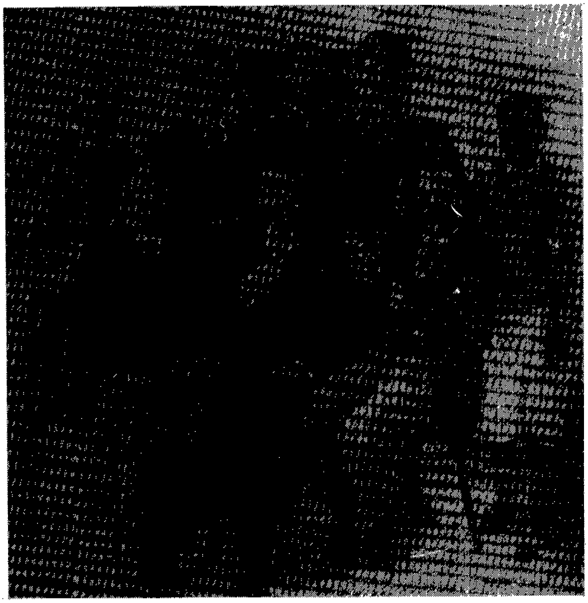

הרב רפאל בלעיש זצוק"ל הרב הראשי של קירואן
עם נכבדי העיר (שם קכ"ו קבלתי מידידנו הנ"ל)

הגאון ר' יוסף גז זצוק"ל הרב הראשי לתוניסיה (שם קמ"ב) מקבל "תואר-כבוד" מאת
נשיא צרפת במעמד קהל גדול (קבלתי מידידנו ר' שלמה ישי הי"ו הנז"ל)

רבני ג'רבא וסביבותיה

הגאון ר' דוד בן בארון זצוק"ל
הרב הראשי לתוניסיה (שם, קכ"ו)

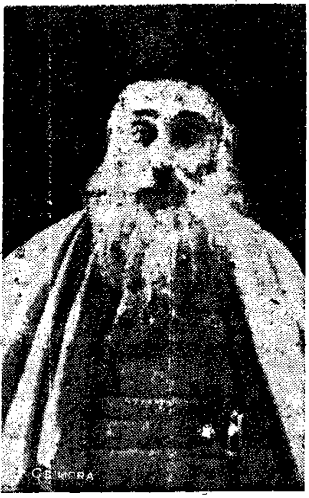

הרב המקובל האלוקי החו"ש ר' רפאל ג'אמי זצוק"ל (מלכי תרשיש, קל"ח)
(קבלתי מידידנו ר' שלמה ישי הי"ו מאופקים, רב תודות לו)

הגאון ר' דוד כטורזא זצוק"ל
הרב הראשי לתוניסיה (שם, קצ"ט)

הרה"ג ר' נסים כהן זצוק"ל
רב בנגרדאן ובארץ רב מושב שרשרת (שם, שי"ב)

דברי הערכה על הספר "מלכי תרשיש" מאישים ומוסדות

לשכת הראשון לציון
הרב הראשי לישראל

לכבוד
הרב **בנימין כהן** שליט"א
נתיבות
השלום וברכה!

בשם הראש"ל הרב הראשי לישראל הרב **מרדכי אליהו** שליט"א הנני מודה לכת"ר על הספר החשוב "מלכי תרשיש" - תולדות רבני תוניסיה וחיבוריהם, אשר שלחת אלינו.
יה"ר שהקב"ה יסייע בידך להמשיך בזיכוי הרבים, להגדיל תורה ולהאדירה, אכי"ר.

בברכה וכל טוב
הרב **אליהו בן דהן**
עוזר אישי

לידידי מר חביבי הרב
בנימין כהן שליט"א
נתיבות
רוב ברכות ושלומים לאוי"ט!

מה מאוד נהנתי מספרך שכלו חדוש "מלכי תרשיש", ואכן אחזתיו ולא ארפנו, מאד מענין, בהשכל ובדעת (ובודאי גם אוצר הספרים שלנו יקחנו ממך), כבוד לך, כבוד לי, וכבוד לנו, יש בספר עצמה רבה של הכרת הטוב לכל גדולי העבר שהחייתם בספרך וכאילו אבד זכרם, זכותם עמדה לך הן באופן טבעי והן באופן סגולי ועתה תעמוד לך זכותם פי כמה.
בן יזכה אב וכו', ותזכה אתה וכל משפחתך לכל הטובה והברכה ברוחניות ובגשמיות, ומאד אצפה לראותך כאן.
חן חן

מוקירך **דוש"ט**
מאיר שלזינגר
ראש ישיבת שעלבים

הנשיא

לכבוד
כבוד הרב **בנימין רפאל כהן**
רב שכונה וראש מחלקת הכשרות
רבנות נתיבות
נתיבות

כבוד הרב.
אני מודה לך על שהואלת לשלוח אלי את שני ספריך, ספרך הראשון "דורש טוב לעמו" - ספר תולדות חייו ומפעליו המופלאים של הרב הגאון מרדכי אמייס הכהן זצ"ל, רבה הראשי של יהדות תוניסיה - מעלה ביד אמן תאור אישיות תורנית משכמה ומעלה אשר דרכי תורה, חכמת ישראל ומסורתו היו נהירים לפניו.
הרב אמייס היה בחזקת רועה עדרו - בני קהילת תוניסיה במלוא מובן המלה ועם כל שאר-הרוח אשר אפיינו את חייו, הוא ידע להלך בקרב בני קהילתו ואף מצא מסילות אל ליבם של שליטי ארץ למען עמו. ספרך ראוי לא רק ליוצאי עדת קהילת תוניסיה, אלא לכל בית אוהב-תורה בישראל.
שאבתי גם ידע רב מספרך השני - ספר מלכי תרשיש "תולדות רבני תוניסיה וחיבוריהם", אשר הגיעני בעיתו, בעצומם של הימים הנוראים ואני מלא הערכה והוקרה למפעלך. מי יתן ותמשיך בעבודתך החשובה לתיעוד עולמה הרוחני והתורני של יהדות מופלאה זו.
אני מברך אותך ואת בני ביתך בשנה טובה וחג שמח.

חיים הרצוג

השר לעניני דתות

לכבוד הרב **בנימין כהן**
הרבנות נתיבות
נתיבות

כבוד הרב,
תודה וישר כח על ספרו המענין והמאלף "מלכי תרשיש" על רבני תוניס וחיבוריהם.
אראה לקרוא בספר, וללמוד ממנו על אישיותם ופעלם הרבני והתורני החשוב של רבני תוניס.

בכבוד רב
זבולון המר

ג'וינט-ישראל
לעניני חינוך-תרבות דת

לכבוד
הרב **בנימין כהן** נתיבות

רב כהן הנכבד.
אני מודה לך עבור שני העותקים של ספרך "מלכי תרשיש". לא תיארתי לי שהוא ספר כה גדול עם כל כך הרבה חומר היסטורי.
קבל נא המחאה כאות הוקרה ותודה עבור הספרים ששלחת לי.

בכבוד רב
יהושע אברמוביץ
מנהל

Brandeis University
הועד להוצאת הספר מלכי תרשיש נתיבות

רבותי:
נא לשלוח לנו עותק אחד של הספר "מלכי תרשיש".

בכבוד,
יוסף רוזנבלום

לכבוד
הרה"ג ר. צבאן שליט"א
רב מקומי וחבר מועצת הרבנות
ת.ד. 7 נתיבות.

כבוד הרב, שלום וברכה,
א. ברצוני להביא לתשומת כב' הרב שקבלתי את הספר "מלכי תרשיש" באמצעות ר' בנימין כהן ובהמלצת ר' צפניה חדד הידיד החביב.
מצאתי חובה לעצמי לציין בהערכה רבה אודות הספר חשוב זה.
עיינתי בו בהקפדה וראיתי ההשקעה הגדולה שהושקעה בעריכתו ועל הרבנים הגאונים שהיו בתוניס וסביבתה.
זכות גדולה לכב' הרב שר' בנימין כהן מלווה אותו וראוי לשבח ולהוקרה.
ב. כב' הרב הורגש בחסרונו בטקס הכנסת ספר תורה שנתרם ע"י ידידנו ישראל שלי ורעיתו שה' ישלח להם רפואה שלמה אמן, היה מעמד מרשים ביותר, זכות התורה תגן בעדו וה' יאריך ימיו בטוב ושנותיו בנעימים בבריאות טובה.
תודתי נתונה לכב' הרב על משלוח הספר ומצטער על האיחור שחל באישור קבלתו.
יהי רצון שכב' הרב יצליח להגדיל תורה ולהאדירה.

בכבוד רב, **עמרם הרוש**
חבר הנהלת עירית י-ם לשעבר

מכון הברמן למחקרי ספרות

לכבוד
הרב **בנימין רפאל כהן**
נתיבות
שלום רב,

תודה על מכתבך ועל האינפורמציה החשובה שמסרת לי.
כתבתי לרב יוסף אלמושנינו ואני מקווה שהוא יוכל לעזור לי. הפצתי בין יוצאי נאבל את המכתב המצ"ב, ואני מקווה להיעזר בהם.
זכתה יהדות תוניסיה וזכו רבניה לאוסף מכובד של ספרים על רבני תוניסיה וכתביהם.
נראה כי מכל קהילות היהודים בצפון -אפריקה, זכתה במיוחד יהדות תוניסיה, לספרים מקיפים ורחבי יריעה הסוקרים בהרחבה את יצירתם הרוחנית של יהודיה: ביניהם הספר "פרח שושן" לרב שושן הכהן, "רפאל המלאך" לרב שושן מאזוז, "תולדות חכמי תונס" לרב יוסף הכהן-טנוגי (בעריכת הרב מאיר מאזוז), ואחרים.
הופעתו של ספרך "מלכי תרשיש" הוא חגיגה. ספרך עומד על שולחן עבודתי באופן קבוע, ואני נעזרת בו תכופות מאד לצורך מחקריי. כמדומני שאי אפשר היום לגשת לחקר יהודי תוניסיה, חיבוריהם, תרבותם ומורשתם הרוחנית, מבלי להזדקק תחילה לספר חשוב זה.
הספר, שהוא אנציקלופדיה לרבני תוניסיה וחיבוריהם, מכיל חומר עשיר ומגוון המתבסס על ידיעה אישית רחבה והכרה של דפוסים וכתבי-יד. הדברים מוצגים באובייקטיבות תוך שימוש בחידושים של מדעי ההיסטוריה והספרות.
קשה להאמין שמדובר כאן במפעל של אדם אחד.
שתזכה להוציא לאור מהדורות נוספות של חיבורך.

בכבוד רב
ד"ר **מיכל שרף**
מנהלת המכון

ב"ה נר ו' של חנוכה תשמ"ז

לכבוד
הגאון ר' **רפאל כדיר צבאן** שליט"א
שלום רב!

בתודה קבלתי את הספר החשוב, "מלכי תרשיש" שהואיל כת"ר לשלוח לי הרב המחבר גילה בספר זה ידיעה מקיפה בנושא ויכולת של ריכוז החומר ובדיקתו היסודית והדיקנית. דבר גדול עשה הרב המחבר שגילה לכולם את העולם התורני הרחב והעמוק של יהדות תוניס וג'רבה,
ישר כוחו

בתודה עמוקה ורגשי כבוד ויקר
א. רון (מנהל האגף לחנוך
דתי לשעבר) במשרד החנוך

לכבוד ר׳ **בנימין כהן**
ת.ד. 697 נתיבות
שלום וברכה.

אני מאשר בתודה קבלת ספרו המונומנטלי ״מלכי תרשיש״. מתוך מעט הזמן שהיה לי ראיתי שזהו ספר קלסי יוצא מן הכלל הן באיכות והן בכמות, אני מברך את כב׳ בבריות גופא ונהורא מעליא שיזכה עוד לכתוב הרבה ספרים אחרים ושנזכה אנחנו לראותם בקרוב.

בברכת הצלחה והוקרה רבה
ד״ר י, **דינרי** תל אביב

בס״ד יו״ד כסלו תשמ״ז

לכבוד מעלת ידינו מכובדנו רב פעלים הרב **בנימין כהן** שליט״א
שלומים ממרומים, כחול ימים!

בעונג רב וידים פתוחות קבלתי ספרו הענק מלכי תרשיש, והנני מצדיע לפני כבודו על הדבר הנפלא שעשה כולו כהדרת, מעשה ידי אומן, חן חן! יהי״ר יתקיים בו ובנו פירוש החסידי ויסדתיך בספירים - דהיינו ע״י ספורי צדיקים ותולדותיהם, יהא לנו מזה בנין יסודי ותקון ותועלת רבה הן בגשמיות והן ברוחניות בע״ה.
נא למסור ד״ש חמה לידידנו הרב הדומה למלאך **רפאל צבאן** נר״ו ולכל חברי הועד הי״ו ואחרון חביב מעלת הרב מר אביו שליט״א

אני אחיכם הקטון
משה מימון רב העיר קרית אתא

יד טבנקין 8.6.1987

לכבוד
ר׳ **בנימין רפאל כהן** נתיבות

הנדון ״חבורך מלכי תרשיש״

הרב כהן הנכבד,
אודה לך אם תשלח לנו עותק אחד מחיבורך ״מלכי תרשיש״ את כתובתך קיבלנו מישיבת ״כסא רחמים״ בבני ברק

בתודה ובברכה
יד טבנקין - אפעל
המכון לחקר התנועה הציונית והחלוצית בארצות המזרח
ד״ר **יצחק בר׳ יוסף אברהמי**
איש תוניס מנהל המכון

ב״ה י״ד חשון תשמ״ט 25.10.88

לכבוד
הרב **בנימין כהן**
שלום וברכה

בהמשך לשיחתנו הטלפונית, אני מבקש שתשלח לי את ספרך החשוב ״מלכי תרשיש״ על רבני תוניסיה וג׳רבה וחיבוריהם מכיון שאני זקוק לו לעבודתי, אנא בדוק שלא יחסרו בו עמודים, ושלח לי אותו עטוף שלא יתקלקל בדרך,
בתודה מראש ובברכה שתזכה להוציא חיבורים נוספים

אברהם שטאל
הר גילה

ב״ה כ׳ כסלו תשמ״ז

לכבוד ידידנו היקר החה״ש כמה״ר ר׳ **רפאל בנימין כהן** הי״ו

ביום שישי זה עש״ק ״וישלח״ קבלתי את ספרו היקר ״מלכי תרשיש״ וברכתי עליו ברכת הנהנין וכמעט לא מש מידי כל השבת ועדיין לא עיינתי אף ברבע הספר יישר כוחך. אני חושב שכדאי לעשות פרסומת לספר בעתונים דתיים כ״אור תורה״, ״ערב שבת״ ״יתד נאמן״ וכדומה ולפרסם דברי אנשים מפורסמים שכתבו לך איזה דברי שבח עליו במטרה שהספר יגיע לכמה שיותר אנשים, כי זה נותן הרגשה לנו במיוחד בני המערב דלאו קטלי קני באגמא היו אבותינו ויעורר עדות אחרות לעשות כמעשהו כדי שבנינו לא ילכו לרעות בשדות זרים, וישובו למקורם הראשון ויתגאו במוצאם ולא יתכחשו לאבותיהם ואסיים בברכת חזק ואמץ

ממני ע״ה **בנציון כהן**
מח״ס ״שפת אמת״ ירושלים

בס״ד ירושלים ח״י בשבט התשמ״ז

מכון עץ חיים
להוצאת ספרי ר׳ חיים אבולאעפייא זיע״א
רמות ג׳ 338/10 - ירושלים ת״ו - מיקוד 97725

לכבוד
כה״ר **בנימין רפאל הכהן** ירושל״א
שלום וברכה!

ברצוננו הרב לומר לכבודו דבר מה והוא: אנחנו בעז״ה הקמנו מכון להוצאת ספרי רבינו חיים אבואלעפיה זיע״א וחקר תולדותיהם ופעולותיהם של כל רבני אבולעפיא ע״ה מהמאה הי״ת עד הדור האחרון. מטרתינו היא לחפש אפילו בנרות כל מה שידוע עליהם מתי הם פעלו איפה הם היו מעשיות ואגדות שנרקמו סביבותיהם

ומה ידוע עליהם מספרים וסופרים ועוד ועוד, אי לזאת אחרי החיפוש על רבנים לפתע הרחנו ריח נפלא שנודף כאפרסמון מספרך מלכי תרשיש אשר עבר מלאכת מחשבת מעשה ידיו להתפאר אנציקלופדיה נפלאה שלא נראת כמותה (כפי שזכור לי) ולכן מאוד מאוד נצטרכנו לעזרתו האדיבה ולדעת האם מרבני אבולעפיא היה להם איזה שהוא קשר לתוניסיה אם היו שם או עברו משם בתורת-שדרו״ת וכן חשוב לנו מאוד לדעת איפה מובא בשותי״ם למשל של רבני תונס שמזכירים מכל רבני אבולעפיא אחד מהם. למשל מצאנו בספר לב-שומע להר״ח הכהן שמביא את ר׳ יוסף שמואל אבולעפיא ז״ל שהיה רב בטבריה ת״ו, וכן מה נכתב או נאמר על מישהו מרבני אבולעפיא באמתחת רבני תוניסיה מספריהם וכדי זה חשוב לנו עד מאוד לדעת בקשריהם עם רבני תוניס, כי שמענו שהיה אחד קדוש מרבני אבולעפיה בתוניסיה אולי ר׳ חיים שלמה? האם ידוע לך? כי בספרך החשוב מלכי תרשיש לא ראינו שכתוב או מובא מישהו מר׳ אבואלעפיא, לכן מאוד נבקש עזרתך שתבוא לקראתנו ולמצוא לנו איזה שם של אחד אפילו מרבני אבולעפיא שהיה בתוניסיה. אפילו למשל שנתן הסכמתו על איזה ספר או מוזכר באיזה שו״ת או ספר שהיה בתוניס במיוחד אנא תנסה לראות ותודיע לנו מה שידוע לך כי זה חשוב מאוד בשביל המחקר וכבודו היה לנו ממש מציאה לשאול אותך כי רצינו לדעת מאוד בעניין דחוף, ותבוא על שכרך מעם ה׳, או תכתוב לנו מאיפה אפשר ללקט ולמצוא עליהם מספרים וסופרים למי אפשר ללכת וכדו׳ ותזכה לכל טוב סלה, וכן עכשיו הספר הקדוש ״זמרת הארץ״ על מהרח״א ז״ל נמצא בדפוס ובעוה״ר תם הכסף וכידוע שר חיים אבולעפיה היה משיח בן דוד של הדור וקרא לו אור-החיים ר׳ חיים בן עטר: הנשר-הגדול. מאוד חשוב לנו ג״כ כל נדיב כי בעז״ה ליום הילולתיה דרבינו הקדוש הספר יצא- לאור (ו׳ ניסן השנה) ומאוד רוצים מישהו שיהיה לנו לאחיעזר ולאחיסמך. מחכים מאוד לתשובתך ותזכה לראות בשמחת משפחתיך

דן מחבר ממכון עץ החיים

בס״ד ירושלים ב׳ אדר תשמ״ז

לכבוד כה״ר ר׳ **בנימין רפאל הכהן** שליט״א

שלום וברכה!

תזכה למצוות ויישר כוחך על אשר הארת את-עיני על רבני-אבולעפיא הקדושים זיע״א שהנפת ידך והנבת עזרתך במקורות נאמנים ע״י גדולים וצדיקים בספרי טוניסיה הקדושים כולם זכרם לחיי עד, כל מה שימצא כבודו עוד בעניין הנז׳ (על רבני אבולעפיה) מאוד אשמח אם ישלח לי כי כל דבר בענין הרבנים הנז׳ מוסיף המון למטרת המחקר אודותם זי״ע. ומה גם מה שכבודו עזר לי הוסיף לי הרבה כן יוסיף לך ה׳ חיים טובים אמן אני בעז״ה מצפה לשמוע עוד את עזרתו יישר-כוחו.

ולבנימין אמר ידיד ה׳ (גימ׳ 54 דן גימ׳ 54)

כ״ד הצעיר- **דן - מחבר** הי״ו

ירושלים תובב״א

דברי הערכה על הספר מלכי תרשיש מהצבור הרחב

ב״ה כ״ט אייר תשמ״ז

לכבוד הרב **בנימין כהן**
נא ר.נ. לשלוח לי את ספרו החשוב ״מלכי תרשישי״ על חכמי תוניסיה
בכבוד רב ובתודה מראש

עמנואל טרטנר
ירושלים

בס״ד מוצש״ק ״וישלח״ י״ח כסלו תשמ״ז
לכבוד
ר׳ **בנימין רפאל כהן**
שלום רב!

באקראי הגיע לידי הספר ״מלכי תרשישי״ וראיתי כמה עמל ויגיעה הושקע בספר, ומצאתי לנכון להביע את הערכתי הגדולה לרב המחבר שהשקיע מזמנו ומכוחו לקבץ ולרכז את תולדותיהם של רבני ג׳רבא ותוניסיה, כיד ה׳ הרחבה עליו, מאד הייתי רוצה את הספר, וע״כ מבקשת מכב׳ שישלח לי את הספר

בתודה מראש, בכבוד ובהוקרה
חביבה סופר קרית ביאליק

בס״ד לוד י״ב כסלו תשמ״ז
לכבוד
הרב **בנימין כהן**

ראשית כל הנני מאשר בתודה קבלת הספרים שהזמנתי מספרך היקר ״מלכי תרשישי״ אני מביע בזה את הערכתי הרבה לעבודה שהושקעה בספר חשוב זה, ואין ספק שהדבר יעודד ויעורר את המעונינים למצוא השלמות ומקורות שונים לתוספות והשלמות שיאפשרו בעתיד הוצאה שניה עם תוספות והשלמות

בכבוד רב
פנחס כהן לוד

בס״ד
לכבוד הרב **בנימין כהן**
שלום וברכה

נא לשלוח לי הספר הנפלא ״מלכי תרשישי״

בכבוד רב **זאב גאלד**
ברוקלין ארה״ב

בס״ד
לכבוד הרב הדגול **בנימין כהן** שליט״א

הנני מבקש שתשלח לי 4 ספרים ״מלכי תרשיש״ -תולדות רבני תוניסיה וחיבוריהם.
הספר נחוץ בדחיפות לרגל עריכת מחקר על יהדות תוניסיה.

בברכת התורה
דידי משה נסים רכסים

בס״ד חנוכה התשמ״ז
לכבוד הרב **בנימין כהן** שליט״א,

אחדשה״ט, קבלתי ספרו ״מלכי תרשיש״ חן חן וישר כח על מפעלו הגדול והחשוב מאד, יהי רצון יזכה להפיץ ולהוציא מעינותיו חוצה להרבות דעת ויראת השם טהורה.

ישראל פנחסי הלוי
בני ברק

בעה״ית יום שני ח״י טבת התשמ״ז עיה״ק ירושלים תובב״א
לכבוד הרב **בנימין כהן** שליט״א
שלום ורב ברכות

הנני מעונין ברכישת ספרו מלכי תרשיש, והנני מבקש טרם שישלח נא לבדוק שלא יהיה פגימה בכריכה מבית ומחוץ ולא בדפים והנני להודות לו על כך מאד

ושוכטו״ס ממני
מיכאל חדאד
ישיבת ״קול יעקב״ ירושלים

בס״ד
לכבוד הרב **בנימין כהן** שליט״א
אחדשה״ט, שמחנו מאד לקבל את הידיעה להוצאת הספר החשוב ״מלכי תרשיש״ שמופיעים בו חכמי ורבני עדתינו הקדושה, נברך את כל העוסקים במלאכת קדש זאת שהקב״ה ימלא משאלות לבם לטובה בכל מילי דמיטב ויזכו להגדיל תורה ולהאדירה...

בכבוד רב
כהן ארז
רב ביכ״נ ״תורת משה אמת״ צפת

ב״ה ד׳ תשרי התשמ״ט
לכבוד הרב **בנימין כהן**
שלום וברכה,

איקלע לידי ספרו החשוב ״מלכי תרשיש״, והקריאה בו פתחה בפני צוהר ועולם חדש שלא הכרתיו, אשמח מאד באם יואיל כבודו לשלוח לי העתק מספרו.

בכבוד ובברכת גמר חתימה טובה
משה הלל נהריה

בס״ד ב׳ תמוז תשמ״ז
מע״כ הרב ר׳ **בנימין כהן** שליט״א
נתיבות
ברכה ושלום

ראיתי ספרו דמר בשם ״מלכי תרשיש״ תולדות גדולי ישראל שבתוניס, ומצאתי שם כמה וכמה דברים נפלאים, ובכללות עשוי בטו״ט ודעת ויישר כוחו וחיליה דמר .... יזכה להמשיך ולהגדיל תורה ואמונה בבריאות טובה וכוט״ס

מוקירו בברכה
ש. אברהמי בני ברק

בס״ד ר״ח טבת התשמ״ז
לכבוד
הרב **בנימין כהן** שליט״א
נתיבות.
כבוד הרב.

אני מאשר קבלת הספר החשוב ״מלכי תרשיש״ ומודה על כך, הנני רוצה להביע את הערכתי העמוקה על העבודה הרבה והברוכה שכבודו השקיע בכתיבת הספר הנכבד הזה, יהי רצון שספר זה ישמש אות ומופת לגדולתם, מעלתם ומעשיהם של גדולי התורה בקהילת קודש עתיקת יומין זו בתוניסיה למען ילמדו מהם הדורות הבאים.
ושוב יישר כוחו של כבוד הרב על עבודתו הגדולה,

בברכת התורה
ישראל אבנר כהן ירושלים

ב״ה יום חמישי כ״ג כסלו תשמ״ז
לכבוד ידידנו הרב **בנימין כהן** הי״ו
נתיבות, שלום וברכה,

הנני מברכו על הוצאת ספרו החשוב ״מלכי תרשיש״, ומאחל לו שבע״ה עוד יוציא ספרים לזכות הרבים.... יפוצו מעינותיך חוצה

בכבוד רב
ע״ה **אליהו כהן** אופקים

ב״ה חדרה, י״ב כסלו תשמ״ז
לכבוד
ר׳ **בנימין כהן** הי״ו
מכובדי!

קבלתי הספר היפה שלך והנני מברך אותך עבור עבודתך, עד כה לא זכינו לנכס כזה לכן ישר כח!
נעים לי שכללת בין היתר רבני ספקס עיר מולדתי, אלא תאריך פטירתו של ר׳ יעקב עזריה ז״ל לא נזכר כי אתה מציין, לא ידוע, איך! אני זוכר שקראתי מזמורי תהלים בביתו בספקס ויש שיודעים התאריך בדיוק, אשאל בע״ה את בני דודי ממרסיי שהם הנינים של הרב ואם יתאפשר לי אודיע לך. שוב חזק ואמץ!

בברכה נאמנה ובהוקרה
זבולון פרץ חדרה

לכבוד
ר' **בנימין כהן** נתיבות
שלום וברכה

הנני מאשר, בתודה את קבלת הספר היקר "מלכי תרשיש"
בכבוד רב
מרדכי רוג'ר כהן, עו"ד נתניה

כ"ד אייר תשמ"ח
להרב **בנימין כהן** נר"ו
שלום וברכה

הנני מודה לו על ששלח לי את ספרו החשוב

המוקירו
משה חיים טלר בני ברק

ב"ה י"ט כסלו התשמ"ז
לכבוד
הרה"ג החכם השלם והכולל
בנימין כהן הי"ו נתיבות,
שלמא רבא לך ולכל הנלווים אליך!

הנדון ספר "מלכי תרשיש" השלמה

זה עתה קבלתי את הספר הנפלא היקר והחשוב שחברת, ולך יאמר: "יברך ה' חילך ופועל ידיך ירצה". עיינתי בו ולא מצאתי תולדות חייו ומפעליו של הרה"ג מעוז ומגדול האדמו"ר פראג'י יהושע פיטוסי זצוק"ל שהיה הראשון והחלוץ מעולי תוניסיה שלאחר קום המדינה שנתמנה כרב ודיין בעיר הקודש צפת בשנים תש"י - תשל"א (50-71) ולדעתי יש להשלים החסר. להלן תמצית מתולדות חייו (תולדותיו הובאו במילואים במהדורא הנוכחית) אני יודע שתהיינה דרישות רבות לספר זה הן בארץ והן בחו"ל ותצטרך להדפיס מהדורא תניינא, אנא לא לשכוח לכלול את תולדות חייו של הרב יהושע פרג'י פיטוסי זצוק"ל בין מלכי תרשיש הדגולים שיצא טבעם בכל יהדות תבל

בברכת התורה
כמוס שוואט
(חתנו של ר' פרג'י פיטוסי זצוק"ל)
נתניה

בס״ד כ״ז טבת תשמ״ז

לכבוד
הרב **בנימין כהן** שליט״א
נתיבות,
שלום וברכה

ראה ראיתי את ספרך היקר ״מלכי תרשיש״ ונהנתי מאד לשלבו עם לימודי בשעות הערב, יש לציין שהספר רב חשיבות ומקיל תחומים רבים, אבל כפי שאמרו זה דלי מים מתוך ים גדול, ועל זה יישר כוח ומי יתן והקב״ה יסייע בידיך להוציא ספרים רבים וימלא כל משאלות לבך לטובה,
כבוד הרב! דבר אחד שנוגע לי אישית רציתי להבהיר לך, אני נכדו של הרב העניו הר׳ כדיר עטון זצוק״ל מחבר ספר ״בנימין צעיר״, והצטערתי על שלא היה לו מקום בתוך ספרך כרב בתקופה האחרונה, רק ראיתי את שם ספרו שיצא וזה כן מוזכר בספוק בסוף, וחלילה לי מעשות השוואה בין הרבנים, אך לעניות דעתי סבי ז״ל היה לו מקום בין שמות הרבנים שהוזכרו וכבר נכתב עליו בחוברת ״אור תורה״ בשנת התשל״ה על עבודתו בקדש ועל תלמידיו הרבים ועוד היד נטויה, תסלח לי כבוד הרב חס וחלילה לא באתי להתלונן או לפגוע אלא פשוט רציתי לראות גם את סבי בין רבנינו מהעדה התוניסאית... כולי תקוה שתמשיך להפיץ מעינותיך ובאמת ראוי הוא להיות מופץ בכל בית ספר חשוב, ושוב אבקש את סליחתך בסה״כ רציתי להעיר לתשומת לבו של הרב ויתכן שיש לו הבהרה אשמח לשמוע (1)

בברכת התורה
שמעון כלפון צפת

(1) אמר המחבר, בזמנו כבר השבתי לכותב המכתב וציינתי שלא בכוונה נשמט סבו זצ״ל אלא מתוך לחץ העבודה נשמטו ממני כמה רבנים מהתקופה האחרונה כיון שעיקר הדגש שלי היה על רבנים קדמונים שאותם היה צורך להעלות מתהומות הנשיה, והנה במהדורא זו בע״ה הושלם החסרון במילואים והובא תולדות מר זקנו זצ״ל והדבר בא על תיקונו בע״ה.

לכבוד
הרב **בנימין כהן**
שלום רב

הנדון: **ספר "מלכי תרשיש"**

בעמוד רצ"ט בספר כתוב על ר' מבורך כהן שלא ידועה תקופתו, הוא סבו של ר' יעקב כהן גדישא שבעמוד רצ"ב והוא הראשון ממשפחת גדישא שנולד בג'רבה, הוריו הגיעו מארץ ישראל, היום איזור דרום לבנון-צור

בכבוד רב
כהן יעקב כפר-סבא

ב"ה פרשת וישלח התשמ"ז

לכבוד
מעלת יקר רוח איש תבונה החה"ש והכו' כה"ר **בנימין כהן** שליט"א,

אחדש"ו, ראיתי את הספר היקר "מלכי תרשיש" אשר הוציא, ברכתי עליו ברוך שחלק מחכמתו ליראיו, יגע ומצא מה שלא חשבנו איישר חיליה לאורייתא זכות כל הרבנים תעמוד לו למגן וצנה אמן,

דרך אגב הראה לי אחי ר' ישעיה הי"ו מה שתמה על דברי בספרו של הצדיק וכו' כה"ר נסים עידן שכתבתי שכשנפטר עליו אביו זצוק"ל הוא היה בן שש עשרה שנה, ואיך זה הלא כתב בנו מוז"ק ח"ק כה"ר דוד עידאן זצ"ל שהוא הניח אותו אביו בן י"ח וא"כ הוא הגדול ואיך כתבתי בהקדמה שר' נסים ז"ל הוא הגדול שבאחיו. אני מתפלא (2) איך התעלם מכל ההקדמות שבספר שמתחילים בו הראשון וכן בהשכבה וכמובן בכמה מקומות בספר וזה ידוע ומפורסם לכל שהוא הגדול ומה שכתבתי בסיפורים שכתבתי משם בנו שהיה אז בן ט"ז שנים, בודאי הוא [כלומר בנו] טעה ומה ששמעתי כתבתי ולא ראיתי מ"ש בתפארת משה שמוז"ק רד"ע ז"ל היה בן י"ח וודאי שזה האמת וא"כ ר' נסים בודאי היה יותר מזה בן כ' או יותר

ושלום וכל טוב
ע"ה **חזקיה חדד טבריה**

(2) אמר המחבר אין כאן שום פלא שכן בודאי שהטעות שכתב משם בנו של הר"ן עידאן היא הגורמת לי שאסמוך עליה סמיכא מעליא אחר שהיא אומרת במפורש שהר"ן היה בן ט"ז כשנפטר אביו וא"כ יוצא שאחיו ר' דוד היה גדול יותר, וזה עדיף מאשר לסמוך על הסדר בהקדמות והשכבות, אך אחר שהרב הכותב שליט"א מציין שדברי בנו הם טעות וידוע ומפורסם שר' נסים הוא גדול, מוכרחים לקבל קבלה זו, ולדחות דברי בנו של הר"ן וכדברי הה"כ שליט"א,

בס״ד פאריז כ״ה אדר (תחלת הקמת המשכן) תשמ״ח שנת הקהל
לסדר אדם כי יקריב מכם וכו׳
לכבוד הרה״ג בנש״ק ממליך המלכים בריך שמיה ממארי עלמא,
שלום וברכה!

אחדשו״ט, הנני פונה לכת״ר, למרות שאינני ממיודעיו ומכיריו, אבל כבר יצא לו מוניטין בחבורו הענק כולו תרשיש שוה״ם וישפ״ה, ולפעלא טבא אמרנא איישר חיליה לאורייתא,

לא לכבודי ולא לכבוד בית אבא, כ״א לחבת הקדש באתי כנמושות לקוטי בתר לקוטי וקרבן עני בידי נצבה לחנוכת משכנות רועי צאן קדשים בתוניסיה אשר הקים כת״ר כיד ה׳ הטובה עליו.

א) ראיתי בס׳ אוצר הספרים לר׳ יצחק אייזיק מווילנא שנדפס באתרא הדין בתרל״ז-תר״מ בע׳ 81 שהרה״ג החו״ש ר״י זרקא כתב עוד ספר על הדקדוק הנקרא בשם בעל הלשון (הובא בס׳ מנחת שי ישעיה ה׳ ט׳ ועוד) והוא בכת״י במוזיאון לונדון.

ב) בס׳ הנ״ל בע׳ 543 כותב (בשם קונטרס המסורת דכ״ג) שהרב הנ״ל חיבר עוד ספר על דקדוק לה״ק טעמים ומסורת, בשם רב פעלים.

ג) בחבורו הנכבד ע׳ שע״א מע׳ ז׳ כתב על ס׳ זבחי רצון שהוא מכיל דיני שחיטה ובדיקה וכו׳ ולא הזכיר המחבר, בספר הנ״ל כותב שהוא מר׳ שלמה בן צור (עמ׳ 152)

ד) על ס׳ שורש ישי (מע׳ ש׳ ע׳ שפ״ה) כותב כת״ר שהוא חי׳ על מס׳ עירובין, ובאוצר הספרים, ע׳ 610 חולק ואומר שהוא שטה על קדושין בכורות עם לקוטי ש״ס ב״ח, בעברי בין בתרי ספרו הנחמד ראיתי שתח״י כת״ר הרבה כת״י מרבותינו הרה״ג הדו״מ החו״ש ר״י זיתון, ומר זקנו ז״ל, ארשה לעצמי כיהודה ועוד לקרא לזרז (אין מזרזין אלא למזורזין) כת״ר להו״ל והקיצו ורננו שוכני עפר, ויפה שעה אחת קודם, וא״ת כסף מנלן אשתדל בל״נ לתרום ולהתרים בני עדתינו בפרט, ואחב״י בכלל, שבטוחני יתרמו בעין יפה, כי כולנו צמאים למים.

אתעניין לדעת איפה יכולים להשיג או לכה״פ לראות תשובות ר״י זיתון ז״ל הנ״ל לרבני מרוקו, מצרים, לר׳ שמואל סלנט אב״ד ירושלים וכו׳ (מלכי תרשיש ע׳ קנ״ט) מלבד ס׳ משפט כתוב שכבר י״ל.

אתעניין לדעת ג״כ אם אפשר להשיג אצל כת״ר או חבריו ספרי קדש רבני תוניסיה או זולתם.

מלתייהו דרבנן כבר אמורה שמגידין מקצת שבחו של אדם בפניו, יכולנו להגיד שחבור כת״ר פאר לעדת התוניסאים ברצינותו ובגישתו הבקורתית המדעית.(3)
תן לחכם ויחכם עוד, ברכה ושלום
כו״ד חמיאל בלא״א מ״א כמוס חורי יצ״ו פאריז

(3) אמר המחבר בזמנו השבתי להה״כ הי״ו על המכתב הזה ועל ההערות שבו. לשתי ההערות הראשונות ציינתי שר״י זרקא המחבר הספרים הנ״ל הוא לא ר״י זרקא מרבני תוניסיה אלא הוא חכם קדמון מחכמי איטליה, ובספרי ״מלכי תרשיש״ הזכרתי אותו במבוא למשפחת זרקא (עמ׳ קס״א) שהיה מחכמי איטליה וחכם גדול בחכמת הדקדוק וציינתי לספרו ״רב פעלים״ שהזכיר הה״כ ולבנו ולספרו ועוד ע״ש. בקשר להערה ג׳ לצערי הזדמן לידי ספר זבחי רצון חסר בתחילתו ולכן לא ידעתי וגם לא היה לי הפנאי לברר מי מחברו, ובנוגע להערה ד׳ עיין בערך שמאמא ר׳ שלמה בר׳ יהודה (עמ׳ רלט) שכתבתי כן שהספר הנ״ל הוא על קידושין, בכורות, עירובין ועוד ע״ש.

מרסיי, יום ח' אייר התשמ"ז
לידידנו היקר החה"ש והכולל כמוה"ר **בנימין הכהן** הי"ו,

אחדשו"ט באהבה רבה ספרו היקר "מלכי תרשיש" היסב לי קורת רוח גדולה בעבודתו הנפלאה וסידורו הנכון, וראיתי לנכון להעיר לו שנים או שלשה דברים, ובלי נדר עוד חזון למועד,

במערכת זיין (זיתון אות ג') אודות ר' ישראל זיתון (ד"ה על תולדות) כי יש לשער ששנת לידתו היתה סמוך לשנת הת"ר ע"כ, וכ"כ ידידנו נאמ"ן בהקדמה לשו"ת משפט כתוב לא יאוחר משנת הת"ר, וכ"כ ידידנו ר' שושן מאזוז בספר רפאל המלאך (בקונטריס אנשי שם מערכת יו"ד) בערכו יעו"ש, וכנראה גם הנאמ"ן שאב דברים ממוהרמ"ך בלי לציינו כי בלשונו כי ידוע לנו, ובזמנו כתבתי להנאמ"ן שיש תשובה כת"י תחת ידי וחתום עלה בזה הלשון: "וכל זה היה בחודש סיון ש' התרכ"ו אני בן י"ט שנים הצעיר ישראל זיתון נר"ו, ע"כ, ולפי המכתב הנ"ל נראה שהוא נולד שנת התר"ו או התר"ז ולא לפני כן, וא"כ קשה לשער שלמד חכמת הרזים מפי הריב"ס כי פטירת הריב"ס היתה בשנת כת"ר כידוע ואז הוא היה בגיל י"ג או י"ד שנה ולא יותר,

במערכת מ' משפחת מימון (אות א') מימון ר' אברהם כותב כת"ר עוד מוזכרים שם בנו כמוס מימון שנפטר ט"ז חשון ובנו החו"ן ר' אליהו מימון.

היות ואני מיוצאי חלציו ועל שמו אני נקרא אמרתי להודיע לכת"ר ליתר דיוק נולדו לו ג' בנים, כמוס נפטר בקיצור שנים בט"ז חשון התרע"ב ע"פ אביו והוא פחות מגיל ל' בשנת המגפה לתקפ"ץ ואשתו היתה בהריון, והוא (כמוס) מר זקני אביו של אבי נר"ו. בנו השני נקרא בשם כליפה והוא אביו של מו"ר הדה"מ כמוה"ר ר' שמעון מימון ז"ל שכת"ר הזכירו באות ג' ונפטר כ' שבט התשמ"א (תמצא דרוש עליו בירחון אור תורה שנה י"ד סי' צ"ב) בספרו אהלי שם (נדפס בג'רבא) כי דרוש על אביו כליפה הנ"ל. הבן השלישי הוא החו"ן ר' אליהו מימון הנקרא בפי כל ר' לאלו היה שו"ב הראשי בגאבס, והיה מלמד תשב"ר בביהכ"נ הגדולה במנזל גאבס, ועשרות תלמידים יצאו על ידו בקריאה צחה. הוא נפטר י"ח אייר התשי"ט ומנוחתו כבוד בבאר שבע, אשתו של ר' אליהו היא בתו של שם הרה"ג הדה"מ ר' פראג'י עלוש בעל שו"ת אהב משפט נפטר י"ט כסלו התרפ"א.

בערך עלוש (אות ו') ר' פראג'י זה מכבר נדפס ממנו חלק חו"מ (שנת התשל"ו) ע"י ידידנו ר' משה מימון רבה של קרית אתא, אני מניח שיש לו חלק ב' ליו"ד שנעלם ואיננו כי מה שנדפס כתוב עליו ח"א, ובודאי שיש לו ח"ב כי זה בדברים השכיחים, וכן נדפס ממנו דרושים הרבה לכבוד רשב"י בספר חסד ואמת חלק ב',

במערכת רבני ג'רבה והסביבה!

מערכת ח' יש להוסיף ר' חואתי אלחיראר' היה רבה של גבללי עשרות בשנים תלמידו של מוהרח"ת, והיה דודו ורבו של ר' שמעון אלחיראר' ששמש כרב בטמזרת ומלמד תשב"ר בגאבס וכעת הוא בכפר שלם תל אביב והרבה גבולו בתלמידים.

במערכת ספרים: מערכת כ' אות ח' כנפי שחר הגדה עם פי' מהרה"ג ר' יוסף סוסו הכהן, עד כמה שידוע לי מורנו לא חיבר רק כסא דפסחא, אולי יש להוסיף:

הלכה למשה - שו"ת לד' חלקי הש"ע לר' משה מימון רבו של קרית אתא, נדפס ירושלים שנת התשי"ח

מהללאל - חי' תהלים לבעל גואלי חי הגדה של פסח

כמוס עמדי - לר׳ כמוס בן בנימין מימון תלמידו של מוהרח״ח נלב״ע בנתיבות.
נחלת אבות לר׳ יהודה ג׳רמון ליוורנו שנת תאריכו על אודות הצוואה של אלקייד נסים שמאמה
צורת הלבנה - על דיני ומנהגי ברכת הלבנה ממני הצעיר נדפס ג׳רבה תשל״ו
שער שמעון אחד שו״ת ה׳ חלקים ושערי צדק שו״ת לר׳ שמעון חיראר׳ מחבר ישמח אב וישמח לב (שכת״ר הזכירם במערכת יו״ד אות כ״ח ואות כ״ט), (4)
יש לי עוד כמה הרהורי דברים ובלי נדר אנסה למצוא זמן עבור זה

בברכה והוקרה
הצב״י ה״ר אברהם בלא״א **חנון מימון** ס״ט
מרסיי צרפת

(4) גם כן בזמנו כתבתי תשובה לידידנו הרב הכותב שליט״א, ואני מודה לו על פרט החשוב בענין לידתו של מהר״י זיתון זצ״ל והפרטים על משפחתו משפחת מימון ועוד. בנוגע לכמה ספרים שציין שלא כתבתי אותם, רובם ככולם הם ספרים של רבנים שעודם בחיים או שנדפסו אחר שנת התש״מ ובספרי כמעט תמיד בדרך כלל לא רשמתי רק תולדות או ספרי רבנים שכבר אינם בחיים ורק עד שנת התש״מ בלבד, וכמ״ש בתוככי הספר.

נימוקי ועדת השופטים להענקת "פרס הרב קוק" לספר "מלכי תרשיש"
וסקירות על הספר בעתונות בארץ ובחו"ל

נימוקי ועדת השופטים להענקת פרס הרב קוק של עירית ת"א לשנת התשמ"ז לספר "מלכי תרשיש" של הרב בנימין רפאל כהן

שני מרכזי תורה חשובים נתקיימו בתוניסיה בתקופת שלש מאות השנים האחרונות. האחד בעיר הבירה תוניס, שבצפון המדינה, והשני באי ג'רבה שבדרומה. בתקופה זו, קמו לה ליהדות תוניסיה גדולי תורה רבים ונתחברו בה מאות חיבורים בכל תחומי היצירה התורנית.

ברם בעוד שמרכזי התורה של התקופה האחרונה בכל אתר ואתר זכו לתיאורים ומחקרים רבים וכוללים, מרכזי התורה בתוניסיה נודעו בעיקר בספורי נסים ומעשיות על רבנים בעלי מופת. ואילו על גדולי התורה וחיבוריהם, על הדיינים ומעשיהם, על הרבנים ודרשותיהם, על הישיבות ותלמידיהם, על הספרים שבדפוסים ובכתבי היד לא נכתב אלא מעט מאד.

התקופה האחרונה בתולדות יהודי תוניסיה עשירה מאד בידיעות על רבניה. בספרים הרבים שנתחברו בתקופה זו נמצא אוצר בלום של פרטי מידע על כל אחד מרבני שני המרכזים. כמו כן, חיים היום רבים מצאצאי הרבנים או מבני קהילותיהם המגלגלים במעשים ובסיפורים על אבותיהם ואבות אבותיהם או על רבני קהילותיהם. אולם המידע הרב החשוב והעיקרי על רבים מהרבנים, והגדולים שבהם, נמצא מפוזר, פרטים פרטים, במקומות רבים ושונים. וכדי ללקטם, לצרפם, לערכם ולאחדם בתיאור שלם ומדוייק בעל משמעות ובעל ערך, נדרשת ידיעה והכשרה. לבד מעמל, שקידה ויגיעה רבה, צריך לתור ולחפש במאות ספרים, לברור מתוכם את העניינים הנדרשים והראויים להיכתב, לבחון את מהימנותם, לחברם, לסגננם וכיוצא בזה.

והנה הרב **בנימין רפאל כהן** נכדו של ראש רבני תוניסיה - הרב מרדכי אמייס הכהן זצ"ל, המשמש כרב שכונה בנתיבות, נטל על עצמו את המשימה המייגעת מתוך מודעות לחשיבותה, וכדבריו: "יוזאת מפני מיעוט הידיעות וגודל הבורות על מורינו ורבותינו מאורי הדורות הן בעדתנו וכל שכן בשאר העדות". כאמן המצרף אבן אל אבן בפסיפס צבעוני, ואשר לבסוף עולה מן המכלול תמונה שלמה, כך הצליחה המלאכה בידיו של הרב בנימין רפאל כהן בספרו "מלכי תרשיש" - תולדות רבני תוניסיה וחיבוריהם" שהוגש לפנינו, מן הערכים המפורטים על כל אחד ואחד מרבני תוניסיה למשפחותיהם, ומן המבוא הכללי, מתגלה לפני הציבור הרחב, בפעם הראשונה, תמונה מרהיבת עין של שני מרכזי תורה חשובים.

אמנם, עיקר מחקרו של הרב בנימין רפאל כהן הוא בתולדותיהם של רבני התקופה האחרונה, אבל למען שלמות הספר והתמונה, הוא הוסיף בו גם פרקים מתולדותיהם של חכמים בתקופות קדומות. ספרו כולל פרק על אמוראים שמוצאם מקרתגו העתיקה, ועל כן בתלמודים נוספה לשמם המלה קרטיגנאה. פרק אחד על חכמי קירואן הנודעים ובני תקופתם, ופרק אחר על תקופה עלומה של כחמש מאות שנה עד לתקופה אחרונה. מתקופה זו אין בידינו חיבורים מחכמים שנתחנכו ולמדו בתוניסיה, אבל בחיבורים אחרים, בעיקר משל חכמי אלג'יר, נזכרו חכמים רבים שמושבם ב"תונס". הרב נפתלי יעקב הכהן בעל "אוצר הגדולים" כתב על כולם כחכמי תוניס. ועל כך מעיר הרב בנימין רפאל כהן, בצדק, שבעל "אוצר הגדולים" לא ידע להבדיל בין תוניס שבתוניסיה לבין תנס שבאלג'יריה. אבל גם הרב כהן צירף

כמה מהחכמים הללו לתולדות רבני תוניס מבלי להסביר את הכרעתו.*
עד כמה היה חסר ספר כזה, כספרו של המחבר, בספרות תולדות ישראל וחכמיה ועד כמה רבים ציפו לו, יעידו דבריהם של הרבנים החשובים ילידי תוניסיה שכתבו הסכמתם לספר; וזה לשונם: קהילות מקהילות שונות זכו לכיסוי נרחב בספרים שונים שבהם הובאו תולדות רבניהם, חכמיהם, אדמו"ריהם מנהיגיהם וחיבוריהם, לעומתם היתה יהדות תוניס מחוירה בתחום זה ואפשר לקרוא לה "יהדות הדממה", וזאת על אף שהיתה בעלת שם גדול וידועה ומפורסמת מאד כעיר של תורה ויראה, עיר של חכמים וסופרים מקטנם ועד גדולם וכפי שכותבים את שבחיה הרבים מרן החיד"א זצ"ל ועוד רבנים גדולים ממדינות שונות שביקרו בה והתבשמו ממנה ומאוירה המחכים ויצאו מלאים תשבחות עליה ועל חכמיה וקראוה "ארעא דרבנן".
לאור כל האמור, מצאנו את המחבר ראוי לפרס על שם הרב קוק זצ"ל.
ועל זאת באנו על החתום:

הרב **שלמה דיכובסקי** - יו"ר
מטעם הרבנות הראשית לתל אביב יפו

פרופ' **יצחק גילת**
מטעם עירית תל אביב-יפו

ד"ר **אביעד וייס**
מטעם עירית תל אביב-יפו

ד"ר **נח עמינח**
מטעם אוניברסיטת תל אביב

הרב **משה קצנלנבוגן**
מטעם מוסד הרב קוק

* כאן ההזדמנות להעיר ולהסביר באר היטב שהחכמים שצירפתי מספרי חכמי אלג'יר כהרשב"ץ וצאצאיו הם חכמים שנזכר שם שהם מ"תונס" מלא וא"ו ולא מ"תנס" חסר וא"ו שכן בספרים הנ"ל ישנה הבחנה ברורה ויש תשובות רבות שמצויין עליהם שהן ל"תנס" ותשובות אחרות שהם "לתונס" וההערה שהערתי על בעל "אוצר הגדולים" היא שהוא צירף גם חכמים מ"תנס" לחכמי תונס" כי חשב ש"תנס" ו"תונס" אחד הם, אך אני הקפדתי לציין רק חכמים שמוזכר שם שהם מ"תונס" והם אכן היו מחכמי תונס, וא"כ אין מקום להערה עלי,
בנימין רפאל כהן

סקירה מאלפת על הספר היקר "מלכי תרשיש"
בעתון "ערב שבת" (כ"ד טבת תשמ"ז)

"מלכי תרשיש"- תולדות חכמי תוניס

עבודה ספרותית, כשהיא נופלת לידיו של הרב בנימין הכהן מנתיבות, הריהי באה כמתוך חלל ריק, יש מאין. על אחת כמה וכמה כאשר זו הייתה בתחום הבלתי כתוב כמעט. תהייה על קנקנו תותיר אחריה תהיות והשתאות. הוא קצת חידה. כמעט אלמוני, שנסק לפתע, כמתוך העלטה, אל סיפור הצלחה מפתיע. אפשר לעשות ממנו סיפור גדול יותר, אך לטעמו, גם המעט הרבה מדי. לפתע אנו מגלים סופר-חוקר, ביוגרף-כרונולוג, ואם תרצו גם אנציקלופדאי. והסיפור כולו שלו ושל גיבורי הספר, פרי יצירתו. כמעט אלמוניים אף הם ברובם, ולא בכדי. אלמוניות הסתגרות, בריחה מפרסומת, איפיינה מאז ומתמיד את יהדות תוניסיה, "יהדות הדממה". כבן ליהדות מסתגרת זו התעקש המחבר להסיר ממנה את מעטה האלמוניות. גבורי הספר, "מלכי

תרשיש", כולם-כולם חכמי ורבני יהדות תוניסיה למן העבר הרחוק, הנשכח, ועד לדורנו.

ידועה לכם משנתם של הראשונים, הרמב"ם, הרמב"ן, הרשב"א הרא"ש? אין ספק שכך הדבר אך מי מכם שמע אי-פעם על ראשונים מתוניסיה? או שמא שמעתם מימיכם על גאונים שחיו ופעלו בה? מתהום הנשייה מעלה המחבר את זכרם בספרו. אך הוא מעניק לנו גם הפתעה אמיתית - שהיא גם תגלית מדהימה בפני עצמה - כבר בראשית הספר: אמוראים? כן, לא טעיתם, אמוראים, חכמי התלמוד שמוצאם מממלכת תוניסיה...

תוך התמודדות עם חומר ענק, בלתי נחקר, הנדלה מתוך אלפי ספרים שונים, ספרי שו"ת-ראשונים, ספרי דברי הימים, אנצקילופדיות שונות וחומר פולקלוריסטי עשיר, משכיל המחבר, בכשרון רב, לערוך את ספרו האנציקלופדי הענק. עמל רב משקיע המחבר על ספרו. חבור פרט אל פרט, מיון, עריכה, חקירות היסטוריות מדעיות בהיקף רב ממדי. עינו החדה של המחבר צדה כל פרט, לכאורה "תמים", והריהו לפתע תגלית נדירה. כתב יד "פשוט" מסמך או חתימה "תמימה", מתגלים כבעלי ערך היסטורי תיעודי ממדרגה ראשונה. ואלה מתגלים במספר מדהים. לא מן המוכן. מופיעים הם תוך כדי עבודת מחקר רצופה ומייגעת, פענוח מפליא של כתבי יד שונים, השוואות בין גרסאות ונוסחאות שונות, חיטוט מתמיד בספרות ענפה - והפרטים הרבים מוצאים דרכם, אט-אט, אל מקומם ההיסטורי הנכון.

לאחר שש שנות עבודת-נמלים מגיש לנו המחבר, הרה"ג הרב בנימין הכהן (הממלא, בין השאר, תפקיד של רב שכונה בנתיבות) את ספרו "מלכי תרשיש". כולו פלא ספרותי. הקורא, גם אם אינו משתייך לעדה התוניסאית, ימצא בו ספר שהקריאה בו תענוג של ממש. בראשית הספר, מגלה המחבר את כשרונו הספרותי במבוא ענק בן ארבעה פרקים שאפשר לראות בו כספר בפני עצמו. במבוא זה, פורס המחבר את תולדותיהם של חכמי חבל תוניסיה, לארבע תקופותיהם העיקריות, תוך מתן תיאורים גיאוגרפיים מקיפים על מקומות התישבותיהם. ובפתח הדברים - תגליות מפליאות. שמות נודעים בהיסטוריה מזוהים נכונה, לאחר מחקר מעמיק, כחלק מן הממלכה התוניסאית הקדומה. מדינת קרתגו (!) העתיקה, שרבות סופר עליה בקורות דברי הימים, שייכת לאחוזת תוניס... ולמי שאין הדברים אומרים הרבה, שולף המחבר בהסתייעו באסמכתאות רבות, חידוש מפתיע: אותה קרתגו העתיקה נקראת בלשון התנ"ך - תרשיש (הזכרו בשם הספר!) כך, תוך הרמונייה מושלמת להפליא של קורות חיים, ביבליוגרפיה מקיפה, רשימות גיאוגרפיות, פרשנויות בכמה מקצועות, צילומי מסמכים נדירים, שערי ספרים, תמונות ופולקלור תוך שמירה על דיוק מדעי, מכניס המחבר את הקורא, לאט ובבטחה, אל הווי חייהם המיוחד של חכמי תוניסיה, לתקופותיהם השונות, בקריאה שוטפת ומהנה. ומכאן - כשהוא מצוייד במידע הרחב - המשך הספר נראה לקורא טבעי ביותר. מערכת רבנים בעריכה אנציקלופדית, אלפביתית, משפחות-משפחות, בצירוף מבוא קצר לכל משפחה! ומידת ההבחנה נשמרת עד קצה הדיוק. כדי להדגיש לקורא את קיומם של שני מרכזים רוחניים בתוניסיה, מחולקת מערכת הרבנים לשתיים: מערכת רבני תוניס ובנותיה ומערכת רבני האי ג'רבה ובנותיו. כל טרחה אינה נחסכת ע"י המחבר כדי לספק לקורא, בדרך הנוחה ביותר, את מלוא המידע. מתברר שהמחבר אינו מסתפק בכך והוא מעניק לקורא את הכל! מלבד מפת תוניסיה המתנוססת בראש הספר (וכי איך אפשר בלעדיה?) חותם המחבר את ספרו בששה מוספים שערכם האינפורמטיבי

רב ביותר - טבלאות שונות, תאריכי פטירות הרבנים וכן מערכת ספרים שחוברו ע"י חכמי תוניסיה לדורותיהם.
אין ספק שספר זה, שזכה להסכמותיהם הנלהבות של חכמי הדור (וחלקם לאו דווקא מחכמי תרשיש), ישיג את ייעודו החשוב בתחייתה של יהדות חבל ארץ שהשפיעה והקרינה על סביבותיה בכל התחומים, ויחולל מהפכה שקטה בקרב הדור אשר שכח ואשר לא ידע, בשינוי גישות ומושגים רווחים. לא פלא שהספר, מיד עם הופעתו, הפך לשיחת היום לא רק בין שוחרי מדע וחובבי ספר. הוא כבש את לבם של רבים רבים המתפלאים איך הסתדרו עד כה בלעדיו...
י.ל. דידי

סקירה על הספר "מלכי תרשיש" מהגאון המפורסם כמהר"ר מאיר מאזוז שליט"א ראש ישיבת "כסא רחמים" ב"ב ("אור תורה" ניסן תשמ"ח)

מלכי תרשיש. תולדות רבני תוניסיה וחיבוריהם. (למעלה מ-400 עמודים גדולים כפולי טורים). המחבר: הרב בנימין כהן שליט"א. ת.ד. 697 נתיבות (הספר זכה לפרס הרב קוק לספרות מחקר ועזר תורניים של עירית תל אביב לשנת תשמ"ז).
"ומזבולון מושכים בשבט סופר", פסוק זה שאמרה דבורה הנביאה לפני כשלשת אלפים שנה, נתקיים במילואו ביהדות ג'רבא שבתוניסיה, המתייחסים (לפי המסורת) לשבט זבולון. כמעט כל יהודי שני בדור שלפנינו, יש לו פנקס חידושי תורה שכתב בטל ילדותו, אם זה חידושי תנ"ך ואם זה חידושי גמרא ואם זה חידושי הלכה ופוסקים. ואם גדל התלמיד ועמל בתורה, כתב פנקסים פנקסים בכל מקצועות התורה. על מורנו הרב ר' כלפון משה הכהן זצ"ל מסופר שכתב למעלה ממאה ספרים, אחרים חיברו כעשרים וכשלשים ספרים. ברם, הבא לחקור תולדות חכמי ורבני יהדות ג'רבא ותוניסיה לא ימצא ידיו ורגליו. אתה פוגש בספריהם את מוהרח"ך - ואינך יודע אם הכוונה לר' חיים כהן ז"ל מח"ס לב שומע ודבר המשפט, או למרן ר' חויתה הכהן ז"ל מח"ס שמחת כהן; מוהרס"ך - ר' סאסי כהן בן דורו של ר' אהרן פרץ (לפני כ-250 שנה), או ר' סאסי כהן בעל ברכת ה' (נפטר תרס"ה), או ר' סאסי כהן מח"ס פרוכת המסך ומדרשו של שם ועבר (נפטר תשל"א), או ר' סוסו כהן מח"ס כסא דפסחא וקשות הנסך (תש"מ); מוהרא"ך - ר' אברהם כהן תלמיד ר' שאול כהן (נפטר התרל"ד), או ר' אברהם כהן מח"ס ברכת אברהם (נפטר התרצ"א); וכן מוהרש"ך (ר' שלום כהן, ר' שאול כהן, ר' שושן כהן) ומוהרמ"ך ר' משה כהן בעל פני משה, ר' משה כהן דריהם מח"ס ידי משה, או ר' משה כלפון כהן), וכהנה וכהנה. גם בקיאים ומומחים לא אחת מחליפים חכם אחד במשנהו. אמנם יצאו בזמן האחרון כמה ספרים על יהדות תונס וג'רבא, אבל עשו מעט מאד והמלאכה מרובה.
חסרון זה נשלם במילואו (כמעט) בספר חשוב שלפנינו. המחבר השקיע עבודה של כשש שנים ונדד מספריה לספריה ובדק במאות ספרים וכתבי יד וגילה חדשות ונצורות. בין הדברים גילה שיהדות תוניסיה עתיקת יומין מאד, וכבר נמצאו בתלמוד אמוראים מחכמי תוניסיה ("ידמן קרטגינאי"). בתקופת הגאונים התקיימו יישובים חשובים בכמה ערים בתוניסיה, וגולת הכותרת בעיר קירואן, שם חיו ופעלו רבנו נסים גאון ור' חננאל ז"ל. אחר כך במשך מאות שנים דממה התורה בתוניסיה, ופתאום התעוררה לתחיה עם גירוש ספרד, ויותר מאוחר משנת הת"ן ומעלה. המחבר חילק את רבני

תונס ומשפחותיהם לחוד, ורבני ג׳רבא ומשפחותיהם לחוד. בכל משפחה ומשפחה הקדים הקדמה קצרה למוצא המשפחה וחכמים שעמדו ממנה בתוניסיה ובתפוצות ישראל. הרבה שגיאות ושיבושים עקר המחבר בספרו, כגון המפורסם אצלנו בטעות שהגאון ר׳ חיים אלפאסי (בנו של הגאון ר׳ מסעוד אלפאסי בעל משחא דרבותא) נפטר בגיל 27, מוכיח המחבר בצדק (בעמוד ק״ב) שהאריך ימים יותר. כל המליצות השגורות בספרי חכמי הספרדים, בפרט בהספדים ובהסכמות, שכמעט אין להציל מהן כלום בנוגע לאישיות הרב ותפקידו, לבשו אצל ידידנו המחבר נר״ו עור וגידים, ועשה להם ״לוח התוארים״ (ראה בעמוד ע״ז).

צילומים למאות הובאו בספר: תמונות רבנים, צילומי קטעי ספרים נדירים, צילומי כת״י קדומים מימי הגאונים (ראה בעמוד י״ב. צורת האותיות שם מזכירה צורת כתב ידו של ר׳ יהודה הלוי) ועד אחרוני חכמי תונס. לדוגמא בעמדו קט״ז מביא שבחיו של הגאון ר׳ אליהו חי בורג׳יל (בנו של הרב בעל חק נתן על סדר קדשים) שנכתבו בגליון השער של ס׳ ברכי יוסף ח״ב, ולפי שחלק מהדברים מטושטש וקשה לקריאה אביא כאן את הלשון (והמלים שפיענחתי בין סוגריים מרובעים): ״לאיש אחד מן הרמתים, וגובה [שכמו] מגיע עד לשמים, ארז אשר [ברמה, בגרונו מעניק חמה], היינו תנא קמא, ממשפחה רמה, אשר שמעו הולך למרחקים, [תלמוד] גדול ומשפטים וחוקים, [ודגל] התורה [והמצוה] על [שכמו] מקים, האדם הגדול בענקים, הרב המופלא וכבוד ה׳ מלא כמוהר״ר **אליהו בורג׳יל** [מתהלך] בגן האלקים, אתיא מבינייא [הפחות] וסגנייא, בן למורנו ורבנו הרב הגדול מבצר עוז ומגדול, עלית על כל וידו בכל, כמהר״ר **נתן בורג׳יל** בעל הספר הנורא והמשובח **חק נתן** על סדר קדשים, [ואתה] תראה גבורתו״. רא״ח בורג׳יל הנ״ל חיבר ס׳ ״מגדנות נתן״ על מס׳ בבא מציעא בגיל 12 שנה. עוד כהנה וכהנה תולדות יקרות ימצאון בספר, **וכל הבא לכתוב על תולדות חכמי תוניסיה חייב להזדקק לספר שלפנינו, ובלעדו לא ירים איש את ידו ואת רגלו.**

אכן זכתה יהדות תוניסיה, שעד כה לא נשמע קולה בין החיים והיתה מכונה בשם ״יהדות הדממה״, להעמיד גאוני עולם המעניקים חמה בקומתן. יישר כחו של המחבר המזכה את הרבים ומברר מקחן של צדיקי וענוי עולם להגדיל תורה ולהאדירה.

Les Rois de Tunis

«Les Rois de Tarchich» vient d'être publié en Israël. Ce livre retrace 2000 ans d'histoire rabbinique en Tunisie. Quelques mois avant l'arrivée à Paris de l'exposition du Bet Adfoutsot sur le Judaïsme tunisien, cet article nous permet de mieux connaître cette communauté.

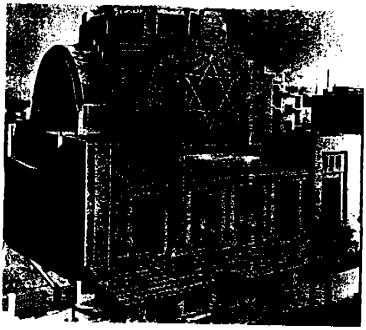

LA GRANDE SYNAGOGUE DE TUNIS (1938)

ZEVOULOUN ACHER

Il y a 20 ans, les Juifs de Tunisie quittaient leur terre natale. Plusieurs ouvrages ont déjà été publiés sur cette communauté. Il faut mentionner Charles Haddad qui a retracé avec brio la vie communautaire et ses institutions pendant les sept ans où il dirigea les «Juifs au pays de Bourguiba». Avec beaucoup de chaleur et d'émotion, il a repris la plume pour nous conter mille anegdotes dans «Les quatre saisons du ghetto». Les gardiens de la Hara, ces vénérables rabbins, photographiés en première page de son livre, aucun auteur n'avait encore écrit leur biographie.

Vient de paraître en Israel, «Les rois de Tarchich, les sages de Tunisie, leur biographie et leurs écrits». L'autre, Rabbi Benjamin Cohen, est le petit-fils d'un grand Rabbin de Tunisie, Rabbi Mordekhay Khmeis Cohen (1). Il a réussi, après un travail de recherche gigantesque à retracer la vie de tous les rabbins tunisiens pendant 2000 ans. Il nous promène ainsi depuis Tarchich dont parle la Bible et qui est assimilée à la Tunisie (2), jusqu'aux dernières yéchivot de Tunis (3) et de Djerba. On découvre que des rabbins de Carthage sont cités dans le Talmud (4). Plus tard, au 8ème siècle, la ville de Kairouan abrita de nombreux sages qui étaient en relation épistolaire suivie avec les Gaonim de Babylonie (5). On apprend aussi que, quelques années avant Rachi, c'est Rabénou Hananel de Kairouan qui rédigea, au 10ème siècle, le premier commentaire du Talmud. Le Rif, Rabbi Isaac Elfassi, l'un des 3 décisionnaires de la Halakha our tous les Sépharadim, était son disciple. Après l'interdiction faite aux Juifs d'habiter à Kairouan, deux villes se distinguent par leurs savants de la Loi : Gabès et Madhia.

C'est au 11ème siècle que la communauté de Tunis commence à s'organiser. Pendant plusieurs siècles, on ne trouve que quelques rabbins. La plupart des questions religieuses sont envoyées aux rabbins d'Alger. Puis, au 17ème siècle, débute l'âge d'or de la vie religieuse intellectuelle et rabbinique à Tunis. Cette période va s'étendre sur trois siècles et demi.

L'auteur esquisse, dans un préambule, le cadre de la vie communautaire et l'activité quotidienne des rabbins. Ceux-ci voulaient tous ne pas recevoir d'appointement sur la caisse de la communauté. Ils s'occupaient de leur métier puis enseignaient, jugeaient et répondaient bénévolement aux questions religieuses. Seuls, quelques-uns, dont cette fonction occupait tout le temps, durent renoncer à exercer leur profession. Les Juifs de Tunisie avaient des relations fréquentes avec les Juifs d'Israel. Ces liens reposaient sur les rabbins envoyés de Terre Sainte pour rassembler des offrandes. Tous recevaient à Tunis et à Djerba un accueil chaleureux. Leur visite était l'occasion d'un échange d'informations sur la vie des deux communautés. Ils entretenaient l'amour et la nostalgie de la terre d'Israel dans le coeur des juifs. Ils profitaient de leur passage pour répondre aux questions religieuses et souvent demander l'avis des rabbins de Tunis concernant des difficultés qui s'étaient posées en Israel. Parfois, ils emportaient des manuscrits pour les faire imprimer en Israel ou demandaient une préface des rabbins de Tunis pour leurs propres manuscrits. Le gradient culturel se fit dans le sens Israel-Tunis au début de cette période ; puis il se fit dans le sens Tunis-Israel pendant longtemps. On était allé jusqu'à dire, au début du 19ème siècle, «de Tunis rayonne la Thora et la parole de D... de Jérusalem» (6). Il y eut également de nombreux rabbins tunisiens qui montèrent en Israel à l'automne de leur vie. L'auteur parle abondamment de façon d'étudier à Tunis. Chaque étude, que ce soit auprès d'un maître, avec des élèves, ou en groupe, est accompagnée de l'écriture de commentaires. La résolution des difficultés et des questions, la confrontation des analyses, tout est conservé. La compilation de ces notes d'étude, laissées par les rabbins et regroupées par leurs élèves en mémoire de leurs maîtres, fournira matière à l'expression des livres. Quelques rabbins écriront aussi un commentaire suivi dans le but de le publier.

Dans l'ensemble de ces livres, tous les domaines sont traités : les commentaires bibliques mais aussi et surtout le Talmud. Le mode d'étude du Talmud est original. Il est reconnu dans toutes les yéchivot pour sa précision et sa recherche du sens profond du texte.
La Halakha a fait l'objet de nombreux livres écrits par les Grands Rabbins, juges au Tribunal Rabbinique. La Kabbala était étudiée discrètement ; pourtant, les Mékoubalim étaient nombreux à Tunis comme en témoigne le Rav Hida lors d'une visite en 1774. Certains livres traitent de la grammaire ; d'autres regroupent des cantiques religieux composés par des tunisiens. On trouve aussi des livres de coutumes et de morale.

En première partie, l'auteur classe les rabbins par leurs noms de famille. Il retrace pour chaque nom, l'origine de ce nom et de cette famille puis il développe pour chaque rabbin, sa biographie, ses maîtres, ses élèves, les livres qu'il a écrits ou préfacés, ses liens avec les autres rabbins tunisiens ou étrangers. On contemple cette pléiade de rabbins aux noms prestigieux : les Taieb, les Borgel, les Guez, les Cohen, les Sitruk. Les rabbins livournais ont également leurs places : les Lumbroso, Cartoso, Boccara, Valensi, Tapia.

En deuxième partie, l'auteur effectue le même travail avec les rabbins de Djerba. Cohen, Haddad, Houri, Mazouz, Aidan ne sont pas les seuls noms à figurer dans cette fresque. Au total, près de 1000 rabbins y sont rassemblés. Le livre s'achève avec une liste alphabétique des livres des rabbins tunisiens imprimés à Livourne, Tunis, ou Djerba. En appendice, il y a une liste chronologique des Grands Rabbins de Tunisie, des Grands Rabbins livournais de Tunis et des Grands Rabbins de Djerba.

Ce livre est rédigé en un hébreu très facile, accessible aux enfants des écoles juives, Talmud Thora et aux adultes qui s'intéressent à l'étude. Il est abondamment illustré de photos de rabbins et de synagogues. A travers ce fascicule, l'auteur nous fait découvrir un monde rabbinique qui est encore mal connu par la plupart des originaires de Tunisie. Les plus âgés y retrouveront des visages qu'ils ont connus et de nombreuses histoires qui ont bercé leur enfance. Les enfants et petits-enfants vont contempler les piliers de ce judaïsme tunisien, si riche en couleurs. Ils sauront que ce folklore, cette musique qu'ils connaissent, sont l'expression populaire d'une érudition qui était largement répandue dans la communauté.

Cet ouvrage est préfacé par le Grand Rabbin d'Israel, Rabbi Mordekhay Eliaou, son prédécesseur Rabbi Ovadia Yossif et Rabbi Méir Mazouz, le Roch Yéchiva et Kissé Rahamim, la principale yéchiva tunisienne d'Israel. Ces trois rabbins insistent beaucoup sur l'apport spirituel que constitue la possession et la lecture de ce travail. Ils souhaitent ardemment que ce livre se trouve dans toutes les maisons juives. En apprenant le passé, on en tire des leçons pour le présent et pour l'avenir comme il est dit «les actes des pères sont un flambeau pour les enfants». L'étude de la vie des Tsadikim nous rapproche de l'idéal de vie qu'ils ont représenté. De même, ceux qui racontent la vie des rabbins puisent des forces morales pour leur vie quotidienne comme on le voit chez les Hassidim. Cette étude qui est du domaine de la Haggada, sert également de tremplin à la Halakha. En effet, elle recense de très nombreux livres sur tous les domaines de la vie juive. C'est un premier pas vers l'acquisition de ces ouvrages et vers l'étude de leur enseignement. Pour cela, beaucoup de rééditions ont vu le jour ces dernières années en Israel. D'autres sont en préparation.

Ce livre, qui retrace un passé si glorieux, fait vivre la chaine continue de la tradition tunisienne ; tradition transmise par ces rabbins qui sont nos «montagnes sacrées». C'est par le souffle de la Thora qu'ils nous ont appris que nous vivons. C'est aussi une promesse d'avenir centrée sur les yéchivot qui dispensent cet enseignement et propagent ces livres. Pour ceux qui ignorent ce passé et cette vie rabbinique si intense, cet ouvrage est un excellent début pour se ressourcer. «Interroge ton père, il te l'apprendra, tes aïeux, ils te le diront». (Deutéronome 32.7). Voilà le but de ce document. C'est en plus un somptueux cadeau pour toutes les occasions de la vie ; souhaitons à ce livre beaucoup de succès.

(1) Il exerça cette fonction de 1955 à 1974.
(2) Comme l'affirme Abrabanel.
(3) La dernière yéchiva de Tunis est la yéchiva Kissé Rahamim fondée en 1963 par Rabbi Masliah Mazouz et transportée en Israel, dans la ville de Bné Brak en 1971.
(4) Rabbi Hanina dans Babbakama 114 B et Kétouvot 27 B.
(5) La lettre la plus célèbre est la réponse de Rav Chrira Gaon aux rabbins de Kairouan qui constitue un exposé synthétique de l'histoire du Talmud et des Gaonim.
(6) En allusion au verset : «car de Sion sort la Thora et la parole de D-ieu de Jérusalem», cela pour illustrer l'érudition des rabbins de Tunis et leur nombre important. Le Rav Hida avait dénombré en 1774 trois cent savants à Tunis.

סקירה רחבה על הספר "מלכי תרשיש"
בעתון היהודי הצרפתי "אקטואליטה ג' פי (23.10.87) בצרפתית

TRANSCRIPTION DE L'ARABE EN CARACTÈRES HÉBRAÏQUES

Valeur numérique	Hébreu — Cursif (הכתב הספרדי)	Hébreu — Rabbinique	Hébreu — Carré	Arabe	
»	[illegible]	ג	ג	غ	r
80	[illegible]	פ ף	פ ף	ف	F
100	[illegible]	ק	ק	ق	K
20	[illegible]	כ ך	כ ך	ك	C
30	[illegible]	ל	ל	ل	L
40	[illegible]	מ ם	מ ם	م	M
50	[illegible]	נ ן	נ ן	ن	N
5	[illegible]	ה	ה	ه	
6	[illegible]	ו	ו	و	
10	[illegible]	י	י	ي	
3	[illegible]	ג	ג	(g dur) ق	G
»	[illegible]	ה ת	ה ת	ة	
»	[illegible]	ﭏ	ﭏ	ال	
»	[illegible]	פ	פ	p	
»	[illegible]	ו	ו	v	

Valeur numérique	Hébreu — Cursif (הכתב הספרדי)	Hébreu — Rabbinique	Hébreu — Carré	Arabe	
1	[illegible]	א	א	ا	
2	[illegible]	ב	ב	ب	b
400	[illegible]	ת	ת	ت ث	T
»	[illegible]	ג	ג	ج	J
8	[illegible]	ח	ח	ح	
»	[illegible]	כ ך	כ ך	خ	KH
4	[illegible]	ד	ד	د ذ	D
200	[illegible]	ר	ר	ر	rrr
7	[illegible]	ז	ז	ز	Z
60	[illegible]	ס	ס	س	S
300	[illegible]	ש	ש	ش	CH
90	[illegible]	צ ץ	צ ץ	ص	S
»	[illegible]	צ ץ	צ ץ	ض ظ	D
9	[illegible]	ט	ט	ط	T
70	[illegible]	ע	ע	ع	

כתב הספרדי הנהוג בתוניסיה בארצות המזרח "אלמעללך"
מראש רבני תוניסיה הרה"ג ר' יוסף גג' זצוק"ל וזיע"א